

ΓΕΝΙΚΟ ΕΠΙΤΕΛΕΙΟ ΣΤΡΑΤΟΥ
ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΣΤΡΑΤΟΥ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΣΤΡΑΤΟΣ ΠΟΥ ΑΓΩΓΗΤΗΚΕ
ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΚΑΙ ΤΗΝ
ΑΝΕΞΗΚΗΣΙΑ ΤΗΣ ΠΑΤΡΙΔΟΣ ΜΑΣ

ΜΝΗΜΕΣ ΠΟΛΕΜΟΥ 1897-1974

ΟΙ ΑΓΩΝΕΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ
ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΠΡΟΣΩΠΙΚΕΣ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ

ΑΘΗΝΑ 2012

**ΑΦΙΕΡΩΝΕΤΑΙ
Σ' ΑΥΤΟΥΣ ΠΟΥ ΑΓΩΝΙΣΤΗΚΑΝ
ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΚΑΙ ΤΗΝ
ΑΚΕΡΑΙΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΠΑΤΡΙΔΑΣ ΜΑΣ**

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΑΜΥΝΑΣ
ΓΕΝΙΚΟ ΕΠΙΤΕΛΕΙΟ ΣΤΡΑΤΟΥ
ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΣΤΡΑΤΟΥ
4ο ΤΜΗΜΑ
Τηλ. (εσωτ.) 2708
Φ.205/1/935251
Σ.39
Αθήνα, 17 Ιαν 2012

Α Π Ο Φ Α Σ Η

Κύρωση Τόμου «Μνήμες Πολέμου 1897-1974. Οι Αγώνες του Ελληνικού Έθνους μέσα από προσωπικές μαρτυρίες»

Ο ΥΠΟΥΡΓΟΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΑΜΥΝΑΣ

Έχοντας υπόψη τα:

α. Ν. 2292/1995 «Οργάνωση και Λειτουργία ΥΠΕΘΑ Διοίκηση και Έλεγχος των ΕΔ και άλλες διατάξεις»

β. ΝΔΑ 4/2009 «Μεταβίβαση Αρμοδιοτήτων του Α/ΓΕΣ σε ανώτατους και ανώτερους αξιωματικούς του ΣΞ, από αυτές που του παρέχονται από την κείμενη νομοθεσία, από τις ανατεθείσες σ' αυτόν από τον κ. ΥΕΘΑ και τους κ.κ. ΥΦΕΘΑ»

γ. ΠαΔ 0-5/2009/ΓΕΣ/ΔΟΡ/3β «Εξουσιοδότηση Υπογραφής Εγγράφων»

ΑΠΟΦΑΣΙΖΟΥΜΕ

1. Την κύρωση του Τόμου «Μνήμες Πολέμου 1897-1974. Οι Αγώνες του Ελληνικού Έθνους μέσα από προσωπικές μαρτυρίες» και εντελλόμεθα την έκδοσή του από το ΤΥΕΣ σε 1.500 αντίτυπα.
2. Την επίβλεψη για την ορθή έκδοση, εκτύπωση και διάθεση αναθέτουμε στη ΔΙΣ/ΓΕΣ.
3. Το κόστος της δαπάνης θα βαρύνει τον Π/Υ της ΔΙΣ/ΓΕΣ έτους 2009.

Ακριβές Αντίγραφο

Ο ΥΠΟΥΡΓΟΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΑΜΥΝΑΣ
ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΑΒΡΑΜΟΠΟΥΛΟΣ

Ανχης (ΤΘ) Βασίλειος Αναστασόπουλος
Δντής ΔΙΣ/4α

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού (ΔΙΣ), στη μέχρι σήμερα εκδοτική της δραστηριότητα, επιχείρησε να αποτυπώσει το πανόραμα της σύγχρονης ελληνικής στρατιωτικής ιστορίας από το 1897 μέχρι σήμερα, στηριζόμενη σχεδόν αποκλειστικά σε υλικό που φυλάσσεται στο αρχείο της. Τα ιστορικά βιβλία της ΔΙΣ, ως αποτέλεσμα μελέτης και αξιοποίησης των στρατιωτικών εγγράφων του Ιστορικού της Αρχείου, διακρίνονται για την εγκυρότητα και την αντικειμενικότητά τους και αποτελούν τη βάση της σύγχρονης ελληνικής βιβλιογραφίας που αφορά στους αγώνες του ελληνικού στρατού.

Σε αντιδιαστολή, η παρούσα έκδοση *ΜΝΗΜΕΣ ΠΟΛΕΜΟΥ (1897-1974) - ΟΙ ΑΓΩΝΕΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΠΡΟΣΩΠΙΚΕΣ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ* δεν αποτελεί προϊόν ιστορικής έρευνας βασισμένης στις «επίσημες» πηγές, αλλά, όπως δείχνει ο τίτλος της, παρουσιάζει τις πολεμικές αναμετρήσεις του ελληνικού στρατού με βάση τις προσωπικές μαρτυρίες ανθρώπων, οι οποίοι καταγράφουν τα γεγονότα μέσα από μια προσωπική, ενδεχομένως πιο συναισθηματική και –εκ των πραγμάτων– υποκειμενική ματιά.

Οι μαρτυρίες αυτές, οι περισσότερες των οποίων έχουν αντληθεί από ημερολόγια αγωνιστών, συνιστούν μια επιπλέον «ηρωική» πράξη των ανθρώπων αυτών. Η ιστορική πραγματικότητα που αποτυπώνεται μέσα από τις προσωπικές μαρτυρίες και από την αβίαστη έκφραση συνειδήσεων αναδεικνύει τους ευρύτατους ορίζοντες του Έθνους και φέρνει κοντά το σήμερα με τις αξίες και τις παραδόσεις του χθες, δίνοντας έτσι τη δυνατότητα να φωτισθούν αμφίπλευρα το παρελθόν και το παρόν.

Το έργο αυτό είναι γραμμένο κατά τρόπο έντιμο και αντικειμενικό. Η συνύπαρξη πλήθους συγγραφέων στην ίδια έκδοση, με την παράθεση πολλών εκατοντάδων αποσπασμάτων, λειτουργεί ως δικλείδα ασφαλείας στην όποια υπόνοια υποκειμενικότητας που μοιραία εμπεριέχεται στις προσωπικές μαρτυρίες. Οι *ΜΝΗΜΕΣ ΠΟΛΕΜΟΥ* φιλοδοξούν να τροφοδοτήσουν τους νέους ερευνητές με βιβλιογραφικές αναφορές, να εμπλουτίσουν τη συζήτηση για την «κοινωνική και ιστορική μνήμη» με νέα εμπειρικά ή πραγματολογικά δεδομένα και να προσφέρουν στο ευρύτερο αναγνωστικό κοινό μια πλούσια πηγή αναζήτησης και προβληματισμού. Έχω την πεποίθηση ότι η έκδοση αυτή θα αποτελέσει μοναδικό δώρο για κάθε επαγγελματία ή ερασιτέχνη μελετητή των πολέμων της νεότερης ελληνικής ιστορίας. Ο αναγνώστης θα εκτιμήσει αλλά και θα απολαύσει την εξαιρετικά λεπτομερή και ταυτόχρονα απόλυτα ακριβή περιγραφή πολεμικών και άλλων επεισοδίων που σηματοδότησαν την πορεία και εξέλιξη του σύγχρονου ελληνικού κράτους.

Κλείνοντας, αισθάνομαι την ανάγκη να μνημονεύσω και να ευχαριστήσω τον Αντιστράτηγο ε.α. Παναγιώτη Κωνσταντόπουλο, ο οποίος είχε την πρωτοβουλία για την παρούσα έκδοση, τον Υποστράτηγο ε.α. Σταύρο Δερματά, ο οποίος συνέβαλε στο αρχικό στάδιο της επιμέλειας των επιλεγμένων αποσπασμάτων και τον Αντιστράτηγο ε.α. Παναγιώτη Ζάρα, υπό την καθοδήγηση του οποίου ολοκληρώθηκε στο μεγαλύτερο μέρος της η έκδοση. Ιδιαίτερα συγχαρητήρια, όμως, ανήκουν στη Δρ Πηγή Καλογεράκου και τη φιλόλογο κα Θεοφάνη Κοπανισάνου, οι οποίες επωμίσθηκαν το μεγαλύτερο βάρος της ευθύνης και της εργασίας, καθώς και επιμελήθηκαν με επιμονή και υπομονή όλων των λεπτομερειών για την τελική διαμόρφωση της έκδοσης.

Αθήνα,
Νοέμβριος 2011

Αντιστράτηγος Ιωάννης Γκουγκουστάμος
Διευθυντής ΓΕΣ/ΔΙΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού (ΔΙΣ), με στόχο την ολοκληρωμένη παρουσίαση των σημαντικότερων σύγχρονων πολεμικών γεγονότων και αποβλέποντας στην ανάδειξη επιμέρους πτυχών της νεότερης ελληνικής στρατιωτικής ιστορίας που δεν καταγράφονται στις επίσημες πηγές, προχώρησε στην έκδοση του παρόντος έργου με τίτλο *ΜΝΗΜΕΣ ΠΟΛΕΜΟΥ (1897-1974) - ΟΙ ΑΓΩΝΕΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΠΡΟΣΩΠΙΚΕΣ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ*.

Η έκδοση αποτελείται, κατά κύριο λόγο, από προσωπικές μαρτυρίες αφανών αγωνιστών και, δευτερευόντως, ονομαστών προσωπικοτήτων, οι οποίοι στο σύνολό τους υπήρξαν πρωταγωνιστές των γεγονότων, στα πεδία των μαχών αλλά και έξω από αυτά. Πρόκειται για αφηγήσεις απλών στρατιωτών, αξιωματικών, πολιτικών, διπλωματών, ανταποκριτών, δημοσιογράφων και πολιτών, Ελλήνων και ξένων, που με κάθε τρόπο συμμετείχαν στις πολεμικές επιχειρήσεις ή παρακολούθησαν από διάφορες θέσεις τις εξελίξεις της ελληνικής ιστορίας από το 1897 έως το 1974 και θέλησαν να καταγράψουν τα γεγονότα μέσα από το δικό τους, προσωπικό πρίσμα. Τα κείμενα συνήθως έχουν τη μορφή ημερολογίου, που συμπληρωνόταν σε ημερήσια βάση, ενώ σε πολλές περιπτώσεις έχουν συνταχθεί εκ των υστέρων, από τους επιζήσαντες των πολέμων, με τη μορφή αναμνήσεων ή απομνημονευμάτων.

Η παρούσα έκδοση περιλαμβάνει κείμενα ως επί το πλείστον δημοσιευμένα σε αυτοτελείς εκδόσεις που διαθέτει η βιβλιοθήκη της ΔΙΣ, καθώς και ορισμένα αδημοσίευτα χειρόγραφα που φυλάσσονται στο ιστορικό αρχείο της Διεύθυνσης. Κύρια επιδίωξη κατά την επιλογή των κειμένων ήταν να συμπεριληφθούν –κατά το δυνατό– τα πλέον αντιπροσωπευτικά συμβάντα κάθε εποχής με τρόπο περιεκτικό και, παράλληλα, να τηρηθεί η αλληλουχία των γεγονότων έτσι ώστε ο αναγνώστης ν' αποκτή σαφή αντίληψη για τις συνθήκες κάθε πολέμου. Την εργασία αυτή διεκπεραίωσε, με ιδιαίτερη προσοχή και ζήλο, ομάδα ιστορικών της ΔΙΣ.

Η παρουσίαση των επιλεγμένων κειμένων γίνεται χρονολογικά, κατά πολεμική περίοδο ανά κεφάλαιο, ακολουθώντας τον τρόπο ταξινόμησης του αρχειακού υλικού της ΔΙΣ. Η έκδοση αποτελείται από δεκατρία κεφάλαια:

- Ελληνοτουρκικός Πόλεμος (1897),
- Μακεδονικός Αγώνας (1904-1908),
- Βαλκανικοί Πόλεμοι (1912-1913),
- Βορειοηπειρωτικός Αγώνας (1914),
- Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος (1914-1918),
- Εκστρατεία στη Μεσημβρινή Ρωσία (1919),
- Μικρασιατική Εκστρατεία (1919-1922),
- Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος (Ελληνοϊταλικός Πόλεμος 1940-1941, Ελληνογερμανικός Πόλεμος - Μάχη Κρήτης 1941),
- Μέση Ανατολή (1941-1945),
- Εθνική Αντίσταση (1941-1944),
- Εμφύλιος Πόλεμος (1946-1949),
- Εκστρατεία στην Κορέα (1950-1955) και
- Τουρκική Εισβολή στην Κύπρο (1974).

Κάθε κεφάλαιο περιλαμβάνει έως και δεκαπέντε θεματικές ενότητες, προκειμένου ο αναγνώστης να σχηματίσει την πληρέστερη δυνατή εικόνα μέσα από τις επιμέρους παραμέτρους κάθε πολεμικής περιόδου. Ειδικότερα, οι ενότητες «Επιστράτευση», «Επιχειρήσεις», «Αγριότητα Πολέμου» και «Απώλειες» καλύπτουν το αμιγώς επιχειρησιακό σκέλος κάθε πολέμου. Ακολουθούν οι θεματικές «Ηρωισμός» και «Ιδανικά - Ιδεώδη», που συμπληρώνουν το πολεμικό σκηνικό. «Δυσχέρειες», «Καιρικές Συνθήκες» και «Σίτιση» περιγράφουν τους απρόσωπους εχθρούς που καλούνταν να αντιμετωπίσουν οι Έλληνες μαχητές. Οι ενότητες «Καθημερινότητα», «Τάξη - Πειθαρχία» και «Προσωπικές Σχέσεις» συνιστούν την ανθρώπινη πλευρά του πολέμου.

Στη θεματική «Πληθυσμός - Τοπικές Κοινωνίες» αναπτύσσεται μια άκρως ενδιαφέρουσα πτυχή κάθε πολέμου, που μοιραία δεν θίγεται στα επίσημα στρατιωτικά έγγραφα, όπως και στην ενότητα «Σκέψεις - Συναισθήματα», ίσως τα κατεξοχήν στοιχεία διαφοροποίησης των προσωπικών από τα επίσημα πολεμικά ημερολόγια. Τέλος, οι «Εικόνες Πολέμου» περιγράφουν αξιοσημείωτα περιστατικά που δεν εντάσσονται σε κάποια από τις παραπάνω θεματικές ενότητες, αλλά και σημαντικά ιστορικά γεγονότα που σημάδεψαν την εξέλιξη κάθε πολεμικής περιόδου.

Προς διευκόλυνση του αναγνώστη, πριν από κάθε περικοπή παρατίθεται το ιστορικό χωροχρονικό πλαίσιο (τόπος - ημερομηνία) στο οποίο λαμβάνει χώρα το γεγονός που περιγράφεται. Επιπροσθέτως, στις περιπτώσεις των συλλογικών έργων εμφανίζεται το όνομα του επιμέρους συγγραφέα, αυτόπτη μάρτυρα κ.ά. Κατά την αναγραφή των τοπωνυμίων τηρείται η επίσημη σημερινή ονομασία και έχουν ληφθεί υπόψη οι σχετικές αναφορές στο αρχαιακό υλικό και στις εκδόσεις της Διεύθυνσης Ιστορίας Στρατού. Αντιστοίχως, η αναγραφή των ημερομηνιών, τόσο στα εισαγωγικά κείμενα όσο και στην παράθεση των αποσπασμάτων, ακολουθεί το Ιουλιανό (παλαιό) ημερολόγιο για τις χρονολογίες μέχρι και το Φεβρουάριο του 1923, ενώ από το Μάρτιο 1923 και εξής τηρείται το Γρηγοριανό (νέο) ημερολόγιο.

Στην προσπάθεια για την όσο το δυνατό πιο πιστή αναπαραγωγή των αποσπασμάτων υιοθετήθηκε η διατήρηση ορθογραφικών, συντακτικών και πιθανών ιστορικών λαθών (σε πρόσωπα, τοπωνύμια, ημερομηνίες κ.λπ.), καθώς και της βασικής παραγραφοποίησης του πρωτοτύπου. Η μεταγραφή των κειμένων στο μονοτονικό σύστημα έγινε για αμιγώς τεχνικούς λόγους. Σε περίπτωση αδυναμίας ανάγνωσης λέξης/-ων λόγω κακογραφίας του χειρογράφου σημειώνεται η ένδειξη [δυσ]. Στο τέλος κάθε αποσπάσματος υπάρχει σχετική παραπομπή στην έκδοση από την οποία αυτό αντλήθηκε. Κατά την πρώτη εμφάνιση της έκδοσης παρατίθενται τα πλήρη στοιχεία της, ενώ τις υπόλοιπες φορές μόνο ο συγγραφέας, ο τίτλος και η σελίδα όπου εμφανίζεται το συγκεκριμένο απόσπασμα. Περιληπτικές πληροφορίες για τον συγγραφέα ή την έκδοση δίδονται σε μορφή υποσημείωσης. Τέλος, κάθε κεφάλαιο πλαισιώνεται από φωτογραφίες και σχεδιαγράμματα από το αρχείο της Διεύθυνσης.

Η έκδοση αυτή αποτελεί την πρώτη προσπάθεια της ΔΙΣ να συμπληρώσει την καταγραφή των πολεμικών γεγονότων της νεότερης ελληνικής ιστορίας και να την εμπλουτίσει με στοιχεία που δεν περιλαμβάνονται στις επίσημες ιστορικές πηγές του Ελληνικού Στρατού. Μοιραία, λόγω έλλειψης χώρου αλλά και, σε πολλές περιπτώσεις, αδυναμίας ανεύρεσης σχετικών αποσπασμάτων, να μην αναφέρονται όλα τα σημαντικά πολεμικά συμβάντα ούτε και τα πρόσωπα που πρωταγωνίστησαν σε καθοριστικές ιστορικές στιγμές. Το υλικό που ήδη έχει συγκεντρωθεί ξεπερνά κατά πολύ την έκταση ενός βιβλίου, ενώ η σύγχρονη βιβλιογραφία –ελληνική και διεθνής– εμπλουτίζεται συνεχώς με νέες αξιόλογες εκδόσεις. Με βάση τα δεδομένα αυτά η προσπάθεια της ΔΙΣ συνιστά ένα μικρό δείγμα, που ευελπιστούμε να καταστεί ένα ενδιαφέρον ανάγνωσμα, κυρίως όμως, ένα χρήσιμο εργαλείο για τα στελέχη του Ελληνικού Στρατού και για κάθε ενδιαφερόμενο ερευνητή και μελετητή.

Αθήνα
Νοέμβριος 2011

Θεοφάνη Κοπανισάνου
Φιλόλογος - Ιστοριογράφος ΓΕΣ/ΔΙΣ

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Κεφάλαιο Α΄	ΕΛΛΗΝΟΤΟΥΡΚΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ (1897)	2
Κεφάλαιο Β΄	ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΣ ΑΓΩΝΑΣ (1904-1908)	24
Κεφάλαιο Γ΄	ΒΑΛΚΑΝΙΚΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ (1912-1913)	54
Κεφάλαιο Δ΄	ΒΟΡΕΙΟΗΠΕΙΡΩΤΙΚΟΣ ΑΓΩΝΑΣ (1914)	96
Κεφάλαιο Ε΄	Α΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ (1914-1918)	110
Κεφάλαιο ΣΤ΄	ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ ΣΤΗ ΜΕΣΗΜΒΡΙΝΗ ΡΩΣΙΑ (1919)	126
Κεφάλαιο Ζ΄	ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ ΣΤΗ ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ (1919-1922)	140
Κεφάλαιο Η΄	Β΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ (Ε/Ι ΠΟΛΕΜΟΣ 1940-41, Ε/Γ ΠΟΛΕΜΟΣ - ΜΑΧΗ ΚΡΗΤΗΣ 1941)	186
Κεφάλαιο Θ΄	ΜΕΣΗ ΑΝΑΤΟΛΗ (1941-1945) (ΒΟΡΕΙΑ ΑΦΡΙΚΗ - ΑΙΓΑΙΟ - ΙΤΑΛΙΑ)	248
Κεφάλαιο Ι΄	ΚΑΤΟΧΗ - ΕΘΝΙΚΗ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ (1941-1944)	280
Κεφάλαιο ΙΑ΄	ΕΜΦΥΛΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ (1946-1949)	312
Κεφάλαιο ΙΒ΄	ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ ΣΤΗΝ ΚΟΡΕΑ (1950-1955)	340
Κεφάλαιο ΙΓ΄	ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΕΙΣΒΟΛΗ ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ (1974)	354

ΣΧΕΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΑ

1. Τα Θέατρα Επιχειρήσεων Θεσσαλίας - Ηπείρου το 1897	2
2. Βιλαέτια Θεσσαλονίκης- Μοναστηρίου - Σκοπίων (Κοσόβου)	24
3. Οι επιχειρήσεις του Ελληνικού Στρατού 1912-1913	54
4. Χάρτης της Ηπείρου το 1914	96
5. Η διάσπαση του Μακεδονικού Μέτωπου (Σεπτέμβριος 1918)	110
6. Το Θέατρο Επιχειρήσεων στη Μεσημβρινή Ρωσία το 1919	126
7. Το Θέατρο Επιχειρήσεων στη Μικρά Ασία (1919-1922)	140
8. Το Θέατρο Επιχειρήσεων κατά τον Ελληνοϊταλικό Πόλεμο 1940-1941	186
9. Η γερμανική προέλαση στην Ελλάδα τον Απρίλιο του 1941.....	221
10. Η Μάχη της Κρήτης (Μάιος 1941)	237
11. Περιοχή συγκρότησης ελληνικών μονάδων και δράσης της Ι Ελληνικής Ταξιαρχίας στη Μέση Ανατολή	248
12. Η επίθεση της ΙΙΙ ΕΟΤ για την κατάληψη του Ρίμινι (14-24 Σεπτεμβρίου 1944)	267
13. Η τριπλή κατοχή της Ελλάδας (1941-1944)	280
14. Η Ελλάδα κατά τον Εμφύλιο Πόλεμο	312
15. Το Θέατρο Επιχειρήσεων του ΕΚΣΕ στην Κορέα (1950-1955)	340
16. Η Κύπρος μετά την τουρκική εισβολή το 1974	354

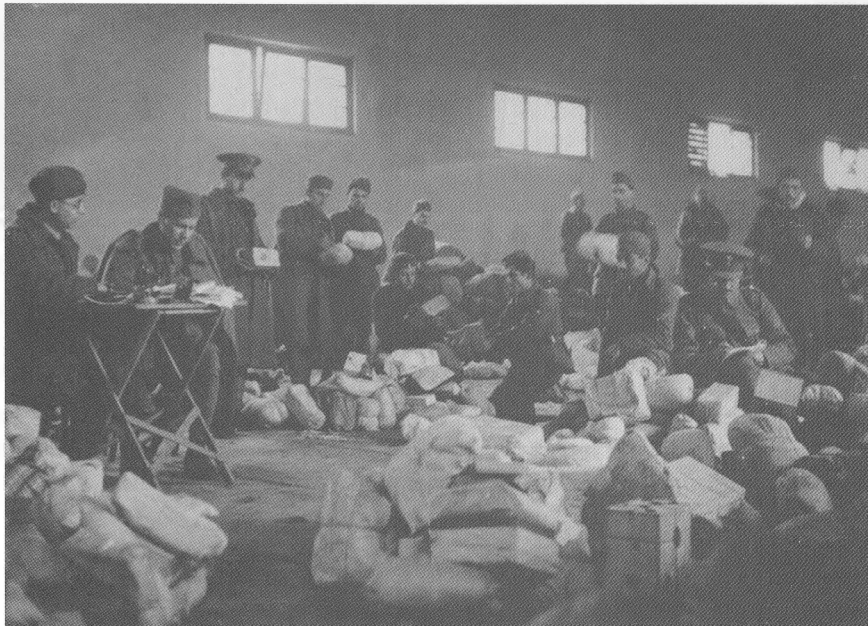
ΕΙΚΟΝΕΣ

A. Αλληλογραφία στο Βορειοηπειρωτικό Μέτωπο	1
B. Διανομή ταχυδρομείου κατά τη διάρκεια του Ελληνοϊταλικού Πολέμου	1
1. Τμήμα Πυροβολικού στο μέτωπο της Ηπείρου	15
2. Το 9ο Σύνταγμα Πεζικού στο Κομπότι Άρτας	15
3. Μακεδονομάχοι αξιωματικοί	35
4. Σώμα Ελλήνων ανταρτών στη Μακεδονία το 1908	35
5. Σώμα Ελλήνων ανταρτών σε καλύβα στη λίμνη Γιαννιτσών.....	47
6. Το ανταρτικό σώμα του Παύλου Μελά	47
7. Αξιωματικοί της V Μεραρχίας	71
8. Είσοδος του διαδόχου Κωνσταντίνου στα Ιωάννινα	71

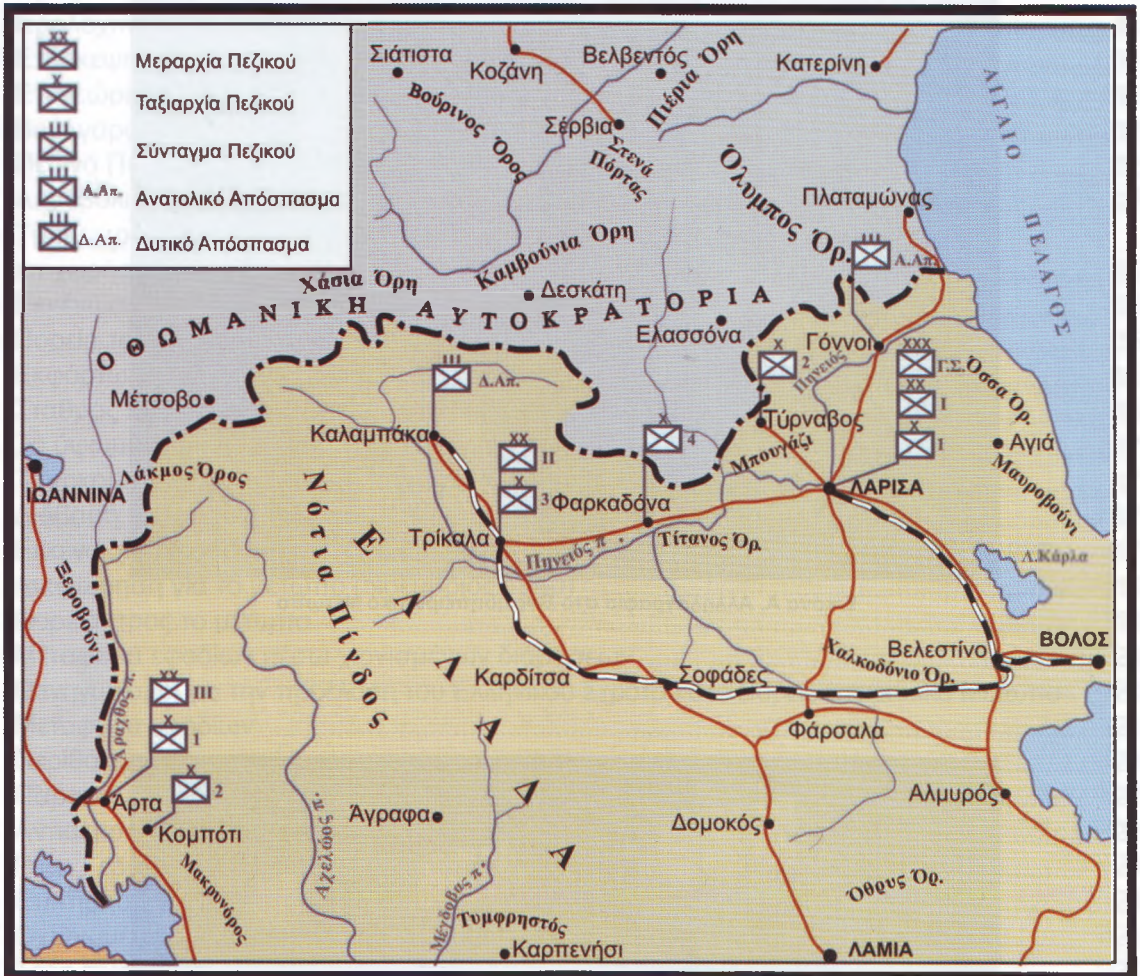
9. Κανέτα - πολιορκία Ιωαννίνων	89
10. Τραυματίες της μάχης Κιλκίς - Λαχανά, μαζί με νεαρά μέλη του Σώματος Προσκόπων της περιοχής	89
11. Ιερός Λόχος Κορυτσάς	105
12. Ιερολοχίτισσες Βορειοηπειρώτισσες	105
13. Επίσκεψη του πρωθυπουργού Ελ. Βενιζέλου στο Μακεδονικό Μέτωπο το 1917	117
14. Επιθεώρηση ελληνικής μονάδας στο Μακεδονικό Μέτωπο	117
15. Βούλγαροι αιχμάλωτοι στο Μακεδονικό Μέτωπο	123
16. Πεδινό Πυροβολικό στο Μακεδονικό Μέτωπο	123
17. Ακροβολιστές της II Μεραρχίας (Μπανάζ, 1920)	151
18. Τμήμα του 12ου Συντάγματος Πεζικού της III Μεραρχίας κατά τις επιθετικές επιχειρήσεις στην τοποθεσία Αβγκίν το Μάρτιο 1921	151
19. Εκκένωση Νικομήδειας (15 Ιουνίου 1921)	159
20. Πορεία του ελληνικού Ιππικού προς Αφιόν Καραχισάρ το 1921	159
21. Εκφόρτωση υλικού στο σιδηροδρομικό σταθμό του Ουσάκ	169
22. Σταθμός επίδεσης τραυματιών στο Καλέ Γκρότο	169
23. Το ύψωμα Καλέ Γκρότο	171
24. Τούρκοι αιχμάλωτοι από τη μάχη του Κιζίλ Νταγ (Ιούνιος 1921)	171
25. Διάβαση ποταμού Σαγγάριου από ελληνικά τμήματα	179
26. Εκκένωση Μικράς Ασίας. Στιγμιότυπο από το λιμάνι της Σμύρνης το Σεπτέμβριο 1922	179
27. Αναχώρηση για το μέτωπο (Νοέμβριος 1940)	193
28. Πορεία προς το μέτωπο	193
29. Μεταφορά εφοδίων μέσω χιονισμένων διαβάσεων	201
30. Πανηγυρισμοί για την προέλαση του Ελληνικού Στρατού στο Βορειοηπειρωτικό Μέτωπο	201
31. Μεταφορά εφοδίων	213
32. Περίθαλψη τραυματιών	213
33. Παρακολούθηση κινήσεως του εχθρού	227
34. Αντιαεροπορικό πυροβολείο στο οχυρό Ρούπελ	227
35. Ρίψη Γερμανών αλεξιπτωτιστών στην Κρήτη	245
36. Επιτήρηση ακτών κατά τη μάχη της Κρήτης	245
37. Οχυρωμένη τοποθεσία στο Ελ Αλαμίν (Αλάμ Ναγίλ)	255
38. Τάξη πυροβόλου της I Ελληνικής Ταξιαρχίας για εκτόξευση βολής	255
39. Παράδοση Γερμανού αυτομόλου στο Ελ Αλαμίν	277
40. Εκκαθάριση της πόλης του Ρίμινι μετά από την κατάληψή της	277
41. Διανομή φαγητού σε ασθενικά παιδιά	291
42. Μαύρη αγορά	291
43. Καταστροφή των Καλαβρύτων (13 Δεκεμβρίου 1943)	301
44. Τμήματα του ΕΛΑΣ το 1944	301
45. Καταστροφές στη Χρυσούπολη Καβάλας	323
46. Ανατίναξη αμαξοστοιχίας μεταξύ Πολυάνθου και Ιάσμου Ροδόπης	323
47. Επιχειρήσεις στο Καρπενήσι (19-21 Ιανουαρίου 1949)	331
48. Πολυβολείο σε δράση στο Γράμμο	331
49. Αποβίβαση οπλιτών αντικατάστασης στην Κορέα	345
50. Αποψη του λιμανιού της Ιντσόν	345
51. Αποβίβαση της 20ής Αποστολής Αντικαταστάσεων Κορέας στην πόλη Ιντσόν (25 Σεπτεμβρίου 1954)	351
52. Διανομή συσσιπίου στην Κορέα	351

Εικόνα Α. Αλληλογραφία στο Βορειοηπειρωτικό Μέτωπο

Εικόνα Β. Διανομή ταχυδρομείου κατά τη διάρκεια του Ελληνοϊταλικού Πολέμου

Σχεδ. 1. Τα Θέατρα Επιχειρήσεων Θεσσαλίας - Ηπείρου το 1897

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄

ΕΛΛΗΝΟΤΟΥΡΚΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ (1897)

Ο ελληνοτουρκικός πόλεμος του 1897 αποτελεί την πρώτη, σε μεγάλη κλίμακα, πολεμική εμπλοκή της Ελλάδας, αφότου απέκτησε την εθνική της ανεξαρτησία.

Αιτία του πολέμου των τριάντα ημερών (6 Απριλίου - 7 Μαΐου 1897) ήταν η στάση του επίσημου ελληνικού κράτους στο Κρητικό Ζήτημα. Η αποστολή πολεμικού στόλου υπό τον πρίγκιπα Γεώργιο (29 Ιανουαρίου 1897) και στρατιωτικών τμημάτων υπό τον Συνταγματάρχη Τιμολέοντα Βάσσο (2 Φεβρουαρίου 1897) για την ενίσχυση των Κρητών επαναστατών υπογράμμισε την επιθυμία για συνένωση της Κρήτης με την Ελλάδα. Ακολούθησε η απόρριψη της πρότασης των Μεγάλων Δυνάμεων για την επιβολή καθεστώτος αυτονομίας στο νησί υπό την ψιλή επικυριαρχία του σουλτάνου.

Η εισβολή σώματος ενόπλων εθελοντών της στρατιωτικοπολιτικής οργάνωσης Εθνική Εταιρεία σε τουρκικό έδαφος έδωσε στην Τουρκία την αφορμή για την κήρυξη του πολέμου στις 5 Απριλίου 1897. Οι επιχειρήσεις διεξήχθησαν σε δύο μέτωπα, της Θεσσαλίας και της Ηπείρου.

Στο Θέατρο Επιχειρήσεων Θεσσαλίας, ο υπέρτερος Τουρκικός Στρατός, αφού απώθησε τις ελληνικές δυνάμεις στο δυτικό τμήμα της ελληνοτουρκικής μεθορίου (τομείς Νεζερού - Μελούνας - Γκριτζόβαλης), κατέλαβε όλες τις διαβάσεις που οδηγούσαν στη θεσσαλική πεδιάδα. Μετά τη σφοδρότατη τουρκική επίθεση στην περιοχή Δελερίων Τυρνάβου (11 Απριλίου), τα ελληνικά στρατεύματα τράπηκαν σε άτακτη υποχώρηση με αποτέλεσμα τη διαδοχική κατάληψη της Λάρισας (13 Απριλίου) και των Φαρσάλων (23 Απριλίου). Η σθεναρή αντίσταση που αντέταξαν οι ελληνικές δυνάμεις υπό τον Ταξίαρχο Σμολένσκη κατά την πρώτη μάχη στο Βελεστίνο (18 Απριλίου) και η επιτυχημένη αντεπίθεσή τους, που υποχρέωσε τους Τούρκους προσωρινά σε σύμπτυξη, αποτέλεσε τη μοναδική ελληνική επιτυχία στον πόλεμο. Ακολούθησαν η κατάληψη του Βελεστίνου (25 Απριλίου) και του Βόλου (26 Απριλίου). Στις 5 Μαΐου, κατά την τελευταία μάχη του πολέμου στην περιοχή του Δομοκού, οι ελληνικές δυνάμεις υποχρεώθηκαν να υποχωρήσουν προς τα νότια, στο όρος Όθρυς.

Οι επιχειρήσεις στο μέτωπο της Ηπείρου ξεκίνησαν ευνοϊκά για τα ελληνικά στρατεύματα με την απόκρουση της τουρκικής επίθεσης κατά της Άρτας, τη διάβαση του ποταμού Άραχθου και την απελευθέρωση της Φιλιππιάδας (10 Απριλίου). Παρά την αρχική επιθετική πρωτοβουλία, οι επόμενες σημαντικές μάχες στα Πέντε Πηγάδια (11 Απριλίου), στην περιοχή Ανώγειο - Χάνι Καρβασαρά (16-17 Απριλίου) και στο Γρίμποβο (1-3 Μαΐου) κατέληξαν στη σύμπτυξη των ελληνικών τμημάτων. Στις 7 Μαΐου, μετά από παρέμβαση των Μεγάλων Δυνάμεων, έλαβαν τέλος οι εχθροπραξίες, με την υπογραφή πρωτοκόλλου ανακωχής μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας.

Η σχετική συνθήκη ειρήνης στις 22 Νοεμβρίου σήμανε την αρχή της επίλυσης του κρητικού προβλήματος για την ένωση του νησιού με τη μητέρα πατρίδα, υποχρέωσε όμως την Ελλάδα στην καταβολή επαχθούς πολεμικής αποζημίωσης.

Στα θετικά της παρ' ολίγον καταστροφικής ήττας ήταν η αφύπνιση του Έθνους, που σηματοδότησε την αναδιοργάνωση του Ελληνικού Στρατού σε όλους τους τομείς, με επακόλουθο τις επιτυχίες κατά το Μακεδονικό Αγώνα και τους Βαλκανικούς Πολέμους.

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΣΤΙΣ ΜΟΝΑΔΕΣ - ΠΟΛΕΜΙΚΕΣ ΠΡΟΕΤΟΙΜΑΣΙΕΣ

Οπλοστάσιο Ναυπλίου, Φεβρουάριος 1897

Όταν κατά το έτος 1897 κηρυχθέντος του εναντίον της Τουρκίας πολέμου εκηρύχθη συγχρόνως και επιστράτευσις, ευρισκόμην εις Ναύπλιον, απεσπασμένοι παρά τω εκεί υπάρχοντι τότε Οπλοστασίω, παρ' ω ήσαν απεσπασμένοι και έτεροι Αξιωματικοί επίσης του Πυροβολικού.

Δύσκολον θα ήτο να διακριβώση τις αν όνειρα και πόθοι, τους οποίους επί μακρόν έτρεφεν ο Έλληνικός Λαός, ή αν συναίσθησις του καθήκοντος, ή και προς δόξαν έφευσις έντονος, ενέπνευσε τόσον ενθουσιασμόν εις τους απεσπασμένους παρά τω Οπλοστασίω Ναυπλίου Αξιωματικούς του Πυροβολικού. Έίτε το πρώτον όμως υπήρξε το κίνητρον, είτε το δεύτερον, είτε, όπερ και πιθανώτερον, πάντα ομού, το γεγονός είναι ότι τοσοούτος ήτο ο ενθουσιασμός, ώστε εσκεπτόμεθα και σχεδόν είχομεν καταλήξει εις απόφασιν να εγκαταλείψωμεν αυθαιρέτως το Ναύπλιον και να μεταβώμεν εις Λάρισα, εάν, παρ' όλας τας προς τούτο αιτήσεις μας και λοιπάς προσπάθειάς, δεν θα ενέκρινεν η υπηρεσία την διακοπήν της αποσπάσεώς μας παρά τω Οπλοστασίω Ναυπλίου.

Η Λάρισα, ως γνωστόν, ήτο τότε εγγύς των συνόρων μας προς την Τουρκίαν, και εκείθεν θα εγίνετο η εξόρμησις, εάν θα εγίνετο.

Νικολάου Τρικούπη¹, Αναμνήσεις επεισοδίων και γεγονότων εκ των πολέμων μας (Μάρτιος 1897 - Μικρά Ασία - Αύγουστος 1922), εκδοτικόν τμήμα Ινστιτούτου Λαμπαδία, Αθήναι 1952, σελ. 9

Ξυλόκαστρο - Αθήνα, 23-24 Φεβρουαρίου 1897

Κληθείς έφεδρος, ανεχώρησα εκ Ξυλόκαστρου μετά των άλλων πατριωτών μου την 23ην Φεβρουαρίου 1897 ημέραν Κυριακήν και ώραν 12.40' μ.μ. διά Σιδηροδρόμου, υπό τους κλαυθμούς και κοπετούς μητέρων, αδελφών και αδελφών και υπό τον φοβερόν κρότον εγχωρίων οργάνων άτινα μεθ' ημών ελάβομεν.

Την 2ην περίπου μ.μ. αφικόμεθα εις Αθήνας και των οργάνων προπορευομένων διήλθομεν διά της οδού Αγίου Κωνσταντίνου, πλατείας Ομοιοίας, οδού Σταδίου κ.τ.λ. εφθάσαμεν εις τα ανάκτορα, ένθα ηη προσφωνηθέντες επιστρέψαμε και μετεβήμεν εις την οικίαν του κ. πρωθυπουργού όστις και μας προσεφώνησε και εκείθεν διελύθημεν.

Την πρώϊαν μαθών ότι το εβδομον Σύνταγμα αναχωρεί εντός ολίγων ημερών διά τα Σύνορα, μετέβην εις το Στρατολογικόν γραφείον και ζητήσας ή μάλλον παρακαλέσας επειδή είχε συμπληρωθεί, ετοποθετήθη εις αυτό εις ο την επομένην παρουσιασθείς με ετοποθέτησεν εις τον 2ον λόχον του 2ου Τάγματος [...].

Γεωργίου Δ. Μαστέλλου², Απομνημονεύματα 1897 (3η Ταξιαρχία - Κ. Σμολένσκη), εκδόσεις Πελασγός, Αθήνα 1994, σελ. 13

Φεβρουάριος - Απρίλιος 1897

Η επιστράτευσις, αντί να γίνη την ίδιαν ημέραν δι' όλας τας κληθείσας ηλικίας, διήρκεσεν επί δύο μήνας, καλουμένων εκάστοτε ανά δύο ή τριών ηλικιάν. Τούτο άλλως τε οφείλεται πρωτίστως εις την αβουλίαν της Κυβερνήσεως, η οποία δεν ήξευρε και η ίδια αν ήθελε τον πόλεμον. Ιματισμός δεν υπήρχε διά να ευδυθούν οι έφεδροι και δι' αυτό έβλεπε κανείς μονάδας να αναχωρούν εις τα σύνορα με τους στρατιώτας φέροντας τα χωριάτικα ρούχα και τα τσαρούχια των. Αι νέαι μονάδες εσχηματίζοντο εκ του προχείρου από τους καταφθάνοντας εφένδρους, ασχέτως πού είχαν υπηρετήσει ούτοι. Ο σιδηρόδρομος Αθηνών - Λαρίσης, δεν υπήρχε και επομένως όλα αι μεταφοραί της επιστρατεύσεως και συγκεντρώσεως έγιναν διά θαλάσσης εις Βόλον, διότι εντυχώς είχομεν τότε την απόλυτον κυριαρχίαν του Αιγαίου.

Η επίταξις των κτηνών δεν προεβλέπετο εκ του νόμου, διά τούτο η συμπλήρωσις των κτηνών των μονάδων έγινε διά της αυθαιρέτου επιτάξεως των κτηνών, όπου και αν ευρίσκοντο, και μάλιστα μαζί με τους ιδιοκτήτας των.

Αλεξάνδρου Μαζαράκη-Αινιάνος³, Απομνημονεύματα, εκδόσεις «Ικαρος», Αθήναι 1948, σελ. 30

1. Κατά τον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897 υπηρέτησε με το βαθμό του ανθυπολοχαγού στο επιτελείο της I Μεραρχίας.

2. Έφεδρος ανθυπολοχαγός, διμοιρίτης της 4ης Διμοιρίας του 2ου Λόχου του II Τάγματος του 7ου Συντάγματος.

3. Στις επιχειρήσεις του 1897 υπηρέτησε με το βαθμό του ανθυπολοχαγού στην 4η Ορειβατική Πυροβολαρχία του 3ου Συντάγματος Πυροβολικού του Στρατού Θεσσαλίας.

Αθήνα, 2 Μαρτίου 1897

Η σιδηροδρομική γραμμή μεταξύ Αθηνών και Ααρύσσης δεν είχε κατασκευασθεί εκείνου του καιρού, και είμεθα υποχρεωμένοι να αποστέλλωμεν όλον τον στρατόν μας διά θαλάσσης.

Ήμουν διοικητής πυροβολαρχίας και ανεχώρησα εξ Αθηνών την 2 Μαρτίου.

[...] Απεχαιρέτισα τους γονείς μου πρωϊ-πρωϊ. Ο πατέρας μου δεν είχε παύσει ακόμη να ελπίζει, ότι ο πόλεμος ημπορούσε να αποφευχθή.

Δεν έμελλον να επαυδω τους γονείς μου ή μετά οκτώ μήνας – τι μήνες!

Πρίγκηπος Νικολάου της Ελλάδος⁴, Τα πενήντα χρόνια της ζωής μου, εκδόσεις «Γκρέκα», Αθήνα 1926, σελ. 190

Αθήνα - Πειραιάς, 4 Μαρτίου 1897

[...] το Σύνταγμα ανεχώρησεν της Μουσικής παιανίζουσης κατευθυνόμενον εις Πειραιάν, προπεμπόμενον υπό των πολιτών. Ουδέν λαμπρότερον! Έβλεπέ τις μητέρας εναγκαλιζουσας τα τέκνα των και κλαιούσας, αδελφάς - αδελφούς, συζύγους τους συζύγους, γενικώς δε υπό πάντων «στο καλό», Ζήτωωω!!!, Νικηταί αι αι, στη Μακεδονία !!! κ.λ.π.

Και φθάσαντες εις το Θησείον εισήλθομεν εις τας αναμενούσας αμαξοστοιχείας και αφικόμεθα εις Πειραιάν και επεβιβάσθημεν εις το Ατμόπολιον «Θεσσαλία» την 11.30 μ.μ. τυχόντες και εκ της γείτονος των Αθηνών πόλεως των αυτών τιμών, ευχών, προπομπών, πυροβολισμών κ.τ.λ.

Γεωργίου Δ. Μαστέλλου, Απομνημονεύματα 1897 (3η Ταξιαρχία – Κ. Σμολένσκη), σελ. 14

Βόλος, 26 Μαρτίου 1897

Αργότερα, με πλησίασε ένας αξιωματικός και με κάλεσε ευγενικά να δω τα πολεμοφόδια, που βρίσκονταν σε μια διπλή σειρά υποστέγων. Σε ένα τέτοιο υπόστεγο είδα καμιά δεκαριά άνδρες να γεμίζουν οβίδες πυρετωδώς και έναν από αυτούς να ανακινεί την πυρίτιδα για να πάει στη θέση της με ένα ατσάλινο κλειδί μπουλονιών! Φρόντισα να φύγω γρήγορα από εκείνο το υπόστεγο.

W. Kinnaird Rose⁵, Με τους Έλληνες στη Θεσσαλία, Μίτφρ. Αναστάσιος Δαρβένης, Λαογραφικό Ιστορικό Μουσείο Λάρισας, Λάρισα 1997, σελ. 33

Αθήνα, 10 Απριλίου 1897

Τα εν Αθήναις απομειναντα μέχρι της εποχής εκείνης ελληνικά στρατεύματα ανεχώρουν τμηματικώς εις Ήπειρον ή Θεσσαλίαν, εν πυροβολισμοίς, οργάνοις και αλαλαγμοίς· στρατιώται δε κατέκλυζον τους ναούς καθ' εκάστην, κοινωνούντες των αχράντων μυστηρίων, ή φως κηρίου προσφέροντες ως θυσίαν εις τον κατά τας ημέρας εκείνας πάσχοντα Σωτήρα, ή απλώς διά μυστικής προσευχής εκζητούντες παρ' αυτού προστασίαν ανεπαίσχυντον και νίκας κατά βαρβάρων. Άλλοδαποί και ημεδαποί εθελονταί κατελθόντες εις υπεράσπισιν της ελληνικής ιδέας, διέσχίζον τας οδούς των Αθηνών με τας ιδιαίτερας αυτών αμφιέσεις, ή επλήρουν τα διάφορα κέντρα, εξάπτοντες διά της παρουσίας των την λαϊκήν φαντασίαν, ήτις ειχεν ήδη φθάσει μετά του κ. Ράλλη – τίς ελησμόνησε την μεγάλην του ανδρός πρόρρησιν; – «μέχρι Κωνσταντινουπόλεως!»

Υπό τοιούτων ατμών ήτο βεβαρημένη η εθνική ατμόσφαιρα, ότε εκλήθην υπό τα όπλα ως έφεδρος.

Μέτοχος και εγώ του γενικού ενθουσιασμού, ήκιστα δε απηλλαγμένος της επιδράσεως του περιβάλλοντος διηυθυνόμεν την 10ην Απριλίου 1897 και περί ώραν 5ην μ.μ. προς το στρατολογικόν γραφείον Αθηνών.

Νικολάου Π. Δημητράκοπούλου⁶, Πολεμικά Απομνημονεύματα, Εν Αθήναις 1897, σελ. 13

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ

Νεζερός (Καλλιπεύκη) Λάρισας, 4 Απριλίου 1897

Στις εννιά τη νύχτα της Παρασκευής, οι Έλληνες Εύζωνοι σκοποί παρατήρησαν ένα σώμα Τούρκων τακτικών στρατιωτών από την Ανάληψη να βαδίζει προς τον λόφο του Έναγγελισμού. Όταν φώναξαν

4. Αδελφός του διαδόχου Κωνσταντίνου, διοικητής της 2ης Πεδινής Πυροβολαρχίας του 3ου Συντάγματος Πυροβολικού.

5. Δικηγόρος και έφεδρος αξιωματικός του Queensland, ο οποίος, ως ειδικός πολεμικός ανταποκριτής του Reuter's, παρακολούθησε τις πολεμικές επιχειρήσεις στη Θεσσαλία κατά τον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897.

6. Έφεδρος δεκανέας του 1ου Λόχου του ΙΧ Ανεξαρτήτου Τάγματος Πεζικού.

τους Τούρκους να σταματήσουν, οι τελευταίοι τους πυροβόλησαν. Οι Εύζωνοι, ένας από τους οποίους τραυματίστηκε, ανταπέδωσαν τα πυρά και απώθησαν τους Τούρκους πέρα από τα σύνορα συλλαμβάνοντας και πέντε αιχμαλώτους. Το αίμα των Ευζώνων είχε ανάψει. Συνεχίζοντας τις επιτυχίες τους όρμησαν στα γειτονικά τουρκικά οχυρά φυλάκια, μεταξύ Νεζερού και Φαφάνης, πέντε από τα οποία κατέλαβαν. Σε ένα από αυτά τα φυλάκια, που λεγόταν Κοτράνι, ένας Εύζωνος έσκιζε τη φουστανέλα του, τη βούτηξε σε ένα δοχείο με πετρέλαιο που βρήκε στη γωνιά και εβαλε φωτιά στο μεθοριακό σταθμό.

W. Kinnaird Rose, *Με τους Έλληνες στη Θεσσαλία*, σελ. 59

Λόφος Μαρκέζι Λάρισας, 5 Απριλίου 1897

Κατά τη διάρκεια της ημέρας, οι Τούρκοι έκαναν έξι διαδοχικές απόπειρες κατά διαφορετικούς σχηματισμούς για να καταλάβουν το λόφο, αλλά οι Εύζωνοι, καλά προστατευόμενοι στα αυτοσχέδια ορύγματα τους, και υποστηριζόμενοι από τα εύστοχα πυρά της ορεινής πυροβολαρχίας, τους απωθούσαν κάθε φορά. Όταν έπεσε η νύχτα, οι εχθροπραξίες κατέπαυσαν. Το αποτέλεσμα της σύγκρουσης ήταν να διατηρήσουν οι Έλληνες τις θέσεις τους. Είχαν απώλεια οχτώ νεκρούς και είκοσι τραυματίες και συνέλαβαν έναν Τούρκο αιχμάλωτο, ο οποίος μετά από μια έφοδο απλούςτατα δεν οπισθοχώρησε μαζί με τους συναδέλφους του.

W. Kinnaird Rose, *Με τους Έλληνες στη Θεσσαλία*, σελ. 60

Πορεία από Λάρισα προς Μάτι, 5/6 Απριλίου 1897

Ένα πρωί (5 Απριλίου) μας ειδοποίησαν εις τους στρατώνας της Λαρίσης να ξεκινήσωμεν αυθημερόν διά να πάμε εις το Μάτι, εννοείται όπως πάντοτε προφορικός· εμάθομεν ότι είχαν αρχίσει συμπλοκαί εις τα σύνορα περί τον Νεζερόν (κάτω Όλυμπον). Εγώ έμεινα διά να παραλάβω πυρομαχικά και έφυγα το βράδυ· βαδίζοντας την νύκτα, επέρασα από τον Τύρναβον και έφθασα εις το Μάτι μετά τα μεσάνυκτα· εις τον δρόμον έβλεπα εις την κορυφογραμμήν των συνόρων φωτιές από τους τουρκικούς σταθμούς που είχαν καταληφθή από τους ιδικούς μας και εκαίοντο· ήκουα κρότον πυροβολισμών και πού και πού κανονιοβολισμών. Έπροχωρούσα με την συγκίνησιν και τον ενθουσιασμόν 22ετούς αυθυπαλοχαγού, ποτισμένου από τον πόθον και το όνειρον της Μεγάλης Ιδέας.

Αλεξάνδρου Μαζαράκη-Αινιάνος, *Απομνημονεύματα*, σελ. 33

Περιοχή Διάσελλου - Ζάρκου Τρικάλων, 6 Απριλίου 1897

Ήτο έκτακτον θέαμα να βλέπη τις το κυματοειδές νέφος των συμπυροκροτήσεων και πυρών κατά θέλησιν των όπλων Γκρα και του λευκόν καπνόν και εις στεφάνην απολήγοντα και διαλυόμενον εν τω αιθέρι των πυροβόλων, και να ακούη τον κανονικόν κρότον των όπλων, και τον αποτρόπαιον και την γην σειόντα των πυροβόλων και άτινα εξηκολούθησαν υπό τας ευχάς των Στρατιωτών και ημών ακούοντες διά μεν τον εχθρόν (στάχτη κερατά) δι' ημάς δε (στο ψητό Θεέ μου!) και άλλα τοιαύτα τη 6ην Απριλίου.

Γεωργίου Δ. Μαστέλλου, *Απομνημονεύματα 1897 (3η Ταξιαρχία - Κ. Σμολένσκη)*, σελ. 18

Περιοχή Άρτας, 6-7 Απριλίου 1897

Άμα τη ενάρξει των εχθροπραξιών, ήρχισε διήμερος κανονιοβολισμός. Το πυροβολικόν αποτελούμενον από το υπό τον Συνταγματάρχην Δόξαν 1ον Σύνταγμα και εξ ελαχίστου αριθμού βαρέων πυροβόλων, ήτο τοποθετημένον επί πυροβολείων ανεγερθέντων επί των πέριξ της Άρτης λόφων. Την νύκτα της δευτέρας ημέρας οι Τούρκοι υπεχώρησαν. Είχε κάμει καταπληκτικήν εντύπωσιν ο ενεργηθείς από το υπέρτερον κατ' αριθμόν πυροβολικόν μας κανονιοβολισμός. Μεταξύ των τουρκικών στρατευμάτων ήσαν και πολλά αλβανικά σώματα, άτινα επηρεασθέντα περισσότερον των άλλων από την εντύπωσιν του κανονιοβολισμού, έπίστευαν την δύναμιν ανωτέραν της αληθείας, εμφαντάσθησαν δε ότι και ο λοιπός στρατός θα ήτον εξ ίσου πολυάριθμος ως το πυροβολικόν μας. Έπομένως έλεγον είναι ματαία η αντίστασις και απεφάσισαν να υποχωρήσουν προς Ιωάννινα, όπερ και εγένετο.

Λεωνίδα Ι. Παρασκευοπούλου⁷, *Αναμνήσεις 1896-1920, τόμος πρώτος, εν Αθήναις 1933*, σελ. 55-56

7. Ο μετέπειτα αρχιστράτηγος συμμετείχε ως λοχαγός στο Εκστρατευτικό Σώμα Κρήτης, το οποίο το Μάρτιο του 1897 ενσωματώθηκε στο Στρατό Θεσσαλίας.

Δελέρια Λάρισας, 11 Απριλίου 1897

Έλαβον αμέσως διαταγήν παρά του Στρατηγού Μακρή να μεταβώ ταχέως εις Δελέρια και πληροφορηθώ τα συμβαίνοντα.

Εισερχόμενος εις το χωρίον αυτελήφθην μεγάλην και χαρακτηριστικήν της καταστάσεως αναταραχήν. Οπλίται και χωρικοί έτρεχον πανταχόθεν εν τω χωρίω ως διωκόμενοι. Συγχρόνως διέκρινον εις το άκρον οδού τινος του χωρίου Τουρκικόν Ιπλικόν, κατερχόμενον εν καλπασμώ προς ην κατεύθυνσιν ευρισκόμην εγώ. Η διαφυγή μου εκείθεν ήτο αδύνατος. Άλλ' ευτυχώς ευρίσκετο παραπλεύρως κήπος πυκνώς δενδροφυτευμένος. Έπτέρνισα τον ίππον μου, όστις ορθωθείς επήδησε τον φράκτην και ευρέθην εντός του κήπου. Έσπευσα πάραυτα και εκρύβην όπισθεν των πυκνών δένδρων. Μετ' ολίγον διήρχετο προ του κήπου το Τουρκικόν Ιπλικόν χωρίς να με αυτηληφθή. Όταν δ' απεμακρύνθη επ' αρκετόν, εγκατέλειπα τον κήπον και το χωρίον και επανήλθον εν καλπασμώ παρά τω στρατηγώ Μακρή, προς ου ανέφερον την κατάστασιν.

Νικολάου Τρικούπη, Αναμνήσεις επεισοδίων και γεγονότων, σελ. 12

Πέντε Πηγάδια Πρέβεζας, 11 Απριλίου 1897

Ούτω το τάγμα εβαδίζεν άνευ ουδεμιάς τάξεως και άνευ της ελαχίστης ασφαλείας έφθασε δε κατά τον τρόπον αυτόν βαδίζον περίπου πλησίον της εξόδου της στενωπού των Πέντε Πηγαδιών. Ευρισκόμενον αμέριμνον το τάγμα εν καταυλισμώ, αιφνιδιάζεται υπό εχθρικής τινος δυνάμεως, ασφαλώς μικροτέρας της ιδικής του. Τι συνέβη κατά τον αιφνιδιασμόν αυτόν, ευκόλως εννοεί τις: άλλοι εφρονεύθησαν, άλλοι ετράπησαν εις φυγήν τήδε κακείσε, και όσοι δεν ηδυνήθησαν να συνταχθώσι διά να αντιστώσι υπεχώρησαν. Λεωνίδα Ι. Παρασκευοπούλου, Αναμνήσεις 1896-1920, σελ. 57

Υποχώρηση από Κουτσόχερο προς Φάρσαλα, νύχτα 12/13 Απριλίου 1897

Από ταύτης της στιγμής άρχισεν η άτακτος φυγή, η υποχώρησις. Μεταξύ των άλλων συνήτησα τον Ταγματάρχην Επίλαρχον Μεταξάν εν καλπασμώ βαινόντα. Τον ηρωτήσαμεν: τι τρέχει; διατί τόσο σπεύδει; Αυτός δε αντι άλλης απαντήσεως λέγει: Δεν βλέπετε; Ο εχθρός έρχεται, σας έφθασε, του είπομεν ότι δεν είναι εχθρός αλλά πρόβατα φεύγοντα, τότε λέγει το τέρας: Και πρόβατα εάν είναι, ιπλείς Τούρκοι θα γείνωσι, και απήλθεν, ώραν καθ' ην οι ιερείς των διαφόρων πόλεων και χωρίων εκτύπων τους κώδωνας των εκκλησιών διά την Τριήμερον Ανάστασιν του Κυρίου ημών Ιησού Χριστού, ημείς εβαδίζαμεν ατάκτως, περίλυποι κεκμηκότες, περίφοβοι, βλασφημούντες, ελειονολογούντες και αναλογιζόμενοι την θέσιν μας, σκότος ψηλαφητόν, στρατιώται πλείστον αλλ' ουδείς είχεν τους ιδικούς του, διότι άλλοι έμενον καθ' οδόν και άλλοι προεχώρουν, εν γένει ήτο πανδαιμόνιον και ουδέν άλλο ηκούετο εκ των 11.000 ανδρών ειμή ο κρότος των ποδών. Εν γένει τοιαύτη άτακτος υποχώρησις εγένετο ώστε εάν ο εχθρός αυτελαμβάνετο το ελάχιστον των συμβαινόντων και απέστειλε 200 ιπλείς, ήθελε μας κατακόψει.

Γεωργίου Δ. Μαστέλλου, Απομνημονεύματα 1897 (3η Ταξιαρχία - Κ. Σμολένσκη), σελ. 22

Βελεστίνο, 17 Απριλίου 1897

Η πυροβολαρχία του κ. Φραντζή ήρχισεν το πυρ και ανταπεκρίνετο το Τουρκικόν Πυροβολικόν δηλ. εμάχετο. Πυροβολικόν προς Πυροβολικόν μόνον: ημείς δε εκαθήμεθα όπισθεν των Διμοιριών μας μετά του Ταγματάρχου Παρίση και Βοΐλα Γ. υπολοχαγού, βλέποντες το λαμπρόν εκείνο θαύμα διότι ως εκ της θέσεώς μας οι οβίδες αμφοτέρων διήρχοντο άνωθεν ημών και πολλάί τουρκικάί έπιπτον 6-8 μέτρα έμπροσθεν ημών και εθραύοντο. Ήκουες λοιπόν τον εις στεφάνας απολίγοντα λευκόν καπνόν των ομοβροντιών, τον φοβερόν κρότον αυτών, το αποτρόπαιον σφύριγμα, και τον έτι φοβερώτερον μετά την θραύσιν θρουν των θραυσμάτων, εχόντων σχήμα τριγωνικόν ή τετραγωνικόν.

Γεωργίου Δ. Μαστέλλου, Απομνημονεύματα 1897 (3η Ταξιαρχία - Κ. Σμολένσκη), σελ. 24

Βελεστίνο, 18 Απριλίου 1897

Ζιέταξα τότε την λόγχην εφ' όπλου να θέσωσι, και να εκτελέσωσι πυρά ταχέα εκ της εγχοπής των 200 μέτρων, διότι είχαν φθάσει εις την των 50 μέτρων, και βοηθούμενος και εκ της Διμοιρίας της ολίγον αριστερά εμού και όπισθεν, άπαντες αφίππευσαν ιδίως δε την στιγμήν καθ' ην έπεσεν ο Ταγματάρχης και ο Λοχαγός και ούτω επήλθεν και η τελεία καταστροφή των ανίπλων εκείνων, πλην (11) ένδεκα και ενός Αξιωματικού

ο οποίος μοι έρριψεν το ξίφος και συνελήφθησαν, είτα εφωνάξαμεν Ζήτω! ω! ω! Ήτο έκτακτον πράγμα το να βλέπη τις πίπτοντα τον ίππέα εκ του ίππου του προσβολή ερχόμενον, και τον ίππον του αλαζόνα και ωραίου μετά δύο τρία άλματα και απαισιώς χραιμετίζοντα, εξ' όλων δε αυτών των ίππων περισώθησαν 18 οίπινες κατά την αφίππευσιν ήλθον κάθωσι ημών και αριστερά εις απυρόβλητον ζώνην.

Γεωργίου Δ. Μαστέλλου, Απομνημονεύματα 1897 (3η Ταξιαρχία - Κ. Σμολένσκη), σελ. 26

Βελεστίνο, 24 Απριλίου 1897

Κατά τις πέντε, τα πυρομαχικά των ελληνικών κανονιών είχαν σχεδόν εξαντληθεί. Ο Σμολένσκης έδωσε οδηγίες για την απόσυρση του πυροβολικού του στα δεξιά του, πάνω από το πέρασμα προς το Βόλο. Ενώ γινόταν αυτό, τα τουρκικά πυρά από τα μεγάλα πεδινά πυροβόλα επαναλήφθηκαν με πολύ γοργούς ρυθμούς, καθιστώντας απροσπέλαστο το χωριό Βελεστίνο, όπως και τις δυτικές κορυφογραμμές. Οι Τούρκοι προέλαναν από τα δυτικά και τα βόρεια, κατά ισχυρές μονάδες. Μπροστά στην προέλασή τους, ο Σμολένσκης απέσυρε τις δυνάμεις κατά την καλύτερη δυνατή τάξη. Στις εφτάμισι, το Βελεστίνο καταλήφθηκε από τους Τούρκους και πυρπολήθηκε. Η σιδηροδρομική επικοινωνία διακόπηκε και η ήττα του ελληνικού στρατού υπήρξε πλήρης.

W. Kinnaird Rose, Με τους Έλληνες στη Θεσσαλία, σελ. 155

Φούρκα (Καλαμάκι) Φθιώτιδας, 6 Μαΐου 1897

Ούτως ο εχθρός έφθασεν εις την Β. έξοδον της στενωπού και κατέλαβε τους παρ' αυτήν λόφους, χωρίς ο εντός της στενωπού ελληνικός στρατός να τον αντιληφθή. Αίφνης, μέσα εις τον καταυλισμόν αυτόν που άλλοι ανεπαύοντο ή κοιμώοντο και άλλοι εφρόντιζαν διά παρασκευήν τροφής, ήρχισαν να πίπτουν αι εχθρικά όβιδες. Είναι αδύνατον να περιγραφή τι συνέβη τότε: τα σώματα απεσυνετέθησαν, όλοι έτρεχον να περάσουν τον αυχένα διά να σωθούν. Το πεδινόν πυροβολικόν έλάβε διαταγήν να περάση τον αυχένα και εις όλην την προ ολίγου γεμάτην από στρατόν στενωπόν έβλεπε κανείς ερημίαν διότι και τα απομεινάντα ολίγα τμήματα είχαν κρυβή.

Από όλον το πυροβολικόν μόνον η πυροβολαρχία μας έμεινε και μετ' ολίγον έβαλε κατά του τουρκικού πυροβολικού του κατέχοντος τους εις την έξοδον της στενωπού λόφους. Είχε την τιμήν να ρίψη τας τελευταίας όβιδας του ατυχούς αυτού πολέμου, αι οποίαι μάλιστα κατά τας τουρκικάς αφηγήσεις ήσαν εξαιρετικώς επιτυχείς.

Αλεξάνδρου Μαζαράκη-Αινιάνος, Απομνημονεύματα, σελ. 43-44

ΑΓΡΙΟΤΗΤΑ ΠΟΛΕΜΟΥ

Γκριτζόβαλη (Βοτανοχώρι) Λάρισας, 6 Απριλίου 1897

Οι Τούρκοι μπήκαν στη Γκριτζόβαλη και έκαψαν την εκκλησία, όπου είχαν συγκεντρωθεί οι Έλληνες που είχαν τραυματισθεί στη διάρκεια ολόκληρης της ημέρας. Δεν υπήρχε χρόνος μεταφοράς όταν δόθηκε η ξαφνική διαταγή οπισθοχώρησης. Οι Τούρκοι δεν έκαναν καμιά προσπάθεια να σώσουν εκείνους τους καημένους – αντίθετα, διαφάνηκε η αποφασιστικότητά τους να προκαλέσουν ολοκαύτωμα των τραυματιών. Κάηκαν μαζί με την εκκλησία. Ο ταγματάρχης Ταγαράς, που έπεσε πληγωμένος, αυτοκτόνησε για να μη συλληφθεί από τους Τούρκους.

W. Kinnaird Rose, Με τους Έλληνες στη Θεσσαλία, σελ. 69-70

Περιοχή Βίγλας - Σιδηροπάλουκου Λάρισας, 7 Απριλίου 1897

Προς έκπληξή μας, είδαμε την πυροβολαρχία του πρίγκιπα Νικολάου να φορτώνεται στους κιλλιβαντες, να απομακρύνεται προσπερνώντας το τελωνείο και να εξαφανίζεται πίσω από τη ράχη του Σιδηροπάλουκου. Η κίνηση αυτή ήταν ανεξήγητη. Ο επικεφαλής αξιωματικός της πρώτης γραμμής, που με τόσο κόπο είχε προωθηθεί κατά μήκος της ράχης των ψηλών λόφων που δέσποζαν στη Βίγλα, όταν είδε το πυροβολικό να φεύγει, φώναξε: «Μας πρόδοσαν!» και ανίκανος να κάνει κάτι, τράβηξε το περιστροφό του και αυτοπυροβολήθηκε.

W. Kinnaird Rose, Με τους Έλληνες στη Θεσσαλία, σελ. 72

Υποχώρηση από τη Βίγλα προς τη Λάρισα, 8 Απριλίου 1897

Η επιστροφή στη Λάρισα αμαυρώθηκε, όχι μόνο από την συνείδηση της αποτυχίας να επιτευχθεί οτιδήποτε θα είχε σχέση με νίκη, αλλά και από τις σκηνές που βλέπαμε στους δρόμους. Ήταν κυριολεκτικά αποκλεισμένοι από χιλιάδες πρόσφυγες και τα κοπάδια τους. Ο φόβος για ενδεχόμενη προέλαση των Τούρκων τους είχε πανικοβάλλει. Πεζά γυνακόπαιδα ήταν διπλωμένα στα δυο από το βάρος των πραγμάτων του νοικοκυριού τους που κουβαλούσαν, όπως φαντάζονταν, στην ασφάλεια της ισχυρής Λάρισας. Γαϊδούρια και άλογα ήταν παραφορτωμένα και προχωρούσαν αργά στο σκοτισμένο δρόμο. Κάρα, όπως εκείνα που είχε φέρει ο Αττίλας από τη μακρινή Ασία, συρόμενα από βούβια, ήταν παραφορτωμένα με έπιπλα και κλινοσκεπάσματα, τρίζοντας αλλόκοτα μέσα στο αυξανόμενο σκοτάδι. Πολλοί από τους φτωχούς που ήταν παραφορτωμένοι με τα πράγματά τους, όπως και από τη θλίψη και το φοβο τους, έπεφταν εξαντλημένοι στην άκρη του δρόμου.

W. Kinnaird Rose, *Με τους Έλληνες στη Θεσσαλία*, σελ. 83

Υποχώρηση από τον Τύρναβο προς τη Λάρισα, νύχτα 11/12 Απριλίου 1897

Δεν υπήρχε οπισθοφυλακή από όσο μπορούσα να δω ούτε παράταξη ιππικού για να καλύψει αυτήν την υποχώρηση.

Σε λίγες στιγμές, η στριγγλιά μπορούσε να διακριθεί σε παρατεταμένες κραυγές: «Οι Τούρκοι έρχονται! Οι Τούρκοι μας έφτασαν!» Και αμέσως, μια δωδεκάδα ή και παραπάνω ιππείς, με αρκετά άλογα χωρίς αναβάτες, εμφανίστηκαν στα αριστερά μας με πλήρη καλπασμό, ορμώντας με μανιασμένα: «Τρέξτε! Τρέξτε! Οι Τούρκοι είναι εδώ».

Μέσα στο νυχτερινό αέρα υψώθηκε ένας αγωνιώδης βρυχηθμός, που παρέλυσε ακόμα και τη φαντασία μας και ο οποίος θα παραμείνει για πάντα στη μνήμη μας. Η πανικόβλητη φυγή απλώθηκε στιγμιαία. Ζώα μαστιγώθηκαν από πανικόβλητους αμαξάδες, άνδρες, γυναίκες, παιδιά και στρατιώτες ανάκατοι όρμησαν προς τα εμπρός. Πολλοί έπεσαν και τσαλαπατήθηκαν μέχρι θανάτου. Οχήματα κάθε λογής ανατράπηκαν, ανακατεύοντας κλινοσκεπάσματα με κιβώτια πυρομαχικών ενώ τα άλογα, τα γαϊδούρια, τα βόδια και τα βουβάλια στριμώχτηκαν μέσα σε μια τρομερή σύγχυση.

W. Kinnaird Rose, *Με τους Έλληνες στη Θεσσαλία*, σελ. 101

Υποχώρηση προς τη Λάρισα, νύχτα 11/12 Απριλίου 1897

Το βράδυ της Μεγάλης Παρασκευής χωρίς εμφανή λόγον ο στρατός μας έχασε το θάρρος του, συνέπεια δε τούτου υπήρξε μία κατ' εξοχήν άτακτος υποχώρησις. Αύτη εξεφυλίσθη ταχέως εις πανικόν. Αν δεν υπήρξε κανείς αυτόπτης μάρτυς είναι αδύνατον να φαντασθή την φρικιαστικήν εντύπωσιν την οποίαν προκαλεί το θέαμα ανθρωπίνων υπάρξεων τρεπομένων εις φυγήν διά την ζωήν των. Υπό την επήρειαν του φόβου η λειτουργία της σκέψεως των παραλύει. Εντός ολίγων λεπτών ο Στρατός, από μίαν οργανωμένην και πειθαρχούσαν μονάδα, μετεβλήθη εις αναστατωμένην μάζαν φυγάδων, οίτινες έφευγον προτροχάδην διά μέσου του κάμπου οπίσω προς την Λάρισσαν, απέχουσαν περίπου σαράντα χιλιόμετρα. Ολίγα μονάδες, ιδίως δε το πυροβολικόν, διετήρησαν τάξιν και πειθαρχίαν χάρις εις το κύρος του διοικητού των. Καθ' όλην την νύκτα αυτός ο συρφετός των φυγάδων, είτε μεμονωμένων, είτε κατά μικρούς ομάδας, έσπευδον προς την πόλιν, ενσπείροντες πανικόν και τρόμον εις τον πληθυσμόν.

Το θέαμα ήτο τρομερόν.

Πρίγκηπος Νικολάου της Ελλάδος, *Τα πενήντα χρόνια της ζωής μου*, σελ. 191-192

Λάρισα, 12 Απριλίου 1897

[...] μεγάλο μέρος του πληθυσμού εγκατέλειψε την πόλη ακολουθώντας τους δρόμους που οδηγούσαν προς το Βόλο και τα Φάρσαλα. Αυτοί βρίσκονταν σε κατάσταση έξαλλης αναταραχής. Γυναίκες, παιδιά, ακόμα και μερικοί άνδρες, έδειχναν τι τους περίμενε αν έπεφταν στα χέρια των Τούρκων, κινώντας οριζόντια τις παλάμες τους στο ύψος του λαιμού τους.

Σε εκπληκτικά σύντομο χρονικό διάστημα, οι δρόμοι γέμισαν ασφυκτικά από οχήματα και ζώα κάθε λογής, που κουβαλούσαν χιλιάδες έπιπλα και σκεύη. Άλλοι, φτωχοί, κουβαλούσαν τα υπάρχοντά τους

στην πλάτη τους και – ω! ήταν οικτρό θέαμα! – οι πολύ γέροι, όπως και οι πολύ μικροί, αγωνίζονταν κάτω από τον μεσημεριανό ήλιο να κουβαλήσουν βάρη μεγαλύτερα από όσο τους επέτρεπαν οι δυνάμεις τους.
W. Kinnaird Rose, Με τους Έλληνες στη Θεσσαλία, σελ. 114

Βελεστίνο, 19 Απριλίου 1897

Την επομένην, δηλ. 19ην, επισκέπται εκ διαφόρων μερών ήρχοντο ίνα αποθαυμάσωσι τα κατορθώματα της προηγουμένης και τους νεκρούς Τούρκους και ίππους εθαύμαζον: και ημάς συνεχαίροντο. Την 10ην π.μ. ελάβομεν την ευαρέσκειαν διά της ημερησίας διαταγής του Βασιλέως Υπουργού των Στρατιωτικών και κ. Σμολένσκου, να μη ενταχρισθώσιν οι νεκροί μέχρι νεωτέρας διαταγής, αλλά την 21ην την βρώμα μη υποφέροντες διετάχθη η ταφή, παρά των διαφόρων τμημάτων, και τα μαυδήλια επί της ρινός έχοντες, ταύτην εξετελέσαμεν, σύροντες διά σχοινίου εντός φάραγγος τους παραμεμορφωμένους στρατιώτας Αξιώματικούς και ίππους: ευρέθησαν δε και Αξιώματικοί ζένων εθνικότητων, διότι δεν είχαν υποστεί την περιτομήν.

Γεωργίου Δ. Μαστέλλου, Απομνημονεύματα 1897 (3η Ταξιαρχία - Κ. Σμολένσκη), σελ. 27

Πορεία από Λαμία προς Δομοκό, 20 Απριλίου 1897

Οδυνηρόν ήτο το θέαμα των εις Φθιώτιδα προσφευγόντων αγροτικών της Θεσσαλίας πληθυσμών, οίτινες είχαν εγκαταλείπει πανοκεί τας εστίας των. Τυναίκες παρθένοι, γέροντες και παιδιά, κατά το πλείστον ανυπόδυτοι έβαινον όπισθεν φορτηγών αμαξών, ίππων ή όνων, εφ' ων ατάκτως είχαν ριφθή ενδύματα και έπιπλα της πρώτης ανάγκης αναμίξ μετά μαγειρικών σκευών. Μητέρες ενηγκαλίζοντο βρέφη ημίγυμνα και διατόρως κλαυθμηρίζοντα, άλλα δε έφερον παιδιά επί της ράχους στερρώς κρατούμενα διά των ιδίων βραχιόνων εκ του λαιμού της μητρός, ης αι χείρες όπισθεν εστραμμένα υπεβάσταζον εκ των ώτων το ατυχές πλάσμα. Μορφαί πελιδνάι εκ του φύχους, της αύπνιας και των στερήσεων, προέδιδον την αγωνίαν των δυστυχών τούτων θυμάτων και ένυσσον την καρδίαν του θεατού μέχρι δακρύων.

Νικολάου Π. Δημητράκοπούλου, Πολεμικά Απομνημονεύματα, σελ. 67

Λαμία, 5 Μαΐου 1897

Στους λόφους γύρω από τη Λαμία υπήρχαν 40.000 πρόσφυγες. Σχημάτιζαν μικρούς καταυλισμούς κατά οικογένειες ή κατά χωριά προέλευσης. Από κάποια απόσταση, η εικόνα ήταν ακρετά γλαφυρή, αλλά από κοντά φαινόταν όλη η αθλιότητά της. Επί τρεις ημέρες έβρεχε ακατάσταυστα και οι πρόσφυγες δεν είχαν κανένα καταφύγιο, εκτός από μερικές κουβέρτες και μικρά υπόστεγα που είχαν φτιαχθεί βιαστικά από τα κλαδιά των δέντρων. Τυναίκες γεννούσαν παιδιά πάνω στο βρεγμένο χώμα με μόνη σκέπη τον ουρανό.

W. Kinnaird Rose, Με τους Έλληνες στη Θεσσαλία, σελ. 173

ΑΠΩΛΕΙΕΣ

Βίγλα - κοιλάδα Ρεβενίου Λάρισας, 8 Απριλίου 1897

Μια συνεχής ροή τραυματιών μεταφερόταν δίπλα μας προς τα μετόπισθεν. Ένας κακομοίρης είχε τρυληθεί πέρα για πέρα στο λαιμό από σφαίρα και, κυριολεκτικά, πετούσε ποτάμι αίμα με κάθε ανάσα. «Το φτωχοδιάβολο, έχει τελειώσει», μου είπε ο υπολοχαγός Βέστερ στα γαλλικά.

W. Kinnaird Rose, Με τους Έλληνες στη Θεσσαλία, σελ. 81

Αγία Παρασκευή Τρικάλων, 12 Απριλίου 1897

[...] αλλ' αίφνης εν ω επρόκειτο να αναβώμεν την ανωφέρειαν εμποδίσθημεν υφ' ενός Δεκανέως ιππέως αγυελιοφόρου, ειπών εις ημάς να ακολουθήσωμεν την φάραγγα, όστις και μας έσωσε, διότι ή θα εφουενόμεθα ή θα συνελαμβανόμεθα ως αιχμάλωτοι, επει των ημετέρων υποχωρησάντων την 2αν μ.μ. είχαν καταληφθή υπό των Τούρκων το μέρος εις το οποίο εν εβαίνομεν.

Ο λοχαγός ακούσας ταύτα παρά του αγυελιοφόρου ήρχισε να τρέμη και να πίπτη, όθεν μετά του Ανθυπ. Χατζιοπούλου τον υπεστηρίξαμεν άπαξ, δις, την δε τρίτην κατέπεσεν βγάζων αφρούς εκ του στόματος και τρέμων, αρχίσαμεν να τον τριβώμεν, αλλ' οι Τούρκοι μας αντελήφθησαν διότι εγεινάμεν ορατοί πλέον και η απόσταση δεν ήτο μαγαλύτερα των 400 μέτρων, κατ' ευθείαν να μας ρίπτωσιν

συμπυροκροτήσεις και αίτινες επέτυχον διότι έπιπτον πέριξ μας και εφρονεύθησαν τρεις ημίνοι φέροντες φουσίγια, αλλ' ο δειλός και μακαρίτης Λοχαγός ακούσας και ιδών ταύτα διά μιας δονήσεως εξέπνευσεν.

Γεωργίου Δ. Μαστέλλου, Απομνημονεύματα 1897 (3η Ταξιαρχία - Κ. Σμολένσκη), σελ. 20-21

Δομοκός Φθιώτιδας, 5 Μαΐου 1897

Στη διάρκεια αυτής της ανταλλαγής πυκνών πυρών, ο συνταγματάρχης Μαυρομιχάλης τραυματίστηκε από σφαίρα στο μηρό, αλλά ίππευσε άνετα πίσω από την κορυφογραμμή, από όπου μεταφέρθηκε με άμαξα στη Λαμία. Ο υλασπιστής του και ανεπιός του, Γεώργιος Μαυρομιχάλης, σκοτώθηκε την ίδια ώρα: μια σφαίρα του βρήκε στο μέτωπο και βγήκε από το πάνω μέρος του κρανίου του. Αυτός ο νέος λατρευόταν με πάθος από τους άνδρες του, οι οποίοι έδειξαν την αφοσίωσή τους στο πρόσωπό του μεταφέροντάς τον έξω από το χαλάζι των σφαιρών, στο καταφύγιο της κορυφογραμμής, βάζοντάς τον σε άμαξα και τραβώντας την οι ίδιοι όλο το δρόμο μέχρι τη Λαμία, ελπίζοντας ότι έτσι θα υπέφερε λιγότερο από τα τραντάγματα των αλόγων. Ο νεαρός επέζησε μέχρι που έφτασαν στη Λαμία και το μόνο, όμως, που του απέμενε να κάνει ήταν να κοιμηήσει από τον ιερέα προτού πεθάνει.

W. Kinnaird Rose, Με τους Έλληνες στη Θεσσαλία, σελ. 183

Δομοκός, 5 Μαΐου 1897

Ο Μωντ έκανε βιαστικές προετοιμασίες για αναχώρηση και επακολούθησε μια δραματική σκηνή. Η μικρή τους ομάδα είχε προσέξει ότι είχαν μπει στο σπίτι τέσσερις Έλληνες στρατιώτες και είχαν ξαπλώσει σε μια γωνιά, προφανώς εξαντλημένοι. Είχαν έλθει τόσο για να βρουν παρέα όσο και για στέγη. Καθώς ο Μωντ και οι σύντροφοι ετοιμάζονταν να εγκαταλείψουν το σπίτι, είπε στο δραγουμάνο του: «Άς δώσουμε σε αυτούς τους φουκαράδες την ευκαιρία να γλυτώσουν. Ξύπνα τους!» Ο δραγουμάνος τους πλησίασε και τους ταρακούνησε, τον ένα μετά τον άλλον. Αλλά εκείνοι κοιμόνταν τον ύπνο που δεν έχει τέλος. Είχαν πληγωθεί θανάσιμα και, σαν τραυματισμένα ελάφια, βρήκαν ένα φιλικό λημέρι για να πεθάνουν.

W. Kinnaird Rose, Με τους Έλληνες στη Θεσσαλία, σελ. 186

Δομοκός, 5 Μαΐου 1897

Έρχεται το θλιβερόν έργον της περισυλλογής των τραυματιών. Περί τον στρατηγόν Ταριβάλδην κοίτονται είκοσι Φιλέλληνες εν οίς και ο αρχηγός των γενναίος Βαρατάσης, βαρέως πληγείς εις την κοιλίαν, και δεκαπέντε πεζοί τραυματία.

Το θέαμα των εντός καλύβης μεταφερθέντων τραυματιών, οίτινες διαρκώς φωνάζουν "aqua, aqua" είναι θλιβερώτατον. Οι ξενοι ιατροί, άγγελιοι παρηγορίας, Έλλην ιατρός ατυχώς ουδείς. Ο πρώτος φρονευθείς Ταριβαλδινός είναι ο Ιταλός βουλευτής Fratta. Εγυμίσσαμε περί τα είκοσι παγούρια και τους έδιδαμε να πίνουν. Ένας, ψυχομαχών σχεδόν, με ερωτά το όνομά μου. Του λέγω, Μαζαράκης. Μου αρπάζει το χέρι και δεν μου το αφήνει. Θα είσθε Πολωνός, μου λέγει, διότι το όνομα είναι πολύ γνωστόν εις την πατρίδα μου.

Κ. Ι. Μαζαράκη - Αινιάνος⁸, Ο Μακεδονικός Αγών (Αναμνήσεις), Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών - ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 1963, σελ. 10

Πορεία από Δομοκό προς Λαμία, 6 Μαΐου 1897

Το πρώτο μέρος του ταξιδιού μας έγινε χωρίς εμπόδια. Σε μισή ώρα όμως προσπεράσαμε τον πρώτο συρμό κάρων και αμαξών που μετέφεραν τους τραυματίες στη Λαμία. Τα βογγητά των τραυματιών, που άκουγα καθώς περνούσαμε, έκαναν το αίμα μου να παγώνει. Στην πεδιάδα, ανατολικά του Νεζερού, ακινητοποιηθήκαμε για λίγη ώρα από μια άμαξα που είχε συρθεί, λόγω απροσεξίας, κάθετα στον υπερυψωμένο δρόμο. Ανάμεσα στους επιβάτες της άμαξας αυτής ήταν ένας αξιωματικός, το σώμα του οποίου είχε κυριολεκτικά ξεσκισθεί από τα θραύσματα οβίδας και ο οποίος παρακαλούσε τον αμαξά να σταματήσει για να τον αφήσει να πεθάνει ήσυχα.

W. Kinnaird Rose, Με τους Έλληνες στη Θεσσαλία, σελ. 188

8. Συμμετείχε στις επιχειρήσεις του 1897 ως μέλος της Εθνικής Εταιρείας.

Λιμάνι Αγίας Μαρίας Φθιώτιδας, πλωτό νοσοκομείο «Θεσσαλία», 8 Μαΐου 1897

Άκουσα ότι η πλειοψηφία των τραυματιών βρισκόταν στο αμπάρι, όπου μια επίσκεψη θα ισοδυναμούσε με πλήρη κορεσμό φρίκης. Δεν υπήρχε φως και οι φουκαράδες είχαν στιβαχθεί αδιάκριτα πάνω στο πάτωμα. Έγινε κάποια προσπάθεια να ανακουφισθούν τα βάσανά τους, προσφέροντάς τους μικρές γουλιές νερό. Τι να τους έκανε όμως αυτό, μπροστά στα τόσα βάσανά τους! Ο χώρος βρωμούσε σαν νεκροτομείο και ξέραμε ότι μερικοί από αυτούς είχαν ήδη πεθάνει και ότι η ζωή άλλων έσβηνε σιγά-σιγά.

W. Kinnaid Rose, *Με τους Έλληνες στη Θεσσαλία*, σελ. 192

ΗΡΩΙΣΜΟΣ - ΙΔΑΝΙΚΑ

Βελεστίνο, 23 Απριλίου 1897

Η στιγμή ήταν κρίσιμη και ο συνταγματάρχης Σμολένσκις, με κάτι από τον «ηλεκτρικό» ενθουσιασμό του Σκομπιέλεφ, επιθεώρησε έφιππος τις γραμμές, μιλώντας στους στρατιώτες του. Με κοφτές, σύντομες φράσεις, τους είπε ότι πρέπει να θυμηθούν τις παραδόσεις της φυλής τους, και να πολεμήσουν, αν χρειαστεί, μέχρι να ποτίσουν με το αίμα τους το ιερό χώμα της Θεσσαλίας. Πόσο εμπνευσμένη ήταν η ομιλία του! Ένοστολοι στρατιώτες και άνδρες που φορούσαν τις τοπικές τους ενδυμασίες με σταυρωτά φουσεκλίκια, ζητωκραύγασαν όλοι μαζί. Έσφιζαν τους γκράδες τους περισσότερο, ξαναζητωκραύγασαν, τόσο με τα πνευμόνια τους όσο και με την αποφασιστικότητα της καρδιάς τους να νικήσουν ή να πεθάνουν.

W. Kinnaid Rose, *Με τους Έλληνες στη Θεσσαλία*, σελ. 149

Τεκές Φαρσάλων, 23 Απριλίου 1897

Καίτοι το Τουρκικόν πυροβολικόν εγκατεστημένον επί των υφωμάτων των Τεκέδων έβαλε πυκνώς κατά των εις την πεδιάδα υποχωρούντων Ευζωνικών ταχυμάτων, ταύτα υπεχώρουν λίαν κανονικώς εν μέσω χαλάζης οβίδων και σφαιρών. Τούτο ομολογούσι και οι Τούρκοι αξιωματικοί του επιτελείου εξαίροντες την κανονικήν υποχώρησιν ταύτην.

Πατρ. Κοντογιάννη⁹, *Ο στρατός μας και οι τελευταίοι πόλεμοι. Απομνημονεύματα και Γνώμαι*, Εν Αθήναις 1924, σελ. 80

Δομοκός, 5 Μαΐου 1897

Και εν τούτοις μεθ' όλας τας υποχρεώσεις μας, τας πολυποικίλλους και αδικαιολογήτους υποχώρησεις μας, το υπάρχον έμφυτον αίσθημα εις τον Έλληνα και εις την δύσκολον ταύτην περίστασιν εξεδηλώθη. Αυτός ο στρατός ο φθάσας σχεδόν εις Δομοκόν εν διαλύσει, ου μόνου συνετάχθη, αλλά και ηδυνήθη ν' αμυνθή επί ολόκληρον την ημέραν και να κρατήση τας θέσεις του, εναντίον πολυπληθεστέρου εχθρού έχοντος και λόγω των νικών του ανώτερον ηθικόν.

Λεωνίδα Ι. Παρασκευοπούλου, *Αναμνήσεις 1896-1920*, σελ. 48

Δομοκός, 5 Μαΐου 1897

Το αποτέλεσμα της παρατεταμένης και τρομερής μάχης της ημέρας ήταν, αναφορικά με το ελληνικό κέντρο και αριστερό πλευρό, ότι είχαμε διατηρήσει τις θέσεις μας με γενναιότητα και αρμείωτο θάρρος, το οποίο ακόμα και ο εχθρός οφείλει να αναγνωρίσει. Νεαροί στρατιώτες και νεοσύλλεκτοι, στάθηκαν αλύγιστοι κάτω από πυρά που θα κλονίζαν το θάρρος ακόμα και παλαιάμαχων πολεμιστών. Είχαν αποκρούσει με επιτυχία επιθέσεις μεγάλου αριθμού των πιο πειθαρχημένων στρατιωτών που έχω δει ποτέ μου.

W. Kinnaid Rose, *Με τους Έλληνες στη Θεσσαλία*, σελ. 185

Προσωρινό νοσοκομείο κοντά στο Δομοκό, 6 Μαΐου 1897

Το έδαφος παντού τριγύρω, επί μερικές εκατοντάδες μέτρα, ήταν κυριολεκτικά καλυμμένο από τραυματίες, που περιθάλπονταν με τη μεγαλύτερη δυνατή ταχύτητα από τους στρατιωτικούς γιατρούς, προτού τους επιβιβάσουν σε κάρα για να τους μεταφέρουν στη Λαμία. Παρεμπιπτόντως, θα πρέπει να

9. Λοχαγός Μηχανικού, διευθυντής του Γραφείου II Πληροφοριών του Επιτελείου του Αρχηγείου Θεσσαλίας, και από 21 Απριλίου 1897 του Γραφείου IV Τηλεγραφικής και Ταχυδρομικής Υπηρεσίας.

αναφέρω ότι κανείς δεν ήταν δυνατό να ξεπεράσει τη δεξιοτεχνία και την προσοχή με την οποία οι Έλληνες γιατροί έβαζαν τους πρώτους επιδέσμους στους τραυματίες και ότι το μεγάλο ποσοστό απωλειών μεταξύ των γιατρών αποτελεί την καλύτερη απόδειξη της αφοσίωσής τους στο καθήκον μέχρις αυτοθυσίας.
W. Kinnaird Rose, *Με τους Έλληνες στη Θεσσαλία*, σελ. 188

Λαμία, 7 Μαΐου 1897

Άμα φθάσας εις Λαμίαν διέταξα τον υπίλαρχον να αφιπτεύση και να κατασκευάση λευκήν σημαίαν εισερχόμενος εις την πρώτην οικίαν της υπό των κατοίκων κενωθείσης πόλεως. Έντός δευτερολέπτων ο κ. Μουρούζης ητοίμασε την σημαίαν διά συνδόνης και στείλαιού μετά σταυρού προερχομένου προφανώς εκ σημαίας Έλληνικής. Αφήρεσα τον σταυρόν του ακουτίου, ίνα μη περιωβρισθή το ιερόν δι' ημάς σύμβολον τούτο εν τη προς μη διακρινόμενους διά τον πολιτισμόν των αλλοθρήσκους Τούρκους [...]

Πατρ. Κοντογιάννη, *Ο στρατός μας και οι τελευταίοι πόλεμοι*, σελ. 87-88

ΔΥΣΧΕΡΕΙΕΣ

Θεσσαλία, Μάρτιος 1897

Τα χειρουργεία ήσαν ανύπαρκτα, σκηναί ελάχιστα υπήρχον, ο ιατρισμός ήτον ανεπαρκέστατος, διά τροφήμα έδιδον σχεδόν μόνον ψωμί. Ο πλισιμός, τα πυρομαχικά, τα κτήνη ήσαν επίσης ανεπαρκή η ατελέστατα. Έν γένει ο στρατός εσπερείτο όλων όσα απαιτούνται διά μίαν εκστρατείαν.

Λεωνίδα Ι. Παρασκευοπούλου, *Αναμνήσεις 1896-1920*, σελ. 42

Θεσσαλία, Απρίλιος 1897

Ένθυμούμαι καλά εκείνας τας ατελεντήτους, εξαντλητικής νύκτας ανάμεσα στους κάμπους και τα βουνά της Θεσσαλίας, ότε επεβαίνον κατατεποννημένου ίππου επί κεφαλής της πυροβολαρχίας μου και χωρίς τροφήν πλην ενός τεμαχίου άρτου και ολίγης σοκολάτας που είχα φυλάξει εις τους θύλακας της σέλας μου – την μακράν σειράν των φορείων, τα οποία με κόπον επροχώρουν με το τρομερόν των φορτίων ασθενών και τραυματιών, των οποίων τα βογγητά και οι οδυρμοί ηχούν ακόμη στα αυτιά μου.

Πρίγκηπος Νικολάου της Ελλάδος, *Τα πενήντα χρόνια της ζωής μου*, σελ. 193

Υποχώρηση από τον Τύρναβο προς τη Λάρισα, νύχτα 11/12 Απριλίου 1897

Η άμαξα προχωρούσε για ένα διάστημα με βήμα χελώνας και κόλλησε στη βαθιά άμμο του ποταμού Ξεριά.

Οι άνδρες αναγκάστηκαν να κατεβούν και να στρώσουν με τους ώμους τους τη ρόδα για να ξεκολλήσει το όχημα. Ύστερα από ένα μίλι, συναντήσαμε το ελληνικό πεζικό, σε κατάσταση αταξίας. Ήταν βρώμικοι και με πονεμένα πόδια. Έσοκαβαν χαρακώματα και πολεμιότρες επί τέσσερις ημέρες και είχαν εκτεθεί για πολύ σε πυρά πυροβολικού, εμπειρίες ικανές να σπύσουν τα νεύρα έμπειρων στρατιωτών.

W. Kinnaird Rose, *Με τους Έλληνες στη Θεσσαλία*, σελ. 100

Πορεία προς τα Φάρσαλα, 12 Απριλίου 1897

Έβαδίσαμεν όλην την ημέραν και εφθάσαμεν νύκτα εις τα Φάρσαλα. Έννοείται ότι ούτε διαταγή πορείας ούτε διαταγή σταθμεύσεως εξεδόθη και έκαστος εβάδιζεν όπως ήθελε και εστάθμευεν όπου εύρισκε διαθέσιμον τόπον. Σκηναί και αντίσκηνα δεν υπήρχον. Αξιωματικοί και στρατιώται εκοιμώμεθα εις το ύπαιθρον και όταν εβρεχεν εσκεπαζόμεθα με μίαν κουβέρτα και επεριμέναμεν να περάση η βροχή. Περί διατροφής ούτε ιδέα. Υπήρξα εντυχής που, αναζητών μέσα εις την κωμόπολιν ευρήκα εις ένα μαγαζάκι ολίγο ψωμί και ολίγες ελιές και έτσι δεν εκοιμήθην νηστικός.

Αλεξάνδρου Μαζαράκη-Αινιάνος, *Απομνημονεύματα*, σελ. 37

Φάρσαλα, 13 Απριλίου 1897

Όττω λοιπόν βαδίζοντες και άνευ διακοπής και την ημέραν του Πάσχα εφθάσαμεν την 6ην μ.μ. εις Φάρσαλα διανύσαντες 26 ωρών απόστασιν, ένθα εύρωμεν άπαινια τον στρατόν αποτελούμενον εκ 45.000 σχεδόν, κατηυλισμένον εις διάφορα σημεία και θέσεις και τους Αξιωματικούς και στρατιώτας άλλον κλαίοντα,

άλλον παραπονούμενον διά τους πόδας του, εγώ δε δεν υπέφερα πολύ διότι πληγάς δεν είχαν οι πόδες μου, και τούτο εκ των υποδημάτων μου, αλλ' ήσαν κόκκινοι, και εξασπλώθην υφώσας τούτους ίνα το αίμα κατέλθη.

Γεωργίου Δ. Μαστέλλου, Απομνημονεύματα 1897 (3η Ταξιαρχία - Κ. Σμολένσκη), σελ. 22

Αθήνα, 16 Απριλίου 1897

Πάντες εν σπουδή παρεσκευάζοντο εις αναχώρησιν, ιματισμός δε και οπλισμός και εξάρτησις εν τάχει την ημέραν εκείνην διενέμετο εις πολλούς.

Ήμην εν πάσιν έτοιμος, ότε ήκουσα βαρείαν του λοχαγού μου την φωνήν.

– Δοκίμασε το παγούρι σου, δικανέα! Κύνταξε μήπως τρέχει!

Δεν είχαν φαντασθή ότι ήτο δυνατόν να διανεμηθώσι και υδροδοχεία όλως άχρηστα' αλλ' ότε επλήρωσα τούτο ύδατος εις την παρακειμένην βρύσιν, παρετήρησα μετ' εκπλήξεως, ότι διέρρει πάντοθεν, πλείστους δε στρατιώτας εκεί συνηγμένους και επί τω αυτώ ελαττώματι αιτιωμένους τας δοθείσας αυτοίς υδρίας. Ικανόν εδαπάνησα χρόνου, ίνα εύρω άλλην απηλλαγμένην του θεμελιώδους εκείνου ελαττώματος, ουδέποτε δε εν τοις εφεξής εχρησιμοποίησα ταύτην χωρίς να αναμνησθώ ευγνωμόνως της πρακτικής συμβουλής του λοχαγού μου.

Νικολάου Π. Δημητρακοπούλου, Πολεμικά Απομνημονεύματα, σελ. 28-29

Αθήνα, 16 Απριλίου 1897

Χλαίνας εις ουδένα είχαν δοθή, επανοφώρια δε ποδήρη και ράσα και άλλα εγχωρίου κατασκευής ενδύματα, αναπληρούντα καθ' υπουργικήν άδειαν του μαυδύου την έλλειψιν, παρίσταν ποικίλην των ανδρών την αμφίεσιν και αφήρουν μέγα μέρος της στρατιωτικής επιβολής. Κλινοσκεπάσματα δεν είχαν εισέτι δοθεί, διανεμηθέντα βραδύτερον εν τω ατμοπλοίω' έλλειψε δε όλως από της πλήρους στρατιωτικής πανοπλίας ο σάκκος, και οι άνδρες τα μεν ολίγα ενδύματα, άτινα έφερον μεθ' εαυτών εφύλασσαν εν τη ιτιοδόχη, διά δε τα φουσίγια πάντες σχεδόν έφερον εξ ίδιας δασπάνης δερματίνους θήκας διαγωνίως περιβάλλούσας τον κορμόν του σώματος.

Νικολάου Π. Δημητρακοπούλου, Πολεμικά Απομνημονεύματα, σελ. 29

Δομοκός, 20 Απριλίου 1897

Ο άνεμος έπνεε ψυχρός και ορμητικός, είμεθα πάντες κεκοπιακότες και κάθιδροι, εγώ δε εβάνδιζον μόλις με οδυνηράς αλγηδόνας επί ποδών εξωδηκόντων. Ξυθύς ως εισήλθομεν εις την πόλιν, αμελητεί ετράπην εις αναζήτησιν οικήματος, ουχι τόσο ίνα αποφύγω τον κίνδυνον της εις το ύπαιθρον διανυκτερεύσεως, όσον ίνα λάβω πρόνοιάν τινα περι των ποδών μου, ως η ελεεινή κατάστασης αδύνατον καθίστα μοι να ακολουθήσω την επομένην το τάγμα εις Φάρσαλον..

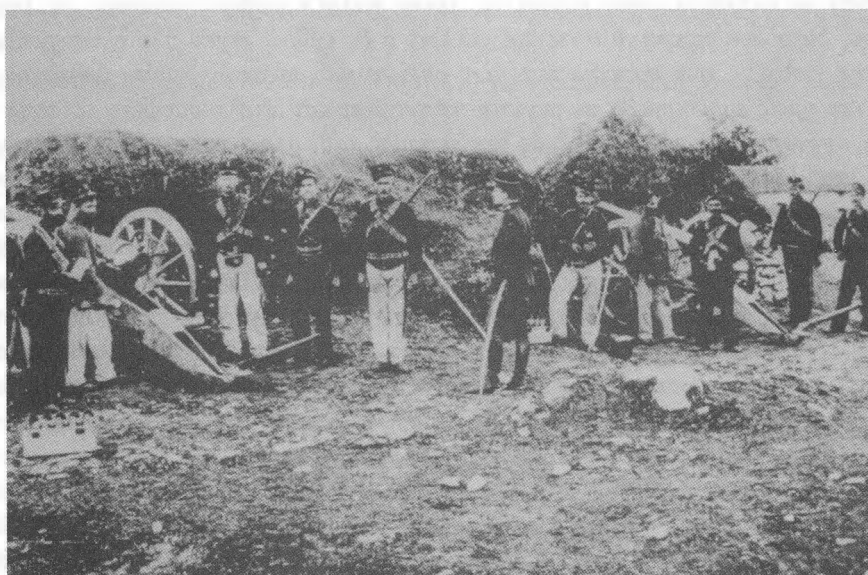
Νικολάου Π. Δημητρακοπούλου, Πολεμικά Απομνημονεύματα, σελ. 74

Δομοκός, 22 Απριλίου 1897

Έλλειψις παντός σχεδίου, τοπογραφικής εργασίας και χαρτών ανεπάρκεια, άγνοια δε παντελής του εδάφους και της συγκοινωνίας, παρενέβαλον σπουδαιότατα προσκόμματα εις τα πολεμικά έργα και, ως εν τοις εφεξής θέλομεν υποδείξει, συνετέλεσαν κατά μέγα μέρος εις την εν ταις υποχωρήσεσιν αταξίαν και επήρξησαν του εντεύθεν πανικόν και την αποσύνθεσιν.

Ή έλλειψις δε ισχυρών οπτικών οργάνων δεν ήτο πολύ ελάσσονος σπουδαιότητος. Πλην ελαχίστων εξαιρέσεων, οι κατώτεροι αξιωματικοί διά γυμνού οφθαλμού ηγωνίζοντο να ανακαλύψωσι τον εχθρόν ή παρακολουθήσωσι τας κινήσεις αυτού, ή εξετάσωσι το προ αυτών έδαφος. Αλλά και των ανωτέρων αξιωματικών τα τηλεσκόπια ασθενέστατα ήσαν και σχεδόν άχρηστα, το σημειωθέν δε του Αρχηγείου πάθημα δεν ήτο μεμονωμένον, καθ' όσον και αλλαχού των κήπων αι αιμασαι έξεληφθησαν ως φάλαγγες εχθρικού πεζικού και τα βουκόλια ως προελαύνοντα τουρκικά στρατεύματα.

Νικολάου Π. Δημητρακοπούλου, Πολεμικά Απομνημονεύματα, σελ. 85-86

Εικόνα 1. Τμήμα Πυροβολικού στο μέτωπο της Ηπείρου

Εικόνα 2. Το 9ο Σύνταγμα Πεζικού στο Κομπότι Άρτας

Βελεστίνο, 23 Απριλίου 1897

[...] του πυροβολικού βάλλοντος ως άνω, και του Πεζικού επιτιθεμένου, ήρχισεν και η του Θεού καταδίωξις δηλ. συνέβη ότι και κατά την μάχην της Βατερλούης όπου ανεφώνησεν ο Ναπολέων: και τα στοιχεία αυτά με καταδιώκουσιν: ήρχισε να πίπτη χάλαζα φοβερά μεγέθους ως λεπτοκάρου και σκότος φοβερόν, διότι δεν διέκρινεν ο εις τον άλλον, ο δε εχθρός είχεν ήλιον, υπεβοηθείτο δε η άνω χάλαζα υπό της χαλάζης των θραυσμάτων των οβιδίων και σφαιρών: τούτο διήρκεσεν ευτυχώς 13' πρώτα λεπτά και ημείς ευρισκόμεθα εν μεγίστη απογνώσει και απελπισία διότι άπαντα τα έμπροσθεν ημών τμήματα υπεχώρησαν, αλλ' ο εχθρός δεν εκινήθη καθ' ολοκληρίαν, διότι ισχυρώς εκτύπων τα αποτελέσματα της 18ης είτα τα τμήματα ανέλαβον τας θέσεις των και το πυρ εν μεγίστη εντάσει εξηκολούθησε μέχρι της 7ης και 20', οπότε έλαυσεν: καθ' όλην δε την ημέραν είμεθα χάρει τη Επιμελητεία νήσταις και άνευ ύδατος. Ηγώρασα 11 παγούρια ούζο το οποίον διένειμα εις τους Στρατιώτας και μοίρασα και τους αμνούς ους από πρώιας είχαν αγοράσει. (Ταύτην την ημέραν εκ μέρους των ανωτέρων μου συνέβησαν επεισόδια τα οποία αποσιωπώ). Και είτα μετέβην εις την Διμοιρίαν μου ελεεινός και τρισάθλιος εκ του κόπου, λάσπης, και κρότου των πυροβόλων και όπλων, οι δε στρατιώται διεμαρτύροντο λέγοντες ότι είναι εκτός μάχης, διότι εκτός των άνω και τα όπλα των έχουσι γεμίσει από χρώμα, αλλά πού αντικατάστασις!!!

Γεωργίου Δ. Μαστέλλου, Απομνημονεύματα 1897 (3η Ταξιαρχία - Κ. Σμολένσκη), σελ. 28

Δομοκός, νύχτα 23/24 Απριλίου 1897

Ήμην ασθενής κατά την νύκτα εκείνην. Πόνοι των εντέρων δριμείς και έμετος συνεκλόουν το σώμα μου, εν ω πυρετός σφοδρός επυρπάλει την κεφαλήν μου. Οι όροι υπό τους οποίους θα ήτο πάντως ακίνδυνος τοιαύτη τις προσβολή δεν υπήρχον εκεί δυστυχώς. Ο ιατρός του τάγματος στερούμενος τότε και των προχειροτέρων φαρμάκων διέμενεν εις την πόλιν, έλειπον αι σκηναί και ήμην ηναγκασμένος εν τοιαύτη καταστάσει να διανυκτερεύσω εις το ύπαιθρον με εν κλινοσκεπάσμα, υπό ψύχος δριμύτατον και επί λόφου προσβαλλομένου κατ' εξοχήν υπό των ανέμων.

Νικολάου Π. Δημητρακοπούλου, Πολεμικά Απομνημονεύματα, σελ. 90

Βελεσιώτες Φθιώτιδας, 26 Απριλίου 1897

Πεινώντες και άστεγοι εμένομεν επί του βουνού περιβεβλημένοι τα κλινοσκεπάσματα ημών, δερόμενοι υπό της βροχής και του ανέμου και υπ' όφιν έχοντες, ότι εκεί εμέλλομεν και να διανυκτερεύσωμεν υπό τοιαύτας συνθήκας. Βραδύτερον η συνήθεια εξωκείωσεν ημάς προς τας τοιαύτας στερήσεις και ταλαιπωρίας, αλλά τότε εδοκιμάζομεν τας πρώτας εντυπώσεις, αίτινες ήσαν απελπιστικώς οδυνηραί.

Νικολάου Π. Δημητρακοπούλου, Πολεμικά Απομνημονεύματα, σελ. 113

Λαμία, 4 Μαΐου 1897

Στο καφενείο βρήκα επίσης κάμποσους ανταποκριτές που είχαν επιστρέψει στη Λαμία από το Δομοκό, πιστεύοντας ότι ο πόλεμος είχε τελειώσει και ότι συζητούνταν οι όροι της ειρήνης. Περιέγραψαν με μελανά χρώματα την κατάσταση του στρατού στο Δομοκό. Οι στρατιώτες δεν είχαν σκηνές και έβρεχε για πολλές μέρες. Κοιμόνταν στα χαρακάματα ή σε ανοιχτό έδαφος, εκτεθειμένοι στα στοιχεία της φύσης και στον παγωμένο βουνίσιο αέρα καθώς τα κοντινά υψώματα ήταν ακόμα σκεπασμένα με χιόνια. Παρόλο που είχαν άφθονο αρνίσιο κρέας, υπήρχε έλλειψη στο φωμί, ενώ ο πυρετός και η δυσεντερία θέριζαν.

W. Kinnaird Rose, Με τους Έλληνες στη Θεσσαλία, σελ. 172-173

Δομοκός, αρχές Μαΐου 1897

Το ψύχος ήτο δριμύ και η βροχή συνεχής. Αδιαβρόχων εστερούντο και η προς θέρμανσιν και στέγασιν ξυλεία ήτο ανύπαρκτος. Η γνωστή λιτότης των στρατιωτών μας υφίστατο την μεγίστην αυτής δοκιμασίαν. Στρατηγού Πατρ. Κοντογιάννη, Ο στρατός μας και οι τελευταίοι πόλεμοι, σελ. 83

Ιμήρ Μπέη (Ανθήλη) - Ρουμελιό, Φθιώτιδα, 13 Μαΐου 1897

Αλλ' εκ του αθλίου ύδατος και των συνεχών ή μάλλον εκ διαρκών βροχών, των στρατιωτών αναγκαζομένων να κατακλίνωνται βεβρεγμένοι άλλοι έχοντες εν μόνον κλινοσκεπάσμα ή μαנדύνα και άλλοι ουδέν, επίλθον κοφίματα, πυρετοί, και δυσεντερία, διό διετάχθη η αναχώρησις εις Ρουμελιό, αλλά και εκεί τα αυτά.

Γεωργίου Δ. Μαστέλλου, Απομνημονεύματα 1897 (3η Ταξιαρχία - Κ. Σμολένσκη), σελ. 37

Υψώματα Κωσταλέξη Φθιώτιδας, τέλη Μαΐου 1897

Καθημερινά ήσαν αι βροχαί και η εις το ύπαιθρον διαμονή αξιωματικών και οπλιτών παρουσίασεν ήδη ηυξημένας υπό την έποψιν ταύτην τας αθλιότητας του εν Βελησιώταις βίου. Έβρεχεν εβρεχεν αδιακόπως. Σκηνών εστερούμεθα, τα υψώματα εκείνα άδενδρα ουδέν παρείχον ημίν καταφύγιον, και ήμεθα ηναγκασμένοι να υπομένωμεν την βροχήν περιβεβλημένοι τα κλινοσκεπάσματα και θεώμενοι περιλυτοί τας σκηνάς ημών εν τω έναντι τουρκικώ στρατοπέδω λευκαζούσας και παρεχούσας προστατίδια στέγην εις τον εχθρόν. Εκ ξύλων, κλάδων πικροδάφνης και άλλων θάμνων είχομεν πήξει καθ' ομάδας καλύβας, αλλ' αυτά μικράν παρείχον προστασίαν κατά της βροχής και συχνάκις αι μετ' αυτήν απτόμεναι πυραί εκαλούντο να ελαττώσωσι τας οδυνήρας συνεπειάς της. Και εξ άλλης δε απόφρεως δεν ήτο πάντη ακίνδυνος η υπό τας καλύβας διαμονή, καθ' όσον άφθονοί ήσαν κατά το μέρος εκείνο οι σκορπίοι και όφεις δε ουχί σπανίως ανεζήτουν υπ' αυτάς καταφυγήν. Την μεσημβρίαν της 25ης Μαΐου παρετήρησα ουχί άνευ ζωηράς φρικιάσεως τοιούτον περιελιγμένον εις την βάση λίθου, όστις κεκαλυμμένος υπό ξηρών χόρτων μοι εχρησίμευεν ως προσκεφάλαιον.

Νικολάου Π. Δημητράκοπούλου, Πολεμικά Απομνημονεύματα, σελ. 266-267

ΣΙΤΙΣΗ

Στυλίδα, 19 Απριλίου 1897

Κατά την πρώτην μ.μ. ώραν της αυτής ημέρας (19 Απριλίου) το τάγμα, μετά πλούσιον συσσίτιον οπτού κρέατος και πολύωρον διασκεδάσιν των ανδρών ανά τα ολίγα της αγοράς παντοπωλεία, εξεκίνησε διευθυνόμενος εις Λαμία.

Νικολάου Π. Δημητράκοπούλου, Πολεμικά Απομνημονεύματα, σελ. 52

Βελεσιώτες Φθιώτιδας, 26 Απριλίου 1897

Μετά τινας ώρας τα νέα οχυρώματα είχαν ανασκαφή, αλλ' οι άνδρες επείνων και άρτος δεν υπήρχε. Τα εκ Δομοκού αποκομισθέντα ολίγα εφόδια είχαν εξακτιληθή από της προτεραιάς, η αύπνία δε και η εργασία ηύξησαν του στομάχου τας απαιτήσεις και της πείνης το συναίσθημα έκαμνεν ήδη την πρώτην εν τω στρατοπέδω επίσκεψίν του· διότι μέχρι της ημέρας εκείνης και άρτος και συσσίτιον τακτικώς διενέμετο.

Ανεμένομεν εν τούτοις από ώρας εις ώραν την αποστολήν νωπού άρτου ή διτυρίτου εκ Δομοκού. Αλλ' η μεσημβρία είχε παρέλθει, ο μεταγωγικός ουλαμός δεν είχαν έτι επιφανή, και την πείναν των στρατιωτών εμεγαλοποιεί η συναίσθησις της ελλείψεως τροφής [...]

Νικολάου Π. Δημητράκοπούλου, Πολεμικά Απομνημονεύματα, σελ. 112-113

Πλάτανος Μαγνησίας, τέλη Απριλίου - αρχές Μαΐου 1897

Παρεμείναμεν εις τούτον μέχρι της 6ης Μαΐου τρώγοντες, πίνοντες του λαμπρόν σίνου και ύδωρ, και διασκεδάζοντες πλην της 24ης και 26ης Απριλίου καθ' ας οι στρατιώται προσεπάθουν να πληρώσωσι την κοιλίαν των διά βλαστών των αμπέλων, αναλογισθητι όθεν τας διαμαρτυρίας των ως δικαίως· την δε 26ην έλαβον τα όπλα των ίνα αναχωρήσωσι, αλλ' ηννοήθησαν και το κακόν προελήφθη, εγώ δε την 25ην το εσπέρας διά της βίας παρά ιερώς διερχομένου έλαβον τέταρτον προσφοράς ποιότητας ελεεινής, με το οποίον εφάγομεν τέσσερες.

Γεωργίου Δ. Μαστέλλου, Απομνημονεύματα 1897 (3η Ταξιαρχία - Κ. Σμολένσκη), σελ. 31

ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΟΤΗΤΑ

Λαμία, 19 Απριλίου 1897

Η δίψα των ειδήσεων ήτο κατά τας ημέρας εκείνας το πρώτιστον αίσθημα ουχί των περιέργων, αλλά παντός Έλληνος και κατά μείζονα λόγον παντός στρατιώτου.

Εις όμιλον ζωηρών συζητητών εν τη πλατεία διέκρινα και τινας γνωστούς μου. Επλησίασα προς αυτόν και μετά τον τυπικόν χαιρετισμόν η συνδιάλεξις εστράφη, ως εικός, επί της καταστάσεως και των ζητημάτων, άτινα συνέιχον την κοινήν περιέργειαν.

Νικολάου Π. Δημητρακοπούλου, Πολεμικά Απομνημονεύματα, σελ. 54

Μύλοι Φθιώτιδας, 21 Απριλίου 1897

Οι άνδρες αποθέντες τας αποσκευάς και τους οπλισμούς αυτών εις πυραμίδας, διεσπάρησαν εύθυμοι καθ' ομάδας, ών πολλάι επεδόθησαν εις την παρασκευήν ιδιαίτερου δείπνου. Πλήθος οικογενειών προσφύγων είχε κατασκηνώσει κατά το μέρος εκείνο, όπερ εκ των προχειρών σκηνωμάτων, των αποσκευών και των τήδε κακείσε πλανωμένων υποζυγίων, είχε προσλάβει όφιν επαρχιακής πανηγύρεως, ης την ευθυμίαν και τους γέλωτας αντικαθίστων παιδιών καυθηρισμοί και στόνοι και βλασφημιαί γονέων.

Νικολάου Π. Δημητρακοπούλου, Πολεμικά Απομνημονεύματα, σελ. 79

ΤΑΞΗ - ΠΕΙΘΑΡΧΙΑ

Λάρισα, 27 Μαρτίου 1897

Δεν υπήρχε πραγματική αίσθηση αυστηρής στρατιωτικής πειθαρχίας. Οι ασκήσεις πυκνής τάξης είχαν αφεθεί κατά κανόνα στα χέρια των υπαξιωματικών, ενώ οι αξιωματικοί δεν βρίσκονταν, κατά τις ασκήσεις, σε στενή επαφή με τους άνδρες τους. Δεν υπήρχε συνήθεια άμεσης υπακοής στις διαταγές. Είδα μάλιστα έναν αξιωματικό να πλησιάζει στρατιώτη και να τον παρακαλεί, σα χάρη, να κάνει ό,τι του είχε πει ο υπαξιωματικός εκπαιδευτής του. Σε μιαν άλλη περίπτωση, όταν επήλθε νεροποντή στη διάρκεια των ασκήσεων, ένα τάγμα κυριολεκτικά διαλύθηκε για να αναζητήσει προστασία κάτω από τα πλησιέστερα δένδρα.

W. Kinnaird Rose, Με τους Έλληνες στη Θεσσαλία, σελ. 40

Μάτι Φθιώτιδας, 6-8 Απριλίου 1897

Εν ώ ο στρατός ημών ημύνετο και διαδοχικώς υπεχώρει, ο τύπος της πρωτευούσης ανέγραφε νίκας φαντασιώδεις και ο κ. επιτελάρχης εποζάριζε προ του φακού της φωτογραφικής μηχανής των Ευρωπαϊκών πολεμικών ανταποκριτών. Πώς λοιπόν να μεταπέση ασιτόμως η κοινή γνώμη από τας νίκας εις την φρικτήν εντύπωσιν της ήττης και υποχωρήσεως του νικηφόρου στρατού μέχρι Λαρίσης;

Στρατηγού Πατρ. Κοντογιάννη, Ο στρατός μας και οι τελευταίοι πόλεμοι, σελ. 66-67

Υποχώρηση από τον Τύρναβο προς τη Λάρισα, νύκτα 11/12 Απριλίου 1897

Οι ιμάντες των αλόγων που έσερναν πυροβόλα είχαν κοπεί, έτσι ώστε να επιτρέφουν στους αμαξάδες και στους φυγάδες να τα καθαλήσουν και να τα τρέξουν όσο το δυνατό ταχύτερα. Όσοι δεν είχαν άλογα προσπάθησαν και, σε μερικές περιπτώσεις, κατάφεραν να ανατρέφουν τους αναβάτες αλόγων, να τα καθαλήσουν και να εξαφανισθούν στη σκοτεινή νύχτα. [...]

Μερικοί αξιωματικοί ήξεραν το καθήκον τους και το έκαναν· διέταξαν τους σαλπυγκτές να ηχήσουν το «Πάύσατε πυρ» και κάλπασαν τριγύρω με τα άλογά τους, φωνάζοντας «Άλι!» Άλλοι αξιωματικοί έχασαν τα λογικά τους και έτρεξαν να φύγουν, εξίσου πανικόβλητοι με τους στρατιώτες τους. Ένας γενναίος αξιωματικός προσπάθησε να συνεφέρει τους συναδέλφους του στρατιωτικούς, προβάλλοντας το περιστροφό του και φωνάζοντας: «Στάσου!» και «Άρετέ!». Αλλά ήταν σαν να καλούσε τον κυκλώνα να σταματήσει.

W. Kinnaird Rose, Με τους Έλληνες στη Θεσσαλία, σελ. 105

Πορεία από Λαμία προς Δομοκό, 20 Απριλίου 1897

Έξωθι της Λαμίας απόπειρα εγένετο, ίνα το τάγμα λάβη εν τη πορεία διάταξιν σώματος εν εκστρατεία ευρισκομένου, και ο πρώτος αυτού λόχος διατάχθη να σχηματίση την πρωτοφυλακήν. [...] Μάτην ανήμενέ τις να ιδή ολόκληρον τον πρώτον λόχον διαιρούμενον κατά τα κεκαυνοσιμένα εις τα διάφορα τμήματα της εμπροσθοφυλακής. [...] Μετ' ολίγον ουδεμία ετηρήθη απόστασις, η λεγομένη εμπροσθοφυλακή συνανειμίγη μετά του κυρίου σώματος, έκαστος δε εβάνδιζε κατά βούλησιν και προηγήθησαν εκείνοι, ων αι κινήμαί αντείχον πλείοτερον εις την οδοιπορίαν.

Νικολάου Π. Δημητράκοπούλου, *Πολεμικά Απομνημονεύματα*, σελ. 65-66

Πορεία από Λαμία προς Δομοκό, 20 Απριλίου 1897

Η από Λαμίας εις Δομοκόν οδός εσυχνάζετο πολύ κατά τας ημέρας εκείνας. [...] τα τελευταία ναυάγια της πρώτης υποχωρήσεως μεμονωμένα έσυρον τους πόδας των εις Λαμίαν. Έκ περιεργείας εξήτασα τινάς εξ αυτών, αλλ' εις ολίγους εύρον φύλλον πορείας ή νοσοκομείου εξιτήριον. Οι πλείστοι ήσαν λιποτάκται ή ανεζήτουν τα ίδια τάγματα, ων απώλεσαν τα ίχνη.

Νικολάου Π. Δημητράκοπούλου, *Πολεμικά Απομνημονεύματα*, σελ. 66-67

Πορεία από Λαμία προς Δομοκό, 20 Απριλίου 1897

Μετά δίωρον περίπου ανάπασιν οι στρατιώται άνευ τινός διαταγής ήρξαντο καθ' ομάδας αναχωρούντες εις Δομοκόν. Πολλοί των χωρικών στενοχωρούμενοι κατά το βάδισμα εκ του νέου ενδύματος, είχαν αποβάλει τον στρατιωτικόν χιτώνα και την σκελέαν, και έφερον τας εγχαρίους ενδυμασίας των' βαθμηδόν δε εδημιουργήθη τοιαύτη αταξία, ώστε βεβαίως δεν ηδύνατο πλέον να γίνη λόγος περί τάγματος οδοιπορούντος, αλλά περι ποιμνίου οδηγούμενου προς νομήν.

Νικολάου Π. Δημητράκοπούλου, *Πολεμικά Απομνημονεύματα*, σελ. 69-70

Βελεσιώτες Φθιώτιδας, 25 Απριλίου 1897

Αλλά παρά τα συναισθήματα ταύτα της θλίψεως και μελαγχολίας, άτινα ενέπνεε εις τον επισκέπτην η θέα του ερημωθέντος χωρίου, δεν εβράδυνε να προστεθή η εκ της διαρπαγής αυτού υπό των στρατιωτών ανέκφραστος οδύνη. Αι όρνιθες ηρπάγησαν η μία μετά την άλλην, τα χοιρίδια εσφάγησαν, αλλά και θύραι οικιών εξεβιάσθησαν, οίνος δε, ούζο, καπνός, όσπρια, έλαιον και άλλα είδη εδωδιμα εληλατήθησαν υπό των στρατιωτών, τη αδιαφορία ή τη ανοχή των αξιωματικών. Οι ατυχείς κάτοικοι φεύγοντες το πυρ και τον σίδηρον του τούρκου, ουδέποτε βεβαίως ήλπιζον, ότι ο ελληνικός στρατός ήθελε προλάβει εν μέρει το έργον των ορδών του Χαμίτ.

Νικολάου Π. Δημητράκοπούλου, *Πολεμικά Απομνημονεύματα*, σελ. 106

Δομοκός, 5 Μαΐου 1897

Ήταν χαρακτηριστικό, όχι μόνο της χαλαρότητας της πειθαρχίας στον ελληνικό στρατό, αλλά και της ανησυχίας των στρατιωτών για το αποτέλεσμα της μάχης, το ότι η τεράστια πλειονότητα των εφεδρειών εγκατέλειψαν τις θέσεις τους στη μακριά, καλά προστατευόμενη πλαγιά της κοιλάδας, ανατολικά του Δομοκού, και συνωστίσθησαν σε κάθε ράχη και κορυφή από την οποία μπορούσαν να παρακολουθούν τα γεγονότα. Σε κάθε εύστοχη βολή του ελληνικού πυροβολικού που έβαλε από κάτω ή από το Κάστρο και το γκρεμό από πάνω τους, ζητωκραύγαζαν με έναν ενθουσιασμό που μπορούσε να ακούγεται ακόμα και μέσα από τις βροντές των κανονιών.

W. Kinnaird Rose, *Με τους Έλληνες στη Θεσσαλία*, σελ. 179

Δομοκός, 5 Μαΐου 1897

Έξεκινήσαμεν χωρίς να γνωρίζομεν το ορεινόν και δασώδες έδαφος που έπρεπε να διατρέξωμεν. Μετά τινα δε χρόνον ηρχίσασμεν να συναντώμεν ομάδας ευζώνων αι οποίαι εβάνδιζον προς τα οπίσω. Μας εδικαιολόγουν την φυγήν των με διάφορα φεύδη, ότι πηγαίνουν διά φυσίγγια, τρόφιμα κλπ., εννοήσαντες όμως ταχέως ότι ήσαν φυγάδες, αξιωματικοί και υπαξιωματικοί της πυροβολαρχίας με το περιστροφον εις τας χείρας και με ύβρεις διά την δειλίαν των τους εγυρίσαμεν οπίσω.

Αλεξάνδρου Μαζαράκη-Αινιάνο, *Απομνημονεύματα*, σελ. 41

Υποχώρηση προς τη Λαμία, 7 Μαΐου 1897

Μετά τας μάχας Δομοκού και Ζερβέν-Φούρκα, ο στρατός μας υποχωρών ατάκτως διέρρεε προς Λαμίας (7 Μαΐου). Ο Μέραρχος Στρατηγός Μακρής, ευρισκόμενος εις την οπισθοφυλακήν, διέτασε τα υποχωρούντα τμήματα να σταματήσουν και να καταλάβουν αμυντικήν θέσιν. Αλλά δύσκολος η προσπάθεια. Με διέταξεν ὅθεν να τον βοηθήσω προς συγκράτησιν των εκατέρωθεν ατάκτως διαρρεόντων τμημάτων. Μάτην προσεπάθησα να επιτύχω τούτο δι' εντόνων διαταγών και επικαλούμενος τα πατριωτικά των αισθήματα. Δι' ο πολλάκις εξηναγκάσθη να επιβληθῶ διά του περιστρόφου μου, ἵνα τους πειθαρχήσω και κατορθώσω να παραμείνουν επί τόπου.

Νικολάου Τρικούπη, Αναμνήσεις επεισοδίων και γεγονότων, σελ. 16

ΠΡΟΣΩΠΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ

Βοστίδιο Τρικάλων, 5 Απριλίου 1897

[...] την 11ην και ημίσειαν εφθάσαμεν κεκμηκότες μετά 8 ωρον περίπου κανονικῆν πορείαν εις Βοστίδι και κατηλιόσθημεν, ο δε λοχίας Καρυωτάκης εφώναξε μετά του σχηματισμόν των Πυραμίδων καλών εμέ διότι επιάσθηκα τα κάτω άκρα, και η οσφύς του παρέλυσε, δι' ο και έκλαιεν εν απελπισία επικαλούμενος μητέρα και συγγενείς, και μετά εντριβάς και διάφορα επανήλθεν.

Γεωργίου Δ. Μαστέλλου, Απομνημονεύματα 1897 (3η Ταξιαρχία - Κ. Σμολένσκη), σελ. 17

Βελεστίνο, 17 Απριλίου 1897

Επειδή τρεις έσπασαν έμπροσθεν ημών και εις απόστασιν 6 μέτρων έμπροσθεν του μετώπου της πρώτης Διμοιρίας και η μία δεν εθραύσθη, και οι βολαί έπαυσαν σχεδόν, του ιδικού μας επιτυχόντος Λαμπρά, ο Ιωαν. Πετροπουλάκης ανάφρας σιγάρον μας ειπεν ότι θα μεταβή ἵνα δώση διαταγάς εις τον λοχίαν Κουκήν Παν. και να λάβη και του «Κερατά» την οβίδα. Μετέβη ὅθεν εις την θέσιν εκείνων και ανεξήγει την οβίδα την μη θραυσθείσαν αλλ' αίφνης ετέρα βολή και εκ της αυτής αποστάσεως πυροβολών ηλθεν και προσέκρουσεν επί του αριστερού μηρού του και εθραύσθη, του απέκοψεν τούτον, του κατασυνέτριψε τον δεξιόν πόδα και άλλα ...ούτος δε ήρχισε να φωνάζη (Μάννα μου, Μαννούλα μου, το γιατρό) οι δε στρατιώτες έκλαιον λέγοντες: Πωπώ! ο πατέρας μας, τι θα γίνωμεν και τα παρόμοια εξ ων 4, έφυγον κηρυχθέντες και λιποτάχτες: διετάχθη αμέσως ἵνα παραλάβω την Διμοιρίαν του, ην και παρέλαβον και διά του περιστρόφου συνεκράτησα τους στρατιώτας βοηθούμενος υπό του λοχίου Κουκή. Από ταύτης της στιγμής επήλθεν η απόγνωσις και η θηριωδία, ενώ δε παρέλαβον τον πληγωθέντα 4 στρατιώται και έθετον εντός κλινοσκεπάσματος κατακόκκινου όντια εκ του αφθόνου αίματος όπερ έρρεεν, και ο Υπόλοχαγός Βοΐλας τον εθώπενεν λέγων «κουράγιο, δεν έχεις τίποτα», διήλθον έμπροσθέν του μεταβαίνων εις το αριστερόν της Διμοιρίας του και το δεξιόν της ιδιαιτέρας μου, έστρεψα και είδον την φοβεράν κατάστασίν του, και ελεεινήν, ουδόλωσ ταραχθείς διά τα άνω, και μη πλησιάσας αυτόν, αλλ' ούτος με είδεν και μοι ειπεν τας φοβεράς φιλικάς ή μάλλον αδελφικές λέξεις «Τιάργο μη μ' αρνιέσαι αδερφέ μου!!», στεντορεία τη φωνή: εγώ δε εν συγκινήσει του απήντησα «δεν σε αρνιέμαι Γιάννο, την Διμοιρίαν σου παραλαμβάνω, και το αίμα σου θα πάρω!!! κουράγιο». Όπερ και εγένετο, διότι την επομένην εις την αυτήν ακριβώς θέσιν εφρονεύθη ο Ρώσσοσ λοχαγός μετά την επέλασιν. Και ούτω παρήλθεν η 17η και ο Πετροπουλάκης εξέλιπεν.

Γεωργίου Δ. Μαστέλλου, Απομνημονεύματα 1897 (3η Ταξιαρχία - Κ. Σμολένσκη), σελ. 24-25

ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ - ΤΟΠΙΚΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΕΣ

Ιωάννινα, Απρίλιος 1897

Ο τουρκικός λαός των Ιωαννίνων, ήτον έτοιμος να υποδεχθή τα Έλληνικά στρατεύματα, προς τούτο δε οι τα πρώτα φέροντες των Τούρκων, μετεβαίνον προς τους Χριστιανούς κατοίκους υπό το πρόσχημα να συνεννοηθούν διά την υποδοχήν, πράγματι όμως διά να ασφαλίσουν την προστασίαν των. Εν άλλοις λόγοις ό τε στρατός και οι Τούρκοι κάτοικοι Ιωαννίνων, είχαν καταληφθή υπό μεγάλου φόβου, σχεδόν μη διαφέροντος του πανικού.

Λεωνίδα Ι. Παρασκευοπούλου, Αναμνήσεις 1896-1920, σελ. 55

Λάρισα, 12 Απριλίου 1897

Το επ' εμοί ενθυμούμαι πάντοτε μετά φρίκης, ότε ολόκληρον το Αρχηγείον πεζή με επί κεφαλής τον Διάδοχον μετεβαίνουμην προς τους στρατώνας εκ του ανακτόρου διασχίζοντες την πόλιν, ενθυμούμαι, λέγω, την αγρίαν έκφρασιν των γυναικών, αίτινες βλέπουσαι ούτως ημάς αδόξως και κατηφείς βαίνοντας και προαισθανόμεναι μετά τον πανικόν του στρατεύματος, ον ήδη εγνώριζον, την τύχην, ήτις τας ανέμενευ, εφώναζον:

«Αήτε! Ο Διάδοχος φεύγει! Πού μας αφίνετε εμάς; Στους Τούρκους για να μας σφάζουν;».

Στρατηγού Πατρ. Κοντογιάννη, Ο στρατός μας και οι τελευταίοι πόλεμοι, σελ. 74-75

Αθήνα, 16 Απριλίου 1897

Η πλατεία του Συντάγματος και η οδός Ερμού όθεν διήλθεν ήσαν κατάμεστοι κόσμου, αλλ' ένλειπον ήδη αι ενθουσιαστικάι εκδηλώσεις και αι προπεμπτικάι ευχαί του πλήθους και των χειρών τα πλαταχύματα. Φυσιγνωμία σιγηλαί και βαρεία διηυθύνοντο προς ημάς και απλανή βλέμματα διά μέσου των οποίων ηδύνατό τις να διδη πληρούντα την ψυχήν συναισθήματα ήκιστα ευθαρρυντικά. Τα τελευταία ατυχήματα των ελληνικών όπλων και αι περι των αιτιών αυτών κορυφούμεναι τότε φήμαι είχαν ευσπειρει εν πάσι τον κάματον και την απογοήτευσιν. Ηκούσθησαν ουχ ήττον ήδη πολλάι αστό των εξωστών της οδού Ερμού πυροβολισμοί, ευγλώττως συμβολίζοντες την εντολήν του λαού προς τους απερχομένους στρατιώτας και την διαμαρτυρίαν αυτού κατά της ανάνδρου τακτικής των αμάχων αποχωρήσεων. Ενόμιζε τις ότι οι κρότοι εκείνοι και της πυρίτιδος ο αναπεμπόμενος καπνός έλεγον προς ημάς

«Ιδού το καθήκον σας!»

Νικολάου Π. Δημητράκοπούλου, Πολεμικά Απομνημονεύματα, σελ. 31

Πορεία από Πλάτανο προς Γαυριανή Μαγνησίας, 6 Μαΐου 1897

Τα τμήματα συνεκεντρώθησαν και η αναχώρησις εγένετο την 6ην και 20' π.μ. της 6ης Μαΐου και διερχόμενοι διά τόπων αποκρήμνου, στενών, δυσβάτων κ.λ.π., δίκην όφραυν διά των χωρίων Αγίας Μονής, Αγίου Ιωάννου και λοιπών άλλων χωρίων των οποίων η όψις ήτο φοβερά, διότι γεμισμένα όντα εκτός των ιδίων κατοίκων, και παρά προσφύγων, άπαντες έκλαιον και οδύρωντο, ιδίως τα γυναικόπαιδα, λέγοντες πού μας αφήνετε και φεύγετε καπετανέοι και άλλοι πολλοί δε μας ηκολούθησαν ιδίως οι μεταξύ αυτών Μαριγώ και Ελένη σωτήρα καλούσαι εμέ και εκ της χειρός κρατούσαι, ήμην λίαν συγκεκινημένος αναλογιζόμενος την θέσιν των, ... και εάν ευρίσκετο εις ταύτην την θέσιν η οικογένειά μου και τα παρόμοια.

Γεωργίου Δ. Μαστέλλου, Απομνημονεύματα 1897 (3η Ταξιαρχία - Κ. Σμολένσκη), σελ. 35

ΣΚΕΨΕΙΣ - ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΑ

Λάρισα, Μάρτιος 1897

Εκάστη παρερχομένη ημέρα απέβαινε εις όφελος των Τούρκων, διότι τους εβοήθει εις την συμπλήρωσιν της στρατιωτικής των συγκεντρώσεως.

Η νευρική έντασις, η προκαλουμένη εκ της μακράς αδρανείας, είχε κακόν αποτέλεσμα επί των ανδρών, ήτο δ' εύκολον να ίδη κανείς, ότι ο λαϊκός ενθουσιασμός των πρώτων ημερών εμαράντετο γοργώς.

Πρίγκηπος Νικολάου της Ελλάδος, Τα πενήντα χρόνια της ζωής μου, σελ. 191

Πορεία από Τύρναβο προς Μελούνα Λάρισας, 7 Απριλίου 1897

Όταν βγήκαμε από την πόλη, αρχίσαμε άγριο καλπασμό προς τη Μελούνα και, σε απόσταση ενός μιλίου, συναντήσαμε ένα σθενοφόρο αποτραβηγμένο στο πλάι του δρόμου. Ο επικεφαλής γιατρός αποδείχθηκε φίλος μας [...] Μας είπε πως οι Έλληνες πολεμούσαν επί είκοσι τρεις ημέρες, χωρίς φαγητό, νερό και ύπνο – πως είχαν απωθηθεί προς τη Αυγαριά από τη συντριπτική αριθμητική υπεροχή του εχθρού και από εκεί στο Μάτι. Μια – δυο ώρες προτού τον συναντήσουμε, είχε φτάσει η είδηση ότι οι Τούρκοι επιτιθόνταν και εκεί με μεγάλες δυνάμεις, και ότι τα ελληνικά στρατεύματα διατάχθηκαν και πάλι να υποχωρήσουν – αυτήν τη φορά στον Τύρναβο. Ο καημένος ο άνθρωπος,

μιλούσε με σπαραξικάρδιο ύφος, σχετικά με αυτήν την τρομερή διάφρεση όλων των ευσεβών πόθων που διατηρούσε ο ίδιος και τόσο πολλοί συναδέλφοι του, ευελπιστώντας σε μια θριαμβευτική ελληνική προέλαση στη Μακεδονία.

W. Kinnaird Rose, *Με τους Έλληνες στη Θεσσαλία*, σελ. 74

Φάρσαλα, 23 Απριλίου 1897

Αφίπλευσα τότε, καθόσον ο ίππος μου εταράσσετο εκ του κρότου των πολυαριθμών πιπτουσών οβίδων, υφ' ων ο αγγελιοφόρος ιππεύς μου πτοηθείς είχεν εναγκαλισθή τον ίππον και έκρυπτε την κεφαλήν του υπό τον λαιμόν του νομίζων ο ταλαιπώρος ότι η κεφαλή του ίππου ήθελε τον προφυλάξει!

Στρατηγού Πατρ. Κοντογιάννη, *Ο στρατός μας και οι τελευταίοι πόλεμοι*, σελ. 80

Φάρσαλα, 23 Απριλίου 1897

Ο Μέραρχος ευρισκόμενος εις την βορείαν παρυφήν της πόλεως είδε το ημέτερον Πεζικόν να υποχωρή ατάκτως και είδε καταλαμβανόμενον τον Σιδηροδρομικόν Σταθμόν. Αμέσως τότε – η ώρα ήτο πέμπτη και ημίσεια μεταμεσημβρινή – με διατάσσει να αναλάβω την διοίκησιν ενός Λόχου εκ των υποχωρούντων και να προχωρήσω προς ανακατάληψιν του Σιδηροδρομικού Σταθμού.

Ετέθην πάραυτα επί κεφαλής ενός Λόχου, τον οποίον έστρεψα κατά του Σιδηροδρομικού σταθμού και επί σκοπώ να ευθουσιάσω τους στρατιώτας ηγήθην έφιππος, κραυγάζων: Έμπρός παιδιά! Ζήτω η Πατρίς! Ζήτω το Έθνος!

Ο Λόχος πράγματι με ηκολούθησε. Και επροχώρουν σταθερώς. Ήκουον τας σφαίρας συριζούσας περι έμέ και περιεργος σκέψις διήλθε του νοός μου.

Μετ' ολίγον ασφαλώς θα φονευθώ, εσκεπτόμην. Θα λεχθή όμως, ότι καίτοι Αξιωματικός του Πυροβολικού εγώ, εν τούτοις εφονεύθην μαχόμενος επί κεφαλής Λόχου Πεζικού. Και η σκέψις αυτή έτι μάλλον με ενευθουσίαζε. Και επροχώρουν έφιππος. Αυτός είναι ο άνθρωπος!...

Νικολάου Τρικούπη, *Αναμνήσεις επεισοδίων και γεγονότων*, σελ. 13-14

Θεσσαλία, Απρίλιος 1897

Πόσον τρομερόν ήτο το θέαμα του ηττημένου στρατού, η αταξία και η σύγχυσις εκείνων των μονάδων του πεζικού, αι οποίαι με επλήρουν αγανακτήσεως αναμιγνυομένη με οίκτον διά τους ελεεινούς και καταβεβλημένους άνδρας, εις τους οποίους δεν απέμνε τίποτε προς συγκράτησιν των ηθικών και σωματικών δυνάμεών των. Ημπορεί κανείς να λησμονήση ποτέ μίαν τοιαύτην εντύπωσιν! Εφάινετο, ότι το παν είχε καταρρεύσει. Αι ελπίδες και τα όνειρά μου είχαν σβύσει σαν καπνός και ησθάνομην εμαυτόν ταπεινωμένον και ντροπιασμένον.

Πρίγκιπος Νικολάου της Ελλάδος, *Τα πενήντα χρόνια της ζωής μου*, σελ. 193

Πλάτανος Μαγνησίας, 6 Μαΐου 1897

Μετ' ολίγον επήλθεν η χαρραγή και ανυπομόνως περιεμένετο η έναρξις του πυρός, οπότε μανθάνομεν ότι διετάχθη η υποχώρησις διότι ο Λομοκός ο υπό αισχρών υποστηριζόμενος έπεσεν. Ως κεραυνός ήλθεν, απογοήτευσις γενική, η λύπη ήτο εξωγραφισμένη επί του προσώπου μας, και πολλοί των Αξιωματικών έκλαιον.

Γεωργίου Δ. Μαστέλλου, *Απομνημονεύματα 1897 (3η Ταξιαρχία - Κ. Σμολένσκη)*, σελ. 35

Υψώματα Κωσταλέξη Φθιώτιδας, τέλη Μαΐου 1897

Εις τας αθλιότητας ταύτας προσετιθετο ήδη υπέρ πάσων άλλην περίστασιν πλήρης εσωτερική απογοήτευσις, θαλπομένη εκ της εδραιωθείσης πεποιθήσεως περί του αδυνάτου της επαναλήψεως των εχθροπραξιών και κατ' ακολουθίαν του πάντως ασκόπου των ταλαιπωριών εκείνων, εις ας υποβαλλόμεθα.

Νικολάου Π. Δημητράκοπούλου, *Πολεμικά Απομνημονεύματα*, σελ. 267

ΕΙΚΟΝΕΣ ΠΟΛΕΜΟΥ

Μενεξές Λάρισας, τέλη Μαρτίου 1897

Ανυπομονούσα να ρίξω μια ματιά στην Έλασσόνα, αλλά ήταν αδύνατο να γίνει αυτό από οποιοδήποτε σημείο ελληνικού εδάφους. Ένας από τους Έλληνες αξιωματικούς του φυλακίου προσφέρθηκε να με συνοδεύσει στο τουρκικό φυλάκιο για να πάρω συνέντευξη από τον Τούρκο διοικητή του.

Δέσαμε ένα άσπρο μαντήλι σε μαστίγιο ιπλασίας και προχωρήσαμε κρατώντας το ψηλά μέχρι τη μεθοριακή γραμμή. Εκεί, ο Τούρκος σκοπός μας σταμάτησε και ο οδηγός μου, που ήξερε λίγα τουρκικά, ζήτησε τον διοικητή τους. Σε λίγο, αυτός εμφανίστηκε, προχώρησε στη μεθόριο και ανταλλάξαμε χαιρετισμούς. Ήταν ψηλός, τουλάχιστον 1,88 μ., με γαμφή μύτη, λαμπερά μάτια και μάλλον μοχθηρή έκφραση. Η στολή του ήταν κουρέλια και, γενικά, δεν παρουσίαζε ευχάριστη όψη. Με κάποια στρατιωτική ευγένεια, ωστόσο, δέχθηκε τα τοιγάρα που του προσφέραμε και – νομίζω κάπως απρόθυμα – μου έδωσε άδεια να ανεβώ σε ένα λοφίσκο στα δυτικά του δρόμου, από όπου είπε ότι θα μπορούσα να δω την Έλασσόνα.

W. Kinnaird Rose, Με τους Έλληνες στη Θεσσαλία, σελ. 45

Πορεία από Στυλίδα προς Λαμία, 19 Απριλίου 1897

ΑΛΛ' η δύναμις αυτού ήτο ήδη ηυξημένη κατά μονάδα παράδοξον. Κώνυν αδέσποτος παραστάς κατά την διανομήν του συσσιτίου και το γεύμα των στρατιωτών και λαβών πλουσίαν μερίδα εις οσά και κρεάτων υπολείμματα, έκρινε καλόν να συνοδεύση το τάγμα απερχόμενον. Άγνωστον αν αίσθημα ευγνωμοσύνης υπηγόρευσε αυτώ το διάβημα, ή αν εκ του ιερού ενστίκτου της αυτοσυντηρήσεως ωθούμενος απεφάσισε να συνενώση την τύχην του μεθ' ημών. Το βεβαιον είναι ότι έκτοτε ηκολούθει πιστώς το τάγμα κατά την εις Δομοκόν και εκείθεν εις Βελησιώτας μετάβασίν του, και κατά πάσαν διανομήν συσσιτίου παρετάσσετο και ούτος μετά των στρατιωτών, ίνα λάβη την μερίδα του ως συσσιτών οπλίτης. Ηγαπάτο πολύ υπό των ανδρών του τάγματος, ως δε εν Γερμανία τα έκθετα τέκνα λαμβάνουσιν εις αιώνιον στίγμα το όνομα της οδού εν η ευρέθησαν, τοιοιτοτρόπως και ούτος, αγνώστου ονόματος και καταγωγής, ωνομάσθη ως εκ του διαβήματος αυτού «εθελουτής» και υπό το όνομα αυτό προσεφωνείτο και έσαινε.

Νικολάου Π. Δημητρακοπούλου, Πολεμικά Απομνημονεύματα, σελ. 52-53

Ταράτσα Φθιώτιδας, 7 Μαΐου 1897

Εις Ταράτσαν (βορείως Λαμίας) συνήφθη, ως είναι γνωστόν, μάχη. Παρακολουθούντες λοιπόν εκ του σύνεγγυς την μάχην αυτήν μετά του Μέραρχου Μακρή, είδομεν αίφνης, όπισθεν και εις απόστασιν εφ' ημών, μίαν άμαξαν ανερχομένην την οδόν εκ Λαμίας, και έχουσαν αναπεπταμένην λευκήν σημαίαν, ήτις εκυμάτιζεν υπέρ την κεφαλήν του αμαξηλάτου. Την είδομεν απορούντες και αδυνατούντες να εξηγήσωμεν το φαινόμενον, δι' ο και ο Μέραρχος με διέταξε να σπεύσω και πληροφορηθώ τις ο ερχόμενος και διά τίνα λόγους. Έσπευσα προς συνάντησίν της, και πλησιάσας είδον εντός αυτής όρθιον τινα ιστάμενον και κρατούντα, με τεταμένην προς τα άνω την χείρα, την αναπεπταμένην λευκήν σημαίαν. Μη γνωρίζων τον εφ' αμάξης φερόμενον, τον οποίον εξέλαβον ως ξένον, απετάθην προς αυτόν γαλλιστί ερωτών τις ήτο και τι εξήτει.

– Είμαι ο Νομάρχης Λαμίας, απήντησεν εις Ελληνικήν, και απορώ πώς εξακολουθεί εισέτι η μάχη, ενώ εις την Ήπειρον εγένετο ήδη ανακωχή.

– Εάν θέλετε, τω είπον, δύνασθε να μεταβήτε και να το ανακοινώσητε εις τους απέναντι Τούρκους.

– Ακριβώς δι' αυτό ήλθον, ήτο η απάντησίς του.

Ανέφερον ταύτα εις τον Μέραρχον, όστις διέταξε να παύση το πυρ και μετ' ολίγου έπαυσαν τα πυρά της ημετέρας γραμμής.

Βλέποντες οι Τούρκοι άμαξαν, με λευκήν σημαίαν χωρούσαν προς αυτούς, έπαυσαν και αυτοί το πυρ και ούτω ο Νομάρχης διήλθε την γραμμήν.

Νικολάου Τρικούπη, Αναμνήσεις επεισοδίων και γεγονότων, σελ. 16-17

Σχεδ. 2. Βιλαέτια Θεσσαλονίκης - Μοναστηρίου - Σκοπίων (Κοσόβου)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΣ ΑΓΩΝΑΣ (1904-1908)

Ως Μακεδονικός Αγώνας ορίζεται η ένοπλη αναμέτρηση των Ελλήνων, πρωτίστως, με τους Βούλγαρους και, δευτερευόντως, με τους Τούρκους στην τουρκοκρατούμενη Μακεδονία κατά την περίοδο 1904-1908. Ωστόσο, η έναρξή του τοποθετείται πολύ νωρίτερα, ενώ μετά το 1908 έλαβε και άλλες μορφές, κυρίως σε πολιτικοδιπλωματικό επίπεδο μεταξύ των βαλκανικών κρατών.

Στα τέλη του 19ου αιώνα η Ελλάδα αντιμετώπιζε σοβαρά προβλήματα από την έξαρση του εθνικισμού στη Βουλγαρία και στις άλλες βαλκανικές χώρες. Ο διακαής πόθος της Βουλγαρίας για δημιουργία αυτόνομης Μακεδονίας είχε ως αποτέλεσμα την εντατικοποίηση της προπαγάνδας στην περιοχή. Το 1870 η ίδρυση ανεξάρτητης βουλγαρικής εκκλησίας (Βουλγαρική Εξαρχία) σηματοδότησε ουσιαστικά την έναρξη του Μακεδονικού Αγώνα. Το 1893 η ίδρυση του πρώτου επαναστατικού κομιτάτου και, δύο χρόνια αργότερα, της Ανώτατης Μακεδονικής Επιτροπής καταδείκνυε τον απώτερο στόχο της Βουλγαρίας για προσάρτηση της Μακεδονίας στο κράτος της.

Η περίοδος 1897-1904 αποτελεί τη δεύτερη φάση του Μακεδονικού Αγώνα με κύριο χαρακτηριστικό τις τρομοκρατικές ενέργειες των βουλγαρικών κομιτάτων εναντίον του ελληνικού –και όχι μόνο– πληθυσμού της Μακεδονίας. Κατά το διάστημα αυτό, στα βιλαέτια (διοικητικές περιφέρειες) της Θεσσαλονίκης και του Μοναστηρίου, συμμορίες ένοπλων κομιτατζήδων επιδόθηκαν σε πρωτοφανείς λεηλασίες, σε εκκλησίες και χωριά, και καταδίωξαν προκρίτους, δασκάλους και ιερείς, σε μια προσπάθεια αφανισμού όλων των ελληνικών ηγετικών στοιχείων της περιοχής. Οι ελληνικές κυβερνήσεις, λόγω των πολύπλευρων συνεπειών της ήττας του 1897, δίσταζαν να επέμβουν. Ενεργό αντίσταση έναντι της βουλγαρικής προπαγάνδας ανέλαβε η εκκλησία, με τους τοπικούς ιεράρχες –προεξάρχοντας του μητροπολίτη Καστοριάς Γερμανού Καραβαγγέλη– να διαφυλάττουν την πνευματική και ηθική υπόσταση του υπόδουλου ελληνισμού. Ιδιαίτερα σημαντική από νωρίς υπήρξε και η δραστηριότητα των ελληνικών προξενείων της Θεσσαλονίκης και του Μοναστηρίου, που λειτούργησαν αρχικά ως φορείς προώθησης των ελληνικών συμφερόντων και αργότερα ως κέντρα συντονισμού της ένοπλης δράσης των Ελλήνων.

Η εξέγερση του Ήλι-Ντεν στις 20 Ιουλίου 1903, που κατεστάλη από τις τουρκικές δυνάμεις, αποτέλεσε το αποκορύφωμα των βουλγαρικών ενεργειών για την αυτονομία της Μακεδονίας και αφορμή για την αφύπνιση του μέχρι τότε αδρανούς επίσημου ελληνικού κράτους. Το Μάρτιο του 1904, επιτροπή νεαρών Ελλήνων αξιωματικών, με εντολή της κυβέρνησης, εισήλθε στη Δυτική Μακεδονία για να διερευνήσει το ενδεχόμενο δημιουργίας ένοπλης αμυντικής οργάνωσης του μακεδονικού ελληνισμού. Η συγκρότηση ελληνικών ανταρτικών σωμάτων, με επικεφαλής αξιωματικούς ή οπλαρχηγούς από διάφορα μέρη της Ελλάδας, για την αντιμετώπιση της βουλγαρικής δραστηριότητας και η ανάληψη της αρχηγίας τους από τον Ανθυπολοχαγό Πυροβολικού Παύλο Μελά, τον Αύγουστο του ίδιου έτους, σήμαναν την έναρξη της ένοπλης αναμέτρησης Ελλήνων και Βουλγάρων στην τουρκοκρατούμενη Μακεδονία. Μετά το θάνατο του Μελά (13 Οκτωβρίου 1904) ο αγώνας των Ελλήνων συνεχίστηκε με αμείωτη ένταση. Το 1905 οι επιτυχίες των ανταρτικών σωμάτων δραστηριοποίησαν τα τουρκικά αποσπάσματα, με αποτέλεσμα την κορύφωση των καταδιώξεων. Ιδιαίτερα σκληρός ήταν ο αγώνας στην ελώδη λίμνη των Γιαννιτσών, ενώ πολυάριθμες και φονικότερες μάχες έλαβαν χώρα στα βουνά της Δυτικής Μακεδονίας. Οι αρχηγοί και οπλαρχηγοί των ελληνικών σωμάτων υπήρξαν πρωταγωνιστές ηρωικών πράξεων σ' έναν πολύχρονο και εξοντωτικό αγώνα, που τερματίστηκε τον Ιούλιο του 1908 με την εκδήλωση του κινήματος των Νεότουρκων.

Η νικηφόρα για τον ελληνισμό έκβαση του Μακεδονικού Αγώνα κατέδειξε την ικανότητα των στελεχών του Ελληνικού Στρατού, οι οποίοι ανέκτησαν το σεβασμό και την εμπιστοσύνη του ελληνικού λαού, μετά την ήττα του 1897. Ο κίνδυνος ενσωμάτωσης της Μακεδονίας στη Βουλγαρία αποσοβήθηκε και άνοιξε ο δρόμος για την απελευθέρωση της περιοχής με τους Βαλκανικούς Πολέμους του 1912-13.

ΣΤΡΑΤΟΛΟΓΗΣΗ - ΟΡΓΑΝΩΣΗ - ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΣ ΣΩΜΑΤΩΝ

Αθήνα, καλοκαίρι 1904. Απομνημονεύματα Περικλέους Αλεξ. Αργυροπούλου¹

Είς το Κομιτάτου είχα ως κύριον έργον να εξοπλίσω τα σώματα και να τα προωθήσω προς τα σύνορα, όπου εις την Κλαμαριάκην είχεν οργανωθή σχετική υπηρεσία διαβάσεως των συνόρων.

Ως προς τον οπλισμόν αντικατεστήσαμεν τα Gras με Mannlicher (τα οποία μας προμήθευε ο Μαλσιονιώτης) απαιτήσει των ανταρτών, διά να μη υστερήσουν απέναντι των Τούρκων και των Βουλγάρων, που ήσαν ωπλισμένοι με Mauser· άλλωστε τα Gras ήσαν όπλα του στρατού και θα κατηγορείτο η ελληνική κυβέρνησις ότι εξοπλίζει αντάρτας με υλικόν του δημοσίου.

Εκτός του καταλλήλου οπλισμού έπρεπε να εφοδιάσωμεν τους άνδρας (οι περισσότεροι ήσαν Κρητικοί) με ταυτότητες, που θα απεδείκνυαν ότι ήσαν Έλληνες πολίται. Οι Κρήτες ήσαν ακόμη Οθωμανοί υπήκοοι, και εν περιπτώσει αιχμαλωσίας θα είχαν κρεμασθή ως προδόται, ενώ ως Έλληνες υπήκοοι εφυλακίζοντο. Ήύραμε πλήρη κατανόησιν εκ μέρους των υπηρεσιών του Υπουργείου των εσωτερικών, που μας παρείχε πάσαν διευκόλυνσιν.

Ο Μακεδονικός Αγώνας. Απομνημονεύματα, Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου Αίμου, Θεσσαλονίκη 1984, σελ. 39-40

Αθήνα, Αύγουστος 1904

Οι Ι. Σεϊμένης και Χρ. Λευκαρουδάκης ήταν πιο τυχεροί από εμένα. Γιατί κατά τας αρχάς Αυγούστου ανεκάλυψαν ότι καταρτιζόνταν ανταρτικό σώμα υπό τον καπετάν Ευθ. Καούδη. Αλλ' όσο να το μυρισθούν και να ενεργήσουμε να συμπεριληφθούμε και εμείς, ο κατάλογος των δέκα ανδρών που θα συμπεριελάμβανε το σώμα είχε κλείσει και δεν ήτο δυνατόν να περιληφθούν και άλλοι.

Ενώ δε ήμασταν απελτισμένοι, εμάθαμε, ότι ο αυθυπολοχαγός Παύλος Μελάς κατήρτιζε άλλο σώμα με λίγους και αυτός άνδρας. Εξακριβώσα ότι οι ζυμώσεις εγίνονταν εις το απέναντι της Βουλής καφενείο του Μαραβελάκη, ένα μικρό αλλά ευπρόσωπο κέντρο, όπου εσύχναζε καλός κόσμος και ιδίως αξιωματικοί. Οπίσω από το καφενείο ήταν ένας μικρός κήπος και εκεί όπως έμαθα συγκεντρώνονταν σαν συνωμόται οι άνθρωποι του ετοιμαζομένου αγώνος και συζητούσαν.

Έτρεξα στο καφενείο αυτό και ευρήκα τον Λαμπρινό. Αυτός μου είπε ότι με γνωρίζει καλά και θα ήταν πρόθυμος να με διευκολύνη, αλλά και το σώμα του Καούδη εσχηματίσθη πια και ο κατάλογος του σώματος του Μελά είχε κλείσει.

Ύψιστε Θεέ. Αυτό που πάθαινα εγώ ήταν φοβερό. Μα τόσο ανίκανος ήμουνα, ώστε να μένω πάντα έξω! Ιωάννου Καραβίτη², Ο Μακεδονικός Αγών. Απομνημονεύματα, εισαγωγή - επιμέλεια - σχόλια Γιώργος Πετσιβάς, τόμος Α', Αθήνα 1994, σελ. 27-28

Θεσσαλονίκη, τέλη 1904

Μίαν ημέραν δυσανασχετών διά την μη εκτέλεσιν διαταγών παρά του καπετάν Τσόρη εις το Βέριμιον όρος, του οποίου αι απαιτήσεις ήσαν διαρκείς και μη δυνάμεναι να εκπληρωθώσι, δι' ο και εγένετο φορτικός εις τους εντοπίους και εις το Προξενείον, λέγω εις τον Κορομηλιάν:

– Πρέπει να τεθώμεν ημείς οι αξιωματικοί επί κεφαλής.

– Θα τα καταφέρετε εις ένα αγώνα τόσο άγριον και με τόσας κακουχίας; απαντά.

Επί πλέον εφοβείτο την αποκάλυψιν, εν περιπτώσει συλληψεώς τινος, και συνεπώς την έκθεσιν της επισήμου Ελλάδος.

– Θα έχωμεν υπέρ ημών, λέγω, το γόητρον των αξιωματικών ως ανθρώπων κάποιας περιωπής διά τους εντοπίους, οίτινες μας εγνώρισαν εδώ, και επιβολήν επί των ανδρών των Σωμάτων, τους οποίους καλόν θα είναι να εκλέγωμεν εξ εθελοντών, υπαξιωματικών του στρατού και νέων στρατιωτών. Θα αποφεύγωμεν ούτω την πληγήν αυτήν των ληστών, εκ των οποίων τινάς πράγματι γενναίους και φιλοτίμους θα ηδυνάμεθα να συμπεριλάβωμεν εις τα Σώματα μεμονωμένους.

1. Πολιτικός, συγγραφέας και διπλωμάτης, ο οποίος, λίγο μετά την έναρξη του Μακεδονικού Αγώνα, τον Απρίλιο 1904, μετέβη στη Μακεδονία ως δημοσιογράφος.

2. Κρητικός που εισήλθε στη Μακεδονία με το σώμα του Παύλου Μελά και το 1905 συγκρότησε δικό του σώμα.

Τέλος απεφασίσθη η ανταρτική δράσις διὰ το Βιλαέτιον Θεσσαλονίκης να παραδοθῆ εις χείρας αξιωματικῶν εχόντων ἤδη προπαίδευσιν εις τα Μακεδονικά και εμπνεόντων εμπιστοσύνην. Εἶχε γίνει ἄλλως και η ατυχία της συλλήψεως ολοκλήρου Σώματος, του εκ Νεγοβάνης καπετάν Γεώργη, υπό των Τούρκων. Συνεπῶς η ἀνάγκη δημιουργίας Σωμάτων εν Ἑλλάδι ἐπείγε. Ἐλαβον ἀδειαν να κατέλθω εις Ἑλλάδα διὰ να βοηθῶ με την πείραν μου εις τον σχηματισμόν αυτών.

Κ. Ι. Μαζαράκη-Αινιάνος³, Ο Μακεδονικός Αγών (Αναμνήσεις), Εταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν - ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 1963, σελ. 35-36

Μακεδονία, ἀνοίξη 1905. Απομνημονεύματα Περικλέους Αλεξ. Αργυροπούλου

Εἰς το ταξίδι τούτο ἤμουν, ως φαίνεται, προωρισμένος να μεταφέρω πολεμοφόδια. Ἡ Στρώμνιτσα ἐχρειάζετο πιστόλια, το Μοναστήρι φυσίγγια. Ο Κλέων Χατζηλάζαρος, διευθυντής του υλοκαταστήματος της Τραπεζῆς Ανατολῆς, στενός συνεργάτης του Κορομηλά, μου γέμισε μια βαλίτσα με φυσίγγια, ἀνάμεσα σε κάλτσες και ρούχα, τα οποία παρέδωσα εις τον νέον πρόξενόν μας Ξυδάκην εις Μοναστήρι. Ἡῦρα ἐκεῖ κατάστασιν λίαν διαφορετικὴν ἀπὸ το περασμένο ἔτος. Μετὰ τον θάνατον του Μελά ἐληθύνθησαν τα ανταρτικά σώματα και εἶχαμε ἀναλάβει την ἐπίθεσιν επιτυχῶς, που ἐπρόκειτο να συνεχισθῆ μέχρι τέλους του αγῶνος εις τα 1908.

Ο Μακεδονικός Αγώνας, Απομνημονεύματα, σελ. 44

Μονὴ Ἁγίων Πάντων Βέροιας, καλοκαίρι 1905. Αναμνήσεις Αλεξάνδρου Δ. Ζάννα⁴

Τα Σώματα ἐφθάναν στο μοναστήρι των Ἁγίων Πάντων, που ἀπείχε περίπου 12 χιλμ. ἀπὸ την Παλατίτσα, και εὑρίσκαν περίθαλφι, τροφίμα και πυρομαχικά ἐκεῖ. Ἡγούμενος ἦταν ο παπᾶ-Θεόκλητος, ἀτρόμητο παλληκᾶρι, που δεν μαύριζε το μάτι του ἀπὸ τίποτε. Ἡ ψυχραιμία του ἦταν ἀφάνταστη! Συχνότατα περιόδευε τα χωριά ἔχοντας στο διαάκιο τα «ἅγια λείψανα» ἀγνώστων ἁγίων, που ἦταν πιστόλια και φυσίγγια στην πραγματικότητα. Στο μοναστήρι του, που βρίσκονταν σε ωραιότατη τοποθεσία, εἶχε δυο καλογέρους, εκ των οποίων ο ἕνας ἦταν ἀνάπηρος. Ὅλο το μοναστήρι το εἶχε μεταβάλει σε φροῦριο και κρυψῶνες. Ἀπὸ το 1906 περνούσαν ἀναγκαστικά τα Σώματα ἀπ' ἐκεῖ. Το Προξενεῖο ἀπεφάσισε να οργανώση ολόκληρη αὐτὴν την περιφέρεια, που ἀποτελοῦσε την κύρια συγκοινωνία Ἑλλάδος-Μακεδονίας και βρήκε το 1907 τον κατάλληλο ἀνθρωπο στο πρόσωπο του ἀνθυπολοχαγοῦ Ἀναγνωστάκου-Καπετάν Μιχάλη Ματασιᾶ.

Ο Μακεδονικός Αγώνας, Απομνημονεύματα, σελ. 85

Περιοχὴ Νάουσας, Αύγουστος 1905

Τέλος μου ἐζήτησαν υπαξιωματικοὶ τινες ἀδειαν να ἀναχωρήσουν και να ἐπανέλθουν βραδύτερον. Συνήνεσα με πολλὴν λύπην. Ο Γαρέφης, πιστός και ευθουσιώδης, και ἄλλοι τινές παρέμειναν. Ἐσκέφθη να τους ἀντικαταστήσω δι' εντοπῶν, ἀποστέλλων τον Κώστα Γαρέφην μέχρις Ολύμπου διὰ να στρατολογήσῃ εκ των ορεινῶν. Πράγματι ἐπανήλθε μετὰ δέκα ἡμέρας φέρων εἴκοσι πέντε λεβεντόπαιδα. Τους ἐνδύσαμε με ντουλαμάδες εις την Νάουσα. Συγχρόνως εἶχεν εμφανισθῆ και Σώμα εκ Χειμαρριωτῶν και ἄλλων Ἡπειρωτῶν, οι οποίοι εἶχον δώσει υπόσχεσιν εις τον Σπυρομίλιον να συγκεντρωθῶν εις Ἀθήνας και να του συναντήσουν. Ἐλθόντες μετὰ καιρόν εἶρον ἐμέ και ἐτάχθησαν υπ' ἐμέ, ἀφοῦ ο Σπυρομίλιος ἦτο τραυματισμένος. Πολλοὶ τούτων υπήρξαν λησταί, ωραῖοι και μεγαλόσωμοι ἄνδρες. Ομολογῶ ὅτι με δυσκολίαν τους ἐδέχθη. Προσεπιάθησα να τους ἐξαγνίσω μεταβαίνων συχνά μεταξύ αυτῶν και ομιλῶν πατριωτικά. Ἦσαν ὄντως φιλότιμοι και μου ἐφέροντο με μεγάλην λεπτότητα και σεβασμόν. Μόλις ἦλθαν, τους εἰδοποίησα ὅτι δεν εἶχα μισθόν, διὰ να τους δοκιμάσω. Τους ἔκοψα τα καπετανάτα, τα ασημένια μπιχλιμιπιδία και τα ἐδέχθησαν ὅλα. Σιγά σιγά τους ἐσυνήθησα εις την πειθαρχίαν και ἤδη τον μισθόν τους τον ἐλάμβανον ἀνὰ δεκαήμερον, ως και οι λοιποὶ στρατιῶται, δῶμισον λίρας τουρκικὰς και τέσσαρας ἕως πέντε οι δυο ἀρχηγοὶ των, Θεοδόσης και Σάββας, οἵτινες, ως ἔμαθον βραδύτερον, ἦσαν ζακουσμένοι εις ὅλην την Μικρὰν Ἀσίαν.

3. Ὡς ἀνθυπολοχαγός υπηρέτησε, το 1904, με το ψευδώνυμο Δήμος Στεργιάκης στο Προξενεῖο Θεσσαλονίκης και περιόδευσε με διάφορες ιδιότητες στη Μακεδονία. Εργάσθηκε για την ὀργάνωση σωμάτων, ἐνῶ το 1905 σχημάτισε δικὸ του σώμα και με το ψευδώνυμο Καπετάν Ακρίτας ἔδρασε στην περιοχή του Βερμίου.

4. Πολιτικός, στενός συνεργάτης του Ελευθερίου Βενιζέλου, που ἔλαβε μέρος στο Μακεδονικὸν Ἀγῶνα ἀπὸ παιδί.

Ποίαν σημασία έχει ο αρχηγός και το παράδειγμα! Το Σώμα αυτό εξ είκοσι πέντε ανδρών, οι οποίοι, αν ήσαν μόνοι, θα εγίνοντο μάστιξ του τόπου, αφήκε τας καλύτερας αναμνήσεις διά της συμπεριφοράς του και της τιμότητός του. Εν τούτοις ήσαν πολύ απαιτητικώτεροι ημών εις το συσσίτιον και άλλας ανάγκας. Ήθελαν τακτικά το ψητό αρνί, κρασί, το οποίον είχα κόψει εις το Σώμα μου, και γλυκό ακόμη. Είναι περίεργον πόσον λιγώτεροι είναι οι ανεπτυγμένοι άνθρωποι. Με ολίγας σταφίδας και ενίοτε με τυρί μόνου, μπατσό ξεβουτυριασμένο, που έφηναν, ήμουν ευτυχής επί ημέρας. Τους έδωσα κάποιαν ανεξαρτησίαν.

Κ. Ι. Μαζαράκη-Αιυιάνος, Ο Μακεδονικός Αγών (Αναμνήσεις), σελ. 71-72

Αθήνα, Οκτώβριος 1905. Απομνημονεύματα Βασιλείου Σταυροπούλου⁵

Ο σχηματισμός ενός σώματος δεν ήταν ομολογουμένως εύκολο επιχείρημα.

Η εκλογή πρώτα απ' όλα των ανδρών ήταν κάτι αφάνταστα δύσκολο. Έπρεπε νάσαι σίγουρος για το ποιόν των ανθρώπων που θα διάλεγες. Νάσαι βέβαιος ότι δεν θα σε προδίδαν από την μια στιγμή στην άλλη.

Έπειτα ήταν δύσκολο να βρης ανθρώπους αποφασισμένους να σ' ακολουθήσουν σ' ένα έδαφος ξένο, άγνωστο, και ν' αναλάβουν ένα αγώνα σκληρό, πολεμώντας ένα εχθρό τόσο ύπουλο. Πολλοί υπόσχονταν να ακολουθήσουν και μετά άλλαζαν γνώμη και ούτε τους ξαναβλέπαμε. Ύστερα η κατασκοπεία των Βουλγάρων και των Τούρκων δρούσε συστηματικά και πολλά ανταρτικά σώματα προδίδονταν και συντριβονταν στα σύνορα πριν καλά καλά φθάσουν στον προορισμό τους. Πολλά σώματα είχαν αυτή την τύχη και μεταξύ άλλων και το σώμα του αείμνηστου λοχαγού Χρήστου Ζούκη που προδόθηκε και διαλύθηκε εντελώς.

Για όλους αυτούς τους λόγους η οργάνωσις γινόταν με χίλιες προφυλάξεις και εντελώς μυστικά.

Επίσης η Κυβέρνησις δεν ήταν δυνατόν να επιτρέψη την δημιουργία των σωμάτων αυτών. Φανερά τουλάχιστον. Τα σώματα είναι ανταρτικά, η δράσις τους απαγορευμένη και «υποτίθεται» ότι το κράτος δεν γνώριζε τίποτε.

Ο Μακεδονικός Αγώνας. Απομνημονεύματα, σελ. 388-389

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ

Ζέλενιτς (Σκλήθρο Φλώρινας), 12 Νοεμβρίου 1904

Με εν άλμα και εγώ ευρίσκομαι στην πόρτα, την λακτίζω και ανοίγει. Και αντικρύζω όλο μάτια ορθάνοικτα, γουρλωμένα. Είναι 7-8 με μαλλιά σαν αρκούδες. Μερικοί με φανταχτερά παραρράματα και 2-3 με φέσια.

– Τεσλίμ, φωνάζω με τον γκρα απάνω τους. Όπως έχω την πόρτα αριστερά, με βολεύει και καλύπτομαι κατά το πλείστον και πυροβολώ.

Συγχρόνως πυροβολεί και ο παπάς με μια κουμπούρα. Η λάμπα σβήνει αμέσως. Τονατίζω με το ένα πόδι για να ημπορή να πυροβολή επάνω από το κεφάλι μου ο όπισθεν μου Καλογεράκης και λίγο σκυφτά και αυτός δίδει θέση εις τον όπισθεν του Κλειδή, τον Κλειδάρα, όπως θα τον ονομάζουμε, διότι μόνον ο λαιμός του είναι ένας πήχυς. Έτσι μπορούμε και πυροβολούμε και οι τρεις. Βάζουμε εις ενέργεια τα περιστροφά για πιο γρήγορα και ρίχνουμε στο σωρό. Εγώ ρίχνω τες πρώτες εκεί που μου φάνηκε ότι είδα τα αρκούδια. Οι βούλγαροι εστράφησαν προς το μεσοπόρτι διά να φύγουν εις το δεύτερο δωμάτιο, αλλά από την βία τους μπερδεύτηκαν και έκλεισε η πόρτα που άνοιγε προς το μέρος τους. Έπεσαν ο ένας επί του άλλου ζωντανοί και σκοτωμένοι και δεν μπόρεσε να φύγη κανείς.

Ιωάννου Καραβίτη, Ο Μακεδονικός Αγών. Απομνημονεύματα, τόμος Α', σελ. 152-153

Καλύβια Σαρμανίτσας, Βέρμιο, 5 Μαΐου 1905

Ανεμένομεν επί ώραν σχεδόν, κατακεκλιμένοι πρηνείς και με την χείρα εις την σκαυδάλην. Οι λοιποί είχαν ήδη ταχθή επί της κορυφογραμμής, αφ' ης βαθεία χαράδρα μάς εχώριζε. [...]

Κατά την 1ην μεταμεσημβρινήν ήρχισαν αναφαντόμενοι οι Τούρκοι στρατιώται εις συμπαγείς όγκους και κάπως ατάκτως εις απόστασιν οκτακοσίων μέτρων περίπου. Εβάλομεν κατ' αυτών αιφνιδίως,

5. Λοχίας Πυροβολικού, υπαρχηγός του σώματος του Πούλου από το Νοέμβριο του 1905. Το Σεπτέμβριο του 1907 τέθηκε επικεφαλής δίκου του σώματος με το ψευδώνυμο Καπετάν Κόρακας και έδρασε κυρίως στην περιοχή της Βέροιας.

δημιουργήσαντες μεγάλην σύγχυσιν εις τους επερχομένους, οτινες όμως ήσαν πολυπληθείς, τάγμα περίπου, και όχι σαράντα. Δεν ήτο λοιπόν δυνατή η παραμονή μας εκεί επί μακρόν, διότι και ανωφελές θα ήτο και η θέσις ευκόλως ηδύνατο να αποκοπή. Επαύσαμεν λοιπόν πυροβολούντες και αθέατοι αποσυρόμεθα καταβαίνοντες την βαθειάν χαράδραν και ηρχίσασμεν ανερχόμενοι την απέναντι κλιτύν. Εις το ήμισυ όμως του δρόμου δεχόμεθα συμπτροκρότησιν εκ του λόφου, ου προ ολίγου είχομεν αφήσει. Οι πλείστοι των ανδράν εξαφανίζονται εκ νέου εις την χαράδραν και απρόσβλητοι πλέον ανέρχονται την κορυφογραμμήν εκ των πλαγίων. Εγώ όμως, έχων ήδη προχωρήσει αρκετά, θεωρών κακό να μεταβάλω διεύθυνσιν, εξακολουθώ την άνοδον επί της σχεδόν γυμνής κλιτύος βαλλόμενος υπό βροχής σφαιρών. Ο ήλιος εχρύσιζε τον χρυσοκέντητον ντουλαμιάν μου, παρέχων με έξοχον στόχον. Με ηκολούθουν δύο μόνου, ο λοχίας ευζώνων Καρακώστας και εις εκ Λεβαδειάς, ονόματι Λουκάς, πρώην ληστής, ως έλεγον. Λίφνης' βλέπω και τους δύο αιματόβρεκτους, τον μεν Καρακώσταν εκ πληγής επί της κεφαλής, τον δε Λουκάν εις τον πόδα. Σταματώμεν ολίγον να αναπνεύσωμεν, αφηφούντες πλέον τας βολίδας και είτα, βοηθών αμφοτέρους, εξακολουθούμε την άνοδον. Οι ήδη κατέχοντες την κορυφογραμμήν ημέτεροι ανταπήντων διά πυράν και ούτω κατορθώνομεν να φθάσωμεν. Τότε το πυρ γενικεύεται και ήρχισε μάχη πραγματική.

Με τον Γαρέφην μεταβαίνομεν από του ενός εις το άλλον άκρον της παρατάξεως ευθαρρύνοντες. Ευθυμούμαι ότι εις εκάστην έγερσιν από θέσεως εις θέσιν μάς ήρχετο βροχή σφαιρών, ο δε Γαρέφης με επετίμα, διότι δεν έμενα ήσυχος εις μίαν θέσιν, χωρίς αυτός να φυλάγεται περισσότερον. Οι Τούρκοι έκαμαν αποπειράς εφόδων, αλλ' αι χειροβομβίδες μας τους ετρόμαξαν και τους εσταμάτησαν.

Κ. Ι. Μαζαράκη-Αιινάνας, Ο Μακεδονικός Αγών (Αναμνήσεις), σελ. 58-59

Μεσημέριο Πέλλας, καλοκαίρι 1905

Κατά την συμπλοκήν τέσσαρες εφρονεύθησαν επί τόπου. Οι δύο εκ Βοδενών, τους οποίους εθρήνησεν η πόλις ως μάρτυρας, εις εκ Γραμματικόβου και άλλος τις. Είχομεν δε και τινας τραυματίας.

Ηκολούθουν τελευταίος συγκεντρώνων τους υποχωρούντας, ιστάμενος από καιρού εις καιρόν και σαλπίζων διά μικράς κυνηγετικής σάλπιγγος, ην είχον πάντοτε και την φωνήν της οποίας εγνωρίζον πάντες, παρά τας διαμαρτυρίας πολλών, ότι ώφειλον να τρέχω εμπρός προφυλαττόμενος και μη σαλπίζων, ίνα μη επισύρω την καταδίωξιν. Εκράτησα και την κάπταν μου, ενώ πολλοί την απέρριπτον διά να είναι ελαφρότεροι. Η συμπλοκή και καταδίωξις εκράτησεν πολλές ώρας διά μέσου φαραγγων και δασών. Πολλοί διεσπάρησαν, αλλ' όλοι γνωρίζοντες μακρόθεν το σημείον συναντήσεως (Καβούλι) έφθασαν εκεί μέχρι της επομένης πρωιάς. Εκεί ο Πασακώστας μας διηγήθη πώς απέληξεν η επίθεσις κατά των επτά φανατικών βουλγαριζόντων και του αρνησιπάτριδος παπά, οι οποίοι επλήρωσαν με το αίμα των τον φόνον πλέον των σαράντα Ελλήνων του Μεσημερίου, φρονευθέντων παρ' αυτών και των συντρόφων των.

Μετ' ολίγον οι Μεσημεριώται ήρχοντο χαρούμενοι να μας αναγγείλουν, ότι το χωρίον των, εκ φοβου πλέον, εφώναζεν τον Έλληνα Μητροπολίτην Βοδενών να τους ευλογήση. Ούτω με την πειθώ των όπλων και του αίματος ένα χωρίον εγίνετο ελληνικόν ή βουλγαρικόν. Έκτοτε πάντως δεν εφρονεύθη Έλλην Μεσημεριώτης απο Βούλγαρον.

Κ. Ι. Μαζαράκη-Αιινάνας, Ο Μακεδονικός Αγών (Αναμνήσεις), σελ. 67-68

Σταρίτσανη (Λακκώματα Καστοριάς), αρχές Δεκεμβρίου 1905. Απομνημονεύματα Βασιλείου Σταυροπούλου
Εν τω μεταξύ το σώμα γυρνώντας εκεί γύρω συναντήθηκε με τον αυθυπολοχαγό Βλαχάκη, τον ονομαστό καπετάν Αίτσα που βρισκόταν και αυτός με τους άνδρες του εκεί πάνω. Σκεφτήκαμε καλύτερα και αποφασίσαμε από κοινού να χτυπήσουμε τη Σταρίτσανη.

Καθίσαμε λοιπόν και καταστρώσαμε το σχέδιο της επίθεσως. Εγώ με 30 άνδρες θα έπιανα τη βορεινή πλευρά και από εκεί θα έκανα επίθεση, ενώ ο Πούλος θα έκανε την επίθεσή του από τα νότια, και την ανατολική πλευρά θα την κρατούσε το σώμα του καπετάν Αίτσα. Από τα δυτικά το χωριό ήταν προφυλαγμένο γιατί συνώρευε με του Αλιάκμονα.

Αποφασίσαμε να επιτεθούμε τα χαράματα. Υπολογίσαμε ότι ώσπου ναρθή τουρκικός στρατός για να βοηθήση τους κομιτατζήδες της Σταρίτσανης θα περνούσαν δυο ώρες περίπου. Αυτό το διάστημα μας έφτανε.

Κανονίσαμε λοιπόν τα ρολόγια μας και στις 4.30' ακριβώς επιτεθήκαμε από τις τρεις πλευρές συγχρόνως.

Οι χωρικοί με τους κομιτατζήδες μάς πήρανε αμέσως χαμπάρι και άρχισε η μάχη. Μια μάχη περιέργη. Ένας αγώνας δύσκολος. Στήθος με στήθος. Οι άνδρες του Λίτσα, του Πούλου και οι δικοί μου ήρθαν κυριολεκτικά στα χέρια με τους Βουλγάρους του Μητροβλάχου και τους Βουλγάρους χωρικούς. Τριάντα με σαράντα σπίτια καταστράφηκαν εκείνη την ημέρα από τη φωτιά που έβαλαν οι Έλληνες αντάρτες. Έν τω μεταξύ από μακριά φάνηκε ο τουρκικός στρατός που ερχόταν για ενίσχυσι από τη Χρούπιιστα.

Ήταν ώρα να φύγουμε. Οι ελληνικές δυνάμεις ήταν πολύ μικρές για να αντιμετωπίσουν εκείνο τον καιρό τους στρατιώτες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας που διαφέντευαν ακόμη τα Μακεδονικά βουνά.

Ένα τμήμα του σώματος έμεινε να αντιμετωπίσει για λίγο τους Τούρκους και χασομερώντας τους να βοηθήσει τους υπολοίπους συντρόφους να ξεφύγουν.

Τα σώματα του Λίτσα και το δικό μου κίνησαν βιαστικά για τα ορεινότερα μέρη. Έπρεπε να βιαστούμε αν θέλαμε να μη καταδικαστή από την πρώτη μέρα η προσπάθειά μας. Έπρεπε να βιαστούμε γιατί από τη Χρούπιιστα ερχόταν κι άλλος τουρκικός στρατός να βοηθήσει τους συντρόφους της Σιαρίτσασης.

Ο Μακεδονικός Αγώνας. Απομνημονεύματα, σελ. 400-401

Ζουμπάνιστα (Ανω Λεύκη Καστοριάς), 5 Μαρτίου 1907. Απομνημονεύματα Γερμανού Καραβαγγέλη⁶

Όταν λοιπόν μια μέρα πληροφορήθηκα ότι στη Ζουμπάνιστα μπήκε ο Μήτρος Βλάχος με το σώμα του, έχοντας παράδειγμα το Σμαρδέσι στέλνω και φωνάζω κοντά μου το Χρήστο από το Σίστεβο, εξάδερφο του δασκάλου του Σιστόβου Αθανασίου, που είχαν σκοτώσει οι Βούλγαροι, και από τα πιστά όργανά μου, και τον παρακαλώ να συνοδέψει εκείνο το βράδυ ένα τουρκικό στρατιωτικό απόσπασμα και να καταλάβει όλες τις εξόδους του χωριού Ζουμπάνιστα. Έπειτα τρέχω στον καϊμακάμη (ο καϊμακάμης δεν ήταν πάντοτε ο ίδιος αλλά αλλάζαν) και τον πείθω να στείλει τη νύχτα στρατό συνοδευόμενο από το Χρήστο στον οποίο τις διαταγές και να υπακούη.

Ο στρατός υπό την οδηγία του Χρήστου έφτασε στη Ζουμπάνιστα κατά τα μεσάνυχτα. Ο Χρήστος, γνώστης του τόπου, έπιασε όλα τα μονοπάτια γύρω από το χωριό, σε τρόπο που η έξοδος του Μήτρου ήταν αδύνατη. Κατά τα ξημερώματα από τα γαυγίσματα των σκυλιών κατάλαβε ο Μήτρος Βλάχος ότι ήρθε στρατός και κατά τη συνήθειά του εξώρμησε. Στην πρώτη έξοδο προσβάλλεται από το στρατό και υποχωρεί. Εξορμά τότε προς άλλη διεύθυνσι. Και κει τα ίδια και σκοτώνεται ένας από τους ανθρώπους του. Τραβά τότε προς άλλο μέρος και κει σκοτώνεται κι αυτός και οι περισσότεροι από το σώμα του.

Αρχείο Μακεδονικού Αγώνα Πηνελόπης Δέλτα, σελ. 66-67

Μπόζετς (Αθύρας Πέλλας), αρχές Μαρτίου 1907

Χώρισε το σώμα του σε τρία μέρη. Τα δύο τμήματα με τον καπετάν Παντελή Ανδρεάδη και τον Κατσαρό, τους έστειλε να καταλάβουν δύο σημεία του χωριού και να διαλύσουν κάθε αντίσταση των χωρικών, αν ήθελαν να αντισταθούν. [...] Ο καπετάν Νικηφόρος με το υπόλοιπο σώμα περικυκλώσαμε το σπίτι του Κωνσταντίνου Ντελή Θανάση, που μας το είχε δείξει ο Διονύσης. Ένας από τους άνδρες κύλισε στον τοίχο, μη τυχόν και πυροβολήσουν από τα παράθυρα, και με το κοντάκι χτύπησε την πόρτα. «Ανοιχτε ρε και παραδοθείτε». Αλλά καμιά απάντηση δεν δόθηκε. Ο καπετάν Νικηφόρος περίμενε με τους άνδρες του και διέταξε: «Φωνάξτε τους να βγουν οι γυναίκες και τα παιδιά». Τους φώναξε βουλγάρικα ο αντάρτης να φύγουν οι γυναίκες και τα παιδιά. Η απάντηση όμως ήταν, από όλα τα παράθυρα να πυροβολούν και από το αντικρυστό σπίτι. Σφύριζαν οι σφαιρές και το τουφεκίδι πύκνωνε κι εμείς είμασταν εκτεθειμένοι στο δρόμο. Τότε φωνάζει ο αρχηγός: «Βάλτε φωτιά και κάψτε το σπίτι». Όλοι τότε οι άνδρες πετάχτηκαν, και άλλοι πήδηξαν στα κεραμύδια, και άλλοι στα παράθυρα. Πετρέλαιο πάντα είχαμε όταν ξεκινούσαμε για τέτοιες επιχειρήσεις. Βάλαμε φωτιά στο σπίτι, που φούντωσε αμέσως και ο καπετάν Νικηφόρος φώναζε να σώσουμε τις γυναίκες και τα παιδιά. Οι χωρικοί βγήκαν οπλισμένοι στους δρόμους και η μάχη είχε ανάψει, τουφεκίδι γερό. Οι Βούλγαροι είχαν πέσει επάνω στους άλλους, στον Παντελή και στον Κατσαρό και υποχωρούσαν μέσα στο χωριό.

6. Μητροπολίτης Καστοριάς. Από τις σημαντικότερες φυσιογνωμίες του Μακεδονικού Αγώνα, πρωτοστάτησε στην ίδρυση ομάδων αντίστασης και διηύθυνε τον αγώνα στην επαρχία του.

Τὰ σπίτια καίγονταν. Αμέσως άνοιξε η πόρτα και πετάχτηκαν γυναίκες και παιδιά με κόκκινα μάτια από τον καπνό, και τρομαγμένοι βγήκαν στο δρόμο. Τότε όρμησαν και οι αντάρτες και τις άρπαξαν και σταμάτησαν. Ο καπετάν Νικηφόρος φώναξε και πάλι «μην πειράξετε γυναίκες, παιδιά και γέρους, αφήστε τους ελεύθερους να φύγουν», και τις άφησαν. Την ίδια στιγμή τρεις άνδρες πετάχτηκαν από το σπίτι και ακολούθησαν τις γυναίκες. Τουφεκίες απανωτές έριξαν τους δύο κάτω, ενώ ο άλλος ξέφυγε, έπεσε όμως πάνω στους άλλους και σωριάστηκε κι αυτός κατατρυπημένος από τις σφαίρες. Ήταν ο περιβόητος Κωνσταντίν Ντελή Θανάσης ή Μπότσος. Το τουφεκίδι έπαιρνε κι έδινε.

Τιμόθεου Ι. Τιμοθεάδη, Μακεδονικός Αγώνας. Απομνημονεύματα Γρηγόριου Δημόπουλου⁷, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 65-66

Άγιος Παντελεήμονας Πιερίας, Σεπτέμβριος 1907. Απομνημονεύματα Βασιλείου Σταυροπούλου
Μπρος ο οδηγός, αμέσως ύστερα εγώ, τα όπλα έπειτα και ύστερα οι άνδρες, κινήσαμε ήσυχα αλλά σταθερά. [...] Ύστερα πέφτοντας σ' ένα δάσος από πυκνό πουρνάρι προσπαθήσαμε να περάσουμε τα σύνορα από άλλη μεριά, πιο σίγουρη. Η πορεία γινόταν κάθε τόσο, κάθε στιγμή πιο δύσκολη. Τα όπλα σκαλώναν στα πουρνάρια και πέφταν. Τα ρούχα μας σκίζονταν. Τα χέρια μας πονούσαν να παραμερίζουμε τσαλιά.

Εδώ μέσα έχασα και το παλιό χρυσό ρολόι που κρεμόταν πάντα στο λαιμό μου. Κειμήλιο που το φύλαγα και τ' αγαπούσα εξαιρετικά.

Περπατούσαμε έτσι τρεις ώρες σωστές ώσπου φτάσαμε κατά τα ξημερώματα έξω από τον Άγιο Παντελεήμονα, ένα χωριό που βρισκόταν πια από την αντίπερα μεριά των συνόρων.

Έστειλα τότε τον Κοντομίχαλο να δη πώς πάνε τα πράγματα και να πληροφορηθή τις κινήσεις του τουρκικού στρατού.

Γύρισε ο Κοντομίχαλος και είπε ότι στον Άγιο Παντελεήμονα μέσα ήταν ο ταξιντάρης και έξη τζαντζαρμάδες. Τους τίτλους αυτούς για πρώτη φορά τους άκουα και με δυσκολία κατόρθωσα να καταλάβω ότι επρόκειτο για τον δημόσιο εισπράκτορα και έξη χωροφύλακες.

Σκέφτηκα τότε να μην επέμβω ούτε να επιτεθώ στο χωριό για να συλλάβω τους Τούρκους που ήταν μέσα. Λογάριαζα ότι έτσι δεν θα κέρδιζα τίποτε. Για επτά Τούρκους θα πρόδινα την πορεία του «σώματος» ολοκλήρου.

Έκρυφα τους άνδρες μου και τα όπλα σε κάτι αχυρώνες έξω από το χωριό και έμεινα εκεί όλη τη μέρα. Το βράδυ που έφυγε ο ταξιντάρης μπήκα στο χωριό και έστειλα πίσω τα μουλάρια που είχα πάρει από το ελληνικό έδαφος. Τώρα θα προμηθευόμουν καινούργια από τον Άγιο Παντελεήμονα.

Ο Μακεδονικός Αγώνας. Απομνημονεύματα, σελ. 411-413

ΑΓΡΙΟΤΗΤΑ ΠΟΛΕΜΟΥ

Γραδομπόρ (Πεντάλοφος Θεσσαλονίκης), 14 Αυγούστου 1904

Μετέβην παραλαβών τον καθάσσην του Πρόξενιου και εκεί ευρέθην προ φρικτού θεάματος. Οκτώ έως δέκα πτώματα χωρικών εξ ων μία γραία, έκειντο εκτάδην ακρωτηριασμένα κατά τον απαισιώτερον τρόπον. Αι κόγχοι των οφθαλμών είχαν διά μαχαίρας καλώς καθαρισθή. Πάντα τα άκρα ακρωτηριασμένα. Οι μαστοί της γραίας επίσης. Η οικία των παραπλεύρως πυρίκαυστος και τινα πτώματα απηνθρακωμένα. Άπο νέαι χωρικάί όρθια, κρατούσαι βρέφη άνω της κεφαλής των νεαρών και νεκρών συζύγων των, παρετήρουν εν καταστάσει ηλιθία χωρίς δάκρυα και χωρίς φωνάς.

Οι «Μεταρρυθμισταί», πρόξενοι, συνταγματάρχαι και στρατηγοί, παρόντες με ύφος αδιάφορον. Με φωνάζει ο Κορομηλάς: «βλέπεις», μου λέγει, «σ' έφερα διά να σε φανατίσω. Να, πώς εργαζόνται οι Βούλγαροι. Η οικογένεια αυτή ήτο η μόνη έχουσα το θάρρος να παραμένη ελληνική, παρά τας πιέσεις του τρομερού Βουλγάρου αρχικομιτατζή καπετάν Αποστόλη, καθ' ας το χωριόν εδήλωσεν προσχώρησιν εις το Σχίσμα. Ιδού τι την ανέμενε».

Κ. Ι. Μαζαράκη-Αινιάνος, Ο Μακεδονικός Αγών (Αναμνήσεις), σελ. 15-16

7. Βασισμένο στα χειρόγραφα απομνημονεύματα του Μακεδονομάχου Γρηγόριου Δημόπουλου, που έδρασε στη λίμνη των Γιαννιτσών, στη Θεσσαλονίκη και στη Χαλκιδική, με τα σώματα του Γκόκου Γιώτα και του Νικηφόρου.

Προκοπάνα (Περικοπή Φλώρινας), 17 Σεπτεμβρίου 1904

Απόσπασμα επιστολής του Παύλου Μελά στη σύζυγό του Ναταλία

Εκεί ευρίσκεται ο διαβόητος Παπανικόλας της Προκοπάνας, ο οποίος βοηθούμενος από εξαετίας από τον επίσης διαβόητον Βούλγαρον διδάσκαλον, κατέστησαν το φόβητρον των περιχωρών. Αυτοί απεφάσισαν και διέταξαν τον φόνον του Παπά Δημήτρη του Στρεμπένου, χορηγήσαντες μάλιστα προς τούτο και δύο δολοφόνους εκ του χωρίου των, αυτοί διέταξαν τον φόνον του Παπά Χρήστου και του ανεπιού του, αυτοί εξερρίζωσαν τα μαλλιά και τα γένεια του Παπά Ναούμ, διαδόχου του Παπά Χρήστου, όστις επί τέλους ηναγκάσθη να φύγη, και άλλα και άλλα!

Ναταλίας Π. Μελά, Παύλος Μελάς, Σύλλογος Προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων, Αθήναι 1963, σελ. σελ. 389-390

Έδεσσα, φθινόπωρο 1904

Την επομένην αφικνείται ο Μανώλης Κατσιγάρης, Κρητικός, με εντολήν να του εγκαταστήσω καπετάνιου της περιοχής. Πηγαίνω να επισκεφθώ τον Λεσπότην Βοδενών και να του τον παρουσιάσω ως αρχηγόν του παρά τα Βοδενά Σώματος.

Ο καπετάν Μανώλης, γενναίος μέχρις αγριότητας, αλλά και θρησκος, εφοβείτο να παρουσιασθή προ του ιεράρχου, καθ' ην στιγμήν επρόκειτο να αναλάβη έργον, όπου κατά πολλά δεν θα ηκολούθει το Έυαγγέλιον. «Αρχηγέ μου», μου λέγει, «τι θες να με γνωρίσης με τον παπά! Θα μου δώση τίποτα συμβουλές χριστιανικές, που εγώ δεν θα μπορώ ν' ακολουθήσω». – «Έννοια σου», του λέγω και του ειάγω.

Ο Άγιος Βοδενών με γλυκύτητα Χριστού ανοίγει τας αγκάλας του εις τον εκδικητήν τόσου χριστιανικού αίματος και λέγει: «Καλός είσαι Μανώλη, μα ... δεν σφάζεις όσο πρέπει». Ο Μανώλης τρίβει τα μάτια του, γονυπετεί και του φιλεί το χέρι. Και στρεφόμενος προς εμέ λέγει: «Δεν μου είπες πως ήταν δικός μας. Να καλός Λεσπότης!»

Έπρεπε να ζη κανείς τους χρόνους εκείνους, εις εκείνον τον τόπον, διά να αντιληφθή ότι αι καρδίαί είχαν σκληρυνθή από τα απαισία έργα των Βουλγάρων, και ότι, διά να σωθή ο Έλληνισμός από την μάχαιραν των δολοφόνων, δεν υπήρχε άλλη λύσις ειμή η ελληνική μάχαιρα.

Κ. Ι. Μαζαράκη-Αινιάνος, Ο Μακεδονικός Αγών (Αναμνήσεις), σελ. 27-28

Καλύβα Τριχοβίστας (Λίμνη Γιαννιτών), Ιούλιος 1906. Απομνημονεύματα Παναγιώτη Παπατζανετέα⁸

Το ξύλο το έμαθα από έναν Βούλγαρο, Γιώργη, που είχε γυρίσει και έγινε Έλληνας, μαζί με το χωριό του, ένα χωριό πάνω από τη Στρώμιτσα. Αυτός ήταν σε βουλγαρικό σώμα, με τον Ίσερνοπέφ. Όταν το χωριό του επρόκειτο να γυρίση, τους ειδοποίησε, δυο-τρεις που ήταν στο σώμα εκείνο, κι έφυγαν και το Κέντρο μάς τους έστειλε στη λίμνη. Αυτοί ξέραν καλά ξύλο και μαρτύρια διάφορα. Ιδίως το δέσιμο με τα χέρια πίσω και τα δάχτυλα του ενός ποδιού κάτω από το σαγόνι. Αυτό ήταν το χειρότερο απ' όλα. Σε μισή ώρα τα μαρτυρούσαν όλα. Τα μαρτύρια αυτά τα κάνανε οι Βούλγαροι στους Έλληνες κι έτσι τάξερε ο Γιώργης. Κάποτε, όπως μου είπαν, είχαν κάνει και κομπολόγια από μασοτούς γυναικών.

Στην αρχή άμα πήγα στη λίμνη κι έβλεπα ξύλο και σκοτωμούς λυπόμωνα πολύ. Μα ύστερα, βλέποντας τα βασανιστήρια που έκαναν οι Βούλγαροι στους δικούς μας, αγρίεφα και δε λυπόμωνα πια.

Αρχείο Μακεδονικού Αγώνα Πηνελόπης Δέλτα. Απομνημονεύματα Γερμανού Καραβαγγέλη, Γεωργίου Δικωνόμου-Μακρή, Παναγιώτη Παπατζανετέα, Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου Αίμου, Θεσσαλονίκη 1984, σελ. 215

Ζουμπάνιστα (Ανω Λεύκη Καστοριάς), Αύγουστος 1906. Απομνημονεύματα Γερμανού Καραβαγγέλη

Την ημέρα εκείνη στη Ζουμπάνιστα είχαν σκοτώσει οι Βούλγαροι τρεις η τέσσερις γυναίκες και τις είχαν κρεμάσει από τα πόδια, αφού πρώτα τις εξεκοίλιασαν.

Αρχείο Μακεδονικού Αγώνα Πηνελόπης Δέλτα, σελ. 77

8. Λοχίας Πυροβολικού, που με το ψευδώνυμο Καπετάν Παναγιώτης έδρασε στην Κεντρική Μακεδονία, κυρίως στην περιοχή της λίμνης των Γιαννιτών, κατά τα έτη 1906-1908.

ΑΠΩΛΕΙΕΣ

Λέχοβο, 21 Ιουλίου 1904 - Κλεισούρα Φλώρινας, 23/24 Ιουλίου 1904

Όταν έφυγαν από το Λέχοβο, ο Γ. Σεϊμένης ήταν βαρεια άρρωστος και δεν ημπορούσε να κινηθή. Και ο καπετάν Βαγγέλης είπε ότι ένας άνθρωπος ήταν και θα τον έκρυβαν οπωσδήποτε.

Αλλά μόλις έφυγε ο καπετάν Βαγγέλης με τους Κρητικούς από το Λέχοβο, εμπήκαν κοιμησιζήδες υπό τον καπετάν Κόλε από την Μόκραινα της Κλεισούρας. Ένας Στέργιος Μπίμπης επρόδωσε τον δυστυχή Σεϊμένη. Οι κοιμησιζήδες τον συνέλαβαν, τον έσυραν αναίσθητο και παραληρούντα απ' οτον πυρετό και τον εξετέλεσαν με λογχισμούς.

Αυτός, ο Γ. Σεϊμένης, ήτο ο πρώτος αντάρτης μάρτυς του Μακεδονικού Αγώνος.

Ιωάννου Καραβίτη, Ο Μακεδονικός Αγών. Απομνημονεύματα, τόμος Α', σελ. 10

Νερέτι (Πολυπόταμο Φλώρινας), 19 Σεπτεμβρίου 1904

Απόσπασμα επιστολής του Παύλου Μελά στη σύζυγό του Ναταλία

Οι Τούρκοι βλέποντες ημάς πλησιεστέρους των άλλων μάς έρριψαν βροχήν βλημάτων. Απορώ και τώρα πόσον ολίγον επικίνδυνος είναι ο πόλεμος, διότι αυτό θα εβάσταζε τουλάχιστον 2 λεπτά, κατά τα οποία βεβαίως άνω των 200 σφαιρών έπεσαν εκεί γύρω μας. Έπλησιάζαμεν ήδη μίαν σφρύν, όπισθεν της οποίας θα εκαλυπτόμεθα, ότε ο Φίλιππος πληγώνεται εις τον αριστερόν μηρόν. Η σφαίρα διατρυπά τον μηρόν και εξέρχεται εις το υπογάστριον, πολύ πλησίον της κλειδώσεως του μηρού. Ο ατυχής πίπτει καλών εις βοήθειαν· εγώ ο ίδιος είμαι σχεδόν εξητλημένος, διότι ο ανήφορος είναι φοβερός. Έντούτοις τον σύρω από το χέρι του με απόγνωσιν υπό την βροχήν αυτήν των σφαιρών και τον φέρω εις την σφρύν. Από εκεί καλώ τους άλλους εις βοήθειαν του πληγωμένου, αλλ' είτε δεν εννοούν, είτε τους εμποδίζει το πυκνόν πυρ' δεν έρχονται· μόνον ο γενναίος Λαμπρινός έρχεται και τον σηκώνομεν. Τον φέρνομεν εις μίαν πυκνοφυτευμένην χαράδραν και τον κρύπτομεν καλά εις τους θάμνους. Δεν έχω κανένα φάρμακον να του αφήσω. Του λέγω να κάμη κουράγιο και θα έλθω πίσω. Προχωρώ με τον Λαμπρινόν. Οι Τούρκοι δεν προχωρούν, αλλ' εκ του ασφαλούς μαινούνται με τα πυρά των. Έντυχώς έρχεται καταχυιά φοβερά και μας σκεπάζει.

Ναταλίας Π. Μελά, Παύλος Μελάς, σελ. 396-397

Στάτισα (Μελάς Καστοριάς), 13 Οκτωβρίου 1904. Απομνημονεύματα Γερμανού Καραβαγγέλη

Ο Μελάς κάτω από ραγδαία βροχή (ήταν μήνας Νοέμβριος) και το βαθύ σκοτάδι της νύχτας, περπατώντας μέσα από τα ψηλά βουνά της Τύρσιας, έφτασε στα Κορέστια και αναγκάστηκε να καταλύση στο χωριό Στάτισα, χωριό ανάμικτο για να ξεκουραστούν λίγο και να στεγνώσουν τα παιδιά του, πριν εξακολουθήσουν το δρόμο τους για το Ζέλοβο. Τότε όμως ο Μήτρος Βλάχος που φαίνεται τον κρατούσαν ενήμερο όλων των κινήσεων του Μελά στέλνει από το Κονομπλάτι ένα γράμμα ελληνικά γραμμένο στο λοχαγό τού εκεί κοντά τουρκικού στρατού και του υπεδείκνυε το μέρος όπου είχε καταλύσει ο Μελάς. Το γράμμα το είχε γράψει ένας Κωνσταντίνος κατά διαταγή του Μήτρου Βλάχου και μέσα σ' αυτό γνωστοποιούσε δήθεν στους Τούρκους ότι στη Στάτισα στο τάδε μέρος βρίσκεται κρυμμένος ο Μήτρος Βλάχος, για το φόνο του οποίου είχε υποσχεθή η τουρκική κυβέρνηση γενναία αμοιβή εξ αιτίας των πολλών και φοβερών κακουρηγημάτων του. Και το τέχνασμα του πέτυχε. Ο Τούρκος λοχαγός έσπευσε άμέσως και πολιορκήσε την ίδια νύχτα τη Στάτισα και το σπίτι όπου ήταν ο Μελάς. Από τα γυυγίσματα των σκυλιών ο Μελάς κατάλαβε πως κάτι τρέχει. Κι εδώ έκανε ένα μεγάλο λάθος. Με το πιστόλι στο χέρι θέλησε να βγη για να κάνει μια κατόπτευσι. Τη στιγμή όμως που έβγαине από την πόρτα ομοβροντία του στρατού τον έρριξε νεκρό. Δεν ξεψύχησε άμέσως αλλά σε λίγο. Είχε βληθή στην κοιλιακή χώρα. Οι άντρες του, εφτά, που είχαν καταλύσει μαζί του στο ίδιο σπίτι, ετραβήξαν μέσα το σώμα του, έκλεισαν την πόρτα και κράτησαν για λίγο άμυνα. Στο τέλος όμως αναγκάστηκαν να παραδοθούν αφού πρώτα έκρυψαν το σώμα του αρχηγού των. Οι Τούρκοι πήραν θριαμβευτικά τους εφτά και φύγαν χωρίς να ξέρουν καν πως έπεσε ο Μελάς.

Αρχείο Μακεδονικού Αγώνα Πηνελόπης Δέλτα, σελ. 43-44

Μοναστήρι, 25 Νοεμβρίου 1904

Λίαν ενωρίς την επομένην μεταβαίνω εις το Προξενείον, όπου και συναντώ τον γενναίον και ωραίον ιερέα παπα-Σταύρον εκ Πισοδερίου, φίλιωτον του αληθινομήτου Παύλου Μελά, αυτός όστις ενεταξίασεν την αποκολεϊσαν κεφαλήν του παρά την Μονήν της Αγίας Παρασκευής, έξωθι Πισοδερίου.

Αι λεπτομέρειαι της τραγικής αυτής σκηνης απεριγράφτοι. Ο παπα-Σταύρος είχε στείλει την επομένην νύκτα της ταφής του Παύλου Μελά οπαδόν του, τον Ντίτιαν, ίνα εκθάψη και παραλάβη το σώμα του, εκ φόβου ανακαλύψεως και διαπομπεύσεως υπό των Τούρκων. Ούτος πράγματι μετέβη και την δευτέραν μεταμεσονύκτιον ήρχισεν εκθάπτων μόνος. Είχεν ήδη τελειώσει το έργον του και ητοιμάζετο να παραλάβη το σώμα, ότε ακούει να έρχεται τουρκικός στρατός εις το χωρίον Στάτιστα. Ο Ντίτιας ευρεθείς προ διλήμματος εξάγει μάχαιραν, αποχωρίζει την κεφαλήν, την θέτει εντός τουρβά και ταχέως θάπτει πάλιν το ακέφαλον και αγνώριστον πλέον σώμα. Διέρχεται αφελώς προ του στρατού και φεύγει προς το ελληνικώτατον Πισοδερι, ώρας μακράν, καθ' ου χρόνον οι Τούρκοι εξυλοκόπουν τους χωρικούς, ίνα μαρτυρήσουν πού ετάφη ο φονευθείς αρχηγός. Ο παπα-Σταύρος με τον Ντίτιαν και δύο άλλους μεταβαίνουν εις το παρεκκλήσιον της Αγίας Παρασκευής και νύκτα τελούν κηδείαν και ενταφιάζουν την κεφαλήν, τυλιγμένην εις σάβανον εξ Ιεροσολύμων, έμπροσθεν της Ωραίας Πύλης, εγείραντες την εκεί υπάρχουσαν πλάκα. Την έστεψαν με άνθη του βουνού, τα οποια συνέλεξε καθ' οδόν ο υπάλληλος του Προξενείου Αγοραστός.

Ο παπα-Σταύρος μου αναθέτει την εντολήν να γράψω τη ευγενεστάτη χήρα ότι έκαμε μνημόσυνον τριήμερον, εννεαήμερον και τεσσαρακοθηήμερον. Δεν ήγησεν όμως και αυτός μετά τινα χρόνον να κοσμήση τον κατάλογον των εθνομαρτύρων, δολοφονηθείς παρ' ενεδρευόντων Βουλγάρων μεταξύ Πισοδερίου και Μοναστηρίου.

Κ. Ι. Μαζαράκη-Αινιάνος, *Ο Μακεδονικός Αγών (Αναμνήσεις)*, σελ. 29-30

Γαβρέσι (Γάβρος Καστοριάς), 30 Αυγούστου 1905

Ο Βάρδας ενήργησε από το Ζέλοβο προς την Καστοριά. Εις το Γκαμπρές συνήψε μάχη με τους κομιτατζήδες, κατά την οποία επληγώθη εις τον αριστερό βραχίονα ο Πατρός. Τον Πατρός ετοποθέτησαν εις το Γκαμπρές εις ένα σπίτι, διότι ήτο εξηντλημένος από την αιμορραγία, και κατόπιν απεσύρθησαν διά να αποφύγουν σύγκρουση μετά του επερχομένου στρατού. Μετά την αποχώρηση, όμως, του στρατού, έσπευσαν πρώτοι οι κομιτατζήδες εντός του χωριού, διότι είχε προδοθή η εκεί παραμονή του τραυματίου και μόλις εκτύπησαν την πόρτα που έμενε ο δυστυχής Πατρός και κατάλαβε περί τίνος πρόκειται, έμπηξε το μαχαίρι στην καρδιά του, για να μην πέση ζωντανός στα χέρια των κομιτατζήδων.

Έτσι ετελεύτησεν ο Αίας των Μακεδονομάχων.

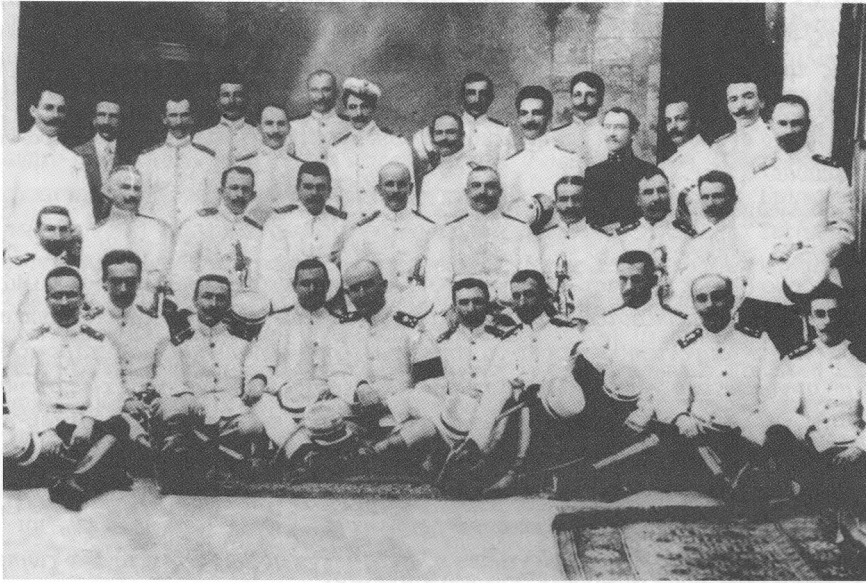
Ιωάννου Καραβίτη, *Ο Μακεδονικός Αγών. Απομνημονεύματα, τόμος Α'*, σελ. 378

Λέχοβο Φλώρινας, 29 Ιανουαρίου 1906. Απομνημονεύματα Γερμανού Καραβαγγέλη

Ο Λεωνίδας Τσώρης, από την Θεσσαλία νομίζω, μα όχι αξιωματικός, μπήκε στο Λέχοβο, χωριό αλβανόφωνο, με καθαρά ελληνικά αισθήματα. Ενώ βρισκόταν μεσ' στο χωριό προδόθηκε από τους Βουλγάρους, που δεν μπορούσαν να μπουν στο χωριό, στον τουρκικό στρατό κι αυτός πολióρκησε πολύ σφιχτά το Αέχοβο απ' όλα τα μέρη και προσκάλεσε τον Τσώρη να παραδοθή.

Ο Τσώρης είχε απόφασι ν' αγωνιστή μέχρις εσχάτων. Επειδή όμως οι Τούρκοι έστησαν τα κανόνια τους έξω από το χωριό και εδήλωσαν ότι αν δεν παραδοθή θα κάψουν το χωριό ολόκληρο, ειλείσθηκε από τα παρακάλια των χωρικών να παραδοθή. Και παραδόθηκε αφού όμως πρώτα σκότωσε τον Τούρκο λοχαγό και γυρίζοντας το πιστόλι του κατά πάνω του ετραυματίστηκε και ο ίδιος θανάσιμα στο κεφάλι.

Αρχείο Μακεδονικού Αγώνα Πηνελόπης Δέλτα, σελ. 59

Εικόνα 3. Μακεδονομάχοι αξιωματικοί

Εικόνα 4. Σώμα Ελλήνων ανταρτών στη Μακεδονία το 1908

Μπέσφινα (Σφήκα Φλώρινας), Απρίλιος 1906. Απομνημονεύματα Γεωργίου Δικωνύμου Μακρή⁹

Ο Γιάννης Περβολαράκης δεν είχε μείνει στον τόπο, είχε πληγωθή μόνο, και καθώς φεύγαμε μεις, υποχωρούσαμε δηλ. πολεμώντας πάντα, μας παρακαλούσε να τον πάρουμε. Μου έλεγε: «Καπετάνιε, δε θα με πάρετε μένα;» «Ναι» του λέω «τώρα πάμε δω και θα γυρίσουμε σε λίγο να σε πάρουμε». Αυτός όμως ο κακομοίρης, άμα πήγαμε καμιά εικοσαριά μέτρα, έβαλε το πιστόλι του κάτω από το σαγόνι του, πυροβόλησε προς τα πάνω κι έμεινε στον τόπο. Αυτό ήταν τραγικώτατο πράγμα: Να βλέπης το σύντροφό σου κατά γης πληγωμένο να σε παρακαλή να τον σώσης και να μη μπορής, γιατί από την άλλη μεριά βλέπεις τον εχθρό να έρχεται κατά πάνω σου. Εκείνη την ώρα έλεγα «Τώρα θα πέσω κι εγώ εδώ χάρω να τελειώσω».

Αρχείο Μακεδονικού Αγώνα Πηνελόπης Δέλτα, σελ. 123

Βλάβοβο (Άγρας Πέλλας), 7 Ιουνίου 1907. Απομνημονεύματα Αθανασίου Σουλιώτη-Νικολαΐδη¹⁰

Τον Ιούνιο του 1907 ρουμανίζοντες παρεκάλεσαν τον καπετάν Άγρα να πάη να τους συναυτήση έξω από την Νιάουσα για να συνεννοηθούν. Για να μην προσέξουν οι Τούρκοι, τον παρεκάλεσαν και πήγε μόνος, άοπλος, με συνοδεία δύο Νιαουσαϊών, άοπλων και αυτών. Ο Άγρας τους εμπιστεύθηκε. Τους είχε πριν καλέσει αυτός και τους είχε περιποιηθή με όλη τη φυσική του καλωσύνη. Αυτοί, συνεννοούμενοι τώρα με Βουλγάρους τον έπιασαν' έστειλαν τον ένα Νιαουσαίο και εξήτησε χρήματα από τους Έλληνες της Νιαούσης για να τον ελευθερώσουν. Και επήραν τα λύτρα. Αλλ' αντί να τον αφήσουν, επί οκτώ ημέρες τον εγύριζαν δεμένο από βουλγαρικό σε βουλγαρικό χωριό, τον έβριζαν, τον φτούσαν, τον κτυπούσαν και στις 7 Ιουνίου τον κρέμασαν γεμάτο πληγές σ' ένα δένδρο έξω από ένα χωριό της Έδεσσας, που σήμερα ονομάζεται «Άγρας». Μαζύ του και ένα από τους δυο Νιαουσαϊούς, τον Αντώνιο Μίγγα.

Ο καπετάν Άγρας, ο ανθυπολοχαγός Τέλος Αγαπηνός, ήταν ο νεώτερος οπλαρχηγός. Δεν ήταν 25 χρονών όταν εμαρτύρησε. Τον θυμούμαι εύελλι και ανθυπολοχαγό στην Αθήνα, με τα καθαρά και ζωηρά μάτια του, με το πρόσχαρο, σαν πρόσχαρου παιδιού πρόσωπό του, συνάδελφο ειλκρινέστατο, προθυμότατο, αγαπητό σε όλους. Στη Νιάουσα πολεμιστή γενναίο, ιπποτικώτατο και μετριοφρονέστατο. Και δεν ημπορώ να τον ξεχάσω όπως τον είδα μια ημέρα στη Θεσσαλονίκη όπου είχε έλθει να γιατρέψη το τραύμα του χεριού του, που τον εβασάνιζε. Ντυμένος χωρικά φαινονταν νεώτατος, ένας έφηβος σχεδόν. Κουρασμένος, άρρωστος με τα μάτια κομμένα και γλογερά, σαν εμπνευσμένο, σαν μάρτυρα, ήταν συγκινητικώτατος. Τι είδους άνθρωποι να ήταν, αλήθεια, εκείνοι που μπόρεσαν και τον εβασάνισαν όπως τον εβασάνισαν!

Ο Μακεδονικός Αγώνας. Απομνημονεύματα, σελ. 325-326

ΗΡΩΙΣΜΟΣ - ΙΔΑΝΙΚΑ

Φυλή (Φελλί Γρεβενών), 8 Μαρτίου 1904. Απόσπασμα επιστολής του Παύλου Μελά στη σύζυγό του Ναταλία

Εις την υγειάν μου είμαι κάλλιστα, αλλ' ιδίως εις το ηθικόν. Δεν φαντάζεσαι πόσον ανυπομονώ να φθάσω εκεί. Έχω την πεποίθησιν ότι εις μερικά μέρη η παρουσία μου με ολίγα χρήματα και ολίγους άνδρας, με ολίγην γενναιότητα και με πολλήν καλωσύνην και φιλανθρωπίαν, θ' αλλάξουν τα πράγματα. Συγχάρησε, γλυκειά μου, αυτόν τον εγωισμόν' είναι ο μόνος που αισθάνομαι, αλλά νομίζω ότι είναι βάσιμος. Όταν συλλογίζωμαι ότι ίσως με βοηθήσει ο Χριστός να επιτύχω, νομίζω ότι μου έρχεται τρέλα. Τι χαρά δι' όλους μας αν γίνη τούτο, και προ πάντων τι ευτύχημα διά την Πατρίδα, η οποία θ' αναθαρρήση και θα ιδή ότι αν κινηθή ολίγον, να μεν δεν ημπορεί να κάμη μεγάλα πράγματα, αλλ' ημπορεί να κάμη ώστε να παύση αυτός ο παμβουλγαρισμός εις τα μέρη εκείνα.

Ναταλίας Π. Μελά, Παύλος Μελάς, σελ. 216

9. Ιδιώτης, με πλούσια δράση κατά τη διάρκεια του Μακεδονικού Αγώνα, αρχικά με τη συμμετοχή του σε ομάδες πληροφόρησης και στη συνέχεια ως αρχηγός σώματος. Διετέλεσε μεταξύ άλλων συνεργάτης του Παύλου Μελά και είχε ως χώρο δράσης την περιοχή βόρεια της Καστοριάς ως τη Φλώρινα και από το Μεγάροβο ως το Μοναστήρι.

10. Αξιωματικός του Πεζικού, που εργάσθηκε στο Προξενείο Θεσσαλονίκης τα έτη 1905-1907 με το ψευδώνυμο Νικολαΐδης.

Γαβρέσι (Γάβρος Καστοριάς), 16 Μαρτίου 1904

Απόσπασμα επιστολής του Παύλου Μελά με περίληψη λόγου που εκφώνησε σε προύχοντες του χωριού

«Αδελφοί, ημείς που ήλθαμεν από τας Αθήνας διά να σας βοηθήσωμεν, εφέραμεν μαζί μας μόνον αγάπην, πατριωτισμόν και παλληκαριά· με αυτά μόνον και με τα όπλα, που θα σας φέρωμεν αν τα θελήσετε, θα σας βοηθήσωμεν να τα υπερασπισθήτε κατά των ατιμιών των Βουλγάρων και, αν είναι ανάγκη, και κατά των ατιμιών των Τούρκων. Ημείς δεν θα σας βιάσωμεν να μας ακολουθήσετε, όπως σας έκαμαν οι Βούλγαροι. Αυτοί σας ανάγκαζαν να πωλήτε και τα βώδια σας διά να τους δώσετε χρήματα δι' όπλα. Αλλά αφού έπαιρναν τα χρηματά σας, όχι μόνον όπλα δεν σας έδιδαν, αλλά το καλοκαίρι διά της βίας σας εσήκωσαν μόνον και μόνον διά να δείξουν εις την Ευρώπην ότι η Μακεδονία είναι βουλγαρική και ολόκληρος επανεστάτησε· και αφού έκαμαν έτσι το κέφι τους, άφησαν τους Τούρκους και έκαψαν τα χωριά σας. Ημείς όπλα θα δώσωμεν δωρεάν εις όσους μας ζητήσουν. Αλλά και εκείνους που δεν θα μας ζητήσουν, θα τους αγαπάμεν και θα τους προστατεύωμεν. Ημείς δεν θα βγάλωμεν μάτια, ούτε αυτιά θα κόψωμεν, ούτε θα κρεμάσωμεν κανένα· αλλά, ένας ιδικός μας άμα δολοφονηται, αμέσως θα σκοτώνωμεν ένα ένοχον εχθρόν. Δεν θα κρυπτάμεθα, όπως οι άτιμοι Σαράφωφ, Τσακαλάρωφ και λοιποί. Αλλά θα πολεμούμε στήθος με στήθος και πρώτα θα πέφτωμεν ημείς και έπειτα σεις. Η πολιτική μας εφέτος είναι η εξής. Πρέπει να εμποδίσωμεν τους Βουλγάρους να κάμουν πάλιν κακουργήματα και την ιδίαν περσινήν ψευδοεπανástασιν. Διότι ο κόσμος όλος κοντεύει να πιστεύση ότι εδώ μέσα μόνον Βούλγαροι είναι. Αυτό πρέπει να γίνη εφέτος· και του χρόνου εργαζόμεθα διά την ελευθερίαν κλπ. κλπ.»

Ναταλίας Π. Μελά, Παύλος Μελάς, σελ. 241-242

Ποταμός Εριγώνας, κοντά στο Ζόβικ Μοριχόβου, 23 Μαρτίου 1906

Καταφθάνει ο στρατός και ο Σκαλίδης υποχωρεί προς την εκλεγείσαν υπ' αυτού θέσιν αμύνης. Αρχίζει το τουφεκίδι.

Και ολόένα καταφθάνουν και νέα δυνάμεις των τούρκων. Οι δέκα του Σκαλίδη προσέχουν να κτυπούν στο κρέας. Μόνο το τελευταίο φυσίγγιο του περιστρόφου τους προώριζαν για τον εαυτό τους, αν εν τω μεταξύ δεν συνέβαινε να σκοτωθούν. Όλη την ημέρα πολεμούν ταμπουρωμένοι εις κάτι βράχους που αποτελούν φυσικό οχύρωμα. Και μόνο όταν πέρασε μία φάλαγγα στρατού εις την δεξιά όχθη του Εριγώνος και τους κτύπησε από τις πλάτες και κτύπησε τρεις, είχαν τελειώσει και τα φυσίγγια, σηκώνονται όρθιοι και πιάνουν με τα δυο τους χέρια τα όπλα τους από τις κάννες και τα κτυπούν με δύναμη στους βράχους και εκομμάτιασαν το ξύλινο μέρος. Οι τούρκοι εσταμάτησαν προς στιγμην τα πυρά, διότι νόμισαν ότι μετά το σπάσιμο των όπλων θα σηκώσουν ψηλά τα χέρια για να παραδοθούν. Πράγματι, εσήκωσαν τα χέρια ψηλά, αλλά στη χούφτα του δεξιού χεριού κρατούν από ένα περιστρόφο και προχωρούν ατρόμητοι, προς κατάπληξιν των τούρκων, εναντίον των. Φυσικά, οι τούρκοι δεν ήσαν διατεθειμένοι να τους περιμένουν να φθάσουν για να αδειάσουν τα περιστρόφά των εις τα στήθη των και τους έρριξαν στα ποδάρια διά να τους αχρηστεύσουν. Αλλά αυτοί, καίτοι τραυματισμένοι, είχαν την δύναμη να πυρόβολήσουν κατά της κεφαλής των.

Ιωάννου Καραβίτη, Ο Μακεδονικός Αγών. Απομνημονεύματα, τόμος Β', σελ. 445-446

Μοριχόβο, 23 Αυγούστου 1906

Ο Γαρέφης ήτο τέλειος εις αυτό. Ήτο από την πάστα, που αν έζη τω '21 θα άφηνεν όνομα. Χωρίς πολλά γράμματα, αλλά με παραδόσεις εθνικάς, με αισθηήματα μεγάλα και γενναϊότητα, και συγχρόως με καρδιάν μικρού παιδιού, με πρωτοβουλίαν, ακινητός, ακούραστος, σκληρός διά τους Βουλγάρους και καλός και εύπιστος ακόμη δι' όλους τους άλλους. Εμπνευσμένος αρχηγός και ως εκτελεστής καλός στρατιώτης. Προπορευόμενος πάντοτε ο ίδιος εις τον κίνδυνον.

Το απέδειξε το τέλος του, όταν το επόμενον έτος τον έστειλα μόνον ως αρχηγόν. Έθεσεν ως σκοπόν να διώξη και να φρονέση ιδιοχείρως δύο των μεγαλύτερων Βουλγάρων αρχηγών, τον Λούκαν και τον Καρατάσον, και το επέτυχεν κυνηγήσας αυτούς μέχρι του κρυσφυγέτου των, υψηλά εις το Μοριχόβο. Όταν τους ανεύρε, δεν αφήκε την τιμήν εις άλλον. Περιεκύκλωσε τα Σαρακατσάνικα καλύβια, κοντά εις την Τραδέσνιτσα (πέραν από τα σύνορά μας σήμερα), και αυτός μπήκε μόνος εις τα καλύβια και εσκοτώσε και τους δύο γιγαντοσώμους με το χέρι του. Μία σφαίρα όμως φεύγοντος Βουλγάρου τον εύρεν εις την

κοιλίαν και εξέπνευσε εκεί ο αγνότερος συμπολεμιστής και φίλος αφοσιωμένος, ίνα αφήση παράδοσιν αιωνίαν της λεβεντιάς του όχι μόνον εις τον βουλγαρόφωνον εκείνον αλλ' ελληνικών αισθημάτων τόπον, όπου ακόμη τον κλαίουν με τα τραγούδια των, αλλά και εις ολόκληρον την Μακεδονίαν.

Κ. Ι. Μαζαράκη-Αινιάνος, Ο Μακεδονικός Αγών (Αναμνήσεις), σελ. 74

Λίμνη Γιαννιτσών, 1906

Δεν δύναμαι ή να αναφέρω ενταύθα συγκινητικόν επεισόδιον ευζώνου τινός. Όταν το Σώμα Άγρα, όπερ κατά το επόμενον έτος κατήρτισα ολόκληρον εξ ευζώνων, ανεχώρησεν εκ τινος ακτής παρά το Τσαγγεζι και ετοιμαζόμενη να επιστρέψω εις Λάρισαν, βλέπω από την ράχην του βουνού δρομαίως κατερχόμενον νέον ευζώνου. Ασθμαίνων μου εξηγεί, ότι λαβών 24ωρον άδειαν έρχεται πεζή από τινος σταθμού επί της οροθετικής γραμμής, πέραν του Τυρνάβου, διότι είχεν υποσχεθή εις τον Άγρα να τον ακολουθήση και κλαίων με παρεκάλει να τον στείλω εις συνάντησιν. Άλλ' ήτο πλέον αργά. Του υπεσχέθη εις πρώτην αποστολήν να τον ευθυμηθώ και πράγματι μετά ένα μήνα τον εξήτησα. Έσπευσε πάλιν και έφθασεν εις συνάντησιν του Άγρα εν τη λίμνη των Γενιτσών. Έφθανε καθ' ην στιγμήν ητοιμάζοντο διά μάχην προς Βουλγάρους. Το ευζωνάκι τρέχει προπορευόμενον και εις κάποιαν απελπιστικήν έφοδον κατά οχυρωμένης καλύβης βουλγαρικής, καθ' ην και ο ίδιος ο Άγρας ετραυματίζετο, το ευζωνάκι έπιπτε. Ήτο ο μόνος φρουρευθείς εν εκείνη τη μάχη. Προ δύο μόλις ωρών αφιχθείς εκεί.

Κ. Ι. Μαζαράκη-Αινιάνος, Ο Μακεδονικός Αγών (Αναμνήσεις), σελ. 42-43

Καλύβα Κούγκας (Λίμνη Γιαννιτσών), τέλη Ιανουαρίου 1907

Ο καπετάν Νικηφόρος διέταξε να βάζουμε τα μισά τουφέκια για να τους φέρουμε κοντά. Άντοι εβλεπαν την Κούγκα, αλλά εμείς δεν μπορούσαμε να τους διακρίνουμε, και πυροβολούσαμε προς τη διεύθυνση από την οποία έρχονταν οι ομοβροντίες και τους πετυχαίναμε καλά. Οι Βούλγαροι με φωνές στα βουλγάρικα «όγκουν μπρε ντέσατ» και με τα πολλά τουφέκια μας έχουν φάει το οχύρωμα από χώμα του πατώματος, και προσπαθούν να μας κυκλώσουν. Όταν είδε ο Νικηφόρος ότι μας πλησιάζουν, διέταξε να πυροβολούν συγχρόνως και η δεξιά και η αριστερά πλάβα. Η βοήθεια πλησιάζει από μακριά. Άρχισαν να πυροβολούν στον αέρα κι ακούγονταν φωνές «Ζήτω, ζήτω, φθάσαμε αδέρφια, βαστάτε φθάσαμε», ενώ ορμητικός καταφθάνει και ο καπετάν Γκόνοσ πυροβολώντας. Τότε ο καπετάν Νικηφόρος όρθιος φωνάζει «βάλτε αριστερά, γιατί ήταν ρηχά, να μη πλησιάσουν και μας ρίξουν μπόμετες, παιδιά και τους φάγαμε», ενώ τραγουδά δυνατά το τραγούδι του καπετάν Ζεζά, κι όλοι μαζί σαν ένας άνθρωπος το τραγουδάμε: [...]

Θάρρος παιδιά, έρχονται οι δικοί μας, τραβάτε, σημαδεύετε, τους νικήσαμε, φεύγουν οι γουρνομήτηδες». Οι Βούλγαροι είχαν παύσει ολότελα να πυροβολούν. Είχαν πανικοβληθεί και φεύγουν βιαστικά. Ύστερα από λίγο έφθασαν οι βοήθειες. Ουρά από πλάβες εβλεπες να έρχονται. Ο καπετάν Κάλας ανεβηκε στο πάτωμα. Συγχαρητήρια, χαρά, γέλια, συγκίνηση. Κι ενώ είμασταν εξαντλημένοι από την κούραση, είχαμε όλοι ξανααιιώσει από τη νίκη. Τα λημονήσαμε όλα. Άλλά περισσότερο χαιρόνταν ο βούλγαρος οδηγός γερο Πασχάλ, που οι Βούλγαροι του είχαν κόψει τα αυτιά, κι έφυγε και ήρθε με τους Έλληνες. Τότε είπε ο καπετάν Κάλας, να φύγουν όσοι είναι πολύ κουρασμένοι, και να πάνε στις κάτω καλύβες να ξεκουραστούν. Όμως ούτε οι χωρικοί ήθελαν να φύγουν, μεταξύ των οποίων ένας Φώτης κι ένας άλλος που τον λέγαμε Γιατόν Ταλαμάγγης, ούτε κι όλοι οι άλλοι, αφού κανένας δεν το κουνούσε να φύγει. Κραθισμένοι όλοι γύρω στη φωτιά διηγούνταν ο καθένας τι είδε, τι έκαμε και τι έγινε.

Τιμόθεου Ι. Τιμοθεάδη, Μακεδονικός Αγώνας. Απομνημονεύματα Γρηγόριου Δημόπουλου, σελ. 51-52

Κουφάλια Θεσσαλονίκης, 25 Μαρτίου 1907

Ο Μήτσος προσπάθησε να δέσει με ένα επίδεσμο το τραύμα του Τρέγου, αλλά εκείνος του παραμέρισε το χέρι και του είπε.

– Μη χάνετε καιρό, εγώ είμαι τελειωμένος, μου έσπασε η σφαιρά το πόδι, δεν μπορώ να βαδίσω, φύγετε θα σας πάρει η ημέρα.

– Δεν σ' αφήνουμε. Με τα τρία όπλα και τις ζώνες μας θα κάνουμε φορείο. Δεν σ' αφήνουμε καπετάν Ακρίτα. Τότε φώναξε αγριεμένος,

– Φύγετε γιατί σας την ανάβω, κι έσυρε το πιστόλι του.

– Δεν σ' αφήνουμε ζωντανό στους Τούρκους. Τότε τους είπε.
 – Στους Τούρκους δεν μ' αφήνετε... Πείτε στο Βασίλη ότι ο Ζλατάν ζει κι ας τον εκδικηθεί. Φύγετε τώρα. Ο Μήτσος είχε βάλει τα όπλα στο χόμα να τον τοποθετήσουν, αλλά εκείνος με το γερό πόδι τα κλώτσησε. Θα φύγετε φώναζε φουρκισμένος.
 – Δεν σ' αφήνουμε ζωντανό στους Τούρκους.
 – Α, ωραία έκαμε, και ακούμπησε το περιστροφικό στο κεφάλι, και πριν προλάβει κανείς να τον εμποδίσει, κουφός κρότος ακούστηκε και ο Γρέγος έπεσε νεκρός, και το κεφάλι του είχε γίνει κομμάτια. Κανένας δεν μίλησε. Γουάτισε ο Μήτσος και πήρε το περιστροφικό από το χέρι του Γρέγου, και σήκωσε το τουφέκι του, και έφυγε χωρίς λέξη. Τον ακολούθησαν τα δύο παιδιά, κι επικρατούσε σιωπή. Πέρασε ώρα και το φεγγάρι φώτιζε τη χαράδρα με τους δύο εχθρούς ξαπλωμένους πλάγι-πλάγι.

Τιμόθεου Ι. Τιμοθεάδη, Μακεδονικός Αγώνας. Απομνημονεύματα Γρηγόριου Δημόπουλου, σελ. 72-73

Χειμώνας 1908. Απομνημονεύματα Βασιλείου Σταυροπούλου

Παράδειγμα μια μέρα που κρυβόμουν στο σπίτι του Γεωργίου Τσίτση και κάποιος φάίνεται με πρόδωσε, γιατί λίγο μετά από έφτασε τούρκικος στρατός στην πόρτα.

Ο Τσίτσης χωρίς να χάση την ψυχραιμία του μ' έκρυψε κι ύστερα άνοιξε την πόρτα, έβαλε μέσα την τούρκικη φρουρά και μόλις έμαθε γιατί είχαν έρθει γελώντας τους είπε να κάνουν έρευνα παντού λέγοντας κάθε τόσο με αξιοθαύμαστη ψυχραιμία:

– «Ψάξτε εφέντες μου. Ψάξτε όσο θέλετε. Ο Κόρακας στο σπίτι μου; Έλα Παναγία μου. Ψάξτε κι άμα βεβαιωθήτε εμπάτε παραμέσα να πιούμε κι ένα τσίπουρο».

Εμένα η καρδιά μου πήγαινε να σπάση. Τι ήθελε ο Χριστιανός και τους προκαλούσε έτσι να φάξουν;

Φάίνεται όμως ότι αυτός ο πειστικός τρόπος και αυτή η ψυχραιμία έπεισε τους Τούρκους που χωρίς να κάνουν καμιά έρευνα μπήκαν να πάρουν το τσίπουρο που τους πρόσφερε ο νοικοκύρης και σε λίγο έφευγαν σαν να μην είχε συμβη τίποτε.

Έτσι για μια ακόμη φορά μ' έσωσε απ' τα χέρια των Τούρκων το θάρρος των Ελλήνων της Μακεδονίας.

Αλλά αν χρειαζόταν κανείς ν' ανιστορήση γεγονότα τέτοιου πατριωτισμού δεν θάφταναν ώρες και σελίδες ολόκληρες.

Μια είναι η αλήθεια. Η Μακεδονία πολέμησε σαν λιοντάρι και κέρδισε την ελευθερία της με το αίμα της.

Αυτό δεν πρέπει να το ξεχάση κανείς ποτέ!

Ο Μακεδονικός Αγώνας. Απομνημονεύματα, σελ. 455

ΔΥΣΧΕΡΕΙΕΣ

Ποταμός Αλιάκμονας, 10 Μαρτίου 1904. Απόσπασμα επιστολής του Παύλου Μελά στη σύζυγό του Ναταλία

Ο πορθμεύς, Χρήστος το όνομα, είναι συγγενής του Μήτρου του οδηγού. Έχει καλά αισθήματα αλλά φοβείται πολύ. Αίφνης φοβείται να μας αγοράση ένα σφακτό ή κρασί από το χωριό του διά να μη τον υποπτευθούν οι συγχωριανοί του. Έχει, καθώς μας έλεγαν ο Μήτσος, εις το Βελεμίσι δύο λαμπρά άλογα' τώρα όμως όπου τα ζητούμεν διά να μεταφέρουν τουλάχιστον το φορτίον μας, μας λέγει ότι δεν έχει ούτε αυτός ούτε άλλος κανείς εις το χωριό κανένα είδος φορτηγού. Τι να κάμωμεν λοιπόν; Πρέπει να φέρωμεν ημείς πάλιν το φορτίον μας ως το λημέρι, το οποίο απέχει 3 ώρας ακόμη. Η μόνη ανακούφισις, που μας παρέχει, είναι μια καλή φωτιά εντός της καλύβης του, πέριξ της οποίας ζεσταινόμεθα και στεγνώνομεν τα πόδια μας. Ο καημένος ο Γιώργος σχεδόν δεν φαίνεται από το εκ των ενδυμάτων του εξατμιζόμενον ύδωρ.

Ναταλίας Π. Μελά, Παύλος Μελάς, σελ. 219-220

Σιάτιστα, 22 Ιουλίου 1904. Απόσπασμα επιστολής του Παύλου Μελά στη σύζυγό του Ναταλία

Μου υπεσχέθησαν εντός 5 ημερών 10 παιδιά με ντουλαμάδες και όπλα. Ανέλαβαν επίσης να ειδοποιήσουν την Άμυναν Τρεβενών και Σελίτσης.

Επί τη ευκαιρία ταύτη είναι ανάγκη και δίκαιον δι' εκατομμυριοστήν φοράν να εξαρθή το έργο του Γωγος. Χάρης εις αυτόν όλα γίνονται εύκολα' δεν είναι πολίχνη που να μη έχη την επιτροπήν της, η οποία φροντίζει και συνεννοείται με τους λοιπούς κατοίκους. Το μόνον που τους λείπει είναι ολίγον χρήμα' και

εις αυτό καταγίνονται τώρα' εις την εύρεσιν χρημάτων διά την ένδυσιν των ανδρών και συντήρησιν των οικογενειών των. Τους έδωκα και εγώ 1 λίραν, ως απαρχήν των εράνων. Θα φροντίσουν επίσης να μου εύρουν άνθρωπον διά να μεταφέρω τα όπλα από την γραμμήν.

Ναταλίας Π. Μελά, Παύλος Μελάς, σελ. 297-298

Πορεία προς το Κηπουρείο Γρεβενών, 28 Αυγούστου 1904

Έν τω μεταξύ είχε νυκτώσει, διά μέσου δε των παρθένων δασών, εντός των οποίων δεν είχε πατήσει ανθρώπινο ποδάρι, εβαδίσαμε προς το Κηπουριό.

Η πορεία μας διά μέσου του πυκνού δάσους ήτο πραγματικώς μαρτυρική. Ο καιρός ήτο βροχερός, το έδαφος ανώμαλο, ήτο δε αδύνατο να βαδίσουμε αν ο ένας δεν εκράτει τον προηγούμενό του από την κάπα, διά να μη χάσουμε την συνοχή. Εβαδίσαμε σχεδόν με κλειστούς τους οφθαλμούς και τούτο διά να μη στραβωθούμε από τα πυκνά κλαδιά διά μέσου των οποίων διηρχόμεθα ως φαντάσματα.

Τοιουτοτρόπως, κρατούντες διά της δεξιάς το όπλο μας πλαγίως και προ του προσώπου μας ως ασπίδα κατά των κλάδων και διά της αριστεράς ο εις την κάπα του άλλου, επροχωρούσαμε με βήμα σημειωτόν.

Ιωάννου Καραβίτη, Ο Μακεδονικός Αγών. Απομνημονεύματα, τόμος Α', σελ. 47

Πορεία προς τη Σαμαρίνα, 30 Αυγούστου 1904

Απόσπασμα επιστολής του Παύλου Μελά στη σύζυγό του Ναταλία

Παρήλασαν 4 ημέραι και ευρισκόμεθα ακόμη πολύ μακράν από την Σαμαρίνα. Υπό τοιούτους όρους δεν είναι ατιθάνον ότι θα μας συμβή κάτι δυσάρεστον. Καταλαμβάνω ότι οι άνδρες μου αρχίζουν και απογοητεύονται και χάνουν το ηθικόν των' έχουν δικαίον' ούτε επί μίαν ώραν εβαδίσαμεν επί οιασδήποτε οδού' διαρκώς ανεβοκατεβαίναμεν βουνά, φαράγγια κτλ., τα πόδια μας, τα δάκτυλα ιδίως και τα γόνατά μας υπέφεραν φρικτά, ο Καρσαμάκας δεν γνωρίζει καν τον δρόμον που πηγαίνει εις την Σαμαρίνα. Τέλος πάντων εκκινούμεν εις τας 6 ½ μ.μ. Προ της εκκινήσεώς μας, εις τους ανθρώπους μου βγάζω ένα μικρόν λόγον διά να τους ευθαρρύνω. Οι καημένοι ευχαριστούνται με τα λόγια μου και μου λέγουν ότι τα βάσανά τους δεν τους πειράζουν, αλλά προ πάντων συλλογίζονται εμέ. Ο γέρο Ανδρουλής προσθέτει: «Ο καπετάνιος μας, βρε παιδιά, μπορεί να μην έχη τις δυνάμεις μας, μα έχει ψυχή πιο δυνατή από μας' αυτή τον βαστά!» Και πραγματικώς ο πόθος του να φθάσω μίαν ώραν ενωρίτερα εκεί, μου δίδει το θάρρος να υπομένω τους κόπους τους φοβερούς που υφιστάμεθα.

Ναταλίας Π. Μελά, Παύλος Μελάς, σελ. 341

Λέχοβο Φλώρινας, μέσα Σεπτεμβρίου 1904

Απόσπασμα έκθεσης του Παύλου Μελά προς το Μακεδονικό Κομιτάτο Αθηνών

Επί 23 ημέρας συνεχώς βρέχει και παν ό,τι κάμνομεν γίνεται υπό βροχήν ραγδαίαν. Τας περισσότερας νύκτας τας διηρχόμεθα επίσης υπό βροχήν έξω εις τα δάση. Ήμην ο μόνος ο οποίος δεν είχεν εισέτι προσβληθή εκ πυρετών, από προχθές όμως κατελήφθη από αυτούς. Εντούτοις το ηθικόν όλων μας είναι λαμπρόν και είμεθα αποφασισμένοι να εξακολουθήσωμεν την εργασίαν μας μέχρις ου επιφέρωμεν ισχυρόν κλονισμόν εις το δολοφονικόν κομιτάτον προ του επερχομένου χειμῶνος. Η εργασία μας δεν είναι εύκολος, πρώτον διότι οι Βούλγαροι πραγματικώς πτοηθέντες, προφυλάσσονται, καλά κρυπτόμενοι.

Ναταλίας Π. Μελά, Παύλος Μελάς, σελ. 398

Περιοχή Νάουσας, Αύγουστος 1905

Αι βροχαί εκείνου του έτους ήσαν καθημερινά. Οι ευθουσιώδεις νέοι είναι και αφίκοροι συνήθως. Ύπήρξαν περιπτώσεις, καθ' ας σκοποί έφυγαν διευθυνόμενοι προς τα ελληνικά σύνορα. Έίχον αρκετάς απογοητεύσεις. Ήλθεν η στιγμή, καθ' ην οι πλείστοι εκουράσθησαν. Οι υπαξιωματικοί εντρέποντο να μου το είπουν, ανέμενον δε να ασθενήσω ή να κουρασθώ. Αλλά' εγώ, ευρισκόμενος εις νευρικήν υπερδιέγερσιν παρά τας βροχάς, την φώραν, τας στερήσεις και τας συνεχείς πορείας, ουδ' άπαξ ησθένησα, ουδ' εσκεπτόμην αποχώρησιν. Οι πλείστοι των ανδρών μου υπέφερον και εξ αιματουρίας. Και οι ισχυρότεροι εύζωνοι τα εχρειάσθησαν με την υγείαν μου και την αδιαφορίαν μου εις τους κόπους.

Κ. Ι. Μαζαράκη-Αινιάνος, Ο Μακεδονικός Αγών (Αναμνήσεις), σελ. 71

Ποταμός Αλιάκμονας, Νοέμβριος 1905. Απομνημονεύματα Βασιλείου Σταυροπούλου

Η διάβασις ενός ποταμού δεν ήταν εύκολο πράγμα με τις συνθήκες που ήδη αναφέραμε και με τα μέσα που διέθεταν τα σώματα τότε. Πολλοί από τους άνδρες έβλεπαν για πρώτη φορά ποταμό. Και ύστερα υπήρχε πάντα ο φόβος των Τούρκων, που παρακολουθούσαν τις διαβάσεις. Να περάσουν με ζώα ήταν αδύνατον γιατί ζώα δεν υπήρχανε. Έτσι, περνούσαν συνήθως περπατώντας πιασμένοι από το χέρι 3-4 μαζί και πάντα όπου ήταν δύσκολες οι διαβάσεις γιατί τις άλλες τις φρουρούσαν.

Πολλές φορές ένα παλληκάρι του σώματος από τα πιο άξια, είτε κανένας χωρικός από εκεί γύρω που τόλεγε η ψυχή του και που ήξερε και καλό καλύμπι, περνούσε αντίκρυ κρατώντας ένα χοντρό σκοινί που το έδενε κάπου στην αντίπερα όχθη σ' ένα δένδρο, σ' ένα λιθάρι και έτσι η διάβασις γινόταν πιο εύκολη γιατί περνούσαν όλοι κρατώντας το τευτωμένο σκοινί, σίγουρα και γρήγορα. Το μόνο μειονέκτημα ήταν που οι άνδρες βρεχόταν και τους χειμωνιάτικους μήνες αυτό αύξανε την ταλαιπωρία τους. Αυτά γινόταν στη Δυτική Μακεδονία.

Ο Μακεδονικός Αγώνας. Απομνημονεύματα, σελ. 394-395

Ποταμός Αλιάκμονας, Νοέμβριος 1905. Απομνημονεύματα Βασιλείου Σταυροπούλου

Χωρίς αργοπορία μελέτησα την κατάσταση και αποφάσισα. Θα περνούσαμε πέντε-πέντε. Δάσαμε τα χέρια και μπήκαμε. Περπατούσαμε σιγά-σιγά. Το θολωμένο νερό ανέβαινε. Στα πόδια στην αρχή, στα γόνατα, στη μέση. Η απειλή προχωρούσε. Πού πηγαίναμε; Πόσο ήταν το βάθος του ποταμού σ' αυτό το μέρος; Θα κατορθώναμε να φτάσουμε αντίκρυ; Ξαφνικά ένας μαύρος όγκος φάνηκε να κατεβαίνει αργά το ποτάμι. Ένας όγκος που ολοένα μεγάλωνε και ερχότανε κατευθείαν επάνω μας. Δεν είχαμε καιρό. Έπρεπε να οπισθοχωρήσουμε. Όσο μπορούσαμε γρηγορότερα κάναμε πίσω. Πίσω προς τους συναδέλφους που περίμεναν στην όχθη του ποταμού και προσπαθούσαν να καταλάβουν ποιος είναι ο άγνωστος κίνδυνος που απειλούσε τους συντρόφους τους που γύριζαν πίσω πάνω στην ώρα, γιατί ο μεγάλος κορμός κατέβαινε με μεγάλη ορμή το ποτάμι και τίποτε δεν μπορούσε ν' αντισταθή στο διάβα του. Μουσκεμένοι και επηρεασμένοι από την πρώτη αυτή αποτυχία ετοιμαζόμασταν να ξαναδοκιμάσουμε, πιαστήκαμε πάλι οι τέσσερις, αλλά ο πέμπτος; Ο πέμπτος χάθηκε, τον πήρε το ποτάμι και τον έπνιξε.

Με βαρειά καρδιά και χίλιες δυσκολίες οι υπόλοιποι περάσαμε τον Αλιάκμονα και φτάσαμε αντίκρυ, με την ψυχή στο στόμα.

Σύμφωνα με τον χάρτη, στο σημείο αυτό, έπρεπε να βρούμε ένα ελληνικό χωριό. [...] Αλλά χωριό ελληνικό δεν υπήρχε σ' εκείνο το μέρος. Ο χάρτης ο Αυστριακός είχε λάθος. Και αυτό συνέβηκε συχνά με τους χάρτες που ήσαν εφοδιασμένα τα σώματα τα ανταρτικά που ξεκινούσαν για τη Μακεδονία.

Ο Μακεδονικός Αγώνας. Απομνημονεύματα, σελ. 396-397

Πορεία από Σταρίτσανη (Λακκώματα Καστοριάς) προς Γέρμα, αρχές Δεκεμβρίου 1905

Απομνημονεύματα Βασιλείου Σταυροπούλου

Η πορεία άρχισε μέσα σε μια τρομακτική χιονοθύελλα. Το χιόνι έφτανε το ένα μέτρο και η θύελλα μας έφραζε το δρόμο. Με πολύ δυσκολία ξεχωρίζαμε το δρόμο μας. Κρυώναμε φοβερά. Κρυώναμε και πεινούσαμε. Το φαμί που είχαμε στο σάκκο μας είχε γίνει λάσπη και δεν μπορούσαμε να ζητήσουμε τίποτε από εκεί γύρω από κανένα ελληνικό χωριό, όπως συνήθως, γιατί μας ακολουθούσε η τουρκική απειλή. Έπρεπε να φτάσουμε στην Ήπειρο. Τότε μόνο θα ήμασταν σίγουροι. Σίγουροι και προφυλαγμένοι από τον ίδιο τον τουρκικό νόμο. Γιατί υπήρχε ένα φερμάνι που απαγόρευε στον τουρκικό στρατό να δρα έξω από το δικό του βιλαέτι. Έτσι ο στρατός από το βιλαέτι της Μακεδονίας δεν μπορούσε να μας φτάσει στην Ήπειρο.

Περπατούσαμε 10 σωστές ώρες σέρνοντας μαζί μας και ένα τραυματία, τον Στυλιανό Κριαράκη από το σώμα μου. Δέκα μαρτυρικές ώρες με τα στοιχειά της φύσης να μαίνονται λες και είχαν συμφωνήσει απ' αρχής ν' απογοητεύσουν αυτά τα αμάθητα παιδιά, που ήρθαν από τα νότια να ελευθερώσουν τη Μακεδονία.

Το χιόνι είχε ξεπεράσει το ένα μέτρο όταν μπήκαμε στην Ήπειρο. Είχαμε γλυτώσει από την τουρκική καταδίωξη για την ώρα.

Ο Μακεδονικός Αγώνας. Απομνημονεύματα, σελ. 401

Λίμνη Γιαννιτών, Οκτώβριος 1906

Οι νεοφερμένοι ήταν ροδοκόκκινοι, ενώ εμείς από την ελονοσία, τις βδέλλες και τα κουνούπια είμασταν χλωμοί. Μας κοιτούσαν και τους λέγαμε «κι εσείς θα πάρετε το χρώμα το δικό μας, αλλά ήρθατε τώρα που πιάνει χειμώνας και τα κουνούπια δεν φαίνονται πια».

Τιμόθεου Ι. Τιμοθεάδη, Μακεδονικός Αγώνας. Απομνημονεύματα Γρηγόριου Δημόπουλου, σελ. 45

Λίμνη Γιαννιτών, 1906. Απομνημονεύματα Παναγιώτη Παπατζανετέα

– Κουνούπια: Κουνούπι τόσο, που τρυπούσε και τα ρούχα. Και τη νύχτα που ανάβαμε φωτιά και γέμιζε η καλύβα καπνό, το κουνούπι κατέβαινε προς τα κάτω και βούιζε σα μελίσι. Πήγαινε κι έπεφτε στις άκρες και μεις κοιμόμαστε ένα γύρω στη φωτιά και δε μας πολυπείραζαν. Και για να κάνουμε καπνό, επειδή το ραγάζι ήταν ξερό, το βουτούσαμε στο νερό και το μουσκεύαμε. Έπειτα ήταν κι οι βδέλλες. Μόλις βγαίναμε έξω απ' τις καλύβες, μας έπιαναν αμέσως και δεν τις καταλαβαίναμε παρά αφού χόρταιναν αίμα κι έπεφταν. Τότε αισθανόμασταν ένα κρύο πράγμα. Κι ήταν μεγάλες, σαν ένα δάχτυλο. Οι Αυστριακοί τις αγόραζαν από τους χωρικούς, 12 γρόσια την οκά. Δεν ήταν στο βαθύ νερό, μόνο στο ρηχό, κι άμα πατούσαμε μέσα, σε πέντε λεπτά τα πόδια μας ήταν γεμάτα).

Αρχείο Μακεδονικού Αγώνα Πηνελόπης Δέλτα, σελ. 231

Όλυμπος, καλοκαίρι 1908. Απομνημονεύματα Βασιλείου Σταυροπούλου

Ταλαιπωρία, κούραση, πορεία μέσα στη νύχτα πάντα, φαγητό λιτό, σχεδόν τιποτένιο και ύπνος πάνω σε τοαλιά, μέσα σε άδειες στάνες, σε δάση και σπηλιές, ήταν οι καθημερινοί μας σύντροφοι, οι αχώριστοι.

Αλλά στις καρδιές μας μέσα βαθύς ήταν ο πόθος για την λευτεριά της Μακεδονίας και ήμασταν έτοιμοι την κάθε στιγμή να δώσουμε τη ζωή μας.

Ο Μακεδονικός Αγώνας. Απομνημονεύματα, σελ. 448

ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΟΤΗΤΑ

Θέση Μακροβούνι στα ελληνοτουρκικά σύνορα, 28 Αυγούστου 1904

Απόσπασμα επιστολής του Παύλου Μελά στη σύζυγό του Ναταλία

Ενώ κάθομαι και σου γράφω, οπίσω μου κάθεται ο Καραβίτης (ο Κρητικός με την ωραία ελληνική κατατομή) και διαβάζει μ' ευθουσιασμόν τα ποιήματά του Σολωμού, τα οποία επήρα εις Κλαμπάκων διά να σ' ευθυμούμαι και να τους διαβάζω ολίγον. Άλλοι 3 προσπαθούν με πέτρες να επιτύχουν μια νυφίτσα που πετά, ούτως ειπείν, από δένδρον εις δένδρον και σαν να τους περιγελά, επανέρχεται κάθε φοράν εις το προ αυτών υπερύψηλον δένδρον και ανεβαίνει και κάθεται εις την κορυφήν του· και παιδεύονται μίαν ώραν, χωρίς εννοείται, τίποτε να κατορθώσουν. Ολίγον παρέκει ο γέρο Ανδρουλής Δικωννυμάκης με το μόνιμον ειρωνικόν μειδιάμα του, τους βλέπει και λέγει βαρυσαστενάζων «αχ, πόσα βώδια τρέφει το φωμί!» Εγελάσαμεν όλοι φοβερά, οι δε ατυχείς σκοπευτάί έπαυσαν αμέσως το κυνήγι της νυφίτσας.

Τώρα θα διακόψω την επιστολήν μου διά να δείξω εις δύο απείρους σκοπευτάς πώς πρέπει να σκοπεύουν. Ναταλίας Π. Μελά, Παύλος Μελάς, σελ. 333

Κωσταράζι Καστοριάς, τέλη Δεκεμβρίου 1904

Στο Κωσταράτζι, το πτωχό αλλά συμπαθητικό χωριό με τους αισθηματίας κατοίκους του, το ρίξαμε λιγάκι έξω. Γλέντι, χορό και πάλη. Άλλοιμονο στα στίτια που μας εδέχοντο. Όσα είχαν πάτωμα χρωματένιο, και είχαν τα περισσότερα, ανεσκάπτοντο και την επομένη ήθελαν μάστορα να τα επιδιορθώση. Μολονότι ήταν μικρόσωμος και αδύνατος ο Νταλίπης και μολονότι υπέφερε από μία μικρή κήλη, εν τούτοις δεν ηούχαζε. Εννοούσε να ρίξη κάτω τον Σείμένη, έναν ταύρο εις το δέσιμο του κορμιού και την δύναμη.

Ιωάννου Καραβίτη, Ο Μακεδονικός Αγών. Απομνημονεύματα, τόμος Α', σελ. 185-186

Βέρμιο, κοντά στο Άνω Σέλι Ημαθίας, 2 Μαΐου 1905

Εφθάσαμεν εις ωραίον οροπέδιον υψηλόν. Είναι η πρώτη ανάπαυσις. Θέσις ρομαντική, πλησίον νεροπριόνων. Έλατα, καταρράκται, καλύβαι. Μας υποδέχονται εγκαρδίως. Εβγάλαμεν καραούλια

(σκοπούς εις τα γύρω υψηλά σημεία) και κοιμήθημεν καθ' ὅλην την ημέραν, κατάκοποι ἀπὸ τὰς πρώτας συνεχείς πορείας και ἀπὸ την ἀλλαγὴν του βίου, διότι ἐπέπρωτο πλέον να κοιμώμεθα εις κρυφὰ λημέρια την ημέραν και να οδοιπορώμεν την νύκτα. Ἡ ἀλλαγὴ αὕτη εἶναι μία ἀπὸ τὰς μεγαλύτερας δυσκολίας του ἀνταρτικοῦ βίου, ἰδίως εις την ἀρχήν, ἕως ὅτου γίνῃ ἕξις. Ἐκεῖ μέσα εις πυκνὸν δάσος ἀπὸ ἔλατα κοιμήθημεν του πρώτον ὕπνου του ἀντάρτη, με την κάπαν και τον ουρανὸν ἀπὸ ἐπάνω διὰ σκέπασμα.

Κ. Ι. Μαζαράκη-Αινιάνος, *Ο Μακεδονικός Αγών (Αναμνήσεις)*, σελ. 54

Γαύροβο (Γάβρος Τρικάλων), Νοέμβριος 1905. Απομνημονεύματα Βασιλείου Σταυροπούλου
Ξεκινήσαμε ἀργὰ τη νύκτα. Ὑστερα ἀπὸ ἐπτά ὥρες κουραστικὴ πορεία φτάσαμε σ' ἕνα μικρὸ χωριουδάκι ἑλληνικὸ που εἶχε ὅλο κι ὅλο καμμιὰ δεκαριά σπιτάκια κρυμμένα μέσα στο δάσος. Λεγόταν Γαύροβο και εἶχε για κατοίκους ἀνθρώπους που τόλεγε η ψυχὴ τους. Συγκινημένοι καλοδέχτηκαν τους ἀντάρτες. Μας ψήσανε ψωμί και μας φίλεψαν ὅ,τι εἶχαν. Πριν φύγουμε, ο παπάς του χωριού με πλησίασε και μου εἶπε ὅτι θα ἔπρεπε να μεταλάβω τους ἀνθρώπους μου για να τους βοηθᾶ η Χάρη Του.

Για λίγο δίστασα. Φοβήθηκα μήπως αὐτὸ θα πτοούσε το ηθικὸ των ἀνδρῶν μου. Και ἀποφάσισα ἀλλιῶς. Ζήτησα να μεταλάβω μόνο ἐγὼ και μπήκα στη μικρούλα ἐκκλησία. Οπλισμένοι ὅπως ἤμουνα με την κάπα και το μαχαίρι, με το δισάκι και το ὄπλο, γονάτισα μπροστὰ στο Ἱερό και ο γέρο-ιερέας με μετάλαβε. Ἡ στιγμή ἦταν πολὺ συγκινητικὴ. Και τότε ἔγινε κάτι που δεν μπορεῖ κανεὶς να το θυμηθῆ χωρὶς δάκρυα. Ἐνας-ἕνας γονάτισαν ὅλοι και οἱ 62 ἀνδρες μου και μέσα στη σκοτεινὴ ἐκκλησία που δεν την φώτιζε ἀπὸ φόβο οὔτε ἕνα κερὶ, μεταλάβαμε ὅλοι των Ἀχράντων Μυστηρίων.

Ἦταν ὥρα να ξεκινήσουμε.

Στην πόρτα της ἐκκλησίας ὄρθιος ο παπάς μάς φιλοῦσε ἕνα-ἕνα και μας εὐχονταν.

Και ὅταν κινήσαμε, μας ἀκολούθησε για πολὺ και ὕστερα ἀπὸ ὥρα ἀφίνοντάς μας μάς εἶπε:

– «Ἄν βαστούσαν τα ποδάρια μου, θα' ρχόμουνα μαζί σας παιδιά μου. Μα εἶμαι γέρος και ἀχρηστος. Τραβάτε παλληκάρια μου και ο Θεὸς μαζί σας».

Ἐκεῖ χωρίσαμε. Εἶμασταν μόνοι μέσα στη νύκτα σ' ἕνα τόπο ἀγνωστο, γεμάτο ἐχθροὺς. Ἡ ἀμφιβολία μάς ἔζωνε, ἀλλὰ η πίστη μας και η εὐχὴ του γέρου ιερέα βάραινε ἐπάνω μας και μας ἔδινε δύναμη.

Συνεννοηθήκαμε για λίγο με τον Πούλο και ἀποφασίσαμε να διαιρέσουμε το σώμα μας σε δύο τμήματα και ν' αναλάβῃ το ἕνα ο Πούλος και το ἄλλο ἐγὼ.

Ἔτσι κι ἔγινε. Χωρὶς χρονοτριβὴ χωρίσαμε με την ἀπόφαση να προχωροῦμε χωριστὰ για λόγους ἀσφαλείας, ἀλλὰ ν' ἀκολουθοῦμε πάντα την ἴδια πορεία, ὥστε σε περίπτωσι ἐπιθέσεως να μποροῦμε να βοηθήσουμε ο ἕνας τον ἄλλον.

Ο Μακεδονικός Αγώνας. Απομνημονεύματα, σελ. 391-392

ΤΑΞΗ - ΠΕΙΘΑΡΧΙΑ

Βέρμιο, 13 Μαΐου 1905

Ἐπὶ ἡμέρας ἐβρεχε διαρκῶς. Τοῦτο μας ἠνάγκαζε να ἀνάπτωμεν πυράς διὰ να στεγνώνομεθα. Ο Μακεδὼν Ἐνάγγελος Παπαζαχαρίου ἐκάθητο παρὰ την πυράν. Ο Μπάμπαλης ἠξίωσε να τω παραχωρηθῆ η θέσις και τη ἀρνήσει τούτου τοῦ καταφέρει λάκτισμα ἐπὶ του προσώπου, ὅπερ ἀφῆκε φοβερὰ τα ἰχνη. Γενικὴ ἐξέγερσις. Ὑβρεις και ξεσπάθωμα. Τρέχω να προλάβω δυστύχημα ἐπιτιμῶν του Μπάμπαλην, ὅστις ἦτο ἀκράτητος ἐν τω θυμῷ του. Μόλις επαυήλθε η ἡσυχία, τον καλῶ και του δηλώνω, ὅτι εις το μέλλον θα πρέπει να εἶναι τελειῶς υποτεταγμένος και ὅτι οφείλει να ζητήσῃ συγγνώμην ἀπὸ τον κακοποιηθέντα Μακεδόνα. Ἄλλως αξιώ να ἀποχωρήσῃ του Σώματος, διότι ἐννοῶ να ἔχω ἀπολύτως πειθαρχημένους ἀνδρας. Μου ἐζήτησε να σκεφθῆ, ἀλλὰ κατὰ το διάστημα τούτο προσεπάθησε να υποκινήσῃ και τους λοιποὺς υπαξιωματικὸς εις ἀποχώρησιν, υποδεικνύων εις αὐτοὺς ὅτι δήθεν δεν εἶχον θέσιν ἀνάλογον του αξιώματός των. Ἐνόησα τὰς ἐνεργείας του και συνωμίλησα μετὰ των λογικωτέρων, υποδεικνύων το καθήκον, ὅπερ ἕνας ἀγνὸς στρατιώτης ἔχει εὐρισκόμενος εις ἐξαιρετικὰς περιστάσεις, του να εἶναι πλέον πειθαρχικὸς και ἀφοσιωμένος προς τους ἀνωτέρους του. Ἐπέτυχον να τους ἐμπνεύσω τα ἀρμόζοντα αἰσθήματα και πάντες ἠρνήθησαν να τον ἀκολουθήσουν.

Κ. Ι. Μαζαράκη-Αινιάνος, *Ο Μακεδονικός Αγών (Αναμνήσεις)*, σελ. 63

Ποταμός Αλιάκμονας, χειμώνας 1906. Απομνημονεύματα Γεωργίου Δικωνύμου Μακρή
Ώσπου φτάσανε στον Αλιάκμονα, στο μεγάλο κι ορμητικό ποτάμι, που τους έκοβε το διάβα, και στην προκαθορισμένη θέση, όπου τον οδήγησαν οι μεμνημένοι υτόπιοι ξεναγοί. Όταν όλα ήταν έτοιμα κι αφού επιθεώρησε προσεκτικά την εγκατάσταση της πρωτόγονης αερογέφυρας, ο καπετάν Μακρής στάθηκε κάμποση ώρα σκεπτικός κοιτάζοντας τ' αγριεμένο ρεύμα, που περνούσε αφρίζοντας το στενό πέρασμα. Ύστερα γυρίζοντας στους άντρες του, που τον παρακολουθούσαν άφωνοι, είπε ξερά:

– Αυτός είναι ο μόνος τρόπος για να περάσουμε το ποτάμι και να φτάσουμε εκεί που μας περιμένουν. Μα δεν σας το κρύβω πως είναι επικίνδυνος. Όλα είναι καλά φροντισμένα και το σχοινί φαίνεται πολύ γερό. Μα κανένας ποτέ δεν ξέρει... Τι' αυτό θα πρέπει να σιγουρευτούμε. Αν το σχοινί, σπάσει, που λέει ο λόγος, όταν θάχουν περάσει οι μισοί, αυτό θάνατο τρομερό, γιατί το σώμα θα χωριστεί στα δυο, όπως έγινε με το σώμα του Φούφα, κι ο Θεός ξέρει τότε τι μας περιμένει. Αέω λοιπόν πως πρέπει πρώτα να σιγουρευτούμε καλά. Θα περάσει πρώτος ο πιο βαρύν απ' όλους μας. Αν το σχοινί αντέξει, θα περάσουμε κι οι άλλοι. Αν δεν αντέξει και κοπεί, θα χαθεί μόνον ένας κι οι άλλοι θα δούμε τότε τι θα κάνουμε και πώς θα φτάσουμε εκεί που πρέπει.

Νεκρική σιωπή ακολούθησε τα λόγια του. Οι άντρες του κοίταζαν ο ένας τον άλλο χωρίς να μιλούν. Ο Μακρής εξακολούθησε:

– Ποιος νομίζετε εσείς πως είναι ο πιο βαρύν απ' όλους μας; Αυτός, αν είναι παλικάρι, θα πρέπει στην ανάγκη να θυσιάσει, για να μη γυρίσουμε πίσω ντροπιασμένοι. Λοιπόν πέστε: ποιος είναι ο πιο βαρύν, που θα πρέπει να περάσει πρώτος;

– Ο Σαρτσετάκης! Ο Σαρτσετάκης! φώναζαν όλοι μ' ένα στόμα.

Ο απειθάρχητος χοντρός Κρητικός πετάχτηκε μπροστά κίτρινος σαν το φλουρί.

– Μήπως έχεις πάλι αντίρρηση; ρώτησε ο Μακρής.

– Όχι, καπετάνιε. Έχουν δίκιο τα παιδιά. Εγώ είμαι ο πιο χοντρός. Και πρέπει να περάσω πρώτος.

Κι ο υκρινιάρης μα φιλότιμος Κρητικός χωρίς άλλη κουβέντα μπήκε στο δίχτυ και πέρασε πέρα. Στη μέση του δρόμου το σχοινί απ' το μεγάλο βάρος άρχισε να τρίζει και χαμήλωσε τόσο, που οι αφροί του νερού μούσκεψαν το δίχτυ και του ταξιδιώτη. Οι καρδιές ολωνών σφίχτηκαν από αγωνία. Μα γρήγορα οι αντικρινοί τράβηξαν με ορμή το λεπτό σχοινί και το δίχτυ ξαναπήρε ομαλά το δρόμο του. Σε λίγο ο Σαρτσετάκης αποβιβαζόταν σώος και γελαστός, μόνο λίγο χλωμός, στην απέναντι όχθη. Οι σύντροφοί του, που πέρασαν σίγουροι ύστερα απ' αυτόν, τον τριγύρισαν μ' αγάπη και θα τον επευφημούσαν, αν δεν είχαν αυστηρή διαταγή απ' τον καπετάνιο ν' αποφεύγουν και τον παραμικρό θόρυβο. Κι ο Μακρής, που πέρασε τελευταίος, τον χτύπησε φιλικά στον ώμο κι είπε κοφτά με χαμηλή φωνή:

– Τεια σου Σαρτσετάκη! Είσαι παλικάρι.

Από τότε ο ανοικονόμητος Σαρτσετάκης έγινε ο πιο πρόθυμος κι ο πιο πειθαρχημένος αντάρτης στο σώμα του Μακρή.

Αντιγόνης Μπέλλου-Θρεψιάδη, *Μορφές Μακεδονομάχων και τα Ποντιακά του Γερμανού Καραβαγγέλη*¹¹, εκδόσεις Τροχαλία, Αθήνα 1992, σελ. 152-154

Μακεδονία, 1905-1907. Αναμνήσεις Αλεξάνδρου Δ. Ζάννα

Ο Ματαπάς ήταν ιδεώδης αρχηγός Σώματος. Είχε υπηρετήσει δυο χρόνια ως αρχηγός διαμερίσματος στη λίμνη των Γιαννιτσών και έδειξε τις ικανότητές του, την απαρράμιλλη γενναϊότητα και το οργανωτικό του πνεύμα. [...]

Το αίσθημα του δικαίου ήταν στον υπέρτατο βαθμό ριζωμένο μέσα του. Ήταν δίκαιος και συνάμα σκληρός. Το Σώμα του απαρτιζόταν ως επί το πλείστον από Μακεδόνες και η πειθαρχία τους ήταν πρωτοφανής. Οι άνδρες αναγνώριζαν την αξία του, το ενδιαφέρον που είχε γι' αυτούς: του ήταν αφοσιωμένοι, αλλά και τον έτρεμαν. Είχε επιβληθή σ' ολόκληρη την περιφέρεια, όπου είχε κυριολεκτικά καταρύσει τα τουρκικά δικαστήρια, γιατί όλες οι διαφορές μεταξύ Ελλήνων λύνονταν από τον ίδιο. Κατώρθωσε να εκγυμνάση στρατιωτικώς τους νέους της περιφέρειας μεταξύ 20-25 ετών, κατήρτισε

11. Απομνημονεύματα Μακεδονομάχων που κατέγραψε και συγκέντρωσε η ίδια η συγγραφέας κατά την περίοδο που εργαζόταν ως γραμματέας της Πηνελόπης Δέλτα.

στατιστικές των προϊόντων της περιφέρειάς, κατέγραφε τους φούρνους και τους μύλους των χωριών, ώστε σε περίπτωση πολέμου το Ελληνικό Έπιτελείο να γνωρίζη πού να βασισθή για την τροφοδοσία του στρατού.
Ο Μακεδονικός Αγώνας. Απομνημονεύματα, σελ. 85-86

ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ - ΤΟΠΙΚΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΕΣ

Θεσσαλονίκη, 1897. Αναμνήσεις Αλεξάνδρου Δ. Ζάννα

Την καταστροφή του 1897 εμείς οι υπόδουλοι την αισθανθήκαμε πολύ περισσότερο από τους ελευθέρους Έλληνες, γιατί ταπεινωθήκαμε, το ηθικό μας όμως δεν το χάσαμε. Σ' αυτό μου φαίνεται συνετέλεσε πολύ το θάρρος και η ψυχραιμία των γονέων μου. Ο πατριωτικός φανατισμός ήταν γενικός, το ελληνικό στοιχείο φέρθηκε με αξιοπρέπεια, δεν πτοήθηκε, δεν κατέβασε το κεφάλι.

Ο Μακεδονικός Αγώνας. Απομνημονεύματα, , σελ. 71

Σαραντάπορο, 10 Μαρτίου 1904. Απόσπασμα επιστολής του Παύλου Μελά στη σύζυγό του Ναταλία

Είς το Σαραντάπορον ήλθεν ο εκ Παλαιοκάστρου οδηγός με το άλογό του, όπου εφορτώσαμεν όλα μας σχεδόν τα πράγματα. Ο οδηγός αυτός, Γιώργης, είναι ευφρόνιστος και προθυμότατος, αλλά και αυτός φοβείται πολύ. Εκτός τούτου, όπως μας ωμολόγησεν ο ίδιος εμπιστευτικώς, προ ολίγων ημερών επέρασεν ως στο Βογαζικόν αρκετά όπλα Βουλγάρων. Δεν νομίζει ότι έκαμε τίποτε κακόν διότι, ως λέγει, οι Βούλγαροι αγωνίζονται διά την ελευθερίαν και καθώς οι ίδιοι λέγουν, «ημείς πολεμούμε και οι Έλληνες θα τα χαρούν». Βλέπεις ότι και εδώ ακόμη αυτοί οι αχρείοι έχουν εργασθή. Πρέπει και εδώ αφεύκτως να γίνη εργασία και εκ μέρους των εντοπίων, αλλά και της Ελλάδος. Δεν έχουν βέβαια οι Βούλγαροι κατακτητικούς σκοπούς εδώ, αλλά περιποιούνται τους χωρικούς διά την μεταφοράν των πολεμοφοδίων των καθημερινώς λοιπόν ευρίσκονται οι εντόπιοι εις σχέσεις με τους Βουλγάρους, ενώ με ημάς ουδέν τους συνδέει. Εννοείς ότι αμέσως του ανέπτυξα όλην μου την ρητορείαν και εφάνητο πραγματικώς ο άνθρωπος διά πρώτην φοράν ακούων και την ελληνικήν έκδοσιν περί των Βουλγάρων ελευθερωτών.

Ναταλίας Π. Μελά, Παύλος Μελάς, σελ. 222-223

Γαβρέσι (Γάβρος Καστοριάς), 16 Μαρτίου 1904

Απόσπασμα επιστολής του Παύλου Μελά στη σύζυγό του Ναταλία

Η ώρα είναι 3 το πρωί όταν φθάνομεν εις τον μύλον τον επί του ποταμού του ρέοντος έξω από το Γαβρέσι και κατά μήκος της δημοσίας οδού Μουαστηρίου. Εξυπνούμεν τον μυλωνάν και μας οδηγεί εις το χωριό. Εισερχόμεθα κατ' αρχάς εις το σπίτι της οικογενείας ενός των παλληκαριών του Κώτα. Μας ανοίγει την αυλόθυραν μία νέα χωρική η οποία μας φωτίζει με δάδα. Η αυλή είναι αρκετά μεγάλη' μέσα της τρέχουν σαν τρελά πλήθος μικρών γουρουνιών, κατσικιών και αρνιάν που εξυπνήσαμεν και ετρόμαξαν. Είς τον εξώστην του χαγιατιού προβάλλουν λογιών λογιών τρομαγμένα γυναικόπαιδα, γέροντες, γριές, νέες, νέοι, παιδιά, καμιά δεκαπενταριά. Μόλις αναγνωρίζουν τον Κώταν αμέσως γέλια και χαρά διαδέχονται την ανησυχίαν. Είναι απεριγράφτος η ευτυχία που προκαλεί η παρουσία και επάνοδος του Κώτα. Του λατρεύουν όλα αυτά τα χωριά, διότι πράγματι εμπόδισε, διά της παρουσίας του και μόνου, τους Βουλγάρους να τα ψευδοεπαναστατήσουν και έτσι τα έσωσεν από την καταστροφήν των Τούρκων.

Ανερχόμεθα και ημείς εις το χωριάτι και τα «ντόμπρο βέτσερ» των γυναικών (δεν γνωρίζουν λέξιν ελληνικά) και τα «καλώς ωρίσατε, αδέλφια» των ανδρών δίδουν και παίρνουν. Όλοι αυτοί οι άνθρωποι με τα γουρουνάκια, με τα σκυλάκια, τα κατσικάκια και τα προβατάκια, αποτελούν μίαν καλήν πατριαρχικήν οικογένειαν. Αλλά χάνει κανείς τον μπουσούλα με δαύτην, όπως τον χάνει ο δυστυχής άγνωστος, ο οποίος εμπίπτει αιφνιδίως εις ολόκληρον την οικογένειαν Στ. Ν. Δραχούμη συγκεντρωμένην!
Ναταλίας Π. Μελά, Παύλος Μελάς, σελ. 238-239

Κωσταράζι Καστοριάς, 9 Σεπτεμβρίου 1904. Απόσπασμα επιστολής του Π. Μελά στη σύζυγό του Ναταλία

Μολονότι είναι μυστική η διαμονή μας εις το χωριό, έρχονται όλοι ενθουσιασμένοι και μας βλέπουν' έχουν πάθος φοβερόν κατά των Βουλγάρων, αν και μόνου απειλός προς φορολογίαν υπέστησαν.

Ναταλίας Π. Μελά, Παύλος Μελάς, σελ. 373

Στρέμπινο (Ασπρόγεια Φλώρινας), 15 Σεπτεμβρίου 1904
Απόσπασμα επιστολής του Παύλου Μελά στη σύζυγό του Ναταλία

Αποφασίζω λοιπόν να εισέλθω εις το σπίτι ενός καλού χωρικού και εκεί στήνω το δικαστήριόν μου. Φέρω τους κατηγορουμένους ενώπιόν μου, ως και ολόκληρον την δημογεροντίαν. Ομιλώ προς τους δημογέροντας με υλκυτότητα και ως χριστιανός, περί θρησκείας, περί Πατριάρχου, περί Πατρίδος, περί Ελλάδος, περί της τυραννίας των Βουλγάρων δολοφόνων, περί χιλιάων πραγμάτων, αποκαλών αυτούς αδελφούς. [...] Κατόπιν ήλλαξα αφηνιδίως και τόνον και όψιν και με πάθος φοβερόν και ειλικρινές, απετάρην προς τους δύο καταδίκους. Ό,τι ήτο δυνατόν διά να τους κάμω να τρέμουν και να φοβούνται, τους το είπα. Τους εδήλωσα ότι ήταν καταδικασμένοι εις θάνατον δι' όλα τα κακουργήματα που διέπραξαν ή συνετέλεσαν να γίνουν, ότι επρόκειτο απόψε να διατάξω να εκτελεσθή η ποινή των, αλλ' ότι την ανέστειλα μόνον διά να τους δώσω καιρόν να μετανοήσουν. Ολίγον δε κατ' ολίγον, ελαττώνων το πάθος, τους συνεβούλευσα και αυτούς ως αδελφούς. Τους είπα ότι αν θέλουν να είναι σχισματικοί και Βούλγαροι είναι ελεύθεροι· εγώ όχι μόνον δεν θα τους πειράζω, αλλά θα τους προστατεύω εναντίον αντεκδικήσεων· αν όμως μάθω ότι εξακολουθούν το απάισιον έργον των, τότε θα τους φρονέσω αλύπητα.

Αμέσως και οι δύο κλαίοντες από ευγνωμοσύνην μ' ευχαρίστησαν και διεμαρτυρήθησαν ότι δεν είναι σχισματικοί και ότι δεν θεωρούν τους εαυτούς των Βουλγάρους αλλά Έλληνας· ότι τι να κάμουν και αυτοί; εξ ανάγκης κτλ. κ.τ.λ. [...] Τότε, αποτεινόμενος προς όλους, απήτησα όπως εντός 10 ημερών επιτροπή από αυτούς τους δύο και τρεις άλλους μεταβή εις την Μητρόπολιν, δηλώση υποταγήν εις τον Μητροπολίτην, ζητήση την επάνοδον του ιερέως και την ανοικοδόμησιν του καέντος ελληνικού σχολείου. Μου το υπεσχέθησαν, τους έβαλα και ωρκίσθησαν εις την εικόνα που έβαλα προ τίνος ότι θα είναι πιστοί εις την Ορθοδοξίαν και ότι θα αποκρούουν τους Βουλγάρους και τας προτάσεις των. Εγώ δε τους υπεσχέθημ ότι θα περιτολώ εδώ διά να τους προστατεύω· αλλ' αν καυείς παραβή τον όρκον, τον οποίον εκουσίως έδωκε, τότε πλέον δε θα υπάρξη οίκτος δι' αυτόν.

Ναταλίας Π. Μελά, Παύλος Μελάς, σελ. 385-386

Γέρμα, αρχές Δεκεμβρίου 1905. Απομνημονεύματα Βασιλείου Σταυροπούλου

Περπατώντας λίγο πιο ξένοιαστα φτάσαμε σε λίγο στο Γέρμα της Ηπείρου, ένα χωριό καθαρά ελληνικό. Μόλις μας είδανε μας υποδέχτηκαν με ενθουσιασμό και συγκίνηση αφάνταστη.

Ο δάσκαλος του χωριού, ένας κοντούλης ανθρώπακος, τόσοσ δα, που μήτε ο ενθουσιασμός του και η απέραντη φιλοπατρία του μπορούσαν να τον κάνουν να φανή κομμάτι επιβλητικώτερος, βγήκε να μας προϋπαντήσει με ένα «καλωσορίσατε αδέρφια» κι ήταν ο λόγος βάλσαμο. Μα βάλσαμο σωστό στάθηκε μετά η περιποίησι που μας κάνανε και το άσυλο που μας δώσανε τρεις ολόκληρες μέρες.

Το Γέρμα ήταν κλασσικό παράδειγμα των ελληνικών χωριών της εποχής εκείνης. Ένα παράδειγμα όμως ηρωικό μαζί και τραγικό, που το έδερνε η φτώχεια και η κακομοιριά. Οι άνθρωποι αυτοί δεν είχαν καν τ' απαραίτητα για να ζήσουν. Τους έλειπε σχεδόν και το φωμί και φωτιζόνταν με λυχνάρια καίγοντας μέσα λίπος χοιρινό. Ήταν τόση η μιζέρια που τους έζωνε, που η ψυχή τους ξέχασε να χαίρεται, ξέχασε θαρρείς να θυμάται. Λησμόνησε ακόμη τις μεγάλες μέρες. Τις μέρες που οι πιότεροι δεν ξεχνούν ποτέ. Κι έτσι εκεί ψηλά στο Γέρμα οι αντάρτες μαζί με τους Γερμιώτες αφίσαμε τον καινούργιο χρόνο νάρθη χωρίς να τον νιώσουμε. Πέρασαμε μια πρωτοχρονιά χωρίς να το καταλάβουμε.

Αν όμως δεν νοιαστήκαμε αυτές τις μέρες για τις γιορτές, ήταν γιατί μελετούσαμε μια καινούργια επιχείρησι στη Μακεδονία. Επιχείρησι που θα καταπιανόμεαστε να την κάνουμε μόνοι μας γιατί το σώμα του Λίτσα έφυγε αμέσως μετά τη Σταρίτσαση.

Ο Μακεδονικός Αγώνας. Απομνημονεύματα, σελ. 401-402

Μονή Αγίων Πάντων Βέροιας, φθινόπωρο 1907. Απομνημονεύματα Βασιλείου Σταυροπούλου

Θάταν άδικο να μην αναφέρη κανείς την συμβολή των μοναστηριών στους αγώνες για την απελευθέρωση της Μακεδονίας.

Οι καλόγεροι θερμοί πατριώτες βοήθησαν όσο γινόνταν τους αντάρτες· και τα μοναστήρια, κτισμένα πάντα σε απρόσιτες τοποθεσίες, στάθηκαν για τα ανταρτικά σώματα καταφύγια και λημέρια σίγουρα όλο το διάστημα του Μακεδονικού αγώνα.

Ο Μακεδονικός Αγώνας. Απομνημονεύματα, σελ. 417

Εικόνα 5. Σώμα Ελλήνων ανταρτών σε καλύβα στη λίμνη Γιαννιτσών

Εικόνα 6. Το ανταρτικό σώμα του Παύλου Μελά

Λίμνη Γιαννισών, φθινόπωρο 1907. Απομνημονεύματα Βασιλείου Σταυροπούλου

Ο Αμνιώτης έφθασε πιο γρήγορα από ό,τι το φανταζόμουν. Ήρθε φέροντας μαζί του ένα Τούρκο. Ένα όμορφο παλληκάρι ίσαμε 28 χρονών, που τον λέγανε Χαλήλ-μπέη και είχε ένα μεγάλο τσιφλίκι στο Διαβατό.

Όταν τους είδα να πλησιάζουν από μακριά δεν ξέραν αν ήταν φόβος αυτό που ένοιωσα ή έκπληξη.

Πάντως η κατάπληξη μου έφτασε στο κατακόρυφο, όταν είδα το Χαλήλ-μπέη να φέρνει για τα παλληκάρια μου φωμί, ψημένες κόττες και ολόπαχο τυρί και να μας τα προσφέρει χαμογελώντας.

– «Τι είναι αυτά μπέη μου;» τόλμησα να ρωτήσω κυττάζοντας μια του Αμνιώτη και μια του Χαλήλ-μπέη γεμάτος αμυγδαλιά.

– «Δεν βαριέσαι καπετάνιε» μου απάντησε ο μπέης. «Αυτά δεν είναι τίποτε. Εκείνο που θέλω είναι να με τιμήσης με την εμπιστοσύνη σου και να ξέρης ότι εγώ είμαι φίλος. Φίλος μπεσαλής. Και το κονάκι μου είναι πάντα στη διάθεσί σου». [...]

Από πληροφορίες έμαθα ύστερα από καιρό ότι ο Χαλήλ-μπέης μόλις πάτησε το πόδι του στην Σμύρνη συνελήφθη και τουφεκίστηκε με την κατηγορία ότι υπήρξε θερμός φιλέλληνας και βοήθησε πολύ τα ελληνικά ανταρτικά σώματα στο διάστημα του Μακεδονικού Αγώνα.

Ο Μακεδονικός Αγώνας. Απομνημονεύματα, σελ. 418, 421

ΣΚΕΨΕΙΣ - ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΑ

Θεσσαλονίκη, 1897. Αναμνήσεις Αλεξάνδρου Δ. Ζάννα

Τον ενθουσιασμό όμως των πρώτων ημερών του πολέμου με τις πρώτες ειδήσεις, που έφθασαν από το μέτωπο, ακολούθησε κατήφεια και, μολονότι η καταστροφή του ελληνικού στρατού ήταν πλέον βεβαία, πάλι κρατούσαμε μιαν αισιοδοξία νομίζοντας ότι η αποχώρησις ήταν «σχέδιο». Όταν έφθασαν στη Θεσσαλονίκη οι πρώτοι αιχμάλωτοι που τους γιουχαρίζαν οι Εβραίοι και οι Τούρκοι στο δρόμο, εξέλιπε κάθε ελπίδα για τη νίκη. Τους αιχμαλώτους τους είχαν φυλακίσει στο Λευκό Πύργο. Όταν περνούσαμε από εκεί και τους βλέπαμε πίσω από τα σιδερένια παράθυρα, ραγίζονταν η καρδιά μας και άθελα γέμιζαν δάκρυα τα μάτια μας. Ο καϋμός ήταν μεγάλος και όσο έφθασαν τα δυσάρεστα νέα, απογοητευσις καταλάμβανε όλους. Τα παιχνίδια είχαν σταματήσει, δεν σκεπτόμαστε τίποτε άλλο παρά την δύστυχη την Ελλάδα. Μίσος φώλιασε στην καρδιά μας κι εύρισκε διέξοδο σ' ένα εθνικό φανατισμό, που επέδρασε σε όλη μας την ζωή.

Ο Μακεδονικός Αγώνας. Απομνημονεύματα, σελ. 71

1903. Αποσπάσματα αλληλογραφίας Παύλου Μελά - Ίωνα Δραγούμη

«Από κανένα κράτος της Ευρώπης δεν έχουμε να περιμένουμε ούτε βοήθεια ούτε τίποτε. Να ξέρης πως είμαστε εντελώς μόνοι μας. Κανείς δεν μας βοηθεί και όλοι μας κτυπούν. Γιατί λοιπόν να μην κάνουμε μόνοι μας ό,τι πρέπει; Μ' ενθουσιάζει η ιδέα πως όλοι μας σιχαίνονται στην Ανατολή. Θα είπη πως είμαστε μεγάλο γένος.»

«Οι συμμορίες και τα κομιτάτα είναι χαμένα παντού και δεν έχουν σκοπό να υπακούσουν στους Ρώσους και στις Αννάμεις που συμβουλεύουν ησυχία. Εργάζονται μάλιστα ενεργητικώτερα από πριν. Χρειάζεται υπεράσπισις των ορθοδόξων χωριών και φωτισμός όλων, γιατί πολλοί παρασύρονται επειδή οι Βούλγαροι τους υπόσχονται ελευθερία και τους λένουν πως και η Ελλάς εγκρίνει την ενέργειά τους και ότι αυτοί δεν ζητούν να κάμουν Μακεδονία βουλγαρική, αλλά να την κάμουν αυτόνομο κράτος («η Μακεδονία εις τους Μακεδόνας».)»

Ναταλίας Π. Μελά, Παύλος Μελάς, σελ. 184

Κοζάνη, 21 Ιουλίου 1904

....Και τώρα εβλεπα όλες τας δυσκολίας ορθούμενας εμπρός μου. Ούτε ανθρώπους είχα, ούτε χρήματα, ούτε συννεύοσιν. Εννόησα ότι δεν είχα άλλο να κάμω παρά να φύγω ή να προσπαθήσω να τους πείσω προς εργασίαν. Έδοκίμασα το δεύτερον. Έλαβα εις την ομιλίαν μου όλην την πειστικότητα,

όλον τον ενθουσιασμόν και την φλόγα που μου απομένουν, και αυτοί οι άνθρωποι, οι οποίοι ήσαν ακόμη προθυμότεροι από εμέ να εργασθούν αλλ' εφοβούντο ολίγον και δεν εγνώριζαν πως, ενθουσιάσθηκαν και μου εξήτησαν την γνώμην μου.

Ναταλίας Π. Μελά, Παύλος Μελάς, σελ. 290-291

Μονή Μερίτσας Τρικάλων, 28 Αυγούστου 1904

Η ανακοίνωση του αρχηγού ότι μετ' ολίγον έπρεπε να διέλθουμε την γραμμή και ήτο πιθανόν να συμπλακούμε μου εγέννησε αμέσως τας πρώτας σκέψεις του ανθρώπου που λαμβάνει μέρος διά πρώτην φορά εις πόλεμον. «Άρα γε θα φανώ ικανός πολεμιστής, θα δείξω το απαιτούμενο θάρρος και την πρέπουσα γενναϊότητα;»

Και εσκέφθηκα: «Έγινα τοιμπούρι στο Μελά να με πάρη μαζί του και θα είχε γούστο τώρα να πάθω κανένα ρεζίλικι».

Άρχισα όμως να ελεεινολογώ τον εαυτό μου διά την ιδέα που καρφώθηκε στο κεφάλι μου.

– Για στάσου, βρε, λέγω μέσα μου, πού κινήσες να πας, σε κανένα γάμο; Κινήσες να σκοτώσης τους εχθρούς της Πατρίδος ή να σκοτωθής, δεν είναι έτσι; Όταν λοιπόν κινήσες, δεν ξέγραφες τη ζωή σου; Τότε τι φοβάσαι;

– Όχι, αλλά λέγω τι εντύπωση θα μου κάμουν οι πρώτες τουφεκιές που θα ξέρω ότι έχουν στόχο εμένα.

– Τι εντύπωση; Πρώτα-πρώτα θα έχης πεποίηση στον Άγιο Νικόλαο που έχεις γείτονα (την εκκλησία του) ότι σφαίρα δεν είναι δυνατό να σε πετύχη και θα φυλάγεσαι μη σε πιάσουν στα χέρια και γι' αυτό θα φροντίσης να βρης περιστροφή και θα φυλάξης την τελευταία του σφαίρα για το αυτί σου...

Έτσι συνεννοήθηκα με τον εαυτό μου και ηούχασα. Αλλά δεν ήθελα να μεταλάβω, διά να μη έχω την εντύπωση ότι ψυχορραγώ. Έπροτιμούσα ένα θούριο του Φήγα Φερραίου.

Ιωάννου Καραβίτη, Ο Μακεδονικός Αγών. Απομνημονεύματα, τόμος Α', σελ. 44-45

Πορεία από Προκοπάνα (Περικοπή Φλώρινας) προς Μπελκαμένη (Δροσοπηγή Φλώρινας), 17 Σεπτεμβρίου 1904

Εις τας 4 μ.μ. εισήλθομεν εις την Προκοπάναν. Οι δύο κακούργοι εφονεύθησαν επιστρέφοντες εκ κηδείας τινός.

Μετά τούτο -την κατάστασιν της ψυχής μου την εννοείς- ανεχωρήσαμεν αμέσως διά Βελκαμένην ακολουθήσαντες βαθυτάτην, μακροτάτην και κοπιωδεστάτην χαράδραν. Καθ' όλον το διάστημα περιπατούσα ως μεθυσμένος, έκλαια σχεδόν διαρκώς. Σας εσυλλογιζόμην όλους με απελπισίαν, με απόγνωσιν. Εγώ ενόμιζα ότι το ωραϊόν και ευγενές έργον το οποίου ανέλαβα, μόνου με ευγενείς και ωραίας πράξεις θα εξετελείτο, χωρίς να συλλογισθώ τας σκληράς ανάγκας τας οποίας ήθελον απαντήσει και τας φοβεράς λεπτομερείας των. Παρήλθον 24 ώρας και ακόμη κλαίω, όταν το συλλογίζομαι. Ένα γνώριζε, ότι τους είδα μόνου την στιγμήν της συλληφείας των.

Ναταλίας Π. Μελά, Παύλος Μελάς, σελ. 390

Ταξίδι από το Μοναστήρι στη Θεσσαλονίκη, Οκτώβριος 1904

Επαυερχόμενος εμάνθανον εντός του σιδηροδρόμου από τον συνταξιδεύοντα Χωναίον, διερμηνέα του Προξενείου, τον ηρωϊκόν θάνατον του φίλου Παύλου Μελά. Επισπήρχετο εκ Πισοδερίου, όπου ο άριστος πατριώτης και φίλος μας παπα-Σταύρος είχε θάψει την αποκοπέισαν κεφαλήν του Παύλου Μελά εις το Ιερόν της εκκλησίας. Έφερε και ολίγα άγρια άνθη εκείθεν. Ήτο η πρώτη μεγάλη λύπη, ην ησθάνθη καθ' όλον τον αγώνα, όχι τόσοσόν διότι ο Μελάς υπήρξε φίλος μου, αλλά διότι αντεπρόσώπευεν όλην την ιδεολογίαν του αγώνος. Έβλεπα ήδη πόσον σπάνιοι ήσαν οι άνθρωποι που θα ηδύναντο να επιβληθούν ως απόστολοι μιας υψηλής ιδέας εις τόπον τον οποίον η δουλεία και αι διάφοροι προπαγάνδαι και συμφέροντα είχαν μεγαλώς διαφθείρει. Τον έκλαυσα όπως θρηνεί κανείς την διάφωσιν μιας ελπίδος, ενός σνείρου.

Κ. Ι. Μαζαράκη-Αινιάνος, Ο Μακεδονικός Αγών (Αναμνήσεις), σελ. 24

Μακεδονία, 1904-1905. Απομνημονεύματα Ναυάρχου Γεωργίου Κακουλίδη¹²

– Να, έτσι περπατούσαμε τις νύχτες οι άντρες μου κι εγώ στα βουνά και στους κάμπους της Μακεδονίας. Τρυπάνουμε διαρκώς στα σκοτεινά, χωρίς να ξέρουμε τι θα βρούμε εκεί μέσα. Σκοτάδι, πίσσα! Χρειαζόταν αλήθεια φοβερό κουράγιο! Μα τότε κανέννας μας δεν το σκεφτόταν.

Κι ύστερ' από λίγο πρόσθεσε:

– Το μόνο που με στενοχωρούσε εκείνη την εποχή ήταν ότι μέσα στο σώμα μου δεν είχα ούτε έναν άνθρωπο όχι πια του κοινωνικού και πνευματικού μου επιπέδου, αλλά έναν ψυχικό σύντροφο που να μπορώ να του πω δυο κουβέντες. Κι αυτό ήταν για μένα απ' όλες η χειρότερη στήρηση. Θυμάμαι πως εκείνο τον καιρό είχα κυριολεκτικά αποκτηνωθεί.

Αντιγόνης Μπέλλου-Θρεψιάδη, Μορφές Μακεδονομάχων, σελ. 22

ΕΙΚΟΝΕΣ ΠΟΛΕΜΟΥ

Κοντά στο Ζουπάν (Πεντάλοφος Κοζάνης), 4 Σεπτεμβρίου 1904
Απόσπασμα επιστολής του Παύλου Μελά στη σύζυγό του Ναταλία

Ήσαν καλοί άνθρωποι. Μόνον που δεν έκλαυσαν όταν έμαθαν ποιοι είμεθα, διότι είμεθα ήδη προδομένοι και οι Τούρκοι με πολυάριθμα αποσπασμάτια είχαν καταλάβει απάσας τας διαβάσεις διά να μας κτυπήσουν. Φαντάσου ότι αυτός ο αχρείος, ο άτιμος ο Θανάσης Βάγιας, ο πρώτος οδηγός μας, ο οποίος μας είχε λαθραίως εγκαταλείπει παρά το Σπήλαιον, μόλις μας αφήκεν, επήγεν εις τα Τρεβενά και μας επρόδωκεν εις τας αρχάς, ειπών ποιοι, πόσοι είμεθα, πού πηγαίνομεν, πού ελημεριάσαμεν και όλας εν γένει τας λεπτομερείας· ότι πληρώνομεν τα πάντα καλά κτλ. κτλ. Έκαμε δε την ατιμίαν αυτήν διότι από τας τουρκικάς αρχάς καταδιώκεται επί υποθάλφει ληστών και ελπίζει έτσι ότι εις αντάλλαγμα της ατιμίας του θα παύση και η καταδίωξις του.

Φαντάσου τι σύμπτωσις, έχει το ίδιον όνομα με τον προδώσαντα τους Ταρδικιώτας εις τον Άλην (ο Βαλαωρίτης έχει ποίημα περί αυτού). Δεν γνωρίζομεν πραγματικώς τι να κάμωμεν, διότι ναί μεν η νύκτα μας βοηθεί πολύ, αλλ' όταν οι Τούρκοι είναι θετικά πληροφορημένοι δεν είναι απίθανον και την νύκτα ακόμη να μας καταδιώξουν και να φυλάξουν τας διαβάσεις τας πιθανάς. Ο Κατσαμάκας προτείνει να υπάγωμεν προς τα οπίσω προσωρινώς έως να παύση η καταδίωξις, αλλά το αποκρούω, διότι θεωρώ ότι είναι επικινδυνώδεστερον τούτο, παρά το να προχωρήσωμεν με προσοχήν και ταχύτητα προς τα εμπρός. Συν τοις άλλοις μας λέγουν ότι οι Τούρκοι, 40 του αριθμόν, κατέχουν μίαν ορεινήν διάβασιν ½ ώραν από εκεί όπου στεκόμεθα. Από το μέρος εκείνο προ μιας ώρας επρόκειτο να διαβώμεν, του οδηγού επιμένουτος ότι είναι συντομώτερος απ' εκεί ο δρόμος. Άλλ' εγώ επροτίμησα τον περιβάλλοντα τον δρόμον διά να μη καταπονηθούν οι άνδρες. Και έτσι ο Θεός, όχι μόνον μας έσωσεν από την ενέδραν αυτήν, προς την οποίαν όλως ανύποπτοι εβαίνομεν, αλλά και μας έφερε προς τους καλούς αυτούς ανθρώπους από τους οποίους ελάβαμεν τόσας πληροφορίας πολυτίμους.

Ναταλίας Π. Μελά, Παύλος Μελάς, σελ. 356-357

Νερέτι (Πολυπόταμο Φλώρινας), 11 Οκτωβρίου 1904

Συγχρόνως πυροβολούμε μέσα από τα παράθυρα, μας αντιπυροβολούν δε οι κομιτατζήδες και μας ρίπτουν χειροβομβίδες. Οι χειροβομβίδες του καιρού εκείνου, επινόησις των βουλγάρων, ήσαν ένα κοντί κονσέρβας γεμάτο δυναμίτιδα, μπαρούτι, καρφιά, μολύβια και ένα φυντίλι με καρφούλι. Έδιδαν φωτιά με ένα τσιγάρο στο φυντίλι, όπως οι φαράδες δυναμιτιστάι, και την πετούσαν. Η ενέργειά των όμως δεν ήταν σοβαρή, διότι τα μολύβια και τα καρφιά δεν άπλωναν οριζοντιώς αλλά ίσα προς τα πάνω. Δηλαδή δεν είχαν ακτίνα ενεργείας μεγαλύτεραν του ενός μέτρου.

Ιωάννου Καραβίτη, Ο Μακεδονικός Αγών. Απομνημονεύματα, τόμος Α', σελ. 111-112

12. Υποπλοίαρχος, από τους πρώτους αξιωματικούς που εγκαταστάθηκαν στη Μακεδονία από το 1904. Το 1905 έδρασε στην περιφέρεια της Γευγελής με δικό του σώμα και με το ψευδώνυμο Μιχαήλ Δράγας.

Πορεία από Λεπτοκαρυά προς Πάλιανη (Σφενδάμιο Πιερίας), 27 Απριλίου 1905

Έκκινούμεν εν σιωπή εφ' ενός ζυγού με επί κεφαλής τον Γεώργιον Τάσου. Ο εις κρατεί την κάπα του άλλου διά να μη χαθώμεν. Τι θαυμάσιοι οδηγοί αυτοί οι νομάδες όταν θέλουν. Βλέπουν πατήματα εκεί, όπου δεν διακρίνεται τίποτε. Βλέπουν διέξοδον εις λόχμην και πιθανόν δρομίσκον εκεί, όπου δεν είναι παρά θάμνοι κάτω και σκότος παντού. Ανοίγουν μονοπάτια και ποτέ δεν χάνουν την γενικήν κατεύθυνσιν. Αναπολούν ότι διήλθον εκείθεν προ τριετίας ενίοτε. Αναγνωρίζουν τα δένδρα. Αποφεύγουν επιμελώς του κατακλιμένους τόπους. Προ αμφιβολίας σταματούν, προχωρούν μόνοι με το όπλον προτεταμένον, το βλέμμα διαπεραστικόν, ενίοτε αφήνουν βρυχηθμούς λύκων ή άλλων ζώων, ίνα εννοήσουν αν πλησίον εύρηται φίλοι, γνωρίζοντες την φωνήν, είτε επανέρχονται ψιθυρίζοντες. Προχωρούμεν, πάλιν σταματάμεν. Διερχόμεθα πλησίον του χωρίου Πάλιανης. Τα σκυλιά αρχίζουν του γαύγισμα. Σπεύδωμεν να απομακρυνθώμεν. Τέλος φθάνομεν εις γνωστόν εις τον Τάσου δάσος, εισδύομεν και κάμνομεν λημέρι.

Κ. Ι. Μαζαράκη-Αινιάνος, *Ο Μακεδονικός Αγών (Αναμνήσεις)*, σελ. 48

Θεσσαλονίκη, τέλη 1905

Περί τα τέλη του 1905 προκειμένου να φυγαδευθώσιν εκ Θεσσαλονίκης οι οπλαρχηγοί Γεώργιος Κακουλίδης (καπετάν Δράγας) και Χρήστος Τσολακόπουλος (καπετάν Φέμπελος), αμφότεροι αξιωματικοί, ο Κορομηλάς θεώρησε προτιμότερον να τους φυγαδέσῃ μεγαλοπρεπώς και μετά τιμών αντι της περιπετειώδους και μακροχρονίου και επικινδύνου καθιερωμένης διά της οργανώσεώς μας οδοῦ. Τότε είχε διαταχθή η μετάθεσις εις Αθήνας του πρώτου γραμματέως του Προξενείου Θεσσαλονίκης, εγγάμου, διαμένοντος εις το παρά την αποβάθραν διακρινόμενον εν Θεσσαλονίκη ξενοδοχείον «Όλυμπος». Ο Κορομηλάς επωφεληθείς της ευκαιρίας της αναχωρήσεώς του διέταξε να συγκεντρωθῇ εις το ξενοδοχείον ολόκληρον το προσωπικόν του Προξενείου, διά δε των καθάσθηδων είχαν ετοιμασθῇ δύο λέμβοι πολυτελείς εις την κεντρικήν αποβάθραν δι' ης επεβιβάζοντο συνήθως οι επίσημοι. Ο Τούρκος αστυνομικός είχεν ειδοποιηθῇ ότι θα επεβιβάζετο ο απερχόμενος γραμματεὺς και ότι θα κατευωδούτο μέχρι του ατμοπλοίου δι' όλου του προσωπικού του Προξενείου. Πράγματι αι λέμβοι είχαν πλευρίσει, οπότε ο Κορομηλάς ηγούμενος της συγκεντρώσεως ταύτης με την κυρίαν του προξενικού στηριζομένην επί του βραχίονός του, κατέρχεται του ξενοδοχείου και πεζῇ διευθύνεται προς την αποβάθραν, ακολουθούμενος παρ' όλων ημών μετά των φυγαδευομένων οπλαρχηγών. Πάραυτα επεβιβάσθημεν πάντες των αναμενουσών λέμβων, ο Τούρκος αστυνομικός πτοηθείς από τον όγκον του προσωπικού και την επισημότητα της αναχωρήσεως ουδεμίαν παρενεβαλε δυσχέρειαν, ήρχισε μόνον να μετρά διά τον μετέπειτα έλεγχον τα πρόσωπα των επιβιβασθέντων, αλλ' ο Κορομηλάς με την επιβλητικὴν φυσιογνωμίαν του διέταξε αμέσως τον λεμβούχον να αναχωρήσῃ και οὕτω μεγαλοπρεπώς και υπό τας όφεις των τουρκικῶν αρχῶν επεβιβάσθησαν του αναχωρούντος δι' Αθήνας ιταλικού ατμοπλοίου αμφότεροι οι οπλαρχηγοί μας.

Δημητρίου Ν. Κάκκαβου¹³, *Απομνημονεύματα (Μακεδονικός Αγών)*, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1972, σελ. 93

Λίμνη Γιαννιτσών, 1906

Παρασύρομαι να αναφέρω ακόμη ένα αστειόν επεισόδιον, δεικνύον την ανυπόφορον γενναιότητα των Κρητών. Νέος Κρης κατά την αυτήν συμπλοκήν αναρριχηθείς επί οχυρωμένου πατώματος καλύβης εν μέσω βροχής σφαιρών ετράβα από το πόδι Βούλγαρον «διά να τον πάη δείγμα εις την Κρήτην», ως έλεγε. Είναι θαύμα πώς δεν εφρονεύθη.

Κ. Ι. Μαζαράκη-Αινιάνος, *Ο Μακεδονικός Αγών (Αναμνήσεις)*, σελ. 43

Θεσσαλονίκη, 1907. Αναμνήσεις Αλεξάνδρου Δ. Ζάννα

Ο καπετάν Γιάννης δεν άργησε να έλθῃ σε επαφή στο Προξενείο, με τον Κάκαβο, γιατί σ' αυτόν υπάγουνταν η περιφέρεια Λαγκαδά. Ο Κάκαβος σαν τον είδε πρώτη φορά έμεινε έκπληκτος. Αυτό το

13. Υπολοχαγός Μηχανικού, ο οποίος υπηρέτησε στο Γενικό Προξενείο Θεσσαλονίκης με το ψευδώνυμο Δημήτριος Ζώης από τον Οκτώβριο 1904 έως τον Ιανουάριο 1909 και συντόνιζε τις επιχειρήσεις στη λίμνη των Γιαννιτσών και στη Χαλκιδική.

παιδαρέλι αρχηγός; Όταν όμως συζήτησε μαζί του, τον βρήκε τόσο ώριμο, τόσο επιτήδειο, ώστε δεν εδίοτασε να αναγνωρίσει την συμμορία του και να τον αφήσει να δρα κατά τον δικό του τρόπο.

Σε λίγους μήνες ο Γιάννης είχε ξεκαθαρίσει την περιφέρειά του από Βουλγάρους κομιτατζήδες. Το Σώμα του αποτελούνταν πάντα μόνο από εντοπίους, που ενεργούσαν την νύκτα και πήγαιναν έπειτα στα χωράφια τους, σαν να μην είχε συμβή τίποτε. Ύστερα από κάθε επιχείρησι ερχόταν στη Θεσσαλονίκη. Κυκλοφορούσε ελεύθερα, γιατί κανένας δεν μπορούσε να φαντασθή πώς αυτό το παιδαρέλι με τα πολιτικά ήταν αρχηγός συμμορίας. Φορούσε μια γκριζα φορεσιά, που του είχε αγοράσει ο Κάκαβος και ήταν κωμικός, γιατί τον στενοχωρούσαν τα ρούχα και τραβούσε αδιάκοπα τα μανίκια του.

Ο Κάκαβος μας τον έφερε σπίτι και η μητέρα μου, όταν έμαθε την ιστορία του, τον συμπάθησε και τον καλούσε τακτικά. Και αλήθεια ήταν χαριτωμένο παιδί, πολύ μυάγκιχτος και φιλόδοξος. Η φιλομάθειά του ήταν πρωτοφανής. Ήθελε να μάθη γράμματα και τρόπους, να γίνη αξιωματικός, να πολεμήση και να γίνη ξακουστός. Σαν μικρό παιδί ρωτούσε για το κάθε τι, παρακαλούσε να του δείξωμε πώς πρέπει να τρώη, να δένη τη γραβάτα του. Τον είχαμε όλοι πάρει υπό την προστασία μας, κι εγώ του έκανα μάθημα ελληνικά, ενώ η μητέρα μου του μάθαινε αριθμητική.

Κάποτε τον χάναμε. Ξεαφανίζονταν χωρίς να πη τίποτε σε κανένα. Από τις εφημερίδες μαθαίναμε ύστερα πως έγινε κάποια συμπλοκή κοντά στον Ασγκαδά ή πως βρέθηκαν σκοτωμένοι μερικοί Βούλγαροι.

Ο Γιάννης έλειπε πάλι έτσι, όταν μάθαμε πως ένας Βούλγαρος παπάς βρέθηκε σκοτωμένος μέσα σ' ένα πηγάδι. Όταν μετά δυο τρεις μέρες εμφανίσθηκε ο Γιάννης, του λέει η μητέρα μου: - «Εσύ τον σκότωσες τον Βούλγαρο τον παπά, Γιάννη;» - «Όχι, κυρία Ζάννα, εγώ τέτοια πράγματα δεν κάνω. Αλλά μόλις με είδε ο παπάς, που πήγα να του κάνω επίσκεψη, τόσο πολύ τρόμαξε, που έπεσε μόνος του μέσα στο πηγάδι. Τι φταίω εγώ;».

Το μικρό αυτό Σώμα του Γιάννη είχε μοναδική επιτυχία και εχρησίμευσε ως πρότυπο και σ' άλλες περιφέρειες. Ήχε καθαρώς τοπικό χαρακτήρα και ήταν δύσκολο να το κτυπήσουν οι Τούρκοι και πιο δύσκολο ακόμα να το αντιμετωπίσουν οι Βούλγαροι.

Ο Μακεδονικός Αγώνας. Απομνημονεύματα, σελ. 96-97

Θεσσαλονίκη, 1907

Επί της σημερινής οδού Βασιλ. Σοφίας, τότε Χαμιντιέ, εκάθητο η οικογένεια του ομογενούς ιατρού Δημητρίου Ζάννα, παρακειμένως δ' αυτής ήτο το βουλγαρικό πρακτορείον, όπου εκάθητο η οικογένεια του επί πολλά έτη διευθύναντος το πρακτορείον τούτο Βουλγάρου πράκτορος Σόπωφ. Ο τότε γυμνασιόπαις και μετέπειτα υπουργός της αεροπορίας του Ελληνικού Κράτους Αλέξανδρος Ζάννας, υιός του ιατρού Ζάννα, εν τη νεανική του πατριωτική παραφορά θέλων να προσφέρει εθνικήν υπηρεσίαν προς το εν Θεσσαλονίκη εθνικόν ημών Κέντρον, το Ελληνικόν Προξενείον, επεδίωξε και κατώρθωσε να συνάψη εμπιστευτικάς σχέσεις μετά της 17έτιδος υπηρετριάς του Βουλγάρου πράκτορος Σόπωφ, καταγομένης εκ Κορεστιών της Μακεδονίας και ομιλούσης απταισίτως την ελληνικήν. Την τοιαύτην μετ' αυτής επικοινωνίαν μάς ανεκοίνωσεν εμπιστευτικώς, ημείς όμως διά να δώσωμεν πίστιν εις τας νεανικάς του ταύτας διαβεβαιώσεις, του εξητήσαμεν να αποσπάση παρ' αυτής εν περίστροφον εκ των εν τω βουλγαρικώ πρακτορείω υπαρχόντων. Μετά τινας ημέρας μας ενεχείρισε το ζητηθέν περίστροφον τύπου Ναγκάν, εξ εκείνων τα οποία εγνωρίζομεν ότι χορηγεί το βουλγαρικό πρακτορείον προς τους εμπιστους του. Κατόπιν του ασφαλούς τούτου πειστηρίου, του υπεδείξαμεν να προσπαθήση ν' αποσπάση και μυστικά σχετικά προς την εθνικήν δράσιν, εξ εκείνων τα οποία θα συνεζητούντο ασφαλώς εν τη τραπέζη του Βουλγάρου πράκτορος μετά διαφόρων εμπιστων συνεργατών. Μίαν ημέραν μας ανεκοίνωσε, καθ' ομολογίαν της υπηρετριάς, ότι συνεζητείτο το ζήτημα της εκκαθάρισεως της λίμνης των Γιαντισών από των ελληνικών σωμάτων, οπότε εις εκ των συνομιλητών διετύπωσε αρκετά ζωηρώς ότι αν θέλετε να καθαρίση η λίμνη των Γιαντισών από Έλληνας αντάρτας, πρέπει να λείψουν δύο πρόσωπα, ένας ψευτογιατρός Αντωνάκης και ένας άλλος κοντός υπάλληλος του Προξενείου, αξιωματικός, όστις συχνά πηγαίνει μαζί του. Η λίμνη των Γιαντισών τότε ήτο το σημείον εφ' ου διεξήγετο ο οξύτερος και ζωηρότερος ένοπλος φυλετικός ανταγωνισμός και το τμήμα τούτο υπήγετο εις την υπηρεσιακήν μου αρμοδιότητα, οι δε υποδεικνύόμενοι προς εκκαθάρισιν ήσαν ο υποφαινόμενος και ο πρακτικός ιατρός Αντωνίου, πολύτιμος παράγων της εθνικής μας δράσεως και ο οποίος ως κατοικών πλησίον μου διήρχειτο

τακτικώτατα εκ της κατοικίας μου την πρωίαν και μετεβαίνομεν μαζί εις το Προξενείον. Της ανακοινώσεως ταύτης ελάβομεν γνώσιν, αλλ' ο συνάδελφός μου Ξεσαδάκτυλος (Αντωνίου), ίνα εκθέση το βουλγαρικόν πρακτορείον, ως ασχολούμενον με εγκληματικάς πράξεις, εν αγνοία μου απέστειλε προς δημοσίευσιν την ανακοίνωσιν ταύτην εις το εν Αθήναις εκδιδόμενον γαλλιστί Bulletin d'Orient, όπερ απεστέλλετο δωρεάν προς άπαντα τα εν Μακεδονία ξένα Προξενεία, ως και προς τινας των ενδιαφερομένων διά την Μακεδονίαν εν Ευρώπη ξένων Πρεσβειών. Έκπληκτος ο Σόπωφ ανεγίνωσκεν την σχετικήν περικοπήν και δεν ηδύνατο να εξηγήση πώς κατεδόθη η πραγματική αύτη ανακοίνωσις, καίτοι γενομένη τόσοσ εμπιστευτικώς εν τη οικία του.

Δημητρίου Ν. Κάικαβου, Απομνημονεύματα (Μακεδονικός Αγών), σελ. 142-143

Περιοχή Καστοριάς, 1904-1907. Απομνημονεύματα Γερμανού Καραβαγγέλη

[Εδώ παρακαλώ το Δεσπότη να μου εξηγήση πώς γινόταν να περνά μέσα από τόσα βουλγαρικά χωριά χωρίς να τον καταλαβαίνουν, χωρίς καν να τον υποπτεύωνται ποιος είναι ώστε να βγουν να τον κυνηγήσουν όπως και στο Μπούκοβικ. Και μου εξηγεί γελώντας: «Μα έπαιρνα και γω τα μέτρα μου. Πρώτα είχα πάντοτε δυο θαυμάσια άλογα δικά μου στη Μητρόπολι. Έπειτα όταν έκανα τέτοια επικίνδυνα ταξίδια ντυνόμουν κάπως διαφορετικά. Έρριχνα απάνω μου ένα μαύρο εγγλέζικο αδιάβροχο, φορούσα μπότες ψηλές ως το γόνατο, το αντερί μου το εσήκωνα κι έπιανα τις άκρες του μέσα στις τσέπες μου και πάνω από το καμηλαύκι μου έρριχνα ένα μαύρο μαντήλι. Στον ώμο μου κρεμόταν το μάλιγχερ και στο στήθος μου σταυρωτά κάτω από το αδιάβροχο διακρίνονταν οι φυσίγγιοθήκες με τα φυσέκια. Στη μέση φορούσα μια πέτσινη πλατειά ζώνη, απ' όπου κρέμονταν από τη μια μεριά η θήκη του πιστολιού μου που ήταν μεγάλο και γίνονταν εν ανάγκη και τουφέκι (δε θυμόταν να μου πη τη μάρκα του) κι από την άλλη ένα μαχαίρι στη θήκη του. Έτσι όλοι με παίρνανε για στρατιωτικό ή αστυνομικό».

Ρωτώ το Δεσπότη αν εγυμναζόταν στο σημάδι, και μου απαντά «Ναι συχνά». Και προσθέτει «Δε θυμάσαι που σου είπα πως στο Ζράλτσι, στον Αργύρη που με φιλοξένησε, όλη μέρα σχεδόν διασκεδάζαμε ρίχνοντας στο σημάδι;» Και ξαναρχίζει την αφήγησί του. «Είχα πη πολλές φορές και στο Προξενείο στην κυρία Πεζά και στον Πρωτοσύγγελό μου και σε άλλα έμπιστα πρόσωπα, ότι αν ποτέ εκινδύνευα να πέσω στα χέρια των Βουλγάρων και βρισκόμουν σκοτωμένος, να μην υποθέσουν ότι σκοτώθηκα από βουλγάρικο βόλι, γιατί είχα σκοπό όταν θα τελειωναν τα φυσέκια μου να φυλάξω το τελευταίο για ν' αυτοκτονήσω. Και είχα δώσει την εντολή να κυτιάζουν μέσα στο στόμα μου για να βρουν το σημάδι της σφαίρας».]

Αρχείο Μακεδονικού Αγώνα Πηνελόπης Δέλτα, σελ. 74

Σχεδ. 3. Οι επιχειρήσεις του Ελληνικού Στρατού 1912-1913

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄ ΒΑΛΚΑΝΙΚΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ (1912-1913)

Στις αρχές του 20ού αιώνα τα χριστιανικά κράτη της Βαλκανικής ανέπτυξαν έντονη δραστηριότητα με στόχο την απελευθέρωση των υπόδουλων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία ομοεθνών τους και την ανάκτηση των τουρκοκρατούμενων εδαφών τους. Το 1912 η εθνικιστική πολιτική των Νεότουρκων σε βάρος των χριστιανικών πληθυσμών επέβαλε τη σύμπραξη των βαλκανικών χωρών, οι οποίες προχώρησαν στη σύναψη διμερών αμυντικών συμβάσεων και τελικά στην κήρυξη επιστράτευσης. Στις 25 Σεπτεμβρίου 1912 πρώτο το Μαυροβούνιο κήρυξε τον πόλεμο κατά της Τουρκίας. Μετά την απόρριψη της κοινής διακοίνωσης Ελλάδας, Βουλγαρίας και Σερβίας για την εφαρμογή ριζικών μεταρρυθμίσεων στη διοίκηση της Ευρωπαϊκής Τουρκίας, Σερβία και Βουλγαρία κήρυξαν τον πόλεμο εναντίον της Τουρκίας στις 4 Οκτωβρίου, ενώ την επομένη ακολούθησε και η Ελλάδα.

Ο Ελληνικός Στρατός διεξήγαγε επιχειρήσεις σε δύο μέτωπα, της Μακεδονίας και της Ηπείρου. Ο Στρατός Θεσσαλίας, υπό τη διοίκηση του διαδόχου Κωνσταντίνου, σε διάστημα 20 ημερών, αφού κατέλαβε την οχυρή τοποθεσία του Σαρανταπόρου (9-10 Οκτωβρίου), απελευθέρωσε διαδοχικά τις πόλεις της Κεντρικής και Δυτικής Μακεδονίας. Στις 26 Οκτωβρίου εξανάγκασε την τουρκική φρουρά της Θεσσαλονίκης σε παράδοση και την επομένη εισήλθε θριαμβευτικά στην πόλη. Μέχρι τις αρχές Νοεμβρίου ολοκληρώθηκε η απελευθέρωση και των υπόλοιπων περιοχών της Δυτικής Μακεδονίας.

Με την έναρξη του πολέμου ο Στρατός Ηπείρου, υπό τη διοίκηση του Αντιστρατήγου Σαπουντζάκη, αφού εξασφάλισε την ελληνοτουρκική μεθόριο μεταξύ Ακτίου και Τζουμέρκων, διεξήγαγε μια σειρά νικηφόρων επιχειρήσεων. Στις 10 Ιανουαρίου 1913, υπό τις διαταγές του διαδόχου Κωνσταντίνου και ενισχυμένος με δύο μεραρχίες, ενέτεινε τις προσπάθειές του για την απελευθέρωση της περιοχής. Η σφοδρή επίθεση της 20ής Φεβρουαρίου κατέληξε στην άνευ όρων παράδοση του οχυρωματικού συγκροτήματος του Μπιζανίου και την απελευθέρωση της πόλης των Ιωαννίνων (21 Φεβρουαρίου). Στη συνέχεια και μέχρι τις 5 Μαρτίου 1913 απελευθερώθηκαν όλες οι ελληνικές πόλεις της Βορείου Ηπείρου.

Με τη συνθήκη ειρήνης του Λονδίνου στις 17 Μαΐου 1913 τερματίστηκε ο Α΄ Βαλκανικός Πόλεμος. Όμως, οι διαφορές για τη διανομή των ανακτηθέντων από την Τουρκία εδαφών προκάλεσαν προστριβές στους κόλπους των νικητών. Οι διεκδικήσεις της Βουλγαρίας, που εξελίχθηκαν σε σοβαρά μεθοριακά επεισόδια σε βάρος της Ελλάδας και της Σερβίας, είχαν ως επακόλουθο τη σύναψη αμυντικής συμμαχίας μεταξύ των δύο χωρών (19 Μαΐου 1913). Η άμεση αντίδραση Ελλάδας και Σερβίας στην αιφνιδιαστική βουλγαρική επίθεση της 16ης Ιουνίου 1913 σημαδότησε την έναρξη του Β΄ Βαλκανικού Πολέμου.

Ο Ελληνικός Στρατός, μετά την εκκαθάριση της Θεσσαλονίκης από τα βουλγαρικά τμήματα στις 17 Ιουνίου, ανέλαβε ευρείας έκτασης αντεπίθεση κατά της ισχυρής βουλγαρικής αμυντικής τοποθεσίας Κιλκίς - Λαχανά. Ακολούθησε η ομώνυμη μάχη (19-21 Ιουνίου), που κατέληξε σε περιφανή αλλά αιματηρή νίκη των ελληνικών δυνάμεων. Η προέλαση των ελληνικών στρατευμάτων στην Ανατολική Μακεδονία και στη Δυτική Θράκη συνεχίστηκε μέχρι τα μέσα Ιουλίου του 1913 με σπουδαίες επιτυχίες στα πεδία των μαχών (Δοϊράνη, οροσειρά Κερκίνης, στενά Κρέσνας κ.ά.) και την απελευθέρωση των πόλεων της περιοχής. Η αποχώρηση των Βουλγάρων σημαδεύτηκε από ειδεχθείς λεηλασίες, ιδιαίτερα στη Νιγρίτα, στις Σέρρες και στο Δοξάτο. Η ισχυρή βουλγαρική αντεπίθεση της 15ης Ιουλίου κατά των άκρων της ελληνικής διάταξης στο Πέτσοβο και στη Μαχομία έληξε με βαριές απώλειες για τη Βουλγαρία που επιζητούσε την ανακωχή. Με την υπογραφή της Συνθήκης του Βουκουρεστίου στις 28 Ιουλίου 1913 έληξε ο Β΄ Βαλκανικός Πόλεμος. Στην Ελλάδα παραχωρήθηκαν τα εδάφη από την κορυφογραμμή του όρους Κερκίνη μέχρι τις εκβολές του ποταμού Νέστου.

Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι συνιστούν μία από τις ενδοξότερες σελίδες της ελληνικής ιστορίας. Η επίτευξη μεγάλου μέρους των εθνικών διεκδικήσεων και ο διπλασιασμός του ελληνικού κράτους σε έκταση και σε πληθυσμό συνέβαλαν στην κοινωνική, πολιτική και οικονομική ανάπτυξη της χώρας.

ΕΠΙΣΤΡΑΤΕΥΣΗ

17 Σεπτεμβρίου 1912

Ο Λαός την κοινοποίησιν του διατάγματος της επιστρατεύσεως εδέχθη μετά ευθουσιασμού εξάλλου εν τε τω εσωτερικώ και εξωτερικώ, οι υπόχρεοι δε εις στρατεύσιν έσπευδον μετά ευθουσιασμού. Χάρης δε –και τούτο πρέπει να ομολογηθή– εις την εργασίαν, ην παρεσκεύασε το καταργηθέν Έπιτελείον, η επιστράτευσις διεξήχθη όσον το δυνατόν κανονικώς, πλην ελαχίστων τινών παρατηρηθεισών ελλείψεων. Και ούτω τα σώματα συμπληρούμενα ανεχώρουν συγκεντρούμενα προς βορράν, εγγύς των συνόρων.
Λεωνίδα Ι. Παρασκευοπούλου¹, Αναμνήσεις 1896-1920, τόμος πρώτος, εν Αθήναις 1933, σελ. 123

Αθήνα, 18 Σεπτεμβρίου 1912

Ευθύς μόλις ετοιμάστηκα πήραμε το σιδηρόδρομο για την Αθήνα. Αγοράσαμε και διάφορα μάλλινα εσώρουχα και άλλα αναγκαία πράγματα για εκστρατεία. Είμαστε βέβαιοι πως θα φύγουμε από την Αθήνα και πόλεμος να μη γίνει. Τ' απόγευμα πήραμε το τραμ για τους στρατώνες. Ούτε «Ζήτα», ούτε φωνές, ούτε πυροβολισμοί, ούτε ταραχή και θόρυβος. Μ' άρεσε αυτό.

Φτάσαμε στο Σύνταγμα. Μόλις πέντε μήνες πέρασαν από τότε που το αφήκα. Πήγαμε ίσια σ' ένα μάζωμα από επιστράτους, που με τα βιβλιάρια στο χέρι έζωναν ένα τραπέζι φορτωμένο χοντρούς καταλόγους, όπου τους είχαν γραμμένους. Τους έστελναν στους διάφορους λόχους με δεκανείς. Έτσι χωριστήκαμε ο Μίχος και γω γιατί εκείνον τον έστειλαν στον 6ο λόχο και μένα στον 1ο. Άε μας έντυσαν σήμερα.

Ο Γιάννης ο Κραλλέρης που ξέρει το ζήτημα της επιστράτευσης, γιατί αυτός ετοιμάζε την εργασία τόσα χρόνια που δουλεύει στο επιτελείο, μου είπε πως σε έξι μέρες θα 'μαστε έτοιμοι να φύγουμε για τα σύνορα. Φιλίππου Στεφ. Δραγούμη², Ημερολόγιο. Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913, εκδόσεις «Δωδώνη», Αθήνα - Γιάννινα 1988, σελ. 18-19

Τρίκαλα, 23-25 Σεπτεμβρίου 1912

Ο λόχος μου εστρατωνίσθη εις τους παλαιούς Στρατώνας Τρικκάλων και εις τον κάτω αριστερά τω εισερχομένω θάλαμον του μεγάλου Στρατώνος.

Μετά την μεσημβρίαν της 23ης κατετάγησαν εισέτι 51 στρατιώται άνευ βαθμοφόρου.

[...] Απάντων των καταταγέντων έλειπον, άλλων μεν κλιτοσκεπάσματα και αντίσκηνα, άλλων σακκίδια και αγγεία φαγητού και άλλων όπλα, ιματισμός και υπόδησις.

Τη 24η Σεπτεμβρίου κατετάγησαν 52 οπλίται με διαφόρους και αυτοί ελλείψεις.

Τη 25η, 16 ακόμη. Ούτω συνεπληρώθη η δύναμις του λόχου μου, εις στρατιώτας μόνου, ουχί όμως και βαθμοφόρους.

Κωνσταντίνου Ν. Ζωρογιαννίδη³, Ημερολόγιον πορειών και πολεμικών επιχειρήσεων 1912-13, Β' έκδοση, ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 1992, σελ. 16

Αθήνα, 25 Σεπτεμβρίου 1912

Φεύγω από το σπίτι και ούτε γυρίζω να κοιτάξω. Ο ουρανός ροδίζεται από την ανατολή και τα σύννεφα χρυσώνονται. Ο Ύμηττός μενεξεδής φανερώνεται ανάμεσα στα κλαδιά του βασιλικού περιβολιού, που ευωδιάζει. Έρημος ο δρόμος. Μόνο δυο τρεις στρατιώτες σαν και μένα τραβούν προς την ανατολή, προς τους Αμπελόκηπους. Τραγουδά σιγαλά και κει που τραγουδά πάνω, γιατί δακρύνω. Σε λίγο ο ήλιος βγαίνει πίσω από τον Ύμηττό κατάξυθος.

Είμαι έτοιμος' επήρα μαζί μου ό,τι με χρειάζεται. Ο γυλιός μου, τα φουσέκια, το τουφέκι μου, όλα μαζί ζυγίζουν απάνω από 20 οκάδες. Θα υποφέρω τις πρώτες μέρες, γιατί ακόμη είμαι αδυνατισμένος ύστερ' από πέντε μήνες εντατική μελέτη. [...]

1. Κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους ο Λεωνίδας Παρασκευοπούλος διετέλεσε διοικητής του 2ου Συντάγματος Πεδινού Πυροβολικού, έπειτα αρχηγός Πυροβολικού του Στρατού και διοικητής της Χ Μεραρχίας (Απρίλιος - Ιούλιος 1913).
2. Έφεδρος δεκανέας και μετέπειτα λοχίας του 1ου Λόχου του Ι Τάγματος του 1ου Συντάγματος Πεζικού. Μετά τον τραυματισμό του στο Σαραντάπορο, τοποθετήθηκε στο Κρυπτογραφικό Τμήμα του Έπιτελείου.
3. Λοχαγός, διοικητής του 3ου Λόχου του Ι Τάγματος του 19ου Συντάγματος Πεζικού της VII Μεραρχίας.

Ξεκινήσαμε. Πέρασαμε από την οδόν Σόλωνος και βγήκαμε στην Ομόνοια όπου μαζεύτηκε χιλιάδες κόσμος και μας χειροκροτούσε. Στο δρόμο του Πειραιά είδα τον Ιωάνη που περίμενε να περάσουμε. Έκανε μέρος του δρόμου πλάι μου. Ο γυλιός με βάραινε πολύ, γλιστρούσα στις λάσπες του ποτισμένου δρόμου και κοίταζα τον Ιωάνη. Πάλι μαλάκωσε η καρδιά μου τόσο πολύ, που δάκρυσα. Δεν ήθελα να δακρύνω.

Φτάσαμε στο στρατιωτικό σταθμό του σιδηρόδρομου της Λάρισας, στο Ρουφ. Μας φόρτωσαν σαράντα σαράντα σε φορτηγά βαγόνια με μόνο 4 μικρούς φεγγίτες και ύστερα από κάμποση ώρα ξεκινήσαμε. Σ' όλη τη γραμμή, όσο να βγούμε από την Αθήνα, γυναίκες, παιδιά, γέροι μας εχαιρευόσαν και τινάζοντας το χέρι προς το βοριά μας κατευόδιαν. Κοίταξα από τη μισανοιγμένη πόρτα για τελευταία φορά την άσπρη την Αθήνα χρυσωμένη από τον ήλιο, που σίμωνε το βασιλείμα, και τον Υμηττό πίσω ροδισμένο και πάλι δάκρυσα κρυφά. Δεν ήθελα να δακρύνω, φεύγοντας.

Φιλίππου Στεφ. Δραγούμη, Ημερολόγιο. Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913, σελ. 24-26

Αθήνα, 26 Σεπτεμβρίου 1912. Ημερολόγιο Απόστολου Ηλία Πουλόπουλου⁴

Αποχαιρετισμός εις το σπίτι. Εις Ζάππειον παρετάχθημεν και εφωτογραφήθημεν. Πλήθος μας περιστοιχίζε. Περί την 11 ανεχωρήσαμεν διά τον γύρον Ακροπόλεως, διήλθομεν εμπροσθεν του εργοστασίου το οποίον απεχαιρέτισα ελπίζων εάν επανερχόμενη σώως να το μεγαλώσω, και εφθάσαμεν εις την θέσιν Ρουφ και παρά το μηχανικόν Σύνταγμα. Επιβιβάσθημεν την Λαρισσαϊκήν την 3 μ.μ. και υπό τας επιφημίας υπ' οτου πλήθους το οποίον έτρεχε να προφθάση το βραδέως βαινόν τραϊνόν. Ύψνος εντός του βαγονίου ο εις επί του άλλου. Την 8ην πρωϊνήν άφριξ εις Λάρισσαν.

Ημερολόγια και γράμματα από το μέτωπο. Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913⁵, εισαγωγή - επιμέλεια: Λύντια Τρίχα, Εταιρεία Ε.Λ.Ι.Α., Αθήνα 1993, σελ. 39-40

Αθήνα, 30 Σεπτεμβρίου 1912. Ημερολόγιο Μαθιού Νικ. Μακκά⁶

Πού να το πιστευα προ δέκα ημερών πως τώρα θα ήμουν ανθυπίατρος και θα τραβούσα για τα Σύνορα. Στης 26 το βράδυ έφθασα στις Αθήνας. Ο Στρατός έχει φύγη ο περισσότερος για τα σύνορα. Φαίνεται πως η κινητοποιήσις και η συγκέντρωσις έγιναν με μεγάλην τάξιν. Βαπόρια διαρκώς μετέφεραν στρατόν και ο σιδηρόδρομος κάθε δύο ώρες έφενυγε με πυρομαχικά, κανόνια και στρατόν. Όλος ο κόσμος ελπίζει πως αυτήν την φοράν θα νικήσωμε.

Ημερολόγια και γράμματα από το μέτωπο. Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913, σελ. 123

Αθήνα, 1 Οκτωβρίου 1912

Οι πλείστοι των ανδρών είναι, περίπου είκοσι ετών διότι εστρατολογήσαμε και εγώ και ο Μακρής εκ των αστρατεύτων και οι αστράτευτοι ή θα ήσαν κάτω του 21 έτους ή πάνω των 40, εκτός αν ήτο κανείς Κρητικός, μέχρι των είκοσι πέντε ετών.

[...] Άμα μπήκαμε στο τραϊνό, σε δύο βαγόνια τρίτης θέσεως, ευτυχώς που δεν ήσαν από 'κείνα που έγραφαν: «Ιππιοι 8, άνδρες 40», και εδόθη το τελευταίο συνθηματικό σφύριγμα προς εκκίνησιν, αρχίσαμε το τραγοίδι που λέγουν στην Κρήτη όταν κινούν για να πάνε να πάρουν τη νύμφη.

Ιωάννου Καραβίτη⁷, Ο Βαλκανοτουρκικός Πόλεμος. Η Απόβαση στη Σάμο. Ο Κρητικός Αγών. Απομνημονεύματα, εκδόσεις Πετσιβα, Αθήνα 2001, σελ. 116

Ταξίδι από το Σουδάν στον Πειραιά, 4 Οκτωβρίου 1912

Στις 4/17 Οκτωβριού, μαζί με είκοσι άλλους και μία Εγγλέζα νοσοκόμο, ξεκινήσαμε. Όλη η παροικία είχε μαζευτεί στο Σταθμό για να μας κατευοδώσει. Συγκίνηση, ευχές, ευθουσιασμός. Από σταθμό σε σταθμό, μεγάλωνε ο αριθμός μας από άλλους που βιάζονταν επίσης να φτάσουν εγκαίρως στην Πλατρίδα. Μέσα στο τρένο μάθαμε πως είχε κηρυχθεί ο πόλεμος. Στην Αλεξάνδρεια, όταν φτάσαμε, βρήκαμε τους Έλληνες στο πόδι. Ευθουσιασμός μεγάλος. Όλοι ήθελαν να πάνε εθελοντές. Μπαρκάραμε σε ρωσικό πλοίο, το «Τσικατσώφ», που γέμισε με επιστράτους, εθελοντές και τον Έρυθρό Σταυρό. Η ανυπομονησία

4. Στρατιώτης του 10ου Λόχου του 1ου Συντάγματος Πεζικού της II Μερραρχίας Πεζικού.

5. Η έκδοση περιλαμβάνει μαρτυρίες και αποσπάσματα ημερολογίων αγωνιστών των Βαλκανικών Πολέμων.

6. Ανθυπίατρος της 2ης Μοίρας Νοσοκομείων της II Μερραρχίας.

7. Οπλαρχηγός, επικεφαλής προσκοπικού σώματος Κρητών.

μας να φτάσουμε ήταν μεγάλη. Στον Πειραιά μαθαίνουμε πως ο Στρατός μας μπήκε στην Έλασσόνα. Κόσμος άπειρος στην προκουμιά. Ενθουσιασμός, συγκίνηση...

Δημητρίου Α. Καμπάνη⁸, Αναμνήσεις του πολέμου και της ειρήνης, εκδόσεις «Γνώση», Αθήνα 1983, σελ. 46-47

Αθήνα - Πειραιάς, 2-3 Νοεμβρίου 1912

Στις 2/15 Νοεμβρίου μας επιθεωρούν στο Τουδί. Ήμαστε περίπου 1.000 άνδρες από όλα τα μέρη της γης. Στις 3/16, με βραδινή πορεία, κατεβήκαμε στον Πειραιά για να μπαρκάρουμε. Πώς φτάσαμε, ο Θεός το ξέρει· ποτέ δεν είχαμε κάνει πορεία με όλα μας τα πράγματα, και οι περισσότεροι από μας ήταν άνθρωποι του γραφείου ή του μαγαζιού. Γεωργοί ή εργατικοί δεν υπήρχαν σχεδόν καθόλου.

Δημητρίου Α. Καμπάνη, Αναμνήσεις του πολέμου και της ειρήνης, σελ. 49

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ

Τουρκικός σταθμός στο Βελεμίσι (Αγιοφύλλο Τρικάλων), 6 Οκτωβρίου 1912

Οι τούρκοι μόλις είδαν αντιάρτας να ορμούν εναντίον τους ούτε να πυροβολήσουν εσκέφθησαν. Όπου φύγει-φύγει πίσω εις το Τουρκικόν έδαφος απ' όπου μπορούσε καθ' ένας χωρίς να σκεφθούν να τρέξουν να οχυρωθούν προς τον Σταθμόν των τουλάχιστον.

Το πίσω μέρος του Σταθμού δεν μας εφαινετο και είχαμε την ιδέα ότι εκεί θα έτρεχαν να κλεισθούν μέσα και έτσι ελλησιάζαμε προσεκτικά. Άμα νύκτωσε πλησιάσαμε γύρω της Κούλας και τότε αντιλήφθημεν ότι είχαν φύγει όλοι. Εγύρισα στο χωριό και ετηλεφώνησα του Αστυνομίου Εκκλησάρη τα συμβάντα, συγχρόνως του παρεκάλεσα να μου στείλη 100 οκάδες φωμί, το ίδιο βράδυ και 25 οκάδες τυρί φρέτα και κανέναν υπαξιωματικόν με μικράν δύναμιν να καταλάβη τον σταθμόν, να τηρήση την τάξιν διότι ημείς θα φεύγαμε το πρωϊ προς την Διμηνίτσα.

Ιωάννου Καραβίτη, Ο Βαλκανοτουρκικός Πόλεμος, σελ. 124

Κάμπος Ελασσόνας, 6 Οκτωβρίου 1912

Τροχάδην μας κατέβασαν σε μια ρεματιά για να μη φανιόμαστε από αντίκρυ. Τότε πρωτακούσαμε τα κανόνια μας και των Τούρκων τα κανόνια. Παράξενη συγκίνηση μάς ερόδισε τα πρόσωπα. Οι λόχοι του τάγματός μας παρατάχτηκαν και οι διμοιρίες κατά τετράδες σε παράταξη, ξαπλωμένοι περιμέναμε. Τ' αυτιά μας και το νου μας στις κανονιές και στο τουφεκίδι τα είχαμε.

Δεν αργήσαμε να κινηθούμε πάλι. Πέρασαμε κάποιο φρούδι και βρεθήκαμε στον κάμπο. Όλη την άποψη της μάχης την είχαμε μπροστά μας. Οι πεζοί μας ταχτικότεα προχωρούσαν από όλες τις μεριές, προφυλαγμένοι όσο μπορούσαν από το έδαφος. Τα κανόνια μας πυροβολούσαν από το μέρος της Τσαρίτσανης και από πάνω από τις απότομες κατηφοριές πίσω απ' την Έλασσόνα στα πρώτα υψώματα του Ολόμπου, απαντούσανε τα τούρκικα. Ο άσπρος καπνός των οβίδων που σκάγαν, άνητιζε στον αέρα. Νόμισα μια στιγμή πως εβλεπα γυμνάσια, όχι αληθινή μάχη.

Φιλίππου Στεφ. Δραγούμη, Ημερολόγιο. Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913, σελ. 47-48

Σαραντάπορο, 9 Οκτωβρίου 1912

Λιήνυσα εν μέσω λόφων και διαφόρων εδαφικών ανωμαλιών απόστασιν περί τα τέσσαρα χιλιόμετρα και εξέλεξα θέσιν ακριβώς άνωθεν του Σαρανταπόρου και ανατολικώς της αμαζιτής οδού. Αι πυροβολαρχίαι έφθασαν βραδέως μεθ' όλας τας προσπάθειάς του προσωπικού. Μόλις κατέλαβε θέσιν η 1η Μοίρα του 2ου Πυροβολικού Συντάγματος και ήρξατο του πυρός, αντιλήφθην ότι η απόστασις ήτο μεγάλη και διέταξα την ετέραν μοίραν ως και το 3ον Πυροβολικόν Σύνταγμα να προχωρήσουν, υποδείξας καταλληλοτέρας θέσεις προς κατάληψιν. Ο σκοπός μου ήτο να βάλλωμεν από της πρώτης επαφής κατά του εχθρού επαρκή αριθμόν βλημάτων επιτυχών, ίνα το ταχύτερον αταλλαγή της πίεσεως το Πεζικόν. Έπέτυχον δε τούτο ιδίως διότι πυροβολαρχίαι τινές, ως η υπό του λοχαγόν Μαρκουλάκην κατέλαβε θέσιν εγγύτατα του εχθρικού πυροβολικού και εβαλλεν ες αποστάσεως 1500 μ.

Λεωνίδα Ι. Παρασκευοπούλου, Αναμνήσεις 1896-1920, σελ. 125

8. Εθελοντής στρατιώτης του 10ου Λόχου του 15ου Εφεδρικού Συντάγματος (αποσπασμένος στο Αρχηγείο από 1 Ιανουαρίου 1913).

Σαραντάπορο, 9 Οκτωβρίου 1912

Αι' αλμάτων, βραδέως, ηρωικώς, το πεζικόν προχωρεί, κερδίζει έδαφος. Σχεδόν δεν πυροβολεί...
Προς τι, ο εχθρός είναι αθέατος μέσα εις τα χαρακώματά του.

– Εμπρός, παιδιά! Εμπρός! Στη φωτιά! Στη φωτιά!

Αυτά αι λέξεις διατρέχουν την ελληνικήν γραμμήν.

Και οι άνδρες αποτόμως εγείρονται... Ένας εχθρικός καταγισμός... Ένας, δύο, τρεις, δέκα στρατιώται κλονίζονται, πίπτουν και κυλιούνται επάνω εις τας πέτρας, πληγωμένοι, φουευσμένοι ίσως. Οι άλλοι, ασυγκίνητοι, προχωρούν ακόμη ολίγα μέτρα και πίπτουν εκ νέου πρηνείς επί του εδάφους...

Χρειάζονται δύο ώραι διά 2 έως 300 μέτρων προέλασιν. Δεν είναι φοβερόν;

Τέλος περί τας 2 μετά μεσημβριαν, του πεζικού κατακτήσαντος μικρόν μέρος του οροπεδίου διά του οποίου είναι προσιτόν το στενόν, το πεδινόν πυροβολικόν λαμβάνει θέσιν. Και ανοίγει πυρ.

Τα πράγματα αλλάσσουν τότε όφτιν.

Με ακριβειαν και ταχύτητα εκτάκτους οι μαθηταί του συνταγματάρχου Λεπιντι, της γαλλικής αποστολής, στέλλουν τας οβίδας των τας καταστρεπτικάς διά τας τουρκικάς πυροβολαρχίας και χαρακώματα.

Το ελληνικόν πεζικόν ημπορεί τώρα να προελάση ταχύτερον, των πυρών των εχθρικών πυροβόλων στραφεύτων διά ν' απαντήσουν εις τας βολάς των Σνάϊδερ...

Εις τα χαρακώματά των οι Τούρκοι αρχίζουν να εκπλήσσονται βλέποντες την αυερχομένην πλημμυρίδα την οποίαν δεν ημπορούν να σταματήσουν. Η βολή των γίνεται νευρικωτέρα, λυσοωδεστέρα, και επομένως ολιγώτερον ακριβής... Οι «Σεϊτάν», οι σατιανάδες, όπως αποκαλούν την ημέραν εκείνην τους Έλληνας προχωρούν, προχωρούν πάντοτε.

Jean Leune⁹, Ελληνοτουρκικός πόλεμος. Μακεδονική εκστρατεία, μτφρ. Χ. Νεοκλέους, εκδοτικός οίκος Γεωργίου Δ. Φέξη, εν Αθήναις 1914, σελ. 32-33

Σαραντάπορο, 9 Οκτωβρίου 1912. Ημερολόγιο Απόστολου Ηλία Πουλόπουλου

Προχωρώ πρηνήδον και τάσσομαι εις την γραμμήν έχων αριστερά του Σ. Φετσινόπουλον δεξιά του επιλοχία και του Κ. Αρνήν. Το πυρ του εχθρού είναι σφοδρόν και μας βάλλει ανηλεώς διότι είμεθα αποκάλυπτοι και εντελώς εκτεθειμένοι, ενώ ημείς δεν δυνάμεθα να τον διακρίνωμεν διότι είναι κρυμμένος όπισθεν βάττων και προχωμάτων. Έχομεν αρχίσει πυρ βάλλοντες από 600 μέτρα κατά της απέναντι κορυφογραμμής και έχομεν εννοήσει ότι ο εχθρός ευρίσκεται εκεί. Σκοπεύω αριστερά κατά διαταγήν του επιλοχίου επί της κλητείας και ολίγον κατωτέρω της κορυφογραμμής με πυρ ταχύ.

Αίφνης ακούω τον Φετσινόπουλο να φωνάζη «Αποστόλη πάει το χέρι μου» γυρίζω και ατενίζω και βλέπω το πρόσωπόν του καταματωμένον. Σφαίρα τον επλήγωσε εις τα μάγουλα και την χείρα, του φωνάζω «κουράγιο» και εξακολουθά να ρίχτω. Αλλά ο εχθρός ήδη αρχίζει να μας βάλλη με το πολυβόλον το οποίον κυριαλεκτικώς θερίζει. Αρχίζω να ακούω αλλεπαλλήλους φωνάς πληγωμένων. Είμεθα τόσοσν εκτεθειμένοι ώστε ο λοχαγός διατάσσει «παύσατε πυρ» διά να πέσωμεν και προσφυλαχθώμεν. Αλλά τούτο δύσκολον διότι ο εχθρός είναι τουλάχιστον 100 μέτρα υψηλότερά μας και μας βλέπει καλά.

Αίφνης ακούομεν το εχθρικόν τηλεβόλον να βάλλη εναντίον μας και ήδη εκρήγνυνται αι οβίδες εις την αριστεράν πτέρυγά μας πλησίον ενός λευκού οικίσκου, όπου ευρίσκονται μερικοί στρατιώται. Ούτοι αναγκάζονται να μετατοπισθώσιν δι' άλματος. Το πυροβολικόν μας όμως έχει αρχίσει να βάλλη κατά του εχθρού και ούτω το καθ' ημών βάλλον τηλεβόλον σιγά και άρχεται μονομαχία του πυροβολικού. Εις εκάστην βολήν του τηλεβόλου μας αισθανόμεθα άμετρον θάρρος και εις κάθε ομοβροντία τού φωνάζομεν «μπράβο, βάρα του». Αλλά το εχθρικόν πολυβόλον εξακολουθει βάλλον, ημείς δε πρηνήδον πεσμένοι προσπαθώμεν να σχηματίσωμεν ταχύσκαπτα προχώματα προ των κεφαλών μας. Τοποθετώ το παγούρι και το φτιαράκι, αι σφαίραι του πολυβόλου χαμηλώνουν αλλ' ευτυχώς ουδεμία με έθιξεν. Εις επίμετρον βροχή αρχίζει να πίπτει και το ψύχος όσον βραδιάζει επαισθητότερον, ημείς ακινητούμεν και έχομεν μουνδιάσει.

Ο επιλοχίας μου ζητεί καπνόν και μου στρίβει τσιγαρέτον καθώς και εις τον εαυτόν του, καπνίζομεν μετά δυσκολίας υπό μουσικήν σφαιράν.

Ημερολόγια και γράμματα από το μέτωπο. Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913, σελ. 44

9. Πολεμικός ανταποκριτής και ειδικός απεσταλμένος του παρισινού περιοδικού L'illustration.

Γρίμποβο Άρτας, 10 Οκτωβρίου 1912

Όλιγον μετά το μεσονύκτιον της 10ης Οκτωβρίου, ενώ βροχή ραγδαία εμάστιζε το ριγούν στρατεύμα και εκροτάλιζεν ως έμφυχος επάνω εις τας πετρώδεις πλαγιάς, ο εχθρός επιτεθείς μετ' αγρίας σφοδρότητος κατώρθωσε να εκτοπίση το 7ον ευζωνικόν τάγμα εκ των κλιτύων της στενωπού, να καταλάβη τα παρά το Κελεντίνι υψώματα και ενισχυθείς να επιχειρήση γενικήν έφοδον εις όλον το μέτωπον της Ελληνικής παρατάξεως επί του Γριμπόβου.

Εις βοήθειαν των προς στιγμήν καμφθέντων – είνε αληθές – αν μη και εν μέρει διασκορπισθέντων ευζώνων, έσπευσε το 15ον σύνταγμα πεζικού και δι' αντιπερισπασμού ηρωικού επέτυχε την απώθησιν του εχθρού και την ανακατάληψιν των θέσεων. Αι απώλεια, εννοείται, δεν ήσαν μικραί. Εδώ εφρονεύθησαν ο Λοχαγός Φοδόπουλος, επί της κορυφής του υψηλοτέρου λόφου, πολλοί υπαξιωματικοί και 200 άνδρες.

Ηλία Κατσαντώνη¹⁰, Η εκπόρθοις του Μπιζανίου, εκδοτικός οίκος Γεωργίου Δ. Φέξη, Εν Αθήναις 1914, σελ. 8

Στενά Πέτρας Λάρισας, 11-14 Οκτωβρίου 1912

Η μεραρχία διελθούσα δι' Ελασσάνος έφθασεν εις την είσοδον των Στενών της Πέτρας, όπου έλαβεν ειδοποίησιν εκ μέρους του Λοχαγού πυροβολικού Μαζαράκη Κων., αρχηγού των προσκόπων, ότι ούτοι κατείχον την βορείαν έξοδον της στενωπού και συνεπώς η μεραρχία ηδύνατο αφόβως να διέλθη αυτήν. Είναι περιττόν να προσθέσω ότι η υπό των προσκόπων κατάληψις της βορείας έξοδου της στενωπού, στενωπάτης και διά μικρών δυναμέων δυναμένης να αμυνθή, απήλλαξε την μεραρχίαν και αγώνων αλλά κυρίως επιβραδύνσεως ημερών ολοκλήρων.

Αλεξάνδρου Μαζαράκη-Αινιάνος¹¹, Απομνημονεύματα, εκδόσεις «Ικαρος», Αθήναι 1948, σελ. 117

Κλεισούρα Λάρισας, 16 Οκτωβρίου 1912

Ακολουθώ την κορυφογραμμή του λόφου προς το σημείον που ακούγονται τα σαλπίσματα, καλυπτόμενος στην παρυφή του δάσους και βλέπω το τμήμα που ανήρχετο εις τον λόφον και είχαν καθίσει οι τούρκοι πριν ανέλθουν εις την κορυφήν. Όπως είχαν καθίσει είχαν γυρισμένη την πλάτην προς την κορυφή και τα πρόσωπα εστραμμένα προς τη βρύση, καμαρώνοντες και θαυμάζοντες εκείνους που εσάλπιζαν. Αυτή η κουταμάρα των τούρκων μούμεινε ανεξήγητος. Σταματώ και περιμένα να πλησιάσουν εις το σημείον που βρίσκομαι όλοι [οι] άνδρες, που ακολουθούν κατ' άνδρα και που τους κάνω σημείο να προχωρούν σιγά χωρίς να προκαλούν θόρυβον με τα ποδάρια τους στα χαλίκια ή το σπάσιμο των ξεράν κλαριών. Αμα πλησιάσαν είδα ότι οι κομιτατζήδες τόχαν στρίψει, είχαν αλλάξει κατεύθυνσιν και έγιναν άφαντοι. Όπως ήσαν καθισμένοι οι τούρκοι, και μας είχαν γυρίσει τις πλάτες, δύο έδιδαν καλόν στόχον, εμφανετο ολόκληρος η πλάτη τους. Αυτοί οι δυστυχείς εδολοφονήθησαν. Μια παταριά και μια φωνή: «Αχά ααά απάνω τους», και οι τούρκοι τάχασαν. Ούτε να γυρίσουν να ιδούν προς τον τόπον του κινδύνου. Σαν ελατήρια πετάχτηκαν προς τα κάτω ενώ την ιδίαν στιγμήν τους επετίθετο και ο Μακρής με τον καπετάν Ανδρέα από το μέρος του δρόμου προς τη βρύση. Είναι ζήτημα αν έριξαν οι τούρκοι μια τουφεκιά, εχάθησαν τον κατήφορο μέσα στα κλαριά και καθ' ένας έτρεχε όπως και από όπου μπορούσε. Έφυγαν οι τούρκοι κακήν κακώς με μικράς ζημίας χάρις εις την σβελτοσύνην τους.

Ιωάννου Καραβίτη, Ο Βαλκανοτουρκικός Πόλεμος, σελ. 152-154

Πλατύ Θεσσαλονίκης, 20 Οκτωβρίου 1912

Τη 8η πρωινή ώρα η Μεραρχία ετέθη εις κίνησιν εκ της Κορυφής κατευθυνθείσα κατά του περι το Πλατύ ευρισκομένου εχθρού. Ο υπ' εμέ λόχος ταχθείς επί κεφαλής του Συντάγματος και της όλης Μεραρχίας εν τάξει μάχης, έλαβεν ως αντικειμενικόν σκοπόν τον σιδηροδρομικόν σταθμόν Πλατύ, ένθα έπρεπε να στηρίξη το αριστερόν του δεδομένου ότι το ανεξάρτητον ευζωνικόν θα εστήριζεν εκεί το δεξιόν του. Έβρεχε βροχήν θυελλωδεστάτην, το φύχος αφόρητον, το έδαφος ωργωμένον, το πεδίον εντελώς ανοικτόν και ακάλυπτον. Υπό τοιαύτας συνθήκας ο λόχος μου προχωρών, εν αρχή υπέκρυφεν εις τα πυρά

10. Πολεμικός ανταποκριτής της αθηναϊκής εφημερίδας ΕΜΠΡΟΣ.

11. Με το βαθμό του Λοχαγού υπηρέτησε αρχικά στο επιτελείο της VII Μεραρχίας, μετά την κατάληψη της Θεσσαλονίκης στο επιτελείο του πρίγκιπα Νικολάου και, από τον Ιούνιο του 1913, στο επιτελείο της V Μεραρχίας.

τον αντιπάλου πυροβολικού από αποστάσεως 1200 περίπου μέτρων, κατά των οποίων πυρών αντέταξε τον κατάλληλου σχηματισμόν προχωρών πάντοτε, χωρίς ν' ανοίξη προώρας πυρ.

Το εχθρικό πυροβολικόν έβαλλε κεκαλυμμένον. Το ημέτερον πυροβολικόν ανταπεκρίθη. Ο λόχος μου εξηκολούθει προελαύνων και ελισσόμενος, διά μέσου των καλλιεργημένων αγρών, βουτημένω των ανδρών μέχρι του γόνατος εις την λάσπην, βαλλόμενος σποραδικώς υπό των πυρών του τε εχθρικού πυροβολικού και πεζικού, υπό τας δυσμενεστέρας ατμοσφαιρικής συνθήκας, διά διαδοχικών αλμάτων, άνευ απωλείας της συνοχής των τμημάτων του και άνευ προώρου ενάρξεως του πυρός, μετά θάρρους απαράδειγματίστου και γενναϊότητος απαράμιλλου, απάντων των αποτελούντων αυτόν ανδρών.

Τοιουτοτρόπως προχωρών ο λόχος μου και εφ' όσον επλησίαζε προς την εχθρικήν τοποθεσίαν, ως ήτο επόμενον, υπέκυπτε περισσότερον εις τα πυρά του εχθρού. (Μιας βολιδοθήκης εκραυγείσης προ του μετώπου του λόχου, εδέχθη το κέλφος παρά τους πόδας μου' οπότε παρατυχών στρατιώτης μου με προσητένισεν εάν έλαθόν τι και εις απάντησιν τω είπον, «Δεν είναι, παιδί μου, για μας», τουθ' όπερ τον ευεθουσίασε πολύ). Φθάσαντες τέλος εις την απόστασιν των 400 μέτρων από του σιδηροδρομικού σταθμού, δηλαδή της εχθρικής τοποθεσίας, διεκρίναμεν ατάκτους κινήσεις πηγαينوερχομένων ατόμων, εμπροσθεν μιας σκηνης παρακειμένης τω κτιρίω του σταθμού. Και τούτους εξελάβομεν εν αρχή ως ευζώνους, λόγω της συνεσκοτισμένης ατμοσφαιρας και της κατασιπτούσης βροχής και σχηματισθείσης ομίχλης, και μέχρι τωσαύτης πειθούς ώστε εις εν των τμημάτων μου, όπερ είχον διατάξει να ποιήση έναρξιν πυρών, εξηναγκάσθη ν' άρω την τοιαύτην μου διαταγήν και να διατάξω «μη». Η βροχή δίοπτρα δεν επέτρεπε. Παρομοίαν αντίληψιν ως ανωτέρα έσχε και ο Διοικητής του τάγματος ταγματάρχης Γιαννόπουλος Δημ. Έν τούτοις εν τη προελάσει του λόχου μου διηκρινίσθη το πράγμα και διά πυρός αρξαμένου, τη διαταγή μου, προηγηθέντος του «εφ' όπλου λόγχη», ο λόχος μου με επί κεφαλής τον υποφαινόμενον ώρμησε κατά του σταθμού, εξετόπισε τον κατέχοντα αυτόν εχθρόν, κατέλαβε τούτον και κατεδίωξε τον φεύγοντα εχθρόν διά των πυρών του.

Κωνσταντίνου Ν. Ζωρογιαννίδη, Ημερολόγιον πορειών και πολεμικών επιχειρήσεων 1912-13, σελ. 34-35

Γέφυρα ποταμού Λουδιά, περιοχή Γιαννιτσών, 20 Οκτωβρίου 1912

Ευζώνοι λοιπόν και πρόσκοποι ορμούν ηγουμένου του Μαζαράκη πληγωμένου. Οι Τούρκοι τρέπονται εις φυγήν και μεταβαίνουν να τοποθετηθούν εις δύο χιλιάδων μέτρων απόστασιν εκείθεν της γεφύρας, την οποίαν, εν τω πανικώ αυτών, λησμονούν ν' ανατινάξουν.

Οι ευζώνοι τότε λοξεύουν προς ταριστερά πορευόμενοι εις κατάληψιν της ξυλίνης γεφύρας του Λουδιά, όπου έπρεπε να ευρίσκεται ήδη το σώμα των προσκόπων.

Ο λοχαγός Μαζαράκης μένει λοιπόν μόνος επί της γεφύρας του σιδηροδρόμου με τους 70 άνδρας του.

Εκατέρωθεν του καταστρώματος της γεφύρας έχει τεθή δυναμίτις. Υπό το πυρ των Τούρκων ο Μαζαράκης κατορθώνει να κόψη τα σύρματα που την συνδέουν. Εις τας δώδεκα και μισή μετά μεσημβρίαν όλα είνε κομμένα. Η γέφυρα εσώθη. Η μεραρχία ημπορεί να διαβή.

Jean Leune, Ελληνοτουρκικός πόλεμος. Μακεδονική εκστρατεία, σελ. 116

Κόμανος Κοζάνης, 3 Νοεμβρίου 1912

Όταν ξημέρωσε ο λόχος τους αντικαταστάθηκε από ένα λόχο πεζικού και πέρασε στην οπισθοφυλακή.

Κατάκοποι, όπως ήταν, πήρανε θέση μέσα σε κάτι αμπέλια, όλος ο λόχος σε μια γραμμή. Στη γραμμική αυτή παράταξη τους βρήκαν αδέσποτες σφαιρες και μερικές οβίδες του εχθρικού πυροβολικού, που εντυχώς δεν έσκασαν. Μια απ' αυτές πέφτει πενήντα βήματα πίσω από τη γραμμή τους. Δεν έσκασε, αλλά βρήκε όπως έπεφτε το λαιμό ενός μουλαριού και το αποκεφάλισε. Μια δεύτερη πέφτει δεξιά από τον διπλανό του στρατιώτη, του παίρνει ξυστά το μηρό κι' ανοίγει λάκκο, που μέσα του χάνεται ο μισός τραυματίας. Η τρίτη οβίδα πέφτει μπροστά τους, σε απόσταση δυο μέτρα και τους σκεπάζει με λάσπη.

Ήταν τυχεροί! Αν έσκαζαν οι τρεις εκείνες οβίδες θα είχανε πολλούς νεκρούς και τραυματίες.

Μιχάλη Μ. Δημητρίου¹², Όρθιοι στην καταιγίδα, Αθήνα 1955, σελ. 39

12. Εθελοντής δεκανέας Μηχανικού της V Μεραρχίας.

Μελίχοβο (Μελιά) Ιωαννίνων, 13 Νοεμβρίου 1912

Στις 2 μ.μ. μας διατάζουν να είμαστε έτοιμοι να κατέβουμε χαμηλότερα¹³ πρόκειται ν' αρχίσει μονομαχία πυροβολικού, γιατί έφτασαν τα πεδινά μας κανόνια. Είμαστε όλο χαρά¹⁴ επιτέλους, θ' απαντήσουμε στους Τούρκους. Πράγματι, σε λίγο αρχίζουν τα δικά μας – πρώτα με δύο βολές, και έπειτα ανά τέσσερις. Κάπου, το πεζικό ρίχνει πυρά ομάδων. Ο αντίλαλος των πυρών, από βουνό σε βουνό, μοιάζει με άνεμο που σφυρίζει. Μέσα στην παγωμένη ησυχία, ο κρότος έχει κάτι που μαγεύει. Αδύνατο να μάθουμε τι γίνεται.

Δημητρίου Α. Καμπάνη, Αναμνήσεις του πολέμου και της ειρήνης, σελ. 69

Πεστά Ιωαννίνων, 29 Νοεμβρίου 1912

Κατά την χειμωνιάτικη εκείνη αυγή ο ήλιος έλαμψε θερμός, θαλπερός ώστε να ενθουμίσει εις το κατάφυτρον στρατεύμα ένα κομμάτι ποθητής ανοίξεως. Έις τας 8 ακριβώς π. μ. οι εϋζώνιοι πρώτοι εφώρμησαν από των λόφων της Βαλτσούρας ακράτητοι. Χρησιμοποιούντες όσον ηδύνατο τας εδαφικάς ανωμαλίας κατάρθρωσαν δι' ελιγμών ψυχραίμων και σοφών ν' αναβούν απαρατήρητοι την γραμμήν της Βαλτσούρας και εκεί ν' ανοίξουν εξ εγγυτάτης αποστάσεως, σχεδόν από 700 μέτρων, αιφνίδιον και σφοδρόν πυρ κατά του εχθρού.

Συγχρόνως το κέντρον και το αριστερόν, προχωρούντα μετά πολλής δυσκολίας λόγω της επιθέσεως του εχθρικού πυροβολικού, προσηγγισαν όσον ηδύνατο.

Περί την μεσημβρίαν το πυρ εκόπασεν, αλλά μετά μίαν ώραν επαυλήθη επίμονον. Ταυτοχρόνως δύο τάγματα εϋζώνων ενεφανίσθησαν από της χαράδρας της Σκληβάτης, εναντίον των οποίων το Τουρκικόν πυροβολικόν διηύθυνεν αμέσως πυκνότερον κανονιοβολισμόν. Αλλ' οι εϋζώνιοι ουδέ προς στιγμήν ελύγισαν.

Ηλία Κατσαντώνη, Η εκπόρθησις του Μπιζανίου, σελ. 19

Περιοχή Πεστών Ιωαννίνων, 29 Νοεμβρίου 1912

4 μ.μ. Οι Τούρκοι φαίνεται ότι υποχωρούν. Να είναι άραγε αλήθεια; Το πυροβολικό μας βάλλει ζωηρά, και μόνο ένα τούρκικο κανόνι ακούεται. Ακούονται και τα πυροβόλα. Η μάχη, ζωηρή, εξακολουθεί μέχρι τις 6 μ.μ., και στις 6.30 μ.μ. κατεβαίνουμε από το ύψωμά μας στον κάμπο και παίρνουμε θέσεις ακροβολιστικάς. Το χωριό Πεστά κατελήφθη από τους εϋζώνους. Οι Τούρκοι υποχωρούν. Οι δικοί μας χτυπούν τις καμπάνες, ζητωκραυγάζουν, ψάλλουν τον Εθνικό Ύμνο και φωνάζουν «Χριστός Ανέστη»... Αργότερα, μάθαμε ότι κυριεύσαν τρία κανόνια και υλικό. Εμείς δεν ακούσαμε παρά λίγες σφαιρές, και μια οβίδα εξερράγη αριστερά μας. Το κρύο, φοβερό.

Δημητρίου Α. Καμπάνη, Αναμνήσεις του πολέμου και της ειρήνης, σελ. 75-76

Μπιζάνι Ιωαννίνων, 3 Δεκεμβρίου 1912. Ημερολόγιο Πετρόπουλου Παν. Πετροπουλάκη¹³

Την 4ην πρωΐτην ώραν μετά γενομένην πρόχειρον διασκευήν του εδάφους υπό των ανδρών ο μεν λόχος κατέλαβε θέσιν αναμονής ο δε διοικητής του λόχου προσλαβών ισχυράν περιτολίαν επροχώρησεν και εκατόπτειυσεν το έδαφος προς ανεύρεσιν των προσβάσεων του ισχυρού Μπιζανίου, ας έδει να καταλάβη κατά την διαταγήν ην είχεν. Επειδή δε οι προκείμενοι και παρακείμενοι λόφοι συνεχέοντο προς τον λόφον του Μπιζανίου και όντες ως εκ τούτου διωδιάκριτοι και εκ του σκότους της νυκτός εσταμάτισε προς στιγμήν αναμένων το λυκαυγές, όποτε, ακούσαντες θόρυβον εκ των προελαυνόντων δεξιά εϋζώνων, ο λόχος προήλασε μετά τούτων και κατέλαβεν έμπροσθεν του Μπιζανίου λίθινα τινά υψώματα ή φράγματα και βραχάδες προεξοχάς εν θέσει μάχης, όποτε περί την 7ην πρωΐτην ώραν του λοχαγού πρώτου δώσαντος το σύνθημα προήλασε κατ' άνδρα αποστάσεως 20 βημάτων έκαστος, βαλλόμενοι υπό του πυροβολικού και πολυβόλων του εχθρού από τα προχώματα του εχθρού.

Η προέλασις προς το Μπιζάνι εγένετο διά μέσου δύο βαθυτάτων και αποτομοπατών χαραδρών διά την διάβασιν των οποίων απητήθησαν δύο ολόκληροι ώραι βαλλόμενοι διαρκώς υπό των πολυβόλων πεζικού και των τηλεβόλων των 17 και 21 του οχυρού Μπιζανίου, μέχρις ου κατωρθώθη να παραταχθή ο λόχος μέχρι της 9.30 ώρας. Από της στιγμής ταύτης παραταχθείσαι αι τρεις διμοιρίαί εις την γραμμήν της μάχης ήρξαντο βάλλουσαι κατά του 300-400 μ. απόστασιν κειμένου οχυρού Μπιζανίου, καθ' ην εφ' ολόκληρον την ημέραν το καταληφθέν αντέρεισμα και η συνεχόμενη χαράδρα εβάλλοντο βροχηδών δι' οβίδων

13. Ανθυπασπιστής Πεζικού, που υπηρέτησε στο Στρατό Ηπείρου. Το 1913 ο λόχος του υπήχθη στην VIII Μεραρχία.

πολυβόλων και πυρών, του Πεζικού κρυπτομένου υπό τα σκέλαστρα του Μπιζανίου. Κατά την διάρκειαν της μάχης έσχομεν 14 τραυματίας. Περί την 6ην μ.μ. συνεπεία διαταγής εγκαταλείποντες τας θέσεις μετέβημεν ίνα ταχθώμεν αριστερά του τρίτου ανεξαρτήτου τάγματος των ευζώνων, ο διοικητής του οποίου μετά την συνάντησιν μας παρέπεμφε να ταχθώμεν αριστερά των προφυλακών του και ουχί αριστερά του τάγματος, καθ' ην είχομεν διαταγήν.

Ημερολόγια και γράμματα από το μέτωπο. Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913, σελ. 157

Μπιζάνι Ιωαννίνων, 19 Φεβρουαρίου 1913

Περαιωθεισών όλων των παρασκευών και της μεταφοράς των πυρομαχικών, ήρξατο ο κατά Μπιζανίου φοβερός κανονιοβολισμός διαρκέσας μέχρι της 7 ½ νυκτερινής ώρας. Καθ' όλην την νύκτα εβάλλοντο οι Τούρκοι εκ περιτροπής καθ' ωρισμένα διαστήματα από διαφόρους πυροβολαρχίας. Οι Τούρκοι ασθενώς απήντων και λόγω των απωλειών των αλλά και ένεκα της ολοέν μειώσεως των πυρομαχικών των. Όλη η προσοχή των, εστρέφεται προς το δεξιόν μας, διότι απ' εκεί ενόμιζον ότι θα λάβη χώρα η κυρία επίθεσις, προς τούτο δε μετέφερον εκεί και δυνάμεις εκ του δεξιού των. Ούτω την νύκτα της πρώτης ημέρας του ενεργηθέντος κανονιοβολισμού το ορισθέν απόσπασμα καλώς εκτελέσασ την ευτολήν του επλησίασε το οχυρόν Άγιος Νικόλαος, χωρίς ο εχθρός να το αντιληφθή και κατέλαβεν αυτό πριν ή οι Τούρκοι προλάβωσι ν' αμυνθώσι. Εκ τούτων τινές εφρονεύθησαν, άλλοι έφυγαν και κατήλθον προς την πεδιάδα των Ιωαννίνων και άλλοι συνελήφθησαν. Ευθύς δε από την πρωϊαν της επομένης ήρξατο μέρος του Πεζικού ημών του αριστερού να κατέρχεται προς την πεδιάδα των Ιωαννίνων και να βαδίζει κατά της πόλεως.

Λεωνίδα Ι. Παρασκευοπούλου, Αναμνήσεις 1896-1920, σελ. 148-149

Θεσσαλονίκη, 17 Ιουνίου 1913

Άυστηρά επιφυλακή. Το απόγευμα εις τας 3.30 μ.μ. εκκίνησις του λόχου μας διά την γενικήν επίθεσιν κατά του Βουλγαρ. στρατού της πόλεως. Καταλαμβάνομεν στενά η φρουρά αρχίζει τουφεκίδι πυκνό και πολυβόλα. Όταν ενύκτωσε ήμουν σύνδεσμος με τον αυθυπολοχαγόν Μεταξάν, τουφεκίδι πυκνό, βόμβαι, πολυβόλα, πανδαμόνιου. Ο φρονεμένος, τον μεταφέρω με 3 άλλους πέρνω το παγούρι του. παγερόν ρίγος. Αγρυπνούμεν έως το πρωϊ. Κανονιοβολισμός των 3 τελευταίων ανθισταμένων οικημάτων, παράδοσις Βουλγάρων. Νίκη Αέρα!

Ελλης Π. Ανδρουλή, Το ημερολόγιον ενός στρατιώτου. Ο Ελληνοβουλγαρικός Πόλεμος του 1913¹⁴, Αθήναι 1971, σελ. 53

Σούλοβο (Σκεπαστό Θεσσαλονίκης), 19 Ιουνίου 1913

Το ημέτερον λοιπόν τάγμα αφίκετο εις τον τόπον της μάχης παρά το Σούλοβον, μετά μιας ώρας πορείαν, παραταχθέν αμέσως προς μάχην. Η μάχη, μέχρι της στιγμής της αφίξεως του ημετέρου τάγματος, αμφέρρεπε και μάλιστα μικρού δειν να εκρίνετο υπέρ των Βουλγάρων, υποχωρήσαντος μάλιστα του τμήματος των συζυγαρχιών Πυροβολικού της Μεραρχίας. Πλην, επί τη εμφανίσει του ημετέρου τάγματος, επανέλαβε τούτο τας προτέρας του θέσεις.

Το ημέτερον τάγμα, εμπλακέν επιτυχώς εις τον αγώνα και ενισχύσαν καταλλήλως τα μαχόμενα από πρωϊας εκεί ημέτερα στρατεύματα –τα οποία ως εκ του δασώδους του εδάφους δελεασθέντα, και υπό την εχθρικήν πίεσιν, ηπέλησαν υποχώρησιν– κατώρθωσε να ανατρέψη την κατάστασιν εις βάρος των Βουλγάρων, τραπέντων εις άτακτον προς την Νιγρίταν φυγήν, καίτοι δυνάμειως αποτελουμένης εξ 8 ταγμάτων μετά δύο ορειβατικών πυροβολαρχιών και κατεχόντων επικαίρους θέσεις. Και τα τοιαύτα συνέβησαν περί την 8ην μ.μ. ώραν, τουτέστιν άμα τη επελεύσει του σκοτούς της νυκτός.

Κωνσταντίνου Ν. Ζωρογιαννίδη, Ημερολόγιον πορειών και πολεμικών επιχειρήσεων 1912-13, σελ. 90

Ατζί Γκιολ (Πικρολίμνη Κιλκίς), 19 Ιουνίου 1913

Επήγα λοιπόν εις το 16ον σύνταγμα, το οποίον επορεύετο αμέσως ανατολικώς της λίμνης Ατζή Γκιολ· αμέσως σχεδόν, διότι ευρισκόμεθα εις επαφήν προς τον βουλγαρικόν στρατόν, εδέχθημεν σφοδρότατον

14. Ημερολόγιον του Πινδάρου-Δημητρίου Ανδρουλή, στρατιώτη του 11ου Λόχου του III Τάγματος του 1ου Συντάγματος Πεζικού.

πυρ του βουλγαρικού πυροβολικού, το οποίον ήτο τεταγμένον επί των βορείως της λίμνης υψωμάτων. Το έδαφος, ως ήδη είπον, ήτο εντελώς γυμνόν.

Αι εχθρικοί οβίδες εξερρηγνύοντο πυκναί εντός της παρατάξεως του συνεχώς προχωρούντος συντάγματος, προξενούσαι μεγάλας απωλείας, χωρίς να προκαλέσουν ούτε σταμάτημα, ούτε δισταγμόν. Το θέαμα ήτο ούτω μεγαλοπρεπές και ικανόν να εμπνεύση υπερηφάνειαν διά τον ελληνικόν στρατόν, όταν καλώς διοικείται. Μερικαί των οβίδων έπιπτον επί της παρακειμένης λίμνης, ανυψούσαι στήλας ύδατος και προσθέτουσαι εις την μεγαλοπρέπειαν του θεάματος.

Αλεξάνδρου Μαζαράκη-Αινιάνος, Απομνημονεύματα, σελ. 136-137

Κιλκίς, 21 Ιουνίου 1913

Μετά την νυκτερ. πορεία διάρκ. όλην την νύκτα. Φθάνομεν 4 π.μ. Αρχή μάχης, όλον το μέτωπον διά κατάληψιν χωρίου Κιλκίς. Μαχόμεθα κατά πυροβολικού χελώνης. Εχθρικών αεροπλάνου. Προχώρησις. Πολλοί νεκροί στρατιώται, μας σώζει το Πυροβολικόν. Διαρκεί η μάχη έως τας 1 μ.μ. Έφοδος διά λόγχης. Κόπωσις μεγάλη. Δική μου λόγχη δεν μπαίνει. Περιγραφή αδύνατος.

Έλλησ Π. Ανδρουλή, Το ημερολόγιον ενός στρατιώτου, σελ. 61

Βέτρινα (Νέο Πετρίτσι Σερρών), 27 Ιουνίου 1913. Ημερολόγιο Κωνσταντίνου Τιμ. Βάσσου¹⁵

Την πρωϊνήν ώραν 4 ήρξατο εκ νέου σφοδρά η επίθεσις. Ο εχθρός καίτοι φοβερά οχυρομένος ενδίδει εις την ορμήν των Ευζώνων και του 5ου Πεζικού και εις τας 9.30 έχει τελείως υποχωρήσει ανατινάξων την γέφυραν. Εν τούτοις τα τοπομαχικά εξακολουθούν βάλλοντα και μας υποβάλλουν εις φοβεράς απωλείας. Μετά μεσημβριάν ο εχθρός έχει τελείως υποχωρήσει εν πανικώ. Κυριεύομεν τα 4 τοπομαχικά του εχθρού, απειρίαν τροφών και 70 βαγόνια εν Δεμίρ Ισάρ.

Οι Ευζώνες και το ορεινόν πυροβολικόν ενίκησαν οχυρομένον εχθρόν με τοπομαχικά.

Ημερολόγια και γράμματα από το μέτωπο. Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913, σελ. 203

Όρος Μπέλες (Κερκίνη Σερρών), 27 Ιουνίου 1913

Πρωϊ 6 π.μ. αρχίζομε βαδίζοντες εις τάξιν μάχης, είναι οχυρωμένοι εις τους πρόποδας απέναντι της πεδιάδος οροσειράς Μπέλες. Η μάχη διήρκεσε 12 ώρ. έως 6 μ.μ. Νίκη σφαιρά τρυπά πάλι γυλιό μου. Να ιδούμε, θα τριτώση; Επάνοδος εις το χωρίον πρώτου καταυλισμού πορεία 5 ωρών μετά την 12ωρον μάχην – Προφυλακαί μάς αντικαθιστούν. Πεινούμεν 24 ώρ. νηστικοί. Η Μάχη σχεδόν κλεφτοπόλεμος.

Έλλησ Π. Ανδρουλή, Το ημερολόγιον ενός στρατιώτου, σελ. 77

Ύψωμα Μπαμπίνα (Μεγάλη Κορυφή Δράμας), 2 Ιουλίου 1913

Ο εχθρός ανθίστατο δι' όλων των μέσων, ώστε να δοκιμάζομεν μεγάλας δυσκολίας περί την προχώρησίν μας· πλην το ημέτερον Πυροβολικόν, διά των ευστόχων λίαν κατ' αυτού βολών του, ανέσκαψε κυριολεκτικώς τα χαρακώματά του· υποστάς ούτω σημαντικής απωλείας και εκ της ραγδαίας ημών προελάσεως – της διευκολυνθείσης χάρις εις την ευστοχίαν των πυρών του ημετέρου Πυροβολικού – ετράπη εις φυγήν, παρασύρας και την τελευταίαν αυτού ωχυρωμένην γραμμήν την επί της κορυφογραμμής ευρισκομένην. Την φυγήν του παρηκολουθήσαμεν διά τε των πυρών και των ποδών· και ούτω την 4ην μ.μ. ώραν εγενόμεθα κύριοι των γενικών θέσεων του εχθρού.

Κωνσταντίνου Ν. Ζωρογιαννίδη, Ημερολόγιον πορειών και πολεμικών επιχειρήσεων 1912-13, σελ. 104-105

Στενά Κρέσνας, 7 Ιουλίου 1913

8 π.μ. Εκκίνησις προς μάχην μόλις καταλείπομεν του καταυλισμόν βαλλόμεθα υπό πυροβολικού. Οι οβίδες πίπτουν πολύ πλησίον μας ευτυχώς βοηθεία του Θεού διαφρεύγομεν του κίνδυνου. Εξακολουθούμεν προχωρούντες τροχάδην ολοταχώς κατά διμοιρίας κατά τετράδας εις παράταξιν έως τας 11 π.μ. ότε κρυπτόμεθα όπισθεν χαράδρας έως τας 3 μ.μ. Ο εχθρός υποχωρεί κανονικώς. Από τας 3 μ.μ. πορεία ατελείωτος κοπιαστική διερχόμεθα ατελείωτες υψηλάς κορυφογραμμάς 3 μ.μ. - 10 μ.μ. τέλος σταθμεύομεν. κοιμούμεθα το βράδυ εις υψηλήν κορυφήν 2000 μέτρα, κρύο.

Έλλησ Π. Ανδρουλή, Το ημερολόγιον ενός στρατιώτου, σελ. 97

15. Αξιωματικός Ιππικού του επιτελείου της Ι Μεραρχίας.

Πρεντέλ Χαν, 17 Ιουλίου 1913

Εξ άλλου το 15ον Σύνταγμα ευρίσκετο εις το δεξιόν και είχεν εμπλακή εις αγώνα προς τον εχθρόν, εντός δασώδους εκτάσεως, διακεκομμένης. Ο καιρός βροχερός, νεροχιόνιζε, κρύο φοβερό, ομίχλη πυκνή. Εν τη προελάσει ο λόχος μου ετέθη επί κεφαλής του τάγματος, μόλις δ' αφίκετο όπισθεν σχεδόν των παρά του εχθρού –ή μάλλον, προ των παρά του εχθρού– κατεχομένων υψωμάτων, αι δε περιτολίας μάχης αυτού εγένοντο δεκταί υπό των εχθρικών πυρών, ανεπτύχθη αμέσως ολόκληρος προς μάχην, εξακολουθών την προέλασίν του και αφηρών τα πυρά του εχθρού, με επί κεφαλής του υποφαινόμενον έφιππον, αφίκετο δε εις απόστασιν εφόδου. Εκεί, λαβόντων των ανδρών αναφυχήν, διέταξα «εφ' όπλου λόγχη» και «εμπρός προς έφοδον», δι' όλης της δυνάμεως των πνευμόνων μου, επαυαλαβόντων των σαλπικτών την διαταγήν μου διά των σαλπύγων των. Πάραυτα τότε ο λόχος μου, ως εις στρατιώτης, ακάθεκτος με ακολουθεί τροχάζοντα, ορμά κατά των εχθρικών θέσεων, εκδιώκει τον εχθρόν, καταλαμβάνει ταύτας και καταδιώκει τον φεύγοντα εχθρόν διά των πυρών του, ανασυντασσόμενος.

Κωνσταντίνου Ν. Ζωρογιαννίδη, Ημερολόγιον πορειών και πολεμικών επιχειρήσεων 1912-13, σελ. 140

ΑΓΡΙΟΤΗΤΑ ΠΟΛΕΜΟΥ

Σέρβια Κοζάνης, 10 Οκτωβρίου 1912

Όταν αι τουρκικαί αρχαί των Σερβίων έμαθον ότι η Ελασσών είχε καταληφθή υπό των Ελλήνων, έστειλαν χωροφύλακας να παρακαλέσουν μερικούς από τους εξέχοντας χριστιανούς, άνδρας και γυναίκας, και πέντε ιερείς να μεταβούν εις το κονάκι. Τούτο δε διά να καταστήσουν δήθεν γνωστά εις όλους μαζί τα μέτρα που επρόκειτο να ληφθούν.

Τοιουτοτρόπως ενεήκοντα άνδρες, γυναίκες και ιερείς, συνήχθησαν εις την μεγάλην αίθουσαν του διοικητηρίου, όπου και εκλειδώθησαν μόλις εισήλθον.

Ήσαν αιχμάλωτοι. Ήνε δε εύκολον να φαντασθή τις την φοβεράν αγωνίαν των, διότι από της πρώτης στιγμής δεν είχαν καμμίαν αμφιβολίαν περί της τύχης που τους ανέμενε...

Όταν οι πρώτοι φυγάδες του Σαρανταπόρου έφθασαν εις την πόλιν, τρέχοντες ως παράφρονες, παρέδωκαν εις την εκδίκησιν αυτών τους ενεήκοντα κρατουμένους διά να εκοπάση επί Ελλήνων η οργή των διά τον τρόπον που είχαν υλοστή.

Οι δυστυχείς αυτοί εσύρθησαν ένας-ένας έξω της φυλακής και υπεβλήθησαν εις βασανιστήρια αφαντάστου ωμότητος. Αι γυναίκες εβιάσθησαν, έπειτα δε αστεκεφαλίσθησαν όλοι...

Τα ακρωτηριασμένα πτώματα ερρίφθησαν εδώ κ' εκεί όπως έτυχε, αι δε αιμοσταγείς κεφαλαί, φρικαδώς μορφάζουσαι, με τα χαρακτηριστικά συνεσπασμένα υπό της οδύνης, ετοποθετήθησαν κατά υης, ως παράταξις φρίκης, εκατέρωθεν της οδού από της οποίας ο ελληνικός στρατός έμελλε να εισέλθη εις την πόλιν, διά να ευχηθούν το «καλώς ωρίσατε» εις τους νικητάς αδελφούς των.

Όταν τα ελληνικά στρατεύματα, αγαλλιάοντα διά την νίκην των, εισήλθον εις τα Σέρβια και είδον το απαίσιον θέαμα, μία ανέκφραστος κραυγή φρίκης εξήλθεν από τα στήθη όλων. Τίποτε δεν ημπορούσε να συγκρατήση τους άνδρας. Και ολίγας στιγμάς κατόπιν αι περισσότεραι από τας τουρκικάς οικίας της πόλεως είχαν παραδοθή εις τας φλόγας.

Jean Leune, Ελληνοτουρκικός πόλεμος. Μακεδονική εκστρατεία, σελ. 44-45

Πορεία από Ελασσόνα προς Σαραντάπορο, 16 Οκτωβρίου 1912

...Προς τα δεξιά της οδού, οπίσω από τας μακρινάς ράχεις ολίγος καπνός υπόφαιος ανέρχεται κατ' ευθείαν προς τον ουρανόν.

Έπειτα άλλος καπνός παραπλεύρως. Και έπειτα τρίτος, τέταρτος, δέκατος... Πυρκαϊαί έχουν αναφθῆ εκεί κάτω...

Τώρα μία πελωρία στήλη μελανόφαιος ανέρχεται πυκνή εις μαύρας τολύπας διά ν' απλωθή μετ' ολίγον εις ζοφερά λοφώματα... Ένα χωρίον καίεται. Χωρικοί χριστιανοί και μουσουλμάνοι αλληλομαχούν. Εάν σήμεραν το πυρπολούμενον χωρίον είναι χριστιανικόν, αύριον θα ήνε η σειρά ενός μουσουλμανικού... Αυτός ήνε ο πόλεμος.

Jean Leune, Ελληνοτουρκικός πόλεμος. Μακεδονική εκστρατεία, σελ. 26

Γιαννισιά, 21 Οκτωβρίου 1912

Οι Τούρκοι πίπτουν κατά εκατοντάδας. Προσπαθούν να διαφύγουν. Αλλά η καταχθόνιος πυροβολαρχία τους καταδιώκει ανηλεώς με την ακριβεία της βολής της. Και οι άνδρες εξακολουθούν να πίπτουν... Έκ των δύο συνταγμάτων μόνου ολίγοι τυχηροί εσώθησαν οι οποίοι κατάρθωσαν ν' απομακρυνθούν πλέον των 6000 μέτρων από τα ελληνικά πυροβόλα...

Το έδαφος είναι ακόμη κατεσπαρμένον από πτώματα. Τα περισσότερα έχουν φρικωδώς ακρωτηριασθή υπό των οβίδων. Κεφαλάι συντριμμένα, βραχίονες και κνήμαι σκορπισμένα. Μερικά σώματα δεν είναι πλέον παρά σωρός σαρκός ασπαιρούσης, μη διατηρούντα τίποτε το ανθρώπινον. Έδώ παρ' ολίγον να πατήσωμεν επάνω εις ανθρώπινον εγκέφαλον, εκεί εις ένα χέρι.

Θέαμα απαίσιον! Ούτε εις το όνειρόν μας δεν θα ήτο δυνατή δι' ημάς τοιαύτη οπτασία, καταστροφής, μακελλείου και θανάτου.

Jean Leune, Ελληνοτουρκικός πόλεμος. Μακεδονική εκστρατεία, σελ. 108

Λιγκοβάνη (Ξυλόπολη Θεσσαλονίκης), 15 Νοεμβρίου 1912

Παραμονή εις Λιγκοβάνην, ένθα προ δύο ημερών οι Βούλγαροι εκείθεν διεληθόντες επέρασαν διά πυρός και σιδήρου όλας τας Τουρκικάς οικογενείας, μη φεισθέντες ουδενός, αφ' ου προηγουμένως τας ελήστευσαν και εκόρεσαν επ' αυτών τας κτηνώδεις επιθυμίας των.

Κωνσταντίνου Ν. Ζωρογιαννίδη, Ημερολόγιον πορειών και πολεμικών επιχειρήσεων 1912-13, σελ. 46

Ιωάννινα, 22 Φεβρουαρίου 1913

Πήγα προς το ύψωμα που είναι δεξιά από τους στρατώνες. Στη μεγάλη πλατεία, μπροστά στους στρατώνες είναι μαζεμένοι χιλιάδες αιχμάλωτοι που τους έχουν περιφράξει σκοποί δικοί μας· η κατάσταση τους είναι λυπηρή· δεν είναι πια άνθρωποι αυτοί οι δυστυχισμένοι, είναι σκιές. Κυριολεκτικώς πετσι και κόκαλο. Πλήθος απ' αυτούς είναι σωριασμένοι κατά γης από αδυναμία και περιμένουν το θάνατο. Ζητούν κυρίως νερό· πολλοί δεν μπορούν ούτε να φάνε. Τους μοίρασαν φωμί. Η αποπνιχτική μυρωδιά που βγαίνει από το μάζωμά τους είναι κάτι το απαίσιο. Έχουν πάθει οι περισσότεροι σκορβούτο από την έλλειψη καλής τροφής. Αυτό που κάνει την φοβερότερη εντύπωση είναι πως ζωντανοί και πεθαμένοι είναι πεσμένοι μαζί. Δεν προστάνουν να σηκώνουν τους πεθαμένους. Την νύχτα πλήθος απ' αυτούς πέθαναν. Δεν μπορεί να μπει άνθρωπος μέσα στο στρατώνα, τέτοια είναι η βρώμα και η δυσωδία όπου κυλιούνται αυτές οι τρομαχτικές σκιές.

Φιλίππου Στεφ. Δραγούμη, Ημερολόγιο. Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913, σελ. 262

ΑΠΩΛΕΙΕΣ

Σαραντάπορο, 9 Οκτωβρίου 1912

Άφησα λοιπόν το όπλο στη θέση μου, πήγα σουρνάμενος από πίσω από τον Μπολόση και τον Προβελέγγιο, προς τ' αριστερά, ως τα πόδια του λαβωμένου. Πολύ αίμα είδα στο δεξί σκέλι του. Δεν κουνούσε, πεσμένος μπρούμυτα. Του έσχισα με το σουγιά μου το πανταλόνι από κάτω ίσαμε τα λαγόνια και το σώβρακο το ίδιο. Λίμνη αίμα άχνιζε χυμένο κάτω από το σκέλι. Έβγαίνε το αίμα από δυο τρύπες σφαιράς μια κοντά στη ρίζα του μεριού και η άλλη στο γόνατο από κει που βγήκε η σφαίρα. Πήγα να του ανασηκώσω να πάρω από την τσέπη τη μπροστινή τους επιδέσμοις του. Μα ξαπλωμένος δεν μπορούσα να το καταφέρω, γιατί είχε χάσει τις αισθήσεις του. Πήρα λοιπόν τον ένα το δικό μου· η πληγή του ήθελε σφίξιμο γερό ψηλά για να μη χάσει ο δυστυχισμένος όλο το αίμα του· έπρεπε να είχα ελαστικό, μα έκανα με τον επιδέσμο ό,τι μπορούσα βουτώντας τα χέρια για να σηκώσω το πόδι, στο χλιαρό το αίμα. Ύστερα πήγα να πάρω τον άλλο επιδέσμο μου, μα σκέφτηκα πως μπορεί να τον χρειαστώ και γω και ζήτησα τον ένα του Προβελέγγιου. Μου τον έδωσε. Έτσι έδεσα και την τρύπα του γόνατου. Σουρνάμενος έπειτα εγύρισα στη θέση μου και, αφού έτριψα στο χώμα τα χέρια μου για να καθαριστώ κάπως από το αίμα, ξαναπήρα το τουφέκι.

Φιλίππου Στεφ. Δραγούμη, Ημερολόγιο. Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913, σελ. 66-68

Σαραντάπορο, 9 Οκτωβρίου 1912

Εκείνη τη στιγμή καθώς εσημάδενα ακούω σφύριγμα και νιώθω σύγχρονα χτύπημα στ' αριστερό αντιβράχιο κοντά στον αγκώνα, ακουμπημένο ακριβώς μπροστά στην καρδιά μου.

– Την περίμενα, είπα χαμογελώντας και σύρθηκα και γω δεξιά πίσω από τους άλλους ήταν μια άσπρη κοτρώνα μισοριζωμένη στο χώμα και κει ακουμπησα το κεφάλι μου. Αντί, ο ανόητος να σχίσω το μανίκι μου να δεθώ ευκολότερα, έβγαλα με δυσκολία το γυλιό ξαπλωμένος και με το χέρι που άρχισε να πονεί όταν το τέντωσα. Ύστερα έβγαλα τ' αμπέχονο και σήκωσα το ματωμένο μανίκι του πουκαμίσου. Κρίταιξα να ιδώ τη λαβωματιά και είδα μια τρύπα κοντά στον αγκώνα. Επήρα το δεύτερο επίδεσμο μου και δέθηκα μονάχος όπως μπόρεσα. Ξανάβαλα τ' αμπέχονο γιατί έβρεχε πυκνότερα τώρα. Έλυσα το μανδύα από το γυλιό, σκεπάστηκα και έμεινα ξαπλωμένος εκεί κρατώντας αγκαλιασμένο το όπλο μου.

Φιλίππου Στεφ. Δραγούμη, Ημερολόγιο. Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913, σελ. 68-69

Χάνι Χατζηγώγου Λάρισας, 9 Οκτωβρίου 1912

Οι πληγωμένοι, άλλοι μούγκριζαν χωρίς διακοπή, άλλοι, όσοι ήταν πληγωμένοι στο στήθος ή στην κοιλιά, ανόσωναν βαριά και πνίγονταν, άλλοι, οι χτυπημένοι στο κεφάλι, βογγούσαν και παραμιλούσαν. Έξαφνα άρχιζε να παραπονιέται κανένας άλλος που για πολλήν ώρα είχε μείνει σαν αποβλακωμένος. Ήταν κι ένας που δεν ήταν πληγωμένος μα έτρεμε σύγκορμος και δεν μπορούσε να μιλήσει. Είχε πάθει νευρική διατάραξη από το φοβο.

Φιλίππου Στεφ. Δραγούμη, Ημερολόγιο. Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913, σελ. 78

Ελασσόνα - Χάνι Χατζηγώγου Λάρισας, 10-11 Οκτωβρίου 1912. Ημερολόγιο Μαθιού Νικ. Μακκά

10 Οκτωβρίου. Σήμερα το απόγευμα άρχισαν πάλι να φέρνουν τραυματίας. Έως το πρωί της 11 έφεραν στο δικό μας νοσοκομείο 120, και άλλους 140 στο νοσοκομείο της πριγκηπίσσης Αλίκης και στον ακραίο σταθμό του Χρησιτίου. Η συγκομιδή και η μεταφορά γίνονται ελεεινά. Αρκετοί βαρέως πληγωμένοι. Έκαμα και μίαν τραχειοτομίαν, για τραύμα του λάρυγγος. Πολλά γνωστά παιδιά είναι πληγωμένα. Το πρώτον Σύνταγμα έπαθε πολύ, επίσης καθώς λένουν το τέταρτον. Το πρωί ήδη εγνώσθη ότι οι Τούρκοι υποχωρούν καταδιωκόμενοι.

11 Οκτωβρίου [...] Εφύγαμε στην 1 και εφθάσαμε στις 6 στο Χάνι του Χατζηζώγα αφού επεράσαμε πάλι μίαν μεγάλην οροσειράν. Στον δρόμο θα συναντήσαμε περί τους 150 πληγωμένους που εληγαίναν πεζοί ή με κάρρα στην Ελασσόνα. Στο Χάνι ευρήκαμε τέσσερα χειρουργεία. Είχαν ακόμη καμμιά εκατοστή τραυματίας. Τους περισσότερους είχαν στείλη ήδη στην Ελασσόνα. Υπολογίζομεν τους τραυματίας του Σαρανταπόρου εις 700, καθώς έμαθα ύστερα ήσαν περίπου χίλιοι. Νεκροί περί τους 100. Τα χειρουργεία δεν είχαν ούτε κονιάκ, ούτε τσάι, ούτε φωμί, ούτε ξύλα για να ψήσουν. Πολλοί από τους τραυματίας έμειναν 24 ώρες στο ύπαιθρον.

Ημερολόγια και γράμματα από το μέτωπο. Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913, σελ. 129

Γιαννισά, 20 Οκτωβρίου 1912

Περί την 10ην πρωινήν ώραν, ενώ παρηκαλούθουν την μάχην ευρισκόμενος πλησίον των δύο μαχομένων Συνταγμαμάτων (10ου και 6ου) ήλθεν ο Υπασπιστής της Μεραρχίας Ταρχος Β. Καφαμπέλης, κατ' εντολήν του Μεράρχου, διαβιβάζων μοι την διαταγήν, ίνα μεταβώ παρ' αυτώ δι' υπηρεσίαν. Κατά την προς τα οπίσω επιστροφήν μας, και αφού διηύσσαμεν περί τα 400 μέτρα, ο Ταρχος Καφαμπέλης με παρεκάλεσεν, όπως σταματήσωμεν προς στιγμήν, ίνα δυνηθή να ανάφη σιγάρον... Εστάθημεν! Καθ' ην στιγμήν ήναπτε το σιγάρον του, μία βολίς τον εκτόπησεν εις την κεφαλήν, περί τον κρόταφον, και έπεσεν εκ του ίππου του νεκρός.

Νικολάου Τρικούπη¹⁶, Αναμνήσεις επεισοδίων και γεγονότων εκ των πολέμων μας (Μάρτιος 1897 - Μικρά Ασία - Αύγουστος 1922), εκδοτικόν τμήμα Ινστιτούτου Λαμπαδία, Αθήναι 1952, σελ. 21

16. Κατά την περίοδο των Βαλκανικών Πολέμων, έχοντας το βαθμό του ταγματάρχη, διετέλεσε επιτελάρχης της III Μεραρχίας.

Δρίσκος Ιωαννίνων, 28 Νοεμβρίου 1912

Ο εχθρός, ενισχυθείς την νύκτα διά νέων δυνάμεων εξ Ιωαννίνων, επετέθη την πρωίαν ορμητικώτατα. Η φάλαγξ αμύνεται, μάχεται με τον ενθουσιασμόν και τον πόθον ο οποίος την έφερεν έως εκεί επάνω, αλλά ματαιώσως. Μία σφαίρα τραυματίζει τον ταγματάρχην Μπαρδόπουλον εις τον αριστερόν πόδα, άλλη εις την χείρα του αρχηγόν Φώμακ και τρίτη δίδει τον θάνατον εις του βουλευτήν Λαυρέντιον Μαβίλλην, του γλυκύν και ευγενή Κερκυραίου ποιητήν.

Υπό του όγκου του εχθρού οι Έλληνες Ερυθροχίτωνες ηναγκάσθησαν κατασυντριβέντες να οπισθοχωρήσουν και ολίγον βραδύτερον να διαλυθούν με την ανάμνησιν ενός υψηλού, αλλά θλιβερού ηρωισμού, ο οποίος τίποτε ατυχώς δεν ημπόρεσε να προσφέρει εις τον αγώνα, εκτός από το άφθονον και αδικοχυμένον αίμά των.

Ηλία Κατσαντώνη, Η εκπόρθησις του Μπιζανίου, σελ. 17-18

Μανολιάσα Ιωαννίνων, 7 Δεκεμβρίου 1912

Ο μέραρχος Καλλάρης έκλαυσε μαζί με τους άνδρας του και το παιδί του.

Νεαρός ανθυπολοχαγός ο υιός του Στρατηγού ήτο επί τρεις ημέρας ασθενής και εκοιμάτο εις την σκηνήν του πατρός του. Ανήκεν εις ένα λόχον του 7ου πεζικού, ο οποίος εμάχετο από διημέρου εις την πρώτην γραμμήν.

Την 5ην Δεκεμβρίου ο πυρέσσων αξιωματικός μαθών τα συμβαίνοντα εδήλωσεν εις τον Στρατηγόν ότι θέλει να σπεύσῃ εις το σώμα του. Ο ιατρός δεν συνεφάνει, αλλ' ο Μέραρχος επέτρεψε.

Ταύτα συνέβαινον εις τας 3 1/2 μ.μ. Την ιδίαν νύκτα ανασιτάτως εις το στρατόπεδον. Οι αξιωματικοί του Επιτελείου ανήσυχον ευρύριζαν εδώ και εκεί. Εις τας 11 1/2 της νυκτός εκόμισαν ένα φορείον κλειστόν, το οποίον ετέθη εις την κενωθείσαν σκηνήν. Την πρωίαν ο Επιτελάρχης της Μεραρχίας ταγματάρχης Καραμανλικής ανέλαβε το θλιβερόν βάρος ν' αναγγείλῃ εις τον Στρατηγόν και πατέρα την στυγνήν είδησιν.

Εισήλθεν εις την σκηνήν και έμεινε περί τα πέντε λεπτά προσπαθών να εύρη τρόπον να εκφρασθῇ.

Ο Μέραρχος αντιληφθείς περί τίνος επρόκειτο ηρώτησεν ανήσυχος:

— Μα επί τέλους, πέστε μου: Επληγώθη ή εσκοτώθη;

Ο ταγματάρχης με ολίγας λέξεις διηγήθη τον ηρωικόν θάνατον του Σπύρου Καλλάρη.

Είχε φρονευθῆ ο λοχαγός του και αυτός ως ανθυπολοχαγός ανέλαβε την διοίκησιν του λόχου του.

Οι άνδρες ήρχισαν να ζαλίζωνται από τας σφαίρας και τας οβίδας. Ο νέος Καλλάρης σηκώνεται όρθιος, σύρει το ξίφος του, ορμά εμπρός και παρασύρει ενθουσιώντα πλέον τον λόχον του εις ηρωικήν επίθεσιν. Μία σφαίρα εύρε τον ανθυπολοχαγόν εις το μέτωπον και τον εφόνευσεν.

Ηλία Κατσαντώνη, Η εκπόρθησις του Μπιζανίου, σελ. 29-30

Καστοριά, 11 Δεκεμβρίου 1912. Ημερολόγιο Μαθιού Νικ. Μακκά

Πολλά μολυσμένα τραύματα, περισσότερα από όλας τας άλλας πόλεις. Ένα κατάγμα του μηρού και ένα του αντιβραχίου είνε ελεεινά μολυσμένα. Επίσης και μερικά άλλα μαλακών μορίων. Τρία διαμπερή του θώρακος είνε εις λαμπράν κατάστασιν. Από δύο του κρανίου (Streifschuesse) το ένα φαίνεται μολυσμένον με συμπτώματα μηνιγγιτικά. Επίσης μολυσμένον είνε ένα τραύμα του ώμου και της αρθρώσεως.

Έσχασα σήμερα έναν στρατιώτην με οστεομυελίτιδα του μηρού και ύάρθρον του γόνατος.

Ημερολόγια και γράμματα από το μέτωπο. Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913, σελ. 146

Ύψωμα Παλιοκούλια, περιοχή Μπιζανίου Ιωαννίνων, 12 Δεκεμβρίου 1912

3.30 μ.μ. Οι οβίδες ξανάρχισαν να έρχονται. Μας σκοτώσαν ένα στρατιώτη στον τόπο λεγόμενον Άκαϊρος... Τα καζάνια μας, που τα κουβαλάνε εδώ, τα βλέπουν οι Τούρκοι και γίνονται αιτία να μας κανονιοβολίσουν πάλι. Το πυροβολικό μας αναγκάστηκε να παύσει το πυρ του δύο φορές σήμερα. Τώρα, αργεί. Οι τουρκικές οβίδες είναι βολιδοφόρες και εκρηκτικές. Οι εκρηκτικές πέφτουν στον απέναντι λόφο, ενώ οι βολιδοφόρες σκάζουν από πάνω μας και μας γεμίζουν συντριμματα. Ο στρατιώτης που σκοτώθηκε έστριβε τσιγάρο. Την ώρα που σήκωνε το κεφάλι του πάνω από το πρόσωμα για να το ανάψει, μια οβίδα ή πέτρα τού πήρε το κεφάλι. Τόσο γρήγορα έγινε, που ο σύντροφος που καθότανε δίπλα του δεν το πήρε είδηση παρά αργότερα... Ολημέρα, λόγω του κανονιοβολισμού, μένουμε δίχως συσσίτιο. Δεν υπάρχει για το πεζικό εκνευριστικότερο πράγμα από το να δέχεται πυρά του πυροβολικού ενώ δεν μάχεται...

Δημητρίου Α. Καμπάνη, Αναμνήσεις του πολέμου και της ειρήνης, σελ. 88-89

Φιλιππιάδα Πρέβεζας, 10 Φεβρουαρίου 1913

Είμαι λίγες μέρες που είχα δει έναν μεσόκοπο χωριάτη από την Καστανιά του Πίνδου, που ήρθε με αγωνιά, από το χωριό, να προφτάσει το γιο του που ήταν ετοιμοθάνατος στο νοσοκομείο εδώ. Τον ήβρε πεθαμένο. Όπως ο τυφλός έχει χάσει την ελπίδα να ξαναϊδέει τον ήλιο έτσι κι αυτός είχε χάσει κάθε χαρά της ζωής. Αυτό το παιδί του ήταν το τρίτο που έχανε από την αρχή του πολέμου· τα δυο άλλα του σκοτώθηκαν στη Μακεδονία. Και δεν του μένει πια κανένα. Έκλαιγε σιωπηλά και ήσυχα και γύρισε στο χωριό σα να βιάζιζε με απόφαση ίσια στον τάφο του να μπει. Πάν' τα τρία παλληκάρια!

Φιλίππου Στεφ. Δραγούμη, Ημερολόγιο. Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913, σελ. 241-242

Μύλοι Προβίστης (Παλαιοκώμης Σερρών), 30 Μαΐου - 3 Ιουνίου 1913

30η Μαΐου. *Ανεφάνη επί ανδρός των μεταγωγικών μάχης του τάγματος ύποπτου χολερικών κρούσμα (σημειώτεον ότι το Τζάγεζι εμάστιζεν η χολέρα, δι' ο και ειδικόν Νοσοκομείον χολεριώντων εγκαθιδρύθη). Τούτου ένεκα ο μεν προσβληθείς απεμονώθη, ο δε τόπος του καταυλισμού ήλλαξεν, αραιωθέντων επί πλέον των διαφόρων τμημάτων του τάγματος και ληφθέντων όλων των δυνατών μέτρων προς παρεμπόδισιν της μεταδόσεως της νόσου, απομονωθέντων επίσης και των μεταγωγικών, εν οίς το κρούσμα. Ο προσβληθείς απεισιάλη εις το εν Τζάγεζι επί τούτω νοσοκομείον, ένθα και απεβίωσεν εξ' Ασιατικής χολέρας.*

1η Ιουνίου. *Έτερον κρούσμα επί στρατιώτου του 3ου λόχου, όστις και ούτος εις Τζάγεζι απεισιάλη διά κάρρου ευρεθέντος καθ' οδόν.*

3η Ιουνίου. *Έτερον κρούσμα επί στρατιώτου του 2ου λόχου. Τούτοις επηκολούθησαν και έτερα, εξ αν τινα θανατηφόρα. Εις υποδεκαενείς του 3ου λόχου, Αναγνώστου ονόματι εκ Καρδίτσης της Θεσσαλίας καταγόμενος, απέθανεν επί τόπου εν διασημάτι εξ ωρών. Μάλιστα ενθυμούμαι καλώς ότι ούτος παρουσιάσας εις τον ιατρόν του τάγματος τους ασθενείς άνδρας του λόχου, εξ αν τινες χολεροβλητοι, και ερωτηθείς παρά του ιατρού, παιδιάς ένεκεν -διότι ετύχχανεν εντραφέστατος- μήπως και αυτός είναι άρρωστος, απήντησε: «Μπα, Θεός φυλάξη, γιατρέ μου, δεν με βλέπεις;» Και όμως ούτος επαναγαγών τους ασθενείς εις τον λόχον μετά την επίσκεψιν του ιατρού, έπεσε κεραυνόπληκτος.*

Από της εμφανίσεως του πρώτου χολερικού κρούσματος ανέφερον περί τούτου εις το Σύνταγμα, ζητήσας ορρόν προς εμβολιασμόν των ανδρών του τάγματος, απολυμαντικά τινα φάρμακα και κάρρα ως μέσα μεταγωγής εις Τζάγεζι των χολεροβλήτων, τα οποία εβράδυναν να μοι αποσταλώσι, και ως εκ τούτου τα κρούσματα επληθύνοντο.

Τό Σύνταγμα, κατόπιν των χολεροβλήτων κρουσμάτων, απεμόνωσε το τάγμα κηρύξαν αυτό χολεροβλητον. Τούτου ένεκα έπαυσε πάσα επικοινωνία μετά του Συντάγματος - της διατροφής των ανδρών καταστάσης αλύτου προβλήματος.

Κωνσταντίνου Ν. Ζωρογιαννίδη, Ημερολόγιον πορειών και πολεμικών επιχειρήσεων 1912-13, σελ. 84-85

Ατζί Γκιολ (Πικρολίμνη Θεσσαλονίκης), 19 Ιουνίου 1913

Αι απώλειαι της μεραρχίας μας ήσαν εξαιρετικώς μεγάλαι την ημέραν αυτήν κυρίως από το βουλγαρικόν πυροβολικόν, το οποίον έβαλλε σφοδρώς κατά του εις ακάλυπτον εντελώς έδαφος προχωρούντος πεζικού μας. 1275 άνδρας εκτός μάχης είχεν η μεραρχία μας απέναντι ολικών απωλειών 2201 των τεσσάρων μεραρχιών (II, III, IV, V και ταξιαρχίας ιππικού), αν υπολογίση δε τις την μάχημόν της δύναμιν εις 7000 άνδρας περίπου, θα ίδη ότι εντός ολίγων ωρών έχασε περίπου το 1/5 των δυνάμεών της.

Αλεξάνδρου Μαζαράκη-Αινιάνας, Απομνημονεύματα, σελ. 137-138

Τσάγεζι (Ηρακλίτσα Σερρών), 19-20 Ιουνίου 1913. Ημερολόγιο Βασιλείου Χαρ. Σουρραπά¹⁷

Εφθάσαμεν εις Τσάγεζι εις τας 5 μ.μ. και επέσαμε εις νεκροταφείον των χολεριόντων, όπου υπέρ των 60 ήσαν στην παράδα, δυστυχείς συνάδελφοί μας. Μία οσμή ακούσαμε όλοι μας πολύ βρωμερή. Εκάμφαμεν οπίσω και ανήλθομεν εις τα υψώματα όπου κοπιασμένοι κατεκλίθημεν. Το μεσονύκτιον εξυπνώ και ακούγω βογγητά και τους νοσοκόμους με τον ιατρόν να περιέρχονται εις διάφορα μέρη του καταυλισμού. Έννόησα ότι κάτι τι το έκτακτον συμβαίνει. Είχα λίγο κάψιμο και αδιαθεσία. Είχα κινήνη μαζί μου και πήρα τρεις κόκκους και κατεκλίθην. [...]

17. Στρατιώτης του III Τάγματος του 20ού Συντάγματος Πεζικού της VII Μεραρχίας.

Ηγέρθημεν την πρωΐαν εις τας 5. Είδομεν πολλούς εκ των συναδέλφων μας εξαπλωμένους εις το έδαφος. Εκυλιόντο και εκλωτσούσαν τους πόδας ως βάτραχοι. Τους μετέφεραν εις εν μέρος μακράν του καταυλισμού υπό την επίβλεψιν του ιατρού και νοσοκόμου. Πολλοί εξ αυτών απεβίωσαν και συχνά οι νοσοκόμοι μετέφερον άλλους προσβληθέντας εκ της θανατηφόρου και φοβεράς νόσου χολέρας. Εις τας 8 επλησίασεν εν εκ των αντιτοπιλικών μας και ιατροί του ναυτικού εξήλθον όπως επισκεφθούν τους ασθενείς και εξακριβώσουν την νόσον εκ της οποίας πάσχουσι και αποφάνθησαν ότι είναι χολέρα.

Ημερολόγια και γράμματα από το μέτωπο. Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913, σελ. 185

Κιλκίς, 21 Ιουνίου 1913

Το απόγευμα καίεται το χωρίον ολόκληρον. Βούλγαροι υποχωρούν, πολύνεκρος η μάχη και ιδίως αξιωματικοί. Στρατιώται πολλοί νεκροί και τραυματίαι, η μάχη παραβάλλεται προς την του Σαρανταπόρου. Η φρίκη των νεκρών και τραυματιών. Ευτυχώς Θεού δόξα εσώθην. Το εσπέρας 7 μ.μ. τέλος κατασκήνωσις πλησίον του νερού, ανάπτουν πυράν, τρώγωμεν χήναν. Ύπνος, απόλαυσις μετά την μάχην. Μεγάλη πυρκαϊά τριγύρω των καιομένων χωρίων. Η Β. Μεραρχία μειον 1200 εκτός μάχης. Πολλοί αξιωματικοί.

Έλλης Π. Ανδρουλή, Το ημερολόγιον ενός στρατιώτου, σελ. 63

Δοϊράνη Κιλκίς, 23 Ιουνίου 1913

Η λίμνη ήταν γεμάτη πτώματα Βουλγάρων, που είχαν πεθάνει, όπως έλεγαν, από χολέρα. Φήμη κυκλοφορούσε πως και σ' όλα τα πηγάδια οι Βούλγαροι είχαν ρίξει πτώματα για να μολύνουν το Στρατό μας. Ο φόβος που προκαλεί η ιδέα της χολέρας είναι πολύ μεγαλύτερος από εκείνον που εμπνέουν τα πολεμικά όπλα. Γιατί από τις σφαίρες και τις οβίδες μπορεί κάπως να προφυλαχθεί κανείς· αλλά από τη χολέρα... Βεβαία, ήταν το μπόλι, αλλά πώς να είναι κανείς βεβαίος ότι είναι αποτελεσματικό;

Δημητρίου Α. Καμπάνη, Αναμνήσεις του πολέμου και της ειρήνης, σελ. 124-125

Δοϊράνη Κιλκίς, 23 Ιουνίου 1913

Ήλθαν οι στρατιώται και με τα πυρά καθηλώσαμε τους Βουλγάρους. Απέναντι όμως από την κωμόπολη της Δοϊράνης μας έβαλε το πυροβολικό, και από κάπου εκεί πλησίον τα εχθρικά πολυβόλα. Τόση ώρα που ήμουν όρθιος δεν με άγγιξε καμιά σφαίρα. Καθήσαμε εκεί κάμποση ώρα, η μάχη εμαίνετο και ο εχθρός προσπαθούσε να διασπάση τις γραμμές μας. Κατά τις 3 μ.μ. εξαντλημένος όπως ήμουν έπεσα κάτω πρηνηδόν, και ενώ τόση ώρα που ήμουν όρθιος δεν έπαθα τίποτε όπως ήμουν ξαπλωμένος εξερράγη άνωθέν μου μια οβίδα και μου έσπασε τον αριστερόν βραχίονα. Σηκώθηκε ένας στρατιώτης να με σύρη προς τα οπίσω, τραυματίζεται και αυτός. Ήναγκάστησαν να με σύρουν από τα πόδια για να με τοποθετήσουν εις απυροβλητον μέρος. Με μετέφερον στο χειρουργείον, ευρισκόμενον εις την πεδιάδα πλησίον του Ντεκωβίλ. Εκεί φαίνεται ελλείπει μεταφορικών μέσων παραμείναμε επί 36 ώρας. Είμεθα περίπου 400 τραυματίαι.

Γεώργιου Χριστόπουλου¹⁸, Κάποιες άλλες εποχές. Αναμνήσεις από τον στρατό. Βαλκανικοί Πόλεμοι - Ουκρανία - Μ. Ασία, Αθήνα 1984, σελ. 70-71

Βυρώνεια Σερρών, 5 Ιουλίου 1913

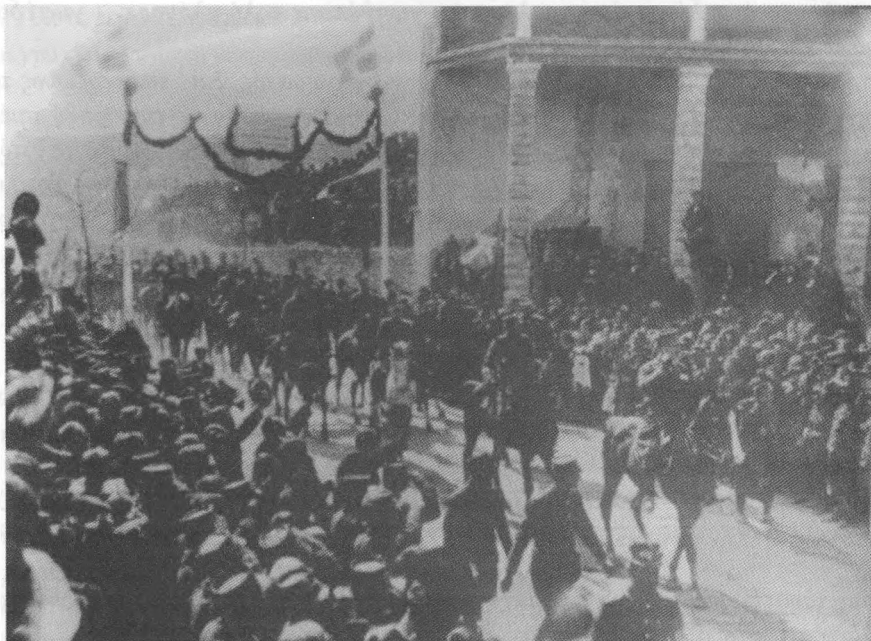
Ήρθε στρατιώτης του Γιάννη Καλλέργη το πρωί και μου είπε για την αρρώστια του την ξαφνική. Κατάλαβα αμέσως χολέρα. Τον είδα κρυφά, στο βαγόνι του ξαπλωμένο και πολύ αδύνατο· μου είπε λίγα λόγια. Όπως πάντα, αμέσως προβλέπω το χειρότερο. Ως το μεσημέρι είχε τελειώσει. Πειράχτηκαν τα νεύρα μου και έφυγα να συμμαζευτούν. Ύστερα περιμάζεψα τα πράγματά του και κάθισα που έσκαβαν το λάκκο. Βροχή με'βροντές. Έγραφα της Έφης. Σιχασιά. Καλύτερα να ήμουνα στο λόχο και να'χω ελπίδα να με πάρει βόλι, παρά εδώ που μόνο η χολέρα με φοβερίζει. Μα πάλι κι αυτό πρέπει να το υποφέρω, γιατί είναι άσχημο. Πρέπει να'χω τη δύναμη να μη με πειράζουν τ' άσχημα και τα σιχαμένα. Πατάς από τη Φάμνα(;), ακακία, σταυρός, ενταφιασμός. Ο Βασιλιάς κι όλοι οι πρίγκιπες και οι αξιωματικοί.

Φιλίππου Στεφ. Δραγούμη, Ημερολόγιο. Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913, σελ. 349-350

18. Επιλοχίας, διμοιρίτης του 2ου Τάγματος Ευζώνων του 5ου Συντάγματος Ευζώνων της Χ Μεραρχίας.

Εικόνα 7. Αξιωματικοί της V Μεραρχίας

Εικόνα 8. Είσοδος του διαδόχου Κωνσταντίνου στα Ιωάννινα

ΗΡΩΙΣΜΟΣ - ΙΔΑΝΙΚΑ

Λειανοκλάδιο, 14 Οκτωβρίου 1912

Προ ολίγου εισήλθεν εις τον σταθμόν ένας συρμός τραυματιών. Εις τα θυρίδας δεν βλέπει τις άλλο παρά άνδρας με την κεφαλήν φέρουσαν επίδεσμον από αιματωμένην οθόνην ή των οποίων το χέρι φέρεται εις λωρίδα εξηρητημένην από του τραχήλου.

Και εν τούτοις η θλιβερά εντύπωσις την οποίαν το θέαμα αυτό έπρεπε να παρέχη εξαφανίζεται μόλις γεννωμένη... , διότι όλοι αυτοί οι τραυματίαι είνε τρελλοί από ευθουσιασμόν και εύθυμοι. Δηγούνται την φοβεράν έφοδον με την λόγχην, την ματωμένην σώμα προς σώμα πάλην, εις τας οποίας οφείλονται κατά μέγα μέρος αι πληγαί των εις τας χείρας ή την κεφαλήν. Αυτοί εκεί εχρειάστη να πολεμούν επί τέσσαρας συνεχείς ώρας μέσα εις το ατελεύτητον σιενόν του Σαρανταπόρου, το οποίον μόνον κατόπιν επανειλημμένων εφόδων ημπόρεσαν να κυριεύσουν... Και αν δε δεν επολέμησαν ακριβώς εις το Σαραντάπορον, τι σημαίνει, Επολέμησαν καλά. Αυτό είνε το ουσιώδες,

– Πονείς, παιδί μου; ερωτώμεν ένα πληγωμένον του οποίου το πρόσωπον είνε κάτωχρον.

– Τι σημαίνει; Μας απαντά. Για την Πατρίδα!.. Το κάτω κάτω δεν είνε τίποτε. Θα περάση γρήγορα. Και τότε θα πάω να ξαναπολεμήσω. Έχουν πέσει πολλοί δικοί μας έως τώρα. Αλλ' αυτό δεν είνε τίποτε. Ζήτω ο Πόλεμος!

Και, επαναλαμβανομένη από όλους τους τραυματίας η κραυγή αυτή, αρχίζει να διατρέχη καθ' όλου το μήκος του συρμού.

Jean Leune, Ελληνοτουρκικός πόλεμος. Μακεδονική εκστρατεία, σελ. 9

Νοσοκομείο Λάρισας, 14 Οκτωβρίου 1912

Ερωτώμεν ένα εξ αυτών, τον οποίον κατέκλινεν η σύζυγός μου διά να βοηθήση ολίγον τας κυρίας, εάν πονή πολύ.

– Ε!... τι σημαίνει; απαντά. Για την Πατρίδα!

Ένας άλλος έχει το πρόσωπον συνεσπασμένον.

– Δεν είνε από τον πόνο, λέγει, είνε από λύσσα... γιατί έπεσα πολύ γρήγορα... γιατί δεν θα μπορέσω να πολεμήσω πεια πριν τελειώση ο πόλεμος.

Εις ένα παραπλεύρως δωμάτιον ακούεται είδος ψυχορραγήματος. Είναι ένας εύζωνος του οποίου μία τουρκική σφαίρα διετέρασε τον τράχηλον και τον λαιμόν. Εχρειάστη νε εγχειρηθή αμέσως και τώρα ανασπνεί διά μικρού μεταλλίνου σωλήνος ο οποίος έχει εισαχθή εις τον λαιμόν, κάτω από την σιαγόνα. Πονεί φρικωδώς, το σώμα του τινάζεται διαρκώς και το ισχυανθέν πρόσωπόν του σοσιπάται κάθε ολίγον.

Χθες ο ηρωικός εύζωνος έδωκε διά σχημάτων να εννοηθή ότι ήθελε να γράψη. Και εις το τεμάχιον του χάρτου που του εδόθη εχάραξε:

– Πότε θα γείνω καλά;... Θέλω να ξαναπάω...

Jean Leune, Ελληνοτουρκικός πόλεμος. Μακεδονική εκστρατεία, σελ. 15

Μανολιάσα Ιωαννίνων, 16 Δεκεμβρίου 1912

Σήμερον ο λοχαγέων αυθυπολοχαγός Π. Καλαμίδας, ένας ξανθός ωραίος λεβέντης, συνέχισε την μάχην διά να καταλάβη υπερκείμενον λόφον.

Τα πυρά εξηκολούθουν ακατάταυστα μέχρι της εσπέρας, όταν μίαν στιγμήν ο λόχος ελύγισεν.

Ο αξιωματικός ευρέθη τότε εις την πρώτην γραμμήν, έσυρε το ξίφος του γεμάτος θυμόν και ανταπάρησιν.

– Παιδιά μου, τους είπεν, ατενίσσατε τα Γιάννενα και την λίμνην και κάμετε το καθήκόν σας. Εμπρός!

– Ζήτω η Πατρίς. Ζήτω ο λόχος, εβροντοφώνησαν με ένα στόμα οι άνδρες.

Μετά ημίσειαν ώραν ο λόχος ηρίθμει 70 νεκρούς και τραυματισμένους εις το κεφάλι του γενναίου αρχηγόν του. Αλλ' είχε καταλάβει το αντέρεισμα και η θυσία ήτο γλυκεία, όπως κάθε καρποφόρος θυσία.

Ηλία Κατσαντώνη, Η εκπόρθησις του Μπιζανίου, σελ. 37-38

Φιλιππιάδα Πρέβεζας, 24 Ιανουαρίου 1913

Είμαι βέβαιος πως αν πάω στην πρώτη γραμμή να πολεμήσω, θα σκοτωθώ· κι όμως θέλω να πάω αν και λατρεύω τη ζωή. Θέλω να νιώσω πάλι τον κίνδυνο του θανάτου κοντά, θέλω να ζήσω με την άπειρη ένταση που έζησα στο Σκρανιάτορο, όπου όλα τα αισθανόμουν τόσο έντονα, αν και μεθυσμένος απ' την ορμή. Την παραμικρή λεπτομέρεια την παρατηρούσα με μυαλό καθαρότατο και έβλεπα το θάνατο κάθε δευτερόλεπτο κοντά μου και ανάλα όλα τα αισθήματά μου ψυχρά· δεν ήθελα να σκοτωθώ, όλη η ύπαρξή μου αντιδρούσε κι όμως δεν εδείλασα ούτε στιγμή. Και τώρα πόθησα να ξαναζήσω τέτοιες στιγμές, αν και τώρα νομίζω πως δε θα συλλογιζόμουν πια τόσο έντονα το θάνατο, θα ζούσα τις στιγμές πιο ξένοιαστα και απλά. Η συνήθεια όλα τα πράγματα τα αμβλύνει. Θα ήθελα να ιδώ πώς θα αισθάνομαι, όταν θα' χω συνηθίσει τον κίνδυνο.

Φιλίππου Στεφ. Δραγούμη, Ημερολόγιο. Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913, σελ. 221

Τοψίν (Γέφυρα Θεσσαλονίκης), χειμώνας 1912-1913

Ο χειμώνας τη χρονιά αυτή είχε βαλθή να δώσει μια εικόνα των βορείων χωρών. Το κρύο τούς έτσουζε το πρόσωπο και τ' άλλα γυμνά μέρη του σώματος, ιδίως όταν φύσαγε ο Βαρδάρης, που ξεσηκωνε απ' τον κάμπο το χιόνι πολλές φορές κι' έκανε να μοιάζη σαν άσπρο σύννεφο. Ήταν όμως το ηθικό τους ισχυρό από την ανιάταση της νίκης και την ευτυχή πορεία των εθνικών μας πεπρωμένων, και η ψυχική αισιοδοξία όλων έδινε στα στοιχεία της φύσεως που εμαίνοντο, μάλλον μια μορφή πανηγυριού, παρά μια νότα δυσφορίας και δοκιμασίας. Ήταν, βεβαία, και τα νειάτα με τα ιδανικά τους, που τους έκαναν να χαίρονται τον πόλεμο αυτόν με την αγριότητα του χειμώνα, σαν συνέχεια του άλλου πολέμου με τον εχθρό.

Μιχάλη Μ. Δημητρίου, Ορθιοι στην καταιγίδα, σελ. 44

Μιτνίοβο, 28 Ιουνίου 1913. Ημερολόγιο Κωνσταντίνου Τιμ. Βάσσο

Αναχωρούμεν την ενάτην πρωϊνήν προς καταδίωξιν του εχθρού και μετά κοπιόδη πορείαν φθάνομεν εις Μιτνίοβον. Ζέστη φοβερά. Εγώ είμαι αδιάθετος έχων και πυρετόν. Αλλά μεγαλύτερα είναι η θέλησις του να φθάσωμεν τον εχθρόν, ιδίως όταν μάθαμε ότι ούτος εν Λεμίρ Ισάρ έσφαξε 100 προκρίτους εν οίς και τον Λεσπότην. Τίποτε δεν μας σταματά.

Ημερολόγια και γράμματα από το μέτωπο. Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913, σελ. 203

Ύψωμα Πετσόβου, αρχές Ιουλίου 1913

«Ακούστε, μου λέει κάποιος, κ. επιλοχία πώς σκοτώθηκε ο Τσουνης. Σε μια επίθεση σε κάποιο ύψωμα του Πιεσόβου διετάχθη ο λόχος να το καταλάβη. Ο Τσουνης προχωρούσε εκ των πρώτων, φθάνει πρώτος εις το ύψωμα. Εκείνη τη στιγμή επετίθετο και ένας Βούλγαρος και ρίχνεται κατά του Τσουνη, όστις όπως είχε εφ' όπλου λόγχη, τον διαπερνά, το ίδιο κάνει και ο Βούλγαρος, και έτσι τους βρήκαμε λογχισμένους και όρθιους νεκρούς και κατά ένα παράδοξο τρόπο επάνω στα όπλα των, που ήσαν διαστρωμένα με τας λόγχας εις τα στήθη των». Έτσι ηρωικότατα έπεσε ο Τσουνης, τον οποίον εθεωρούσαμε ανεπίδεκτον. Είχε θυμόν ψυχής, αυτό που είπε ο Βούλγαρος αρχιστράτηγος μετά τον πόλεμον, «Όλα τα υπολογίσαμε εκτός όμως του θυμού της Έλληνικής ψυχής».

Γεώργιου Χριστόπουλου, Κάποιες άλλες εποχές, σελ. 65

Πρεντέλ Χαν, 17 Ιουλίου 1913

Κατά την μάχην ταύτην οι άνδρες του λόχου μου επεδείξαντο μεγάλην αυτοθυσίαν, μεγάλην γενναϊότητα, μεγάλην αυταπάρνησιν, θάρρος δε απαράμιλλον.

Και ταύτα πάντα νήστει, άπντοι εν πορείαις και μάχαις αδιακόπως από της 15ης Ιουλίου υπερβάντες ούτω τα όρια της φυσικής αντοχής. Έδείχθησαν με μίαν λέξιν υπεράνθρωποι, παλαιόσαντες καθ' όλων των στοιχείων της φύσεως, εξευτελίσαντες τας απολύτους ανθρωπίνας ανάγκας, αναδειχθέντες ούτω αληθείς ήρωες.

Κωνσταντίνου Ν. Ζωρογιαννίδη, Ημερολόγιον πορειών και πολεμικών επιχειρήσεων 1912-13, σελ. 145

ΔΥΣΧΕΡΕΙΕΣ

Πορεία από Κλοκοτό προς Μουσαλάρ (Συκεία Τρικάλων), 29 Σεπτεμβρίου 1912

Τη 29η Σεπτεμβρίου το Σύνταγμα ξεκίνησε εκ Κλοκωτού την 7ην πρωινή ώρα, λαβόν την προς Μουσαλάρ άγουσαν, διά της γεφύρας Αλή-Εφένδη, χωρίου Αγίου-Πετρίνου.

Επικειμένης της διαβάσεως της εν λόγω γεφύρας, υπό τας όφεις του εν Κούτρα εχθρού, η πορεία εξηκολούθησε άνευ της κεκανοτισμένης ωριαίας στάσεως· πλην μετά την διάβασιν εγένετο αύτη. Τούτου ένεκα και διά τον υπερβολικόν καύσωνα της ημέρας κεινης και διά την έλλειψιν ύδατος, οι άνδρες υπέφερον. Η δε μεγάλη στάσις δεν εγένετο εν Αγία Δημητρία, δι' όπου προωρίσθη -και τούτο δι' έλλειψιν ύδατος-, αλλά εις το Πέτρινον, όπου το Σύνταγμα αφίκετο την 1.15' μ.μ. ώρα, διήρκεσε δε περί τας δύο ώρας· καθ' ην οι άνδρες έφαγον και ανεπαύθησαν.

Εκείθεν η πορεία ην την 3.30' μ.μ. ώρα προς Μουσαλάρ. Άφιξις την 5ην μ.μ. ώρα -τουτέστιν εις απόστασιν είκοσι περίπου λεπτών της ώρας έξω του χωρίου, πλησίον ύδατος. Κατά την πορείαν ταύτην ο λόχος μου απετέλεσε την κεφαλήν του κυρίου σώματος. Το συστίτιον παρεσκευάσθη εις το χωρίον εκ μαγειρεύματος και μετεφέρθη εν νυκτί εις τον καταυλισμόν. Οι άνδρες ήσαν τόσοσιν κουρασμένοι ώστε τινές εξ αυτών έπεσαν και εκοιμήθησαν νήστεις. Ηριθμήσαμεν βραδυπορούντας. Και ενιαύθα ο καταυλισμός υπήρξεν ατυχής, ως την προηγούμενην, διότι την νύκτα έβρεξε πάλιν και εκ τούτου οι άνδρες πάλιν υπέφερον.

Κωνσταντίνου Ν. Ζωρογιαννίδη, Ημερολόγιον πορειών και πολεμικών επιχειρήσεων 1912-13, σελ. 19

Προφήτης Ηλίας, Θεσσαλία, 5 Οκτωβρίου 1912

Εξαντλημένος από την πρωινή πορεία, στο μισό τον ανήφορο η ανασπνοή μου πιάστηκε κι αναγκάστηκα να σταθώ και να βγω από τη γραμμή. Ίδρανα όλος και η καρδιά μου χτυπούσε τα στήθια τόσο, που νόμιζα πως θα μου βγει. Έπεσα σε μια πέτρα. Έίδα πολλούς άλλους που είχαν πάθει το ίδιο. Μα τότε αισθάνθηκα πιο βαθιά τον ηθικό τον πόνο, πως οι στρατιώτες μου προχωρούσαν και γω έμενα πίσω. Κι όμως βήμα δεν μπορούσα να κάνω πιο ψηλά. Ξέσφριξα το ζωστήρα μου, έριξα το γυλιό μου, τον άνοιξα, έβγαλα κάμποσα πράγματα, όσα λιγότερο θα μου χρησίμευαν, και τα εγκατάλειψα κει πέρα.

Φιλίππου Στεφ. Δραγούμη, Ημερολόγιο. Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913, σελ. 44

Ελασσόνα, 13 Οκτωβρίου 1912

Την ώρα εκείνη έφερναν σε φορεία από το Στρατιωτικό Νοσοκομείο (του σχολείου) πολλούς βαριά πληγωμένους, που έπρεπε να τους γίνει εγχείρηση από το Μέρμηγκα· τους συνόδευε ο αρχίατρος Λωματιανός, που καταγίνεται στην ποίηση, μου είπαν.

Ρώτησε ο Βασιλιάς γιατί τους έφερναν από το ένα νοσοκομείο στ' άλλο και βρέθηκε στην ανάγκη ο Λωματιανός να ομολογήσει πως δεν έχουν τα χειρουργικά εργαλεία και άλλο υγειονομικό υλικό στο Στρατιωτικό Νοσοκομείο. Κι όχι μόνο αυτά δεν έχει το Στρατιωτικό, μα και τρόφιμα δανειζείται από το ιδιωτικό νοσοκομείο της πριγκίπισσας.

Ο Βασιλιάς έδειξε τη δυσαρέσκειά του και βγήκε.

Φιλίππου Στεφ. Δραγούμη, Ημερολόγιο. Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913, σελ. 92

Σέρβια Κοζάνης, 14 Οκτωβρίου 1912. Ημερολόγιο Μαθίου Νικ. Μακκά

Η κατάσταση των νοσοκομείων είναι ελεεινή, προ πάντων του παθολογικού. Έχομε 12 νοσοκόμους για τα δύο νοσοκομεία με 225 κρεβάτια για μέρα και νύχτα. Μέσα νοσηλείας δεν υπάρχουν. Ασθενείς με δυσεντερία και πνευμονία αναγκάζονται να βγαίνουν έξω. Καθαριότης με το ολίγο προσωπικόν *laisse à desirer*. Αι κυρίαί μάς εβοήθησαν πολύ. Η υγειονομική υπηρεσία δεν είχε φροντίση για τίποτε. Εργαλεία ελάχιστα, ούτε μία *pincette* δεν υπάρχει.

Ημερολόγια και γράμματα από το μέτωπο. Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913, σελ. 131

Γέφυρα Αξιού (περιοχή Θεσσαλονίκης), 25 Οκτωβρίου 1912

Η βροχή εξακολουθεί πάντοτε. Νυκτώνει. Ευρισκόμεθα μέσα εις τα νερά.

Η διάβασις του πυροβολικού είναι φοβερά δύσκολος, και αυτός είναι ο λόγος διά τον οποίον περιμένομεν τόσας ώρας. Τα πυροβόλα δεν είναι δυνατόν να φθάσουν μέχρι του λοφώματος της σιδηροδρομικής γραμμής, ύψους 3 και 4 μέτρων, ειμή διά βραχείας αναβάσεως αποτόμως ανωφερούς και καθέτου προς τας τροχιάς.

Το έδαφος είνε φρικωδώς διάβροχον, τα άλογα υλυστρούν και πίπτουν. Οι οδηγοί φέρουν τα ζώα των αρκετά μακράν όπισθεν της αναβάσεως. Κατόπι, ευθαρρύνοντες αυτά διά φωνών και πλήττοντες με τα μαστιγιά των, τα παρορμούν εις καλπασμόν. Δις επί τριών αποπειρών το βάρος του βλητοφόρου ή του πυροβόλου επαναφέρει το όχημα ολόκληρον εις το σημείον της αφετηρίας του.

Και η προσπάθεια επαναλαμβάνεται. Φωναί και πλαταγιασμοί της μαστιγος σχίζουν τον αέρα της νυκτός. Τα άλογα ασθμαίνουν. Ο χάλυψ των πυροβόλων κωδωνίζει κατά τους τιναγμούς επί των λίθων... Ακόμη μία προσπάθεια... Ουλήγορα μια πέτρα μεγάλη οπίσω από τους τροχούς... Τα άλογα δεν ημπορούν πλέον... Οι οδηγοί εντεινουν την φωνήν των... Επί τέλους η ανάβασις μέχρι του λοφώματος καταρθώθη... Προσοχή όμως. Ολίγον έλειψε να υεινη απότομος στροφή δεξιά, κατ' ορθήν γωνίαν... Φωναί και πάλιν και πάντοτε. Αι μαστιγες πλαταγούν. Οι περνιστήρες βυθίζονται μέχρι αιμάτος εις τα πλευρά των αλόγων, των οποίων οι ρώθωνες αχρίζουν, το στόμα αφρίζει. Αι τροχιαί αντηχούν χαρμουςύως κρουόμεναι από τον σίδηρον των πετάλων. Αι κινήμαι τευτώνονται εις υπερτάτην προσπάθειαν. Φωναί, πλαταγίσματα μαστιγος, ασθματικά αναπνοαί, όλ' αυτά αποτελούν ένα σύνολον τώρα. Αποτόμως οι πυροβοληταί στρέφουν, σπρώχνουν τα άλογα εμπρός, προς την γέφυραν.

— Μπράβο! Έμπρός, παιδιά! Άλλη μια ακόμη κ' εφθάσαμε, φωνάζει ο αξιωματικός.

Jean Leune, Ελληνοτουρκικός πόλεμος. Μακεδονική εκστρατεία, σελ. 147-148

Πορεία από Τοφίν (Γέφυρα) προς Βαθύλακκο Θεσσαλονίκης, 26 Οκτωβρίου 1912

Βρέχει πάντοτε και οι άνδρες φέρουν ακόμη εις τα νώτιά των ταυτίσκηνά των. Ο άνεμος τους μαστίζει κατά πρόσωπον και καθιστά την πορείαν πολύ επίπονον.

Η διάβασις πολυαριθμου στρατού εξηφάνισε κάθε ίχνος οδού. Το έδαφος είνε παντού ωσάν ανεσκαμμένον. Είνε αργιλλώδες και εμποτισμένον από το νερόν της βροχής. Κολλά δε φοβερά εις τους πόδας, οι οποίοι εις κάθε βήμα σηκώνουν απίστευτον ποσότητα χώματος λασπώδους.

Δεν υπάρχει τίποτε επιπονώτερον από τοιαύτην πορείαν. Ιδίως έπειτα από την ημέραν και την νύκτα που επεράσαμεν. Οι άνδρες δεν ομιλούν. Βαδίζουν μηχανικώς. Και ο χρόνος φαίνεται μακρός. Και το Βαθύλακκον φαίνεται πολύ μακράν ακόμη. Βαδίζομεν τόσον αργά σήμεραν.

Και η βροχή δεν παύει. Και το χώμα σωρεύεται πάντοτε γύρω εις τα υποδήματά μας. Πρέπει από καιρού εις καιρόν να σταματώμεν και ν' απαλασσώμεθα αυτού μ' ένα ξύλον ή πέτραν.

Εδώ κ' εκεί αι τάξεις ανοίγονται κ' έπειτα κλείουν πάλιν. Κάποιον πτώμα ίππου υπάρχει εις την οδόν από το οποίον οι στρατιώται παραμερίζουν.

Ο δρόμος που ηκολούθησεν ήδη μέρος του στρατού είνε τοιουτοτρόπως εγκατεσπαρμένος με ζώα, τα οποία εγκατελείφθησαν, διότι αποκαμώντα δεν είχαν πλέον την δύναμιν να σύρουν τα πυροβόλα ή τα βλητοφόρα. Μερικά ανασπνέουν ακόμη. Εις την διάβασιν των ανδρών σηκώνουν ολίγον την κεφαλήν και τα σβννόμενα βλέμματά των φαίνονται επικαλούμενα τον οίκτον.

Jean Leune, Ελληνοτουρκικός πόλεμος. Μακεδονική εκστρατεία, σελ. 156

Πορεία από Φιλιππιάδα προς Γουλιιάδες (Γυμνότοπος Πρέβεζας), 8 Νοεμβρίου 1912

Ημερολόγιο Ιωάννη Δημ. Παπαδήμα¹⁹

Ξεκινούμεν εις τας 8.45 π.μ. Δεν βρέχει, έχει όμως συννεφιά. Φθάνομεν εις το ύψος των Κοιμζάδων όπου αρχίζει τρομερός ανήφορος. Περί τους 100 χωρικοί ηγγαρεύθησαν και έλκουν τα πυροβόλα διότι τα άλογά μας αδυνατούν ν' ανέβουν. Η πορεία εξακολουθει δυσχερεστάτη. Κατά τας 5 μ.μ. αρχίζει να πέφτη το σκοτάδι και ακόμη δεν έχουν ανελκυσθή όλα τα βλητοφόρα μας επάνω. Τ' ανεβάζομεν κατά τας 6.30 ενώ μακρόθεν ακούονται βρονταί και αστραπτει. Η πορεία εξακολουθει με σκοτός, σχεδόν, διότι το φεγγάρι κρύπτεται από μαύρα σύννεφα, με τον σκοπόν να φθάσωμεν και να περάσωμε την νύκτα εις το χάνι-Καρβασαρά. Κατά την πορείαν εις το ημίφως διακρίνομεν εκτός της οδού ένα άλογο εγκαταλελειμμένον και ημιθανές.

Εις το ύψος των Γουλιιάδων η πορεία καθίσταται πλέον αδύνατος διά την κόπωση των ανδρών, των ίππων, το σκοτάδι και την βροχήν η οποία ήρχισε με αστραπιάς και βροντάς. Ευρισκόμεθα με τα οχήματα αψιστάμενα αλλήλων κατά δεκάδας μέτρων εντός στενωπού ανωφερικής, η οποία κατεβάζει τα νερά. Η βροχή

19. Υπολοχαγός Πυροβολικού της 5ης Πυροβολαρχίας της III Μοίρας του 4ου Συντάγματος Πεδινού Πυροβολικού του Στρατού Ηπείρου.

καταστά ραγδαία με ατελευτήτους αστραπιάς και κεραυνούς. Η νύξ είναι τραγική. Εκεί θα περάσωμεν έως ότου φέξη. Αποχαλινούμεν και εκσφίγγομεν τα έποχα μόνον. Όλοι οι άνδρες τρυπώνουν κάτω από τα οχήματα. Ημερολόγια και γράμματα από το μέτωπο. Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913, σελ. 82-83

Χάνι Σεφίκ Μπέη Ιωαννίνων, 9 Νοεμβρίου 1912

Πορεία υπό βροχή. Ξεκουραζόμαστε στο Τέροβο και φτάνουμε στο Χάνι Σεφίκ Μπέη. Εκεί συναντώ ένα διοικητή λόχου, μακρινό μου συγγενή. Του περιγράφω τα χάλια μου, και μου χαρίζει μια στενόμακρη κουβέρτα, που έκανε για αστρονομικές παρατηρήσεις: γιατί, και σκεπασμένος κανείς, έβλεπε τα άστρα! Τέτοια ήταν τότε τα χάλια του Στρατού της Ηπείρου, ώστε ολόκληρο σύνταγμα δεν είχε μια περισσευούμενη κουβέρτα. [...]

Ο λοχαγός με φιλοξενεί. Και από τα θαυμαστικά που ακολουθούν στο ημερολόγιό μου τη λέξη «κεφτεδάκια», μπορώ και τώρα να φανταστώ με πόση όρεξη τα έφαγα.

Δημητρίου Α. Καμπάνη, Αναμνήσεις του πολέμου και της ειρήνης, σελ. 58

Μελίχοβο (Μελιά Ιωαννίνων), 10/11 Νοεμβρίου 1912

Το ηθικό του λόχου, όταν πήγα, κάθε άλλο παρά καλό ήταν. Οι λόγοι ήταν πολλοί: η έλλειψη εκγυμνάσεως, στελεχών, συχνά τροφής (επί μέρες τρώγαμε βραστό καλαμπόκι χωρίς αλάτι, και η κουραμάνα έφτανε σε τρίμματα βρεμένα και προσφερόταν κατ' εκλογήν ή μια γερή ή δύο σε τρίμματα, που πολλοί τα προτιμούσαν, λόγω της ποσότητας) και φαρμάκων, η βροχή, το κρύο, η δυσκολία της μεταφοράς νερού και καυσοξύλων, η αυπνία, η κούραση...

Ίσως ο σπουδαιότερος λόγος να ήταν εκείνο που είχε πάθει ο λόχος στην αρχή του πολέμου. Μια νύχτα είχε κατασκηνώσει, όπως γινόταν στην αρχή, στο Τρίμποβο. Οι άνδρες είχαν στήσει τα αντίσκηνά τους και είχαν ξαπλωθεί να κοιμηθούν, αφού έβγαλαν τα άρβυλά τους. Είχαν αφήσει και τα όπλα τους στην μπάντα, ήσυχοι, γιατί μια σειρά διπλοσκοπών τους φύλαγε. Η νύχτα ήταν σκοτεινή, έβρεχε κιόλας, νομίζω, όταν αιφνιδίως μέσα στις σκηνές τους εισέβαλαν Τουρκαλβανοί, οι οποίοι μιλούσαν ελληνικά, πράγμα που προκάλεσε γενική σύγχυση. Γνωρίζοντας τα μέρη, είχαν σιγά σιγά πλησιάσει τους διπλοσκοπούς, τους οποίους κατέσφραξαν, και όρμησαν στις σκηνές. Οι στρατιώτες μας, ξυπόλητοι, αγουροξυπνημένοι, το έβαλαν στα πόδια για να σωθούν.

Την επομένη συγκεντρώθηκαν πάλι όσοι είχαν γλιτώσει, αλλά ο οπλισμός και τα πράγματα των περισσότερων είχαν χαθεί. Εφόδια για να εξαρτυθούν καλά δεν υπήρχαν. Γι' αυτό και όταν έφτασα στο λόχο, κανένας σχεδόν δεν είχε γυλιό, παγούρι, αντίσκηνο, μπαλάσκες. Αυτά τα είχαν αντικαταστήσει με ό,τι πρόχειρο αντικείμενο βρήκαν στα χωριά: μπουκάλες ή και τενεκέδες για παγούρια, ταγάρια, κάστες, κ.ο.κ.

Αζούριστοι, άπλυτοι, με τα χέρια και τα μούτρα μαύρα από τη βρώμα και τις κάπνες, με τα ρούχα τους σκισμένα και γεμάτα τρύπες από τις φωτιές, οι άνδρες του 10ου έμοιαζαν μ' ένα μπουλούκι βρωμερών τοιγαύων, στα μάτια των οποίων έβλεπε κανείς ακόμη τον τρόπο που τους είχε προκαλέσει ο αιφνιδιασμός των Τουρκαλβανών.

Δημητρίου Α. Καμπάνη, Αναμνήσεις του πολέμου και της ειρήνης, σελ. 61-63

Καστοριά, 8-9 Δεκεμβρίου 1912. Ημερολόγιο Μαθιού Νικ. Μακκά

Επήγαμε πρώτα στο στρατιωτικό Νοσοκομείο, το οποίο διευθύνει ένας ιατρός ονόματι Ζυγουράκης. Έχουν καμιά 150 αρρώστους και 65 τραυματίας από την Μπίγλιστα που έφεραν χθες και προχθές. Και το παθολογικόν και το χειρουργικόν τμήμα, προ πάντων το δεύτερο, έχουν μεγάλο χάλι. Οι τραυματία είναι στριμωγμένοι ο ένας επάνω στον άλλον. Χειρουργός δεν υπάρχει. Τύφους μας λένουν πως δεν έχουν καθόλου. Από το Νοσοκομείο επήγαμε στον Μητροπολίτη. Πολύ πρόθυμος δεν φαίνεται. Επιάσαμε αμέσως για τους τραυματίας το Ελληνικό σχολείο, πολύ κατάλληλον οίκημα. Οι άρρωστοι μένουν στο Ξυσοτίσιον.

9 Δεκεμβρίου. Αρχίσαμε την προετοιμασίαν του χειρουργικού τμήματος. Σφουγγάρισμα. Εκάναμε κρέβάτια από θρανία, εγεμίσαμε στρώματα, μαξιλάρια κλπ. Άλλαξα σήμερα και μερικούς από τους τραυματίας που δεν είχαν αλλαχθή ακόμη. Είπε 12 που έφθασαν χθες το βράδυ αργά. Στο οίκημα που είναι, είναι αδύνατον να τους ιδή κανείς αυθραπινά.

Μεταξύ των παθολογικών ανεκαλύφθησαν από τον Παπαδάμη περί τους 25-30 τυφικοί.

Ημερολόγια και γράμματα από το μέτωπο. Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913, σελ. 145-146

Υψώματα Μπιζανίου Ιωαννίνων, 28 Δεκεμβρίου 1912

Στο άκρο δεξιό είναι καλά, αλλά στο αριστερό της πτέρυγος είναι απελπισία. Όλοι οι στρατιώτες παρακαλούν να πληγωθούν ελαφρά για να γλιτώσουν από το διαρκές βασανιστήριο των προφυλακών, του κρύου και των άλλων κακουχιών. Κατά τη χθεσινή πορεία, έτρωγα τα παξιμαδάκια της μητέρας «Πέτι μπερ», τα οποία μου φάνηκαν θεία. Τι καλά να είχαμε κάθε μέρα! Τη νύχτα ανάβουμε λίγη φωτιά με πουρναράκια χλωρά, που τα κόψαμε με κίνδυνο της ζωής μας, γιατί βρίσκονται μέσα στο διάσελο, όπου πέφτουν όλες οι σφαίρες. Έκει είναι και το νερό, που απέχει μιάμιση ώρα από εδώ. Βαρέθηκα πια το κρύο και την αυπνία.

Δημητρίου Α. Καμπάνη, Αναμνήσεις του πολέμου και της ειρήνης, σελ. 99

Φιλιππιάδα Πρέβεζας, 31 Δεκεμβρίου 1912

(Η αλήθεια είναι πως η εμφάνισή μου κάθε άλλο παρά τακτικού στρατιώτη ήταν. Λασπωμένος, βρώμικος, με τη στολή αλλού σκουμένη και αλλού καμένη, με τον τούρκικο μαυδύα σε κακό χάλι, μ' ένα πληθικό χωρίς σχήμα, που είχε μια τρύπα πάνω από το στέμμα – οι νέοι συναδέλφοι, νομίζοντας ότι ήταν από σφαίρα, μου έλεγαν: «Καλά τη γλίτωσες, συναδέλφε», κι εγώ δεν απαντούσα – ακούρευτος από 45 ημέρες, με γένια κατσαρά που γυάλιζαν και μύριζαν τυρί και ρέγκα, μούτρα και χέρια κατάμαυρα και σκασμένα από το κρύο, υποθέτω πως έκανα την εντύπωση ληστή ή αλήτη. Αλλά είχα διαταγή να παρουσιασθώ, και μέσα για να ευπρεπισθώ δεν υπήρχαν – ούτε και χρήματα αρκετά.) Κανείς δεν μου είπε πού να μείνω, απλώς διατάχθηκα να παρουσιασθώ την επομένη. Ευτυχώς, βρήκα ένα παλαίο φίλο, τον Κίμωνα Κατσουλίδη, λοχία του ιππικού, ο οποίος μου παραχώρησε μια γωνιά στο κατάλυμά του – στάβλο – και χόρτο για να στρώσω να κοιμηθώ. Έπειτα από τόσες εβδομάδες, βρίσκομαι κάτω από στέγη – αλλά πού να κλείσω μάτι, μου λείπει ο αέρας, μου φαίνεται πως όλα βρωμούν και – το χειρότερο – η σχετική ζεστασιά επιτρέπει στις φέρες να αναπτύξουν όλη τους τη δραστηριότητα.

Δημητρίου Α. Καμπάνη, Αναμνήσεις του πολέμου και της ειρήνης, σελ. 102-103

Ήπειρος, Ιανουάριος 1913

Η όλη κατάσταση του στρατού ήτο ελεεινή. Ο στρατός δεν ετρέφετο επαρκώς, διότι τα τρόφιμα δεν έφθανον μέχρι των προφυλακών, ένεκα κακής διαρρυθμίσεως των μέσων μεταφορών. Ο εις πυρομαχικά εφοδιασμός, του πυροβολικού ιδίως, ήτο ελλιπέστατος, διότι έκαστον πυροβόλον δεν είχε πλείονας των 40 βολών διαθέσιμους. Τα κτήνη του πυροβολικού ήσαν κατεσκληρότα, με προφανή τα δείγματα της ατροφίας εις ην υπεβλήθησαν. Η υγιεινή κατάσταση ανθρώπων και κτηνών ελεεινή, αφ' ου ουδέν παθολογικόν νοσοκομείον υπήρχε. Το δριμύ ψύχος, η έλλειψις επαρκών τροφών, η κακή υγιεινή κατάσταση είχαν καταστήσει τον στρατόν Ηπείρου εις ράκος. Οι στρατιώται ελιποτάκτουν, κατά την έκφρασιν των διοικητών των σωμάτων, και ηναγκάσθημεν να θέσωμεν φυλάκια προς τα νώτα, όπως εμποδίζωμεν τας λιποταξίας. Όταν όμως ηρωτήσαμε τους εκουσίως επιστρέφοντας στρατιώτας τον λόγον της λιποταξίας των, εμάθαμε ότι οι πλείονες τούτων ήσαν Ακαρνάνες, οίτινες μετέβαινον εις τα πλησίον χωρία των διά να αλλάξουν τα εσώρουχά των.

Βίκτωρος Δούσμανη²⁰, Απομνημονεύματα. Ιστορικά σελίδες τας οποίας έζησα, εκδοτικός οίκος Πέτρου Δημητράκου Α.Ε., Αθήναι 1946, σελ. 79-80

Κανέτα Ιωαννίνων, Ιανουάριος - Φεβρουάριος 1913. Πολεμικές αναμνήσεις Ιάνκου Δραγούμη²¹

Ξημερώματα. Σχεδόν δεν κοιμηθήκαμε όλη νύχτα από το κρύο, μισή κουβέρτα και τον μαυδύα. Την άλλη μέρα το πρωί ο λόχος μου διετάχθη να ανεβάσει τα κανόνια στην Κανέτα από πάνω, σε ένα ύψωμα. Το μηχανικό μόλις είχε τελειώσει το δρόμο. Η γη ήταν τόσο μαλακή από τη βροχή, ώστε τα κανόνια κολλούσαν και δεν μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν άλογα γιατί χώνουνταν στη λάσπη. Αρχίσαμε από κάτω. Ακόμη θυμούνται πως είχαμε λασπωθεί όλοι. Ένας νέος ανθυπολοχαγός του μηχανικού μάς ενεθάρρυνε. Πάρα πέρα μερικοί αξιωματικοί του πυροβολικού έδιναν οδηγίας. Ο δρόμος αρχίζει από τους πρόποδας του λόφου και προχωρεί προς την κορυφή. Το κανόνι είχε κολλήσει στη λάσπη, με χίλια δύο

20. Ως αντισυνταγματάρχης Μηχανικού διετέλεσε, κατά τον Α' Βαλκανικό Πόλεμο, διευθυντής του Τμήματος Επιχειρήσεων Στρατού Θεσσαλίας, και, κατά το Β' Βαλκανικό Πόλεμο, με το βαθμό του συνταγματάρχη, επιτελάρχης του Γενικού Στρατηγείου.

21. Δεκανέας του Αποσπάσματος Αχέρωντος.

βάσανα το ξεκολλούμε. Τέσσαρες έχουμε πιάσει την πισινή ρόδα και την ξεκολλούμε. Άλλοι ζεμένοι με σκοινιά τραβούν από μπρος. Σιγά σιγά βγαίνουμε στην κορυφογραμμή.

Π. Α. Ζάννα (επιμ.), *Εκστρατεία στη Μεσημβρινή Ρωσία 1919. Κείμενα Ιάνκου Δραγούμη - Κωνσταντίνος Μανέτας - Κωνσταντίνος Βλάχος - Νεόκοσμος Γρηγοριάδης, Αρχείο της Π. Σ. Δέλτα Δ', εκδόσεις Ερμής, Αθήνα 1982, σελ. 30*

Μπιζάνι Ιωαννίνων, Ιανουάριος - Φεβρουάριος 1913. Πολεμικές αναμνήσεις Ιάνκου Δραγούμη

Με την ανατολή του ηλίου, αν ήταν καλή μέρα, εβλεπε κανείς τους άνδρας μισογυμνούς να ηλιάζονται και να ξεφειρίζονται. Η φείρα έβραζε κυριολεκτικώς εκείνη την εποχή, το σώμα μας μια πληγή από τη φαγούρα και το ξύσιμο. Τα πρόσωπά μας μαυρισμένα και αδύνατα από την κακουχία, οι περισσότεροι αζούριστοι επαρουσιάζαμε το θέαμα φυγοδικών και ληστών.

Π. Α. Ζάννα (επιμ.), *Εκστρατεία στη Μεσημβρινή Ρωσία 1919, σελ. 31*

Πρεντέλ Χαν, 18 Ιουλίου 1913

Και μετά την ανακωχή η βροχή εξηκολούθει πίπτουσα χονδρή (νερόχισνο), κρύο φοβερό, πείνα φοβερά, σωματική κατάρτιση των ανδρών φοβερά –κατόπιν τεσσάρων ημεροσυνκτίων αϋπνίας, πορειών, μαχών. Οι άνδρες τη όφει εφάινοντο ως εκταφέντες νεκροί. Η υπερέντασις των φυσικών αυτών δυνάμεων επέφερε την εξάντλησιν.

Κωνσταντίνου Ν. Ζωρογιαννίδη, *Ημερολόγιον πορειών και πολεμικών επιχειρήσεων 1912-13, σελ. 151*

Λιβούνοβο, Στενά Κρέσνας, Ιούλιος 1913

Εν ω η συνδιάσκεψις συνεδρίαζεν εις Βουκουρέστιον, ο Βασιλεύς και όλοι μας εμέναμεν εν μέσω του στρατού, υπό λίαν σκληράς συνθήκας, εις ένα μικρόν ερειπωμένον χωρίον ονομαζόμενον Λιμπούνοβο, εις το Στενόν της Κρέσνας.

Ο Βασιλεύς έμενεν εις μικράν πλυνθόκτιστον καλύβην, οι άλλοι μας εις σκηνάς, όπου εβασανιζόμεθα ανηλεώς υπό των μυιών. Όσοι δεν εγνώρισαν τις μύγες των Βαλκανίων και της Μικράς Ασίας, καθώς και τα άλλα ενοχλητικά έντομα, δεν ημπορούν να ξέρουν τι σημαίνει το να είναι κανείς εκτεθειμένος εις τας επιθέσεις των.

Χολέρα είχεν ενσκήψει εις τον Βουλγαρικόν στρατόν και πολλοί εκ των ασθενών και νεκρών του είχαν εγκαταλειφθεί επί του πεδίου της μάχης ή αφεθεί εις τα χωρία και τας πολύχνας, όπου επερνούσαν. Η στρατιωτική υγειονομική υπηρεσία μας –η ικανωτέρα όλων των Βαλκανικών Κρατών- είχε λάβει προφυλάξεις προς αντιμετώπισιν της ενσκήψεως της χολέρας διά του εμβολιασμού των στρατευμάτων. Τοιουτοτρόπως ολίγα κρούσματα έσχομεν εις τον στρατόν μας.

Πρίγκηπος Νικολάου της Ελλάδος²², *Τα πενήντα χρόνια της ζωής μου, έκδοσις εταιρίας «Γκρέκα», Αθήναι 1926, σελ. 303*

ΚΑΙΡΙΚΕΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ

Κοιλάδα του Μπόζετς (Αθύρας Πέλλας), 23 Οκτωβρίου 1912

Φυσά άνεμος ισχυρότατος. Το φύχος είναι αισθητόν μέχρι μυελού των οστέων. Οι άνδρες δεν ημπορούν να μείνουν υπό τας σκηνάς. Πηγαίνουν εις το ποτάμιον της Τουμένιτσας. Πρώτον διά να πλυθούν και καθαρίσουν τα πράγματά των, διότι προ παντός τους αρέσει η καθαριότης· έπειτα δε διά να εύρουν μέρος να προσυλαχθούν από τον άνεμον και το φύχος εις τα κοιλάματα της όχθης. Πολλοί εξ αυτών παίρνουν και τας κουβέρτας των τας οποίας ρίπτουν επί της κεφαλής σχηματίζοντες είδος περιωμίων.

Ευρίσκομεν παντού σχεδόν ομίλους ανδρών οι οποίοι τρέμουν εκ του φύχους και οι οποίοι γελούν εν τούτοις.

– Κρύο, παιδιά!

– Κρύο, μα και μουσική πρώτης. Δεν ακούτε τα πολυβόλα μας;

Και πραγματικώς ακούομεν τους οδόντας των που κτυπούν από το φύχος.

Jean Leune, *Ελληνοτουρκικός πόλεμος, Μακεδονική εκστρατεία, σελ. 133*

22. Συνταγματάρχης, αδελφός του διαδόχου Κωνσταντίνου, ανώτερος στρατιωτικός διοικητής της Θεσσαλονίκης.

Περιοχή Πέντε Πηγαδιών Πρέβεζας, 25 Οκτωβρίου 1912

Την νύκτα της 25ης Οκτωβρίου βροχή ραγδαία μετέβαλε τας βραχώδεις αυτάς οροσειράς, επί των οποίων τα στρατεύματα είχαν ταχθή αντιμετώπια, εις τέλματα, ρυάκες δε ηυοίχθησαν επί των σκληρών απορρώγων κλιτύων. Και ωσάν να μη ήρκουν όλα αυτά, ολίγον μετά τα μεσάνυκτα χιών πυκνή ήρχισε να σκεπάζη τας κορυφάς και να παγώνη τας ψυχάς και τα σώματα, τα οποία έτρεμαν κάτω από ταυτίσκηνα ή εξύλιαζαν εις τας προφυλακάς με το όπλον εις το χέρι.

Ηλία Κατσαντώνη, Η εκπόρθησις του Μπιζανίου, σελ. 12

Πορεία από Τοψίν (Γέφυρα) προς Αγία Παρασκευή Θεσσαλονίκης, νύκτα 27/28 Οκτωβρίου 1912

Την νύκτα της 27-28 Οκτωβρίου έλαβα διαταγήν διά να την κομίσω εις την μεραρχίαν μου. Η νύκτα ήτο σκοτεινή, έβρεχεν, η πεδιάς είχε μεταβληθή εις λίμνην. Έπλανώμην όλην την νύκτα μέσα εις το σκότος και το απέραντον τέλμα. Είδα κάπου ένα φως και έπεσα εις καταυλισμόν συζυγαρχιών, όπου κατάκοπος έμεινα ολίγας ώρας διά να στεγνώσω μέχρις ότου φέξει. Δι' ένα στρατόν η βροχή και η λάσπη είναι διαλυτικά στοιχεία. Έρχεται στιγμή που η φυσική κόπωση του ατόμου κινδυνεύει να θέση εις δευτέραν μοίραν κάθε άλλην σκέφην.

Αλεξάνδρου Μαζαράκη-Αινιάνος, Απομνημονεύματα, σελ. 125

Θεσσαλονίκη, 28 Οκτωβρίου 1912

Ήτο η ώρα ωσει δωδεκάτη. Έβρεχεν ακαταπαύστως, εμουσκέφαμε μέχρι της γλώσσης.

Ήλθεν η ώρα 3-3.30' μ.μ., η βροχή εξηκολούθει ραγδαία, εβρεχόμεθα και εμουσκεύαμεν αλύπητα. Τέλος τη 3.30' μ.μ. ώρα εδέησε να διαταχθή η επάνοδος της Μεραρχίας εις τας θέσεις της. Ούτω εμείναμεν υπό ραγδαιοτάτην βροχήν από της 6.30' π.μ. ώρας μέχρι της 4ης μ.μ. περίπου. Αλλ' επανεληθόντες εις τον καταυλισμόν τι εύρομεν εκεί; Το έδαφος του καταυλισμού πλημμυρισμένον. Πώς εξενυκτήσαμεν εκείνην την νύκτα αδυνατώ να περιγράψω. Λέγω μόνον τούτο, ότι οι μεν άνδρες του λόχου μου εξενύκτησαν όρθιοι υπό υπόστεγά τινα, ο δε υποφαινόμενος επάνω εις κάτι σάκκουσ. Εις τους αξιωματικούς μου έδωκα την άδειαν να κοιμηθούν εις το ξενοδοχείον. Εγώ ατομικώς δεν ηθέλησα να χωρίσω την τύχην μου από την των αυδρών μου.

Κωνσταντίνου Ν. Ζωρογιαννίδη, Ημερολόγιον πορειών και πολεμικών επιχειρήσεων 1912-13, σελ. 44

Πορεία από Πέτροβο (Άγιος Πέτρος Κιλκίς) προς Μεντεσελή (Έλλη Θεσσαλονίκης), 28 Οκτωβρίου 1912

Ημερολόγιο Βασιλείου Αθαν. Βελισσαρίου²³

28. Αναχώρησις εκ Πέτροβο την 8 π.μ. Πορεία απελπιστική με βροχήν. Λάσπη φοβερά. Οκάδες σηκώνουν τα παπούτσια. Είμεθα βρεγμένοι ελεεινοί. Διέβημεν ποταμόν και εβράχημεν έως τα γόνατα. Τότε απελπίσθη φοβηθείς πούντιασμα. Ευτυχώς μετά 2 ώρας εστάθημεν εις εγκαταλελημένον τουρκ. χωρίον ονομαζόμενον Μεντεσελί και μέσα εις μίαν μάνδραν ζώων ανάψαμεν φωτιά και επεδόθημεν εις το στέγνωμα. Ευτυχώς εστέγνωσα. Εκοιμήθην εις την μάνδραν με ωραίον στρώμα άχυρα. Την νύκτα είχαν πυρετόν. Επήρα κινήσην την νύκτα. Έφαγα κρέας το οποίον μας εδόθη το πρωϊ και ολίγον άρτον.

Ημερολόγια και γράμματα από το μέτωπο. Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913, σελ. 59

Ύψωμα Παλιοκούλια, περιοχή Μπιζανίου Ιωαννίνων, 12 Δεκεμβρίου 1912

3 ή 4 το πρωϊ. Από χθες βρέχει ακατάπαυστα. Ήρθαμε στο λόφο μας μουσκεμένοι. Στήσαμε τα αυτίσκηνα μέσα στις λάσπες και κοιμηθήκαμε λίγο. Αλλά τη νύχτα η βροχή δυνάμωσε, τα νερά μπήκαν μέσα αποκάτω, και τώρα είμαστε μέσα σε λίμνη, απελπισμένοι, αν και ο Πρόκος τραγουδάει: «Αν όλα τα λησμόνησες...» Δεν έχω τίποτε στεγνό, και σκέπτομα τι θα γίνουμε σήμερα αν εξακολουθήσει ο ίδιος καιρός.

Δημητρίου Α. Καμπάνη, Αναμνήσεις του πολέμου και της ειρήνης, σελ. 88

Ύψωμα Μπιζανίου Ιωαννίνων, 26 Δεκεμβρίου 1912

Κρύο, κρύο, κρύο. Τα νερά παγωμένα. Ένα δάχτυλο πάγος. Ήλιος, αλλά ξεροβόρι φαρμάκι. Αδύνατον να ζεσταθεί κανείς

Δημητρίου Α. Καμπάνη, Αναμνήσεις του πολέμου και της ειρήνης, σελ. 98

23. Δεκανέας του ΙΙ Τάγματος του 18ου Συντάγματος της VI Μεραρχίας Πεζικού.

Ήπειρος, Δεκέμβριος 1912 - Ιανουάριος 1913

Ένεκεν του εκτάκτως δριμέως χειμῶνος – το ψύχος ενίοτε έφθανε 17ο, – ο Στρατός ήρχισε να αισθάνεται την τραχείαν αυτήν εκστρατείαν, διότι διαρκῶς διέμενευ εις αντισκηνά και ταχύσκαπτα, εκ τούτου δε υπέφερε πολύ εκ του ψύχους, διότι δεν ήτο προητοιμασμένος διά χειμερινήν εκστρατείαν, εστρείτο καταλλήλου ιματισμού, και συνεπῶς καθ' εκάστην είχομεν πολλά κρούσματα κρουσπαγημάτων.

Λεωνίδα Ι. Παρασκευοπούλου, Αναμνήσεις 1896-1920, σελ. 141

Χάνι Φτελιάς, περιοχή Μπιζανίου Ιωαννίνων, 15 Ιανουαρίου 1913

Πόσον μας φοβίζει αυτή η βροχή! Ήρχισε χθες το απόγευμα μία λεπτή, λεπτοτάτη ψιχάλα. Ύστερον από δέκα μόνον λεπτά της ώρας ο τόπος ετελματώθη, οι ίπποι των μεταγωγικών εις τον δημόσιον δρόμον εσταμάτησαν, διότι κάθε βήμά των απετέλει και ένα κίνδυνον ολισθήματος, και ο στρατός εκρύφθη εις τα αντισκηνά. Εάν ημπορούσε κανείς να ενωτισθή της μυχίας ευχής, των μυριών παλμών του στρατού, τότε μόνον θα εννοούσε την σημασίαν την οποίαν έχει διά τους αγωνιζομένους άνδρας και η ελαχίστη βροχή.

Προχθές εις τον Άγιον Νικόλαον επλημμύρισαν τα οχυρώματά μας και ολοκληροί στρατιωτικάί φάλαγγες επολέμου βυθισμένοι εις το νερό μέχρι γούνατος!

Δώδεκα ολοκληρούς ώρας εμάχοντο χωμένοι μέσα εις τον λάκκον αυτόν του ξεπαγιάσματος και δεν θα επίστευα το εκούσιον αυτό χαροπάλαμα, εάν το βράδυ οι τραυματιοφορείς δεν έφερναν εξηπλωμένους εις τα ξυλοκρέββατα ανθρώπους, των οποίων τα νύχια των ποδών έλειπαν και η γάγγραινα είχεν εισχωρήσει εις το αιμορροούν δάκτυλον του πρισμένου ποδός!

Ηλία Κατσαντώνη, Η εκπόρθησις του Μπιζανίου, σελ. 65

Περιοχή Κορυτσάς, Φεβρουάριος 1913

Κατά το 2ον δεκαήμερον του μηνός Φεβρουαρίου 1913 εις ολόκληρον την περιοχὴν Κορυτσάς έπιπτε πυκνοτάτη χιῶν, ήτις εσοχημάτισεν επί του εδάφους παχύτατον στρώμα, όπερ κατέστησε δυσδιάκριτον την προς Ιωάννινα άγούσαν αμαξιτήν οδόν, ην ηδύνατό τις να προεικάσῃ μόνον εκ της εκατέρωθεν της οδού υπαρχούσης δευδροστοιχίας, εξηφάνισε δε τελείως τας ατραπούς. Ολόκληρος η πεδιάς ήτο λευκή.

Νικολάου Τρικούπη, Αναμνήσεις επεισοδίων και γεγονότων, σελ. 22

ΣΙΤΙΣΗ

Κοντά στο Λικούδι Λάρισας, 8 Οκτωβρίου 1912

Σε κάθε απάγκιο, στρατιῶτες έφηναν κλεμμένες κότες ή αρνιά ή έβραζαν εφεδρικές τροφές, ρύζι ή κακάο. Συσσίτιο δεν είχαν να μας δώσουν ούτε φωμί. Μερικοί το 'χανε σκάσει στα τριγυρινά χωριά Λακκούδι, Ζελίνισια, Μάλεσι για να 'βρουνε φωμί. Εγώ με το Φάντη μόνο άγριο κάρδαμο βρήκαμε στο ποτάμι και κόψαμε για να φάμε.

Φιλίππου Στεφ. Δραγούμη, Ημερολόγιο. Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913, σελ. 57

Σαραντάπορο, νύχτα 9/10 Οκτωβρίου 1912

Ήτο η νύκτα της μάχης του Σαρανταπόρου' εκρυνάναμεν και επεινούσαμεν. Ο Διάδοχος και το επιτελείον του ανεζήτουν καταφύγιον και το μόνον που ημπορέσαμεν να εύρωμεν ήτο ένα εκκλησιάκι κοντά στον δρόμο. Κάποιος, ευτυχῶς εύρεν ένα γουρνόπουλο, το οποίον ευθύς εσφάγη και εφήθη υπό των υπηρετών μας. Εν τω μεταξύ όλοι επεριμέναμεν το φαγητόν μας, το οποίον εμαγειρεύετο εις την ύπαιθρον, αν και έβρεχε συνεχῶς – και συνεζητούσαμεν επί των συμβάντων της ημέρας.

Νομίζω πως ακόμη βλέπω την σκηνήν με όλην την γραφικότητά της και την τρομεράν έλλειψιν ανέσεως. Εκτός από μερικά αδύνατα καντήλια, που έκαίαν πλάϊ εις τας Αγίας Εικόνας και τα οποία έδιδαν μίαν μυστικιστικήν ατμοσφαιραν εις τα πέριξ, η μικρή εκκλησία ήτο βυθισμένη εις το σκότος. Η σιωπή μας σπανίως διακοπτομένη υπό των ψιθύρων των αξιωματικών, οι οποίοι εστέκοντο γύρω τυλιγμένοι στα αδιάβροχά των και αναμένοντες διαταγάς, επηύξανε φυσικά την εντύπωσιν του ιερού περιβάλλοντός μας.

Μετά μακράν αναμονήν το δείπνον μας εκομίσθη επί μεγάλου μεταλλικού ελάσματος, επί του οποίου συνήθως εξετίθεντο τα προς πώλησιν κεριά. Ο «πολυτελής» δίσκος ετοποθετήθη εις το βάθρον ενός

αναλογίου. Καθώς είχομεν αφήσει οπίσω μίλια ολόκληρα τους υπηρέτας και τας αποσκευάς μας και μας έλειπε το κάθε τι, δεν είχαμε παρά τα δάκτυλα και τα δόντια μας για να κομματιάσωμε το κρέας. Το γουρνούπουλο είχε ψηθεί κατά τον πλέον πρωτόγονον τρόπον· αλλού ήταν ωμό, αλλού είχε γίνει κάρβουνο, ήτο παντελώς αθώου άλατος και εμύριζε καπνίλας· παρ' όλα ταύτα ήτο γλυκύτατον, δεδομένου ότι ήτο το πρώτο πραγματικόν φαγητόν μας από το περασμένο βράδυ. Παρά το ιερόν μας περιβάλλον και την φυσικήν σκεπτικότητα, την οποίαν προεκάλει η σοβαρότης της στρατιωτικής καταστάσεως, κανείς μας δεν ημπούρεσε να κρατήσει τα γέλια προ της καμικής εικόνας των πρωτογόνων, την οποίαν παρουσιάζαμεν.

Πιρίγκηπος Νικολάου της Ελλάδος, Τα πενήντα χρόνια της ζωής μου, σελ. 284-285

Λιμπάνοβο (Αιγίνιο Πιερίας), 17 Οκτωβρίου 1912

Το Λιμπάνοβον είνε χωριό μεγάλο γεμάτο τότε από διάφορα «κοτερά», πλην είχεν ενσκήψει αυτώ η νόσος ευλογιά· και τούτου ένεκα ο καταυλισμός εγένετο έξωθι του χωριού, παρά τινι φρέατι. Εκεί λοιπόν κατηλύσθησαν όλα τα σώματα της Μεραρχίας. Οι άνδρες των σωμάτων κατά την μέχρι Λιμπανόβου πορείαν των, διελθόντες διά των επί της οδοῦ πορείας άλλων χωριών, επρομηθεύθησαν ανάλογον έκαστος ποσότητα «κοτερών», την οποίαν συνεπλήρωσαν εις το Λιμπάνοβον. Ούτω το εσπέρας της εκείσε διαμονής, καίτοι οι λόχοι, τουλάχιστον του ημετέρου Συντάγματος πάντες, είχαν παρασκευάσει συσσίτιον εκ κρέατος, εκ των σχηματισθεισών αγελών παρ' έκαστου σώματος, εξ άδεσπότην καθ' οδόν σφαγίων διαφόρων ειδών, εν τούτοις ουδείς έλαβε συσσίτιον. Έκαστος των ανδρών (τουλάχιστον του ημετέρου Συντάγματος) είχε παρασκευάσει την φωτιάν του (την ψησταριάν του) ή ανά δύο άνδρες μίαν μεγάλην ψησταριάν. Έκατέρωθεν έκάστης ψησταριάς ευρίσκοντο ανά εις στρατιώτης, δηλαδή έκάστη ψησταριά εφιλοξένει δυο στρατιώτας. Έκαστος στρατιώτης εστριφουγούριζε την «σούφλαν» του περιβεβλημένην τουλάχιστον εξ «κοτερά» διαφόρου αποχρώσεως, δηλαδή κότες, χήνες, πάπιες, γαλοπούλες κλπ. Όλοι αι πυραί επί εδάφους προσκλινοῦς. Αν ήθελέ τις τας αριθμήσει, θα τας εύρισκεν άνευ υπερβολής πλέον των τριών χιλιάδων. Το θέαμα υπήρξε μεγαλοπρεπέστατον και ανώτερον πάσης περιγραφής. Τώρα πού ευρέθησαν εκείνα τα «κοτερά» -αι δεκάδες χιλιάδων- πότε ητοιμάσθησαν, τόσοσιν τα «κοτερά» όσον και οι ψησταριές, πώς και πότε εψηθήσαν και πώς και πότε εφαγώθησαν, είναι μυστήριον το οποίου χαρακτηρίζει την αξιάδα του Φωμιού, εις τοιαύτας περιστάσεις.

Κωνσταντίνου Ν. Ζωρογιαννίδη, Ημερολόγιον πορειών και πολεμικών επιχειρήσεων 1912-13, σελ. 31-32

Μπόζετς (Αθύρας Πέλλας), 22 Οκτωβρίου 1912

Βαδίζομεν, βαδίζομεν ακαταπαύστως. Αλλά δεν έχομεν τίποτε να φάγωμεν! Ούτε φωμί! Τα μεταγωγικά δεν παρακολουθούν, διότι ο στρατός προχωρεί πολύ ταχέως...

Αλλ' ιδού ότι σωζόμεθα ολωσδιήποτε. Εις το χωριόν Μποζέκ όπου διερχόμεθα, με την αυτήν πάντοτε διαβολικήν ταχύτητα, ανακαλύπτομεν κρομμύδια φρέσκα... Αξιωματικοί, στρατιώται, και ημείς επίσης, ευτυχείς διά το εύρημά μας, παίρνομεν καθείς ένα ή δύο ωμά κρομμύδια και αρχίζομεν αμέσως να τα τρώγομεν ως το θανασιώτερον έδεσμα.

Jean Leune, Ελληνοτουρκικός πόλεμος. Μακεδονική εκστρατεία, σελ. 125

Δαούτση (Ελεούσα Θεσσαλονίκης), 24 Οκτωβρίου 1912

Επάνω εις τας δυσκολοσυντηρουμένας πυράς ψήνονται καλά κακά, μάλλον όμως κακά, ολίγα αρνία περιμαζευθέντα από εδώ και από εκεί, μερικά μάλιστα από πολύ μακράν. Οι άνδρες θα πάρουν από ένα μικροσκοπικόν τεμάχιον κρέατος. Ψωμί δεν υπάρχει. Μόνον ολίγη γαλέτα. Κάποιος μας έδωσε μίαν διά τους δύο μας.

Περνά ένας στρατιώτης. Ενωτίκτως σταματά και διακρίνομεν μίαν αστραπήν εις τα λιμασμένα μάτια του. Το βλέμμα του προσηλώνεται με έκφρασιν απελπισίας εις την γαλέταν. Δεν λέγει όμως ούτε λέξιν. Εξακολουθεί τον δρόμον του. Τον φωνάζομεν τότε... Μας λέγει ότι δεν έχει τίποτε φάγει από δύο ημερών, εκτός ολίγων χόρτων τα οποία έκοπτεν από τα παρά την οδόν χωράφια. Του προσφέρομεν την γαλέταν μας, αλλ' αρνείται να πάρη περισσότερον από το ήμισυ.

Jean Leune, Ελληνοτουρκικός πόλεμος. Μακεδονική εκστρατεία, σελ. 142-143

Πέτροβο (Άγιος Πέτρος Κιλκίς), 26-27 Οκτωβρίου 1912. Ημερολόγιο Βασιλείου Αθαν. Βελισσαρίου

26. *Αγ. Δημητρίου. Διαμονή Πέτροβου. Ωραία φωτιά υπό στέγη. Άρτος δεν υπάρχει οι στρατιώται πεινούν. Βράζουν καλαμπόκι και τρώγουν. Εγώ ευτυχώς επαιτών με τα χρήματα εις το χέρι και παρακαλών εξοικονομώμαι από άρτον. Εξοδεύω την ημέραν 12 έως 15 δραχμάς δι' άρτον.*

27. *Σήμερον ηγόρασα ½ οκά άρτον 14 δραχμάς. Διαμονή και σήμερον Πέτροβον. Εσπέρας έφερα άρτον και μας έδωσαν ½ κουραμάνα. Επίσης μας έδωσαν μία φέτα μπομποτά την οποίαν εξύμωσαν χωρικοί διά τον λόχον μας. Των στρατιωτών από την πείναν εχάλασε η όψις των. Είναι αξιολύπητοι οι δυστυχείς. Ημερολόγια και γράμματα από το μέτωπο. Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913, σελ. 59*

Σωτήρας Αμυνταίου, 5 Νοεμβρίου 1912

Με τη δύση του ηλίου φτάσαμε στο έρημο από τους κατοίκους χωριό Σωτειρά, στην περιφέρεια του Σόροβιτς. Αφού καταυλιότηκα, περιμένανε μήπως τους φέρουν κουραμάνα, αλλά μάταια, γιατί η επιμελητεία δεν τους πρόφτανε. Η πείνα τούς είχε στραβώσει και φάχνανε μέσα στα έρημα σπιτία για ζερά καλαμπόκια, που τα ψήνανε και τους φαίνονταν πεντεσπάνι.

Μιχάλη Μ. Δημητρίου, Ορθιοι στην καταιγίδα, σελ. 41

Μελίχοβο (Μελιά Ιωαννίνων), 12 Νοεμβρίου 1912

Τη νύχτα κοιμηθήκαμε περίφημα πάνω σε ξερό χόρτο. Καμιά πολεμική δράση. Μέρες χωρίς φαγητό· μόνο κουραμάνα. Σήμερα πάλι μας έδωσαν δύο κουραμάνες για τρεις. Δύσκολη η μοιρασιά, για να μην αδικηθεί κανένας. Δεν ξέρουν πότε θα ξαναέρθει φωμί. Η βροχή δυσκολεύει τα μουλάρια. Αγοράσαμε μια κότα. Την ψήνουμε στις βέργες των όπλων και την τρώμε με λαμαρυγιά. Ψήσιμο και φάγωμα έγιναν απόμερα – να μη ζηλέψουν οι άλλοι.

Δημητρίου Α. Καμπάνη, Αναμνήσεις του πολέμου και της ειρήνης, σελ. 68-69

Θεσσαλονίκη, 7 Ιουνίου 1913

Συσσίτιον μεσημέρι μακαρόνια βραστά. Δεν τρώγονται. Έχω biscuits και σοκολάτα. Βράδυ τυρί, σοκολάτα, κουραμάνα τρίγωνα εις ζαχαροπλαστείον κοντά.

Έλλησ Π. Ανδρουλή, Το ημερολόγιον ενός στρατιώτου, σελ. 35

ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΟΤΗΤΑ

Ύψωμα Παλιοκούλια, περιοχή Μπιζανίου Ιωαννίνων, 5 Δεκεμβρίου 1912

Το πρωί, βρεμένοι και κρυώνοντας, γυρίσαμε στην κατασκήνωσιν. Στήσαμε το αντίσκηνο, φέραμε φτέρες και ετοιμάσαμε τα απαιτούμενα για μακάριο ύπνο. Μας δίνουν καφέ και σταφίδα. Μαθαίνουμε πως στο βορειοδυτικό πήγε για ενίσχυση ένα σύνταγμα και ότι απώθησαν τους Τούρκους, ότι τους πήραν 300 αιχμαλώτους, δύο Γερμανούς αξιωματικούς, και το πυροβολείο του Αγίου Νικολάου. Το μεσημέρι φάγαμε ωραία μανέστρα και κρέας καλό.

Δημητρίου Α. Καμπάνη, Αναμνήσεις του πολέμου και της ειρήνης, σελ. 81

Σόροβιτς (Αμύνταιο), 6 Δεκεμβρίου 1912. Ημερολόγιο Μαθιού Νικ. Μακκά

Σήμερα του Αγίου Νικολάου. Ετηλεγράφησα στο σπίτι. Το μεσημέρι εφύγαμε με το τραίνο για το Σόροβιτς. Επεράσαμε την λίμνην του Οστρόβου και εφθάσαμεν εκεί το απόγευμα. Το Σόροβιτς όλο καμμένο παρουσιάζει φρικτόν θέαμα. Εδώ είνε εγκατεστημένοι νοσοκομείον διακομιδής υπό του Χρησιτίδην. Επήγαμε στο Νεκροταφείον όπου είνε θαμένοι ο Ζελαπόρτας και οι άλλοι 4 αξιωματικοί του πυροβολικού οι σφαγέντες κατά τον αιφνιδιασμόν του Σόροβιτς. Η κα Παπαδοπούλου εφωτογράφησε τους τάφους και τους εστόλισε με άνθη. Κοντά στο χωριό στους αγρούς ευρήκαμε πολλές σφαίρες τουρκικές και από Scharnel. Δυστυχώς κανείς δεν ήτο εις θέσιν να μας δείξη ακριβώς το μέρος όπου ήτο παρατεταγμένος ο στρατός μας και όπου έγινε ο αιφνιδιασμός.

Ημερολόγια και γράμματα από το μέτωπο. Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913, σελ. 144

Υψωμα Παλιοκούλια, περιοχή Μπιζανίου Ιωαννίνων, 24 Δεκεμβρίου 1912

Τη νύχτα, επίθεση. Έκαμα μπουγάδα τις φανέλες μου. Έλαβα το κιβώτιο που μου έστειλε η μητέρα: είχε γάντια, κάλυμμα της κεφαλής, κακάο, τσάι και παξιμαδάκια. Έφτασε 45 μέρες αφού της έγραφα, και την παραμονή των Χριστουγέννων!...

Δημητρίου Α. Καμπάνη, *Αναμνήσεις του πολέμου και της ειρήνης*, σελ. 97

Υψώματα Μπιζανίου Ιωαννίνων, 28 Δεκεμβρίου 1912

Παρ' όλες τις σφαίρες, οι στρατιώτες ασχολούνται με τις συνήθειές τους, οι οποίες κυρίως περιστρέφονται στη δημιουργία κάποιας ευμάρειας για τη νύχτα. Μαζεύουν δηλαδή κλαριά για να στρώσουν και ξύλα για να ζεσταθούν. Κι αυτά όλα γίνονται με μεγάλη σοβαρότητα και επιμέλεια. Εννοείται ότι, αναγκαστικά, οι ίδιοι κόποι επαναλαμβάνονται καθημερινά. Άνθρωποι σοβαροί, με επαγγέλματα ακόμη σοβαρότερα, δεν σκέπτονται άλλο παρά μόνο πώς να φάνε περισσότερο, αδιάφορο τι, και πώς να κοιμηθούν καλύτερα.

Δημητρίου Α. Καμπάνη, *Αναμνήσεις του πολέμου και της ειρήνης*, σελ. 99-100

Τσάγεζι (Ηρακλίτσα Σερρών), Πάσχα 1913. Ημερολόγιο Βασιλείου Χαρ. Σουρραπά

Εκαθήσασμεν και εκάμαμε Πάσχα. Έστειλεν ο λοχαγός μερικούς στρατιώτας και έφερον 45 σφακιά, 22 αρνιά και τα λοιπά αίγες, όπου το Πάσχα εφήσασμεν τα αρνιά, εφάγαμεν και ευλεντήσασμεν όλην την ημέραν, είχαμεν και κρασί. Εις το μέρος όπου είχαμεν καταυλισθή, το εστολίσασμεν με άφθονα άνθη και κλαδιά [] Είχαμε πάρει ένα αρνάκι και το εφήσασμεν ο Μενιζέλος, ο οποίος [] ελεύθερος, ο δεκακευός Μίχας, ο οποίος επληγάθη εις τους πόδας πέσας, και Αυμπερόπουλος, Πένταρης και λοιποί.

Ημερολόγια και γράμματα από το μέτωπο. *Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913*, σελ. 182

Θεσσαλονίκη, 13 Ιουνίου 1913

Πρωί γυμνάσια ψευδομάχης με γυλέον. Ζέστη, ιδρώνομεν, επάνοδος Σκοπός από τας 10-12 μεσημβριανών – Συσσίτιον σχετικώς καλό. Αρνί βραστό, τρώγω – Χθες έλαβα γράμματα Βασίλη, ευχαριστημένους έχω ν' απαντήσω εις πολλά, αλλά κουρασμένος από ξενύχτι – Απόγευμα βραδύνω ολίγα λεπτά εις πλύσιμον λοχίας Καργαδούρης περιορισμόν αύριον όπου είμαι ελεύθερος, ας είναι. Συσσίτιον, τυρί, τρώγω σοκολάτα και κουραμιάνα. Βράδυ πάλιν ύπνος εν επιφυλακή με μπαλάσκα εκ της ανησυχίας διά τους Βουλγάρους.

Ελλης Π. Ανδρουλή, *Το ημερολόγιον ενός στρατιώτου*, σελ. 47

Πορεία από Κιουρκούτ (Τέρπουλλος Κιλκίς) προς Στρώμνιτσα, 23 Ιουνίου 1913

*Ξυπνούμεν μάλλον κρύο. Πρωϊνός καφφές, απόλαυσις. Εις τας 10 π.μ. Εκκίνησις Μεραρχίας εοπυευσμένη πορεία έως τας 4 μ.μ. Μεγάλη κουράσις διερχόμεθα άλλα χωρία πυρποληθέντα παντού ίχνη υποχωρήσαντος εχθρού, σάκκοι, νεκροί Βούλγαροι κλπ. Τέλος κατασκήνωσις, ανάπαυσις αναγκαία. Πεινώ, έφαγα μία γαλέττα μόνον. Τρώγω δύο αυγά μου έδωσε ο Σκουζές. Είναι ωραία η κατασκήνωσις, δροσιά. Κοιμούμεθα επάνω σε άχυρο με μαυδύαν. Ωραία. μαυθάνω ότι ο πληγωμένος μου θα ζήση. Τι χαρά! Ελλης Π. Ανδρουλή, *Το ημερολόγιον ενός στρατιώτου*, σελ. 67*

Πετρίτσι Σερρών, 30 Ιουνίου 1913

Καταυλισμός έξωθεν χωρίου Πετρίτσι. Αντίσκηνα – Συσσίτιον βραστό και πλάφι, ωραίο χορταίνω. Μεσημβρία αλλαγή καταυλισμού, φασαρία. Απόγευμα λειτουργία ιερέως. Καφφέ το βράδυ με Παναγιουλόπουλο. Ευτυχώς ευρίσκομεν καπνό. Και βράδυ ευχάριστο. Ύπνος υπό αντίσκηνα – Διάδοσις ότι παύουν αι εχθροπραξίαι κλπ. αλλά διαψεύδονται.

Ελλης Π. Ανδρουλή, *Το ημερολόγιον ενός στρατιώτου*, σελ. 83

Στενά Κρέσνας, 9 Ιουλίου 1913

Έγερσις το πρωί ξυλιασμένος από το κρύο της νυκτός, περιμένομεν τον ήλιον να ζεσταθούμε. Η φρίκη της χολέρας, αδιάκοπα μεταφέρουν τα φορεία, απελπισία. Ελπίζω εις τον Θεόν. Αναχωρούμεν 8 π.μ. έως τας 5 μ.μ. πορεία ανεβαίνομεν πάλιν υψηλάς κορυφάς ατελειώτους πολύ κοπιαστικόν. Τέλος 5 μ.μ.

αυτάπανσις, κατασκήνωσις, Επίσκεψις Τουφεξή, Δεκάριστου. Εις την σκηνήν αξιωματικών προσφέρουν καφφέ σοκολάτα φαγητόν απόλαυσις, τι κούρασις όμως, Θεέ μου, τι κούρασις... τρέμα.

Έλλησ Π. Ανδρούλη, Το ημερολόγιον ενός στρατιώτου, σελ. 101

ΤΑΞΗ - ΠΕΙΘΑΡΧΙΑ

Περιοχή Ελασσόνας, 7 Οκτωβρίου 1912

Μας φέρναν πολλούς που είχαν πλιατσικολογήσει και μας άφηναν τα πλιάτσικα να τα επιστρέφουμε στους κυρίους. Τα πιο παράξενα πράγματα μας έφερναν. Ένας είχε αρπάξει ένα μαντολίνο, άλλος τόπι μεταξωτό ύφασμα, άλλος φόρεμα χανούμισσας, άλλος ένα τηγάνι κλπ. Αρπάζουν για ευχαρίστηση, όχι για πραχτικό σκοπό. Μερικοί όμως εφάνηκαν πιο πραχτικοί και είχαν κλέψει κότες ή προβατά. Ένας στρατιώτης που είχε κλέψει τον καταδίκασε ο Συνταγματάρχης, ο Μέξας, σε πρόχειρο δικαστήριο 5 χρόνια φυλακή, για παράδειγμα. Το δικαστήριο έγινε στο ύπαιθρο μπροστά στους στρατιώτες, κοντά στ' αντίσκηνο του Συνταγματάρχη, όπου ήταν στημένη και η σημαία μας τυλιγμένη σε μαύρο μουσαμά.

Φιλίππου Στεφ. Δραγούμη, Ημερολόγιο. Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913, σελ. 51

Βέροια, 16 Οκτωβρίου 1912

Μίαν ημέραν εις την Βέρροιαν, ενώ ειργαζόμενη εις το γραφείον μου μετά των αξιωματικών μου, έρχεται ο σύνδεσμος της ΙΙΙ Μεραρχίας (Ζαμιανού) και μοι αναφέρει ότι η Μεραρχία επανεσιτάτησεν, οι στρατιώται φωνάζουν «φωμί, φωμί», και ότι η επιμελητεία ήτο ανίσχυρος να εύρη άρτον και τρόφιμα. Η κατάσταση ήτο θλιβερά και ηπειλείτο η διάλυσις της Μεραρχίας, διότι οι αξιωματικοί ήσαν ανίσχυροι να επιβληθώσι. Απησυχολημένος ως ήμην, απήτησα, χωρίς να σκεφθώ: «Και τι ημπορώ να κάμω εγώ; ας φροντίση ο κ. Μέραρχος». Αναλογισθείς όμως τον κίνδυνον έτρεξα προς τον Διάδοχον και ανέφερον εις αυτόν τα διατρέχοντα. Ο Κωνσταντίνος μοι απήτησε: «Και τι θέλεις να κάμω εγώ;». Εν τη απορία μου τω είπον: «Να ιππεύσητε, Υψηλότατε, και να μεταβήτε εις τον καταυλισμόν της Μεραρχίας και να τους εμπυχώσητε». Πράγματι ο Αρχηγός διατάσσει και του φέρουν τον ίππον του και μεταβαίνει εις την επισταθμίαν της ΙΙΙ Μεραρχίας, ευρισκομένην έξω της πόλεως παρά τον σιδηροδρομικόν σταθμόν Θεσσαλονίκης. Άμα εφθάσεν εκεί ο Διάδοχος, οι στασιασταί στρατιώται τον περιεκύκλωσαν ζητούντες «φωμί». Τους ωμίλησε περί πειθαρχίας, τους συνέστησε να πειθαρχήσωσιν εις τους αρχηγούς των, να κάμωσιν υπομονήν και τα τοιαύτα. Η φωνή όμως του στομάχου των στρατιωτών ήτο ισχυροτέρα και πειστικωτέρα της φωνής του Αρχιστρατήγου, της φωνής της πειθαρχίας, και ο Διάδοχος ευρέθη εις λίαν δυσχερή θέσιν. Τότε τους εφώνασε: «Ε, λοιπόν τι θέλετε;». «Ψωμί, φωμί» εφώνασαν. Και ο Κωνσταντίνος με την επιβλητικήν του φωνήν τους φωνάζει: «Να, εκεί πέρα είναι η Θεσσαλονίκη, πηγαίνετε εκεί, να εύρετε φωμί». Οι στρατιώται, οιστριηλατηθέντες με την λέξιν Θεσσαλονίκη, συνήλθον και εξητωκραύνασαν υπέρ του Διαδόχου και με τας ζητωκραυγάς αυτάς εκάλωψαν τας φωνάς των στομάχων. Η στάσις κατεστάλη· κατόπιν η Επιμελητεία ευρήκε, ίσως χρησιμοποίησασα την συνταγήν του Διαδόχου, τα αναγκασιούντα τρόφιμα.

Βίετωρος Δούσμανη, Απομνημονεύματα. Ιστορικάί σελίδες, τας οποίας έζησα, σελ.69-70

Ύψωμα Παλιοκούλια, περιοχή Μπιζανίου Ιωαννίνων, 9 Δεκεμβρίου 1912

Ανεβαίνουμε στην κορυφή σκυφτά. Οι τούρκικες σφαιρές σφυρίζουν πάνω από τα κεφάλια μας. Ακαταστασία γενική, ο καθένας πέφτει όπου βρει και πυροβολεί στον αέρα. Πέφτω σε ένα πουρναρί εμπρός από τη γραμμή. Από πίσω μου πυροβολούν, και φοβούμαι μήπως με χτυπήσουν οι δικοί μας. Ο αυθυπολοχαγός, όρθιος πίσω μου, γίνεται στόχος του εχθρικού πυρός, και ακούω το σφύριγμα των σφαιρών. Τέλος, μαθαίνουμε πως μια μικρή τουρκική περίπολος μας πυροβόλησε, και έγινε όλη αυτή η σύγχυση. Ο λοχαγός σφυρίζει για να παύσει το πυρ και βρίζει, αλλά εις μάτην! Μόλις φανούν δυο Τούρκοι σε απόσταση 2-2.500 μέτρων, όλος ο λόχος βάλλει... Δεν έριξα καμιά σφαίρα· είμαι απογοητευμένος από την ακαταστασία αυτή. Αλίμονό μας τι θα πάθουμε σε σοβαρότερη περίπτωση.

Δημητρίου Α. Καμπάνη, Αναμνήσεις του πολέμου και της ειρήνης, σελ. 86

Φιλιππιάδα Πρέβεζας, 15 Ιανουαρίου 1913

Πολλοί στρατιώτες με μακριά μαλλιά και γένια, λιγυροί, μαύροι από τις κακουχίες, ξεσχισμένοι, ξυπόλητοι, με μάτια χαμένα, έχουν φύγει από το μέτωπο. Ζητούν ρούχα και φαγητό. Ο Διάδοχος προσπαθεί να περιμαζέψει όλους αυτούς τους φυγάδες. Θα βάλει φρουρές στους δρόμους να μην ξεφεύγουν. Θα τουφεκίσει και μερικούς για παράδειγμα. Φυσικά, πρώτα απ' όλα, θα διοργανώσει καλή υπηρεσία ανεφοδιασμού για να μην βρίσκεται ο στρατός σ' αυτήν την αποκτηνωμένη κατάσταση. Μου έκαμε μεγάλη εντύπωση η κακομοιριά τους. Η αδυναμία του Σακουντζάκη να συγκρατήσει το στρατό, είναι φανερή.

Έβαλε ο Διάδοχος περιπολίες να περιμαζέγουν όλους τους άεργους στρατιώτες απ' τους δρόμους της Φιλιππιάδας και να τους στέλνουν πίσω στις υπηρεσίες τους.

Φιλίππου Στεφ. Δραγούμη, Ημερολόγιο. Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913, σελ. 215

Γεωργουτσάδες, 5 Μαρτίου 1913

Την ημέρα ακριβώς εκείνη μετεφέρετο εξ Αργυροκάστρου εις Ιωάννινα ο αυτόμολος οδηγός του φορτηγού αυτοκινήτου, ο οποίος τας παραμονάς της επιθέσεως ητομολήσε προς τον εχθρόν. Μόλις οι στρατιώται τον αντιλήφθησαν ηθέλησαν ν' αυτοδικήσουν και να εφαρμόσουν τον Αύτσειον Νόμον. Ευτυχώς τα ληφθέντα αυστηρά μέτρα ημυλόδησαν τους στρατιώτας να τον φρονέουν, διότι εθεώρησαν την πράξιν του άτιμον προδοτικήν και αναξίαν Έλληνος στρατιώτου.

Λεωνίδα Ι. Παρασκευοπούλου, Αναμνήσεις 1896-1920, σελ. 154

Πορεία από Πρεντέλ Χαν προς Μαχομία, 16 Ιουλίου 1913

Ήτο η ώρα ωσει 10.30' π.μ. οπότε ο εχθρός απειραράθη την ανακατάληψιν των παρ' αυτού εγκαταλειφθέντων υφωμάτων. Το τοιούτον αντιληφθείς, διάταξα την απεπιθέσειν της διλοχίας κατά του επερχομένου εχθρού, πλην οι άνδρες, λόγω της φυσικής των εξαντλήσεως, κατόπιν τοιούτων και τηλικούτων περιστατικών, αντί να βαδίσωσι προς τα εμπρός, ηγούμενου του υποφαινομένου μετά του Εφέδρου ανθυπολοχαγού Παπαγιαννοπούλου –διότι ουδείς άλλος αξιωματικός της διλοχίας επεφάνη, έλειπε δε από της διλοχίας και σημαντικός αριθμός οπλιτών– ούτοι ετράπησαν επί τα οπίσω δρομαίως, εγκαταλιπόντες ούτω τον υποφαινομένον μετά του συνδέσμου μου υποσιτιστού δεκαεννέως Δημητρακή Γεωργ. και τριών ετέρων συνδέσμων μου εις την τύχην μας.

Τούτου ένεκα έγινα κυριολεκτικώς έξω φρενών και εξαγαγών το περιστροφόν μου ηρξάμην να πυροβολώ κατά των φυγάδων, αποκαλών αυτούς προδότας με όλην την δύναμιν της ψυχής μου.

Τοιουτοτρόπως απομείνας μόνος, ηναγκάσθην ν' αποσυρθώ προς στιγμήν, προς ανασύνταξιν των φυγάδων, εν ω ο εχθρός ανακατελάμβανε τας προτέρας του θέσεις επί των πρώτων αυτού υφωμάτων.

Κωνσταντίνου Ν. Ζωρογιαννίδη, Ημερολόγιον πορειών και πολεμικών επιχειρήσεων 1912-13, σελ. 134-135

ΠΡΟΣΩΠΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ

Κοντά στο Λικούδι Λάρισας, 8 Οκτωβρίου 1912

Άφρησα το Φάντη και πήγα στο 2ο Τάγμα και ήβρα το Μίχο.

Ξαπλωθήκαμε στο ζεστό ακόμη χώμα και μου διηγήθηκε τι έκαμε ο λόχος του από την ώρα που χωριστήκαμε χτες.

– Θ' ανταμώσουμε στη μάχη αύριο;

– Δεν ξέρω... χωρισμένοι θα πολεμούμε, μα οι λογισμοί μας θα 'ναι ενωμένοι. Καλά θα πολεμήσουμε κι έτσι.

– Δε γίνεται να 'ρθω στο λόχο σου; Θα το 'κανα αν δεν είχα την ενωμοτία μου. Θα 'ρχόμουν να πολεμήσουμε μαζί.

– Και γω θα 'ρχόμουν στο δικό σου, μα δεν μπορώ να αφήσω το λοχαγό, με θέλει κοντά του – ξέρεις, μην κοιτάξεις την όψη του, στο βάθος είναι καλό παλληκάρι. Είναι απλός και με διασκεδάζει.

Φιλίππου Στεφ. Δραγούμη, Ημερολόγιο. Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913, σελ. 57-58

Ελασσόνα, 11 Οκτωβρίου 1912

Ο Ξυδέας με ήθελε αδιάκοπα κοντά του απόψε και ζητούσε να πει νερό. Έχει λιγνέψει σ' ασπίστενο βαθμό και γίνηκε πράσινος. φτύνει κάτι φλέγματα μαυροπράσινα φριχτά. όλο ζητεί να σηκωθεί και να βγει στον ήλιο.

– Κύριε Φίλιππα έλα δω κοντά, έλα δω· δε λέω πια αστεία; αστειό δεν είναι κι αυτό; Άκου δω· έλα κοντά... μάνα μου... η καημένη η μάνα μου... λίγο νερό να μου δώσεις... λίγο νερό... καίγομαι... έλα κοντά... να... εδώ... στο μαντήλι... έχω 50 δραχμές... να τις πάρεις... να τις κρατήσεις... και να τις φας... για θύμηση δική μου... ακούς;...

– Μα δε θέλεις, του είπα, να τις δώσω της μητέρας σου; ίσως θα 'χει ανάγκη...

– Έννοια σου, θέλω εσύ να τις γλεντήσεις... μείνε κοντά μου τώρα... γιατί θα πεθάνω.

Το βράδυ δεν εξούσε πια. Τα χρήματα τα παράδωσα στο Νοσοκομείο για να σταλούν στη μητέρα του.

Φιλίππου Στεφ. Δραγούμη, Ημερολόγιο. Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913, σελ. 87

Ελασσόνα, 12 Οκτωβρίου 1912

Φωτώντας ήβρα την πυροβολαρχία του λοχαγού του Λασκαράκη, όπου ανήκει ο Αλέξανδρος, ήβρα τον ίδιο το Λοχαγό που έστειλε να φωνάξουν τον Αλέξανδρο γιατί είχε πάει πάρα πάνω να σχεδιάσει.

Ιδιαίτερη χαρά νιώσαμε κι οι δυο μας που από μικροί μαζί μεγαλώσαμε, να βρεθούμε συστρατιώτες στο τούρκικο. Είπαμε ο καθένας τα δικά του. Μου έλεγε πόσο ανυπόμονος είναι να ρίξει μερικές κανονιές. Μου έδειξε το μαύρο άλογο του καμαρώνοντάς το. Όταν ενύχτωσε χωριστήκαμε ευχαριστημένοι που είχαμε ανταμωθεί.

Φιλίππου Στεφ. Δραγούμη, Ημερολόγιο. Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913, σελ. 89

Πορεία από Τοψίν (Γέφυρα) προς Μπουγαρίοβο (Καραβία Θεσσαλονίκης), 26 Οκτωβρίου 1912

Ένας ιππεύς μάς πλησιάζει.

– Κυρία, λέγει εις την γυναϊκά μου, εις την οποίαν ομιλεί ενικώς, κατά την συνήθειαν των ανθρώπων του λαού εις την Ελλάδα, θέλω να σου δώσω κάτι... Τα πόδια σου θα είναι βρεγμένα μ' αυτόν τον καιρό και με τόσο κοντά παπουτσάκια... Και δεν μπορείς ν' αλλάξεις τσουράκια, διότι οι σάκκοι σας έχουν μείνει στο δρόμο, δεν είν' έτσι; Να λοιπόν, πάρε αυτά.

Και τείνει προς την γυναϊκά μου ένα ωραιότατον ζευγάρι κάλτσες άσπρες μεταξωτές.

– Τα βρήκα σ' ένα τούρκικο σπίτι στα Γιαντισά. Ω, μπορείς να τα βάλεις άφοβα, τα έχω πλύνει, γιατί τα είχα για την αδελφή μου... Όχι, όχι, πάρε τα, με προσβάλεις, αν δεν τα δεχθής.

Και με μίαν ωραϊάν κίνησιν της χειρός, περνίζων τον ίππον του, ο ιππεύς εξαφανίζεται.

Jean Leune, Ελληνοτουρκικός πόλεμος. Μακεδονική εκστρατεία, σελ. 159-160

Φιλιππιάδα Πρέβεζας, 4 Νοεμβρίου 1912. Ημερολόγιο Ιωάννη Δημ. Παπαδήμα

Καθήμεθα να φάγωμεν όταν μετ' ολίγον με ζητεί εις πυροβολητής εκ μέρους του Ξτουπάθη, να υπάγω να τον ιδώ σ' ένα σπιτάκι, πυρέσσοντα και παραληρούντα. Πηγαίνω με ένα ιατρόν πυροβολητήν και τον ευρίσκω κατακεκλιμένον και πυρέσσοντα. Του δίδομεν μερικά καταπραϊντικά και δίδω μίαν σημείωσιν διά του λοχαγόν του διά να δικαιολογηθή η απουσία του αύριον όπου δεν θα δυνηθή να οδοιπορήση. Η βροχή έξω, η ερημιά και ο πυρετός τού φέρνουν παράπονον και παραληρεί ότι «θα πάη σ' την πυρ/χία του και δεν έχει τίποτε» κλαίων. Με συγκινεί όταν μου λέγει ότι ευθυμείται τώσων χρόνων φιλιάν και αγάπην και με ευχαριστεί που τον παρηγορώ.

Ημερολόγια και γράμματα από το μέτωπο. Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913, σελ. 81-82

Κουμτζάδες (Αμμότοπος Άρτας), 7 Νοεμβρίου 1912²⁴

Ένας νέος, από την Τραπεζούντα νομίζω, που τον είχαμε γνωρίσει στο έμπλεδο, στάθηκε πολύτιμος φίλος και σύντροφος. Το όνομά του είναι Φιλήμων Κωνσταυτινίδης. Αν ζει ακόμη και διαβάσει αυτές τις γραμμές, θα δει πως δεν τον ξέχασα και ότι του είμαι πάντα ευγνώμων, γιατί σ' αυτόν ίσως οφείλω ότι δεν τσακίστηκα από κανένα υκρεμνό, στα κατωάβραχα της περιοχής Ιωαννίνων. Φοβερά μύωψ, δεν έβλεπα τη μύτη μου, ιδίως στα σκοτεινά, όπως συμβαίνει στους μύωπες. Αντιθέτως, αυτός έβλεπε σαν γάτα, και, σαν κυνηγός μαυιάδης που ήταν, ήξερε να περπατάει στα βουνά. Ψειδή λοιπόν, όταν φτάσαμε στο Μέτωπο, όλες οι μετακινήσεις γίνονταν νύχτα, μ' έπαιρνε από το χέρι και με καθοδηγούσε. Και όμως, στο

24. Το συγκεκριμένο περιστατικό είναι πιθανότατα το ίδιο με εκείνο που περιγράφεται εκ νέου στο ημερολόγιο του Καμπάνη, με ημερομηνία 7 Δεκεμβρίου 1912, στα υψώματα της Παλιοκούλιας.

τέλος αυτός έπεσε στα βράχια και χρειάστηκε να τον πάνε στο χειρουργείο (ίσως γιατί, προσέχοντάς με, δεν πρόσεξε τον εαυτό του), ενώ εγώ, τον οποίο άθελά του παρέσυρε, χτύπησα μόνον τα γόνατά μου.

Δημητρίου Α. Καμπάνη, Αναμνήσεις του πολέμου και της ειρήνης, σελ. 53

Χάνι Φτελιάς, περιοχή Μπιζανίου Ιωαννίνων, 22 Δεκεμβρίου 1912

10 π.μ. Το πρωί ξεκίνησα για εδώ. Κατέβηκα από την Κρούλια στον δημόσιο δρόμο, όπου έχει καταυλισθεί το πυροβολικό. Είδα τα τέσσερα τοπομαχικά της Άρτας, που έφτασαν επιτέλους! Λίγο πριν από το χάνι, σε μια καμπή του δρόμου, αναγνώρισα από μακριά τον πατέρα μου. Στάθηκα προσοχή και του φώναξα: «Πατέρα!», γιατί στο χάλι που είμαι – μοιάζω με τσιγγάνο ή ληστή – δεν με αναγνώρισε. Φιληθήκαμε συγκινημένοι και οι δύο. Είναι λίγο αδύνατος, αλλά πολύ καλά. Αυτός τράβηξε να πάει να δει τα τοπομαχικά, κι εγώ ήρθα εδώ και τον περιμένω απέξω απ' τη σκηνή. [...] Ο πατέρας μου λέγει ότι, περνώντας από το Αρχηγείο στη Φιλυπιάδα, παρακάλεσε να με αποσπάσουν εκεί. Διαμαρτύρομαι, λέγοντας ότι αφού έχω τόσο καιρό στο Μέτωπο και επίκειται η κατάληψη των Ιωαννίνων, θέλω να μπω ως μαχητής. «Όπως θέλεις κάμε» μου απαντά.

Δημητρίου Α. Καμπάνη, Αναμνήσεις του πολέμου και της ειρήνης, σελ. 96-97

ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ - ΤΟΠΙΚΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΕΣ

Άρτα, 6 Οκτωβρίου 1912

Οι εύζωνοι επερνούσαν συντεταγμένοι κατά τετράδα, εύκορμοι, ταχύποδες, γελαστοί. Ήτο αδύνατον και να υποπτεύσης καν ότι η εύχυμος αυτή άνθησις της Ελληνικής λεβεντιάς επήγαυε να συναντήση πέραν εκεί εις ολίγα βήματα τον θάνατον. Θα ενόμιζες μάλλον ότι έσπευδε προς κάποιο γλέντι χαράς ή εις πλούσιον χωριάτικο πανηγύρι.

– Έμπρός και στα Γιάννενα! Ακούεται μία κραυγή και όλος ο κόσμος που τους καμαρώνει και δακρύζει εις το πέρασμά των σείεται απ' στην επανάληψιν της ωραίας και συγκινητικής ευχής.

Από τα παράθυρα τώρα και τους εξώστιας δροσεραί παρθένοι τους ραίνουν με άνθη. Από τα πλημμυρισμένα πεζοδρόμια ξεχωρίζουν κάθε τόσο μαννούλες με τα μανδήλια ριγμένα χαμηλά, πονετικές αδελφούλες ή αρραβωνιαστικές, αι οποίαι πλησιάζουν την γραμμήν, αγκαλιάζουν με κλάμματα ένα παλληκάρι και υποχωρούν αμέσως διά να το αφήσουν να συνεχίση το βήμά του.

– Στα Γιάννενα, παιδιά, στα Γιάννενα!

Ηλία Κατσαντώνη, Η εκπόρθησις του Μπιζανίου, σελ. 2

Σιάτιστα Κοζάνης, 12 Οκτωβρίου 1912

Στρέφομε τώρα γραμμή προς την πόλιν και μόλις βγήκαμε τον ανηφοράκο που σχηματίζεται στην ανατολική είσοδο της πόλεως εγινήκαμε φτερό στον άνεμο στα χέρια των πολιτών. Ποτέ δεν έτυχα άλλοτε σε τέθιο πανζουρλισμόν πολιτών και τέθιο ομαδική παραφροσύνη του λαού από ενθουσιασμόν. Ήσαν και οι περισσότεροι μεθυσμένοι, διότι από την στιγμή που είχαν φύγει οι τούρκοι, τόριζαν στη ρακή.

Ιωάννου Καραβίτη, Ο Βαλκανοτουρκικός Πόλεμος, σελ. 137

Ελασσόνα, 13 Οκτωβρίου 1912

Η Ελασσόνα αρχίζει να ξανακπαίρνει όψη πολιτείας· οι καταφροβισμένοι Ελασσωνίτες άνοιξαν σιγά σιγά τα σπύτια τους, σαν τη χελώνα που 'χε τρομάξει και χωθεί στο καβούκι της κι ύστερα κρυφά ξεμυτίζει, κι άνοιξαν τα μαγαζιά τους δειλά και ξανάπιασαν τις δουλειές τους. Τούρκος όμως κανείς δεν έμεινε πίσω.

Φιλίππου Στεφ. Δραγούμη, Ημερολόγιο. Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913, σελ. 90

Χείμπελή (Ήμερα Κοζάνης), 19 Οκτωβρίου 1912

Δεν ξέρω κατά πόσο ήταν φρόνιμο να περάσουμε τόσα χωριά τούρκικα μοναχοί, οι δυο μας, αν και οπλισμένοι. Οι Τούρκοι καταγίνονταν στην ειρηνική καλλιέργεια των χωραφιών τους. Πλησιάσαμε δυο, που κάθονταν κάτω από ένα δέντρο με τα κόκκινα φρέσια και τις κόκκινες ζώνες τους. Τους μιλήσαμε ήξεραν ελληνικά και μας πρόσφεραν καπνό.

Περάσαμε το Χείμπελί· οι χανούμισσες μόλις έβλεπαν πως πλησιάζαμε έμπαιναν μέσα στα σπίτια. Δε σταθήκαμε· όλο τον ανήφορο τραβούσαμε.

Φιλίππου Στεφ. Δραγούμη, Ημερολόγιο. Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913, σελ. 104

Θεσσαλονίκη, 28 Οκτωβρίου 1912

Την 10ην Νοεμβρίου ο Διάδοχος επί κεφαλής της 1ης Μεραρχίας, η οποία είχε τόσον ανδρείως πολεμήσει, εισήλθεν εις την πόλιν εν μέσω της απεριγράπτου συγκινήσεως του ελληνικού πληθυσμού· μερικοί εφιλούσαν τα υποδήματά του, άλλοι την χλαίνην του, άλλοι έπεφταν μπροστά στο άλογό του, άλλοι εχόρευαν κ' ετραγουδούσαν κ' εφώναζαν· αλλά η μεγάλη πλειονότης έκλαιε – και τούτο είναι πάντοτε η υψίστη έκφρασις της συγκινήσεως.

Τό να υψώση κανείς την σημαίαν του εις την επίφθονον πόλιν της Θεσσαλονίκης ήτο καθ' εαυτό καταπληκτικός θρίαμβος· αλλά χρειάζεται να έχη κανείς ζήσει υπό τον τουρκικόν ζυγόν για να υιώση την ευγνωμοσύνην του ελληνικού έθνους προς τον Αρχιστράτηγον, όταν έφθασεν η ημέρα της απελευθερώσεως.
Πριγκηπος Νικολάου της Ελλάδος, Τα πενήντα χρόνια της ζωής μου, σελ. 285

Φιλippiάδα Πρέβεζας, 15 Ιανουαρίου 1913

Η Φιλippiάδα είναι μεστή από στρατό. Όλες οι υπηρεσίες του ανεφοδιασμού και των Μετόπισθεν εδώ έχουν το κέντρο τους. Η δημοσιά που διασχίζει τη Φιλippiάδα δεν πάνει στιγμή μέρα και νύχτα να τρέμει από το πέραςμα των αυτοκινήτων και των κάραν, των εφοδιοπομπών κλπ. Η Φιλippiάδα είναι πλημμυρισμένη από νοσοκομεία στρατιωτικά και ιδιωτικά, ελληνικά και ξένα: Ιταλικό, Ολλανδικό, Γερμανικό, Αγγλικό, Έλβετικό κλπ. Πλήθος κυρίες των Αθηνών εργαζονται στα νοσοκομεία. Φουρνιές φουρνιές τα κάρα και τ' αυτοκίνητα κατεβάζουν τους πληγωμένους και αρρώστους. Πλήθος μικροπωλητές έχουν εγκατασταθεί στα διάφορα μαγαζιά της Φιλippiάδας, που ποτέ της δε θα είδε τέτοια κίνηση και τέτοιες δόξες. Η πλατεία της αγοράς είναι πάντα γεμάτη, από πωλητές με τα φραγώσιμα και άλλα εμπορεύματά τους και αγοραστές στρατιωτικούς ή κυρίες. Δημοσιογράφοι μαζεύτηκαν αρκετοί εδώ πέρα, δεν τους αφήνουν να πάν' πιο ψηλά.

Οι πρόσφυγες με τα γυναικόπαιδα έχουν κι αυτοί σωριαστεί εδώ πέρα και στην Πρέβεζα, ελεεινοί, γυμνοί, άστεγοι· όσοι χώρεσαν σε κάτι σπηλιές πάρα έξω από το Λούρο είναι σχετικά ευχαριστημένοι· οι άλλοι μένουνε στο ύπαιθρο ή σε καλύβια.

Η Νάτα με την Ξιρήνη διοργανώνουν συσσίτιο γι' αυτούς και τους μοιράζουν ρούχα και σκεπάσματα. Η Μαριέττα Πάλλη με τη Miss Tenant έφτιαξαν νοσοκομείο και τους περιποιούνται.

Φιλίππου Στεφ. Δραγούμη, Ημερολόγιο. Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913, σελ. 214-215

Ιωάννινα, 22 Φεβρουαρίου 1913

Πλήθος αιχμάλωτοι Τούρκοι στέκονταν ή κάθονταν εκεί και κοιτάζαν σιωπώντας. Μπήκαμε στα Γιάννινα· στα παράθυρα, στους δρόμους, στις στέγες, άντρες, γυναίκες, παιδιά, γέροντες με μια φωνή μάς υποδέχονταν σειώντας τα χέρια, κλαίγοντας, ρίχνοντάς μας λουλούδια και μύρα από κανιά. Χαιρετούσαμε και μεις με τα πηλήκια στο χέρι.

Φιλίππου Στεφ. Δραγούμη, Ημερολόγιο. Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913, σελ. 260

Ιωάννινα, 22 Φεβρουαρίου 1913

Η γενομένη υποδοχή εις τον εισελθόντα Έλληνικόν Στρατόν υπήρξεν αυθόρμητος εγκαρδιωτάτη και ευθουσιώδης. Όλοι οι κάτοικοι με επί κεφαλής τον Κλήρον ανέμενον εις την είσοδον της πόλεως την έλευσιν του Στρατού. Τόσον έντονος και σχεδόν ανέλπιστος ήτον η χαρά και η ευτυχία επί τη ανακτήσει της ελευθερίας ώστε προς στιγμήν αμφέβαλλον προ της ενώπιόν των ευρισκομένης πραγματικότητος. Η παρουσία όμως του Έλληνικού Στρατού τούς έπειθε ότι το προ αυτών θέαμα δεν είναι όνειρον, αλλά το αναμενόμενον γεγονός προ τόσων αιώνων. Ο Διάδοχος οδηγήθη εις τον Μητροπολιτικόν Ναόν, ένθα ετελέσθη δοξολογία επί τη μεγάλη νίκη και τη απελευθερώσει των Ιωαννίνων. Μετά την δοξολογίαν ο λαός δεν ήξευρε πώς να περιποιηθή τους αξιωματικούς, υπαξιωματικούς και στρατιώτας, ήθελεν όλους αν ήτο δυνατόν να τους φιλοξενήση εις τας οικίας του.

Λεωνίδα Ι. Παρασκευοπούλου, Αναμνήσεις 1896-1920, σελ. 151-152

Εικόνα 9. Κανέτα - πολιορκία Ιωαννίνων

Εικόνα 10. Τραυματίες της μάχης Κιλκίς - Λαχανά, μαζί με νεαρά μέλη του Σώματος Προσκόπων της περιοχής

Γέφυρα Στρυμόνα, περιοχή Σερρών, 28 Ιουνίου 1913

Ο εχθρός, νικημένος στο Κιλκίς και στο Λαχανά, υποχωρούσε βάζοντας παντού φωτιά και προβαίνοντας σε κάθε είδους βαρβαρική πράξη. Έτσι, σε λιγάκι, αναπήδησαν οι πρώτες φλόγες απ' το κάψιμο των Σερρών. Παντού φωτιά, παντού σφαγές και θηριαδίες, χαρακτηριστικές εκδηλώσεις του βουλγαρικού πολιτισμού!

Στο χώρο της γέφυρας κατέφθαναν διαρκώς γυνακόπαιδα, έντρομα και κυνηγημένα από το φόβο του χαμού. Όταν, όμως, τα πρώτα ελληνικά στρατεύματα πέρασαν το Στρυμόνα, με γοργή προέλαση για τις Σέρρες, όλος αυτός ο κόσμος, ο πριν φοβισμένος, γεμάτος συγκίνηση τα ακολουθούσε με την ελπίδα να μπορέσει να προλάβει κάτι από την καταστροφή.

Μιχάλη Μ. Δημητρίου, Ορθιοι στην καταίγίδα, σελ. 52

Ξάνθη, 12 Ιουλίου 1913. Ημερολόγιο Πετρόπουλου Παν. Πετροπουλάκη

Ωρα ακρίξεως εις Ξάνθην 6ην μ.μ. καταυλισμός, πλήθος προς υποδοχήν έξω της πόλεως με μεγάλας ελληνικής σημαίας ενθουσιασμός άφθαστος, ζητωκραυγαί, συγκινήσεις, δάκρυα, περιπτώσεις, ασπασμοί χειρών με διαφόρους επιφωνήσεις αν πρωτοστάτη το «Χριστός Ανέστη αδελφάκια μας». Εσπέραν λαϊκή διαδήλωση προς Μητροπολιτικόν Μέγαρον, απεριγραπτος ενθουσιασμός, Αξιοματικοί εν μέσω του πλήθους αντικείμενον λατρείας, γυναίκες από εξώστιας ρένουσι δακρύνουσαι με άνθη και φρυτά, όρυζαν, ανθόνερο, όμλοι γυναικών κατά την διάβασιν των πεζοδρομίων προσφέρουσι ανθοδέσμας, καταφιλάσαι χείρας μας, αποθέωσις Αξιοματικών εις Μητροπολιτικόν Μέγαρον, προσφώνησις Επισκόπου του Έπιτρόπου, σμήνος ανεπτυγμένου και καλλιμόρφου γυναικείου κόσμου αποβλέποντος ημάς μετά θαυμασμού, περιποιησεως μέχρι βαθμού συγκινήσεως, προσφορά αναψυκτικών, γλυκισμάτων και Κονιάκ. Προσκλήσεις διά γεύματα και ύπνον.

Ημερολόγια και γράμματα από το μέτωπο. Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913, σελ. 168

ΣΚΕΨΕΙΣ - ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΑ

5 Οκτωβρίου 1912

Την 5ην Οκτωβρίου 1912 εκηρύχθη ο πόλεμος. Ενθουσιασμός εις όλο το στρατεύμα, οι στρατιώται μας εζητοκραύγαζον. Είχε προπαρασκευασθή καταλλήλως το έδαφος ψυχολογικώς. Ήτο ο πόλεμος απελευθερωτικός, θα πολεμούσαμε διά την απελευθέρωσιν των υποδούλων Ελλήνων. Έτσι είναι στην αρχήν του πολέμου, ως που ν' αρχίσουν αι κακουχίαί, οι κίνδυνοι, οπότε αρχίζουν τα παράπονα, αι μεμφιμοιρίαί.

Γεώργιου Χριστόπουλου, Κάποιες άλλες εποχές, σελ. 54

Προφήτης Ηλίας, Θεσσαλία, 5 Οκτωβρίου 1912

Από κει άρχισε ο κατήφορος. «Γεια σας παιδιά, είπα στους στρατιώτες μου, χαιρετίστε τους τόπους που απλώνονται μπροστά μας· πεντακόσια χρόνια μάς περίμεναν να τους ελευθερώσουμε. Τώρα κάθε βήμα που πατούμε και απελευθέρωση! Και στην Πόλη, παιδιά!» Σιώπησα γιατί είδα πως όλοι καταλάβαιναν το βάθος της στιγμής. Κανένας θόρυβος δεν ακουγόταν άλλος παρά το γοργό και ελαφρό μας βήμα. Είχε χαθεί πια πίσω μας ο κάμπος της Θεσσαλίας, η παλιά Ελλάδα. Πόσος καιρός θα περάσει όσο να την ξαναχαρούμε; Πόσων τα μάτια δε θα την ξαναϊδούν.

Φιλίππου Στεφ. Δραγούμη, Ημερολόγιο. Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913, σελ. 42

Ελασσόνα, 14 Οκτωβρίου 1912

Αρχίζω και στενοχωριέμαι γιατί μένω πίσω, ενώ οι άλλοι προχωρούν προς τη Βέροια από τα στενά της Καστανιάς. Εγώ με μια ασήμαντη πληγή μένω στην Ελασσόνα, ενώ οι δικοί μου προχωρούν και θα χτυπηθούν και πάλι.

Τώρα που γνωρίζω τους κόπους του πολέμου και είδα το θάνατο από πολύ κοντά, επιθυμώ ακόμη πιο δυνατά κι ορμητικά να ξανακοπιάσω και να ξανακινδυνέψω.

Φιλίππου Στεφ. Δραγούμη, Ημερολόγιο. Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913, σελ. 93

Σιδηροδρομικός σταθμός Βέροιας, 21 Οκτωβρίου 1912

Η Βέροια είναι κρυμμένη πίσω από ένα λόφο.

Πέρα από τον κάμπο φαίνονται κάτι βουνά γαλάζια· θα είναι ο Χορτιάτης.

Σα σε όνειρο νομίζω πως βρίσκομαι. Δεν μπορώ να το πιστέψω πως βλέπω αυτά τα μέρη ελευθερωμένα, που τα λαχταρούσα να τα ιδώ μόνο, ας ήταν και σκλαβωμένα. Πόσα δάκρυα έχυσα και πόσους πόνους ένιωσα ακούγοντας διηγήσεις για τους τόπους αυτούς και για τους ανθρώπους που τα κατοικούν.

Είχα βαθιά επιθυμήσει να τα γνωρίσω, να 'ρθω να ζήσω σ' αυτά τα μέρη, μ' αυτούς τους ανθρώπους που κάθε ώρα της ζωής τους ήταν μαρτύριο και ηρωισμός, εγώ που ήμουν ελεύτερος και είχα εύκολη τη ζωή. Είχα ερωτευτεί το θάνατο για να δώσω και γω μια σπρωξιά στο έργο του ελευθερωμού τους.

Και τώρα, να, το όνειρο των παιδικάτικων χρόνων μου, σα με μαγικό ραβδί πραγματώνεται και με το παραπάνω. Έρχομαι σ' αυτούς τους τόπους βοηθώντας και γω για το ξεσκλάβωμά τους. Οι άνθρωποι εκείνοι ανασαίνουν τώρα χωρίς βάρος να τους πλακώνει τα στήθια. Όμορφη ελληνική ζωή ανοίγεται γι' αυτούς και για μας.

Φιλίππου Στεφ. Δραγούμη, Ημερολόγιο. Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913, σελ. 111

Δρίσκος Ιωαννίνων, 28 Νοεμβρίου 1912

Ζήτηω ο Μαβίλης!

Σκοτώθηκε στο Δρίσκο. Ποιητής, πολεμιστής κι αφεντάνθρωπος ήβρε το θάνατο που του άξιζε. Αγνός και θαρραλέος χάρηκε τη μοίρα που είχε ονειρευτεί στις ποιητικές του ώρες.

Μα κρίμα που χάνουμε τέτοια ευγενική μορφή, τώρα που είναι τόσο σπάνιες. Ποτέ δε θα ξεχάσω την επιβλητική και ήρεμη στάση του· το ολύμπιο κεφάλι του την ώρα που από ψηλά, με ατάραχο βλέμμα, κοιτάζε τους παλιανθρωπιστικούς της αναθεωρητικής Βουλής και τους έλεγε αργά, με τη βαριά μα γλυκιά φωνή του, τα μετρημένα βαθυνόητα διαλεκτικά του λόγια για να υπερασπιστεί τον ξαναγεννημό της φυλής, ενάντια στη στενοκεφαλιά και τη μοχθηρία τους. Μα όταν εθύμωνε, χείμαρρος τα λόγια του κυλούσανε για να συναρπάσουν και να παρασύρουν τα εμπόδια.

Ζήτηω ο Μαβίλης!

Ο Πίνδος θα είναι περήφανος που δέχτηκε το αίμα του.

Φιλίππου Στεφ. Δραγούμη, Ημερολόγιο. Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913, σελ. 184

Μανολιάσα Ιωαννίνων, 7 Δεκεμβρίου 1912

Ο Στρατηγός με σκυθρωπήν σοβαρότητα ήκουσε την ιστορία του θανάτου του παιδιού του.

Κατόπιν ηρώτησε:

– Τον έχετε εδώ;

Χωρίς ν' απαντήσει ο Επιτελάρχης ωδήγησε τον Στρατηγόν προ του πτώματος του υιού του.

Ο Καλλάρης απεκαλύφθη. Συνηθροίσθησαν οι αξιωματικοί και με δακρυσμένα μάτια εμιμήθησαν τον αρχηγόν των.

Κατόπιν ο Στρατηγός κύπτει, ασπάζεται το αιματωμένον μέτωπον του παιδιού του και λέγει μετά της μεγαλειτέρας ηρεμίας:

«Η ημέρα αυτή, παιδί μου, είνε ημέρα ευτυχίας διά του στρατηγόν και δυστυχίας διά τον πατέρα. Ανθυπολοχαγέ Καλλάρη! εξετέλεσες λαμπρά το καθήκον σου. Έύγε, αιωνία σου η μνήμη, παιδί μου!»

Και επανέλαβον οι παριστάμενοι δακρύνοντες: αιωνία σου η μνήμη.

Ο Στρατηγός εστράφη κατόπιν προς τον υπολοχαγόν Τσακμάκη.

– Φροντίσατε, παρακαλώ, διά την κηδείαν τού παιδιού μου.

Και προς τον δεκανέα ακόλουθόν του:

– Φέρε την φοράδα μου. Οι κύριοι αξιωματικοί επί των ίππων!

Καθ' όλην την ημέραν διηύθυνε την μάχην, μίαν από τας λυσσωδεστέρας.

Το βράδυ αργά επέστρεψε, κατεβη του ίππου του, εισήλθεν εις την σκηνήν του, έσφιξε το μέτωπον και έκλαυσεν ως πατήρ, ως άνθρωπος, αφού ως στρατηγός εξετέλεσε σπαρτιατικιώτατα το καθήκόν του.

Ηλία Κατσαντώνη, Η εκπόρθοις του Μπιζανίου, σελ. 30

Φιλιππιάδα Πρέβεζας, 24 Ιανουαρίου 1913

Καθισμένοι γύρω στο μιντέρι ρωτούσαμε το Μίχο για την υλική και ψυχολογική κατάσταση του στρατού έξω. Μας έλεγε πως κρυώνουν φοβερά, και είναι διαρκώς βρεμένοι από τις βροχές· πως τρέφονται πολύ λίγο και άσχημα· κοιιάζουν πολύ στις προφυλακές. Μα κυρίως εκνευρίζονται από το αδιάκοπο τυχερινό κανονίδι και τη στασιμότητα. Έχουν χάσει αρκετά το ηθικό τους αν και τώρα που ήρθε ο Διάδοχος με το στρατηγείο του κάπως καλύτερα είναι τα πράγματα και ελπίζουν οι στρατιώτες γρήγορα να γίνει επίθεση για να πέσουν τα Γιάννινα και να γλυτώσουν από τα βόσσανά τους. Όταν διαταχτεί γενική επίθεση θα προχωρήσουν μ' ενθουσιασμό και θα κάμουν καλά τη δουλειά τους.

Φιλίππου Στεφ. Δραγούμη, Ημερολόγιο. Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913, σελ. 224

Υψώματα Σουλτογιανναϊκών, μέτωπο Μακεδονίας, 21-22 Ιουνίου 1913

Εκείνος που λέει πως δεν φοβάται, λέει ψέματα. Άλλος λίγο, άλλος πολύ, όλοι φοβούνται. Υπάρχουν μόνον στιγμές ενθουσιασμού που ο στρατός καταλαμβάνεται ιδία κατά τας στιγμάς της εφόδου που επιτίθενται μετά μανίας. Τότε δεν σκέπτεται, ούτε λαμβάνει υπ' όψιν του κανένα κίνδυνο, ρίχνεται μέσ' τα όλα, όπως λέμε, και ό,τι γίνεται. Ιδίως όταν φθάσουν στον αγώνα εκείνου σώμα προς σώμα, οπότε απράχυνται σαν να έχουν προσωπικές διαφορές.

Γεώργιου Χριστόπουλου, Κάποιες άλλες εποχές, σελ. 65

ΕΙΚΟΝΕΣ ΠΟΛΕΜΟΥ

Ταξίδι με τρένο από την Αθήνα στη Λάρισα, 26 Σεπτεμβρίου 1912

Στοιβαγμένοι όλοι νύχτα ταξιδεύαμε. Ουδέ να καθίσουμε δεν μπορούσαμε καλά. Μπερδεύονταν τα πόδια μας και μουδιάζαμε. Το πρωί ξημερωθήκαμε στη λίμνη της Ξυνιάδας· έρημη καθρέφτιζε το ρόδισμα της αυγής και πλέγαν από πάνω της αχνοί ασπρογάλαζοι. Πέρασαμε ύστερα βουνά και βγήκαμε στις Θεσσαλίας τον κάμπο. Κατά το Δομοκό είδαμε από μακριά το σύνταγμα της Αχαΐας που ερχόταν πεζή και χαιρετηθήκαμε με τα πηλήκια και τα μαντήλια. Τέλος, εφτάσαμε στη Λάρισα. Κοντά στο σταθμό στήσαμε τ' αντίσκηνα και στρατοπεδέψαμε. Έρχονταν κατά διαλείμματα άλλες αμαξοστοιχίες με τους λοιπούς λόχους του Συντάγματος. Χάρηκα που ξαναείδα τον Όλυμπο πέρα, και τον Κίτσαβο και το Μαυροβούνι. Ήταν οι κορφές τους τυλιγμένες σε καταχνιά.

Φιλίππου Στεφ. Δραγούμη, Ημερολόγιο. Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913, σελ. 27

Γλύκοβο (Σαραντάπορο), 10 Οκτωβρίου 1912

Την 10ην Οκτωβρίου, κατά την μάχην του Γλυκοβου, ο Μέραρχος μετά του Επιτελείου, ιστάμενοι όπισθεν φράκτου καλαμιώνος, παρηκολουθούμεν την μάχην. Παραπλευρώς εμού ίστατο ο Λοχαγός Μηχανικού Γ. Βαλέτας, όστις ήτο επίσης του Επιτελείου της Μεραρχίας. Έξαφνα, θέτων την χείρα επί του στομάχου, μοι λέγει: «Επληγώθη!»· και κατεκλίθη επί του εδάφους. Ερευνώντες το μέρος, όπου εκάλυπτε διά της χειρός του, εύρομεν το ωρολόγιόν του κατεστραμμένον τελείως. Βολίς πεζικού ευρούσα αυτό, όπερ είχε και κάλυμμα, το κατέστρεφεν ολοτελώς, χωρίς εντυχώς να τω προξενήση έστω και αμυχήν. Η ισχυρά πίεσις εκ της προσκρούσεως, έδωκε εις τον Λοχαγόν Βαλέταν το αίσθημα τραυματισμού του.

Νικολάου Τρικούπη, Αναμνήσεις επεισοδίων και γεγονότων, σελ. 19

Πορεία από Στενά Πέτρας προς Κατερίνη, 15 Οκτωβρίου 1912

Το 20όν Σύνταγμα απετέλεσε την πρωτοπορίαν της Μεραρχίας. Επειδή κατά τον καταυλισμόν το Σύνταγμα τούτο ευρίσκετο όπισθεν, διά να καταλάβη την εν τη πρωτοπορία θέσιν του, έδησε να παρέλθωσι τρεις ολόκληροι ώραι. Κατά το διάστημα δε τούτο το ημέτερον Σύνταγμα ευρίσκετο επί ποδός, κακώς πάντοτε, εις βάρος της καταπονήσεως των ανδρών του· εν ω ηδύνατο να αναπαύηται· διότι εν ω η εκκίνησις διετάχθη τη 8.30' πρωινή ώρα, το ημέτερον Σύνταγμα ετέθη εις κίνησιν μόλις τη 12.30' μ.μ. ώρα. Ωστε ηδύνατο το Σύνταγμα, όχι μόνον ν' αναπαυθή αλλά και φαγητόν διά τους άνδρας του να παρασκευάση.

Επί τη αναγγελία της εμφανίσεως του εχθρού προ των υψωμάτων της Αικατερίνης και διά την έξοδον της φάλαγγος εκ της στενωπού, έδησεν η πορεία να γίνη εσπευσμένη. Οι άνδρες νήσεται. Πορευομένου

του υπ' εμέ λόχου ως εφεδρείας, περί την 3.30' μ.μ. ώραν ηκούσθησαν κανονιοβολισμοί μετά συχνών πυροβολισμών εις τα προ της Αικατερίνης υψώματα. Το ημέτερον πυροβολικόν αντιληφθέν τας υπό του εχθρού κατεχομένας θέσεις εκαυνοβόλησεν αυτάς, διεκολύναν ούτω την προέλασιν του πεζικού της φάλαγγος διά της αμαξιτής οδού και των εκατέρωθεν ταύτης αγρών.

Σημειωτέον ότι η οδός έβαινε διά μέσου δασών εκ παλιουρίων. Η εμπροσθοφυλακή προήλασε χωρίς να εξερευνήση πρότερον τα εκατέρωθεν της οδού' ούτω δε υπέπεσεν εις τον αιφνιδιασμόν των ηκροβολισμένων και από των παλιουρίων βαλλόντων Τούρκων. Τούτου δ' ένεκα εφονεύθη ο Ζιοικητής του 20ού Συντάγματος Αντισυνταγματάρχης Σβορώνος Δημ. και επληγώθησαν τέσσαρες αξιωματικοί και δέκα στρατιώται, διά μόνην την παράλειψιν της εξερευνήσεως των δασών.

Καθ' οδόν οι άνδρες, πεινώντες φοβερά, ήρπαζον εκ των παρακειμένων αγρών αραβόσιτον και έτρωγον και εναποθήκευον εις τα σακκιδιά των, άνευ όμως διακοπής της πορείας των. Εις το άκουσμα όμως των πρώτων πυροβολισμών, ο υπ' εμέ λόχος επί κεφαλής της εφεδρείας ευρισκόμενος, επέσπευσε την άφιξίν του προς το μέρος της συμπλοκής. Τότε, διά να καταστώσιν οι άνδρες ευκινητότεροι, επέταξαν τον ου είχον συλλέξει αραβόσιτον' αλλ' όταν ο λόχος αφίκετο εκεί, είχεν επέλθει η νυξ και η μάχη είχε διακοπή, παρέμεινε δε νήστις ολόκληρον την νύκτα εν προφυλακαίς μάχης.

Κωνσταντίνου Ν. Ζωρογιαννίδη, Ημερολόγιον πορειών και πολεμικών επιχειρήσεων 1912-13, σελ. 27-28

Κοζάνη, 17 Οκτωβρίου 1912

Απέναντι του μικρού καφενείου, κέντρου τότε της Κοζάνης άνθρωποι έχουν συναχθή γύρω από ένα σταματημένον αυτοκίνητον, μέσα εις το οποίον ευρίσκεται ένας αξιωματικός τραυματίας, με την κεφαλήν περιβαλλομένην δι' επιδέσμων. Με κατάπληξίν μας δε αναγνωρίζομεν τον αεροπόρον υπολοχαγόν Καμπέρον, τον ίδιον ακριβώς που είδομεν προχθές το βράδυ ακόμη εις την Λάρισσαν παίζοντα αμέρινον χαρτιά.

Χθες ανεχώρησεν από εκεί με την πρόθεσιν να έλθη εδώ και μάλιστα να τραβήξη μακρότερα ακόμη, αν ήμπορούσε. Με πολλήν δυσκολίαν, διότι αλγεινόταται πληγαί εις την κεφαλήν του εμπόδιζον να ομιλήση, μας δίδει να εννοήσωμεν ότι ευθύς εξ αρχής φοβερά ρεύματα κατέστησαν το ταξείδιόν του υπεράνω των ορέων εις άκρον δύσκολον και επικίνδυνον. Πλησιάζων προς την Κοζάνην επέτα εις ύψος 700 μέτρων. Έκαμνε φοβερόν ψύχος εκεί επάνω και διά τούτο εσχηματίσθησαν κατ' αρχάς μεν φύγματα, έπειτα δε πάγος εις το μηχάνημα της πυρώσεως. Κατά την κατάβασιν ο πάγος αυτός ανελύθη, το νερόν εισεχώρησεν εις το ρηθέν μηχάνημα και αμέσως η κινητήριος μηχανή εσταμάτησε τελείως, εντεύθεν δε επήλθεν η άμεσος πτώσις του αεροπλάνου.

Ο Καμπέρος εν τούτοις, με πολλήν ψυχραιμίαν, κατώρθωσε να επαναφέρη το αεροπλάνον του εις την πρέπουσαν θέσιν και η προσγειώσις έμελλε να γείνη εν πάση περιπτώσει υπό όρους ευνοϊκούς, όταν μία πτυχή του εδάφους απροσδόκητος κατέστησεν αδύνατον την ομαλήν προσγειώσιν του αεροπλάνου, το οποίον συνετριβη επί της κατωφερείας που εσχημάτιζεν η πτυχή αυτή.

Αλλ' αυτό εν' ένα μικρόν ατύχημα και ο υπολοχαγός Καμπέρος λογαριάζει, μόλις αναλάβη εκ των πληγών του, να πετάξη εκ νέου.

Jean Leune, Ελληνοτουρκικός πόλεμος. Μακεδονική εκστρατεία, σελ. 58-59

Στενά Σαρανταπόρου, 18 Οκτωβρίου 1912

Προχωρήσαμε· ο δρόμος έκανε ανήφορο τώρα. Από δω και πέρα είχε πολλά ίχνη της φευγάλας των Τούρκων· σ' όλο το δρόμο από την Έλασσώνα βρίσκει κανείς φόβια άλογα κειτάμενα· μα εδώ γίνονται πιο συχνά, γιατί είναι ανήφορος· πολλά έχουνε πέσει μαζί με τα κάρα κάτω στο υκρεμό. Όταν ανεβήκαμε ως το χάνι της Κασσιανιάς κρατιόμαστε από χαρά· τα μάτια μας παίζαν κοιτάζοντας τριγύρω καθώς περπατούσαμε, γιατί ο τόπος ήταν καταστολισμένος από σκόρπιες κάσες πυρομαχικών, οβίδες, φυσέκια, κάλυκες, παγούρια, ρούχα, εσώρουχα, σάκους, γυλιούς, επιδέσμους, σκηνές, αυτίσκηνα, πτώματα Τούρκων μισοκαμένα, κασέλες αξιωματικών, βιβλία, ατομικά βιβλιάρια στρατιωτικών, κατάστιχα, γράμματα, μαξιλιάρια (των Τούρκων χωριατών, υποθέτω, που φεύγουν μαζί με το στρατό), παπλώματα, άλογα ανάσκελα με φέσια στις οπλές τους βαλμένα από στρατιώτες μας, κλπ. Τέλος, μάζωμένα σε ένα είδος πλατεία, αριστερά από το δρόμο, τα 24 κανόνια που πιάσαμε με τα βλητοφόρα τους, με το άσπρο μισοφέγγαρο ζωγραφιστό απάνω. Τα χιάιδεφα, γιατί είναι τα πρώτα κανόνια που πήραμε.

Φιλίππου Στεφ. Δραγούμη, Ημερολόγιο. Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913, σελ. 101

Πεδιάδα Αξιού, κοντά στον Αθύρα Πέλλας, 22 Οκτωβρίου 1912

– Σήκω επάνω! προσθέτει κατόπιν απευθυνόμενος προς το πράγμα που εκινήθη. Μη φοβήσαι. Είναι δικοί μας.

Και βλέπομεν τότε παρουσιαζόμενον ένα παιδίον, ένα ενδεκαετή μάγγοιν με μεγάλα μάτια διαβολικώς έξυπνα και εν τούτοις δειλά ως κόρης.

Μας τον παρουσιάζουν και μας διηγούνται την ιστορίαν του, η οποία είνε απλουσιτάτη. Ήτον λούστρος εις τον Πειραιά. Εφλέγετο από τον πόθον να μεταβή εις τον πόλεμον, να κάμη κάτι διά την Πατριδα. Παρουσιάσθη εις μερικούς αξιωματικούς, λέγων εις αυτούς ότι ήθελε να καταταχθή. Αυτοί εγέλασαν μαζί του.

Κατόπιν ο στρατός ανεχώρησε διά τα σύνορα. Εν ατμόπλοιον έφερε το χειρουργείον τούτο από τον Πειραιά εις τον Βόλον. Πριν φθάσουν εις τον Βόλον, ο μάγγοιν αυτός εξήλθεν από το κύτος του πλοίου όπου ήτο κρυμμένος οπίσω από μερικά κιβώτια. Εγέλασαν και πάλιν, αλλά τον εκράτησαν την φοράν αυτήν. Και έκτοτε ζη εις το χειρουργείον του ιατρού Μωραφίτου. Ηκολούθησεν όλας τας πορείας πεζός όπως και οι στρατιώται. Οι μικροί του πόδες του δυστυχούς είνε αιματωμένοι, αλλ' εν τούτοις θ' απετελεί βαρείαν προσβολήν δι' αυτόν το να προτείνη τις να χρησιμοποιή ενίοτε εις τας πορείας κανέν από τα υποζύγια του χειρουργείου... Τρώγει ... όταν και οι άλλοι τρώγουν. Κοιμάται μαζί τους. Και υπηρετεί την Πατριδα του βοηθών με όλας του τας μικράς δυνάμεις τους δεχθέντας αυτόν, παρέχων εις αυτούς μυριάς μικροϋπηρεσίας. Τον καλούν «ο μικρός εθελοντής»...

Jean Leune, Ελληνοτουρκικός πόλεμος. Μακεδονική εκστρατεία, σελ. 129-130

Φιλιππιάδα Πρέβεζας, 3 Φεβρουαρίου 1913

Εχιόνισε πάλι στα βουνά και φουσά κρύος άνεμος. Νομίζω πως θα τους εμφύχωσε πολύ αν ήγυανε ο Διάδοχος να επιθεωρήσει τη γραμμή και να τον ιδούν. Έχει τέτοια εμπιστοσύνη σ' αυτόν ο στρατός, που μόνο η παρουσία του τους καθησυχάζει. Έχει καταλάβει πολύ καλά ο Διάδοχος την ψυχολογία του Φωμιού στρατιώτη. Στις οδηγίες που έστειλε χτες στις διάφορες Μεραρχίες εούστησε, όταν βλέπουν πως είναι δυνατά να προχωρούν, ας είναι και λίγα μέτρα, να μην το αμελούν για να αισθάνεται ο στρατός πως δεν κάθεται εκεί μάταια. Μέσα στη Φιλιππιάδα όταν ανταμώνει στρατιώτες από το μέτωπο πάντα τους πλησιάζει και τους ρωτά διάφορες λεπτομέρειες για τη διαίτά τους κι αν έχουν παράπονα. Έχουν συνηθίσει τώρα όλοι και θέλουν ν' απευθύνονται απευθείας σ' αυτόν. Όταν είναι ανάγκη τους βρίζει άγρια κι αυτοί καταλαβαίνουν πως έχουν άδικο, δεν παραποιούνται, παρά λένουν αναμεταξύ τους ύστερα:

«Δίκιο έχει να μας βρίζει' δεν έπρεπε να είμασταν εδώ μα εκεί που πολεμούν οι άλλοι.»

Φιλίππου Στεφ. Δραγούμη, Ημερολόγιο. Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913, σελ. 233

Ύψωμα Προφήτης Ηλίας, περιοχή Μπιζανίου Ιωαννίνων, 8 Φεβρουαρίου 1913

Ο Διάδοχος και ο Βενιζέλος και το επιτελείον αυτού ανήλθον εις την κεφαλήν του βουνού και εκείθεν θεάτο, αθέατος υπό του εχθρού, τα πυρά και τας κινήσεις των αντιπάλων.

Ο Βενιζέλος εκ της πολεμικής αυτού ορμής δεν ηρκέσθη να μείνη εις ην θέσιν τον έταξεν ο Παρασκευόπουλος, αλλά προεβη να μεταβή και προς το προς Μπιζάνι τμήμα του βουνού.

Ο Βενιζέλος εφόρει επενδύτην μέλανον, χρώμα διαφέρον από τας άλλας στολάς των αξιωματικών, όπερ ήτο χακί. Ο εχθρός, διακρίνας τον μελανόν επενδύτην του Βενιζέλου, υπάπτευσεν φυσικά ότι επί του βουνού, όπου προηγουμένως δεν εφάνετο ουδεμία Ελλήνων κινήσις, υπήρχον αντίπαλοι στρατιωτικοί και ηθέλησε να δοκιμάση τι συμβαίνει επί του βουνού.

Ήρchiσε λοιπόν πυρ βαρέος πυροβολικού κατά της κορυφής του βουνού, ρίψας εν όλω πέντε βολάς, δι' αν περιέβαλε τας κλιτείες του βουνού κατά την διεύθυνσιν των γενετείων του κώνου, και ούτω το πυρ διηθύνετο κατά των τυχόν ανερχομένων τας κλιτείες του βουνού. Τότε, κατά συμβουλήν του λοχαγού του πυροβολικού Φακτιβάν, ο Βενιζέλος ετάχθη εις τους πόδας του τοίχου της εκκλησίας. Εκεί παρέσυρε και τον Διάδοχον. Εγώ δεν θεώρουν το τοιούτον αξιοπρεπές και κατεκλίθην υπτίως έμπροσθεν της εκκλησίας, παρ' εμοί δε κατεκλίθη και ο τότε επίδοχος Διάδοχος Γεώργιος. Μετ' ολίγον μία των πέντε βολών έπεσεν αριστερά ημών και διαρραγείσα εφόνευσε διά θραύσματος ένα ίππον αξιωματικού, εκεί

πλησίον ημών ευρισκόμενον και ετραυμάτισε τον ιπποκόμον του αξιωματικού. Ο αντίπαλος μετά τας ριφθείσας πέντε βολάς έπαυσε το κατά του βουνού πυρ.

Βικτωρος Δούσμανη, Απομνημονεύματα. Ιστορικά σελίδες, τας οποίας έζησα, σελ. 96-97

Ιωάννινα, 3 Μαρτίου 1913

Σήμερα είχε έρθει ένας δάσκαλος από το χωριό της Σαδοβίτσας και διηγήθηκε πώς μετρούσανε οι χωριάτες το διαμέτρημα των κανονιών για να το μνηύσουν στο δικό μας το στρατό. Πήγαίναν τάχα και πουλούσαν κουλούρια και άλλα ζαχαρωτά στους Τούρκους στρατιώτες που τους άφηναν να πλησιάζουν τα κανόνια· τότε, τάχα παίζοντας, έβαζαν το βραχιόνι τους μέσα στη μπούκα του κανονιού όσο βαθιά χωρούσε η διάμετρος τους και στο σημείο όπου σταματούσε έπειτα το εσημειώναν και μετρούσαν την περιφέρεια.

Το βέβαιο είναι πως όλα αυτά τα χωριά όπου έγινε ο αγώνας, έδιναν πληροφορίες και σε μας και στους Τούρκους. Συχνά έπιασαν οι δικοί μας βοσκούς που έκαναν ορισμένα σημεία στους Τούρκους για να τους δείξουν τη θέση των δικών μας. Π.χ. έβαναν δεξιά ή αριστερά την κάπα τους, στέκονταν ή κάθονταν σε ορισμένα μέρη, έβοσκαν τα πρόβατά τους σε ορισμένα μέρη κλπ.

Φιλίππου Στεφ. Δραγούμη, Ημερολόγιο. Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913, σελ. 271

Πορεία προς τη Νιγρίτα Σερρών, 20 Ιουνίου 1913. Ημερολόγιο Βασιλείου Χαρ. Σουρραπά

Τέλος με το επελθόν σκότος της νυκτός, δην εσπερινήν, έπρεπε να διέλθωμεν την αριστεράν όχθην του ποταμού Στρυμόνος, την δεξιάν κατείχον οι Βούλγαροι. Το μέρος απότομον και από τα δύο μέρη του ποταμού. Το πυροβολικόν ήθελεν διέλθη μικράν και αθλίαν οδόν πλησίον του ποταμού. Εάν εγίνετο αντιληπτόν εκ μέρους του απέναντι εχθρού και έρριπτε τρεις βολάς και εφόνευε έναν και μόνον ίππον, εσταματούσεν όλον το στρατεύμα και εκεί θα είχαμεν πανωλεθρίαν εκ μέρους του εχθρού, διότι δεν είχαμεν μέρος ούτε να απομακρυνθώμεν, ούτε να καλυφθώμεν και αμυνθώμεν, αλλά είμεθα εις την διάκρισιν του εχθρού.

Την ημέραν εφρόντισαν οι πυροβοληταί και περιέδεσαν τους πόδας των ίππων με χόρτα και παλιосάκκους καθώς και τους τροχούς των πυροβόλων και μεταγωγικών, διά να μην προξενούν κρότον κατά την διάβασιν του φοβερού και επικινδύνου μέρους. [...] Με απόλυτον και άκραν ησυχίαν διήλθον το επίφοβον εκείνο μέρος χωρίς το παραμικρόν εμπόδιον.

Ημερολόγια και γράμματα από το μέτωπο. Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913, σελ. 186

Ποταμός Στρυμόνας, κοντά στο Πετρίτσι Σερρών, τέλη Ιουνίου 1913

Την άλλη μέρα μάθανε ότι οι Βούλγαροι, φεύγοντας, άφησαν σε απόκρυφα μέρη στρατιωτικούς, με μικρές τηλεφωνικές συσκευές, για να τους μεταδίδουν πληροφορίες σχετικές με τις κινήσεις του στρατού μας. Κι' έτσι συνέβαινε να ρίχνουν οι Βούλγαροι εύστοχες βολές εναντίον τμημάτων μας, μολονότι τα τμήματα αυτά εκινούντο αθέατα μέσα σε δασωμένες περιοχές.

Φαίνεται πως κι' ο νεαρός αιχμάλωτός τους ήταν ένας τέτοιος «εθελοντής του θανάτου», αφού ήξερε ότι δεν είχε καμιά ελπίδα να ξεφύγη. Έπειτα πιάστηκαν κι' άλλοι τέτοιοι κατήσκοποι, σκαρφαλωμένοι πάνω στα δέντρα, που οι τσολιάδες και οι φαντάροι μας τους ανακάλυπταν από τα καλώδια. Κι' ήταν να γελάς ακούγοντας τον τσολιά να λέη σ' έναν τέτοιον κατήσκοπο, κρυμμένον πάνω σε δέντρο:

– Φίξου, ουρέ, κάτ' μ' έναν πήδου! Φίξου, ουρέ. Σι βλέπου σα σκουφάγο! (το πουλί σκουφάγος).

Μιχάλη Μ. Δημητρίου, Όρθιοι στην καταγίδα, σελ. 57

Υψώματα βόρεια της Γκραδέσνιτσας, 7 Ιουλίου 1913. Ημερολόγιο Κωνσταντίνου Τιμ. Βάσσου

Ωραία ήτο η προέλασις της πυροβολαρχίας Ηλιάδου υπό το πυκνόν πυρ των Βουλγαρικών οβιδοβόλων των 12 προς κατάληφιν θέσεως. Η κίνησις ήτο επιτυχεστάτη. Αυτό νομίζω ότι ωφείλεται ολίγον εις την Κυρίαν Λεοέν σύζυγον δημοσιογράφου Τάλλου και πολύ Φιλέλληνος ήτις κατ' εκείνην την στιγμήν είχε έλθη πλησίον μας. Ο στρατηγός φαίνεται διά να δειχθή εις αυτήν διέταξε την κίνησιν ταύτην, διότι άλλως δεν εξηγείται πως αυτός τόσοσ επιφυλακτικός συνήθως διά το πυροβολικόν διέταξε τόσοσ επικινδύνον κίνησιν, ενώ ανάγκη απόλυτος δεν ήτο.

Ημερολόγια και γράμματα από το μέτωπο. Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913, σελ. 206

Σχεδ. 4. Χάρτης της Ηπείρου το 1914

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ΄ ΒΟΡΕΙΟΗΠΕΙΡΩΤΙΚΟΣ ΑΓΩΝΑΣ (1914)

Στη διάρκεια του Α΄ Βαλκανικού Πολέμου, ο Ελληνικός Στρατός, μετά την απελευθέρωση των Ιωαννίνων, προέλασε προς Βορρά και, με τη διαδοχική απελευθέρωση όλων των ελληνικών πόλεων της Βορείου Ηπείρου, έθετε τις βάσεις για τη μετέπειτα ένωσή της με την Ελλάδα. Ωστόσο, οι Μεγάλες Δυνάμεις ανακήρυξαν την Αλβανία ανεξάρτητο κράτος (16 Ιουλίου 1913) και της παραχώρησαν τη Βόρειο Ήπειρο με το Πρωτόκολλο της Φλωρεντίας (4 Δεκεμβρίου 1913). Παράλληλα, υποχρέωσαν την Ελλάδα να παραιτηθεί των νόμιμων και ηθικών δικαιωμάτων της από την περιοχή αποσύροντας τα στρατεύματά της, προκειμένου να αναγνωρίσουν την οριστική παραχώρηση των νησιών του Αιγαίου σ' αυτήν. Η αποχώρηση του Ελληνικού Στρατού από τη Βόρειο Ήπειρο άρχισε στις 17 Φεβρουαρίου 1914 από την Κορυτσά.

Η δυσμενής για την Ελλάδα απόφαση των Μεγάλων Δυνάμεων και η στάση της ελληνικής κυβέρνησης προκάλεσαν την εξέγερση των Βορειοηπειρωτών. Στις 15 Φεβρουαρίου 1914 σχηματίστηκε προσωρινή κυβέρνηση υπό τον Γεώργιο Χρηστάκη Ζωγράφο και στις 17 του ίδιου μήνα κηρύχθηκε η αυτονομία της Βορείου Ηπείρου σε επίσημη τελετή στο Αργυρόκαστρο. Η Αυτόνομη Βόρειος Ήπειρος περιλάμβανε το Αργυρόκαστρο, τη Χειμάρρα, το Δέλβινο, τους Άγιους Σαράντα και την Πρεμετή. Παράλληλα, συγκροτήθηκε Αυτονομιακός Στρατός, στον οποίο κατατάχθηκαν, εκτός από τους επιστρατευόμενους, και εθελοντές αξιωματικοί και οπλίτες από τον Ελληνικό Στρατό αλλά και από την υπόλοιπη Ελλάδα (Κρήτη, Μάνη κ.λπ.). Οι πρώτες συγκρούσεις με την αλβανική χωροφυλακή σημειώθηκαν στις αρχές Μαρτίου του 1914 στην περιοχή της Χειμάρρας και στη συνέχεια επεκτάθηκαν στις άλλες περιοχές της Βορείου Ηπείρου. Ο Αυτονομιακός Στρατός, παρά τα οργανωτικά προβλήματα και τις ελλείψεις σε εφόδια και υλικά, αντιμετώπισε με επιτυχία τις καλύτερα εξοπλισμένες και οργανωμένες αλβανικές δυνάμεις, που τελούσαν υπό την καθοδήγηση Ευρωπαίων αξιωματικών. Οι μάχες που ακολούθησαν ήταν σκληρές και έγιναν κάτω από δυσμενείς συνθήκες. Ωστόσο, η νικηφόρα προέλαση των Ελλήνων στη Βόρειο Ήπειρο υποχρέωσε τους Αλβανούς στη σύναψη ανακωχής στις 24 Απριλίου, εν όψει και της έναρξης των συνομιλιών στην Κέρκυρα για την επίλυση του βορειοηπειρωτικού ζητήματος. Απόρροια των συνομιλιών ήταν η υπογραφή του Πρωτοκόλλου της Κέρκυρας στις 17 Μαΐου 1914, το οποίο εξασφάλιζε τα δικαιώματα των Βορειοηπειρωτών και παραχωρούσε κάποιο είδος αυτονομίας με βάση την κοινοτική αυτοδιοίκηση. Το πρωτόκολλο αυτό αποτελεί την πρώτη επίσημη διεθνή αναγνώριση της ελληνικότητας της Βορείου Ηπείρου.

Η έκρηξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου έδωσε την ευκαιρία στην Ελλάδα να επιστρέψει στη Βόρειο Ήπειρο, με εντολή των δυνάμεων της Αντάντ (Τριπλή Συνεννόηση) και τη συγκατάθεση της Ιταλίας. Η επάνοδος του Ελληνικού Στρατού στη Βόρειο Ήπειρο, τον Οκτώβριο του 1914, αποτέλεσε τη δεύτερη επίσημη διεθνή αναγνώριση της ελληνικότητας της Βορείου Ηπείρου. Η κυβέρνηση της Αυτόνομης Ηπείρου παρέδωσε στις ελληνικές δυνάμεις τις επαρχίες που είχε υπό τον έλεγχό της, θέτοντας ουσιαστικά τέλος στον ένοπλο αγώνα της, χωρίς όμως να έχει διευθετηθεί οριστικά το βορειοηπειρωτικό ζήτημα.

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ

Κορυτσά, 19/20 Μαρτίου 1914

Έδυσεν ήδη η 19η Μαρτίου του 1914 ημέρα Τετάρτη. Περί τα μεσάνυκτα, συμφώνως τω προδιαγεγραμμένω σχεδία, εκόπησαν τα τηλεγραφικά σύρματα Κορυτσάς - Μπογραδετισίου - Κολωνίας. Περί την 4ην πρωϊνήν ο οπλαρχηγός Γεώργιος Σούλιος, τοποθετήσας άνδρας τινάς παρά την θέσιν Νεκροταφείου, παρέλαβεν είτα πάντας τους άνδρας, και διά σφοδρού πυροβολισμού κατέλαβε τον λόφον του Προφήτου Ηλιού, κατορθώσας κατόπιν συμπλοκής μετά των αλβανικών περιτολιών, να εισχωρήση εις την πόλιν. Τίνες των οπαδών του Γ. Σουλίου, προχωρήσαντες μέχρι του ιερού ναού της Ζωοδόχου Πηγής, ανήλθον επί του κωδωνοστασίου και ήρξαντο κρούοντες τους κώδωνας. Οι εντός της πόλεως ιερολοχίται ενεδύθησαν αμέσως τας στολάς των και πολλοί εξ αυτών νομίσαντες, ότι έφθασαν αι εκ Βιγλιόστης αναμενόμεναι δυνάμεις, εξήλθον μετά των όπλων των και ηνώθησαν μετά του Γεωργίου Σουλίου. Ο Αλβανός διοικητής Αβδούλ βέης, νομίσας ότι πολλάι δυνάμεις έφθασαν εκ Βιγλιόστης, ανεχώρησεν αμέσως εκ Κορυτσάς και εκρύβη εις εν τουρκικόν χωρίον.

Κωνσταντίνου Χ. Σκενδέρη¹, Ο Βορειοηπειρωτικός Αγών (1914), εκδόσεις Πελασγός, Αθήναι 2003, σελ. 83

Πύλιουρι, βορειοανατολικά Χειμάρρας, 8 Απριλίου 1914. Περιγραφή αυτόπτη μάρτυρα

Την Τρίτην της Διακαιησίμου οι γείτονες Κουτσιώται, Καλλαρατιανοί και Μπολανιόται μετά ολίγων χωροφυλάκων Αλβανών, νομίζοντες ότι λόγω των ημερών του Πάσχα είμεθα απησυχολημένοι με γλέντια, εξέδραμον μέχρι της υπεράνω της Πύλιουρι οροσειράς Τσιπθι το οποίον κατείχετο υπό μικράς δυνάμεως Πύλιουριωτών. Το θάρρος μετά του οποίου επεξεδύθημεν εις τον κοινόν ιερόν αγώνα και το μίσος κατά των αξέστων αυτών, εις τους οποίους θέλουν να μας υποδουλώσουν οι ισχυροί της γης, τόσο πολύ έχει φανατίσει τα εδώ παλληκάρια, ώστε οι ολίγοι εκείνοι φρουροί του Πύλιουρη, μόνον 30 τον αριθμόν άφησαν τους 300 αρβανίτες να πλησιάσουν εις απόστασιν των 100 μέτρων και τότε τους εχαιρέτησαν με ομοβροντίαν ευστόχων πυρών. Εις τους πρώτους πυροβολισμούς, σαν ξεφτέρια επέταξαν στο βουνό τα Πύλιουριωτόπουλα, που νομίζεις πως γεννήθηκαν μονάχα διά να πετούν και ανεβάσαμε και το ένα πολυβόλον εις ενίσχυσίν των. Η μικρά κατ' αρχάς συμπλοκή έλαβε προιούσης της ημέρας ζωηράν φάσιν, διότι και οι εχθροί ενισχύθησαν και είναι πείσιμονες εις την επίθεσίν των. Μέσα εις τους πυκνούς πυροβολισμούς και τον μονότονον κρωγμόν του θερίζοντος πολυβόλου, ακούονται αι ιαχαί των αετών της Ηπείρου και με το σύνθημα «εμπρός παιδιά και τους φάγαμε» τους εβλεπες μέσα στη λύσσα της φωτιάς να πετιώνται άφροβοι από ράχι σε ράχι και από κορφή σε κορφή. Πόσες φορές είπα από μέσα μου: «δεν έρχονται εκείνοι που αποφασίζουν τας τύχας του κόσμου, να ιδούν αυτά τα θαύματα, να ιδούν μυθικούς ήρωας, οι οποίοι διά να ζουν ελεύθεροι, μετέβαλον εις ράκη τας αποφάσεις των διά την Ηπειρον;

«Την μίαν μας επιτυχίαν διαδέχεται η άλλη και περί την δύσιν άρχεται η υποχώρησις των εχθρών, προσβληθέντων και εκ των πλαγίων. Θα εξηκολούθει δε αγρία καταδίωξις, εάν δεν παρενέβαινεν ο αρχηγός Σπυρομήλιος.

Ημεις τραυματίαν έχομεν ένα οπλίτην και μίαν γυναίκα, πολεμούσαν παρά το πλευρόν του συζύγου της.

Οι υποχωρήσαντες Αλβανοί μάς άφησαν δύο τραυματίας αιχμαλώτους, αν ο εις βαρέως, σταλείς με ιστιοφόρον εις Κέρκυραν, ο δε άλλος ενοσηλεύθη εις Χειμάρραν».

Κωνσταντίνου Χ. Σκενδέρη, Ο Βορειοηπειρωτικός Αγών (1914), σελ. 106-107

Μονή Τσέπου, βορειοδυτικά του Αργυροκάστρου, 15 Απριλίου 1914

Απόσπασμα ημερολογίου του Ταγματάρχη Γερασίμου Πνευματικάτου²

Την 9 νυκτερινήν το Σύνταγμα Δελβίνου συνεκεντρώθη εις την χαράδραν Τεπέ - Μονής Τσέπου. Οι δε λόχοι ωρίσθησαν διά του αιφνιδιασμόν προς ανακατάληψιν της Μονής.

Την 11 π.μ. ακριβώς εγένετο η εξόρμησις των δύο λόχων, δυνάμειως 400 ανδρών. Μόλις όμως διήλθομεν το δασώδες μέρος και ανήλθομεν επί σημείου ακαλύπτου, παρετηρήσαμεν ότι μόνον 30-35 άνδρες υπάρχουν, των λοιπών διασκορπισθέντων εντός του δάσους. Ο Ταγαρόπουλος απελπισθείς εκ της

1. Πρώην βουλευτής Κορυτσάς. Το έργο του είναι βασισμένο σε αρχεία αξιωματικών και οπλαρχηγών της εποχής.

2. Υπολοχαγός, διοικητής του 2ου Ανεξάρτητου Λόχου Λαμπόβου.

καταστάσεως ταύτης, η οποία θα απέληγεν εις αποτυχίαν, παρ' ολίγον ν' αυτοκτονήσῃ ἀπὸ τὴν μεγάλην του φιλοτιμίαν. Προλαβὼν και εὐθαρρύνας αὐτὸν τῷ λέγει· «Ἄφου πρόκειται περὶ θανάτου, δὲν ἔχει ἡ κατόπιν ἐφόδου ἔστω και με τοὺς ολίγους ἀνδρας νὰ του εὐρωμεν ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης».

Οἱ λόγοι μου ἐκεῖνοι, ἐπὶ τοσοῦτου του ηλέκτρισαν, ὥστε ἀμέσως ἀνευ χρονοτριβῆς σύρει το ξίφος και διέταξεν ἐφόδον με ἐφ' ὄπλου λόγχην.

»Ἡ ἀποφασιστικότης ὅλων ημῶν υπήρξε τοιαύτη, ὥστε οἱ Ἀλβανοὶ πτοηθέντες, ἐξετοπίσθησαν. Αἱ ἰαχαὶ μας «ἀέρα», φθάσασαι μέχρι των ὠτων τῶν εἰς το δάσος διασκορπισθέντων ημετέρων, συνετέλεσαν ὥστε νὰ προσέλθουν και οὔτοι και ἔτοι ηνωμένοι κατετροπώσαμεν τον ἐχθρόν, συλλαβόντες πολλοὺς αἰχμαλώτους και μεταγωγικά.

Κωνσταντίνου Χ. Σκενδέρη, *Ο Βορειοηπειρωτικός Αγών* (1914), σελ. 241-242

Κοκόικα, 20 Ἀπριλίου 1914

Ἄπαντες εὐαγωνίως, ἀναμένουν τὴν ὥραν τῆς ἐπιθέσεως του ἀρχηγοῦ υπερηφάνου ὄντος διότι ηγεῖται τοιοῦτων ἀνδρῶν!

Ἦρα 3η πρωϊνῆ· 3 πυροβολισμοὶ του Ἀρχηγοῦ Πάπαγεωργίου και μία οβίς του ταχυβόλου, σκοροῦν ρίγη εὐθουσιασμοῦ εἰς ὅλην τὴν γραμμὴν, οἱ σαλπικταὶ σαλπίζουν το γνωστὸν προχωρεῖτε! προχωρεῖτε! το πυροβόλον βρέμει, και ὑπὸ τας ἰαχὰς ἀέρα! ἀέρα! ἐξορμούν οἱ μαχηταὶ ὡς θύελλα ἀνατρέποντες τοὺς ταμπουρωμένους Ἀλβανούς οἱ ὁποῖοι ἀμφισβητοῦν βῆμα προς βῆμα το ἔδαφός των. Μετὰ κρατεράν μάχην, ἡ περιμάχητος Κοκόικα πίπτει εἰς χεῖρας των Ἀυτονομιακῶν οἱ Ἀλβανοὶ καταπτοημένοι υποχωροῦσιν ἀτάκτως ἐγκαταλείποντες πολλοὺς νεκρούς, τραυματίας καταδιωχθέντες πέραν του Ἄφου Ποταμοῦ προς Κοπρένσκαν, Σέβρανη και Βακουφοχώρια.

Κωνσταντίνου Χ. Σκενδέρη, *Ο Βορειοηπειρωτικός Αγών* (1914), σελ. 198-199

Λάμποβο, 15 Ἰουνίου 1914. Ἀφήγησις του Λοχία Θεμιστοκλή Μήλεση³

Τὴν ὀρισθεῖσαν ὥραν 3 1)2 πρωϊνῆν τῆς 15 Ἰουνίου, ἤρξαντο ὄντως το πυρ κατὰ του ἐχθροῦ. Μετὰ ἐν τέταρτον τῆς ὥρας ἀκριβῶς ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως του πυρός, ο ταγματάρχης Γ. Ζήρας πρῶτος δίδων το παράδειγμα, θέτει ἐφ' ὄπλου λόγχην και ὅλοι οἱ αξιωματικοὶ του μιμοῦνται ἀνακράζοντες «Ζήτω ο Βασιληάς μας» και προχωροῦντες ἀκάθεκτοι, φθάνουν μέχρι των χαρακωμάτων του ἐχθροῦ, παλαιῶν στήθος προς στήθος και τέλος τρέπουν τοὺς πολυπληθεῖς Ἀλβανούς εἰς ἀτακτον φυγὴν και τοὺς καταδιώκουν μέχρι του πόρου του ποταμοῦ Ἄρῖνου εἰς το «Χάνι Σούμπαση», ὅπου οἱ ἐχθροὶ ἐπάθον ἀληθὴ πανωλεθρίαν. Κατὰ τὴν διάβασιν του ποταμοῦ εἰς λοχαγός Ἀλβανός ἐφρονεύθη.

Κωνσταντίνου Χ. Σκενδέρη, *Ο Βορειοηπειρωτικός Αγών* (1914), σελ. 145-146

Βεράτιο, 14 Σεπτεμβρίου 1914

Πρῶτος πους που εἰσήλθεν εἰς τὴν πόλιν του Βερατίου Ἕλληνας στρατιώτου, πρῶτος πους που ἔσπαζε τὰ προ χιλιάδων ἐτῶν δεσμὰ τῆς δουλείας, πρῶτη χεῖρ που ἔφερε τον κλάδον τῆς ἐλευθερίας και τοὺς ἀσπασμούς τῆς Μητρὸς Ἑλλάδος, προς τὴν δούλην πόλιν του Βερατίου ἐλευθέραν ἤδη, πρῶτος πους, λέγει, Ἕλληνας Στρατιώτου ἦτο του Ὑπολοχαγοῦ Κραπετάν Φοβέρα. Οἱ κάτοικοι Ἕλληνες εἰς χεῖρας παραλαβόντες τοὺς εἰσελθόντας και υφώσαντες αὐτοὺς ἀνω των κεφαλῶν των, ἐκράζον ἐν ἐξάλλῃ εὐθουσιασμῶ το «Χριστὸς Ἀνέστη».

Πρὸνχώρησαν προς τον τουρκικὸν Σταθμόν, ὅπου οἱ πενήκοντα ἀνδρες τουρκαλβανοὶ του Σταθμοῦ ἐπὶ τὴ προσκλήσει των οκτῶ ημετέρων, παρέδωσαν ἀμέσως τὰ ὅπλα. Οἱ ὀθωμανοὶ κάτοικοι καταληφθέντες ὑπὸ πανικοῦ ἐκλείσθησαν ἐντὸς των οἰκιῶν των. Ἡ Ἀλβανικὴ Χωροφυλακὴ ἦτις εὐρίσκετο εἰς Βεράτιον ἀν και πολυἀριθμος, μόλις εἶδε τοὺς οκτῶ ἀνιχνευτάς, πανικοβληθεῖσα ἐτράπη εἰς ἀτακτον φυγὴν προς Ἰυρράχιον καταδιωχθεῖσα ἐπ' ολίγον ὑπὸ των ημετέρων ἀνιχνευτῶν. Οἱ ἀνιχνευταὶ ὄδευσαν προς το Ἀλβανικὸν Διοικητήριον. Ἔθεσαν σκοποὺς και ο ὑπολοχαγός μετὰ του ἐπιλοχίου εἰσήλθον εἰς αὐτό. Οἱ ὀθωμανοὶ σκοποὶ του Διοικητηρίου, ἀλβανοὶ στρατιώται, παρουσίασαν ὅπλα σημείον ὑποταγῆς. Εἰσήλθον εἰς το Διοικητήριον.

3. Διμοιρίτης του 3ου Λόχου του Τάγματος Δρίνου.

Εις ευρείαν αίθουσαν ευρίσκειτο ο αλβανός Διοικητής του Βερατίου και πλήθος μπέηδων και προκρίτων συσκεπτομένων. Άμα τη εισόδω του αξιωματικού και του επιλοχίου μας, άπαντες απένειμον τεμενά. Ο υπολοχαγός διερμηνεύοντος του αειμνήστου Έλληνος ιατρού της πόλεως Βερατίου, Καγιάννα, είπεν εις τον Αλβανόν Διοικητήν; «Έν ονόματι του Βασιλέως των Ελλήνων Κωνσταντίνου και του Αυτονόμου Βορειοηπειρωτικού Στρατού, καταλαμβάνω την πόλιν του Βερατίου και σε διατάσσω όπως μοι παραδώσης ταύτην άνευ όρων την φρουράν της, τας κλειδας της πόλεως και την σφραγίδα του Διοικητηρίου. Ο αλβανός Διοικητής απήτησεν ότι ευχαρίστως δέχεται την άνευ όρων παράδοσιν και θέτει προ των ποδών των ταύτα».

Και η πόλις του Βερατίου παρεδόθη.

Περικλέους Σπ. Δορέλλια⁴, Βορειοηπειρωτικός Αγών 1914-1915. Κατάληψις του Βερατίου, Αθήναι 1933, σελ. 56-57

ΑΓΡΙΟΤΗΤΑ ΠΟΛΕΜΟΥ

Νιβίτσα, 4 Μαΐου 1913

Εκείνη τη στιγμή με κατέλαβε τρόμος. Το χωριό της Νιβίτσας με τα 160 σπίτια δεν ήταν παρά ένας σωρός ερειπίων. Το βράδυ της 13ης του περασμένου Δεκεμβρίου, οι Αλβανοί έβαλαν φωτιά στα περισσότερα σπίτια, τα οποία –ευτυχώς– οι κάτοικοί τους είχαν προλάβει να εγκαταλείψουν προ του ερχομού των Αλβανών. Στο χωριό έμειναν πέντε ανήμπορες γερόντισσες και δύο γέροντες, τους οποίους οι Αλβανοί πέταξαν στη φωτιά. Από τα παιδιά τους που έμειναν πίσω μαζί τους το ένα δολοφονήθηκε στο ίδιο το δωμάτιο που κάθομαι και γράφω αυτές τις γραμμές. Τα πάντα λεηλατήθηκαν, τα πάντα καταστράφηκαν, όταν οι κάτοικοι εγκατέλειψαν το χωριό και διαβαίνοντας το βουνό έφτασαν στην παραλία όπου τους περισυνέλεξαν ελληνικά πλοία. Έμειναν στην Κέρκυρα τρεις μήνες φιλοξενούμενοι από την ελληνική κυβέρνηση. Αργότερα, μετά την πτώση των Ιωαννίνων και την απαλλαγή του τόπου από τους Τούρκους, παρακινούμενοι από νοσταλγία επέστρεψαν στο χωριό, όπου αντίκρισαν μόνο ερείπια. Ξανάφτιαξαν τις στέγες πάνω στους τοίχους που είχαν απομείνει και κατασκηνώνουν κουτσά-στραβά με την ελπίδα ενός καλύτερου μέλλοντος. Και γι' αυτούς τους ανθρώπους τούτο το μέλλον δεν είναι παρά η ένωση με την Ελλάδα, και θεωρούν εμένα αγγελιοφόρο, προφήτη!

René Puaux, Δυστυχισμένη Βόρειος Ήπειρος (Οδοιπορικό 1913 - Απελευθέρωση - Αυτονομία)⁵, Μπφρ. Α. Αχ. Λαζάρου, εκδόσεις Τροχαλία, Αθήνα χ.χ., σελ. 63

Νικολίτσα, 24-25 Απριλίου 1914. Δίγηση απόπτη μάρτυρα

Κατά την μάχην ταύτην τρεις γενναίοι, ο Χρήστος Κορκίνης, εκ του χωριού Αγία Θέκλα της Κεφαλληνίας, Ιωάννης Καραγιάννης εκ Καστρι Κυνουρίας και Γεώργιος Αράτης εκ Κλαμών, κατώρθωσαν να φθάσωσι το πτώμα του Μελαδάκη και αποσπάσωσι την τσάντα και το περιστροφόν του. Ούτω το πτώμα του ήρωος Μελαδάκη, παρέμεινε εις χείρας των Αλβανών, οίτινες την επομένην το εφωτογράφησαν διανείμοντες αντίτυπα της εικόνας. Πάνταχού υπήρχεν ιδέα, γράφει ο απόπτης μάρτυς, ότι οι Αλβανοί σέβονται τους γενναίους και δη τους πίπτοντας εις το πεδίον της μάχης.

«Άτυχώς διέψευσαν τούτο.

«Ζιότι το πτώμα του Μελαδάκη ως και λοιπών μετά την φωτογράφησιν αυτών τα κατακρεούργησαν και τα οποία άταφα άφησαν εις την διάκρισιν των κυνών και ορνέων.

«Μετά ταύτα οι φιλότιμοι Βαρδιώται συνέλεξαν τα τήδε κακείσε διεσπαρμένα οστά, τα οποία έθαψαν μετά πάσης τιμής και επισημότητος.

Κωνσταντίνου Χ. Σκενδέρη, Ο Βορειοηπειρωτικός Αγών (1914), σελ. 126

Προέλαση προς κατάληψη της Μπάτσκας, καλοκαίρι 1914

Κατά την προέλασιν προς κατάληψιν της Μπάτσκας (η οποία κατελήφθη κατόπιν κραταιοτάτης μάχης) ως και εν συνεχεία των ως άνω χωρίων το σώμα καταδιώκον τας Αλβανικάς ορδάς εύρε πλείστα όσα πτώματα ανδρών και γυναικών χριστιανών Ελλήνων φονευθέντων υπό φευγουσών πανικοβλήτων

4. Υπολοχαγός, διοικητής του 2ου Λόχου του Τάγματος Τσίπουρα.

5. Οδοιπορικό του Γάλλου ιστορικού και δημοσιογράφου, ανταποκριτή της εφημερίδας Χρόνος (Temps) σε Ελλάδα, Βουλγαρία και Τουρκία.

τουρκαλβανικών συμμοριών, εκτός δε τούτου συνήνητησε και πλείστα απηυθρακωμένα πτώματα. Οι κακούργοι μη ευρίσκοντες έτερον τρόπον να εκδικηθώσι τα προελαύνοντα νικηφόρα σώματα των Ελλήνων επαναστατών της πολυπαθούς Βορείου Ηπείρου, εξεδικούντο και έσφαζον τους δυστυχείς άοπλους Έλληνας και ελληνίδας μάρτυρας πληρούντες την δίψαν των ως τίγρεις εις το αίμα των αθώων αυτών θανατώνοντες τούτους με μαρτυρικόν θάνατον αφού πρότερον ητιμάζον τας παρθένους και γυναικάς ενώπιον των πατέρων και συζύγων αυτών ανικάνων όντων ν' αμυνθώσι [...].

Περικλέους Σπ. Δρέλλια, Βορειοηπειρωτικός Αγών 1914-1915. Κατάληψις του Βερατίου, σελ. 42-43

ΑΠΩΛΕΙΕΣ

Περιοχή βορειοδυτικά του Αργυροκάστρου, 17 Απριλίου 1914

Οι Αυτονομιακοί επολέμησαν γενναίως επί εξ συνεχείς ημέρας και το μαχόμενον τμήμα του Αυτονομιακού στρατού, το οποίον ενίσχυσαν σώματα προσκόπων, όχι μόνον ετήρησε τας θέσεις του, αλλά και επροχώρησεν. Αι απώλειαι είναι εκατέρωθεν σημαντικάί. Εις το νοσοκομείον του Αργυροκάστρου, μετεκομίσθησαν 70 τραυματία, εκτός των ελαφρώς πληγωθέντων, όστινες παρέμειναν εις την γραμμήν, ως ο ίλαρχος Βάρφης, ο αυθυπολοχαγός Φαναριώτης και ο αυθυπασιπιστής Γκίκας.

Κατά τας μάχας ταύτας, εκτός των άλλων υπό διαφόρους αρχηγούς σωμάτων, διεκρίθη και το υπό του αρχηγού εθελοντικού σώματος Γεωργ. Σπυριδογιάννη, ο οποίος εκ των πρώτων προσεχώρησεν εις τον αγώνα, επιδειξάμενος γενναϊότητα καθ' όλας τας μάχας κατά τους διαφόρους τομείς, εις τινα των οποίων και ετραυματίσθη σοβαρώς και ο αδελφός του Έμμ. Σπυριδογιάννης. Εκτός των δύο ρηθέντων αδελφών, μέρος εις τον αγώνα (τμήμα Κορυτσάς) έλαβεν ως οπλαρχηγός και έτερος αδελφός του, ο Σπ. Σπυριδογιάννης. Κωνσταντίνου Χ. Σκενδέρη, Ο Βορειοηπειρωτικός Αγών (1914), σελ. 100

Νικολίτσα, 24 Απριλίου 1914. Διήγησις αυτόπτη μάρτυρα

Περί του φόνου του γενναίου οπλαρχηγού Μιχ. Μελαδάκη τα εξής γράφει αυτόπτης μάρτυς εις την μάχην εκείνην μέρος λαβών.

«Ο γενναίος ούτος οπλαρχηγός σφοδρώς μετά του σώματος αυτού επιτεθείς κατά των Αλβανών, εξετόπισεν αυτούς εκ των οχυρών θέσεών των, καταλαβών την μεταξύ Δάρδας και Άριζας οδόν.

«Ενιοχθέντες μετά ταύτα οι Αλβανοί, αντεπετέθησαν κατ' αυτού. Ουχ ήτιον απεκρούσθησαν και εξεδιώχθησαν μέχρι του χωρίου Άριζα καταδιωκόμενοι κατά πόδας υπό του σώματος τούτου με επί κεφαλής του αρχηγόν. Τότε εις Αλβανός ακάλυπτος με προτεταμένον το όπλον βαδίζει κατά του αρχηγού. Ο Μελαδάκης προλαβών τον πυροβολεί. Το όπλον όμως έπαθεν αφλογιστίαν, οπότε προλαβών ο Αλβανός διά μιας σφαιρας ευρούσης αυτόν κατά την καρδιακήν χώραν, άπνουν τον ρίπτει. Οι άνδρες του αμέσως φονεύουσι τον Αλβανόν. Περί το σώμα του αρχηγού Μελαδάκη διεξήχθη επί μίαν περίπου ώραν πάλη λυσσώδης, ίνα παραλάβωσι το σώμα του ατυχού αρχηγού. Δυστυχώς δεν το κατώρθωσαν, παρά τας ηρωϊκάς προσπάθειάς των.

Κωνσταντίνου Χ. Σκενδέρη, Ο Βορειοηπειρωτικός Αγών (1914), σελ. 124-126

Βεράτιο, 18 Σεπτεμβρίου 1914

Εις την είσοδον των φυλακών είχαν στήσει εν πολυβόλον. Κάτωθεν των δένδρων είχαν τοποθετήσει ένα καθίσμα. Ο Μουσά Κιαζήμ διέταξε και τους ηρεύνησαν. Αφού τους ηρεύνησε και τους εύρε διάφορα σημειώματα αφορώντα τον αγώνα της Β. Ηπείρου, ηρώτησε τον Λεοντακιανάκου εάν ήτο αξιωματικός. Ούτος του απεκρίθη ότι ήτο υπολοχαγός του Ελληνικού στρατού. Ούτος τότε διέταξε τον Στεφανάκου Γεώργιον όπως καθήση επί του καθίσματος και εκάθησεν, οι άλλοι απεμακρύνθησαν απ' αυτού. Τότε ο Μουσά διέταξε και τον έρριψαν με το πολυβόλον δεσμίδα σφαιρών. Ο ήρωας Στεφανάκος Γ. έμεινεν αμέσως νεκρός. Τότε διέταξε και τον αείμνηστον ήρωα υπολοχαγόν του ελληνικού στρατού και λοχαγόν του στρατού της αυτονομίου Ηπείρου υπαρχηγόν δε του σώματος Λεοντακιανάκου Αντώνιον όπως καθήση επί του καθίσματος. Ούτος εσήκωσε τον νεκρόν του εξαδέλφου του Στεφανάκου, τον ησιάσθη και τον έθεσε χαμαί.

Εκάθησεν επί του καθίσματος, εις χειράς του εκράτει σιγάρον ανημμένον, ο εκάπνιζε και έθεσε τον ένα πόδα επί του άλλου με άκραν αταραξίαν, ως να ευρίσκετο εις καφφενείον (οποία περιφρόνησις προς τον

θάνατον) «πράγμα που το διηγούνται και αυτοί οι εχθροί». Ο Μουσά Κιαζήμ του είτε τότε «φώναξε ζήτω η Αλβανία, να σου χαρίσω την ζωή». Ο ήρωας των ηρώων ο Λεοντόκαρδος Λεοντακιανάκος, ο καθ' εαυτό Μανιάτης ο απόγονος των ηρώων του 1821, του απήντησε διά των φράσεων: «Είθε άτιμοι και σεις και η Αλβανία, ζήτω η Ελλάδα και εξηκολούθει να καπνίζει. Το πολυβόλου τότε αμέσως έβαλε κατ' αυτού περί τας 20 βολάς. Ουδεμία όμως βολή τον έπληξε καιρίως και εξηκολούθει να υβρίζει τους εχθρούς της πίστεως και του Γένους. Τότε ο ίδιος ο Συνταγματάρχης του Αλβανικού στρατού Μουσά Κιαζήμ διά περιστρόφου του έρριπεν εξ επαφής πέντε βολάς εις την κεφαλήν και έτερος αχρείος αλβανός δι' αμφοστόμου μαχαίρας του εκτύπησε οπίσω του λαμού και του διεπέρασε την καρδιά. Και ούτω, παρέδωσε το πνεύμα προς τον μεγάλον Θεόν διά την Ελλάδα, ο εθνομάρτυς και ήρωας των ηρώων Λεοντακιανάκος Αντώνιος την 18 Σεπτεμβρίου του έτους 1914.

Περικλέους Σπ. Δρέλλια, Βορειοηπειρωτικός Αγών 1914-1915. Κατάληψις του Βερατίου, σελ. 65-66

ΗΡΩΙΣΜΟΣ - ΙΔΕΩΔΗ

Αργυρόκαστρο, Μάιος 1913

Μία τελευταία ανάμνηση από το Αργυρόκαστρο. Ο διοικητής μου διηγείται πως τις τελευταίες ημέρες δέχθηκε πολλές επισκέψεις χωρικών, οι οποίοι είχαν έρθει να του ζητήσουν όπλα, για να υπερασπιστούν την ελευθερία τους σε περίπτωση που με το σταυρό οι Μεγάλες Δυνάμεις θα ήθελαν να προσαρτήσουν τα χωριά τους στο αλβανικό βασίλειο. Του έκανε ιδιαίτερη εντύπωση μια γυναίκα, η οποία ήρθε φροντάς μια φουστυγιωθήκη στη μέση της: «Έχω τις σφαίρες. Δεν μου λείπει παρά το όπλο. Δώσε μου το όπλο! Δεν θα φύγω απ' εδώ παρά μόνο με το όπλο». Ο διοικητής δεν μου είπε αν εκείνη πέτυχε το σκοπό της. Οπωσδήποτε ο διοικητής μη ικανοποιώντας το αίτημα θα πρέπει να αντιμετώπισε μεγάλη δυσκολία να πείσει αυτή την αμαζόνα να φύγει άπρακτη. Γιατί οι Ηπειρώτισσες είναι το ίδιο -αν όχι περισσότερο- πεισματάρες από τους άνδρες. Άλλωστε γνωρίζουν τι σημαίνει γι' αυτές η αλβανική τυραννία.

René Puaux, Δυστυχημένη Βόρειος Ήπειρος, σελ. 126-128

Βόρειος Ήπειρος, 1914

Όλοι οι βορειοηπειρώτες, άνδρες και γυναίκες, όλοι αγωνίστηκαν, ο καθένας με τον τρόπο του, για την ένωση μας με την αιώνια Πατρίδα. Ο τρανός καημός της λευτεριάς μεγάλωνε την δύναμη του καθενός και σαν πλησίαζε το παντοτεινό όνειρό μας να γίνη άγια πραγματικότητα, ε, τότε σωστοί ήρωες γινότανε όλοι. Έβλεπες ανθρώπους, που δεν σου γέμιζαν για τίποτα το μάτι, ριγμένους στο αγκομαχητό της σκληρής βιοπάλης και στη κακομοιριά της ραγιαδικής ζωής να ορθώνονται και ν' αναβαφτίζονται στο πρόσταγμα της λευτεριάς, σ' αληθινούς ήρωες. Ένας τέτοιος άγνωστος στρατιώτης του αγώνα ήταν κι ο Θύμιος Σούκας από τα βουνίσια χωριά της Ερσέκας. Η θέσις μου ως δασκάλου σ' εκείνα τα μέρη μ' έκανε να του προσέξω από την πρώτη γνωριμία μας. Ήταν μεσόκοπος όταν τον πρωτογνώρισα το 1912, κοντός και μελαχροινός. Είχα ακούσει πολλά γι' αυτόν. Οι Τούρκοι κι οι Αρβανίτες, τον λέγανε «Σεϊτάν Κασούρη» και οι δικοί μας «Θύμιος ο Έσφάτφυχος».

Αναμνήσεις του Δασκάλου μου⁶, εκδόσεις «Βορειοηπειρωτικού Αγώνος» Γ. Πολύζου, Αθήναι 1961, σελ. 4-5

Περιοχή Ερσέκας, 15 Φεβρουαρίου 1914

Η σκέψη του όλο και στριφογύριζε στην τρομερή αναπάντεχη είδηση που σαν θανατερή αστραπή διέσχισε προ δύο μέρες το βορειοηπειρωτικό ουρανό. «Ο Ελληνικός Στρατός θα εγκαταλείψη την Βόρειο Ήπειρο». Όμως αμέσως αντιλάλησε την άλλη μέρα μ' όλη την αστραφτερή ακτινοβολία διασχίζοντας τις πολιτείες και τα χωριά, η βορειοηπειρωτική κραυγή: «Οι Βορειοηπειρώται αποφάσισαν ν' αγωνισθούν μόνοι διά την ελευθερίαν και ανεξαρτησίαν». Η σωτήρια κραυγή, «Λευτεριά για θάνατος» μετάδιδε παντού του αντίλαλο, που σαν σεισμός δονούσε τις καρδιές και το λογισμό και πύρωνε και φούντωνε και τόσο έντονα συνώπιζε την έννοια της ζωής στις δυο αυτές λέξεις: «Λευτεριά για θάνατος».

Αναμνήσεις του Δασκάλου μου, σελ. 10-11

6. Έργο που βασίζεται σε διηγήσεις του δασκάλου του ανώνυμου συγγραφέα, ο οποίος υπηρέτησε στη Βόρειο Ήπειρο.

Περιοχή Ερσέκας, 16 Φεβρουαρίου 1914

Την άλλη μέρα όλο το βουνήσιο χωριό της επαρχίας Ερσέκας ως το μεσημέρι ταράζονταν από ανθρωπινή οχλοβοή. Όλοι μικροί μεγάλοι, άνδρες και γυναίκες είχαν μαζευτεί στο περιβόλο της εκκλησίας.

– Δεν ήρθαμε εδώ για λειτουργία γιατί δεν είναι καμιά γιορτή σήμερα. Μαζευτήκαμε εδώ όλοι οι χριστιανοί για να πάρουμε κι εμείς σαν όλα τ' αδέρφια μας την απόφαση ή να ζήσουμε ελεύθεροι, σαν Έλληνες, ή χίλιες φορές καλύτερα να πεθάνουμε.. Έ, τι λέτε εσείς; τους μίλησε ο παπά-Γιώργης.

– «Λευτεριά ή θάνατος» ακούστηκε μια απέραντη σπαρακτική κραυγή βγαλμένη από τα κατάβραθα των σπλάγχνων όλων.

Ο Θύμιος μ' όψη αγριωπή και με φωνή που έτρεμε είπε.

– Αν την Κυβέρνηση μπορεί να την φοβερίζουν οι διπλωμάτες και οι τρανοί, εμάς κανέννας δεν μπορεί να μας σκιάξει. Η Ελλάδα κι η Λευτεριά, αδέρφια, είναι κι απ' το φωμί, κι απ' το νερό κι απ' τον αέρα που ρουφάμε, το πιο άγιο πράγμα σε τούτο το ντουιιά... Κι' επειδή δεν μας παίρνει ο καιρός, ας χωριστούμε τώρα δα σαν τα γαλάρια από τις στέρφες. Όποιοι θέλουν να πάρουν ντουφέκι στα χέρια και να πολεμήσουν, ας κάνουν ζερβά...

Δεν απόσωσε την κουβέντα του κι όλοι οι χωριανοί στριμώχτηκαν προς την αριστερή μεριά. Ο παπά-Γιώργης όλο συγκίνηση απ' το θέαμα, είπε:

– Α! όχι όλοι. Οι γυναίκες, οι μικροί και οι πολύ γεροί, πρέπει να μείνουν στο χωριό. Για τους άλλους μάς χρειάζονται ντουφέκια, για να κινήσουμε αρματωμένοι...

– Εμείς οι γυναίκες δεν έχουμε φυχή; φώναξε μια γυναίκα.

– Έχετε, πώς δεν έχετε; Μα ποιος θα ζυμώνη το φωμί; Ποιος θα φροντίξη για τα σπίτια και το στρατό; της αποκρίθηκε ο παπά-Γιώργης.

– Ντουφέκια, ντουφέκια θέλουμε, έκραξε ο Θύμιος. Η διμοιρία των ηλικιωμένων του χωριού μας, πρέπει να παρουσιαστή αρματωμένη στην Κυβέρνησή μας...

Αναμνήσεις του Δασκάλου μου, σελ. 12-13

Περιοχή βορειοδυτικά του Αργυροκάστρου, 17 Φεβρουαρίου 1914

Την ίδια μέρα ξεκινήσαμε, σχηματισμένοι σε ιερούς λόχους θανάτου, για να συναυτήσουμε στα βουνά του Κουρβελεσιού τις αλβανικές αρδές. Μεθυσμένοι από τον πόθο της νίκης κι' από το πείσμα της αδικίας πέφταμε ασπάνω τους αφηφώνιας τις σφαίρες τους. Είμαστε στον ίδιο λόχο με το Θύμιο κι' έζησα τη παλληκαριά κι αξιωσύνη του. Πόλεμούσε σα λιοντάρι ολόρθος στη πρώτη γραμμή.

Αναμνήσεις του Δασκάλου μου, σελ. 16

Δέλβινο, 18 Μαρτίου 1914

Την 18 Μαρτίου το Δέλβινο επανηγύριζε, διότι κατ' αυτήν παρεδίδετο η σημαία του Συντάγματος της περιοχής εκείνης υπό του Προέδρου Ζωγράφου και λοιπών Υπουργών, εις τον λοχαγόν Καραχρήστον, διοικητήν, τελεσθείσης κατασκευαστικής ιεροτελεστίας. Πλήθος λαού παρηκολούθησε μετ' απεριγράπτου ενθουσιασμού την τελετήν. Κατ' αυτήν απεφασίσθη να μη γίνηται πλέον χρήσις της λέξεως «ιερολοχίται», αποτελεσθέντων πλέον τακτικών Σωμάτων Στρατού του Αυτόνομου Κράτους.

Παραδίδαν την Σημαίαν εις το Σύνταγμα ο Ζωγράφος, εξεφώνησε τον εξής λόγον:

»Η Σημαία ήτις παραδίδεται σήμερα, δεν είναι η Σημαία της Μεγάλης Πατρίδος, η σημαία η εθνική, εν τούτοις προσατενίσατε την Σημαίαν ταύτην μετ' απείρου στοργής και ευλαβείας, διότι ουδέποτε Σημαία εσυμβόλισε σκοπόν ευγενέστερον, ιερωτέραν ιδέα.

»Είναι το δάκρυ της καταδικασθείσης Πατρίδος, είναι η οίμωγή της σφαζομένης Ηπείρου, ην η άναυδος και η εγκληματική πολιτεία των διεπόντων τας τύχας των Λαών, παραδίδει αφρούρητον και γυμνήν εις τύραννον νέον, είναι η κραυγή της εκβιαζομένης Ηπείρου, ήτις καλεί τα τέκνα της πάντα, ίνα σώσωσι την ύπαρξιν και την τιμήν αυτής.

Κωνσταντίνου Χ. Σκενδέρη, Ο Βορειοηπειρωτικός Αγών (1914), σελ. 73-74

Χειμάρρα, 1914. Απόσπασμα επιστολής του Ταγματάρχη Ιωάννη Ράικου

»Μίαν εποχήν του αγώνος εστάλην εις περιοχήν Χειμάρρας διά τον καταρτισμόν στρατολογικών πινάκων, προκειμένου να στρατολογηθώσι κανονικώς και άλλαι ηλικίαι, εκτός των προσελθόντων εθελοντών. Έφθασα εις το χωρίον Βούνος και συνεκάλεσα τους κατοίκους, οίτινες έσπευσαν να με υποδεχθώσι και τοις ανεκοίνωσα τον σκοπόν μου.

»Ο σεβάσμιος πρόεδρος μου παρουσίασε τους καταλόγους, αλλά βλέπω με έκπληξιν μου όλους τους νέους - πρωτοστατούντος ενός Σπύρου το επώνυμον - να πάρουν τα χαρτιά από την τράπεζαν του γέροντος προέδρου και να φωνάζουν:

– «Σκίιστα αυτά τα χαρτιά. Αυτά τα είχες για τους Τούρκους. Δεν υπάρχουν κατάλογοι για την ελληνικήν ιδέαν, αλλ' υπάρχουν άνδρες ασχέτως ηλικίας, Είμαστε όλοι στρατεύσιμοι και από σήμερα είμεθα 23ετείς όλοι, έτοιμοι να υπερασπίσωμεν την πατρίδα μας!» Και αποταθέντες εις εμέ έκπληκτοι όντα και μου λέγουν: «Κύριε λοχαγέ, γράψε μας όλους ως ανήκοντας εις τον στρατόν και γράψε και τ' αδέρφια μου που είναι ξενιτευμένα και έρχονται!» Τότε και ο πρεσβύτες πρόεδρος εν ενθουσιασμό λέγει: «Γράφετε και μένα, που θα θεωρήσω τιμή μου να πεθάνω από βόλι».

»Όταν συνήλθα, ηνύνησα διατί αυτή η ελλην. φυλή η κατοικούσα όλην την ζώνην της Β. Ηπείρου, διτηρεί όλην την φλόγα της απελευθερώσεως και τον ανδρισμόν εις ζωτικότητα, που μόνον εις ελικούς χρόνους ανευρίσκει κανείς.

Κωνσταντίνου Χ. Σκενδέρη, Ο Βορειοηπειρωτικός Αγών (1914), σελ. 108-109

ΔΥΣΧΕΡΕΙΕΣ

Σάλιαρι Τεπελενίου, Απρίλιος 1914. Απόσπασμα επιστολής του Ταγματάρχη Ιωάννη Ράικου

Η σκηνή εις το Σαλιαρί Τεπελενίου κατά την καταδίωξιν των Αλβανικών στρατευμάτων.

– «Λοχία (διότι λοχίας ήτο ο εύζωνος) που είναι τα τσαρούχια σου και μάχεςαι ξυπόλυτος!» «Μου τα πήραν τα σκυλιά, κ. λοχαγέ και τρέχω να τα πιάσω», απήντησε γελών και τρέχων το αιχμηρόν και πετρώδες έδαφος, προηγούμενος κατά την έφοδον. Έμαθα το εσπέρας ότι επειδή τον επλήγωσαν τα πενιχρά υποδήματά του, τα επέταξε και εβάνδιζε ξυπόλυτος διά να μη χάση την σειράν του εν τη μάχη.»

Κωνσταντίνου Χ. Σκενδέρη, Ο Βορειοηπειρωτικός Αγών (1914), σελ. 109

Περιοχή από Βίγλιστα έως Φούσια, τέλη Απριλίου 1914. Απόσπασμα ημερολογίου του Γεωργίου Τσόντου-Βάρδα⁷

Η συντήρησις και τροφοδοσία τούτων εγένετο διά μυρίαν βασάνων και εμποδίων, χάρις εις την συνδρομήν των περίξ μακεδονικών χωρίων, της πόλεως Καστορίας, της εν Θεσσαλονίκη Ηπειρωτικής Επιτροπής και της εκεί υπηρεσίας της μετόπισθεν του στρατού υπό τον συνταγματάρχην Ευλάμπιον Μεσαλάν, όστις έστελλεν άρτον (διπυρίτην) και άλλα τρόφιμα διά τους εκ Β. Ηπείρου πρόσφυγας και εν αγνοία της Κυβερνήσεως, μέρος τούτων προωριζετο διά τους αντάρτας. Η δύναμις των ανωτέρω ανδρών παρέμενε διανεμημένη εις διάφορα σημεία από Βιγλιστής μέχρι Φούσης (Δ. κλιτύς όρους Τράμμου).

Η έλλειψις τροφών εις Φούσια και λοιπών χρειωδών εις μεγίστην απόγνωσιν έφερον τους αρχηγούς του αγώνος. Προστριβαί καθημερινώς επαρουσιάζοντο, επεισόδια και δυσαρέσκεια μεταξύ των ανταρτών εγεννώντο, τα οποία ώφειλε διαρκώς η διοίκησις να συμβιβάζη και συγκρατή με υποσχέσεις και ελπίδας καλλιτέρου μέλλοντος.

Κωνσταντίνου Χ. Σκενδέρη, Ο Βορειοηπειρωτικός Αγών (1914), σελ. 160

Προφυλακές Κιάφε Μάρτες, 10 Σεπτεμβρίου 1914

Η στιγμή ήτο κρίσιμος, καθ' όσον, η τελεσιγραφική αύτη αίτησις των οπλαρχηγών αφήκε την εντύπωσιν εις τον διοικητήν των προφυλακών ότι εν εναντία περιπτώσει ούτοι θα προήλαινον και άνευ διαταγής. Τότε ούτος τους υπειθύμισε ότι ούτε διαταγάς προελάσεως είχαν, ούτε φυσίγγια αρκετά, των υπαρχόντων 50-60 κατ' άνδρα μη όντων αρκετών δι' επιχείρισιν, ούτε και τροφάς διά προέλασιν είχαν και ότι εδει τουλάχιστον να ανέμενον τον υπαρχηγόν ίνα διατάξη σχετικώς.

Περικλέους Σπ. Δρέλλια, Βορειοηπειρωτικός Αγών 1914-1915. Κατάληψις του Βερατίου, σελ. 49

7. Ταγματάρχης Πυροβολικού, διοικητής των αυτονομιακών δυνάμεων της περιοχής Κορυτσάς.

Εικόνα 11. Ιερός Λόχος Κορυτσάς

Εικόνα 12. Ιερολοχίσσες Βορειοηπειρώτισσες

ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ - ΤΟΠΙΚΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΕΣ

Κέρκυρα - Άγιοι Σαράντα, 1 Μαΐου 1913

Είδα τους τελευταίους εξόριστους να αποβιβάζονται στους Άγιους Σαράντα. Στους πρόποδες των κατάρυτων με ελιές λόφων, το λιμανάκι, που συνήθως ησυχάζει στη θαλπωρή του ήλιου, βρίσκεται σε πυρετώδη κίνηση. Κατά εκατοντάδες μουλάρια και γαϊδουράκια ανεβαίνουν από τον λευκό δρόμο που οδηγεί για το Ξέλιβνο και το Αργυρόκαστρο κουβαλώντας εφόδια στο στρατό και στον άμαχο πληθυσμό. Στα κτίρια, που φέρουν τα σημάδια των βομβαρδισμών, στοιβάζονται σακιά σιτάρι και τα τείχη της παλιάς βυζαντινής πόλης του Άγχεσμου, με τους εννέα τετραγωνικούς πύργους, είναι γεμάτα εργάτες και εκφορτωτές. Όλος αυτός ο κόσμος ξύπνησε από το λήθαργο. Φαίνεται πως μία μεγάλη ιδέα, η μεγάλη ελληνική ιδέα, τον αναζωογονεί. Επιτέλους, ο εφιάλης τελείωσε. Οι Ηπειρώτες θα πραγματοποιήσουν το όραμα των γενεών του παρελθόντος και του παρόντος: την ένωση με την Ελλάδα, την πραγματική και υκαρδιακή πατριδα.

René Puaux, Δυστυχημένη Βόρειος Ήπειρος, σελ. 40

Νιβίτσα, 4 Μαΐου 1913

Είχαμε ανηφορίσει με δυσκολία -από πραγματικούς κατοικόδρομους- στην πλαγιά ενός μεγάλου λόφου από όπου φαίνονταν πολύ μακριά κλιμακωτά τα σπιτία του μεγάλου χωριού της Νιβίτσας, όταν στο μέσο ενός μικρού δάσους από ελαιόδενδρα, στα διακόσια μέτρα από τα πρώτα σπιτία, ένα απροσδόκητο θέαμα με έκανε να τραβήξω τα χαλινάρια του αλόγου μου. Ένα μέρος του πληθυσμού ήταν εκεί και στη μέση μιας ομάδας είκοσι μικρών κοριτσιών που κρατούσαν τεράστιες ανθοδέσμες από λουλούδια του αγρού, τρία αγόρια ανέμιζαν δύο ελληνικές σημαίες και μία γαλλική. Ξεπέζεφα και τότε ένας γέροντας με μακριά άσπρα μουστάκια, που πλαισιώναν ρυτιδωμένα μάγουλα, προχώρησε. Κρατούσε στα χέρια, τα οποία έτρεμαν πολύ, ένα φύλλο σχολικού τετραδίου, στο οποίο ήταν γραμμένος ο λόγος του ένας λόγος συγκινητικός, ο οποίος αναφερόταν στη Γαλλία, την προστάτιδα των αδυνάτων και των δίκαιων αξιώσεων, και στους φτωχούς κατοίκους της Νιβίτσας, οι οποίοι προτιμούσαν τώρα το θάνατο παρά τον αποχωρισμό από την Ελλάδα. Ο ρήτορας τελείωσε με τρεις ζητωκραυγές, υπέρ της Ελλάδας, της Γαλλίας και της ένωσης της Ήπειρου με τη μητέρα-πατριδα.

Όλος ο κόσμος επαναλάμβανε ομόφωνα τις ζητωκραυγές και πετούσε τα καπέλα στον αέρα. Έπειτα τα κοριτσάκια σχημάτισαν κύκλο γύρω μου και μου πρότειναν τις ανθοδέσμες τους με το βλέμμα μιας τόσο αγνής συγκίνησης, ώστε θέλησα να τις πάρω όλες. Υπήρχαν πολύ μεγάλες φτιαγμένες σε σχήμα σταυρού, του χριστιανικού σταυρού, και άλλες πολύ μικρές με ένα τριαντάφυλλο δεμένο με ένα κίτρινο κομμάτι ύφασμα σε μια δέσμη απήγανου -φρυτού εξαιρετικά εύσμου- και ενός άλλου που ονομάζουν εδώ δενδρολίβανο. Και τα φτωχά κοριτσάκια φιλούσαν το χέρι μου και το ακουμπούσαν στο μέτωπό τους καθώς μου έδιναν τα λουλούδια. Υπήρχαν τόσα ώστε στόλισα τη σέλα μου, το μέτωπο του αλόγου μου, το καπέλο μου, τις τσέπες και έτσι -κυριολεκτικά φορτωμένος λουλούδια- μπήκα στη Νιβίτσα. Μία πομπή σχηματίστηκε και προχωρούσαμε αραδιαστά λόγω του στενού δρόμου, ενώ προηγούνταν οι σημαίες, ελληνικές και γαλλική. Εκείνη τη στιγμή οι δύο καμπάνες της εκκλησίας άρχισαν να χτυπούν. Στα κατώφλια των σπιτιών οι γυναίκες με καλωσόριζαν με τον ορθόδοξο χαριτισμό: «Χριστός Ανέστη». Στην είσοδο του χωριού ένα παιδάκι ήρθε προς το μέρος μου και με έρανε με ροδοπέταλα, τα οποία γύλαγε μέσα σε ένα μεγάλο μαντίλι κόκκινο-μαύρο, ενώ οι καμπάνες χτυπούσαν αδιάκοπα!

René Puaux, Δυστυχημένη Βόρειος Ήπειρος, σελ. 61-63

Άγιοι Σαράντα, 9 Μαΐου 1913

«Εδώ και τρεις μέρες, που διαδόθηκε η φήμη της αφίξεως ενός Γάλλου, μου λέει ο γιατρός Κνταριόλης -ο οποίος διευθύνει ένα ωραιότατο μικρό νοσοκομείο κοντά στους Άγιους Σαράντα- δεν μπορείτε να φανταστείτε τη συγκίνηση και τη χαρά. Περιμένουν τα πάντα από εσάς: την απελευθέρωση και την ένωση με την Ελλάδα. Φέρνετε σ' αυτούς τους ταλαιπωρημένους ανθρώπους απέραντη ελπίδα». Πάντοτε η ίδια εντύπωση, συγκινητική και οδυνηρή. Μετά από αιώνες σκλαβιάς οι Ηπειρώτες ακούν επιτέλους να σημαίνει και γι' αυτούς η ώρα της απελευθέρωσης. Αδυνατούν να διαανοηθούν ότι μπορούν να δώσουν στην ιστορία τους διαφορετική τροπή, ότι είναι δυνατόν να υποστούν τον αλβανικό ζυγό, που είναι εκατό φορές

χειρότερος από τον τουρκικό. Είναι πράγματι ολότελα ασάνθρωπο και αρνούμαι να πιστέψω πως η υπόθεση αυτή είναι πιθανό να συζητείται στο Λουδίνο. Δεν είναι πλέον ζήτημα μιας αυθαίρετης συνοριακής γραμμής, η οποία θα έκανε το ελληνικό βασίλειο λίγα τετραγωνικά χιλιόμετρα μεγαλύτερο. Είναι ένα ζήτημα που άπτεται της ευρωπαϊκής συνείδησης.

René Ruau, Δυστυχημένη Βόρειος Ήπειρος, σελ. 91

Αργυρόκαστρο, 11 Μαΐου 1913

Μόλις δύο μήνες έχουν περάσει από την εκκένωση του Αργυροκάστρου από τον τουρκικό στρατό και την είσοδο του ελληνικού. Αλλά η πόλη κυριολεκτικά άλλαξε όψη. Τα καταστήματα εμπορίας βαφών και οι έμποροι φιλικών έχουν θησαυρίσει. Για όλα τα δοχεία με γαλανό χρώμα και για το τελευταίο κομμάτι γαλάζιου υφάσματος υπάρχει αγοραστής. Ακόμη και τα διχτυωτά παραθυρόφυλλα τα χρωμάτισα με τα ελληνικά εθνικά χρώματα. Οι μουσουλμάνοι, οι οποίοι είναι πολλοί εδώ, συγκεντρωμένοι στις κυριότερες πόλεις -όπως το ελεσημάνε ο Etienne Labranche- για να απολαύουν κάποιας υπεροχής, την οποία δεν αισθάνονταν στην υπόλοιπη χώρα, είναι πέρα για πέρα ήσυχοι και σέβονται τη νέα κατάσταση. Η παραδειγματική συμπεριφορά του ελληνικού στρατού τους κατέπληξε. Περίμεναν λεηλασίες εκ μέρους του νικηφόρου στρατού. Από τη στιγμή που οι δουλειές τους πάνε καλά, δεν ζητούν τίποτε παραπάνω.

Με επισκέφθηκαν ο καδής, ο μουφτής, ο δήμαρχος και άλλοι επίσημοι των οποίων δεν γνωρίζω ακριβώς την αρμοδιότητα. Μου έπλεξαν το εγκώμιο των ελληνικών αρχών, στρατιωτικών και πολιτικών, με τις οποίες ζουν σε θαυμαστή κατανόηση. Η αλήθεια των λεγομένων τους συνάγεται και από την οικειότητα την οποία έχουν αναπτύξει αυτοί οι Άλβανοι με τους Έλληνες αξιωματούχους, δεδομένου ότι όλοι μιλούν ελληνικά. Η βεβαιότητα απροσωπώληπτης δικαιοσύνης έκανε αμέσως τους εξυπνότερους από τους Άλβανούς του Αργυροκάστρου διαλλακτικούς. Είναι άλλωστε οι μόνοι Άλβανοι αυτής της περιοχής, που κατοικείται αποκλειστικά από Έλληνες. Ο αλβανικός λαός είναι αδιάφορος. Μόνο μερικοί μπέηδες, μερικοί ισχυροί που δεν έχουν ήσυχη συνείδηση παραμένουν δύσπιστοι. Φοβούνται μήπως τους ζητηθεί λογαριασμός!

René Ruau, Δυστυχημένη Βόρειος Ήπειρος, σελ. 113-115

Πρεμετή, Μάιος 1913

Μέσω του γεφυριού του Αώου, που αποτελεί το κλειδί όλων αυτών των κοιλάδων, της Κορυτσάς, της Κόνιτσας, των Ιωαννίνων και της Πρεμετής, φτάσαμε στην τελευταία αυτή πόλη. Η υποδοχή και εκεί ήταν θριαμβευτική. Όπως και στα υπόλοιπα μέρη, έτσι και εδώ μουσουλμάνοι και χριστιανοί ομόφωνα διαβεβαίωσαν τον Διάδοχο ότι επιθυμούν να είναι Έλληνες υπήκοοι. Όπως και αλλού, έγινε δοξολογία στην εκκλησία και στο τζαμί. Όπως παντού, αντήχησαν με πάθος οι ζητωκραυγές: «Ζήτω η Ελλάδα! Ζήτω η Ένωση! Ζήτω ο βασιλεύς Κωνσταντίνος! Ζήτω ο Διάδοχος!» Στις σημειώσεις μου έχω καταγράψει τα εξής αξιοπερίεργα: την ορμητική προσφώνηση μιας γυναίκας, η οποία πρέπει να είχε το χαρακτηρισμό χειραφετημένης, τον ευθουσιασμό μιας ξεδοντιάρας γερόντισσας, από την οποία με δυσκολία απαγκιστρώθηκε ο Διάδοχος, και το γεγονός ότι ο ελληνικός ύμνος παίχτηκε από ορχήστρα μουσικών που φορούσαν κόκκινα φέσια, άρα μουσουλμάνων.

René Ruau, Δυστυχημένη Βόρειος Ήπειρος, σελ. 153

Αργυρόκαστρο, 17 Φεβρουαρίου 1914

Δέκα ολόκληρες ώρες είναι μακριά τ' Αργυρόκαστρο απ' το χωριό. Γι' αυτό κινήσαμε απ' τα μεσάνυχτα για να προλάβουμε και παρευρεθούμε στην ιστορική τελετή της κηρύξεως της αυτονομίας. [...] Μα να σε λίγη ώρα με τις πρώτες ακτίνες του ήλιου η καταχνιά σκόρπισε σα καπνός και τ' Αργυρόκαστρο με τη σειρά των όμορφων χωριών της Αρόπολης φάνταζε τώρα σα μια απέραντη πανοραμιακή ζωγραφιά...

Το τραγούδι του εθνικού ύμνου και κατόπιν άλλα εθνικά τοπικά τραγούδια βγαίνουν απ' τα σπλάγχνα όλων κι αντιλαλούσαν στα γύρω φαράγγια. Όλοι ήταν πλημμυρισμένοι στη συγκίνηση και στο ευθουσιασμό.

Στο δρόμο συναυτιώμαστε μ' άλλους απ' άλλα χωριά που πήγαιναν κι αυτοί στην πόλη.

- Λευτεριά για θάνατος αδέρφια! Αυτός ήταν ο χαιρετισμός. Τι συγκίνηση όμως δοκιμάσαμε, όταν στο πέρασμά μας και στο χαιρετισμό μας οι τσοπάνηδες παρατούσαν τις σιάνες, οι ζευγίτες στο κάμπλο παρατούσαν τ' αλέτρια για να τρέξουν κι αυτοί μαζί μας.

Σα πλησιάσαμε στη πόλη είδαμε χιλιάδες κόσμο να ξεχύνεται απ' όλους τους δρόμους και να κατευθύνεται στο μεγάλο ίσιωμα έξω απ' την πόλη.

Στο θέαμα αυτό δυναμώσαμε τα βήματά μας για να προλάβουμε. Σάλπτιγγες τώρα αντιλάλησαν και σε λίγο ένα δυνατό βοητό ακούγονταν από τα συγκεντρωμένα πλήθη.

– Τρήγορα! να προλάβουμε αδέρφια! φώναζε ο Θύμιος.

Τρέχαμε τώρα περισσότερο χωρίς να λογαριάσουμε την κόυραση. Τρέχαμε κι η ψυχή μας πετούσε ώσπου λαχανιασμένοι απ' το τρέξιμο φθάσαμε κιόλας, τη στιγμή ακριβώς που η σάλπιγγα βαρούσε σιγή. Κείνη τη στιγμή ακούστηκε η φωνή του ιεράρχη μας Βασιλείου να πάλλεται από συγκίνηση κι' απόφραση και ν' απευθύνεται στη Γαλανόλευκη. «Χάριν της υπερτάτης Εθνικής ανάγκης κατεβιβάσθης, ω θείον όνειρον, ημών τε και των πατέρων μας γαλανόλευκη μας, εθνική μας Σημαία. Αλλά αντί Σου δεν ανυψώνουμε ξένην, αλλά την θυγατέρα σου, Ηπειρωτικήν προωρισμένην να κατισχύση κατά της αλβανικής ημισελήνου!»

Αναμνήσεις του Δασκάλου μου, σελ. 13-15

Αργυρόκαστρο, 17 Φεβρουαρίου 1914

Πάνοπλος ο λαός συγκεντρούται εις τον παρά το Αργυρόκαστρον ρέοντα Δρίνου.

Είναι η 3 μ.μ. ώρα. Ο ήλιος περιέβαλλε τους καταφόρτους εξ εθελοντικών σωμάτων, λόφους, και ελαφρός απηλιώτης έστελλε μεθυστικόν των βουνών άρωμα. Μυσταγωγία εκ των οπιανίων, ομοία εκείνης η οποία προ εκατόν ετών εν τη Μονή της Αγίας Αύρας υπό τους ίδιους οιωνούς, υπό τας αυτάς συνθήκας τελείτο! Η σκηνή είναι συγκινητική! Όλοι δακρύουν! Υφούτο η Σημαία της Αυτόνομου η οποία ήτο «Ελληνική» ή μάλλον ελληνικωτέρα της ελληνικής, φέρουσα, εν τω μέσω του «Δικέφαλου Αετόν».

Η ηχώ μετέδιδεν εις τας πλησίον κλιτείας και χαράδρας το μέγα μήνυμα της Ανεξαρτησίας της Β. Ηπείρου!!

Το πλήθος γίνεται έξω φρενών ζητωκραυγάζον, όταν προσέρχεται ο αείμνηστος Γεώργ. Χ. Ζωγράφου περιβαλλόμενος υπό των Μητροπολιτών Δρυϊνουπόλεως Βασιλείου, Βελλάς και Κονίτης Σπυρίδωνος και Αλεξ. Καραπάνου.

Οι Μητροπολίται ενδύονται τα ωμοφόρια και επανωκαλύμναυχα αυτών. Αρχίζει ο αγιασμός.

Όταν ο Μητροπολίτης εξεφώνησε το «Ευλογητός ο Θεός ημών» η βοή έπαυσε και οι πάντες απεκαλύφθησαν. Όταν ο διάκονος εδείθη υπέρ του «αητήτου Βασιλέως Κωνσταντίνου» άπαντες έκαμψαν τα γόνατα!

Όταν δευτέρα δέσις υπέρ του «Προέδρου της Β. Ηπείρου» Γεώργ. Ζωγράφου, αντήχησαν οι πυκνοί πυροβολισμοί των 7 χιλιάδων ανδρών, και διεπέρασαν τους αιθέρας, το ευφρόσυτον γεγονός αναγγέλοντες. Συγχρότως υφούτο η Σημαία της Αυτόνομου, ραντισθείσα με το αγιασμένο νερό του Δρίνου! Εξ άλλου εν συγκινήσει και σεβασμώ υποστέλλεται άλλη Σημαία έτερον έμβλημα σήμερα το οποίον υπό τας πτέρυγας του προστατεύει 7 εκατομμύρια ελλήνων.

Κωνσταντίνου Χ. Σκενδέρη, Ο Βορειοηπειρωτικός Αγών (1914), σελ. 41-43

Φράσερη, 20 Απριλίου 1914

Ο Παπαγεωργίου εισέρχεται θριαμβευτής εις Φράσσαρην όπου γίνεται δεκτός υπό των Χριστιανών κατοίκων ευθουσιωδέστατα. Αδυνατεί να συγκρατήσει τους εκ της χαράς λυγμούς του, οι κάτοικοι του κατασπάζονται και εν μέσω τοιούτων συγκινήσεων, όλοι μεθυσμένοι πλέον εκ χαράς καταδιώκουσι κατά πόδα τους υποχωρούντας Αλβανούς, μέχρι τελείας των αποσυνθέσεως.

Κωνσταντίνου Χ. Σκενδέρη, Ο Βορειοηπειρωτικός Αγών (1914), σελ. 199

Βεράτιο, 14 Σεπτεμβρίου 1914

Είπα ο στρατός μας ο ολιγάριθμος, ετέθη εις φάλαγγα κατά τετράδας και άπαντες ηγουμένων του αρχηγού εις το μέσον, του υπολοχαγού αριστερά και των έτερων αξιωματικών, υπό τους ήχους των σαλπίγγων του αποσπάσματος των ηρώων, εισήλθεν εντός της πόλεως. Οι κάτοικοι Έλληνες, πληροφορηθέντες την είσοδον, εις διάστημα ενός λεπτού είχαν στολίσει την πόλιν ή μάλλον την είχαν πλημμυρίσει με κυανολεύκους.

Πού και πώς ευρέθησαν τόσαι χιλιάδες σημαία ελληνικά είνε άξιον απορίας. Πώς αυτοί οι άνθρωποι είχαν τόσο πολύ μεγάλον τον πατριωτικόν των ευθουσιασμόν και ενώ εγνώριζον ότι ήτο αδύνατον να πατήση το έδαφος των Έλληνικός στρατός, τις οίδεν από πόσων ετών είχαν την πεποίθησιν ότι ημέραν τινα

θα ήρχετο, θα κατελάμβανε την πόλιν των και θα έβλεπον ελευθερίαν ίνα υψώσωσι τας Ἑλληνικὰς σημαίας εἶνε ἄξιον αἰτορίας. Ἀλλὰ εἶνε ὁ αἰώνιος ἑλληνισμός ὁ αἰώνιος Φοῖνιξ, ὁ ὁποῖος ἐκ τῆς τέφρας τοῦ ἀναζή. Εἶναι ὁ Φοῖνιξ τοῦ ὁποῖου ἡ σκόνη εἶνε ζωὴ καὶ ἀναζή οὐδέποτε χανόμενος. Ἐπλεεν ὀλόκληρος ἡ πόλις τοῦ Βερατίου εἰς τὰ ἑλληνικά χρώματα. Οἱ Ἕλληνες κάτοικοι συνεκεντρώθησαν εἰς τὴν εἴσοδον τῆς πόλεως. Αἱ ζητωκραυγαὶ ἐφθάναν μέχρι τοῦ ουρανοῦ. Εἶναι ἀδύνατον κάλαμος ἀνθρώπου νὰ περιγράψῃ το τι ἀκριβῶς ἐγένετο. Οἱ κάτοικοι ἐπιπτον καὶ ἐφίλουν τοὺς πόδας τῶν ἵππων τῶν ἀξιωματικῶν, κρᾶζοντες «Χριστὸς Ἀνέστη». Ἐστρωνον υφάσματα μεταξωτὰ καὶ πολυτίμους τάπητας ἵνα διέλθωσιν οἱ ἐλευθερωταί. Ἄλλοι ἐκράτου κλάδους φοίνικος κρᾶζοντες «Ἐυλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνομάτι Κυρίου». Γυναῖκες κρινόλευκοι, παρθένοι καρνατίδες, ὤρων καὶ ἐφίλουν με ἀδελφικὸν ἀσπασμὸν ἀπαντας. Ὑψωνον εἰς τὰς χεῖρας τοὺς ἀξιωματικούς καὶ στρατιώτας. Πρώτην φοράν κατόπιν τόσων πολέμων οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ εἶδον παρομοίαν υποδοχὴν. Ἄπαντες οἱ κάτοικοι ἄμα ὡς εἶδον τὰ στρατεύματα τῶν ἀδελφῶν τῶν, ἐξέσχιζον καὶ ἐπέτων εἰς τὸν ἀέρα τὰ φέσια τὰ ἐρυθρά, τὸ σημεῖον τῆς δουλείας.

Περικλέους Σπ. Δρελλία, Βορειοηπειρωτικός Αγών 1914-1915. Κατάληψις τοῦ Βερατίου, σελ. 58-59

ΣΚΕΨΕΙΣ - ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΑ

Αργυρόκαστρο, 17 Φεβρουαρίου 1914

Ὁ Θύμιος ἔτρεμε σύγκορμα ἀπ' τὴ συγκίνησι. Γονάτισε σαστισμένος με τὸ κεφάλι τοῦ σκυφτό κι' ἕνα δάκρυ, ἕνα μεγάλο δάκρυ τοῦ κύλησε κάτω στη γῆ. Σὰ σήκωσε τὸ κεφάλι εἶδε στὴ θέση τῆς Γαλανόλευκης νὰ κυματίζει ἡ Ἀυτονομιακὴ σημαία με τὸ δικέφαλο αετὸ καὶ τὸ σταυρὸ. Μέσα τοῦ ἔνοιωσε ὀλόκληρο σεισμό. Για μὴ στιγμὴ ἔχασε τὶς αισθήσεις του, ἀλλὰ συνήρθε. Του ἦρθε νὰ ξεθυμᾶν νὰ βγάλῃ μὴ δυνατὴ φωνὴ μὰ δε μπόρεσε. Ἐσφιξε μονάχα δυνατὰ, πολὺ δυνατὰ στὰ ροζάρικα χέρια τὸ ντουφεκί του.

Αναμνήσεις τοῦ Δασκάλου μου, σελ. 15

Κορυτσά, μετὰ πὶς 17 Φεβρουαρίου 1914. Απόσπασμα ἡμερολογίου τοῦ Γεωργίου Τσόντου-Βάρδα

Ἀδύνατον νὰ παραστήσω τὴν ἐντύπωσιν, τὴν ὁποῖαν μοι ἔκαμεν ἡ εἶδησις αὐτὴ, ἀπρόοπτος ἐρχομένη. Ἀμέσως ἐδόθη διαταγὴ ἀπολύσεως τῶν ταγματῶν κατοχῆς, τῶν καταγομένων ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν Κορυτσᾶς καὶ Κολωνίας.

Μετ' ὀλίγου με προσεκάλεσεν ὁ Ὑποστρ/γος Παπούλας εἰς τὴν αἴθουσαν τοῦ Διοικ/ρίου, ὅπου, ἀφροῦ ἐχαίρησε διὰ χειραφίας ὅλους τοὺς ἀξ/κούς, ἐπανελάβε τὸ ἀδύνατον τῆς ἀποφυγῆς τοῦ μοιραίου, προσθέσας, ὅτι τὸ Ἀνατολικὸν ζήτημα εὐρίσκεται εἰς κακὸν σημεῖον. Ἀλλ' ἐγὼ δὲν ἠδυνάμην οὔτε λέξιν νὰ ἀρθρώσω ἐκ συγκινήσεως. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης δὲν ἐτόλμων νὰ ἐμφανίζωμαι εἰς τὴν πόλιν καὶ τὴν αγοράν, διότι ὁ λαὸς πολλὰς ἐλπίδας ἐστήριζεν ὑπ' ἐμοῦ. Αἱ στιγμαὶ ἐκείναι δι' ἐμὲ ἦσαν στιγμαὶ ἀγωνίας.

Απ. Π. Παπαθεοδώρου, Ὁ Ἀυτονομιακὸς Ἀγὼνας Βορείου Ἠπείρου 1914 ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῶν ἀγωνιστῶν⁸, ἐκδόσεις Τήνος, Αθήναι 2004, σελ. 27-28

Λάμποβο, 22 Μαΐου 1914. Απόσπασμα ἡμερολογίου τοῦ Συνταγματάρχῃ Δ. Αποστολάκου

Ὁ Ἀποστολάκος περιελθὼν τὴν γραμμὴν τοῦ πυρός καὶ κατανείμας τὰς δυνάμεις του, τὰ ἐξῆς εἶπε πρὸς τοὺς ὑπ' αὐτὸν ἀνδρας:

«Στρατιώται! Τιμὴς ἐνεκεν μας ἀνετέθη ἡ γραμμὴ αὐτὴ, εἰς τὴν ὁποῖαν γνωρίζετε ὅτι θα διεξαχθῇ λυσώδης πάλη. Ἐχομεν ἀπέναντι μας πολὺ υπερτέρας δυνάμεις καὶ αἱ θέσεις μας υστεροῦσι πολὺ τῶν τοῦ ἐχθροῦ, ὅστις θα ἐπιτεθῇ λάβρως, καθόσον ἐκ τοῦ μέρους τούτου εἶναι δυνατὸν νὰ υπερφαλαγγίσῃ τὴν γραμμὴν μας καὶ καταλάβῃ τὰ νῶτα τῶν συντρόφων μας. Ἡ λόγχη θα κάμψῃ τὸν ἐχθρόν. Ἦδη ἀναπαυθῆτε, διότι αὐριον ἡ τιμημένη Σημαία μας πρέπει νὰ στηθῇ στο Τεπελένι καὶ θα στηθῇ».

»Τὸν θόρυβον τῆς μάχης διεδέχθη νεκρικὴ σιγὴ καὶ εἰς τὸ σκότος ἐκεῖνο διεκρίνοντο κινούμενα σκιαὶ δίκην φαντασμάτων αἰ περίπολοι μάχης. Τὸ μελαγχολικὸν τῆς φύσεως, ἡ συναίσθησις καὶ σκέψις ὅτι πόσοι ἀρὰ γε λεβέντες ἐκ τῶν ἀναπαυομένων, με τὸ αἷμά τῶν θα ποτίσωσι τὸ χῶμα τούτο τῆς Βορ. Ἠπείρου αὐριον, συνέσφιγγε τὴν καρδίαν τοῦ παρατηρητοῦ.

Κωνσταντίνου Χ. Σκενδέρη, Ὁ Βορειοηπειρωτικός Αγών (1914), σελ. 147-148

8. Ἡ ἐκδοσις περιλαμβάνει μαρτυρίες καὶ ἀποσπάσματα ἡμερολογίων ἀγωνιστῶν τοῦ Βορειοηπειρωτικοῦ Ἀγῶνα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε΄

Α΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ (1914-1918)

Η κήρυξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, στις 15 Ιουλίου 1914, βρήκε ενωμένη την ελληνική πολιτική ηγεσία, που δεν επιθυμούσε την ανάμιξή της στον πόλεμο των Μεγάλων Δυνάμεων. Η Ελλάδα αποφάσισε να τηρήσει στάση ευμενούς ουδετερότητας προς τη Σερβία, την οποία και θα συνέδραμε μόνο σε περίπτωση επίθεσης της Βουλγαρίας.

Λίγους μήνες αργότερα, όμως, ο πρωθυπουργός Ελευθέριος Βενιζέλος, με γνώμονα τα συμφέροντα της χώρας, προέκρινε την άμεση είσοδο της Ελλάδας στον πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ (Τριπλή Συνεννόηση). Η εκτίμησή του ήλθε σε ευθεία αντίθεση με τις απόψεις του βασιλιά Κωνσταντίνου για τήρηση διαρκούς ουδετερότητας. Η διάσταση απόψεων των δύο ανδρών οδήγησε στην παραίτηση Βενιζέλου (22 Σεπτεμβρίου 1915), σηματοδοτώντας την έναρξη του εθνικού διχασμού.

Οι εξελίξεις στη χώρα ήταν ραγδαίες. Τον Οκτώβριο του 1915, παρά την ελληνική ουδετερότητα, πραγματοποιήθηκε απόβαση γαλλοβρετανικών δυνάμεων στη Θεσσαλονίκη με αποτέλεσμα τη δημιουργία του Μακεδονικού Μετώπου. Ακολούθησαν η εισβολή των γερμανοβουλγαρικών στρατευμάτων στην Ανατολική Μακεδονία με την κατάληψη του οχυρού Ρούπελ (Μάιος 1916) και η συνθηκολόγηση και παράδοση στους Γερμανούς του Δ΄ Σώματος Στρατού (Αύγουστος 1916). Ο Ελευθέριος Βενιζέλος, κρίνοντας ότι η παράταση της ουδετερότητας θα ήταν καταστροφική για την Ελλάδα, σχημάτισε προσωρινή κυβέρνηση με έδρα τη Θεσσαλονίκη. Η Κυβέρνηση Εθνικής Άμυνας τάχθηκε στο πλευρό της Αντάντ και προχώρησε σε επιστράτευση και οργάνωση των ελληνικών στρατευμάτων.

Ο εξαναγκασμός του Κωνσταντίνου σε παραίτηση με απαίτηση των Συμμάχων (29 Μαΐου 1917) οδήγησε στην επιστροφή της κυβέρνησης Βενιζέλου στην Αθήνα (Ιούνιος 1917) και στην επίσημη κήρυξη του πολέμου κατά των Κεντρικών Δυνάμεων. Έκτοτε οι προσπάθειες για την ανασυγκρότηση του στρατού επιταχύνθηκαν και ολοκληρώθηκαν το πρώτο εξάμηνο του 1918.

Τα ελληνικά στρατεύματα διαδραμάτισαν εξέχοντα ρόλο στις επιχειρήσεις του Μακεδονικού Μετώπου. Ο Στρατός Εθνικής Άμυνας έλαβε μέρος στις ανεπιτυχείς συμμαχικές επιχειρήσεις της άνοιξης του 1917. Ένα χρόνο αργότερα, το Μάιο 1918, η αμιγώς ελληνική νίκη στη μάχη του Σκρα ντι Λέγκεν κατέδειξε το αξιόμαχο του νεοσύστατου στρατού και έθεσε τις προϋποθέσεις για τη μεγάλη συμμαχική αντεπίθεση του Σεπτεμβρίου για τη διάσπαση του μετώπου. Εκεί καθοριστική υπήρξε η συμβολή των ελληνικών τμημάτων κατά την επιτυχή προέλαση του σερβικού και του γαλλικού στρατού, αλλά και στον ηρωικό αγώνα στην περιοχή της Δοϊράνης (6 Σεπτεμβρίου 1918) παρά την ατυχή κατάληξή του.

Η κατάρρευση του Μακεδονικού Μετώπου επέφερε τη συνθηκολόγηση της Βουλγαρίας (16 Σεπτεμβρίου 1918) και της Τουρκίας (17 Οκτωβρίου 1918), έχοντας στο μεταξύ ανοίξει το δρόμο για την ανακατάληψη των εδαφών της Ανατολικής Μακεδονίας από το Α΄ Σώμα Στρατού. Μετά τον πόλεμο, οι Συνθήκες του Νείγυ και των Σεβρών ικανοποίησαν την πλειονότητα των ελληνικών διεκδικήσεων έναντι της Βουλγαρίας και της Τουρκίας αντίστοιχα, δημιουργώντας προσωρινά την Ελλάδα των δύο ηπείρων και των πέντε θαλασσών.

ΕΠΙΣΤΡΑΤΕΥΣΗ

Μακεδονία, 10 Σεπτεμβρίου 1915

Όπως νάνααι, η επιστράτευση γένηκεν. Επιστεύαμε στην αρχήν, ότι θα γινότανε συγκέντρωση για πολεμικό σκοπό, στη Μακεδονία. Και πραγματικά το Ε' Σώμα Στρατού απ' τα Γιάννενα ήρθε στη Θεσσαλονίκη. Βαρείς σχηματισμοί του Α' Σώματος Στρατού, Αθηνών, και του Β' Πατρών εφθάσανε στη Μακεδονία' το Ιππικό των Σωμάτων αυτών Στρατού, το Πυροβολικό, οι συζυγαρχίες και τ' άλλα βοηθητικά σώματα, περιμένανε στη Μακεδονία τις πεζικές τους μονάδες, για νάχει γέινει η συγκέντρωση όλου του Ελληνικού Στρατού εκεί. Δεν ήρθαν όμως αυτές. Και τότες όλος ο Στρατός έμεινε κι' εσάπιζε τους μακρούς μήνες του 1915 και 1916 κάτω απ' τα όπλα. Το υλικό του πάλησανεν, ο ιματισμός εκουρελιάστηκε' τα μεταγωγικά, μέσα στα χιόνια του χειμώνα, στο ύπαιθρο καταστρέφονταν αράδα, και το χειρότερο με την απραξία και τις ταλαιπωρίες η ψυχή του επίστρατου γέμιζεν απογοήτευση, πικρία. - Γιατί μας κρατάνε στο Στρατόν, αφού δεν έχουμε σκοπό να πολεμήσουμε; είταν η γενική ερώτηση.

Νεόκοσμου Γρηγοριάδη¹, Η Εθνική Άμυνα Θεσσαλονίκης του 1916, Αθήνα, 1960, σελ. 14

Κατάταξη εθελοντών στο Στρατό Εθνικής Άμυνας, Πειραιάς, 30 Απριλίου 1917

Έτσι εφθάσαμε ανυποφίαστοι στον Πειραιά και ο θεός επήγε, συνεννοήθη με τον Άγγλον και γύρισε με ένα Άγγλον ανθυποπλοίαρχον νόματι Χάγκισκον (πώς θυμάται κανείς καμμιά φορά...) ο οποίος μας παρέλαβε πεζούς μας επέρασε και μας επεβίβασε μιας ατμακάτου δεμένης στο κρηπίδωμα κοντά στο «Ρολόγι» με αγγλικήν σημαίαν.

Είναι αδύνατον ν' αντιληφθῆ άλλος την αγωνίαν που με συνείχε κατά την πεζή αυτήν διαδρομήν μέχρι της ακάτου.

Έσφιγγα στην τσέπη μου ένα πλακέ πιστόλι που είχα, αποφασισμένος να το χρησιμοποιήσω αν ελάμβανε χώραν επέμβασις περιπόλου. Ευτυχώς ουδέν συνεβη και επεβημεν της ακάτου... Ο Άγγλος έφυγε, βρήκε τον θείο και ο θεός ήλθε και μας είπε ότι θα πήγαμε να μας φέρη κάτι να φάμε διότι υπήρχεν ο αποκλεισμός και σπάνις τροφίμων μεγάλη. Μας έφερε λίγες εληές και λίγο χαλβά από ταχίνι... Δήμου Νούσια (επιμ.), Στρατιωτικά Απομνημονεύματα του Σπύρου Βλάχου², Αθήναι 1972, τόμος Α', σελ. 34-35

Απιδέα Λακωνίας, Αύγουστος 1917

Επί πρωθυπουργίας Έλευθερίου Βενιζέλου εκλήθησαν οι κλάσεις 1916-1917 της περιφέρειας στην οποία υπαγόμασταν εμείς. Κατ' αυτό τον τρόπο εγίνετο σε όλη την Ελλάδα. Καλούσαν τους κληρωτούς από τις περιφέρειες στις οποίες ανήκαν, ξεχωριστά μόνο καθεμία περιφέρεια. Έτσι εγίνετο τότε.

Την ημέρα που αναχώρησα από το χωριό μου, την Απιδέα Λακωνίας, για την Κόρινθο, με αποχαιρέτησε η μάνα μου και μαζί με τις ευχές της μου έδωσε και ένα φυλακτό και μου είπε: «Μέσα στο φυλακτό έχω από τον Τίμο Στανυρό του Κυρίου Ιησού Χριστού μας ένα κομματάκι Τίμο ξύλο και πρόσεχε να μην το μολύνεις». Και εγώ ευχαρίστησα τη μάνα μου και της είπα: «Έχεις το λόγο μου, μάνα μου, ποτέ δε θα το μολύνω». Το φυλακτό το έφερα πάντοτε μαζί μου σε όλο το διάστημα των οκτώ χρόνων που υπηρέτησα την πατρίδα μας την Ελλάδα. Το φυλακτό, έτσι όπως έτρεχα απροκάλυπτα οπουδήποτε στη μάχη έτοιμος να επιδέσω τραυματίες του λόχου μου στον οποίο ήμουν νοσοκόμος, πολλές φορές με γλύτωσε από το θάνατο.

Αντωνίου Γ. Παρθενίου³, Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος και Σμύρνη. Η ιστορία ενός στρατιώτη, εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 1997, σελ. 16

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ

Αγγλικός τομέας του μετώπου Στριμόνα, Νοέμβριος 1916

Την ίδια νύχτα, κάτω από αδιάκοπο βομβαρδισμό του εχθρικού πυροβολικού, ξαφνικά η γραμμή μας αναστατώνεται από κάποια παρεξήγησην.

1. Με το βαθμό του λοχαγού διετέλεσε διοικητής του Ι Τάγματος του 2ου Συντάγματος Σερρών.
2. Κατατάχθηκε εθελοντικά στο Στρατό Εθνικής Άμυνας, ενώ ήταν εύελπτις.
3. Νοσοκόμος του 5ου Λόχου του 35ου Συντάγματος Πεζικού.

Ολόκληρη αγέλη βοδιών αγριεμένων, καθώς είχανε φύγει απ' τα έρημα χωριά τους και πλαιούντανε ανάμεσα στις λόχμες της πεδιάδας, έρχεται τη νύχτα πάνω στο σκοπό του δεξιού μας και με θόρυβο και φοβερό πλαταγιασμό μπαίνει στο ποτάμι. Την ίδια ώρα το ίδιο γίνεται μέσα στο αδιαπέραστο σκοτάδι πάνω σ' άλλο μας σκοπόν. Πυροβολεί ένας σκοπός, κι' ολόκληρη η ανατολική μας γραμμή παίρνει φωτιά απ' άκρη σ' άκρη. Ο διοικητής του Τάγματος καταλαβαίνει, πως έγεινε λάθος, και δεν πρόκειται για προσβολήν εχθρική. Τρέχει στις γραμμές και παύει το πυρ, μα σε λίγο ξαναρχίζει πιο ζωηρόν. Οι Σκώτοι απ' την Κακαράσκα ζητάνε να μας ενισχύσουν αν θέλουμε τους καθησυχάζουμε. Γίνεται αμέσως σύσταση στους άνδρες νάνε πιο ψύχραιμοι, κι' εκτός απ' τους σκοπούς, απαγορεύει ο διοικητής τα πυρά τη νύχτα, χωρίς διαταγή αξιωματικού. Μα ενώ το περιστατικό τον εκρατούσεν ανήσυχο, γιατί δείχνανε στον εχθρό, πως το Τάγμα δεν είχε παλαιούς στρατιώτες, έξαφνα η γραμμή του εχθρού από την Κακάρρα και Βερνάρτσιφικ έως τον Πετελίνο ανάβει, ολόκληρη, από δαιμονισμένο πυρ Πεζικού και Πυροβολικού. Νόμισαν κι' αυτοί, πως τα βόδια, είταν ιππικό, που έκαν' επέλαση μεσ' στα εφτά σκοτάδια.

Νεόκοσμου Γρηγοριάδη, Η Εθνική Άμυνα Θεσσαλονίκης του 1916, σελ. 33

Τομέας Σκρα, 20 Απριλίου 1917

Η προετοιμασία του πυροβολικού άρχισε στις 20 Απρίλη 1917. Στην αρχή ρίχθηκε μικρή ποσότητα οβίδων επάνω στα εχθρικά οχυρώματα, λίγο μεγαλύτερη απ' τη συνειθισμένη. Μα ύστερ' από μικρή διακοπήν ο βομβαρδισμός έγινε γενικός και δυνατός κι' όσο πήγαινε με περισσότερη ένταση και με πολύ ικανοποιητικά αποτελέσματα' εβλέπαμε καθαρά με τα κιάλια το κουρέλιασμα του εχθρικού συρματοπλέγματος και το αυλάκωμα όλης της εχθρικής γραμμής απ' τις οβίδες. Όλο το χορτάρι γύρω απ' τα οχυρώματα είχεν εξαφανιστεί από την πρώτη μέρα' το σχήμα γραμμής είχεν αλλάξει μορφήν, ώστε να μη γνωρίζεται πια αν είσαν ακανόνιστοι όγκοι χώματος ή με προσοχή χαραγμένα οχυρώματα' σε μερικά μέρη οι τορπίλλες των βομβοβόλων, όπως στην Μπος, είχανε φάει όλη την κορυφή του λόφου σχεδόν σε βάθος δύο μέτρων. Ο δρόμος πια έμειν' ελεύθερος για τα στρατεύματα της επίθεσης. Μα για να μη γίνονται διορθώσεις των ζημιών τη νύχτα μερικά πυροβόλα ρίχνανε που και που οβίδες.

Νεόκοσμου Γρηγοριάδη, Η Εθνική Άμυνα Θεσσαλονίκης του 1916, σελ. 47

Σκρα, 16 Μαΐου 1918

Μετά 3 ημέρας από της αφίξεώς μας εις την γραμμήν του μετώπου, μίαν πρωίαν, την παραμονήν της μάχης που έγινε στις 17-5-1918, ήρχισεν ο βομβαρδισμός των βουλγαρικών χαρακωμάτων διά να τα καταστρέφουν. Επί 24 ώρας εβομβαρδίζοντο τα εχθρικά χαρακώματα. Τα βουνά εσειόντο εκ βάθρων. Είχα μίαν πετοέταν κρεμασμένην εις το αμπρί και εκινείτο ωσάν εκκρεμές ωρολογίου από τις κανονιές. Τα αυτιά μας τα είχαμε βουλωμένα.

Λοφοκλή Αθ. Πολυχρονιάδη⁴, Απομνημονεύματα, εκδόσεις «ΕΝΤΟΣ», Αθήνα 1999, σελ. 81

Σκρα, 17 Μαΐου 1918

Ορμούνε τα ελληνικά τάγματα. Περνούνε το φραγμό του βουλγαρικού πυροβολικού. Σε δέκα λεπτά το τάγμα Πόταγιάννη αρπάζει την κορυφή του Σκρα. Τ' άλλα τάγματα δίπλα παίρνουνε τους πρώτους αντικειμενικούς σκοπούς τους, τόσο γρήγορα, που το αγγλογαλλικό πυροβολικό νομίζει τις φάλαγγες, πώβλεπεν απάνω στα οχυρώματα εχθρικές και βάλλει κι' αυτό πάνω τους. Όμως οι ελληνικές φάλαγγες μ' όλα ταύτα δε σταματούνε την προέλασή τους. Τα εχθρικά οχυρά γεμίζουν με την κραυγήν – Αέρα! Ολόκληρη η τοποθεσία πάρθηκε με μίας με τη λαμπρήν έφοδον.

80 αξιωματικοί, 700 οπλίτες είσαν οι ελληνικές απώλειες σε νεκρούς, 1000 είσαν οι τραυματίες μας. Αλλά κι' ο παρών Αρχιστράτηγος Γκιγιωμά βλέπει σε λίγο να περνούν απ' το παρατηρητήριό του 2700 αιχμάλωτοι, Βούλγαροι, Γερμανοί, Αυστριακοί ανάκατα, τη στιγμή που του λέγανε το τηλέφωνον, τ' αεροπλάνα, οι ταχυδρομικές περισσότερες και οι οπτικοί σταθμοί, πως όλοι οι καπνισμένοι, αχνισμένοι, οβιδοσκέπαστοι λόφοι όλων των αντικειμενικών σκοπών, βουίζουν, αντιλαλούνε, βροντούνε τον παιάνα της πιο λαμπρής, της πιο δοξασμένης ελληνικής νίκης – Αέρα!

Νεόκοσμου Γρηγοριάδη, Η Εθνική Άμυνα Θεσσαλονίκης του 1916, σελ. 64

4. Στρατιώτης του III Τάγματος του 6ου Συντάγματος Αρχιτελάγους της Μεραρχίας Αρχιτελάγους.

Σκρα, Μάιος 1918

Την τρίτην ημέραν της πτώσεως του Σκρα, την 2αν μετά μεσονύκτιον, ήρχισε σφοδρός βομβαρδισμός εκ μέρους των Βουλγάρων. Υποπτευόμεθα αντεπίθεσιν. Ευρισκόμεθα επί ποδός, αναμένοντες τας συνεπείας του βομβαρδισμού. Αιφνιδίως ο ένας εφτερνίζετο, ο άλλος έβηχε. Εγώ υποπτεύθηα ασφυξιογόνα. Άνοιξα την πόρταν του σταθμού και διεκρίναμεν ένα είδος πάχνης, Αιά πρώτην φοράν έβλεπα ασφυξιογόνα. Ο Γάλλος δεκανεύς μάς εβεβαίωσεν ότι ο εχθρός μάς έρριξε ασφυξιογόνα. Αμέσως εβάλαμε τις μάσκες. Η δύναμις των ασφυξιογόνων δεν ήτο πολλή. Συν τω χρόνω κατήλθον όλα τα αέρια εις το βάθος της χαράδρας και εξηνεμίσθησαν. Εβγάλαμε τις μάσκες.

Σοφοκλή ΑΘ. Πολυχρονιάδη, Απομνημονεύματα, σελ. 86-87

Πορεία από τη Θεσσαλονίκη προς τα ελληνοβουλγαρικά σύνορα, αρχές Ιουλίου 1918

Όταν ξεκινήσαμε από τη Θεσσαλονίκη, όλον το δρόμο μέχρι τα ελληνοβουλγαρικά σύνορα τον κάναμε πεζοί. Επέρασαν αρκετές ημέρες για να φτάσουμε στον τομέα που μας είχαν ορίσει. Σ' όλο αυτό το διάστημα κάθε μέρα είχε πολλή ζέση. Μετά το συσσίτιο, στις δώδεκα το μεσημέρι, καθόμασταν δυο τρεις ώρες. Δεν μπορώ να γράψω εδώ ακριβώς τις ώρες που συνέβαιναν τα διάφορα γεγονότα, γιατί δεν είχα ρολόι. Τη νύχτα αναπαυόμεσταν λίγες ώρες γιατί περπατάγαμε. Περπατάγαμε δίχως ν' ανιάβουμε φάτια και σιγαρέτα. Απαγορευέτο. Όταν ήτο πολύ σκοτάδι και δεν μπορούσαμε να βλέπουμε το δρόμο, σταματάγαμε για λίγο. Όταν δεν είχαμε αρκετές ώρες να καθίσουμε και δεν ήτο αρκετό το κρύο και δεν ήμασταν ιδρωμένοι, είχαμε τους μανδύες. Τους εβγάζαμε, ανά δύο στρατιώτες, ο ένας ακούμπαγε στο κορμί του άλλου και πετάγαμε τους μανδύες από πάνω σαν σεντόνι. Όταν έκανε κρύο, φορούσαμε κανονικά τους μανδύες. Και αυτή είναι όπως τη λέγανε οι στρατιωτικοί «ορία στάση», πενήντα λεπτά πορεία και δέκα λεπτά της ώρας ανάπαυση.

Αντωνίου Γ. Παρθένιου, Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος και Σμύρνη, σελ. 67-68

Μακεδονικό Μέτωπο, 1 Σεπτεμβρίου 1918

Ο γενικός βομβαρδισμός άρχισε την 1η Σεπτεμβρίου του 1918 και διήρκεσε μόνο τρεις ημέρες. Ήταν ένας τρομερός βομβαρδισμός. Ενώ ο ήλιος έλαμπε τις ημέρες αυτές, η σκόνη και ο καπνός από το βομβαρδισμό εφάνιστο σαν μια ελαφρά συννεφιά και η γη έτρεμε και ο εχθρός δεν μπορούσε να κρατηθεί περισσότερο. Την τρίτη ημέρα ο εχθρός έσπασε και εβγήκε έξω από τα χαρακώματα και οπισθοχωρούσε κανονικά και με σύστημα.

Αντωνίου Γ. Παρθένιου, Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος και Σμύρνη, σελ. 83

Γεφυρούδι - Αμμουδιά Σερρών, 15 Σεπτεμβρίου 1918

Σημέρωσε και οι Βούλγαροι άρχισαν ναρχωνται ανά 5 εναντίον μας συναθροίζοντες νεκρούς, τραυματίας και μουλάρια· τα πολυβόλα μας που ήσαν 20 μ. πίσω μου τους έβαλον και εδάσαμεν στόχο οπότε άρχισε το πανηγύρι των οβιδων που ετελείωσε τα μεσάνυχτα· όλες εσκάζανε πάνω στα κεφάλια μας και τα βλήματα ενεσηνούντο δίπλα μας εχωνόμεθα δε όσο μπορούσαμε έχοντες τον γυλιόν στην πλάτην για να μας την φυλάη εν ω αι μπαλάσκες μας έκοβαν τη μέση. Κάπου κάπου έσκαζαν και κρουσιφλεγείς 20 μ μπροστά μας και τούτο ήτο ο μόνος φόβος μας· εκεί εμείναμε διαρκώς βαλλόμενοι, χωρίς νερό, απολατούντες στη θέσι μας, μέχρι το σούρουπο οπότε βγήκα έξω για νερό 200 μ. πίσω αλλ' εις μάτην δεν με άφησαν αι οβιδες πήγα εις το έρημο πηγάδι αλλά γύρισα άπρακτος· τότε εδόθη η διαταγή να οπισθοχωρήσωμεν και να μεινωμεν μέχρι της 4 πρωτης σε ένα χαρακώμα προ του Κομλι και στις 4 να φεύγαμε για πίσω. Τούτο και εγένετο αλλ' εγίναμεν αντιληπτοί και συνεχώς εβαλλόμεθα υπό εγκαιροφλεγών τραυματίσθησαν δε πολλοί. Τρέχοντας εφθάσαμε μετά 1 ώρα λουσιμένοι στον ιδρώτα και πεθαμένοι από τον κόπο, στο χαρακώμα εκεί εμείναμε εν ασφαλεία και εκοιμήθημεν 2-3 ώρες μαζί με τον Ντίνο που βρήκα εκείνη τη στιγμήν ύστερα από 24 ώρες. Ερρίφθησαν εν όλω 3500 οβιδες.

Παναγιώτη Θ. Δημόπουλου⁵, Προσωπικό ημερολόγιο, Αθήνα 2002, σελ. 36-37

Σερβία, Σεπτέμβριος 1918

Στο μέρος αυτό είχε τραυματιστεί ένας στρατιώτης του λόχου και εφώναζε: «Νοσοκόμε, τραυματίστηκα. Έλα να με επιδέσεις». Και προσπαθούσε να σηκωθεί. Ο λοχαγός τού φώναζε συνέχεια: «Πέσε κάτω, παιδί μου!» Η απόσταση ήτο μικρή από εκεί που ήμουν εγώ, είκοσι πέντε με τριάντα πόδια περίπου. Με εκοίταζε

5. Στρατιώτης του III Τάγματος του 7ου Συντάγματος Πεζικού της II Μεραρχίας, μετέπειτα δεκανέας και λοχίας.

περίλυτος. Έβλεπα το πρόσωπό του που με καλούσε και τον λυπήθηκα και αποφάσισα να πάω να του επιδέσω. Είπα μέσα μου: «Ή σώζω τον τραυματία ή πάω κι εγώ μαζί του». Δεν ήξερα ότι ο λοχαγός μου ήτο από πίσω μου όρθιος. Πετώγομαι πάνω να πάω στον τραυματία. Μόλις με βλέπει ο λοχαγός, μου δίνει μια με τη μογκούρα στην πλάτη και μου λέει: «Πέσε κάτω, παιδί μου!» Βρίσκω μια πέτρα, όχι πολύ μεγάλη, τη βάζω μπροστά στο κεφάλι μου και πέφτω αμέσως κάτω. Μόλις έπεσα κάτω, έρχεται μια σφαίρα από τα εχθρικά πολυβόλα και χτυπά ακριβώς στην πέτρα που μόλις είχα βάλει να προφυλάξω το κεφάλι μου. Μου 'πεσαν στο πρόσωπο μικρά φιλά κομματάκια από την πέτρα. Ήταν η τέταρτη φορά που γλύτωσα από το θάνατο.

Αντωνίου Γ. Παρθένιου, Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος και Σμύρνη, σελ. 122

ΑΓΡΙΟΤΗΤΑ ΠΟΛΕΜΟΥ

Μοναστήρι, καλοκαίρι 1917

Τα γερμανικά αεροπλάνα έρριπταν προκηρύξεις που έγραφον να φύγει ο πληθυσμός, επειδή πρόκειται να κάψουν την πόλη. Οι κάτοικοι είχαν ανοίξει αμπρι μέσα εις τα σπίτια των και με τον βομβαρδισμόν εκρύπτοντο εις αυτά. Μίαν ημέραν έβαλαν φωτιά εις όλα τα μέρη της πόλεως και όχι μόνον φωτιά αλλά και οβίδες. Νόμιζες ότι έβρεχεν πυρ και σίδηρος. Ήταν πραγματική κόλασις. Τα σπίτια εκαιόντο και εσκεπάζαν τα αμπρι, εις τα οποία εκρύπτοντο οι κάτοικοι. Οι Έλληνες στρατιώται εισήρχοντο εις τα αμπρι των σπιτιών και έβγαζαν διά της βίας τον πληθυσμόν, παίρνοντας εις τους ώμους των τα παιδιά διά να μη καούν.

Σοφοκλή Αθ. Πολυχρονιάδη, Απομνημονεύματα, σελ. 72

Σιδηρόκαστρο Σερρών, 20 Σεπτεμβρίου 1918

Αρχίσαμε να μπένουμε στο Δεμίρ-Ισσάρ, εν ω αι γυναίκες με ολίγους γέρους πλήρεις δακρύων και ανθών μας ανέφερον όσας δεινοπαθείας ημπορούσαν. Τους είχαν πάρει τους άνδρας από 15 ετών έως 50, εν όλω δε 82 χιλιάδες άνδρες από την περιοχήν του Δεμίρ-Ισσάρ. Πολλοί ήσαν στα μαύρα γιατί τους έσφαξαν τους άνδρας των μπροστά των. Οι περισσότεροι κάτοικοι της πόλεως είχαν εξανδραποδοθή τας τελευταίας ημέρας, μετακομιζόμενοι εις το εσωτερικόν. (...) Οι κάτοικοι από το πρωί εξακολουθούσαν να μας κουβαλούν νερό στις στάμνες των, εν ώ συγχρόνως μας διηγούντο τα αφάνταστα βάσανά των· ήσαν αθλιώτατοι από εξωτερικήν περιβολήν· κανείς δεν φορούσε παπούτσια. Ήτον η μόνη φορά πού σκέφθηκα την αθλιότητα πού έρριξε στο κόσμο ο πόλεμος.

Παναγιώτη Θ. Δημόπουλου, Προσωπικό ημερολόγιο, σελ. 38-39

Ελληνοβουλγαρικά σύνορα, Σεπτέμβριος 1918

Ο κάθε δεκανέας ζύπναγε τους δικούς του στρατιώτες. Εγώ ανήκα στην ενοματιά του δεκανέα Καταγά. Ήρθε να με ζητηήσει. Μου δίνει μια κλοτσιά στο πόδι, στη σόλα της αρβύλας, και καθώς ήσαν πονεμένα τα πόδια μου, με τάραξε. Επόνεσα πολύ. Του λέω του δεκανέα: «Γιατί το έκανες αυτό; Δεν υπήρχε καλύτερος τρόπος να με ζητηήσεις;» Μου λέει: «Κρίταζε πού κοιμάσαι». Τότε κοιτάξα πού κοιμόμουνα. Είχα βάλει το κεφάλι μου και λίγο από το κορμί μου στην κοιλιά ενός νεκρού Βούλγαρου στρατιώτη. Το κεφάλι του νεκρού στρατιώτη ήταν δεμένο με επιδέσμους και, όπως φαίνεται, ήτο μεγαλόσωμος. Δεν έμοιαζε να είναι πρησμένος και δεν εμύριζε. Φαίνεται ότι ο νεκρός τραυματίστηκε στη μεγάλη μάχη και, καθώς ο εχθρός οπισθοχωρούσε, τον κατέβασαν κάτω από το φορτηγό και τον άφησαν έξι με εννιά πόδια έξω από το δρόμο. Ίσως να είχε πεθάνει και γι' αυτό τον άφησαν εκεί. Όταν επέρασε από το μέρος αυτό ο 5ος Λόχος, ήτο νύχτα ακόμα και κατά σύμπτωση έκανε ορία στάση στο μέρος που είχαν αφήσει τον νεκρό. Και απάντησα στο δεκανέα: «Πού ξέρεις αν δε βρεθούμε κι εμείς σαν κι αυτόν;»

Αντωνίου Γ. Παρθένιου, Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος και Σμύρνη, σελ. 119

ΑΠΩΛΕΙΕΣ

Τομέας Αξιούπολης, Ιούνιος 1917

Ένα πρωινό με το μακαρίτη Κώστα ... δεν θυμάμαι επώνυμο, λοχία και αυτόν του πεζικού παρατηρητήν, είμεθα στο πρώτο χαράκωμα παρατηρούντες αυτός με κυάλια εγώ χωρίς.

Αντελήφθην ότι κάτι μετέφεραν οι Βούλγαροι στους ώμους τους, διότι σε μια χαμηλωσιά μικρή του επιχώματος του βουλγαρικού μπουαγιό εφάνιντο που περνούσαν κάσες από μεταφερόμενα στους ώμους κιβώτια.

Είμεθα όρθιοι ακουμπισμένοι στο εμπρός του χαρακώματος με τους αγκώνες στο διάζωμα προ του προπετάσματος ακίνητοι βλέποντες κάτω από υαδόσακκο εγώ και από πολεμίστρα ο Κώστας, και κοντά ο ένας στον άλλον.

Επήγα να το πω στον Κώστα δίπλα μου και μόλις του σκούνησα για να με προσέξει ... σωριάστηκε κάτω!

Είχε κτυπηθεί στο μέτωπο και δεν έβγαλε ούτε αχ! ούτε εγώ το απελήφθην στον θόρυβο των πυροβολισμών.

Μου έκαμε μεγάλη εντύπωση το χάσιμό του έτσι άδικα.

Επήρα ένα τρομπλόν και έρριξα στο χαρακώμα 2 οπλοβομβίδες που έφερα με μεγάλα αποτελέσματα από της φανές που ακούστηκαν.

Ο λοχαγός μου έκαμε παρατηρήσεις γιατί άνευ άδειας έρριξα και προκάλεσα ένταση των πυρών εγώ όμως εξεδίκηθην τον θάνατον του εν χαρακώμασι φίλου μου Κώστα.

Ήταν ο πρώτος νεκρός μάχης που έβλεπα.

Δήμου Νούσια (επιμ.), Στρατιωτικά Απομνημονεύματα του Σπύρου Βλάχου, σελ. 50

Σκρα, 17 Μαΐου 1918

Ο εχθρός αντιληφθείς ότι πρόκειται περί επιθέσεως και γνωρίζων ότι όπισθεν των γραμμών θα συνεκεντρώνεται ο στρατός μας, ήρχισε να βομβαρδίζει τας χαραδράς, ποραδικώς. Μία από τας εχθρικές οβίδας έπεσε εις το μέσον του συγκεντρωμένου λόχου και εφόνευσε 10 και περί τους 19 τραυματίας, βαρέως και ελαφρώς. Ανάμεσά τους και ένα μουλάρι. Τί έγινε εκείνη την στιγμήν είναι απερίγραπτον. Όλη η χαραδρά αντιλαλούσεν από τους γόους και τα βογγητά των πληγωμένων, ζητούντων βοήθειαν. Ακόμη και τα μουλάρια εφώναζαν, αντιληφθέντα την τραγωδίαν. Τα κανόνια εδούλευον και από τας δύο παρατάξεις. Πραγματική κόλασις ήτο η χαραδρά.

Σοφοκλή Αθ. Πολυχροσιάδη, Απομνημονεύματα, σελ. 82-83

Σκρα, 17 Μαΐου 1918

Αι εχθρικοί οβίδες θέριζον τα πάντα. Οι τραυματία είχαν γεμίσει τα χαρακώματα και οι περισσότεροι τραυματιοφορείς επληγώθησαν. Τα χαρακώματα ήσαν αδιάβατα από τους τραυματίας. Έπρεπε να πατώμεν επί πτωμάτων διά να περάσωμεν. Μέσα εις το αμπρί μας ήλθεν ένας δεκανεύς νοσοκόμος τραυματισμένος. Είχεν αφαιμάξει από το τραύμα του. Του εξήτησα οδηγίας διά να τον περιποιηθώ. Μου είπε να λύσω τις γκέττες του, να του σφίξω την πληγήν, αφού του επιθέσω βαμβάκι. Ο δυστυχής είχε ένα μεγάλο βλήμα εις το γόνατον και επονούσε φρικτά. Ένα άλλο παιδί, κληρωτάκι, είχε 20 μικρά τραύματα, από την μέσην και άνω. Εκάθητο εις την πόρταν του αμπρί μας. Του λέγαμε να έλθει μέσα. Αυτός δεν ήθελε. Προτιμούσε να μένει έξω, διά να τον μετακομίσουν ενωρίτερον. Αλλά έπεσε μιά οβίς επί του χείλους του χαρακώματος. Έσκέπασε με πέτρες και χώματα του τραυματία.

Σοφοκλή Αθ. Πολυχροσιάδη, Απομνημονεύματα, σελ. 83-84

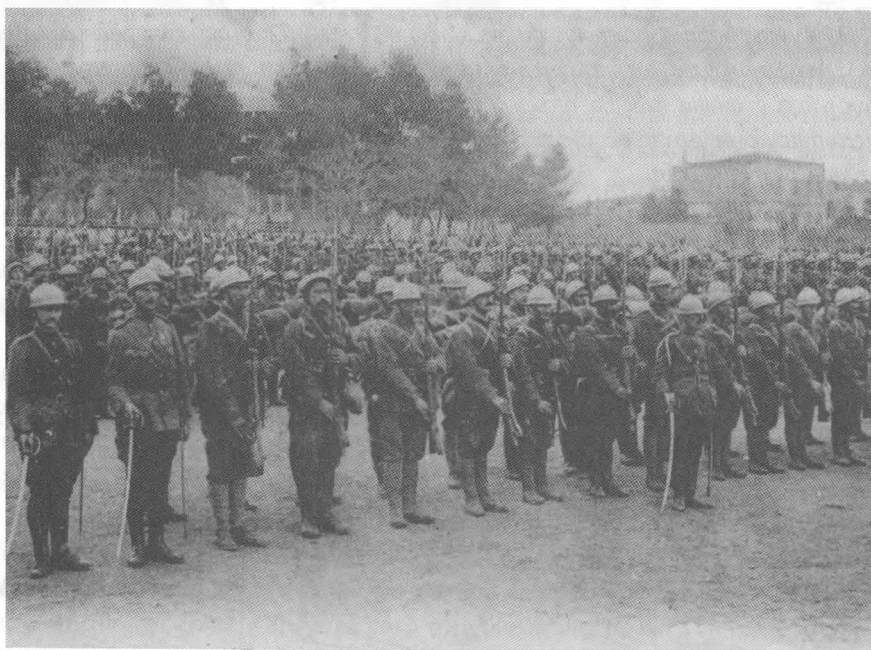
Ελληνοβουλγαρικά σύνορα, Ιούλιος 1918

Ο βομβαρδισμός διήρκεσε περίπου μισή ώρα, αλλά μας φάνηκε ότι ήτο αιώνιας. Ευτυχώς που από τις τόσες οβίδες που πέσανε απάνω στο φυλάκιο η μόνη ζημιά που έγινε ήτο από μια οβίδα που χτύπησε την πολεμότρυπα, η οποία ήτο ακριβώς απέναντι από το βουλγαρικό φυλάκιο, και την γκρέμισε. Και έτσι ο σκοπός δεν εβλεπε το εχθρικό φυλάκιο. Ο αρχιφυλάκας του φυλακίου, ο δεκανεύς Καλύβας όπως ελέγετο, πήγε να βγει έξω για να δει μήπως οι Βούλγαροι είχαν βγει έξω και έρχοντο να καταλάβουν το φυλάκιο μας. Κάποιος στρατιώτης από μέσα του φώναξε: « Μη βγαίνεις έξω, μην τυχόν και έρθει καμιά οβίδα και σε σκοτώσει». Ο δεκανεύς δεν είπε τίποτα. Έβγη έξω μέχρι τρία πόδια στο διάδρομο. Έρχεται μια οβίδα από αυτές που εκρήγνυνται στον αέρα και εξερράγη πάνω από το κεφάλι του και τον εχτύπησαν τρία βλήματα. Μπαίνει μέσα στο φυλάκιο και λέει «Οχ, με κάψανε» και παίρνει την πετσέτα του και σκουπίζει το πρόσωπό του, αλλά δεν είχε τραυματιστεί εκεί. Είχε τρία τραύματα στις ωμοπλάτες και ο θάνατός του ήρθε πολύ γρήγορα και έπεσε στο κρεβάτι που είχανε φτιάξει με κλαδιά από τα δέντρα οι Σέρβοι στρατιώτες. Εγώ αρπάζω το σακίδιο του νοσοκόμου που είχα πάντοτε μαζί μου. Δεν είχε ξεφυχήσει ακόμα και πρόλαβα και του επέδεσα ένα από τα τραύματα, αλλά ξεψύχησε άμέσως σαν πουλάκι.

Αντωνίου Γ. Παρθένιου, Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος και Σμύρνη, σελ. 74

Εικόνα 13. Επίσκεψη του πρωθυπουργού Ελευθερίου Βενιζέλου στο Μακεδονικό Μέτωπο το 1917

Εικόνα 14. Επιθεώρηση ελληνικής μονάδας στο Μακεδονικό Μέτωπο

ΗΡΩΙΣΜΟΣ - ΙΔΑΝΙΚΑ

Κατάταξη εθελοντών στο Στρατό Εθνικής Άμυνας, Κερατσίνι, 1 Μαΐου 1917

Ξυπνήσαμε με τη «Διάνα» και μάς ανετέθη η εκγύμνασις εθελοντών. Ήταν πρωτομαγιά και η πρώτη μου προς την Πατρίδα προσφορά πλην της ψυχής μου που της ανήκε πάντα! Ησθάνομεθα υπερήφανοι και χαρούμενοι. Μάς εκάλεσαν μόλις εφθάσαμε και μας έδωσαν φύλλον πορείας. Χρήματα αρνηθήκαμε να πάρουμε. Πίθανόν να τα πήρε ο σιτιστής. Πάντως στο φύλλον πορείας γ ρ ά φ ε ι ότι ουδέν έλαβον. Ενομίζαμε πως ήτο προσβολή να δεχθούμε χρηματικόν ποσόν, εφ' όσον θα ήρχετο η βαλίτσα με τα δικά μας. Ούτω παρεμέναμε απένταροι κυριολεκτικώς, αλλά γεμάτοι φλόγα.

Δήμου Νούσια (επιμ.), Στρατιωτικά Απομνημονεύματα του Σπύρου Βλάχου, σελ. 36

Σκρα, 17 Μαΐου 1918

Ο επικεφαλής της επιθέσεως του τομέως «Μπος» ήτο ο ταγματάρχης Τζαννακάκης, άνδρας μορφωμένος και πολύ ευγενής, ο οποίος ετραυματίσθη εις την κεφαλήν. Αφού του επέδεσαν το τραύμα του, εξακολουθούσε να διευθύνει το τάγμα του, όρθιος ως λέων, χωρίς να προφυλάσσεται, δίδων άριστον παράδειγμα εις τους υφισταμένους του.

Σοφοκλή Αθ. Πολυχρονιάδη, Απομνημονεύματα, σελ. 83

Πορεία από τη Θεσσαλονίκη προς τα ελληνοβουλγαρικά σύνορα, Ιούλιος 1918

Όσον αφορά το ηθικό των στρατιωτών μας, ήτο πολύ υψηλό. Όλοι μας εγνωρίζαμε ότι ήμασταν στον πόλεμο για τη φρούρηση των συνόρων της πατρίδας μας. Σ' όλο το διάστημα της πορείας μας στα σύνορα δεν άκουσα ούτε είδα κανένα στρατιώτη να παραπονιέται. Και απ' ό,τι κατάλαβα, το ηθικό των στρατιωτών ήτο ακμαίο εκείνο τον καιρό. Σ' όλο το διάστημα που βαδίζαμε στο δρόμο αστειευόμασταν όλοι μας και προτού πλύνουμε τα πρόσωπά μας, έλεγε ο ένας στον άλλο: «Ου, πώς είσαι έτσι!» Και ο άλλος έλεγε: «Κι εσύ το ίδιο είσαι». Και λέγαμε πολλά αστεία, γελάγαμε και πέραγε η ώρα μας.

Αντωνίου Γ. Παρθένιου, Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος και Σμύρνη, σελ. 70

Μέτωπο Στρυμόνα, 27 Ιουλίου 1918

Υπηρεσία 2-3. Άγριος βορηάς με έκανε να διπλωθώ με ότι είχα και δεν είχα για να καθήσω 1 ώρα στο παρατηρητήριο. Αναλογιζόμενη τα παρόμοια μεγαλεία που επρόκειτο να υποφέρω τον χειμώνα, υπερήφανα όμως γιατί ένοιωθα πως θα υπέφερον για την γλυκεία ιδέα της ωραίας Πατρίδος και για την ιδέα συγχρόνως του μεγάλου αρχηγού της που οδηγεί αυτήν εις τον ιερόν δρόμον της προς εκπλήρωσιν της μεγάλης Ιδέας όλων των αδελφών.

Παναγιώτη Θ. Δημόπουλου, Προσωπικό ημερολόγιο, σελ. 28

Περιοχή Τσάρεβο Σέλο, Σεπτέμβριος - Οκτώβριος 1918

Το 35ο Σύνταγμα, παρ' όλες τις στερήσεις, κυρίως από τρόφιμα αλλά και από υποδεσία και ηματιισμό, εν συγκρίσει με το συμμαχικό στρατό, έδειξε μ' αυτή τη μάχη πως πολεμούσε τον εχθρό.

Όλοι οι στρατιώτες του 5ου Λόχου παρασημοφορήθηκαν από το γαλλικό στρατηγείο για τη γενναιότητά τους. Μεταξύ αυτών ήμουν κι εγώ, ο νοσοκόμος του λόχου. Θα ήτο κατά τα τέλη Σεπτεμβρίου με αρχές Οκτωβρίου του 1918 που μας έδωσαν τα παράσημα. Άε μας τα έδωσαν οι ίδιοι, αλλά τα έβαλαν όλα σε ένα κουτί και μας τα έστειλαν. Επίσης μας παρασημοφόρησε και ο ελληνικός στρατός.

Αντωνίου Γ. Παρθένιου, Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος και Σμύρνη, σελ. 116

ΔΥΣΧΕΡΕΙΕΣ

Ουλαμός εκπαίδευσης Μηχανικού, Στρατόπεδο Εμπειρικού, Θεσσαλονίκη, Μάιος 1917

Εμελετούσα και μάθαινα εύκολα. Μόνο εμπόδιο ήταν ο ύπνος! Πώς να κοιμηθώ με τα πλήθη των φίλων που εκυριάρχουν εις το στρατόπεδο;

Επεχείρουν να κοιμηθώ σε πάγκους επάνω αλλά ήτο αδύνατον να κρατηθώ το σώμα εν ισορροπία.

Κάτω οι φύλλοι με κρατούσαν άυπνον.

Διά να κατανοηθή τι γινόταν, σημειώνω ότι τόσο ήσαν οι φύλλοι, πού όταν έπιανες μια χούφτα χώμα και άνοιγες το χέρι το ½ έφτυγε... Ήσαν... φύλλοι!

Δήμου Νούσια (επιμ.), Στρατιωτικά Απομνημονεύματα του Σπύρου Βλάχου, σελ. 43

Περιοχή Μοναστηρίου, καλοκαίρι 1917

Ο βυτιοφόρος μόλις επλησίαζεν τας γραμμιάς μας, με τα βαρελάκια γεμάτα νερό και ήκουε πυροβολισμούς και κανονιοβολισμούς, επέστρεφεν εις την πόλιν, μη δυνάμενος να μας τροφοδοτήσει με νερό. Τροφάς είχαμεν, αλλά το σάλιο έπηζεν εις το στόμα μας λόγω της δίψας.

Σοφοκλή Αθ. Πολυχρονιάδη, Απομνημονεύματα, σελ. 72

Περιοχή Μοναστηρίου, καλοκαίρι 1917

Την νύκτα δεν ημπορούσαμε να εύρωμεν νερό, επειδή δεν εγνωρίζαμε τον τόπον. Έτσι έβαλαν κλήρον να εκλέξουν 3 στρατιώτας διά να εξέλθουν προς ανεύρεσιν νερού. Μεταξύ των τριών που εξελέγησαν ήμουν και εγώ. Επήραμεν ανά εξ υδροδοχεία (παγούρια) και εβγήκαμεν τρεχάτοι, διά να αποφύγουμε την επικίνδυνον ζώνην. Τρέχοντας εμπέδρεψα τα πόδια μου εις ένα σύρμα τηλεφώνου και έπεσα κάτω κατρακυλώντας προς την χαράδραν. Εξεφύγομεν την επικίνδυνον ζώνην και επέσαμεν εις τας μετόπισθεν χαράδρας. Εβάλαμεν σημάδια διά να επιστρέφωμεν εις τον καταυλισμόν και να μη παρασπλανηθώμεν. Περιεπλανώμεθα 2-3 ώρας και νερό δεν ευρίσκαμεν. Οπότε είδαμεν εις μίαν χαράδραν γαλλικά μαγειρεία. Τα επλησίασαμε και μας υπέδειξαν ένα ωραίο ντεπόζιτον με ένα μπρούντζινον κρουνό. Μόλις είδαμε το νερό, μας εφάνη πολύ μεγάλο δώρον. Δεν το εχορταίναμε. Επλενόμεθα σαν τις πάπιες από την χαράν μας και δεν θέλαμε να το αποχωρισθώμεν. Τέλος εγεμίσαμεν τα υδροδοχεία και επεστρέφωμεν εις τον καταυλισμόν μας. Δυσκολευόμεθα να περπατήσωμεν από το πολύ νερό που ήπιαμε.

Σοφοκλή Αθ. Πολυχρονιάδη, Απομνημονεύματα, σελ. 73

Περιοχή Σκρα, Μάιος 1918

Εις τον τομέα που ευρισκόμεθα, προσεβαλλόμεθα από ελώδεις πυρετούς. Υπήρχεν μία πηγή, που όταν έπινες νερό, ήταν κρύο και δεν εφάνετο άσχημο. Όταν όμως έστεκεν εις το παγούρι μισή ώρα, εβρωμούσεν, όπως τα λιμνάζοντα νερά. Όλοι προσεβλήθημεν από ελώδεις πυρετούς. Το κινίνο ήρχετο με τους γκαζοτενεκέδες. Διά να το κλέπτουν οι ιατροί, εσκέφθησαν να το προσφέρουν διαλελύμενον. Όταν πηγαίναμε το πρωί να πάρωμε τσάι, έπρεπε να πίνωμε πρώτον μία κονταλιά διαλελυμένο κινίνο και έπειτα να μας δώσουν τσάι. Οι περισσότεροι απέφευγον να το πάρουν και αρρωστούσαν. Εγέμισαν τα νοσοκομεία από στρατιώτας. Εγώ είχα κουφέτα από τους Γάλλους, όταν ήμεθα εις την σχολήν. Έπαιρνα από αυτά, εμπρός εις τον διανέμοντα το κινίνον υπαξιωματικόν και μου επέτρεπε να παίρνω τσάι.

Σοφοκλή Αθ. Πολυχρονιάδη, Απομνημονεύματα, σελ. 88

Πορεία από τη Θεσσαλονίκη προς τα ελληνοβουλγαρικά σύνορα, Ιούλιος 1918

Όταν φτάσαμε στα ελληνοβουλγαρικά σύνορα, ήμασταν πολύ κουρασμένοι. Αφότου φύγαμε από τη Θεσσαλονίκη, ούτε τα εσώρουχά μας είχαμε αλλάξει ούτε τις κάλτσες μας. Δεν υποφέραμε τόσο από την κούραση, όσο από τα πέλματα των ποδιών μας. Η γλώσσα της αρβύλας δεν ήτο κολλημένη στις δυο πάντες, όπως ήτο σε όλα τα συμμαχικά στρατεύματα, όπως γράφω πιο πάνω, και η σκόνη έμπαινε μέσα στις αρβύλες. Ήτο και ο ιδρώτας και οι μάλλινες κάλτσες που είχαμε σκληρύνει και κεντάγανε το πέλμα των ποδιών μας, και πολλές φορές έβγαυε αίμα, και όλοι οι στρατιώτες υπέφεραν καθώς προχωρούσε η φάλαγγα. Οι δρόμοι δεν ήσαν σε πολύ καλή κατάσταση. Εσήκωνε πολλή σκόνη. Το πρόσωπό μας, το κεφάλι μας, όλα μας τα ρούχα ήσαν γεμάτα σκόνη. Η σκόνη που σήκωναν τα πόδια όλης της φάλαγγας ήτο ένα ψηλό σύννεφο και έμοιαζε σαν σύννεφο πυκνού καπνού. Το νερό που είχαμε στα παγούρια μας δεν ήτο αρκετό μ' εκείνες τις ζέστες. Βρέχαμε μόνο τη γλώσσα μας με μια γουλιιά νερό που το κρατούσαμε για λίγο στο στόμα μας για να κόψουμε τη δίψα. Όταν σωνότανε το νερό από τα παγούρια μας, υποφέραμε ώσπου να βρούμε νερό να τα ξαναγεμίσουμε. Πολλές φορές εβλέπαμε ποτάμια που περνούσαν κοντά στο δρόμο, αλλά μας απαγόρευαν να παίρνωμε νερό από αυτά. Ο εχθρός έριχνε στα ποτάμια δηλητήριο και άλλα μικρόβια.

Αντωνίου Γ. Παρθένιου, Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος και Σμύρνη, σελ. 72

Αρχές Σεπτεμβρίου 1918

Στον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο, που έτυχε να είμαι κι εγώ στρατιώτης, παρακολουθούσαμε με πέντ' έξι φίλους στρατιώτες του λόχου μας τους στρατιώτες των συμμαχικών κρατών, που σχεδόν όλοι τους ήταν εύρωστοι στο πρόσωπο, είχαν καλό ιματισμό και υποδεσία, καλή τροφή, ακόμα και στο μέτωπο του πολέμου. Γιατί να μην είναι ικανοποιημένοι; Δεν υπήρχε σύγκριση με του Έλληνες στρατιώτες. Τα πρόσωπά μας ήταν πολύ χλομά και λίγο κίτρινα. Δεν είδαμε τους Γάλλους να έχουν σχισμένα ρούχα και φθαρμένες αρβύλες ούτε καν στο μέτωπο. Και ο καθένας από μας έλεγε την ιδέα του: «Γιατί εμάς η πατρίδα να μας έχει έτσι, να μας λείπουν όλα, να μην έχουμε καλύτερη τροφή, καλύτερο ιματισμό και υποδεσία;» Και άλλοι έλεγαν: «Δεν περισσεύουν για μας... Τά τρώνε...» Και κάποιοι άλλοι: «Γιατί ο ξένος στρατιώτης να μην είναι χαρούμενος αφού τα έχει όλα; Αφού τίποτα δεν του λείπει;» Κι άλλοι: «Τόσο πολύ φτωχή είναι η πατρίδα μας; Να μας έχει σ' αυτά τα χάλια! Δεν είναι ντροπή;» Έλεγαν και πολλά άλλα, δε θέλω να γράψω περισσότερα.

Αντωνίου Γ. Παρθένιου, Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος και Σμύρνη, σελ. 99-100

Περιοχή Αμμουδιάς Σερρών, 16 Σεπτεμβρίου 1918

Στις 3 ξυπνήσαμε και φύγαμε πότε δε βαδίζοντας και πότε πίπτοντες από το βάρος εφθάσαμε εις C'W1 έπειτα δε εις C'W2 καθ' ην στιγμήν ήτο το τσάι έτοιμο και επήραμε· είχα να πιάω νερό 36 ώρες· εκεί βρήκαμε ένα πηγαδάκι και επέσαμε όλοι επάνω και το θολώσαμε μα εν τέλει το έπιαμε θολό· έπια ως μία οκά το στόμα μου γέμισε χώμα και λάσπη. Σηκώθηκα έπειτα και έφτασα υπό βροχήν πού άρχιζε να πέφτη εκείνη την στιγμήν εις C'W3 έπια πάλι νερό καθαρό απηλάχθην από τα βάρη πού έφερον 36 ώρες επάνω μου και ενίφθην και έπεσα να κοιμηθώ θα ήτο δε 5 η ώρα. Το μεσημέρι με εξύπνησαν και μου έδωσαν 2 επιστολάς από Σπύρον και από μητέρα και ζανακοιμήθηκα. Σηκώθηκα το απόγευμα και έκαυα τις ασπαστήσεις και έφαγα λίγη κονσέρβα ύστερα από 48 ώρες πού είχα να φάγω· δεν ήμπορούσα να βαδίσω. Κοιμήθηκα.

Παναγιώτη Θ. Δημόπουλου, Προσωπικό ημερολόγιο, σελ. 37

Σερβία, Σεπτέμβριος 1918

Έφτάσαμε σε ένα σερβικό χωριό. Εκεί μας είπανε ότι θα καθίσουμε μόνο δύο ώρες. Η ώρα θα ήτο δώδεκα το μεσημέρι και παρ' όλη την αύπνια και την κούραση που είχαμε, κανένας στρατιώτης δεν εσκέφθη να πάει να κοιμηθεί. Όλοι εβγήκαμε έξω, στην άκρη του χωριού. Η πρώτη μας δουλειά ήτο να βγάλουμε τις φανέλες μας και να τις τινάξουμε, να απαλλαγούμε λίγο από αυτά τα βρωμερά ζώφια, τις φείρες, που είχαν γίνει τόσο πολλά. Δεν είχαμε καιρό να πλύνουμε τα ρούχα μας και να πλυθούμε κι εμείς.

Αντωνίου Γ. Παρθένιου, Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος και Σμύρνη, σελ. 120

Αεροδρόμιο κοντά στα Βελεσά, Οκτώβριος 1918

Η κακοκαιρία, το κρύο και το χιονόνερο συνεχίζοντο και όλοι εμείς οι στρατιώτες, που το σπίτι μας ήτο το αντίσκηνο, βρεχόμασταν όλο και περισσότερο. Άξαφνα βλέπουμε μερικά φορητά φορτωμένα άχυρο που το εμοιράζαν σε όλους τους στρατιώτες για να το στρώσουμε κάτω στα βρεγμένα αντίσκηνά μας. Άυστυχώς όμως το άχυρο δεν έκανε απολύτως τίποτα, γιατί μέσα στο αντίσκηνο που καθόμασταν η γη ήτο ήδη βρεγμένη και μόλις ερίχναμε το άχυρο, σε λίγα λεπτά της ώρας ήτο βρεγμένο κι αυτό. Και όλοι οι στρατιώτες είχαμε αγανακτήσει.

Αντωνίου Γ. Παρθένιου, Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος και Σμύρνη, σελ. 138

ΣΙΤΙΣΗ

Σκρα, 18 Μαΐου 1918

Εις τον σταθμόν αυτόν μάς ήρχοντο αρκετά τρόφιμα από την γαλλικήν επιμελητείαν, αλλά κανείς δεν εγνώριζεν να μαγειρεύσει. Τότε επρότεινα να τους μαγειρεύω, αλλά υπ' όσον να μην εκτελώ υπηρεσίαν αυρμάτου. Εδέχθησαν. Τους εμαγειρεύα φαγητά τουρκικής κουζίνας και ήσαν κατενθουσιασμένοι από τον μάγειρόν των. Είχα στρώσει μίαν παλαιάν πόρτα από κατεστραμμένο χωριό, διά τραπεζαρία. Όταν εφήνετο το φαγητόν, εκτυπούσα έναν τεράστιον κάλυκα οβίδος, σαν καμπάνα. Τότε έπαιρναν τις καραβάνες και το κρασί των και εκάθηντο εις την τραπεζαρίαν.

Σοφοκλή Αθ. Πολυχρονιάδη, Απομνημονεύματα, σελ. 86

Πορεία από τη Θεσσαλονίκη προς τα ελληνοβουλγαρικά σύνορα, Ιούλιος 1918

Τα μαγειρεία του λόχου μάς ακολουθούσαν και όποτε μπορούσαν, μας ετοιμάζαν ένα συσσίτιο την ημέρα για το μεσημέρι. Βραδινό συσσίτιο είχαμε όταν περίσσευε κανένα κομματάκι από την κουραμάνα, πράγμα που ήτο λιγάκι δύσκολο. Μας έδιναν τότε λίγες ελιές ή λίγο τυρί ή ένα κουτί σαρδέλες ή μια μικρή κονσέρβα κρέας. Αν δεν είχαμε κρατήσει λίγο από την κουραμάνα, το τρώγαμε σκέτο. Στο δρόμο που πηγαίναμε δεν υπήρχε μέρος όπου θα μπορούσαμε να αγοράσουμε κάτι για να φάμε. Αυτή ήτο η τροφή μας.

Αντωνίου Γ. Παρθένιου, Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος και Σμύρνη, σελ. 70

Μέτωπο Στρυμόνα, Ιούλιος 1918

Από απόφραξη υγείας η κατάσταση ελεδευιούτο· οι πυρετοί κατέρριπτον τον ένα μετά τον άλλον ούτως ώστε το τάγμα μας τουλάχιστον κατήντησε να είναι το ήμισυ υγιές εις τούτο συνέτεινε και η προσβολή πολλών ανδρών υπό δυσεντερίας.

Κύρια αφορμή τούτου υπήρξεν η τακτική ριζοφαγία, το ζαμπόν και η φα... [δυσ.]. Το ρύζι αφθόνως παρεχόμενον, δεν εχρησιμοποιείτο εις τροφήν υπ' αυτών τούτων των ανδρών καθολοκληρία. Η πατρὶς στερούσα κατά το μάλλον ή ήττον τον λαόν της από την τροφήν ταύτην και δίδουσα ταύτην εις τους αμέσους υπερασπιστάς της ζωής και της τιμής της είχε την ιδέα ότι έπρατε μεγάλην θυσίαν· ουχ ήττον όμως έγένετο αντιληπτόν ότι αδικώς γίνεται η θυσία αυτή και κατόπιν της αφίξεως του μεγάλου μας Πατέρα, έπαυσε να χορηγείται όρυζα, παρεχομένων διαφόρων νέων τροφών, της δε ορύξης δις ή τρις της εβδομάδος.

Παναγιώτη Θ. Δημόπουλου, Προσωπικό ημερολόγιο, σελ. 29

ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΟΤΗΤΑ

Περιοχή Αξιούπολης Κιλκίς, Νοέμβριος - Δεκέμβριος 1917

Η Μεραρχία Σερρών (Χριστοδούλου) που έμενε στη Μπόεμισαν (Αξιούπολην) είχε δυο συντάγματα στη γραμμή, που τα πήρε η Ταξιαρχία Μαρτύ της Μεραρχίας Φενιά για εκπαίδευση.[...] Στην αρχήν ανάμεικτα με Γάλλους, σιγά – σιγά χωριστά, μάθανε την τέχνη του αγώνα χαρακωμάτων γρήγορα οι Έλληνες. Οι Γάλλοι αρχίζοντε συστηματικά όλως δι' όλου απ' την αρχήν. Ένας Έλληνας εφύλαγε μ' ένα Γάλλο σκοπός στα προχώματα. Οι παρατηρητές, οι σημειωτές, οι τηλεφωνητές το ίδιο. Χωριστά κάνανε πίσω σκοποβολή με τα όπλα οι άνδρες κι' εξάσκησην οι χειροβομβιστές, οι οπλοπολυβολητές και οι πολυβολητές.

Κι' όλοι μαζί σκάβανε στα οχυρώματα και διορθώνανε καλύτερα τον τομέα, κάναν ορύγματα νέα συγκοινωνίας και κάθε μέρα κάτι βρίσκανε να τελειοποιούν. Εμάθανε προ πάντων να μη παραδίνονται στην αργία, να φροντίζοντε για την ασφάλειά τους. Έμαθαν ακόμα να έχουτε μεγάλη φροντίδα για την καθαριότητα και να λούζονται με ζεστό λουτρόν ακόμα, μ' όλο το χιόνι που σκέπαζε γύρω το έδαφος.

Γιατί σε κάθε τομέα τάγματος είτανε κι' ένα λουτρό πρόχειρο, γενομέν' από κουτιά κονσέρβας οι σωλήνες του, κι' από αδειανά βάζα μεγάλα λίπους οι θερμάστρες του, από πλέγματα λιγαριάς οι τάπητες και σκαμμένοι στον βράχον οι φραγμένοι γύρω - γύρω θάλαμοι. Μπαίνανε μαζί 3, 4, 6 οι άνδρες' από πάνω δεχόντανε το ζεστό νερόν έως να καθαριστούνε' κατόπιν μπαίνανε στα ζεστά αποδυτήρια, όπου, την ώρα που λουζόνταν αυτοί, κάποιο συνεργείο περνούσε τ' άπλυτα ρούχα τους ή με ζεστό σίδερο σιδερώματος ή από κλίβανον απολυμαντικόν εκστρατείας, πρόχειρον. Έτσι βγαίνανε ντυμένοι με τα καθαρά τους εσώρουχα, και πηγαίνανε τ' άπλυτά τους να τα πλύνουνε καθαρά από κάθε ζωύφιο και κόνιδα. Τούτο μια φορά και κάποτε δυο την εβδομάδα. Και σε απόσταση ενός χιλιομέτρου απ' τους καταυλισμούς δεν έβλεπες κοπριά, σκουπίδι, τίποτα' ούτε νερά στάσιμα πουθενά' έτσι δεν είχατε μύγες και κουνούπια οι καταυλισμοί μας.

Νεόκοσμου Γρηγοριάδη, Η Εθνική Άμυνα Θεσσαλονίκης του 1916, σελ. 39-40

Τούμπα Θεσσαλονίκης, Ιούνιος 1918

Περάσαμε καλά όλο το καλοκαίρι που ήμασταν στην Τούμπα. Είχαμε βρει ένα καλό μαγαζί που πουλούσε καραφάκια ούζο και καλούς μεζέδες και πηγαίναμε τα βράδια τακτικά. Ποτέ δεν πίναμε τόσο πολύ ώστε να μεθύσουμε. Πηγαίναμε στη Θεσσαλονίκη και τραγουδούσαμε ωραίες καντάδες και ωραία τραγούδια. Θα ήμασταν δώδεκα με δεκατέσσερις στρατιώτες που τραγουδούσαμε τις καντάδες εκείνες τότε.

Αντωνίου Γ. Παρθένιου, Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος και Σμύρνη, σελ. 60

Μέτωπο Στρυμόνα, 11 Ιουλίου 1918

Πρωί Γραφ υπηρεσία. Διακόμισις των πάντων μας εις τα αβρίς του παρατηρητηρίου και μετασχηματισμός αυτού εις τέλειον αιθουσάκι από της ημέρας αυτής εμείναμε διά παντός εκεί και εκ πρώτης αρχής εμείναμε ενθουσιασμένοι από την νέαν μας κατοικίαν. Οι λοχία Τσακωνόπουλος Ε. και Σπυρόπουλος; Ανεχώρησαν διά τον ουλαμόν εις Αθήνας. Το απόγευμα υπηρεσία. Το βράδυ υπηρεσία 20-22 υπό πανσέληνον στις 24 ύπνος εις το υπαίθρον.

Παναγιώτη Θ. Δημόπουλου, Προσωπικό ημερολόγιο, σελ. 26

ΤΑΞΗ - ΠΕΙΘΑΡΧΙΑ

Χωριό Δραγός, νότια του Μοναστηρίου, καλοκαίρι 1917

Κάθε ημέραν είχαμε γυμνάσια και καθημερινώς ελιποτακτούσαν στρατιώται. Οι λόχοι άδειασαν. Η δύναμις ολιγότευεν. Τότε το στρατηγείον απεφάσισε πλέον να τυφεκίσει 2 συλληφθέντας λιποτάκτας, προς παραδειγματισμόν, επειδή αι φυλακάι επληρώθησαν. Πράγματι συνέλαβον 2 λιποτάκτας και τους ετυφέκισαν. Παρέστησαν κατά την εκτέλεσιν στρατιώται από όλα τα σώματα του στρατού. Έτσι έπαυσεν η λιποταξία.

Σοφοκλή Αθ. Πολυχρονιάδη, Απομνημονεύματα, σελ. 79

Μακεδονικό Μέτωπο, τέλη Αυγούστου 1918

Προτού φύγει ο λοχίας Δημάς, μου είπε ότι στην πολυβολαρχία τους είχαν έναν αυθυπολοχαγό που, όταν είδε τον υπολοχαγό Πίτσιρικό νεκρό, έβαλε τα κλάματα και έλεγε ότι δεν ήξερε τι να κάνει. Του αυθυπολοχαγό δεν τον γνώριζα και το όνομα του δεν το ξέρα. Ο λοχίας Δημάς μου είπε ότι ήρθε στην πολυβολαρχία ένας λοχαγός επόπτης να ιδεί εάν υπήρχαν θύματα από το βομβαρδισμό του εχθρού και ήρε τον αυθυπολοχαγό να κλαίει και του υπέβαλε μήνυση και τον απείλησε ότι θα πέρναγε από στρατοδικείο. Η δίκη του έγινε αργότερα και καταδικάστηκε από το στρατοδικείο σε φυλάκιση, σε στρατιωτική καθαίρεση και σε αφαίρεση των πολιτικών του δικαιωμάτων για μερικά χρόνια.

Αντωνίου Γ. Παρθένιου, Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος και Σμύρνη, σελ. 81

ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ - ΤΟΠΙΚΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΕΣ

Ταξίδι με το πλοίο «Άγιος Ιωάννης» από το Κερασίμι προς τη Θεσσαλονίκη, αρχές Μαΐου 1917

Το πρωί κατά τας 11 διήλθομεν προ της Χαλκίδος διά της ανοικτής γεφύρας.

Εις την παραλίαν οι Επιστρατοι μας εμούτζωναν και μας έβριζαν, καταρώνενοι «κακή τορπίλλη!». Εμείς με δύο σαλπικτάς που ήσαν στο πλοίο, απαντούσαμε με «μαρς» και ζήτην η Έλλάς!

Οδυνηρό συναίσθημα για μένα η υποδοχή αυτή... Αλλά μόλις το πλοίο ξεμάκρυνε από την πόλιν, επάνω στα βράχια σκαρφαλωμένοι πατριώται μάς χαιρετούσαν με τα μαντήλια τους ευχόμενοι «καλό βόλι, παιδιά» και «ο θεός μαζί σας» κ.λπ.

Δήμου Νούσια (επιμ.), Στρατιωτικά Απομνημονεύματα του Σπύρου Βλάχου, σελ. 37

Έδεσσα, Μάιος 1917

Από το Βέρτικοπ εφθάσαμεν εις τα Βοδενά, όπου μας έγινε μεγάλη υποδοχή. Μας έστησαν αφίδα με την επιγραφή: «Καλώς ήλθατε, υπερασπισταί της Πατρίδος». Μας προσέφεραν κεράσια.

Σοφοκλή Αθ. Πολυχρονιάδη, Απομνημονεύματα, σελ. 70

Λάτροβο (Χορτερό Σερρών), 20 Σεπτεμβρίου 1918

Επροχωρούσαμε πάντοτε εις τάξιν μάχης οπότε η εμπροσθοφυλακή εισελθούσα εις το Λάτροβον μας ανέφερεν ότι κατοικείται υπό προσφύγων Ελλήνων· εισήλθομεν εις το χωρίον διελθόντες πλησίον Βουλυ εκκλησίας, ενώ ένας γέρωσ εκτόπα την καμπάνα η γυναίκες είχαν βγη κλαίουσας εις συνάντησίν μας και μας συνεκίνησαν τόσο, εμέ τουλάχιστον, ώστε δεν ήμπορούσαμε να συγκρατήσωμεν τά δάκρυά μας· ο κόπος εκ της κουράσεως δεν ήτο αισθητός πλέον εκ της συγκινήσεως.

Παναγιώτη Θ. Δημόπουλου, Προσωπικό ημερολόγιο, σελ. 38

Εικόνα 15. Βούλγαροι αιχμάλωτοι στο Μακεδονικό Μέτωπο

Εικόνα 16. Πεδινό Πυροβολικό στο Μακεδονικό Μέτωπο

Προκούπλι, Σερβία, 22 Οκτωβρίου 1918

Τη 22 Οκτωβρίου η Μεραρχία έφθασε εις Προκούπλι, πόλιν της Σερβίας (Α της Νύσσης) και διήλασε δι' αυτής με αναπεπταμένας τας σημαίας. Οι κάτοικοι, κρατούντες άνθη και στέφανα, είχαν συγκεντρωθή συν γυναιξί και τέκνοις εις την είσοδον της πόλεως και υπεδέχθησαν την Μεραρχίαν ευθουσιωδέστατα, επιδαφιλούντες εις Αξιωματικούς και οπλίτας πλείστας όσας περιποιήσεις.

Ο Δήμαρχος, εις την είσοδον της πόλεως και ενώ ακόμη ήμην έφριπλος, μοι παρουσίασε δίσκου, εφ' ου υπήρχεν άρτος και άλας κατά το Σλαβικόν έθιμον, και προσεφώνησε προσαγορεύων «Ε λ ε υ θ ε ρ ω τ ά ς» τους μαχητάς της ΙΙΙ Ελληνικής Μεραρχίας.

Νικολάου Τρικούπη⁶, Αναμνήσεις επεισοδίων και γεγονότων εκ των πολέμων μας (Μάρτιος 1897 - Μικρά Ασία - Αύγουστος 1922), εκδοτικόν τμήμα Ινστιτούτου Λαμπαδία, Αθήναι 1952, σελ. 42

ΕΙΚΟΝΕΣ ΠΟΛΕΜΟΥ

Περιοχή της Θεσσαλονίκης, Ιούνιος 1917

Κ' εβάδιζα μέσα στα ρουμάνια και στο σκοτάδι (γιατί ήταν ασέληνος η νύκτα εκείνη), μισοκοιμισμένος από την κούραση.

Σε μια στιγμή, αισθάνθηκα να φεύγει το έδαφος υπό τους πόδας μου! Έπεφτα! Τι είχε συμβή; Βαδίζων είχα φθάσει στην κατακόρυφο σχεδόν όχθη ενός ξερού ρεύματος που δεν διέκρινα στο σκοιάδι και έπεφτα μέσα.

Αλλά το μουλαράκι μου που είχε ιδεί τον κρημνόν διά δευτέραυ φοράν, αλλά ευεργετικά τώρα, είχε στηρίξει τα μπροστινά πόδια του εις ανυποχώρητον άρνησιν να προχώρηση.

Έτσι βρέθηκα κρεμασμένος από τις μασχάλες στην καπιστράνα του μουλαριού και σιγά-σιγά βγήκα από το γεμάτο αγκάθια βάραθρον βάθους 6 μ. περίπου.

Τό ζώο με είχε σώσει από σοβαρό τραυματισμό στο έρημο εκείνο μέρος, και το είχε αντιληφθεί. Όταν ανέβηκα αγκάλιασα το σοφό του κεφάλι και το φίλησα με ευγνωμοσύνη.

Από την στιγμήν εκείνην το θαυμάσιο ζώο δεν χρειάζετο να το τραβώ. Με ηκολούθει μόνο του!! Έίχε γίνει πλην του... ευεργέτου και φίλου μου.

Δήμου Νούσια (επιμ.), Στρατιωτικά Απομνημονεύματα του Σπύρου Βλάχου, σελ. 47

Τομέας Μοναστηρίου, καλοκαίρι 1917

Εντός της χαράδρας υπήρχαν ξύλα εσταυρωμένα και τυλιγμένα με συρματόπλεγμα αγκαθατών, οδοφράγματα κτλ. Εις ένα μέρος, καθώς έρπαμεν, λόγω του αποτόμου εδάφους, μου ήλθεν μυροδιά κολώνιας. Διέκρινα ένα τετράγωνον άσπρο. Ήτο ένας γυλιός ανοικτός, πιθανόν κατενός φρονεθέντος στρατιώτου. Έίχε μέσα μοσχοσάπουνα και αυτά εμύριζαν. Ευρήκαμεν άρβυλα και όπλα μέσα εις το σκότος, αλλά δεν επήραμε τίποτε.

Σοφοκλή Αθ. Πολυχρονιάδη, Απομνημονεύματα, σελ. 77

Μέτωπο Στρυμόνα, 13 Ιουλίου 1918

12.15' εχθρ αεροπλ εμφανισθέν άνωθεν του καταυλισμού μας εισέβαλλεν εις το έσωτερικόν μας καίτοι εβάλλετο υπό των δύο πυροβολείων μας (ως συνήθως) 2 όμως φίλια 1 Αγγλικόν και εν Ελληνικόν, έχοντα στήσει ενέδραν το εκύκλωσαν και το επολυβόλησαν. Αμέσως παρήχθη καπνός και το Αεροπλάνον ήρχιζε να τουμπάρη φρίδην μίγδην. Κατέπεσε μετά 10' εις απόσταση 5 χιλ. εμπροσθέν μας (στο C W I). Το εν των ημετέρων, προσεγειώθη και οι επιβαίνοντες καθ' α εξηκριβώθη, παρέλαβον τους 2 βαρέως τραυματισμένους Τερμανούς. Μετά 10 λεπτά προσεγειούτο και το έτερον φίλιον κατά την προσγειώσιν όμως ανετράπη. Το εχθρικον πυροβόλον έβαλε 25 βολάς εις το μέρος εκείνο, ένθα και είχε συγκεντρωθή πλήθος στρατιωτών ίνα παράσχη τας πρώτας βοηθείας εις εχθρούς και φίλους. Το άβλαβές ανέπη και έφυγε. Τα 2 βεβλαμένα τα παρέλαβον την νύκτα δι' αυτοκινητού στις 12 η ώρα.

Παναγιώτη Θ. Δημόπουλου, Προσωπικό ημερολόγιο, σελ. 26

6. Κατά τη διάρκεια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, με το βαθμό του συνταγματάρχη, διετέλεσε διοικητής της ΙΙΙ Μεραρχίας.

Πορεία προς τα Βελεσσά, Σεπτέμβριος 1918

Βάζω το σακίδιο από τη δεξιά ωμοπλάτη όπου είχα την καραβάνα, που ήτο ξεσκεπαστη πολύ κοντά στο ρολό. Έρχεται μια οβίδα από αυτές που κάνουν έκρηξη στον αέρα και σκάει πάνω από το κεφάλι μου. Μου ήρθε και ένα βλήμα που ήτο από το έξω μέρος, τέσσερις ίντσες περίπου πλάτος και πέντε ίντσες περίπου μήκος. Ήτο πολύ κοφτερό και με μύτες που ήσαν σαν βελόνες. Και χωρίς να το περιμένα, πέφτει πάνω στο ρολό.

Όταν το βλήμα έπεσε απάνω μου, το αισθάνθηκα. Πόνο όμως δεν ένιωσα. Όταν άνοιξα το ρολό, είδα ότι το αυτίσκηνο, η κουβέρτα και ο μαυδύας μου είχαν από μια τρύπα. Το καπάκι της καραβάνας μου δεν έκλεινε και έτσι ήτο πάντοτε ανοιχτή. Το βλήμα έπεσε μέσα στην ανοιχτή καραβάνα και εστάθηκε εκεί.

Αντωνίου Γ. Παρθένιου, Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος και Σμύρνη, σελ. 129

Κοντά στη Μπρέσνιτσα, 29 Σεπτεμβρίου 1918

Την 29 Σεπτεμβρίου, η ΙΙΙ Μεραρχία, με επί κεφαλής του κυρίου Σάματος το Στρατηγείον, προήλανεν επί των ορέων προς Σκόπια. Κατά την προέλασιν ταύτην και ενώ ευρισκόμεν πλησίον της Μπρεσνίτσης, βλέπω ιτιάμενον άνωθεν της Μεραρχίας μας αεροπλάνον, όπερ διεπιστώσαμεν μετ' ολίγον, ότι ήτο Γαλλικόν. Ανεπτύξαμεν τότε άμέσως επί του εδάφους μεγάλην Ελληνικήν Σημείαν εν είδει συνδόνος, όποτε ερρίφθη εκ του αεροπλάνου μεταλλικός κύλινδρος μήκους περί τα 0,20 μ., εις το άκρον του οποίου υπήρχε ταινία φέρουσα την επιγραφήν: «Διά τον Συνταγματάρχην Τρικούπη, Διοικητήν της ΙΙΙ Ελληνικής Μεραρχίας». Εντός του κυλίνδρου υπήρχε Διαταγή του Στρατηγού Διοικητού Γαλλικής Στρατιάς, δι' ης μοι εγνώριζε την συναφθεισαν συνθηκολόγησιν και ανακαωχήν μετά του Βουλγαρικού Στρατού. Άμέσως επί τόπου ανήγγειλα την ευχάριστον ταύτην είδησιν εις την Μεραρχίαν, ήτις ευρισκομένη επί των ορέων και καταταπεινωμένη ήκουσε την αγγελίαν μετ' ακρατήτου ενθουσιασμού, κραυγάζουσα: Ζ ή τ ω!!!

Νικολάου Τρικούπη, Αναμνήσεις επεισοδίων και γεγονότων εκ των πολέμων μας, σελ. 39-40

Σχεδ. 6. Το Θέατρο Επιχειρήσεων στη Μεσημβρινή Ρωσία το 1919

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΣΤ΄ ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ ΣΤΗ ΜΕΣΗΜΒΡΙΝΗ ΡΩΣΙΑ (1919)

Οι επιχειρήσεις του Ελληνικού Εκστρατευτικού Σώματος στη Μεσημβρινή Ρωσία το 1919 πραγματοποιήθηκαν στο πλαίσιο της στρατιωτικής επέμβασης των δυνάμεων της Αντάντ στην περιοχή, με σκοπό την ανατροπή του κομμουνιστικού καθεστώτος (Μπολσεβικισμού) που εγκαθιδρύθηκε με την Επανάσταση του Οκτωβρίου του 1917.

Οι Σύμμαχοι –προεξάρχουσας της Γαλλίας– έκριναν επιβεβλημένη τη σύμπραξη της Ελλάδας λόγω της εξέχουσας επιχειρησιακής ικανότητας και του υψηλού αγωνιστικού φρονήματος που επέδειξαν τα ελληνικά στρατεύματα κατά τις επιχειρήσεις στο Μακεδονικό Μέτωπο το 1918. Από την πλευρά της η ελληνική κυβέρνηση, θέλοντας να εξασφαλίσει την ηθική συμπαράσταση, κυρίως όμως την υλική υποστήριξη των Συμμάχων για την εκπλήρωση των εθνικών διεκδικήσεων στη Θράκη και στη Μικρά Ασία, αποφάσισε τη συμμετοχή της στο πλευρό της Αντάντ, με την αποστολή του Α΄ Σώματος Στρατού στη Μεσημβρινή Ρωσία.

Πρόκειται για την πρώτη υπερπόντια εκστρατεία της Ελλάδας ως ανεξάρτητου κράτους μετά την Επανάσταση του 1821. Η αποστολή των ελληνικών στρατευμάτων ξεκίνησε την 1η Ιανουαρίου 1919. Οι ελληνικές δυνάμεις μεταφέρθηκαν από τη Μακεδονία διαδοχικά, με κλιμακούμενες νηοπομπές, μέχρι και το Μάρτιο του ίδιου έτους. Το Ελληνικό Εκστρατευτικό Σώμα δεν έδρασε ως σύνολο αλλά κατά τμήματα, τα οποία τέθηκαν υπό γαλλική διοίκηση (I Ομάδα Μεραρχιών). Συγκεκριμένα, η δράση του Ελληνικού Εκστρατευτικού Σώματος (II και XIII Μεραρχίες) στη Μεσημβρινή Ρωσία περιλάμβανε:

- Επιχειρήσεις στη Χερσώνα (17 Ιανουαρίου - 25 Φεβρουαρίου 1919).
- Κατοχή και εγκατάλειψη του Νικολάιεφ (17 Φεβρουαρίου - 1 Μαρτίου 1919).
- Επιχειρήσεις σε Βασιλίνοβο και Μπερεζόβκα (8 Φεβρουαρίου - 5 Μαρτίου 1919).
- Επιχειρήσεις Σέρμπκας και Μπολ Μπουγιαλίκ (6-21 Μαρτίου 1919).
- Επιχειρήσεις στις διαβάσεις της λίμνης Τιλγκκιούλ (1-22 Μαρτίου 1919).
- Σύμπτυξη προς Βεσσαραβία (19-29 Μαρτίου 1919).
- Επιχειρήσεις στην Κριμαία (11 Μαρτίου - 15 Απριλίου 1919).
- Παραμονή στη Βεσσαραβία και αποχώρηση του Ελληνικού Εκστρατευτικού Σώματος (29 Μαρτίου - 4 Ιουλίου 1919).

Κατά την εξάμηνη παραμονή τους στα εδάφη της Μεσημβρινής Ρωσίας και της Ρουμανίας τα ελληνικά στρατεύματα, παρά τις οργανωτικές τους αδυναμίες και τη σταδιακή είσοδό τους στον αγώνα, πολλές φορές έφεραν το βάρος της μάχης, κυρίως στην Κριμαία (Σεβαστούπολη), στη Χερσώνα και στην περιοχή της Οδησσού. Αγωνίστηκαν με γενναιότητα και εξαιρετική αντοχή στις κακουχίες και στο άξενο έδαφος, κερδίζοντας δικαιολογημένα το θαυμασμό των Συμμάχων. Παράλληλα, η συμπεριφορά τους προς τους κάθε εθνικότητας πληθυσμούς με τους οποίους ήλθαν σε επαφή υπήρξε ευπρεπής και απέσπασε ευμενή σχόλια, δεν κατάφερε όμως να αποτρέψει το βαρύ τίμημα που πλήρωσε στη συνέχεια ο ελληνισμός της Ρωσίας.

Τον Ιούνιο 1919 οι μονάδες του Ελληνικού Εκστρατευτικού Σώματος άρχισαν να αναχωρούν από το ρουμανικό έδαφος με προορισμό τη Σμύρνη, για να συμμετάσχουν στη σημαντικότερη και πιο καταστροφική εκστρατεία στην ιστορία του Έθνους για τη διεκδίκηση των πάλαι ποτέ ελληνικών εδαφών της Μικράς Ασίας.

ΠΡΟΕΤΟΙΜΑΣΙΑ ΣΤΡΑΤΟΥ - ΜΕΤΑΦΟΡΑ ΣΤΗ ΜΕΣΗΜΒΡΙΝΗ ΡΩΣΙΑ

Σταυρός Χαλκιδικής, Δεκέμβριος 1918. Σημειώσεις Κωνσταντίνου Βλάχου¹

Όταν πλέον άρχισαν να λαμβάνονται οι διαταγές προπαρασκευής διά την αναχώρησιν, μαζί δε με αυτή και η της επιλογής των ανδρών, ώστε να μη συμπεριληφθώσιν οι αδυνατισμένοι και οι ολωσδήποτε καχεκτικοί αληθινής αγωνίας και συγκινήσεων στιγμές πέρασαν οι διοικηταί των διαφόρων τμημάτων, ευρεθέντες εις δύσκολον θέσιν για να ικανοποιήσουν την φιλοτιμίαν πολλών καλών των παλαιών ιδίως οπλιτών των, οι οποίοι επέμενον να συμπεριληφθώσιν μη θέλοντες να αποχωρισθώσιν των συμπολεμιστών των και των αξιωματικών των, καίτοι ανήκον εις μεγάλας κλάσεις ή ήσαν ασθενικοί, κυρίως λόγω των μέχρι προ διμήνου ακόμη αγώνων των.

Π. Α. Ζάννα (επιμ.), Εκστρατεία στη Μεσημβρινή Ρωσία 1919. Κείμενα Ιάνκος Δραγούμης - Κωνσταντίνος Μανέτας - Κωνσταντίνος Βλάχος - Νεόκοσμος Γρηγοριάδης, Αρχείο της Π. Σ. Δέλτα Δ', εκδόσεις Ερμής, Αθήνα 1982, σελ. 104

Σταυρός Χαλκιδικής, Ιανουάριος 1919

Κατά τα άλλα ήμην ευθυσιασμένος που θα πήγαίνα στη Ρωσία διότι θα έβλεπα την Πόλι και εν γένει άλλον κόσμο. Τόν κίνδονο ουδόλως έβαζα στο νου μου. Όχι μόνον εγώ αλλά και πολλοί άλλοι που είχαν βγάλει και τραγούδι που όπως θυμάμαι άρχιζε "είμαστε για τη Ρωσία και θα παμ' με προθυμία και θα περνούμε ζωή χρυσή".

Παναγιώτη Θ. Δημόπουλου², Προσωπικό ημερολόγιο, Αθήνα 2002, σελ. 52

Ταξίδι με το πλοίο «Κίος» στη Μαύρη Θάλασσα, Φεβρουάριος 1919

Εμείναμε στην Πόλι 2 ημέρες και διασχίσαντες τον Βόσπορον μπήκαμε στη Μαύρη θάλασσα που ήτο πράγματι Μαύρη και πολύ φουρτουνιασμένη. Παρέλειπα να πω ότι πρώτη φορά στη ζωή μου έμπεινα σε βαπόρι. Εν τούτοις η θάλασσα δεν με έπιασε. Καίτοι σε 2-3 ημέρες ελάχιστοι ήσαν όρθιοι εν ω το πλείστον των επιβατών ήσαν ξαπλωμένοι και ξερνούσαν. Το "Κίος" καίτοι 17 χιλ. τόννων πήγαίνε σαν καρυδότσουφλο. Τόσο μεγάλη ήτο η τρικυμία. Με τρόπο έβλεπα, οσάκις ανεβαινα στο κατάστρωμα, πότε την πρύμνη και πότε την πώρα να βυθίζονται στη θάλασσα εναλλάξ και έπειτα να σηκώνονται και να κυτάνε τον συνεφιασμένο και κατάμαυρο ουρανό. Ακόμη και οι καπετανέοι του καραβιού είχαν ναυτίαν και στο Τιμόνι έμενε ένας δεκαετής Πασσάς από το Αίγιο, βαρκάρης το επάγγελμα. Εγώ έμεινα σε ένα αμπάρι και κρατιώμουνα από μια κολώνα για να μην πέσω απ' το κούνημα.

Παναγιώτη Θ. Δημόπουλου, Προσωπικό ημερολόγιο, σελ. 53

Ταξίδι με τρένο από την Οδησό προς το μέτωπο, 5/6 Μαρτίου 1919. Πολεμικές αναμνήσεις Ιάνκου Δραγούμη³

Πριν ετοιμασθούν και κινηθούν οι άνδρες, με παίρνει ο συνταγματάρχης να πάμε στο σταθμό να κανονίσουμε για τα τραίνα. Φθάνουμε στο σταθμό συνεννόησι αρκετά δύσκολη, τρεχάματα με αξιωματικούς γάλλους και ρώσους, με υπαλλήλους. Κρύο φοβερό και χιόνι στοιβαγμένο παντού. Χιονίζει δυνατά τώρα. Ύστερα από διάφορες μανούβρες το τραίνο έτοιμο προς αναχώρησι. Ευτυχώς έχουμε ένα ή δύο πολυβόλα που ήλθαν μαζί μας. Σε λίγο ακούμε ποδοβολητό και αρχίζουν τα τμήματά μας να μπαίνουν στο σταθμό. Είναι κάτασπροι από το χιόνι, φορούν τους μαυδύες τους. Η επιβίβασις αρχίζει. Το ξενύχτι με κάνει και κρυώνω περισσότερο, δεν προκάνω ούτε ένα ζεστό να πια διότι φεύγουμε αμέσως. Με τον συνταγματάρχη τραβούμε μπροστά στην ατμομηχανή. Έχει διατάξει και έχουν στήσει το πολυβόλο επάνω στη μηχανή. Δεν ξέρουμε πόσο κοντά θα βρούμε τον εχθρό. Όλα εν τάξει. Μπαίνουμε στα βαγόνια, ένα σφύριγμα και κινούμε σιγά σιγά. Τα βαγόνια των ρωσικών τραίνων είναι πελώρια, η γραμμή είναι διπλασία από τες συνήθεις ευρωπαϊκές γραμμές. Μέσα στα βαγόνια υπάρχουν πελώριες σόμπες, αλλά ήταν σβηστές. Κοιτάζω από το παράθυρο, ο κάμπος δεξιά και αριστερά είναι ατέλειωτος, δεν βλέπει κανείς τίποτε, ούτε δέντρο, ούτε σπίτι, τίποτε παρά χιόνι και έναν ουρανό μαύρο. Χιονίζει τώρα δυνατά. Τύρω

1. Ταγματάρχης, διοικητής του I Τάγματος του 34ου Συντάγματος Πεζικού.

2. Λοχίας του III Τάγματος του 7ου Συντάγματος Πεζικού.

3. Ανθυπολοχαγός του 3ου Λόχου του I Τάγματος του 3ου Συντάγματος Πεζικού.

μου οι αξιωματικοί άλλοι έχουν τα γυαλιά τους και ερευνούν τον ορίζοντα, άλλοι μιλούν χαμηλοφώνως. Τα γεγονότα της νυκτός, η ξαφνική μας αναχώρησης, μας έχει κάνει εντύπωση και τα 'χουμε, σα λιγάκι χαμένα. Ατομικώς νυστάζω αγριώς και έχω φοβερή λιγούρα, σκέπτομαι πότε θα ξανακοιμηθώ.

Π. Α. Ζάννα (επιμ.), *Εκστρατεία στη Μεσημβρινή Ρωσία 1919*, σελ. 44

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ

Βόρεια του σταθμού της Σέρμπκας, 9 Μαρτίου 1919. Πολεμικές αναμνήσεις Ιάνκου Δραγούμη

Για δευτέρα φορά η μπόμπα είναι έτοιμη. Έχω ακόμη αμφιβολίες. Ομολογώ ότι περιμένω με αγωνία το άναμμα. Ο Pottin σκύβει και ανάβει το φυτόλι.

Πέντε λεπτά θα πέρασαν ή τόσα μου φάνηκαν. Έξαφνα μια πελώρια λάμψη φάνηκε μπροστά, ένας φοβερός κρότος συνετάραξε τον αέρα. Βλέπω πελώρια σίδηρα να πετούν στον αέρα. Βλέπω τη γέφυρα να κόβεται σε δύο μεριές, τες γραμμές να στραβώνουν, τες δύο κολόνες κοντά στη βάση να σπάζουν σαν παιγνίδια. Εντελώς αλησμόνητη στιγμή! Ο Pottin γελάει ολόκληρος. Ζητωκραυγάζουμε όλοι ξεχνώντας και εχθρό και όλα.

Π. Α. Ζάννα (επιμ.), *Εκστρατεία στη Μεσημβρινή Ρωσία 1919*, σελ. 51

Ανδρείβεβα, 18 Μαρτίου 1919

Εις το δικό μου μικρό τμήμα επετέθησαν ως επί το πλείστον ιππείς, πώς δεν μας συνέλαβον όλους αιχμαλώτους είναι θαύμα. Άρχισε ένας αγώνας εκ του συστάδην κυριολεκτικώς, Ανεμίχθημεν μετά των ιππέων ιδίως, εχρησιμοποίησα πολλάκις το πιστόλι μου. Για μια στιγμή μάλιστα ακούω έναν εύζωνο να μου φωνάζει, «Φυλάξου κ. Λοχαγέ». Ήτο ένας ιππέυς ο οποίος μου επιτίθετο μ' ένα δόρυ (σαν να είμεθα στην αρχαιότητα). Είχον οι ιππείς, εκτός των βραχυκάνων όπλων και δόρατα προσδεδεμένα με ιμάντας με τα οποία κτυπούσαν και τα απέσυραν. Αυτός λοιπόν ο ιππέυς κραδαίνων το δόρυ του μου επιτέθη, έστρεψα με την φωνήν του ευζώνου, ο οποίος εκτυπήθη και αυτός από άλλον ιππέα με σπάθην εις το πρόσωπον. (Μετά πέντε έτη του συνήτησα στη Λαμία και δεν του εγνώρισα, είχε παραμορφωθεί ο δυστυχής, μόλις μου είπε ποιος ήτο συνεκινήθην πολύ, τον επήρα και φάγαμε αναμνηθέντες την τραγωδίαν της ημέρας εκείνης).

Γεώργιου Χριστόπουλου⁴, *Κάποιες άλλες εποχές. Αναμνήσεις από τον στρατό. Βαλκανικοί Πόλεμοι - Ουκρανία - Μ. Ασία, Αθήνα 1984*, σελ. 89-90

Περιοχή Μαλ Μπουγιαλικ, 23 Μαρτίου 1919. Αναμνήσεις Νικολάου Πλαστήρα⁵

Και χωρίς διαταγμόν ιππέαυ και καλπάζων παρουσιάζομαι εις το εφεδρικόν μου τάγμα, που ευρίσκετο εις 300 μέτρα μακράν του σταθμού διοικήσεώς μου κεκαλυμμένον όπισθεν της σιδηροδρομικής γραμμής και είπα: «Σηκωθήτε επάνω! Παιδιά είμαστε κυκλωμένοι, δεν μας σώζει τίποτε παρά μια αντεπίθεσις. Θέλω να μου κυνηγήσετε αυτό το παλιάσκερο των Μπολσεβίκων μόνον 500 μέτρα και σας υπόσχομαι ύστερα απ' αυτό να σας σώσω». Τίποτε άλλο δεν είπα ούτε τους άφησα δευτερόλεπτα να σκεφθούν, αλλά εμπήκα μπροστά και τους φώναξα δυνατά: «Εμπρός τροχάδην!». Άνοιξαν τρέχοντες οι τρεις λόχοι διά να λάβουν τας αποστάσεις προς ακροβολισμόν. Τους ρίπτω εις το κενόν μέτωπον του συντάγματος Κονδύλη. Εις απόστασιν 500-600 μέτρων έρχονται αντιμέτωποι των ανυπόπτως προχωρούντων εχθρικών τμημάτων, τα οποία αιφνιδιασθέντα εκ της ορμητικής αυτής επιθέσεως τρέπονται εις άτακτον φυγήν. Οι ευζώνοι τους ακολουθούν κατά πόδας.

Π. Α. Ζάννα (επιμ.), Νικόλαος Πλαστήρας, *Εκστρατεία Ουκρανίας 1919, Κίνημα 6ης Μαρτίου 1933, Αλληλογραφία, Αρχείο της Π.Σ. Δέλτα Β'*, εκδόσεις Ερμής, Αθήνα 1979, σελ. 36-37

Έξω από την Οδησό, 25 Μαρτίου 1919

Μετά πορείαν ολίγης ώρας αντελήφθημεν ότι ίλη Ρώσων ιππέων ήρχετο εκ της πόλεως επάνω μας και τούτο διότι οι άνδρες της παρεσπόνδισαν και ήθελαν να μας καταδιώξουν. Ασφαλώς εις ολίγα λεπτά της ώρας θα μας πετσόκοβαν οι ιππείς αυτοί αλλά κατά σύμπτωσιν δίπλα μου εβάρδιζε μία διμοιρία Γάλλων Σενεγαλέζων αρσατάδων με φέσια κόκκινα οι οποίοι αμέσως επέταξαν τους γυλιούς των και

4. Λοχαγός, διοικητής του 7ου Λόχου του II Τάγματος του 5/42 Συντάγματος Ευζώνων.

5. Έχοντας το βαθμό του αντισυνταγματάρχη διετέλεσε διοικητής του 5/42 Συντάγματος Ευζώνων.

οχυρώθησαν όπισθεν της μάνδρας παρακειμένης επαύλεως, βάλλοντες δε πυρρά ομάδόν, κατέρριψαν αρκετούς υπείς Ρώσους και τούτο τους ηνάγκασε να παύσουν την δίωξίν μας. Έτσι εσώθη τότε η ζωή μου χάρις εις την τυχαίαν παρουσίαν των Σενεγαλέζων.

Παναγιώτη Θ. Δημόπουλου, Προσωπικό ημερολόγιο, σελ. 56

Ποταμός Δνεϊστερος, 29 Μαρτίου 1919

Την 4η ημέρα το πρωί φτάσαμε στον ποταμό Δνεϊστερο. Το Σύνταγμα μου ήταν πρώτο. Περάσαμε την κυρίαν κοίτην του ποταμού και ακολούθως πολλά χιλιόμετρα βαλτώδη εις τα οποία εκολούσαμε και τα κάρρα έπρεπε να τα σπρώξωμε να ξεκολήσουν. Έτσι το βράδυ φτάσαμε στην απέναντι όχθη του ποταμού όπου ήτο η Βεσσαραβία και όπου επροοριζόμεθα να μείνωμε. Ξαπλώσαμε και κοιμηθήκαμε στη χλόη στο κρύο και το πρωί που ξυπνήσαμε είδαμε ότι ακόμη περνούσαν τα τελευταία τμήματα του 34ου Συν/τος που ήτο οπισθοφυλακή. Εκεί στους στρατιώτες του 34ου είδα και τον συνομηλικόν μου εκ Ριζομύλου σχεδόν γείτονά μου, Τάκην Παπαδημητρίου, στρατιώτην. Το ποτάμι είχε πλημμυρίσει όλη την νύχτα και έτσι οι Μπολσεβίκοι που μας ακολουθούσαν έμειναν απέναντι. Σημειώτέον ότι τα τελευταία τμήματα πέρασαν τα έλη μεσ στο νερό έως το στήθος περίπου όπως μου έλεγε ο Τάκης και όπως τους είδα βρεμένους. Μαζύ μας ήταν και Γάλλοι οι οποίοι έβριζαν τον τότε πρωθυπουργόν τους Κλεμανσώ (τον τίγρι).

Παναγιώτη Θ. Δημόπουλου, Προσωπικό ημερολόγιο, σελ. 57

ΑΓΡΙΟΤΗΤΑ ΠΟΛΕΜΟΥ

Λιμάνι Οδησσού, 20 ή 21 Φεβρουαρίου 1919

Κατά το μεσημέρι αρράξαμε στο μεγάλο λιμάνι που ήτο γεμάτο τεράστιες αποθήκες που προπολεμικάς ήσαν σιταποθήκαι πάντοτε πλήρεις και τώρα άδειες. Άφθονες βαρκούλες μας περιεκύκλωσαν από πειναλέους Ρώσους που ζητούσαν ... φωμί. Φυσικά φωμί δεν είχαμε εμείς αλλά γαλέτες και της εκάναμε κοματάκια και τα ρίχναμε στα βρωμόνερα του λιμανιού και παρ' όλα ταύτα οι πειναλέοι τα κατεβρόχθιζαν. Τούτο μας έκαμε μεγάλη εντύπωση.

Παναγιώτη Θ. Δημόπουλου, Προσωπικό ημερολόγιο, σελ. 54

Ανδρείέβκα, 17 προς 18 Μαρτίου 1919. Αναμνήσεις Νικολάου Πλαστήρα

Δυστυχώς όμως όλοι οι τραυματία είχαν φονευθή ένας μόνον εύζωνας με τραύμα του ποδός προσπονηθείς τον νεκρόν διέφυγε προς στιγμήν τον θάνατον, αλλ' όταν ένας ερυθρός στρατιώτης ηθέλησε να του αφαιρέση το αμπέχωνο και απεκάλυψε ότι ήτο ζωντανός του επυροβόλησε εις το πρόσωπον και η σφαίρα ετρύπησε τας δύο παρειάς. Ο εύζωνας αυτός ευρέθη μετ' ολίγον αναίσθητος και ενομήσθη νεκρός αλλ' ανεκαλύφθη παρὰ του ιατρού ότι είχε σημεία ζωής και με τας σχετικές ενέσεις επανήλθε εις την ζωή και διακομισθείς εις το χειρουργείον εθεραπεύθη αργότερον εντελώς. Αυτός όταν συνήλθε διηγείτο την αγριότητα με την οποίαν συμπεριφέρθησαν οι ερυθροί στρατιώται προς τους τραυματίας τους οποίους κατέσφαζαν.

Π. Α. Ζάννα (επιμ.), Νικόλαος Πλαστήρας. Εκστρατεία Ουκρανίας 1919, σελ. 30

Σέρμπκα, Μάρτιος 1919. Πολεμικές αναμνήσεις Ιάνκου Δραγούμη

Θυμούμαι ένα δραματικό επεισόδιο. Ήταν αστόγευμα όταν μας επανήλθον εις διάστημα ολίγων ωρών δύο περίπολοι. Η πρώτη αποτελείτο από έλληνα αξιωματικό του πυροβολικού έφιππο με ολίγους άνδρας. Κατόρθωσε να μπει σε δύο χωριά χωρίς να τον καταλάβουν. Στο τρίτο χωριό, κατειλημμένο από τον εχθρόν, τον εκνήγησαν οι Μπολσεβίκοι και μετά αρκετάς περιπετειάς, μας έφθασε το αστόγευμα κατάκοπος.

Η δευτέρα περίπολος αποτελείτο από δύο γάλλους chasseurs, φορούσαν ανοικτή βίε στολή και νομίζω κόκκινες culottes.

Ήταν βραδάκι όταν είδα τον ένα να πλησιάζει. Είχε ύφος τελείως εξαντλημένου ανθρώπου, μόλις εστέκετο. Τον επήγα στον συνταγματάρχη και με κόπο έκανε την αναφορά του.

Φαίνεται ότι σ' ένα χωριό απ' έξω τούς εκνήγησαν οι Μπολσεβίκοι και τους επυροβόλησαν. Το άλογο του συντρόφου του εκτυπήθη και έπιασαν το σύντροφό του. Αυτός εγλύτωσε καλπάζων το άλογό του. Τον παρελάβαμε και τον δώσαμε φαΐ, αλλά τόσο φοβερό κλονισμό είχε πάθει το νευρικό του σύστημα, ώστε εντός δύο ωρών ετρελλάθηκε εντελώς και αναγκάσθηκα να τον δέσουν. Συνεχώς έχουμε δράματα γύρω

μας και περιοτιχοούμεθα από μίαν ατμοσφαιράν δράματος, σαν εφιάλτης. Ίσως συντείνει και το συνεχές χιόνι, το κρύο και η απέραντη πεδιάδα.

Π. Α. Ζάννα (επιμ.), *Εκστρατεία στη Μεσημβρινή Ρωσία 1919*, σελ. 53-55

ΑΠΩΛΕΙΣ

Σέρμπκα, Μάρτιος 1919. Πολεμικές αναμνήσεις Ιάνκου Δραγούμη

Την επαύριο έχουμε λιακάδα και ηλιαζόμεθα. Προ ολίγου μας έφεραν έναν τραυματία από το αριστερό. Ο αξιωματικός έκαμε κάποια κίνηση στρατιωτών την ημέραν (έπρεπε να γίνει την νύχτα). Ο εχθρός εβρήκε το στόχο και η οβίδα έπεσε μέσα στο πρόσωμα. Εσκοτώσε δύο ή τρεις. Ο τραυματίας είναι μπροστά μου, του δίνουμε νερό. Είναι βουτηγμένος στο αίμα, το τραύμα είναι στο πάνω μέρος του μηρού. Υποφέρει πολύ αλλά είναι πολύ γενναίος. Βοηθούμε τον ιατρό ο οποίος τον επιδένει. Φαίνεται ότι έδειξε λαμπρή διαγωγή. Ο συνταγματάρχης πλησιάζει και μου λέγει να του πάρω το όνομα διά παρασημοφορία. Μου φαίνεται τέτοια ειρωνεία μπροστά στην αγωνία του ξαπλωμένου τραυματίου. Πολύ δύσκολα συνηθίζει κανείς σε τέτοια θέαματα, όσο συνηθισμένα και αν μας έχουν γίνει πλέον.

Π. Α. Ζάννα (επιμ.), *Εκστρατεία στη Μεσημβρινή Ρωσία 1919*, σελ. 55

Σέρμπκα, 13 Μαρτίου 1919. Πολεμικές αναμνήσεις Ιάνκου Δραγούμη

Ευτυχώς οι στρατιώται ήσαν σε τάξι μάχης στην κορυφή της σιδηροδρομικής γραμμής. Ο εχθρός επωφελείται από την ομίχλη και μας έχει πλησιάσει περι τα τετρακόσια μέτρα. Τον εχθρό τον διεκρίναμε στα τετρακόσια μέτρα μια στιγμή που ακαίωσε η ομίχλη, αρκετά καθαρά. Δεν επερίμενα την ομοβροντία και στεκόμωνα όρθιος, στο πλάι μου ένας στρατιώτης νομίζω και αυτός όρθιος, και κάτι του έλεγα, έξαφνα ακούω ένα «ωχ» πόνου και ο στρατιώτης κυλιέται χάμα. Σκύβω να τον δω, επέταξε το όπλο του και βασιτάει το δεξι του χέρι. Μια σφαίρα τού το έχει κάνει θάλασσα, είναι βουτηγμένο στο αίμα και έχει χάσει το μικρό του δάκτυλο. Δεν ξέρω γιατί αρπάζω το όπλο του και το σηκώνω για να πυροβολήσω. Ετοιμαζόμουν να ριζώ. Το τουφεκίδι είχε ανάψει, οι δικοί μας πολεμούσαν στην εντέλεια με απόλυτο ψυχραιμία. Είχαμε καρφώσει τον εχθρό στα τετρακόσια μέτρα. Θα είχε πάθει νίλα διότι δεν επροχώρησαν να μας κάμουν έφοδο με τη λόγχη. Προτού ριζώ την τουφεκιά με αγγίζει στον ώμο ένας αγγελιαφόρος. Διαταγή από τον συνταγματάρχη να πάω να ειδοποιήσω τα γαλλικά κανόνια να αρχίσουν το πυρ. Ο στρατιώτης που πληγώθηκε στο πλάι μου έχει μισοδέσει το τραύμα του. Τού επιστρέφω το όπλο του και ξεκινώ να εκτελέσω τη διαταγή.

Π. Α. Ζάννα (επιμ.), *Εκστρατεία στη Μεσημβρινή Ρωσία 1919*, σελ. 56-57

Σέρμπκα, 14 Μαρτίου 1919. Πολεμικές αναμνήσεις Ιάνκου Δραγούμη

Η πρώτη αυτή επίθεσις έχει θύματα. Βλέπω και μας πλησιάζει ένας αυθυπολοχαγός, έχει το κεφάλι του δεμένο, μας χαιρετά και μας λέγει ότι ετραυματίσθη προ ολίγων λεπτών. Η σφαίρα ευτυχώς επέρασε ξυστά και του έκανε επιτόλαιο τραύμα. Μολταυτά οι επιδέσμοι του είναι καταματωμένοι. Σιγά σιγά, ανά ένας και ανά δύο αρχίζουν και μας έρχονται τραυματία. Οι γιατροί είναι έτοιμοι και έχουν εγκαταστήσει πρόχειρο χειρουργείο στο ερημόσπιτο. Κάποια διαταγή με στέλνει μια στιγμή στο χειρουργείο. Το θέαμα είναι, για μένα τουλάχιστον, απάισιο, κάνουν προχείρους επιδέσμους στους τραυματίας και η αίθουσα είναι γεμάτη αίματα, επιδέσμους και τραυματίας. Αυτή τη στιγμή μας φέρνουν έναν εύζανο. Λεβέντης, ήλθε χωρίς βοήθεια, έχει τραύμα στο υλογάστριο, ευτυχώς επιτόλαιο. Ομιλεί και μας διηγείται με τη μεγαλύτερη ψυχραιμία πώς τραυματίσθηκε.

Π. Α. Ζάννα (επιμ.), *Εκστρατεία στη Μεσημβρινή Ρωσία 1919*, σελ. 58

Σέρμπκα, 14 Μαρτίου 1919. Πολεμικές αναμνήσεις Ιάνκου Δραγούμη

Το βράδυ ο σταθμός μετά τη μάχη παρουσίαζε πολύ δραματικό θέαμα. Έχουμε μεταφέρει μέσα στο θεατράκι του σταθμού τους βαρέως τραυματισμένους. Πληγωμένοι στο κεφάλι, πολλοί είναι ετοιμοθάνατοι, τους έχουμε τυλίξει στους μανδύας και τους κάνουμε ό, τι μπορούμε για να είναι τουλάχιστο αναπνευστικά ξαπλωμένοι. Από κάτω έχουμε βάλει κουβέρτες. Τους κοιτάζω τώρα μέσα στο ημίφως, μερικοί έχουν ήδη αποθάνει, τους έχουμε στη σειρά κάτω από τη σκηνή την υφωμένη του

θέατρον. Το μεγάλο hall έχει γίνει πρόχειρο χειρουργείο και στη μέση σ' ένα μεγάλο τραπέζι περνούν ένας ένας οι τραυματῆαι και ο ιατρός τούς επιδένει προχειρώς. Από κει οι ελαφρώς πάνε στα τμήματά τους, δεν ξέρω πού, τους βαρέως βάζουμε στο θέατρο.

Π. Α. Ζάννα (επιμ.), Εκστρατεία στη Μεσημβρινή Ρωσία 1919, σελ. 60

ΗΡΩΙΣΜΟΣ - ΙΔΑΝΙΚΑ

Σταυρός Χαλκιδικής, Δεκέμβριος 1918. Σημειώσεις Κωνσταντίνου Βλάχου

Ενθουμούμαι, μεταξύ άλλων, μικρόν στρατιωτάκον αδυνατισμένον και καχεκτικόν, υπηρετούντα εις το I Τάγμα τού 34ου Πεζικού Συντάγματος, ο οποίος ήτο γνωστός εις όλους με το παρατσούκλι - ο Μαννάβης - (διότι εμμείτο θαυμάσια την φωνήν τού εν τη πόλει πλαουδίου και διαλαλούντος το εμπόρευμά του Μαννάβη και όστις ήτο τόσοσ συμπαθής διά την χάριν και καμικότητα του ταλέντου του αυτού, ώστε καίτοι πολλάκις και κατά την νύκτα, μετά την αποχώρησιν, εις την σιωπήν του καταυλισμού, ξεφώνιζεν τις μελιτζάνες και τα κολοκυθάκια του κλπ., εντούτοις παρ' ουδενός εκακίζετο). Ήτο ασθениκός και πατήρ τεσσάρων τέκνων, όταν επληρορορήθη ότι θα απεμακρύνετο, προσήλθεν επανειλημμένως με δάκρυα εις τον διοικητήν του I Τάγματος, ζητών να μην απομακρυνθή. Ο ταγματάρχης επεισθη και τον διέγραψαν από την κατάστασιν. Έκαμε καλά ή κακά; Αυτός ο αφανής σκοπιανεύς της εθνικής ιδέας δεν ξαναγύρισε! Έπεσε στη Χερσώνα και ξεφύχησε με της Ελλάδος τ' όνομα στην τελευταία του πνοή!

Π. Α. Ζάννα (επιμ.), Εκστρατεία στη Μεσημβρινή Ρωσία 1919, σελ. 104

Χερσώνα, 17 Φεβρουαρίου 1919. Σημειώσεις Κωνσταντίνου Βλάχου

Ο τελευταίος, στρατιώτης Μαμάης Κ, εκ Κυκλάδων, σαλπικτής του 1ου Λόχου I Τάγματος, ήτο σύνδεσμος την ημέραν αυτήν της διμοιρίας του (αυθυπολοχαγού Μητσόπουλου) παρά τω διοικητή του πρώτου λόχου. Όταν ο διοικητής τού 1ου Λόχου επληρορορήθη ότι ο Μητσόπουλος έπεσεν διέταξε να μεταφερθη το πτώμα του εις τον σιδηροδρομικόν σταθμόν, αλλά το πτώμα του δεν ανευρίσκετο. Τότε διέταξε να συγκροτηθή μία ειδική περίπολος προς ανεύρεσίν του. Την διαταγήν αυτήν την ήκουσεν ο παρακειμένος σύνδεσμος Κ. Μαμάης και παρεκάλεσε τον λοχαγόν του να μη στείλη περίπολον, αλλ' ότι ανελάμβανε αυτός ο ίδιος να του ανεύρη επειδή τον αγαπούσε πολύ. Ήτο ήδη νύκτα όταν ανεχώρησε. Μετά τινα ώραν ο λοχαγός ήκουσε πυροβολισμούς προς την κατεύθυνσιν ην είχε λάβει ο Μαμάης και απέστειλε μίαν περίπολον, η οποία μετ' ολίγον προσεκόμισε το πτώμα του Μητσόπουλου, και επί του πτώματός του ανεύρεν αιμόφυρτον τον Μαμάην μόλις αναπνέοντα. Τον έφεραν και αυτόν. Είχεν δύο τραύματα. Ένα διά λόγχης εις την κοιλίαν και ένα άλλο από βλήμα τυφεκίου στο κεφάλι. Ο λοχαγός έσκυψε και φίλησε πρώτα το πτώμα του Μητσόπουλου και έπειτα το μέτωπο του Μαμάη, ο οποίος αφού άνοιξε λίγο τα μάτια και είδε το λοχαγό του είπε: «Κράτησα το λόγο μου». Ένας εμετός από αίμα τού ήλθε στο στόμα και εξέπνευσε. Είχε έλθει στα χέρια με εχθρική περίπολο.

Π. Α. Ζάννα (επιμ.), Εκστρατεία στη Μεσημβρινή Ρωσία 1919, σελ. 114-115

Χερσώνα, 24 Φεβρουαρίου 1919. Σημειώσεις Κωνσταντίνου Βλάχου

Είναι πλέον συγκεκριμένη και σαφειστάτη η κατάστασις. Και τίθεται πλέον το στυγνόν ερώτημα, πώς θα κρατήση ακόμη το ηθικόν μας ώστε να υπάρξη η ψυχική δύναμις για να προσφερθούν (από όλους) αι θυσίαι εκείναι, αι επιβαλλόμεναι εις τας περιπτώσεις αυτάς, όπως διασωθή η τιμή των ελληνικών όπλων και του ελληνικού ονόματος. Αμέσως μετ' ολίγον ο διοικητής του I Τάγματος καλεί τους διοικητάς των λόχων και τινων τμημάτων και εκθέτει εις αυτούς σαφώς την κατάστασιν. Φυσίγρια έχομεν μέχρι της νυκτός. Να συλληφθώμεν ζώντες δεν αρμόζει εις στρατιώτας σαν και μας. Η έξοδος διά της λόγχης επιβάλλεται. Ούτω και μόνον θα εσώζετο των ελληνικών όπλων η τιμή. Απαξάπαντες, με σταθερότητα και αποφασιστικότητα εντίμων στρατιωτών, απεδέχθησαν την διαταγήν του ταγματάρχου των.

Π. Α. Ζάννα (επιμ.), Εκστρατεία στη Μεσημβρινή Ρωσία 1919, σελ. 127

Ανδρείβεκα, 18 Μαρτίου 1919

Σε μια στιγμή που παρακολουθούσα την αντίπαλον γραμμήν, πίπτει ο πλησίον ιστάμενος επιλοχίας του λόχου Λιαρομάντζος, βληθείς εις την καρδίαν. Ίσως να ήμην εγώ η αφορμή, διότι ιστάμην όρθιος και θα

επιροβόλησαν εμένα και επέτυχον του ιστάμενου γουουπετή επιλοχίαν, εις τον οποίον έλεγα προ ολίγων στιγμών να πέση πρηνής και φαίνεται δεν έπραξε τούτο. Έκει που περιέτρεχα την γραμμήν βλέπω του σαλπικτήν του λόχου Κορτέσην (εξ Ευρυτανίας) νεκρόν. Θυμήθηκα αμέσως τον αδελφόν του, υπηρετούντα εις τον λόχον, και φοβηθείς μη τυχόν συμβή και εις αυτόν κάνα ατύχημα και σκοτωθούν και τα δύο αδελφια, διέταξα ένα δεκανέα να ειδοποίηση τον αδελφόν του να φύγη αμέσως από την γραμμήν της μάχης εις την εφεδρείαν του Συν/τος. Ποία όμως υπήρξε η έκπληξις μου το βράδυ οπόταν επληροφορήθην ότι εφρονεύθη και ούτος. Αγανακτισμένος εκάλεσα τον δεκανέα και τον ηρώτησα γιατί δεν τον ειδοποίησε να φύγη — έτοιμος να τον δείρω. Ο δεκανεύς διεμαρτυρήθη και μου απάντησε: «Κε Λογαχέ ρωτήσητε όλους τους άνδρες της διμοιρίας, εγώ του είπα ότι κατά διαταγήν σας να φύγη, αλλ' αυτός δεν ηθέλησε, μου απήντησε ότι θέλει να πολεμήση να εκδικηθή τον θάνατον του αδελφού του». Πολύ με συνεκίνησε η απάντησις του πεσόντος Κορτέση, και τώρα ακόμη όταν το θυμάμαι πολύ με συγκινεί ο ηρωισμός των δύο αυτών αδελφών. Αιωνία των η μνήμη. Υπήρξαν πραγματικά ήρωες. Αυστηρώς δεν γράφονται οι ηρωισμοί των στρατιωτών.

Γεώργιου Χριστόπουλου, Κάποιες άλλες εποχές, σελ. 88

ΔΥΣΧΕΡΕΙΕΣ

Σιδηροδρομικός σταθμός Μπουγιαλίκ, νύχτα 13/14 Μαρτίου 1919. Πολεμικές αναμνήσεις Ιάνκου Δραγούμη
Το βράδυ της υποχωρήσεως, όταν μπήκαμε στο χωριό, βρήκαμε τμήματα από την στρατιά του *Дениκין*, δηλαδή Λευκούς Ρώσους. Ευρέθηκα στοιβαγμένος με ένα πλήθος Ρώσους και Έλληνας σε ένα πολύ μικρό δωμάτιο του σταθμού. Επέσαμε να κοιμηθούμε ο ένας επάνω στον άλλο, σπασμένοι από την κούρασιν. Μάς επήρε ο ύπνος αμέσως. Εξύπνησα μετά ολίγες ώρες με ένα τρομερό βάρος στο στήθος μου, το οποίον μου είχε φέρει εφιάλτην. Είχαν μπει και άλλοι Ρώσοι τη νύχτα και ένας πελώριος στρατιώτης είχε πέσει επάνω μου και ροχάλιζε, μία μπότα μεγάλων διαστάσεων ακουμπισμένη στο στήθος μου. Κατόρθωσα με δυσκολία να τον βγάλω από πάνω μου. Πέρασαμε κακή νύχτα, λόγω του συνωστισμού και της φρικτής ατμοσφαιράς.

Π. Α. Ζάννα (επιμ.), Εκστρατεία στη Μεσημβρινή Ρωσία 1919, σελ. 57-58

Νυχτερινή πορεία προς Ντάλνικ, 23/24 Μαρτίου 1919. Αναμνήσεις Νικολάου Πλαστήρα
Μόλις δε κατά την 1ην μετά το μεσονύκτιον καταρωθήθη να τεθή εις κίνησιν το σύνταγμα. Η πορεία αυτή υπήρξε φρικωδώς εξαντλητική. Εγένετο υπό τους χειρότερους όρους, σκότος, βροχή, λάσπη, επαπειλημένα στάσεις λόγω συνωστισμού των διαφόρων φαλάγγων επέφερον πλήρη την απογοήτευσιν των ανδρών. Ο ίδιος μη αντέχων εις την αϋπνίαν παρεκάλεσα τους δύο εφίππους γάλλους αγγελιαφόρους να βαδίζουν εκατέρωθεν εμού και να με υποστηρίζουν όπως ήμην πεσμένος επάνω στην σέλλα του αλόγου για να κοιμηθώ. Και πράγματι ο τρόπος αυτός υπήρξε σωτήριος δι' εμέ, διότι έτσι εκοιμήθηκα αρκετά κατά την πορείαν, ώστε να ανακτήσω τας δυνάμεις μου.

Π. Α. Ζάννα (επιμ.), Νικόλαος Πλαστήρας. Εκστρατεία Ουκρανίας 1919, σελ. 43

Νυχτερινή πορεία προς Μέγα Λίμπενταλ, 24/25 Μαρτίου 1919. Αναμνήσεις Νικολάου Πλαστήρα
Όταν εσηκώθηκα το σύνταγμα ήταν έτοιμο προς εκκίνησιν. Είχα ανακτήσει με τον ύπνον αυτόν όλες μου τας δυνάμεις. Η πορεία ήρχισε περί την δύσιν του ηλίου. Η νύχτα ήταν ομιχλώδης και ψυχρά. Έπρεπε να φθάσωμε σε κάποιο χωριό, αλλά λόγω της ομίχλης εστάθη αδύνατον να το ανακαλύψωμεν. Είχαμε χάσει το δρόμο και περιφερόμεθα εις τους αγρούς επί αρκετήν ώραν. Και δια να μη καταπονήται ασκόπως το σύνταγμα διέταξα καταυλισμόν επί τόπου περί την 1ην ώραν μετά το μεσονύκτιον. Το πρωί όταν εξυπνήσαμε είδαμε ότι είμεθα 1000 μέτρα έξωθεν του χωρίου.

Π. Α. Ζάννα (επιμ.), Νικόλαος Πλαστήρας. Εκστρατεία Ουκρανίας 1919, σελ. 44

Σιδηροδρομικός σταθμός Μπουγάζ, κοντά στη γέφυρα του ποταμού Δνεϊστερου, 29 Μαρτίου 1919

Αναμνήσεις Νικολάου Πλαστήρα

Ολίγον προ της δύσεως του ηλίου το σύνταγμα συνεκεντρώθη και κατηυλίσθη παρά τον σιδηροδρομικόν σταθμόν ο οποίος δεν θα απείχε πλέον των 2-3 χιλιομέτρων από την γέφυραν του Δνεϊστερου. Ενομίσαμεν πως εκεί θα εύρωμεν τρόφιμα αλλά δεν υπήρχε τίποτε. Το φωμί που ήτο εκεί το πήραν όλο τα γαλλικά τμήματα που είχα προηγηθή. Αισθανόμεθα όλοι μια πείνα φοβερή. Ο Μανέτας, ο

Κουδύλης και εγώ εμείναμε σ' ένα δωμάτιο ενός σχολείου, που έμενε η δασκάλα η οποία αφού μας το παρέδωκε πήγε στο χωριό. Από το παράθυρο διακρίνομε έναν εύζωνα ο οποίος κρατούσε στα χέρια του ένα πακετάκι καπνό και διασκεδάζαμε μ' αυτόν, διότι προσπαθούσε να συνηνοηθή με κάποιον γάλλο στρατιώτη για να ανταλλάξη τον καπνό του με κουραμάνια. Έκαμε του κόσμου τας κινήσεις, με τα χέρια, με το κεφάλι, με το στόμα για να δώση να καταλάβη ο γάλλος στρατιώτης τι ζητούσε. Επί τέλους τον κατάφερε και πήρε την κουραμάνια και έτρεξε στην παρέα του για να την μοιραστή. Έννοείται ότι και ημείς εξηλέφαμε τη στιγμή εκείνη την τύχη του εύζωνα. Μας είχε θερίσει η πείνα και δεν είχαμε τίποτε να βάλωμε στο στόμα. Είς το δωμάτιο που μέναμε ήταν ένα ράφι που είχε η δασκάλα τα καφκοκούτια της που έκανε τον καφέ. Τα κυττάξαμε και υπήρχε μόνον ολίγος τριμμένος καφές. Δεν είναι δυνατόν, λέγω, θα υπάρχη και ζάχαρη κάπου. Έφραξα στο ντουλάπι αλλά τίποτε δεν ευρέθη. Έσκυφα κάτω από το κρεβάτι και είδα μια χαρτοσακκούλα. «Εύρηκα», φωνάζω, χωρίς να με πιστέψουν. Έπροχώρησα εις το βάθος και επήρα από τη σακκούλα 5-6 κομμάτια τετράγωνα ζάχαρη και τα εμοιραστήκαμε οι τρεις. Κατόπιν επαναλαμβάνω την κίνηση για να πάρω και άλλα κομμάτια. Τη στιγμή όμως που είχα χαθή ολόκληρος κάτω από το κρεβάτι, ο Μανέτας εκτύπησε την πόρτα και ο Κουδύλης εφώναζε «εμπρός». Νομίζοντας εγώ ότι θα είναι η δασκάλα ετοσκιόστηκα για να βγω από το κρεβάτι και από τη βιασύνη μου εχτύπησα το κεφάλι. Έννοείται ότι εσκάσαμε στα γέλια όλοι.

Π. Α. Ζάννα (επιμ.), Νικόλαος Πλαστήρας, Εκστρατεία Ουκρανίας 1919, σελ. 45-46

ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΟΤΗΤΑ

Άχεμπετ, Απρίλιος 1919. Αναμνήσεις Νικολάου Πλαστήρα

Με ολίγα γυμνάσια και περισσότερα παιγνίδια συνοδευόμενα και με διδασκαλίαν απέκτησε το σύνταγμα εντός ολίγων ημερών την συνεκτικότητά του και το ηθικόν.

Είχε οργανωθή από δύο ειδικούς αξιωματικούς αθλητικόν τμήμα, και από άλλον, τμήμα χορωδίας. Και το αθλητικόν τμήμα αργότερον εξελίχθη αλματικώς και επαρουσίασε πρωταθλητάς αναδειχθέντας νικητάς και εις Παμικρασιατικούς και εις Πανελληνίους αγώνας. Από δε εξ αυτών προεκρίθησαν και εστάλησαν εις τους Ολυμπιακούς της Αμβέρσας και κατόπιν των Παρισίων. Η δε χορωδία συνεπληρώθη συν τω χρόνω με μαυδολινιάταιν από 20 και πλέον όργανα.

Είς το Άχεμπετ το σύνταγμα παρέμεινε περί τον μήνα και οι άνδρες επερνούσαν τον καιρό τους με ευχαρίστους απασχολήσεις εις τον αθλητισμόν, τα παιγνίδια και τα τραγούδια.

Π. Α. Ζάννα (επιμ.), Νικόλαος Πλαστήρας, Εκστρατεία Ουκρανίας 1919, σελ. 51

Χωριό Κροκμάζ, 6-7 Απριλίου 1919

1919 6 Απριλίου Μεγάλο Σάββατο. Από πρωίας ησχολήθην εις την πλήσιν της λινοστολής μου, μ.μ. ησχολήθην εις τον εξωραϊσμόν και διακόσμησιν τετραγώνου τινός χαραχθέντος καταλλήλως διά την συνεστίασιν των ανδρών του λόχου κατά το Πάσχα. Ψυσιτίον π.μ. κρέας σουπτα, μ.μ. κονσέρβα.

1919 7 Απριλίου ημέρα Κυριακή του Πάσχα. Από πρωίας ήρχισε η διακόσμησις και ο εξωραϊσμός, έκαστος δε κατέλαβε την θέσιν του. Περὶ ὥραν 10ην ακρικνεῖται ο Αντ/γος Διοικητής του Α' Σώματος Στρατοῦ ΝΙΒΕΡ Κων/νος, ο Υποσ/γος Βλαχόπουλος Νικόλαος Διοικητής ΙΙ μεραρχίας και ο Συντ/ρχης Γαργαλίδης Διοικητής μεραρχιακού πεζικού, ο Σωματάρχης με εφώναζε προς σύγκρουσιν των ὤων, ετισούγκρισα και με τους στρατηγούς. (...) Μετ' ολίγον διενεμήθη κρέας αρνὶ ψητό οίνος και ωά. Η διασκεδάσις επηκολούθησε μέχρι το εσπέρας σχετικὰ καλή.

Κωνσταντίνου Χονδρόπουλου⁶, Απομνημονεύματα, Θεσσαλονίκη 1981, σελ. 19-20

Περιοχή συνόρων Ρουμανίας - Ρωσίας, Μάιος 1919. Αναμνήσεις Νικολάου Πλαστήρα

Είς τούτο ουχὶ ολίγον συνετέλεσε και η επάρκεια των τροφίμων, τα οποία εχορηγούτο ανελλιπώς, πράγμα το οποίον συνετέλεσε ὥστε η υγεινή κατάστασις να ευρίσκεται εις ἄριστον σημείον. Καμμία επιδημία δεν μας ηνόχλησε. Μόνον επί στιγμὴν ανησύχησαν οι ιατροὶ του συντάγματος εκ του εξήης γεγονότος. Μία ομάς 7-8 εύζωνων μία ημέρα εμάζεψε σε κάποιον χωράφι ένα είδος λαχάνων τα οποία

6. Επιλοχίας του 7ου Λόχου του 1ου Συντάγματος Πεζικού.

έβρασε και τα έκαμε σαλάτα. Από τα λάχανα αυτά όλη η ομάδα αυτή έπαθε είδος κομικής δηλητηριάσεως, είχαν πάθει κάποιαν ευκεφαλικήν διάσεισιν, είχαν τάσιν προς ύπνον, εγέλων νευρικά και έλεγον ασυναρτησίες κομικώτατες. Ένομίσαμεν προς στιγμήν πως θα μείνουν ανάστηροι πνευματικώς, αλλά μετά δύο ημέρας παρήλθον όλα τα φαινόμενα της δηλητηριάσεως και εθεραπεύθησαν εντελώς. Από το γεγονός αυτό διεπιστώθη ότι υπάρχει πράγματι και κουτόχορτο στη Βεσσαραβία.

Π. Α. Ζάννα (επιμ.), Νικόλαος Πλαστήρας, Εκστρατεία Ουκρανίας 1919, σελ. 53

ΤΑΞΗ - ΠΕΙΘΑΡΧΙΑ

Σεβαστούπολη, Μάρτιος 1919. Σημειώσεις Νεόκοσμου Γρηγοριάδη⁷

Τρόμαξα μια μέρα, που μου ανάφεραν στη Σεβαστούπολη, πως ελιποτάκτησεν ένας δεκανέας και δύο στρατιώτες· είναι κολλητικό το παράδειγμα· τους εξελόγιασεν η μπολσεβικική προπαγάνδα. Έπρεπε να κοπεί το κακό στην αρχή του. Φωνάζω τον αξιωματικό Καραδήμα, των πληροφοριών, και του λέγω κρυφά, χωρίς να πάρει κανείς άλλος είδηση, να ματώσει ένα χιτάνιο κι ένα πουκάμισο, αφού τους βάλει τον αριθμό μητρώου του δεκανέα λιποτάκτη και να τα κρύψει τη νύχτα με καμιά εξάρτυση (λουριά φουσιγιοθηκών) σε κανένα απόμερον ακατοίκητο σπίτι. Να κάνει όμως καλά την ηθοποιία του· να μου τα φέρει λαχανιασμένος, τάχα βρίσκοντάς τα το πρωί, σε πολλούς μπροστά, φωνάζοντας, πως είχε πληροφορίες, ότι οι Μπολσεβίκοι κρατούσαν τον δεκανέα και τους δύο άνδρες σ' ένα παλιόσπιτο, πήγε με συνοδεία, και να τι βρήκε· τους εσκότωσαν οι άτιμοι! Γίνεται αυτό. Αναστατώνω με φωνές κι ενέργειες όλους. Στέλνω έναν μου ταγματάρχη στο διευθυντή της αστυνομίας, να μου βρει τους φονιάδες με απειλές προσωπικές κι αναθέτω σ' άλλον να ερευνησει ιδιαίτερα, να βρει τους σκοτωμένους· και γίνεται γενική θεωρία στους άνδρες, να τους γίνει μάθημα «των θυμάτων η τύχη» και να μην έχουν εμπιστοσύνη σε κανένα, που τους ζυγώνει και να εφαρμόζουν τις οδηγίες του συντάγματος περι κυκλοφορίας. Όταν ο ταγματάρχης που ερευνούσε νάβρει τα θύματα (!) άρχισε να φυλακίζει αράδα τους γείτονες του ερημόσπιτου και να σκάβει γύρω, όπου εύρισκε φανταστικά ίχνη παραχώματος, με πρόθεση να ξεριζώσει σπίτια, τον εκάλεσα και του είπα το μυστικό.

– «Μα γιατί δε μου το λέγατε, κ. Διοικητά, και μένα, να ξέρω και να μην κάνω έτσι;

– Για να κάνεις με πεποίθηση «έτσι». Μπορούσε να ψευδοθυμώνεις και να υποκρίνεσαι τον λυσσασμένον ανακριτή;»

Έπαψε η ανάκριση με τρόπο, βγήκαν οι κρατούμενοι «ύποπτοι» μα κόπηκεν η λιποταξία. Δεν ξανάχαμε άλλο κρούσμα.

Π. Α. Ζάννα (επιμ.), Εκστρατεία στη Μεσημβρινή Ρωσία 1919, σελ. 151-152

Ταξίδι με τρένο από την Οδησό προς το μέτωπο, 6 Μαρτίου 1919. Πολεμικές αναμνήσεις Ιάνκου Δραγούμη

Τραβούμε μπροστά, σε λίγο διακρίνουμε τα πρώτα τμήματα των δικών μας που υποχωρούν. Ο συνταγματάρχης έχει ανοίξει το παράθυρο του τραίνου, προχωρούμε πολύ σιγά. Ένα τμήμα περνά κοντά μας. Διατάσσει να σταματήσουν μια φορά, δύο φορές, και τρίτη φορά. Τίποτε. Αυτοί το δρόμο τους. Του βλέπω και σηκώνει το πιστόλι του, μια εκλυροσκορότησι αντηχεί, βλέπω ένα στρατιώτη κοντά μου, προχωρεί τέσσαρα βήματα σαν να μην έχει τίποτε, και έξαφνα σωριάζεται κάτω νεκρός επάνω σε κάτι τραβέρες παλιές κοντά στη γραμμή. Το δράμα δεν εβάζαζε τρία δευτερόλεπτα.

Π. Α. Ζάννα (επιμ.), Εκστρατεία στη Μεσημβρινή Ρωσία 1919, σελ. 45

Νυχτερινή πορεία προς Ντάλικ, 23/24 Μαρτίου 1919

Εκείνη την στιγμή ακούω πυροβολισμούς. Ευτυχώς δεν μας επετέθησαν οι Ρώσοι, διότι τους ηπείλησε ο Γάλλος Ναύαρχος ότι εις την περιπτώσιν που θα γίνει αυτό, θα καταστρέψη την πόλιν. Οι πυροβολισμοί ερρίπτοντο εναντίον στρατιωτών, οι οποίοι εισήλθον εις τα ακραία σπίτια να πάρουν κότες, καίτοι τους είχαμε πη· σ' αποφεύγουν την λαφυραγωγία προς αποφυγήν επιθέσεως εκ μέρους των κατοίκων. Μόλις είδα τους στρατιώτας κρατούντας κότες, άρχισα να τους κτυπώ. Τότε όλοι οι στρατιώται των τελευταίων

7. Ως αντισυνταγματάρχης Πεζικού διετέλεσε διοικητής του 2ου Συντάγματος Πεζικού.

τμημάτων εφώναζαν «Βάρα τους κ. Λοχαγέ». Πράγμα ασύνηθες, αλλά συναισθάνθησαν τον κίνδυνον και δι' αυτό ζητούσαν την τιμωρίαν των. Διότι εκ μιας τοιαύτης μικράς αφορμής, μπορούσαμε να πάθουμε μεγάλην καταστροφήν εις την κατάστασιν που ευρισκόμεθα, εξητλημένοι από τας κακουχίας και μάχας. Γεώργιου Χριστόπουλου, Κάποιες άλλες εποχές, σελ. 94

ΠΡΟΣΩΠΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ

Χρυσούπολη Καβάλας, Ιανουάριος 1919. Αναμνήσεις Νικολάου Πλαστήρα

Από της στιγμής αυτής δύο συναισθήματα επίεζον την ψυχήν μου, η πλήρης ικανοποίησις και η άμετρος χαρά αφ' ενός διότι μετ' ολίγον επρόκειτο να συμμετάσχω εις τας περιπετείας μιας υπερποντίου εκστρατείας και η μεγάλη λύπη μου αφ' ετέρου που εδοκίμαζα εγκαλείπων σύνταγμα και προσφιλείς συμμαχητάς με τους οποίους επί δυόμισι συνεχή χρόνια συνεμερίσθηκα την χαράν και την λύπην, τας νίκας και τους μόχθους εις ένα αφαντάστως σκληρόν αγώνα χαρακωμάτων.

Την λύπην μου ηύξησαν ακόμη περισσότερον τας τελευταίας ημέρας αι ειλικρινείς και συγκινητικά εκδηλώσεις των συμμαχητών αξιωματικών και οπλιτών δια τον υπό τοιαύτας συνθήκας επερχόμενον αποχωρισμόν.

Και όταν την παραμονήν της αναχωρήσεώς μου ανεγνώσθη εις τους λόχους μία συγκινητική και εγκάρδιος αποχαιρετιστήριος διαταγή μου ακολουθηθείσα με την προσωπικήν εις τα τάγματα επίσκεψίν μου, ευρέθην προ θεάματος εκτάκτως συγκινητικού. Όλοι έκλαιον με λυγμούς εγώ δε ήτο αδύνατον να μιλήσω. Μόνον ένα συγκεκριμένον «γεια σας και καλή αντάμωσι» κατώρθωσα ν' αρθρώσω· ήτο σπαρακτική η στιγμή αυτή του αποχωρισμού από τους ανθρώπους αυτούς που με συνέδεσαν κοινοί αγώνες και σκληραί περιπέτεια. Και από μέσα από τους λυγμούς των πολεμιστών εκείνων εξήρχοντο μερικές διακεκομμένες λέξεις, «στο καλό»... «καλή επιτυχία»... «πάντα νικητής»... «εμάς πού μας αφήνεις»... «πάρε μας και εμάς»...

Π. Α. Ζάννα (επιμ.), Νικόλαος Πλαστήρας. Εκστρατεία Ουκρανίας 1919, σελ. 4-5

Ταξίδι με πλοίο προς τη Μεσημβρινή Ρωσία, αρχές Μαρτίου 1919. Αναμνήσεις Νικολάου Πλαστήρα

Κατά το ταξίδι επαπειλημένως ανέβηκα στο κατάστρωμα του πλοίου για να έλθω εις πληροστέραν επαφήν με τους ευζώνους. Τους εξηγούσα τους σκοπούς της εκστρατείας, τους έλεγα διάφορες ιστορίες, τους εξήγειρα το φρόνημα και προσπαθούσα να τους κάμω να επιθυμούν την περιπέτειαν. Αυτελήφθηκα ότι αυτά τους άρεσαν πολύ, διότι όταν μου εβλεπαν να βγαίνω στο κατάστρωμα συνεκεντρώνοντο γύρω μου αυθορμήτως και με ερωτούσαν για πολλά και διάφορα πράγματα. Έίδα ότι άρχισαν κάπως να με συμπαθούν και προ παντός διότι τους μιλούσα φιλικά και με την ευζωνική τους γλώσσα.

Π. Α. Ζάννα (επιμ.), Νικόλαος Πλαστήρας. Εκστρατεία Ουκρανίας 1919, σελ. 13

Οδησός, 5 Μαρτίου 1919. Πολεμικές αναμνήσεις Ιάνκου Δραγούμη

Καθόμαστε στην ταβέρνα, μόλις μπήκαμε μέσα. Ατμοσφαιρά γλεντιού πολύ ευχάριστη. Φώσοι αξιωματικοί ολίγον παρά πέρα τρώνε σε ένα τραπέζι. Ένας δύο πληγωμένοι. Ο ένας έχει το χέρι επ escharre, μας πλησιάζει με το ποτήρι του γεμάτο, κάνει μια πρόποσι ρωσικά την οποία δεν καταλαβαίνω, διακρίνω τες λέξεις «officer gretski» (έλληνας αξιωματικοί). Σηκώνει το ποτήρι του, το αδειάζει και το σπάζει εις ένδειξιν τιμής. Το γλέντι γενικεύεται, μας κερνάν και τους κερνούμε. Ευκαρδίας πλήρης μεταξύ Φώσων και ημών.

Π. Α. Ζάννα (επιμ.), Εκστρατεία στη Μεσημβρινή Ρωσία 1919, σελ. 42

Σέρμπκα, 13 Μαρτίου 1919. Πολεμικές αναμνήσεις Ιάνκου Δραγούμη

Κάνει φοβερό κρύο, αισθάνομαι το πρόσωπο και τα χέρια μου παγωμένα και μελανιασμένα. Βαδίζω πίσω από ένα κανόνι. Ακούω ποδοβολητό αλόγου κοντά μου. Γυρίζω, ένας ταγματάρχης του πυροβολικού με πλησιάζει και με καλεί ονομαστικώς. Με βλέπει μελανιασμένο και βγάζει το παγούρι του και μου λέει: - «Πιες Δραγούμη». Είναι γεμάτο κονιάκ. Πίνω και όσο πίνω νιώθω ένα αίσθημα απεριγγραπτο ζέστης μέσα μου. Συνέρχομαι εντελώς. Είναι ο ταγματάρχης Μαμούρης του πυροβολικού. Από τους πιο καλούς και πλέον αγαπητούς αξιωματικούς. Καλή του ώρα.

Π. Α. Ζάννα (επιμ.), Εκστρατεία στη Μεσημβρινή Ρωσία 1919, σελ. 57

Μάρτιος 1919. Αφήγηση Ταγματάρχη Τσαμάκου

(...) «Σόβιετική Μεραρχία Ιππικού» επελάσασα αφηνιδίως κατά του Συντάγματος Κονδύλη διεσκόρπισε τούτο, ενώ ο Κονδύλης προσέφυγεν εις εκεί πλησίον σιδηροδρομικόν φυλάκιον.

Η Μεραρχία Ιππικού δεν εσυνέχισε την καταδίωξιν του Συντάγματος Κονδύλη, αλλά απέβλεπε και εις την διάλυσιν του Συντάγματος Πλαστήρα, όστις χιαστί καθήμενος επί βυτιοφόρου βαγονίου παρηκολούθει με τα κάλια του την Σοβιετικήν Μεραρχίαν, ενώ παραπλευρώς του επί του βαγονίου ίστατο ο υπασπιστής του Παπαθανασόπουλος κάτωθεν δε επί του εδάφους ο ταγματάρχης Τσαμάκος.

Ο Πλαστήρας είχε τοποθετήσει το Σύνταγμά του όπισθεν της σιδηροδρομικής γραμμής και έδωκεν εντολήν όπως μη πυροβολήση κανείς πριν διατάξει ούτος. Η Μεραρχία Ιππικού είχε φθάσει περίπου τα οκτακόσια μέτρα και ο αφηγηθείς μου ταύτα Τσαμάκος, ανησυχήσας είπεν εις τον Πλαστήραν ότι πρέπει να πυροβολήσωμεν, ο Πλαστήρας εντόνως απήτησεν «Σκασμός» αφήκε να πλησιάση το Ιππικόν στα 300 έως 400 μέτρα και τότε παρήγγειλε «Πυρ ταχύ».

Αι πρώται γραμμαί έπεσαν, αι δεύτεραι ανετράπησαν επί των πρώτων και αι λοιπαί διεσκορπίσθησαν, αποχωρήσασαι.

Ο Κονδύλης εξελθών εκ του κρινφώνος του επήγεν εις τον Πλαστήραν του ενηγκαλίσθη και τον ησπάσθη και του είπε «σ' ευχαριστώ Νίκο μου μ' έσωσες». Ο Πλαστήρας εν τη διακρινούση αυτών θυμοσοφία κυτιάζοντας τον Κονδύλη προς τα πόδια του είπε «για να ιδώ μήπως είσαι βρεγμένος». Αυτός ήτο ο γενναίος των γενναίων Κονδύλης.

Βασιλείου Αναγνώστου, Η αληθής εξιστόρησις της εκστρατείας εις Αν. Θράκην του 1920, Θεσσαλονίκη, 1968, σελ. 26-27

ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ - ΤΟΠΙΚΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΕΣ

Οδησός, αρχές Ιανουαρίου 1919. Σημειώσεις Κωνσταντίνου Βλάχου

Η εξαιρετική εντύπωσι που έκαμε το σύνταγμα στον κόσμο, στρατιωτικό και μη, φάνηκε από τον αυθόρμητο ξέσπασμα σε ουρανομήκεις ζητωκραυγές του πλήθους, που συνέρρει να παρακολουθήση τη διάβασί του. Από όλας τας χιονισμένας παρόδους προσέτρεχαν πλήθη για να δουν τους έλληνας στρατιώτας. Όλος αυτός ο κόσμος, στρατιωτικοί και μη, Λευκορώσοι, Ντομπροβόλσκοι, Μπολοσεβίκοι, Εβραίοι, Καυκάσιοι, Άγγλοι, Αρμένιοι, Γάλλοι, Γερμανοί, Έλληνες κλπ., ξεσπούσε σε ενθουσιώδεις ζητωκραυγές. «Ζήτω οι Έλληνες!», «Ζήτω ο Έλληνικός Στρατός!», «Καλώς ήλθατε», και τα παρόμοια, ηκούοντο από τα στόματα όλων.

Π. Α. Ζάννα (επιμ.), Εκστρατεία στη Μεσημβρινή Ρωσία 1919, σελ. 105

Οδησός, αρχές Μαρτίου 1919

Όλος ο πληθυσμός της Οδησού, εκτός των προσφύγων Ρώσων αριστοκρατών και φεουδαρχών, ως επί το πλείστον, διέκειτο εχθρικότατα προς ημάς και ιδία εναντίον των Γάλλων, και ήτο δικαιολογημένη η εχθρότης αυτή διότι ο σκοπός μας ήτο να επαναφέρωμε το Τσαρικόν καθεστώς, δηλαδή να τους υποδουλώσωμε πάλι στους τσιφλικούχους.

Συνέπεια της εχθρότητος αυτής ήτο η δημιουργία πολλών επεισοδίων, όπου απεμόνωναν κάποιοι ξένοι, ιδία αξιωματικών και τον εξώντων. Εφόνευσαν και ένα δικό μας αυθ/στήν. Τον βρήκαμε πνιγμένον εις τον λιμένα. Εμένα με επυροβόλησαν κάποτε εις την πλατείαν των Στρατώνων κάτι εργάτες οι οποίοι ηργάζοντο, χωρίς να το αντιληφθώ τότε ότι ο πυροβολισμός προήλθε απ' αυτούς, κατόπιν το επληροφορήθημεν.

Γεώργιου Χριστόπουλου, Κάποιες άλλες εποχές, σελ. 86

Πορεία προς Βεσσαραβία, τέλη Μαρτίου 1919. Αναμνήσεις Νικολάου Πλαστήρα

Όλα λοιπόν αυτά τα λείψανα της ρωσικής στρατιάς μετά των ατυχών οικογενειών των ως και πλήθος οικογενειών της αριστοκρατίας, ηκολούθησαν την υποχωρούσαν προς Βεσσαραβίαν συμμαχικήν στρατιάν και ευρέθησαν τας ημέρας εκείνας εις αθλίαν κατάστασιν εις την δεξιάν όχθην του Άνειστέρου. Και έβλεπε τις γυναίκακας με βαρύντιμα γουναρικά και χωρίς υπόδησι, μικρά παιδιά εξησθευμένα και σεβασμίους γέροντας τρικλίζοντας από τας κακουχίας, συνασπιζόμενους όλους αυτούς μέσα σε υπόστεγα και σε βαγόνια του σιδηροδρομικού σταθμού διά να προστατευθούν από το ψύχος.

Π. Α. Ζάννα (επιμ.), Νικόλαος Πλαστήρας, Εκστρατεία Ουκρανίας 1919, σελ. 48-49

Χωριό Μαρίενταλ, τέλη Μαρτίου 1919. Πολεμικές αναμνήσεις Ιάνκου Δραγούμη

Κατά το σουρούπωμα φθάνουμε απ' έξω απ' ένα χωριό, λέγεται Μαρίενταλ και είναι γερμανικό. Έχει πολλά χωριά η Ουκρανία αποικισμένα από Γερμανούς. Κάνει εντύπωση η απόλυτος καθαριότητα και τάξις του χωριού. Οι κάτοικοι μάς υποδέχονται με μεγάλη φιλοξενία, είναι όλοι νοικοκύρηδες και μισούν τους Μπολσεβίκους. Μοιραζόμαστε σε διάφορα σπίτια. Ένας γερμανός γεωργός με παραλαμβάνει με ένα τμήμα ανδρών, καμιά πενηνταριά περίπου, και μας πηγαίνει σπίτι του. Το σπίτι είναι πολύ μεγάλο και περιποιημένο. Εμένα μου φαίνεται παλάτι σωστό. Μας μπάζουν στη σάλα με δύο άλλους συναδέλφους. Εκεί μας υποδέχονται δύο ξανθές κοπέλες, οι κόρες τους και αρχίζει η κωμική συννευόησης με δύο τρία φρεντογαλλικά. Αυτές μιλούν Γερμανικά, έχουν και ένα πιάνο, η μία κάθεται και μας παίζει έως την ώρα του γεύματος που δεν άργησε να έλθει και που θα μείνει για μας αλησμόνητο. Στρωμένο τραπέζι, συντροφιά, ησυχία, καθαριότητα. Ούτε στο όνειρό μας δεν το είχαμε δει.

Π. Α. Ζάννα (επιμ.), *Εκστρατεία στη Μεσημβρινή Ρωσία 1919*, σελ. 68

ΣΚΕΨΕΙΣ - ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΑ

Χρυσούπολη Καβάλας, Ιανουάριος 1919. Αναμνήσεις Νικολάου Πλαστήρα

Ήτο λοιπόν φυσικόν η πληροφορία της νέας εκστρατείας στην Ουκρανία να εξάρτη την φαντασίαν και να μας ελκύση με τον ασυγκράτητο πόθο προς νέας περιπετειάς.

Θα μου μείνη αξέχαστη η συγκίνησι που αισθάνθηκα από την πληροφορία αυτή. Ήτο αδύνατον να κρύψω την χαρά μου. Έγινε άλλος άνθρωπος, ανέκτησα το ηθικόν μου, το οποίον είχε συντρίψει η αστραξία τεσσάρων μηνών. Έσπευσα αμέσως την ιδίαν ημέραν να υποβάλω αναφοράν παρακαλών όπως με δοθή η διοίκησις ενός των συνταγμαμάτων από εκείνα που θα συμμετείχον εις την εκστρατείαν της Ουκρανίας...

Π. Α. Ζάννα (επιμ.), Νικόλαος Πλαστήρας. *Εκστρατεία Ουκρανίας 1919*, σελ. 4

Οδησός, αρχές Μαρτίου 1919. Πολεμικές αναμνήσεις Ιάνκου Δραγούμη

Το βράδυ πάμε σε μια ταβέρνα όπου συχνάζουν ρώσοι αξιωματικοί λευκοί (είναι του στρατηγού Δενίκην ο στρατός). Έχει διάφορα νούμερα. Τσιγγάνους, μουσική ωραία και χορούς. Καμιά φορά έρχεται και ο συνταγματάρχης μαζί μας. Είναι απλούστατος και εμπνέει σε όλους μας αυτόν τον καιρόν, που από στιγμή σε στιγμή περιμένουμε να φύγουμε για το μέτωπο, μια εμπιστοσύνη απόλυτο. Όποιος δεν έχει πολεμήσει, δύσκολα καταλαβαίνει τη σημασία του αρχηγού. Ο θεσμός αυτός, εν ώρα πολέμου, παίρνει μία σημασία υπεράνθρωπη. Αυτός ο άνθρωπος κρατάει στα χέρια του την τύχη μας. Έχει δικαιώματα ζωής και θανάτου, μία δύναμη τρομερή. Μπορεί να δώσει τη νίκη ή να φέρει τον πανικό, αν είναι ανάξιος. Έχει τέτοια τεραστία ευθύνη, τόσες αποφάσεις να λάβει σε κρίσιμες στιγμές, τέτοια κολοσοιαία προβλήματα να αντιμετωπίσει, ο αρχηγός που αντιμετωπίζει τον εχθρό. Έχω γι' αυτόν τον άνθρωπο θαυμασμό απεριόριστο.

Π. Α. Ζάννα (επιμ.), *Εκστρατεία στη Μεσημβρινή Ρωσία 1919*, σελ. 41-42

Οδησός, 5/6 Μαρτίου 1919. Πολεμικές αναμνήσεις Ιάνκου Δραγούμη

Ο συνταγματάρχης διαβάζει τη διαταγή, είναι αρκετά μεγάλη. Έξαφνα αντιλαμβάνομαι από τη φροιογνωμία του ότι πρόκειται περί σοβαροτάτων γεγονότων. Μου λέγει να τον ακολουθήσω και βγαίνουμε αμέσως. Άμα βγήκαμε έξω μου εξήγησε με λίγα λόγια το περιεχόμενο της διαταγής. Ομολογώ ότι έμεινα εμβρόντητος. «Πάν τα φέματα», είπα μέσα μου, «από δω και μπρος αρχίζει το γλέντι». Η πρώτη στιγμή μιας δραματικής ειδήσεως είναι σα μια γροθιά κατά πρόσωπο, δεν ξέρεις από πού σου έρχεται. Σιγά σιγά μπήκα στο νόημα.

Το μέτωπο είχε σπάσει

Το 1ο Σύνταγμα, εν πλήρει αποσυνθέσει, μαζί με υποχωρούντα ατάκτως γαλλικά τμήματα, κατέβαττε προς την Οδησό ακολουθούμενο από τον εχθρόν. Το 3ο Σύνταγμα Χαλκίδος, διατάσσεται να ετοιμασθεί αμέσως και να αναχωρήσει άνευ της παραμικράς χρονοτριβής διά να αναχαιτίσει τον εχθρόν κατερχόμενο, και να σώσει την Οδησό, έστω και θυσιαζόμενο. Μέσα στο σκοτάδι απ' έξω από το καφενείο τα αυτιά μου εβούιζαν ακόμη από τες μπαλαλάικες. Ο σκηνοθέτης καλά είχε σκηνοθετήσει τον πίνακά του, λιγάκι υπερβολικό. Από το γλέντι και το τραγούδι, τη ζέση, τα φώτα, τες μουσικές, στη μέση του παγωμένου δρόμου

να τουρτουρίζουμε και να ετοιμαζόμεθα να αντιμετωπίσουμε την καταστροφή. Αισθάνομαι αυτή τη στιγμή ότι ζω μέσα σε ένα εφιάλτη. Το μέγεθος της ειδήσεως δεν με αφήνει να το καλοπιστέφω. Κοιτάζω το ρολόι μου, είναι μία το πρωί. Τραβούμε για το χρηματιστήριο. Σύσκεψις αρχηγών πολύ δραματική. Για φως, κεράκια.

Π. Α. Ζάννα (επιμ.), *Εκστρατεία στη Μεσημβρινή Ρωσία 1919*, σελ. 43

ΕΙΚΟΝΕΣ ΠΟΛΕΜΟΥ

Νυχτερινή πορεία προς Ντάλνικ, 23/24 Μαρτίου 1919

Αλλά τα μεσάνυχτα διατασσόμεθα να εκκινήσουμε πάλι με κατεύθυνση προς Βεσσαραβία. Καίτοι είμεθα εξηντιλημένοι από τας μάχας και τας συνεχείς πορείας, εν τούτοις συνεχίσαμε την πορείαν μέχρι πραΐας. Την νύκτα, όπως ήμουν έφιππος – το άλογό μου ήταν λάφυρο – ηθέλοντας φαίνεται να επιστρέψω στο χωριό του με εγύρισε πίσω και άυπνος όπως ήμουν και σχεδόν αναίσθητος και κοιμώμενος με εγύρισε πίσω, εγώ δε ενόμιζα ότι πήγαινε με τη φάλαγγα, ενώ επέστρεφα προς την Οδησό. Ευτυχώς εξημέρωσε την ώρα που ευρισκόμενη ακόμη επί της φάλαγγος και συνήλθα όταν ανέτειλε ο ήλιος.

Γεώργιου Χριστόπουλου, *Κάποιες άλλες εποχές*, σελ. 93-94

Ποταμός Δνείστερος, 27 Μαρτίου 1919

1919 27 Μαρτίου ημέρα Τετάρτη. Συσσίτιον κονσέρβα και άρτος. Περί ώραν 8.30 αναχωρήσαμε προς συνάντησιν του συντάγματος. Δηλώθημεν διάφορα χωρία κατοικούμενα υπό Γερμανών, αφίχθημεν την 12ην ώραν εις χωρίον ... όπου το τάγμα. Αναχώρησις εκείθεν περί ώραν 1ην αφίχθημεν εις την λίμνην περί ώραν 18ην. Εις την αυτήν λίμνην εκβάλλει ο ποταμός Δνείστερος. Επί του ποταμού κατεσκευάσθη λεμβόζευκτος γέφυρα προς διέλευσιν των στρατευμάτων. Προ και μετά της ξυλίνης γεφύρας οπόθεν διέρχεται ο κύριος ποταμός (κοίτη ποταμού) εις απόστασιν 13 χιλιομέτρων υπάρχουν έλη. Περί 20ην ώραν εκκινήσαμεν προς διέλευσιν της γεφύρας. Διελθόντες την γέφυραν και βαδίσαντες ολίγον ευρέθημεν προ υδάτων προερχομένων εκ του ποταμού καθ' όσον η γέφυρα ημποδίζει την κανονικήν ροήν των υδάτων. Ενόμιζε κανείς ότι πρόκειται περί κατακλεισμού, βλέπων αυτοκίνητα, δίτροχα, τετράτροχα, ίππους κ.λ.π. επί της λίμνης εγκαταλελειμμένα, Η φάλαγξ διελύθη. Ευτυχώς οι παρά την δημοσίαν οδόν τηλεγραφικοί στύλοι μας οδηγούσαν. Οι στρατιώται περισσότεροι πυροβολούσαν και έρριπταν χειροβομβίδας και σπλοβομβίδας. Ανάμνησις της Ερυθράς θαλάσσης. Η χειροτέρα ημέρα της ζωής μου.

Κωνσταντίνου Χονδρόπουλου, *Απομνημονεύματα*, σελ. 18

Βεσσαραβία, τέλη Μαρτίου 1919. Αναμνήσεις Νικολάου Πλαστήρα

Τα άλογα όμως αυτά με τα οποία ήθελα να καταρτίσω το έφιππο πεζικό δεν είχαν ούτε σέλλες ούτε χαλινά, γιατί κάθε εύζωνας που παρέλαβε το άλογό του εφρόντισε να χρησιμοποιήση ό,τι πρόχειρον μέσον εύρισκεν. Το προχειρότερον πράγμα ήτο το τηλεφωνικό σύρμα, το οποίον εχρησιμοποίησαν και ως χαλινά και ως κατὰζώστην των κουβερτών που είχαν για σέλλες. Επίσης διά να μη παρασύρεται η κουβέρτα όταν ήσαν καθάλα, την έδεσαν με τηλεφωνικόν σύρμα και από πίσω και απ' εμπρός από το άλογο. Όταν δε μετά 2-3 ημέρες το σύνταγμα ετέθη εις πορείαν διά να πάη στον οριστικό του καταυλισμό, το έφιππο αυτό τμήμα ηκολούθει το σύνταγμα στην ουρά, και όπως εσπεκόμεν κάπου για να παρακολουθήσω την διέλευσιν της φάλαγγας, μου πλησιάζει ο λοχαγός Καραθανάσης και μου λέγει: «Κύριε συνταγματάρχα βλέπεις το έφιππο ευζωνικό;». «Ναι», του απαντώ, «θέλεις να πης για τα χάλια που έχει;». «Όχι», λέγει, «θέλω να σου πω πως είνε συνδεδεμένο τηλεφωνικώς».

Π. Α. Ζάννα (επιμ.), *Νικόλαος Πλαστήρας. Εκστρατεία Ουκρανίας 1919*, σελ. 50-51

Σχεδ. 7. Το Θέατρο Επιχειρήσεων στη Μικρά Ασία (1919-1922)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ζ΄

ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ ΣΤΗ ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ (1919-1922)

Η απόβαση του Ελληνικού Στρατού στη Σμύρνη, στις 2 Μαΐου 1919, ύστερα από εντολή του Ανώτατου Συμμαχικού Συμβουλίου και με άμεσο στόχο την προστασία των χριστιανικών πληθυσμών της περιοχής από τις τουρκικές αυθαιρεσίες, σήμανε την έναρξη της Μικρασιατικής Εκστρατείας. Μιας εκστρατείας που αποτέλεσε την τελευταία προσπάθεια της χώρας για ενσωμάτωση στον εθνικό κορμό των προαιώνιων αλύτρωτων εδαφών (Μεγάλη Ιδέα).

Μέχρι τα τέλη Μαΐου 1919, τα ελληνικά στρατεύματα επέκτειναν τη Ζώνη Κατοχής στην εγγύς περιοχή και στα παράλια της Μικράς Ασίας. Η τουρκική αντίδραση δεν ήλθε από τον Σουλτάνο, αλλά από τον Στρατηγό Μουσταφά Κεμάλ, ο οποίος ανέλαβε την κινητοποίηση των τουρκικών πληθυσμών κατά των ξένων στρατευμάτων κατοχής.

Ακολούθησε η σημαντική ενίσχυση των ελληνικών στρατευμάτων, με αποτέλεσμα το Φεβρουάριο του 1920 η Στρατιά Κατοχής Μικράς Ασίας να αριθμεί έξι μεραρχίες. Η ανάθεση της εκτελεστικής εξουσίας στον Κεμάλ και η συστηματική πλέον οργάνωση του Τουρκικού Στρατού οδήγησαν στη συμμαχική απόφαση για προέλαση των ελληνικών στρατευμάτων προς την Πάνορμο, για την εξασφάλιση των Στενών των Δαρδανελίων. Η ελληνική προέλαση ξεκίνησε στις 9 Ιουνίου 1920 και μέχρι τις 25 Ιουνίου ολοκληρώθηκε η κατάληψη της γραμμής Πάνορμος - Προύσα - Αξάριο - Φιλαδέλφεια.

Λίγο αργότερα οι επιχειρήσεις των ελληνικών στρατευμάτων στην Ανατολική Θράκη για την καταστολή του κινήματος του Συνταγματάρχη Τζαφέρ Ταγιάρ στέφθηκαν από επιτυχία. Την κατάληψη της Ανατολικής Θράκης τον Ιούλιο 1920 ακολούθησε η Συνθήκη των Σεβρών στις 28 Ιουλίου 1920. Η μη αποδοχή των όρων της συνθήκης από τον Κεμάλ είχε ως επακόλουθο την εντατικοποίηση των στρατιωτικών επιχειρήσεων στη Μικρά Ασία. Με την ενίσχυση άλλων δύο μεραρχιών, ο Ελληνικός Στρατός προωθήθηκε ανατολικότερα και μέχρι τα τέλη Οκτωβρίου 1920 οι ελληνικές δυνάμεις έφθασαν στη γραμμή Νικομήδεια - Προύσα - Ουσάκ, όπου και σταθεροποιήθηκαν.

Η ήττα του Ελευθερίου Βενιζέλου στις εκλογές της 1ης Νοεμβρίου και η επάνοδος του Κωνσταντίνου στο θρόνο ήταν η αφορμή για τη μεταστροφή της στάσης των Μεγάλων Δυνάμεων. Χωρίς τη συμμαχική υποστήριξη, η Στρατιά Μικράς Ασίας συνέχισε την προέλασή της. Οι επιχειρήσεις Ιουνίου-Ιουλίου 1921 στέφθηκαν από επιτυχία (κατάληψη Αφιόν Καραχισάρ - Κιουτάχειας - Εσκή Σεχίρ) και τον Αύγουστο 1921 πραγματοποιήθηκε η διάβαση του ποταμού Σαγγάριου. Παρά την κατάληψη ισχυρών στηριγμάτων της τουρκικής άμυνας, ο Ελληνικός Στρατός διατάχθηκε να διακόψει τον αγώνα και να συμπυκνωθεί στη γραμμή Εσκή Σεχίρ - Αφιόν Καραχισάρ, όπου και παρέμεινε μέχρι και τον Αύγουστο 1922 ασχολούμενος με την αμυντική οργάνωση.

Στις 13 Αυγούστου 1922 τα ελληνικά τμήματα με χαμηλό ηθικό από τη μακρά απραξία δέχθηκαν σφοδρή τουρκική επίθεση και σύντομα υποχρεώθηκαν σε γενική σύμπτυξη. Η συντριπτική ήττα στο Αλή Βεράν (17 Αυγούστου) επισφράγισε την ολοκληρωτική κατάρρευση του μετώπου. Στις 27 Αυγούστου ο Κεμαλικός Στρατός εισέβαλε στη Σμύρνη. Ακολούθησαν η πυρπόληση της πόλης και οι θηριωδίες σε βάρος των χριστιανικών πληθυσμών. Στις 5 Σεπτεμβρίου τα τελευταία ελληνικά τμήματα εγκατέλειψαν το μικρασιατικό έδαφος.

Η έκβαση της Μικρασιατικής Εκστρατείας είχε ως αποτέλεσμα τον ενταφιασμό της Μεγάλης Ιδέας του ελληνικού έθνους. Ο ελληνικός πληθυσμός αποχώρησε από την Ανατολική Θράκη μετά την υπογραφή της ανακωχής των Μουδανιών (28 Σεπτεμβρίου 1922), ενώ με τη Συνθήκη της Λοζάνης (24 Ιουλίου 1923) τέθηκε οριστικά τέρμα στην εμπόλεμη κατάσταση Ελλάδας και Τουρκίας, καθορίστηκαν τα σύνορα μεταξύ των δύο χωρών και επιβλήθηκε η ανταλλαγή πληθυσμών.

ΕΠΙΣΤΡΑΤΕΥΣΗ

Θεσσαλονίκη, 30 Μαΐου 1919

Συγκροτείται ΧΧΧ Μεραρχία, για τη Σμύρνη. Επιθυμώ να συμπεριληφθώ. Έχω ακούσει τόσα γι' αυτήν την πολιτεία. Κι' ακόμη, αν γίνει πόλεμος, πρέπει να είμαι εκεί. Δεν θέλω να είμαι κουραμπιές, Ένας, ηλικιωμένος λοχίας, μου λέει:

«Ξέρεις τι θα πη πόλεμος»; Του απαντώ.

«Δεν ξέρω. Θα μάθω».

Η Μεγάλη Ιδέα που γνωρίζω από το Σχολείο, οι πατριωτικοί ηρωϊσμοί και, η οικογενειακή παράδοση, μ' έχουν στο βασιλείο τους. Τίποτ' άλλο δεν θέλω, ούτε να σκεφθώ.

Γυμνάσια και ασκήσεις, μονότονα πράγματα, γίνονται καθημερινά. Ανυπομονώ να φύγωμε.

Μιχάλη Παπαδάκη¹, Το ημερολόγιο ενός λοχίου, Αθήναι 1969, σελ. 10

Σμύρνη, τέλη Φεβρουαρίου 1920

Πολλοί εκ των κατοίκων, εμπνεόμενοι εκ της προς την Πατρίδα απείρου αγάπης των και της συναίσθησής τους προς αυτήν καθήκοντος μοι εξέφραζον την επιθυμία όπως καταταχθώσιν εις το Στρατεύμα, πράγματι δε εδεχόμεν πολλούς εθελοντάς εξ αυτών. Δεν ήθελον ακόμη να ενεργήσω επίσημος στρατολογία, ίνα μη επισύρω διαμαρτυρίας των ξένων προ παντός των Ιταλών. Τούτο όμως ουδώς ημποδισε να επιστρατεύσω τους Έλληνας υπηκόους, οίτινες λόγω του πολέμου δεν ηδύνατο να προσέλθωσι εις Ελλάδα, και μετά τινα χρόνου να καλέσω υπό τα όπλα πάντας τους Έλληνας της κατεχομένης ζώνης τους άγοντας ηλικίαν 20 και 21 ετών.

Λεωνίδα Ι. Παρασκευοπούλου², Αναμνήσεις 1896-1920, τόμος δεύτερος, εν Αθήναις 1934, σελ. 254-255

Αθήνα, καλοκαίρι 1920

Μετά εν έτος οι γεννηθέντες το 1901 κλάσεως 1921 εκλήθησαν υπό τας σημαίας. Κατετάγην την 20ήν Ιουνίου 1920 εις το 7ον Σύνταγμα Κρητών, εδρεύον τότε προσωρινώς εις τα παραπήγματα, όπως εκαλούντο τότε οι παρά την Λεωφόρον Κηφισίας Στρατώνες Πεζικού. Μετά τινας ημέρας μαζί με άλλους νεοσυλλέκτους επιλεγέντας διά το πυροβολικόν εστάλημεν εις την Κόρινθον προς εκγύμνασιν. Εκεί εγένετο η συγκρότησις του Γ' Συντάγματος Πεδινού Πυροβολικού.

[...] Κατά το πρώτον 5ήμερον του μηνός Σεπτεμβρίου 1920 όλοι οι νεοσύλλεκτοι του Συντάγματος με τα πεδινά πυροβόλα των 7,5 επεβιβάσθημεν σιδηροδρομικού συρμού διά Πειραιά και εκείθεν διά του ατμοπλοίου «Τήνος» μετεφέρθημεν εις την Σμύρνην.

Χαράλαμπος Δ. Τριανταφυλλίδης³, Η Μικρασιατική Εκστρατεία και το ημερολόγιον ενός οπλίτου, Βιβλίον δεύτερον, εκδόσεις «Δωδώνη», Αθήνα - Γιάννινα 1984, σελ. 17

Ραιδεστός Θράκης, 31 Ιουλίου 1920

Ετοιμαζόμεθα δι' αναχώρησιν. Το απόγευμα γραμμή για το λιμάνι, και στα 8 ήμεθα επάνω στην Αργώ. Μας έχωσαν μέσα στο αμπάρι και μας εστήβιασαν σαν να ήμεθα τσουβάλια, κοντά μας είχαμε και τα μουλάρια!! Και έτσι φεύγομε από την Θράκην με πολλές αναμνύσεις. Τώρα πού πηγαίνομεν, κανείς δεν γνωρίζει.

Χαράλαμπος Πηλιζιώτης⁴, Αναμνήσεις του μετώπου, 1920-1921, Μικρά Ασία - Θράκη, Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, Αθήνα 1991, σελ. 79

Τρίπολη, 15 Μαρτίου 1921

Εξεκινήσαμεν προς κατάταξιν πάντες οι πατριώται περί τους 20 τον αριθμόν και βαδίσαντες διά Λεωφορείου από Λεβιδείου αφίχθημεν την 3ην μ.μ. εις Τρίπολιν. Πάντες οι άλλοι παρουσιάσθησαν εγώ παρέμεινα 16-17 και 18 εν αναμονή σκεπτόμενος να φύγω λάθρα δι' Αμερικήν. Την 19 όμως έλαβον

1. Λοχίας της Ι Μοίρας Ορεινού Πυροβολικού της Μεραρχίας Σμύρνης.
2. Αντιστράτηγος, διοικητής της Στρατιάς Μικράς Ασίας από 15 Φεβρουαρίου 1920 έως 9 Νοεμβρίου 1920.
3. Στρατιώτης της ΙΧ Μοίρας Ορεινού Πυροβολικού της ΙΧ Μεραρχίας.
4. Στρατιώτης του 2ου Λόχου του 30ού Συντάγματος Πεζικού.

τηλεγράφημα από τον Παπόπουλον λέγον μοι ότι οι γέροι επ' ουδενί λόγω συγκατατίθενται προς τούτο. Τούτου ένεκεν ηναγκάσθη να παρουσιασθώ την 19 και την 20 ημέραν Σάββατον παρέλαβον ηματισμόν. Την αυτήν ημέραν συγκεντρωθέντες άπαντες οι πατριώται εβάλαμε εν αρνή ψητό και διασκεδάσαμεν δι' όλης της ημέρας μεθύσαντες σχεδόν όλοι από κρασί.

Μιχαήλ Γρηγ. Μιχοπούλου⁵, Ημερολόγιον εκστρατείας 1921 εις Μ. Ασίαν έως ειρηνικής περιόδου 1923, ανέκδοτο δακτυλογραφημένο κείμενο (με πρόλογο - εισαγωγή του Ευαγγέλου Μιχ. Μιχοπούλου), Τρίπολη 2004, σελ. 10

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ

Σμύρνη, 2 Μαΐου 1919

Η απόβασις ήρξατο περί την 8ην πρωινήν, ευθύς μετά την πλεύρισιν των μεταγωγικών, και το πρώτον αποβιβασθέν τάγμα των ευζώνων, περιοτοιχούμενον από πλήθος ενθουσιώντων Ελλήνων της Σμύρνης, κατά τετράδας με το όπλον «αναρτήσατε» και όλα τα φυσίγγια εις τας φυσίγγοιθίκας και όχι εις την θαλάμη των τυφεκίων, ετέθη εν πορεία άνευ μέτρων ασφαλείας, ίνα κατευθυνθή εκ της κεντρικής παρά το τελωνείον παραλίας εις Καραντίαν, όπου έδει να συγκεντρωθή.

Μόλις η φάλαγξ αυτή εν μέσω ζητοκραυγών και αγαλλιάσεως εκ της πλατείας του Διοικητηρίου έκαμψε προς την οδόν την άγουσαν προς Καραντίαν, εδέχθη πυκνά πυρά από караδοκούντας Τούρκους εις τας εκατέρωθεν της οδού οικίας, εκ του Διοικητηρίου και εκ των έναντι του Τελωνείου αποθηκών. Τα πυρά εδέχθη το τάγμα εν πυκνώ σχηματισμώ, ον καθίστα πυκνότερον το πλήθος, όπερ περιέβαλλεν αυτό και το οποίον ενθουσιών συνεπορεύετο. Αι απώλειαι υπήρξαν βαρείαι. Εξ ευζώνοι έπεσαν νεκροί, πλείστοι τραυματíαι, αλλά πολύ περισσότεροι νεκροί και τραυματíαι υπήρξαν μεταξύ του πλήθους των ομογενών, οίτινες συνώδεδον και παρηκολούθουν το τάγμα. Οι ευζώνοι, προς στιγμήν αφηνιδιασθέντες, εσταμάτησαν και πάραυτα ανέλαβον τα όπλα των και ετέθησαν εις θέσιν μάχης και επιτεθέντες συνέλαβον τους ενεδρεύοντας με τα όπλα εις χείρας. Είναι φυσική συνέπεια ότι τινές των ευζώνων και των Τούρκων κατά την συμπλοκήν ερονεύθησαν ή ετραυματίσθησαν. Συνεκρότησαν εν τάχει τους συλληφθέντας εις ομάδα και οδηγούν τούτους εις την παραλίαν διά να τους επιβιάσουν εις το ατιόπλοιον «Πατρίς» ως αιχμαλώτους. Το γεγονός τούτο εξελίχθη εντός 30 μόνον λεπτών.

Γεωργ. Α. Σπυριδωνος⁶, Πόλεμος και Ελευθερία. Η Μικρασιατική εκστρατεία όπως την είδα, Αθήναι 1957, σελ. 55

Αϊδίνιο, 15-17 Ιουνίου 1919

Η σφοδρότερα των επιδρομών εγένετο την πρωίαν της 28ης Ιουνίου, καθ' ην πολυάριθμος δύναμις Τούρκων, τελείως εξωπλισμένων, υπό την διοίκησιν στελεχών του Τουρκικού στρατού, μετά βαρέως πυροβολικού των 10,5 ορμηθείσα κατά το πλείστον εκ της Ιταλικής ζώνης διά της γεφύρας του Μαιάνδρου (ήτις ευρίσκετο νοτιοδυτικώς του Αϊδινίου), επετέθη κατά των κατεχόντων το Αϊδίνιον δύο ταγματών του 4ου Ελληνικού Πεζικού Συντάγματος και δύο ορειβατικών πυροβόλων. Η Ελληνική αυτή δύναμις, περικυκλωθείσα εις Αϊδίνιον και βαλλομένη πανταχόθεν και εξ αυτών των οικιών της πόλεως, ηναγκάσθη την 30ην Ιουνίου, μετά διήμερον αγώνα, να εγκαταλείψη το Αϊδίνιον και να υποχωρήση προς δυσμάς προς Ερμελή, ακολουθουμένη από 800 χριστιανούς κατοίκους του Αϊδινίου και των περιχώρων. Άλλοι κάτοικοι κατέφυγον προς τα βορείως της πόλεως υψώματα προς Θείρα και άλλοι, περί τας 2.000, ετρέπωσαν εις διαφόρους οικίας. Τα εισβαλόντα εις την πόλιν Τουρκικά στίφη επεδόθησαν εις γενικήν σφαγήν, λεηλασίαν και δήμεσιν των Ελληνικών οικιών, καταστημάτων και εργοστασίων.

[...] Οι σφαγέντες Έλληνες υπερέβησαν τους 1.000, οι γυμνοί και άστεγοι ανήλθον εις 4.500 περίπου.

Τα στίφη των ανταρτών μείναντα επί 3ήμερον εις την πόλιν επυρπόλησαν ολόκληρον την Ελληνικήν και Αρμενικήν συνοικίαν, αφού προηγουμένως ελεηλάτησαν αυτάς.

Τα ανακαταλαβόντα το Αϊδίνιον τμήματα ανεύρον 50 μόνον Τούρκους κατοίκους, καθόσον οι λοιποί περί τους 2.500 συναπήλθον μετά των επιδρομέων.

Γεωργ. Α. Σπυριδωνος, Πόλεμος και Ελευθερία, σελ. 68-69

5. Λοχίας και μετέπειτα ανθυπασπιστής του II Τάγματος του 11ου Συντάγματος.

6. Αντισυνταγματάρχης Πεζικού, διευθυντής του IV Επιτελικού Γραφείου της Στρατιάς.

Μπιν Τεπέ, 10 Ιουνίου 1920

Διακόσια μέτρα πριν από τα χαρακώματα, ο υπίλαρχος διατάσσει «προσβολή» (μεγίστη ταχύτης). Ο εχθρός, τρομαγμένος, ξεπετιέται από τα χαρακώματα και ρίχνεται προς τα πίσω του λόφου. Στον τομέα του υπίλαρχου, οι αχυρωμένοι ήταν πάνω από σαράντα, κι' όλοι καλά ωπλισμένοι. Οι ιππείς μας, σαν αστραπή, πηδούν τα στενά χαρακώματα «τύπου βελγικού», καταδιώκουν τους αντιπάλους και σε λίγα δευτερόλεπτα τους φτάνουν. Ο υπίλαρχος διατάσσει «εμπλοκή», που σημαίνει ελευθερία στη δράση των ιππέων, ενώ συγχρόνως, με τον τουρκομαθή δεκανέα Ζαβαρόπουλο, φωνάζει στους αντιπάλους: «Κόρκμα. Τεσλίμ» (Μη φοβόσαστε. Παράδοθήτε). Κι' έτσι είχαν τους πρώτους αιχμαλώτους!

Μιχάλη Μ. Δημητρίου⁷, Ορθιοι στην καταγίδα, Αθήνα 1955, σελ. 124-125

Τσεπνί, 18 Μαρτίου 1921

Μάχη φοβερή σήμερα, εξακολουθεί από τη νύκτα. Μπροστά μας, βρίσκεται βουνό αχυρωμένο, το Τσεπνί. Οι δυνάμεις των Τούρκων, είναι αργασιωμένες και, προφανώς, πολύ μεγαλύτερες από τις δικές μας. Μας κάνουν σφοδρές επιθέσεις, οι δικοί μας κάνουν αντεπιθέσεις, πέντε μέχρι το μεσημέρι. Πολλές φορές, οπισθοχωρεί το πεζικό μας, μπροστά στη φοβερή πίεση του εχθρού. Μάλιστα, σε μια περίπτωση, πλησίασαν τόσο οι Τούρκοι, ώστε δεν μπορούν οι πυροβολητές να χρησιμοποιήσουν το πυροβόλο, πιάνουν τα όπλα και πεζομαχούν. Διατρέχουμε έσχατο κίνδυνο, σκοτώνονται και τραυματίζονται πολλοί, αλλά κατά καλή μας τύχη, μια γενναία αντεπίθεσι του, άφθαστου, ηρωικού και μαρτυρικού πεζικού μας και, ανέλπιστα πλευροκόπησι της εχθρικής δυνάμεως, από άλλο δικό μας πεζικό, αναγκάζουν τους Τούρκους να υποχωρήσουν, τη στιγμή που, με ένα άλμα ακόμη, θα μας καβαλλίκεβαν. Τους είδαμε πολύ κοντά. Βάζουν το ένα χέρι μπρος στα μάτια τους, με το άλλο κρατούν το τουφέκι και προχωρούν. Πίσω τους είναι αξιωματικοί με το πιστόλι στο χέρι. Όποιος δοκιμάζει να υποχωρήσει, ή δειλιάζει, εκτελείται.

Μόλις ο εχθρός απομακρύνεται ώστε, να τον πιάνει το πυροβολικό μας, έτσι όπως τρέχουν οι άνδρες του, δεν προσέχουν και δίνουν στόχο, κυριολεκτικά, αποδεκατίζονται.

Ακολουθούμε τον εχθρό όπως υποχωρεί, περνούμε από τα σημεία που γίνεται από το πρωί η γιγαντομαχία και βλέπουμε πως οι απώλειές του είναι τρομακτικές. Οι νεκροί και οι τραυματίες, καλύπτουν όλη την έκταση του πεδίου της μάχης.

Μιχάλη Παπαδάκη, Το ημερολόγιο ενός λοχίου, σελ. 75

Καραμπουγιού Νταγ, 1 Ιουλίου 1921

Το πρωί της 1ης Ιουλίου, οι Τούρκοι αντεπετέθησαν κατά του κεντρικού τομέως μας λυσοσδώς. Όμως, το 1/38 Ευζώνων, αντέστη ηρωϊκότατα. Διαταχθέντων δε των άλλων δύο συνταγμάτων, 4ου και 5ου εις αντεπίθεσιν, εξεπόρθησαν τον εχθρό από τα χαρακώματά του διά της λόγχης και με χειροβομβίδες, καταληφθείσης της κορυφογραμμής υπό του στρατού μας, ο οποίος κατήγαγε νίκην περιλαμπρον. Ο εχθρός εγκατέλειψεν εκατοντάδες νεκρών του και σωρείαν πολεμικού υλικού που περιήλθεν εις χείρας μας. Όμως και αι δικαί μας απώλειαι ήσαν λίαν σημαντικά. Αξιωματικοί και οπλίται νεκροί και τραυματίαι, περί τους 620 εκ της Μεραρχίας μας.

Φράγκου Δ. Φράγκου⁸, Ο Στρατηγός Αθανάσιος Φράγκου και η 1η Μεραρχία των Θεσσαλών, εκδόσεις «Τροχαλία», Αθήνα 1997, σελ. 78

Βόρεια του Εσκή Σεχίρ (Δορύλαιο), 8 Ιουλίου 1921

Και υπό τους ήχους του «αητού» - του πολεμικού παιάντος του πολέμου τούτου - τον οποίον εσκόρπιζαν όλα αι σάλπιγγες, εν μέσω της βοής της μάχης, η ελληνική λόγχη μεταμορφώνεται εις λαίλαπα και θύελλα. Στρατιώται - κύκλωτες, στρατιώται - λέοντες, στρατιώται - Έλληνες, χαυόμενοι εις τας χαραδρώσεις του εδάφους, ή ελισσόμενοι επί των κυματοειδών πτυχώσεων αυτού - φωνάζοντες «αέρα» - ορμούν. Αήλα δη πετούν παρασύροντες τα πάντα. Ανοίγουν διεξόδους διά μέσου των πυρίνων προπετασμάτων και προχωρούν. Αλλά προχωρούν σιγά. Οι Τούρκοι διεκδικούν το έδαφος βήμα προς

7. Υπίλαρχος του 1ου Συντάγματος Ιππικού και, από την άνοιξη του 1922, ίλαρχος του 2ου Συντάγματος Ιππικού.

8. Έφιππος «σύνδεσμος μάχης» στο επιτελείο της 1 Μεραρχίας, της οποίας διοικητής ήταν ο θείος του, Υποστράτηγος Αθανάσιος Φράγκου.

βήμα. Και συμβαίνει, ό,τι κατ' επανάληψιν συνέβη εν τη εξελίξει του αγρίου εκείνου πολέμου. Οι αντίπαλοι, εις πλειοστά καιρία σημεία του αγώνος, έρχονται εις χείρας. Και έτσι, υπό τοιούτους σκληρούς όρους, περνά η πρώτη της επιθέσεως ώρα. Οι αλλαλαγμοί και αι ζητωκραυγαί συμπλέκονται αγρίως, εις άγριον και τρομερόν σύμπλεγμα ήχων με τους κρότους του πυρός... Η ώρα περνά· ο ήλιος τείνει να κρυβή πίσω απ' τα βουνά του Έσκή Σεχήρ και όμως η αγριότης εντείνεται.

Χρίστου Β. Νικολόπουλου⁹, Με τους «Μυρίους του 1921», Αθήναι 1921, σελ. 107-108

Ακ Μπουνάρ - Ντερμπέντ, 8 Ιουλίου 1921

Έμπροσθέν μας είχαμε αναπεπταμένον πεδίον ορατότητος και δράσεως. Ο εχθρός προχωρούσε ξένοιαστα προς ημάς, με 4 ισχυρές φάλαγγες. Και τότε δίδεται άλλη διαταγή παρά του Μεράρχου μας όπως τα καταλαβόντα θέσιν μάχης τμήματά μας, αρχίσουν να βάλλουν κατατιγιστικώς κατά του εχθρού, ο οποίος απείχε μόνον ολίγας εκατοντάδας μέτρων αφ' ημών.

Με την έναρξιν πυρός των τμημάτων μας, ο εχθρός αφηνιδιάσθη. Και ταραγμένος, προσπαθούσε ν' αναστυχθή εις μάχη με μεγάλην σύγχυσιν, καθόσον εβάλλετο συγχρόνως από πυρά πυροβολικού, πολυβόλων και τυφεκίων. Πριν δε προλάβη την πραγματοποίησιν της αναστύξεώς του και όταν είχε συμπληρωθή η αναστυξις όλης της Μεραρχίας μας, ο Μεράρχος μας καλεί τον σαλπικτήν του και του δίδει διαταγήν να σημάη το «Έμπρός διά της λόγχης...». Οπότε, το σάλπισμα αυτό εσήμανεν άπαντες οι σαλπικταί όλων των Μονάδων της Μεραρχίας μας. Κι' αμέσως οι μαχηταί των Συνταγμάτων μας εγερθέντες, εξόρμησαν με την αστραφτερή λόγχη εφ' όπλου, κραυγάζοντες την πολεμικήν ιαχήν: ΑΕΡΑ, ΑΕΡΑ...

Ο εχθρός πανικοβάλλεται. Και στρέφας τα νώτα προς ημάς, σπεύδει εις ελαίσχυντον φυγήν.

Ο ηρωϊκός Μεράρχος μας, έφιππος επί της πρώτης γραμμής, καλπάζει θαρραλέως, ενισχύων ούτω την ηρωϊκήν προέλασιν των μαχητών μας.

Εκείνο δεν ήτο πόλεμος. Ήτο θριαμβευτικό πανηγύρι. Οι Τούρκοι φεύγουν, εγκαταλείποντες τα όπλα των. Φράγκου Δ. Φράγκου, Ο Στρατηγός Αθανάσιος Φράγκου, σελ. 87-88.

Περιοχή Καλέ Γκρότο, «Μαύρος Λόφος», 13-19 Αυγούστου 1921

Είναι αφάνταστος η αγριότης των μαχών.

Ο λόχος μας είχε ταχθή ως εφεδρεία των μαχομένων τμημάτων και εγώ επέτυχα (πολύ εύκολα διότι όλοι απέφευγαν) να πάω σύνδεσμος με το 5)⁴² όπως γράφω και να πάρω την σπανίας διαυγείας φωτογραφίαν που ανέφερα.

Είχαν υποχωρήσει οι Τούρκοι σε μίαν (ήτο η 4η ή 5η αντεπίθεσις) και μόνον ένας είχε μείνει πιο πίσω στο οπλοπολυβόλο του με ένα προμηθευτή του.

Όταν έφθασε το κύμα των τσολιάδων με εφ' όπλου λόγχη ακολούθησα και εγώ με το πιστόλι μου και τη φωτογρ. μηχανή μου και όταν διέκρινα τον Τούρκο του προμηθευτή να σηκώνεται (μαζεύοντας τις ταινίες, έμεινε 4 - 5 βήματα πίσω από τον φεύγοντα οπλοπολυβολητή) και τον τσολιά να επέρχεται με υψωμένο το όπλο με την λόγχη, ετοιμάσθηκα να πάρω φωτογραφία.

Και τρέχοντας επρόλαβα να τραβήξω την αξέχαστη αυτή φωτογραφία που παρουσίαζε τον τσολιά με έκφρασι υπερτάτης προσπαθείας να καρφώνη εκ των άνω τον Τούρκο στρατιώτη που όμως είχε προλάβει ν' αρπάξη το όπλο του και να τρυπήση αμυνόμενος τον τσολιά στην κοιλιά.

Δήμου Νούσια (επιμ.), Στρατιωτικά Απομνημονεύματα του Σπύρου Βλάχου¹⁰, Αθήναι 1972, τόμος Α', σελ. 128-129

Πορεία προς Τουμλού Μπουνάρ, 16 Αυγούστου 1922

16 Τρίτη εξακολούθησαμεν την πορείαν μας παρακάμφαντες νοτιότερον όπως ευωθώμεν μετά της υπολοίπου Μεραρχίας. Παρασιλανηθέντες όμως ευρέθημεν επί του αυτού σημείου σχεδόν και κυκλωθέντες υπό δύο εχθρικών Μεραρχιών ηναγκάσθημεν να σταματήσωμεν επί τινός κοιλάδος και να εμπλακώμεν εις τον αγώνα από της 12ης μεσημβρινής απωθήσαμεν τον εχθρό όστις κατείχε το στόμιον της διελεύσεώς

9. Πολεμικός απεσταλμένος της εφημερίδας Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ.

10. Ανθυπολοχαγός και μετέπειτα υπολοχαγός Μηχανικού, αρχικά υπασπιστής του διοικητή της Διλοχίας Μηχανικού της II Μεραρχίας, από 21 Μαΐου 1921 της Διλοχίας Μηχανικού της XIII Μεραρχίας και από 1 Μαρτίου 1922 του III Τάγματος Μηχανικού της Στρατιάς Μικράς Ασίας.

μας, βοηθούμενοι δε υπό δύο Συνταγματάων Πεδινού Πυροβολικού και ενός Σκόντα (πυροβόλο 105 χιλιοστών) κατορθώσαμε περί την 12ην μ.μ. ώρα ν' ακολουθήσωμεν την πορείαν μας προς το Τόπλου Μπουνάρ και εκείθεν διά Μπαανάζ βαδίζοντες διά νυκτός.

Μιχαήλ Γρηγ. Μιχοπούλου, Ημερολόγιον εκστρατείας 1921, σελ. 23

Στενωπός Κιουτάχειας, 18 Αυγούστου 1922

Σε μια στιγμή «εφάτη κοινορτός ώσπερ κεφαλή λευκή χρώνω δε ύστερον ώσπερ μελανία τις εν τω πεδίω επί πολύ. Οτε δε εγγύτερον εγίνοντο, τάχα δή και χαλκός τις ήστραπτεν και αι λόγχοι και αι τάξεις καταφρανείς εγίνοντο και ήσαν ιππείς μεν...» Φάνηκε ο εχθρός. Δεν άργησε να αρχίση το τουφεκίδι.

Στην αρχή ανάριο, ανάριο, κατόπιν πυκνό.

Η αριστερή πλαγιοφυλακή είχε προσβληθή. Ο εχθρός άφησε να προχωρήση το ένα σύνταγμα και έτσι ήταν ευκολότερο τώρα να ανατρέψη το άλλο. Προσπαθούσε να περάση στην αντίθετη όχθη του ποταμιού Τύμαρη να πιάση τα υφώματα της περιφημης στενωπού και εκεί πια ή θα μας έπιανε αιχμάλωτους ή θα μας εξολόθρευε.

Αλλά τα υφώματα της στενωπού κατάρθωσε να καταλάβη το 51 Σύνταγμα. Το 53 είχε αρχίσει μάχη από της 10 το πρωί.

Όσοι πέρασαν από τον αμαξωτό δρόμο με το 51 Σύνταγμα βρέθησαν μπροστά σε φρικάλεο θέαμα.

Στο δρόμο τους βρήκαν πτώματα γυμνά, ανασκολοπισμένα και συλλημένα. Κάρρα και καζάνια και γραφομηχανές ακόμη ξεκοιλιασμένες. Και πίσω από μεγάλες πέτρες πολλούς τραυματίες. Ήταν τα υπολείμματα ενός Συντάγματος δικού μας, που πέρασε από τη χαράδρα αυτή δυο μέρες πριν από μας. Τη νύχτα το φεγγάρι φώτιζε της δασωμένη έκτασι του Ακ - Νταγ που κάτω από τα πεύκα είχε καλυφθή το 51 σύνταγμα. Το 53 είχε γράψει μια σελίδα ηρωική. Κατά τα ξημερώματα κατάρθωσε και αυτό να ενωθή μαζί μας, βαδίζοντας όχι βέβαια από την απείρεια χαράδρα αλλά από της βουνοκορφές.

Γ. Ν. Κοντογιάννη¹¹, Άγνωστες σελίδες από τη Μικρασιατική Εκστρατεία, Αθήνα 1930, σελ. 11

Βορειοανατολικά του Ουσάκ, 20 Αυγούστου 1922

Αμέσως τότε εξέδωκα Διαταγήν, ίνα πάντες οι επί κεφαλής τμημάτων μεταβώσι μετά των υψ' αυτούς Αξιωματικών και οπλιτών εις την γραμμήν προς αντίστασιν μέχρις εσχάτων. Πλην όμως άπαντες οι παρευρισκόμενοι Αξιωματικοί μοι ανέφερον, ότι οι οπλίται αρνούνται να πολεμήσουν και επομένως μοι υπέβαλον την γνώμην, ότι ο αγών ήτο άσκοπος, και ότι μεγαλυτέρα επιμονή εκ μέρους μου θα είχε ως μόνον αποτέλεσμα την εκδήλωσιν της στάσεως ενεργότερον, και ίσως μάάλιστα, όπερ θα ήτο χειρότερον, την παράδοσιν των Αξιωματικών εις τον εχθρόν παρά των ιδίων στρατιωτών.

Προ τοιαύτης θλιβεράς καταστάσεως ευρεθείς, διέταξα με συντετριμμένην καρδίαν την καταστροφήν των πυροβόλων και πολυβόλων, τούθ' όπερ και εγένετο. Συγχρόνως μοι παρεδόθησαν ευνυπόγραφοι δηλώσεις των παρευρισκομένων Αξιωματικών περί της στάσεως των οπλιτών (αίτινες κατετέθησαν βραδύτερον εις την εν Αθήναις υπό την προεδρείαν του Στρατηγού Κωνσταντίνου Αιυιάτ Μαζαράκη συσταθείσαν Ανακριτικήν Επιτροπήν των δοσιλόγων) και εν τέλει, οπόταν είδον, ότι λογχοφόροι ιππείς τούρκοι είχαν εισχωρήσει εις τας γραμμάς μας και οι άνδρες θα εσφάζοντο άνευ αντιστάσεως, συγκατετέθη να υφωθή λευκή σημαία.

Νικολάου Τρικούπη¹², Αναμνήσεις επεισοδίων και γεγονότων εκ των πολέμων μας (Μάρτιος 1897 - Μικρά Ασία - Αύγουστος 1922), εκδοτικόν τμήμα Ινστιτούτου Λαμπαδία, Αθήναι 1952, σελ. 123-124

Κοντά στο Ντερέκιϊ, 23 Αυγούστου 1922

Κινηθείς ολίγα μέτρα προς τα οπίσω συνήντησα τον Αοχαγόν μου εν τη γραμμή του πυρός καταδεικνύοντα τους στόχους - ο εκεί ευρισκόμενος ενόμιζεν ότι ευρίσκετο εις εργοστάσιον πλήρες ραπτομηχανών εργαζομένων, εκ του ξηρού των πολυβόλων κρότου και ότι ουρανός έβρεχε χαλάζαν σφαιρών - οι πάντες ενέτεινον τας δυνάμεις των προς επίτευξιν νικηφόρου αποτελέσματος καθ' όσον το

11. Στρατιώτης της Ανεξαρτήτου Μερραρχίας.

12. Κατά το διάστημα από 1 Ιουνίου 1920 έως 20 Αυγούστου 1922, με το βαθμό του υποστρατήγου, διετέλεσε διαδοχικά διοικητής της ΙΙΙ Μερραρχίας, του Νοτίου Συγκροτήματος Μερραρχιών, του Β' Σώματος Στρατού και του Α' Σώματος Στρατού.

παν από εκεί εξηρτάτο. Οι στρατιώται πρηνείς επί του τελείως ακαλύπτου εδάφους έβαλον διηνεκάς, οι δε Αξιωματικοί όρθιοι αφηφούντες τον θάνατον με τα πιστόλια ανά χείρας παρώτρυναν την προς τα εμπρός και προς την σιδηροδρομικήν γραμμήν προχώρησιν ήτις ήτο μόνον προκάλυμα το οποίον θα ελάττανε τας απωλείας αίτινες ήρξαντο λαμβάνουσαι διασπάσεις – εν ω τουναντίον αναμφιβόλως αι του εχθρού ήσαν ολιγώτεραι καθ' όσον ούτος εμάχετο τελείως αθέατος εντός του προς το αντίθετον της γραμμής πυκνού εκ λευκών και καλαμώνων δάσους. Την στιγμήν εκείνην ήκουσα τον Λοχαγόν μου κραυγάζοντα «ωχ ... το πόδι μου». Αμέσως τον επλησίασα έσχισα την περισκελίδα του διά του μαχαιριδίου μου και επίδεσα τό εις την κνήμην του αριστερού του ποδός διαμπερές τραύμα του και το οποίον εφάνετο ότι ήτο μετά κατάγματος, έπρεπεν όμως να τον μεταφέρω εις μή βαλλόμενον μέρος καθ' όσον εκεί είμεθα τελείως ακάλυπτοι και εναντίον μας έβαλον εχθρικά πολυβόλα – μόνος μου δεν ηδυνάμην καθ' όσον ήτο πολύ βαρύς και παρεκίνησα στρατιώτας να εγερθούν και του μεταφέρουν οπίσω, ουδείς όμως ετόλμα καθ' όσον ο βόμβος των σφαιρών των άνωθεν της κεφαλής των διερχομένων ενεποίει ανατριχίλαν. Αυτό εφιλοτιμήθησαν και ηγέρθησαν, τον επήραμεν και τον αναβιβάσαμεν εις το πλησίον ενός άυλακος ευρισκόμενον άλογόν του και τον ανέπεμψα μεθ' ενός στρατιώτου εις την πρώτην βοήθειαν των τραυματιών και εγώ εκινήθην επιστρέφων εις τους άνδρες μου. Καθ' όσον εύρων στρατιώτην της Διμοιρίας μου αναζητούντα πυρομαχικά ένα κομίση ταύτα εις τους μαχομένους εν τη σιδηροδρομική γραμμή, τον έλαβον μαζί μου και εβαδίσαμεν προς την Διμοιρίαν, καθ' οδόν τραυματίζεται και ούτος εις την αριστεράν χείρα άνωθεν του καρπού, τον επιδένω και αυτόν και τον αποστέλλω προς τα οπίσω, εγώ δε ήλθον εις την διμοιρίαν παρακαθήσας όπισθεν των γραμμών του σιδηροδρόμου με τους πολεμώντας στρατιώτας μου.

Χρήστου Φωτιά¹³, Αναμνήσεις, Μικρά Ασία, 1922 (Προσωπικό Ημερολόγιο), Αθήναι 1976, σελ. 16-17

ΑΓΡΙΟΤΗΤΑ ΠΟΛΕΜΟΥ

Φούλατζικ, 23 Ιουνίου 1920. Αφήγηση του Παύλου Μπαλιδή

Μέσα στην εκκλησιά του Άη Γεώργη ήταν μαζεμένοι ως τριακόσιοι άνδρες και αγόρια από δεκατεσσάρων χρόνων και απάνω έκλαιαν και προσεύχονταν και μαζεύονταν στο γέρο εβδομηντάρη παπά Φίλιππα να βρουν παρηγοριά και να τους μεταλάβη. Αυτός όμως είχε κομμένη τη μιλιά και ήταν αδύνατο να μιλήση. Μέσα στην εκκλησιάν ήρθε τότε ο ίδιος ο Κεμάλ του Καραμουσάλ, εκαβαλλίκεφε τον παπά Φίλιππα που του είχαν περάση στο στόμα δύο Τούρκοι χαληνάρι από σχοινί και άρχισε να τον τραβά έτσι καβάλλα έξω από την εκκλησιά. Ο παπά Φίλιππας έπεσε κάτω λιποθυμημένος και ο Κεμάλ τότε του έβγαλε με το μαχαίρι του το ένα του μάτι και ύστερα διάταξε και τον έσυραν έξω από την εκκλησιά.

Ύστερα είδαμε από τις χαραμάδες που είχαν οι κλεισμένες πόρτες της εκκλησιάς να ρίχνουν πετρέλαιο στις πόρτες και να ανάβουν στίρτα για να βάλουν φωτιά. Μια φωνή βγήκε τότε.

- Καιόμαστε, καιόμαστε, βάλανε φωτιά.

Και χυθήκαμε με ουρλιάσματα στα στασίδια και στις εικόνες της εκκλησιάς και αρχίσαμε μ' αυτές να χτυπούμε τη μεγάλη πόρτα για να βγούμε έξω. Οι φωτιές και ο καπνός εγέμιζαν την εκκλησιά και οι Τούρκοι άρχισαν να μας πυροβολούν και να μας σκοτώνουν. Ύστερα από λίγο η μεγάλη πόρτα άνοιξε από τις μεγάλες μας προσπάθειες και χυθήκαμε έξω με μουγγρητά. Τρεις τέσσερες χειροβομβίδες όμως που μας έριζαν οι Τούρκοι στο σωρό άφρισαν κάτω τους πιο πολλούς από εμάς, ενώ τα όπλα δεν σταματούσαν να μας χτυπούν από όλα τα μέρη. Οι σφαίρες έπεφταν σαν ένα ροδάκι βρρρ! ή σαν μια δυνατή μπόρα χωρίς καμιά διακοπή. Επάφαμε να βλέπωμεν ο ένας τον άλλο και στα μάτια μας ήταν μόνον ένας πέπλος από θολό καπνό.

Οι Τούρκοι φωνάζανε:

- Χτυπάτε χτυπάτε τους γκιαούρηδες, χτυπάτε.

Κ. Φαλάιτς¹⁴, Αυτοί είναι οι Τούρκοι. Αφηγήματα των σφαγών της Νικομηδείας, Αθήναι 1921, σελ. 9

13. Ανθυπολοχαγός του II Τάγματος του 23ου Συντάγματος Πεζικού.

14. Δημοσιογράφος, απεσταλμένος της εφημερίδας ΕΜΠΡΟΣ.

Καρασός, 30 Ιουνίου 1920. Αφήγηση του Αλέξιου Καρασελίδη

Την ημέρα των Αγίων Αποστόλων, στις 30 Ιουνίου, ήρθε στο δικό μας χωριό πάλιν ο κεμαλικός στρατός και εκτόπησε την καμπάνα της εκκλησιάς για να μαζευθούμε, μα εμείς που είμεθα κρυμμένοι έξω από το χωριό, βαθύτερα στα βουνά και στα δάση κρυφτήκαμε.

Οι Τούρκοι βγήκαν στο κυνήγι στα βουνά, και από ένα θάμνο που ήμουν εγώ κρυμμένος είδα να σέρνουν μπροστά μου επτά γυναίκες και ένα μικρό αγοράκι που τους είχαν πιάσει κυνηγώντας τους στους λόγγους. Τις χτυπούσαν και εφώναζαν:

– Πάρά, παρά!

– Δεν έχουμε εμείς χρήματα, κύριε, έλεγαν οι γυναίκες, τίποτα πια δεν έχουμε.

– Τουμαυλαρινίζ τοϊκάριν – Λύστε τα βρακιά σας – εφώναζαν πάλιν οι Τούρκοι ενώ άρπαζαν τα κορμιά των γυναικών με τα άνομα χέρια των.

Εγδύθησαν οι γυναίκες και οι Τούρκοι πριν να τις ατιμάσουν άρχισαν να φωνάζουν:

– Λάχιν λάχιν ινλαλάχ...» από το Κοράνι, για να τις κάνουν τάχα Τουρκάλες πριν από το ατίμασμα.

Ύστερα άρχισαν να τις τρυπούν με τις ξιφολόγχες σ' όλο το κορμί και εξακολούθησαν να τις χτυπούν και αφού οι γυναίκες είχαν ξεφυχήση.

Κ. Φαλτάιτς, Αυτοί είναι οι Τούρκοι, σελ. 56

Νίκαια, 14 Αυγούστου 1920

Κατά το διάστημα της παραμονής της Μεραρχίας Σμύρνης στην Κίο, με διοικητή τον στρατηγό Αλέξανδρο Μαζαράκη – Αιτιάν, έγινε και η σφαγή του χριστιανικού πληθυσμού της Νικαίας.

Δεν θα επεκταθώ σε λεπτομέρειες στο θέμα αυτό. [...]

Εκείνο που έχω να προσθέσω είναι για τις εικόνες του ναού της Νικαίας τις οποίες καταστρέφανε οι βάνδαλοι μετά τη σφαγή του πληθυσμού και τις οποίες περιουτέλεξαν οι Έλληνες στρατιώτες μετά την είσοδο του ελληνικού στρατού στη Νίκαια. Τις εικόνες εκείνες, καταστραμμένες, με βγαλμένα μάτια κ.λπ. τις μεταφέρανε στην Κίο και τις αποθηκεύσαν προσωρινά στην εκκλησία Παζαριώτισσα έως ότου τις τακτοποιήσουν κάπου οριστικά. Δυστυχώς όμως παραμείνανε στην Κίο, μετά την καταστροφή, για να συμμεριστούν την τύχη και όλων των ανεκτίμητων θησαυρών των εκκλησιών της Κίου.

Βασίλη Κουλιγκά¹⁵, Κίος 1912-1922. Αναμνήσεις ενός Μικρασιάτη, εκδόσεις «Δωδώνη», Αθήνα - Γιάννινα 1988, σελ. 172-173

Λεύκες, τέλη Αυγούστου 1920. Αφήγηση της Ελένης Βαφειάδη

Οι Τούρκοι εγύρευαν τον κόσμο στα σπίτια και στους κήπους. Ακούαμε τις φωνές αυτών που εσφάζονταν και το κλάμα των μικρών παιδιών που με γνώση μεγάλην έλεγαν:

– Εμάς γιατί μας σφάζετε; Τι σας εκάναμεν εμείς;

– Θα σας πάμε στο δάσκαλο να μάθετε γράμματα έλεγαν οι κακούργοι, και τους έσπαζαν τα κεφάλια των.

Όταν ξημέρωσε και έγινε ημέρα εβλέπαμε τα σκυλιά που έτρεχαν να αρπάζουν τα κομμάτια των σφαγμένων ανθρώπων, και είχαν φέρη κοντά εκεί που ήμαστε κρυμμένοι, ένα γυναικείο κεφάλι με τα μαλλιά που τα άρπαζαν οι πέτρες και ένα πόδι με το παπούτσι. Οι δρόμοι πρέπει να ήσαν γεμάτοι από κομμάτια σφαγμένων χριστιανών και οι Τουρκάλες της Λεύκας έκαναν περίπατο στους δρόμους, έβλεπαν τα πτώματα και εγελούσαν.

Ήταν μια γενική σφαγή. Οι Τούρκοι εσκότωναν τον κόσμο με το μαχαίρι γιατί ελυπόνταν να χαλάσουν τις σφαίρες των και μέσα στη βοή και το κλάμα που ανεβαιναν ως τον ουρανό ακούονταν τα ούτια των Τούρκων και οι αμανέδες των.

Κ. Φαλτάιτς, Αυτοί είναι οι Τούρκοι, σελ. 36

Νίκαια, 20 Σεπτεμβρίου 1920

Μετά πήγαμε μερικοί βόλτα έξω από την Νίκαια για να ιδούμε τους σφαγμένους χριστιανούς, στον δρόμο εβρείσκοντο κεφάλια σκορπισμένα, χέρια και πόδια, και άλλα διάφορα, να τα βλέπη κανείς και να τον πιάνη ντελίριο, παρακάτω τρία πηγάδια γεμάτα έως επάνω, και τέλος το σπήλειον, όπου ήσαν

15. Κάτοικος της Κίου της Μικράς Ασίας κατά τη διάρκεια της εκστρατείας.

στιβαγμένα μέσα κάπου 400 κορμιά, σφαγμένα διαφοροτρόπως και πάσης ηλικίας, δεν εσταθήκαμε ούτε λεπτό, μας κατέβηκε ζαλάδα, κόντεψε να σκάσομε. Αμέσως φύγαμε και πήγαμε στην ελληνική συνοικία, μια ερημιά τρομακτική, κατόπιν επήγαμε στην εκκλησία της αγίας Σοφίας, αρχαία βυζαντινή, αλλά δεν εγνωρίζετο, εάν ήτο εκκλησία ή αχρρώνας. Το ιερόν ήτο ρημαγμένο, το τέμπλο όλο γυρεμισμένο, αι οικόνες όλες σπασμένες, και το πάτωμα σκαμένο όλο, μυστήρια!!

Χαράλαμπου Πληζιώτη, Αναμνήσεις του μετώπου, σελ. 79

Αρνίτζ Νταγ, 20 Αυγούστου 1921

Επίσης την ημέρα αυτή παρέστην μάρτυς ενός δραματικού επεισοδίου. Σειρά από αραμπάδες μεταφέροντας τραυματίας διέβαινε μπροστά μας. Ένα μικρό τουρκόπουλο, 12 περίπου χρονών, οδηγούσε τα βώδια του αραμπά (ήσαν επιταγμένοι) με τραυματίας. Προς στιγμήν δε που παραπάτησε η ρόδα σε ένα βράχο και τινάχθηκε απότομα, ένας τραυματίας εύζωνας με πολύ βαρύ τραύμα, πόνεσε πολύ και με το «αχ αχ» που έσκουζε τράβηξε το πιστόλι του (ήταν των πολυβόλων) κι' έρριξε στο μικρό τουρκόπουλο, χωρίς ευτυχώς να το πετύχει. Τότε, ένας Άγγλος ταγματάρχης (πολεμικός ανταποκριτής) που ήτο εκεί δίπλα μου σήκωσε τον βούρδουλά του να κτυπήσει τον τραυματία μας, οπότε και τραβιά το κολλ πιστόλι μου εμποδίζων τον Άγγλο δι' απειλής μου, να μη χτυπήσει τον εύζωνο που ήτο ανοιχτό το τραύμα του και επεκάθηντο σμήνος μινγών επάνω του, επιπλήξας συμβουλευτικά τούτον. Και ναί μεν διευθετήθη το ζήτημα, όμως η τραγική θύμησις του παρέμεινε επί τόσα χρόνια. Αυτά και χειρότερα, έχουν οι πόλεμοι.

Φράγκου Δ. Φράγκου, Ο Στρατηγός Αθανάσιος Φράγκου, σελ. 115-116

Κασαμπάς, 24 Αυγούστου 1922

Βαδίζομεν καθ' όλην την νύκταν της 23ης προς την 24ην Αυγούστου. Ο Κασαμπάς δεν αμφιβάλλω ότι μετεβλήθη εις τέφραν. Αι ουρανομήκειες φλόγες της καιομένης πόλεως εθεώοντο και εξ αυτής της Μαγνησίας, ήτις απέχει περί τα 30 χιλιόμετρα. Καθ' όλην την νύκτα της 23ης εβλέπαμε ένα τεράστιον όγκον πυρός. Εφαίνεται ως ένας πύρινος λόφος, αλλά μήπως έκαη μόνο ο Κασαμπάς; Όλη η απέραντος έκτασις από Αφιόν μέχρι Σμύρνης μετεβλήθη εις τέφραν. Κατά τας νυχτερινάς πορείας, όπου κι αν έστρεφες την κεφαλήν σου θα έβλεπες φλόγας. Την δε ημέραν αι ηλιακά ακτίνες δεν είχαν την δύναμιν να διασχίσωσι το πυκνόν στρώμα του καπνού, που εκάλυπτεν τον ορίζοντα.

Αριστοτέλη Ι. Αριστοτέλους¹⁶, Το ημερολόγιο ενός στρατιώτη (Αυγούστου 1922), ανάπτυπο από τα Αιολικά Χρονικά, τόμος Γ', Μυτιλήνη 2001, σελ. 10

Σμύρνη, Αύγουστος 1922. Αφήγηση του Μικρασιάτη στρατιώτη Αλέκου Τενεκετζή

Το κακό στη Σμύρνη άρχισε προτού μπει ο Τούρκικος στρατός, Ληλασία, φονικό, βιασμοί απ' τη μια και φωτιά απ' την άλλη. Ο κόσμος όλος χύθηκε στη παραλία και βαπόρι δεν είχε για να υλιτάσει.

Εμείς μέσα στην αναμπουμπούλα μπήκαμε σ' ένα σπíti εγκαταλειμένο, ευτυχώς βρήκαμε κάτι αντρικά ρούχα κι αλάξαμε, φόρεσε ο καθένας μας ότι βρήκε κι' ανακατωθήκαμε και εμείς με το πλήθος πούτρεχε αλαφιασμένο.

Όταν μπήκε ο Τούρκικος στρατός, τα πράγματα χειρότερασαν, στρατός και τσέτες έλεσαν με μανία πάνω στον Ελληνικό πληθυσμό, ορμούσαν με γυμνά σπαθιά και πετσοκόβανε το κόσμο χωρίς διάκριση, ξεγυμνώσανε τις γυναίκες και παίρνανε ότι χρυσαφικό, δακτυλίδια είχαν επάνω τους, αρπάζανε τις νεαρές κοπέλες και τις βιάζανε μπροστά στα μάτια των γονιών τους, και η φωτιά συνεχιζότανε σ' όλη τη Σμύρνη. Διώχονε τον κόσμο απ' την παραλία για να μη φύγει.

Κι' ο κόσμος έτρεχε πάνω κάτω σαν ένα τρομαγμένο κοπάδι για να σωθεί. Μ' ένα τέτοιο μπουλούκι παρασυρθήκαμε και βρεθήκαμε κάποτε στα ελληνικά νεκροταφεία.

Κόσμος πολός, ο ένας πάνω στον άλλο, γυναίκες ανοίγανε τάφους για να κρύψουνε τους άντρες και τα νέα κορίτσια. Εκείνο το βράδυ ξενυχτήσαμε κουριασμένοι πάνω σ' ένα τάφο χωρίς φωμί και νερό.

Αναστάσιου Ιωσ. Εφραμίδη¹⁷, Μνήμες μικρασιατικής τραγωδίας, Θεσσαλονίκη 1983, σελ. 49-50

16. Στρατιώτης της ΙΙ Μεραρχίας.

17. Κάτοικος της Μικράς Ασίας κατά τη διάρκεια της εκστρατείας.

Σμύρνη, 27 Αυγούστου 1922

Το θέαμα ήτο φορικότον. Έβλεπε κανείς να κλαίη η μητέρα το παιδί και το παιδί την μητέρα. Αλλόφρονες κάτοικοι, Έλληνες, όλων των ηλικιών και αμφοτέρων των φύλων έτρεχαν χωρίς να γνωρίζουν πού και προς τι. Αι σκηναί πανικού και αλλοφροσύνης δεν περιγράφονται. Και ημείς, είμεθα ανίσχυροι να βοηθήσωμεν. Δεν ηδυνάμεθα να προσφέρωμεν ουδέ το ελάχιστον, πλην του άρτου και του υδροδοχείου μας, εις τας ολοφυρομένας γυναίκας και τα τρέμοντα ως φύλλα δένδρων παιδιά. Τρις ή τετράκις απητήθη όπως επέμβωμεν διά των πιστολιών, εις περιπτώσεις καθ' ας η εφαρμογή του «ο σώζων εαυτών σωθήται» εγένετο, τυχαίως φυσικά, υφ' ημών αντιληπτόν ότι κατερράκανε πάσαν έννοιαν αυθροπισμού και αυδρισμού.

Χρήστου Φωτιά, Αναμνήσεις, σελ. 22

Σμύρνη και πορεία προς Τσεσμέ, 28 Αυγούστου 1922

Σηκώθηκα την 7η ώρα. Εγώ ενόμιζα ότι υπάρχουν ακόμη στρατιώται ιδικοί μας εις το εσωτερικόν. Σε λίγο ακούονται πυροβολισμοί εκ της διευθύνσεως του Βουρνούβα. Δεν έδωσα σημασίαν αλλά όσον παρέρχεται η ώρα, επί τοσοούτον και γίνονται πυκνότεροι. Η σύζυγος του εξαδέλφου μου φοβήθηκε και μου είπε να την πάγω εις το εργοστάσιο που ήτο ο άνδρας της. Πήρα λίγα πράγματά μου και την πήγα μαζί με τα παιδιά της εκεί. Εγώ τραβώ για την Πούντα να επιβιβασθώ σε κανένα πλοίο και να φύγω. Ο δρόμος είναι γεμάτος στρατιώτες. Φθάνω εις τη Βάση. Τι να ιδώ! Όλον το υλικόν διηρπάζετο από πολίτας και στρατιώτας. Άνδρες, γυναίκες, παιδιά αρπάζουν ό,τι μπορούν. Άλλος είναι φορτωμένος άλευρα, άλλος γαλέτας, παρέκει παιδιά με λουκούμια, άλλοι με τσαρούχια, άλλοι χύτρες, άλλοι κύπελα, παγούρια, άλλοι με τοιγάρα. Αρπούσαν ό,τι βρίσκαν, μαγκάλια, σόμπες και ό,τι άλλο. Κάθομαι ολίγον και κοιτάζω αυτήν την αθλιότητα. Η βάση με όλον το υλικό της, που ετοιχίζε εκατομμύρια ολόκληρα, διηρπάγη. Αλλά τι είναι αυτό, αφού έχουν αφήσει και ολόκληρα αεροπλάνα επάνω εις τα βαγόνια. Προχωρώ προς την αποβάθραν της Πούντας. Και εδώ άπειρο νοσηλευτικό υλικό σκορπισμένο. Πλοίο δεν φαίνεται κανένα ούτε και ο στόλος είναι εδώ. Έχει φύγει από χτες. Τώρα άρχισα να αντιλαμβάνομαι το δυσχερές της θέσεώς μου καθώς και των άλλων στρατιωτών. Εν τω μεταξύ ο δρόμος γέμισε γυναικόπαιδα, τα οποία κατέρχονται σχεδόν γυμνά από τα προάστεια της Σμύρνης. Τώρα μου μπήκε η μνία στο αυτί. Χωρίς άλλο οι Κεμαλικοί έφθασαν στα προάστεια της Σμύρνης κι εγώ υπέθετα ότι θα είναι ανατολικώς της Μαγνησίας. Επιταχύνω τα βήμα μου διά την Στρατιά. Όλη η προκουμαία της Σμύρνης γεμάτη από πρόσφυγας, που περιμένουν πλοία να φύγουν. Βελόνη να ριξής δε θα πέση χάμω. Φθάνω εις το σπίτι του Στρατιώτου. Βλέπω ότι έχουν υφώσει ιταλικήν σημαίαν και ένας πολίτης με περιβραχιόνιον από ιταλικά χρώματα φυλάγει σκοπός. Ο έλεγχος Επιμελητείας φρουράς Σμύρνης έρημος. Έχουν σπάσει τα διαμερίσματα και εγκαταστήσει προσωρινώς πρόσφυγας. Προχωρώ και φθάνω εις το Διοικητήριον. Όλη η πλατεία του Διοικητηρίου είναι γεμάτη από σπασμένα κιβώτια με διάφορα αρχεία και βιβλία σκορπισμένα εδώ κι εκεί. Το Διοικητήριο, το μέγαρον της Στρατιάς και του Φρουραρχείου όλα είναι έρημα. Έχουν φύγει. Δεν φαίνεται κανείς. Περνώ από το Στρατώννα, ούτε ψυχή μέσα. Το τμήμα του Στρατώννος που χρησίμευε ως παράρτημα του Β' Νοσοκομείου, έρημον. Στοιβες από εγκαταλελειμμένα κρεβάτια, στρώματα, προσκεφάλαια και άλλα νοσοκομειακά είδη πεταμένα δεξιά και αριστερά. Εξέρχομαι του Στρατώννος και ακολουθώ τον δρόμο του Κοκάρ-Γυαλί. Αν αφαιρέσης τους στρατιωτικούς, ο δρόμος θα ήτο παντελώς έρημος. Διαβάται πολύ αραιοί, ενώ άλλοτε ο δρόμος αυτός είχε μεγάλην κίνησιν. Όλα τα καταστήματα και τα στίτια ερημικώς κλειστά.

Αριστοτέλη Ι. Αριστοτέλους, Το ημερολόγιο ενός στρατιώτη, σελ. 12-13

Περιοχή Μαγνησίας, Αύγουστος 1922. Μαρτυρία στρατιώτη Παναγιώτη Μαρσέλου

Η σφαγή εξακολουθούσε μέχρι το πρωί. Το πρωί φύγαμε από το Μπουνάρμπασι. Άρχισαν και υδύναν όλους και τον αδελφό μου. Φτάνοντας ανάμεσα Μπουρνούβα και Μαγνησιά ήταν μια βρύση. Είχαμε τρεις μέρες να πιούμε νερό. Σταματούμε στη βρύση και διατάζουν τον κόσμο να πάει να πιει νερό.

Μόλις πήγε ο κόσμος στη βρύση να πιει λίγο νερό, έβαλαν οι Τούρκοι το πολυβόλο και άρχισαν και σκότωναν γραμμή. Εγώ βλέποντας αυτό, κατεβαίνω στο ποτάμι και πάω σε μια γούβα που είχε νερό μέσα, αλλά κι ένα ελληνικό πτώμα που από την πολυκαιρία είχε πρηστεί και είχε σπάσει. Ωστόσο δεν άντεχα τη δίψα ήπια και γέμισα ένα καπέλο και το πήγα στον αδελφό μου. Ήπτε κι εκείνος, και τα λίπη από το σπασμένο πτώμα κολλούσαν στα χείλη μας!

Εικόνα 17. Ακροβολιστές της II Μεραρχίας (Μπανάζ, 1920)

Εικόνα 18. Τμήμα του 12ου Συντάγματος Πεζικού της III Μεραρχίας κατά τις επιθετικές επιχειρήσεις στην τοποθεσία Αβγκίν το Μάρτιο 1921

Μετά κινήσαμε για τη Μαγνησιά. Εφτάξαμε το βράδυ και παραμείναμε εκεί. Έναν-έναν μας γδύσαν, όπως μας γέννησε η μάνα μας, και φάχναν όλα τα μέρη των ρούχων, μήπως βρουν χρήματα. Το πρωί μπήκαμε μέσα στη Μαγνησιά. Εμαζεύτηκαν όλοι οι Τούρκοι με σίδερα στα χέρια, με σπαθιά, και στάθηκαν από τη μια κι από την άλλη άκρια του δρόμου, που θα περνούσαμε και ανεβοκατέβαζαν τα σίδερα και τα σπαθιά και όποιος πρόφτανε κι έσκυβε είχε καλώς, όποιος δεν πρόφτανε τον σκοτώναν.

Ύστερα μας βάλαν στις αποθήκες κάποιου εργοστασίου. Οι αποθήκες αυτές ήταν από ασβέστη. Όπως επατούσαμε μέσα, σηκωνόταν η σκόνη του ασβέστη και με την αναπνοή μας απορροφούσαμε τη σκόνη του. Είχαν κάνει εγκαυμάτα τα χείλη μας και το στόμα μας. Δεν άκουγες τίποτε άλλο παρά μόνο τη φράση: «Θεέ μου, νερό!»

Σε τρεις μέρες μας βγάλανε, να μας ποτίσουν.

Στο προαύλιο του εργοστασίου ήταν μια στέρνα· μέσα σ' αυτή έτρεχαν τα ζεστά νερά του εργοστασίου, ενώ δίπλα είχε ένα αποχωρητήριο, που οι ακαθαρσίες του έπεφταν μέσα στη στέρνα. Μας πήγαιναν τρεις - τρεις και πίναμε νερό.

Ο προορισμός των αιχμαλώτων ήταν μέχρι τη Μαγνησιά. Εκεί ήρθε κάποια διαταγή να σταματήσει ο σκοτωμός και να καταγραφούν οι αιχμάλωτοι. Από τις πέντε χιλιάδες είχαμε μείνει χίλιοι· οι τέσσερις χιλιάδες σκοτώθηκαν στο δρόμο.

Φ.Δ. Αποστολόπουλου (επιμ.), Η Ξεδος, τόμος Α'. Μαρτυρίες από τις επαρχίες των δυτικών παραλίων της Μικρασίας¹⁸, Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, Αθήνα 1980, σελ. 13.

Ποταμός Σαρή Τσάι, Αύγουστος 1922

Το τι έγινε κάτω στο Σαρή Τσάι μας διηγηθήκανε αυτοί που ήρθαν και ανακατωθήκανε μαζί μας.

Ήταν μια φάλαγγα αιχμαλώτων σαν τη δική μας, ξεκίνησαν κι' αυτοί από την Σμύρνη κάτω δυόμιση χιλιάδες. Στο δρόμο πετσοκόφανε πολλούς απ' αυτούς. Σε ένα σημείο της πορείας ένας τούρκος στρατιώτης πήγε να κτυπήσει με τη μαγκούρα ένα αιχμάλωτο, ο αιχμάλωτος φάίνεται ήταν γερό παληκάρι, αρπάζει τη μαγκούρα απ' τα χέρια του στρατιώτη, του παίρνει και το όπλο και του σκοτώνει, επίσης σκοτώνει και άλλους τρεις στρατιώτες που τρέξαν για βοήθεια, ώσπου να πέσει κι' αυτός νεκρός από πυροβολισμό άλλου τούρκου στρατιώτη.

Επικεφαλής της φάλαγγας τους ήταν ένας ταγματάρχης, μαύρος με ταταρική φουσιογνωμία και πολύ αιμοβόρος. Όταν είδε να σκοτώνονται στρατιώτες τους από ένα αιχμάλωτο έγινε θεριό, άρχισε να πυροβολεί στο φαχύ. Άμα φτάσανε στο Σαρή Τσάι διάταξε να καθήσουν όλοι εκεί, αυτός πήγε στη Μαγνησιά, έφερε στρατιώτες με έξι πολυβόλα, κατέβαζε διακόσιους - διακόσιους κάτω στο Σαρή Τσάι και εκτέλεσε όλους. Ήτανε δυο χιλιάδες αιχμάλωτοι κι' αυτοί πούρθαν κοντά μας ήταν οι ζωντανοί νεκροί, υπολείματα της φάλαγγας.

Αναστάσιου Ιωσ. Εφραιμίδη, Μνήμες μικρασιατικής τραγωδίας, σελ. 55

Αφιόν Καραχισάρ, 5 Σεπτεμβρίου 1922

Φτάσαμε στο Αφιόν Καραχισάρ το απόγευμα.

Έξω από την πόλη βλέπω πλήθος πολύ να μας περιμένει.

Όταν φτάσαμε κοντά στο πλήθος τα αμάξια σταμάτησαν.

Από το δεξιό μέρος ήταν το αεροδρόμιο, που το είχαμε χρησιμοποιήσει και μεις.

Στην απλωσιά του αεροδρομίου 2 αεροπλάνα καμένα ήταν στη γη.

Οι Έλληνες αιχμάλωτοι έρχονται από το αριστερό μέρος των αμαξιών κατά 5-6 αμάξια πίσω από μένα.

Το πλήθος μάς πλησίασε. Παρατηρώ στο πλήθος και βλέπω άλλος κρατεί χαντζιάρι, άλλος πελέκι, άλλος αξίνα, άλλοι κάμες και ό,τι άλλο φονικό όργανο μπορούσε κατά τύχη να βρεθεί πρόχειρο. Κανένας δεν είχε άδεια τα χέρια του.

[...] Το πλήθος σα σίφουνας χύθηκε. Οι τζανταρμάδες έκαναν τάχα ότι αντιδρούσαν και ότι τους προστάτευαν.

Το πλήθος άρχισε να πλειοδοτεί. Άλλος έλεγε: «Μπεντέν μπιρ λίρα». Άλλος «Μπεντέν ικί λίρα». (Από μένα μια λίρα, δυο λίρες και ούτω καθ' εξής).

18. Συλλογή αφηγήσεων και μαρτυριών από επαρχίες των δυτικών παραλίων της Μικράς Ασίας.

Τσέπωναν τις λίρες οι τζανταρμάδες και έλεγαν: «Αλ άγκισιν μπιενίρσιν». (Πάρε όποιοι σου αρέσει).

Και άρχισε το μακελιό μπροστά σε εκατοντάδες ανθρωποτέρατα.

Εκτελεσται και θεαται ούρλιαξαν και κάγχαζαν για το κατόρθωμά τους.

Με το τέλος αυτού του περιστατικού λύθηκε και μένα η περιέργειά μου. Πρωτότερα σκεφτόμουνα Αφού θα τους σκότωναν γιατί τους μάζεψαν και τους συνώδευαν τόσες ώρες δρόμο. Απλούστατα για να τους πουλήσουν σε εκτελεστές και να τσελώσουν λίρες.

Αφού τελείωσε η αγοραπωλησία για τους μεν και η βάρβαρη διασκέδαση για τους δε, ξεκίνησαν τα αμάξια για να μπουν μέσα στην πόλη του Αφιόν - Καραχισάρ.

Δημητρίου Καρυοφυλλάκη¹⁹, Απομνημονεύματα αιχμαλωσίας στην Τουρκία, Κομοτηνή 1973, σελ. 27-28

Αθήνα, Σεπτέμβριος 1922

Έβλεπα από εκεί την περιοχή που ήταν το σπίτι μου στο Κολωνάκι και ζήτησα να μου επιτραπή να πάω να ιδώ τους γονείς μου.

Μου εδόθη η άδεια και με ένα κάρρο ξεκίνησα.

Αλησμόνητη είναι η εικών που αναπολώ.

Μπήκα στο σπίτι, ανέβηκα τη σκάλα και στο χωλ, πολύ μεγάλο χωλ, με φωτισμό όχι δυνατό γιατί ήταν σουρουπόωμα και δεν είχαν ανάψει το φωτιάεριο με το οποίον τότε μαγειρεύαμε και εφωτιζόμεθα.

Ο πατέρας έλειπε στο Βυζάντιον το καφενείο όπου πολλοί εμαζεύοντο και τους είχαν ονομάσει «κομμούνα». Τότε ο κομμουνισμός ήτο όλως άγνωστος και η λέξις εσήμαινε παρέα.

Ήτον η μαννούλα μου με μια μου εξαδέλφη. Αγκαλιασθήκαμε και η μητέρα μόλις με ξεχώρισε στο φως... δεν με ανεγνώρισε!!

Εσύ είσαι Σπύρο μου; Εσύ είσαι το παιδί μου ;

Και μ' εκύτταζε περιεργη θέλοντας να συνταιριάσει τη μορφή που είχα όταν έφυγα και την αδρή μου ποικα και αλλαγμένη φυσιογνωμία πού έβλεπε.

Το πιο εντυπωσιακό ήταν τα... μαλλιά μου πού ενώ άλλοτε έκαναν ωραίες σκάλες, ξανθιές τώρα είχαν αραιώσει.

Επίσης θυμούμαι πως σε μια στιγμή... έφτυσα στο.. πάτωμα του χωλ!

Και πάλι αφού κάπνισα το τσιγάρο μου το πέταξα στο... πάτωμα πάλι!!!

Ξαφνιασθήκαυ από την πρωτόγονη συμπεριφορά μου αλλά όσο και αυτές ξαφνιασθήκα και εγώ που τόσα χρόνια στα βουνά δεν είχα συνειδητοποιήσει την αγριεμάρα μου. Τότε την αισθάνθηκα.

Δήμου Νούσια (επιμ.), Στρατιωτικά Απομνημονεύματα του Σπύρου Βλάχου, σελ. 231-232

ΑΠΩΛΕΙΕΣ

Περιοχή Κίου, Ιούλιος 1920

Κατά το διάστημα της παραμονής του Τάγματος Σαμαρτζή, το τάγμα έδωσε μερικές μάχες με τους τσέτες στα υφώματα του Ομούρμει. Στις μάχες εκείνες σκοτώθηκαν και πέντε Έλληνες στρατιώτες, πέντε από τα παλικάρια εκείνα που ήλθαν να μας απελευθερώσουν. Για τα πέντε εκείνα παλικάρια, που έχασαν την ζωή τους για μας, εφρόντισε η Κοινότητα και έκανε μεγαλοπρεπή κηδεία στην οποία χοροστάτησε ο μητροπολίτης με συμμετοχή ολόκληρου του κλήρου. Στην κηδεία πήραν μέρος οι μαθητές όλων των σχολείων, η μπάντα του Μουσικού Συλλόγου και πολύς κόσμος.

Άς αποτελέσει μνημόσυνο το αφήγημα αυτό για τα πέντε εκείνα παλικάρια, τους ελευθερωτές μας, που έμειναν για πάντα εκεί.

Βασίλη Κουλιγκά, Κίος 1912-1922, σελ. 169

Ντουζ Νταγ, 15 Μαρτίου 1921

Ο Λοχαγός του 5ου Λόχου, Πάπαστεργίου Πυγμαλίων, εφρονεύθη υπό εχθρικής οβίδος κατά την εφοδον επί οχυρωμάτων θέσεων και επί του Ντουζ-Νταγ.

19. Στρατιώτης του 6ου Λόχου του 46ου Συντάγματος της XII Μεραρχίας.

[...] Αναφέρω και το κάτωθι χαρακτηριστικόν συμβάν κατά την στιγμήν καθ' ην εφρονεύθη, ως διηγείται τούτο ο υπαξιπιστής του Συντάγματος Νικολόπουλος.

Πληγείς υπό θραύσματος εχθρικής οβίδος έπεσεν ύπτιος.

Η πιστή του κυνηγετική κύων, η οποία δεν απεχωρίζετο του κυρίου της ούτε εν βήμα κατά δε την έφοδον του ηκολούθει κατά πόδας, ώρμησε, τον ευηγκαλίσθη διά των ποδών της και ήρχισε να κλαίη και να αλοφύρεται κατά τρόπον, όστις προκάλεσεν την συγκίνηση των στρατιωτών, καίτοι την στιγμήν αυτήν εβάλλοντο διά δραστικωτάτου πυρός.

Δευτέρα οβίς πεσούσα εις το αυτό σημείον εφόνευσε και την κύνα.

Πάνου Μπασακίδου, *Η ιστορία του 28ου Συντάγματος*²⁰, Τύποις Σ. Μ. Κωνσταντινίδου, Φλώρινα χ.χ., σελ. 52-53

Ντουζ Νταγ, 18 Μαρτίου 1921

Η μάχη εξακολούθη λυσσώδης, το τουρκικόν πυροβολικό θερίζη, επιθέσεις και αντεπιθέσεις ακατάπαυστα. Τα πράγματα πολύ σοβαρά, νεκροί και τραυματίαι άφθονοι. Πέζομε το τελευταίου ατού, οι σαλπικταί πέζουν ακαταπαύστως του Αητού το Τυιό. Τετέλεστα! Είναι πλέον η τελευταία μου μέρα. Τα απεχαιρέτησα όλα όσα είχα αγαπητά σαντόν του κόσμου! Έχω κουραθή, ούτε βλέπω, ούτε εσθάνομαι τίποτα, κρατώ το όπλο στα χέρια μου, γεμίζω, ρίχνω, και αδιάζω, άλλο τίποτε! Ήτο κάπου η ώρα 4, όταν εσθάνθηκα το χέρι μου να κρεμαστή κάτω και να με πονεί τρομερά. Εγύρευσα από τον πλαϊνόν ένα μανδύλι, ετήληξα το χέρι μου, και σκιφτά σκιφτά εκατεβηκα πίσω από το ύφωμα, εκεί ήτο ο γιατρός και ο συνταγματάρχης, αφού μου έδесе ο γιατρός το χέρι, μου λέγη, τράβα από εκεί κατά της χαράδρες γραμμής και θα βρης το χειρουργείον. Δρόμο λοιπόν.

Χαράλαμπου Πληζιώτη, *Αναμνήσεις του μετώπου*, σελ. 207-208

Εσκή Σεχίρ (Δορύλαιο), 8 Ιουλίου 1921

Πάνω στο μεγαλείο αυτό, στη βράση, στο ηφαίστειο, στις βρσιές και στις φωνές, ο Ασπρογέρακας έδρασε, μα και τα κατάφερε, ώστε να στέρξη το όνειρό του. Στο μικρόσωμό του «Αιονταρή» καθάλλα, μάθαινε για πρώτη φορά σπαθασκία στα κεφάλια των Τούρκων. Και αυτό τον εμέθυσε. Τον εξαγρίωσε η μυρουδιά της μπαρούτης, τον παρέσυρε η νεανική του ορμή και τη στιγμή που έκληκτοι οι Τούρκοι, από την ορμή των ολίγων αυτών γενναίων, εσταμάτησαν για να γυρίσουν τις πλάτες ευθύς αμέσως, αυτός βρέθηκε 100 μέτρα μπρος στους άλλους γελώντας για το φευγιό των και σπαθίζοντας. Πάνω στην ώρα ήρθε ένα τάγμα του 28ου για ενίσχυση και κατέλαβε τους λόφους από τους οποίους ώρμησαν προ ολίγου οι Τούρκοι.

Πιο πέρα από τα ανακατωμένα κορμιά, που εδάγκαναν τη γη, στο ριζώμα ψηλά, ο Ασπρογέρακας ήταν στο θάνατο με έναν Τούρκο. Αυτοί, που χωρίς να γνωρίζονταν τόσο εμισούντο στη ζωή, αγκαλιαστήκαν στο θάνατο που έδωκε ο ένας στον άλλον.

Ευλύτωσε τόσα χρόνια απ' όλες τις μάχες και επιχειρήσεις. Έσώθηκε στο Ταράρ, στο Αξάρι, στο Κιουπρού Χισσάρ, ακόμα και στο Αβγίν, όπου 2 αξιωματικοί και 1 ουλαμός ολόκληρος της πυρ/χίας του ελότισαν με το αίμα τους τη δάφνη της δόξας για να φουντώση.

Του ήταν γραφτό του γενναίου παιδιού να πεθάνη πιο όμορφα μέσα στη βουή και στην κίνηση, μέσ' τη δράση που τόσο τον παρέσυραν το νεανικό αίμα και τα νεύρα του...

Βασιλείου Σ. Ασημάκη²¹, *Για την αγάπη της πατρίδος*, Αθήναι 1948, σελ. 50-51

Σταθμός διακομιδής στο Ινλάρ Κατραντζί, 25-29 Αυγούστου 1921

Σήμεραν επήγα να επισκεφθώ τους τραυματίας του χειρουργείου, αλλά με πόσην απογοήτευσιν και στενοχωριάν αφήκα τους χαμηλούς τουρκικούς οικίσκους, που μάλλον τρώγλας πρέπει κανείς να τους ονομάση και όπου τα θύματα μιας αγρίας πάλης κατάνεινται εις μίαν αποτρόπαιον ακαθαρσίαν. Ομολογώ ότι ήθελον θεωρήσει υπερβολικήν την διήγησιν άλλου αφηγουμένου και με τα ελαφρότερα χρώματα την ζοφερωτάτην εκείνην αθλιότητα ης υπήρξα αυτόπτης μάρτυς. Βαρέως και ελαφρώς τραυματισμένοι

20. Κείμενο που βασίζεται σε σημειώσεις, πληροφορίες και ιδιωτικά ημερολόγια αξιωματικών και υπαξιωματικών του Συντάγματος κατά τη Μικρασιατική Εκστρατεία.

21. Λοχαγός Πυροβολικού του 3ου Συντάγματος Ιππικού.

εξαπλωμένοι επί φαθών εξών οι πλείστοι άνευ κλινουσκεπασμάτων διότι τα απέρριψαν κατά τας πορείας ή μετά τον τραυματισμόν των, φρικωδώς εξηντλημένοι εκ των τραυμάτων και της πείνης συγκινούν και την πλέον σκληροτέραν καρδίαν. Οι ελαφρώς τραυματισμένοι συντηρούνται οπωσδήποτε καλύτερον εκλιπαρούντες εκ των μαγειρειών μας κύπελλον ζωμού και τεμάχιον κρέατος όπερ είναι το πρωινόν μας ρόφημα, το γεύμα και το δείπνον!!

Ούδ' αυτήν τέλος πάντων την απλουστάτην τροφήν την εκ πλιατσικολογήματος προερχομένην δεν εμερίμνησαν οι ηγήτορες... να παράσχουν αφθύνως εις τους τραυματίας μας.

Ουαί και αλλοίμονον εις τον ατυχή εκείνον τραυματίαν, όστις δεν μπορεί να αυτοπεριποιηθή, δεν του υπολείπεται άλλο, παρά να αναμείνη, τον θάνατον και όμως ελπίζει. Έρωτά με τρέμοντα χείλη, εάν θα έλθουν ταχέως αυτοκίνητα διά να τους διακομίσουν και όλον ελπίζει έστω εάν του εγκατέλειψαν να αποθάνη.

Ο Χάρων επέρχεται αμείλικτος αφαρπάζει τον ένα κατόπιν του άλλου και παραδίδει το σεσηπός εκ των τραυμάτων πτώμα εις τας βρωμεράς χείρας δύο τουρκαλάδων, οίτινες επί ξυλοκρεββάτου γυμνό και ανυπόδητο το διευθύνουν εις την ανατολικήν πλευράν της χαράδρας όπου το αρτισύστατον νεκροταφείον. Εξ αποστάσεως ακολουθεί στρατιώτης με μικρόν ξύλινον Σταυρόν ον εμπυγνεί εις την τελευταίαν κατοικίαν και εις ην το ταλαιπωρημένον Σώμα δεν θα ησυχάση, διότι μετά την αναχώρησίν μας, εάν δεν το εκθάψουν οι Τούρκοι θα εκταφή υπό των κυνών ελκυσόμενων εκ της οσμής των εις βάθος μόλις ολίγων εκατοστών του μέτρου υπό την επιφάνειαν τεθαμμένων πτωμάτων.

Η θλιβερή αυτή πομπή των δύο νεκροθαπτών Τούρκων και του στρατιώτου κρατούντος του μικρόν ξύλινον σταυρόν πλειστάκις της ημέρας πηγαινοέρχεται από του χειρουργείου εις το νεκροταφείον. Εις κάποιον Σταυρόν είναι ανηρτημένη ημισεία κόλλα χάρτου εις ην κατά τας τελευταίας στιγμάς του ο κάτωθι ταύτης αναπαύομενος επιλοχίας εχάραξε τρεμουλιαχτά μερικές γραμμές για τη ζωή που αφήνει. Ομολογώ ότι δεν κατώρθωσα, να την διαβάσω ελυπούμην τόσο πολύ, ώστε αναβάλλων και αναβάλλων εφύγαμεν απ' εδώ χωρίς να την διαβάσω.

Χαράλαμπος Δ. Τριανταφυλλίδη, Η Μικρασιατική Εκστρατεία, σελ. 358-359

Περιοχή Αλή Βεράν, 18 Αυγούστου 1922

Όταν «κιαντόν κοντά στους άλλους πηγαίνετε τον» άκουσα, χάρηκα. Για μια στιγμή μου πέρασε από την ιδέα ότι υπάρχουν και άλλοι δικοί μας και θα με πηγαίνουν κοντά τους.

Η χαρά μου δεν κράτησε ούτε λεπτό. Με άρπαξαν άλλος από το χέρι, άλλος από το πόδι και με τράβηξαν προς την κατεύθυνση που με είχαν φέρει με το αμάξι.

Καθώς με πηγαίνουν χτυπούσε το πονεμένο πόδι μου στις πέτρες, διότι από το πονεμένο πόδι δεν με έπιαναν, επειδή ως φαίνεται συχαίνονταν. Από τους δυνατούς πόνους έβαλα κάτι φωνές που βούιξε η περιοχή.

Μου βγήκαν σε καλό οι φωνές μου.

Με είχαν τραβίξει κοντά σε μια χαράδρα που ήταν γεμάτη από σκοτωμένους τραυματίες δικούς μας.

Το χειρουργείο που με πήγαν είχε εγκατασταθεί στον τόπο που ήταν εγκατεστημένο το χειρουργείο της 9ης Μεραρχίας μας, το οποίο είχε εγκαταλείψει εκεί τους τραυματίες του. Τους είχαν σκοτώσει όλους και τους είχαν πετάξει μέσα στη χαράδρα που έσυραν και μένα για να με πετάξουν σκοτωμένο ή και ζωντανό ακόμα. Ανάμεσα στα πτώματα των σκοτωμένων ακούονταν ακόμα μερικά αδύνατα βογγητά.

Δημητρίου Καρυοφυλλάκη, Απομνημονεύματα αιχμαλωσίας στην Τουρκία, σελ. 21-22

Χαράδρα Αλή Βεράν, Αύγουστος 1922

Στην καταραμένη αυτή χαράδρα, μέσα στα νοσοκομειακά αυτοκίνητα βρίσκονταν λέγαν 4.000 τραυματίες. Αυτοκίνητα και τραυματίες έμειναν όλα εκεί, καθώς και όλοι οι τραυματίες της μάχης-βομβαρδισμού. Τι απέγιναν όλοι αυτοί; Και στο Ουσιάκ και στη Φιλαδέλφεια και στο Αφιόν αργότερα αναζήτησα να βρω έστω και έναν απ' αυτούς για να μάθω τι απέγιναν και δεν βρήκα κανέναν ούτε έμαθα από κανέναν. Από Τούρκους άκουσαν μερικοί αιχμάλωτοι ότι αφού φύγαμε εμείς, τους συγκέντρωσαν όλους σε ένα ρέμα, τους περιέλουσαν με βενζίνη και τους έκαψαν ζωντανούς.

Είναι αλήθεια; Δεν μπορώ να το ξέρω, ούτε το αποκλείω, με τον φανατισμό και την αγριότητα που είχαν. Το γεγονός είναι ότι όλους τους σκότωσαν. Πώς; Ένας Θεός ξέρει. Πάντως εγώ, τον ένα χρόνο που

έμεινα σαν γιατρός των αιχμαλώτων και όχι σε ένα μέρος, αλλά, κατά διαστήματα, από τη Φιλαδέλφεια (Αλά Σεχέρ) μέχρι και το Αφίόν, δεν συνάντησα ούτε έναν.

Πέτρου Αποστολίδη²², Όσα θυμάμαι, 1900-1969. Α' Γκαρνιζόν Ουσιάκ 1922-1923, εκδόσεις «Κέδρος», Αθήνα 1981, σελ. 25

ΗΡΩΙΣΜΟΣ

Μιναραλή, 25 Ιουνίου 1920

Η ίλη του Φωκά προχωρεί ακροβολιστά. Οι ουλαμοί πλησιάζουν την κορυφογραμμή που βρίσκεται μπροστά και απέναντι σ' άλλη κορυφογραμμή του εχθρού με ταχύσκαπτα χαρακώματα. Δευτερόλεπτα πριν πάρουν οι άνδρες του θέση, ο ήλαρχος Φωκάς, όρθιος, δέχεται θανατηφόρα σφαίρα στην καρδιά. Πριν όμως αφήσει τη γενναία του ψυχή να πετάξει στη χώρα των ηρώων, συγκρατιέται με τα δόντια για να αρθρώσει την τελευταία του εντολή: «Την ίλη να παραλάβη ο Πασαθανασίου...» Ξεφυχούσε, κι' ο νους του ήταν στο καθήκον! Έκαμε μια ολόκληρη στροφή του σώματός του και έπεσε το δοξασιμένο παλληκάρι! Στις εννέα και μισή, ακριβώς, το πρωί της 25ης Ιουνίου 1920, ο αξέχαστος ήλαρχος Φωκάς πέρασε στο Πάνθεον των Ηρώων! Μιχάλη Μ. Δημητρίου, Ορθιοι στην καταγίδα, σελ. 156-157

Ντουζ Νταγ, 15 Μαρτίου 1921

Ο κυβος ερρίφθη και η ελληνική ανδρεία θαυματουργεί. Το Σύνταγμα μας βάλλεται πανταχόθεν. Διά αποτόμων χαραδρών πλησιάζει τον πρώτον λόφον, όπου δύναμις εκ 2.000-2.500 ανδρών υπερασπίζει τούτον, προστατευόμενον υπό σειρών διπλού συρματοπλέγματος. Ο Λόχος μου ακάθεκτος ορμά εις το καθήκον του. Ο γενναίος λοχαγός, ο ήρωας εκείνος Παπαστεργίου Πυγμαλίων, με το πιστόλι εις το χέρι οδηγεί τους άνδρας του. Τα εχθρικά πυροβόλα θερίζουν. Πλείστοι των στρατιωτών τραυματίζονται και φονεύονται, το πλείστον εκ βλημάτων πυροβολικού. Μία οβίς πέπτει εις το μέσον του Λόχου. Βλήμα τι διατρυντά τον ήρωα ως άνω λοχαγόν μου και δύο άλλους στρατιώτας, αποβίβωσαντας αμέσως και μαζί. Κοντά εις τον λοχαγόν μας φονεύεται και ο σιτιστής του 12ου.

Βαγγέλη Παπαευθυμίου, Στρατιά Μικράς Ασίας - 28ο Σύνταγμα²³, εκδόσεις Φιλιππότη, Αθήνα 1990, σελ. 257

Γέφυρα του ποταμού Γκεούκ, κοντά στο Μπογάζκιοί, 18-19 Μαρτίου 1921

Η εναπομείνασα δραξ των ηρώων του 28ου Συντάγματος κατά την υλοχώρησιν διετέθη ως οπισθοφυλακή της Μεραρχίας. [...] Το τμήμα τούτο έφερεν και την ηρωϊκήν Σημαίαν του Συντάγματος, και κατήρχετο εκ Τενή - Γιουρούκ ίνα διέλθη διά της γεφύρας του ποταμιόν Γκεουζέ παρά το χωρίον Μπογάζ-Κιοϊ, είχαν αποκοπή της λοιπής φάλαγγος και κατηυθύνετο προς τον κάμπου του Τίμπος.

Η ηρωϊκή δραξ των 20 αυτών ανδρών άνευ Αξ/κών με επικεφαλής μόνον 3 Υπαξιωματικούς και έναν σαλπιγκτήν, αντί να δειλιάση και να τραπή εις φυγήν, βλέπουσα ότι θα φονευθή αδόξως επροτίμησεν το δεύτερον. Διέταξαν τον σαλπιγκτήν να σημάνη προχωρείτε, και επετέθη εναντίον του υφώματος. Οι Τούρκοι μόλις τον επλησίασαν οπισθοχώρησαν και ούτω περιεσώθη και η Σημαία και η ηρωϊκή ομάς των 20 ανδρών ως επίσης απηλλάγησαν επί τινα χρόνου της πίεσεως και τα λοιπά υλοχωρούντα μικροτμήματα Μεραρχίας, άτινα υποχρεωτικώς θα διήρχοντο του μέρους εκείνου, ίνα διαβώσιν διά της μοναδικής γεφύρας του ποταμιού.

Πάνου Μπασακίδου, Η ιστορία του 28ου Συντάγματος, σελ. 58-59

Υψώματα Ρουκλού Νταγ, 1 Ιουλίου 1921

Τα υψώματα Ρουκλού Νταγ επί των οποίων ήσαν ισχυρώς αχυρωμέναι, επίσης ισχυραί δυνάμεις εχθρού, μετ' αφθονίας πολυβόλων και πυροβολικού, υφούντο κατέναντι των προελαυνουσών φαλάγγων, ως απότομοι και πανύψηλοι βράχοι, απολήγοντες εις κορυφήν «κομμένην με το μαχαίρι». Τόσον απότομα και τόσον δυσπρόσιτα ήσαν. Υπήρξεν ο πρώτος σκληρός και αιματηρός αγών, εις τον οποίον εδοκιμάζετο η ελληνική ψυχή. Οι Τούρκοι, αμυνόμενοι μετά πείσματος της θέσεώς των αυτής, ήτις εκάλυπτε το αριστερόν της τουρκικής παρατάξεως από του κινδύνου της κυκλώσεως, βάλλουν μετά μαανίας. Οι Έλληνες μαχηται

22. Ανθυπίατρος του II Τάγματος του 2ου Συντάγματος της XIII Μεραρχίας Πεζικού.

23. Περιλαμβάνει το ημερολόγιο του Θεόδωρου Κατσιούλη, στρατιώτη του 5ου Λόχου του 28ου Συντάγματος Πεζικού.

ορμού μετὰ λύσεως, ζητωκραυγάζοντες, φωνάζοντες «αέρα», ενώ αι σάλπιγγες σημαίνουν ακατασταστώς το «αητόν». Οι νεκροί μας πέπτουν διαδοχικώς, οι τραυματία απλώνονται πυκνοί, ἀλλ' οι επιζώντες, ανοίγοντες δίοδον διὰ μέσου των βλημάτων, προχωρούν μετὰ δυνάμεως και σταθερότητος. Και μετὰ αγώνα σκληρόν και φρικώδη, τα πρώτα τμήματα κατορθώνουν να φθάσουν τας προσβάσεις των υφωμάτων αυτών. Άνωθεν των μαχητών αυτών υφούνται, σχεδόν κατακόρυφοι, οι ωχρωμένοι όγκοι. Και τότε διατάσσεται η έφοδος με την λόγχην. Τα πρώτα τμήματα αναρριχώνται επάνω, άλλοι από άλλα σημεία εισβάλλουν εντός των τουρκικών χαρακωμάτων, και γενικώς αρχίζει πάλι αδυσώπητος, σώμα προς σώμα. Ο εχθρός εκβάλλεται τέλος. Αλλά πώς; Ο Συνταγματάρχης Καραγεώργος, διοικητής του 1ου Ευζωνικού Συντάγματος, αφηγείτο ο ίδιος με μόλις συγκρατουμένην έκπληξιν:

– «Είδα με τα μάτια μου, επάνω εις την τρομακτικήν εκείνην κορυφήν, τσολιάν ο οποίος με το αριστερό του χέρι είχε σκαρφαλώση επάνω από μίαν πέτραν, εκρατείτο έτσι απ' αυτήν, και με το δεξιόν του χέρι, κρατώντας το μάλιχερ με «εφ' όπλου λόγχην» επροσπαθούσε, λογχίζων υπέρ την κεφαλήν του, να κτυπήση τον επάνω Τούρκον! Και ελόγχιζε κατ' αυτόν τον τρόπον, ενώ κάτω του έχαινε το βάραθρον! Δεν είχε συλλογισθή ότι εάν του εξεφευγε η πέτρα εκείνη, θα εσκοτώνητο κρημνιζόμενος!...»

Και προσθέτει ο ίδιος συνταγματάρχης, μάρτυς αυτόπτης των ημιθεισμών εκείνων:

– «Θα νομίση κανείς ότι η φράσις «πάλη σώμα προς σώμα» δεν υπήρξεν εις την πραγματικότητα. Αι λοιπόν! Είδα εγώ νεκρούς, ένα Τούρκον και ένα τσολιάν, και του ενός η λόγχη είχε βυθισθή εις το σώμα του άλλου. Είχον λογχισθή ταυτοχρόνως και είχον ταυτοχρόνως αποθάνει...»

Διά τοιούτων ηρωισμών είχε αλώθη η οχυρά εκείνη κορυφή, ην μετὰ τόσης μανίας υπεστήριζαν οι Τούρκοι. Χρίστου Β. Νικολόπουλου, Με τους «Μυρίους του 1921», σελ. 46-47

Ύψωμα 1799, 3 Ιουλίου 1921

Το ίδιο και χειρότερα υπέστησαν όλοι οι μαχηταί της Θεσσαλικής αυτής Μεραρχίας μας, οι οποίοι ανεδείχθησαν γίγαντες με τον αδάμαστο αυτόν ψυχικό ηρωισμό των. Και όμως ενίκησαμεν. Οι Τούρκοι ενόμιζαν ότι το 1799 ήτο απόρητο. Έπεσαν, όμως, σε θανάσιμο λάθος, διότι δεν εγνώριζαν ακόμη το ψυχικό σθένος του στρατού μας και προ παντός των Θεσσαλών αυτών μαχητών της 1ης Μεραρχίας, στην οποία έδωκαν από τότε την προσωνομίαν: «Μπιριτζή Φυρκά, τσοκ φρενά Φυρκά». Δηλαδή, «1η Μεραρχία, πολύ κακή - ζημιάρα Μεραρχία». Οι πολεμισταί της ανεδείχθησαν πραγματικοί ήρωες, περιφρονούντες τον θάνατον. Κι' αυτό, έκαμε κατάπληξιν στον Τουρκικό στρατό, ο οποίος, στις μετέπειτα επιχειρήσεις, όταν αντικρύζε την 1η Μεραρχία μας, κατελαμβάνετο από τρόμο. Και ο Κεμάλ άλλαζε συνεχώς τα προ της 1ης Μεραρχίας μαχόμενα στρατεύματά του. Αι απώλειαί μας στη μάχη αυτή εις νεκρούς και τραυματίας, ήσαν: Αξιωματικοί 30, οπλίται 700.

Φράγκου Δ. Φράγκου, Ο Στρατηγός Αθανάσιος Φράγκου, σελ. 83

Εσκή Σεχίρ (Δορύλαιο), 8 Ιουλίου 1921

Ενταύθα δέον να μνημονευθή η άφθαστος γενναιότης και πατριωτισμός του μετὰ πάροδον μηνός φουενθέντος κατά τας επιχειρήσεις της Αγκώρας Λοχαγού Χρυσοβέργη Διοικητού του Γ' Λόχου. Ο άνω διαταχθείς όπως επιτεθή και σώση το κινδυνεύον Πυροβολικόν έφιππος εν μέσω των εχθρών οδηγεί τον Λόχου του με τον σχηματισμόν κατὰ τετράδας εις παράταξιν παρά το φονικόν πυρ του εχθρού με τον σχηματισμόν δε αυτόν έφθασε εις απόστασιν 100 μέτρων από του εχθρού και κατόπιν διέταξε ανάπτυξιν και επίθεσιν των τμημάτων του.

Σημειωτέον ενταύθα ότι άπαντες οι άνδρες του ηκολούθουν χωρίς ουδείς να εκφυγή της γραμμής άδοντες.

Οι ηγήτορες των Τουρκικών τμημάτων βλέποντες την πειθαρχίαν και ψυχραιμίαν του άνω Λόχου έμειναν κατάπληκτοι, συλληφθέντες τινές τούτων αιχμάλωτοι κατόπιν διηγούντο μετὰ θαυμαστού τούτο και εξήτουν πληροφορίας περί του ονόματος και προελεύσεως του Διοικητού των.

Πάνου Μπασακίδου, Η ιστορία του 28ου Συντάγματος, σελ. 81-82

Ακ Μπουναρ - Ντερμπέντ, 8 Ιουλίου 1921

Ο δε Μέραρχός μας πήρε από τους Τούρκους κατὰ την μάχη αυτή την προσωνομίαν «Φράγκο Πασσά, Τσοκ Ντελή Πασσά» (ο στρατηγός Φράγκου, πολύ τρελλός στρατηγός). Όμως η ηγετική αποφασιστικότης του Μέραρχου της 1ης Μεραρχίας έσωσε ολόκληρη την Στρατιά μας από τον ξαφνικό όγκο του τουρκικού στρατού

επιστρέφοντα προς αφηνδιασμόν του στρατού μας και ανακατάληψιν του Εσκή Σεχήρ. Η τιμή αυτή ανήκει στη Ύδιηρά Μεραρχία, η οποία διά της ηρωϊκής της επιθέσεως εξουδετέρωσε τον μέγαν αυτόν κίνδυνον και συνέτριψε τας 5 τουρκικάς Μεραρχίας στη μοναδική αυτή μάχη συναντήσεως των δύο εχθρικών στρατών. Φράγκου Δ. Φράγκου, Ο Στρατηγός Αθανάσιος Φράγκου, σελ. 91-92

Καρακουγιού, 20 Αυγούστου 1921

Προ της τραγικής εκείνης καταστάσεως του 2/39 Συντάγματος Ευζώνων, ο διοικητής αυτού, Συνταγματάρχης Καραχρήστος σπεύδει εις την πρώτην γραμμήν έφιππος επί του ορφνού του ίππου, ευκρινέστατα διακρινόμενου εξ ημών, μετά του υποδιοικητού του Συντάγματος Αντισυνταγματάρχου Γιγάντε Σπυρίδωνος, έφιππου επίσης, επί του φαρρού χρώματος ίππου του, προς συγκράτησι εκεί των ευζώνων και δίδουσιν αμφοτέροι ούτοι το παράδειγμα της αυτοθυσίας και περιφρονησεως του θανάτου. Έφιπποι αυτοί εν μέσω των ευζώνων, δέχονται χάλαζαν σφαιρών και καλύπτονται διαρκώς σχεδόν από τους καπνούς και τους κονιορτούς των διαρρηγνυομένων πέριξ των εχθρικών οβίδων. Κάποτε μία των ριπών εχθρικού πολυβόλου ευρίσκει εις το στήθος τον έφιππον Συνταγματάρχην Καραχρήστου και του αφήνει άπνουν. Την διοίκησιν του Συντάγματος ανέλαβεν άμέσως ο αντισυνταγματάρχης Γιγάντες ο οποίος κατώρθωσε με άφθαστον γενναϊότητα, φρονεθέντος και του ίππου του, να συγκρατήση εκεί διαρκώς έφιππος, αντικαταστήσας τον φρονεθέντα ίππον του με τον τοιούτου του ιπποκόμου του, την κατάστασιν και παγίωσεν τας θέσεις του Συντάγματος.

Την στιγμήν καθ' ην υπεχώρει ως άνω το Ευζωνικόν, το 12ον Σύνταγμα (Συνταγματάρχης Σουμπασάκος Νικόλαος) δρυν άριστερά του 2/39 Ευζώνων, εκτελεί σφοδράν επίθεσιν προς τον βραχύδη λόφον του Καραά Κουγιού. Λέχεται όμως και τούτο σφοδρά πυρά των τούρκων και καθηλούται. Ο Διοικητής του Συντάγματος Σουμπασάκος, ευρισκόμενος εις τας πρώτας γραμμάς της επιθέσεως, πίπτει βαρύτερα τραυματισμένος, καταστάς έκτοτε ανάπηρος.

Χρήστου Θ. Μαντά²⁴, Πολεμικάί σελίδες εκ της εκστρατείας Μ. Ασίας (1919-1922). Η Μάχη του Σαγγαρίου, Αθήναι 1971, σελ. 54-55

ΙΔΑΝΙΚΑ - ΙΔΕΩΔΗ

Ερμένι Σέλου, 13 Ιανουαρίου 1921

Παγωνιά! Κρύο! Και τούρτουρα. Μετά το τσάι κάθησα στην καλύβα κοντά στο αγαπητό μανκαλάκι, και σκέπτομαι και παραβάλλω τον περσινό χειμώνα με τας βενκέρους του, και τον φρετινόν με τα χιόνια, της βροχές του, κρύα του, βουνά, λάσπες, πείνες, πορείας, τσέτες, Τούρκους, αδεκαρίες κτλ. κτλ. Αλλά έλα πάλι, που τα υποφέρη κανείς, όταν σκεφθή ότι πρόκειται για το Μεγαλείον της Πατρίδος!!!

Χαράλαμπου Πληζιώτη, Αναμνήσεις του μετώπου, σελ. 146

Εσκή Σεχίρ (Δορύλαιο), Μάρτιος 1921

Πολλά τμήματα κατά τας κρισιματέρας στιγμάς της μάχης, ευρέθησαν άνευ βαθμοφόρων, λόγω των υπερβολικών απωλειών.

Οι νεαροί όμως εκείνοι στρατιώται (το πλείστον της Μεραρχίας απηρτίζετο εκ νεοσυλλέκτων της κλάσεως 1921) άνευ ηγητόρων, με μόνον οδηγόν την Ελληνικήν φιλοπατρίαν και τον πόθον της νίκης, απέκρουσαν αλληπαλήλους εχθρικές επιθέσεις, πολλάκις δε εξ ίδιας πρωτοβουλίας ενήργησαν και αντεπιθέσεις.

Επί επτά ημέρας τα μειράκια του Άβγκίν αντίκρουσαν τας υψίστας των δοκιμασιών. Νήσταις, άπντοι, παγωμένοι εν μέσω των χιόνων και των ψυχρών ανέμων του απαισιού εκείνου υψιπέδου του Άβγκίν, είδον απειράκις τον θάνατον να πτεριγίζη περι τας κεφαλάς των. Πολλοί τούτων ευρέθησαν λοχισμένοι υπό τούρκων, ών τας αντεπιθέσεις επανειλημμένως απέκρουσαν.

Η ιστορία ασφαλώς θα σταματήσει επί πολύ, διά να περιγράφη εκτενώς τα διαδραματισθέντα εκεί κατά τα μέσα του ατυχούς εκείνου Μαρτίου.

Χ. Μαντά²⁵, Δί' ανάμνησιν των παληών (Μικρά Ασία). Πολεμικάί σελίδες εκ του ημερολογίου μιας Πυροβολαρχίας, Θεσσαλονίκη 1933, σελ. 57

24. Λοχαγός, διοικητής της 9ης Πυροβολαρχίας της ΙΙΙ Μοίρας του Γ' Συντάγματος Πεδινού Πυροβολικού.

25. Βλ. υποσημείωση 24.

Εικόνα 19. Εκκένωση Νικομήδειας (15 Ιουνίου 1921)

Εικόνα 20. Πορεία του ελληνικού Ιππικού προς Αφίον Καραχισάρ το 1921

Μέτωπο Τουμλού Μπουνάρ - Ακάρ Νταγ, 28 Ιουνίου 1921

Η μακρά ορεινή γραμμή είχε μεταβληθεί εις εν απέραντον στρατόπεδον. Νύξ παγερά, με ψυχρόν βόρειον άνεμον, έχει αναγκάσει τους στρατιώτας να ανάψουν πυράς διά να θερμανθούν. Και αυτή πάσης άλλης ξυλείας χρησιμοποιούν γηραιά πεύκα και πευκοέλατα, τα οποία καίονται ως τεράστια λαμπάδες. Τύρω από τας θερμαντικές αυτάς εστίαις, όμιλοι των μελλοθανάτων της αύριον, συνθέτουν την πλέον ασύλληπτον εικόνα. Επί της αγρίας εκείνης ράχως, την οποίαν, οι ίδιοι πολεμιστάι, ίππευσαν κατά τας επιχειρήσεις του Μαρτίου χιονοσκεπή, επί αυτού τούτου, την νύκτα εκείνην, διεχύνετο η ωραιότερα ελληνική αλκή. Τραγούδια πολεμικά, επιθεωρήσεις, κλέφτικα τραγούδια, με του «αητόν» αληθώς εμπνέοντα - χοροί όλων των τοπικών συνθηϊών, έχουν μεταβάλει τους ερήμους τόπους, εις κέντρα της ελληνικής ισχύος. Τραγουδούν και χορεύουν εκεί επάνω, ωσάν αύριον να μη επρόκειτο να πολεμήσουν. Η ψυχή των τριακοσίων της Σπάρτης εν Θερμοπύλαις, ανέζη ακμαία εις την Μικρασιατικήν καρδίαν.

Χρίστου Β. Νικολόπουλου, Με τους «Μυρίους του 1921», σελ. 37

Αρντίζ Νταγ, 19 Αυγούστου 1921

Αλλά, ούτε καν και ψυχική κόπωση εξεδηλώθη στους πολεμιστάς μας. Κι' ενώ, είχαμε σχεδόν λησμονήσει τας οικογενείας μας και την εν συνόλω αυθρωπίην υπόστασίν μας, η ψυχική μας προσήλωσις στην αποστολή μας, περιόριζε τας πνευματικές μας δυνάμεις και σκέψεις, αποκλειστικώς και μόνον στην επίτευξιν του αντικειμενικού μας σκοπού ως μαχητάν. Κι' αυτό είναι το εκπληκτικώτερον για έναν στρατό. Η κραταιώσις του εμφύχου υλικού του. Όμως, μέχρι τότε θα μπορούσαμε να κρατηθούμε έτσι. Η σωματική μας αντοχή καθημερινώς κατέρρεε. Άπλυτοι, φειρασμένοι, νηστικοί συνεχώς κι άγρυπνοι χωρίς καθόλου ανάπαυσι. Κι' όμως δεν λυγίσαμε. Η μόνη μας αγωνία ήτο να ρωτάμε καθημερινώς, εάν έχαμε πυρομαχικά!! Μόλις ήρχετο καμμιά εφοδιοπομπή, ρωτούσαν οι πολεμιστάι μας, εάν μας φέραν φουσίγια και βλήματα... Ποιος άλλος στρατός παρουσίασε, ποτέ, τέτοια πολεμικά προσόντα; Κι' όμως τα στρατευμένα αυτά ελληνόπουλα, δεν κατείχοντο από καμμιά απολύτως πολεμοχαρή προέλευσι. Ήσαν υψηλόφρονες μιας ιδεολογικής αποστολής. Εξεπλήρουν χρέος προς την πατρίδα των. Ναι, ξέραμε ότι το ίδιο έκαμαν πριν λίγα χρόνια τα μεγαλύτερα αδέρφια μας στη Μακεδονία. Το ίδιο έκαμαν και οι πρόγονοί μας για να ελευθερωθούν. Κι' αυτό έπρεπε και ημείς να πράξωμε αγωνιζόμενοι για το ξεσκλάβωμα υποδούλων αδελφών.

Φράγκου Δ. Φράγκου, Ο Στρατηγός Αθανάσιος Φράγκου, σελ. 114-115

Φιλαδέλφεια, 21 Αυγούστου 1922

Τι μεγάλη τιμή και χαρά να υπηρετήσω επί τέλους έναν αληθινό αξ/κό αξιο της πατρίδος! Ήμουν κατασυγκινημένος.

Ζιέταζα προσοχήν και ο Πλαστήρας με παλλομένην φωνήν ειπε τα κάτωθι λόγια (επακριβώς τα θυμούμαι) ενώ τα δάκρυά μου κυλούσαν ποτάμι από τα μάτια μου και οι άνδρες είχαν συγκινηθεί βλέποντας το σκληρό και αγαπητό λοχαγό τους να κλαίη. Είπε επί λέξει σχεδόν:

«Παιδιά είναι άισχος να μας κυνιάνε 50 Τσέτες. Θα να σας πάρω μαζί να πιάσουμε τα υφώματα των Σάρδεων να σταματήσουμε τους φουγάδες και να κρατήσωμε εκεί καλύπτοντες τη Σμόρνη!

Ωραίο όνειρο. Άξιζε να πεθάνης για την πραγματοποίησί του!

Δήμου Νούσια (επιμ.), Στρατιωτικά Απομνημονεύματα του Σπύρου Βλάχου, σελ. 197

Νεκροταφείο Σαλιχλί, 23 Αυγούστου 1922

Ο Τούρκος έστρεψε προς την κατεύθυνσιν που έδειχνα, είδε τους δύο στρατ. και έβγαλε το πιστόλι του διώχοντάς τους. Πιστεύω πως το έκανε για να μη του χαλάσουν τη δουλειά.

Σ' αυτό το μικρό χρον. διάστημα πρόλαβα να γυρίσω το κεφάλι μου πίσω για να ιδώ αν οι 5 μου ήσαν εκεί ή είχαν φύγει...

Και είδα τον Κουφροστάθη γαντζωμένο πίσω από μια ταφόπετρα να κρατή το μάτιλιχερ ακλόνητος. Ανταλλάξαμε μια φευγαλέα ματιά που μας συνέδεσε έως το θάνατο έκτοτε.

Και ο τούρκος μετά αυτό το επεισόδιο συνέχισε: Γαλλιστί πλέον: Κε Σ)ρχα δεν έχετε ελπίδα διαφυγής. Είσθε κυκλωμένοι πανταχόθεν. Το τραίνο ανετινάχθη!

Δεν σας μένει παρά να παραδοθήτε!

Ἐλέγοντο αὐτὰ εἰς ἀθλίαν γαλλ. γλώσσῃσιν ἀλλ' ἠνύουν ἐπὶ τέλους τι ἔλεγε.

Συμφέρον μου οὐκ ὀψοδήποτε ἦτο νὰ παίξω τὸν ρόλον τοῦ Σ)ρχου, δι' ὃ καὶ τοῦ εἶπα ὅτι συμφωνῶ εἰς ὅτι μου εἶπε καὶ δὲν μου μένει παρὰ νὰ συνεννοηθῶ με τοὺς ἀξιόκους μου διὰ νὰ σὰς παραδώσω τὸ Σ)γμα!

Καὶ τότε τοῦ ἀρπάζα τὸ χέρι εἰς ἀποχαιρετισμὸν καὶ τοῦ το τάρραξα βάζοντας ὅλη μου τὴ δύναμι, καὶ εἶχα ἀρκετὴ. Ἐποὶ ἀφοῦ ξεχρῶσα καὶ ἀπ' αὐτὸ, ἐστράφημν πρὸς τὴν οὐμάδα τῶν παιδιῶν μου. Μ' ἐχώριζαν μὲν 100 - 110 μ. ἀπ' αὐτὴ ἀλλὰ δὲν ἔπρεπε νὰ δείξω βιασύνῃ, ἐνῶ ἐξ ἀντιθέτου ἔπρεπε νὰ φθάσω τὸ ταχύτερον ἐκεῖ, γιὰ νὰ ξεθυμάνω καὶ νὰ λιγυστεφῶ τὸν κίνδυνον νὰ με σκοτώσουν. Ἐβάδιζα λοιπὸν με βραδὺν ἀξιοπρεπῆ ρυθμὸν, ἀλλὰ... μεγάλους διασκελισμοὺς.

Μόλις ἐφθάσα ἔπεσα πίσω ἀπὸ μιὰ ταφόπλακα καλύφθηκα καὶ φώναζα βαρῶτε τοὺς παιδιά Τούρκοι εἶναι.

– 5 ὄπλα ἀντήχησαν· καὶ ἀμέσως ἀπήντησαν οἱ Τούρκοι... καὶ ἀρχισε μιὰ λυσσασμένη μάχη τῶν 6 πρὸς τοὺς πλεόν τῶν 20 γιατί ἐν τῷ μεταξύ ἐφυγαν πρὸς Σαλιχλή καὶ 4 καλτάζοντες ὑπείεις γιὰ νὰ φθάσουν... 3.

Οἱ Τούρκοι ἐκάναν προσπαθείας πλαγιοβολῆς μας ἀλλὰ τὸ ἔδαφος ἦτο γυμνὸν καὶ τὸν ἠθικὸν τῶν φαίνεται ὄχι υψηλόν.

Οἱ μικροὶ μου νεοσύλλεκτοι ἐβαπτίζοντο πια γιὰ πρώτη φορὰ σὲ μιὰ ἀληθινὴ μάχη!

Ἐστάθηκα ὑπέροχοι. Με παρηκολούθουν καὶ με ἐμιμούντο χωρὶς δισταγμὸ. Μόλις ἀντελαμβανόμεθα πλαγίαν κίνησιν πιάναμε ἀκαριαίως τὸ ἀπειλούμενον πλευρὸ καὶ τοὺς ἀναγκάζαμε νὰ οπισθοχωροῦν. Κανεὶς τὸν δὲν ἐτόλμησε νὰ προχωρήσῃ μὲσω τῶν ταφοπετρῶν στα 180 μ. πρὸς τὸν ἐχώριζαν ἀπὸ μας. Στὸ μεταξύ σκοτώθηκε ὁ ἕνας καὶ πῆρα τὸ τουφέκι τοῦ ἐγώ.

Δῆμου Νούσια (ἐπιμ.), Στρατιωτικὰ Απομνημονεύματα τοῦ Σπύρου Βλάχου, σελ. 204-206

ΔΥΣΧΕΡΕΙΕΣ

Ποταμὸς Ἑρμος, κοντὰ στὸ Σαλιχλί, 10/11 Ιουνίου 1920

Τὴ νύχτα ἐκεῖνη διανυκτέρευσα στὰ βόρεια τοῦ ποταμοῦ, ἀφοῦ ἐγκατέστησα προφυλακὲς στὴ δεξιὰ ὄχθη. Τὸ φῶμι τὸ εἶχαν ἐξαντλήσει ἀπὸ τὴν ἡμέρα, κί' ὅταν τὴ νύχτα τοὺς ἔκοψε ἡ πείνα, ἀνοιξαν τὰ κουτιά τῆς σαρδέλλης, πρὸς τῆς εἶχαν γιὰ ἐφεδρική τροφή, καὶ τῆς ἐφαγαν... σκέτες!

Ἀπὸ τὴν μιὰ μεριά ἡ ἀπερίγραπτη κούραση, κί' ἀπὸ τὴν ἄλλη τὸ ἀλμυρὸ φάτ, τοὺς ἔκανε νὰ λυσσάζουν ἀπὸ τὴ δίψα, πρὸς δὲν μποροῦσαν νὰ τὴ σβῆσουν στὸ νερὸ τοῦ ποταμοῦ, γιατί ἦταν νύχτα καὶ οἱ διπλοσκοποὶ δὲν ἀφήναν κανένα νὰ πλησιάσῃ στὸ ποτάμι. Καθὼς ἦταν μούσκεμα στὸν ἰδρώτα ἀπὸ τὴν ολοήμερη ἐπιχείρηση, τὸ μεταμεσονύχτιο ἀγιάζι τοὺς περὸνιζε τὰ κόκκαλα. Δὲν τοὺς ἐπέτρεπαν δὲ, οὔτε καὶ νὰ καπνίσουν!

Τότε, καθὼς στέκονταν ὀρθοὶ κρατώντας τὰ ἀλόγα τους, ὁ ὑπὸ ἀρχος ἔβαλε τοὺς ὑπείεις τοῦ νὰ χτυπάνε σιγὰ - σιγὰ ὁ ἕνας τῆς πλάτες τοῦ ἄλλου, γιὰ νὰ συνέλθουν κάπως ἀπὸ τὰ ρίγη. Κί' αὐτὸ, σὲ ἐποχὴ καλοκαιριού! Ἡ χαραυγὴ ἦρθε γλυκύτερη ἀπ' ὅλες τῆς ἄλλες... Ζεστάθηκα καὶ ἐσβῆσα τὴ δίψα τὸς, καβαλλαρέοι καὶ ἀλόγα, στὰ νερά τοῦ Ἑρμου.

Ὁ ἐχθρὸς εἶχε ἐγκαταλείψει τὸ Σαλιχλή!

Μιχάλη Μ. Δημητρίου, Ὀρθοὶ στὴν καταιγίδα, σελ. 127-128

Σαλιχλί, 11 Αυγούστου 1920

Σῆμερον ἐπίσης ἀναχωρεῖ τὸ ἴδιον σύνταγμα (Κουδύλη) καὶ ἡ 13ῃ Μεραρχία διὰ τὴν κατάληψιν τοῦ Ουσακ. Περιμένονεν καὶ ἡμεῖς ἡματισμὸν διὰ ν' ἀναχωρήσωμεν ἀγνωστον καὶ πάλι διὰ πού. Ἀπὸ χθες τὸ ἀπὸγευμα πυρετός καὶ ἀτονία με διάρροια με ἔχουν κάμει ἐλεεινὸ. Ολόκληρον τὸ σύνταγμα εἶναι ἐλεεινὸ ἀπὸ τὴν κακὴν τροφήν καὶ τὰς συνεχεῖς πορείας. Ὅλοι ἔχομεν γίνει σκελετοί, καθ' ἐκάστην πλείστοι ἀσθενεῖς με πυρετόν. Σῆμερον εἶχομεν εικοσιτέσσερις κατὰ τὴν ἐπίσκεψιν μόνον. Ὅλοι πάσχουν ἀπὸ διάρροια καὶ πυρετόν.

Δημητρίου Κεφαλογιάννη²⁶, Ὀδοιπορικὸ. Σμύρνη, Ἰούνιος 1920 - Νικομήδεια, Ἰανουάριος 1921, ἐπιμ. Α. Καραπάνου-Παλόγλου, βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἐστίας», Ἀθήνα 2005, σελ. 55.

26. Λοχίας τοῦ 8ου Συντάγματος Κρητῶν.

Πορεία προς το Παζάρκιοϊ, 24 Σεπτεμβρίου 1920

Ο καιρός ο ίδιος, η βροχή εξακολούθη. Στας 6 ετοιμάζομε τα πράγματά μας και δρόμο, το μεσημέρι ήμεθα στο Παζάρ-κιοϊ, αλλά τι τραβήξαμε, έως ότου να έλθωμε εδώ, είναι απερίγραπτον. Βροχή και λάσπη έως τα γόνατα, ένα βήμα εμπρός και δυο πίσω, και κάποτε βρισκόσονται ανάσκελος και έβλεπες τον ουρανό πλάκα, και το κάθε άρβιλλο σήκονε από τρεις οκάδες λάσπη, ο γηλιός είχε τριπλασιάσει το βάρος από την βροχή, τα γόνατά μου ήσαν κομένα. Εδώ μείναμε κάπου μισή ώρα, πήγαμε όλη η παρέα σε ένα καφενείο, πήραμε ένα ποτόνι, χαλβιά και τυρί και φάγαμε καλά, κατόπιν και το καφεδάκι μας, καίτσι διορθωθήκαμε! Από εδώ μέχρι την Κίο ο δρόμος κάπως τρώγεται, εγώ με τον Πεζάρου μείναμε βραδυπορώντες και κάμαμε ανάπαυσιν, οπότεν ηθέλαμε, ηρχόμεθα με το πάσσο μας. Δεν ήμεθα όμως εμείς μόνον οι βραδυπορούντες, ήσαν αρκετοί, τουλάχιστον το μισό τάγμα, και ηρχόμεθα κατά θέλησιν, είχαμε όμως χάλια, χειρότεροι και από αρχαίοι, άλλος με ένα άρβιλλο, άλλος ζηπόλυτος, άλλος τυλιγμένος μέσα στο αντίσκηνο, και άλλες πολλές φιγούρες.

Χαράλαμπου Πληζιώτη, Αναμνήσεις του μετώπου, σελ. 82-83

Ντουζ Νταγ, 15 Μαρτίου 1921

[...] η δίψα όμως η σημερινή δεν περιγράφεται, και τρώμε όλο χιόνι, αλλά αυτό αντί να κόβη την δίψαν, την δυναμώνη περισσότερο, επίσης πονεί και ο λάρυγγας, και το τελειότερον να αναγγάζεσαι πότε πότε να πέρνης χιόνι από μέρος που έτυχε να βρίσκεται κάποιος σκατομένος, να το καθαρίζης από το αίμμα και... να το τρως. Κελλό κιαυτό, και να βρίσκεται!

Χαράλαμπου Πληζιώτη, Αναμνήσεις του μετώπου, σελ. 204-205

Πορεία προς το Εσκή Σεχίρ (Δορύλαιο), 12 Ιουλίου 1921

Αρχίζει η πορεία και δεν κατορθώνω να ισοροπίσω το φορτίον, το οποίον γέρνει άλλοτε αριστερά και άλλοτε δεξιά και κρεμών και ξεκρεμών την χειλωτήρα προς ισορόπησιν του. Ο ιδρώς με έχει πνίξει κυριολεκτικώς. Δίψα αγρία με πνίγει, ο καταυλισμός τον οποίον αφήσαμεν ήτο άνυδρος και αφ' εσπέρας είχαν γεμίσει το παγούρι μου από τον ποταμόν και το πρωί μόλις είχε δύο - τρεις ρουφηξιές.

Να και συναντώμεν ένα πηγάδι, αλλ' οι φαντάροι είναι μαζεμένοι τριγύρω ως μελίσι. Αφήνω τη φοράδα ν' ακολουθή τα άλλα ζώα και τρέχω να δροσίω το στεγνομένο λάρυγγά μου. Μετά από πολλά σπρωξήματα και αντεγκλίσεις κατώρθωσα, να πιά ένα κύπελλο νερό, αλλά και αυτό το επλήρωσα ακριβώτατα, διότι η κακομοιριασμένη φοράδα επωφελουμένη της απουσίας μου, εξέφυγε από τη γραμμή και έμεινε πίσω, εγώ δε φανταζόμενος ότι θα ηκολούθει τα άλλα ζώα έτρεξα εμπρός προς συνάντησιν της φάλαγγος την οποίαν είχα αφήσει διά να πια νερό. Αφ' ου δεν την ευρήκα επιστρέφω οπίσω και μετά από πολλές έρευνας μέσα στο συρφετό των μεταγωγικών κτηνών κατώρθωσα να την ανεύρω καταράμενος την αθλιάν κατάστασίν μας.

Χαράλαμπους Δ. Τριανταφυλλίδη, Η Μικρασιατική Εκστρατεία, σελ. 237

Αλμυρά Έρημος, 6-7 Αυγούστου 1921

Οι μαχηταί εδοκιμάσθησαν σκληρότατα υπό τον καυστικώτατον ήλιον του Αυγούστου και την δίψαν. Τα σύννεφα κονιορτού, τα οποία ηγείροντο εκ της συνεχούς κινήσεως των πεζών, των κτηνών και των οχημάτων προεκάλλουν ερεθισμόν εις τα μάτια και κνισμόν εις το δέρμα. Ανακούφισιν ησθάνοντο μετά την δύσιν του ηλίου, ότε τον καύσανα της ημέρας διεδέχετο παγερά νυξ, φανόμενον των Μικρασιατικών Υψιπέδων, ότε απαραίτητος ήτο και η χλαίνη.

Χαράλαμπους Δ. Τριανταφυλλίδη, Η Μικρασιατική Εκστρατεία, σελ. 292-293

Αλμυρά Έρημος, 7-9 Αυγούστου 1921

Η συγκλονιστική αυτή περίπτωσις της αβάστακτης ζέσθης και της βασιανιστικής δίψας εξηκολούθησεν επί άλλας δύο ημέρας ακόμη. Στο διάβα της Αλμυράς Έρημου, δεν βλέπαμε εμπρός μας πέραν από 40-50 μέτρα, από την μεγάλη καταχνιά της θερμότητος. Τα πάντα εφλέγοντο. Και κάτι βυτία με νερό που μας φέραν, μύριζαν μπιζερόλαδο. Με το νερό οι στρατιώται βρέχαν μόνον τα ματωμένα χείλη των. Ήτο απολύτως αδύνατο να πιούμε από το βραζόμενο αυτό νερό.

Το έδαφος ήτο άσπρο και είχε επιστρωση άλατος. Χόρτο δεν υπήρχε πουθενά. Με μεγάλη δε δυσκολία αναπνέαμε μέσα στην κόλασι αυτή. Όλα εφλέγοντο. Η άμμος, τα όπλα μας, καιγόνταν.

Η σκόνη που εσηκάνετο από το βάδισμά μας, σκέπαζε τα πάντα. Και με τον ιδρώτα μας εγένετο στο σώμα μας λάσπη. Το πρόσωπό μας, τα μάτια μας, τα ρουθούνια μας, σκεπάστηκαν από την καιγομένην σκόνη που με τον ιδρώτα μαζί, εγένετο αλοιφή κι' όταν ξηραίνονταν, την ξεκολλούσαμε σαν φασκές από το σώμα μας. Η θερμοκρασία είχε ξεπεράσει τους 56 βαθμούς (όπως μας είπαν τότε). Ζούσαμε μέσα σε ένα φούρνο της Κολάσεως. Πλείστοι έπαθαν από ηλιασι. Και όμως, κανένας μας δεν βαρυγκομούσε. Κανένας μας, δεν έχασε το θάρρος της ελπίδος στην τρομακτική αυτή περιπέτεια, που για πρώτη φορά αντίκρυσε ο στρατός μας.

Φράγκου Δ. Φράγκου, Ο Στρατηγός Αθανάσιος Φράγκου, σελ. 97

13-14 Αυγούστου 1921

Η μεγάλη όμως κατανάλωσις πυρομαχικών πυροβολικού διά τας επιθέσεις ταύτας και η δυσχέρεια ανεφοδιασμών εκ των βάσεων της Στρατιάς, είχαν ως αποτέλεσμα να παρουσιασθή απειλητικόν τον φάσμα ελλείψεως, πυρομαχικών πυροβολικού, εν μέρει δε και πεζικού τοιούτων.

Επίσης λόγω των μη ευχερών εφοδιασμών εκ των μετόπισθεν, το στράτευμα εστερήθη πάσης χορηγήσεως τροφίμων και άρτου και ως μόνη τροφή του ήτο βεβρασμένος σίτος, τον οποίον επρομηθεύετο εκεί επί τόπου (όπου εννοείται υπήρχε).

Αι επιδρομαί του εχθρικού ιππικού κατά των εφοδιοπομπών μας, μεγάλως συνετέλεσαν εις την δημιουργίαν των κακών τούτων ανεφοδιασμών του στρατεύματός μας, πράγμα όπερ επέδρασε σοβαρώς επί της μαχητικότητός του.

Χρήστου Θ. Μαντά, Πολεμικά σελίδες εκ της εκστρατείας Μ. Ασίας, σελ. 44

Καλέ Γκρότο, 15 Αυγούστου 1921

Μέσα εις τας τόσας ελλείψεις και στερήσεις, προσετέθη και η έλλειψις πυρομαχικών, ήτις ήδη ήρξατο να γίνηται τυραννική.

Εξ άλλου, η διακομιδή των τραυματιών, ενώ επί του πεδίου της μάχης εγένετο αμέσως και κανονικώτατα μέχρι των χειρουργείων εκστρατείας, εκείθεν εγένετο μετά μεγάλης βραδύτητος, χρησιμοποιουμένων κυρίως βωδαμαξών (αραμπάδων) ελλείπει βενζίνης διά την κίνησιν των υγειονομικών αυτοκινήτων και με κινδύνους εξουτιάσεως των τραυματιών τούτων κατά την διακομιδήν των προς τα οπίσω, υπό επιδρομέων τούρκων ιππέων.

Αι μεγάλαι αύται αποστάσεις, απερρόφησαν κατ' ανάγκην σοβαράς ημών δυνάμεις, επί ζημία προφανώς των μαχομένων στρατευμάτων, ίνα αι δυνάμεις αύται ασφαλείας προστατεύωσι τας κυριωτέρας συγκοινωνίας κινήσεως των εφοδιασμών και διακομιδών του μαχομένου εν γραμμή Στρατού μας.

Χρήστου Θ. Μαντά, Πολεμικά σελίδες εκ της εκστρατείας Μ. Ασίας, σελ. 51

Φθινόπωρο 1921

Ελλείπει χρήματος, καθυστερείτο ο μισθός των εν τω Μετώπω Αξιοματικών επί πολλούς μήνας, και δεν ήτο δυνατή ούτε βελτίωσις του συσσιτίου διά του προβλεπομένου τότε εικοσιπενταλέπτου, δεδομένου, ότι τότε το συσσίτιον των οπλιτών εχορηγείτο παρά του Δημοσίου εν μέρει εις είδος και εν μέρει εις χρήμα προς συμπλήρωσιν.

Νικολάου Τρικούπη, Αναμνήσεις επεισοδίων και γεγονότων, σελ. 96

Τουμλού Μπουνάρ, 14-15 Αυγούστου 1922

Η πορεία εξηκολούθει επίπονος και άνευ ύδατος και τέλος το εσπέρας της ίδιας ημέρας εφθάσαμεν προ των υψωμάτων του Τουλού-Μπουνάρ όπου είχαν συγκεντρωθή όλα τα όπλα της Στρατιάς. Έβλεπέν τις κυρίως στρατιώτας επί ζώων, οίτινες εγκατέλειψαν είτε τα βαρέα πυροβόλα είτε τα διάφορα φορτία. Η πορεία εξηκολούθησεν καθ' όλην την νύκτα διήλθομεν το καιόμενον χωρίον Τουλού-Μπουνάρ και κυρίως επί του σταθμών καιόμενου, μετά μεγίστου κόπου και επιπόνου πορείας ήτις καθίστατο πλέον δυσχερής ως εκ της διαβάσεως διά της στενής εκείνης αραμπαδοποιήτου οδού αναμίξ πυροβόλων, ιππέων, μεταγωγικών, κτηνών, βοών, προβάτων, αραμπάδων και στρατού. Τέλος δε την πρωίαν της 15ης είχομεν

φθάσει εις το ωοειδές και υψηλόν παρατήριον του αμέσως μετά το χωρίον Τουλού-Μπουναρ σταθμού (Οτουράκ) και εκεί εμείναμεν μέχρι της μεσημβρίας.

Χρήστου Φωτιά, Αναμνήσεις, σελ. 7

Πορεία οπισθοχώρησης προς το Ουσάκ, 18-19 Αυγούστου 1922

Υπέφερον δ' εκ της κοπιώδους πορείας οπότε περί την 10ην π.μ. ευρήκα ίππον τινά εγκαταλελειμένον ου και παρέλαβον και ίππευσα βαδίζοντες δε δι' όλης της ημέρας και της νυκτός επί τινός απαισίας χαράδρας επί 15 συνεχείς ώρας. Περί τα ξημερώματα δ' αποκοπείσης της φάλαγγος και όντος σκότους εισέδυσαν εις την υπολειφθείσαν οπισθίαν φάλαγγα Τούρκοι Αξιωματικοί οίτινες γνωρίζοντες καλώς την Ελληνικήν γλώσσαν και μετεμφισμένοι τον Έλληνα τοιούτον προσεπάθησαν να μας παρασύρουν δι' άλλης οδού ίνα παραδοθώμεν αλλ' εγένοντο αντιληπτοί και επωφεληθέντες του σκότους ετράπησαν εις φυγήν.

Μιχαήλ Γρηγ. Μιχοπούλου, Ημερολόγιον εκστρατείας 1921, σελ. 25

ΚΑΙΡΙΚΕΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ

Περιοχή του Γενί Σεχίρ, 18 Οκτωβρίου 1920

Τα βουνά γύρω είναι κατάλευκα από το χιόνι, δεν το κουνούμαι ρούπι από την φωτιά. [...] Το κρύο δυναμώνη, γερή παγωνιά, και τα ξύλα σωθήκανε, κοντά μας έχομε μια γέφυρα ξύλινη και σκοπεύομε να της δώσομε δρόμο για το βράδυ. Εν τω μεταξύ πήγαμε στον αμαξιτόν δρόμον, εγώ και ο Σιμιτόπουλος, και εβγάλαμε δυο τηλεγραφοξύλα, τα κόψαμε και βάλαμε φωτιά.

Χαράλαμπου Πληζιώτη, Αναμνήσεις του μετώπου, σελ. 95

Ερμένι Σέλους, 15 Ιανουαρίου 1921

Στας 6 το χιόνη είχε φθάση 1½ μέτρον, το αντιόκηνόν μου λίγο θέλη να σκεπάση έως επάνω, και βαστώ τότε τότε ένα πτύο και το ξεσκεπάζω, αλλά δεν το προφθένω, κατά τα φαινόμενα, όπως πάη, θα σκεπάση και εμάς, και ίσως καμιά φορά μας εύρουν οι αρχαιολόγοι και μας για αρχαίους. Από τας 7 αρχίσαμε να φυλλάττομε από 1 ώρα. Εγώ εφύλλαξα από τας 11-12, αλλά τι ετράβηξα αυτήν την μίαν ώραν, δεν περιγράφεται, ήμου ακήνιτος σκοπός δεξιά του φιλλακειού και να ήθελα δεν ημπορούσα να βαδείσω βήμα από το χιόνη. Εις το διάστημα της ώρας το χιόνη είχε φθάση έως την μέσην μου, ο βοριάς είχε τρελλαθή, τότε από μπρος χτυπούσε, τότε δεξιά τότε αριστερά και από πίσω, και ξαφνικά μου πετούσε καμιά στίβα χιόνη μες τα μούτρα, που με λύσσαζε, τα μάτια μου και η μύτη μου τρέχουν σαν πρίκια, από τα γόνατα και κάτω δεν εσθάνομαι, εάν έχω πόδια, από τον γιακάν μέχρι τα αυτιά έχη σχηματισθή ένας χιονένιος κολάρος και στέκομαι, τρέτος, όταν θέλλω να γυρίσω λιγάκι να ιδώ, στρειβω όλος μαζί σαν τον λύκο.

Χαράλαμπου Πληζιώτη, Αναμνήσεις του μετώπου, σελ. 151-152

Πορεία από το Γκιόκ Μπαϊρ προς ανατολικά, 10 Αυγούστου 1921

Η Μοίρα ημών (ταγματάρχης Βλουμ Αθανάσιος) ευρισκομένη από 18ης ώρας εις Γκιόκ Μπαϊρ (Νοτιάς Γκιουλ ποταμού) εν αναμονή, έλαβεν την 18ην και 30' ώραν διαταγήν να κινηθή προς Ανατολάς.

Αμέσως σχεδόν με την έναρξιν της κινήσεώς μας ταύτης, αποτόμως συνεσκοτίστη το παν. Σκότος βαθύ εκάλυψε τον ουρανόν και την γην, ενώ συγχρόνως σφοδρότατος εξαπελύθη άνεμος απ' Ανατολών (κατεύθυνσιν Αγκύρας), δηλαδή εκ κατευθύνσεως αντιθέτου προς την τοιαύτην της κινήσεώς μας. Η σφοδρότης του ανέμου ήτο τόσο μεγάλη, ώστε κατέστη αδύνατος η προχώρησις μας, πολλά δε ομοζυγία (ίππων) ανεστράφησαν προς τα οπίσω. Εις πυροβολητής της πυροβολαρχίας μου, ο Χαράλ. Τσιλινίκος, ανατραπείς υπό του ανέμου τούτου, κατέπεσε μεταξύ των τροχών των οχημάτων, καταθρημματισθέντος του όπλου του. Του αρίστου τούτου πυροβολητού μου, επέπρωτο να πέσωσιν εις το πεδίον της τιμής, κατά τας μάχας ταύτας προς Άγκυραν, δύο μεγαλύτεροι αδελφοί του. Μετ' ολίγον ήρχισε καταρρακτώδης βροχή με αστραπιάς και βροντιάς. Η συχνότης των βροντών (η μία κατόπιν της άλλης), ήτο τόσο μεγάλη, ώστε θα ενόμιζε κανείς ότι μυθικοί γίγαντες διεξάγουν τρομερόν αγώνα εκεί εις το στερέωμα.

Τό ενσκήψαν σκότος, ο άνεμος, αι αστραπαί και βρονταί, ενετυπώσασαν τόσο πολύ μερικούς στρατιώτας μου, ώστε ήρχισαν να σταυροκοπώνται. Η θύελλα αύτη διήρκεσε επί 45' περίπου λεπτά.

Χρήστου Θ. Μαντά, Πολεμικά σελίδες εκ της εκστρατείας Μ. Ασίας, σελ. 26-27

Ύψωμα Μανγκάλ Νταγ, 10 Αυγούστου 1921

Η μάχη εμείνετο. Και προς ενίσχυσι του Ευζωνικού έλαβε μέρος το ένα τάγμα του 5ου Συντάγματος. Τότε δε άρχισε μια καταρρακτώδης βροχή με τρομερή θύελλα. Ο εχθρός προ αυτής της καιρικής μεταβολής, δεχόμενος κατά μέτωπον την καταγίδα αυτή, άρχισε να υποχωρή απ' στα χαρακώματά του τρομοκρατημένος, (υπερήσπιζε το ύψωμα με τρεις σειράς συρματοπλεγμάτων και 5 σειράς χαρακωμάτων). Κι' όμως οι πολεμιστάι μας ανήλθον εν τάχει το βουνό αυτό, καταλαμβάνοντες τα οχυρά του, το ένα κατόπιν του άλλου. Φράγκου Δ. Φράγκου, Ο Στρατηγός Αθανάσιος Φράγκου, σελ. 101

Φυλάκια του τομέα Καλετζίκ Νταγ, Χριστούγεννα 1921

21-22-23-24 αυτές τις ημέρες αέρας ψυχρός και οι σκοποί αδυνατούν να φυλάξουν τα νούμερα τις ώρες που τους ανατίθεντο ένεκα του μεγάλου ψύχους.

25η Σήμερα τα Χριστούγεννα και όταν εστείλαμε διά το πρωινό ρόφημα εις τον Λόχον τα δόντια μας βαρούν σαν τάμπουρας από το κρύο και ένεκα του ψύχους ελυώνομε χιόνι διά να πιούμε λίγο νερό, και το αποτέλεσμα ήτο να μας τσακίση αίμα.

Αριστοτέλη Κόνιαρη²⁷, Ημερολόγιον Στρατού (30 Ιουνίου 1920), Ελληνικό Γορτυνίας, χ.χ., σελ. 17

ΣΙΤΙΣΗ

Πορεία από Ιντζέ Καραχισάρ προς Μπαγιάτ, 1 Αυγούστου 1921

Βαδίζομεν ακαλύτως και άνευ ουδεμιάς επαφής μετά του εχθρού. Καθ' οδόν συναντώμεν διάφορα οπωροφόρα δένδρα και μπισοτάνια των οποίων οι καρποί μολονότι άωροι καταβροχθίζονται απλήστως από τους ημετέρους ως δροσιστικά. Ένυοείται, ότι αι μικροδιαρραγαί τροφίμων και πουλερικών δεν λείπουν. Σεβασμός ξένης ιδιοκτησίας δεν υφίσταται, διότι υποχωρεί προ του αλαθήτου ρητού «της ανάγκης έστ' αδιήρητο το σθένος». Και τις είναι η ανάγκη προ της οποίας το σθένος του σεβασμού της ξένης ιδιοκτησίας κάμπτεται; Μήπως στρατιωτικός τις σκοπός απομυζήσεως των χωρών που διερχόμεθα; Άυστοχώς όχι. Είναι το αίσθημα της αυτοσυντηρήσεως, διότι ιδού εις τι συνίστατο η τροφή την οποίαν μας εχορήγουν:

Μερίς άρτου ή γαλέτας, και τεμάχιον κρέατος βραζομένου κατά την νύκτα εις τον τόπον του καταυλισμού, του οποίου ο ζωμός εχρησιμοποιείτο αντί τείου (κατά τον 1ον δεκαήμερον παρεσκευάσθη άπας της ημέρας συσσίτιον εκ ζυμαρικών, ορύζης ή τυρού).

Και εφ' όσον υπήρχεν η μερίς του άρτου τα επερνούσαμεν καλά, αλλά τι εγινόμεθα όταν έλλειπε και ετρώγαμεν σιτάρι βρασμένο και κρέας άνευ άλατος παρά τάς όχθας του (ατυχετόιο) Σαγγαρίου και τας πέρα τούτου ερήμους και βραχάδεις εκτάσεις; Ένθυμούμαι μετά πάσης λαχτάρας ηγόρασα από σωφέρ αντι 10 δραχμών δύο πλάκας σοκολάτας.

Χαραλάμπους Δ. Τριανταφυλλίδη, Η Μικρασιατική Εκστρατεία, σελ. 287

Σαπάντζα, 14 Αυγούστου 1921

Η διατροφή των ανδρών εγένετο αποκλειστικώς διά κρέατος βραστού εκ των σφαγίων της αγέλης της πυρ/χίας. Τα κτήνη ετράφησαν διά σταχυοφόρου σανού εξευρεθέντος εκεί μερίμη της πυροβολαρχίας.

Η Επιμελητεία της Μερ/χίας μας αγνοεί σχεδόν τελείως. Μόνον ολίγον άρτον χορηγει από καιρού εις καιρόν και ελαχίστην ζάχαριν. Εάν και αι πυρ/χίαι δεν καταβάλλωσι πάσαν δυνατήν προσπάθειαν να εξεύρωσι τα μέσα διατροφής των ανδρών των και των κτηνών των, πάσα περαιτέρω ενέργεια τούτων θα είναι αδύνατος ως εκ της εξαντλήσεως των εκ της πείνης και του καμιάτου.

Προ της εκκινήσεως της Στρατιάς διά την επιχείρησιν, εξεδόθησαν πολυσέλιδοι και ωραίαι οδηγίαι διά την εκμετάλλευσιν των επιτοπίων πόρων.

Εις την πραγματικότητα όμως τίποτα από αυτά δεν έγινε. Οι πλείστοι των κ.κ. επιμελητών συνήθως εθεώντο μόνον τας μάχας εκ των παρατηρητηρίων των Μεραρχιών και ουδέν πλέον.

Μέρος της ήττης μας εις τον Σαγγάριον οφείλεται και εις την αδράνειαυ ταύτην της επιμελητείας μας. Χ. Μαντά, Δί' ανάμνησιν των παληών, σελ. 104

27. Στρατιώτης του 8ου Συντάγματος Πεζικού.

Πορεία προς Αρντίζ Νταγ, 14 Αυγούστου 1921

Τη μέρα αυτή επιδοθήκαμε στη συμπλήρωσι ταφής των νεκρών και εξεύρεσι σιτηρών για το φώμι που μας έλειψε, καθώς και τροφάς των ζώων μας. Από τότε κι' έπειτα δεν ξαναφάγαμε κουραμάνια μέχρι αρχάς Σεπτεμβρίου. Η κάθε μονάς μας σχημάτιζε μια «ληστρική ομάδα» η οποία, πήγαινε εις τα ευδιάμεσα και μη βαλλόμενα κενά τα οποία είχαν σιτηρά και αφού τα ξερίζωναν, τα φόρτωναν στα ζώα μας μεταφέροντάς τα στους λόχους, τάγματα κλπ. Και στουμπώντας με ξύλα τα στάχνα, συλλέγαμε το σιτάρι το οποίον βράζαμε, κάνοντας έτσι διανομή από ένα κύπελλο σιτάρι... Με τέτοια τροφή ζήσαμε επί 18 σχεδόν ημέρες. Επίσης, τον κορμό των σιτηρών αυτών, εδίδαμε ως τροφή εις τα ζώα μας. Κι' αυτά υπέφεραν, φοφήσαντα τα περισσότερα από πείνα κι' εξάντλησι.

Φράγκου Δ. Φράγκου, Ο Στρατηγός Αθανάσιος Φράγκου, σελ. 108-109

Νότια του Σαγγάριου, Αύγουστος 1921

Η δια της νοτίας του Σαγγαρίου ερήμου διαδρομή των Μεραρχιών ιδίως του Β' Σ.Σ. και της Ταξιαρχίας ιππικού εδημιούργει δυσχερείας ανεφοδιασμού υλερτάτας εις μέσα συντηρήσεως. Κατά την διάρκειαν της διελεύσεως της ερήμου ο ανεφοδιασμός εις άρτον και τρόφιμα δεν καθυστερήσε· η καθυστερήσις ήρξατο όταν διήρκει η 14ήμερος μάχη λόγω της μεγάλης καταναλώσεως πυρομαχικών. Τότε ο ανεφοδιασμός διά τούτων κατά πλήρη προτεραιότητα απέκλεισεν σχεδόν εντελώς τον ανεφοδιασμόν εις είδη συντηρήσεως.

Εις ελάχιστα σημεία ήτο δυνατόν (κατά ληφθείσας πληροφορίας) να ευρεθή πηγή ύδατος, ουδαμού υπήρχεν δένδρον, η μεταφορά ύδατος ποσίμου και καυσοξύλων επεβάλλετο αλλά η μεταφορά αύτη καθίστατο αδύνατος ελλείψει μέσων μεταφοράς. Εις τα μεταγωγικά μάχης των μονάδων προσετέθησαν μεταγωγικά τινα φορτωμένα διά δοχείων βενζίνης πληρουμένων κατά πάσαν διάβασιν από πηγάς ποσίμου ύδατος. Το ζήτημα των καυσοξύλων ήτο άλυτον. Οι κάτοικοι των ελαχίστων χωριών, άτινα υπήρχον εις την έρημον, αντι ξύλων μετεχειρίζοντο ως καύσιμον ύλην την κόπρον των ζώων αποξηρανομένην διά της ηλιακής θερμότητος. Το Γενικόν Στρατηγείον μη δυνάμενον να δώση λύσιν αφήκε εις τας μονάδας την πρωτοβουλίαν ευρέσεως καυσίμου ύλης με την εις τοιαύτας περιστάσεις χρησιμοποιουμένην φράσιν: «εκ των ενόντων!»

Ζήτημα σοβαρώτατον εδημιουργήθη εκ της ελλείψεως σάκκων προς μεταφοράν του άρτου. Η φόρτωσις άρτου άνευ σάκκων επί μεταγωγικών ήτο αδύνατος. [...] Σωροί άρτου εφθειροντο εις τα κέντρα εφοδιασμού, διότι η μεταφορά ελλείπει σάκκων ήτο αδύνατος. Εντεύθεν προέκυψεν η ανάγκη της αντικαταστάσεως του άρτου διά σίτου ευρισκομένου κατόπιν δραστηρίας αναζητήσεως εις τα λιμώττοντα Τουρκικά χωρία. Ο σίτος ούτος λόγω ελλείψεως καυσοξύλων και χρόνου παρασκευής ετρώγετο ημίβραστος ή έστω απλώς μουσκεμένος! Ο αφόρητος εις καύσωνα τυφλωτικός ήλιος της ερήμου μετέβαλλε την όφιν του βαδίζοντος φαντάρου με τον γυλιόν φορτωμένον εις τους ώμους του εις όφιν αγωνιάντος ετοιμοθανάτου.

Γεωργ. Α. Σπυριδωνος, Πόλεμος και Ελευθερία, σελ. 169-170

Κίος, αρχές 1922

Εμείς, ο αφελής λαός, που δεν ξέραμε ακριβώς την κατάσταση, αναμέναμε να γίνει νέα προέλαση προς την Άγκυρα το 1922. Τέτοια ένδειξη όμως δεν υπήρχε.

Στο διάστημα αυτό, υπήρχε μεγάλη στασιμότητα. Η κατάσταση όλο και χειρότερνε. Το συστίτιο του Στρατού, μέρα με τη μέρα χειρότερνε κι αυτό. Κάθε μέρα το ίδιο φαί, μακαρόνια με λάδι. Θυμάμαι συγκεκριμένα το εξής το οποίο και περιγράφω: Μια μέρα, ήλθε στο μαγαζί μας (μπακάλικο) ένας αξιωματικός ο οποίος εξήτησε απ' τον πατέρα μου, αν ήταν δυνατόν, να ανταλλάξει μακαρόνια με στιδήποτε άλλο φαγάσιμο, π.χ. κουκιά, φασόλια, ρεβύθια, η ό,τι άλλο, διότι, όπως εδήλωσε, βαρέθηκαν οι φαντάροι να τρώνε κάθε μέρα, μακαρόνια με λάδι.

Εξήτησε ακόμη, η ανταλλαγή να γίνει όχι με βάση την αξία του είδους σε χρήμα, αλλά απλώς με βάση το βάρος των ειδών. Φυσικά, ο πατέρας μου δέχθηκε την πρόταση και ύστερα από λίγη ώρα, δύο φαντάροι, φέρανε στο μαγαζί μας δύο σακιά μακαρόνια, τα οποία ανταλλάξαν με κουκιά και ρεβύθια.

Βασιλή Κουλιγκά, Κίος 1912-1922, σελ. 197

Αφιόν Καραχισάρ, Μάρτιος 1922

Κατά μήνα Μάρτιον, επειδή από πολλού δεν είχομεν εις το γεύμα μας χόρτα, ως είχομεν αισθανθή την ανάγκην μετά του Επιτελάρχου μου τότε Συνταγματάρχου Στ. Τονατά, ανέλαβεν ούτος την σχετικήν φροντίδα. Την επομένην κατά το πρόγευμα είχομεν χόρτα βραστά, τα οποία εφάγομεν ευχαρίστως εκλαβόντες ταύτα ως άγρια ραδίκια. Μετά το πρόγευμα παρέμεινα εις το γραφείον μου και με κατέλαβεν ύπνος, όπερ μοι συνεβαινεν ενίοτε επί δέκα περίπου λεπτά, αλλά την φοράν ταύτην μόλις μετά μίαν ώραν ηδυνήθην μετά δυσκολίας να εξυπνήσω. Όταν ήλθεν εις το γραφείον μου ο Επιτελάρχης Συνταγματάρχης Τονατάς, τω ανεκοίνωσα το ανωτέρω συμβάν, οπότε και ούτος μοι είπεν, ότι τω συνέβη το ίδιον, ως και εις τους Αξιωματικούς του Επιτελείου. Δεν εγνωρίζομεν κατ' αρχάς πού να αποδώσωμεν το τοιούτον συμβάν, αλλά κατόπιν απεκαλύφθη η αιτία.

Το χόρτον το οποίον εθεωρήσαμεν κατά το πρόγευμα ως ραδίκι ήτο αφιόνι (όπιον), εξ ου και το όνομα της πόλεως Αφιόν - Καραχισάρ (ήτοι Αφιόνι - Μαύρος Βράχος), ένθα καλλιεργείται εις μεγάλην κλίμακα το φυτόν τούτο, του οποίου ο βλαστός ομοιάζει εντελώς ως προς τε την όψιν και την γεύσιν προς άγριον ραδίκι.

Νικολάου Τρικούπη, Αναμνήσεις επεισοδίων και γεγονότων, σελ. 88-89

Πορεία οπισθοχώρησης προς τη Φιλαδέλφεια, 19-21 Αυγούστου 1922

19η, οπισθοχωρούμε νηστικοί και άυπνοι και διψασμένοι. Τέλος ευρήκαμε λίγο νερό και ένας στρατιώτης κατώρθωσε και ήυρε λίγο αλεύρι εις κάποιον σπίτι Τούρκικο και το έφερε εις το σακίδιο και το μοιράσαμε ο καθένας μας εις τις καρβάνες μας και ανάψαμε λίγη φωτιά με αγκάθια, φωτιά από κάτω φωτιά από πάνω και ολιγοψήθη και το εφάγαμε η παρέα μας, νομίζοντας ότι κάτι δώσαμε στο στομάχι μας. 20ή, η πορεία εξακολουθει άνευ στάσεως.

Αριστοτέλη Κόνιαρη, Ημερολόγιον Στρατού, σελ. 27-28

Μαγνησία, 23 Αυγούστου 1922

[...] το πρωί της 23ης ώρα 10η έφθασα εις την πόλιν της Μαγνησίας εις τον σταθμόν όπου έξω τάρτα εις τον ίσκιο και βλέποντας ένα βαγονί ανοικτό με κουραμάνες τότε εσάλταρα να ανέβω να πάρω κουραμάνα και τότε ο οδηγός του βαγονιού ένας στρατιώτης μικρασιάτης με έσπρωξε και παρ' ολίγον να πέσω προς τα οπίσω και να σκοτωθώ τότε παραμέρισα ολίγον και εκατέβασα το όπλον λέμπερ, το όπλισα και του το πρότεινα και του λέγω αγανακτισμένος «ή κουραμάνα ή σε σκοτώνω αν δε μου δώσης». Τότε φοβηθείς μου επέταξε μίαν κουραμάνα κάτω και με προφυλακτικά μέτρα την πήρα και οπισθοχώρησα προτεταμένον το όπλον μήπως αυτός κάνει καμιά χειρονομία και με σκοτώσει και απομακρύνθηκα και εκάθησα εις ένα ίσκιο και άρχισα δακιμάζοντας να φάγω κουραμάνα αλλά μασώντας δεν μπόριγα να καταπιώ την μπουκιά είχα κλειδοστομαίσει και την στιγμήν αυτήν περνώντας από εκεί ένας συνάδελφος στρατιώτης κουβαλώντας αρκετά μπουκάλια κονιάκ και του αγόρασα ένα και πίνοντας μία γουλιά εκατέβηκε η μπουκιά κάτω εις το στομάχι.

Αριστοτέλη Κόνιαρη, Ημερολόγιον Στρατού, σελ. 29

Κασαμπάς, 25 Αυγούστου 1922

Εις την ωραίαν πόλιν Κασαμπά εισήλθον μετά μεσημβριαν της 25ης Αυγούστου. Η κεντρική οδός της αγοράς ήτο έρημος, τα καταστήματα κλειστά ή εγκαταλελειμμένα όσα ανήκον εις Έλληνας. Άφησαν οι ατυχεστάτοι τας περιουσίας των αναζητούντες σωτηρίαν προς την θάλασσαν. Εις την καμπήν της κεντρικής οδού η οποία ωδήγει προς τον σιδηροδρομικόν σταθμόν ευρίσκετο εγκαταλελειμένο ζαχαροπλαστείο. Εις την προθήκην του έμενον ακόμη δοχεία καραμελλών. Άδειασα ένα από αυτά εις το κενόν σακκιδίον μου. Μου εχρησίμευσαν ως μόνη τροφή κατά το επόμενον 24ωρον.

Χαραλάμπους Δ. Τριανταφυλλίδη, Η Μικρασιατική Εκστρατεία, σελ. 625

ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΟΤΗΤΑ

Αζιζιέ, 30 Δεκεμβρίου 1919

Η νοτική πλευρά του βουνού, μαζεύει όλο τον ήλιο του χειμώνα. Μια στιγμή να βγυ, μπαίνει στις εγκαταστάσεις μας, και μάς ζεσταίνει. Άλλη θέρμανσις δεν υπάρχει. Εν τω μεταξύ, διατηρείται η ίδια ζωή. Μόνη μας ψυχαγωγία είναι, τα έντυπα και τα γράμματα από τη «ΔΑΦΝΗ».

Αλήθεια, είναι μεγάλη η υπηρεσία που προσφέρει στο Στράτευμα, το άξιο Σωματείο της «ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΟΣ ΑΓΕΛΦΗΣ ΤΟΥ ΣΤΡΑΤΙΩΤΟΥ». Σε κάθε Σώμα ή Σχηματισμό, έχει στρατιώτες, αλληλογραφεί, στέλνει έντυπα, δέματα από μάλλινα και διάφορα άλλα, χρήσιμα είδη για όλους.

Μιχάλη Παπαδάκη, Το ημερολόγιο ενός λοχίου, σελ. 16

Σμύρνη, 27 Μαρτίου 1920

Μεγάλη Παρασκευή. Όλη τη μέρα ασχολούνται τα κορίτσια του χωριού να στολίσουν τον Επιτάφιο. Φέρνουν πολλά και ωραία λουλούδια. Αλλά, τα άνθη της νεραντζιάς, έχουν την πρώτη σειρά. Συμβολίζουν την Αγνότητα και την Ελπίδα που, τόσο ταιριάζουν στο κλίμα της θυσίας του Θεανθρώπου.

Το βράδυ, πάω στη Σμύρνη και παρακολουθώ τον Επιτάφιο της Αγίας Φωτεινής. Μέσα στην εκκλησία, είναι αδύνατο να μιλώ. Βρίσκω θέσι δίπλα της, στο κατώφλι της θύρας του υποκαταστήματος της Τραπεζίης Αθηνών. Ο καιρός καλός. Χιλιάδες άνθρωποι στέκονται σ' όλη την έκταση που βλέπω, με αναμμένα τα κεράκια του Θείου Πάθους. Είναι, η πρώτη Μεγάλη Παρασκευή, που, ο Έλληνας της Σμύρνης, είναι ελεύθερος. Πόσοι αιώνες, πόση προσμονή, πόσες θυσίες, πόσες τουρκικές φρικαλεότητες, χρειάστηκαν, ώσπου νάρθη τούτη η ευλογημένη μέρα. Και τη δέχεται ο κόσμος με χαρά, με κατάνυξι, με στοχασμό.

Σε μια στιγμή, παραμερίζει το πλήθος. Κάτω από τους πένθιμους ήχους που δίδουν οι καμπάνες, του μεγαλοπρεπούς κωδωνοστασίου, βγαίνουν από την εκκλησία, πρώτα, τα εξαπτέρυγα με τον ιερό κληρο, επί κεφαλής του οποίου είναι ο μητροπολίτης. Έχει δεξιά, τον Αρμοστή και, αριστερά, τον Αρχιστράτηγο. Ο Επιτάφιος, φέρεται τα χέρια στρατιωτών, είναι περικυκλωμένος από μαυροντυμένα κορίτσια, «τας μυροφόρους», που κρατούν κάνιστρα γεμάτα άνθη. Από τη μια και την άλλη μεριά του Επιταφίου, ακολουθεί τιμητική φρουρά, πυροβολητές, με τα βραχύκαννα, υπό μάλης. Κατόπιν έρχονται τρεις ακόμη σειρές «μυροφόρων» και ακολουθούν οι επιτελείς του Στρατηγείου, οι επίσημοι, το χριστεπώνυμο πλήρωμα. Με αυτή την τάξι μπαίνουν στην ευρωπαϊκή οδό. Τα αντίθετα κράσπεδά της, κατέχουν στρατιώτες του πεζικού με τα όπλα «πενθήμως φερόμενα».

Μιχάλη Παπαδάκη, Το ημερολόγιο ενός λοχίου, σελ. 26

Πορεία από Προύσα προς Μαρματζίκ, 22 Σεπτεμβρίου 1920

Την 9ην ώρα η πυρ/χία ετέθη εις πορείαν.

Ολίγα λεπτά από της εκκινήσεώς της ήρχισε πυκνή βροχή, εξηκολούθησε δε αυτή καθ' όλην την ημέραν και την νύχτα επίσης.

Λόγω του ελείγοντος, η πυρ/χία εξετέλεσε στάσεις δεκαλέπτους ανά δίωρον. Εις Κεσιέλ εξετέλεσε στάσιον διαρκείας 40' περίπου λεπτών. Κατά ταύτην έλαβον μαγειρευτόν συσσίτιον οι άνδρες εκ του τροχηλάτου μαγειρείου της πυροβολαρχίας, τα δε κτήνη ολίγον χόρτον.

[...] Εν τω μεταξύ επήλθεν η νυξ, καταστάσα αμέσως λίαν σκοτεινή, λόγω των νεφών και της βροχής.

Υπό τοιαύτας συνθήκας η πυρ/χία ανήλθε το αποτοματάτον όρος του Μαρμαντζίκ, πορευθείσα συνεχώς επί ανωμάλου και ετεροκλινούς οδού, με το αριστερόν της οδού λίαν απότομον και κρημνώδες.

Είναι περίεργον πώς υπό τοιαύτας συνθήκας ωδηγήθησαν τα οχήματα υπό των ελατών άνευ απευκταίου τινός.

[...] Την 20ην και 30' ώρα η πυρ/χία αφίκετο εις Μαρμαντζίκ.

[...] Οι ελάται και πυροβοληταί επεδόθησαν αμέσως εις την περιποίησην των κτηνών, φωτιζόμενοι εντός των λίαν στενοχώρων σταύλων, υπό φανών της πυροβολαρχίας. Το φύχος κατά την νύκτα ταύτην υπήρξε δρυμί της βροχής περί το μεσονύκτιον μεταβληθείσης εις νερόχιονον.

Την 22αν και 30' ώρα έληξε η περιποίησης των κτηνών.

X. Μαντά, Δι' ανάμνησιν των παληών, σελ. 4-5

Εικόνα 21. Εκφόρτωση υλικού στο σιδηροδρομικό σταθμό του Ουσάκ

Εικόνα 22. Σταθμός επίδεσης τραυματιών στο Καλέ Γκρότο

Σεϊντί Γαζή, Νοέμβριος 1921 - Μάρτιος 1922

Ζούσαμε όχι σαν σε στρατόπεδο αλλά όπως σε μια πόλι με όλα της τα καλά. Αυτό θέατρα ένα θερινό και ένα χειμερινό ήταν στην διάθεσι μας για την λεγομένη ψυχαγωγία του στρατιώτου. Τίποτα δεν έλειπε από αυτά. Σκηνογράφοι, μουσικοί, μηχανικοί είχαν αποσπασθή από της διάφορες υπηρεσίες για το θέατρο.

Έργα παίζαμε και πολλά και καλά' τη «Λοκαντιέρα» του Γκολντόνι, τον «Αρχοντοχωριάτη» του Μολιέρου, Το «Ζητείται Υπηρέτης» του Άννινου και όλα σχεδόν τα έργα του Λάσκαρη ως και επιθεώρησι ακόμα. Μία μονάχα διαφορά υπήρχε. Ότι όλα τα κορίτσια του θιάσου ήταν αρσενικά.

Της παραστάσεις παρακολουθούσαν και οι Τούρκοι. Απορούσαν μόνο για της γυναικες του θιάσου, γιατί δεν ήξευραν πού της βρήκαμε. Τόσο καλές αμφιέσεις είχαν και τόσο καλά έπαιζαν τους γυναικείους ρόλους.

Γ. Ν. Κοντογιάννη, Άγνωστες σελίδες, σελ. 3

Αγιάς Ιν, Ιανουάριος 1922

Εμείς μέναμε στο χωριό Αγιαζίν σ' ένα δωμάτιο (που ήταν και το όλο σπίτι εις άνω όροφον 6 Χ 4 μ. περίπου) επτά αξικοί [...] και παρά την πολλήν μας κούρασιν τα βράδια εις το φως των κεριών, που μας στέλνανε γράφαμε γράμματα, παίζαμε παιχνίδια, σκάκι, ντόμινο και το βράδυ μόλις σβύνανε τα κεριά άρχιζε το πέταγμα των μαξιλαριών ή και αρβυλών! Η ψυχή μας ζητούσε διέξοδον από την λύπην που μας είχε σταλάξει η αποτυχούσα χωρίς λόγο εκστρατεία.

Πάντως εχθρός δεν φαινόταν και ανεπαύοντο από πόλεμο οι άνδρες, κουραζόμενοι μόνο στην οχύρωσιν.

Εκεί όμως που απέδωσα το μέγιστον έργου μου ήτο στο 542 σύνταγμα ευζώνων του αειμνήστου τιμίου στρατιώτου Ν. Πλαστήρα [...]. Εκεί τους καθοδήγησα και κάμανε στο βουνό μια μικρή πόλι ψυχαγωγίας. Περιελάμβανε στεγασμένο θέατρο για 1000 θεατές υπαίθριο θέατρο και συγκρότημα για ντους!! [...] εκτός των οικημάτων των διοικήσεων. Σωστός σινοικισμός.

Εις το στεγασμένο θέατρο, μανδολινάτα τσολιάδων επαίανιζε και χόρευαν και...ευρωπαϊκούς χορούς όπως φαίνεται στη φωτογραφία. Ελειτούργει ζαχαροπλαστείον και...μπαρ αθώων ποιών λεμονιάδας κ.λπ.

Έτσι διητηρείτο η υγεία και το ηθικόν εις το Σηγμα αυτό περισσότερο από τα άλλα και μόνον το Σηγμα αυτό ήλθε υποχωρούν συντεταγμένονκαι αξιόμαχον.

Δήμου Νούσια (επιμ.), Στρατιωτικά Απομνημονεύματα του Σπύρου Βλάχου, σελ. 164

Εϋρέτ, 16 Αυγούστου 1922

Τη στιγμή κείνη περνούσε η φάλαγγα της 5ης Μεραρχίας. Αντί να μεταβώ στον 7ο λόχο που με διάταξε ο Ταγματάρχης, ανακατεύθηκα μέσα στη φάλαγγα της 5ης Μεραρχίας και βάδιζα άγνωστος μεταξύ αγνώστων.

Στο δρόμο βρίσκουμε εγκαταλελειμένους εφοδιασμούς, διαρρηγμένα μπαούλα Αξιωματικών, διασκορπισμένα ρούχα.

Επειδή φορούσα θερινά και το βράδυ κρύωνα, ενδιαφέρθηκα για μια κυλόττια και ένα σακάκι χειμερινά.

Στο μπαούλο, που τα βρήκα αυτά, βρήκα και ένα πιστόλι μπράουνινγκ μικροσκοπικό που μου άρεσε και το πήρα. Το έζωσα στη μέση μου με 4 δεσμίδες γεμάτες φυσίγγια, σε θήκες και περασμένες σε ζωστήρα.

Κατά τις 12 η ώρα, με τη φάλαγγα της 5ης Μεραρχίας, φθάσαμε σε ένα χωριό που λεγόταν Ηρέτ. Μπροστά μας έχουμε ένα ποτάμι. Όχι πολύ μεγάλο. Σχεδόν δύσβατο.

Τα αυτοκίνητα είχαν σταματήσει και τα Μηχανικά προσπαθούσαν να κάνουν προσωρινή γέφυρα για να περάσουν το ποτάμι.

Βρήκα ευκαιρία και κάθισα απόμερα, στην άκρα του ποταμιού.

Έβγαλα τις αρβύλες μου. Έβγαλα τα πόδια μου στο νερό. Τα έπλυνα και άλλαξα κάλτσες. Φόρεσα τα χειμερινά και ζώστηκα με τη ζωστήρα το μικροσκοπικό πιστολάκι.

Δημητρίου Καρυοφυλλάκη, Απομνημονεύματα αιχμαλωσίας στην Τουρκία, σελ. 8-9

Εικόνα 23. Το ύψωμα Καλέ Γκρότο

Εικόνα 24. Τούρκοι αιχμάλωτοι από τη μάχη του Κιζίλ Νταγ (Ιούνιος 1921)

ΤΑΞΗ - ΠΕΙΘΑΡΧΙΑ

Καλέ Γκρότο, 17 Αυγούστου 1921

Η ώρα 3.30 μ.μ. είχαν εκεί υπό τας διαταγάς μου δύο τάγματα και επί πλέον ένα λόχον του μαχομένου Τάγματος Σκαλτσογιάννη υπό την διοίκησιν κάποιου υπολοχαγού ο οποίος υπηρετεί προηγουμένως εις τα μεταγωγικά. Αφού ετακτοποίησα την διάταξιν των ταγματίων, είπα και εις τον ανωτέρω να ετοιμασθή να λάβη κι αυτός μέρος εις την επίθεσιν. Μου έκαμε κατάπληξιν η απάντησίς του. Μου είπε ότι είναι άλλου τάγματος και ότι δεν θα λάβη μέρος. Πρέπει προς τούτο να τον διατάξω ο Ταχ/χης του.

Πρώτην φοράν ευρέθην προ τοιούτου φαινομένου. Έλαναλαμβάνω την διαταγήν, αλλά η ίδια απάντησις. Τότε βγάνω το ωρολόγι μου το τοποθετώ σε μια πέτρα και του λέγω: «Εάν εντός πέντε λεπτών δεν εκκινήσης θα σε σκοτώσω». Ήτο τραγική θέσις και των δύο μας. Ήμουν αποφασισμένοι να πραγματοποιήσω την απειλήν μου. Είχον παρέλθει τρία λεπτά, οπότε τον επλησίασε κάποιος αξιωματικός του λόχου του και του λέγει (όπως έμαθα κατόπιν). «Το καλό που σου θέλω να εκκινήσης αμέσως, διότι θα σε σκοτώσω αυτός, δεν τον ξέρεις φαίνεται καλά». Εντυχώς ηπήκουσε εις την σύστασιν του αξιωματικού του και ήρχισε να κινήται. Ομολογώ ότι απέπνευσα, διότι έτσι εσώθην από ένα φόνον. Είχα εκτεθή ενώπιον τόσων αξιωματικών και στρατιωτών. Θα τον εσκοτώνα ασφαλώς.

Γεώργιου Χριστόπουλου²⁸, Κάποιες άλλες εποχές. Αναμνήσεις από τον στρατό. Βαλκανικοί Πόλεμοι - Ουκρανία - Μ. Ασία, Αθήνα 1984, σελ. 129

Καλέ Γκρότο, 23 Αυγούστου 1921

Μετ' ολίγον εκ της 300 μ. απεχούσης ελαφράς πτυχιακής εξάρσεως του εδάφους ήρχισεν αιφνιδίως μόλις η σελήνη έδωσε ματωμένης τυφεκιοβολισμός κατά του υφώματός μας.

Εγώ βλέπων λάμπεις εις το ύψωμα ενόμισα ότι οι άνδρες παρά την δ/γήν μου έβαλον στα τυφλά αλλ' ήσαν αι λάμπεις εκ κρούσεως των εχθρ. βλημάτων επί του σκληρού βράχου.

Εκινήθην να περιστείλω την παράβασιν της δ/ής μου ώστε να γνωρίζω πού και πόθεν ο εχθρός βάλλει και συνέλαβα ένα στρατιώτην ανάσκελα να πυροβολή προς τον ουρανόν!

Του εοτήριξα το πιστόλι στον κρόταφον και τον διέταξα ν' ανέβη εις το προ αυτού προπέτασμα.

...Ανέβη όρθιος και τον διέταξα να κάμη έκτασιν των χειρών πλαγίως, άνω κ.λ.π. Κατόπιν τον έβαλα στη θέση του και του είπα βλέπεις πως δεν πρέπει να φοβάσαι; Δεν έπαθες τίποτε.

Αυτό τον απήλλαξε εντελώς της φοβίας παρ' ης είχε κυριευθεί.

Δήμου Νούσια (επιμ.), Στρατιωτικά Απομνημονεύματα του Σπύρου Βλάχου, σελ. 142

Πορεία προς τη Φιλαδέλφεια, 11 Αυγούστου 1922

Εις μίαν στιγμήν ενώ σιωπηλός ο λόχος εβιάδιζε εγώ δε ηγούμην έφιππος, ακούω ένα στρατιώτην να λέη μεγαλοφώνως για να του ακούσω «Βέβαια αυτός πάει καβάλλα, μα δε ρωτάει και εμάς»!

Εγώ ήξερα όλους και αντελήφθην από τη φωνή ποίος ήτο ο παραπονεθείς. Είπα: να μη μιλή κανείς. Βαδίζετε!

Εις την αμέσως κατόπιν στάσιν αφού παρήλθον τα 8' διέταξα σύνταξιν και αφού εοχηματίσθη κανονικώς η φάλαγξ πορείας, εκάλεσα τον διαμαρτυρηθέντα στρατιώτην να εξέλθη της γραμμής και να με πλησιάση.

Ήτο ένας ογκώδης νέος σνόματι «Κυριακόπουλος Δημ.» ο μετά χρόνια «Μητσάρας» των θεατρικών επιθεωρήσεων!

Με επλησίασε και τον διέταξα να βγάλη το όπλον του και να μου το δώση. Τούτου γενομένου του παρέδωσα το άλογό μου και του είπα «Κυριακόπουλε ίππευσε. Σου παραδίδω την διοίκησιν του λόχου».

Αυτός τα έχασε. Έλα να σου πω και δυο λόγια πιο κάτω. Τον πήρα πιο πέρα και του είπα: «Πρόσεξε από στιγμής εις στιγμήν είναι δυνατόν να κτυπηθούμε από τους Τούρκους. Έχεις στα χέρια σου 200 ανθρώπων τη ζωή και πρέπει να ήσαι έτοιμος ν' αμυνθής σε ότι συμβή».

28. Ταγματάρχης, διοικητής του III Τάγματος του 43ου Συντάγματος Πεζικού και, από τον Αύγουστο 1921, του 44ου Συντάγματος Πεζικού.

Εφέλλισε άναρθρα. Του προσέθεσα γεγυονυία τη φωνή «Δε μου λες ποιος είναι πιο βαρειά φορτωμένος εσύ που πας πεζή ή εγώ που πάω καθάλλα;

Εσεις κ. λοχαγέ μου είπε. Τότε του παρέδωσα το όπλο του τού τράβηξα το αυτί και του είπα ξεκίνα πίσω γρήγορα και πήγαυε στη θέσι σου!

Αυτό επέδρασε κάπως.

Δήμου Νούσια (επιμ.), Στρατιωτικά Απομνημονεύματα του Σπύρου Βλάχου, σελ. 181-182

Νότιος αυχένας 1465 του υψώματος Καρά Ογλού, 21 Αυγούστου 1922

Τα γεγονότα της ημέρας αυτής, η έλλειψις πληροφοριών και αι συνεχιζόμεναι ταλαιπωρία, ήσκησαν σοβαράν επίδρασιν επί του Υπολ/γού Δ/τού του βου Λόχου Καν..., όστις κατά την στάσιν όταν η φάλαγγς ανήρχετο την ανωφέρειαν, εξεφράσθη παρουσία του Ταυ/χου Διοικητού του Τάγματος Ξυθάλη και Αξ/τών και οπλιτών του Λόχου του, ότι δεν πρέπει να επιμένω εγώ και ο Αντ/χης Τσίπουρας να ταλαιπωρούνται οι άνδρες αλλά να παραδοθώμεν εις το πρώτον εχθρικόν Τμήμα, το οποίον θα συναυτησώμεν ως έπραξαν και αλλά τμήματα.

Ο Ταγματάρχης τον επέπληξε και μου ανέφερε το γεγονός μετά την εγκατάστασιν των προφυλακών.

Διέταξα συγκέντρωσιν όλων των Αξ/κών του Συν/τος και παρουσία όλων, ήλεγξα δριμύτητα τον πανικοβληθέντα Υπολοχαγόν. Από της στιγμής δε εκείνης διέταξα ο Λόχος να έχη εμπιστοσύνην προς τον αρχαιότερον Ανθ/γόν του Λόχου, ο Υπολοχαγός να συνοδεύηται επιτηρούμενος και εν περιπτώσει εχθρικού κινδύνου, να μου αναφέρουν αμέσως περι της λιποφυχίας του, διά να διατάξω να τυφεκισθή υπό των ανδρών του Λόχου, παρουσία ολοκλήρου του Λόχου.

Διά του μέτρου τούτου, συνεκρατήθη η λιποφυχία του, εκών άκων ηκολούθει και απετέλεσε διά το Συν/μα μοναδικόν παράδειγμα λιποφυχίας, δακτυλοδεικτούμενος υπό των ανδρών εις πάσαν στάσιν και εμφάνισιν.

Ιωάννου Κωνσταντίνου²⁹, Η δράσις της Ανεξαρτήτου Μεραρχίας κατά την Μικρασιατικήν Καταστροφήν του 1922, Αθήναι 1933, σελ. 50

Περιοχή Σαλιχλί, 23 Αυγούστου 1922

Αυτοί οι φυγάδες λιμνάζοντες εν τη πλατεία ως εξέθεσα αίφνηδιάσθησαν εκ των πυροβολισμών και ήρξαντο όλοι σχεδόν πυροβολούντες ασκόπως στον άέρα αμέσως κατόπιν πανικοβληθέντες και βάλλοντες ως εκ συνθήματος δράμοντες προς τον σιδ. σταθμόν ίνα επιβούν του σιδ. συρμού.

Τα τμήματα του λόχου μου αποτελούντα ένα κορδόνι γύρω από την αμαξοστοιχίαν, την στιγμήν εκείνην εσαρώθησαν υπό του παλλιροϊκού εκείνου ανθρωποκύματος όπερ τους παρέσυρεν ακαριαίως.

Ο μηχανοδηγός πανικοβληθείς και αυτός, εξέκίνησε τον συρμόν προς Σμύρνην για να φύγη... άνευ διαταγής.

Εκεί πολλοί σκοτώθηκαν από το τραίνο αλλ' οι περισσότεροι εποδοπατήθησαν από το ανθρώπινο αυτό κύμα.

Είναι αδύνατος η περιγραφή της φοβεράς εκείνης στιγμής, διότι ελάχιστα λεπτά διήρκεσε. Τούτο μόνον γράφω: ότι Τούρκοι ιππείς (φέροντες όλοι οπλισμόν, όταν επετέθησαν, εκλείσθησαν μέσα στην ανθρωπομάζαν και εκινούντο μετ' αυτής μη τολμώντες να εκδηλωθούν αλλά και ουδείς των πανικοβλητών ανδρών εσήκωνε τα μάτια να ιδή ότι δίπλα του εβάδιζαν τούρκοι ιππείς!

Είναι άπίστευτον αλλ' αληθές. Επίσης διά να γίνη αντιληπτή η έξαλλος εκείνη φυγή των... φυγάδων σημειώ ότι 2 τηλεγραφικοί ξύλινοι στήλοι της τηλ/κής γραμμής... εθραύσθησαν υπό την πίεσιν του πλήθους συντριβόντες τους τυχόντας εγγύς των...

Εγώ δεν είχα αντιληφθεί τι είχε συμβεί, αλλ' εντός 3' είχα χάσει το λόχο μου μέσα στο επελάσαν κύμα!

Πυροβολισμοί ερρίπτοντο από παντού. Τι ν' αντιληφθώ! Έπρεπε ν' αναμείνω να ξεκαθαρίσω την κατεύθυνσιν των πυροβολισμών, αλλ' άμα είδα το κύμα εγγίζον εννόησα ότι εκείθεν ήτο ο εχθρός.

Πλησίον μου ήσαν 4-5 στρατιώται που τους εκάλεσα και με ηκολούθησαν 4.

29. Αντισυνταγματάρχης, διοικητής του 51ου Συντάγματος της Ανεξαρτήτου Μεραρχίας.

Προχώρησα προς το κύμα και εστάθηκα, με το πιστόλι απειλών: Σταθήτε βρε, πού πάτε; Άλλ' ήτο αδύνατον να ακουσθώ διότι και οι ανακόπτοντες προ εμού το βήμα ωθούντο υπό των οπίσω κ.ο.κ.. Το πιστόλι μου ήτο ανίκανον να τους σταματήσει.

Απελπισία με κατέλαβε μη δυνάμενον ν' ανακόψω την φυγήν και τότε εγούατισα κλαίων και ικετεύων τους φυγάδας. Πού πάτε βρε Έλληνες εντροπή βρε!

Και τότε βρέθηκε κάποιος λοχίας άγνωστός μου που βλέπων την απελπισία μου σήκωσε το όπλο του και το περιέφερε δίκην κοπάνου... μήπως τους σταματήσει!

Μάτια και αυτού η φιλότιμος προσπάθεια παρ' ότι έκανε λέγων πίσω βρε άτιμοι! Πρώτη μου φορά βλέπω έναν αξ/κό να κλαίη! Πίσω! Είχε συγκινηθεί και αντιδράσει αλλά κατόπιν... έφυγε και αυτός.

Δήμου Νούσια (επιμ.), Στρατιωτικά Απομνημονεύματα του Σπόρου Βλάχου, σελ. 200-201

Πορεία από Φιλαδέλφεια προς Κασαμπά, 23 Αυγούστου 1922

Μόλις εξήλθομεν της πόλεως, αμέσως ήρχισαν να πίπτουν πυροβολισμοί και κατ' αραιά διαστήματα κανονιοβολισμοί. Κατ' αρχάς δεν εδόθη σημασία, διότι νομιζέτο ότι ήσαν εκρήξεις προερχόμεναι εκ των καιομένων οικιών. Αργότερον, επειδή ήρξαντο συρίζουσαι αι σφαίραι γύρω μας εννοήσαμεν ότι επρόκειτο περι εχθρικών πυρών. Μας κατέλαβε ένας μεγάλος πανικός. Πάντες οι έφιπποι εκάλπαζον να απομακρυνθώσι. Οι караγωγείς τα ίδια, από την βίαν των συνεκρούοντο πλείστα κάρα και εθρυμματίζοντο. Οι πεζοί πετούσαν ό,τι τους εμπόδιζε και έτρεχαν. Παραπλεύρως μας εβάνδιζε εν τάγμα αιχμαλώτων. Οι συνοδεύοντες αυτούς ιππείς τους ετρόχαζον και όστις δεν είχε δυνάμεις να τρέξη, εφονεύετο αμέσως διά ξιφισμού. Ήτο εν πανδαιμόνιον. Χάσαμε και τα αυγά και τα καλάθια. Δεν ευρέθη κανείς να σταματήσει και συγκρατήσει το πανικόβλητον αυτό πλήθος, το φεύγον ως να κατεδιώκετο υπό δαιμόνων. Βλέπω από την καμήλα που ήμουν καθάλα την κατάστασιν αυτήν. Βάζω τις παλάσκες μου, ξεκρεμώ το όπλον μου και πηδώ κάτω να ακολουθήσω τους φεύγοντας. Ευτυχώς μετ' ολίγον εγύρισε η Μεραρχία Ιππικού και τους κατεδιώξε. Ήταν περί τους 200 τσέτα με επικεφαλής τον Πέχλιβάνη. Φαντασθείτε πού καταστήσαμεν, να καταδιωκόμεθα από 200 τσέτας τόσοσ Στρατός. Και αυτά συνέβαινον ανατολικώς των ιστορικών Σάρδεων.

Αριστοτέλη Ι. Αριστοτέλους, Το ημερολόγιο ενός στρατιώτη, σελ. 9-10

ΠΡΟΣΩΠΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ

Πορεία προς το Ερμένι Σέλου, 3 Μαρτίου 1921

Στας αρχάς επήγαίνα καλά, επίσης και τον ανήφορον του ανέβην, αλλά μετά δυσκολίας, κατόπιν ήρχισα κάθε λίγο να κάθωμαι και πάλιν να βαδίζω, έως ότου πλέον απέκαμα, και ξαπλώθηκα κάτω φαρδύς πλατύς, όλον το σύνταγμα είχε περάση εμπρός, επίσης και τα μεταγωγικά, πίσω ερημιά. Είδα λοιπόν τα σκούρα και έκαμα κουράγιο να βαδείσω όσο μπορώ, αλλά μόλις έκαμα μερικά βήματα, έπεσα κάτω, το πήρα πεια απόφασι, ότι γείνη ας γείνη, δεν το κουνώ από εδώ! Εκείνην την στιγμήν ήρχετο κάποιος υπηρέτης ενός αξιωματικού με ένα μουλάρι, μόλις με είδε, με ηρώτησε, και του είπα τα σχετικά. Αμέσως με εσήκωσε, επήρε τον γυλιόν και τον φορτόθηκε, και βάδειζε μου λέγη τώρα! Να λοιπόν που υπάρχουν ακόμη καλοί Χριστιανοί! Αφού βάδεισα λίγο, έπαθα πάλι τα ίδια, και κάθησα κάτω, και αφού ηυχάριστεισα το παιδί για την καλοσύνην του, του είπα να μου αφήση τον γυλιόν μου, γιατί μου είναι αδύνατον να προχωρείσω περισσότερον, αλλά αυτός δεν το εδέχετο, μόνον μου επήρε και το όπλον και εμένα με φόρτωσε επάνω στο μουλάρι. Και εκεί επάνω μετά κόπου εκαθόμουννα, η μόνη σωτηρία μου ήτο, όπως καταλάβαινα, να ξαπλώσω τουλάχιστον μια ώρα. Τέλος από πολύ μου ντροπή προς το παιδί αυτό, και σκεπτόμενος τι θα είχα να τραβείζω, εάν έμενα εκεί στην ερημιά και στα χιόνια μόνος μου εκείνην την νύκτα, εσυγγρατίθην, όσον ημπορούσα, μέχρις ότου εφθάσαμε έξω του Αρμέν-Σόλος. Εκεί επήρα τα πράγματά μου, αφού ευχαρίστεισα το παιδί αυτό με την καρδιάν. Ήτο Μαγνησαλής.

Χαράλαμπου Πληζιώτη, Αναμνήσεις του μετώπου, σελ. 194-195

Πορεία προς την Κιουτάχεια, σταθμός κοντά στον ποταμό Αδρανό, Ιούνιος 1921
 – Δρίσκο, του είπα, θα μου κάνης μεγάλη χάρη και μεγάλη υπηρεσία στην πατρίδα. Τα κανόνια δε «βγαίνουν» σ' αυτόν τον διαβολόδρομο, οι άλλοι πέσανε' η Φούτσω χρειάζεται, γιατί έχει πιο γρήγορα και πιο ζωηρά τα πόδια' είναι μικρή για «οπίσθια» κι' έχει αυτοχή για πολύ καλπασμό στις «αναγνωρίσεις». Θα σου κάνω τη χάρη να πας «ρωταγωγούμενος οπίσθιος κι' όχι «έλατοφόρος». Θέλεις; Πες μου; Εγύρισε, μ' εκύτταξε, κύτταξε και τη Φούτσω όλη νειάτα, ζωή και νεύρα, που λες και τον παρακαλούσε με τα μεγάλα της, κατακάθαρα μάτια, έτριψε στο μπράτσο μου τη μούρη του και μη μπορώντας να μιλήση (ξέχασα, από τον πόνο, να σας πω πως ήταν άλογο), ανεστέναξε ηχηρά μια φορά, έτριψε τη μούρη του στο στήθος, σαν τον φιλούσα αποχαιρετώντας και ευχαριστώντας τον για όλες τις έως τότε υπηρεσίες του κι' ακολούθησε τον «λάτη» που ήρθε να τον πάρη πειθήνιος, αλλά υπερήφανος, κουρασμένα κι' αργά, ως πάντοτε, αλλά με ψηλά το κεφάλι, σαν τα παλληκάρια, που πάνε περηφάνια εκεί όπου τα στέλλει το καθήκον, έστω και αν νοιώθουν καλά ότι ίσως δεν θα ξαναγυρίσουν πια πίσω...

Βασιλείου Σ. Ασημάκη, Για την αγάπη της πατρίδος, σελ. 33

Εσκή Σεχίρ (Δορύλαιο), Ιούλιος 1921. Αφήγηση του Έφεδρου Ανθυπασπιστή Γεωργίου Λάμπρου
 Είς την επίθεσιν εκείνην εφονεύθησαν πολλοί στρατιώται του λόχου μας μεταξύ των οποίων ο Χριστοφίλης ενόμισε προς στιγμήν ότι εφονεύθην κι' εγώ, εκ μιας οβίδος ήτις εξεράγη πλησίον μου.

Όταν με είδε εμεϊδίασε και μου λέει: Ε, πώς σου φάνηκε το γλέντι;

Εγώ προσπαθούσα να φαίνωμαι ψύχραιμος.

Εκείνος όμως παρετήρησεν ότι οι δύο κουραμάνες που μας έδωσαν στην Κιουτάχεια ήταν άθικτες στο σακκιδιόν μου.

-Βρε, μου λέγει με ύφος συμβουλευτικό, μια φορά θα σκοτωθούμε που θα σκοτωθούμε, γιατί να πας πεινασμένος φουκαρά;

Ο Χριστοφίλης δεν ηνέχετο να έχη κοντά του δειλούς στρατιώτες γι' αυτό ημείς προσπαθούσαμε να κρύβωμε τον φοβο μας.

Κάποιος όμως είχε φοβηθή τόσο ώστε ήρχισε να κλαίη. Ο Χριστοφίλης τότε εσιτάθη ιπποτικός και πάλι. Βρε, του λέγει, η σφαίρα κυνηγά τους δειλούς.

Δεν επρόφθασε να τελειώση τον λόγον και μια σφαίρα πληγώνει επικινδύνως τον δειλιάσαντα στρατιώτην.

Αυτό ήταν ένα καλό μάθημα για τους άλλους.

Αλεξάνδρου Κων. Χριστοφίλη³⁰, Πολεμικαί αναμνήσεις 1918-1922, Εν Αθήναις 1931, σελ. 77-78

Σινάν Πασά, Νοέμβριος 1921

Η ζωή εις τα χαρακώματα επί του χιουσκεπούς όρους και με τον παγετόν ήτο παλύ σκληρά. Από αυτήν την κακουχίαν με απήλλασεν η υπηρεσία του σιτιοτού που έκαμα. Το γραφείον της πυροβολαρχίας με την αποθήκην υλικού εγκατεστάθη εις ένα άθλιο τουρκόσπιτο, αλλά ασυγκρίτως προτιμότερον από την κωνικήν σκηνήν και το αντίσκηνο. Ο ιδιοκτήτης του σπιτιού ονόματι Αχμέτ, που κατώκει εις παραπλεύρωσ οίκημα ήτο πολύ περιποιητικός και έκανε προσπαθείας να μας εξυπηρετήση. Ο αποθηκάριος της πυροβολαρχίας με τον οποίον συνεννοείτο, τον έφερεν εις το γραφείον μας. Με συνέστησεν ως δικηγόρον με λέξιν Doctor. Έτσι ο τούρκος ο οποίος ευλόγως με ενόμισε νεαρό ιατρόν έφερεν ένα απόγευμα εις το γραφείον μας τον πυρέσσοντα 15ετή περίπου υιόν του, παρακαλών να του παράσχω ιατρικήν περίθαλφιν! Ως ήτο επόμενον ευρέθην εις αμηχανίαν. Αλλά από όσα μας έλεγε δεν εχρειάζετο να είμαι ιατρός διά να αντιληφθώ, ότι το παιδί έπασχε από ελονοσίαν. Και εγώ είχον πολύ ταλαιπωρηθή από τον ελώδη πυρετόν, ώστε πάντοτε είχα αρκετά κουφέτα κινίνης. Έδωσα λοιπόν εις τον πατέρα του μικρού εννέα κουφέτα κινίνης με την συμβουλήν «γιαρ σαμπά» αύριον το πρωί, να πάρη δύο κουφέτα και κατόπιν μετά τέσσαρας ώρας άλλο ένα επί τρεις συνεχείς ημέρας. Το παιδί έγινε καλά και ο πατέρας ευγνωμονών μου προσέφερε ένα πιάτο βραστά χόρτα με αυγό μελάτο, όμορφα σερβιρισμένο επάνω εις τα χόρτα. Πολύ ευχάριστα τα έφαγα, επειδή είχομεν αφιδάσει το συσσίτιον με τα ζυμαρικά ή το ρύζι.

Χαραλάμπους Δ. Τριανταφυλλίδη, Η Μικρασιατική Εκστρατεία, σελ. 463

30. Ανθυπασπιστής του 5ου Λόχου του 26ου Συντάγματος Πεζικού.

Πορεία οπισθοχώρησης προς τη Φιλαδέλφεια, 19-21 Αυγούστου 1922

19η, οπισθοχωρούμε νηστικοί και άυπνοι και διψασμένοι. Τέλος ευρήκαμε λίγο νερό και ένας στρατιώτης κατάρθωσε και ηύρε λίγο αλεύρι εις κάποιον σπίτι Τούρκικο και το έφερε εις το σακίδιο και το μοιράσαμε ο καθένας μας εις τις καρσάβνες μας και ανίαραμε λίγη φρωτιά με αγκάθια, φρωτιά από κάτω φρωτιά από πάνω και ολιγοπήθη και το εφάγαμε η παρέα μας, νομίζοντας ότι κάτι δώσαμε στο στομάχι μας, 20ή, η πορεία εξακολουθεί άνευ στάσεως,

Αριστοτέλη Κόνιαρη, Ημερολόγιον Στρατού, σελ. 28

ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ - ΤΟΠΙΚΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΕΣ

Σμύρνη, 2 Μαΐου 1919

Οι ένοπλοι Τούρκοι, άλλοι μεν διέφυγον διά Καραντίνας, άλλοι απεκρόβησαν μετά των όπλων των. Το πλήθος όπερ κατά την στιγμήν της συμπλοκής ανεστράφη προς τα οπίσω επλημμύρισε την παραλίαν μεταξύ Τελωνείου και Βορειοδυτικώτερον αυτού μέχρι Ζιοικητηρίου. Μεταξύ του πλήθους τούτου εξ Έλλήνων ευθυμούντων είχε παρεισφρήσει μέγας αριθμός Τούρκων μη φερόντων φέσιον και μετημφιεσμένων εις Ευρωπαίους.

Ότοι ωπλισμένοι διά μαχαιρών και περιστρόφων εφόνευσαν κρυφά εν τω πλήθει πολλούς Έλληνας. Τούτο μοι κατέθηκεν ο Αντισυνταγματάρχης Σταυριανόπουλος, όστις ιδίως όμμασιν αντελήφθη τα γεγονότα.

Λεωνίδα Ι. Παρασκευοπούλου, Αναμνήσεις 1896-1920, σελ. 174-175

Μπαλικεσίρ, 17 Ιουνίου 1920

Έμεινα έκπληκτος όταν φθάσας εις την πλατείαν του Ζιοικητηρίου γεμάτην από κόσμον ένινα δεκτός με χειροκροτήματα και επιφωνήματα χαράς. Μου εξήγησαν ότι ο πληθυσμός ήτο αγανακτησμένος από τας πιέσεις και φορολογίας των ατάκτων οι οποίοι το πρωϊ της ίδιας ημέρας πριν φύγουν είχαν απαγχονίσει μερικούς προκρίτους μη υπακούσαντας εις τας διαταγάς των και μας έβλεπεν επομένως ως σωτήρας.

Άνταί αι διαθέσεις του τουρκικού πληθυσμού προς ημάς αι οποίοι εξηκολούθησαν και βραδύτερον και το μίσος των κατά των ημιατάκτων κεμαλικών οργανώσεων εξηγούν πολλά. Πώς δεν είχαμε ποτέ ούτε εναντίον μεμονωμένων ανδρών επιθέσεις, ούτε καν βλάβας τηλεφωνικών συρμάτων, καίτοι το μείζον της υπαίθρου χώρας κατωκείτο υπό Τούρκων.

Αλεξάνδρου Μαζαράκη-Αινιάνος³¹, Απομνημονεύματα, εκδόσεις «Ίκαρος», Αθήναι 1948, σελ. 270

Κίος, Ιούλιος 1920

Ο ελληνικός στρατός θα ερχότανε από την Προύσα την οποία, στο διάστημα αυτό, είχε καταλάβει. Στο μεταξύ, ετοιμαζόμασταν για την υποδοχή η οποία θα ήταν μεγαλοπρεπής.

Πρώτα απ' όλα, στήσαμε μια μεγάλη αφίδα στην είσοδο της πόλης στολισμένη με δάφνες, συμμαχικές σημαίες και μια μεγάλη εικόνα του Έλευθερίου Βενιζέλου, στην κορυφή. Όπως αναφέρω και σε προηγούμενο κεφάλαιο, τον Βενιζέλο τον θεωρούσαμε Εθνάρχη και εκείνη η μέρα, μέρα της εισόδου του ελληνικού στρατού στην Κίο, ήταν η πιο κατάλληλη να τον τιμήσουμε, για την απελευθέρωση μας. Δεν φρανταζόμασταν δε ότι θα υπήρχαν Έλληνες που θα διαφωνούσαν σ' αυτό.

Και έφθασε η μεγάλη μέρα, η μέρα που θα κυμάτιζε στο Κονάκι η ελληνική σημαία. Ο ελληνικός στρατός πλησίαζε. Αυτό το μαθαίναμε από τους Άγγλους, οι οποίοι βρισκότανε σε συνεχή επαφή, αλλά και από αγγελιοφόρους – συνδέσμους, που φτάνανε κατά διαστήματα στην Κίο και ενημέρωναν τους Άγγλους, για την πορεία που ακολουθούσε ο στρατός.

Για την υποδοχή είχε παραταχθεί ένα τμήμα του αγγλικού στρατού, στην είσοδο της πόλης, για να αποδώσει τιμές. Εκεί είχε καταφθάσει και ο Άγγλος Ζιοικητής, ο οποίος θα παρόδινε τη διοίκηση της Κίου στον Έλληνα αρχηγό. Ταυτόχρονα, οι πασιάδες, από όλες τις εκκλησίες, μαζί με τον Δεσπότη, ντυμένοι με

31. Κατά την εκστρατεία στη Μικρά Ασία είχε τους βαθμούς του συνταγματάρχη Πυροβολικού και, από 27 Ιουλίου 1920, του υποστρατήγου. Διετέλεσε διοικητής της Μερραχίας Σμύρνης από 17 Ιουνίου 1919 έως 11 Νοεμβρίου 1920.

τα χρυσά άμφια, με τα εξαπτέρυγα και τα αναστάσιμα λάβραρα όλων των εκκλησιών, βαδίσανε προς την είσοδο της πόλης για την υποδοχή. Τα σχολεία, η μπάντα του Μουσικού Συλλόγου και όλοι οι κάτοικοι της Κίου, προχωρούσαν προς το μέρος απ' όπου θα ερχότανε ο ελληνικός στρατός για να του υποδεχθούν. Οι παπάδες φάλανε το «Χριστός Ανέστη» και πραγματικά, για μας ήταν πραγματική ανάσταση η μέρα εκείνη. Ήταν ανάσταση για το σκλαβωμένο γένος.

Βασίλη Κουλιγκά, Κίος 1912-1922, σελ. 164-165

Πέλδος - Μπιλετζίκ, 27 Δεκεμβρίου 1920

Στας 2 μετά μεσημβρία φθάσαμε ένα χωριό, είχε αρκετούς Έλληνες, οι οποίοι εβγήκαν με σημαίες να μας υποδεχθούν, μας προσέφερον και αρκετά δώρα, καπνό, σιγαρόχαρτα, μήλα, καρύδια κτλ. Μας ήπον δε ότι πέρασαν οι Τούρκοι από εκεί, περίπου 300 με 15 κανόνια, αυτοκίνητα αρκετά και με τραυματίας. Το χωριό ονομάζεται Πέλδος, εδώ ήπια νερό που λύσσαξα! Φύγαμε και μετά 1½ ώρα φθάσαμε εις το Μπιλετζίκ, και εδώ οι Έλληνες μας έκαμεν καλήν υποδοχήν.

Χαράλαμπου Πληζιώτη, Αναμνήσεις του μετώπου, σελ. 132-133

Κιουτάχεια, 5 Ιουλίου 1921

Εκ των Ελλήνων κατοίκων της πόλεως παραμένουν μόνον οι εις το ωραίο φύλον ανήκοντες, απάντων των αρρένων από του 15ου μέχρι 45ου έτους της ηλικίας των, απαχθέντων υπό των Κεμαλικών εις Άγκυραν. Οι κάτοικοι Έλληνες και Αρμένιοι μας υποδέχονται με δάκρυα εις τους οφθαλμούς προθυμοποιούμενοι να μας παράσχωσι τας ευκολίας των, ενώ οι Τούρκοι φοβούμενοι μη κακοποιηθώσι είναι κεκλεισμένοι εις τας οικίας των. Έχουν δικηοι άνθρωποι, διότι κρίνουν τα πράγματα από τους εαυτούς των.

Χαράλαμπος Δ. Τριανταφυλλίδη, Η Μικρασιατική Εκστρατεία, σελ. 195

Κιουτάχεια, Ιούλιος 1921

Αν και ο Κεμάλ είχεν εξαναγκάσει όλον τον μάχιμον πληθυσμόν να τον ακολουθήση, πολλοί κάτοικοι έμεναν ακόμη εις τας οικίας των. Οι πολίται αυτοί δεν εφάνοντο και τόσον ταραγμένοι από την παρουσίαν μας και εξηκολούθουν τελειώς ανενόχλητοι εκ μέρους ημών τας καθημερινάς ασχολίας της συνήθους απλής των ζωής. Αν κατά τύχην παράπονόν τι των Τούρκων έφθανεν εις τα ώτα του Βασιλέως, ο ένοχος ετιμωρείτο αυστηρώς.

Πρίγκηπος Νικολάου της Ελλάδος³², Τα πενήντα χρόνια της ζωής μου, εκδόσεις «Γκρέκα», Αθήναι 1926, σελ. 370

Σιβρί Χισάρ, 2 Σεπτεμβρίου 1921

Την επομένη το πρωί 2 Σεπτεμβρίου, διετάχθη η αναχώρησις της Μεραρχίας μας, κι' ολίγον πριν της εκκινήσεως της, έλαβα διαταγήν να εισέλθω εις την πόλιν με τον διερμηνέα του επιτελείου μας και επιδώσω ένα έγγραφον εις τον Τούρκον Δήμαρχον της πόλεως αυτής, ο οποίος κι' επέδειξε φιλικήν συμπεριφοράν έναντι του στρατού μας καθ' όσον, όταν πληροφορήθηκε προηγουμένως την επικείμενην άφιξιν του τουρκικού ιπλικού, έκρυψε τους τραυματίας μας και νοσοκόμους μας, σώσας τούτους, της αιχμαλωσίας των υπό των Τούρκων και παραδώσας αυτούς πάλιν εις ημάς. Το έγγραφον της Μεραρχίας μας ήτο ευχαριστήριον προς τον Δήμαρχον αυτόν διά την φιλικήν ταύτην προς τους Έλληνες πράξιν του.

Φράγκου Δ. Φράγκου, Ο Στρατηγός Αθανάσιος Φράγκου, σελ. 122

Σιντριτζί, τέλη Αυγούστου 1922

Δεν είχε πέσει ακόμη ο ήλιος και από μακρυνά φάνηκε ένα ώμορφο Ελληνικό χωριό που το έπνιγε μια θάλασσα από δέντρα, αμπέλια, φυτά. Από μακρυνά άσπριζε η εκκλησιούλα του. Όταν το φτάσαμε τρέξαμε μεσ' την εκκλησία και ανάψαμε κεριά.

Στους δρόμους του βγήκαν η Έλληνίδες. Τους αρσενικούς όσους δεν είχαν κρεουργήσει οι Τσέτες τους πήραν αιχμάλωτους.

Εδώ πια ήταν η πρώτη εικόνα της τραγωδίας.

32. Αδελφός και υπασπιστής του βασιλιά Κωνσταντίνου, τον οποίο συνόδευσε στη Μικρά Ασία, τον Ιούνιο του 1921.

- Αδέλφια μας, έλεγαν η Έλληνοπούλες, γιατί μας αφήσατε!

Και τα δάκρυα έτρεχαν βροχή στα πραγματικά αγιασμένα πρόσωπά τους τα φοβισμένα από το μαρτύριο που περίμεναν από τους Τσέτες.

Όλη τη νύχτα ζύμωναν η Έλληνίδες του Σιντιριτζί και έφηναν φωμιά για τη Μεραρχία. Κανένας φραντάρος της Μεραρχίας εκείνη τη νύχτα δεν βάστηξε να μη ρίξει από τα μάτια του ένα δάκρυ...

Ήταν αλήθεια μια σπαρακτική τραγωδία. Οι Τσέτες μπήκαν στα σπίτια τους και τα αναποδογύρισαν. Έφαχναν μονάχα για χρυσαφικά.

Στάλλα έβαζαν φωτιά.

Γ. Ν. Κοντογιάννη, Αγνώστες σελίδες, σελ. 14-15

ΣΚΕΨΕΙΣ - ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΑ

Θεσσαλονίκη - Σμύρνη, 30 Ιουνίου - 2 Ιουλίου 1919

Την 30ην Ιουνίου το Σύν/μα ήρchiσε κινούμενον κλιμακηδόν προς την παραλίαν ένθα το ανέμενευ το υπερωκέάνειον ατμόπλοιον «Πατρίς» σηματοσόλοιστον, επί του οποίου οι λόχοι, αρχής γενομένης από του Ι Τάγματος ήρχαντο επιβιβαζόμενοι.

Η επιβίβασης ανδρών, κτηνών και τροφών επερατώθη την 2αν Ιουλίου και περι το απόγευμα της ίδιας ημέρας διετάχθη η έπαρσις των αγκυροβολειών «Πατρίδος», αλλεπάλληλοι δε χαιρετισμοί των σειρήνων του, ειδοποιούν το εν τη παραλία συνηγμένον πυκνόν πλήθος, ότι η «Πατρίς» απεχώρει εκ του λιμένος. Υπό τας απείρους ζητωκραυγάς, επευφημίας και ευχάς του ευθουσιώντος πληθυσμού και των ανδρών του Συντάγματος, το πλοίον βραδέως εξήρχετο του λιμένος. Όλοι οι οπλίται επάλλοντο από ιεράν συγκίνησιν και διηρωτώντο πού άραγε κατηυθύνοντο. Όλων οι μύχιοι πόθοι και τα όματα εστρέφοντο εις το αχανές πέλαγος και προς τα βάθη του Αιγαίου, στην περιλάλητον νύμφην της Ανατολής, όλαν, μα όλαν, ανεξαιρέτως, η επιθυμία ήτο να κατευθυνθώσιν εις Σμύρνην, όπου από διμήνου μόλις έδραν τα τμήματα του Α'.Σ. Στρατού μας (Iη, IIα και XIIIη Μεραρχία).

Η ημέρα ήτο αρκετά δροσερά παρ' όλην την τότε εποχήν, η δε θάλασσα εις άκρον ήρεμος. Μετά την έξοδον εκ του λιμένος το πλοίον έλαβε την κατεύθυνσιν προς Σμύρνην, αναπτύξαν πάσαν δυνατήν ταχύτητα. Περί την εσπέραν της ίδιας ημέραν ουδεμία πλέον αμφιβολία έμενευ εις ουδένα ότι το Σύνταγμα προς Σμύρνην κατευθύνοντο. Άπαντες οι οπλίται και Αξ/κοί επί του καταστρώματος με τα μάτια δακρύβρεκτα και εστραμμένα πάντα προς Ανατολάς, συζητούν ζωηρά, τραγουδούν, μετρούν ανυπόμονα τας ώρας και τα λεπτά που τόσοσν αργά προχωρούν. Όλοι βιάζονται ν' αντικρύσουν τα άγια εκείνα χώματα, όλοι έχουν κάτι τι να διηγηθούν, άλλος από την ιστορίαν, και άλλος από την κίνησιν και το εμπόριον των πόλεων και χωρίων της Έλληνικής Ιωνίας. Όλοι γεμάτοι χαρά και υπερηφάνεια γιατί ο θρύλος γίνεται πραγματικότης!!!

Πάνου Μπασακίδου, Η ιστορία του 28ου Συντάγματος, σελ. 6-7

Τσακ Τσιφλίκ - Ντεμιριτζή, αρχές Αυγούστου 1920

Ανεχωρήσαμεν την 5 π.μ. εκ Τσακ-Τσιφλίκ, χωρίου εκ τινων οικιών, νυν δ' ερειπίαν, επειδή το έκαψαν οι δικοί μας, καθώς και άλλο ένα προς [δυσ.] του Ζερμιτζί.

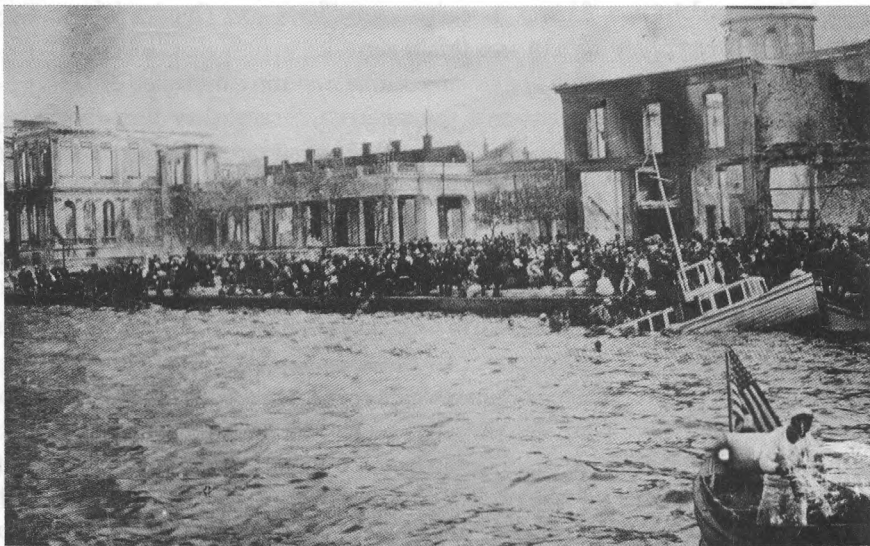
Διήλθομεν και πάλιν του πεδίου της καταστροφής. Ευτυχώς είχου ρίψη λίγο χώμα επάνω στους αδικοσκοτωμένους. Και ένας ξύλινος και άτεχνος άλλ' εξηγών πολλά σταυρός είχε στηθή προς το μέρος της κεφαλής του ξενιτεμένου εκείνου.

Ένα χέρι που λυπάται ή που θάχε προσφιλή τινα με τον ίδιο θάνατο άναψε ένα γαλανό κερι που τούχε δώσει η πατρίς για να φωτίζη το αντίσκηνό του το βράδυ και το έστησε στο άκρο. Το χώμα του σκέπαζε τον νεκρόν. Έλυωνε το άψυχο κερι και κόμβοι-κόμβοι μικροί απ' αυτό κυλούσαν ως δάκρυα για να εύρουν του άκλαυτο νεκρό, που η μοίρα τού είχε στερήσει. Δεν θα είχαμε περάσει εκατό μέτρα μακριά και το κερι θα είχε σβήσει ως έσβησε και η ζωή εκείνου. Έτσι είναι το πεπρωμένον.

Δημητρίου Κεφαλογιάννη, Οδοιπορικό, σελ. 52-53.

Εικόνα 25. Διάβαση ποταμού Σαγγάριου από ελληνικά τμήματα

Εικόνα 26. Εκκένωση Μικράς Ασίας.
Στιγμιότυπο από το λιμάνι της Σμύρνης το Σεπτέμβριο 1922

Σαλιχλί, Χριστούγεννα 1920

Είναι ημέρα για να σκορπισθή στον κάθε άνθρωπο το πικρό χαμόγελο της ανθρώπινης ματαιότητας. Να θυμηθώ ότι είναι προσωρινός επισκέπτης και συνεπώς ότι οφείλει να μην χάσει αυτόν τον καιρό, αλλά να τον περάσει όσον μπορεί καλύτερα. Όσο γι' αυτό δεν μπορώ να παραπονεθώ. Σήμερα ήσαν Χριστούγεννα και τι σχέσιον έχει αν έπεινούσα καίτοι η διαταγή έλεγε να διανεμηθεί διπλή μερίς στον πολυβασανισμένο φραντάρο; Δεν είναι δε και πρώτη φορά. Ο καιρός είναι ελεεινός.

Δημητρίου Κεφαλογιάννη, Οδοιπορικό, σελ. 101.

Μαγνησία, 31 Δεκεμβρίου 1920

Αν και από τινων ημερών οι πλειότεροι χριστιανοί χαίρουν και ξεχνούν τα βάσανα του ταραχώδους βίου, υπάρχει και μία μερίς που υποφέρει· είναι ο στρατιώτης. Πολλοί υπηρετούν σχεδόν τέσσαρα έτη συνεχώς και ούτε λόγος γι' απόλυσιν. Και όμως πολλοί εξ αυτών είναι παντρεμένοι. Πόσον να υποφέρουν οι δυστυχείς ούτοι και αι οικογένειαι των; Αλλά και ποίος στρατιώτης είναι ευχαριστημένος; Τον Μάρτιον κλειώ εφεδρεία, αλλ' όπως βλέπω ούτε το ήμισυ του στρατιωτικού μου βίου δεν διήνυσα ακόμη και βάλε. Είναι τούτο αναγκαίον διά την αγαπητήν πατρίδα και δι' αυτό το υποφέρομεν.

Το ωρολόγι σιγά σιγά μου ευθυμίζει στο μελαγχολικό του κοίταγμα ότι οι βαριές ώρες περνούν, αι βλεφαρίδες μου στο βαρύν έπίσημο και πλειόν βαρύν σήκωμά των μου υποδηλώνουν με τον εμφαντικώτερον τρόπον ότι πρέπει να κοιμηθώ. Είμαι μόνος, οι δύο αγκώνες ακουμβισμένοι κατακορύφως στο τραπέζι του γραφείου και υποβαστάζω με τις παλάμες των χειρών την κεφαλήν μου. Είναι βαριά όσον ποτέ, διότι σκέψεις ολοκλήρου έτους και ετών την κάνουν να αισθάνεται ένα πόνο κρυφό της ξενιτειάς που λίγο θέλει να τον εκφράση με τα θαμπωμένα μάτια από το πικρό νερό του πόνου.

Δημητρίου Κεφαλογιάννη, Οδοιπορικό, σελ. 102-103.

Ουσάκ, 18 Ιουνίου 1921

Στην 18 Ιουνίου επιστολήν μου βλέπω πως όταν κατέβηκα στο Ουσάκ (έδραν του Α' και Β' Σ. Στρατού) επισκέφθη τον στρατηγόν εντολή των θείων μου.

Ευθυμούμαι ότι όταν με εισήγαγαν τον βρήκα να ποζάρει προ του ζωγράφου Φοϊλού.

Μου προσέφερε φουτάν και νερό και ερώτησε για την οικογένειαν όλων μας. Εκάθητο μη κινούμενος για να του κάμη ο Φοϊλός το πορτραίτο του με κάρβουνο και ηνεύχετο ν' ακούη να του λέει ως επί λέξει ευθυμούμαι: Στρατηγέ μου είσθε γόης! Στρατηγέ μου η εικών σας θα κοσμήση το ηρώον της Νεωτέρας Ελλάδος». Και ο στρατηγός έδειχνε κολακευμένος!

Από τότε του συχάθηκα και τον λυπήθηκα και αντελήφθη ότι δεν ήτο μόνου απειροπόλεμος άλλα και ότι είχε αρχίσει να ραμολίρη...

Δυστυχισμένε στρατέ... πού οι παλαιοί Μέραρχοι και Σωματάρχαι.

Έφυγα λυπημένος και σκεπτικός... Γιατί αυτοί να ήσαν τόσο διάφοροι από μας;

Δήμιου Νούσια (επιμ.), Στρατιωτικά Απομνημονεύματα του Σπύρου Βλάχου, σελ. 108

Καταυλισμός κοντά σε χωριό κατά την πορεία προς Σεϊντί Γαζή, 13 Ιουλίου 1921

Μαζύ με πολλούς άλλους ημιονηγούς πηγαίνομεν τα κτήνη στη βοσκή. Εκεί προσδένω τη φοράδα μου μαζύ με άλλο ζώνον συναδέλφου μου και αποτραβηχθέντες σε μέρος που να μη μας παίρνει ο ήλιος συζητώμεν τα βάσανα μας.

Επί τη ευκαιρία που ο συνάδελφός μου κύτταζε το ηλιοκαές πρόσωπόν του στον καθρέπτη του, το επήρα και εγώ, διότι ο δικός μου είχε σπάσει κατά την πορεία, διά να ιδώ τα δικά μου χάλια.

Με απευοίητευσαν κυριολεκτικώς. Το πρόσωπόν μου ήτο ηλιοκαές και στεγνωμένο με τεραστίας κοιλότητας στις παρειάς. Τα μάτια μου βαθουλά πλασιούμενα από υπομέλανον στέφαννον ως εάν ηγέρθην εκ πολυήμερου ασθeneίας. Τα χείλη μου ελεεινώς εσκαμμένα και ο αδύνατος ως λέλεκος λαιμός μου συνεπλήρου την αθλιότητά μου.

Μα την αλήθεια ένα ξίφος μακρύ μου έλειπε να κρατώ στο χέρι διά να είμαι η τέλεια προσωποποίησης του Χάρωνος.

Χαράλαμπος Δ. Τριανταφυλλίδη, Η Μικρασιατική Εκστρατεία, σελ. 282

Τοπάζιοι, 5 Αυγούστου 1921

Κάποιο βράδυ μετά την στάθμευσή μας κάπου (Τοπάζ - κι οί το γράφω) βρήκα μικρές μαρμάρινες στήλες και μ' ένα κοινό κιονόκρανο.

Ανεπόλησα τη Βυζαντινή αυτοκρατορία και προ αυτής την του Αλεξάνδρου εις την περιοχήν αυτήν του Αντιόχου θα ήσαν αυτά τα μάρμαρα αν δεν ήσαν προγενέστερα...

Δακρύων με 2 σκαπανείς, εσήκωσα και έβαλα το κιονόκρανο επίστεφιν απάνω και μη έχοντας μολύβι (ας γράφω αλλοιώς, το θυμούμαι καλά). Βρήκα ένα κομμάτι ρίζας (γιατί ήδη βρισκόμαστε στη Αλμυρά λεγομένη έρημο) το έκαψα και με το καρβουνιασμένο άκρον του έγραφα ευκρινώς ΧΑΙΡΕ ΑΙΩΝΙΑ ΕΛΛΑΣ.

Το ίδιο βράδυ κουβεντιάζοντας με ομάδα αξέστων χωρικών (μέσω διερμηνέως μικρασιάτου φαντάρου) ήκουσα να μου λένε! Πώς αυτά τα μέρη το ξέρουμε όλοι πως ήταν του Μεγαλέξανδρου!!! Και ήταν δικά σας!! Δήμου Νούσια (επιμ.), Στρατιωτικά Απομνημονεύματα του Σπύρου Βλάχου, σελ. 122-123

Καλέ Γκρότο, 15 Αυγούστου 1921

Μόλις το ήκουσα, καίτοι δεν είχα όρεξι, γέλασα με την ψυχή μου και του απαντώ: «Βρε Αντώνη αυτά τα πράγματα σκέπτεσαι τώρα, άσε να γυρίσωμε ζωντανοί, και θα τα κανονίσουν αυτά αυτοί οι καλαμαράδες του υπουργείου, εκτός αν σκέπτεσαι να σκοτώσης τον Διοικητή, για ν' αναλάβης τη Διοίκηση του Συν/τος». «Αν έχεις άδικο -μου λέγει- ηξέρεις κάτι, απόψε είδα ένα όνειρο», τον διακόπτω και του λέγω: «Προλαμβάνεις και βλέπεις όνειρα; εγώ προηγουμένως, πριν έλθης ενώ κοιμώμην, έσκασε μία οβίδα κάπου εδώ κοντά, και με πήρε ένα βλήμα στην γκέτα. Μου τρύπησε την γκέτα και ολίγο το δέρμα, και πάλι δεν ξύπνησα. Νόμισα ότι κάτι με τσίμπησε και εξύσθηκα. Τέλος πάντων πες το αυτό το όνειρο και άφησέ με να κοιμηθώ». «Είδα, μου λέγει, ένα κάβουρα που μου έτρωγε την κοιλιά». «Αν τον έτρωγες και συ» του απαντώ. «Είναι άσχημο όνειρο Γιώργω» μου απήντησε ανήσυχος και με χαϊρέτησε. Και πράγματι μετά δύο ημέρας, όπως κατωτέρω θ' αφηγηθώ, ετραυματίσθη διά θραύσματος οβίδος εις την κοιλιάν (όπου τον έτρωγε ο κάβουρας) και απέθανε μετά τρίωρον από του τραυματισμού του.

Γεώργιου Χριστόπουλου, Κάποιες άλλες εποχές, σελ. 126

Καλέ Γκρότο, 17 Αυγούστου 1921

Οποία ήτο η κατάπληξις μου, όταν ενώ είχα προχωρήσει περί τα διακόσια μέτρα, οι Τούρκοι, μη έχοντες να βάλλουν εις άλλον στόχον, έστρεψαν όλα τα πολυβόλα εναντίον μου. Ήτο τέτοιος ο καταγιγμός των σφαιρών, ώστε παρά τον καλπασμόν του ίππου, έβλεπα γύρω μου να σηκώνονται χώματα από τις σφαίρες που έπεφταν. Για μια στιγμή στρέφει το άλογό μου προς δεξιά, και όπως είχα αφήσει τα χαλινά, έτρεχε σαν δαμιονισμένο, τα πολυβόλα δε με έβαλλαν κατά βάθος. Προς στιγμή εσκέφθηκα ότι τώρα είναι η τελευταία μου στιγμή. Ομολογώ ότι πρώτη φορά εφοβήθηκα, και επικαλέσθη μάλιστα και τα θεία (αλλά φευγαλέα θυμήθηκα τι έλεγε ένας σοφός, ότι το να επικαλήται κανείς τον θεόν εν κινδύνω μόνου, είναι σαν να του υβρίζει). Για μια στιγμή βλέπω να πέφτει το άλογό μου, ίσως αυτό να ήτο η σωτηρία μου. Φυσικά οι Τούρκοι, νομίσαντες ότι εφρονεύθη, έπαυσαν να βάλλουν. Παραδόξως καίτοι έπρεπε να βρεθώ μακράν του ίππου μου κατά την πτώσιν του ευρέθην στη θέσι μου. Ενόμισα ότι εφρονεύθη, το είδα ζωντανό, αλλά να τρέμη. Δεν εγνώριζον, κατόπιν έμαθον, τα άλογα έχουν συναίσθησιν του κινδύνου.

Γεώργιου Χριστόπουλου, Κάποιες άλλες εποχές, σελ. 128

Αρντίζ Νταγ, 30 Αυγούστου 1921

Τότε ελήφθη διαταγή να σταματήσουμε και κάναμε έναρξιν συμπτύξεως προς αναχώρησιν, αποχωρούντες του μετώπου. Η ξαφνική αυτή διαταγή μας συνετάραξε. Τέτοια είναι η νοοτροπία του Στρατού μας. Καθόσον, όταν προχωρούσαμε με σκληρές μάχες και μεγάλες θυσίες αίματος δεν δειλιάζαμε καθόλου. Μόλις όμως διατάχθημεν εις αποχώρησιν τονίζω κι' όχι υποχώρησιν, ο στρατός μας πολύ εταράχθη. Κι' οι φαντάροι ρωτούσαν: Τι γίνεται; Μήπως, μας πήραν από τις πλάτες; Κι' όμως, κάτι τέτοιο που διαισθάνθημεν συνέβηκε. Το δεξιό μας Β' Σώμα Στρατού, είχε αποχωρήσει εκ του μετώπου του χωρίς να γνωρίζομεν, το προηγούμενο βράδυ, και επορεύετο προς Σαγγάριον πάλιν, ενώ ημείς μαχόμεθα μέχρι τα μεσάνυκτα σχεδόν.

Φράγκου Δ. Φράγκου, Ο Στρατηγός Αθανάσιος Φράγκου, σελ. 119

Υψώματα βορειοανατολικά του Ουσάκ, 19-20 Αυγούστου 1922

Τη στιγμή εκείνη της παράδοσης, ο φαντάρος μας βρισκόταν κυριαλεκτικά εξουθενωμένος. Σε συνεχή πορεία από το πρωί μέχρι το βράδι και πολλές φορές και τη νύχτα, περισσότερο από μια βδομάδα, νηστικός, μόνο με νεράκι από τις βρύσες και τα κουτσολάκια και με υπερένταση της προσοχής του, αυτιά και μάτια δεκατέσσερα, γιατί κανένας δεν ήξερε τι μπορούσε να συμβεί από τη μια στιγμή στην άλλη.

Το μοναδικό που κυριαρχούσε στη σκέψη του, η μοναδική του επιθυμία ήταν τότε επιτέλους θα τελειώσει αυτό το μαρτύριο, τότε θα φθάσουμε στο Οουσιάκ ή όπου αλλού και θα πάρει μια ανάσα.

Η αιχμαλωσία έρχονταν τώρα σαν μια λύση, η χειρότερη μεν, αλλά επιτέλους σαν κάποιο τέρμα του Τολγοθά του.

Πού να φαντασθεί ο δύσμοιρος, ότι εκείνη τη στιγμή δρασκελίζει την Πύλη που μπάζει στην Κόλαση;
Πέτρου Αποστολίδη, *Όσα θυμάμαι*, σελ. 49-50

Υψώματα δυτικά Κούλας, 22/23 Αυγούστου 1922

Εκ των υψωμάτων τούτων το θέαμα ήτο αφ' ενός μὲν πανοραματικώτατον καθ' όσον η μεγάλη πεδιάς της Φιλαδελφείας εφάνετο φωτιζομένη υπό φανών τεραστίων διαστάσεων, αφ' ετέρου όμως την νύκτα εκείνη ευεποίη θλίψιν η κατάκαυσις πληθώρας ευφωτιστάτων χωρίων μετά των έξωθεν αυτών σωρών σιτηρών. Το θέαμα τούτο επέτεινε τας από καιρού βασανιζούσας όλους μας τύψεις συνειδήσεως διότι αφήναμεν εις το έλεος των βαρβάρων μίαν κοιτίδα του Έλληνισμού και διότι απεγοητεύσαμεν και εστείλαμεν εις την προφυγίαν ένα λαόν ο οποίος είδεν εις τας στολάς μας την ανατολήν της Έλευθερίας.

Χρήστου Φωτιά, Αναμνήσεις, σελ. 14

Πορεία από Μπουρνόβα προς Σμύρνη, 26 Αυγούστου 1922

Από τα απομνημονεύματα του Αλέξανδρου Δ. Τριανταφυλλίδη³³

Όταν τελείωσε το φόρτωμα τα μάτια μου βούρκωσαν. Η συγκίνηση που δοκίμασα για την επικείμενη εγκατάλειψη της Σμύρνης της τόσο πλούσιας και πολύτιμης Ελληνικής περιοχής κυριάρχησε μέσα μου και αναλύθηκα σε δάκρυα, που με πολύ κόπο κατόρθωσα να συγκρατήσω. Οδηγώντας τον αραμπά βγήκα από το Μπουρνόβα και πήρα το δημόσιο δρόμο προς την Σμύρνη. Είναι δύσκολο να περιγράψω την τραγική εικόνα που αντίκρυσαν τα μάτια μου. Στο δρόμο αυτό πεζοπορούσαν στρατιώτες στα δύο πλάγια μιας ατελείωτης σειράς από κάρα και αραμπάδες, που τα σέρνανε εξαντλημένα άλογα. Περιπατούσαν σαν χαμένοι με ρούχα μισοξεσκισμένα, άρβυλα λειωμένα και μερικοί χωρίς पहλίκια. Κανένας δεν μου ζητούσε να ανεβή στον αραμπά μου. Καθμένοι Έλληνες φαντάροι, που στο πέρασμά σας άλλοτε οι Τούρκοι έτρεμαν αλλαλάζοντες «Γκιουνάν Γκιλιόρ» (οι Έλληνες έρχονται). Σταμάτησα για μια στιγμή δίπλα σε δύο στρατιώτες που τα διακριτικά του αμπέχονό τους έδειχναν πως ήταν του πυροβολικού, τους ερώτησα αν ήξεραν πού βρίσκεται η ΙΧ μοίρα ορειβατικού πυροβολικού ή αν ξέρουν τίποτα γι' αυτή. «Ήταν σ' αυτή ο αδελφός μου» τους εξήγησα «Ζητάς φίλο στ' άχυρα» μου απήντησαν. «Όλες οι μονάδες είναι διαλελυμένες και πολύ λίγοι σωθήκαμε». Με τη πίκρα στο στόμα προχωρούσα. Μα όταν είσαι 20 χρονών δύσκολα σε πιάνει η απελπισία. Η φαντασία σου δεν τρέχει στη συμφορά, προτιμά την ελπίδα.

Χαραλάμπους Δ. Τριανταφυλλίδη, Η Μικρασιατική Εκστρατεία, σελ. 627

Σμύρνη, τέλη Αυγούστου 1922

Όλες οι γυναίκες σχεδόν είχαν βγει στις πόρτες τους, και βλέποντας στρατό ενόμιζαν πως πηγαίνει να τις προστατεύσει, να πολεμήσει. Δεν φανταζόνταν πως φεύγαμε... Μας εύχοντο στο καλό και είχαν σταμένες και ποτήρια για να μας ξεδιψάνε με δροσερό νερό...

Ουδέποτε ησθάνθη η παρομοίαν αισχύνην!

Με σκυμμένο το κεφάλι άφρινα ποτάμι να τρέχουν τα δάκρυα της ντροπής. Ήτο η σκληρότερη ψυχική δοκιμασία που δοκίμασα στη ζωή μου.

Δήμου Νούσια (επιμ.), Στρατιωτικά Απομνημονεύματα του Σπύρου Βλάχου, σελ. 222

33. Μικρότερος αδελφός του Χαραλάμπους Δ. Τριανταφυλλίδη, που υπηρετούσε σε μονάδα Πυροβολικού του Μπουρνόβα Σμύρνης.

Αρτάκη, 5 Σεπτεμβρίου 1922

Ετοιμαζόμαστε για επιβίβασι στα πλοία. Αποσβολωμένοι και με στόματα ανοιχτά, δεν μπορούμε να το πιστέψουμε.

Όμως σε λίγο τα όπλα, τα κανόνια, τα πυρομαχικά, τα κτήνη μας, φορτώνονται όλα και το βράδυ επιβιβάζομαστε και μεις, από την έρημη, την αλησμόνητη, την τραγική, Αρτάκη, που την προηγούμενη φορά, μας υποδέχτηκε με κωδωνοκρουσίες και ζητωκραυγές. Έτσι εγκαταλείπουμε, τόσο άδοξα, το μικρασιατικό έδαφος, αφού το ζυμάσαμε με το αίμα της νεολαίας μιας ολόκληρης ελληνικής γενεάς. Τώρα, στο πλοίο, οι πληροφορίες μας για το νότιο συγκρότημα και για μια μεραρχία του βορείου, που ήταν δίπλα μας, είναι σαφείς. Το πρώτο, διαλύθηκε, με εξαίρεση μερικών συνταγμάτων πεζικού, κ' η δεύτερη, πιάστηκε αιχμάλωτη εκτός από ένα σύνταγμα. Και τα δυο αυτά πράγματα, μας φαίνονται ακατανόητα. Πώς γίνεται να πάθη τόσο συμφορά ο στρατός μας.

Μιχάλη Παπαδάκη, Το ημερολόγιο ενός λοχίου, σελ. 137

ΕΙΚΟΝΕΣ ΠΟΛΕΜΟΥ

Ουσάκ, 28 Ιουνίου 1921

Και εις το Στρατηγείον επερνούσαν τότε -την εσπέραν της 28ης Ιουνίου- ραγδαία αι κρίσιμοι ώραι. Εις το απλούν και χωματένιο σπιτάκι, με την απέριττον επίπλωσιν εκστρατείας -λυόμενα τραπέζια, λυόμενα καθίσματα και λυόμενα κρεβάτια μαζί- όπου ήτο εγκατεστημένον, συνετελείτο η τελευταία εργασία μετά ψυχραίμου σπουδής και σταθερότητος. Ο χρόνος επερνούσε γοργός και δεν αστέμενε πλέον παρά βραχύ, βραχύτατον διάστημα - το διάστημα καθ' ο το Στρατηγείον θα εβεβαιούτο ότι τα πάντα ήσαν πράγματι έτοιμα, ότι αι διαταγαί είχαν κατανοηθή υπό των Σωμάτων. Και υπήρξε γραφική εις την ιστορικότητά της, η εσπέρα εκείνη εις το Στρατηγείον - το μικρό χωματένιο σπιτάκι του Ουσάκ. Εδώ μικράι λυχνίαι πετρελαίου, εκεί σλαρματσέτα τοποθετημένα εις κάποιαν φιάλην, και, αλλού μικρά χωριάτικα φαναράκια, φωτίζουν τα πρόσωπα των επιτελών, οι οποίοι σκυμμένοι εις κάποιαν διαταγήν, σημειώνουν τα συμβολικά των σημεία, αποτελούντα εν μυστηριώδες και ακατάληπτον σύνολον. Μία περίπου μαιανδρική σειρά ιερογλυφικών σημάτων επί του χάρτου, χωριζομένων από ακανονίστους περιφερικάς ελλείψεις, γραμμαί συνδέουσαι ως ιστοί αράχνης ολόκληρον αυτό το επί του χάρτου σύμπλεγμα, τόξα σημειούντα διαφόρους κατευθύνσεις, αστερίσκοι, σταυροί και μία παχεία ερυθρά γραμμή καλύπτουσα όλα αυτά - ιδού η γραφική επί του χάρτου παράστασις των θέσεων του στρατού και του αντιπάλου, την νύκτα εκείνην...

Χρίστου Β. Νικολόπουλου, Με τους «Μυρίους του 1921», σελ. 32-33

Εσκή Σεχίρ (Δορύλαιο), Ιούλιος 1921

Ακριβώς έξω της πόλεως, και κατά την διάρκειαν των ημερών αι οποία προηγήθησαν της συνεχίσεως της εκστρατείας, προοριζόμενα διά την μεταγωγικήν υπηρεσίαν, εκατοντάδες καμήλων συνεκεντρώθησαν εις ευρύ πεδίον· απείσια, κοντά τελείως βλοσυρώς αποβλέποντα κτήνη με τα ρυπαρά τους σάγματα, μετεφέροντο κατά μάζας. Εφαινετο πράγματι, ως μία σελίς ελλημένη από την ιστορίαν του λαού του Ισραήλ. Το κλίμα του Εσκή Σεχίρ, είναι πολύ αυθυγιεινόν, ιδία περί τους μήνας Αύγουστον και Σεπτέμβριον. Είχομεν πλείστα κροσάματα ελωδών πυρετών και τυφοειδούς πυρετού και σχεδόν ο καθείς ησθάνετο τον εαυτόν του ουχί εις τα καλά του.

Πρίγκηπος Νικολάου της Ελλάδος, Τα πενήντα χρόνια της ζωής μου, σελ. 373

Σαριχαλίλ - Καρακουγιού, 21 Αυγούστου 1921

Εξετάσας τας εκεί εχθρικές θέσεις είδον μέγαν αριθμόν πτωμάτων τούρκων ως και ευζώνων μας, οίτινες είχαν φθάσει μέχρις εκεί κατά την χθεσινήν ανατροπήν και καταδίωξιν των τούρκων. Αρκετά πτώματα ευζώνων ήσαν ενυγκαλισμένα με πτώματα τούρκων ως ευρέθησαν οι ψυχορραγούντες αυτοί νεκροί κατά τας τελευταίας των στιγμάς, καθ' ως φαίνεται ότι θα εζήτουν αμοιβαίως κάποιαν βοήθειαν.

Τα συμπλέγματα αυτά ήσαν τόσον τραγικά, που καμμία ανθρωπίνη ύπαρξις δεν ήτο δυνατόν να τα αντικρύση χωρίς βαθύτατον ψυχικόν της σπαραγμόν.

Χρήστου Θ. Μαντά, Πολεμικάι σελίδες εκ της εκστρατείας Μ. Ασίας, σελ. 59

Σαγγάριος, 31 Αυγούστου 1921

Πριν έλθη η νεωτέρα διαταγή υποχωρήσεως, ένα τουρκικό αεροπλάνο τριγύριζε απ' επάνω μας κι' έρριξε μερικές βόμβες χωρίς να μας κάμη ζημιά. Οι φαντάροι μας, το πυροβολούσαν αλλά, ήτο πολύ ψηλά και δεν φθάναν οι σφαίρες μας. Κάποια στιγμή δε, είδαμε να πέφτη από τον ουρανό ένα αντικείμενο που άστραφτε. Περίεργοι σπεύσαμε στο μέρος που έπεσε και τι βλέπομε; Ένας καινούργιος ντενεκές (δοχείον βενζίνης) με γράμματα ελληνικά, ιταλικά, και τουρκικά από τις τρεις μεριές, που έλεγαν: «Δάρο στον Στρατηγό Παπούλα», εις δε την άλλη πλευρά ήτο ζωγραφισμένη μια αοχημιά... Οι φαντάροι μας ούρλιαζαν από αγανάκτησι. Και τότε όλοι μας, άνευ διαταγής, αρχήσαμε να πυροβολούμε με ντουφέκια, πολυβόλα, χωρίς βεβαίως να φθάνομε το ύψος του οπότε, επενέβησαν οι αξιωματικοί μας και σταμάτησαν τα άσκοπα αυτά πυρά μας.

Φράγκου Δ. Φράγκου, Ο Στρατηγός Αθανάσιος Φράγκου, σελ. 121

Σεϊντί Γαζή, Νοέμβριος 1921 - Μάρτιος 1922

Στον ασύρματο ήταν ένας ημισηνός. Τον έλεγαν Θανάση. Μαυριδερός με χαύνα και βαθουλωτά μάτια δεν είχε ιδέα ούτε του χρόνου ούτε του τόπου, ούτε του ποιού, ούτε του ποσού.

Κάποτε που τούκαμε παρατήρησι ο λοχαγός πήρε το όπλο να τον σκοτώση. Από τότε δεν του μιλούσε κανείς πια. Στην υπηρεσία του όμως ήταν υπόδειγμα.

Μια νύχτα χειμωνιάτικη τον βάλαμε να μας πη μια ιστορία. Πριν αρχίση όμως ο καύμένος ετελείωσε. Δεν έβγαλε μιλιά.

Άλλη μια φορά του λέη κάποιος.

– Από πούσε μωρέ Θανάση;

– Από το Μελιγαλά.

– Έχεις μάννα, πατέρα;

– Έχω. Είναι πεθαμένοι.

– Και πού μένεις στο χωριό;

– Μένω στο μπάρμπα μου. Είναι ξάδελφός μου.

– Δεν μου λες Θανάση αν σου έδιναν την μαντίλα μου και την πούλαγες πόσα λεπτά θα έπερνες;

Ο Θανάσης, σκέφτηκε λίγο και ειπε ύστερα απότομα.

– Τετρακόσες δραχμές.

– Και τι θα της έκανες;

– Θα έπερνα εκατό δράμια ζάχαρι.

Μια φορά στείλαμε το Θανάση να μαζέψη χόρτα κοντά στο ποτάμι.

Τα μάζεψε, τα μαγείρεψε και τα έφαγε μοναχός του. Ύστερα κοιμήθηκε 48 ώρες συνεχώς. Άλλη μια φορά πάλι τον ξαναστείλαμε και μας έφερε ένα σακκίδιο γεμάτο.

– Τι εν' αυτά Θανάση; του είπαμε.

– Ραδίκια.

Όταν όμως άδειασε το σακκίδιο είδαμε ότι μας είχε φέρει αφιόνι.

Έτσι, εξηγήσαμε το μυστήριο του συνεχούς ύπνου του.

Γ. Ν. Κοντογιάννη, Άγνωστες σελίδες, Αθήνα 1930, σελ. 5

Ουσάκ, 19 Αυγούστου 1922

Κατευθύνομαι εις Ουσάκ. Επί της αμαξιτής οδού Γκεντίς-Ουσάκ ούτε ψυχή ζώσα. Αίφνης βλέπομεν μίαν τεραστίαν στήλην καπνού η οποία μακρόθεν φαίνεται αμυδρώς προσομοιάζουσα με νέφος. Ήδη διακρίνεται καθαρά, είναι στήλη καπνού κατομένης πόλεως. Τι συμβαίνει άρά γε; Καίγεται το Ουσάκ; Ο οδηγός συμπεραίνει ότι η πόλις θα είχεν εγκαταλειφθή και προτείνει να κατευθυνθώμεν εις Φιλαδέλφεια, όπου υπήρχεν βοηθητικόν αεροδρόμιον.

Προ τούτου όμως ηθέλησα να εξακριβώσω μήπως δεν είχεν ακόμη εγκαταλειφθή το αεροδρόμιον Ουσάκ ίνα προσγειωθώμεν εκεί, διότι δεν είχαν χάρτην και επήρχετο η νυξ οπότε εν περιπτώσει παραπλανήσεως, πιθανώς άλλως τε εις τοιαύτας συνθήκας, θα είμεθα ηναγκασμένοι να προσγειωθώμεν εν νυκτί και επί αγνώστου εδάφους με ελαχίστας ελπίδας διασώσεως. Προσπελάζομεν την στήλην καπνού

από Βορρά. Το θέαμα αγριώς μεγαλοπρεπές. Είχομεν ύψος 3200 μέτρων και η στήλη ήτο περί τα 1000 μέτρα ύπερθεν ημών.

Εσχηματίζετο μία τεραστία ομβρέλλα υπό την σκέπην της οποίας υψάμεθα. Η πυρκαϊά τότε μόλις θα είχε εκραγή διότι μόνον μία συνοικία εκαίετο. Περιπεύσαντες εξ ανατολών τον καπνόν φθάνομεν ύπερθεν του αεροδρομίου. Σήμα δια προσγείωσιν δεν υπήρχεν, αι δε εγκαταστάσεις του εκαίνοντο.

Δημ. Μουντούρη³⁴, Η Ανεξάρτητος Μερραρχία (Δ. Θεοτόκη), εν Λαμία 1928, σελ. 115-116.

Πορεία προς τη Σμύρνη, 26 Αυγούστου 1922. Από τα απομνημονεύματα του Αλέξανδρου Δ. Τριανταφυλλίδη

Το πρωί της 26 Αυγούστου 1922 που είναι η προηγούμενη ημέρα της εισόδου του τουρκικού στρατού στη Σμύρνη, το σύνταγμα εκάλεσε συναγερμό. Παρουσιάσθηκαμε όλοι οι οπλίται των γραφείων και συνταχθήκαμε σε γραμμή κατ' άνδρα με πλήρη εξάρτηση μπροστά στα γραφεία του Συντάγματος που ήταν ένα διάφορο κτίριο. Λαχτάρησα όσο να θυμηθώ πού είχα αφήσει το γκκρα μου και όταν τον βρήκα ήταν σε αθλία κατάσταση. Σκουριασμένο σε βαθμό που δεν δούλευε καν το κινητό ουραίο. Ο από μηχανής Θεός παρουσιάσθηκε στο πρόσωπο του καλού μου Παπαδάκη λοχία μαζί με τον οποίον συνυπηρετήσαμε στο έμπειδο πυροβολικού Μπουρνόβα. Με ελπίσασε και μου είπε ότι ο Διοικητής του ανέθεσε να βρη ένα οπλίτη που θα αναλάβει τη μεταφορά των αρχείων του Συντάγματος στη Σμύρνη. 'Ο καταλληλότερος βέβαια πιστεύω πως είσαι εσύ, μου είπε, ενώ λεπτή ειρωνία διαγραφόταν στα χείλη του. Κατάλαβα αμέσως. Ανέβηκα τις σκάλες σαν σίφουνας. Άνοιξα ένα παράθυρο της πίσω πλευράς του κτιρίου και πέταξα το γκκρα μου με όλα τα εξαρτήματα, παλάσκες, σφαίρες, στη πίσω αυλή του κτιρίου. Ήταν εντελώς άχρηστα σαν οπλισμός και βάρος δια την περίστασιν. Ακολούθως βγήκα έξω για να βρω μέσον μεταφοράς. Μπροστά μου βρέθηκε ένας αραμπάς που τον οδηγούσε κάποιος φουκαράς χωρικός κακομοίρης στην εμφάνιση, στραβός από το ένα του μάτι. Τον σιαμάτησα και όταν άκουσε τι του γύρευα άρχισε να διαμαρτύρεται με φωνές. Άρπαξα τα χαλινάρια του αλόγου και έφερα τον αραμπά δίπλα στην πόρτα της εισόδου των γραφείων του συντάγματος.

[...] Η πορεία όσο προχωρούσαμε δυσκολευότανε πολύ. Συναυτούσαμε φόβια άλογα κάρρα με οπασμένες ρόδες. Από ένα σημείο και πέρα η πορεία γινότανε ελικοειδής γύρω από τα φόβια ή ξαπλωμένα από την εξάντληση άλογα, πεσμένα μπρος από τα κάρρα που έσερναν. Είχα φθάσει στη μέση της προς την Σμύρνην πορείας, όταν αναγκάσθηκα να εγκαταλείψω το δρόμο επιχειρώντας να προχωρήσω μέσα στα παραπλεύρως του δρόμου χωράφια. Προχώρησα λίγο ακόμα όταν σε ένα σημείο ο αραμπάς κόλλησε. Ξέζεφα το άλογο, φόρτωσα τα πράγματά μου, το καβάλησα και προχωρούσα προς τη Σμύρνη, εγκαταλείποντας τον αραμπά με τα αρχεία. Έφθασα στην Πούντα και κατευθύνθηκα προς τις εγκαταστάσεις του εφοδιασμού, όπου είχα γνωστούς από την εποχή που σαν σιτιστής παραλάβαινα τρόφιμα της πυροβολαρχίας. Ήταν μεσημέρι. Μου έδωσαν και έφαγα και πήγα να ξαπλώσω μέσα σε μια βάρκα τραβηγμένη από τη θάλασσα που ήταν δίπλα. Οι ώρες περνούσαν εφιαλτικές. Στις 3 το απόγευμα με φώναξαν από τα γραφεία του εφοδιασμού. Στο τηλέφωνο με ζητούσε ο Λοχαγός Τραπεζούντιος, Διοικητής του εμπέδου για να μάθη αν έφθασαν τα αρχεία στο προορισμό τους. Τον εξήγησα τα όσα συνέβησαν και εις απάντησιν ωρύετο φωνάζοντας, ότι μόλις φθάσει στη Σμύρνη θα με τουφεκίσει. Μου έκλεισε το τηλέφωνο. Διέγραφα, χωρίς σκέψη από το μυαλό μου την απειλή του. Κατάλαβα πως δεν είχε ιδέα από την πραγματικότητα.

Χαραλάμπους Δ. Τριανταφυλλίδη, Η Μικρασιατική Εκστρατεία, σελ. 626-628

34. Λοχαγός Πεζικού του ΙΙ Γραφείου της Ανεξαρτήτου Μερραρχίας.

Σχεδ. 8. Το Θέατρο Επιχειρήσεων κατά τον Ελληνοϊταλικό Πόλεμο 1940-1941

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Η΄

Β΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

(Ελληνοϊταλικός Πόλεμος 1940-41, Ελληνογερμανικός Πόλεμος - Μάχη Κρήτης 1941)

Η Ιταλία, στο πλαίσιο της εφαρμογής των επεκτατικών σχεδίων της στη Μεσόγειο, κήρυξε τον πόλεμο στην Ελλάδα στις 28 Οκτωβρίου 1940. Οι επιχειρήσεις μεταξύ των αντίπαλων στρατευμάτων έλαβαν χώρα σε δύο επιμέρους θέατρα επιχειρήσεων, της Ηπείρου και της Δυτικής Μακεδονίας, με ενδιάμεσο σύνδεσμο τον Τομέα Πίνδου. Η ελληνοϊταλική σύγκρουση διακρίνεται σε τρεις περιόδους:

– Επιχειρήσεις στην Ήπειρο και στη Βορειοδυτική Μακεδονία (28 Οκτωβρίου - 13 Νοεμβρίου 1940). Παρά την αιφνιδιαστική εκτόξευση της ιταλικής επίθεσης, ο Ελληνικός Στρατός ισορρόπησε την κατάσταση και ανέλαβε πρωτοβουλία για την αποκατάσταση και εξασφάλιση του εθνικού εδάφους.

– Αντεπίθεση και προέλαση του Ελληνικού Στρατού στη Βόρειο Ήπειρο (14 Νοεμβρίου 1940 - 6 Ιανουαρίου 1941). Τα ελληνικά στρατεύματα αντέταξαν σθεναρή άμυνα και απώθησαν τις ιταλικές δυνάμεις σε βάθος 30 έως 80 χιλιομέτρων μέσα στο βορειοηπειρωτικό έδαφος, καταλαμβάνοντας διαδοχικά Κορυτσά, Πόγραδετς, Πρεμετή, Αγίους Σαράντα, Αργυρόκαστρο και Χειμάρρα.

– Επιθετικές επιχειρήσεις του Β΄ Σώματος Στρατού και «εαρινή» επίθεση του Ιταλικού Στρατού (7 Ιανουαρίου - 26 Μαρτίου 1941). Την επιτυχή ελληνική προέλαση τον Ιανουάριο 1941 (κατάληψη Κλεισούρας, Σπι-Καμαράτε, Τρεμπεσίνας) ακολούθησε η μεγάλη «εαρινή» επίθεση του Μαρτίου 1941, που έληξε άδοξα για τα ιταλικά στρατεύματα.

Οι ανεπιτυχείς επιχειρήσεις της Ιταλίας για ταχεία κατάληψη της Ελλάδας προκάλεσαν την επέμβαση της Γερμανίας. Η εισβολή των γερμανικών στρατευμάτων στο ελληνικό έδαφος, στις 6 Απριλίου 1941, σήμανε την έναρξη της Μάχης των Οχυρών, του τετραήμερου αγώνα στα 21 οχυρά της Γραμμής Μεταξά, κατά μήκος των ελληνοβουλγαρικών συνόρων. Η κύρια προσπάθεια των Γερμανών εκδηλώθηκε στα υψώματα του όρους Μπέλες. Παρά την αριθμητική υπεροχή και τον υπερσύγχρονο εξοπλισμό των γερμανικών δυνάμεων, τα περισσότερα οχυρά έμειναν απόρθητα επί τρεις ημέρες, παραδόθηκαν, όμως, μετά τη συνθηκολόγηση της 9ης Απριλίου. Η γερμανική προέλαση συνεχίστηκε στην Κεντρική και Δυτική Μακεδονία. Εξαιτίας της δυσμενούς αυτής εξέλιξης, ο ελληνικός στρατός στη Βόρειο Ήπειρο διατάχθηκε να συμπτυχθεί. Σε σταδιακή σύμπτυξη υποχρεώθηκαν και τα βρετανικά στρατεύματα, παρά τους σκληρούς αγώνες που έδωσαν.

Στις 20 Απριλίου, ο Στρατηγός Τσολάκογλου υπέγραψε το Πρωτόκολλο Συνθηκολόγησης του ελληνικού στρατού. Τρεις ημέρες αργότερα, ο βασιλιάς Γεώργιος Β΄, η κυβέρνηση του Εμμανουήλ Τσουδερού και το Βρετανικό Εκστρατευτικό Σώμα αναχώρησαν για την ελεύθερη Κρήτη, ενώ οι Γερμανοί προέλαυναν προς την Αθήνα, την οποία τελικά κατέλαβαν στις 27 Απριλίου 1941.

Τον επόμενο μήνα, στην Κρήτη, οι ελληνικές δυνάμεις μαζί με βρετανικά, αυστραλιανά και νεοζηλανδικά στρατεύματα κλήθηκαν να αντιμετωπίσουν το πιο επίλεκτο στρατιωτικό σώμα του Γ΄ Ράιχ, τους αλεξιπτωτιστές. Η γερμανική επίθεση εκδηλώθηκε την 20ή Μαΐου 1941 σε τρεις τομείς: Χανίων - Μάλεμε, Ρεθύμνου και Ηρακλείου. Παρά το σφοδρό βομβαρδισμό του νησιού, τα πρώτα γερμανικά τμήματα σχεδόν αποδεκατίστηκαν. Όμως, η αποτυχημένη βρετανική αντεπίθεση για ανακατάληψη του αεροδρομίου του Μάλεμε, στις 22 Μαΐου, μετέστρεψε την κατάσταση υπέρ των Γερμανών. Στις 23 Μαΐου, βασιλιάς και κυβέρνηση διέφυγαν στο Κάιρο. Μέχρι το τέλος του μήνα ολοκληρώθηκε η κατάληψη του νησιού, παρά την άμυνα των βρετανοελληνικών δυνάμεων και την αντίσταση σύσσωμου του κρητικού λαού.

Με την πτώση της Κρήτης η Ελλάδα πέρασε οριστικά στην κατοχή των δυνάμεων του Άξονα. Οι ένοπλοι αγώνες των Ελλήνων συνεχίστηκαν στα ελληνικά εδάφη (Εθνική Αντίσταση) αλλά και εκτός συνόρων, στο πλευρό των Συμμάχων (Μέση Ανατολή και Ιταλία).

ΕΠΙΣΤΡΑΤΕΥΣΗ

Σιδηροδρομικός σταθμός Λαρίσης, Αθήνα, 28 Οκτωβρίου 1940

Μόλις ήρθε το τραίνο από τον Πειραιά χιλιάδες κόσμος ώρμησε να το κυριέψει. Οι λιγότεροι μπαίνανε από τις πόρτες των βαγονιών. Οι περισσότεροι από τα παράθυρα, τη σκεπή, κι' από άλλα απίθανα μέρη. Δεν ξέρω πώς τινάχτηκα σ' ένα κάθισμα, πάντως το γεγονός είναι πως βρίσκομαι σ' ένα βαγόνι δεύτερης θέσης, στριμωγμένος ανάμεσα σε οχτώ άλλους αξιωματικούς. Το τραίνο ξεκίνησε. Για πολλή ώρα κανείς μας δε μιλά, ο καθένας σκέφτεται τον κόσμο που άφησε πίσω του, το άγνωστο που πηγαίνει να συναυτήσει...

Νίκου Καραντώνη¹, Πόλεμος. Το ημερολόγιο ενός ανθυπολοχαγού (28 Οκτωβρίου '40 - 26 Απριλίου '41), «ΙΚΑΡΟΣ» εκδοτική εταιρία, σελ. 9

Σιδηροδρομικός σταθμός Λαρίσης, Αθήνα, 5 Νοεμβρίου 1940

Έμειναν μόνες. Κουβαριασμένες στις μπέρτες τους, σκούρες, σκοτεινές, ταιριαστές με τη μαύρη νύκτα του πολέμου. Έμειναν μόνες αι αδερφές, σαν ορφανές. Τώρα πια δεν ανήκουν ούτε στο σπίτι τους, ούτε στη Διευθύνουσά τους, ούτε καν στον Ερυθρό Σταυρό, την πνευματική τους οικογένεια, αλλ' από δώ και στο εξής είναι μέλη του στρατού και αποτελούν μέρος της στρατείας Ηπείρου. Ανήκουν μόνον στην Ελλάδα.

Μίνας Τσάλλη², Αναμνήσεις. Εθελονταί αδελφαί νοσοκόμοι κατά τον πόλεμον του 1940, σελ. 8

Αθήνα, 7 Νοεμβρίου 1940. Από το προσωπικό ημερολόγιο του Δικαίου Β. Βαγιακάκου³

Η σημερινή ημέρα είναι για μένα ημέρα ψυχικού κλονισμού και μαρτυρίου.

Φεύγω, ενώ αρχίζει να γλυκοχαράζει η αυγή, αφίνοντας στο σπίτι σκοτάδι.

Έφυγα, ξεσπώντας σε ασυγκράτητο κλάμα βλέποντας τον ψυχικό κλονισμό των δικών μου. Έρριξα μια ακόμη ματιά και έφυγα.

Ημερολόγια πολέμου και αλληλογραφία 1940-1941, εισαγωγή - επιμέλεια Ελένης Δ. Μπελιά, Σύλλογος προς διάδοσιν ωφελίμων βιβλίων, Αθήναι 1998, σελ. 77

Σιδηροδρομικός σταθμός Τρίπολης, 7 Ιανουαρίου 1941

Τα μάτια έτρεχαν κρουνιδόν δάκρυα και η καρδιά όλων όσων μας συνόδευαν ήταν σφιγμένη από πόνο, περισσότερο όμως των συζύγων μας, που παρουσίαζαν εικόνα δραματική. Κρεμασμένες η κάθε μία απ' τον λαιμό του συζύγου της, μας καταφίλαγαν με κλαθμούς και οδυρμούς, δεχόμενες ταυτοχρόνως το θερμό και στοργικό φιλί του αποχαιρετισμού του συζύγου.

Στεφάνου Ι. Κολλιντζά⁴, Τότε ... στα βουνά της Βορείου Ηπείρου (1940-41), εκδόσεις Πελασγός, Αθήνα 1995, σελ. 21-22

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ

Υψώματα Ψηλορράχης - Γκραμπάλας, 2 Νοεμβρίου 1940

Το πυροβολικό μας ανταποδίδει, χαλάει ο κόσμος εις όλον το μέτωπον από το Χάνι Ζελβινακίου μέχρι τον τομέως μας και της Κονίτοης, που έβλεπα εγώ. Μέχρι το μεσημέρι συνεχίζετο η κατάσταση αυτή, ο εχθρός μας καθήλωσε εις τα θέσεις μας χωρίς να μπορούμε να βγάλουμε ούτε το κεφάλι μας έξω, περί τα 35 πυροβόλα μας βάζανε συνεχώς, σαν βροχή πέφτον αι οβίδες, τα παιδιά όλα εις τας θέσεις τους, φάναζα αυναίσθητα κάθε τόσο. Μη φοβάσθε παιδιά, ευτύχημα που περισσότερα εχθρικά βλήματα δεν σκάγανε, αν συνέβαινε το αντίθετο, εγώ πρώτος έπρεπε από το πρσι να είχα κομματιαστεί, γιατί πάλιν ένα βλήμα των 10,5 ήταν δίπλα μου μισοβυθισμένο στο έδαφος χωρίς να εκραγή και εις απόστασιν ολιγότερον του

1. Έφεδρος ανθυπολοχαγός, ο οποίος υπηρέτησε στο 2ο Λόχο του III Τάγματος του 68ου Συντάγματος.

2. Εθελόντρια αδελφή νοσοκόμα κατά τον Ελληνοϊταλικό Πόλεμο 1940-1941.

3. Κατά τον Ελληνοϊταλικό Πόλεμο 1940-1941, ο Δ. Βαγιακάκος υπηρέτησε στο επιτελείο του I Τάγματος του 9ου Συντάγματος Πεζικού.

4. Ο συγγραφέας συμμετείχε στο επονομαζόμενο «Τάγμα Θανάτου» του 39ου Συντάγματος Ευζώνων.

μέτρου, μόνον από τα χώματα και τις πέτρες διατρέχαμε περισσότερον κίνδυνον, γι αυτό επαυλαμβάνω, ο θεός ήταν με το μέρος μας, για την άδικον αυτήν επίθεσιν που δεχόμεθα από τους μακαρονάδες.

Κωνσταντίνου Ι. Αναγνωστόπουλου⁵, Στον πόλεμο του '40, Αθήναι 1992, σελ. 18-19

Περιοχή Νικολίτσας, 3-14 Νοεμβρίου 1940

Να και οι πρώτες σφαίρες. Ακροβολίζω τους άντρες μου και διατάζω πυρά κατά των εχθρικών αντιστάσεων. Είμαι πίσω απ' τον χοντρό κορμό ενός δέντρου. Ακριβώς μισό δάχτυλο απ' το κούτελό μου, καθώς ήμουν ακουμπισμένος στο δέντρο, έρχεται μια σφαίρα και σκίζει τη φλούδα. Τι τύχη! Λίγο πιο δεξιά να είχε στρέψει το όπλο του αυτός ο Ιταλός θα με είχε ξεμπερδέψει τόσο εύκολα...

Νίκου Καραντώνη, Πόλεμος. Το ημερολόγιο ενός ανθυπολοχαγού, σελ. 12

Υψώματα Γκραμπάλας, 15 Νοεμβρίου 1940

Με το τηλέμετρον παρακολουθούσα τα γυνιά υψώματα πως πολεμούσαν οι Ιταλοί τους δικούς μας. Ποτέ τους δεν πηγαίνει ένας-ένας από θέσιν εις θέσιν αλλά παρέες από 4-5 άτομα. Φίχνανε μερικές ντουφεκίες και ύστερα από λίγο μετακινούνταν προς τ αριστερά-δεξιά και προς τα πίσω εν αντιθέσει με τους δικούς μας φραντάρους και τσολιάδες που πηγαίνανε ένας-ένας και χρησιμοποιώντας τις πέτρες, το έδαφος και τους θάμνους, όπως μπορούσαν καλύτερα. Μάλιστα επειδή η απόστασις δεν ήταν και μεγάλη, έβλεπα πολύ καθαρά με το τηλέμετρον ότι πολλοί από τους Ιταλούς να βάζουν το όπλο τους κάτω από την μασχάλην και να πυροβολούν κατά των δικών μας.

Κωνσταντίνου Ι. Αναγνωστόπουλου, Στον πόλεμο του '40, σελ. 18-19

Ύψωμα Μάλι Σπατ, 13 Δεκεμβρίου 1940

Όταν όμως οι άνδρες του II τάγματος του 11ου Συντάγματος έφθασαν εις την γραμμήν εφόδου και εις απόστασιν 80-100 μέτρων από τας Ιταλικάς αντιστάσεις και εξώρμησαν ίνα ανατρέψουν τους Ιταλούς, έπεσαν επάνω εις τας διαδοχικάς σειράς των Ιταλικών συρματοπλεγμάτων, αίτινες εκαλύπτοντο υπό της χιόνος και δεν διεκρίνοντο, καθηλώθησαν εκεί και ανίκανοι ν' αντιδράσουν εδέχθησαν το φονικόν πυρ εκ των ωχυρωμένων Ιταλικών πολυβολείων. Αρκετοί άνδρες έπεσαν νεκροί και πολλοί επίσης υπήρξαν οι τραυματίαι εκ της δολοφονικής αυτής σφαγής των ημετέρων, οίτινες και υπεχώρησαν ατάκτως και διεσώθησαν, λόγω και του επελθόντος σκότους, χωρίς όμως να συγκρατηθούν ούτε εις την προηγουμένην γραμμήν της αρχικής εξορμήσεώς των.

Παν. Δημ. Λαμπρόπουλου⁶, Το 9ον Σύνταγμα εις την Αλβανίαν, Αθήναι 1966, σελ. 36-37

Ύψωμα Γκορίτσα, 4 Ιανουαρίου 1941

Το τι συνέβη κατ' εκείνην την μάχην δεν περιγράφεται. Εις ουδεμίαν μέχρι στιγμής μάχην ο ελληνικός στρατός είχε δρέψει τοιαύτας δάφνας, οίας κατ' εκείνην την μάχην. Ο στρατός μας είχε έλθη σώμα προς σώμα με τον εχθρόν. Το πυροβολικό μας με επικεφαλής τον Μπουτσικάρη εσκόρπιζε τον θάνατον εις τον αντίπαλον. Το αίμα το χυθέν τόσον παρά τον ιδικών μας, όσον και παρά του εχθρού είχε μεταβάλει τον λευκόν πέπλον της γης εις ερυθρόν. Έδώ και εκεί έβλεπε κανείς κομμένα χέρια και πόδια. Πραγματική σφαγή.

Βλέποντας οι Ιταλοί ότι κινδυνεύουν να συληφθούν όλοι αιχμάλωτοι ετράπησαν εις φυγήν. Οι μη δυνηθέντες να φύγουν συνελήφθησαν αιχμάλωτοι.

Δεν παραλείπω από τον να αναφέρω αξιοθαύμαστον μονομαχίαν Έλληνος αξιωματικού μετά Ιταλού τοιούτου λαβούσαν χώραν εις τι ιταλικόν χαράκωμα. Ο Ιταλός αξιωματικός επιτίθεται κατά του ημέτερου αξιωματικού με το περιστροφον στο χέρι πυροβολών. Ο ημέτερος αξιωματικός στερούμενος περιστρόφου, αφαιρεί από στρατιώτην μας το ξίφος και επιτιθέμενος κατά του Ιταλού συναδέλφου του τον πλήττει εις τον οφθαλμόν του.

Εις τα χαρακάματα δύο στρατιώτες μας συλλαμβάνουν 17 αιχμαλώτους.

5. Έφεδρος ανθυπολοχαγός της II Διομείας Πολυβόλων του III Τάγματος του 15ου Συντάγματος της VIII Μεραρχίας.

6. Έφεδρος ανθυπολοχαγός Πεζικού του 9ου Συντάγματος Πεζικού.

Βλέπων τούτο ο ταγματάρχης Χατζής αηδίασε λέγων: «Δεν αξίζει να πολεμούμε με τσιούτους στρατιώτας ως και λοχαγούς αξιωματικούς»

Αχιλλέα Αθαν. Γκούμα⁷, Το ματωμένο ημερολόγιο. Μια αυθεντική εξιστόρηση του Ελληνοϊταλικού Πολέμου 1940-1941, Θεσσαλονίκη 1988, σελ. 24-25

Ύψωμα 1730, 29 Ιανουαρίου 1941

Μία ομάδα όμως, επωφεληθείσα της απασχολήσεως των Ιταλών με τας άλλας, ανερριχθήτω ως εξής μέχρι της άκρας του 1730: οι άνδρες εφόρεσαν εις την θέσιν «αναρτήσατε» τα τυφέκια, απέστειλαν τας ατομικάς των μαχαίρας και τας συνεκράτησαν εις τους οδόντας, εχρησιμοποίησαν ζωστήρας και ορειβατικάς ράβδους και ενώ εις, ο ρωμαλεώτερος, έκαμε κάμπνι του κορμού παρά την βάση του βράχου, έτεροι ανήλθον ανά εις πατώντες εις τους ώμους των άλλων και έφθασαν υψηλά. Πάντες εκράτουν χειροβομβίδα, ο πρώτος ανελθών έσυρε τον άλλον, και με τους ζωστήρας των εβοήθησαν την άνοδον μέχρι του τελευταίου, όστις ανήλθε με σχοινίον εκ ζωστήρων ελκόμενος υπό των τριών συναδέλφων του.

Εις μικράν απόστασιν εκείθεν οι Ιταλοί προσεπάθουν ν' αποκρούσουν τας άλλας ομάδας και δεν αυτελήφθησαν τον άθλον της ομάδος αυτής, όστις επέτρεψε τον αιφνιδιασμόν. Ερρίφθησαν πρώτον αι χειροβομβίδες, και ο εχθρός ανεστατώθη, εκ των ορυγμάτων των ανέκλυψαν δεκάδες αμυνομένων διά ν' αντιμετωπίσουν τους 12 Κρήτας. Είναι αληθές ότι λόγω του ανίσου αγώνος ο κίνδυνος εξουτώσεως της ομάδος ήτο προφανής. Αλλά τότε οι δώδεκα εκείνοι άνδρες, μετατραπέντες εις ισαριθμούς λέοντας, επέλεσαν κατά των πολυπληθών Ιταλών με τας μαχαίρας... Και, καθώς ωμολόγησαν βραδύτερον αιχμάλωτοι, ήτο τόσον άγρια η έκφρασις και η ορμητικότητα της δρακός εκείνης των γενναίων, ώστε οι Ιταλοί παρέλυσαν εκ του τρόμου και έσπενδον αθρόοι να πετάξουν τα όπλα, να υψώνουν τας χείρας και να φωνάζουν τρέμοντες: «Μπέλλα Γκρέτσια!... Μπέλλα Γκρέτσια!»!

Ιωάννη Αναστ. Βεγράδου⁸, Τρεμπεσίνα, εκδοτικός οίκος Ν. Αλικιώτης & Υιοί, Αθήναι, σελ. 71-72

Όρος Τομόρι, Ιανουάριος 1941

Την επόμενη ήταν ατυχώς μια ηλιόλουστη ημέρα με καθαρό ουρανό και υπήρχε φόβος να εμφανισθεί η ιταλική αεροπορία. Ήταν μεσημέρι όταν άκουσα βόμβο από μηχανές πολλών αεροπλάνων. Τα είδα στον ορίζοντα που έκαναν στροφή και κατευθύνονταν προς εμάς. Διαισθανόμουν πως είμαστε ο στόχος τους. Ήταν 40 περίπου βομβαρδιστικά. Δεν είχα καμμία αμφιβολία πως θα μας βομβάρδιζαν. Βρισκόμαστε σε δυσχερή θέση, γιατί είμαστε τελείως ακάλυπτοι. Όταν τα αεροπλάνα μας πλησίαζαν έπεσα αμέσως σε ένα κρατήρα που είχε δημιουργήσει μεγάλη εχθρική οβίδα, κατά προηγούμενο κανονιοβολισμό μονάδος μας. Δεν είχα τίποτε καλύτερο να κάνω. Γνώριζα πως η πιθανότητα να πέση βόμβα στον ίδιο κρατήρα (στατιστική του ...Πρώτου Παγκοσμίου πολέμου) ήταν μια στις τέσσερεις χιλιάδες. Για να γλιτώσω λοιπόν, βάσει του νόμου των πιθανοτήτων, έπεσα μέσα στα παγωμένα νερά, από χιόνι, στο βάθος του κρατήρα. Αμέσως μετά, τα ιταλικά βομβαρδιστικά πλησίασαν και άφησαν τις βόμβες τους επάνω μας, που σφύριζαν δαιμονικά και έπεσαν στο έδαφος, γύρω μας.

Η γη εσειέτο από τις δονήσεις σαν να ήταν σεισμός. Αισθανόμουν πως θα σπάσουν τα τούμπανά μου, γι' αυτό κάλυφα τ' αυτιά μου με τα χέρια μου, ενώ ο νους μου, στιγμαία, γύριζε στους δικούς μου. Μια βόμβα έπεσε τόσο κοντά μου που, για μια στιγμή, νόμισα πως, από την πίεση των αερίων της θα έσπαζε η σπονδυλική μου στήλη. Όμως δεν τραυματίστηκα, με προστάτηρε ο κρατήρας.

Αλέξανδρου Παγκαδά⁹, Αλβανία 1940-1941. Αναμνήσεις ενός πολεμιστού, εκδόσεις «Θέογνις», σελ. 58

Αρτζα ντι Σόπρα, αρχές Μαρτίου 1941

Μίαν ημέραν το πυροβολικό των Ιταλών και οι όλμοι από το Μαρτίσαϊ εσκόρπιζον τον θάνατον εις τας τάξεις του 1ου Λόχου μου, και εγώ παρηκολούθουν από τον Σταθμόν Διοικήσεως την συμφοράν,

7. Λοχίας Όλμων του Ι Τάγματος του 53ου Συντάγματος Πεζικού.

8. Ταγματάρχης, υπασπιστής του 43ου Συντάγματος Πεζικού και, από 20 Ιανουαρίου 1941, διοικητής του Ι Τάγματος του 43ου Συντάγματος της V Μεραρχίας.

9. Στρατιώτης του 1ου Λόχου του 1ου Συντάγματος Πεζικού.

κτυπών την κεφαλήν μου εξ ανισχύρου αγανακτήσεως. Ήκουον τας κραυγὰς ἀλγους των οπλιτών μου. Έβλεπον τας εκρήξεις επί των σωμάτων των.

Έξαλλος ήρπασα το τηλέφωνον και συνεδέθην με τον Ταγματάρχη πυροβολικού Ανέστην Κωνστ. Διοικητήν της Vβ. Μοίρας που υπεστήριζε το 43ον Σύνταγμα. Δημείφθη η ακολούθος στιχομυθία:

– Έδώ Βερνάρδος στην Άρτζα ντι Σόπρα. Προς Θεού, κύριε Ανέστη, κτυπήστε το Μαρίτσαϊ. Έχετε το σχεδιάγραμμα των αντιστάσεών του, που σας έστειλα. Κτυπήστε τους, προς Θεού, γιατί μου έφραγαν τους στρατιώτας μου στην πλαγιά του Σεντέλι.

– Έχετε δίκηο, κύριε Βερνάρδε, ... αλλά έχω αυστηράς διαταγὰς του Διοικητού να μη καταναλώσκω περισσότερα από 20 βλήματα την ημέρα κατά πυροβόλον ... τι να κάμω;

– Ν' αγνοήσετε τας διαταγὰς αυτάς, εάν έχετε βλήματα, και να λυπηθήτε αυτούς που σκοτώνονται εδώ. Η οικονομία που σας διατάσσουν πληρώνεται εδώ με πολύ αίμα. Προς Θεού, κτυπήστε, σας παρακαλώ γονατιστός χάριν των στρατιωτών μου!

– Θα σας ακούσω, κύριε Βερνάρδε, αφού είναι έτσι, και ... ας τιμαρωθώ! Έχω εξοικονομήσει 80 βλήματα. Θα τα ρίξω όλα, και όσα διαθέτω, ησυχάστε!

– Ευχαριστώ, αγαπητέ, καλέ μου συνάδελφε, ευχαριστώ και περιμένω.

Άφήκα το τηλέφωνον και εξήλθον του Σταθμού Διοικήσεως με τας δίοπτρας. Με ηκολούθησεν ο Μυλωνάκης τριζών τους οδόντας. Δύο λεπτά δεν είχαν περάσει, και ηκούσαμεν τους πρώτους κοχλασμούς των οβιδών μας από την Τρεμπεσίνα.

Η συγκίνησίς μου ήτο ασυγκράτητος: «Κτύπα τους... κτύπα τους, λοιπόν, Ανέστη!» Εφώναζα κατενθουσιασμένος, ενώ αι οβίδες συρίζουσαι ύπερθεν των κεφαλών μας έπιπτον με ρυθμόν επιταχυνόμενον κατά του Μαρίτσαϊ.

Παρετήρουν με διφράλεαν προσοχήν τας θέσεις του εχθρού. Η μία μετά την άλλην αι αναγνωρισθείσαι αντιστάσεις του, όπισθεν των οποίων εκρύπτοντο οι δολοφονικοί σωλήνες των πυροβόλων και των όλμων του, ανετινάσσοντο εις τον αέρα εν μέσω καπνών και σκόνης. Οι Ιταλοί έφρευγον διά των ορυγμάτων των περίτρομοι και διαμελίζοντο. Τα πυρά των κατά της Άρτζας ντι Σόπρα και του Μάλι Σεντέλι εισήγησαν, και απ' άκρου εις άκρον της χαράδρας ηκούοντο μετά των κανονιοβολισμών αι ζητωκραυγαί των στρατιωτών μου.

Αχ! πόσον διαφορετικός θα ήτο ο πόλεμος, αν και οι ωμοί επιμεληταί ωμοιάζον προς τους μαχίμους συναδέλφους των! Το Κράτος είχε τα πάντα. Το Γενικόν Στρατηγείον διέθετε και προέβλεπε τα πάντα. Άλλ' οι επιμεληταί και διαχειρισταί, ζώντες εις την θαλπωρήν των Μετόπισθεν, ήτο αδύνατον να κατανοήσουν ότι η προώθησις των πυρομαχικών είναι ζήτημα αίματος!

Ιωάννου Αναστ. Βερνάρδου, Τρεμπεσίνα, σελ. 134-135

Υψωμα 731, 9 Μαρτίου 1941

Βουλεύει τώρα μονάχα η λόγχη κι' η συμπλοκή θυμίζει μεσαιωνικό κονταροχτύπημα. Πάνω από το χώρο της συμπλοκής δεν ακούγεται παρά μονάχα ένας βαρύς παράξενος αχός, κάτι σαν υπερκόσμιο δαιμονικό σφύριγμα, που βγαίνει στριγυό από τα λαχανιασμένα στήθια των μαχητών. Κάθε τόσο μόνο τον διακόφτει μια βραχνή κραυγή κι' ένα βογγιχτό.

Κάποιος έπεσε για να μη ξανασηκωθεί.

Γεωργίου Α. Κίτσου¹⁰, Εαρινή ιταλική επίθεσις 731, έκδοσις Συλλόγου Υπαλλήλων Ηλεκτρικής Εταιρείας Αθηνών - Πειραιώς, Αθήναι 1949, σελ. 87

Χαράδρα Πρόι Μαθ, 11 Μαρτίου 1941

Οι στρατιώτες των Ιταλών τρέχουν πανικοβλητοί δεξιά κι' αριστερά μήπως και βρουν μιαν άκρη για να σωθούν, μα κάθε γωνίτσα και κάθε λακκουβα χτυπιέται, χτυπιέται αλύπητα. Σε μερικά τμήματα ο πανικός προσέλαβεν αφάνταστη μορφή και στις φυσιογνωμίες των ανδρών παρουσιάζονται έκδηλα τα σημεία της παραφροσύνης. Ένας ολόκληρος σχεδόν λόχος τρέχει προς την έξοδο της χαράδρας, όπου οι αλλόφρονες άνδρες του φαντάζονται πως θα βρουν σωτηρία, μα εκεί τους υποδέχονται πυκνά τα πυρά

10. Δεκανέας Πεζικού της Ι Μεραρχίας.

των εχθρών τους. Τυρίζουν τότε προς τα πίσω για να γλυτώσουν, μα τώρα τους χτυπάνε οι δικοί τους που τους παίρνουν για Έλληνες.

Ευτυχώς η ανθρωποσφαγή σε λίγο θα σταματήσει. Μερικές ομάδες Ιταλών προχωρούν προς τους Έλληνες και οι άοπλοι στρατιώτες κρατούν στα σηκωμένα τους χέρια άσπρα μαντήλια. Κραυγάζουν τρομαγμένοι *rieta, rieta* και στέκουν να δουν τι θ' απογίνει. Μα η σωτηρία τους είναι σίγουρη, γιατί μόλις τους είδαν οι Έλληνες έπαυσαν χωρίς καμιά διαταγή να τους ρίχνουν και τους έκαμαν νοήματα να προχωρήσουν.

Γεωργίου Α. Κίτσου, *Εαρινή ιταλική επίθεση 731*, σελ. 127-128

Όρος Σεντέλι, 12 Μαρτίου 1941

Τότε εγώ εξάπλωσα να κοιμηθώ καμμιάν ώρα. Αίφνης μέσα εις τον ύπνου μου, σαν σε όνειρο, ήκουσα να μας βιάλλουν οι Ιταλοί με όλμους. Δεν έδωσα όμως μεγάλην σημασίαν και εξηκολούθησα να μένω ξαπλωμένος. Όταν όμως ήκουσα τους όλμους να πέφτουν γύρω μου και τα βλήματα να τρυπούν το αντίσκηνόν μου επετάχθηκα έξω και είδα τους στρατιώτας να τρέχουν φωνάζοντας άλλος το πόδι μου και άλλος το χέρι μου. Με ψυχραιμία αξιωματικού, όπως το χαρακτήρισαν αργότερα, τους εφώνασα: Παιδιά στα χαρακώματα γρήγορα, και στους τραυματίες; παιδιά θάρρος, δεν είναι τίποτα. Τις είχα αιφνιδιασθή και τα είχα χάσει κυριολεκτικώς. Κατάφερα να τους ευθαρρήνω, τους μοίρασα επιδέσμους και τους είπα να δένουν τους τραυματίας και όσοι μπορούν να περπατήσουν να φύγουν αμέσως. Είπα και στον επιλοχία να γράψη τα ονόματα και τα τραύματα των τραυματιών. Ήσαν εν όλω 7, μάλλον ελαφρά τραυματισθέντες. Όλοι επιδέθηκαν και εστάλησαν εις τον λόχο. Ο αυθυπολοχαγός Τσαρδής και ο ιλαρχος είχαν αποκλεισθή εις το επάνω χαρακώμα επί δύο ώρας. Ένας όλμος που έπεσε μέσα στο χαρακώμα σήκωσε πολλά χάρματα που τους κτύπησαν στα κεφάλια τους. Όταν μετά δίωρον ο Τσαρδής κατέβηκε από το παρατηρητήριο και του ανέφερα τι είχε συμβή με συνεχάρη και έμεινε εις το χαρακώμα.

Τα βλήματα του όλμου που είχε πέσει έξω από το αντίσκηνό μου είχαν κάνει 22 τρύπες και εξήλθαν από την πόρτα αφού προηγουμένως κατατρύπησαν το κασκόλ το οποίον ήτο κρεμασμένος επάνω από το κεφάλι μου χωρίς εμένα να με κτυπήση ούτε ένα βλήμα. Όπως είπα προηγουμένως ήμουν μέσα όταν έπεσε αυτός ο όλμος. Όταν είδα όλα αυτά έκανα τον σταυρό μου και εδόξασα τον θεόν που δεν έπαθα τίποτα. Εάν είχα σηκωθεί 1 λεπτό ενωρίτερα όλα αυτά τα βλήματα θα τα έτρωγα εις την πλάτην.

Στέλιου Ι. Τζιρόπουλου¹¹, *Ημερολόγιον από τον πόλεμο του 1940*, Νέα Θέσις, Αθήναι 1997, σελ. 78-79

Ύψωμα 731, 13 Μαρτίου 1941

Ο λοχίας των πολυβόλων εμάχετο με πείσμα, έλαβε εκδίκησιν, εφόνευσε περισσότερους Ιταλούς, από ότι η ομάδα του απώλεσε κατά τον βομβαρδισμόν.

Στηριζόμεθα εις ελάχιστα φυσίγγια, εις τας επιθετικάς χειροβομβίδας Πολωνικού τύπου και εις την λόγχην. Διέταξα εφ' όπλου λόγχην και είμεθα έτοιμοι εάν οι Ιταλοί εκινούντο εναντίον μας να χρησιμοποιήσουμε τ' ανωτέρω όπλα και να αποθάνωμεν ηρωικώς.

Οι Ιταλοί αντί να ενεργήσουν το τελευταίον άλμα απεφάσισαν να μάς εξοντώσουν διά των ολμίσκων (τα ολμάκια όπως τα έλεγαν οι άνδρες). Βροχή έπιπτον τα βλήματα αυτών εις τον χώρον της ομάδος. Πρώτον βλήμα εξερράγη εντός του χαρακώματος εις το αριστερόν της Ομάδος εφόνευσε και ετραυμάτισε. Δεύτερον βλήμα εις το μέσον με τα αυτά ως άνω αποτελέσματα.

Εστράφην προς τον διπλανόν μου λοχίαν Τσουρτσούρην και του έδωσα εντολήν να προσέχη δεξιά μηπως μας κυκλώσουν και ενώ του έδιδα έντολήν, βλήμα ολμίσκου ενσφηνωθέν και εκραγέν μεταξύ του σώματός του και του εμπροσθοχώματος τον εξετίναξεν εις τον αέρα, όπισθέν μου και έπεσεν άπνους επί του τραυματισθέντος στρατιώτου Ρούζου. Έλαβα το σώμα του και το αναπέθεσα προς τα δεξιά. Τέταρτον βλήμμα εκραγέν περί το μέσον του χαρακώματος συνεπλήρωσε το κακόν.

Εκ των 17 ανδρών της κορυφής, πλην εμού και του λοχίου Πολυβόλων, άπαντες οι υπόλοιποι ήσαν νεκροί και τραυματία. Ήμουν ο περισσότερος εκτιθέμενος από όλους τους άνδρες, αλλά δεν ήτο γραπτόν να έχω την τύχην των, εκτός από έν επιπόλαιον τραύμα εις την δεξιάν χείρα.

Θεόδωρου Ζ. Ζήκου¹², *Η τιτανομαχία του 731 υψώματος*, Αθήναι 1973, σελ. 32-33

11. Στρατιώτης (μετέπειτα επιλοχίας) του 39ου Συντάγματος Ευζώνων της II Μεραρχίας.

12. Επιλοχίας λόχου και διμοιρίτης του 9ου Λόχου του III Τάγματος του 19ου Συντάγματος Πεζικού.

Εικόνα 27. Αναχώρηση για το μέτωπο (Νοέμβριος 1940)

Εικόνα 28. Πορεία προς το μέτωπο

Ύψωμα 731, 13 Μαρτίου 1941

Ενώ ταύτα συνεβαινουν εις τον χώρον της κορυφής, ηκούσθη βόμβος αεροπλάνων προερχόμενος εκ Κλεισούρας. Δέκα οκτώ αεροπλάνα συμμαχικά κατευθύνοντο εκ Κλεισούρας προς τον χώρο του 731 υψώματος. Οι Ιταλοί δι' αντιεροπορικών, βαρέων, μέσων και ελαφρών εκάλυψαν τον Ουρανό από πυκνότητα πυρ τύπου ομβρέλλας. Έν αεροπλάνον εβλήθη και επέστρεφεν καπνίζον εις την κοιλάδα του Ντέσνιτσα ποταμού. Τα υπόλοιπα κατήλθον χαμηλά, ενόμιζε κανείς ότι ακούμβησαν την γην. Εβομβάρδισαν τμήματα επιτεθέμενα, εβομβάρδισαν τμήματα επί του υψώματος Μοναστέρο, εβομβάρδισαν θέσεις πυροβολαρχιών, ξέχωσαν κυριολεκτικώς την γην. Κατάκληξιν μας επροξένησεν το θάρρος των αεροπόρων.

Μετά τον βομβαρδισμόν του εχθρού υπό των συμμαχικών αεροπλάνων οι Ιταλοί ήρχισαν ν' αποσύρωνται προς το ύψωμα Μοναστέρο. Πρό των θέσεών μας εγκατέλειψαν αρκετά νωπά πτώματα συμπολεμιστών των.

Θεόδωρου Ζ. Ζήκου, Η τιτανομαχία του 731 υψώματος, σελ. 33

Ύψωμα Μνήμα της Γριάς, 5 Απριλίου 1941. Απόσπασμα επιστολής στρατιώτη

«...5 Απριλίου 1941, ώρα 11 πρωινή. Ο ήλιος ζεσταίνει τα μουδιασμένα μας κορμιά. Απόλυτη ηρεμία. Η υλκιά τούτη ζεστασιά μας θυμίζει την οικογενειακή μας θαλπωρή. Ευκαιρία να τους γράφουμε πως... είμαστε καλά. Τι κι αν από δευτερόλεπτο σε δευτερόλεπτο μπορεί να μην υπάρχωμε.

Ο εχθρός δεν μπόρεσε μ' όλες του τις προσπάθειες να εξουδετερώση τα πυρά των όπλων μας, στο δεξιό απότομο λοφίσκο «ΓΚΟΡΟΤΟΠ» και στέλνει την αεροπορία του, τρία βομβαρδιστικά τύπου «Στούκας». Πετάνε αριστερά, πίσω από την πανύψηλη κορυφή του «Μνήματος της Γριάς». Σκοπός τους να επιπέσουν εναντίον των θέσεών μας και να μας καταλάβουν εξ απήνεις. Κι όταν φθάνουν στο ύψος της κορυφής, επιτίπτουν εναντίον μας, από απόστασιν 500 μέτρων. Πέφτουν οι πρώτες βόμβες. Τρέχομε για τα ατομικά μας ορύγματα.

Ξαφνικά σκεπάζομαι από χώμα. Χάνω για λίγο τις αισθήσεις μου. Συνέρχομαι όμως γρήγορα, για να ζήσω το δράμα του πολυβολισμού από τα αεροπλάνα, που σε τέσσερες συνεχείς κύκλους των σπέρνουν το θάνατον στους Ανδρείους.

Δεν αντέχω πια στην αγωνία της αγωνίας με σταυρωμένα τα χέρια στο χάρο. Τρέχοντας καταφεύγω στο αριστερό πεύκο, Κλώθομαι γύρω του, ανάλογα με τη θέση του αεροπλάνου... Ίσως γλυτώσω. Ένα γύρω απ' το πεύκο πολλοί νεκροί. Ένας ετοιμοθάνατος φωνάζει νερό. Πηδώντας του ρίχνω λίγο με τα χέρια μου, που βρήκα δίπλα του από χνάρι μουλαριού. Έχει χρώμα κοκκινωπό και σαν λάδι πάνω πάνω. Είναι από το αίμα του ίδιου, από το κάτουρο του μουλαριού και από λυωμένο χιόνι. Ένα βλέμμα για ευχαριστώ, τίποτε άλλο... Αχιλλέα Αθαν. Γκούμα, Το ματωμένο ημερολόγιο, σελ. 36

Βουνά Αλβανίας, 5 Απριλίου 1941

Το απόγευμα έβαλαν οι Ιταλοί όλην την γραμμήν μας με βαρύ πυροβολικόν και όλμους. Ήμουν έξω και παρατηρούσα όταν έξαφνα άκουσα μία βόμβα του βαρέως να σφυρίζη από πάνω μου. Τότε μια αδιόρατος φωνή μου είπε να φύγω από την θέση μου, και μόλις μετακινήθηκα, στο μέρος που εκαθήμην και ακριβώς στην πλάτη, έπεσε ένα τεράστιο κομμάτι της βόμβας βάρους 100 δραμιών περίπου, κοφτερό σαν μαχαίρι και καντό, που ήτο αδύνατον να το πιάσης επί πολλήν ώραν ακόμη. Εδόξασα και πάλιν του θεόν που με φύλαξε. Όλοι οι στρατιώται και ο ανθυπολοχαγός μου έλεγαν: Τζιρόπουλε, παρ' ολίγον να πας περίπατο. Στέλιου Ι. Τζιρόπουλου, Ημερολόγιον από τον πόλεμο του 1940, σελ. 85

Οχυρά Ιστίμπεη και Κελκαγιά, 6 Απριλίου 1941

Το γερμανικό πεζικό όμως δε δειλίασε, εξακολούθησε να προχωρή ακάλυπτο, κάνοντας τους Έλληνες αξιωματικούς ν' απορούν:

– «Επίτηδες έρχονται έτσι σαν κοπάδι, ή μήπως είν' αγύμναστοι και δε ξέρουν την εκμετάλλευση του εδάφους;»

Τους άφησαν να πλησιάσουν κι' ύστερα διέταξαν ταχύ πυρ εναντίον αυτής της ανθρωπομάζας. Ξεκατίστηκε. Σάσισε. Διαλύθηκε. Ήταν τόσο μεθυστικό το θέαμα της σφαγής ώστε πολλοί φαντάροι

βγήκαν από τα ταμπούρια να δουν καλύτερα, μα το μετάνιωσαν γιατί αμέσως μετά την απόκρουση της πρώτης τους επιθέσεως, οι Γερμανοί άρχισαν καταγιομό πυροβολικού και σκότωσαν κάμποσους περιέργους. Ρούπελ - Η αθάνατη εποποιία των οχυρών μας¹³, Αθήνα 1943, σελ. 6

Οχυρά Ιστίμπεη και Κελκαγιά, 6 Απριλίου 1941

Ξημερώματα καβαλλήθηκαν πάλι Ιστίμπεη και Καλκάγια και τότε γερμανικό μηχανικό μεταχειρίστηκε σκληρότερα μέσα για να τα υποτάξει, έριξε δηλαδή στο εσωτερικό τους βενζίνα που την άναψε για να πνίξει τη φρουρά με τον καπνό. Οι φαντάροι δοκίμασαν με κουβέρτες να σβήσουν τις φωτιές, προσπάθησαν γυρίζοντας απευγνωσμένα τους μικρούς χειροκίνητους ανεμοτήρες ν' ανανεώσουν τον αέρα, μα ό,τι και να κάνουν οι στοές τους δεν άδειαζαν από την πυχτή καπνίλα. Πνίγονταν. Στα μισοσκότεινα που χαροπάλευαν, τώρα τους τινάζε χειροβομβίδα ριγμένη από τις χαλασμένες πολεμίστρες, τώρα έμπαινε μέσα οβίδα εκείνων των κανονιών με την ευθεία τροχιά που τους σκότωνε.

Ρούπελ - Η αθάνατη εποποιία των οχυρών μας, σελ. 8-9

Οχυρό Κελκαγιά, 7 Απριλίου 1941

Οι Γερμανοί χιτίζαν με πέτρες και λάσπη τις πολεμίστρες και τ' ανοίγματα αερισμού για να κόψουν εντελώς τον αέρα. Πραγματικά, σε λίγο, μέσα στις στοές τόσο πυχταίνει η καπνιά ώστε ο διοικητής διατάζει τους φαντάρους να βάλουν μάσκες. Η πνιγούρα κατεβαίνει στο κάτω πάτωμα του φρουρίου, στις κουζίνες και διώχνει από κει τους μαγειρούς που παρουσιάζονται με την απορία ζωγραφισμένη στα μάτια τους. Στα βάθη της γης που δούλευαν, δεν ξέραν αυτοί αν είναι πρωί ή νύχτα, αν κινδυνεύουν ή νικούν, ζούσαν σα σκουλήκια στην κοιλιά μεγάλου θηρίου, μα ο μπουχός τους φέρνει συμφόρηση, τους δίνει να καταλάβουν την αλήθεια. Ζητάν μάσκες και τουφέκια από τον διοικητή. Αν είν' ανάγκη να σκοτωθούν, τότε ας τους εβρισκε η θανά με κάτι άλλο στο χέρι κι' όχι την κουτάλα της κουζίνας.

Ρούπελ - Η αθάνατη εποποιία των οχυρών μας, σελ. 15-16

Οχυρό Περιθώρι, 8 Απριλίου 1941

Πραγματικά από ένα αραιό δασάκι, όπου είχαν κρυφτή αποβραδύς, προβαίνουν βαρεία άρματα μάχης. Είναι μεγαλύτερα απ' ό,τι τους είχαν επιτεθή ως τώρα. Τα οχυρά βλέπουν τις οβίδες που ρίχνουν εναντίον αυτών των γιγάντων να ξεριζώνουν δίπλα τους ολόκληρα δέντρα που τινάζονται με βία στον αέρα, μα τα ταγκς μένουν άβλαβα, ατάραχα, σα να μην αρκούν οι οβίδες να τα σταματήσουν. Όμοια με αερόλιθους ρίχνονται καταπάνω της Ελληνικής γραμμής σαρώνοντας μπροστά τους το παυ. Τ' αφανισμένο από τη μάχη έδαφος το περνάν κάνοντας βουτιές όπως πλοία στην τρικυμία, μια εξαφανίζονται μέσα σε αντιαρματικές τάφρους ή κρατήρες ανοιγμένους από γερμανικές βόμβες αεροπλάνων και μια τα κύματα της γης τα φέρνουν πάλι στην επιφάνεια. Ό,τι βρεθή στο δρόμο τους ισοπεδώνεται, σιδερένια παλούκια, υλικό εγκαταλειμμένο, συρματοπλέγματα. Δε λυπούνται μήτε τους πληγωμένους Ναζήδες, όσους τύχουν μπροστά τους, παρά τους πλακώνουν άπονα, δε σέβονται μήτε τους σκοτωμένους που τους λυώνουν ξεχύνοντας στο χώμα τα υγρά από τα οποία είναι γεμάτα τα τουμπανιασμένα σώματά τους.

Ρούπελ - Η αθάνατη εποποιία των οχυρών μας, σελ. 24

Αγιά - Γαλατάς Χανίων, 20 Μαΐου 1941. Περιγραφή του Γρηγόριου Μαρκάκη¹⁴

»Από την πρώτην ώραν της επιθέσεως οι άνδρες μας αντιμετώπισαν την μήνιν των επιτιθεμένων αεροπορικών ορδών των Ούννων.

»Κάθε σπιθαμή γης ανεμοχλεύετο από το ατσάλι που έρριπτον τα Γερμανικά αεροπλάνα.

»Μετά την πρώτην επίθεσιν των αεροπλάνων εναντίον των θέσεών μας και των αντιαεροπορικών βάσεων ήρχισεν η ρίψις των αημάτων εις όλην την έκτασιν του κάμπου της Αγυιάς χωρίς να παύση η προστασία από αέρος.

13. Λεπτομερής αφήγηση του αγώνα των οχυρών που κυκλοφόρησε μυστικά στην Ελλάδα τον Οκτώβριο του 1943 και αργότερα, το 1944, στο Κάιρο από την Ελληνική Υπηρεσία Τύπου.

14. Λοχίας του Τάγματος Γρηγορίου.

«Κατά την 10ην π.μ. ο κάμπος της Αγυιάς είχε σκεπασθή από ένα λευκό πέπλο μέσα εις το οποίον εγένετο η μάχη προς απόκτησιν της θεάς νύμφης που δεν ήτο άλλο πράγμα παρά η νίκη.

Παύλου Γύπαρη¹⁵, *Ηρώες και ηρώισμοί στη Μάχη της Κρήτης*, Αθήναι 1954, σελ. 160

Χερσόνησος Ροδωπού Χανίων, 20 Μαΐου 1941. Αφήγηση Δημητρίου Προβατά

Τις απογευματινές ώρες η πίεση των Γερμανών επί της Διλοχίας της ΣΣΕ ήτο ισχυρή, επεδίωκαν την συνένωση με τους αλεξιπτωτιστάς που είχαν προσγειωθεί στα μετόπισθεν της διλοχίας στην περιοχή του Καστελλίου Κισσάμου.

Εκείνη την ώρα, οι ελεύθεροι σκοπευτές της Χερσονήσου Ροδοπού γλίστρησαν με θαυμαστή ευχέρεια, από οδεύσεις που μόνο αυτοί γνώριζαν, στα μετόπισθεν των Γερμανών, και τα αποτελέσματα δεν άργησαν να φανούν.

Με το σούρουπο, η πίεσις των Γερμανών κατά της Διλοχίας της ΣΣΕ που είχε φτάσει στο όριο της διασπάσεως, άρχισε σιγά-σιγά να υποχωρεί, γεγονός που επέτρεψε στη Διλοχία να αποσυρθεί τις νυκτερινές ώρες της 20/21 Μαΐου 1941 από την Χερσόνησο της Ροδοπού και να εγκατασταθεί αμυντικά στα Ξελιανά αφού επέτυχε, καθ' όλη την διάρκεια της 20ής Μαΐου, να εμποδίσει την συνένωση των Γερμανών αλεξιπτωτιστών των περιοχών Ταυρανίτη και Καστελλίου, καθώς και την διεύρυνση του αερογεφυρώματος, βασιικού αντικειμενικού σκοπού της πρώτης ημέρας των επιχειρήσεων.

Κώστα Ν. Χατζηπατέρα - Μαρίας Σ. Φαφαλιού, *Ημέρες Κρήτης 1941 «Επιχείρηση Ερμής»*¹⁶, ΕFSTATHIADIS GROUP S.A., Αθήνα 1992, σελ. 112

Περιοχή Ρεθύμνου, 20 Μαΐου 1941

Απόσπασμα από το βιβλίο Διαφυγή από την Κρήτη του Αυστραλού Υπολοχαγού Lew Lind

Εκατοντάδες σκοτεινές μορφές εκσφενδονίζονταν από τις πλευρές των αεροπλάνων, ρίχνονταν για ένα δευτερόλεπτο σαν βολίδες και μετά άνηθιζαν μέσα στο χρώμα. Ήταν αλεξιπτωτιστές και ο ουρανός φαινόταν να είναι γεμάτος απ' αυτούς. Πράσινα, άσπρα, καφέ, μπλε, κίτρινα και κόκκινα αλεξιπτωτα έπεφταν σαν κομφετί και ήδη οι μονάδες μας στην ανατολική περίμετρο του αεροδρομίου ανάμεναν αυτούς με όπλα και πολυβόλα.

Μάρκου Γ. Πολιουδάκη, *Η μάχη της Κρήτης στο Ρέθυμνο*¹⁷, Αθήνα 1983, σελ. 122

Ηράκλειο, 24 Μαΐου 1941

Δίπλα στο σπίτι ήτον ένας μεγάλος ελαιώνας σπαρμένος στάρι. Υποψιάστηκα ότι ίσως νάναι Γερμανοί.

Λέω λοιπόν του Νικολή, του προσδιορίζω και του λέω.

– Θα κάμεις κύκλο, θα πιας απ' αυτό το μέρος, θα πιάσεις αυτή την ελιά, τούδειξα δε (μ)πιστεύω νάναι Γερμανοί, ας λάβωμε τα μέτρα μας, διότι ίσως να μας έμεινε καμιά ομάδα στη (μ)προηγούμενη μάχη, η οποία μας εδιέφυγε κι είναι εκεί οχυρωμένη.

Μόλις έφθανε ο Νικολής στο σημείο όπου ήτον η ελιά, απου το στάρι μέσα εσηκώθηκ' ένας Γερμανός, εσημάδεψε το Νικολή, εσημάδεφα κι εγώ αμέσως το Γερμανό. Ο Νικολής εσκοτώθηκε απ' το Γερμανό και ο Γερμανός, όπως τον είδα κατόπιν, εσκοτώθηκε από μένα, αλλά το αποτέλεσμα είναι ότι εγώ δεν είχα πιστέφει ότι εσκοτώθηκε. Τότε εκατέβηκα στο δρόμο, ο οποίος με προσφύλασσε, και αρχίνηξα και έριχνα χεροβοβίδες χάρις να λάβω μέτρα προσφυλάξεως, διότι ο δρόμος με προσφύλασσε. Έριξα τη (μ)πρώτη, τη δεύτερη, τη (ν)τρίτη, τη (μπ)έμπτη. Στην έχτη έφταξα στο προαύλιο που είχε πέσει η έχτη χεροβοβίδα. Την έβδομη χεροβοβίδα έπεσε μες στο σπίτι. Τότε παρουσιάστηκε ένα μαντίλι και οι Γερμανοί παραδίδουνται. Ο Μπισκαδουράκης ο στρατιώτης μούχε φύγει.

Τότε ερχόντανε απου το Ηράκλειο μεγάλες ομάδες, παιδιά, γυναίκες, γέροι, και βγαίνανε προς τα όζω.

Τος εφώναξα λοιπόν τω Γερμανώ ελληνικά και τος – ε – λέω.

– Να βγαίνετε ένας-ένας όζω, ν' αφήνει το όπλο (ν)του μέσα.

15. Ταγματάρχης που διατέθηκε στην Ανωτέρα Στρατιωτική Διοίκηση για την οργάνωση της Πολιτοφυλακής στην Κρήτη.

16. Το βιβλίο περιλαμβάνει μαρτυρίες στρατιωτών και πολιτών, καθώς και πληροφορίες από πολεμικά ημερολόγια και αυθεντικά ντοκουμέντα.

17. Η έκδοση περιέχει αποσπάσματα πολεμικών ημερολογίων, διαταγών και άλλων στρατιωτικών εγγράφων, περικοπές βιβλίων, καθώς και αφήγηση βασισμένη σε προσωπικές εμπειρίες του συγγραφέα (το Μάιο 1941 ο Μάρκος Πολιουδάκης ήταν 13 ετών).

Υπολόγιζα ότι οι Γερμανοί αυτοί δεν μπορούσε παρά να ξέρει ένας από όλους ελληνικά.

Οι Γερμανοί εβγήκανε από μέσα δώδεκα νομάτοι, αλλά είχανε σκοτωθεί και τραυματισθεί απ' τσι χεροβοβίδες περί τσι 15 Γερμανοί.

Αντώνη Κ. Σανουδάκη, Καπετάν Μανόλης Μπαντουβάς¹⁸. Ο αρχηγός της Εθνικής Αντίστασης Κρήτης. Τα πολεμικά του απομνημονεύματα, εκδόσεις «Κνωσός», Αθήνα 1979, σελ. 107

Σταυρωμένος Ρεθύμνου, 25 Μαΐου 1941

Όλες οι μαχόμενες δυνάμεις συνεχώς βρίσκονταν κάτω από τη σκιά της γερμανικής αεροπορίας. Τα αλλεπάλληλα σμήνη των μαχητικών βομβαρδιστικών και καταδιωχτικών αεροπλάνων ολημερίς αλώνιζαν την περιοχή ανενόχλητα και σκορπούσαν φωτιά και ατσάλι. Οι κρότοι των πολυβολισμών και των βομβών μαζί με το συνεχή εκνευριστικό βόμβο των κινητήρων τριβέλιζαν το μυαλό και σπούσαν τα νεύρα των υπερασπιστών. Τα JU 52 σέρνονταν ράθυμα πάνω από τα κεφάλια μας. Το περιβλημά τους φαινόταν πως ήταν λεπτό, και με το λιανουτούφεκο είχατε τη βεβαιότητα πως θα το τρυπήσεις. Κι αν μπορούσες να το βρεις, στο τελοζίτι της βενζίνας ή στην καμπίνα του αεροπόρου, το πέσιμό του ήταν σίγουρο.

Μάρκου Γ. Πολιουδάκη, Η μάχη της Κρήτης στο Ρέθυμνο, σελ. 296

Άγιος Ιωάννης Ηρακλείου, 28 Μαΐου 1941

Ήπηρε όλες μου τσι δυνάμεις, οι οποίες υπολόγιζα πως ήτونه 1.500 περίπου άνδρες, ήτον πολλοί στρατιώτες, οι οποίοι εφύγανε κι ήρθανε μαζί μου και μικροί αξιωματικοί του στρατού.

Επήγα λοιπόν και εχτύπησα απού το (ν)Τεκέ πλησίον στη Φορτέτζα, εκεί που έχει ο γιατρός ο Χατζάκης τη βίλα (ν)του, ανεμεσός του χτήματος αυτού και του Νησιώτη το χτήμα, και ήκοφα τσι Γερμανούς εις δύο τεμάχια.

Κι έτσι απομονώθηκαν οι Γερμανοί, οι οποίοι είχανε καταλάβει τον Άη Γιάννη και ήπιασα αιχμαλώτους εικοσιδυό, αν θυμούμαι καλά, Γερμανούς.

Ήπηρε τον οπλισμό (ν)τος και άφησα το Μπίρη το (γ)Κωστή, αξιωματικός τότες του στρατού, με το γιο μου να τσι φυλάσσει και να τσι παραδώσουνε, και τα όπλα, τα οποία τος ήπηρε, τάδωκα σε κάποιον Παπαδάκη, που αργότερα τον ετουφεκίσαν οι Γερμανοί, να τα φυλάξει σ' ένα μέρος και να τα παραδώσει αργότερα.

Αντώνη Κ. Σανουδάκη, Καπετάν Μανόλης Μπαντουβάς, σελ. 112-113

ΑΓΡΙΟΤΗΤΑ ΠΟΛΕΜΟΥ

Βομβαρδισμός Νεστορίου Καστοριάς, 4 Νοεμβρίου 1940

Οι πρώτες αποτυχίες του εχθρού στον τομέα μας τον κάμνουν να λυσομανά διαρκώς. Θα πρέπει –και εντυπωσιακά ακόμα να σώσει– λίγο το γόητρό του που τόσο κλονίστηκε. Διαλέγει λοιπόν για θύμα –ποιον άλλον– τον άμαχο πληθυσμό. Εκεί δεν χρειάζεται να παλέψει στήθος με στήθος και μήτε με ισότιμα μέσα πολεμικά. Λίγα χιλιόμετρα από τα σύνορά μας κι' εκεί θα βρει στόχο ασφαλισμένο. Μανάδες, γρηούλες, παιδάκια αθώα καθισμένα στην κούνια, άκακα σπιτάκια, δρόμους ήσυχους. Τρία βαρεία βομβαρδιστικά περνάνε τα κεφάλια μας κι' ύστερα από πτήσι λίγων λεπτών βρίσκονται πάνω στο Νεστόριο. Βομβαρδισμοί και πολυβολισμοί, πολυβολισμοί και βομβαρδισμοί, σχίζουν το σχολειό στα δυο, υκρεμίζουν τζάκια και στέγες σπιτιών, καταστρέφουν τις βιτρίνες των μαγαζιών του απάνου Νεστορίου, ξαπλώνουν κόσμο στα πεζοδρόμια αιματοβαμένο και κομματιασμένο.

Τάκη Γ. Σίσκου¹⁹, Πολεμικές δόξες - Αλβανική εκστρατεία (Σελίδες από τον τομέα της ΙΧ Μεραρχίας), εκδοτικά εργασία Δημ. Γκαβανά, Κοζάνη 1947, σελ. 12

Ήπειρος, 19 Νοεμβρίου 1940

Έν τω μεταξύ τρυγήρο μου είχαν αρχίση οι άλλοι το φάξιμο, είναι βλέπης φυσικός νόμος του νεκρού να υλοστή και τη ληστεία. Δίχως να θέλω ξεκούμπωσα τη μία τσέπη του νεκρού που είχα στα πόδια μου τράβηξα μία φωτογραφία, ήταν αυτός η γυναίκα του και δύο παιδάκια, την ξανάβαλα στη θέση της γιατί

18. Συμμετείχε στη Μάχη της Κρήτης ως επικεφαλής πολιτών στο Ηράκλειο.

19. Δάσκαλος, έφεδρος ανθυπολοχαγός του 27ου Συντάγματος Πεζικού της ΙΧ Μεραρχίας.

μου ήταν αδύνατον να συνεχίσω το απάνθρωπο αυτό έργο. Ένας δίπλα που με κύταξε και θα του φάνηκα κάπως διαφορετικός με ρώτησε τη έπαθα και αν είναι ψυριζμένος αυτός που ήταν εμπρός μου με μία κίνηση του κεφαλιού του έδωσα να καταλάβει ότι ήταν ψαγμένος.

Στέλιου Πατρίκιου²⁰, Πώς πέρασα και τι είδα στην εκστρατεία (28-10 - 29-12-40), σελ. 20

Υψώματα Κορυτσάς, 21 Νοεμβρίου 1940

Πρόχειρα χωρίς πολλές απαιτήσεις ξαπλωνόμαστε. Το πρωί όταν ξύπνησα είδα δίπλα μου το πτώμα ενός γνωστού μου από την Καστοριά, του Παπάζογλου.

Είχε τόση απόσταση από μένα όλη τη νύχτα, όση και το αυτρόγυνο στο κρεββάτι του!!

Ωστόσο δε μας κάνουνε και τόση εντύπωση αυτά τώρα. Πάει ξύπνησε ο πρώτος πρωτόγονος άνθρωπος μέσα μας, που έτρωγε με τόση ευκολία ωμές σάρκες ακόμα και συνανθρώπων του. Να, νωρίτερα πριν πέσω και κοιμηθώ πέρασα κι' είδα ξαπλωμένον κάποιον Κιτσούλη από το Πολυνέρι με μισή μύτη... Το πρόσωπό μας αγριέφε.

Στον καιρό της ειρήνης φροντίζαμε με χίλια μέσα να φανεί το πρόσωπό μας πιο ευγενικό, ήρεμο, ευχάριστο στους άλλους. Τώρα γίνεται το αντίθετο. Μουστάκι τοιγυελωτό, γένεια άφθονα, σκουριά και βρωμιά μαζί με τα σίδερα τα φονικά, μας κάνουνε βρυκόλακες σωστούς. Στον καθρέπτη φοβόμαστε οι ίδιοι τον εαυτό μας... Τι έχεις να σκεφτείς ή να ζηλέψεις;

Ζωή; α! είναι το πιο φτηνό πράγμα εδώ επάνω. Ποια ελπίδα σου δίνει πως θα γυρίσεις.

Κάθε μέρα σπέρνονται αυθρώπινα κορμιά κάτω. Ο αχόρταγος Άρης θερίζει αδιάκοπα. Προχθές είδες τον ξάδελφό σου κομματιασμένον καταγής. Χθες τον κουμπάρο σου, το χωριανό σου. Σήμερα ίσως εσύ ο ίδιος.

Τάκης Γ. Σισκου, Πολεμικές δόξες - Αλβανική εκστρατεία, σελ. 29-30

Μαζρέκα, 7 Δεκεμβρίου 1940

Περάσανε μερικά δευτερόλεπτα ακόμη κι' ύστερα σηκωθήκαμε και πλησιάσαμε στον αχυράνα. Δυο στρατιώτες μπήκανε με προσοχή μέσα και σε λίγο ξαναφάνηκαν τραβώντας απ' τα πόδια τον Ιταλό που μας έριξε τη χειροβομβίδα. Θεέ μου! τι φριχτό θέαμα ήταν εκείνο! Ο Ιταλός είχε δεχτεί εννέα σφαίρες στο κούτελο τη μια δίπλα στην άλλη, σε τρόπο που θαρρούσες πως το οπλοπολυβόλο του είχε κάνει «γαζί». Καθώς οι στρατιώτες τον σέρνανε για να τον βγάλουνε όξω, το κεφάλι του που ήταν μ' αυτό τον τρόπο πριονισμένο απ' τις εννέα σφαίρες, άνοιξε στα δύο κι' άρχισε να χύνεται όξω το άσπρο και κόκκινο περιεχόμενο του κρανίου του, έτσι που νόμιζες πως το κεφάλι του ήταν καρπούζι που έσκασε και που χύνονταν τα κόκκινα ζουμιά του και οι άσπροι σπόροι του...

Νίκου Καραντώνη, Πόλεμος. Το ημερολόγιο ενός ανθυπολοχαγού, σελ. 42

Κέρκυρα, 25 Δεκεμβρίου 1940

Όπως είναι γνωστό, την ημέρα των Χριστουγέννων οι χριστιανικοί στρατοί δεν πολεμάνε. Όμως την ημέρα αυτή έγινε κάποιος βομβαρδισμός και ένα ιταλικό торπιλοπλάνο πέταξε στη στεριά μια αεροτορπίλα. Στο σημερινό κτίριο των δικαστηρίων στο παλιό λιμάνι, που τότε ήτανε η Εθνική Τράπεζα, η αεροτορπίλα πέρασε από τον φεγγίτη στον αεραγωγό ή πλαγίως από το παράθυρο και έφτασε στο καταφύγιο, όπου λόγω Χριστουγέννων χορεύανε σαρανταεννιά άτομα, τα οποία και πολτοποιήσε.

Τότε ο θείος Οδυσσεάς έτρεξε στο νεκροταφείο, επεστράτευσε τους νεκροθάφτες και πήγε στο καταφύγιο για να καθαρίσουνε τον χώρο και να θάψουν τον σάρκινο όγκο, που δεν έγινε δυνατόν να αναγνωριστεί από οποιαδήποτε σημάδι. Στις 28 Δεκεμβρίου ήλθε στο καταφύγιο και διηγείτο το κατόρθωμά του, κάνοντας την κυρία Πολυξένη, την μαμά και ακόμα μία κυρία να κάμουνε εμετό (ένα κομμάτι κεφαλιού επάνου στο περβάζι κοιτάζε με το ανοιχτό του μάτι και καμιανού το χέρι δεν τολμούσε να το πάρει από εκεί...).

Οδυσσεά-Καρόλου Κλήμη, Πώς είδε ένα παιδί τον πόλεμο 1940-1944²¹, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1999, σελ. 30

20. Ανέκδοτο χειρόγραφο ημερολόγιο του Δεκανέα της 2ης Ίλης της II Ομάδας Αναγνωρίσεως Στέλιου Πατρίκιου, αντίγραφο του οποίου βρίσκεται στη βιβλιοθήκη της ΔΙΣ.

21. Προσωπική αφήγηση του συγγραφέα, ο οποίος κατά τη διάρκεια του πολέμου ήταν παιδί.

Ύψωμα Γκούρι Τοπίτ, 12 Φεβρουαρίου 1941

Ένα θέαμα! Θεέ μου! Τι θέαμα! Μια κόλαση. Έδώ όλα τα διαμερίσματα της κόλασης του Δάντη. Μια φρίκη! Ένα δράμα... Μια ανθρωποσφαγή. Χιλιάδες ρίχνονται από τα Ιταλικά χαρακώματα οι χειροβομβίδες. Βεγγαλικά φώτα ως τον ουρανό! Κρότος; Χιλιάδες θεοί βροντάν κι' αστράφτουν, αστράφτουν και βροντάν. Σκόρπια τα πτώματα, δεν έχουν μετρημό. Κι' ακόμα πέφτουν οι χειροβομβίδες στα μούτρα των φαντάρων μας. Καίγονται ρούχα, πρόσωπα, ανάβουν οι σάρκες. Νεκρός κι' ο Τριανταφύλλου Μάρκος. Ένα μικρό κύμα από δαύτους μπόρεσε να γυρίσει πίσω ζωντανό. Όταν ζύγωσα στον Παπακυριάκου τον βρήκα βουβό κι' αμίλητο, σωστός χασάπης ο χάρος.

Τάκη Γ. Σίσκου, Πολεμικές δόξεις - Αλβανική εκστρατεία, σελ. 93

Ύψωμα 1178, 14 Φεβρουαρίου 1941

Ο Τσούμπελης, ο ηρωικότερος νεκρός του Συντάγματος, ευρέθη με ξιφολόγχες στο λαιμό και μία σφαίρα στο στόμα. Οι Ιταλοί, επειδή δεν μπόρεσαν να τον πάρουν, τον εξετέλεσαν, αφού πήραν ό,τι είχε μαζί του (χαρτοφύλακα, πιστόλι του πατέρα του και το πορτοφόλι του).

Ιωάννη Αναστ. Βερνάρδου, Τρεμπεσίνα, σελ. 99-100

Όρος Μπέλες, 6 Απριλίου 1941

Κάποιο σκυρόδετο πολυβολείο, το λεγόμενο Π9, κράτησε ως τις 7.30' το βράδυ, μέχρις ότου τα 33.000 φυσίγγια και οι χειροβομβίδες του προσωπικού εξαντλήθηκαν. Όταν το πολυβολείο υπέκυψε ο Γερμανός αξιωματικός συνεχάρη τον επικεφαλής του πολυβολείου λοχία Δημήτρη Τντζο, αλλά έπειτα διέταξε και τον τουφέκισαν!

Δημητρίου Νικ. Χονδροκούκη²², Αιματηρό πολεμικό οδοιπορικό στη Βόρειο Ήπειρο και στη Μακεδονία, εκδόσεις «ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ», Αθήνα 1987, σελ. 131

Περιοχή οχυρού Ρούπελ, 8 Απριλίου 1941

Με το φως των προβολέων κάτι Ναζήδες κινούνται. Είναι νοσοκόμοι; Είναι περιπολίες ή ετοιμασία αιφνιδιασμού; Οι φαντάροι δεν το ξέρουν, κρατάν τα μάτια τους καρφωμένα σε διακόσια μέτρα γης μπροστά τους που χαράζονται καθαρά στο μυαλό τους με κάθε λακουβα και με κάθε αποκαϊδι. Οι νεκροί που σαπίζουν σ' αυτή την περιοχή, τους είναι γνώριμοι. Κανείς δε φροντίζει να τους θάψη. Πού και πού καμμιά οβίδα διαλέγει έναν, του ανοίγει μονοκοπανιά το λάκκο του και τον χώνει μέσα. Οι φαντάροι παρακολουθούν πιστά κάτι τέτοιες αλλαγές της τοπογραφίας, ώστε μόλις πατήση τα χρώματά τους ξένος στρατιώτης, ως είναι και τραυματιοφορέας, τον καταλαβαίνουν, τον ζώνουν με τις τουφεκίες τους και τον στέλνουν σύντομα κι' αυτόν στον Αγύριστο.

Κατά τις δέκα το βράδυ φωτίστηκε ο ουρανός από ζωνρή λάμψη που σκέπασε τ' αχνό σεληνόφωτο των προβολέων – το δασάκι κοντά στο Ρούπελ όπου κοιτόνταν οι πολλοί πληγωμένοι, καιγόταν. Οι τραυματίες που απόμειναν εκεί μέσα, έστω και με σπασμένη τη σπονδυλική τους στήλη, προσπαθούσαν να γλυτώσουν απ' τη φωτιά, κι' εβλεπες κουτσούς να σέρνονται με τους αγκώνες, λαβωμένους στην κοιλιά να περπατάν, βαρεία κτυπημένους να έρπουν σιγώτερα από τις φλόγες που τους προσπαίναν. Οι στριγγές φωνές τους καθώς καίονταν ζωντανοί ήταν ανήμερες κι' οι φαντάροι παρακολουθούσαν αυτόν το Τολγοθά με συμπόνια. Ύστερα φούντωσε η πυρκαϊά, τους αγκάλιασε όλους και βρώμισε ο τόπος καμμένα πανιά και ψημένο κρέας, δυσωδία που έφερε στο στρατό αναγούλα.

Ρούπελ - Η αθάνατη εποποιία των οχυρών μας, σελ. 32-33

Περιοχή οχυρού Καρατάς, 10 Απριλίου 1941

Όταν κατεβήκαν στο πεδίο της σφαγής, είδαν τους άταφους Γερμανούς, ακόμα στη στάση που τους είχε βρη ο θάνατος, φρικτά ακρωτηριασμένους: πόδια κομμένα, κεφάλια ανοιγμένα στα δυο, πτώματα εδώ πολτοποιημένα από ολόσωμη οβίδα που τα παραμόρφωσε, κι' εκεί στρατιώτες, που κάποιο θρασύμα, κοφτερό σα λεπίδι, τους είχε θανατώσει χωρίς να τους βλάψη, νεαρά παιδιά με τα πρόσωπά τους ακόμα

22. Υπίαρχος του Μηχανοκίνητου Συντάγματος Ιππικού.

ροδοκόκκινα και γαλήνια. Ούτε σπιθαμή στο γύρω χώμα δεν ήταν άβαφη από αίματα. Καμιά ανθρώπινη ψυχή δεν θάμενε ασυγκίνητη βλέποντας τέτοιο σπασίμο θάμα.

Ρούπελ - Η αθάνατη εποποιία των οχυρών μας, Αθήνα 1943, σελ. 40-41

Ιωάννινα, Πάσχα, 20 Απριλίου 1941

Το μεσημέρι, περί την μίαν και ημίσειαν ώραν, ενώ αι αδελφαί των θαλάμων περιποιούνται τα ταλαιπωρημένα παλληκάρια, ενώ τα χειρουργεία της Παιδαγωγικής Ακαδημίας, του Β' Στρατιωτικού Νοσοκομείου της πόλεως, ελειτούργουν ακατάσταστα ημέραν και νύκτα, και οι τραυματιοφορείς μετέφερον εν σπουδή τους τραυματίας και ασθενείς εις τα ασθενοφόρα αυτοκίνητα ίνα διακομίζωνται εις τα νοσοκομεία των μετόπισθεν, λόγω της επικείμενης από στιγμής εις στιγμήν, και αναποφεύκτου, εισβολής του εχθρού, φοινικόν γερμανικόν αεροπλάνον έρριξε πέντε βόμβας επάνω εις την σκεπήν της Παιδαγωγικής Ακαδημίας όπου ήτο απλωμένος, μεγάλος και προστατευτικός, με το φωτεινό κόκκινο χρώμα του επί λευκής γης, ο Ερυθρός Σταυρός, το παγκόσμιον αυτό σύμβολον της αγάπης και της αλληλεγγύης.

Μία μόνον εκ των πέντε βομβών εξερράγη, ήτις, διαπεράσασα δύο ορόφους χωρίς να θίξη κανένα, ευτυχώς, -ήσαν θάλαμοι πλήρεις τραυματιών- επέλεσε, θανατηφόρος, εις το τελευταίον κάτω πάτωμα, εις την θέσιν όπου πέντε αδερφές ετοιμάζαν γάζες, πανιά και συνδόνια στα γρήγορα, διά να τοποθετηθούν εις τον κλίβανον και αποστειρωθούν ως τάχιστα, προς επείγουσαν χρήσιν, καθ' ότι οι τραυματῖαι κατέφθαναν από το μέτωπον αθρόοι και ελεεινοί.

Ένα χαλλ, ένας προθάλαμος, ήτο ο τόπος του κακουργήματος εις το τμήμα των χειρουργείων. Ήσαν εκεί τραυματιοφορείς στρατιώται, ιατροί, εν οἷς και ο Διευθυντής του Νοσοκομείου Μαρκάκης. Αυτός και οι πλείστοι, αν όχι όλοι, εύρον τον θάνατον, ακαριαίον ευτυχώς οι περισσότεροι. Μία αδελφή εθελοντής, η Ελένη Μητροπούλου, ήτις ανεπαύετο μετά την ολονύκτια υπηρεσίαν της σε ένα δωμάτιον παραπλήσιον του προθαλάμου, και η επίσης εθελοντής Λουκία Κυριακού, δεν υπήρξαν τυχερότεραι. Και ο ιατρός Κοντιάδης εφονεύθη ενώ εχειρουρούσε βοηθούμενος υπό της Κυριακού. Ο εγχειριζόμενος τραυματίας έμεινε ανέπαφος επί της χειρουργικής κλίνης. Τούτο οφείλεται εις αίτια που μόνον επιστήμονες ειδικοί δύνανται να εξηγήσουν. [...] Το πλείστον των ευρισκόμενων εις τον τόπον του δυστυχήματος εμπολιοποιήθη ή έγινε καπνός, αέρας και εχάθη, όπως μία διαταλόγος εκ των πέντε αδελφών, της οποίας δεν ανευρέθη παρά το άσπρο γιακαδάκι, μόνον τεκμήριον, μόνον ίχνος της προ μιας στιγμής πλήρους ζωής και δραστηριότητος υπάρξεώς της. Το πλείστον εμπολιοποιήθη. Ένας σπασίμος κόκκινος υγρός πολτός χύθηκε στο δάπεδον.

Μίνας Τσάλλη, Αναμνήσεις. Εθελονταί αδελφαί νοσοκόμοι κατά τον πόλεμον του 1940, σελ. 28-29

Ιωάννινα, 20 Απριλίου 1941

Το ξαφνικό ηύρε τους ιατρούς χειρουργούντας, τις αδελφές εμπρός στο τραπέζακι με τα εργαλεία, τους τραυματίας ναρκωμένους, και εκείνες τις καημένες που εδίπλωναν τις γάζες... Κρότος φοβερός τραντάζει το οικοδόμημα. Τα φώτα σβήνουν. Τα τζάκια σπάζουν, σκεύη και εργαλεία πέφτουν στα κεφάλια των εργαζομένων, ένας φοβερός καπνός, μία πηκτική, μαύρη σκόνη πνίγει ασφυκτικά, ένας δυνατός άνεμος, ακατανίκητη πίεσις μας στράχνει προς τον τοίχον. Κάνομε να φύγωμε. Ή πόρτα μάς κτυπά, σπρωγμένη από άορατη δύναμι. Άλλως τε πού να πάμε; Οι άνθρωποι όλοι, παγιδευμένοι στο σκοτάδι, σε μια κόλασι ανυπόφορη, πέφτουν στην αγκαλιά ο ένας του άλλου. Μέσα στους πολλούς είναι και ο χειρουργός Αλέξανδρος Μάνος. Ευτυχώς, με όσους εσώθησαν, εσώθη και αυτός. "Θεέ μου....." ακούονται ικετευτικά φωναί. Αλλά ο Θεός δεν θέλει να ακούση. Η θυσία πρέπει να συντελεσθή. Η δοκιμασία να γίνει αισθητή. Το ποτήριον να πιωθή μέχρι τρυγός. Στον καταχθόνιον κρότον σιγή νεκρική επακολουθεί. Φοβίζει περισσότερο από τον θόρυβο. Δεν ανασπνέομεν. Περιμένομε. Μια φωνή σπαρακτική ακούεται...

Μίνας Τσάλλη, Αναμνήσεις. Εθελονταί αδελφαί νοσοκόμοι κατά τον πόλεμον του 1940, σελ. 44

Ιωάννινα, 20 Απριλίου 1941

Η ιστορία επαναλαμβάνεται και οι ηρωισμοί της. Ολίγες ημέρες αργότερα, την 20ήν Απριλίου, ανήμερα του Πάσχα, κατά τις 2 μετά το μεσημέρι, ο γιατρός, συντετριμμένος, έφαρχνε να ξεδιαλύνη, μέσα από τα λείψανα του αγρίου βομβαρδισμού του νοσοκομείου, κάτι από τη γυναίκα του, διευθύνουσα εθελοντή νοσοκόμα. Ηύρε το ένα της πόδι. Και από την Μητέρα της αδερφής, εθελοντήν οικονόμου, δεν διεσώθη παρά το λευκό γιακαδάκι της στολής. Εκείνο εκηδέυθη την επαύριον. Ο,τι άλλο έγινε καπνός.

Μίνας Τσάλλη, Αναμνήσεις. Εθελονταί αδελφαί νοσοκόμοι κατά τον πόλεμον του 1940, σελ. 47-48

Εικόνα 29. Μεταφορά εφοδίων μέσω χιονισμένων διαβάσεων

Εικόνα 30. Πανηγυρισμοί πολιτών για την πρόελαση του Ελληνικού Στρατού στο Βορειοηπειρωτικό Μέτωπο

Όρος Καλλίδρομο, επιστροφή στην Αθήνα, 2 Μαΐου 1941

Μια φοβερή βρώμα, χτυπά ξαφνικά στη μύτη μου. Όσο ανεβαίνω, τόσο η βρώμα δυναμώνει. Το πτώμα ενός Αυστραλού στρατιώτη που συναντώ στην άκρη του μονοπατιού, μου εξηγεί ποια είναι η πηγή της φριχτής αυτής βρώμας. Ο Αυστραλός, βρίσκεται πεσμένος μπρούμυτα στη γη και τα χέρια του απλώνονται προς τα μπρος, λες κι' ο σκοτωμένος θέλει να καλυμτήσει. Το πρόσωπό του είναι σχεδόν σάπιο κι' άπειρες μνίγες, μυρμήγκια και σκουλήκια περιφέρονται δραστήρια στις λυωμένες σάρκες του. Κάποιος θα θέλησε να τον σκεπάσει με χώμα, μα φαίνεται πως εγκατάλειψε γρήγορα τη δουλιά αυτή, γιατί μοναχά οι πλάτες και η μέση του Αυστραλού είναι σκεπασμένες. Τα πόδια του είναι ενωμένα κι' οι μάλλινες σπορ κάλτσες που φορεί, είναι γεμάτες σκόνη και πηχτά αίματα. Πιο κει, σε απόσταση ενός μέτρου, βρίσκεται το καπέλλο του, ένα μεγάλο Αυστραλέζικο καπέλλο...

Νίκου Καραντώνη, Πόλεμος. Το ημερολόγιο ενός ανθυπολοχαγού, σελ. 130

ΑΠΩΛΕΙΕΣ

Μέτωπο Ηπείρου, Νοέμβριος 1940

Κατά τις συγκρούσεις των πρώτων ημερών του πολέμου, οι μάχες ήταν εξαιρετικά σκληρές και αιματηρές και από τις δύο πλευρές. Υπήρξαν πολλές περιπτώσεις που, για την κατάληψη ενός υψώματος, έγιναν λοχιομαχίες. Κατά τους αγώνες αυτούς, σώμα με σώμα, ένας στρατιώτης μας, ελόγησε ένα Ιταλό, το ίδιο και ο Ιταλός τον οπλίτη μας. Έτσι έπεσαν μαζί στο έδαφος καρφωμένοι με τις λόγχες τους. Μπορεί να ήταν εχθροί στην ζωή, όμως τώρα τους ένωνε ο θάνατος.

Αλέξανδρου Λαγκαδά, Αλβανία 1940-1941, σελ. 43

Ύψωμα 1548 (Μόροβα), 28 Νοεμβρίου 1940

– «Κύριε λοχαγέ, γιατί δε λειτουργεί το πολυβόλο;

Έβαζε τα χέρια στ' αυτιά του και μ' έκαμνε νεύμα πως δεν ακούει. Δαιμονισμένος ο κρότος, η βουή, κόλαση, σωστή κόλαση. Τι είχε γίνει; Ύστερα από σφυροκόπημα γερό που τους χάρισε ο δεκανέας Καραδήμος, τον ανακαλύφανε. Μια ριπή εχθρικού πολυβόλου και τον ξαπλώνει κάτω νεκρόν. Δε χάνει καιρό ο γεμιστής Κλεισάρης Θεόδωρος από το Ελεύθερον Τρεβενών, τον παραμερίζει και κάθεται σκοπευτής ο ίδιος. Θερίζει μερικούς.

Δεύτερη ριπή, νεκρός κι' αυτός. Άλλος προμηθευτής ο Μέτσιος Δημήτριος από τη Γαλατινή αγκαλιάζει το πολυβόλο. Τρίτη ριπή, σοβαρά τραυματίας. Πέρασε από το στήθος του η εχτρική σφαίρα. Να γιατί σταμάτησε το πολυβόλο... Ο ίσκιος του θανάτου ξαπλώθηκε στο μέρος εκείνο.

Τάκη Γ. Σίσκου, Πολεμικές δόξες - Αλβανική εκστρατεία, σελ. 44

Κοντά στο ύψωμα 1220 (ανατολικά της Κλεισούρας), 11 Δεκεμβρίου 1940

Ο Βασίλης μου διηγήθηκε πως σκοτώθηκε ο αγαπητός μας φίλος και συμμαθητής Αργύρης Ζιώγας ο οποίος τραυματισμένος βαρειά στο κεφάλι, δεν δέχθηκε να μεταφερθή στο πρόχειρο χειρουργείο, παραμείνοντας όλη την νύχτα στη σκηνή του κοντά στους στρατιώτες του, γύρω από μια φωτιά η οποία κατά κακή τύχη, επέσυρε τα εχθρικά πυρά με αποτέλεσμα ένα βλήμα όλμου να πέση πλησίον της σκηνής του και να διαμελισθή μαζί με άλλους στρατιώτες του. Τον συνήτησα πριν από τον ηρωικό του θάνατο στο ύψωμα Οζιά, [...] Προπορευέτο των οπλιτών του σε αρκετή απόσταση φορτωμένος το πολυβόλο της διμοιρίας στην πλάτη του, για να ξεκουράση τον στρατιώτη σκοπευτή. Ένα ελάχιστο δείγμα ψυχικού συνδέσμου και αλληλεγγύης μεταξύ διοικούντων και διοικουμένων κατά την διάρκεια αυτού του πολέμου.

Κ. ΑΘ. Τσιτσιλώνη²³, Στιγμιότυπα εθνικής εξάρσεως και μεγαλείου από τον πόλεμο 1940-41 στη Β. Ήπειρο, Αθήνα 1991, σελ. 33-34

Όρος Τομόρι, Ιανουάριος 1941

Κοντά μου ήταν ένας νεκρός συνάδερφός μου και το άλογό του. Τραγική εικόνα. Ψάχνοντάς τον, με άλλους συναδέρφους, για να βρούμε την ταυτότητά του, πήραμε ένα γράμμα από τις τσέπες του, που

23. Ανθυπολοχαγός του Ι Τάγματος του 52ου Συντάγματος Πεζικού.

επρόκειτο να στείλει στο σπίτι του. Το πήρα και το έδωσα, αργότερα, στον ταχυδρόμο μας. Δεν ξέρω αν έπραξα σωστά. Πού να ήξερε η άτυχη μάνα του νέου αυτού πως το γράμμα του παιδιού της εστάλη όταν αυτό ήταν νεκρό. Τον θάψαμε σε λίγο μαζί με άλλους νεκρούς μας, θύματα του αεροπορικού βομβαρδισμού, για να μην τους φάνε την νύκτα οι λύκοι. Αργότερα έσκαψε ο στρατός μας κοινό τάφο.

Αλέξανδρου Λαγκαδά, Αλβανία 1940-1941, σελ. 59

Θεσσαλονίκη, χειμώνας 1940-1941. Από τις αναμνήσεις της αδελφής νοσοκόμας Κενεκεζοπούλου
...Κάποιο βράδυ ήμουν νυκτερινή. Άγρια φυσούσε ο Μοράβας. Την ώρα που γύριζα στους θαλάμους ακούω κάποιον ν' αναστενάζει και να με καλή με φωνή σιγανή, υπόκωφη, σαν να ερχόταν από κάποιο άλλον κόσμο:

«Αδερφή, έλα κοντά μου. Απόψε εσύ είσαι η μάνα μου, η γυναίκα μου, η αδερφή μου. Εσύ είσαι όλα για μένα. Μείνε λίγο μαζί μου».

Έμεινα. Του μίλησα γλυκά, με πόνο του έδωσα κουράγιο. Την άλλη μέρα δεν τον βρήκα στο κρεβάτι.
Μίνας Τσάλλη, Αναμνήσεις. Εθελονταί αδελφαί νοσοκόμοι κατά τον πόλεμον του 1940, σελ. 16

Ιωάννινα, χειμώνας 1940-1941

Στα μισά της νύχτας ο λαβωμένος πολεμιστής αθόρυβα, ταπεινά, παραδίδει το πνεύμα. Ο στρατιώτης φέρνει ένα σινδόνι κι' έναν άλλο στρατιώτη από τον άλλο θάλαμο. Πρωτού πάρουν είδηση τα πλαϊνά κρεβάτια, ο Πίχας αδειάζει τη γωνιά γι' άλλον. Για έναν από κείνους που τώρα μόλις έφερε από πάνω από το Μέτωπο το ασθενοφόρο κάτω στην αυλή.

Μίνας Τσάλλη, Αναμνήσεις. Εθελονταί αδελφαί νοσοκόμοι κατά τον πόλεμον του 1940, σελ. 17

Ύψωμα Μάλι Σπατ, 11 Μαρτίου 1941

Το τι επακολούθησε είναι ανώτερο πάσης περιγραφής. Κλαυθμός και οδυρμός, ιδιαίτερα εκείνων, που είχαν τραυματιστεί θανάσιμα, αλλά ζούσαν ακόμη. Ο ένας δε απ' αυτούς ξέσπασε σε τέτοια συγκινητικά μοιρολόγια, που και οι πέτρες ακόμα δάκρυσαν κατά το δη λεγόμενον. Έπαιρνε η χαράδρα που ήταν κοντά μας τη φωνή του, την τριγύριζε στα βράχια της και την επέστρεφε σαν απήχο πιο οδυνηρή, πιο πένθιμη και πιο λυπητερή... Μα η φωνή αυτή σιγά-σιγά αδυνατίζε και εντός ολίγου έπαυσε για πάντα να ακούγεται.

Στεφάνου Ι. Κολλίντζα, Τότε ... στα βουνά της Βορείου Ηπείρου (1940-41), σελ. 57-58

Χαράδρα Πρόι Μαθ, 12 Μαρτίου 1941

Η χαράδρα, Πρόι - Μπαθ και Βέλλες, προ των υφωμάτων 731, 717, 709 και 710, είχε γίνει πραγματικό νεκροταφείο, ονομασθείσα από τους ιταλούς, «χαράδρα του θανάτου». Τόσος μεγάλος ήταν ο σωρός των νεκρών στο σημείο αυτό, ώστε οι ιταλοί αναγκάστηκαν να ζητήσουν ανακωχή των εχθροπραξιών, προκειμένου να προβούν στη ταφή των νεκρών των. Και τούτο διότι, το μακάβριο αυτό θέαμα επιδρούσε αρνητικά στο ηθικό, των κατά διαδοχικά κύματα επιτιθεμένων τμημάτων, τα οποία υποχρεούντο να περάσουν πάνω από τον σωρό των πτωμάτων, προκειμένου να αχθούν στους έμπροσθεν αντικειμενικούς σκοπούς.

Κ. Αθ. Τσιτσιλώνη, Στιγμιότυπα εθνικής εξάρσεως και μεγαλείου από τον πόλεμο 1940-41 στη Β. Ήπειρο, σελ. 54-55

Ύψωμα 731, 12 Μαρτίου 1941

Κι' έτσι οι κατάσκοποι πολεμισταί ξαναρχίζουν να φτιάχνουν ορύγματα και να βγάζουν μαζί με τα σκαμμένα χώματα τα διαμελισμένα κορμιά των συντρόφων τους που τα λιάνισαν οι εχθρικές οβίδες. Μα ο φοβερός πόνος που τους σφίγγει την καρδιά μ' αυτό το θέαμα, δεν τους εμποδίζει να εξακολουθήσουν το επίτιμο έργο τους, αλλά τους δίνει θάρρος, δύναμη και τους ανάβει τον πόθο να εκδικηθούν το χαμό των φίλων τους.

Γεωργίου Α. Κίτσου, Εαρινή ιταλική επίθεση 731, σελ. 137

Ύψωμα 731, 13 Μαρτίου 1941

Ήρchiσεν η τραγωδία. Οι τραυματίαί εξήτουν ιατρόν και νοσοκόμον, Επέδεσα τα τραύματα των πλησίον μου και ο λοχίας πολυβόλων επέδεσε τους λοιπούς. Εις τον στρατιώτην Χομόνδολην που είχε πολλά τραύματα εις τους γλωτούς του συνέστησα να καθίση με την έδραν επί του πυθμένος του χαρακώματος, ίνα αποφύγη την αιμορραγίαν.

Ένας βαρέως τραυματίας μου έλεγε «κύριε επιλοχία να γράψης στην μάννα μου ότι πέθανα πολεμώντας για την Πατρίδα» ένας άλλος έλεγε «εγώ αφήνω γυναίκα και παιδί» και πολλά άλλα ελέγοντο παρ' αυτών.

Αι σπαρακτικοί εκκλήσεις των τραυματιών διά βοήθειαν μας ελύγισαν ψυχικώς. Μαζί με τον λοχία τους δίδαμε θάρρος. Ξίμεθα απομεμονωμένοι. Ο Ιατρός ήτο εις την έδραν του σταθμού διοικήσεως του Τάγματος και ο Νοσοκόμος του λόχου εις το σκέπαστρον του λόχου. Κάθε κίνησις προς τα οπίσω διά την μεταφοράν των δυναμένων να βαδίσουν τραυματιών ήτο αδύνατος διότι ο χώρος της κορυφής εθεριζετο διά πολυβόλων.

Θεόδωρου Ζ. Ζήκου, Η τιτανομαχία του 731 υψώματος, σελ. 33

Περιοχή Τεπελενίου, 16 Μαρτίου 1941

Γύρω στο μεσημέρι, κατόπιν ισχυρού βομβαρδισμού, ένας δικός μας στρατιώτης, άλλης διμοιρίας ψηλότερα από μας, βρέθηκε τραυματισμένος πολύ σοβαρά μέσα στη χαράδρα, που χώριζε τα δύο αντερισμάτια των αντιπάλων και φώναζε απελπισμένα: «Αδέλφια, Έλληνες, ελάτε πάρτε με». Κάθε απόπειρα όμως καθόδου στη χαράδρα για βοήθεια, εσήμαινε βέβαιο θάνατο. Συνεπώς, η παροχή βοήθειας ήταν τελείως αδύνατη. Σιγά-σιγά η φωνή προς επίκληση βοήθειας του τραυματία αδυνάτιζε, ώσπου σταμάτησε τελείως... Τι θέαμα θλιβερό και άκουσμα φρικτό ο συνάδελφός σου να ψυχοραγεί και να μη είσαι σε θέση να του προσφέρει βοήθεια.

Στεφάνου Ι. Κολλιντζα, Τότε ... στα βουνά της Βορείου Ηπείρου (1940-41), σελ. 62-63

Πεσάνη, 17 Μαρτίου 1941

Εσηκωθήκαμε κατά τις 8 το πρωί. Αποφασίσαμε 4 στρατιώται με επικαφαλής τον Λοχία Θεόδωρου να πάμε να θάψουμε έναν Έλληνα στρατιώτην, ο οποίος θα ήτο νεκρός από τις 15 ή 20-2-41. Ως φαίνεται ο μακαρίτης θα είχε τραυματισθή και επήγε σε ένα μισοκατεστραμμένο σπιτάκι, προ της Πέστανης, να κοιμηθή, πλην όμως δεν άντεξε και την νύκτα επέθανε.

Επήγαμε εγώ, ο Νικ. Στρατηγός, ο Φώτιος Κουτσούλης και ο Γιαννακούρης με δύο [δυο] και δύο σκαπάνες. Ήτο μισοσκελασμένος, το στόμα του ανοικτό, τα μάτια του κατεστραμμένα και αρχίναγαν να σχηματίζονται δύο τρύπες. Κάποιος Χριστιανός του είχε σταυρώσει τα χέρια, και του είχε βάλλει ένα μικρό εικόνισμα και την Αγίαν Επιστολήν. Δεξιά του ο νεκρός είχε την καραβάνα του, το κοντάλι του, όπλα κ.λπ. Ανοίξαμε ένα κανονικόν τάφον και επήγαμε να τον μεταφέρομεν. Εμύριζε απελπιστικά και αναγκασθήκαμε να βάλωμε μπαμπάκι στην μύτη και μαντήλι στο στόμα. Απλώσαμε μια κουβέρτα κάτω και τον συκώσαμε και τον εβάλαμε μέσα. Η βαρειά οσμή μάς επροκαλούσε το έμμετο. Τα άγρια χαρακτηριστικά του προσώπου του μας ανατριχίασαν. Τον σκεπάσαμε με μια καταματωμένην κουβέρτα και τον μεταφέραμε 4 στο τάφον. Τον βάλουμε μέσα, ερρίξαμε από μια χούφτα χώμα και ευχηθήκαμε ο Θεός να αναπαύση την ψυχή του. Ενώ δε εγώ και ο Νίκος ερρίχναμε χώμα με τα [δυο], ο Γιαννακούρης έφελνε λίγα αποσπάσματα από την νεκρόσιμον φαλιμωδιάν. Τον κάναμε καλό μνήμα. Ένας σταυρός με τετραδάκια μικρά και λευκά ωμόρησαν το μνήμα. Εκάναμε και ένα Σταυρό από δύο κλαδιά χονδρά, εγώ δε έκοψα και λίγα ανθισμένα κλαριά και τα έβαλα κοντά στο Σταυρό. Ο Γιαννακούρης σε ένα χαρτόνι από τοιγάρα έγραφε «Άγνωστος στρατιώτης πεσών στα στενά της Κλεισούρας» «Ηρωικέ συνάδελφε κοιμήσου τον αιώνιον ύπνον». Όλοι μας εφύγαμε υπερήφανοι και ευχαριστημένοι, διότι εκάναμεν μίαν πράξην ιεράν και με απώλυτον θρησκευτικήν ευλάβειαν. Το μόνον που μας ελύπησε είναι που δεν καταρθώσαμεν να μάθωμε τίποτε διά το όνομά του και την οικογένειάν του και γι' αυτό του ονομάσαμεν «Ο άγνωστος Στρατιώτης της Πέστανης».

Αγγελικής Καραπάνου-Παλόγλου (επιμ.), Πυροβολητής Πεζικού Βλάσης Καρατζίκας²⁴. Ημερολόγιον Εκστρατείας: Νοέμ. 1940 - Απρ. 1941, Ερμής, Αθήνα 2007, σελ. 112-113

Ύψωμα Τσιάνο, 19 Μαρτίου 1941

Τις πρωινές ώρες ο στρατιώτης ετοιμαζόταν για να φύγει και με την φροντίδα της ετοιμασίας του προχώρησε λίγο προς το άνοιγμα της ραγυμής, οπότε ένας όλμος πέφτει από το άνοιγμα της ραγυμής, χωρίς να σκάσει και τον σκοτώνει. Εάν έσκαγε ο όλμος οι απώλειες θα ήσαν τρομακτικές. Το σκοτωμό του

24. Πυροβολητής, ο οποίος υπηρέτησε σε Ουλαμό Πυροβολικού που υποστήριζε το 34ο Σύνταγμα Πεζικού της II Μεραρχίας και από τα τέλη Μαρτίου το 11ο Σύνταγμα Πεζικού.

στρατιώτη αυτού τον θρήνησε όλος ο λόχος. Δεν ήταν μόνον ο σκοτωμός που προκάλεσε τόση θλίψη, διότι αν συνέβαινε στο πεδίο της μάχης θα πέραγε απαρατήρητος, όπως έγινε με τόσους άλλους σκοτωμούς, αλλά ο τρόπος με τον όποιον έγινε..

Στεφάνου Ι. Κολλιντζα, Τότε ... στα βουνά της Βορείου Ηπείρου (1940-41), σελ. 65

Ύψωμα Μνήμα της Γριάς, Μάρτιος 1941

Μίαν των ημερών του Μαρτίου ευρισκόμενος εις την φοβερωτάτην τοποθεσίαν του Μνήματος της Γριάς, βλέπω αριστερά και περί τα 200-300 μ. από την σκηνήν μου έναν ξαπλωμένον στρατιώτην επάνω εις το πολύ χιόνι. Όταν επήγα εκεί είδα να κείται νεκρός ένας στρατιώτης μας φρονευθείς κατά την μάχην της 11ης Φεβρουαρίου, την οποία περιέγραφα ανωτέρω. Ήτο άταφος περί τας 40 ημέρας. Είχε καταμαυρίσει από την πολυκαιρίαν. Το όπλο του ήτο κατεστραμένον από την εχθρικήν οβίδα, η οποία τον εκτόπησεν εις την μέσην. Μέλος του προσώπου του αριστερά του στόματος δεν υπήρχεν καθ' όσον το είχαν αφαιρέσει τα όρνια.

Είχαν γίνει οι εκεί άταφοι νεκροί μας βορά των μαύρων πουλιών, που ίπτανται επάνω τους. Ευρήκαμεν εις την τόπην του στρατιώτου εκείνου μεταξύ των διαπιστευτηριών του και ένα χαρτάκι το οποίον έγραφε: «Προσέξτε! Το γραφόμενον του χαρτιού εκείνου ήτο η προνόησις του θανάτου του.

«Αν ήξερεις Μανούλα μου σε πιο βουνό θα αράξω, τα ρούχα μου Μανούλα μου θα μέστελνες να αλλάξω».

Αχιλλέα Αθαν. Γκούμα, Το ματωμένο ημερολόγιο, σελ. 31

Ύψωμα 731, Μάρτιος 1941

Υποχρεομένοι διά τους συμπολεμιστές μας, κατά τας νυκτερινάς ώρας εξευρίσκαμε καταλλήλους κρατήρας εκρήξεως βλημάτων πυροβολικού, διευθετούσαμε καταλλήλως τον χώρον έυθα και εγένετο η ταφή αυτών. Εκ του βομβαρδισμού τινά σώματα των ανωτέρω εξεθάπτοντο και πάλιν τους ενταφιάζαμε. Γενικώς όλοι οι ηρωικοί νεκροί του 731 υψώματος ετάφησαν υπό γην ελαφράν. Δεν ήτο δύσκολος η φόρτωσις αυτών κατά την νύκτα εις τους ημίονους και η μεταφορά εις χάνι Μπαλαμπάν και εκείθεν διά τών επιστρεφομένων αυτοκινήτων εις την μητέρα των Ελλάδα δια να τύχουν κανονικής Ταφής.

Θεόδωρου Ζ. Ζήκου, Η τιτανομαχία του 731 υψώματος, σελ. 67

Ύψωμα Μνήμα της Γριάς, αρχές Απριλίου 1941

Έβλεπε κανένας καθ' ομάδες να κατέρχονται οι παγωμένοι στρατιώται μας και κατόπιν να πληροφορούμεθα, ότι τους αφήρεσαν τα πόδια και χέρια. Αν και πληροφορούντο οι εναπομείναντες στρατιώτες, ότι των συναδέλφων των, που ευρίσκοντο προ ολίγων ημερών εις τον λόχο των, αφηρέθησαν τα άκρα του σώματος των, εν τούτοις τίποτε δεν τους φόβιζε. Διέβλεπε κανείς εις το πρόσωπόν των την απόφασιν του θανάτου. Δεν θα ξεχάσω όμως τα κρα-κρα των κορακιών, τα οποία εφέροντο εκεί επάνω από τα πτώματα των ηρωικώς πεσόντων μας και επάνω από τους Ιταλούς.

Αχιλλέα Αθαν. Γκούμα, Το ματωμένο ημερολόγιο, σελ. 33

Οχυρό Κελκαγιά, 7 Απριλίου 1941

Όταν τ' οξυγόνο έλειψε ακόμα περισσότερο, σβήνουν οι λάμπες του πετρελαίου ολότελα. Ο φρουράρχος, που ως μόνος ζωντανός αξιωματικός του οχυρού δε θέλησε να φορέση μάσκα για να μπορή να μιλάη και να ευθαρρήνη τους οπλίτες του, λιποθυμά. Τότε ένας λοχίας βγάζει από τη τζέπη του ηλεκτρικό φανό και φωτίζει τη σκοτεινιά. Διακρίνει γύρω του σκιές ανθρώπων ησύχων που φαίνονται πρόθυμοι να μείνουν για πάντα σκιές και καταλαβαίνει πως μόλις προφταίνει ν' αντιδράση. Παιρνει το λοχαγό στην αγκαλιά του, τον πάγει ως μια μικρή πλαγινη πορτούλα, την ανοίγει τρία δάχτυλα με κίνδυνο να ορμήσουν οι Γερμανοί μέσα, κι' όταν βεβαιώνεται πως δεν τους αντελήφθηκε κανείς μαζεύει κει δα τα παιδιά της φρουράς για ν' αναπνεύσουν λίγο καθαρόν αέρα. Μα αργούν να συνέλθουν, δυσκολεύεται ο φρουράρχος ν' ανοίξη τα μάτια του, κι' ο λοχίας δεν κρατιέται, αρπάζει ένα σπλοπολυβόλο και λέει:

– «Εγώ θα βγω έξω».

Αυτό που ζητάει να κάνει είναι ο βέβαιος θάνατος, κι' όμως ούτ' ένας δε δοκιμάζει να τον σταματήσει, να του πη: «Τρελλέ, πού πας;» Τον αφήνουν να βυθ. Ακούν σε λίγο το κοκοράκι του να βάλει μια, δυο, πέντε ριπές ύστερα πολλές μαζί χειροβομβίδες να σκάζουν και βουβαίνεται το οπλοπολυβόλο. Πάει το παλληκάρι. . .

Ρούπελ - Η αθάνατη εποποιία των οχυρών μας, Αθήνα 1943, σελ. 17

Υποχώρηση από την Αλβανία, Απρίλιος 1941

Ένα ατόγευμα, ξεκινώντας για να συνεχίσουμε τις πορείες επιστροφής μας, πέρασα κοντά από ένα καθισμένο στρατιώτη μας που είχε στα χέρια του μια Ιταλική χειροβομβίδα και προσπαθούσε να την ανοίξει και να πάρει το κάλυμμά της, για να το κάνει τσιγαροθήκη.

Κροντοστάθηκα, από ένστικτο ίσως και του είπα πόσο επικίνδυνο είναι αυτό που έκανε.

Ούτε καν με πρόσεξε, έτσι αν και είχα προχωρήσει μόλις 100 μέτρα, άκουσα μια έκρηξη. Ήταν από την χειροβομβίδα που σκότωσε τον άτυχο συνάδελφο, τώρα, με το τέλος του πολέμου. Ήταν ένας άδικος θάνατος..

Αλέξανδρου Λαγκαδά, Αλβανία 1940-1941. Αναμνήσεις ενός πολεμιστού, σελ. 94-95

Υποχώρηση, πορεία στο όρος Καλλίδρομο, Απρίλιος 1941

Στους στενούς δρόμους του Καλλίδρομου, άρχισαν να κινούνται και άλλοι συνάδελφοί μου. Σε μια καμπή του δρόμου αυτού, ήταν ένας Αυστραλός νεκρός, μισοθαμένος. Στον πρόχειρο τάφο του, ήταν ένας σταυρός από δυο κλαδιά, όπου κρεμόταν το πηλίκιό του. Εξήχαν τα πόδια του άτυχου μαχητή, που ήλθε από τους αντίποδες, για ν' αγωνιστεί για την Ελλάδα κατά των Γερμανών και της βίας, που κυβερνούσε τότε τον κόσμο. Του πέταξα, όσο μπορούσα, με τις χούφτες χώμα για να τον σκεπάσω και προχώρησα.

Αλέξανδρου Λαγκαδά, Αλβανία 1940-1941. Αναμνήσεις ενός πολεμιστού, σελ. 109

Περιοχή Χανίων, 22 Μαΐου 1941

Από το βιβλίο του Τάκη Ακρίτα Φλογισμένοι Ουρανοί - Γερμανικά αλεξιπτώτα στην Κρήτη

Ο Ανθ/στής - Εύελπης ΙΙ Πιπέρης, σκοτώθηκε σε μια έφοδο μπροστά στις Φυλακές Αγυιάς. Ο τραγικός θάνατός του φέρνει πάντα δάκρυα στα μάτια σ' όσους τον πληροφορούνται. Σκέψου, να σώνεται σιγά-σιγά το είναι σου, ο εαυτός σου. Να νοιώθεις πως κυλά, πως φεύγει, πως χάνεται το πολύτιμο υγρό της ζωής σου, το αίμα σου που σε συντηρεί και με απελπισία να μη μπορείς ν' αντιδράσεις. Έτσι ακριβώς, μ' αυτό τον τραγικό τρόπο, πόσα παλικάρια χάθηκαν με την παντελή έλλειψη τραυματιοφορέων στη μάχη και γενικά με την έλλειψη κάθε νοσοκομειακής και ιατρικής περιθάλψεως!!... Ούτε καν πρώτες βοήθειες μπορούσε κανείς να προσφέρει σ' αυτούς τους δυστυχείς. Ήταν αδύνατο να κάνει κανείς τίποτε κάτω από τους σφοδρούς βομβαρδισμούς και πολυβολισμούς των αεροπλάνων που, σαν λυσσοσμένα, επί ώρες ξερνούσαν πάνω από τα κεφάλια μας, ανθρώπους, σίδερο και φωτιά!! Στο Ταλατά, αυτοί που θάψανε τον Πιπέρη μου είπαν το εξής συγκινητικό: Του βρήκαν, λέει, στα ξυλιασμένα χέρια του μια καρτούλα (ένα τόσο δα καρτ-βιζίτ), γραμμένο με ένα φιλό ξυλαράκι και με το αίμα του! (τι μακάβριο μελάνι!) το οποίο έγραφε: «Πεθαίνω από αιμορραγία!.. Πηγαίνετε στην οδό (τάδε στα Χανιά). Παρακαλέστε τους να στείλουνε τα πράγματά μου στο σπίτι... Και να τους πούνε ότι πέθανα για την Πατρίδα... Στην Κρήτη...»

Γεωργίου Π. Μπερδέκλη²⁵, Αναμνήσεις ενός ευέλπιδος (1940-1944), εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1995, σελ. 109

ΗΡΩΙΣΜΟΣ

Διάβαση ποταμού Ντεσνίτσα, 21 Ιανουαρίου 1941

Ή ώρα ήτο 1.30'. Η αυτοθυσία και ο ηρωισμός των ανδρών των λόχων του Ιου κλιμακίου είχαν ως αποτέλεσμα την διάβαση, του ποταμού με πρώτον τον Λοχίαν του βου Λόχου ΣΤΑΘΗΝ ΠΑΝ. Πρώτος ούτος διαβιάς τον ποταμόν και περιερχόμενος όρθιος την αντίπεραν όχθην (δεξιά), παρά τα καταγιαστικά πυρά του εχθρού, εννεθάρρυνε και εκάλει διά φωνασκιών τους άνδρας της ομάδας του, όπως τον μιμητώσι, [...]

Εμμ. Α. Κασιμάτη, Το κυνήγι του θανάτου (Σπι-Καμαράτε ύψ. 731)²⁶, Αθήνα 1954, σελ. 31-32

25. Αξιωματικός που στη Μάχη της Κρήτης συμμετείχε ως εύελπις.

26. Περιγραφή της μάχης του Σπι Καμαράτε, βασισμένη στο ημερολόγιο του συγγραφέα, ο οποίος συμμετείχε στις επιχειρήσεις με το III Τάγμα του 7ου Συντάγματος Πεζικού, καθώς και σε στοιχεία από επίσημες πηγές.

Ύψωμα Σπι Καμαράτε, 22 Ιανουαρίου 1941

Ο εχθρός, όπως πάντοτε, εκδηλώνων την λύσσα του διά την συμφοράν του αυτήν, ήρχισε να βάλη διά πυρών πυροβολικού το χωρίον ανασχετικώς.

Τα πρώτα εχθρικά βλήματα ήσαν εύστοχα. Ένα εξ αυτών ετραυμάτισε εις την κεφαλήν τον ηρωικόν λοχίαν ΤΣΙΜΠΛΑΚΟΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΝ (ομαδάρχην πολυβόλων). (Νυν Υπολοχαγόν).

Ο λοχίας αυτός έπασχεν εκ δυσεντερίας και ο ιατρός του Τάγματος του είχεν απαγορεύσει να μετακινηθή, μόλις όμως αντελήφθη την μάχην προσήλθεν αυθορμητώς και μετέσχε εις αυτήν.

Εμμ. Α. Κασσιμάτη, Το κυνήγι του θανάτου (Σπι-Καμαράτε ύψ. 731), σελ. 52-53

Ύψωμα Σπι Καμαράτε, 22 Ιανουαρίου 1941

Την στιγμήν εκείνην ο εχθρός ενεργεί αντεπιθεσιν διά δυνάμειω 50 περίπου ανδρών εκ του φουνταπού δένδρου προς το κέντρον σχεδόν των επιτιθεμένων. Άυτη επέτυχε την ελαφράν σύμπυξιν των προσβληθέντων, αλλ' ανετράπη ευκόλως βληθείσα αμέσως υπό των πτερύγων. Ο Διοικητής του Ταγ/τος, κρίνει εύθετον και κατάλληλον την στιγμήν διά να εξαπολύση την έφοδον. Διά της σάλπιγγος μεταδίδει όθεν την διαταγήν της εφόδου. Άρκετοί άνδρες εξορμούν θαρραλέως εφ' όλου του μετώπου εις αραϊάν διάταξιν, πλειστοι δε, με εφ' όπλου λόγχην, οι άνδρες του εχθρού θορυβηθέντες αρχίζουν να εγκυκαταλείπουν σποραδικώς κατ' αρχήν τας θέσεις των. Ο Τενναίος σαλπυκτής Δεκ. Κουτσάκας κατόπιν διαταγής του Ταγ/χου σαλπίζει το Βασιλικόν Θούριον «του Αιτού ο γυιος». Το τι επηκολούθησε είναι ανώτερον περιγραφής. Μόνου όσοι ηντύχησαν να ίδουν, το όραμα εκείνο θα τους μείνει αξέχαστο για πάντα. Το άκουσμα του θουρίου συνήρπασε τους επιτιθεμένους και εξωθει αυτούς με μεγαλυτέραν αποφασιστικότητα και νέαν ορμήν προς τας εχθρικάς θέσεις. Αντιθέτως επιφέρει όχι μόνον μεγαλυτέραν σύγχυσιν εις τους άνδρας του εχθρού, αλλά και πανικόν. Οι άνδρες αυτού κατά μάζας πλέον απορρίπτουσι τα όπλα διά να κατασταώσι ταχύτεροι και δίκην διωκομένης αγέλης τρέπονται και εγκλείνουνται εις τας οικίας του χωρίου και κυρίως καταλαμβάνουσι την υψηλωτέραν εκ τούτων ήτις ομοιάζει προς φρούριον.

Παν. Τσιγκουράκου²⁷, Η περιήφημος μάχη του Σπι-Καμαράτε, Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ, Φ. 708/Β/82, σελ. 17

Περιοχή υψώματος 731, 9 Μαρτίου 1941

Η κρίσιμη αυτή κατάσταση φαίνεται πραγματικώς πως οδηγεί τον αγώνα προς το τέρμα, μολονότι οι Έλληνες εξακολουθούν να μάχωνται σαν λιοντάρια, αποφασισμένοι να πεθάνουν στις θέσεις τους παρά να φύγουν. Μαζύ μάλιστα με τους γερούς πολεμάνε κι' όσοι λαβωμένοι μπορούν να κρατήσουν ακόμα στα χέρια τους το τουφέκι. Κι' είναι συγκινητική η απόφαση των παλληκαριών αυτών που δεν θέλουν να φύγουν στα χειρουργεία για να σωθούν, μα προτιμάνε ν' αγωνιστούν μαζύ με τους συντρόφους τους ως την ύστατη στιγμή. Είναι όλοι τους σκεπασμένοι με χώματα κι' αίματα κι' η άγρια ματιά τους προδίδει την απόφασι που έχουν πάρει:

«Δεν θα περάσουν!»

Γεωργίου Α. Κίτσου, Εαρινή ιταλική επίθεσις 731, σελ. 82

Ύψωμα 731, Μάρτιος 1941

Ήρωα και ψυχή του Τάγματος ήτο ο ίδιος ο διοικητής του τάγματος Λοχαγός Πεζικού Κουτριδής Παναγιώτης. Κατά την διάλυσιν των δύο ταγμάτων μελανοχιτώνων όρθιος εις ύψωμα Σπι-Καμαράτε διηύθυνε την μάχην. Άμα τη έγκαταστάσει του τάγματος εις 731 ύψωμα, καθημερινώς, περιήρχετο τα χαρακώματα, εψύχωνε τους άνδρας, επεσκέπτετο τους διοικητάς των λόχων και αναλάμβανε προσωπικήν γνώσιν των πραγμάτων. Εφρόντιζε συνεχώς διά την πλήρη διοικητικήν μέριμνα, πάντοτε ήρεμος, ουδέποτε εξεστόμισεν βαρείαν φράσιν κατά αξιωματικού ή οπλίτου και ουδέποτε υπελόγιζε κόπον ή κίνδυνον.

Μεγάλη τιμή ανήκει εις τους άνδρας Β. Κλιμακίων: σιτισιάς, επικεφαλής ημισηγών και ημισηγούς, οίτινες κατώρθωσαν να διασώσουν τα 2/3 των κτηνών. Καθ' όλην την νύκτα ευρίσκοντο εκ κινήσει ανεφοδιάζοντες το Τάγμα εις πυρομαχικά και τρόφιμα και εν συνεχεία εφοδιάζον τους άνδρας της πρώτης γραμμής. Ο

27. Έφεδρος ανθυπολοχαγός, επιτελής του ΙΙ Τάγματος του 7ου Συντάγματος Πεζικού.

δεκαεπτά Τούλας Γεώργιος, σκηνίτης Σαρακατσάνος, επικεφαλής των ημισητάδων του 9ου Λόχου, ατρόμητος, βαδίζων, εν μέσω βαλομένης ζώνης, έλεγε εις τους ημισητάδους προχωρήτε μη φοβάσθε τις βίδες (τας οβίδας).

Ομοίως μεγάλη υποχρέωσις ανήκει εις τους μάρτυρας της ζωής του τάγματος ίππους και ημιόνους, οίτινες μας εξυπηρέτησαν τα μέγιστα από την Μακεδονίαν εις το Μέτωπον και εκ του μετώπου εις Μάζια Ιωαννίνων, χώρον διαλύσεως του Τάγματος.

Θεόδωρου Ζ. Ζήκου, Η τιτανομαχία του 731 υψώματος, σελ. 71-72

Μέτωπο Τεπελενίου, Μάρτιος 1941

[...] οι Ιταλοί χρησιμοποίησαν και στο δικό μας μέτωπο (Τεπελενίου) άρματα μάχης. Είχαν παραταχθή κατ' αραϊά διαστήματα και εκινούντο επί της αμαξιτής οδού από Τεπελένι προς Αργυρόκαστρο. Βλέποντας να προχωρούν προς την κοιλάδα του Αώου ποταμού ευρέθημεν σε πολύ δύσκολο θέση, πώς να τα αντιμετωπίσωμε. Αντιαρματικά πυροβόλα δεν είχαμε, στα πολυβόλα μας ήταν άτρωτα, στο βαρύ πυροβολικό μας δεν εδίδετο ευχέρεια να τα κτυπήση, λόγω της θέσεως που εκινούντο, διότι οδεύοντας σε μια καμπύλη δεν μπορούσε να κατευθύνη τα πυρά του. Εκεί που διερωτώμεθα τι να κάνουμε, βλέποντας τ' άρματα όλο και να μας πλησιάζουν, ακούμε αίφνης στον αέρα κάμποσα σφυρίγματα και εν συνεχεία γύρω από τ' άρματα να σκάνε οβίδες. Τι συνέβη; Ο Κοροβέσης το πήρε χαμπάρι από το παρατηρητήριό του και αμέσως σκαρφάλωσε σ' ένα βράχο δυο πυροβόλα κι άρχισε να τα βάλλη, με τα πυρά των οποίων όχι μόνον τα καθήλωσε, αλλά και ηνάγκασε τους Ιταλούς, που τα συνώδευον, να τα εγκαταλείψουν και να φύγουν σε μια χαράδρα προς τις όχθες του Αώου ποταμού.

Κώστα Νικ. Μπαλτά²⁸, Αναμνήσεις ενός πολεμιστή. Πώς επολέμησαν οι Έλληνες στον ελληνοϊταλικό πόλεμο, Εταιρεία Ευρυστάνων Επιστημόνων, Αθήνα 1994, σελ. 175

Κις Μπουνάρ (όρος Μπέλες), 6 Απριλίου 1941

Την 8ην ώραν ο Υπολ/γός Μαρούδης Χρήστος αντιμετωπίζει δύναμιν εχθρικού Τάγματος. Πιεζόμενος εκ της σφοδράς ταύτης Γερμανικής προσβολής διατάσσεται παρά του Ταγματάρχου του, όπως συμπτυχθή εις την Γραμμήν Ανασχεσεως με τους εναπομεινάντας ολίγους άνδρας. Πριν όμως ο ανδρείος αυτός Αξιωματικός δυνηθή και εκτελέσει την Διαταγήν του Τάγματος, τραυματίζεται θανασίμως. Οι στρατιώται επ' ουδενί λόγω εγκαταλείπουν τον Λοχαγόν των παρ' όλων ότι ο εχθρός βάλλει σφοδρότατα αυτούς. Προσπαθούν να τον μεταφέρουν, αλλά κατά την μεταφοράν τραυματίζεται και πάλιν ο Υπολοχαγός Μαρούδης. Το δεύτερον όμως τούτο τραύμα είναι το τελειωτικόν. Είναι η χαρακτηριστική βολή που του έδωσε ο εχθρός. Αποθνήσκει ο υπέροχος αυτός ήρωας με το όνομα της ΕΛΛΑΔΟΣ εις τα χείλη, με το όνομα της γλυκειάς του ΠΑΤΡΙΔΟΣ, την οποίαν τόσο ηγάπησε και διά την οποίαν απέθανεν ανδρείως μαχόμενος εν μέσω των γενναίως επίσης πεσόντων στρατιωτών του.

Κωνσταντίνου Γιακουμή²⁹, Αι ελληνογερμανικά επιχειρήσεις - Μπέλες 1941, σελ. 42-43

Οχυρό Ιστίμπεη, 6 Απριλίου 1941

Τα κεφάλια των Γερμανών κινιόνταν σαν ένα κοπάδι παπιά που κάλυπταν όλη τη θάλασσα καθώς πετούσαν...

Συνέχιζαν να έρχονται κατά πάνω μας αργά και σταθερά. Τους αφήσαμε να πλησιάσουν, κι όταν έφτασαν στα τριακόσια μέτρα που ήταν το συρματοπλέγμα, αρχίσαμε πυρ. Οι Γερμανοί έπεφταν. Στρώμα ο τόπος. Αυτοί έρχονταν συνέχεια πέφτοντας πάνω στα συρματοπλέγματα που άρχισαν να τα κόβουν με φαλίδες. Έγινε μια μάντρα από πτώματα σε λίγη ώρα και αυτοί ενώ έβλεπαν τόσους σκοτωμένους, συνέχιζαν να έρχονται όρθιοι για να σπάσουν το ηθικό μας. Είχα μεθύσει από ηρωισμό... Δεν καταλάβαινα τίποτα. Συνεχιζοντας να βάζω πυρ, οι Γερμανοί έρχονταν κατά κύματα. Σε μια στιγμή φοβήθηκα. Ένωσα ότι ήμουν άνθρωπος. Φοβήθηκα ότι δεν θα τους προλάβαινα. Αλλά εάν το μάτι είναι δειλό, το χέρι είναι τολμηρό.

Γεωργίου Δ. Αγιαννιτόπουλου³⁰, Οχυρό Ιστίμπεη, Αθήνα 1995, σελ. 20-21

28. Έφεδρος ανθυπολοχαγός του 2/39 Συντάγματος Ευζώνων.

29. Ταγματάρχης, διοικητής του II Τάγματος του 70ού Συντάγματος Πεζικού (Υποτομέης Ροδοπόλεως).

30. Στρατιώτης του Λόχου Πολυβόλων του 12ου Συντάγματος Πεζικού.

Οχυρά ελληνοβουλγαρικής μεθορίου, 9 Απριλίου 1941

Ένας νοσοκόμος ανεβαίνει από το χειρουργείο και παρακαλεί το φρούραρχο να κατεβή κάτω. Εκεί οι τραυματίες τον ικετεύουν ν' αντισταθή όσο του απομένουν φυσέκια:

– «Κι' εμείς να σηκωθούμε, του λεν, να πολεμήσουμε ως την τελευταία μας πνοή».

Ο φρούραρχος για να τους ησυχάση, κρύβει την αλήθεια, τάχα πως ακόμα δεν αποφασίστηκε η παράδοση. Με τι κουράγιο να πη πως άγριο θα είναι σκλάβοι, αυτοί οι ασύγκριτοι λεβέντες που είχε δη του καθενός την παράτολμη παλληκαριά;

Καθώς φεύγει απ' το χειρουργείο τους ακούει να του φωνάζουν:

– «Τίναξε μας στον αέρα, μα μην παραδώσης τ' οχυρό. Είναι ντροπή!»

Ρούπελ - Η αθάνατη εποποιία των οχυρών μας, σελ. 37-38

ΙΔΑΝΙΚΑ - ΙΔΕΩΔΗ

Νίτσα, 3 Ιανουαρίου 1941

Η Ελληνική ψυχή, στο μεγαλύτερό της ποσοστό είναι φιλόξενη, ευγενική, αγαθή. Ξίδα φαντάρους μας να δίνουν και το τελευταίο τους τοιγάρο στον αιχμάλωτο' πότε; Ακόμα και την ώρα που η μάχη συνεχίζονταν και κόχλαζε η χολή για εκδίκηση. Ξίδα να μοιράζονται το τελευταίο κομμάτι του τυριού τους. Ξίδα να μοιράζονται το τελευταίο λείψανο της κουραμάνας τους, αν κι' ήξεραν πως μπορούσαν να καθυστερήσουν τα μεταγωγικά μας και μια και δυο, και πιότερες μέρες.

Τάκη Γ. Σίσκου, Πολεμικές δόξες - Αλβανική εκστρατεία, σελ. 65

Ύψωμα 1178, 13 Φεβρουαρίου 1941

Εκ του σημείου τούτου οι επιτιθέμενοι Λόχοι κατά την άνοδόν των εδέχοντο μεταπικώς μεν πυρά ατομικών ολμίσκων, εκ του αριστερού των δε πλευρού πυρά αυτομάτων όπλων. Παρά ταύτα όμως, ως και τον κάματον και τας απωλείας, η αποφασιστικότης των δε εκάμφθη. Το αίμα των τραυματιών επί του χιονοσκεπούς πλέον εδάφους, αι οίμωγαί και αι συγκινητικά επικλήσεις των προς τους ομοχωρίους ή συγγενείς, και η στυγνή ακαμψία των νεκρών συμπατριωτών των, αντί να κλονίσουν την ψυχήν των, τουναντίον είχαν εξάψει τόσο πολύ το πολεμικόν μένος των Κρητών, ώστε ηδιαφόρουν πλέον περί του κινδύνου και όρθιοι, εξημμένοι, κραυγάζοντες αγρίως, έτρεχον να φθάσουν το ταχύτερον εγγύς των Ιταλών, δια να εκδικηθούν!

Ιωάννη Αναστ. Βερνάρδου, Τρεμπεσίνα, σελ. 102

Ύψωμα 731, Μάρτιος 1941

Το σύνθημα «ένα βήμα πίσω ο τάφος της Ελλάδος» έγινε εις τους άνδρας έμμονος ιδέα. Ουδείς εσκέπτετο να παραχώρηση την θέσιν του εις Ιταλόν. Η μετά καρτερικότητος αντοχή εις τον σκληρόν βομβαρδισμόν πυροβολικού και όλμων και εν συνεχεία η μετά μανίας πάλη εκ του συστάδην μετά του πεζικού των Ιταλλών αι νίκαι και τα καθημερινώς συσσωρευόμενα πτώματα των ιταλών, προ των χαρακωμάτων κατέστησαν χαλύβδινον την ψυχήν των μαχητών θεωρούντες τους εαυτούς των ήρωας. Ουδείς ηυτομόλησεν προς τον εχθρόν, ουδείς εγκατέλειπεν την θέσιν του και γενικώς το ηθικόν των μαχητών υπερέβη κάθε χαρακτηρισμόν.

Θεόδωρου Ζ. Ζήκου, Η τιτανομαχία του 731 υψώματος, σελ. 71

Κάμπος Ρίμπας, κοντά στον ποταμό Αώο, τέλη Μαρτίου 1941

Παρετήρησα ενθυμούμαι δυο συντάγματα που γύριζαν για ανάπαυση. Οι αξ/κοί δεν διεκρίνοντο σχεδόν από τους στρατιώτας, όλοι τους αδύνατοι, αξύριστοι, μαυρισμένοι, κατασκοనిομένοι και μπάρουτοκαπνισμένοι, είχαν σχεδόν μια όμοια μορφή. Τα ρούχα και τα υποδήματά τους, φθβερά εφθαρμένα, τα κορμιά τους όμως όρθια και ηλιοκαμένα, έδειχναν την φοβερήν εκείνην αποφασιστικότητα, ανθρώπων που ήσαν αποφασισμένοι να συνεχίσουν τον αγώνα και ν' αποθάουν παρά να υποχωρήσουν εις την ισχυράν Ιταλικήν πίεσιν και τας συνεχείς εχθρικές αντεπιθέσεις.

Παν. Δημ. Λαμπρόπουλου, Το 9ον Σύνταγμα εις την Αλβανίαν, σελ. 65

Υποχώρηση από τη Χόρμοβα, Απρίλιος 1941

Όλοι οι στρατιώτες, και οι πλέον άξεστοι κι αγράμματοι πήρανε μια θέση έντιμη· εγυμνάσιον και ησπάζοντο το χρώμα το ποτισμένο με το αίμα των μαρτύρων κι απαρηγόρητοι έκλαιον επάνω στους τάφους όπου έκειντο οι νεκροί μας. Όρθιοι κι αμίλητοι, με δάκρυα στα μάτια κοιτάζαν κι αποχαιρετούσαν τα κορφοβούνια που πέρασαν τις δραματικότερες στιγμές της ζωής των. Δεν περιμέναν έτσι τον γυρισμό τους. Έφραντάστησαν πως θα γινόταν όπως ήρμοζε σ' ένα νικητή, όπως το απαιτούσε η δικαιοσύνη κι οι διεθνείς νόμοι, για να αναπληρωθή η αδικία, να γιατρευθούν οι πληγές των λαβωμένων, να ικανοποιηθούν οι μαυροφορεμένες και ν' αναστενάζουν οι νεκροί κάτω από το χρώμα.

Είχον φανταστή αλλοιώς τον γυρισμό, σε φάλαγγες πυκνές, με βήμα, λόγχες λαμπερές, σάλπιγγες να ηχούν, άλογα να χλιμιντρίζουν, καμπάνες να σημαίνουν, μανδήλια να τους καλωσορίζουν και πολύς κόσμος να τους υποδέχεται.

Κώστα Νικ. Μπαλτά, *Αναμνήσεις ενός πολεμιστή*, σελ. 169-170

ΔΥΣΧΕΡΕΙΕΣ

Πορεία από τη Φλώρινα προς τα αλβανικά σύνορα, Νοέμβριος 1940

Θα φανή παράξενο και απίστευτο, όμως ολότελα αληθινό, πώς κοιμόμασταν όρθιοι, βλέπαμε και όνειρα, ενώ περπατούσαμε. Το πάθαμε, σχεδόν όλοι, εκείνη τη βραδιά.

Ο γυλιός μου, με το βάρος και την τριβή πίσω στη ράχη μου, άνοιξε μεγάλες πληγές, κολλούσε πάνω τους η φανέλλα και ρουφούσε το αίμα. Για να την ξεκολλήσω, ούρλιαζα απ' τους πόνους. Το νερό στάθηκε πιο πολύτιμο κι' από χρυσό.

Θυμάμαι σε μια επισταθμία, μόλις ακούμπησα στο ανάχωμα του δρόμου και στήριξα την πλάτη στο γυλιό, με πήρε αμέσως ο ύπνος και άρχισα να ροχαλίζω όρθιος. Χτύπησε η σάλπιγγα λήξη της επισταθμίας, μα εγώ κοιμόμουνα του καλού καιρού. Σα να ήμουνα στο ζεστό μου κρεβάτι κι' όχι στο λασπότοπο των βουνών της Πίνδου.

Σταύρου Γ. Καραθανάση³¹, *Αγέλαση νίκη*, Αθήνα 1977, σελ. 22

Νοέμβριος 1940. Από το ημερολόγιο πολέμου του Κώστα Κυζούλη

Κάθε μέρα στο «αναρρωτήριο» γινότανε σωστή παρέλαση των κρουοπαγημένων. Τα πόδια τους ήτανε προσημένα, μ' ένα κόκκινο χρώμα, που αργότερα μελάνιαζε και γινότανε μαύρο, σαν η γάγγραινα προχωρούσε. Μεγάλες φουσκάλες με μαυριδερό, θολό υγρό, ήτανε στις πατούσες και τα δάχτυλα κι εβλεπες ολάκαυρες πέτσες να κρέμονται, σαν κουρέλια, καθώς είχανε σπάσει και κάτωθι τους η κόκκινη σάρκα να σιάζει αίμα. Όλοι τους είχανε αφόρητους πόνους και νομίζανε, πως τους τρυπούσαν το πέλμα με ξιφολόγη και περπατούσανε αργά-αργά, με κάποιο αυτοματισμό, σαν με ξένα πόδια, καθώς δεν είχαν το αίσθημα πού πατούσανε.

Κώστα Ν. Χατζηπατέρα - Μαρίας Σ. Φαφαλιού, *Μαρτυρίες 40-44*³², εκδόσεις Κέδρος, Αθήνα 1988, σελ. 47

Ήπειρος, Νοέμβριος 1940

Από κάθε χωριό που περνούσαμε, πέρναμε για οδηγούς χωρικούς, που γνώριζαν τα μέρη, για να μας οδηγήσουν κατά τον συντομότερον και προσφορώτερον τρόπον στον προορισμόν μας. Πόσες φορές οι οδηγοί δεν βρήκαν τον διάβολό τους από τους ευζώνους, όσον αφορά την απόστασιν. Μας έλεγαν π.χ. ότι από κάτω Σουδενά μέχρι Άνω είναι τρεις ώρες κι ενώ βαδίζαμεν εξ, δεν εφθάναμε. Τι συνέβαινε; οι οδηγοί υπολόγιζαν τις ώρες διά πορεία ενός ξεκούραστου και με στομάχι γεμάτο, κι όχι για τους κατάκοπους ευζώνους που βαδίζαν 15 ημέρες συνεχώς και σχεδόν νηστικοί.

Κώστα Νικ. Μπαλτά, *Αναμνήσεις ενός πολεμιστή*, σελ. 57

Ιωάννινα, Νοέμβριος 1940

Έν τω μεταξύ, το μεγάλο χαγιάτι του παλαιού εκείνου κτιρίου, στο Κάστρο μέσα, εθύμιζε πολύ εποχή FLORENCE NIGHTINGALE στη Κριμαία. Οι τραυματιοφορείς, γενναίοι και ακούραστοι, ετολοθετούσαν

31. Λοχίας του 7ου Λόχου του III Τάγματος του 18ου Συντάγματος της XIII Μερραρχίας Αρχιτελάγους.

32. Το βιβλίο περιλαμβάνει προσωπικές –προφορικές και γραπτές– μαρτυρίες.

τα παλληκάρια χάμα, στο πάτωμα, το ένα πλάγι στο άλλο, έως ότου εξευρεθή θάλαμος και κλίνη δι' ένα έκαστον εξ αυτών, ή διακομισθή εις άλλο νοσοκομείον ετα τις πρώτες βοήθειες. Δεν είχε πού να πατήση κανείς και εκείνα εβουγούσαν και ήσθμαιναν από τον πόνο, και το αίμα εκολλούσε στις κουρελιασμένες τους από τους άλμους στολές στις χαίνουσες πληγές.

Μίνας Τσάλλη, Αναμνήσεις, Εθελονταί αδελφαί νοσοκόμοι κατά τον πόλεμον του 1940, σελ. 22

Ελληνοαλβανική μεθόριος, 15 Νοεμβρίου 1940

Μετά πορείαν αρκετών ωρών νυκτός και διακοπήν δύο ωρών, φθάσαμεν το Αλβανικόν φυλάκιον, διήλθομεν βουνά και κατελάβαμεν τας θέσεις μας της μάχης. Αμέσως εδέχθη πλησίον θραύσματα λίθων ή και οβίδος. Για την ώραν, εξαιρετική ψυχραιμία και ενθουσιασμός. Η εξάντλησις μας, υπερβολική, λόγω πείνης και πορείας. Πέταξα λόγω βάρους το πρώτον εσώβρακον (στρατιωτικόν) το οποίον ήτο πλυμένον και δε ήδυνήθην να το στεγνώσω. Την φωτογραφίαν της μητέρας και του αδερφού μου με δάκρυα αντικρύζω και φιλώ θερμά, που διαμένουν εις τη Δαμασκόν Συρίας.

Ευαγγελίας Γεωργ. Κουτσοδόντη, Το ημερολόγιο ενός στρατιώτου³³, εκδόσεις Πελασγός, Αθήναι 2000, σελ. 28

Διάβαση ποταμού Άψου, τέλη Νοεμβρίου 1940

Στην πορεία μας αυτή προς συνάντηση του υποχωρούντος αντιπάλου, εφθάσαμε στον ποταμό Άψο του οποίου τα νερά ήσαν αρκετά και πολύ ορμητικά από τις συνεχείς και καταρακτώδεις βροχές. Για να αποφευχθή ο κίνδυνος να παρασυρθή από την ορμή του και το μεγάλο ύψος του νερού, κανένα κτήνος ή άνθρωπος, αποφασίστηκε να περάση πρώτα ένα από τα δυνατώτερα και υψηλότερα μουλάρια, στο σάγμα του οποίου προσεδέθη το άκρο μιας χοντρής τριχιάς. Έτσι, η τριχιά κάθετη προς τη ροή του ποταμού, με τις δύο άκρες της δεμένες γερά στα σάγματα δύο γερών ημιόνων στις δυο απέναντι όχθες, έγινε το απαραίτητο πρόχειρο εργαλείο για την ασφαλή διακτεραίωση της διμοιρίας στην αντίπερα όχθη του Άψου ποταμού. Στη συνέχεια, η κίνηση της διμοιρίας συνεχίστηκε με αδιάκοπη ένταση προς τα υψώματα του Φάντομιτ.

Κ. Αθ. Τσιτσιλώνη, Στιγμιότυπα εθνικής εξάρσεως και μεγαλείου από τον πόλεμο 1940-41 στη Β. Ήπειρο, σελ. 88

Ιωάννινα, 30 Νοεμβρίου 1940

Απόσπασμα από το προσωπικό ημερολόγιο του Δικαίου Β. Βαγιακάκου

Ο γυλιός μου είναι τόσο βαρύς, ώστε δεν μπορώ με ευκολία να τον σηκώσω. Ξεκτινούμε το βράδυ υπό βροχήν. Το αντίσκηνο όπως πάντα για αδιάβροχο. Αρχίζει ο δρόμος. Ανήφορο δαμιονισμένο περί τα 7 χιλιάμ. Ο δρόμος λασπωμένος. Ανεβαίνω μετά κόπου του ανήφορο. Ζιφάω φοβερά. Νερό δεν έχω, ούτε και βρίσκω. Τλύφω το βρεμμένο αντίσκηνο για να δροσιστώ.

Ημερολόγια πολέμου και αλληλογραφία 1940-1941, σελ. 82

Αλβανία, Δεκέμβριος 1940

Οι τσολιάδες ύστερα από πόλεμο ενός και πλέον μηνός, με εξαντλητικές πορείες, μέσα στα χιόνια και τις βροχές, με ανύπαρκτη τροφοδοσία, γυμνοί και ξυπόλητοι είχαν μεταβληθή σε φαντάσματα. Με πόδια χωρίς άρβυλα, δεμένα με πανιά, εβάνιζαν επάνω στα χιόνια, στ' αγκάθια και στους κοφτερούς βράχους. Το αίμα έτρεχε και η δυσεντερία εθέριζε τα ηρωικά παιδιά της Αιτωλο-Ακαρνανίας και Ευρυτανίας. Την ημέραν πολεμούσαν και το βράδυ καταυλιζόταν σε απρόσπετες κορυφογραμμές, ανάμεσα στις χιονοθύελλες και στις ανεμοζάλες. Με ρούχα μουσκεμένα από τις βροχές, κουρελιασμένα από τα σκαρφαλώματα στους βράχους, καφαλιασμένα από τη φρωτιά της μάχης, περνούσαν τις ατέλειωτες νύχτες τουρτουρίζοντας και γαυγίζοντας σαν τα σκυλιά που κρυώνουν τις παγερές νύχτες. Η πείνα είχεν υποσκάφη τα μάγουλά τους και βαθουλιάνει τα μάτια τους. Τους έβλεπε κανείς και νόμιζε ότι ατένιζε «πτώματα εν κινήσει νεκρά και άταφα».

Κώστα Νικ. Μπαλτά, Αναμνήσεις ενός πολεμιστή, σελ. 85

Περιοχή χωριού Πραγόςδα, Δεκέμβριος 1940

Μόλις και μετά βίας κατάφερα να σηκώσω το μισό μου σώμα από το όρυγμα, γιατί ήμουν σαν σκεβρωμένη πανίδα από την ακινησία τόσοων ωρών, και την παγωνιά από το χιόνι που με σκέπαζε.

33. Ημερολόγιο του Γεωργίου Σταματίου Κουτσοδόντη, στρατιώτη του 9ου Λόχου του 23ου Συντάγματος Πεζικού. Από 21 Ιανουαρίου 1941 εντάχθηκε στο 13ο Όρχο Πυροβολικού της 1ης Συζυγαρχίας.

Έκαμα να στηριχτώ στα πόδια μου. Τα γόνατά μου λύγισαν κι' έγειρα από την άλλη μεριά, στα πλάγια. Η κίνηση αυτή, μ' έσωσε.

Την ίδια στιγμή, ριπές αλληπάλληλες από το ιταλικό πολυβόλο, σφύριζαν σα μελίσι θυμωμένο, πάνω στο κεφάλι μου. Ευτύχημα λοιπόν που το κρύο μας είχε κοκκαλώσει και δεν μπορέσαμε να σταθούμε όρθιοι, γιατί τώρα θάμασταυ μακαρίτες.

Σταύρου Γ. Καραθανάση, Αγέλαστη νίκη, σελ. 44

Περιοχή χωριού Πραγόςδα, Δεκέμβριος 1940

Δοκίμασα το ντουφέκι μου. Το κινητό ουραίο είχε γίνει ένα με το κλείστρο. Είχε κολλήσει. Προσπάθησα με μια πέτρα να το γυρίσω, στάθηκε αδύνατο να ξεκολλήσει. Με το ζεστό ούρο μου όμως, κατάφερα και δούλεψε.

Σταύρου Γ. Καραθανάση, Αγέλαστη νίκη, σελ. 45

Περιοχή λίμνης Αχρίδας, Δεκέμβριος 1940

Είχα πετάξει τις χοντρές μάλλινες φανέλλες που μούχε πλέξει η συχωρεμένη η μάνα, μια και οι τρύπες τους δεν χωρούσαν πια άλλες φείρες. Για μοναδικό μου εσώρρουχο είχα το καμποτένιο πουκάμισο του στρατού. Οι κάλτσες μου σάπιες στις πατούσες και οι σόλες στις αββύλες χαλασμένες. Έτσι το πόδι γυμνό στο μεγαλύτερο του μέρος, πατούσε με γυμνή την πατούσα στο χιόνι.

Σταύρου Γ. Καραθανάση, Αγέλαστη νίκη, σελ. 60-61

Κοντά στα Ιωάννινα, 2 Δεκεμβρίου 1940

Στας 7 εφθάσαμε στο μέρος όπου είχε εκλέξει η στρατοπεδεία διά να κατασκηνώσουμε. Καλό μέρος αλλά κρύο φοβερό. Το βράδυ κοιμηθήκαμε με ολίγο ξερό τυρί διότι φωμί δεν έφερα, αλλά πού ύπνος. Η κουβέρτα, ο γυλιός και το αντισκηνον ήσαν μούσκεμα κι έτσι περιμένοντας να ξημερώση εξεπάγασα κυριολεκτικώς. Ευτυχώς ξημέρωσε καλή ημέρα με ήλιο και άπλωσα τα πράγματα να στεγυνώσουν.

Στέλιου Ι. Τζιρόπουλου, Ημερολόγιον από τον πόλεμο του 1940, σελ. 35

Όρος Βίτσι, νύχτα 13/14 Δεκεμβρίου 1940

Ανήλθωμεν εις τους χιονοσκεπείς αυχένιας των νοτιοδυτικών κλιτύων του όρους Βίτσι υπό το αργυρούν φέγγος της πανσελήνου, και παρά το επικρατούν δριμύτατον ψύχος εθαυμάσαμεν το μεγαλοπρεπές θέαμα των χιονοσκεπών ορέων, τα οποία περιεβαλλον την ακολουθουμένην υπό της φάλαγγος ημιονικήν οδόν. Η νύχτα ωμοιάζε προς ημέραν. Διαυγέστατη ατμόσφαιρα. Κρυσταλλωμένη σκληροτάτη η οδός που επορευόμεθα, ανωφερής, ολισθηρά. Τα φορτωμένα κτήνη ήσθμαινον και οι ημιονηγοί κατέβαλλον κοπιώδεις προσπάθειάς να τα συγκρατούν όρθια. Παρέστη ανάγκη εγγύς του χωριού Ιεροπηγή να προαποσταλή συνεργείον εξ οπλιτών με σκαπανικά εργαλεία, διά να θραύση το παγωμένον κατάστρωμα της οδού προς διευκόλυνσιν της ανόδου των κτηνών, άλλως ταύτα ήτο δυσχερέστατον να βαδίσουν.

Ιωάννη Αναστ. Βερνάδου, Τρεμπεσίνα, σελ. 46

Ύψωμα Μάλι Σπατ, 14 Δεκεμβρίου 1940

Η πορεία ήτο δύσκολος επί του παχυτάτου αυτού στρώματος της χιόνος, και ενώ τα βλήματα από τα εχθρικά πολυβόλα εσύριζον διαμονιωδώς εις τ' αυτιά μας, η κατά λόχους και διμοιρίας κατά μέτωπον εξόρμησις εσυνεχίζετο εις φάλαγγα κατ' άνδρα, με επικεφαλής πάντοτε σχεδόν τους αξιωματικούς. Οι πόδες μας εβυθίζοντο εντός της χιόνος υπέρ το γόνυ, και επροχωρούσαμε με δυσκολίαν και πολύ αργά, ενώ αλλού πάλι οι αρχηγοί πορείας, ευρέθησαν υποχρεωμένοι κατ' επανάληφτην να κυλισθούν εντός της χιόνος, όταν καθηλούντο, ίνα διά του βάρους και όγκου των, ανοίξουν διάδου, την οποίαν ηκολούθουν οι υπόλοιποι άνδρες. Όλαι αι θεωρία και διδασκαλία περί τακτικής μάχης κλπ. δεν ημπορούσαν να έχουν καμμίαν εφαρμογήν μέσα εις την κόλασιν αυτήν της χιόνος, όπου οι άνδρες φορτωμένοι με γυλιό, όπλο, πυρομαχικά εκινούντο μετά τόσης δυσκολίας και μόνον εις φάλαγγα κατ' άνδρα, ήσαν δε λίαν ευδιάκριτοι κινούμενοι επάνω εις την λευκήν αυτήν συνδόνα της χιόνος και εκτεθειμένοι εις τα φονικά πολυβόλα των Ιταλών, τα οποία ούτοι είχαν καλύψει εντός αχωρωμένων θέσεων (πολυβολείων).

Παν. Δημ. Λαμπρόπουλου, Το 9ον Σύνταγμα εις την Αλβανίαν, σελ. 39-41

Εικόνα 31. Μεταφορά εφοδίων

Εικόνα 32. Περίθαλψη τραυματιών

Υψώματα Τεπελενίου, 15 Δεκεμβρίου 1940

Περί την μεσημβρίαν εφθάσαμεν εις την τελευταίαν κορυφογραμμήν απέναντι της οποίας εις μικρόν δενδρόφυτον και χιονισμένον λοφίσκον ευρίσκοντο καλώς οχυρωμένοι οι Ιταλοί. Εις δοθείσαν διαταγήν οι στρατιώται ήρχισαν να γλιστρούν επί κατασφραγείας βάρους 200 μέτρων και με χιόνι ενός μέτρου ύψους. Εδώ γινόμαστε όλοι σκιέρ. Πότε βρισκόμαστε από επάνω κάτω δεν το καταλαβαίναμε. Όταν όμως εφθάναμε κάτω και κυττούσαμε επάνω μας έπιανε τρόμος.

Στέλιου Ι. Τζιρόπουλου, Ημερολόγιον από τον πόλεμο του 1940, σελ. 45

Ελληνοαλβανικά σύνορα, 17 Δεκεμβρίου 1940

Το εν τρίτον περίπου εκ του συνόλου των κτηνών κοινού φόρτου υπέκυψεν εις την επίδρασιν του ψύχους, τα δε απομείναντα ήσαν εξητλημένα, λόγω της αδιακόπου χρησιμοποίησός των εις την μεταφοράν τροφίμων και νομής εκ του κέντρου διανομών της Μεραρχίας εις τον χώρον σταθμεύσεως του Συντάγματος. Πλείστα εξ αυτών επληγώθησαν, [...] Τα πέταλά των εφθάρησαν, τέλος δε, και η νομή των περιωρίσθη σημαντικώς, διότι προεβλέπετο μεν η προμήθεια τοιαύτης εκ των πόρων της διατρεχόμενης χώρας, αλλ' ήτο ανέφικτος η πραγματοποίησις της εις την κανονικήν μερίδα, λόγω εξατλήσεως των αποθεμάτων από τους Ιταλούς και τας λουπάς ελληνικάς Μονάδας, αίτινες είχαν πρότερον διέλθει εκείθεν.

Ιωάννη Αναστ. Βεργάρδου, Τρεμπεσίνα, σελ. 49

Βεύη Φλώρινας, 25 Δεκεμβρίου 1940

Στη Βεύη μείναμε για μέρες και ξεκουραστήκαμε. Εκεί περάσαμε τα Χριστούγεννα και φάγαμε ζεστό φαγητό. Έπρεπε να συνέλθουμε από τις εξαντλητικές πορείες που μας είχαν καταπονήσει. Το κρύο ήταν πάντα τσουχτερό. Το πρωί, για να πλυθούμε στη στέρνα που βρισκόταν στο μέσο της πλατείας, σπάξαμε την παγωμένη επιφάνειά της, με την ξιφολόγχη μας.

Αλέξανδρου Λαγκαδά, Αλβανία 1940-1941, σελ. 51-52

Πιτσάρι, 26 Δεκεμβρίου 1940

Ο καιρός είναι ο ίδιος. Χιονίζει διαρκώς και έχει πούσι που δεν βλέπεις πέρα από τα 10 μέτρα. Κατά τας 10 π.μ. πήγα εις τον ιατρόν διότι τα πόδια μου εξακολουθούν να είναι πρησμένα και να πονούν, και με άφησε 3 ημέρες ελεύθερον υπηρεσίας. Ο λόχος εξακολουθεί να μένη εις το Πιτσάρι σχεδόν εν διαλύσει. Οι αξιωματικοί και περί τους 100 στρατιώτες έχουν πάει εις το νοσοκομείον. Εγώ με τον Γιάννη και με άλλα 4 παιδιά του πυροβολικού μένουμε στην καλύβα. Εδώ υποφέρουμε πολύ από την έλλειψιν νερού. Επί 20 ημέρες τρώμε χιόνι για να δροσίζουμε το στόμα μας. Εάν έχουμε φωτιά το λειάνουμε στην καρβάνα και το κάνουμε νερό, αλλά μυρίζει πολύ.

Στέλιου Ι. Τζιρόπουλου, Ημερολόγιον από τον πόλεμο του 1940, σελ. 55-56

Πορεία προς το όρος Τομόρι, Ιανουάριος 1941

Και προχωρούσαμε σε παγωμένους δρόμους – ενώ το χιόνι έπεφτε πυκνό. Στον κρυσταλλωμένο δρόμο δύσκολα περπατούσαμε, με τις πρόκες στα άρβυλά μας, γιατί γλιστρούσαμε. Μερικοί περπατούσαν ξυπόλυτοι, με τις χονδρές κάλτσες τους. Είχαν δέσει τα άρβυλά τους με τα κορδόνια τους και τα κρέμασαν στον ώμο, κρύωνε κανείς, όμως δεν γλιστρούσε.

Μου είχαν δώσει ένα άλογο, όμορφο από εκείνα του ιπποδρόμου μας, που ο στρατός είχε επιτάξει, όμως αδύνατον να ιππεύσω από το κρύο, γιατί γρήγορα πάγωναν τα πόδια μου. Κρατούσα τα ηνία και προχωρούσα, ενώ το άλογο με ακολουθούσε. Κι' εκείνο κάποτε γλιστρούσε. Όταν με πλησίαζε αισθανόμουν την ζεστασιά του. Είχε καφετί χρώμα και φαινόταν αφοσιωμένο. Για λόγους... ιστορικούς το ονόμασα «Βουκεράλα».

Το αγκάλιασα από τον λαϊμό, ακούμπησα εκεί το κεφάλι μου και έτσι περπατούσαμε μαζί. Και ίσως είναι αυτό απίστευτο, κοιμήθηκα για λίγο περπατώντας, δεν θυμώμε πόσο, έχοντας αγκαλιά τον λαϊμό του αλόγου μου. Και όμως μόλις ξύπνησα... αισθανόμουν ξεκούραστος.

Νύχτα φθάσαμε σ' ένα χωριό στο βουνό Τομόρι. Το αποτελούσαν 30-40 πέτρινα στίβια που βρίσκονταν σε απόσταση το ένα από το άλλο. Ο μεταξύ τους χώρος εκαλλιεργείτο με καλαμπόκι, αυτό ήταν το μοναδικό φωμί των Αλβανών.

Έβραλα τον Βουκεφάλα κάτω από ένα υπόστεγο, τον σκέπασα με την κουβέρτα μου. Κοντά του και οι άλλοι συνάδελφοί μου, έδεσαν και τα δικά τους ζώα. Έτσι αισθάνονταν πιο ζεστά.

Αλέξανδρου Λαγκαδά, Αλβανία 1940-1941, σελ. 55

Βουνά Αλβανίας, Ιανουάριος 1941

Δεν είχε γίνει επαρκής διαφύλαξη και πολλοί έφερον τους πόδας των, όταν ηδύνατο ν' ανάψωσι πυράν, απ' ευθείας από το απότομον φύχος εις την θέρμανσιν, ούτω δε εδημιουργούντο κρυοπαγήματα ευχερέστερον ή χειροτέρευον τα εν υπολαυθανούση καταστάσει υπάρχοντα. Λόγω του ανωμάλου εδάφους και της μη υπάρξεως επαρκών νοσοκομειακών μέσων μεταφοράς, παρετήρει κανείς οπλίτας προσβληθέντας εκ κρυοπαγήματων, των οποίων τα άκρα είχαν πρησθή, ώστε να μη δύνανται να φέρουν υποδήματα και ότινες μόνοι, είχαν επιδέσει προχειρώς με τις γκέτες των, ή άλλα μάλλινα είδη, τους πόδας των, στηριζόμενοι δε εις βακτηρίας, έσυραν τα ούτω τραυματισμένα μέλη των, προς τα πίσω, προς το Αργυρόκαστρον, προς δημοσίαν οδόν, και όλως αυτοβούλως κινούμενοι, ανεζήτουν μεταφορικό μέσον διά το Νοσοκομείον.

Παν. Δημ. Λαμπρόπουλου, Το 9ον Σύνταγμα εις την Αλβανίαν, σελ. 59

Ύψωμα Μνήμα της Γριάς, 13 Φεβρουαρίου 1941

... έχουμε 6 μέρες που παλεύουμε στο καταραμένο παγοβουνό, νηστικοί και πολλές φορές χωρίς νερό αλλά και ενάντια στα εχθρικά πολυβόλα, τους όλμους και τα βλήματα πυροβολικού, όπως επίσης και με όλα τα στοιχεία της φύσης. Η κατάσταση δεν είναι απλά απελπιστική, αλλά τραγική, τραγικότατη.

Οι τραυματισμένοι, οι κρυοπαγημένοι και οι άρρωστοι πεθαίνουν μόνοι τους, αβοήθητοι και εγκαταλεημένοι – ο σώζων εαυτόν σωθήτω. Τι να σου κάνουν οι δυο-τρεις γιατροί, που είναι άνθρωποι και αυτοί και που παλεύουν να κρατηθούν στη ζωή; Κάνουν τα πάντα, αλλά και ποιον να πρωτοβοθήσουν; Όλοι εδώ πάνω είναι σε άθλια κατάσταση. Έχουμε μαζευτεί σε ομάδες-ομάδες πάνω στο παγοβουνό ή βρισκόμαστε στις γούρνες, που είχαν γίνει την πρώτη μέρα, όταν υπήρχε λίγη δύναμη, λίγο κουράγιο. Η χιονοθύελλα κάνει θραύση, οι δηλητηριάσεις, δυσεντερίες κ.λπ. είναι μόνιμες. Μερικοί φάχουν να βρουν γυλιούς και σακκίδια σκοτωμένων ή τραυματισμένων, για να βρουν κανένα ξεροκόματο. Μια ομάδα 7-8 άντρες χάθηκαν, τους σκέπασε το χιόνι στο Γκοροτόπι και ναρκωμένοι, όπως ήταν, δεν σηκώθηκε κανένας. Θάφτηκαν όλοι ζωντανοί, όπως έγινε και με πολλούς άλλους που ήταν μόνοι τους και άρρωστοι, κρυοπαγημένοι ή τραυματισμένοι.

Βασίλη Σαββανάκη³⁴, ΓΚΟΡΟΤΟΠΙ. Μνήμες και βιώματα από τα χαρακώματα του πολέμου στην Αλβανία, Σύλλογος Βελεστινιωτών Αθηνών, Αθήνα 1987, σελ. 74

Ύψωμα Μνήμα της Γριάς, Φεβρουάριος 1941

Εν τω μεταξύ μας είχαν έλθει οι ορειβάται μας, αφού είχαμε καταλάβει ημείς τας υψηλότερας χιονισμένας βουνοκορφάς. Απ' εδώ άρχεται πραγματική κόλασις. Τον εχθρό τον έχουμε περί τα 500μ. από την σκηνήν μας. Αι οβίδες των απειλούν την ζωήν μας. Νερό δεν υπάρχει παρά χιόνι το οποίον λιώνομεν μέσα στις καραβάνες και κάναμε το τσάι μας, το οποίον είναι το πρωτεύον φαγητό λόγω του υψηλοτάτου φύχους. Όρεξις δεν υπάρχει πλέον λόγω της κακής διατηρήσεως. Τα τρόφιμα που μας έρχονται μένουσιν εκτεθειμένα εδώ και εκεί. Ο καπνός των πεύκων, που κάμνομεν χρήσιν, μας έχει καταμαυρίσει κυριολεκτικώς. Το σάλιο μας το οποίον εξέρχεται συμπαρακολουθείται με την καπνιάν του καιομένου πεύκου. Ευτυχώς που ο καπνός του δεν βλέπτει τόσο όσον ο της οξυάς τοιούτος. Εδώ που είμεθα νομίζει κανείς ότι ευρίσκεται εις τα βουνά της Ελβετίας.

Αχιλλέα Αθαν. Γκούμα, Το ματωμένο ημερολόγιο, σελ. 28

Αλβανία, χειμώνας 1940-41

Άνθρωποι, ζώα, γλικά, βυθίζονται, κολλούν, παγιδεύονται σ' αυτή τη λασπώμενη γη... Σε κάθε βήμα το πόδι σηκώνει μια-δυο οκάδες σβώλους από το έδαφος... Τα άρβυλλα βαραίνουν, οι άνδρες σέρνονται, βαδίζουν με αηδία... σκοντάφτουν, γλιστρούν και πέφτουν κάτω ενίοτε... Τα κτήνη χωμένα μέχρι πάνω από τα γόνατα στη λάσπη κινούνται με δυσκολία ξεφυσώντας και συχνά προτιμούν να πέσουν

34. Υπηρετήσε στη Διμοιρία Πολυβόλων του 9ου Λόχου του III Τάγματος του 27ου Συντάγματος Πεζικού.

αποκαμωμένα μαζί με το φορτίο τους... Τα πάσης φύσεως εφόδια της γραμμής μάχης σταματούν πολλές φορές εις το μέσον του δρόμου... Τα αυτοκίνητα χοροπηδούν, οι τροχοί γυρίζουν στο κενόν, οι κινητήρες σφυρίζουν με όλην των την δύναμιν και πίδακες από γη και κοπριά ραυτίζουν δεξιά κι' αριστερά το δρόμο... Οι οδηγοί και συνοδηγοί πηδούν κάθε λίγο από τη θέση τους και επιδίδονται με αξίνες και φτυάρια σε πρωτόγονη οδοποιία κατασκευάζοντες, με ξύλα, πέτρες, τσουβάλια και στρατιωτικές κουβέρτες, νέο δρόμο επάνω στη λάσπη... Το χιόνι αποτελεί κάποτε ένα πρόσκαιρο καθαρό κάλυμμα επάνω στην ασχήμια της λάσπης γιατί μόλις πατηθεί γίνεται ένα με τη λάσπη... Καμμιά διαταγή δεν ηδύνατο να σπάση την αντίστασιν του στοιχείου αυτού που ορθώνετο προ του Έλληνος Στρατιώτου...

Θεόδωρου Δρακούλη Βουδικλάρη³⁵, Ημέρες Πολέμου (Σκότσα από την ελληνικήν εποποιϊαν του 1940-1941), Αθήναι, 1973, σελ. 39-40

Περιοχή Τεπελενίου, χειμώνας 1940-41

Είχαμεν μήνες ολοκλήρους να βγάλουμε άρβυλα, αν όμως επιχειρούσε κανείς να τα βγάλη, έβγαζε πολλές φορές συγχρόνως και ολόκληρα τα νύχια από τα δάκτυλα των ποδιών του και καμμιά φορά και δάκτυλα. Τα ρούχα είχαν μουλιάσει επάνω στο σώμα, εστέγνωναν με την άδηλο αναπνοή τούτου. Πολλάκις παρατηρείτο το φαινόμενο από το στέγνωμα, ιδίως όταν μας έβλεπε καμμιά φορά ο ήλιος, ν' αναδίδονται ατμοί από τα σώματα των στρατιωτών.

Κώστα Νικ. Μπαλτά, Αναμνήσεις ενός πολεμιστή, σελ. 129

Ιωάννινα, χειμώνας 1940-41

Οι ακρωτηριασμοί στα νοσοκομεία διεδέχοντο αλλήλους. Αι αδελφαί των χειρουργειών δεν επρόφθαναν να ασπαστεριώσουν πριόνια και τα σχετικά εργαλεία για, τουλάχιστον, είκοσι ακρωτηριασμούς καθ' ημέραν, και τούτο εις ένα μόνον χειρουργείον, χωρίς υπερβολή. Οι αντιτετανικοί οροί, φυσικά, ήσαν στην ημερησίαν διάταξι, και, γενικά, τα χειρουργεία δεν αργούσαν ούτε το μεσημέρι και, βεβαίως, ποτέ την νύκτα.

Μίνας Τσάλλη, Αναμνήσεις, Εθελονταί αδελφαί νοσοκόμοι κατά τον πόλεμον του 1940, σελ. 214

Ύψωμα Δόντι, 7 Μαρτίου 1941

Η ανάβαση ήταν πολύ δύσκολη και ολισθηρή, διότι το έδαφος ήταν πετρώδες και αστόμο. Και το χιόνι με τα πατήματα, των φαντάρων έλυωνε και έπειτα πάγωνε λόγω του μεγάλου ψύχους τις πρωινές ώρες και συμπλήρωνε την ολισθηρότητα της πλαγιάς. Γι' αυτό σχηματίσαμε χειροποίητη αλυσίδα ελκόμενοι οι κάτωθεν από τους άνωθεν ευρισκομένους. Σε ορισμένα σημεία της ανόδου που η ανάβαση καθίστατο προβληματική, στρώναμε κουβέρτα την τραβούσαν οι προπορευόμενοι και ανεβαίναν οι επόμενοι και ούτω καθ' εξής.

Στεφάνου Ι. Κολλίντζα, Τότε ... στα βουνά της Βορείου Ηπείρου (1940-41), σελ. 53

Υποχώρηση από το βορειοηπειρωτικό μέτωπο, 12 Απριλίου 1941

Ανηφορίζουμε η αγωνία μας βρίσκεται στο κατακόρυφο η σκέφι μας όλη συγκεντρώνεται στ' άλογα. Νησιτικά ξεθεωμένα πρέπει να σύρουν, ν' ανεβάσουν τα κανόνια στην ανηφοριά που αμείλικτη ξεδιπλώνεται μπροστά μας. Βρισκόμαστε στο πιο επικίνδυνο σημείο γιατί η πλαγιά που ανεβαίνουμε είναι για το εχθρικό πυροβολικό ο βολικώτερος στόχος και πρέπει να την περάσουμε και γρήγορα και χωρίς φασαρία. Θα καταλάβουν άραγε κι' αυτά την ανάγκη;

Είναι όμως κι' αυτά αποφασισμένα. Ύσυνειδητα, στρατιώτες αληθινοί, σκύβουν το κεφάλι και τραβούν ολένα σταθερά, δυνατά, απεγνωσμένα. Κάπου-κάπου σταματούν, παίρνουν μια ανάσα και πάλι ξεκινούν. Οι ελάτες δεν τα πιέζουν ούτε καν τα παρακινούν. Μόνα τους λες κι' εννοούν τι ζητάμε απ' αυτά, σαν μια βουβή συνεννόηση να γίνεται μεταξύ μας, προχωρούν, σέρνονται ανεβαίνουν και πίσω στο κανόνι οι πυροβοληταί σπρώχνοντας τους μιλούν με τα πιο χαϊδευτικά και γλυκά ονόματα: «άντε καλή μου, άντε ακόμα λίγο, κουράγιο!»

Αχιλλέως Δασκαλούδη³⁶, Η υποχώρησις, Αθήναι 1949, σελ. 7-8

35. Λοχαγός, διοικητής της Ανεξάρτητης Μοίρας Ορειβατικού Πυροβολικού 75/19 της XV Μεραρχίας.

36. Έφεδρος υπολοχαγός Πυροβολικού του επονομαζόμενου «Τάγματος Θανάτου» του 39ου Συντάγματος Ευζώνων.

Καπετίστα, 15 Απριλίου 1941

Ανεβαίνομε, ανεβαίνομε διαρκώς. Ο ιδρώτας, που τρέχει από τα κορμιά ανθρώπων και ζώων, δεν είναι υπερβολή να πω πως σχηματίζει αυλάκι. Τ' άλογα, τ' άλογα! Σ' αυτά ο νους μας στρέφεται, αυτά όλοι μας βοηθάμε. Οι ελάτες δεν ιππεύουν. Περιπατούν πλάι-πλάι στο ζεύγος τους, στο ντορή τους. Τα γλυκομιλούν' τα χαϊδεύουν, τα παρακινούν, τραβούν κι' αυτοί τα λουριά, ρυθμίζουν μαζί τα βήματά τους, είναι σχεδόν μαζί ζεμένοι στο ζυγό σε τέτοια συμφωνία θαυμαστή, που ποτέ ίσως δυο Έλληνες δεν έχουν συμφωνήσει. Τώρα οι δυο αυτοί, άνθρωπος και άλογο, στρατιώτες με απόλυτη συνεννόηση στην κοινή προσπάθεια, βαδίζουν κοντά-κοντά κι' ο ένας τον άλλον βοηθούν να βγάλουν την ανηφοριά, ν' ανεβάσουν το κανόνι. Σωστός Τολγοθάς! Ο ιδρώτας ανθρώπου και αλόγου σμίγει και ποτίζει το χώμα και τραβούν, όλο τραβούν και σέρνονται και προχωρούν.

Αχιλλέως Δασκαλούδη, Η υποχώρησις, σελ. 39-40

Υψώματα 1750 και Μάλι Σπατ, 16 Απριλίου 1941

Το πρωί ξεκινήσαμε με χιόνι και μετά πορεία 5 χιλιομέτρων συναντήσαμε το τάγμα. Εξακολούθησαμε κατόπι την πορεία μας με σφοδράν χιονοθύελλα, κατά το μεσημέρι στις 12 εφθάσαμε εις τα υψώματα 1750 Μάλε-Σπάτε. Ένας λόφος μας χωρίζει από το εχθρικό αντέρεισμα. Ο λόφος τον οποίον κατέχουμε εμείς είναι πολύ απότομος και χαλκώδης. Όλη νύκτα χιονίζει. Χιονίζει διαρκώς και κάνει τρομερό κρύο. Ο ανθυπολοχαγός Τσαρδής είπε να κατασκηνώσουμε και να μείνουμε όπως μπορούμε. Τα χέρια μας δεν πιάνουν καθόλου, ούτε υπάρχει τόπος διά σκηνήν. Εν απογνώσει ευρισκόμενοι ετοποθετήσαμε μερικές πέτρες σε μία πλαγιά και ερίξαμε δύο αντίσκηνα από πάνω και μπήκαμε μέσα με την κοιλιά. Όλα είναι βρεγμένα, τα ρούχα μέχρι την φανέλλα. Εστρώσαμε μίαν κουβέρτα και ξαπλώσαμε υποχρεωτικώς. Το αντίσκηνο στάζει από παντού. Είναι δε τόσο στενόχωρα που είναι αδύνατον να γυρίσουμε δεξιά ή αριστερά. Πλέουμε μέσα στα νερά. Τρέμω σαν το ψάρι. Τα πόδια μου δεν τα αισθάνομαι. Είμαστε νηστικοί από προχθές το μεσημέρι. Μου έρχεται απελπισία και αν δεν σκεπτόμουν εσάς δεν ηξεύρω τι θα έκανα. Συζητώ με τον Γιάννη και λέμε πώς θα ξημερώση. Μας έρχεται τρέλλα. Αίφνης μας εφώναξε ο λοχαγός και μας λέγει πως το βράδυ θα εγκαταλείψουμε την γραμμή και θα συμπτυχθούμε στην Στεκούνα. Περιμένοντας να έλθη η ώρα μένουμε στο φρικώδες αυτό αντίσκηνο. Τρέμουμε και ο Γιάννης μου λέγει πως θα πεθάνη. Του λέγω να κάνει υπομονή και ότι θα περάσει κι αυτό το κακό. Επιτέλους έφθασε η ώρα της αναχωρήσεως. Μέσα όμως στην χιονοθύελλα και το φοβερό σκότος αδυνατούμε να μαζέψουμε τα κρυσταλλιασμένα πράγματά μας και τα περισσότερα τα εγκαταλείψουμε. Εξεκινήσαμε και βασιτάοντας ο ένας τον άλλον και με την βοήθειαν κάποιου οδηγού ανεβοκατεβαίναμε τους χιονισμένους λόφους από απότομα και όλο λάσπη μονοπάτια. Έπεσα περισσότερο από 10 φορές και τέλος στις 10 το πρωί εφθάσαμε στην Στεκούνα.

Στέλιου Ι. Τζιροπούλου, Ημερολόγιον από τον πόλεμο του 1940, σελ. 93-95

Περιοχή Καλαμπάκας, 26 Απριλίου 1941

Οι φείρες έχουνε επωφεληθεί από την απεριγραπτή βρώμα και την απλησιά μας, έχουνε τόσο πολύ πληθύνει, ώστε όπου κι' αν βάλω το χέρι μου, στις μασχάλες μου ή στο σβέρκο μου, στο στήθος μου ή στα κρυφά μέρη, οι φούχτες μου πλημμυρίζουνε... Πάλεύω απελπισμένα εναντίον τους, μα όσες και να σκοτώνω, βρίσκομαι στον ίδιο παρανομαστή. Αυτές δεν έχουν τελειωμό. Από την αβίασταχη φαγούρα έχω γρατσουνίσει και πληγώσει όλο σχεδόν το σώμα μου.

Νίκου Καραντώνη, Πόλεμος. Το ημερολόγιο ενός ανθυπολοχαγού, σελ. 125

Υποχώρηση στα Σφακιά, 27 Μαΐου 1941. Αφήγηση του George Weelink, Νέα Ζηλανδία

Ενώ εμείς βαδίζαμε κατά την διάρκεια της νύχτας προς τα Σφακιά, κάποια χωριά κατιόντουσαν από τις βόμβες των αεροπλάνων και οι κάτοικοι πρέπει να γνώριζαν ότι αποχωρούσαμε. Ντρεπόμουνα που εγκατέλειπα στην τύχη του αυτών τον γενναίο λαό. Ήταν βαθύ σκοτάδι όταν φτάσαμε σ' ένα χωριό που είχε πηγάδι αλλά χωρίς τα μέσα για να ανεβάσουμε το νερό. Έτσι αναγκαστήκαμε να χρησιμοποιήσουμε τους σκοινοκαθαρτήρες (με τους οποίους καθαρίζαμε τις κάννες των όπλων), δεμένους τον ένα με τον άλλο

και στην άκρη δεμένες τις καλοκαιρινές κάσκες μας, με τις οποίες τραβούσαμε επάνω το νερό και το πίνουμε με τα κράνη μας. Ακόμη θυμάμαι τη γεύση από ιδρώτα που είχε το νερό που έπινα.

Κώστα Ν. Χατζηπατέρα - Μαρίας Σ. Φαφαλιού, Ημέρες Κρήτης 1941 «Επιχείρηση Ερμής», σελ. 312

ΚΑΙΡΙΚΕΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ

Πορεία προς το Βορειοηπειρωτικό Μέτωπο, 16 Νοεμβρίου 1940

Από την βροχή που έπιπτε συνεχώς το έδαφος ήταν αρκετά λασπώδες, μάλιστα σε σημείο που δύσκολα μπορούσαν οι Εύζωνες να βαδίσουν, γιατί κολλούσαν τα άρβηλα, όσων φυσικά δεν κατεστράφησαν εντελώς. Πολλοί στρατιώτες στην προσπάθειά τους να εξέλθουν από την λάσπη τ' άφηναν σ' αυτήν και βάδιζαν ξυπόλυτοι σαν τα βόδια ή έδεναν πανιά στα πόδια των.

Κώστα Νικ. Μπαλτά, Αναμνήσεις ενός πολεμιστή, σελ. 62

Πορεία από Μοσχόπολη προς Οστροβίτσα, 25 Νοεμβρίου 1940

Μόλις σκοτεινίασε, άρχιζε να χιονίζει. Όσο νύχτωνε τόσο πιο πολύ δυνάμωνε το χιόνι. Μέσα στο αντίσκηνο έκανε φοβερό κρύο· είχα σκεπαστεί με τέσσερις κουβέρτες, μα μου φαινότανε πώς ήτανε φτιαγμένες από ψιλόχαρτο. Οι φωτιές που είχανε ανάψει οι στρατιώτες κοντά στ' αντίσκηνα, σβύσανε απ' τη χιονοβροχή. Τα δόντια μου χτυπούσανε και τα πόδια μου ήτανε κρύσταλλο. Το κρύο δε μ' άφηνε να κοιμηθώ. Με τα ξυλιασμένα χέρια μου, τράβηξα ένα τσιγάρο και το άναψα. Όλη τη νύχτα δεν έπαψα να φουμέρω, τουλάχιστο αισθανόμουνα κάτι ζεστό μέσ' το στόμα μου...

Νίκου Καραντώνη, Πόλεμος. Το ημερολόγιο ενός ανθυπολοχαγού, σελ. 26-27

Σιάτιστα, Νοέμβριος 1940

Τέλος φθάσαμε στα Σιάτισια όπου υπήρχαν και άλλες μονάδες, που και αυτές εκινούντο προς το μέτωπο. Τα πάντα, στίβια, εκκλησίες, σχολεία, είχαν γεμίσει από στρατιώτες μας που αγωνιζόνταν να βρουν μέρος για να κοιμηθούν. Έμεινα, με συναδέλφους μου, στο εκεί σχολικό κτίριο που ήταν ερειπωμένο, χωρίς πόρτες και παράθυρα γιατί, προηγούμενοι στρατιώτες μας, για να ζεσταθούν, τα είχαν κάψει όλα, και τα θρανία και τους πίνακες ακόμη. Έτσι εδημιουργούντο ρεύματα μέσα στις αίθουσες και έκανε τόσο κρύο που σκεπτόμαστε πως αν κοιμόμαστε έξω ίσως ήταν καλύτερα!! Τύλιχθήκαμε με τις κουβέρτες μας και κοιμηθήκαμε ο ένας κοντά στον άλλον, για να ζεσταθούμε.

Αλέξανδρου Λαγκαδά, Αλβανία 1940-1941, σελ. 49

Περιοχή Φλώρινας, Δεκέμβριος 1940

Αργότερα άνοιξε ο καιρός, όμως το κρύο ήταν τόσο ώστε όταν κτυπούσαμε τα παγωμένα γένια των ζώων μας, αυτά έσπαγαν σαν κρύσταλλα. Δεν έπρεπε να δαγκώσουμε τα χείλη μας γιατί κόβονταν.

Αλέξανδρου Λαγκαδά, Αλβανία 1940-1941, σελ. 51

Πορεία προς το Πιτσάρι, 12 Δεκεμβρίου 1940

Ξεκινήσαμε πρωί-πρωί για μια κορυφή, περιπατώντες ως τας τρεις σε μονοπάτια σχεδόν αδιάβατα και ανεβαίναμε, όλο ανεβαίναμε. Εδώ μας έπιασε χιόνι και ανεβαίναμε, όλο ανεβαίναμε κάτω από τις χιονοστιβάδες που μας εκάλυπταν αλλάζοντας το χακί χρώμα της στολής μας σε λευκό. Δυσκολότερα ανάβασις δεν μπορούμε να γίνη, προχωρούσαμε με την ψυχή στα δόντια.

Στέλιου Ι. Τζιρόπουλου, Ημερολόγιον από τον πόλεμο του 1940, σελ. 40

Ύψωμα Μάλι Σπατ, 14-15 Δεκεμβρίου 1940

Ελάχιστοι παρέμειναν εις την γραμμήν που είχομεν καταλάβει και η τύχη των ήτο αξιολύπητος. Έβλεπε κανείς άνδρες σκληροτράχηλους να πέπτουν εις το έδαφος παγώπληκτοι σαν φθινοπωρινά φύλλα δέντρου, που τα φυσά βοριάς. Ήτο αδύνατον να τους προσφέρεις οιανδήποτε βοήθειαν. Μια φοβερή ανεμοθύελλα συνεχίσθη ολόκληρον την νύκτα. Μόνον διά της αφής μπορούσες να συννευνηθής με τον διπλανό σου, ούτε τον έβλεπες, ούτε τον ήκουες. Εκράτησα γύρω μου είκοσι περίπου άνδρες και αφού

ριζώσαμε σ' ένα δένδρο, ακολούθως με ένα σκαπανικό εργαλείο ανοίξαμε έναν μικρό λάκκον, ώστε να πατήσωμε χώμα. Έκει σ' ένα μικρό κύκλο, ο ένας πάνω εις τον άλλον, σε μια πυραμίδα, περάσαμε μία νύκτα τυλιγμένοι με ένα μόνον αντίσκηνο χωρίς να κλείσωμε μάτι και κάθε μισή ώρα τους έκανα «ένα τροχαδάκι επί τόπου» για να ξεπαγώνη το αίμα μας, ενώ έβγαζα σκοπούς εις την κορυφήν του λόφου κάθε τέταρτο [...] Ο ήλιος της επομένης βρήκε ελάχιστα απομεινάρια του τάγματος εις την θέσιν, που είχαμε φθάσει το βράδυ. Δύο πολυβοληταί είχαν παγώσει πάνω στα πολυβόλα των και έτσι μισοπεθαμένους και ξυλιασμένους τους παρέλαβον οι τραυματιοφορείς.

Παν. Δημ. Λαμπρόπουλου, Το 9ον Σύνταγμα εις την Αλβανίαν, σελ. 42-43

Περιοχή Χόρμοβας, αρχές Ιανουαρίου 1941

Μέσα σε σκοτάδι πίσσα, όπου ο ένας στρατιώτης δεν μπορούσε ν' αντικρίση τον προηγούμενό του, μετά πολύωρο πορεία, δημιουργούντες σκαλοπάτια μέσα στο χιόνι, εφθάσαμε εις αρκετό ύψος. Τα χέρια μας είχαν ξεπαγώσει, γιατί κι αυτά βοηθούσαν στο ανεβασιμα, αφού γατζώνονταν στο χιόνι με τα νύχια. Εκεί που προχωρούσαμε, αίφνης μια φωνή μας πρόσταξε να γυρίσωμε πίσω. Τι συνέβη; ο οδηγός λοξοδρόμησε προς την χαράδρα και φθάνοντας στο χείλος κατέπεσε σ' αυτή. Τούτον ηκολούθησαν κάμποσοι στρατιώτες, άγνωστου πόσοι, μέχρις ότου ένας αντελήφθη τον κρημνό και φώναξε «γυρίστε πίσω». Αφού γυρίσαμε όλοι πίσω, συνεχίσαμε τη πορεία μας προς το άγνωστο πλέον, σκαρφαλωτά, ν' ανεβαίνουμε τον απότομο ανήφορο, διατηρούντες την επαφή μας με ψιθύρους και πιάνοντας ο ένας τον άλλον. Έτσι σιμά το πρωί καταφέραμε να φθάσωμε στην πίσω προς τον εχθρό πλαγιά του βουνού. Όσοι δεν τα κατάφεραν να φθάσουν βρήκαν τραγικό θάνατο, πάγωσαν κάτω από το χιόνι. Η πορεία μας αυτή διήρκεσε περίπου τις δέκα ώρες. Τα χέρια μας και τα πόδια είχαν κοκαλιάσει, τα δε ρούχα μας μουσκέφει από το παχύ στρώμα του χιονιού που μας εκάλυψεν.

Κώστα Νικ. Μπαλτά, Αναμνήσεις ενός πολεμιστή, σελ. 103

Ύψωμα Μάλι Τοπόγιανιτ, Ιανουάριος 1941

Τα ολίγα στενά και σε πολύ κακή κατάσταση ορεινά δρομολόγια από την συνεχή χρήση, είχαν σχηματίσει ένα παχύ στρώμα κολλώδους λάσπης μέσα στο οποίο όταν βυθίζονταν τα πόδια, με πολύ μεγάλη δυσκολία μπορούσε κανείς να τα ξεκολλήση. Στρατιώτες, αναγκασμένοι να κινούνται μεταξύ της πρώτης γραμμής και των μετόπισθεν, όπως οι τραυματιοφορείς, οι διάφοροι σύνδεσμοι και οι ημισηνοί, έπεφταν θύματα της τραγικής αυτής καταστάσεως όταν δεν επρόφθαναν να φθάσουν με το φως της ημέρας στον προορισμό τους. Τότε συνέβαινε το μοιραίο. Η παγερή νύχτα έπεφτε βαρεία και τύλιγε τα παγωμένα και σκελετωμένα κορμιά των με το κατάλευκο νεκρικό σάβανο. Ευθυμούμε μια τέτοια παγερή και χιονοδαρμένη νύχτα, όταν καθήμενος με άλλους και με δυο ιταλούς αιχμαλώτους γύρω από μια φωτιά, άκουσα ξεφυσισμένες φωνές βοήθειας. Περίπου δέκα μέτρα μακριά από την θέση μας, είχαν παγιδευθή από την χιονοθύελα, δύο στρατιώτες μας. Τους ανασύραμε από το πάχος του χιονιού, τους φορτωθήκαμε και τους μεταφέραμε στη φωτιά μας. Αρχίσαμε να τους παρέχουμε αμέσως τις πρώτες βοήθειες με συνεχείς εντριβές και με ότι ζεστό ήταν διαθέσιμο. Οι ιταλοί ανέλαβαν την μετέπειτα ευθύνη να τους περιποιούνται καθ' όλη την διάρκεια της νύχτας. Σε μια στιγμή, μέσα στον βαρύ ύπνο, ακούω τον ιταλό να αναφωνή: «ancora». Ήταν μια απεγνωσμένη εκδήλωση διαμαρτυρίας του ιταλού, ο οποίος είχε αγανακτίση από την συνεχή ζήτηση εκ μέρους των δυο παγοπλήκτων να πιουν νερό. Δυστυχώς το πρωί, ο ένας δεν άντεξε και ξεψύχισε από καθολική σωματική ψύξη από την οποία είχε προσβληθή.

Κ. Αθ. Τσιτσιλώνη, Στιγμιότυπα εθνικής εξάρσεως και μεγαλείου από τον πόλεμο 1940-41 στη Β. Ηπειρο, σελ. 44-45

Ύψωμα Γκούρι Τοπίτ, 12 Φεβρουαρίου 1941

Τα πολυβόλα κρυοπάγησαν. Ναι, στα σωστά κρυοπάγησαν. Εδώ ψηλά δεν παγώνει μόνο η σάρκα. Παγώνουν και τα σίδερα. Μαζεύομαστε γύρω από τα πολυβόλα. Σκίζουμε γράμματα και τα καίμε, σκίζουμε εσώρρουχα. Δε παίρνουν φωτιά. Γύρω μας, ένας σωρός νεκροί.

Τάκη Γ. Σίσκου, Πολεμικές δόξες - Αλβανική εκστρατεία, σελ. 92

Ύψωμα Γκούρι Τοπίτ, Φεβρουάριος 1941

Την ψυχήν μου έσφιγγα εις τα δόντια για να μη μου φύγη. Το ήμισυ του μετώπου της κεφαλής μου το αριστερόν, το οποίον προσεβάλετο από την φοράν του ψυχροτάτου ανέμου του συμπαρακολουθουμένου μετά χιόνος, δεν ήξερα αν είναι ιδικόν μου.

Όταν έφθασα εις την σκηνήν της διμοιρίας είχα καταβληθεί κατά πολύ. Το νερό είχε διαπεράσει όλα τα ρούχα μου και είχε διεισδύσει εις την επιδερμίδα μου. Φωτιά δεν υπήρχε στην σκηνή λόγω της μεγάλης χιόνος της ανερχομένης εις νφ. 4μ. Ένώ εκαθόμουν εις την εκ χιόνος σκηνή μου, ίνα φυλάγωμαι μόνον από τον ψυχρότατον άνεμον, πίπτω κάτω αναίσθητος. Εκεί είπα τερματίζω τον βίον μου. Έάν δεν υπήρχον τα παιδιά της διμοιρίας μου να με συνεφέρουν θα παρέδίδα το πνεύμα μου εις τον Θεόν. Της ανασθησίας ακολούθησε εμετός ισχυρός και τούτου πονοκέφαλος δυνατός. Ο εμετός μου όμως συνέτεινε εις το να συνέλθω.

Αχιλλέα Αθαν. Γκούμα, Το ματωμένο ημερολόγιο, σελ. 27

Ύψωμα Γκούρι Τοπίτ, Φεβρουάριος 1941

Η σκηνή που έμεινα αποτελείτο τριγύρω από χιόνι και μόνον από επάνω είχαμε ολίγα αντίσκηνα. Σωστή κατοικία εν Βορείω Πόλω. Μία τρύπα υπήρχε από την οποίαν εισερχόμεθα εις αυτήν και η οποία έκλειε κατά την νύκτα από το χιόνι. Το πρωί αναγκαζόμεθα να καθαρίζωμε το χιόνι. Εκεί που είμεθα το ύψος του βουνού ήτο 1600 μ.

Αχιλλέα Αθαν. Γκούμα, Το ματωμένο ημερολόγιο, σελ. 27-28

Ύψωμα Γκόλικο, χειμώνας 1941

Τα βράδυα, για να περάσουν οι παγερές ατέλειωτες νύχτες, για να αντιμετωπίσουν τις ανεμοθύελλες, έρριχναν ένα αντίσκηνο επάνω τους ή στριμώνχονταν σια κουφάρια των νεκρών συναδέλφων των και νηστικοί προσπαθούσαν να ζεσταθούν από τα ίδια τους τα «χνώτα». Κουκουλωμένοι μέσα στ' αντίσκηνα, καθήμενοι επάνω στο χιόνι τιτιρίζοντας περιέμεναν να ξημερώση.

Κώστα Νικ. Μπαλτά, Αναμνήσεις ενός πολεμιστή, σελ. 119

ΣΙΤΙΣΗ

Λάρισα, Νοέμβριος 1940

Το μεσημέρι μας έδωσαν ζεστή τροφή. Φασόλια με ... Πηνειό. Ήταν τόσο ασυνειδητος ο μάγειράς μας ώστε με το νερού του Πηνειού, για να μαγειρέψει, είχε πάρει και μικρά χαλικάκια. Ήταν αδύνατον να φάμε τέτοιο σουσίτιο. Πόσα μικροπράγματα μας βασάνιζαν και χωρίς λόγο, μας έκαναν δύσκολη την ζωή.

Αλέξανδρου Λαγκαδά, Αλβανία 1940-1941, σελ. 40

Κόντσικα Ιωαννίνων, 2 Δεκεμβρίου 1940. Από το προσωπικό ημερολόγιο του Δικαίου Β. Βαγιακάκου

Όλη την ημέρα μείναμε χωρίς κουραμάνα. Μοιράστηκε στην αρχή τυρί, έπειτα εφτιάσαμε πιλάφι, και αργά το βράδυ στις 7 μ.μ. ήρθε η κουραμάνα.

Ήταν η μέρα της κουραμάνας. Επί τη αφίξει της γενική διαδήλωσι. Έρχεται, ε ε... ε... έρχεται εφώνάζαν. Αντηχούσε η φωνή απ' άκρου εις άκρου του καταυλισμού.

Ημερολόγια πολέμου και αλληλογραφία 1940-1941, σελ. 83-84

Γκολέμι, 13 Δεκεμβρίου 1940

Οι άνδρες εισέρχονται εις τας οικίας ανάπτουν φωτιές και προσπαθούν να θερμάνουν τα ξυλισμένα μέλη των και φροντίζουν να κορέσουν την πείνα τους από ξηραμένα καλάμπόκια τα οποία ευρίσκουν εις τας εγκαταλειφθείσας οικίας αφού τα έριπτουν εις την πυράν ή και εντελώς άφητα τα έτρωγον, γιατί ο επισιτισμός ήτο δύσκολος και η πείνα μάς είχε κυριέψει κυριολεκτικώς όλους.

Παν. Δημ. Λαμπρόπουλου, Το 9ον Σύνταγμα εις την Αλβανίαν, σελ. 27

Σχεδ. 9. Η γερμανική προέλαση στην Ελλάδα τον Απρίλιο του 1941

Βορειοηπειρωτικό μέτωπο, 24 Δεκεμβρίου 1940

Κάτω στη ρεματιά, ένας στρατιώτης, γέμιζε και ξαναγέμιζε το καζάνι με χιόνι και με τη φωτιά από κάτω, προσπαθούσε να το λυώσει, να γίνει νερό, να ψήση τσάι για Χριστουγεννιάτικο ρόφημα. Με τα πολλά τα κατάφερε.

Σταύρου Γ. Καραθανάση, Αγέλαστη νίκη, σελ. 67

Ποντικόρροια, Δεκέμβριος 1940

Ήταν ώρα διανομής βραδυνού συσσιτίου και οι στρατιώτες στη γραμμή, έπαιρναν κι' έφρευαν ένας ένας. Πιάσαμε και μεις σειρά. Σαν πλησίασα με την καραβάνα, ένας υπολοχαγός, με κόνταξε χαμηλά κάτω απ' τα ματογυάλια του και μ' εμπόδισε με το χέρι του:

– Εσύ δεν είσαι του λόχου στρατηγείου. Πώς ήλθες να πάρης φαγητό; –μας ξεχώρισε και τους τέσσερις πως ήμασταν έξω απ' το κοπάδι του-. Ε! σεις! Τι γυρεύετε εδώ; Φύγετε.

– Είμαστε απ' το μέτωπο. Φέραμε αιχμαλώτους. Έχουμε να φάμε πέντε μέρες. Τρεις μήνες έχουμε βάλουμε ζεστό φαγητό στο στόμα μας. Στο υπασπιστήριο μας είπαν πως μας γράφανε στη δύναμη του λόχου για τροφοδοσία από απόψε. Κι' έπειτα, σας παρακαλώ, τέσσερις καραβάνες πρασόρυζο δε θα φέρουν σοβαρή ανωμαλία. Πρασόρυζο είναι, δεν είναι δα και μπιφτέκια!

– Η εγγραφή σας αρχίζει από αύριο. Στο καζάνι, δεν έπεσαν οι μερίδες σας. Περιμένετε να πάρουν όλοι οι στρατιώτες κι' αν περισσέφη...

– Κρύβε υπολοχαγέ! Συγχαρητήρια για την ευγενική και ανθρωπιστική συμπεριφορά σας!

Σταύρου Γ. Καραθανάση, Αγέλαστη νίκη, σελ. 56

Υψώματα περιοχής Κλεισούρας, Δεκέμβριος 1940

Το βράδυ, φάγαμε ψητό κρέας από τον αγαπημένου μου και αχώριστο, μέχρι εκείνη την τραγική στιγμή, φίλον μου «Γερό-Ψαρή». Ήταν η πρώτη φορά που δοκιμάσαμε το υπόξινο κρέας του αλόγου το οποίο, την ανάγκη φιλολιμίου ποιούμενοι, κατεβροχθήσαμε με πάρα πολύ όρεξη. Στη συνέχεια βεβαία, η περίπτωση να τρώμε κρέας από βαρεία τραυματισμένα μουλάρια ή άλογα, έγινε συνήθης, αφού λόγω της μεγάλης πείνας, εκόντες άκοντες, ακολουθήσαμε την συνήθεια των ιταλών αιχμαλώτων, οι οποίοι θεωρούσαν το κρέας τούτο ως το πλέον νόστιμο! Και ίσως δεν είχαν άδικο.

Κ. Αθ. Τσιτσιλώνη, Στιγμιότυπα εθνικής εξάρσεως και μεγαλείου από τον πόλεμο 1940-41 στη Β. Ήπειρο, σελ. 35

Πονγκορίγιε, 26 Ιανουαρίου 1941

Συννεφιά, λίγη βροχή και κατ' αραιά διασπόμενα λίγος ήλιος. Κάθε βράδυ το φαγητό μας φέρνει αηδία, διότι αποτελείται από ... στρατιωτικήν μακαρονάδα. Το μόνον φαγητόν είναι ή μακαρόνια καθ' εκάστην εσπέραν, φασόλια, φακή και ρεβύθια. Σπανίως δε ή άπαξ της εβδομάδος κρέας, ρύζι ή και πιλάφι. Ρύζι και αυτό, στρατιωτικά φημένο. Με τα μακαρόνια, ξεπεράσαμε τους Ιταλούς.

Ευαγγελίας Γεωργ. Κουτσοδόνη, Το ημερολόγιο ενός στρατιώτου, σελ. 39

Περιοχή Χόρμοβας, Ιανουάριος 1941

Ευθυμούμαι πώς κάποτε θέλησαν να μας φέρουν μακαρόνια και διάλυσαν καθ' οδόν μέσα στον ντενεκέ. Ο στρατιώτης που είχε αναλάβη τη μεταφορά από το σταθμό Διοικήσεως του λόχου, επειδή δευ μπορούσε κατ' άλλον τρόπο να τα διανείμη, τα έκοβε κομμάτια με μια χατζάρα, που την κτυπούσε σε μια πέτρα, κι ύστερα με τα βρώμικα χέρια του έπερνε το κομμάτι και το εβάζε στην καραβάνα για να το φάνε τα φαντάσματα... στρατιώτες κι αξιωματικοί. Εσκέφθημεν, τη μοναδική αυτή φορά που μας έφεραν μακαρόνια, να τα ζεστάνουμε κάπου, για ν' αλλάξουμε μενού, αλλά σώφρωννα σκεφθέντες το μετανοιώσαμε, γιατί αν ανάβαμε φωτιά, θα προκαλούσαμε ασφαλώς το εχθρικό πυροβολικό να επέμβη δραστηριώς και ο Θεός γνώριζε πόσα θύματα θα εκόστιζαν τα μακαρόνια. Κι έτσι αποφασίσαμε να τα πετάξουμε καλύτερα. Η απόφασις ελιφθη ομόφωνα. Οι Ιταλοί καιροφυλακτούσαν, κι όταν διαπίστωναν με τις διόπτρες τον καπνό, ήσαν διατιθεμένοι να μας στείλουν εκατοντάδες βλήματα.

Κώστα Νικ. Μπαλτά, Αναμνήσεις ενός πολεμιστή, σελ. 106

Μεταξύ Καπετίστας και Ιεροπηγής, 15 Απριλίου 1941

Στην κορυφή ο λοχαγός με περιμένει ανήσυχος. Σταματάμε ν' ανασάνουμε λίγο κι' αυτός ζητάζει το φορτίο μας κι' υστέρτα ασυγκίνητα: «Πέταξέ τα, πέταξέ τα όλα κι' αλάφρωσε το όχημά σου, από κάθε τι». Πάνω από τη ζάχαρι Ομηρικός αγώνας διεξάγεται. Τους παραμερίζω κι' αδειάζω τη ζάχαρι στο χώμα. Η πάλη πέρνει τις διαστάσεις ομαδικής συμπλοκής. Τους παρακολουθώ με γέλιο μαζί και κλάμμα στην ψυχή, τους λερούς αυτούς φαντάρους, που πριν λίγο έσερναν τα πόδια τους απ' την εξάντλησι και τώρα βρήκαν αρκετή δύναμι για να πέσουν ο ένας πάνω στον άλλο για ένα τετραγωνάκι ζάχαρι. Τρατσουνοισμένοι, σχισμένοι μα με τα σακκιδιά τους γεμάτα ζάχαρι κι' άλλοι με τα δίκωχα και με τις τσέπες γεμάτες ξαναρχίζουν να περπατούν. Πιο κάτω θα τα πετάξουν κι' αυτά, γιατί το φορτίο δεν σηκώνεται, ωστόσο η απληστία δεν τους αφήνει να δουν μακρύτερα.

Αχιλλέως Δασκαλούδη, Η υποχώρησις, σελ. 40

Προς τη Βουχωρίνα Κοζάνης, 18 Απριλίου 1941

Από το δρόμο ανηφόριζαν στρατιώτες του άδοξου αλβανικού μετώπου, δυο δυο ή κατά μικρές ομάδες και κάπου κάπου και κανένας χωλός και βέβαια κουτσοί και νηστικοί, όσο και άυπνοι. Και άλλοι καβάλα στα ζώα. Είναι οι πιο τυχεροί. Είναι αξιολύπητοι και προκαλούν τον οίκτο, όταν με ντροπή τολμούν οι, πριν λίγο, ήρωες να επαιτήσουν λίγο φαμί, για να κορέσουν την ακόρεστη πείνα τους.

Δημητρίου Θεοχάρη Δελφινόπουλου³⁷, Ημερολόγιο του ελληνοϊταλικού πολέμου 1940-1941. Από τη σκοπιά ενός τηλεφωνητή, Θεσσαλονίκη 1996, σελ. 58

Υποχώρησις, Απρίλιος 1941

Κάποτε, κάποτε μας εδίδετο καμμιά γαλέτα, από τις υπάρχουσες στα κέντρα ανεφοδιασμού, που μετά κόπου μασούσαμε, διότι οι ισχνές παρειές μας δεν μπορούσαν να κινήσουν τις σιαγόνες για να μασηθούν. Διά να διευκολύνουμε το φάγωμά τους, τις σπάγαμε με τις πέτρες κι ανάμικτες με αίμα, που προξενούσε η σκληρότης των ούλα, τις καταπιναμε.

Κώστα Νικ. Μπαλτά, Αναμνήσεις ενός πολεμιστή, σελ. 172-173

ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΟΤΗΤΑ

Περιοχή Μαζρέκας, 6 Δεκεμβρίου 1940

Σήμερα είναι η γιορτή μου' έγγραφα γράμμα στίτι μου για να αλληλοευχηθούμε' παρ' όλα αυτά είμαι νηστικός από χτες...

Οι στρατιώτες μου θέλουν κάτι να μου προσφέρουν μα δεν τους βρίσκεται τίποτα. Μου υπόσχονται όμως πως «κάτι θα βρεθεί» άμα μπούμε στη Μαζρέκα...

Νίκου Καραντώνη, Πόλεμος. Το ημερολόγιο ενός ανθυπολοχαγού, σελ. 33

Πορεία προς το Κρέμσκι, 14 Δεκεμβρίου 1940

Το τοιγάρο, είναι ό,τι πιο ευχάριστο σε τέτοιες στιγμές. Θέλω να καπνίσω κι' έχω δύο τοιγάρα. Μα πώς να ανοίξω τώρα το πακέτο μου που ξέρω πως τα τριανταέξι ζευγάρια μάτια των φαντάρων μου θα καρφωθούνε με φοβερή ζήλια ασπάνω μου;

Νίκου Καραντώνη, Πόλεμος. Το ημερολόγιο ενός ανθυπολοχαγού, σελ. 55

Ποντγκορίγιε, 15 Δεκεμβρίου 1940

Και πάλιν η φύσης άσπρη και έπεφτε λίγο χιόνι. Λόγω εργασίας, μετέβην με ημίονον εις Πτογοριεν. Τυχαίως ηγόρασα φακέλλους και χαρτιά από έναν στρατιώτην, τα οποία μετεπώλησα εις τον λόχον μου και έγιναν ανάρπαστα. Παρ' όλην την εργασίαν και το κρύο, κάθε βράδυ, δεν παραλείπω την επιθεώρησιν (φείριασμα) και έτσι περνάμε λίγο την ώραν. Το χιόνι, είναι πολύ ευεργετικό, διότι

37. Δάσκαλος, τηλεφωνητής του 53ου Συντάγματος Πεζικού.

αντικαθιστά την έλλειψιν του νερού εις το πλύσιμο των χειρών. Μερικοί στρατιώται αναλαμβάνουν και φέρνουν νερό από το πλησίον χωρίον αντι ένα σιγάρο το υδροδοχείον.

Ευαγγελίας Γεωργ. Κουτσοδόντη, Το ημερολόγιο ενός στρατιώτου, σελ. 33

Εβέσντα, 24 Δεκεμβρίου 1940

Η εκκλησία ήτο ένας σταύλος και η θεία λειτουργία εγένετο σαν παραμονή Χριστουγέννων εντός του σταύλου. Η Αγία Τράπεζα, αποτελείτο από μίαν κάσσαν, τα δε κηροπήγια, ήσαν μία λάμπρα εκστρατείας, δύο κηρία και ένα λυχνάρι. Η δε πρόθεσις από ένα τραπεζάκι και ένα κερι. Η θεία λειτουργία ήτο σύντομος, καλλίφωνοι δε φάλται (στρατιώται) έφραλον. Μετά το τέλος της θείας λειτουργίας, εκοινώνησα, αξιωθείς προς τούτο των Αχράντων Μυστηρίων. Μετά το τέλος της θείας λειτουργίας και πριν ακόμα μεταλάβουν οι άνδρες όλοι, ένας στρατιώτης, νομίσας ότι ετελειώσεν η θεία λειτουργία ή, δεν θα εγνωρίζεν ότι θα ετελείτο εις τον σταύλον λειτουργία, έφερεν, δύο ημίονους διά να τους βάλει εις τον σταύλον. Αλλά κατόπιν συστάσεως, ανέμενεν έξω του σταύλου, προσωρινώς, μέχρις ότου τελειώσει το έργον του ιερέως.

Ευαγγελίας Γεωργ. Κουτσοδόντη, Το ημερολόγιο ενός στρατιώτου, σελ. 35

Ύψωμα Μάλι Σπατ, 24 Δεκεμβρίου 1940

Ο τραγικός σύντροφος της βραδυάς, Έφεδρος Ανθυπολοχαγός Γιάννης Δούβρης, η λεπτή κι ευγενικιά αυτή φυσιογνωμία, κάνει τις ίδιες σκέψεις. Μέσα στον πυρετό που του καίει, δυο μέρες τώρα, νοιώθει την ψυχολογική κατάσταση, στην οποία βρίσκομαι. Θέλει κι' αυτός να ξεσπάσει. Με την αδύνατη και γλυκειά φωνή του αρχίζει να φέλνει το τροπάρι «Η Τέννησις Σου Χριστέ». Με βραχνιασμένη φωνή τον ακολουθά. Το φέλλουμε τρεις φορές κι' έπειτα άλλες τρεις το «Η Παρθένος σήμερα». Κλαία και φέλνω μαζί. Τα καυτερά δάκρυα διατρέχουν το πρόσωπό μου κι' αισθάνομαι το ζεστό μονοπάτι που ακολουθούν επάνω σ' αυτό.

Σε κάποια στιγμή ακούμε φαλμωδία.

Οι στρατιώτες θαμένοι κάτω από τα χιονισμένα αντίσκηνα, αρχίζουν να φέλλουν ομαδικά και η φωνή τους, η τραγική αυτή επίκλησις προς τον Ουράνιο Πατέρα, ανακατεύεται με τον αέρα και τη βροχή και διασκορπίζεται ανάμεσα στα άξενα και άγονα Αλβανικά βουνά. . .

Ντίνου Π. Μαγγοροάκου³⁸, Το Ξεκίνημα της Νίκης. Ημερολόγιο από τον πόλεμο 40-41, εκδοτικός οίκος «ΑΝΑΤΟΛΗ», Αθήναι 1946, σελ. 81

Πιτσάρι, 25 Δεκεμβρίου 1940

Εξακολουθεί να ρίχνη χαλάζι και να πέφτουν άφθονες κανονιές. Σήμερα μετά μεγάλης μου χαράς για δώρο Χριστουγέννων επήρα τα πρώτα γράμματα, 28 τον αριθμόν, όλα δηλαδή τα καθυστερούμενα. Εκάθισα και τα διάβασα όλα και αμέσως σας έγραψα. Από τον λόχο μας έδωσαν μισή κουραμάνα και ολίγον τυρί. Εις την καλυβα όμως εβράσαμε το άλλο αρνί και εφάγαμε όλοι μαζί. Έτσι πάνε και τα Χριστούγεννα.

Στέλιου Ι. Τζιζόπουλου, Ημερολόγιον από τον πόλεμο του 1940, σελ. 55

Ποντγκορίγιε, 1 Ιανουαρίου 1941

Πρωτοχρονιά. Τι ειρωνία! Από το πρωί τας 2μ.μ. ορθοστασία εις τις λάσπες, το κρύο, την ολίγην βροχήν, διά να επετύχωμεν ολίγον φασκόμηλον ως ρόφημα και δύο φλυτζανάκια κονιάκ, μισή κουραμάνα, ένα πακετάκι σιγάρα και δύο μήλα ως πρωτοχρονιάτικο δώρο, καθώς και λίγο νερό, βραστό κρέας με άψητα κρεμμύδια ως γεύμα. Η στεναχώρια των στρατιωτών απεριγράφτη προς τούτο, ηκούσθησαν και μεγάλα παράτονα διά την ορθοστασίαν. Αυτό το ονομάσαμεν αίσχος της Έλληνικής διοικήσεως. Πριν ακόμα λάβω το συστίτιον, μας ειδοποίησαν αφού φάγωμεν, να πάρωμεν τα ζώα μας να πάμε δι' αγκαρείαν πυρομαχικών. Την τελευταία στιγμήν απηλλάγην. Ψήσαμεν βραστό ένα αρνάκι, το οποίο εφαγώθη πολύ βιαστικά, λόγω των άνω λόγων, ήτο δε αξίας 150 δραχμών. Ολόκληρον την ημέραν δεν έπαυσε να βάλει το πυροβολικόν, δώρο φαίνεται πρωτοχρονιάτικο.

Ευαγγελίας Γεωργ. Κουτσοδόντη, Το ημερολόγιο ενός στρατιώτου, σελ. 36-37

38. Στρατιώτης του 8ου Συντάγματος Πεζικού.

Νίτσα, 1 Ιανουαρίου 1941

Το ότι βρίσκονται στην πρώτη γραμμή τα φανταράκια μας και σε ξένο εχτρικό έδαφος με ελλείψεις και καιρικές αντιξοότητες, δεν τα εμποδίζει να θυμηθούν τον τόπο τους και τα έθιμα της πατρίδας τους. Ένα κλαρίνο με αφεντικό φαντάρο, μια κορνέτα, αποτελούν την πρόχειρη μπάντα. Ο χορός στήνεται στην πλατεία της Νίτσας. Ζίκωχα πετιούνται στον αέρα, λεκ κολλιούνται στο μέτωπο, και το κονιάκ με το κρασί είναι στις δόξες τους. Από καιρό σε καιρό ακούγεται κανένας πυροβολισμός. Στα χέρια των φαντάρων, βρίσκονται τώρα και τα δέματα τα ομοιόμορφα που φτάσανε από την πατρίδα. Είναι ο πρωτοχρονιάτικος μπουναμάς περιεχόμενα: Ένα κατοστάρι κονιάκ, κουραμπιέδες, μαντήλια, εικονίτσες, κολοκοτραναίους, βελόνες και κλωστές.

Τάκη Γ. Σίσκου, Πολεμικές δόξες - Αλβανική εκστρατεία, σελ. 58

Οζνάτ, 1 Ιανουαρίου 1941

Το απόγευμα ο ήχος μιας κορνέτας και ο σκοπός ελληνικού τραγουδιού, μου αναγκάζουν να παρακολουθήσω το γλέντι. Ήταν στρατιώτες όλων των λόχων, που διαμένουν στο χωριό. Πολλοί από αυτούς ήταν μεταμφιεσμένοι με ενδυμασίες του τόπου. Ταμπρός ο ένας, νύφη ο άλλος, είχαν στήσει χορό και χόρευαν ελληνικούς χορούς, παρασύροντας κάθε γνωστό ή τον καθένα, που προσφέρονταν να λάβει μέρος στο γλέντι. Καλός οιωνός, για την πρώτη του χρόνου, είπα. Ας το ελπίζουμε.

Δημητρίου Θεοχάρη Δελφινόπουλου, Ημερολόγιο του ελληνοϊταλικού πολέμου 1940-1941, σελ. 34-35

Τομέας Χουμελίτσης, αρχές Ιανουαρίου 1941

Ο Ζιοικητής της Ίλης μου, μακαρίτης τώρα, ήτο φανατικός κυνηγός. Η περιοχή είχε πολλά αγριογούρουνα. Βγήκε παγασιά πίσω απ' τις προφυλακές με δύο φαντάρους και δύο γέρικους σκύλους, ειδικούς στο κυνήγι λαγού και αγριογούρουνου. Δεν ξέρω πού στρίμωξε και σκότωσε έναν κάτρο κάπου 60 οκάδες. Χαράς ευαγγέλια. Κομματιάστηκε στα αντιπρανή και με χοντρά αγριόξυλα βασταγούρια οδηγήθηκε σε 4 κομμάτια στα μαγειρεία της Ίλης. Το μισό περίπου το δώσαμε στη διπλανή Ίλη. Έτσι, τη δεύτερη και τρίτη ημέρα του Άη Βασίλη, φάγαμε αγριογούρουνο στη σουβλα, ανάλατο έστω. Μας στήλωσε στα πόδια. Για φρωμί είχαμε βρασμένο καλαμπόκι. Τι δε θάδινα για λίγο αλάτι...

Δημητρίου Νικ. Χονδροκούκη, Αιματηρό πολεμικό οδοιπορικό στη Βόρειο Ήπειρο και στη Μακεδονία, σελ. 108

Νίτσα, 4 Ιανουαρίου 1941

Πλούσιο το ταχυδρομείο. Γράμματα, καρτίτσες, εφημερίδες, επιταγές, δέματα. Όσο ξεμακρύνουμε από τους δικούς μας τόσο τους πονάμε. Κάθε καινούργιο ύψωμα π' αφήνουμε πίσω, είναι κι' ένας στεναγμός για αγκαπημένα πρόσωπα. Ποιος είδε τις κουρασμένες ψυχές μας την ώρα που διαβάζουμε κάτι δικό μας, κάτι από το είναι μας και δε σκίρτησε η καρδιά του; Να! εδώ ο φαντάρος διαβάζει το γράμμα και χαμογελάει: άλλος πιο πέρα αφήνει ένα δάκρυ να κυλήσει από τα μάτια του. Ο Κώστας φιθυρίζει κιόλας, θαρρείς πως έχει κονιά του την λατρευτή του Ιφιγένεια. Ξέχασε! Κάθε λέξη και μια παληά γνωριμία. Κάθε σειρά κι' ένα κομμάτι πόνο. Κάθε σελίδα και μια πτυχή της παληάς ζωής. Πώς θέλετε ο ταχυδρόμος να μη μας είναι το πιο αγαπητό πρόσωπο εδώ επάνω; Τον ξεπροβοδάμε με αγωνία και τον περιμένουμε με χαμόγελο λαχταριστό. Πόσα γλυκόλογα μαννάδων... Πόσα φιλιά συζύγων...

Τάκη Γ. Σίσκου, Πολεμικές δόξες - Αλβανική εκστρατεία, σελ. 63

Νίτσα, 5 Ιανουαρίου 1941

Τίποτε δε μ' εμποδίζει να ξεχάσω το αγαπημένο μου ημερολόγιο. Για τραπέζι όλο τον καιρό χρησιμοποίησα το γόνα μου. Στάθηκα και στο δρόμο. Ξύπνησα και στον ύπνο. Διέκοφα και το φαγητό πολλές φορές για να σημειώσω μια παρατήρηση, μια σκέψη, μια κάποια πληροφορία. Ακόμα έκανα και στη μάχη ένα γρήγορο διαλειμματάκι, να σκισάρω μια αξιοπερίεργη κίνηση του εχτρου.

Τάκη Γ. Σίσκου, Πολεμικές δόξες - Αλβανική εκστρατεία, σελ. 66

Λιούαθ, 9 Ιανουαρίου 1941

Όσοι έχουνε περάσει με το τραίνο από τα Τέμπη, θα είδανε μια εκκλησίτσα, λίγα μέτρα πιο κάτω από τη σιδηροδρομική γραμμή. Καθώς περνούσαμε εκείνο το βράδυ από κει, φώναζε κάποιος:

– Ριζ' τε παιδιά καμμιά δραχμή στην Παναγία να μας φυλάει να γυρίσουμε πίσω!

Όλοι ορμήσαμε στο παράθυρο κι' αδειάσαμε όσα κέρματα είχαμε...

Νίκου Καραντώνη, Πόλεμος. Το ημερολόγιο ενός ανθυπολοχαγού, σελ. 81

Οζνάτ, 12 Ιανουαρίου 1941

Ο καιρός επιμένει να είναι το ίδιο ακατάστατος. Αύριο αφήνουμε το ΟΖΝΑΤ με τα ψηλά υφώματα της Κάμνιας. Τη νύχτα τα παιδιά το έκαψαν στο χορό και στα τραγούδια. Παίζουμε; Ο πόλεμος για μας είναι πανηγύρι. Τι κι αν κατακλισθούμε στο ύπαιθρο, ύστερα από 38 μέρες διαμονής σε μόνιμη στέγη στη Μότσιανη και στο Οζνάτ, όταν σκεφθούμε πως οι συνάδελφοί μας διανυχτερεύουν στο ύπαιθρο, όλο το χειμώνα, χωρίς φωτιά και αντίσκηνο, μέσα στα χαρακώματα, στα κρύα νερά και στη λάσπη... Να μην είμαστε και αχάριστοι. Όμως χάριν της Πατρίδας όλα είναι δεκτά και όλα υποφερτά. Με την ίδια προθυμία, θάρρος και γενναιότητα θ' αγρυπνούμε και θα υποφέρουμε τη δοκιμασία αγόγγυστα και σιωπικά.

Δημητρίου Θεοχάρη Δελφινόπουλου, Ημερολόγιο του ελληνοϊταλικού πολέμου 1940-1941, σελ. 38

Όρος Κάμια, 21 Ιανουαρίου 1941

Επιτέλους έχουμε μέρα ηλιόλουστη. Τα αεροπλάνα σε δράση όλη την ημέρα, πάνω από το κεφάλι μας. Έχω στο αφτί μου το ακουστικό του αυρμάτου. Ζω λίγες στιγμές χαράς και ευτυχίας. Τι μουσική, τι ευθυμία, τι τραγούδι!! Ίσως να θέλουν με όλα αυτά τα χαρούμενα τραγούδια να διασκεδάσουν τη στεναχώρια αυτών, που έχουν τα παιδιά τους ή τους άνδρες τους κ.λ.π. στο μέτωπο. Τι αντίθεση όμως. Εμείς εδώ πάνω γλεντούμε με την κλαγγή των κάθε είδους όπλων.

Δημητρίου Θεοχάρη Δελφινόπουλου, Ημερολόγιο του ελληνοϊταλικού πολέμου 1940-1941, σελ. 40

Ύψωμα Σπι Καμαράτε, 22 Ιανουαρίου 1941

Ο πολυβολάρχης ενθουσιάζεται τότε και ζητεί από τον Διοικητή του Τάγματος να διατάξει να παυχθή «Τ' αητού ο γυιός». Την έμπνευσιν ταύτην υιοθετεί ο ηρωικός Διοικητής του Τάγματος και διατάσσει σχετικώς. Ο ενθουσιώδης και ηρωικός σαλπικτής σαλπίζει τότε το «γυιο του αητού» π' αντιλαλούσε σ' όλη την περιοχή.

Εμμ. Α. Κασιμάτη, Το κονήγι του θανάτου (Σπι-Καμαράτε υψ. 731), σελ. 50

Οροπέδιο κοντά στο ύψωμα Γκόλικο, Ιανουάριος 1941

Επί του οροπεδίου οι Ιταλοί είχαν εγκαταστημένη μια πελώρια σκηνή, εντός της οποίας ευρίσκοντο πολεμοφόδια, λίγα τρόφιμα και είδη ιματισμού και υποδήσεως. Υπήρχον καινούργιες χλένες, περικεφαλίδες, άρβυλα, κάλτσες, πουλόβερ και πολλά άλλα, που ημείς δεν είχαμε τίποτ' άλλο από εκείνα που ντυθήκαμε όταν κατετάγημεν. Όσοι από τους στρατιώτες επρόλαβαν πήρανε κι αντικατέστησαν τα δικά τους κουρέλια. Εδώ πρέπει να σημειωθεί πως οι Έλληνες στρατιώτες φορούντες, ό,τι εύρισκαν, κι απ' αυτούς τους σκοτωμένους Ιταλούς εβγαζαν τ' άρβυλα και τον ιματισμό και τον φορούσαν, έγιναν σωστό μωσαϊκό, κι όπως ήταν έτσι ποικιλομόρφως ενδεδυμένοι, πολλές φορές δεν διακρίνοντο αν ήταν Έλληνες ή Ιταλοί και μάλιστα όταν ανεμυγνόντο με Ιταλούς αιχμαλώτους που τους συνώδευαν προς τα μετόπισθεν.

Κώστα Νικ. Μπαλτά, Αναμνήσεις ενός πολεμιστή, σελ. 110-111

Όρος Τομόρι, χειμώνας 1941

Οι καπνιστάι, που περισσότερο υπέφεραν από την έλλειψη καπνού, παρά φαγητού, καθάρισαν τον καπνό από τα χαρτιά, τον στέγνωσαν σε λαμαρίνες στην φωτιά και έκαναν τσιγάρα με χαρτιά εφημερίδων. Τουλάχιστον, από εδώ και πέρα, θα υπέφεραν μόνο από πείνα – αν εξακολουθούσαν τα ποτάμια να είναι αδιάβρατα. Ο καπνός που είχε φθάσει, έστω και σε αυτήν την κατάσταση, ήταν μια ανακούφιση γι' αυτούς που πριν, αναγκάζονταν να καπνίσουν... φύλλα καλαμποκιού.

Αλέξανδρον Λαγκαδά, Αλβανία 1940-1941, σελ. 66

Εικόνα 33. Παρακολούθηση κινήσεως του εχθρού

Εικόνα 34. Αντιαεροπορικό πυροβολείο στο οχυρό Ρούπελ

Τεριαχάπι, 2 Μαρτίου 1941. Από το προσωπικό ημερολόγιο του Δικαίου Β. Βαγιακάκου

Το απογευματάκι κατά το βράδυ άρχισαν οι στρατιώται να κάνουν την εμφάνισή τους ως μασκαράδες. Το τραγούδι άρχισε να δονή την ήσυχη ατμόσφαιρα του Τεριαχατιού. Τίποτα δεν επρόδιδε ότι οι στρατιώται αυτοί βρίσκονταν σε πόλεμο. Πρώτοι ντυμένοι χωριάτικα με χρωματιστά φουστάνια, κεντημένες ποδιές, γιλέκα και ζώνες, τραχηλιές και άρβυλα. [...] αρχίζουν την φιλοκουβέντα. Έπειτα ένας χορός στην αυλή ή στο αλώνι και τέλος αναχώρησι. Οι στρατιώτες χωρισμένοι σε ομάδες στα πλατό του χωριού, άλλοι ντυμένοι για το καλό, τραγουδούν και χορεύουν για να ξεσκάσουν λιγάκι.

Ημερολόγια πολέμου και αλληλογραφία 1940-1941, σελ. 118-119

Ύψωμα 731, 25 Μαρτίου 1941

Ο κλειστός και χαμηλός χώρος του 731 υψώματος περιβαλλόμενος από ένυδρες χαράδρες και την κοιλάδα του Ντέσνιτσα ποταμιού είχε ως αποτέλεσμα να ροδίση η άνοιξις, ενωρίτερον. Οι άνδρες χάρις εις την απόλυτον ησυχία και τον θερμόν ήλιον ησχολούντο με την εξώντωσιν του εσωτερικού εχθρού των φθειρών. Έκαστος εξ αυτών εμηχανεύθη και ίδιον τρόπον εξόντωσεως χωρίς να το επιτύχη. Εγώ είχον κασκόλ φαιόχρουν μαλακό, εις αυτό ήτο το καταφύγιο των φθειρών, το ξεδίπλωμα και εγένετο η εξόντωσις των εν αυτώ και ταυτάπαλιν.

Θεόδωρου Ζ. Ζήκου, Η τιτανομαχία του 731 υψώματος, σελ. 61

Όρος Τομόρι, Μάρτιος 1941

Θυμούμαι τότε τον Αναϊνάδη, που αν και υπηρετούσε ως στρατιώτης, είχε την πρόνοια να πάρει μαζί του, κατά την αναχώρησή μας από την Αθήνα, μια οδοντάγρα, μια σύριγγα με την βελόνα της και ένα κουτάκι με αναισθητικές αμπούλες. Και έσωσε πολλούς από μαρτυρικούς πονόδοντους.

Χρησιμοποιούσε, για όλους την ίδια σύριγγα με την ίδια πάντοτε βελόνα, χωρίς να την βράσει ποτέ, μια και δεν υπήρχε καμία δυνατότητα γι' αυτό. Χρησιμοποιούσε από το ένα δέκατο της αναισθητικής αμπούλας για «κάθε επέμβαση» ... για να φθάσει για όλους το αναισθητικό!!! Έτσι ο πονόδοντος ήταν μειωμένος. Σώθηκαν πολλοί από τον πονόδοντο, χάρη στον Αναϊνάδη, που πρόσφερε τις πολύτιμες υπηρεσίες του εθελοντικώς.

Αλέξανδρου Λαγκαδά, Αλβανία 1940-1941, σελ. 73

Κάργιανη, 2 Απριλίου 1941

Όποιος ήθελε, πήγαινε σε μια κοντινή χαράδρα και έπλενε τα ρούχα του, έτρεχε νερό, και τα άπλωνε στον ήλιο και στέγνωωναν. Την μέθοδο αυτή του πλύσιματος ακολούθησα και εγώ. Με κρύο νερό χωρίς σαπούνι και με μια πλάκα για κόπανο (μαύρο πλύσιμο). Μετά το πλύσιμο τα μάζεψα και τα τοποθέτησα, όχι μαζί με τις κουβέρτες αλλά χωριστά, για να μη γεμίσουν φείρες, νομίζοντας όλοι μας ότι με το βρέξιμο των ρούχων, δήθεν πλύσιμο, οι φείρες θα φωφούσαν, όμως ουδέν τούτο αναληθέστερον. Η φείρα για να φωφίσει θέλει βράσιμο το ρούχο. Τέλος πάντων και η ψευδοδιαίσθηση καμιά φορά καλό κάνει.

Στεφάνου Ι. Κολλιντζά, Τότε ... στα βουνά της Βορείου Ηπείρου (1940-41), σελ. 73

Ιωάννινα, 19 Απριλίου 1941

Το δείπνον, καθημερινή ή Μέγα Σάββατον, είναι πάντα το ίδιο: κρέας βραστό με μανέστρα, αυγό, τυρί φέτα και πάντα πορτοκάλι, από εκείνα τα ωραία πορτοκάλια της Άρτας, όλο χυμό και νοστιμάδα. Τα μεσάνυκτα ανασταίνομε στο νοσοκομείο μέσα. Σε ένα από τους προθαλάμους του κτιρίου ετοιμάσασιν τα ευλαβή στρατιωτάκια μας την τράπεζαν επί της οποίας, απλώνοντας το Αντιμήνσιον, ο ιερεύς θα λειτουργήση. Στρατιώται, αξιωματικοί, αδελφάι, τραυματίαι, αναρρανιόντες, ιατροί, παρακολουθούν εν συγκινήσει την τελευταίαν -φεν- ελεύθερη Ανάστασι. Η Ζευθύνουσα Μεσολωρά το ψιθυρίζει: "Άυριο θα είμεθα πλέον υπόδουλοι", "Χριστός Ανέστη" με κόμπο στον λαιμό θέλαμε να χαρούμε την τελευταίαν μας ώρα. Προσπαθούμε να το κατορθώσωμε βγαίνοντας από τον εαυτόν μας. Η Ανάστασις του Χριστού είναι υπόσχεσις για την ανάστασιν -κάποτε- του Έθνους. Πάλι η πίστις μας σώζει.

Μίνας Τσάλλη, Αναμνήσεις. Εθελονταί αδελφάι νοσοκόμοι κατά τον πόλεμον του 1940, σελ. 42-43

ΤΑΞΗ - ΠΕΙΘΑΡΧΙΑ

Αργίριο, 28 Οκτωβρίου 1940

Παρά την διαβεβαίωση των αξιωματικών ότι το Σύνταγμα θα παρέμενε επί δύο ημέρας προς ανασύνταξιν, εσημειώθησαν πολλά κρούσματα απειθαρχίας. Πολλοί στρατιώται προκειμένου να συναυτήσουν τους δικούς των εγκατέλειψαν την φάλαγγα και κατηυθύνθησαν στα σπίτια των, εξ αιτίας δε της διαρροής ταύτης στο βραδυνό προσκλητήριο πολλοί ήσαν απόντες. Η απουσία των επέφερεν μεγάλη ανωμαλία την επομένη το πρωί, διότι πολλοί, έχοντες υπ' όψιν ότι το Σύνταγμα θα παρέμενε επί δύο ημέρας στο Αργίριον, δεν προσήλθον ούτε στο πρωινό προσκλητήριο, κι έτσι όταν τούτο ηναγκάσθη, λόγω των γεγονότων που εμεσολάβησαν, ως θα ίδωμεν κατωτέρω, δηλαδή της επισήμου κηρύξεως του πολέμου, την επομένη 29/10 της Ιταλίας κατά της Ελλάδος, να συνεχίσει την πορείαν του επειγόντως, αυτοί ήσαν απόντες.

Κώστα Νικ. Μπαλτά, Αναμνήσεις ενός πολεμιστή, σελ. 35

Νίτσα, 4 Μαρτίου 1941

Ένας φαντάρος, για να αποφύγει την εξόρμηση του τμήματός του την άλλη μέρα, προφασίστηκε ωτίτιδα. Πράγματι, είχε ενοχλήσει με τη βελόνα το τύμπανο και ύστερα κλείνοντας στόμα και μύτη φύσηξε με σκοπό ο αέρας να προκαλέσει στο αυτί πόνο. Η πρώτη εξέταση τον έδειχνε άρρωστο. Η προσεκτικότερη όμως κατοπινή, φανέρωσε την παληανθρωπιά του.

Τάκη Γ. Σίσκου, Πολεμικές δόξες - Αλβανική εκστρατεία, σελ. 107

Στρατοδικείο στη Μπομίστα, 17 Μαρτίου 1941

Τρίτος κατηγορούμενος. Αυτοτραυματίας. Κατηγορείται πώς αυτοτραυματίστηκε στον αντίχειρα με πρόθεση να φύγει από την γραμμή των πρόσω. Τρέμει ο κατηγορούμενος και κλαίει.

«Εγώ κυρ - Πρόεδρε είμαι καλός στρατιώτης, δεν το έκανα, να πούμε επίτηδες, εγώ έχω πιάσει τόσους Ιταλούς αιχμαλώτους, ρωτήστε, να πούμε, το λοχαγό μου, για να δήτε...»

Δημιουργούνται μερικές αμφιβολίες, ο κατηγορούμενος καταδικάζεται σε ισόβια.

Νίκου Καφαντώνη, Πόλεμος. Το ημερολόγιο ενός ανθυπολοχαγού, σελ. 99

ΠΡΟΣΩΠΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ

Μότσιανη, Φεβρουάριος 1941

Ο δρόμος ήτο γεμάτος λάσπη. Ήιχε πλέον νυκτώσει. Αλλά πού να υπολογίσω περιπέτειες μπροστά σ' αυτή την χαρά μου. Όταν έφτασα εις το χωρίον Μότσιανη, έμαθα ότι ο πατέρας μου εφιλοξενείτο παρά τινός διοικητού των μεταγωγικών του Συντάγματός μας, υπολοχαγού ονόματι Αβρακιώτη. Όταν αντίκρυσα τον γέρο μου Πατέρα καθήμενον εις την κόχην του ενηγκαλίσθη και η συγκίνησίς μας ήτο απεριγραπτος. Λάκρνα εκόλισαν ουχί μόνον από τα μάτια του Πατέρα μου και των ιδικών μου, αλλά και των παρευρισκόμενων αξιωματικών.

Αχιλλέα Αθαν. Γκούμα, Το ματωμένο ημερολόγιο, σελ. 28-29

Ύψωμα 1308, 12 Φεβρουαρίου 1941

Εις πολλά σημεία του καταυλισμού είχαν καθίσει ομαδικώς στρατιώται κύκλωθεν ανθρακιών, και θερμανόμενοι συνεζήτουν διά την επικείμενην μάχην. Ήσαν, ως επί το πολύ, ομοχώριοι ή συγγενείς, οι οποιοι σχετισθέντες μεταξύ των από της παιδικής ηλικίας εντός του ίδιου περιβάλλοντος, και ανδρωθέντες ως φίλοι έφθασαν, στρατιώται πλέον, μέχρι των αυχηματών κορυφών της χιονοσκεπούς Τρεμπεσίνας. Εν όψει του κινδύνου οι δεσμοί των έγιναν στενωότεροι. Τα κενά της ομιλίας των ήτο πολύ εύκολον να τα μαντεύσουν. Υπό τας αφελείς και τετριμμένας εκφράσεις, ήσαν εις θέσιν πάντες ν' ακούσουν τον κατακτινιγόμενον λυγμόν και να συμπονέσουν. Ο εις εις τον άλλον έδιδε κατά την ιστορικην εκείνην νύκτα την διαθήκην του διά ζώσης, δεν απουσίαζον δ' εκ της τελετής αυτής και οι αξιόπιστοι μάρτυρες.

Ιωάννη Αναστ. Βεργάρδου, Τρεμπεσίνα, σελ. 97

Υποχώρηση προς Κολοκυνθού Καστοριάς, 15 Απριλίου 1941

Περπατάμε τώρα στον κάμπο. Ο ήλιος βρίσκεται στο κατακόρυφο. Περπατάμε πάνω από 20 ώρες. Ξεκινήσαμε το βράδυ της Μ. Δευτέρας και έχουμε μεσημέρι της Μεγ. Τρίτης, 15 τ' Απριλίου.

Η σκόνη κολλάει στα ιδρωμένα πρόσωπα, στο στόμα, στη γλώσσα. «Ακόμα κύριε αυθυπολοχαγέ;» Πού και πού ακούγεται αγνό το παράπονο κάποιου κουρασμένου. «Ακόμα, παιδί μου, πάντα ακόμα' κουράγιο!» Παιδί μου! Ναι πραγματικά παιδιά μου αισθάνομαι τα παιδιά αυτά, κι' ας είναι πολύ μεγαλύτερα στην ηλικία από μένα. Πόσο τα νοιώθω! μα και πόσο με νοιώθουν! Το βλέπω από την εμπιστοσύνη που εκφράζει η ματιά τους, από την υπακοή που στις δύσκολες αυτές στιγμές φανερώνεται. Κι' αυτό είναι ίσως η μόνη ικανοποίηση που αισθάνομαι σαν θυμάμαι τις τραγικές εκείνες στιγμές. Και ξαναβλέπω τα μάτια τους να στυλώνονται μ' εμπιστοσύνη στα μάτια μου και το συννεριασμένο τους πρόσωπο να ξαστεράνει, να χαμογελά. Με θεωρούν ακατάβλητο. Και προσπαθώ να φανώμαι τέτοιος όσο μπορώ.

Αχιλλέως Δασκαλούδη, Η υποχώρησης, σελ. 41-42

Πορεία προς τη Βουχωρίνα Κοζάνης, 17 Απριλίου 1941

Η ώρα περνούσε κι έπρεπε να αναχωρήσουμε με τον Παναγιώτη, για το δικό μας χωριό, την πολυλόγητη ΒΟΥΧΩΡΙΝΑ.

Στο δρόμο προβληματιστήκαμε. Σκεφθήκαμε τους 4 νεκρούς χωριατούς μας, που αφήσαμε στην Αλβανία κι αποφασίσαμε να καθήσουμε στη θέση "Ασπρόχωμα", ώσπου να σουρουπάσει, για να αποφύγουμε τραγικές συναυτίσεις, από γονείς, αδελφές και συζύγους, που έχασαν τα παλικάρια τους στον ανεπιθύμητο, όμως επιβληθέντα, από τον ασπασίο Μουσολίνι, αιματηρό πόλεμο, στα πεδία των μαχών του αλβανικού χωριού.

Δημητρίου Θεοχάρη Δελφινόπουλου, Ημερολόγιο του ελληνοϊταλικού πολέμου 1940-1941, σελ. 57

Ιωάννινα, Απρίλιος 1941

Στα Γιάννενα, συναυτήθηκα και με τον αδελφό μου Βασίλη, ο οποίος υπηρετούσε στο 51ο Σύνταγμα του αποσπασματος Λαβάκη, επιστρατευθείς με ατομική πρόσκληση του Απρίλιο του 1939, με την εισβολή των ιταλών στην Αλβανία. Παρά το γεγονός ότι μαχόμεθα ο ένας πλησίον του άλλου, εν τούτοις δεν έτυχε να συναυτηθούμε προηγουμένως. Ο Βασίλης με παρεκάλεσε να έλθω μαζί μου κατά την κάθοδό μας προς την Αθήνα, αφού είχε διαλυθεί η μονάδα του. Του απάντησα να πάω με τους άνδρες και τους αξιωματικούς της μονάδος του. Με κοίταξε με κατάπληξη και απομακρύνθηκε απογοητευμένος από την απάντησή μου. Ο Βασίλης τελικά, μαζί με άλλους συμπολεμιστάς του, διέσχισε τον Κόζιακα και στη συνέχεια έφθασε στο χωριό.

Κ. Αθ. Τσιτσιλώνη, Στιγμιότυπα εθνικής εξάρσεως και μεγαλείου από τον πόλεμο 1940-41 στη Β. Ήπειρο, σελ. 62-63

Ροδώπης Χανίων, 20 Μαΐου 1941. Απόσπασμα επιστολής του Ευέλπιδος Ι Τάξεως Δημήτρη Α. Παπαδημητρίου

Όταν συνήλθα ήμουν ξαπλωμένος σ' ένα καναπέ ενός φτωχικού χωριατόσπιτου, με το τραύμα μου ήδη δεμένο.

Έμπροσθέν μου ίστατο ένας γέρον, μία γριούλα με βουρκαωμένα τα μάτια της και ο συνάδελφος μου.

Ούτος φορούσε το ματωμένο χιτώنيό μου και μου χαμογελούσε.

Έσκυψε, με φίλησε και έσπενσε να εξακολούθηση την μάχη.

Γεωργίου Π. Μπερδέκλη, Αναμνήσεις ενός ευέλπιδος (1940-1944), σελ. 82

ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ - ΤΟΠΙΚΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΕΣ

Αθήνα, επιστράτευση, 4 Σεπτεμβρίου 1940

Ήταν το δειλινό προχωρημένο και γαλήνιο. Πίσω μου εμποδίστηκαν στο διάβα τους και άλλοι άνθρωποι. Ένας άνδρας, δύο-τρία παιδιά, μια γυναίκα. Όλοι μαζί σταθήκαμε. Και διότι δεν μπορούσαμε να περάσουμε, να σπάσουμε την γραμμή, αλλά και για να τους ιδούμε. Είναι πάντα κάτι το επιβλητικόν ο στρατός που περνά. Έδώ, μας εκάρφανε στην θέσι μας κάτι πιο πολύ: ήταν σεβασμός, ήταν υπερηφάνεια, ήταν λύπη, ήταν στοργή και αδελφούσνη. Ήτανε όλα μαζί, μα ήτανε και οργή και αγαανάκτησις για 'κείνους που θέλουν το κακό μας. Οι Ιταλοί από καιρό μάς εποφθαλμιούν, και πρέπει να ήμεθα έτοιμοι.

Μίνας Τσάλλη, Αναμνήσεις, Εθελονταί αδελφαί νοσοκόμοι κατά τον πόλεμον του 1940, σελ. 4

Αθήνα, τέλη Οκτωβρίου 1940

Η Μητέρα μ' ένα ωραίο τίναγμα της κεφαλής, σαν άτι υπερήφανο που στο σπιρούνισμα ορθώνεται αγέρωχο, ητένισε αφ' υψηλού, περιφρονητικά, τον έντρομον ενοικιαστή και τον επετίμησε με τα εξής λόγια:

“Μπαίνεις σε μία ελληνική οικογένεια, κύριε ΔΕ ΙΑΒΑ, για να της ειπής ότι θα ηττηθής; Τολμάς να βεβαιώνης ότι εντός ολίγου θα καταληφθή η πατρίδα της από τους Ιταλούς; Διόλου! Σε διαβεβαιώ εγώ ότι διόλου! Θα νικήσωμε!! Όπου κι' αν είσαι θα με θυμηθής, και κρίμα που φεύγεις. Σύρε στο καλό”.

Εκείνος έσκυψε το κεφάλι, ντροπιασμένος από την πλήρη πίστewας απάντησι της Ελληνίδος σπιτονοικοκυράς του, την εχαιρέτησε δειλά, κι' εχάθηκε μέσα στην μαυρίλα του συσκοτισμένου δρόμου.

Μίνας Τσάλλη, Αναμνήσεις. Εθελονταί αδελφαί νοσοκόμοι κατά τον πόλεμον του 1940, σελ. 3

Μπίγλιστα, Νοέμβριος 1940

Την μεγαλύτερη όμως αίσθηση έκαμε σε όλους μας όταν στην έξοδο του χωριού, βρήκαμε σε παράταξη από τη μια κι' από την άλλη του δρόμου, γυναίκες, παιδιά και γέρους (αλήθεια που ήταν οι άντρες;) να μας χειροκροτούν μ' ενθουσιασμό. Χαίρετούσαν τα ένδοξα παλληκάρια του ελληνικού στρατού που διάβαιναν από μπρος τους. Ζητωκραύγαζαν υπέρ της Ελλάδος. Μας έρραιναν με λουλούδια, μας πρόσφεραν αυγά, ψωμί και τυρί, μας έστελναν φιλιά. Έκλαιγαν από ενθουσιασμό και χαρά. Μας αποκαλούσαν ελευθερωτές τους.

Σταύρου Γ. Καραθανάση, Αγέλαστη νίκη, σελ. 37-38

Πίνδος, Νοέμβριος 1940. Από τις σημειώσεις της Φρόσως Ιωαννίδου

Ξεκινώ με τ' αυτοκίνητο ως τη Δοβρά. Εκεί μαθαίνω ότι η παραπέρα συγκοινωνία κόπηκε. Οι Ιταλοί έφθασαν από του Άωο στο Βρυσοχώρι κι' ότι είναι επικίνδυνο να προχωρήσω. Ούτε μέσου υπήρχε.

Τους βλέπω όλους αναστατους, ξεσηκωμένους, να τραβάν άλλοι κατά δω, άλλοι κατά κει. Όμως δεν βλέπω γυναίκες.

– Πούναι αι γυναίκες; ρωτάω.

– Αι γυναίκες, μου λέει, ο αυθυπακοπιστής Δοβράς, Σιμετζής, κουβαλάνε τα κανόνια και πολεμοφόδια και τ' ανεβάζουν στην Γκραμπάλα, κι' άλλες, από την άλλη μεριά, στην Γκαμήλα.

Τ' ακούω και δεν το πιστεύω.

– Πώς είναι δυνατόν; Πώς μπορούν να ανεβούν γυναίκες φορτωμένες σ' αυτά τ' απάτητα βουνά, π' ανεβαίνουν μόνο τα ζαρκάδια; Πρωτάκουστο!...

– Τις δένομε, μου λέει, ο Σιμετζής, με χονδρές τριχιές, από τη μέση και οι χωροφύλακες από την κορυφή τις τραβάνε...

Κι' αυτές βαρνοφορτωμένες, σκαρφαλώνουν σαν τα κατοίκια, πιασμένες, πότε από τις πέτρες, που προεξέχουν, πότε από ρίζες, γουατίζοντας και καμμιά φορά από το βάρος, με κίνδυνο να γλυστρήσουν και να γκρεμισοακιστούν στα βάραιθρα, που χάσκουν μπροστά τους:

Ανεβαίνουν, κατεβαίνουν αδιάκοπα και ρίχνουν και τίποτε κοτρώνια στον εχθρό κάτω, πάχει φθάσει στα Τσερβαριώτικα καλύβια.

Μου πιάνεται η ανάσα, σαν τ' ακούω αυτά... Σαλεύει ο νους μου θέλοντας ν' αναπαραστήσω αυτή τη σκηνή! Μήπως ονειρεύομαι; Μήπως δεν ακούω σωστά;...

Κώστα Ν. Χατζηπατέρα - Μαρίας Σ. Φαφαλιού, Μαρτυρίες 40-44, σελ. 40

Γκορίσι, Νοέμβριος 1940

Την προηγούμενη ημέρα είχαμε επισκεφθή, εγώ και μερικοί στρατιώται μου, ένα χωριό ελληνικό. Ήτο Κυριακή, είχαμε ακούσει να κτυπά η καμπάνα της εκκλησίας που υπεδέχeto και αυτή τους νικητάς χριστιανούς. Το χωριόν ωνομάζετο ΓΚΟΡΙΣΙ. Άξιοσημείωτον ήτο κατ' εκείνην την ημέρα το εξής: Ενώ ευρισκόμην έξωθι της εκκλησίας, βλέπω να τρέχη μια γρηούλα ίνα με εναγκαλισθή χαρούμενη και αυτή διά την απελευθέρωσιν της πατρίδος της. Ενώ όμως έτρεχε γρήγορα, πίπτει και κτυπά κατακεφαλής. Χαρακτηριστικόν του μεγάλου ενθουσιασμού, με τον οποίον μας υπεδέχθησαν ως ελευθερωτάς οι Έλληνες χριστιανοί της Αλβανίας.

Αχιλλέα Αθαν. Γκούμα, Το ματωμένο ημερολόγιο, σελ. 17

Βορειοηπειρωτικό μέτωπο, Νοέμβριος 1940

Από το βιβλίο του Κίμωνος Φαραντάκη, Σκόρπιο ημερολόγιο ενός παιδιού στην Κίσαμα
Σήμερα γύρω στις δέκα το πρωί άνοιξαν ένα συρματοπλεγμά μ' ένα λόχο Ιταλούς αιχμαλώτους. Τους είπαν να προχωρήσουν στη γραμμή ώσπου να φτάσουν στα ελεύθερα χωριά για να ζητήσουν άσυλο απ' τους κατοίκους. Αλλά μόλις προχώρησαν λίγο τους βάρεσαν με όλμους και πολυβόλα.

Πολλοί έμειναν στο δρόμο. Στο χωριό μας έφτασε μια ματωμένη ορδή, με ρούχα κουρέλια, με μικρά κουτιά από σανίδια στα πόδια για παπούτσια, με μάτια βασιλεμένα απ' την πείνα.

Οι γυναίκες του χωριού ξεχύθησαν στους δρόμους να τους βοηθήσουν. Βγήκε κι η θεία Γιάγκαινα, που 'χασε το Στάθη, το πρώτο της παιδί στο Αλβανικό Μέτωπο. Έκλαιγε κι εζάρωνε πιο πολύ το γέρικο μούτρο της. «Άσε τα μυζοκλάματα, μα αυτοί σου σκοτώσανε το παιδί σου», της πέταξε κατάμουτρα ο βλάκας ο καφετζής ο Λουκάς.

Μα εκείνη ούτε τ' αποκρίθηκε, ούτε τον κοιτάζε. Έσκυφε σ' έναν Ιταλό που ήταν γερμένος στη μάντρα του καφενείου κι εφώναζε: «Μάννα, φωμί», κοιτάζοντάς την. Μία σκίζα όλμου τού 'χε φάει τα ρούχα και τη σάρκα στην πλάτη κι εχαροπάλενε, αλλά δε σταματούσε να ζητά φωμί.

Η γριά τού καθάριζε τη ματωμένη πληγή μ' ένα άσπρο πανί βρεγμένο σε τσίπουρο, έκλαιγε και του μιλάγε: «Μην κλαις, Στάθη, Ναι, η μάννα σου είμαι. Μην κλαις. Έχω και φωμί και γάλα».

Κώστα Ν. Χατζηπατέρα - Μαρίας Σ. Φαφαλιού, Μαρτυρίες 40-44, σελ. 56

Νίτσα, 5 Ιανουαρίου 1941

Στα γράμματα που παίρνουμε από τους σπιτικούς μας διαβάζουμε μ' απορία άγνωστες ως τώρα ευχές και προστάγες «φανείτε λιοντάρια», «Με τη νίκη να γυρίσεις.» Τρηές που δεν ρίχνανε ούτε οβολό στο δίσκο της εκκλησιάς, τώρα λύνουν το κομπόδεμα μ' ευχαρίστηση να το προσφέρουν στον έρανο για τον αγώνα.

Τάκη Γ. Σίσκου, Πολεμικές δόξες - Αλβανική εκστρατεία, σελ. 69

Τομέας Χουμελίτσας, Ιανουάριος 1941

Αθάνατη Ελληνίδα!

Καινούργια γυναίκα της Πίνδου. Όπως εκεί, έτσι κι εδώ οι Βορειοηπειρώτισσες στον τομέα μας έπαιζαν υψηλό ρόλο και βοήθησαν το μαχόμενο στρατό κουβαλώντας πυρομαχικά και τρόφιμα, παρά την όποια ηλικία τους.

Το ύψιστο μεγαλείο της Βορειοηπειρώτισσας ήτο όταν την έβλεπες πολλές φορές να ζαλώνεται η ίδια τα φορτώματα του μουλαριού όταν αυτό ήταν αδύνατο να προχωρήσει!...

Έμεινε τούτη η χειρονομία σκελασμένη, άγνωστη και βουβή, γιατί πνίχτηκε στα κατοπινά δυσάρεστα γεγονότα. Τρομερή αμέλεια των ιδίων των ταγών του ελληνικού κράτους, γιατί μέσα στα κατορθώματα της γυναίκας της Πίνδου δεν συμπεριλάμβανε αργότερα τα αντίστοιχα, ίσως και σκληρότερα κατορθώματα, της Βορειοηπειρώτισσας. Μιας γυναίκας μάλιστα, προχωρημένης ηλικίας, αφού αυτές που έμειναν στα χωριά της πρώτης γραμμής υπερέβαιναν τα εβδομήντα τους χρόνια.

Δημητρίου Νικ. Χονδροκούκη, Αιματηρό πολεμικό οδοιπορικό στη Βόρειο Ήπειρο και στη Μακεδονία, σελ. 111

Όρος Τομόρι, Ιανουάριος 1941

Το κρύο ήταν αφόρητο μείον 20 βαθμοί. Πώς να κοιμηθείς και πού; Οι Αλβανοί δεν άνοιγαν τις πόρτες τους σε κανένα, ούτε τους αχυρώνες τους όπου είχαν τα ζώα, αυτά που ήταν... ευτυχέστερα από μας που αισθανόμασταν κατεφυγμένοι. Όμως πλησιάζοντας ένα σπίτι είχα το σχέδιό μου. Κρατούσα ένα σαπούνι που είχα, κάτι πολύτιμο στην περίπτωση, χτύπησα μια πόρτα που άνοιξε και έδειξα σ' ένα Αλβανό το σαπούνι. Μου άνοιξαν, πήραν το σαπούνι και μπήκα. Έίχα υλιτώσει την παγωνιά.

Αλέξανδρον Λαγκαδά, Αλβανία 1940-1941, σελ. 56

Γερμανικό χειρουργείο Στρώμνιτσας, 13 Απριλίου 1941

Κάθε δέμα είχε από μια αλλαξιά εσώρουχα, ένα πουκάμισο, πέντε πακέτα τσιγάρα, μια κονσέρβα, ένα στρογγυλό οκαδιάρικο φωμί και ένα φακελλάκι με 500 δηνάρια και σ' ένα απ' τα δέματα μια επιστολή που έγραφε:

«Στρώμνιτσα 13 Απρίλη 1941

Αγαπητά μας αδέρφια

Με πόνο ψυχής μάθαμε πως είστε τρεις Έλληνες τραυματίες εδώ σε άθλια κατάσταση. Είμαστε Έλληνες που ζούμε μόνιμα εδώ με τη συνεχή ελπίδα του λυτρωμού μας. Με τους Σέρβους περνούμε κάπως καλά, αλλά δω και κάμποσες μέρες μόλις μπήκαν Γερμανοί εγκατέστησαν βουλγαρικές αρχές κι η ζωή μας έχει γίνει μαρτύριο. Με δωροδοκία κατορθώσαμε να στείλουμε τη δεσποινίδα Γραϊκού να σας φέρει τα δέματα με τα λίγα πράγματα σαν ελάχιστη ένδειξη της αγάπης μας. Κρανούσαμε μια φορά την εβδομάδα να έρχεται κάποιος να σας βλέπει. Ετοιμάστε σημείωμα τι θα θέλατε να σας στείλουμε. Σας παρακαλούμε να σκίσετε αμέσως το σημείωμα αυτό. Είμαστε κοντά σας, κουράγιο.

Φιλιά απ' όλους τους Έλληνες της Στρώμνιτσας».

Το διαβάσαμε κλαίγοντας στα κρυφά, αν και οι αιχμάλωτοι ψευτονοσοκόμοι μας ήταν φιλικά διακείμενοι. Δημητρίου Νικ. Χονδροκούκη, Αιματηρό πολεμικό οδοιπορικό στη Βόρειο Ήπειρο και στη Μακεδονία, σελ. 146

Αγρίνιο, 26 Απριλίου 1941

Στο δρόμο είχαν βγει γυναίκες και ρωτούσαν για τους δικούς τους. Αυτές όλες ενδιαφέρονταν για το 39 Σύν/μα Ευζώνων. Οι φαντάροι όμως δεν ήταν τσολιάδες, για να ξέρον για το Σύν/μα αυτό και απαντούσαν αρνητικά, όταν όμως είδαν εμένα τσολιά με οφάριο, έσπευσαν όλες γύρω μου και με ερωτούσαν αγωνιαδώς περί της τύχης του Σύν/τος. Τους είπα ότι είναι καλά και έρχονται όλοι συνιευταγμένοι, ακολουθώντας όμως όχι την δημοσία οδό. Ήθελαν να μας πάρουν στα σπίτια τους, να μας φιλοξενήσουν κ.λ.π. Τους είπα ότι ευχαριστούμε πολύ για τα καλά τους αισθήματα, αλλά η κατάσταση μας δεν μας επιτρέπει να δεχθούμε φιλοξενία... Μία εξ αυτών έτρεξε και άνοιξε την πόρτα του ισογείου του σπιτιού της, το οποίο όπως φανέρωνε η διάταξη του ήταν άλλωτε μαγαζί, μας πήρε μέσα, καθήσαμε σε καρέκλες και η οικοδέσποινα μας έφερε υλικό, ποτό και ετοιμάζε και καφέ με το καμινέτο σ' ένα πάγγο. Πήραμε τα προσφερθέντα, τους ευχηθήκαμε καλώς να δεχθούν τους δικούς τους και μας αντευχήθηκαν και σεις με το καλό να πάτε στα σπίτια σας. Έν τω μεταξύ η αίθουσα εγέμισε από γυναίκες που η κάθε μια, ρωτούσε για τους δικούς της. Τους έδιδα γενικές απαντήσεις και τις βεβαίωνα, ότι την επόμενη ή το πολύ την μεθεπόμενη θα είχαν οπωσδήποτε φθάσει, και ότι η βραδύτητά τους οφείλετο στο ότι κατέρχονται όχι διά της δημοσίας οδού αλλά από τα μονοπάτια των βουνών.

Στεφάνου Ι. Κολλίντζα, Τότε ... στα βουνά της Βορείου Ηπείρου (1940-41), σελ. 108

Αγρίνιο, 27 Απριλίου 1941

Την ημέρα εκείνη στο Αγρίνιο είχε μαζευτεί πολύς στρατός υποχωρών. Πολλοί δε στρατιώτες εγύριζαν παντού προς ανεύρεση τροφίμων. Και πολλοί εξ αυτών ήλθαν στο φούρνο για φωμί, τον έβρισκαν όμως κλειστό. Χτυπούσαν, ξαναχτυπούσαν την πόρτα, για να ανοίξει, απάντηση καμμία και έφευγαν. Ο φούρνος όμως εργαζόταν, τον είχαν κλείσει σκοπίμως μέχρις ότου φύγουν οι φαντάροι. Τούτο το διαπίστωσα, όταν ένας ιδιώτης αφού κύταξε γύρω του και δεν είδε φαντάρους, πήγε με προφύλαξη πίσω σ' ένα παραπόρτι, χτύπησε σιγά συνθηματικά, ανοίξανε βιαστικά το παραπόρτι, του δώσανε τυλιγμένο σ' ένα ρούχο φωμί και έφυγε με προφυλάξεις. Τούτο επανελήφθηκε με άλλους ιδιώτας.

Στεφάνου Ι. Κολλίντζα, Τότε ... στα βουνά της Βορείου Ηπείρου (1940-41), σελ. 110

Αιχμάλωτοι των Γερμανών, Τζουμαγιά, Απρίλιος 1941

Για καλή μου τύχη εκείνη τη στιγμή βλέπω δεξιά μου ένα ψηλό σπίτι και κάτω στην πόρτα μια Βουλγαροπούλα δεκαπέντε - δεκαεφτά χρονών που μας κοίταζε με συμπόνοια. Σκέφτηκα να της ζητήσω λίγο φωμί. Σταμάτησα και της λέω γρηγορά: «Ιμα χλέπα.» «Ιμα», μου λέει, (αυτή τη λέξη την είχα μάθει την πρώτη μέρα της αιχμαλωσίας). Είμαστε δυο φαντάροι που σταματήσαμε. Ο Γερμανός στρατιώτης χάζευε πίσω μας μακριά. Ανεβαίνει η κοπέλα πάνω στο σπίτι και μας φέρνει μισό καρβέλι του καθενός. Φτάνει ο Γερμανός και μας σπρώχνει να προχωρήσουμε. Του κάνω νόημα και εντυχώς περίμενε λίγο ώσπου η κοπέλα βγήκε στο δρόμο και μας έδωσε το φωμί. Την ευχαρίστησα θερμά, κάνοντας της βαθειά υπόκλιση για να καταλάβει. Στο δρόμο φάγαμε το φωμί και συνήλθαμε. Ο Γερμανός μας κοίταζε γελάοντας επιδοκιμαστικά.

Γεωργίου Δ. Αγιαννιόπουλου, Οχυρό Ιστίμπεη, σελ. 30

Χερσόνησος Ηρακλείου, 20 Μαΐου 1941. Προφορική μαρτυρία Ιωάννου Σπανάκη

Εδώ να βλέπεις κορίτσι να έχει σταυρωτά τα φρυσεκλίκια. Κι' οι γυναίκες. Εδώ στην Χερσόνησο και με δρεπάνια κατεβήκαν οι γυναίκες και με ξύλα και με τι δεν εκατεβήκανε. Εδώ έπαθαν μεγάλη πανωλεθρία οι Γερμανοί τον καιρό που κατεβήκανε ειαέ.

Όταν ακούσαμε ότι επέσανε οι αλεξιπτωτιστές εδώ στον κάμφο στο Λασσήθι η μακάρια γυναίκα μου γλακά και μου λέει πάρε το μπιστόλι και υλάκα (τρέχε), μια δασκάλα εδώ στο χωριό εβάσιανε ένα τρίφτη (ξύλο) τρία μέτρα υλάκανε κι' αυτή να πάει κι' αυτή μαζί. Εδώ ο κόσμος υπέφερε πολλά, πάρα πολλά. Οι αλεξιπτωτιστές πέφτανε από δω από την Χερσόνησο να πάνε στα Χανιά, από το Ηράκλειο και μέσα εκαταστρέφανε πολύ κόσμο αλλά τσι κατάρειψε κι' αυτούς ο Θεός. Μας εγάπανε ο Θεός, Δεν υπολογίζανε οι ανθρώποι τίποτας απολύτως.

Κώστα Ν. Χατζηπατέρα - Μαρίας Σ. Φαφαλιού, *Ημέρες Κρήτης 1941 «Επιχείρηση Ερμής»*, σελ. 132

Χερσόνησος Ροδωπού Χανίων, 20 Μαΐου 1941. Αφήγηση Δημητρίου Προβατά

Στις 20 Μαΐου 1941, την ημέρα της εισβολής των Γερμανών στην Κρήτη, εκεί, μεταξύ της Χερσονήσου Ροδοπού και του αεροδρομίου του Μάλεμε, προσεγειώθη το 1ου Σύνταγμα εφόδου της VII Γερμανικής Μεραρχίας Αλεξιπτωτιστών.

Την αυτήν ώρα, εις τα μετόπισθεν της Διλοχίας της ΣΣΕ, παρουσιάσθησαν ομάδες εθελοντών ενόπλων κατοίκων της περιοχής, ζητούντες συμμετοχήν εις την άμυναν της περιοχής.

Οι ένοπλοι αυτοί κάτοικοι, παιδιά και γέροντες, γιατί οι πραγματικοί μάχημοι κάτοικοι απουσίαζαν με την Μεραρχία τους, την V Μεραρχία των Κρητών, στην ηπειρωτική Ελλάδα, είχαν για οπλισμό ό,τι αλλόκοτο μπορούσε να φαντασθή κανείς από μαχαίρια, κυνηγετικά όπλα, πολεμικά τυφέκια, διαφόρων τύπων, πράγμα που μαρτυρούσε την ιδιωτική προέλευση του οπλισμού και την τελείως εθελοντική προσέλευση των κατοίκων. Κι αλήθεια, πού βρέθηκε αυτό το κουράγιο στους απλοϊκούς κατοίκους του νησιού, όταν τα πάντα έπρεπε να είχαν παραλάβει εμπρός σε τέτοιο όγκο πυρός που μεταφέρθηκε στην Κρήτη από 1380 αεροπλάνα.

Το ζεσηκόμα του Κρητικού για την προάσπιση της ελευθερίας του, και την κάθε στιγμή ετοιμότητά του για ηρωική πράξη είναι οικογενειακή αγωγή, το μαθαίνει μέσα από το στίτι του, από τα πρώτα βήματα της ζωής του, το μαθαίνει και το τραγουδάει, του γίνεται βίωμα, το κράτος απλώς βοηθάει παρέχοντας τα μέσα.

Κώστα Ν. Χατζηπατέρα - Μαρίας Σ. Φαφαλιού, *Ημέρες Κρήτης 1941 «Επιχείρηση Ερμής»*, σελ. 111

Γαλατάς Χανίων, 24/25 Μαΐου 1941

Από το βιβλίο του Τάκη Ακρίτα, *Η μάχη του Γαλατά*, Τυπ. Α Κουβελογιάννη, Αθήναι 1949

Τα κορίτσια του Γαλατά έδωσαν δείγματα αληθινής ανταπαρνησεως και ανιοθυσίας. Όπως ελληροφρήθηκα μια ομάδα κοριτσιών που αποτελούνταν από κορίτσια των καλύτερων οικογενειών του Γαλατά όπως ήσαν η Ελένη Σμυρλάκη, η Φωφώ Τοράκη, η Δέσποινα ...; και άλλα πολλά των οποίων τα ονόματα μου διαφεύγουν έτρεχαν με επί κεφαλής την ηρωίδα Κα Κατσούλη (μητέρα 4 παιδιών) και έφερναν τραυματίες. Τους ενοσήλευαν, εφρόντιζαν για το φαγητό τους αδιαφορούντες τελείως για τούς κινδύνους που διέτρεχαν. Γιατί η μάχη είχαν επεκταθή αργότερα και μέσα στον Γαλατά. Πόλλές τότε εθυσίασαν τις προίκες των. Έσχιζαν ολοκαίνουργια σεντόνια, τα έκαναν λουρίδες, για επιδέσμοις, και όταν τις ρωτούσαν γιατί κατέστρεψαν πράγματα χρήσιμα και πολύτιμα που κόστισαν τόσα χρήματα και θα τους χρειάζονταν μια μέρα, απαντούσαν σαν αληθινές Ελληνοπούλες. «Τι να τις κάνουμε τις προίκες σαν σκλαβωθούμε; Έπειτα τ' αδέρφια μας οι στρατιώτες μας κινδυνεύουν και εμείς θα κυττάξουμε προίκες;»

Κώστα Ν. Χατζηπατέρα - Μαρίας Σ. Φαφαλιού, *Ημέρες Κρήτης 1941 «Επιχείρηση Ερμής»*, σελ. 233-234

Υποχώρηση στα Σφακιά, 26-28 Μαΐου 1941. Αφήγηση του George Weeklink, Νέα Ζηλανδία

Μόλις χάραξε, σκορπιστήκαμε και αρχίσαμε να γυρεύουμε καταφύγιο ανάμεσα στους θάμνους ή πάνω στα δέντρα, για την περίπτωση που θα μας βομβάρδιζαν ή θα μας πολυβολούσαν τα αεροπλάνα. Για μια ακόμη φορά είχαμε ανάγκη από νερό. Είδαμε ένα παιδί που ζούσε σ' εκείνα τα βουνά και του ζητήσαμε

νερό. Έφυγε και σε λίγο ξαναγύρισε μ' ένα μεγάλο μπιτόνι που κουβαλούσε στον ώμο του –ήταν υπέροχο με τη δίψα που είχαμε– και ένας φίλος μου είχε μια κάλτσα γεμάτη με ζάχαρη που την φάγαμε όλη.

Ένιωθα πολύ καλύτερα μετά το νερό και την ζάχαρη. Δώσαμε στο αγόρι μερικές δραχμές για να πληρώσουμε αλλά δεν τις δέχτηκε –ήταν ένας όμορφος έφηβος, περίπου 16 χρονών.

Σ' όλη τη διάρκεια της πορείας μας στα Λευκά Όρη, ξεκουραζόμαστε 10 λεπτά για κάθε 50 λεπτά πεζοπορίας. Είμαστε τόσο κουρασμένοι που έπρεπε να προσέχουμε να μην αφήσουμε ξαπίσω κανέναν από τους συντρόφους μας που τους είχε πάρει ο ύπνος. Κάθε φορά που κάναμε στάση, ακούγαμε ακόμη τον ήχο του ποδοβολητού κάτω στη βουνοπλαγιά.

Θα ήθελα πολύ να ξαναεπισκεφτώ την Ελλάδα και την Κρήτη. Νομιζώ ότι οι άνθρωποι της συγκαταλέγονται ανάμεσα στον πιο πιστό και ειλικρινή λαό του κόσμου. Άνθρωποι φτωχοί διακινδύνεψαν την ζωή τους για την ελευθερία και βοήθησαν πολλούς Βρεταννούς, Αυστραλούς και Νεοζηλανδούς που παρέμειναν στην Κρήτη.

Κώστα Ν. Χατζηπατέρα - Μαρίας Σ. Φαφαλιού, Ημέρες Κρήτης 1941 «Επιχείρηση Ερμής», σελ. 312-313

Υποχώρηση στα Σφακιά, 28 Μαΐου 1941. Από το ημερολόγιο του Μανώλη Π. Σιγανού

Ανεβαίνουμε το δρόμο προς το φαράγγι της Νίμπρος. Περασμένα μεσάνυχτα πλησιάζουμε το χωριό. Μια σιωπή έχει απλωθεί παντού. Μόνο τα βήματά μας ακούγονται ρυθμικά πάνω στο δρόμο ακολουθώντας τον ρυθμό της καρδιάς. Ο κάθε ένας με τις σκέψεις του, με τους πόνους του, με τη φαρμακωμένη σιωπή του.

Κοντά στο χωριό διακρίνουμε τώρα κάτι ίσκιους να μας περιμένουνε. Πλησιάζουμε. Μας προσφέρουνε από ένα καύκαλο φωμί, μερικές εληές κι ένα ποτήρι κρασί στον καθένα. Είναι γυναίκες Σφακκιανές από αυτές που είχαν κατεβεί στην μάχη. Θαρρείς πως είναι οι Μυροφόρες του Ευαγγελίου καθώς μας δίνουνε την προσφορά τους. Όμως τούτες δεν κρατούν μύρα, παρά στους δυνατούς ώμους τους έχουν κρεμασμένα τα τουφέκια. Τα χέρια τους είναι σκληρά και ροζιασμένα καθώς μας αγγίζουν. Έχουνε δεμένα αντρίκια μαντιλίας στο κεφάλι και στα σιγήθια πέφτουν σα τα φίδια της Μέδουσας τα κατάμαυρα μαλλιά τους. Στέκουμε και με θαυμασμό προσπαθούμε να συνθέσουμε τη μορφή της κάθε μιας στο σκοτάδι. Είναι αδύνατον.

Γιατί δεν είναι μήτε οι Μυροφόρες μήτε οι θρυλικές Αμαζόνες του μύθου. Είναι πλάσματα ζωντανά. Είναι η ίδια η Κρήτη!

Μια από αυτές μας φωνάζει.

– Όποιος δεν μπορεί να κρατήσει πια το τουφέκι του ή να το σπάσει ή να το παραδώσει σε μας, για να μη πέσει στα χέρια των Γερμανών. Θα το χρειαστούμε εμείς, αύριο πάλι. Η μάχη για μας δεν τελειώσε...

– Τροικάς μου λέει ο Βάμβουκας ήντα λέει η κοπελιά;

– Εγώ το γροικώ του απαντώ. Αλλά αυτό πρέπει κάποτε να το ακούση και η Ιστορία.

Τώρα αρχίζουμε να καταλαβαίνουμε πως όλα χαθήκανε και πλησιάζει το τέλος.

Κάτι δικοί μας πληροφορούνε ότι όλη τη νύχτα οι Άγγλοι μπαίνανε στα πολεμικά και φεύγανε. Και πως κάτω στα Σφακιά έχουν κάνει μια ζώνη ασφαλείας και δεν επιτρέπουνε στους Έλληνες να πλησιάσουνε. Για να φύγουνε πρώτα οι δικοί τους. Και πως εν τω μεταξύ οι Γερμανοί τους έχουνε βουλιάξει πολλά μεγάλα πολεμικά και πως η μέρα που θάρθη θα είναι κρίσιμη για όσους βρίσκονται σε αυτή την περιοχή.

Κώστα Ν. Χατζηπατέρα - Μαρίας Σ. Φαφαλιού, Ημέρες Κρήτης 1941 «Επιχείρηση Ερμής», σελ. 315-316

ΣΚΕΨΕΙΣ - ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΑ

Σπήλια Ηρακλείου Κρήτης, Νοέμβριος 1940

Εις τα Σπήλια ήρχοντο καθημερινώς εφημεριδοπάλαι και εμανθάνομεν εκ των εφημερίδων τας νίκας του Ελληνικού Στρατού κατά των Ιταλών, τούτο δε καθίστα τους πάντας ανυπομόνους διά την παρατεινομένη παραμονήν της Μεραρχίας μας εις την Κρήτην.

«Δεν θα μείνη μια νίκη και για μας; Θα τελειώση, λοιπόν, ο πόλεμος και θα μείνωμεν θεαταί;» έλεγον αδημονούντες όλοι, καθ' όν χρόνον τα τρόπαια της Πίνδου, του Καλπακίου, της Μόροβας και του Ιβάν εθέρμαινον τας καρδίας και υπερύφωσαν το ηθικόν.

Ιωάννη Αναστ. Βερνάροδου, Τρεμπεσίνα, σελ. 29

Μαζρέκα, 7 Δεκεμβρίου 1940

Πραγματικά, το χρώμα του θανάτου άρχισε να απλώνεται στην τραγικά συσπασμένη μορφή του Ιταλού.

– Καλλίτερα είναι να τελειώνει μια ώρα αρχύτερα, είπα, κι' εβγαλα το πιστόλι μου για να του δώσω τη χαριστική βολή.

Μα το δάχτυλό μου δεν πάταγε τη σκανδάλη. Μπροστά μου εβλεπα ένα συνάνθρωπο ν' αγωνιά, ήξερα πως ήταν πιο σωστό να τον σκοτώναμε, μα δεν ξέρω τι ήταν εκείνο που μου παράλυε το χέρι. Τόσο παλύ με σπάραζε αυτό το θέαμα, ώστε δεν είχα το θάρρος ούτε τους στρατιώτες να βάλω να τον αποτελειώσουν.

– Παιδιά, πάμε, κι' ο Θεός ας μας συγχωρέσει... .

Αφήσαμε τον Ιταλό μέσα στα αίματά του, ρίχνοντάς του μια τελευταία συμπονετική ματιά.

Νίκου Καραντώνη, Πόλεμος. Το ημερολόγιο ενός ανθυπολοχαγού, σελ. 43-44

Κολώνια, ύψωμα 1483, 13 Δεκεμβρίου 1940

Πρώτη φορά αντικρύζω σκοτωμένους και με πιάνει φρίκη. Όταν βλέπω το πτώμα του σκοπευτή, που προσπάθησε να φύγει, μ' ένα οπλοπολυβόλο στα χέρια, τον οποίο ξάπλωσε κάτω μια δική μας ριπή, δεν μπορώ να καταπνίξω ένα αίσθημα που νοιώθω, γεμάτο αγανάχτηση. Γιατί να θυσιάζεται τόσος κόσμος;

Ντίνου Π. Μαγγιοράκου, Το Ξεκίνημα της Νίκης, σελ. 62-63

Περιοχή Ζέππας, 16 Δεκεμβρίου 1940

Βυάζω το κράνος μου και το κυττάζω. Στο αριστερό του μέρος υπάρχει μια λακουβίτσα, εδώ χτύπησε μια σφαίρα και αποστρακίστηκε. Το κράνος μου έσωσε τη ζωή. Νοιώθω το συναίσθημα να το αγκαλιάσω και να το φιλήσω. Πόσο το αγαπώ το κράνος μου!

Νίκου Καραντώνη, Πόλεμος. Το ημερολόγιο ενός ανθυπολοχαγού, σελ. 57

Παρυφές Τεπελενίου, Δεκέμβριος 1940

«Αγαπημένη μου Μαρούλα,

Τούτη τη στιγμή νοιώθω την ανάγκη να επικοινωνήσω μαζί σου, γιατί κάτι προμηνύματα αλλόκοτα έχω. Κάνουμε μια σκληρή επίθεση σε λίγες ώρες. Αν δεν ζήσω θα πάρεις αυτό το γράμμα. Ξε θέλω να κλάψεις. Να είσαι υπερήφρανη γιατί έδωσες το γνιο σου θυσία για την Πατρίδα και την απελευθέρωση των αδελφών μας Βορειοηπειρωτών. Η ψυχή μου πάντα θα φτερουγίζει κοντά σου. Αν το πτώμα μου δεν έλθει στην Ελλάδα για να ταφεί στο χωριό μας, θέλω ένα κενοτάφιο δω κάπου στα άγια Βορειοηπειρωτικά χώματα.

Δημητρίου Νικ. Χονδροκούκη, Αιματηρό πολεμικό οδοιπορικό στη Βόρειο Ήπειρο και στη Μακεδονία, σελ. 87-88

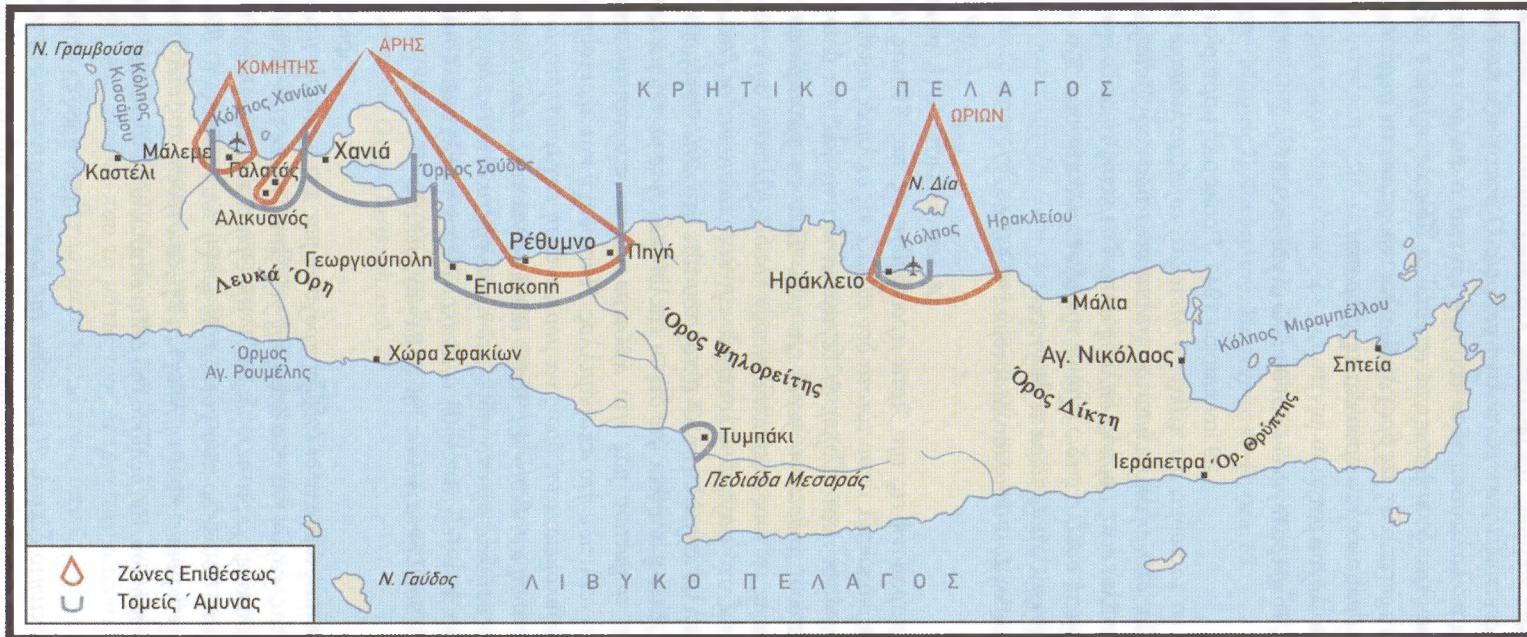
Υψώματα Τρέμπελ, 9 Ιανουαρίου 1941

Όσο περνάνε τα λεπτά, τόσο ο βομβαρδισμός αυξάνει σε ένταση. Τεντώνουμε όλοι τ' αυτιά μας και παρακολουθούμε τη διαδρομή των οβίδων από την στιγμή που βγαίνουν από το κανόνι.

Στην αρχή ακούεται ένας υπόκωφος, μακρινός κρότος, είναι η κανονιά. Αμέσως ύστερα ακούεται το οξύ σφύριγμα της οβίδας που σκίζει τον αέρα, αδύνατο στην αρχή, ισχυρότερο έπειτα, δυνατό όταν η οβίδα περνά από πάνω μας και ασθενέστερο όταν η οβίδα μάς ξεπερνά και πάει να σκάσει αρκετά μέτρα πίσω μας. Πόσα διαφορετικά συναισθήματα γεννιούνται μέσα μας στα λίγα αυτά δευτερόλεπτα! Στην αρχή νοιώθουμε ένα κόμπο στην καρδιά μας, μόλις ακούσουμε την κανονιά. «Αν έρθει σε μένα αυτή η οβίδα;...», σκεφτόμαστε, και νοιώθουμε κόμπους κρόνου ιδρώτα να λούζοννε τα κούτελά μας.

Κι' υστέρα, εντείνουμε την προσοχή μας στο σφύριγμα της οβίδας. Από την κατεύθυνσή του κι' από την έντασή του, θα καταλάβουμε αν φέρνει μαζί του την θανατική μας καταδίκη. Κι' όσο το σφύριγμα δυναμώνει και μας πλησιάζει, τόσο η αγωνία μας αυξάνει και η καρδιά μας χτυπάει φρενιασμένα. Μα να, το σφύριγμα τάρρα ελαττώνεται, η οβίδα σκάει πίσω και μακριά μας. Απέραντη αγαλίαση βασιλεύει στην καρδιά μας, ο Χάρος πέρασε από πάνω μας και δεν μας άγγιξε....

Νίκου Καραντώνη, Πόλεμος. Το ημερολόγιο ενός ανθυπολοχαγού (28 Οκτωβρίου '40 - 26 Απριλίου '41), σελ. 77-78

Σχεδ. 10. Η Μάχη της Κρήτης (Μάιος 1941)

Λιούαθ, 23 Ιανουαρίου 1941

Οι δυο πελώριοι μολοσσοί του Τζαφέρ, μαζευτήκανε μέσα και καθήσανε κοντά στη φωτιά. Είναι δυο τεράστια βουνίσια, κάτασπρα σκυλιά, ήμερα όμως και παιγνιδιάρικα. Είναι τόσο άσπρα ώστε όταν παίζουνε στο χιόνι δεν τα ξεχωρίζεις, αν είσαι λίγο μακρυνά. Ο ένας βάζει τα δυο μπροστινά του πόδια απάνω μου και με κυττάζει με καλωσύνη. Στο νου μου έρχεται ο Βολφ, το σκυλάκι του λοχαγού που θέλησε να το πάρει μαζί του όταν ξεκινήσαμε για το μέτωπο. Πόσα τράβηξε ο καυμένος ο Βολφ! Έκανε μαζί μας όλες τις πορείες κι' έφαγε όλες τις βροχές. Μα δεν πρόφτασε να περάσει τα σύνορα. Εκεί κοντά στο Λιανοχώρι φόφησε ένα βράδυ από το κρύο και τη κούραση.

Ήταν το πρώτο θύμα του λόχου μας.

Νίκου Καραντώνη, Πόλεμος. Το ημερολόγιο ενός ανθυπολοχαγού, σελ. 87

29 Ιανουαρίου 1941. Προφορική μαρτυρία Παντελή Μαρκογιαννάκη

Όταν ήρθε το χαμπάρι, να το πούμε, ότι πέθανε ο Μεταξάς, εσμπαραλιάσαμε όλοι. Κοπήκαν τα χέρια μας, κοπήκαν τα πάντα. Ναι, οι Κρητικοί είμασταν πάντα εναντίον του Μεταξά. Όλοι, όλοι. Άλλα δεν έχει σημασία. Τότε είμασταν όλοι ένας κορμός, δηλαδή όλος ο στρατός είμαστε ένας. Δεν είχαμε τότε ούτε κόμματα, ούτε Μεταξάδες, γιατί, σου λέει, εδώ έχουμε τον εξωτερικό κίνδυνο. Και, σου λέει, τώρα πεθαίνει στην κρισιμότερη στιγμή ο αρχηγός μας, τώρα τι θα γίνει;

Κώστα Ν. Χατζηπατέρα - Μαρίας Σ. Φαφαλιού, Μαρτυρίες 40-44, σελ. 77

Αθήνα, Ιανουάριος 1941

Ύστερα από 15ήμερο παραμονή εις την Άρτα προωθήθην εις τας Αθήνας. Εδώ ενόμιζε κανείς ότι γύρισε σ' ένα εντελώς καινούριο κόσμο, όπου τίποτα δεν εθύμιζε τις σκληρές συνθήκες της πολεμικής ζωής. Τα θέατρα και οι κινηματογράφοι ήσαν πλήρη. Η ξεγνιασιά και τα γλέντια όπως προ του πολέμου και πόσοι άνθρωποι, Θεέ μου, πόσοι άνθρωποι, γεροί και νέοι. Ενώ τα φανταράκια της πρώτης γραμμής, περίμεναν ματαιώς τις εφεδρείες να τους αντικαταστήσουν και δεν έβλεπαν, όχι ενισχύσεις σε άνδρες, αλλά ούτε και ολίγη κουραμάνα, ή ζεστό φαγητό. Όλοι είχαν την εντύπωση ότι, οι Ιταλοί δεν επολεμούσαν, γι' αυτό και συνελαμβάνοντο πολλοί αιχμάλωτοι. Ο τύπος που τότε ήτο κατευθυνόμενος είχε δημιουργήσει την σφαλεράν αυτήν εντύπωση. Ενώ η αλήθεια ήτο ότι, οι Ιταλοί εμάχοντο με πείσμα και με πλουσιότερα μέσα πυρός, αλλά το ηθικό των τμημάτων μας ήτο ανώτερο και η αποφασιστικότης και αυτοθυσία των αξιωματικών κυρίως και των οπλιτών ήτο απαρράμλλος. Η υποδοχή και περιποίησης των τραυματιών ήτο οργανωμένη καλά εις τα Νοσοκομεία, αντί όμως να μου γεννήση ευχαρίστηση, άρχισε να μου δημιουργή ένα αίσθημα πικρίας για την τόση αντίθεση την τόσην αδικίαν, για τους υπολοίπους συναδέλφους μας που σάπιζαν τα κορμιά τους μέσα στη λάσπη, στο χιόνι, στο κρύο, νηστικοί και «προγραμμαμένοι». Ενώ υπήρχαν εφεδρείες αρκετές, που θα έπρεπε να είχαν κληθή ν' ανακουφίσουν τα μαχόμενα συνεχώς τμήματα.

Παν. Δημ. Λαμπρόπουλου, Το 9ον Σύνταγμα εις την Αλβανίαν, σελ. 62

Σβίρινα, 16 Φεβρουαρίου 1941

Βαριά η κληρονομιά, που μας άφησαν οι ένδοξοι πρόγονοί μας και η ιστορία μας είναι μακροαίωνη. Ένα δάκρυ συγκίνησης, περηφάνιας, χαράς και ικανοποίησης γεμίζει τις κόρες των ματιών μου. «Είναι το δάκρυ της αυτοθυσίας, της αυταπάρνησης, χάριν των ιδεωδών της Θρησκείας, της Οικογένειας και της Πατρίδας, που κλήθηκε να υπερασπίσεις. Το δάκρυ που χύνει στην ψυχή του καθενός, το βάλοσμο της ελπίδας, της παρηγοριάς, που πάντα σας ευθαρρύνει προς τη Νίκη και την επιστροφή στις οικογενειακές εστίες σας».

Δημητρίου Θεοχάρη Δελφινόπουλου, Ημερολόγιο του ελληνοϊταλικού πολέμου 1940-1941, σελ. 45

Ταξίδι προς τη Μπομίστα, 16 Μαρτίου 1941

Μπλαινουμε, και το αυτοκίνητο ξεκινά. Η μυρωδιά της βενζίνας χτυπάει στη μύτη μου, ο θόρυβος της μηχανής και το κύλισμα των τροχών με βεβαιώνουνε ότι είναι αλήθεια πως βρίσκομαι σε αυτοκίνητο. Πέντε μήνες πρωτόγονης ζωής στα αλβανικά βουνά με κάνουν να ξεχάσω πως υπάρχει κι' άλλου είδους ζωή, πω εκτός από το άλογο και τα ποδάρια, υπάρχει και το αυτοκίνητο.

Νίκου Καραντώνη, Πόλεμος. Το ημερολόγιο ενός ανθυπολοχαγού, σελ. 98

Βορειοηπειρωτικό Μέτωπο, Μάρτιος 1941. Σπ. Τριανταφύλλου, εφ. Ακρόπολις, 1941

Πεινασμένο, μουσκεμένο ως το κόκαλο, ταλαιπωρημένο από το αδιάκοπο τρέξιμο πάνω στα κατσάβραχα ήταν γραφτό του να μείνη εκεί. Μάζεψα τα πράγματα, που είχα στη σέλλα για ν' ακολουθήσω κι εγώ με τα πόδια τους άλλους. Το χάιδεψα λίγο στο σβέρκο και το φίλησα. Και κίνησα. Σε λίγα βήματα γύρισα να το ιδώ για τελευταία φορά. Μπορεί να ήταν ζώον, αλλά ήταν ο σύντροφός μου στον πόλεμο. Είχαμε δει τόσες φορές μαζί το θάνατο, είχαμε περάσει μαζί μερόνυχτα ζωής τέτοιας που δεν λησμονιέται ποτέ. Και το είδα να με κυττάζει που έφευγα. Τι ματιά ήταν αυτή, βρε παιδιά. Πόσο παράτονο, πόση λύπη φανέρωνε. Μ' έπιασε κλάμμα. Αλλά δεν πρόλαβαν να ανέβουν δάκρυα στα μάτια μου. Ο πόλεμος δεν αφήνει καιρό για τέτοια. Σε μια στιγμή σκέφτηκα να το σκοτώσω. Δεν βιάσταν όμως η καρδιά μου. Και το άφησα εκεί. Με κύτταζε ως που χάθηκα πίσω από το βράχο.

Κώστα Ν. Χατζηπατέρα - Μαρίας Σ. Φαφαλιού, *Μαρτυρίες 40-44*, σελ. 83

Πόγραδες, 6 Απριλίου 1941

Κατόπι αρχίσαμε να σχίζουμε τα γράμματά μας και ό,τι άλλο στοιχείο μπορούσε να φανή χρήσιμο στον εχθρό. Ο λοχαγός, σ' ένα βράχο καθισμένος με το κράνος, το μπαστούνη του δίπλα, ζωσμένος ένα πιστόλι και τα κιάλια του κρεμασμένα μπρος του, διάβαζε ένα - ένα τα γράμματα της γυναίκας και της κόρης του, τα φιλούσε και τάσχιζε. Σαν έφτασε στην τελευταία φωτογραφία της κόρης του, πριν την σχίση, την φίλησε πολλές φορές. Ένα χοντρό δάκρυ κύλησε απ' τα μάτια του, μα το σκούπισε αμέσως για να μην τον προδώση.

Σταύρου Γ. Καραθανάση, *Αγέλαστη νίκη*, σελ. 80

Περιοχή οχυρού Ρούπελ, 7 Απριλίου 1941

Άμα ξεκαθάρισαν όλο τον τόπο, οι Έλληνες σταυροκοπήθηκαν, δόξασαν την Παναγιά ότι τους έδωσε την δύναμη να νικήσουν. Κυττάχτηκαν μεταξύ τους, δεν είδαν απάνω τους τίποτα ηρωικό, δε βρήκαν στο παρουσιαστικό τους το παραμικρό νάχη αλλάξει, ο Γιάννης φαινόταν ο ίδιος χαζός που ήταν πριν, ο Νικόλας ξεκούμπωτος και βρώμικος σαν πρώτα, ο Γιώργης χασμουριώταν πάλι όπως τον καιρό της ειρήνης. Νίκησαν αυτοί τους Γερμανούς; Ναι. Και την ασύγκριτη παλληκαριά τους, αφού δεν υπαπτεύονταν ότι την είχαν οι ίδιοι μέσα τους, κληρονομιά προγονική, την απέδωσαν στη βοήθεια της Μεγαλόχαρης.

Ρούπελ - Η αθάνατη εποποιία των οχυρών μας, σελ. 13

Οχυρό Ιστίμπεη, 8 Απριλίου 1941

Ράγιζε η καρδιά μου, πήγε να σπάσει, γιατί τα πολυβόλα του οχυρού Μπουμπουτλιβίτσα εβαζαν. Αυτοί δεν είχαν παραδοθεί ακόμα. Έβαζαν για αντιπερισπασμό. Δάκρυσα εγώ ο σκληρός που είχα σκοτώσει τόσους Γερμανούς! Γιατί, μα γιατί να παραδοθούμε; Έπρεπε να πέσουμε ως τον τελευταίο. Σκούπισα τα μάτια μου κρυφά και κοίταξα τον Λοχία που έκανε κι αυτός το ίδιο. Όλα είχαν χαθεί...

Γεωργίου Δ. Αγιαννιτόπουλου, *Οχυρό Ιστίμπεη*, σελ. 27

Οχυρά ελληνοβουλγαρικής μεθορίου, 9 Απριλίου 1941

Κι' όταν εξαφανίστηκαν όσοι προτίμησαν να απομακρυνθούν, πλάκωσε τα φρούρια μαύρη θλίψη. Την άγρια δραστηριότητα που βασιλεύε στις στοές όσο πολεμούσαν, διαδέχτηκε τώρα η βουβαμάρα, όμως αυτή η σιωπή ήταν πιο εκφραστική κι' από ξεφωνητά ακόμα. Αξιοματικοί τραυματίες που ως τότε δεν καταδέχονταν να πλαγιάσουν, παρά τρέχαν γεμάτοι αίματα από το ένα πολυβολείο στ' άλλο εμπυχώνοντας τους οπλίτες, χώθηκαν τώρα στα κρεβάτια τους, μαραμένοι όχι από τους πόνους της πληγής όσο της ψυχής τους. Παιδιά που τα μάτια τους άστραφταν μπροστά στον κίνδυνο, τώρα στέκαν αποβλακωμένα, όσο να τα πάρη στην ξεχάστρα αγκαλιά του ο ύπνος.

Ρούπελ - Η αθάνατη εποποιία των οχυρών μας, σελ. 39

Νίτσα, 7-9 Απριλίου 1941

Το βράδυ της κρίσιμης αυτής ημέρας ειδοποιηθήκαμε για αναχώρηση. Καλά θα αναχωρήσουμε. Αλλά για πού; Που πάμε; Προς τα εμπρός; Δεν υπάρχουν ούτε απλές ενδείξεις. Οπίσω; Γιατί; Ο στρατός μας

είναι ανευημέρωτος. Δε γνωρίζει τι του γίνεται. Έδώ το ασυγχώρητο σφάλμα της ηγεσίας. Όφειλε να καταστήσει γνωστή την οπισθοχώρηση. Να μας συστήσει να πειθαρχήσουμε και να βαδίζουμε συντεταγμένοι, καθοδηγούμενοι από τους ίδιους τους αξιωματικούς μας. Να μας ανακοίνωναν την εισβολή των Γερμανών και την κατάληψη της Θεσσαλονίκης. Και πως τα γεγονότα μας υποχρεώνουν να επιστρέψουμε συντεταγμένοι και με αξιοπρέπεια. Ο στρατιώτης πειθαρχεί, όταν γνωρίζει την πραγματικότητα. Και όχι στο σκοτάδι, σαν το προβατό. Έτσι έρχεται πανικός.

Δημητρίου Θεοχάρη Δελφινόπουλου, Ημερολόγιο του ελληνοϊταλικού πολέμου 1940-1941, σελ. 53

Οχυρά Ποπολίβιτσα και Παληουριώνες, 10 Απριλίου 1941

Την αυγή ωστόσο διαλύονται τα όνειρα μόλις έρχεται από τη Μεραρχία γραπτή η διαταγή με τους όρους της παραδόσεως. Τότε η απελπισία ξεσπάει. Άλλοι κλαίνε δυνατά, άλλοι αγκαλιάζουν και φιλάν τα πολυβόλα τους με πάθος τόσο αυθόρμητο που σφίγγει την καρδιά όσων τους βλέπουν. Περίλυποι οι αξιωματικοί παρακολουθούν χωρίς να μπορούν ν' αρθρώσουν λέξη αυτή τη σκληρή εθνικού σπαραγμού. Ο ελληνικός στρατός είναι ευαίσθητος, ικανός για υπεράνθρωπα έργα όταν τ' αναλάβει με την ψυχή του κι' έτοιμος να πάρει κατάκαρδα κάθε ματαίωση των ελπίδων του. Ποτέ στρατιώτες δε θέλαν πιο άδολα ν' αποφύγουν την ατίμωση. Ένας ξανθός δημοδιδάσκαλος κι' ένα χωριατόπουλο αυτοκτονούν. Πολλοί λοχίες με τις ομάδες μάχης τους το σκαν κρυφά για να μη αιχμαλωτισθούνε.

Ρούπελ - Η αθάνατη εποποιία των οχυρών μας, σελ. 39

Ζερβάσκα, 12 Απριλίου 1941

Μπροστά στα καμμένα γράμματα της αρραβωνιαστικιάς του, που τα φύλαγε σαν ιερή παρακαταθήκη, ο Κασσάς, ο χειριστής κλειστρου του 4ου στοιχείου, γιατί από αυτά αντλούσε κάθε τόσο δύναμη και παρηγοριά, στέκεται δακρυσμένος. Νοιώθω τον πόνο του. Πόσες φορές δεν μου τα διάβασε τα γράμματα αυτά, γράμματα αγνής Ελληνοπούλας, γεμάτα πατριωτική πνοή, γεμάτα παρααινέσεις προς τον νεαρό πολεμιστή! Αν η Ελλάδα έστειλλε στον πόλεμο αυτόν τα παλληκάρια της κι' αν αυτά έχυσαν το αίμα τους τόσο αφήγηστα δεν υπέρησαν σ' αυτό κι οι Ελληνοπούλες. Ένα γράμμα μιας κοπέλλας για τον φαντάρο της πρώτης γραμμής είναι κάτι περισσότερο από οποιαδήποτε ηθική αμοιβή.

Αχιλλέως Δασκαλούδη, Η υποχώρησις, σελ. 6

Υποχώρηση από Αλβανία, 14 Απριλίου 1941

Μονάχα ο Γεωργιάδης, ο 2ος προμηθευτής του 3ου στοιχείου ακουμπισμένος στον τροχό του βλητοφόρου σκοπεύει με την αραβίδα του. Και για μια στιγμή «μπαμ» ακούγεται κοντά μας. Τρέχω και του πέρνω το όπλο. «Τι κάνεις εκεί Γεωργιάδη;» «Μα... στα όπλα δεν είπατε κ. αυθυπολοχαγέ;» Στα όπλα βέβαια! αλλά το δικό σου όπλο είναι το κανόνι! δεν σου αρκεί αυτό; Με σκυφτό το κεφάλι ο φιλότιμος στρατιώτης γυρίζει στη θέση του μουρμουρίζοντας: «Έξη μήνες στο μέταλλο, ο πόλεμος κοντεύει να τελειώσει κι' εγώ μια τουφεκιά πήγα να ρίξω κι' έφαγα και γι' αυτή κατσαόδα».

Δεν είχε πραγματικά ρίξει τουφεκιά ως τότε ο Γεωργιάδης σ' όλο τον πόλεμο. Κι' όμως δεν ήταν καθόλου κουραπιές. Απειναντίας μάλιστα πρώτος και καλύτερος σ' όλες τις μάχες πάνω στο κανόνι. Η ειδικότητά του όμως, του 2ου προμηθευτού, δεν του ικανοποιούσε καθόλου. Αδιάφορο αν όλα τα βλήματα, που έριξε το πυροβόλο καθ' όλη τη διάρκεια των επιχειρήσεων, από τα χέρια του είχαν περάσει. Και τα χαριτίσματα που έστειλε στην Έντα και τον Μουσολίνι γραμμένα με κιμωλία πάνω στην οβίδα με το ίδιο του το χέρι δεν του αρκούσαν. Ήθελε νάβλεπε, φαίνεται, να πέφτουν εχθρικά κορμιά από το δικό του βόλι κι' ίσως ονειρευόταν να κόψει Ιταλούς με το σπαθί του, να τους σουβλίση με τη ξιφολόγη του. Δικαιολογημένο παράπονο όλων των πυροβολητών, που, αν και συντελεσταί της Νίκης, τουλάχιστο κατὰ το μισό, δεν απολαμβάνουν το έργο τους όπως ο πεζός, που χορταίνει το μάτι του με τον θρίαμβο.

Αχιλλέως Δασκαλούδη, Η υποχώρησις, σελ. 21-22

Προς το Σκαλοχώριο Κοζάνης, 15 Απριλίου 1941

Δεν ήταν κανένα σπουδαίο άλογο, όπως π.χ. τ' άλογο του λοχαγού, τ' άλόγό μου. Ούτε η ράτσα του, ούτε η εμφάνισή του είχε κάτι το σπουδαίο το εξαιρετικό. Ήταν ένα άλογο εξ επιτάξεως πού το πήρα σχεδόν

στη τύχη την ημέρα της επιστρατεύσεως. Είχε μάλλον ανάστημα μικρό και χρώμα κοκκινωπό. Δεν κρατούσε ούτε το κεφάλι του ψηλά όπως ήθελα και το βάδισμά του και κείνο άτσαλο. Μ' άλλα λόγια ήταν ένα άλογο κοινό, κοινότατο που ο πρώτος κάτοχός του θα ήταν γεωργός ή μυλωνάς. Ωστόσο όμως τ' αγαπούσα, γιατί όλο τον καιρό της εκστρατείας έζησα μαζί του. Κάποτε το ζέφαμε και στο κανόνι. Μαζί του βράχνηκα, κρύωσα, μπήκα στη λάσπη και στο χιόνι. Όταν κουραζόταν το έσερνα από το χαλιναύρι, όταν κουραζόμουν με κουβαλούσε στη ράχη του. Το στόλισα με μια όμορφη σέλα που πήρα από μια Ιταλική αποθήκη και με προστερνίδια. Τώρα θα μείνουμε πάλι μαζί, μαζί κι' οι δυο όσο μπορούμε. Πώς μπορώ να το εγκαταλείψω!

Αχιλλέως Δασκαλούδη, Η υποχώρησις, σελ. 45-46

Σκαλοχώριο Κοζάνης, 15 Απριλίου 1941

Ν' αμνηθούμε πιο κάτω! Με τι όπλα; Τα πυροβόλα μας βρίσκονται τοακισμένα στη Χρούπιστα.

Τα πυροβόλα μου! Το ζευγάρι των κανονιών μου! Τα εγκατέλειψα τοακισμένα. Κι' όμως τα κανόνια αυτά ήταν κάτι πιο πολύ περισσότερο από κομμάτια του εαυτού μου, της καρδιάς μου. Ήταν τα ίδια εκείνα πυροβόλα πάνω στα οποία εκπαιδεύτηκα, όταν για πρώτη φορά έγινα στρατιώτης, μαθητής στη σχολή. Κι' όταν ύστερα από καιρό ξεκινήσαμε για τον πόλεμο σε μένα έλαχε η τιμή να πολεμήσω με τα ίδια κανόνια της σχολής. Ήταν όπλα που είχαν γράψει ιστορίες κι' ιστορίες. Όχι κανόνια που παραγγέλθηκαν σε κάποιο εργοστάσιο. Τα κανόνια μου ήταν αγορασμένα με το αίμα πολλών πολεμιστών στον περασμένο πόλεμο. Αάφουρα παρμένα στους πολέμους που προηγήθηκαν απ' αυτόν. Πάλιά κανόνια του 1904 που πάλεψαν σκληρά σε πολλές μάχες μ' όλους τους εχθρούς της φυλής μας. Η φωνή τους αντήχησε, ποιος ξαίρει, σε πόσα πεδία μαχών και σε πόσες νίκες δεν πρωτοστάτησαν όλα αυτά τα χρόνια! Άλλα όπλα στην ηλικία αυτή θα βρίσκονταν πεταγμένα, σκουριασμένα στα παλιατζιδικά. Αυτά όμως, μ' όλα τα 36 χρόνια τους, εξακολουθούσαν να πολεμούν και θα πολεμούσαν ακόμη, αν σκληρή η μοίρα δεν μας επεβале να τα καταστρέψουμε μόνοι μας. Πόσο κακό μου έκαμε η εγκατάλειψή τους! Τα γέρικά κανόνια μου που δούλεψαν τόσο πιστά. Πολλές φορές ο σωλήνας τους οπισθοδρομώντας δεν ξαναρχόταν στη θέση του, δεν γινόταν η επανάταξι. Και τότε οι πυροβοληταί, έβαζαν τους ώμους τους και έσπρωχναν, ώσπου ο σωλήνας ξανάπερνε τη θέση του και το κανονίδι ξανάρχιζε με περισσότερο πείσμα. Στη μάχη του Ιβάν πρωτοστάτησαν με την ταχυβολία τους. Όταν έβαλλαν κελαηδούσαν. Είχαν στο πυγαίο τους τον Άγιο Γεώργιο που διηύθυνε το βλήμα τους. Τώρα είμαστε άοπλοι. Με τι θα αμνηθούμε;

Αχιλλέως Δασκαλούδη, Η υποχώρησις, σελ. 47-48

Μετά το Σκαλοχώριο Κοζάνης, 15 Απριλίου 1941

Στην αυλή, τρία άλογα ξαπλωμένα εκτάδην ξεφυχούν. Οι κοιλιές τους είναι φουσκωμένες, τα ρουθούνια τους διάπλατα ανοιχτά, τα μάτια θολωμένα. Οι Ελάτες κοντά με δακρυσμένα μάτια παρακολουθούν το ψυχορράγημά τους, ανίκανοι να τα βοηθήσουν. Η άσπρη του Κόντζουλου φοράδα, η Μαρίκα του πεθαίνει και κοντά της ο στρατιώτης με τον πόνο ζωγραφισμένο στο πρόσωπό του παρακολουθεί τη δύσκολη αναπνοή της. Πόσο την αγαπάει την Μαρίκα του ο Κόντζουλου! Την περιποιόταν σαν παιδί του. Κι' όταν το άχυρο και ο σανός δεν βρισκόταν, αυτός παρακούοντας και τις αυστηρές διαταγές έκλεβε ένα σακκί άχυρο από τους σωρούς των Σκιπητάριδων για να μην αφήση τη Μαρίκα του νηστική. Τώρα όμως η Μαρίκα του κωφή στις επικλήσεις του δεν σηκώνεται. Τάδωσε όλα πια.

Αχιλλέως Δασκαλούδη, Η υποχώρησις, σελ. 49

Υποχώρησις προς το Αργυρόκαστρο, 17/18 Απριλίου 1941

Στις 11 το βράδυ μας ειδοποίησαν να εγκαταλείψουμε τον λόφο που κρατούμε και να βαδίσουμε προς Αργυρόκαστρον. Την υποχώρησίν μας υποστηρίζει το τρίτο σώμα Χαλκίδος. Εξεκινήσαμε λοιπόν, όχι όμως από τον δημόσιον δρόμον διότι εβάλλετο αλλά από άγνωστα μονοπάτια, μέσα από κάμπους με βάλτους, λάσπες, νερά, πέτρες και πολλούς παραποτάμους τους οποίους περνάμε βουτηγμένοι μέσα στην λάσπη και τα νερά μέχρι τα γόνατα. Από τις τούμπες που παίρνουμε είμεθα βουτηγμένοι μέσα στην λάσπη έως το πρόσωπο. Επί τέλους τα ξημεράματα εφθάσαμε στον δημόσιον δρόμο και το πρωί της 18ης Απριλίου περνάμε από το Αργυρόκαστρον. Τον λόχο τον εχάσαμε και εγώ με τον Γιάννη περπατούμε σιγά-σιγά με τις μαγγούρες γιατί τα πόδια μας είναι πάλι χάλια από τα χιόνια τα νερά και τις λάσπες

των τελευταίων ημερών. Επί τέλους το μεσημέρι στην 1 εφθάσαμε εις Γιουργούτσαδες όπου είναι το σύνταγμα. Οι γέφυρες που περνάμε είναι όλες υπονομευμένες και μια μια που περνά ο στρατός ανατινάσσεται και ο ανεφοδιασμός καίεται. Το θέαμα είναι θεαματικόν αλλά και θλιβερόν συγχρόνως διότι εγκαταλείπουμε όλους τους κόπους, το αίμα και τους νεκρούς μας και μένουμε πάλι στα παλαιά μας σύνορα. Αφού νικήσαμε γιατί γυρίζουμε πίσω;

Στέλιου Ι. Τζιρόπουλου, Ημερολόγιον από τον πόλεμο του 1940, σελ. 96

Κοζάνη, 18 Απριλίου 1941

Ξημερώνει η Μεγ. Παρασκευή. Πραγματική ημέρα πένθους. Ανησυχία και αγωνία επικρατεί ανάμεσά μας κι' οι πιο απίθανες και φανταστικές προβλέψεις κυκλοφορούν για την τύχη μας. Τι θα γίνουμε; Τι θα μας κάνουν; Πού θα μας πάνε; Για λίγο μας επιτρέπουν να βγούμε στο προαύλιο και να ξεμουδιάσουμε στη λιακάδα. Ανάμεσα στους βλοσυρούς φρουρούς που λες κι' επίτηδες σφίγγουν το υποσιγάγωνο του κράτους τους για να δείχνουν πιο άγριοι κι' απάισιοι, περπατάμε και μετράμε τις διαστάσεις της αυλής. Χαμηλόφωνα ανταλλάσσουμε λίγες λέξεις. Η πείνα είναι αβάσταχτη. Φτάσαμε να θέσουμε σε δεύτερη μοίρα κάθε άλλη σκέψη και να μη συλλογιζώμαστε άλλο τίποτε από το φωμί. Κατεβαίνοντας τη σκάλα πέφτω πάνω στον Τζιβανιώτη που ανεβαίνει με μια φουχτα ξηρά δαμάσκηνα. Μου δίνει τρία. Στο διάδρομο πάνω σε μια κάσα μια εικοσάδα αξιωματικών με γεμάτες αστέρια τις επαμίδες τσακώνονται για λίγα δαμάσκηνα. Τους κοίταξα με μια ματιά οίκτου, μα δεν μπόρεσα ν' αντισταθώ στον πειρασμό και πλησίασα να ρίξω μια ερευνητική ματιά στο κασόνι. Άστυχώς τίποτε δεν είχε απομείνει.

Αχιλλέως Δασκαλούδη, Η υποχώρησις, σελ. 55

Βουχωρίνα Κοζάνης, 21-26 Απριλίου 1941

Ημέρες γεμάτες απογοήτευση. Είμαστε στο σκοτάδι, χωρίς νέα. Τούτες οι μέρες του Πάσχα είναι βουβές, νεκρές. Τα παιδιά δεν κρέμασαν κούνιες. Λαλούμενα δεν ήρθαν, ούτε χοροί, ούτε τραγούδια... Με τη σιωπή όλων μας εκδηλώσαμε το πένθος μας στην ιερή μνήμη των ηρώων νεκρών μας. Το δικαιούνται.

Δημητρίου Θεοχάρη Δελφινόπουλου, Ημερολόγιο του ελληνοϊταλικού πολέμου 1940-1941, σελ. 59

Υποχώρηση, περιοχή Ιωαννίνων, Απρίλιος 1941

Επί τέλους, νύκτα ακόμη φθάσαμε στην γέφυρα Μπαλντούμα όπου, για να περάσουμε, έπρεπε να αφοπλισθούμε – να παραδώσουμε τα ιερά όπλα μας στους Γερμανούς που βρίσκονταν στην μια πλευρά της γέφυρας.

Άλλο τραγύμα αυτό. Πώς θα παρέδίδα το όπλο μου που μου είχε εμπιστευθεί η πατρίδα μου και το είχα τιμήσει; Πώς θα μπορούσα να υποστώ την δοκιμασία και την ταπεινώση αυτή; Δεν θέλω να κρίνω τους συναδέλφους μου, που όλοι έκαναν το καθήκον τους, σε κάθε περίπτωση, όμως βρισκόμουν σε δίλημμα. Να αιχμαλωτισθώ από τους νικημένους Ιταλούς ή να περάσω στους Γερμανούς παραδίδοντάς τους το όπλο μου, που ήταν ελπίδα και σύντροφός μου σ' όλο τον πόλεμο;

Αλέξανδρου Λαγκαδά, Αλβανία 1940-1941, σελ. 103

Επιστροφή προς Αθήνα, 3 Μαΐου 1941

Σπίθες τώρα πετούν τα πόδια μου καθώς περπατώ ή μάλλον τρέχω για το Κηφισοχώρι. Θάνατι μεγάλη αποτυχία αν φύγει το τραίνο, δίχως να το προλάβω.

Ακούω το σφύριγμά του κι' η χαρά κατακλύζει την ψυχή μου. Εν κινήσει σχεδόν, ανεβηκα σ' ένα βαγόνι. Αίγο ακόμα και το τραίνο θα είχε φύγει. Ξαπλώνω σε μια γωνιά του βαγονιού και κλείνω τα μάτια μου. Πόση εντυχία νοιώθω! Γυρίζω σπίτι μου! Εγώ γυρίζω σπίτι μου ύστερα από το φοβερό μακελλιώ της Αλβανίας! Είναι αλήθεια ή σνειρεύομαι τάχα;

Νίκου Καραντώνη, Πόλεμος. Το ημερολόγιο ενός ανθυπολοχαγού, σελ. 131

Καστανέα Ευρυτανίας, Μάιος 1941

Πέρασε πολύς καιρός για να ισορροπήσω, να συντρίψω το φάσμα του πολέμου και ν' ανακτήσω τις αισθήσεις του πραγματικού ανθρώπου. Επί πολύ καιρό κατατρυχόμουν από τη λεγόμενη πολεμική ψύχωση.

Δεν μπορούσα να κοιμηθώ, πετιόμουν στον ύπνο μου, έβλεπα εφιάλτες, σνειρευόμουν μάχες, σκοτωμούς, αίματα, καταστροφές, έβλεπα πεθαμένους, τραυματισμένους και λογίων λογίων φρικτές εικόνες. Άκουγα καταγιοστικά πυρά πολυβόλων, όλμων, πυροβολικού και ανυπόφορα σφυρίγματα βομβών αεροπλάνων.

Κώστα Νικ. Μπαλτά, Αναμνήσεις ενός πολεμιστή, σελ. 192

ΕΙΚΟΝΕΣ ΠΟΛΕΜΟΥ

Σαντορίνη, 18 Σεπτεμβρίου 1940

Χαρακτηριστικό ήταν και το ... αστείο επεισόδιο της 18ης Σεπτεμβρίου, 1940 που έγινε στη Σαντορίνη: «Ενωρίς εκείνη την ημέρα, Ιταλικό αεροπλάνο που έκανε βόλτες πάνω από το νησί, χαμήλωσε κάποια στιγμή, για να βομβαρδίσει πλοίο που βρισκόταν κοντά στις Καμμένες. Ήταν το πλοίο που εχρησιμοποιείτο για να μεταφέρει στην Αθήνα υλικά από το ορυχείο των Φηρών. Το αεροπλάνο άδειασε όλες τις βόμβες του, μα δεν κατάφερε να το πετύχει. Φαίνεται δε πως ο βομβαρδισμός ερέθισε το ηφαιστειο το οποίο, με ανανεωμένη ένταση, εξέβαλε πυκνό σύννεφο καπνού, που γρήγορα κάλυψε το πλοίο και το προστάτευε έτσι από τον κίνδυνο. Το πλήρωμα του βομβαρδιστικού πανηγύριζε, όταν είδε τον καπνό, διότι αυτό ήτο το πιο σίγουρο σημάδι πως το πλοίο καιγόταν. Ανέφεραν στην βάση τους ότι εξεπλήρωσαν την αποστολή τους και το βράδυ της ίδιας ημέρας ο ραδιοφωνικός σταθμός της Ρώμης ανακοίνωσε την «επιτυχία», πράγμα που διασκέδασε ιδιαίτέρως τους κατοίκους του νησιού οι οποίοι, με τα ίδια τους τα μάτια, είχαν δει το πλοίο μας να φεύγει διά τον Πειραιά.

Αλέξανδρου Λαγκαδά, Αλβανία 1940-1941, σελ. 14-15

Πόλβα, Νοέμβριος 1940

Σε μια μάχη μου είπεν, της Πόλβας, που διήρκεσεν τρεις μέρες κι είχεν πολλά θύματα και από τις δυο μεριές, μια ριπή πολυβόλου σκότωσε τον σκοπευτή του οπλοπολυβόλου που αυτός ήταν γεμιστής. Μια από τις σφαίρες βρήκε και αυτόν στο κράνος του. Παρ' όλον ότι εξοστρακίσθηκε, του προξένησε όμως ζάλη μεγάλη, σε σημείο να πέση σε αφασία και να παρεμείνη στο πεδίο της μάχης ξαπλωμένος κι αυτός ανάμεσα στους νεκρούς. Το βράδυ, όταν οι τραυματιοφορείς καταγίνονταν με το θάψιμο των νεκρών, εκλαβόντες για νεκρό και τον Αριστειδή τον σήκωσαν να τον ρίξουν στην έτοιμη τάφρο. Για καλή του όμως ώρα, από την μετακίνησιν συνήλθεν κι έτσι γλύτωσε γιατί θα θαβόταν ζωντανός και ζη ακόμη και σήμερα.

Κώστα Νικ. Μπαλτά, Αναμνήσεις ενός πολεμιστή, σελ. 132-133

Αλβανία, 17 Ιανουαρίου 1941

Στην τσέπη της περισκελίδος ενός φονευθέντος Στρατιώτου βρίσκεται, (στις 17 Ιανουαρίου 1941), μόνον ένα γράμμα μιστελειωμένο που δεν εστάλη... «Κούκλα μου, και σήμερα νικήσαμε, χιόνι και κρύο πολύ. Μας χωρίζουν εκατοντάδες χιλιόμετρα και νομίζω πως είσαι δίπλα μου... Όταν πάρης το γράμμα μου προσπάθησε ν' ακούσης τη φωνή μου... Θυμάμαι;;; Ίσως δεν την ξανακούσης... Θα συνεχίσω αύριο γιατί το κερί σβύνει...». Σε μια ανάπαυλα της μάχης ο γενναίος και άγνωστος Στρατιώτης φέρνει τις σκέψεις του στην εκλεκτή της καρδιάς του και θέλει να επικοινωνήσει μαζί της με το άφυχο χαρτί... Η αποτρόπαιος όμως Μοίρα τους δεν ενέκρινε την επικοινωνία αυτήν... Οι ζώντες συναδέλφοί του τον ενταφίασαν μαζί με το μιστελειωμένο γράμμα του...

Θεόδωρου Δρακούλη Βουδικλάρη, Ημέρες Πολέμου, σελ. 89-90

Μπούμπεσι, τέλη Ιανουαρίου 1941

Σε μια από αυτές τις προκηρύξεις πληροφορηθήκαμε και τον αιφνίδιο θάνατο του Πρωθυπουργού Μεταξά. Το τραγικό αυτό γεγονός, προσεπάθησε με όλα τα μέσα να εκμεταλλευτή η ιταλική διοίκηση για να πλήξη το ηθικό και την αγωνιστικότητά μας. Σ' αυτή την προσπάθεια, εκτός από τις προκηρύξεις, χρησιμοποιήθηκαν και ισχυρές μεγαφωνικές συσκευές τις οποίες είχαν τοποθετήσει κατά μήκος των χαρακωμάτων της πρώτης γραμμής. Με την βοήθεια αυτών, οι ιταλοί ξερνούσαν ημέρα και νύχτα την κατοχή των προπαγάνδα όπως:

«Έλληνες, πετάξτε τα όπλα και παραδοθείτε. Όλος ο κόσμος είναι μαζί μας. Ολόκληρη η Βαλκανική είναι με τον άξονα. Οι κυβερνήτες σας, σας επούλησαν στους εβραίους, και τους άγγλους, που σταύρωσαν τον Χριστό»!!

Με τέτοια συνθήματα και άλλα πολλά, η εχθρική προπαγάνδα με την χρήση των μεγαφώνων γινόταν πιο έντονη κατά την διάρκεια της νύχτας. Τότε, με νυχτερινά πυρά πυροβολικού και όλμων προσπαθούσαμε να σιγήσουμε την βρωμερή αυτή φωνή του εχθρού. Άυστηχώς από την πλευρά μας, στερούμεθα αναλόγων μέσων για ανταπόδοση.

Κ. Αθ. Τσιτσιλώνη, Στιγμιότυπα εθνικής εξάρσεως και μεγαλείου από τον πόλεμο 1940-41 στη Β. Ήπειρο, σελ. 50

Περιοχή υψώματος 1178, 13 Φεβρουαρίου 1941

Έλεσαν πολλοί, επροχώρησαν όμως περισσότεροι με τους αξιωματικούς των εμπρός, παρέχοντας το παράδειγμα της ορμητικότητας και της αυτοθυσίας. Η έφοδος ήτο τόσο αγρία, επίμονος και αποφασιστική, ώστε οι πρώτοι Ιταλοί ανετράπησαν περιτρωμοί όπισθεν των ορυγμάτων και των ξηρολιθιών οπόθεν ημύνοντο, ενώ άλλοι έσπευδον ν' αντιμετωπίσουν θαρραλέως τους επιτιθεμένους. Οι λοχισμοί κατεφέροντο με τόσην μανίαν και αγριότητα, ώστε πολλάί ξιφολόγχοι εθραύσθησαν, και άλλα κατέστη αδύνατον ν' αφαιρεθούν εκ του κορμού των πληγέντων.

Ιωάννη Αναστ. Βερνάρδου, Τρεμπεσίνα, σελ. 103

Περιοχή Τεπελενίου, χειμώνας 1941

Ενθυμούμαι κάποιον ανθυπολοχαγό Βασιλειάδη, δικηγόρο το επάγγελμα, που τοποθετήθηκε στο λόχο μας. Όταν μας είδεν, στην ελεεινή κατάσταση που βρισκόμασταν, λες και απάλεσεν το λογικό του, άρχισε να εκβάλλη κραυγές απογνώσεως και απελπισίας. Ένόμισε πως ήλθε σε άλλο κόσμο... πως τον παρέσυρε ο Αχέρων ποταμός, μαζί με τους πεθαμένους εις τα νερά της Στύγας, τον ροβόλησε στον άχαρι τον Άδη και τον παρέδωσε στον Κέρβερο τον φύλακα αυτού.

Τον έδωσα λίγο κονιάκ και σταφίδα για να του κάνω κουράγιο, να τον τονώσω, να του δώσω θάρρος. Προσπάθησα να τον προσαρμόσω με τη νέα κατάσταση πραγμάτων, αλλ' εις μάτην. Τον εδικαιολόγησα απολύτως με όσα έκανε, και σεις, που διαβάζατε αυτή τη στιγμή το βιβλιαράκι μου αυτό, θα συμφωνούσατε φυσικά μαζί μου αν βλέπατε την στιγμή εκείνη τον Βασιλειάδη με μια ωραία καρταρίνα, επενδεδυμένη με καμηλό, με στολή καινούργη, με πηλίκιον άθικτον, άρβυλα απάτητα, γάντια δερμάτινα, με εμφάνισιν ωραία, φρεσκοκουρεμένοι, με όφιν ασιαστράπτουσαν και γενικώς έναν άνθρωπον με άφογο εμφάνισιν, μαρτυρούντα ότι προήρχετο από καλοπέρασι, που θα νόμιζε κανείς πως πήγαινε για παρέλασιν, και από την άλλη πλευρά ημάς, τα εν κινήσει φαντάσματα, με κουρελιασμένα ενδύματα και όφιν θλιβεράν από τις στερήσεις και τις κακουχίες.

Κώστα Νικ. Μπαλτά, Αναμνήσεις ενός πολεμιστή, σελ. 130-131

Οχυρά ελληνοβουλγαρικής μεθορίου, χειμώνας 1941

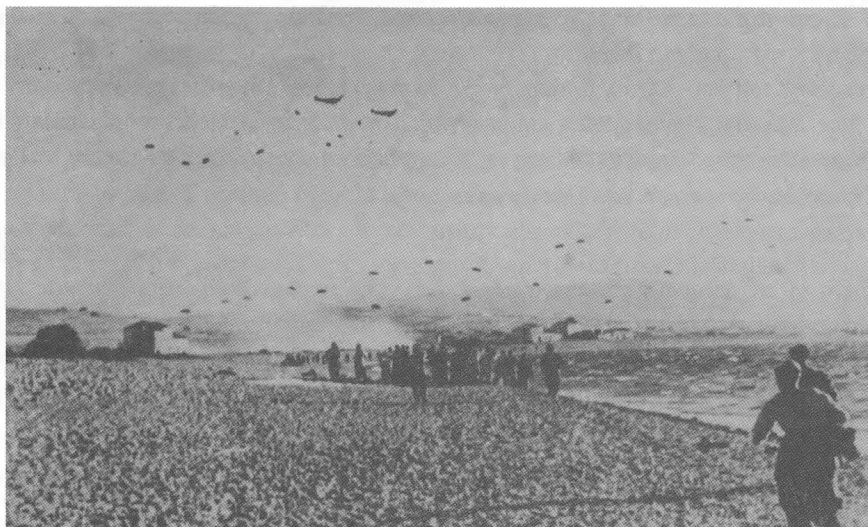
Οι στρατιώτες της φρουράς βλέπαν αυτή την απογύμνωσι, φαντάζονταν πως ο πόλεμος δεν θα γινόταν από τη μεριά τους και παρακαλούσαν να τους στείλουν κι' αυτούς στην Βόρειο Ήπειρο. Οι αξιωματικοί προσπαθούσαν να τους ησυχάσουν με τη βεβαίωση πως ο πόλεμος θαρχόταν κάποτε προς αυτούς, οπότε το έργο τους θα ήτανε βαρύτεατο. Πολλοί πίστεψαν και περίμεναν, μερικοί βγήκαν στην αναφορά ζητώντας να μετατεθούν, κι' όταν είδαν πως η αίτησή τους δεν ακουγόταν τώσκασαν και πήγαν πεζή ως την Κορυτσά για να πολεμήσουν. Φυσικά τους τιμώρησαν και τους στείλαν πίσω στις θέσεις τους.

Ρούπελ - Η αθάνατη εποποιία των οχυρών μας, σελ. 4

Ύψωμα Γκόλικο, αρχές Μαρτίου 1941

Ο λοχαγός Κρανιας όταν τραυματίστηκε στο Γκόλικο, για να σωθή, γιατί δεν υπήρχε άλλος τρόπος μεταφοράς του στα μετόπισθεν, αφού επέδεσεν το τραύμα του προχείρως, εν συνεχεία χρησιμοποίησε την ολισθηρότητα των παγωμένων χιόνων για να φθάση στον πρώτο Σταθμό Επιδέσεως Τραυματιών. Το ίδιο έπραξαν και άλλοι τραυματισθέντες και παγιδευθέντες στα χιόνια.

Κώστα Νικ. Μπαλτά, Αναμνήσεις ενός πολεμιστή, σελ. 134

Εικόνα 35. Ρίψη Γερμανών αλεξιπτωτιστών στην Κρήτη

Εικόνα 36. Επιτήρηση ακτών κατά τη μάχη της Κρήτης

Ύψωμα 731, 17 Μαρτίου 1941

Η πίστις μας είχε φθάσει εις το ανώτατον σημείον. Είχαμε πεποίθησιν και το βλέπαμε ολοφάνερα ότι ζούσαμε και αναπνέαμε υπό την σκέπη του Θεού. Εκατοντάδες χιλιάδες βλήματα εδέχθημεν και παρ' όλα ταύτα ο αριθμός των νεκρών ήτο περιορισμένος. Εν βλήμα ημετέρου πυροβολικού εφόνευεν δύο και τρεις Ιταλούς. Κατά τας αντιπεπιθέσεις ανατρέπαμε τους Ιταλούς προξενούσαμε εις αυτούς θύματα και επιστρέφαμε εις τα χαρακώματα σώοι.

Ένας στρατιώτης του 9ου λόχου, βλάσφημος ο οποίος εκ του λόγου τούτου είχε πέσει εις την κοινήν περιφρόνησιν των ανδρών, ευρισκόμενος εις μεμονωμένον σκέπαστρον εδέχθη ολόσωμον βλήμα βαρέως πυροβολικού διαμελισθέντος του σώματός του εις τόσα τεμάχια ώστε εθωρήθη περιττή η ταφή του.

Θεόδωρου Ζ. Ζήκου, Η τιτανομαχία του 731 υψώματος, σελ. 51

Ύψωμα 731, 25 Μαρτίου 1941

Η δυσοσμία από τα άταφα πτώματα των ιταλών και εκ των υπό ελαφράν γην ενταφιασθέντων ημετέρων νεκρών, έγινε αποπνικτική και σκεπτόμεθα με την άνοδον της θερμοκρασίας πώς θα ανθέξωμεν. Δεν ήτο μόνον ο τόπος που έγινε παράξενος, αλλά και οι άνδρες έγιναν παράξενoi. Αξύριστοι και άνπτοι από εικοσαήμερον, αγριεμένοι από τας μάχας, ζυμωμένοι με το χόμα έδιδαν όφιν υπερφυσικών όντων.

Θεόδωρου Ζ. Ζήκου, Η τιτανομαχία του 731 υψώματος, σελ. 61

Ύψωμα Μνήμα της Γριάς, Μάρτιος 1941

Μία των νυκτών του Μαρτίου ενώ ο χειμών ηπείλει και αυτά τα άφυχα, ο άνανδρος Ιταλός θεώρησεν καλόν να μας επιτεθή. Όταν ήρχισεν η επίθεσίς των το κρύο ήτο δριμύτατον. Τα όπλα, πολυβόλα ήσαν παγωμένα και δεν λειτουργούσαν. Εκείνη όμως την κρίσιμον στιγμήν ευρισκόμενος εις μεγάλην αδιέξοδον ο πολυβολητής μας, διότι είχε παγώσει τελείως το πολυβόλον του, συνέλαβε εις το μυαλό του το εξής: Ουρεί επί του κινητού ουραιού του πολυβόλου, το στρίβει ολίγον και ούτω ήρχισεν ως εκ θαύματος να λειτουργή το πολυβόλον του. Είναι να θαυμάζη κανείς τας αποφάσεις, που λαμβάνουν οι ήρωές μας κατά τις κρίσιμότερες στιγμές των.

Αχιλλέα Αθαν. Γκούμα, Το ματωμένο ημερολόγιο, σελ. 32

Υποχώρηση προς την Κορυτσά, 12 Απριλίου 1941

Οι στρατιώτες και με όλη τη φοβερή κούρασή τους, είχανε επισπεύσει τη πορεία τους πετώντας κάθε τι πού τους βάραινε, γυλιούς, κουβέρτες, σακκίδια, караβάνες, βαριά όπλα και διάφορα άλλα πράματα. Ολόκληρος εκείνος ο δημόσιος δρόμος για την Κορυτσά, είτανε τόσο σακαρμένος από τα παρατημένα υλικά που πετούσανε οι στρατιώτες, ώστε νόμιζες πως περνούσες από διάδρομο λαϊκής αγοράς.

Νίκου Καραντώνη, Πόλεμος. Το ημερολόγιο ενός ανθυπολοχαγού, σελ. 111

Υποχώρηση προς την Κορυτσά, 12 Απριλίου 1941

Ο φριχτός αυτός στρατός συνεχίζει την υποχώρησή του δίχως ξεκούραση. Πολλοί στρατιώτες λυγίζουνε από τη φοβερή κόπωση και πέφτουν στις άκρες του δρόμου με μουγκρητά και με κλάμματα. Όσοι από μάς έχουν ακόμη λίγη δύναμη, πλησιάζουμε αυτούς που απελπισμένοι έχουν πέσει στο χόμα και τους παρωτρύνουμε να κάνουν κουράγιο και να συνεχίσουν το δρόμο για να μην πιαστούνε αιχμάλωτοι. Μα αυτοί δεν μας απαντούν, τα μάτια τους είναι αναποδογυρισμένα και το μόνο πού προφέρουν τα χείλη τους είναι ένα απελπισμένο:

«Αφήστε μας, αφήστε μας...»

Νίκου Καραντώνη, Πόλεμος. Το ημερολόγιο ενός ανθυπολοχαγού, σελ. 112

Υποχώρηση προς την Κορυτσά, 13 Απριλίου 1941

Οι αξιωματικοί, που γνωρίζουν περισσότερα από εμάς και έχουν το αίσθημα της ευθύνης, μας παροτρύνουν να επιταχύνουμε το βήμα μας και μας παρακινούν να κρατήσουμε μόνον τον οπλισμό μας και μια κουβέρτα. Η συμπεριφορά τους έδειχνε ότι διακατέχονταν από μικρόν πανικόν. Μας είχε πάρει για καλά η νύχτα κι έπρεπε να φθάσουμε στην Κορυτσά, ως τα μεσάνυχτα.

Κατά τη διαδρομή δεξιά κι αριστερά του δρόμου κοιμούνταν ή ξεκουράζονταν στρατιώτες κατάκοποι και άλλοι που υπόφεραν από κρουσπαγήματα. Τους ξυπνούσα και τους ανάγκαζα να σηκωθούν και να

συνεχίσουν την πορεία, γιατί κινδύνευαν να πέσουν στα χέρια των Ιταλών. Πολλοί δήλωναν αδυναμία να συνεχίσουν και ήταν αγανακτισμένοι, για την αδιαφορία των αξιωματικών, να μη διαθέτουν αυτοκίνητα ή μεταγωγικά.

Τους εξόργιζε η συμπεριφορά τους και προτιμούσαν να μείνουν και να συλληφθούν αιχμάλωτοι, αφού έτσι κι αλλιώς τους ήταν αδύνατο να συνεχίσουν τη μεγάλη διαδρομή.

Δημητρίου Θεοχάρη Δελφινόπουλου, Ημερολόγιο του ελληνοϊταλικού πολέμου 1940-1941, σελ. 55

Υψώματα περιοχής Αμαράντων Κιλκίς, Απρίλιος 1941

Απείχα απ' τη χαράδρα καμιά εικοσαριά μέτρα. Επιχειρώ το δεύτερο αλματάκι καλυπτόμενος από το επί τούτου πολυβόλο μας. Ένοιωσα ένα διπλό τσίμπημα στη δεξιά γάμπα. Η μπότα πλημμύρισε στο αίμα. Είχα όμως ακόμα το κουράγιο για το τελευταίο αλματάκι. Τέσσερα-πέντε μέτρα ακόμα... Σε δευτερόλεπτα το πόδι βάραινε. Σούρνοντάς το σηκώθηκα για το τελευταίο πήδημα. Απ' εκεί και πέρα δε θυμάμαι τίποτα. Μόνον, ένα ακόμα οδυνηρότερο τσίμπημα στο στήθος. Πέσανε τα κιάλια μου... Υπό σφαίρες χτύπησαν γαζωτά στο δεξί μέρος του στήθους, δεξιά του στήθους, ακριβώς απ' εκεί που πέρασε ο μάντιας αναρτήσεως των κιαλιών (αριστερός ώμος, δεξιά προστέρνια χώρα). Αυτό το πέτσινο λουρί ήταν και η σωτηρία μου, όπως αργότερα έμαθα, γιατί εκτός της μιας κάποιας μικροαντιστάσεως έπαιξε ρόλο διολισθητικής επιφάνειας, γιατί λόγω και της βροχής ήταν ποτισμένο και βαρύ...

Δημητρίου Νικ. Χονδροκούκη, Αιματηρό πολεμικό οδοιπορικό στη Βόρειο Ήπειρο και στη Μακεδονία, σελ. 143

Κρήτη, Μάιος 1941. Αφήγηση νεαρού Κρητικού από την ανακοίνωση του Γερμανού Adolph Strauch

Ήμουν περίπου δώδεκα χρονών και φάρενα κοντά στο λιμάνι. Ξαφνικά μέσα σε δευτερόλεπτα, το σκηνικό άλλαξε εντελώς` ήταν απίστευτο. Βρισκόμουν στη μέση μιας μάχης. Πάγωσα από τον φόβο μου και τρομοκρατήθηκα. Ένας Γερμανός αλεξιπτωτιστής με πήρε υπό την προστασία του προσπαθώντας να με προφυλάξει και να με παρηγορήσει. Όταν επικράτησε πάλι κάποια σχετική ησυχία και τα πράγματα φαινόταν να έχουν κάπως καλμάρει, με βεβαίωσε ότι δεν υπήρχε κανένα πρόβλημα να γυρίσω σπίτι μου. Μου έδωσε ένα κομμάτι σοκολάτα, ή κάτι τέτοιο εύγευστο, και μου πρότεινε να με περάσει απέναντι στο δρόμο. Δεν είχαμε κάνει παρά λίγα μέτρα, όταν ξάπλωσε μπροστά μου νεκρός γεμάτος αίματα. Είχε επάνω του μια κόκκινη σημαία που την πήρα και την έχω μέχρι και σήμερα. Ποτέ δεν θα ξεχάσω την θυσία του, να δώσει την ζωή του για να σώσει τη δική μου.

Μανώλης, Κρήτη

Κώστα Ν. Χατζηπατέρα - Μαρίας Σ. Φαφαλιού, Ημέρες Κρήτης 1941 «Επιχείρηση Ερηής», σελ. 191-192

Κοιπάδες Χανίων, 1 Ιουνίου 1941

Συνεχίσαμε λίγο ακόμη μέχρι που τελείωσε ο δρόμος κι έπεφτε το ύψωμα σχεδόν απότομα προς τη θάλασσα, τρία περίπου χιλιόμετρα πιο πέρα. Εκεί η κατάβαση γινόταν προβληματική γιατί όπως ήδη ανέφερα μόνο πρωτόγονα μονοπάτια υπήρχαν. Σε μια χαράδρα είδαμε αναποδογυρισμένα καμiónια που τα είχαν σπρώξει οι στρατιώτες. Το θέαμα ήταν απογοητευτικό, βρεθήκαμε σ' ένα συρφετό από εκατοντάδες στρατιώτες Βρετανούς και μερικούς Έλληνες, καθισμένους ή ξαπλωμένους στο έδαφος κάτω από δένδρα κοντά σε μια βρύση, όλοι τους σε αξιοθρήνητη κατάσταση, αμίλητοι, με την απόγνωση ζωγραφισμένη στα πρόσωπά τους. Στο μεταξύ συνεχίζονταν σποραδικά, πλέον, οι πτήσεις αεροπλάνων που πολυβολούσαν την περιοχή. Τότε μάθαμε για πρώτη φορά τα άσχημα νέα, ότι δεν επρόκειτο να επιστρέψει ο στόλος για παραλαβή άλλων ανδρών και ότι όλοι αυτοί περίμεναν την άφιξη των Γερμανών για να παραδοθούν.

Δεν πίστευα στα μάτια μου βλέποντας όλον αυτό το στρατό με τον οπλισμό του να περιμένει απαθής να αιχμαλωτισθεί, σαν να μη συνεβαίνε τίποτα.

Θέμη Μαρίνου³⁹, Ο εφιάλης της Εθνικής Αντίστασης (προσωπικές μαρτυρίες 1941-1944), μέρος Α', Εταιρεία Μελέτης Ελληνικής Ιστορίας, Αθήνα 2000, σελ. 54-55

39. Έφεδρος ανθυπολοχαγός Πυροβολικού, Καταδρομών, Πληροφοριών και αλεξιπτωτιστής. Στην Κρήτη έφθασε στα τέλη Απριλίου 1941, τοποθετήθηκε στο Γραφείο Συνδέσμου και με την έναρξη της μάχης (της Κρήτης) αποσπάστηκε στη Βρετανική Υπηρεσία Ειδικών Αποστολών.

Σχεδ. 11. Περιοχή συγκρότησης ελληνικών μονάδων και δράσης της I Ελληνικής Ταξιαρχίας στη Μέση Ανατολή

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Θ΄

ΜΕΣΗ ΑΝΑΤΟΛΗ (1941-1945)

(Βόρεια Αφρική - Αιγαίο - Ιταλία)

Την κατάληψη της Ελλάδας από τις δυνάμεις του Άξονα, την άνοιξη του 1941, ακολούθησε η διαφυγή στην Αίγυπτο της ελληνικής πολιτικής ηγεσίας, του στόλου και πολλών αξιωματικών και οπλιτών. Εκεί, με τη βοήθεια του παροικιακού ελληνισμού της Μέσης Ανατολής και των Βρετανών, άρχισε η συγκρότηση Ενόπλων Δυνάμεων για τη συνέχιση του αγώνα στο πλευρό των Συμμάχων. Πυρήνας για τη συγκρότηση του πρώτου σχηματισμού (I Ελληνική Ταξιαρχία Πεζικού), τον Ιούνιο 1941, ήταν η Φάλαγγα Ελλήνων Αιγύπτου και η δύναμη περίπου δύο ταγμάτων της Ταξιαρχίας Έβρου που είχαν διαφύγει μέσω Τουρκίας στην Αίγυπτο. Σταδιακά, και ανάλογα με την περαιτέρω άφιξη αξιωματικών και οπλιτών από την Ελλάδα και με την πρόοδο της επιστράτευσης Ελλήνων της Μέσης Ανατολής, προχώρησε η συγκρότηση και άλλων μονάδων.

Η I Ελληνική Ταξιαρχία Πεζικού διακρίθηκε στις επιχειρήσεις της Βόρειας Αφρικής (30 Αυγούστου - 5 Νοεμβρίου 1942), με αποκορύφωμα τη μάχη του Ελ Αλαμίν. Κατά την κύρια συμμαχική επίθεση στην περιοχή, που άρχισε τη νύχτα 23/24 Οκτωβρίου 1942, η I Ταξιαρχία ενήργησε αλληπάλληλες επιθέσεις με απόλυτη επιτυχία, ενώ από τις 3 Νοεμβρίου, στη φάση της καταδίωξης του εχθρού, προωθήθηκε σε μεγάλο βάθος μέσα στη Λιβυκή Έρημο. Η συμμετοχή της I Ελληνικής Ταξιαρχίας στην πρώτη σημαντική νίκη των Συμμάχων στη Βόρεια Αφρική επαινέθηκε ιδιαίτερα και τα αποτελέσματα των επιχειρήσεών της κρίθηκαν ευμενέστατα από όλες τις βρετανικές διοικήσεις στις οποίες υπαγόταν.

Αξιόλογη πολεμική δράση στο μέτωπο της Βόρειας Αφρικής είχε και ο Ιερός Λόχος. Η επίλεκτη αυτή μονάδα, που συγκροτήθηκε το Σεπτέμβριο του 1942, προωθήθηκε το Φεβρουάριο του 1943 στο μέτωπο της Τυνησίας, όπου έλαβε μέρος στις επιχειρήσεις που διεξήχθησαν από 15 Φεβρουαρίου μέχρι 17 Απριλίου 1943, αρχικά ως ενίσχυση των δυνάμεων του Γάλλου Στρατηγού Leclerc και, στη συνέχεια, υπαγόμενη στη 2η Νεοζηλανδική Μεραρχία.

Από το φθινόπωρο του 1943 ο Ιερός Λόχος, με νέα σύνθεση, ανέλαβε αποστολές αιφνιδιαστικών καταδρομών στο Αιγαίο. Από το Σεπτέμβριο του 1944 και μέχρι το Μάιο του 1945 οι επιχειρήσεις του Ιερού Λόχου ως Συντάγματος Καταδρομών, σε συνεργασία με τις βρετανικές δυνάμεις και με την υποστήριξη ελληνικών ναυτικών και αεροπορικών δυνάμεων, είχαν ως αποτέλεσμα την απελευθέρωση των νησιών του Αιγαίου.

Στο μεταξύ, στη Μέση Ανατολή, οι στάσεις στους κόλπους του Ελληνικού Στρατού, με αποκορύφωμα το κίνημα του Απριλίου του 1944 και τις τραγικές συνέπειές του (αφοπλισμός και διάλυση της ετοιμοπόλεμης I Ταξιαρχίας Πεζικού και μεταφορά των στασιαστών σε στρατόπεδα συγκέντρωσης από τους Βρετανούς), οδήγησαν τον Ιούνιο του 1944 στη συγκρότηση της III Ελληνικής Ορεινής Ταξιαρχίας (ΕΟΤ), με διοικητή τον Συνταγματάρχη Πεζικού Θρασύβουλο Τσακαλώτο. Η III ΕΟΤ έλαβε μέρος στις επιχειρήσεις διάσπασης της «Γοθικής Γραμμής» στην Ιταλία. Η κατάληψη της πόλης του Ρίμινι το πρωί της 21ης Σεπτεμβρίου από το II Τάγμα Πεζικού ήταν το επιστέγασμα του δεκαπενθήμερου αγώνα της Ταξιαρχίας, που συνέχισε με επιτυχία τις επιθετικές της επιχειρήσεις μέχρι τις 16 Οκτωβρίου.

Μετά την οριστική επικράτηση των Συμμάχων, η πρώτη ελληνική κυβέρνηση με πρωθυπουργό τον Γεώργιο Παπανδρέου επέστρεψε θριαμβευτικά στην Αθήνα, στις 18 Οκτωβρίου 1944. Ακολούθησε ο σταδιακός επαναπατρισμός των τμημάτων του Ελληνικού Στρατού, με πρώτη την III ΕΟΤ, που κατέπλευσε από την Ιταλία στον Πειραιά στις 8 Νοεμβρίου 1944.

ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ

Αλεξάνδρεια, Αίγυπτος, 21 Φεβρουαρίου 1941

Κατόπιν συνεννοήσεων του Συν/ρχου αυτού με το Τ.Σ.Δ.Μ.Α., συγκροτήθηκε τον Φεβρουάριο 1941 στην Αλεξάνδρεια ένα Ελληνικό Τάγμα Πεζικού με στρατεύσι, τόσον εθελουσία (διαφόρων κλάσεων) όσον και υποχρεωτική (των κλάσεων 1940 - 1941) και με αξ/κούς που εστάλησαν εκεί τον Ιανουάριο από την Ελλάδα.

Ο Αιγυπτιώτης Ελληνισμός, αισθανόμενος την υποχρέωση να προσφέρει και αυτός τον φόρο του αίματος στον συνεχιζόμενο τότε στην Βόρειο Ήπειρο σκληρό αγώνα του Έθνους, έστειλε πρόθυμα τα παιδιά του να καταταχούν για να συγκροτηθή το Τάγμα αυτό. Κρατετάγησαν συνολικά περί τους 900, από τους οποίους 400 εθελονται.

Ήτανε συγκινητικός ο ενθουσιασμός των αποδήμων αυτών Ελλήνων όταν φορούσαν το τιμημένο χακί. Έβλεπε κανείς στο στρατόπεδο του Τάγματος νέους όλων των τάξεων, παιδιά του λαού, παιδιά της αστικής τάξεως και παιδιά των προυχόντων. Όπως συμβαίνει πάντοτε, το χακί είχε ισοπεδώσει τις τάξεις κάτω από την αντίληψη του πατριωτικού καθήκοντος και της στρατιωτικής πειθαρχίας.

Σοφοκλή Σ. Τζαννετή¹, Ταξιαρχία Ελ Αλαμείν, Αθήναι 1977, σελ. 15-16

Μερσίνα, Μικρά Ασία, 24 Ιουνίου 1941

Αναλάβαμε με τον Φώτη να κάνουμε την αναφορά αυτή και μια κατάσταση των προσφύγων που θα έφευγαν μαζί μας ως πρώτη αποστολή αύριο Τετάρτη το βράδυ. Μας είπε ότι στην Αίγυπτο έχει αρχίσει η συγκρότηση μονάδων Ελληνικού Στρατού, γίνεται επιστράτευση των Ελλήνων της Αιγύπτου και οργανώνεται από Άγγλους η υποδοχή στα παράλια της Τουρκίας αυτών που συνεχώς διαφεύγουν από την Ελλάδα.

Γιάννη Ταμβακλή², Οδοιπορικό στη Μέση Ανατολή 1941-1945, εκδόσεις Υπερέορις, Αθήνα 2003, σελ. 45

Ελ Καντάρα, Αίγυπτος, 1 Ιουλίου 1941

Μας υποδέχθηκαν Έλληνες αξιωματικοί και με την επίβλεψή τους συμπληρώσαμε δηλώσεις στρατολογικής κατάστασης. Περάσαμε στην άλλη όχθη της διάρρυγας και σιδηροδρομικώς στις 3 το απόγευμα φθάσαμε στο σταθμό της Τζανείρα, στο ελληνικό στρατόπεδο. Με αρκετούς χωριανούς μου καταταχθήκαμε στο πεζικό. Ο Φώτης και πολλοί Ικαριώτες δήλωσαν στο ναυτικό και την αεροπορία και έτσι χωρίσαμε με τους ωραίους αυτούς ανθρώπους. Με τοποθέτησαν στον 1ο Λόχο του 3ου Τάγματος της 1ης Ελληνικής Ταξιαρχίας του ΒΕΣΜΑ, δηλ. του Βασιλικού Ελληνικού Στρατού Μέσης Ανατολής. Μέσα σε ένα σάκο παραδώσαμε τα ρούχα μας, τα παπούτσια και ό,τι θέλαμε άλλο από τα πράγματά μας και πήραμε στρατιωτικά είδη. Ντυθήκαμε πια στρατιώτες.

Γιάννη Ταμβακλή, Οδοιπορικό στη Μέση Ανατολή 1941-1945, σελ. 50-51

Κάιρο, τέλη 1941

Στο Κάιρο βρήκα τρία άλλα παιδιά και κάναμε παρέα. Βγαίναμε το βράδι, πίνουμε μπύρες και διασκεδάζαμε. Μια μέρα, στα τέλη του 1941 πια, εκεί που καθόμασταν μαζί, λέμε, «Ρε παιδιά, δεν πάμε κι εμείς να πολεμήσουμε; Όλος ο κόσμος πολεμάει, γιατί να μην πολεμήσουμε κι εμείς; Νέα παιδιά είμαστε. Πάιρνουν τόσα παιδιά, να μην πάμε;» Εκείνο τον καιρό ήμουν ακόμα είκοσι πέντε χρονών. Ενθουσιαστήκαμε όλοι. «Να πάμε», λέμε και πήγαμε. Μας καταγράφαν, μας ντύσανε και μας είπαν, «Πηγαίνετε να πάρετε το τρένο και θα σας πάνε στην Παλαιστίνη, στην Καφριόνα.»

Το τρένο ήταν γεμάτο κι ανεβήκαμε στο τελευταίο βαγόνι. Είχε πολλές κοπέλες εκεί. Μας αγκαλιάζαν, μόλις ανεβήκαμε, μας φιλούσαν στο στόμα και κλαίγαυ. «Παιδιά μας, πάτε στον πόλεμο. Να 'ρθείτε με το καλό.» «Ευχαριστούμε, ευχαριστούμε», κλαίγαυ και μεϊς. Έτσι πήγαμε στον πόλεμο.

Γεώργιου Χριστοδούλου³, Ελ Αλαμείν, Μέση Ανατολή, Μπάρντια. Η ιστορία ενός Αιγυπτιώτη Έλληνα στρατιώτη (1915-1966), βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα 2002, σελ. 66-67

1. Λοχαγός, διευθυντής του Γραφείου Επιχειρήσεων και Εκπαιδεύσεως της Ι Ελληνικής Ταξιαρχίας (Απρίλιος 1942 - Μάρτιος 1944).
2. Πρόσφυγας από τη Σάμο, που μέσω της Μικράς Ασίας έφθασε στη Μέση Ανατολή και υπηρέτησε στον 1ο Λόχο του 3ου Τάγματος της Ι Ελληνικής Ταξιαρχίας.
3. Αιγυπτιώτης εθελοντής που υπηρέτησε στον Ι Λόχο Πολυβόλων της Ι Ελληνικής Ταξιαρχίας.

Ελ Αλαμείν, Σεπτέμβριος - Νοέμβριος 1942

Είμεθα απ' την Αίγυπτο τρεις χιλιάδες Αιγυπτιώται, που είχαμε καταταγεί. Οι άλλοι στρατιώτες ήταν από την Ελλάδα, τα νησιά, τα χωριά. Είχαν έρθει κι απ' τον Έβρο, απ' τη Θράκη, από παντού. Οι Αιγυπτιώτες είχανε πάει και στη ΙΙ Ταξιαρχία, ήταν σε όλες τις μονάδες, στο πυροβολικό, στους όλμους, στο ναυτικό, στην αεροπορία. Οι αξιωματικοί οι περισσότεροι ήταν από την Ελλάδα. Οι Θρακιώτες, όμως, ήταν τα καλύτερα παιδιά.

Γεώργιου Χριστοδούλου, *Ελ Αλαμείν, Μέση Ανατολή, Μπάρντια*, σελ. 99

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ

Αλεξάνδρεια, καλοκαίρι 1942

Μεταξύ των κυριότερων σκοπών της Αποστολής μας, για μετά την αναμενόμενη κατάληψη της Αλεξάνδρειας από τον εχθρό, ήταν η παρακολούθηση της ναυτικής κινήσεως στο λιμάνι, καθώς και η εκτέλεση δολιοφθορών στον πολεμικό ναύσταθμο. Έπρεπε λοιπόν να επωφεληθούμε του χρόνου που το λιμάνι βρισκόταν υπό βρετανικό έλεγχο για σχετική προεργασία, δηλαδή την απόκρυψη μέσα στην απαγορευμένη περιοχή του μηχανισμών ανατινάξεως πλωτών μέσων, όπως οι γνωστές μαγνητικές «χελώνες» (limpets) που κολλούσαν στα ύφαλα των πλοίων και άλλα εκρηκτικά υλικά. Αυτά όμως χωρίς να γινόμαστε αντιληπτοί από κανέναν, ούτε από τις συμμαχικές υπηρεσίες ασφαλείας του λιμένος, ώστε ν' αποκλεισθεί η πιθανότητα διαρρεύσεως του μυστικού.

Θέμη Μαρινού⁴, *Ο εφιάλης της Εθνικής Αντίστασης (προσωπικές μαρτυρίες 1941-1944)*, μέρος Α', Εταιρεία Μελέτης Ελληνικής Ιστορίας, Αθήνα 2000, σελ. 98

Τοποθεσία Αλάμ Ναγίλ, νότια του Ελ Αλαμείν, νύκτα 3/4 Οκτωβρίου 1942

Η περίπολος λοιπόν, με καουσισμένη από πριν πορεία και καθορισμένο δρομολόγιο, έμπαινε στα ναρκοπέδιά μας και προχωρούσε από διάδρομο προς τα εχθρικά ναρκοπέδια, και προσπαθούσε σε αυτά να βγάλει νάρκες και να δημιουργήσει πέρασμα ως τα εχθρικά συρματοπλέγματα. Ανοίγοντας σε αυτά τρύπες μπορούσε να φθάσει στις εχθρικές θέσεις ή και να τις ξεπεράσει. Πολλές φορές η περίπολος έμεινε πίσω από τις εχθρικές θέσεις καμουφλαρισμένη, συγκεντρώνοντας πληροφορίες για το έδαφος, τις θέσεις μάχης, τα πολυβολεία, τη διάταξη και ότι άλλο θα ήταν χρήσιμο για το συμμαχικό Αρχηγείο. Ο μεγαλύτερος στόχος για την περίπολο ήταν να μπορέσει να αρπάξει κανένα σκοπό ή στρατιώτη, να τον φριώσει και να τον φέρει αιχμάλωτο πίσω στις γραμμές μας.

Γιάννη Ταμβακλή, *Οδοιπορικό στη Μέση Ανατολή 1941-1945*, σελ. 208

Τοποθεσία Αλάμ Ναγίλ, νότια του Ελ Αλαμείν, 19-21 Οκτωβρίου 1942

* Την νύκτα 19ης προς 20 Οκτωβρίου περίπολος εκ δύο αξ/κών και 8 οπλιτών, επλησίασε εχθρικό φυλάκιο, προσέβαλε τούτο αιφνιδιαστικώς και συνέλαβε ένα Γερμανόν Δεκανέα, τον οποίον έφερε μετά του οπλοπολυβόλου του στις γραμμές μας.

* Την επομένην, άλλη περίπολος εισέδυσε στις εχθρικές γραμμές όπου προσέβαλε γερμανικήν θέσιν ισχυρώς κατεχομένην.

* Στις 21 Οκτωβρίου περίπολος εκ 4 αξ/κών και 6 οπλιτών παρέμεινε κρυμμένη μεταξύ κατεχομένων εχθρικών θέσεων και παρηκολούθησε καθ' όλην την διάρκεια της ημέρας την διάταξη και τις συνήθειες του εχθρού.

Τα ανωτέρω αναφέρονται ενδεικτικώς προς σχηματισμόν μιας ιδέας περί της περιπολιακής δράσεως της Ταξιαρχίας, η οποία ήταν τόσο έντονη, συνεχής και επιτυχής ώστε η «ουδέτερη ζώνη» να μεταβληθή σε Ελληνική, να επισημανθούν δε οι κατεχόμενες θέσεις του εχθρού, καθώς και τα ναρκοπέδιά του.

Σοφοκλή Σ. Τζαννετή, *Ταξιαρχία Ελ Αλαμείν*, σελ. 77

4. Έφεδρος αξιωματικός. Κατά τη διάρκεια των επιχειρήσεων στη Μέση Ανατολή κατατάχθηκε στην Ι Ελληνική Ταξιαρχία, αποσπάσθηκε στο Γραφείο Συνδέσμου υπό τον Πρίγκιπα Πέτρο και από εκεί στο βρετανικό Κέντρο Ειδικής Εκπαιδεύσεως στην Παλαιστίνη. Το 1942 οργάνωσε μυστικό δίκτυο πληροφοριών και δολιοφθορών στην Αλεξάνδρεια.

Ελ Αλαμείν, 23 Οκτωβρίου 1942

Την κύρια δύναμη εφόδου απετέλεσε ο 4ος Λόχος του Τάγματος, υπό τον Λοχαγόν Ιω. Καραμπότισο. Άλλα δύο μικρότερα Τμήματα εκάλυπταν τα πλευρά του Λόχου, ειδικές Ομάδες διετέθησαν προς υποβοήθησιν του εγχειρήματος (ναρκαλιευταί, αντιαρματικά, όλμοι, πολυβόλα και τραυματιοφορείς). Το Συν/μα Πυρ/κού της Ταξιαρχίας υπεστήριξε το εγχείρημα.

Ο Λόχος επλησίασε αθόρυβα το γνωστό από την περιπολιακή δράσι εχθρικό ναρκοπέδιο, επέρασε από δύο διαδρόμους διανοιγέοντας σ' αυτό την προηγουμένη νύκτα και εφώρμησε αιφνιδιαστικά στις 21 και 39 ώρα (ένα λεπτό προ της εκτοξεύσεως των πυρών προπαρασκευής της επιθέσεως της Στρατιάς) εναντίον γνωστής θέσεως Ιταλικού Λόχου.

Ο αιφνιδιασμός επέτυχε απόλυτα. Κατόπιν βραχυτάτου αγώνος, ο Λόχος εκυρίευσε την εχθρική θέση, έτρεψε σε φυγή τους αμυνομένους επ' αυτής, αφού συνέλαβε 18 Ιταλούς οπλίτας, τους οποίους, συμπτυχθείς μετά ταύτα κανονικώς, έφερε στην Ταξιαρχία, μαζί με μερικά λάφυρα.

Σοφοκλή Σ. Τζαννετή, Ταξιαρχία Ελ Αλαμείν, σελ. 100-101

Ελ Αλαμείν, νύχτα 23/24 Οκτωβρίου 1942

Πλησιάζαν μεσάνυχτα και ξέραμε πως στις δώδεκα ακριβώς θα σταματούσαν τα πυροβόλα και θα ξεκινούσαμε – το στόμα μας είχε στεγνώσει. Και, ξαφνικά, σταμάτησαν οι λάμπεις και μια ησυχία απλώθηκε, μαζί μ' ένα πηχτό, αδιωτέραςτο σκοτάδι, το σκοτάδι της ερήμου. Και αμέσως, λίγα δευτερόλεπτα μετά, ακούστηκαν οι πίπιζες, οι γκάντες των Σκοτσέζων «Χαϊλάντερς», που ήταν η κοντινή μας μονάδα. Οι Σκοτσέζοι ξεκίνησαν. Οι γκάντες όμως δεν ακούστηκαν για πολύ – καπνοί τύλιξαν τις γραμμές μας. Είχαν αρχίσει οι Ιταλοί, απέναντί μας, να κτυπούν. Με τα πρώτα πυρά από απέναντι, ξεκίνησε και ο ελληνικός λόχος, με εφ' όπλου λόγχη, όπως οι Σκοτσέζοι. Ακολουθούσε μια διμοιρία πολυβόλων, στην οποία υπηρετούσα και εγώ, μια διμοιρία όλμων, και από πίσω ελληνικό και βρετανικό πυροβολικό. Πέρασαν πολύ γρήγορα οι δικοί μας τους διαδρόμους των ναρκοπεδίων. Αιφνιδιασαν τους Ιταλούς, κατέλαβαν ολόκληρη την τοποθεσία και έστειλαν πίσω, στις γραμμές μας, πολλούς Ιταλούς αιχμαλώτους, που τους παρέλαβαν οι Άγγλοι. Αργότερα, πληροφορηθήκαμε ότι πρώτοι εμείς ήρθαμε σε επαφή με τον εχθρό. Ο Κατσώτας δηλαδή, μόλις σταμάτησαν τα πυροβόλα, έστειλε αμέσως στη μάχη τον πρώτο λόχο.

Ζάχου Χατζηφωτίου⁵, Στα μονοπάτια του πολέμου, εκδόσεις Ωκεανίδα, Αθήνα 1997, σελ. 63

Ελ Αλαμείν, 28 Οκτωβρίου 1942

Τα δώδεκα Έλληνικά χαλύβδινα πουλιά βρίσκονται σε βύθισι όλα μαζί. Πλησιάζουν προς το έδαφος μέσα απ' τον ισχυρό φραγμό των α/α και των εκρήξεων. Σε λίγο θάχουν τον λόγο τα 144 Έλληνικά πολυβόλα. Δώδεκα σε κάθε αεροπλάνο. Τρομακτικό πυρ που θα καταπέση στα κεφάλια των Ιταλών. Τα μάτια των χειριστών κάνουν ταχύτατο γύρο. Στα διπλανά αεροπλάνα, στα όργανα και κατά κύριο λόγο στο στόχο. Οι βελόνες των υφομέτρων τρέχουν σαν τρελλές και βιάζονται να δείξουν το μηδέν. Εκεί πια θάχουν μιλήσει και τα πολυβόλα. Ξαφνικά, στο μεγαλείο αυτό της εκδικήσεως των Έλληνικών φτερών και ανάμεσα στην κόλασι των α/α μια δυνατή λάμπις φαίνεται στη μηχανή του αρχηγού αεροπλάνου που το συγκλονίζει ολόκληρο. Ταυτόχρονα τα πολυβόλα της πρώτης τετράδος κελαιδούν. Σαρώνονται και κοσκινίζονται κυριολεκτικά οι σκηνές που στεγάζεται το Στρατηγείο. Τρέχουν οι Ιταλοί να βρουν σωτηρία στις τρύπες των χαρακωμάτων, μα και εκεί τους κυνηγά η εκδίκησις των Έλληνικών.

Ο σχηματισμός μου τώρα έχει το λόγο.

Ηλία Καρταλαμάκη⁶, Μέσα από το σκοπευτικό μου, Αθήναι 1949, σελ. 123

Ελ Αλαμείν, 28 Οκτωβρίου 1942

Διακρίνονται καθαρά οι Ιταλοί που εργάζονται στο πυροβόλο. Το μάτι διακρίνει κάθε τους κίνησι. Η απόστασις δεν είναι μεγαλύτερη από 300 μ. Τα χείλη σφίγγονται με λύσσα, η κόρη του ματιού καρφωμένη μέσα από το σκοπευτικό, έχει στηλωθή πάνω στο πυροβόλο και τους Ιταλούς που το δουλεύουν, τα πόδια

5. Με το βαθμό του λοχία υπηρέτησε στο Βρετανικό Στρατό, στην I Ταξιαρχία και στη II Ορεινή Ταξιαρχία.

6. Επισμηναγός της 335 Μοίρας Διώξεως και από την 1η Ιανουαρίου 1943 της 336 Μοίρας Διώξεως.

τεντωμένα στο ποδοστήριο, το μυαλό σε μια τρέλλα, σε μια μαγιά εκδικήσεως, και τα νεύρα του αντίχειρος καλούνται να κάνουν το καθήκον, που θα γαληνέψη τη ματωμένη ψυχή των ξηνητεμένων αεροπόρων.

Ο αντίχειρ συσπάται και το κουμπί των πυροβόλων χάνεται βαθειά στην υποδοχή του, για να δώσει ζωή στα δώδεκα εκδικητικά όπλα.

Μια παρατεταμένη ομοβροντία και οι εκατοντάδες σφαίρες θερίζουν τα πυροβολεία. Τραγικό θέαμα που κείνη τη στιγμή φαίνεται φυσικό και απλό.

Κατατρυπημένοι και κομματιασμένοι οι Ιταλοί στρατιώτες κλυδωνίζονται, γέρνουν και πέφτουν για να μείνουν για πάντα πνιγμένοι στο αίμα τους δίπλα στα κατεστραμμένα πυροβόλα τους.

Ηλία Καρταλαμάκη, Μέσα από το σκοπευτικό μου, σελ. 124

Ελ Αλαμίν, 2 Νοεμβρίου 1942

Και ξαφνικά αστραπές στα δεξιά μας μακριά φώτισαν τον ορίζοντα και μια βουή σε λίγο από βροντές κανονιών έφτασε στα αφτιά μας. Αρχίζει η μεγάλη επίθεση στο βόρειο τομέα του Αλαμίν. Η φωτιά ξάπλωσε αμέσως σε όλο το μέτωπο και βρεθήκαμε ανάμεσα σε δυο ηφαιστεια που ξερνούσαν με λύσσα πυρωμένο σίδηρο. Τροχιοδεικτικά πάνω από τα κεφάλια μας κάνουν ένα πολύγραμμο δίχτυ με όμορφα χρώματα, κοκκινωπά, κίτρινα, πράσινα. Όλμοι και οβίδες σκάζουν παντού, και πολλές φορές μας περιλούζουν χώματα και πέτρες μαζί με τους ασπασίους βρόντους των εκρήξεων, που πληγώνουν τα αφτιά μας και ξεσχίζουν τις καρδιές μας. Τα κράνη δεν φτάνουν να προστατέψουν τα κεφάλια μας. Φωτοβολίδες κάθε λογής και χρώματος ψήλωναν προς τον ουρανό, και η λάμψη από τις βολές των κανονιών δεν πρόφτανε να σβήσει, γιατί ακολουθούσαν άλλες κι άλλες κανονιές με διαβολική γρηγοράδα. Γιάννη Ταμβακλή, Οδοιπορικό στη Μέση Ανατολή 1941-1945, σελ. 229-230

Ελ Αλαμίν, Σεπτέμβριος - Νοέμβριος 1942

Στις μάχες τις μεγάλες μας ρίχναν οι Ιταλοί πολλές οβίδες. Μπορώ να πω ότι από τις οβίδες τις ιταλιάνικες, στις εκατό οι δεκαπέντε - είκοσι εκρηγνύοντουσαν μόνο, οι άλλες χοροπηδούσαν σαν να χορεύουν. Ήταν γεμάτες άμμο μέσα. Έκαναν δηλαδή σαμποτάζ οι ίδιοι οι Ιταλοί. Ένα παράξενο πράγμα. Παρακολουθούσαμε και βλέπαμε, έκανε ένα θόρυβο τρομερό ερχόμενη η οβίδα και προσπαθούσαμε να καλυφθούμε μέσα στο χαράκωμα μη μας χτυπήσει. Ερχόταν και χοροπηδούσε η οβίδα. Στις τόσες είχε και μερικές καλές. Οι ίδιοι οι Ιταλοί κάναν μποϊκοτάζ στα πυρομαχικά τους. Τίς είχαν πάρει οι Άγγλοι να δουν γιατί δεν εκρηγνύονται και είχαν άμμο μέσα.

Γερμανούς σπάνια πιάναμε. Προτιμούσαν να πεθάνουν παρά να παραδοθούν. Ήταν τρομερή αυτή η ράτσα. Ήταν παιδιά που τα φανατίζαν από μικρά, ως φαίνεται, και δε δεχόντουσαν να παραδοθούν. Θα τους έλεγε ο Χίτλερ, «Προτιμότερο να πεθάνετε παρά να παραδοθείτε» κι έτσι πεθαίνουν οι καημένοι.

Γεώργιου Χριστοδούλου, Ελ Αλαμίν, Μέση Ανατολή, Μπάρντια, σελ. 106-107

Ελ Αλαμίν, Σεπτέμβριος - Νοέμβριος 1942

Το μέτωπό μας ήταν σαν ένα πέταλο κι απέναντι οι Γερμανοί. Τα νόου μας λαντ, η γης η οποία δεν ανήκει σε κανέναν, και απέναντι οι Γερμανοί. Μας είχαν δώσει εντολή να βαράμε με το πυροβολικό συνέχεια, μέρα-νύχτα, ούτως ώστε να νομίζουν ότι θα ξεκινήσει από εκείνο το σημείο η επιχείρηση, γιατί ξέραν πως θα γίνει επίθεση, το είχαν μυριστεί. Βομβαρδισμός, κακό, βαρούσαν κι αυτοί.

Ερχόντουσαν και λέγαν στο πυροβολικό, «Να κάψετε όλες τις οβίδες, δε θέλουμε καμία να μείνει μέχρι το πρωί. Το πρωί θα σας φέρουμε άλλες. Δε θέλουμε οικονομία.» Έπρεπε να βαράνε συνέχεια, συνέχεια, συνέχεια, να μην παίρνουν ανάσα οι Γερμανοί. Εντωμεταξύ ο Μοντυγκόμερι πήρε τα στρατεύματα και πήγε από τη θάλασσα και τους κύκλωσε από πίσω. Εμείς βαράγαμε για να τους κοιμήσουμε, ότι θα γίνει η επίθεσις από τη δική μας πλευρά κατά μέτωπο. Αλλά ο Μοντυγκόμερι, έξυπνος ο κερατάς, πήγε από πίσω. «Όταν σου δώσω το σινιάλο θα βαρέσεις», είχε πει του Κριστώτα. «Θα ορμήξεις για να τους κοπανήσουμε στη μέση.» Κι αυτό έγινε. Μας έδωσαν σινιάλο, βαρέσαν από πίσω οι Άγγλοι, οι Νεοζηλανδοί κι οι Αυστραλοί, βαρούσαμε κι εμείς και τους κατατροπώσαμε τους Γερμανούς.

Γεώργιου Χριστοδούλου, Ελ Αλαμίν, Μέση Ανατολή, Μπάρντια, σελ. 114-115

Σύμη Δωδεκανήσου, 14 Ιουλίου 1944

Στις επτά παρά τέταρτο το πρωί άρχισε ταυτόχρονα η επίθεση από όλα τα σημεία για την κατάληψη όλων των στόχων. Ο εχθρός υπέστη πλήρη αιφνιδιασμό γιατί κανείς δεν είχε πάρει μυρουδιά ούτε την απόβασή μας ούτε την προσέγγισή μας κοντά στους στόχους. Όλοι οι στόχοι έπεσαν γρήγορα, ύστερα βέβαια από σκληρόν αγώνα, και μέχρι τις 10 η ώρα κατελήφθη το λιμάνι και η πόλις της Σύμης. Μόνο το Φρούριο, ένα παλαιό μεσαιωνικό κάστρο που βρισκόταν ακριβώς από πάνω από την πόλη, όπου αμύνονταν 14 Γερμανοί και 80 Ιταλοί με πολυβόλα Φιάτ των 20 χιλ. και 15 οπλοπολυβόλα, κρατούσε ακόμη γερά και με τα μέσα που είχαν τα τμήματά μας κρούσεως δεν μπορούσαν να το πλησιάσουν. Έτσι, κατά το μεσημέρι, εμείς οι έξι καταστροφείς, που περιμέναμε καλυμμένοι ακριβώς απέναντι από το Φρούριο και σε μια απόσταση ενός χιλιομέτρου περίπου, πήραμε διαταγή να προχωρήσουμε όπως μπορούσαμε προς το Φρούριο, να τρέξουμε και να χωθούμε κάτω από την κεντρική του πύλη, έτσι που να μην μπορούν τα πολυβόλα του να μας χτυπήσουν, και βάζοντας εκρηκτικές ύλες να την ανατινάξουμε ώστε να ορμήσουν μέσα τα τμήματα κρούσεως και να καταλάβουν το Φρούριο.

Κυριάκου Παπαγεωργόπουλου⁷, Μνήμες πολέμου και ειρήνης, τόμος Α', εκδόσεις Δήλος, Αθήνα 1995, σελ. 537

Μοναλντίνι, Ιταλία, νύχτα 11/12 Σεπτεμβρίου 1944

Από την Κάζα Φανιόνι, την νύκτα της 11 προς 12 Σεπτεμβρίου ο υπολοχαγός Κόρκας έλαβε την εντολή να καταλάβη την Κάζα Μοναλντίνι, απέχουσαν περί τα 500 μέτρα προς βορράν. Παρέλαβε την διμοιρία του, ενισχυμένη και με άνδρας διαφόρων ειδικοτήτων και κατώρθωσε να φθάση έως εκεί, απαρατήρητος από τους ελλοχεύοντας Γερμανούς. Έπεχείρησε δηλαδή νυκτερινόν αιφνιδιασμόν, όστις και επέτυχεν απολύτως. Πριν μας αντιληφθούν οι Γερμανοί και προλάβουν να χρησιμοποιήσουν όλα τα αμυντικά των μέσα και όπλα, ευρέθησαν περικυκλωμένοι και κλεισμένοι μέσα εις την οικίαν, την οποίαν εχρησιμοποίησαν ως Σταθμόν.

Μας αντελήφθησαν δηλαδή, αλλ' όταν πλέον είχομεν πλησιάσει τον Σταθμόν των εις απόστασιν 30 μέτρων. Και ήρχισαν να βάλλουν εναντίον μας, φονεύσαντες μάλιστα και δύο στρατιώτας μας.

Αλλ' οι ημέτεροι, ενεργήσαντες ταχέως, τους ενέκλεισαν εντός της οικίας, ώστε απόπειρα εξόδου εκ της οπισθίας θύρας, ην επεχείρησεν η φρουρά των υπό αξιωματικόν προς λήψιν θέσεων μάχης, εξουδετερώθη. Και ούτω τα εις την αυλήν, τον κήπον και τα περίξ του Σταθμού αμυντικά των μέσα, έμειναν αχρησιμοποιήτα. Κατά την ενέργειαν ταύτην διεκρίθη η ομάς του λοχίου Τσατσάκη.

Ήρχισαν τότε από της οικίας να ρίπτουν χειροβομβίδας και να πολυβολούν τους ιδικούς μας, οι οποίοι όμως επέμειναν μαχόμενοι μέχρι πρωίας και προξενήσαντες σημαντικές απωλείας εις τους εγκλεισθέντας.

Θ. Γ. Παπαμανώλη, Ρίμινι⁸, έκδοσις «Ίκάρου», Αθήναι 1945, σελ. 40-41

Ριτσιόνε, Ιταλία, 14 Σεπτεμβρίου 1944. Απομνημονεύματα του πυροβολητή Μανώλη Μαυραντώνη

Ήμουν υπηρεσία στον ασύρματο και θα ήταν περίπου μεσάνυχτα, όταν ξάφνου παίρνω από το παρατηρητήριο της Μοίρας το εξής σήμα: «Γερμανικό τάγμα, με εφόπλου λόγχη, επιτίθεται κατά του 2ου Έλληνικού Τάγματος». Το σήμα διαβιβάστηκε αμέσως στους άγρυπνους πυροβολητάς μας, και σε λίγα δευτερόλεπτα έγινε «χαλασμός κυρίου»! Πρώτα τα πυροβόλα της δευτέρας Μοίρας και ακολούθησαν οι άλλες δύο Μοίρες να σκορπούν το θάνατο στους Γερμανούς, που πραγματικά ξαφνιασθήσαν, γιατί δεν το περίμεναν! Ήταν τόση η ευστοχία και η εμπιστοσύνη των πυροβολιτών μας και οι παραγγελίες των τοπογράφων μας τόσο ακριβείς που έπεφταν οι οβίδες μόνο λίγα μέτρα μπροστά από το πεζικό μας για να το προστατεύσουν από τον εχθρό! Όσον καιρό ήμουν στο πυροβολικό για πρώτη φορά έβλεπα τέτοιο πράγμα.

Μητροπολίτου Χίου Παντελεήμονος Φωστίνη⁹, Προσκύνημα στο Ρίμινι, εκδόσεις Άθως, Πειραιάς 1992, σελ. 119

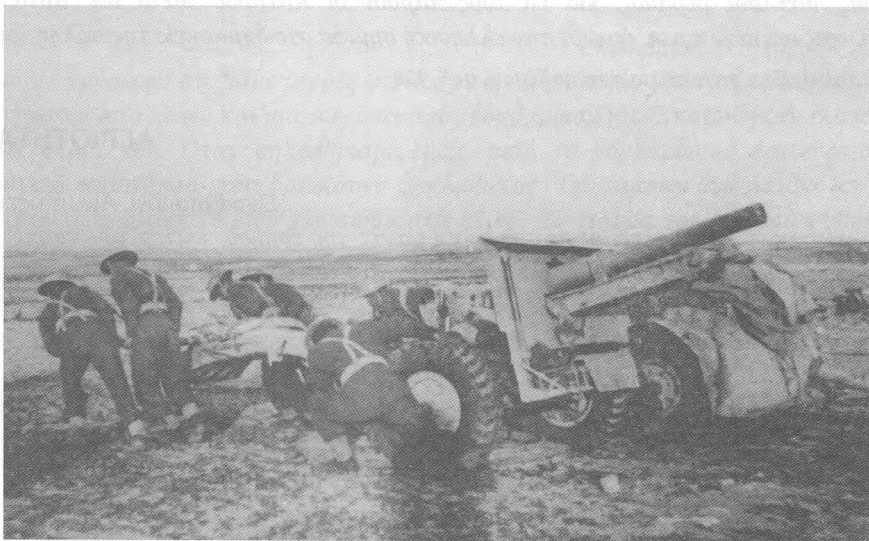
7. Λοχαγός, διοικητής της 3ης Μοίρας του 2ου Συντάγματος Πεδινού Πυροβολικού της ΙΙ Ελληνικής Ταξιαρχίας. Από τον Ιούνιο του 1944, με το βαθμό του ταγματάρχη, υπηρέτησε στο 2ο Τμήμα του Ιερού Λόχου και, από το Σεπτέμβριο του ίδιου έτους, διετέλεσε διοικητής του 1ου Τμήματος της 1ης Μοίρας Καταδρομών του Ιερού Λόχου.

8. Έκδοση βασισμένη σε επίσημες πηγές που περιγράφει, εν είδει ημερολογίου, την πολεμική δράση της ΙΙΙ Ελληνικής Ορεινής Ταξιαρχίας στην Ιταλία.

9. Έκδοση που περιλαμβάνει αποσπάσματα ημερολογίων και αναμνήσεων πολεμιστών που έλαβαν μέρος στις επιχειρήσεις στο Ρίμινι.

Εικόνα 37. Οχυρωμένη τοποθεσία στο Ελ Αλαμίν (Αλάμ Ναγίλ)

Εικόνα 38. Τάξη πυροβόλου της Ι Ελληνικής Ταξιαρχίας για εκτόξευση βολής

Ρίμινι, Ιταλία, 21 Σεπτεμβρίου 1944

Το ΙΙ Τάγμα, προηγούμενον εν τη διατάξει, εισέρχεται πρώτον εις την πόλιν διά του Λόχου Τερακίνη και εν συνεχεία διά του Λόχου Παπαγεωργίου. Μερικοί Γερμανοί, ενεδρεύοντες εν τη πόλει, αποπειράνται να επιτεθούν εκ των νώτων εναντίον των δύο τούτων Λόχων μας. Δέκα εξ αυτών φρονεύονται και έτεροι εννέα συλλαμβάνονται αιχμάλωτοι. Και την 8ην πρωΐνην το Τάγμα υψώνει την Έλληνικήν σημαίαν εις το Δημαρχεΐον της πόλεως.

Εν τω μεταξύ, το ΙΙΙ Τάγμα σπεύδει προς το κέντρον και υψώνει και αυτό την Σημαίαν μας εις ένα μέγαρον, από τα ολίγα που εστέκοντο όρθια.

Το δε Ι Τάγμα υψώνει την κυανόλευκον παρά την γέφυραν του Τιβερΐου, εις την αρχήν της διώρυγος που διήκει κατά μήκος της Βορείας πλευράς της πόλεως και ακριβώς έναντι της αφΐδος, από της οποίας άλλοτε ο Ιούλιος Καΐσαρ, είχε προσφωνήσει τας ρωμαϊκάς λεγεώνας μετά την ιστορικήν διάβασιν του Φουβίκωνος.

Θ. Γ. Παπαμανώλη, Ρίμινι, σελ. 62

Ρίμινι, 21 Σεπτεμβρίου 1944

Και τα τρία τάγματα, προχωρούσαν δραστήρια, ανατρέποντας σοβαρές εστίες αντιστάσεως των Γερμανών, που είχαν αφήσει πίσω τους αποφασισμένους αλεξιπτωτιστές, οι οποίοι, καθώς υποχωρούσαν, έστηναν παγίδες και ενέδρες, που κόστισαν αρκετά στους άντρες των ταυμάτων.

Η στιγμή όμως που θα μπαίναμε πια στο Ρίμινι, έφθασε. Το 2ο Τάγμα, που είχε ήδη πιο προκεχωρημένες θέσεις, μπήκε πρώτο στην πόλη, με το λόχο Τερακίνη και, αμέσως, μετά, με τον λόχο Παπαγεωργίου.

Στον κεντρικό δρόμο της πόλης, δέχθηκαν την επίθεση μιας γερμανικής διμοιρίας, που περίμενε κρυμμένη σε ένα κτίριο και επιτέθηκε στα νώτα των δυο λόχων, αλλά δεκατρείς από τους Γερμανούς σκοτώθηκαν αμέσως από τους δικούς μας και εννέα συνελήφθησαν. Αυτοί οι εννέα δεν ξέρω τι απέγιναν, πιαστήκανε εκεί κοντά που ήμουν κι εγώ, και άκουσα τη φασαρία, γιατί κανείς από τους δικούς μας δεν ήθελα να μείνει πίσω, να πάρει τους Γερμανούς και να τους παραδώσει, και μου φαίνεται πως τους άφησαν έτσι, αδέσποτους, άοπλους βεβαίως, για να τους πάρουν οι Καναδοί. Μετά απ' αυτό, το 2ο Τάγμα προχώρησε και, στις οκτώ το πρωΐ, ύψωσε την ελληνική σημαία στο δημαρχείο της πόλης του Ρίμινι.

Ζάχου Χατζηφωτίου, Στα μονοπάτια του πολέμου, σελ. 128

ΑΓΡΙΟΤΗΤΑ ΠΟΛΕΜΟΥ

Σίντι Μπαράνι, Αίγυπτος, καλοκαΐρι 1941

Στο Σίντι Μπαράνι είχαν γίνει οι πιο σκληρές μάχες της ερήμου, εκείνο τον καιρό. Ξημέρωνε και βλέπαμε αρκετά καλά. Βλέπαμε πως εδώ, κάποτε, υπήρχαν στίβια, υπήρχαν άνθρωποι, υπήρχαν μαγαζιά, και σήμερα... τι ήταν αυτό! Σωροί από πέτρες, σπασμένα παραθυρόφυλλα και πόρτες και ούτε ένας τοίχος που να ξεπερνά το μισό μέτρο. Τα πάντα είχαν ισοπεδωθεί από τα κανόνια, τις μπόμπες των αεροπλάνων και των ταγκς. Άλλωστε, καθώς προχωρούσαμε, βρισκαμε δεξιά και αριστερά, πάνω στα ερείπια, καμένα ταγκς και τεθωρακισμένα οχήματα, που σίγουρα είχαν ακόμα μέσα σκοτωμένους και καμένους στρατιώτες. Βλέπαμε κράνη πεταμένα εδώ κι εκεί. Κράνη γερμανικά και κράνη αγγλικά. Τι είναι αυτό το κακό; διερωτηθήκαμε, έκκληκτοι και φοβισμένοι. Τι χωριό είναι αυτό, με πενήντα πόντους ύψος;

Ζάχου Χατζηφωτίου, Στα μονοπάτια του πολέμου, σελ. 15

Τομπρούκ, καλοκαΐρι 1941

Οκτώ μήνες κράτησε η πολιορκία του Τομπρούκ. Από αυτούς, τους τρεις περίπου τους έζησα στα «boxes». Δεν θέλω να περιγράψω τη σκληρότητα που αποκτά ο άνθρωπος όταν συνηθίσει τα αίματα, τη βρομιά, την απλυσιά, τα διαμελισμένα πτώματα, τη μύγα και το καθημερινό καμίνι, το φοβο τη νύχτα και την απελπισία που γίνεται αδιαφορία για το θάνατο – και, όπως είπα πριν, θάνατος μια κι όξω, και όχι να είσαι χτυπημένος και να ζεις το θάνατό σου δυο τρεις μέρες, έως να τελειώσεις. Είδα πολύ άγρια πράγματα εκείνους του μήνες και έχασα τον εαυτό μου. Είχα γίνει ένα αδιάφορο, ψυχρό τέρας. Έβαψα τους πιο αγαπημένους μου συντρόφους και όχι μόνο δεν έκλαψα, αλλά ήμουν ευχαριστημένος που εγώ ήμουν ακόμα ζωντανός. Σ' αυτή την κόλαση όμως που ζούσα, πώς αλλιώς μπορούσα να είμαι;

Ζάχου Χατζηφωτίου, Στα μονοπάτια του πολέμου, σελ. 29-30

Ελ Αλαμείν, 6 Νοεμβρίου 1942

Πολύ πρωί την άλλη μέρα -6 του Νοέμβρη- πήγα μια βόλτα στη νεκρή ζώνη και στις θέσεις των Γερμανοϊταλών, που είχαμε χθες πιάσει. Είδα τη φρίκη του πολέμου ακόμα φρικτότερη. Σε όλη την έκταση της ζώνης αυτής άταφα σκοτωμένα παιδιά, Γερμανοί, Ιταλοί, Άγγλοι, Νεοζηλανδοί, μαύροι. Μισοσαπισμένα κορμιά, τρομαχτικοί μορφασμοί στα σκελετωμένα πρόσωπα κι απεριγράπτες στάσεις πόνου και ξαφνικού θανάτου δείχνανε τους τελευταίους σπασμούς των αδικοχαμένων αυτών ανθρώπων. Κοντά σε ένα άρμα χαλασμένο, γύρω από μια σκασμένη σαν γαρύφαλλο μεγάλη νάρκη, βρισκονταν έξι σκοτωμένοι Νεοζηλανδοί. Τα κοκκινόξανθα μαλλιά στο κεφάλι τους με τα μισοφαγωμένα πρόσωπα και την κολλημένη άμμο προκαλούσαν ρίγος στο κορμί και πόνο σαν μαχαίρωμα στην καρδιά. Η φρίκη μου δεν περιγράφεται.

Γιάννη Ταμβακλή, Οδοιπορικό στη Μέση Ανατολή 1941-1945, σελ. 233

Πορεία στην έρημο δυτικά του Ελ Αλαμείν, 7 Νοεμβρίου 1942

Ανεβαίναμε από ώρα την πλαγιά ενός λόφου, κι όταν πια φτάσαμε και πήραμε το ίσιωμα της κορυφής είδαμε να 'ρχεται προς εμάς ένα μεγάλο μπουλούκι ανθρώπων. Όταν πλησιάσαμε βεβαιωθήκαμε ότι ήταν Ιταλοί αιχμάλωτοι. Στο αντίκρουσμά τους ένας κόμπος μου κάθησε στο στήθος. Ήταν από συμπόνια για την κατάντια ανθρώπων; Πάντως δεν ένοιωθα καμιά έχθρα γι' αυτούς. Μα και στα σκληρά πρόσωπα των συντρόφων μου σαν να απλώθηκε αμυδρή αγαθότητα και συμπάθεια γι' αυτά τα τρισάθλια συνομήλικά μας παλικάρια. Ταλαιπωρημένοι άνθρωποι, με την κούραση και την απελπισία και τον τρόμο ζωγραφισμένα στα αξύριστα πρόσωπά τους, με σκυφτό κεφάλι, έσερναν τα πόδια τους με πολύ κόπο, και πρέπει να τους θέριζε πείνα και προπαντός δίψα, γιατί με ανείπωτη λαχτάρα άρπαζαν το παγούρι όσων από μας τους το δίναμε, και το άδειαζαν μονορούφι, με ένα «γκράτσια» γεμάτο ευγνωμοσύνη.

Γιάννη Ταμβακλή, Οδοιπορικό στη Μέση Ανατολή 1941-1945, σελ. 235

Ελ Αλαμείν, Σεπτέμβριος - Νοέμβριος 1942

Είχε τέτοιο κρύο που ανάβαμε μικρές φωτιές με ό,τι βρισκαμε, για να ζεσταθούμε. Μας παίρνουν χαμπάρι οι Γερμανοί από πάνω και μας αρχίσαν τους βομβαρδισμούς. Σκοτώθηκαν εκατό παιδιά.

Ήταν ένας φίλος μου. Όταν σηκωθήκαμε εμείς, μετά το βομβαρδισμό και είχε αρχίσει πια να ημερώνει, πήγαμε κοντά του, που βρισκόταν ξαπλωμένος. Τον πιάσαν δυο παιδιά απ' τις μασχάλες, τον σηκώσαν και τους έμεινε το μισό του σώμα στα χέρια. Τα έντερα του παιδιού χύθηκαν έξω. Ήταν τρομερό, χάσαμε εκατό παιδιά χωρίς μάχη, χωρίς τίποτα.

Γεώργιου Χριστοδούλου, Ελ Αλαμείν, Μέση Ανατολή, Μπάρντια, σελ. 109

Στρατόπεδο Ντεκαμερέ, Ερυθραία, Ιούλιος 1944

«Βασίλης Νουνέλλης: 28.4.44 Αμρία. Μου πήραν οι άγγλοι τη βέρα των αρραβώνων μου, βγάζοντάς την με τη βία από το δάκτυλό μου, απειλώντας με ότι είχαν εντολή να με σκοτώσουν.

«Δημήτρης Μανώλαρος, 24.4.44 Αμρία. Ο άγγλος σκοπός μου πήρε, ό,τι βρήκε πάνω μου στην έρευνα: 1 λ. Αγγλίας, 2 δολ., 1 λ. αιγυπτ., 5 λίρ. Παλαιστίνης και ένα ρολόι του χεριού.

«Παντελής Κλούβας. Μου αφαίρεσαν μια πολιτική φορεσιά, 1 ζευγάρι πολιτικά παπούτσια, το χρυσό δακτυλίδι μου, δυο χρυσά σταυρουδάκια, 9 πήχεις ύφασμα, που είχα αγοράσει να στείλω της γυναίκας μου (πρόσφυγας στην Αβυσινία) και 3 παιδικά φορεματάκια, που τα είχα πακεταρισμένα να τα ταχυδρομήσω. Μου πήραν 5 λίρ. Αιγύπτου με τη βία και με έδειραν κιόλας. Για όλα με πλήρωσαν με δυο δόσεις άγριο ξύλο. [...]

«Λοχίας Κώστας Ηλίας, Μπουργκ Ελ Αραμπ. 1 Ταξιαρχία. Βρισκόμουν στο Αναρρωτήριο με δυσεντερία. Με τον αφοπλισμό της Ταξιαρχίας μας και την παράδοσή της μετακομίστηκα με άλλους δυο συναγωνιστές στο νοσοκομείο της Αμρίας. Έναν τραυματία, κατά τις συγκρούσεις και έναν με ελονοσία. Κατά τη μεταφορά μας οι άγγλοι φρουροί έπαιζαν μαζί μας όπως η γάτα με το ποντίκι. Μας κεντούσαν με τις ξιφολόγες και χαχάνιζαν. Μα έκαναν έρευνα και μας πήραν ό,τι μας είχε απομείνει: Στυλό, ρολόγια, χρυσούς σταυρούς με καδένες, εσώρουχα και άλλα. Όταν φτάσαμε σ' ένα προσωρινό στρατόπεδο μας

υποδέχτηκε με κλωτσιές και βρισιές ένας άγγλος υπολοχαγός. Σε δεύτερη έρευνα που μου έκανε βρήκε πάνω μου μια φωτογραφία του Στάλιν. Άυσσαξε τόσο, που πετάγονταν αφρός από το στόμα του.

– Αυτός για μας δεν είναι σύμμαχος, ξεφώνησε ο... πραγματικός «σύμμαχος», την έσχισε και την πέταξε κομμάτια.

Γιώργου Λέωνη¹⁰, Απ' τον αγώνα του στρατού μας στη Μέση Ανατολή, εκδόσεις «Σύγχρονη Εποχή», Αθήνα 1984, σελ. 193-194

ΑΠΩΛΕΙΕΣ

Τομπρούκ, καλοκαίρι 1941

Στην άλλη άκρη του λάκκου όμως ήταν ένας Γερμανός, που δεν ξεκόλλαγε από κάποιον που ήταν από κάτω του. Από κάτω του ήταν ο Βαγγέλης από τον Πειραιά, που δούλευε στα σφαγεία. Τι είχε γίνει; Ο Βαγγέλης δεν πρόλαβε να πιάσει το Τόμμυγκαν, αλλά είχε πάντοτε ένα μαχαίρι θηρίο, αυτό που έσφαζε τα βόδια στον Πειραιά, ζωσμένο στη μέση του. Όταν ο Γερμανός βρέθηκε μπροστά του, το τράβηξε και, καθώς έπεφτε πάνω του, τον κάρφωσε. Ο Γερμανός όμως, πέφτοντας, πέρασε την ξιφολόγη του απ' το στομάχι του Βαγγέλη και του την έβγαλε στην πλάτη.

Ζάχου Χατζηφωτίου, Στα μονοπάτια του πολέμου, σελ. 28-29

Τοποθεσία Αλάμ Ναγίλ, νότια του Ελ Αλαμείν, 10 Οκτωβρίου 1942

Ο εχθρός δεν άργησε να απαντήσει στον κανονιοβολισμό των Ελλήνων. Οι πρώτες του οβίδες πέσανε μπροστά στις θέσεις μας και σε λίγο πεντέξι σκάσανε ανάμεσά μας. Μια από αυτές σκότωσε ένα φρανταράκι μας από τη Χίο. Το παλικάρι είχε κείνο το πρωί επισκέπτες δυο πατριωτάκια του. Τα έβαλε να κάτσουν μέσα στο όρυγμά του κι αυτός ξάπλωσε στα χείλια του λάκκου και γυρισμένος προς τα μέσα κουβέντιαζε μαζί τους, στηριγμένος στον δεξιό αγκώνα. Η οβίδα έσκασε δυο τρία μέτρα πίσω του κι ένα θραύσμα-πελεκούδι, του βρήκε στη ράχη, στην αριστερή ωμοπλάτη. Με ένα πονεμένο «ωχ» έμεινε στον τόπο. Ακούσαμε τις γοερές φωνές των δυο άλλων και τρέξαμε να βοηθήσουμε, νομίζοντας πως ήταν τραυματισμένοι. Σε λίγο οι τραυματιοφορείς φορτώσανε το πτώμα στο νοσοκομειακό αυτοκίνητο για μεταφορά και ταφή. Ένας ακόμα ξύλινος κακοφτιαγμένος σταυρός στη Δυτική Έρημο.

Γιάννη Ταμβακλή, Οδοιπορικό στη Μέση Ανατολή 1941-1945, σελ. 213

Ελ Αλαμείν, 5 Νοεμβρίου 1942

Μπήκαμε στο ναρκοπέδιο χωρίς όμως και τόσο να προσέχουμε. Η βιασύνη και η μυαλοελαφράδα μας θαυματουργήσε. Κάποιος πάτησε μια παγίδα εναντίον προσωπικού και τέσσερες στρατιώτες γύρω του τραυματίστηκαν, ο ένας αρκετά σοβαρά. Με τη ψυχή στα δόντια τους επιδέσαμε όπως όπως και με προσοχή έναν-έναν τους κουβαλήσαμε στις θέσεις μας για να τους στείλουν αμέσως στο νοσοκομείο. Κατάπαυσε σέτο φαρμάκι την στενοχωρία από μια τέτοια στραβομάρα.

Γιάννη Ταμβακλή, Οδοιπορικό στη Μέση Ανατολή 1941-1945, σελ. 233

Περιοχή ελών Μουντ, Λιβύη, 10 Δεκεμβρίου 1942

Εκεί συνέβη τρομερό ατύχημα στο Συν/μα Πύρ/κού της Ταξιαρχίας. Ολίγο προ της χαρρακής της 10 Δεκεμβρίου, εχθρικό αεροπλάνο αναγνωρίσεως, διερχόμενο άνωθεν του χώρου σταθμεύσεως της Ταξιαρχίας και καθοδηγηθέν από πολλές φωτιές και φλόγες που είχαν ανάψει (σε μικρούς σωρούς άμμου, στους οποίους έρριξαν βενζίνη) οι πυροβοληταί για την παρασκευή του πρωϊνού ροφήματός των, κατήλθε σε σχετικά χαμηλό ύψος και έρριξε δυο ή τρεις μικρές βόμβες στον καταυλισμό του Συν/τος Πύρ/κού. Εκ της διαρρήξεως εφονεύθησαν 29 άνδρες (εξ ων 3 αξ/κοί), ετραυματίστησαν 44 (εξ ων 2 αξ/κοί) και κατεστράφησαν ή υπέστησαν βλάβας πολλά οχήματα.

Σοφοκλή Σ. Τζαννετή, Ταξιαρχία Ελ Αλαμείν, σελ. 107-108

10. Ενώ υπηρετούσε ως δάσκαλος στην Κύπρο, παρουσιάστηκε εθελοντής και κατατάχθηκε στην Αεροπορία, όπου υπηρέτησε ως επισημνίας.

Λιβύη, 24 Δεκεμβρίου 1942

Πήρα τον σοφέρ, έκατσα μπροστά και ο Ζιοικητής πίσω. Κραθώς προχωρούσαμε να βγούμε από το στρατόπεδο, κοιτούσα γύρω με προσοχή, μην υπάρξει καμιά νάρκη. Οι νάρκες, όσο και να είναι βαθιά χωμένες, με τις αμμοθύελλες ξεσκεπάζονται λιγάκι και φαίνεται το καρφι τους. Το μάτι μου χτύπησε σε μια νάρκη. «Είμαστε σε ναρκοπέδιο», του λέω. «Κύριε Ζιοικητά, σε ναρκοπέδιο.» Σηκώθηκε και το είδε. Πηδήξαμε αμέσως έξω, πίσω στις γραμμές που είχαν κάνει οι ρόδες του τζιπ και πατώντας σιγά-σιγά βγήκαμε από τις νάρκες. Λέει, τώρα, λουπόν, «Του οδηγού άσε, θα του πω εγώ.» «Να του πω εγώ», λέω. «Όχι, άσε, θα του πω εγώ πώς να γυρίσει.» Πήγαμε μακριά και άρχισε να λέει του οδηγού, «Έλα λίγο δεξιά, λίγο αριστερά, λίγο δεξιά...» και ξαφνικά γίνεται έκρηξη μεγάλη και τινάζεται το αυτοκίνητο πάνω και γίνονται ένα κουβάρι αυτοκίνητο και οδηγός. Σκοτώθηκε ο οδηγός και ήταν καλό παιδί ο καημένος.

Γεώργιου Χριστοδούλου, *Ελ Αλαμίν, Μέση Ανατολή, Μπάρντια*, σελ. 105

Πτήση πάνω από την Κρήτη, 9 Νοεμβρίου 1943

Κείνη ακριβώς τη στιγμή λίγα δευτερόλεπτα προτού ξεφύγει, το πεπρωμένο του δίνει το χτύπημα. Ολόσωμο ένα βλήμα των 20 σκάζει μέσα στη μηχανή του. Δεύτερο στην άτρακτο, τρίτο στα ουραία πτερύγια. Το αεροπλάνο κλονίζεται. Το φράγμα της φωτιάς, το τείχος του ατσαλιού το σύντριψε. Λάδια σκεπάζουν τον ανεμοθραύστη και το σκέπατρο. Η μηχανή σταματάει. Έκρηξη. Το τέλος. Ο Διαμαντόπουλος ζει ακόμα. Τις σάρκες του περνούν σαν περώνες τα βλήματα. Το πρόσωπό του από το κάτω χείλος και το σαγόνι κομματιάζεται. Σπάζουν τα δόντια του, γιομίζει αίματα. Έχει χτυπηθεί στο στήθος, ξερνάει αίμα. Τα πόδια του ματώνουν.

Γιώργου Καράγιωργα, *Οι αετοί της ερήμου*¹¹, εκδόσεις Φιλιππότη, Αθήνα 1981, σελ. 31

Πτήση πάνω από την Κρήτη, 14 Νοεμβρίου 1943

Ο Ψηλόλιγνος βυθίζεται, πετυχαίνει ένα χαμηλό πέραςμα και στέλνει τις σφαίρες των τεσσάρων πολυβόλων του μέσα στη φάλαγγα. Ύστερα, απότομα παίρνει ύψος ν' απαγκιστρωθεί. Την ίδια στιγμή χτυπιέται. Πετά συνεχώς δεξιά. Ο Μαδεμλής που τον ακολουθεί, τον καλεί συνεχώς. Ο Ψηλόλιγνος δεν απαντά. Ο Μαδεμλής τον καλεί τρεις, πέντε φορές. Το αεροπλάνο του Ψηλόλιγνου ανεβαίνει πάντα με δεξιά παρέκκλιση, απόδειξη ότι ο χειριστής πατά το δεξιό ποδεστήριο. Γιατί όμως; Ο Μαδεμλής δίνει περισσότερες στροφές στη μηχανή, τον πλησιάζει.

– Μίλησέ μου... Αδελφέ μου, μίλησε... Μ' ακούς; Απάντησέ μου.

Τώρα τ' αεροπλάνα πετούν πλάι, το ένα κοντά στο άλλο.

Ο Μαδεμλής μιλά και βλέπει τον Ψηλόλιγνο. Είναι ακίνητος.

– Κώστα μ' ακούς; Είμαι ο Γιώργος. Απάντησέ μου.

Οι νεκροί όμως δεν απαντούν. Ο Ψηλόλιγνος, χτυπημένος, πετά νεκρός, με μάτια γυάλινα, καρφωμένα μπρος κι υφώνεται, ολοένα υφώνεται υλιστράντας πλάγια δεξιά.

Γιώργου Καράγιωργα, *Οι αετοί της ερήμου*, σελ. 91-92

Περιοχή Ρίμινι, Σεπτέμβριος 1944. Γράμμα του Ανδρέα Ασκαριωτάκη στο περιοδικό *Ενημερωτικό Δελτίο*

Μόλις τελείωσαν οι όλμοι έτρεξα και ανέβηκα εκεί που ήταν ο κ. Σάρδης. Τον βρήκα να κάθεται στην γωνία του δωματίου και να κρατάει το μάτι του. Χτυπήσατε κ. Λοχαγέ; Όχι, αλλά κάτι πήγε στο μάτι μου και με πονάει. Εκόταξα προσεκτικά κατ' επανάληψη και είδα ένα μικρό, πολύ μικρό τραύμα ασπίων στην κόρη του ματιού του. Ειδοποιήσαμε στην πυρ/χία και έγινε η αντικατάστασή του. Όπως έμαθα αργότερα τον πήγαν σε κάποιο Ιταλικό νοσοκομείο, αλλά η κατάληξής ήτο να χάσει το φως του.

Μητροπολίτου Χίου Παντελεήμονος Φωστίνη, *Προσκύνημα στο Ρίμινι*, σελ. 127-128

Πορεία προς το Μαλτόνι, 13 Σεπτεμβρίου 1944

Είχαμε τελειώσει, εγώ ήμου ακόμα σκουμμένος και έβαξα μια «κοπίλια» στο ακραξόνιο, για να σιγουρέψω τη ρόδα, ο Βαγγέλης σηκώθηκε όρθιος να βάλει το γυύλο μέσα στο όχημα, και εκείνη τη στιγμή ακούστηκε ένας μόνο πυροβολισμός, και ήταν σφαίρα σκοπευτή. Ακούστηκε ένα «οχ» και ο Βαγγέλης

11. Το βιβλίο περιλαμβάνει μαρτυρίες Ελλήνων αεροπόρων που καταρρίφθηκαν και επέζησαν κατά τις επιχειρήσεις στη Μέση Ανατολή.

σωριάστηκε κάτω, δίπλα μου. Η πρώτη μου αντίδραση ήταν ένα «όχι» και επανέλαβα «όχι, δεν είναι δυνατόν», τον πήρα αγκαλιά και του κράτησα το κεφάλι στο μπράτσο μου. «Όχι Βαγγέλη», του λέγα. «Θα σε πάω πίσω τώρα και θα γίνεις καλά». Και καθώς τα έλεγα αυτά, γέμιζα αίματα. Είχε μια πληγή, λίγο πάνω απ' την καρδιά, και το βλήμα είχε βγει από πίσω και του είχε ανοίξει μια τρύπα ίσαμε ένα πορτοκάλι. Ο Βαγγέλης με κοίταζε άφωνος και το βλέμμα του χανόταν. «Κουράγιο, Βαγγέλη μου», του είπα, και εκείνος ψιθύρισε: «Ως εδώ ήτανε...» και έκλεισε τα μάτια. Τέτοιο πόνο και τέτοια απόγνωση δεν είχα ξαναβιώσει στη ζωή μου. Είχα κολλήσει το μάγουλό μου στο μέτωπό του και έκλαιγα. Μπορεί να ήμουν συνηθισμένοι να σκοτώνονται γύρω μου, αλλά ο Βαγγέλης ήταν άλλο πράγμα. Δεν μπορούσα να το πιστέψω.

Ζάχου Χατζηφωτίου, Στα μονοπάτια του πολέμου, σελ. 118

ΗΡΩΙΣΜΟΣ

Ελ Αλαμείν, 27 Οκτωβρίου 1942

Μόνο ο Διοικητής της Μοίρας χαμογελά ευχαριστημένος, γιατί ξέρει καλά τι σημαίνει το τηλεφώνημα αυτό. Παίρνει το σημείωμα στα χέρια του, και όλοι τον κυττούν σαν Θεό, κυριολεκτικά κρεμασμένοι από μια του λέξι, που θα λύση το μυστήριο.

– Παιδιά... Αύριο θα γίνη μια δύσκολη αποστολή.

Όλων τα πρόσωπα έλαμψαν από χαρά, μα ένα μεγάλο αγωνιώδες ερωτηματικό ζωγραφίστηκε στο μέτωπό τους.

- Δεν σας αποκρύπτω, συνεχίζει, πως ίσως νάχουμε σοβαρές απώλειες. Πρόκειται να κτυπήσωμε το Ιταλικό Στρατηγείο περί τα 40 χιλ. Α. των γραμμών, στον Κεντρικό τομέα, και ακριβώς απέναντι απ' την Ελληνική Ταξιαρχία...

Ποιοι θάρθουν μαζί μου εθελοντές;

Ένα ξέσπασμα κραυγών ευθουσιασμού επηκολούθησε. Αυτή τη στιγμή η Λέσχη έμοιαζε σαν χρηματιστήριο, σαν διαδήλωση, σαν επανάσταση.

Όλοι φυσικά ζητούσαν να συμμετάσχουν στην σπουδαία αυτή αποστολή. Ήταν μια πού καλή πληρωμή για τα όσα άνανδρα και άτιμα είχαν κάνει οι Ιταλοί.

Ηλία Καρταλαμάκη, Μέσα από το σκοπευτικό μου, σελ. 119-120

Αεροδρόμιο Σίντι Μπαράνι, Αίγυπτος, 23 Ιουλίου 1943

Πάνω στην απογείωση όμως ξεκόλλησε απ' το αεροπλάνο του ανθ/γού Αθανασάκη η βοηθητική δεξαμενή απ' το αριστερό φτερό. Αυτό σημαίνει πως πρέπει να γυρίση στη βάση του αμέσως, γιατί είναι αδύνατον να εκτελέση την αποστολή του χωρίς να πέση στη θάλασσα από έλλειψη βενζίνης.

Αυτό υπαγορεύει η λογική.

Μα ο Αθανασάκης δεν ακούει κανένα.

«Τον πλησιάζω και του κάνω νόημα πως η δεξαμενή του τού έχει φύγει, αφηγείται ο συμμαθητής του ανθ/γός Κόκκας, μου γνέφει πως κατάλαβε, και πως δεν πρόκειται να φύγη απ' το σχηματισμό. Και άλλο αεροπλάνο του κάνει νόημα για τη δεξαμενή του, μα ο Αθανασάκης επιμένει.

Δεν εννοεί να χάση την ωραία αυτή αποστολή. Εξ άλλου τον έχει ευνοήσει η τύχη και έχει εμπιστοσύνη. Είναι βέβαιος πως δεν πρόκειται να γυρίση πίσω. Πετά όμως με την ελπίδα να χρησιμοποιήσει για καταφύγιο το μοναστήρι, αφού προοιωνιθή κάπου εκεί κοντά.

Ηλία Καρταλαμάκη, Μέσα από το σκοπευτικό μου, σελ. 171

Πτήση πάνω από την Κρήτη, 9 Νοεμβρίου 1943

Τ' αστραφτερά αεροπλάνα παίρνουν ύψος, ζυγίζονται και ενώ το αντιαεροπορικό συνεχίζει ασταμάτητο κι ακούραστο, μπαίνουν σε σχηματισμό και βάζουν πορεία προς το Νοτιά, για τη βάση. Η αποστολή τελειώσε, η επιτυχία φεγγοβολά πίσω τους μέχρι μεσουράνα [...]

Τότε συνέβη κάτι, ένα απ' αυτά τα περίεργα περιστατικά που αλλάζουν τη μοίρα του ανθρώπου.

Στο δρόμο που οδηγεί προς το Ηράκλειο διακρίνεται μια φάλαγγα από γερμανικά βεζινοφόρα αυτοκίνητα. Ο Διαμαντόπουλος την βλέπει. Δίνει στους άλλους σήμα να συνεχίσουν κι αυτός αναστρέφεται

και βυθίζει με 230 μιλια την ώρα ενάντια στη φάλαγγα που μετακινείται αργά και δυσκίνητα πάνω στη δημοσιά. Προτιμά να σκοτωθεί, αλλά να μην αφήσει να του ξεφύγει μια φάλαγγα από βενζινοφόρα.

Τα πυρομαχικά του είναι λίγα, μετρημένα. Δεν έχει την πολυτέλεια να τα σπαταλήσει άδικα. Γι' αυτό χαμηλώνει και εφορμά.

Γιώργου Καράγιωργα, Οι αετοί της ερήμου, σελ. 30

Μοναλντίνι, Ιταλία, νύχτα 11/12 Σεπτεμβρίου 1944

Ο υπολοχαγός Κόρκας, αν και τραυματισθείς, παρέμεινε μαχόμενος. Προς στιγμήν, ελπιούμην εκ της αιμορραγίας που του προκάλεσαν τα πέντε τραύματά του, αλλά κατόπιν προχείρου επιδέσεως συνηλθε, στυλώθηκε επάνω και εξηκολούθησε άτρομος τον αγώνα. Και την σκηνήν αυτήν ακριβώς είχε εν' όψει του ο αλησμόνητος λοχίας Μακρανδρέου, όταν -εκπνέων μετ' ολίγου εις τας χείρας του χειρούργου ανθυπιάτρου- εφώνασε:

– Για την Ελλάδα όλα! Με τέτοιον αξιωματικόν αξίζει να πεθάνη κανείς...

Θ. Γ. Παπαμανώλη, Ρίμινι, σελ. 41

Μοναλντίνι, Ιταλία, νύχτα 11/12 Σεπτεμβρίου 1944

Τραυματία μετέφεραν τραυματίες...!

Τώχετε ξανακούσει αυτό; Και όμως τόκαναν κι' αυτό οι Έλληνες! Έλαφρά τραυματισμένοι στρατιώται μας έπεσαν στη πλάτη τους, υποβοηθούσαν ή και έσουσαν άλλους, σοβαρώτερα τραυματισμένους, για να τους σώσουν! Όπως ο λοχίας Αποστόλου π.χ., που τραυματισμένος μετέφερε στη πλάτη του τον βαρύτερα τραυματισμένον λοχίαν Ζώνη και άλλοι πολλοί.

Κι' έπειτα μας φαίνεται παράξενο γιατί τσακωνόντουσαν οι ξένοι, Καναδοί και Νεοζηλανδοί, ποιος να μας πρωτοπάρη στις μεραρχίες τους.

Θ. Γ. Παπαμανώλη, Ρίμινι, σελ. 42

Μοναλντίνι, Ιταλία, νύχτα 13/14 Σεπτεμβρίου 1944

Αρίστην επίσης διαγωγήν επέδειξε και ο Ηπειρώτης τραυματιοφορέας Μήτσου. Ούτος, ευθύς ως αντελήφθη τραυματισθέντα τον ανθυπασπιστήν Ανδρεάδη Δημ., έσπευσε αμέσως να τον μεταφέρει. Το πυρ εξηκολούθει σφοδρόν αλλ' ο γενναίος και μεγαλόφυχος Ηπειρώτης δεν εδειλίασε ουδ' επί στιγμήν. Και προχώρησε και έφθασε μέχρι του ανθυπασπιστού.

Μόλις όμως ήρχισε να τον μεταφέρει τραυματίζεται και ο ίδιος εις το χέρι και το πόδι. Δεν σταματά όμως. Αλλά ούτε λήπτει. Δεν αφήνει τον ανθυπασπιστήν. Και συγκεντρώνων όλας του τας δυνάμεις και αφηρών τον κίνδυνον από τας σφαιράς και από την αιμορραγίαν των τραυμάτων του, κατορθώνει να τον σήρη πειω πίσω. Εκεί πλέον απέκαμε. Δεν μπόρεσε να βασιτήση περισσότερον. Ο ανθυπασπιστής όμως είχε σωθή! Το καθήκον του συμπολεμιστού και του Χριστιανού είχε εκπληρωθή.

Θ. Γ. Παπαμανώλη, Ρίμινι, σελ. 47-48

Μοντιπέλι, Ιταλία, 13-14 Σεπτεμβρίου 1944

Θέλω μονάχα να αναφέρω ότι το πρώτο κύμα εφόδου του λόχου Αρμπούζη, επιτέθηκε στα χαρακώματα των Γερμανών, στο Μοντιπέλι και έδωσε σκληρή μάχη, σώμα με σώμα. Όταν το ξημέρωμα επιτέθηκε το δεύτερο κύμα του ίδιου λόχου, βρήκε στα χαρακώματα όλους τους Έλληνες στρατιώτες νεκρούς, αλλά από κάτω τους είχαν όλοι από ένα Γερμανό, τρυπημένο με την ξιφολόγη τους.

Ζάχου Χατζηφωτίου, Στα μονοπάτια του πολέμου, σελ. 121

ΙΔΑΝΙΚΑ - ΙΔΕΩΔΗ

Ελ Αλαμείν, Σεπτέμβριος - Νοέμβριος 1942

Σε όλο το διάστημα της συμμετοχής μας στις επιχειρήσεις, –Σεπτέμβριος, Οκτώβριος, Νοέμβριος του 1942– ταλαιπωρηθήκαμε αφάνταστα με τις απίστευτα σκληρές συνθήκες του πολέμου στην έρημο. Οι αδιάκοποι βομβαρδισμοί από τα στούκας και το εχθρικό πυροβολικό, τα ναρκοπέδια, οι παγίδες προσωπικού, τα συρματοπλέγματα, η αφόρητη ζέση τη μέρα και το παγερό κρύο τη νύχτα, οι ενέδρες, οι περιπολίες, τα

εγχειρήματα, τα πνιγηρά χαμφρίνια, οι βροχές, η ζωή μέσα σε ένα λάκκο ατέλειωτα μερόνυχτα με το χάρο από πάνω, η απλυσιά, η μύγα, η βρόμα, το λιγούστο και αηδιαστικό νερό, η άθλια διατροφή με γαλέτα και κονσέρβες τις περισσότερες μέρες, οι στομαχικές και εντερικές διαταραχές, οι πόνοι στα μάτια από την άμμο, ο πόνος για τους σκοτωμένους σύντροφους, η μοναξιά του καθενός μας, τίποτε δεν λύγισε, έστω και για μια στιγμή, την απόφασή μας να παλέψουμε με πείσμα για τη νίκη και τη λευτεριά της πατρίδας μας.

Γιάννη Ταμβακλή, Οδοιπορικό στη Μέση Ανατολή 1941-1945, σελ. 250-251

Ελ Αλαμίν, Νοέμβριος 1942

Στην πρώτη αυτή φάση της μάχης η Ταξιαρχία έμεινε στην πρώτη γραμμή ως τις 14 του Νοέμβρη. Η αφόρητη ζέση τη μέρα, ο κακός ανεφοδιασμός και η κακή διατροφή, προκάλεσαν αρρώστιες (εντερικά κλπ.), που βασάνιζαν το στρατό, γενικά. Κι όμως από την Ταξιαρχία μας κανένας δεν βρέθηκε «να γραφτεί» για το γιατρό. Κανείς δεν ήθελε ν' αφήσει τη θέση του.

Γιώργου Λέγνη, Απ' τον αγώνα του στρατού μας στη Μέση Ανατολή, σελ. 29

Στρατόπεδο της Ντεχέλα, Αίγυπτος, τέλη Απριλίου 1944

Θα μου μείνει αλησμόνητο ένα επεισόδιο μ' έναν ανώτερο αξιωματικό του τιμημένου ηρωϊκού ναυτικού μας. Φάνηκε αντάξιος της στολής που φορούσε. Στάθηκε εκείνη τη στιγμή σαν πραγματικός Έλληνας. Δεν θυμάμαι τ' όνομά του ή τον βαθμό του. Θυμάμαι μόνο την παλληκαρίσια στάση του. Η στάση που αρμόζει σε τέτοιες περιπτώσεις σε κάθε Έλληνα αξιωματικό. Θάταν όμως αντιπλοίαρχος ή πλοίαρχος. Μπαίνοντας μέσα στον «κλωβό» ζήτησαν οι Άγγλοι αξιωματικοί να του κάνουν έρευνα. Δεν άφησε τα χέρια του φρουρού να τον αγγίσουν. Του τα κατεβάζει κάτω και βάζει τα χέρια του αντίθετα στους ώμους του. Τα δάχτυλά του ακουμπούσαν στις επωμίδες, που ποιος ξέρει με τι θυσία και ηρωϊσμό τις φόρτωσε με βαθμούς. Τις ξηλώνει, βγάζει και το πηλίκιό του.

– Τώρα δεν είμαι Έλλην αξιωματικός, λέει στο φρουρό. Μπορείς να αγγίξεις τα χέρια σου πάνω μου και να μου κάνεις έρευνα.

Αντρικία καθαρή Έλληνική πράξη που δεν θα φύγει ποτέ από το μυαλό μου!...

Νίκου Σπ. Καββάδα¹², Περιπέτειες στην έρημο. Αναμνήσεις από τη Μέση Ανατολή, Αθήνα 1986, σελ. 48-49

Στρατόπεδο Τρίμι, Λιβύη, 30 Σεπτεμβρίου 1944

Χάσαμε και την τελευταία μας παρηγοριά, το ραδιόφωνο, που μας ενημέρωνε για τις Έλληνικές νίκες και τα διεθνή γεγονότα. Μας παρηγορεί όμως και μας εμψυχώνει κάτι που έχουμε μαζί μας. Αυτό μας δίνει κουράγιο για να συνεχίσουμε. Ένα κομμάτι ΕΛΛΑΔΑ. Η ίδια η Ελλάδα. Το ιερότερο σύμβολο, της πιο δοξασμένης Πατρίδας, την Γαλανόλευκη σημαία μας. Όπως όμως και στα άλλα στρατόπεδα, οι «σύμμαχοι» δεν την σέβονται. Δεν την υπολογίζουν και ζητούν να μας την πάρουν. Αγωνιζόμαστε κι εμείς -όπως αγωνίστηκαν πιο μπροστά και οι άλλοι συναγωνιστές- για να μην μας την πάρουν. Δεν εισακουστήκαν όμως οι παρακλήσεις μας. Άκαρπες πήγαν όλες οι προσπάθειές μας. Κι έτσι στις 30 Σεπτεμβρίου στεκόμαστε όλοι προσοχή όπως πάντα με βουρκωμένα τα μάτια και με κομπιασμένο λαϊμό, μπροστά στην τελευταία υποστολή της σημαίας μας.

Νίκου Σπ. Καββάδα, Περιπέτειες στην έρημο, σελ. 99-100

ΔΥΣΧΕΡΕΙΕΣ

Αίγυπτος, χειμώνας 1942

Οι τρομερές ζέστες τη μέρα, δίνουν τη θέσι τους στις παγωμένες νύκτες. Η έλλειψη του νερού κάνει τη ζωή πιο μαρτυρική.

Η Έλληνική Αεροπορία αργεί να συνηθίσει τη ζωή της Ερήμου.

Το νερό δίδεται με το σταγονόμετρο. Είναι το πολυτιμώτερο είδος της Ερήμου. Την εποχή αυτή συνεργεία μηχανικών ασχολούνται με την αναζήτηση φλεβών κάτω απ' το έδαφος, και χάρις στις

12. Στρατιώτης του Χειρουργείου Εκστρατείας της Ι Ελληνικής Ταξιαρχίας.

προσπάθειές τους ανοίγονται μερικά πηγάδια. Από κει τροφοδοτούνται όλες οι μονάδες που βρίσκονται γύρω. Ένα παγούρι στο άτομο καθημερινά.

Για τους Έλληνες είναι τρομακτικό. Τι να πρωτοκάνουν με ένα παγούρι; Να πλυθούν; να ξυρισθούν; Η να κορέσουν την άσβεστη δίψα τους;

Υποφέρουν πάρα πολύ. Και δεν υπάρχει θεραπεία. Επιτρατεύονται όλες οι μεγάλες ιδέες να ξεγελάσουν τους συμμάχους μήπως πάρουν περισσότερο νερό, μα στέκεται αδύνατο. Πολλές μάλιστα φορές μένουν εντελώς χωρίς νερό, όταν τύχη να χαλάσει η αντλία.

Ηλία Καρταλαμάκη, Μέσα από το σκοπευτικό μου, σελ. 53

Παλμύρα, Συρία, Ιούλιος 1942

Όλοι οι άνδρες εκείνοι θα ευθυμούνται πάντοτε την ανυπόφορη ζέση του Ιουλίου, τα φαινόμενα του αντικατοπτρισμού, την αποπνικτική σκόνη της ερήμου, επίσης δε την δίψα και την απλυσιά (γιατί τους χορηγείται ολίγο νερό). Αλλά θα ευθυμούνται προ πάντων το πλήθος των σκορπιών. Την πρώτη μέρα δεν τους αντελαμβάνονται. Το επόμενο πρωί όμως, αμέσως μετά το εγερτήριο, αντηχούσαν στους καταυλισμούς φωνές πόνου, αλλά και γέλια. Οι σκορπιοί έχάνοντο την νύχτα στα άρβυλα πολλών ανδρών και το πρωί εδάγκωναν τους άτυχους, οι οποίοι εφώναζαν απ' τους πόνους, ενώ οι υπόλοιποι -οι τυχεροί- γελούσαν.

Σοφοκλή Σ. Τζαννετή, Ταξιαρχία Ελ Αλαμείν, σελ. 50

Διαδρομή από Αμίρια προς Ελ Αλαμείν, 9 Σεπτεμβρίου 1942

Από την πυκνότητα της κυκλοφορίας και από την αμμοθύελλα που επικρατούσε την ημέρα εκείνη, υπήρχε ένα συνεχές σύννεφο σκόνης και όλοι έγιναν κάτασπροι, ομοιάζοντας με αλλόκοτα και παράξενα όντα. Οι φάλαγγες εκινδύνευσαν πολλές φορές να χάσουν την κατεύθυνσή των, μερικές μάλιστα δεν απέφυγαν σοβαρές λοξοδρομήσεις, με συνέπεια σημαντική επιβράδυνση της πορείας των.

Σοφοκλή Σ. Τζαννετή, Ταξιαρχία Ελ Αλαμείν, σελ. 60

Τοποθεσία Αλάμ Ναγίλ, νότια του Ελ Αλαμείν, Σεπτέμβριος 1942

Πρώτος εχθρός, λοιπόν, οι μυίγες: Ήτανε κάτι μεγάλες κατάρμαρες μυίγες και πολλές, εκατομμύρια, δισεκατομμύρια. Έλεφταν επάνω στον άνθρωπο, κολλούσαν στο δέρμα του και τσιμπούσαν ελίμωνα, δυνατά σαν καρφίτσες. Έλεφταν στο φαγητό του, στο τσάι του (και πώς να το χύση κανείς αφού δεν επρόκειτο να του δώσουν άλλο;). Έπρεπε να αγωνίζεται ο καθένας συνεχώς για να τις διώχνη ή να τις σκοτώνη.

Δεύτερος, οι αμμοθύελλες: Ήρχετο η άμμος με ορμή τρομερή και εισχωρούσε στο δέρμα. Βούλωνε τ' αυτιά, γέμιζε τα μάτια, το στόμα, τη μύτη και δυσχεραίνε την αναπνοή. Οι αντιασφουξιογόνες προσωπίδες ήσαν τα μόνα μέσα προστασίας των μαχητών. Το φαγητό μετά από κάθε αμμοθύελλα ήταν απάισιο: έτριζε μέσα στο στόμα. Ευτυχώς, η θεομηνία αυτή δεν ήταν συνεχής ούτε καθημερινή.

Έπειτα το νερό: Κάθε μαχητής εδικαιούτο μόνον δυο υδροδοχεία νερό το 24ωρο, το χειρότερο δε ήταν ότι εμύριζε πάντοτε βενζίνη ή πετρέλαιο. Συνήθισαν όλοι να περνούν μόνο με το τσάι που τους εδίδετο τρεις φορές την ημέρα, αλλά και αυτό είχε πάντοτε την μυρωδιά του πετρελαίου. Για πλύσιμο ούτε λόγος. Άπλωναν οι μαχηταί κάθε βράδυ επάνω στις «αφάνες» (θάμνους) της ερήμου τα προσόψιά των, τα οποία εύρισκαν το πρωί μουσκεμένα από την μεγάλη υγρασία της νύχτας και με αυτά εσκομπίζαν τότε το πρόσωπο, τον λαιμό και το κεφάλι. Όσοι ήσαν συνηθισμένοι να πλένονται πολύ και συχνά υπέφεραν περισσότερο. Πολλοί απ' αυτούς έβγαζαν κάτι μεγάλα σπυργιά -σπυργιά της ερήμου, όπως τα έλεγαν. Ευτυχώς άλλαζαν κάθε εβδομάδα εσώρουχα, τα οποία εστέλνοντο για πλύση στην Αλεξάνδρεια.

Τέλος, ο καυστικός ήλιος, η τρομερή ζέση και ο ιδρώτας που προκαλούσαν, αποτελούσαν πρόσθετο μαρτύριο, που καταντούσε ανυπόφορο από την ανεπάρκεια του νερού.

Σοφοκλή Σ. Τζαννετή, Ταξιαρχία Ελ Αλαμείν, σελ. 70-71

Τοποθεσία Αλάμ Ναγίλ, νότια του Ελ Αλαμείν, Σεπτέμβριος 1942

Η κίνηση μέσα στην έρημο, μέρα και νύχτα, γίνεται μόνο με τη βοήθεια της πυξίδας. Η πορεία καθορίζεται με το αζυμούθιο, αλλιώς κινδυνεύσεις να χάσεις την κατεύθυνσή σου, αφού στην επιφάνεια της γης δεν υπάρχουν διακριτά σταθερά στοιχεία, ώστε σε αυτά να στηριχθείς και να βάλεις σημάδια.

Έτσι χωρίς την πυξίδα μπορεί να περιπλανιέσαι και να βρεθείς στο τέλος πολύ μακριά από τον προορισμό σου. Αρκετές φορές, με ομίχλη την ημέρα ή φεγγάρι τη νύχτα, δεν μπορούσαμε να βρούμε τη θέση της ομάδας μας, αν και δεν είχαμε απομακρυνθεί από αυτή περισσότερο από εξήντα μέτρα, πηγαίνοντας για υπηρεσία στον διμοιρίτη μας Γιάννη Κολοτούρο. Πολλές φορές οι κινητοί σκοποί μας δεν μπορούσαν να συνδεθούν μεταξύ τους, αν και η απόσταση ανάμεσά τους δεν ήταν μεγαλύτερη από ογδόντα μέτρα και την περιοχή την βλέπανε τόσες μέρες, αφού ζούσαμε εκεί, συνεπώς την γνωρίζανε ή καλύτερα έπρεπε να την αναγνωρίζουν.

Γιάννη Ταμβακλή, Οδοιπορικό στη Μέση Ανατολή 1941-1945, σελ. 198-199

Ελ Αλαμίν, Σεπτέμβριος - Νοέμβριος 1942

Σε κάθε χαράκωμα ήμασταν δύο στρατιώτες. Το δικό μου βρισκόταν δίπλα στα πολυβόλα. Τη νύχτα κοιμόμουν μια ώρα, στεκόταν ο άλλος ο στρατιώτης όρθιος, ξάπλωνε εκείνος μια ώρα, σηκώνόμουν όρθιος και φύλαγα. Γινόntonουσαν βομβαρδισμοί όλο το βράδι. Ν' αυάβουν φωτοβολίδες, να πέφτουν οβίδες, να τρέμει η γης συνέχεια. Βάζαμε την караβάνα για μαξιλάρι και χτυπούσαν τα κουτάλια μέσα. Αυτή ήταν η ζωή μας, μια ώρα, μια ώρα. Πού να κοιμηθείς; Ξάπλωνες και περιμένες πότε να σηκωθείς να πάει ο άλλος.

Ήταν η ζωή μας πολύ τρομερή, γι' αυτό έχασα τον ύπνο μου.

Γεώργιου Χριστοδούλου, Ελ Αλαμίν, Μέση Ανατολή, Μπάρντια, σελ. 83

Ελ Αλαμίν, Σεπτέμβριος - Νοέμβριος 1942

Στην έρημο η μύγα ήταν ο χειρότερος εχθρός μας. Έκατομμύρια μύγες. Το τι τραβούσαμε, είναι αδύνατο να φανταστεί κανείς. Πρώτα με τις ακαθαρσίες των στρατιωτών. Αν και μας δίναν ένα φτυάρι επίτηδες οι Άγγλοι, να κοπρίζουμε και να τα σκεπάζουμε, οι δικοί μας δε βαριέσαι. Αλλά κι όταν πηγαίναμε να κοπρίζουμε, ορμούσαν οι μύγες. Μετά ήταν και οι καμήλες που ερχόντουσαν και τις πετούσαν πέτρες μην πατήσουνε νάρκη. Έβλεπες στα δέκα – δεκαπέντε μέτρα, να πατήσει και να τιναχτεί η καμήλα πάνω, να πέσει, να σκάσει και να βγουν τα έντερά της. Έκατομμύρια εκατομμυρίων μύγες ερχόνταν απάνω μας. Όταν δε ήταν να φάμε, βαστούσαμε από πάνω σκεπασμένο το φαγητό, παίρναμε κλεφτά με το ένα χέρι μια μπουκιά και το σκεπάζαμε πάλι. Ήταν τρομερό πράγμα. Μετά, με τον αέρα που φυσούσε, εκείνη η άμμος ερχότανε στα μούτρα μας, στ' αυτιά μας, στο λαιμό μας, μέσα, πίσω, όλα γέμιζαν άμμο. Ήταν μια ζωή, που λέγανε πολλοί «Μακάρι να μην είχαμε γεννηθεί» και είχαν δίκιο.

Γεώργιου Χριστοδούλου, Ελ Αλαμίν, Μέση Ανατολή, Μπάρντια, σελ. 109-110

Πορεία στην έρημο δυτικά του Ελ Αλαμίν, 8 Νοεμβρίου 1942

Πολλοί στρατιώτες μας αρρωσταίνουν. Έχουμε κρούσματα χρυσής, σκορβούτου, αβιταμίνωσης. Πρόσωπα κιτρινοπράσινα, μάτια κίτρινα, εμετοί και διάρροιες συχνά, πόνοι στην κοιλιά. Πολλούς ο γιατρός τους διώχνει για το νοσοκομείο. Η γαλέτα και η κονσέρβα, η απλυσιά και το χόμα όπου κυλιόμαστε μέρα και νύχτα, μας έχουν όλους αποκάμει. Η κούραση είναι φανερή σε όλους, κουβέντες λιγοστές, κοπήκανε τα χωρατά, σκοτεινιασμένα μούτρα.

Γιάννη Ταμβακλή, Οδοιπορικό στη Μέση Ανατολή 1941-1945, σελ. 237

Στρατόπεδο Μπάρντια, Λιβύη, καλοκαίρι 1944

Η πρώτη εκτίμηση ήταν ότι απ' εδώ δεν επρόκειτο να φύγει κανένας ζωντανός, αν η παραμονή ήταν μακρόχρονη. Καυτερή έρημος, με αμμάδες υψίλοφους ολόγυρα, φίδια δηλητηριώδη και μη, μικρά και μεγάλα, επικίνδυνα τομπούρια και στρατιές ποντικών. Κίτρινες θανατηφόρες αράχνες... Απ' όλα αυτά ήταν φορτισμένη όλη η περιοχή. Και στόχος της λαίμαργιάς όλων αυτών των εχθρών είμασταν εμείς οι 8.000 «εγκληματίες». Έπειτα ένας πυρωμένος αέρας ανέμιζε όλη τη μέρα την άμμο κι έφτανε στα πνεμόνια μας. Κι όλα αυτά συμπληρώνονταν με το εγγλέζικο παιχνίδι της δίφας. Βυτιοφόρα από μακρυνά, αλλά συχνά «πάθαιναν βλάβες στο δρόμο», το ίδιο γίνονταν και με τα τρόφιμα. Το να πεινάς είναι λιγότερο οδυνηρό από το να διψάς. Και σε τέτια έρημο τίποτε άλλο δεν έκανες παρά να διψάς.

Το ευτύχημα ήταν πως έκοψε μαζί μας το μεγαλύτερο μέρος του μηχανικού κι όλα αυτά τα παλικάρια μας με δόντια και με νύχια -γιατί λείπανε τα εργαλεία, άνοιγαν όχι σε πολύ βάθος λάκκους και παίρναμε τουλάχιστον γλυφό νερό για την «καθαριότητα».

Έτσι, λοιπόν, 8.000 άνθρωποι στο έλεος των στοιχείων της φύσης. Γιατί ανθρώπους, πολύ σπάνια βλέπαμε στην περιοχή αυτή – αν τύχαινε να κόψει κανείς με την καμήλα του από εκείνα τα έρημα περάσματα. Γιώργου Λέρνη, Απ' τον αγώνα του στρατού μας στη Μέση Ανατολή, σελ. 135-136

Στρατόπεδο Μπάρντια, Λιβύη, καλοκαίρι 1944

Ο κάμπος βούλιαξε μέσα στο μαύρο της λιβυκής νύχτας, που με πολύ φιλότιμο προσπαθούσε το φεγγάρι να την κάνει κάπως υποφερτή. Τότε βρήκαν την ώρα να κάμουν τη γενική επίθεσή τους οι υυκερινοί επιδρομείς, από κοινού σαν να ήταν συννενοημένοι. Αλλά τον πρώτο λόγο και την πρωτοβουλία την είχαν τα ποινίκια. Γέμισαν όλες τις σκηνές, χώνονταν κάτω από τα χορταρένια στρώματα κι έκαναν τρομερό κρότο, χώνονταν κάτω από τις κουβέρτες. Έβρισκαν την αρχή του ποδιού, χώνονταν μέσα στη πιζάμα ή το παντελόνι κι' έπαιρναν την ανηφοριά για να βρουνε τραγανότερα μέρη κι εκεί εγκλωβίζονταν μέσα στα προστατευτικά χέρια κι ακολουθούσαν κραυγές νικητήριες: «Έπιασα κάτι... κι εγώ.. Πω-πω θα μας φάνε!... βουίζει ο κάμπος μέσα σ' εκείνη την υγρή και απόκοσμη νύχτα της ερήμου.

Γιώργου Λέρνη, Απ' τον αγώνα του στρατού μας στη Μέση Ανατολή, σελ. 137

Στρατόπεδο Μπάρντια, Λιβύη, καλοκαίρι 1944

Η στενότητα του χώρου θύμιζε στενά κελλιά φυλακών, ενώ η έρημος ήταν τόσο πλατιά 2.500 άτομα σε 400-500 τετραγωνικά μέτρα. Γιατί τάχα; Χτες όλη η έρημος ήταν στη διάθεση των αντιφασιστών. Γιατί απόψε τόση τσιγκουνιά; Κάτι τέτια προβλήματα μόνο σατανικοί εγκέφαλοι μπορούν να τα λύσουν, γιατί αυτοί τα μασοριεύουν. Να στριφογυρίσεις δεν ήταν εύκολο. Κορμιά δεξιά κι αριστερά πίσω και μπρος λιαισιόμενα από την κόπωση της μέρας. Είχαν πάρει μια ακαμψία, παράλληλη με την ελάχιστη γη, που ανήκε στον καθένα. Ω, πόσο ακρίβηνη η γη εδώ κάτω απόψε! Κι έχει τόσο πλάτος...

Γιώργου Λέρνη, Απ' τον αγώνα του στρατού μας στη Μέση Ανατολή, σελ. 152

Στρατόπεδο Μπάρντια, Λιβύη, Απρίλιος - Σεπτέμβριος 1944

Είμεθα δυόμισι χιλιάδες, όλοι νέα παιδιά, είκοσι τριών – είκοσι πέντε χρονών. Μας πέταξαν μέσα στην άμμο και τα συρματοπλέγματα ψηλά. Μας μπαουλάρανε και μας άφησαν σ' έναν έρημο τόπο. Εμείς είχαμε μαζί μας μόνο ένα μουσαμά και δυο κουβέρτες. Το βράδι βάζαμε τη μια κουβέρτα κάτω και την άλλη από πάνω για να σκεπαστούμε. Αυτά είχαμε μόνο. Έντυχώς είχε μία βροχή μέσα και ζήσαμε. Δεν μας έφεραν ποτέ τροφή. Μείναμε τριάντα επτά μέρες νηστικοί.

Είχαμε μερικούς γιατρούς εκεί που μας έλεγαν, «Ξάπλα. Μην κουνιέστε, για να μη χάνετε θερμίδες.» Κρα πραγματικά είμεθα όλοι κάτω, πίνουμε νερό μονάχα και περιμέναμε.

Γεώργιου Χριστοδούλου, Ελ Αλαμείν, Μέση Ανατολή, Μπάρντια, σελ. 12

Πορεία από Τάραντα προς Ρίμινι, τέλη Αυγούστου - αρχές Σεπτεμβρίου 1944

Και πριν όμως πλησιάση την γραμμήν του πυρός η ταξιαρχία μας, υπέφεραν ουκ ολίγα κατά την πορείαν της από την ζέση της εποχής και από την σκόνη των δρόμων. Οι στρατιώται μας, τ' αυτοκίνητα, η μοιουσκέτες μας, αν τα βλέπατε, θα νομίζατε ότι βγαίναν από κανέναν αλευρόμυλο. Ηλιοκαμμένοι όμως και ιδρωμένοι οι άνδρες μας προχωρούσαν όσο μπορούσαν. Εβιάζοντο όλοι να φθάσουν μια ώρ' αρχήτερα και να ριχθούν στη φωτιά. Τι' αυτό κι' υπερπληδούσαν με δραστηριότητα κάθε εμπόδιο που συναντούσαν. Όπου ο δρόμος ήταν χαλασμένος ή διεκόπτετο από καμμιά κατεστραμμένη γέφυρα, ιδίως όταν επλησιάζαν προς το μέτωπο, στρίβαν κι' έμπαιναν σε παρακαμπτηρίους οδούς και πολλές φορές περνούσαν και μέσ' από τα χωράφια.

Θ. Γ. Παπαμανώλη, Ρίμινι, σελ. 31

ΚΑΙΡΙΚΕΣ ΣΥΝΟΗΚΕΣ

Αεροδρόμιο Ελ Ντάμπα, Αίγυπτος, χειμώνας 1942

Το μαρτύριο για την έλλειψη του νερού ολοκλήρωσαν οι ακόρητες ζεστές μέρες και ήσαν πάρα πολύ συχνές.

Μόλις ο ήλιος παρουσιασθή στον ορίζοντα έχει απειλητικές διαθέσεις διαλύει κάθε ομίχλη ή αχλύ. Εξατμίζει κάθε υγρασία και δρόσο, στεγνώνει τις σκηνές και την άμμο και ειδοποιεί το προσωπικό να λάβη τα μέτρα του.

Τα ρούχα, το ένα μετά το άλλο, καταντούν ανυπόφορα, και όλοι μένουν με ένα ελαφρό πουκάμισο, και πολλοί, χωρίς και αυτό ακόμη.

Μόλις οι ακτίνες αρχίζουν να πλησιάζουν την κατακόρυφο, τα πάντα βράζουν.

Η φύσις μοιάζει με φουντωμένο καμίνι. Τα σίδερα ανάβουν κυριολεκτικά.

Η ζεστή άμμος σ' όλη την Έρημο ακτινοβολεί τη θερμότητα και με τον αντικατοπτρισμό της προσπαθεί μάταια να πείσει τον κόσμο πως το αεροδρόμιο βρίσκεται ανάμεσα σε λίμνες.

Όλοι τρυπώνουν στις σκηνές με τα μαντήλια μουσκεμένα και με πρόχειρους ανεμιστήρες της στιγμής εργάζονται. Όλοι ζητούν λίγη σκιά.

Ηλία Καρταλαμάκη, Μέσα από το σκοπευτικό μου, σελ. 53-54

Αεροδρόμιο Ελ Ντάμπα, Αίγυπτος, χειμώνας 1942

Όταν πάλι άρχιζαν τα «χαμούνια» νόμιζε κανείς πως θα ήταν αδύνατο να επιζήση. Και τα χαμούνια είναι μάλλον κανών για την Έρημο.

Πνιγνή ατμόσφαιρα. Ζέστη που έλυωνε το σίδερο. Σκόνη που σε κάθε δευτερόλεπτο σκέπαζε το κάθε τι σε αρκετό πάχος και ορατότης μηδέν.

Για να μετακινηθή κανείς από τη μια σκηνή στην άλλη είναι αδύνατο.

Και αυτό γινόταν με οδηγό τα έρποντα ηλεκτρικά καλώδια.

Η σκόνη γέμιζε το φαγητό. Το λίγο φως από άσπρο γινόταν γκριζό. Τα μαλλιά παρά το σκούφο που ήταν απαραίτητος για όλους – πολύ σύντομα δεν ήταν προσιτά και στην ισχυρότερη κτένα. Μια πούδρα σε παχύ στρώμα σκεπάζει τα πρόσωπα όλων.

Και μέσα σε τέτοια αμμοθύελλα που νόμιζε κανείς πως βρίσκεται σε κόλαση, αρχίζει ξαφνικά ένας δυνατός αέρας που ξεσηκώνει τα πάντα.

Όσο επιμελημένα και αν έχουν στηθή οι σκηνές, όσα μαθήματα και αν έχουν δώσει οι προηγούμενες καταγίδες, οι πάσσαλοι είναι αδύνατοι να κρατήσουν μέχρι τέλους την τρομακτική δύναμη του ανέμου.

Η μια μετά την άλλη πέφτουν οι σκηνές. Σκοτεινιάζει το παν και μέσ' από την αμμοθύελλα έρχεται το τρομερό χαλάζι. Αρκετά σεβαστό σε μέγεθος συμπληρώνει την καταστροφή.

Εγκαταλείπεται η ιδέα της ανασηλώσεως προσωρινά. Όλοι μένουν κάτω απ' τις ριγμένες σκηνές και περιμένουν μοιρολατρικά.

Πλημμυρίζουν τα πάντα. Το χαλάζι κτυπά δαιμονισμένα και από τη στιγμιαία αυτή θύελλα έχουν κοπή τα καλώδια φωτισμού και τηλεφώνου.

Ηλία Καρταλαμάκη, Μέσα από το σκοπευτικό μου, σελ. 54-55

Τοποθεσία Αλάμ Ναγίλ, νότια του Ελ Αλαμίν, Σεπτέμβριος 1942

Η ορατότητα πάντοτε από τις 10 το πρωί ως τις 4 και μισή το απόγευμα ήταν κακή, γιατί δεν έβλεπες γύρω σου άλλο από μια επιφάνεια υδάτινη σαν λίμνη αέρινη, που παιχνίδιζε παράξενα κι άλλαζε τα σχήματα και κούραζε τα μάτια. Αυτό γινότανε από τους υδρατμούς, γιατί όλη νύχτα μια τρομερή υγρασία μας πότιζε τα κόκκαλα κι οι κουβέρτες και τα σκεπάσματα των λάκκων μας -τα ατομικά μας λαστιχοστρωμένα αντίσκηνα- κι όλη της άμμου η έκταση σκεπαζότανε από δροσοσταλίδες. Η διαφορά της θερμοκρασίας μέρας και νύχτας ήταν μεγάλη κι εύκολα το κορμί μας άρπαχνε το κρυολόγημα. Μέσα στην έρημο σατίζει κανένας χωρίς να το καταλάβει.

Γιάννη Ταμβακλή, Οδοιπορικό στη Μέση Ανατολή 1941-1945, σελ. 192

Πορεία στην έρημο δυτικά του Ελ Αλαμίν, νύχτα 6/7 Νοεμβρίου 1942

Άρχισε το νυχτερινό κρύο της ερήμου με την ανυπόφορη υγρασία να μας δέρνει από την κορφή ως τα νύχια. Τα αυτοκίνητα με τα πράγματά μας δεν φάνηκαν πουθενά, και μεις, χωρίς κουβέρτες ή χλαίνη, με τη θερμή μας στολή -κοντό παντελόνι και πουκάμισο μόνο- αρχίσαμε να τουρτουρίζουμε. Από την κούραση της πολώρης πορείας δεν μπορούσαμε να πάρουμε τα πόδια μας, να κινηθούμε και να ζεσταθούμε κάπως. Όσοι βρήκαν όρυγμα ή λάκκο από έκρηξη ήταν πιο τυχεροί. Τα λεπτά της ώρας περνούσαν πολύ αργά και αφάνταστα μαρτυρικά. Φυγούσαμε και χτυπούσαν τα δόντια μας. Αυτή η νύχτα καταγράφεται σαν νύχτα κόλασης, βασάνων, μαρτυρίου.

Γιάννη Ταμβακλή, Οδοιπορικό στη Μέση Ανατολή 1941-1945, σελ. 235

Σχεδ. 12. Η επίθεση της III ΕΟΤ για την κατάληψη του Ρίμινι (14-24 Σεπτεμβρίου 1944)

Αεροδρόμιο κοντά στο μέτωπο του Ελ Αλαμίν, φθινόπωρο 1942

Ξαφνικά κατά τις 3 το απόγευμα η θολή απ' την αμμοθύελλα ατμόσφαιρα, αλλάζει χρώμα και γίνεται κοκκινωπή σαν αιωρούμενος πηλός.

Η αναπνοή μας βαραίνει και νοιώθουμε μόνοι. Ο αέρας που σηκώθηκε έρχεται απ' τα βόθρα της Ερήμου και σφυρίζει δαιμονισμένα. Η σκηνή μας είναι σαν παιχνιδάκι που φαίνεται ότι δεν θα αντέξει ως το τέλος στα άγρια χάρδια της αμμοθύελλας. Η ατμόσφαιρα είναι αποπνικτική και η σκηνή μας γεμίζει κόκκινη άμμο. Βάζω το κεφάλι μου κάτω απ' τα σεντόνια και σκεπάζομαι όσο μπορώ ερμητικά. Δεν περνούν όμως λίγα λεπτά και αρχίζει ένα τρομερό χαλάζι. Χαιρόμαστε γιατί νομίζουμε πως θα καθαρίση η ατμόσφαιρα απ' τη σκόνη.

Αλλοίμονο όμως. Χαλάζι σε μέγεθος καρδιού και ακόμη πιο μεγάλο πέφτει κατακλυσμός.

Ηλία Καρταλαμάκη, Μέσα από το σκοπευτικό μου, σελ. 104

ΣΙΤΙΣΗ

Υπώρειες Αντιλιβάνου, Συρία, μέσα Ιουλίου 1942

Ο Γιάργος κατάφερε με σιδεροβάρελα να φτιάξει δύο φούρνους. Τους έκαιγε με πετρέλαιο και παρουσίαζε μερικές φορές φαγητό για το λόχο εξαιρετικό. Μέχρι κουλουράκια ζύμωσε, γεμιστά με τομάτες και μελιτζάνες ετοιμάσε, νόστιμο γιουβετσάκι και πατάτες στο φούρνο σερβίρισε.

Γιάννη Ταμβακλή, Οδοιπορικό στη Μέση Ανατολή 1941-1945, σελ. 162

Ελ Αλαμίν, Σεπτέμβριος - Νοέμβριος 1942

Οι Γερμανοί δεν είχαν τέτοια πράγματα. Είχαν όμως ωραίο φωμί, τα πιπερνίκελ, είναι σα μαύρο φωμί με νοστιμότητα, από σίκαλη. Είχαμε χαρά όταν το βρίσκαμε, γιατί εμείς τρώγαμε όλο γαλέτα, ενώ εκείνοι είχαν φωμί μέσ' το νάιλον πακεταρισμένο. Είχαν δε κι ένα άλλο ωραίο: κουτιά με χοιρινό. Το χοιρινό όπως το κάνουν οι μανάδες μας, που το βάζαν μέσ' το λίπος και τ' αφήνανε όλο το χειμώνα. Είχα βρει κι εγώ ένα και το έφαγα. Πόσο πολύ μου άρεσε μαζί με το πιπερνίκελ. Μετά για τρεις μέρες δεν μπορούσα να φάω από το λίπος. Δεν είχαμε συνηθίσει. Εκεί τρώγαμε όλο κορνμπίφ.

Γεώργιου Χριστοδούλου, Ελ Αλαμίν, Μέση Ανατολή, Μπάρντια, σελ. 112

Αεροδρόμιο κοντά στο μέτωπο του Ελ Αλαμίν, φθινόπωρο 1942

Καθημερινώς λοιπόν το διατολόγιο είχε βάσι τα μπισκότα, τη μαρμελάδα, τη μαργαρίνη και την κονσέρβα. Μ' αυτά τα συστατικά και την άγνοια της ειδικής γι' αυτά μαγειρικής των μαγεύρων μας, εύκολα βγαίνει το συμπέρασμα πόσο ωραία περάσαμε στο ζήτημα της διατροφής. Στην αρχή βέβαια υπήρχαν και άφθονα αυγά, που για μας ήταν το παν. Όσο όμως πιο άφθονα ήσαν τόσο πιο άχρηστα κατήντησαν σύντομα, γιατί η υπερβολική τους χρήση συνδυασμένη με την έλλειψη νερού -σχεδόν παντελή- την άφθονο χρήση ποτών, κονσέρβας, και την άμμο της Ερήμου, έφεραν σε όλους μας σχεδόν συμπτώματα της αρρώστειας σκορβούτου. Άλλοι λίγο, άλλοι πιο πολύ πάθαιναν σιγά-σιγά αποβιταμίνωσι, και γεννήθηκε έτσι σοβαρό ζήτημα για την παραμονή μας στην Έρημο.

Ηλία Καρταλαμάκη, Μέσα από το σκοπευτικό μου, σελ. 103

ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΟΤΗΤΑ

Καφρ Υόνα, Παλαιστίνη, φθινόπωρο 1941

Οι συνθήκες διαβιώσεως όλων αυτών των Ελλήνων στρατιωτικών από αστόφειω στεγασεως, τοπίου, κλίματος, διατροφής, υδρευσεως, εκπαιδεύσεως, εκτελέσεως υπηρεσίας και εξυπηρετήσεως όλων των αναγκών ήσαν γενικά πολύ ικανοποιητικές.

Το ίδιο και από αστόφειω ψυχαγωγίας. Για το σύνολο των ελληνικών στρατοπέδων υπήρχε μεγάλος κλειστός και στεγασμένος στρατιωτικός κινηματογράφος. Εκεί κοντά ευρίσκετο η θάλασσα και η λουτρόπολις – κωμόπολις Νατάνια. Τέλος, οι Ελληνικές παροικίες της Αιγύπτου έστελναν στις Μανάδες

ραδιόφωνο, γραμμόφωνο με δίσκους ελληνικής μουσικής, ελληνικά βιβλία και περιοδικά καθώς και εφημερίδες. Και το κυριώτερο: Όχι πολύ μακρινά από το στρατόπεδο ευρίσκεται το Τέλ Αβιβ – «η πόλις της αμαρτίας», όπως ονομάστηκε – προ παντός δε άλλου οι «Άγιοι Τόποι».

Σοφοκλή Σ. Τζαννετή, Ταξιαρχία Ελ Αλαμείν, σελ. 30-31

Καφρ Υόνα, Παλαιστίνη, Ιανουάριος 1942

Η εκπαίδευσή μας συνεχίζεται εντατικά. Οι πορείες με πλήρη φόρτο κι οποιοδήποτε καιρό πολύ συχνές. Συχνοί και οι συναγερμοί, μέρα και νύχτα, σαν άσκηση, αφού επιδρομές από εχθρικά αεροπλάνα, εδώ στην Παλαιστίνη, για την ώρα δεν γίνονται. Έχει κάμει μερικές μέρες τώρα ο Γενάρης καλές, που θυμίζουν τις Αλκυονίδες στην Ελλάδα. Σε μια από αυτές ο λόχος είχε ετοιμασθεί για επιθεώρηση από τον ταξίαρχο Β. Μαραβέα.

Γιάννη Ταμβακλή, Οδοιπορικό στη Μέση Ανατολή 1941-1945, σελ. 114

Αμίρια, Αίγυπτος, Αύγουστος 1942

Ένα βράδυ παρουσιάσαμε με τον Σωτήρη μια ψυχαγωγική παράσταση για τους άντρες του τάγματός μας. Από καιρό αυτός ετοίμαζε διαλόγους και σκεις και τα δίδασκαμε σε φαντάρους της δημορίας μας, που είχαν όρεξη να πάρουν μέρος σε μια τέτοια εκδήλωση και με προθυμία δούλευαν, την ώρα που οι άλλοι ασπασκούνταν, για να μάθουν τους ρόλους τους.

Γιάννη Ταμβακλή, Οδοιπορικό στη Μέση Ανατολή 1941-1945, σελ. 181

Τοποθεσία Αλάμ Ναγίλ, νότια του Ελ Αλαμείν, 10 Οκτωβρίου 1942

Το βράδυ ήταν απόλυτη ησυχία παντού. Μαζευτήκαμε γύρω από το μεγάλο όρυγμα του ταγματάρχη μας – του Μεσσηνόπουλου – που βρισκόταν στην περιοχή μας, όσοι δεν είχαμε υπηρεσία, και ξεπλωμένοι στην άμμο ακούγαμε μουσική από το ραδιόφωνο περιμένοντας τις ειδήσεις από το Λουδίνιο, να μάθουμε κάτι για τις εξελίξεις στα διάφορα μέτωπα, ιδιαίτερα δε αν κρατούν οι Φάσοι στο Στάλινγκραδ. Οι ειδήσεις αρχίζουν στις 8 η ώρα το βράδυ, και το μαγικό κουτί του ραδιοφώνου μας συνδέει με τον άλλο κόσμο, τον μακρινό κι απρόσπτο.

Γιάννη Ταμβακλή, Οδοιπορικό στη Μέση Ανατολή 1941-1945, σελ. 213-214

Στρατόπεδο της Ντεχέλα, Αίγυπτος, τέλη Απριλίου 1944

Τα τραγούδια και οι χοροί δεν μας λείπουν κάθε βράδυ. Καθισμένοι σταυροπόδι κάτω στην άμμο περνάμε την ώρα μας ξεχνώντας κάθε στεναχώρια. Χωρισμένοι πότε κατά «πατρίδες» πότε κατά «γειτονιές» και πότε ανακατωμένοι συζητούμε τα περασμένα. Και όταν θάρθει η κουβέντα για τα σπιτία μας και για την πατρίδα, παίρνει μέρος στην συντρογιά μας η μελαγχολία. Δεν μένει μαζί μας για πολλή ώρα. Θα την διώξει κανένα τραγούδι, ή κανένα «νούμερο», που ευτυχώς δεν λείπει από το στρατόπεδο. Και θα 'ρθει πάλι η ώρα του χορού. Το ταγκό και το βαλς βρίσκονται στην πρώτη γραμμή. Μα μήπως και μοντέρνος χορός το «Σονίγκ» μένει πίσω;

Νίκου Σπ. Καββάδα, Περιπέτειες στην έρημο, σελ. 49

Στρατόπεδο Τμίμι, Λιβύη, καλοκαίρι 1944

Υπάρχουν ώρες διδασκαλίας για όσους θέλουν να μάθουν γράμματα. Είναι τέτοια η επιθυμία ορισμένων συναγωνιστών, που βλέπεις σαραντάρηδες -και πενηντάρηδες ακόμα- να κρατούν μπλοκ και να γράφουν. Ήταν εκείνοι που μεγάλωσαν πάνω στα βουνά. Που δεν είχαν την τύχη να μάθουν γράμματα, όπως έλεγαν και που διφούν τώρα να μορφωθούν.

– Κι ένα γράμμα να μπορέσουμε να γράφουμε στα σπιτία μας άμα φτιάξουνε τα πράγματα, κι αυτό καλό είναι. Θα το 'χουμε καμάρι και θα λέμε πως μάθαμε να γράφουμε και να διαβάζουμε στο σχολείο του στρατού.

Νίκου Σπ. Καββάδα, Περιπέτειες στην έρημο, σελ. 82-83

Τάραντας, Ιταλία, 15 Αυγούστου 1944

Είς το στρατόπεδόν μας, που απείχεν 8 χλμ. από τον Τάραντα, ετελέσθη την ημέραν εκείνην κατανυκτική δοξολογία, την οποίαν παρηκολούθησαν οι άνδρες μας με άκραν θρησκευτικήν ευλάβειαν

και με βαθυτάτην συγκίνησιν. Εθεώρησαν και την σύμπτωσιν αυτήν της αφιξείως των εις Ιταλίαν ως λαμπρόν ωινόν διά τας εν Ιταλία επιχειρήσεις των και είδον την Υπέρμαχον Στρατηγόν, Οδηγήτριαν και πάλιν προς νέας ελληνικάς νίκας.

Θ. Γ. Παπαμανώλη, Ρίμινι, σελ. 17

ΤΑΞΗ - ΠΕΙΘΑΡΧΙΑ

Καφρ Υόνα, Παλαιστίνη, 1941-1942

Υπήρχαν πολλά παιδιά που ήταν δειλοί. Λέγαν πως είχαν σπικνεσίτη. Τους στέλναν στο νοσοκομείο κι ήταν φρέματτα. Δεν είχαν τίποτα. Βγάζαν τον σπικνεσίτη τζάμπια, για να πάρουν δεκαπέντε – είκοσι μέρες αναρρωτική άδεια.

Δύο άλλοι στρατιώτες τραυματίστηκαν μόνοι τους. Βαρέσαν σφαιρά και λέγαν μετά ότι συνέβη καθώς καθάριζαν το όπλο τους. «Είχαμε σφαιρά και δεν το προσέξαμε και τρύπησε.» Και οι δυο το ίδιο. «Είναι δυνατό και οι δυο;» Τους στήσαν στον τοίχο και τους τουφεκίσαν. Ήταν κοντά μας, από την Ταξιαρχία τα παιδιά. Τους λυπηθήκαμε αλλά τι να κάνουμε;

Γεώργιου Χριστοδούλου, Ελ Αλαμείν, Μέση Ανατολή, Μπάρντια, σελ. 77-78

Τελ Αβίβ, Απρίλιος 1942

Με την πρώτη ματιά έβλεπες ότι η πειθαρχία, η τάξη και η συναίσθηση του καθήκοντος σε πολλούς στρατιώτες και κατώτερους βαθμοφόρους ήταν χαρακτηριστικά μειωμένη. Οι ανώτερες διοικήσεις, άγνωστο για ποιο λόγο, μικρή προσπάθεια κατέβαλλαν για να διορθώσουν τα πράγματα και άκουγες κάτι περιεργές θεωρίες ότι επιβαλλόταν ειδική μεταχείριση και κατανόηση γιατί οι στρατιώτες αυτοί, δηλαδή όσοι είχαν έλθει από την Ελλάδα, είχαν διατρέξει πολλούς κινδύνους και σκέφτονταν τις οικογένειες που είχαν αφήσει πίσω και έτσι, αν έκαναν διάφορα παραπτώματα ή δεν έδειχναν τον απαιτούμενο σεβασμό, έπρεπε να είμαστε επιεικείς.

Κυριάκου Παπαγεωργόπουλου, Μνήμες πολέμου και ειρήνης, τόμος Α', σελ. 380

Τοποθεσία Αλάμ Ναγίλ, νότια του Ελ Αλαμείν, 20 Οκτωβρίου 1942

Στο λόχο μας είχαμε μια λιποταξία. Ένας δεκανέας Αιγύπτιος Έλληνας, που μάλιστα η καταγωγή του ήταν από τη Σάμο, τις ημέρες που βρισκόμασταν πίσω για τις μηχανοκίνητες ασκήσεις, το έσκασε, έγινε καπνός. Μέσα σε θητεία δέκα μηνών, ο λεβέντης αυτός μας εγκατέλειψε κι άλλες φορές. Όταν ξαναγύριζε, του έρχαν μια δεκαήμερη φυλάκιση κι αυτό ήταν όλο. Ήταν μια ανεξήγητη για μας επιείκεια.

Γιάννη Ταμβακλή, Οδοιπορικό στη Μέση Ανατολή 1941-1945, σελ. 220-221

Ελ Αλαμείν, Σεπτέμβριος-Νοέμβριος 1942

Καθώς ξεκινούσαμε λέει ένας του Διοικητή, «Πάει κι αυτός με τις προσευχές, μαζί με τον Χριστοδούλου.» «Πες του να μην τον πάρει.» Του λέω, «Φύγε ρε. Εσύ πρέπει να φύγεις απ' εδώ.» «Έλα μωρέ Χριστοδούλου, θα σε βοηθήσω.» «Δε θέλω. Φύγε.» Κάνει πως φεύγει κι ανεβαίνει στο φορτηγό μαζί μας. Φτάνουμε στις βρύσες και για μια στιγμή τον χάνω. Είχε μπει, χωρίς να τον δούμε, σ' ένα άλλο στρατιωτικό αυτοκίνητο που περνούσε απ' εκεί και κατέβηκε στο Κάιρο. «Φάχνω, φάχνω, «Πού είναι!» «Το 'σκασε», μου λένε τα παιδιά. Στην επιστροφή, «Χριστοδούλου, θα σε περάσω στρατοδικείο.» «Τι να κάνω; Να τον δείρω; Τι να τον κάνω; Αφού του είχα πει να μην έρθει.»

Γεώργιου Χριστοδούλου, Ελ Αλαμείν, Μέση Ανατολή, Μπάρντια, σελ. 96

Αντελάτ, Λιβύη, Δεκέμβριος 1942

Εν τω μεταξύ όμως, όταν ευρίσκετο στο Αντελάτ, συνεβη ένα νέο πολύ δυσάρεστο επεισόδιο: Μερικοί στρατιώτες του 2ου Τάγματος, στασιασάντες, ηρνήθησαν να συνεχίσουν την πορεία, λέγοντες «αρκετά πολεμήσαμε». Πάρεπέμφθησαν αμέσως στο Έκτακτο Στρατοδικείο της Ταξιαρχίας και κατεδικάσθησαν σε θάνατο. Αλλά δεν εξετελέσθησαν. Εξηκριβώθη κατά την δίκη και βραδύτερα ότι επρόκειτο περί κομμουνιστών.

Σοφοκλή Σ. Τζαννετή, Ταξιαρχία Ελ Αλαμείν, σελ. 109

Παλαιστίνη, 1943-1945

Είμεθα σ' έναν κάμπο πάλι και είχαμε ένα καλό παιδί αποθηκάριο, *Χιώτη*. Ήταν οικονόμος ο καημένος, δεν εξόδευε. Παίρναμε τρεις λίρες το μήνα, σαν τρακόσιες δραχμές περίπου, κι αυτός τις μάζευε. Λέει, όταν πάω στη *Χίο* να μπορέσω ν' αγοράσω κάτι. Ήξε μαζέφει εβδομήντα λίρες και τις έκρυβε μέσα στην κάλτσα του, οι κάλτσες οι δικές μας ήταν ψηλές τότε. Άνο άλλοι στρατιώτες, τώρα, το ξέραν και μια μέρα του είπαν, «Έλα να κάνουμε καμιά βόλτα, να πάμε περίπατο.» Πήγε εκείνος μαζί τους, πατριώτες ήταν.

Βγήκαν, λοιπόν, απ' το στρατόπεδο. Ένα χιλιόμετρο παρακάτω είχε διόδια για τα φορτηγά, όπως γίνεται κι εδώ με τ' αυτοκίνητα που περνάν και πληρώνουν. Ερχόνταν, τα ζυγίζανε και πληρώναν με το βάρος. Πήραν το παιδί και προχώρησαν στα χωραφάκια. Εκεί τον άρπαξαν, τον βάλαν κάτω κι έβγαλαν το σουγιά του στρατού που είχαμε, ένας σουγιάς τόσοσ δα με ανοιχτήρι κι άλλα εξαρτήματα. Πήραν και του κόψαν το λαρύγγι. Τον σφάξανε να του πάρουν τις εβδομήντα λίρες που είχε στην κάλτσα του!

Γεώργιου Χριστοδούλου, *Ελ Αλαμείν, Μέση Ανατολή, Μπάρντια*, σελ. 123-124

ΠΡΟΣΩΠΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ

Τοποθεσία Αλάμ Ναγίλ, νότια του Ελ Αλαμείν, 15 Οκτωβρίου 1942

Αυτό το βράδυ νιώσαμε κατάβαθα τι δύναμη έχει η στρατιωτική στολή να ισοπεδώνει τους ανθρώπους, αλλά και να τους συναδελφώνει. Ανάμεσα στους φαντάρους δεν ξεχωρίζεις είτε εργατής, είτε αγρότης, είτε επιστήμονας ή ό,τι άλλο είσαι. Πέρασε πάνω σου ο οδοστρωτήρας του χακί. Αλλά ανάμεσα στους φαντάρους υπάρχει πολύ δυνατή η συναδελφούση. Ακόμη κι αν ανήκουν σε διαφορετικές φυλές και μιλούν άλλες γλώσσες ή έχουν άλλο χρώμα στο δέρμα τους, η στρατιωτική στολή τους αγκαλιάζει όλους και τους κάνει συντρόφους, αδελφούς, μια παρέα.

Γιάννη Ταμβακλή, *Οδοιπορικό στη Μέση Ανατολή 1941-1945*, σελ. 219

Έρημος Βορείου Αφρικής, 17 Ιουλίου 1943

Οι τρεις Ιταλοί κίνησαν κατά πάνω του. Μ' όλα τους τα χάλια, τα κουρέλια, τα γένια, κείνη τη στιγμή είχαν κάτι επίσημο.

– Έ, πού πας; Τον μάλωσε τρυφερά ο ξανθός όταν τον είδε να σηκώνεται.

– Σας ευχαριστώ φίλοι, τους είπε αργά ο αεροπόρος. Δεν θα ξεχάσω ποτέ τη μεγαλοφυχία σας. Καλύτερα όμως να χωρίσουμε τώρα. Πηγαίνετε στους δικούς σας. Κι εγώ στους δικούς μου.

Απαλά τον ανάγκασαν να ζαπλώσει. Εκείνος με το παγούρι, μίλησε για τους άλλους.

– Είσαι γενναίος και γι' αυτό δεν λογαριάζεις, ότι αν προσπαθήσεις να περπατήσεις θα πέσεις, θα σε φάνε ζωντανό τα τσακάλια... Τι' αυτό, όπως ήρθαν τα πράγματα, αποφασίσαμε να σε μεταφέρουμε για να σωθείς.

– Θα με μεταφέρετε;

– Ναι.

– Πού θα με πάτε; Αιχμάλωτο στους δικούς σας;

– Όχι, ηούχασε. Οι δικοί μας είναι μακριά. Στους Έγγυλίζους θα σε πάμε. Εκεί απ' όπου δραπετεύσαμε. Είσαι έτοιμος; Ακόμα λίγο νερό; Έ;

Γιώργου Καράγιωργα, *Οι αετοί της ερήμου*, σελ. 128-129

Μπουργκ Ελ Αράμπ, Αίγυπτος, 24 Απριλίου 1944

Μου κάνει νόημα και καταλαβαίνω πως θέλει να σταθώ κοντά στο κεφάλι του για να του κρατώ τα χέρια. Ή καλλίτερα να μου τα κρατά εκείνος για να λιγοστεύει, και να γλυκαίνει τον πόνο του. Πρόχειρες βοήθειες γίνονται από άλλους και στον Σπανό ώσπου να κατασταθεί ο Γιατρός μ' αυτόν. Ένα χειρουργικό φραλίδι σκίζει το ματωμένο παντελόνι του Λαδικού, μέχρι το μερί. Αυτό που αντίκρισα με έκανε να ανατριχιάσω. Ήταν μία ματωμένη μάζα από κόκκαλα και σάρκες. Δεν ήταν πια το πόδι του φίλου μου. Ο γιατρός προσπαθεί να βρει το κόκκαλο μέσα από τις σάρκες. Τα νύχια του Δημήτρη τα νιώθω να μπιγόνται από τον πόνο μέσα στα χέρια μου.

– Κουράγιο Δημήτρη, κουράγιο, του είπα. Ο Γιατρός θα σου φτιάξει το πόδι σου.

Νίκου Σπ. Καββάδα, *Περιπέτειες στην έρημο*, σελ. 40

Στρατόπεδο της Ντεχέλα, Αίγυπτος, 30 Απριλίου 1944

Την έκτη μέρα – στις 30 Απριλίου του 1944 εγκαταλείψαμε τα στρατόπεδο της Ντεχέλα. Ακουμπισμένοι στα συρματοπλέγματα βρίσκονται οι Ιταλοί αιχμάλωτοι και δακρυσμένοι μας αποχαιρετούν. Είναι οι ίδιοι άνθρωποι που κατεβήκαμε στην Μέση Ανατολή για να τους σκοτώσουμε ή να μας σκοτώσουν...

Αυτοί μας αποχαιρετούν! Και φρουροί μας στην μετακίνηση; Οι... Σύμμαχοί μας!!!

Νίκου Σπ. Καββάδα, *Περιπέτειες στην έρημο*, σελ. 51

Ταξίδι με το πλοίο «Μανίλα» προς τη Μασάουα της Ερυθραίας, Νοέμβριος 1944

Είναι πολύ στενός ο χώρος και το ταξίδι μακρινό. Οι αγωνιστές βαρυναπνέουν. Ο αέρας τους λίγος κι όλο λιγοστεύει κι απάνω στο κατάστρωμα ο αέρας πολύς κι ο καπετάνιος μονάχος δέρνεται από την ανία.

– Βάλε το χέρι πίσω στην πλάτη μου, σύντροφε, να το ξεκουράσεις, να βρω κι εγώ αναπαυτό. Βάλε τα πόδια πάνω στα δικά μου και μη σε πολυνιαάζει. Έτσι μπράβο, τι δικά σου τι δικά μου, τον ίδιο δρόμο στον ίδιο σκοπό. Άκουσ' εμένα που σου λέω, όταν μουνιάζουν τα δικά σου είναι σαν να παθαίνουν τα δικά μου...

– Και συ, γύρε λιγούλακι το κεφάλι σου εδώ για να το ξεκουράσεις, μου φτάνει εμένα ο αέρας που πήρα από το φιλοστρίνι. Έτσι ντε, άκουσ' εμένα που σου λέω. Τύρτα, το θέλουμε τούτο το κεφάλι, μας χρειάζεται. Μας χρειάζονται όλα να γυρίσουν ακέραια στην πατρίδα. Κλείνουν μέσα τους σταγόνες του μέλλοντος της πατρίδας, του δικού μας.

– Ναι σύντροφε! Και το βράδυ θα κοιμηθούμε με βάρδιες. Θα στέκουμαι όρθιος και συ θα τον... κλέφεις λιγούλι. Έτσι είναι, σύντροφοι είμαστε και στη χαρά και στην πίκρα. Κι έπειτα η σειρά μου. Γιατί είν' το ταξίδι μακρινό και πρέπει ν' αντέξουμε.

Γιώργου Λέονη, *Απ' τον αγώνα του στρατού μας στη Μέση Ανατολή*, σελ. 200

ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ - ΤΟΠΙΚΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΕΣ

Χωριό στο δρόμο προς τη Δαμασκό, Συρία, 13 Αυγούστου 1942

Στα γύρω σπίτια από τα ανοιχτά παράθυρα ο κόσμος παρακολουθούσε την κίνηση των φαντάρων και τη σχετική φασαρία. Κι εμείς με ευχαρίστηση βλέπαμε τα ήμερα πρόσωπα των ανθρώπων αυτών, αντρών και γυναικών. Ξαφνικά δύο παιδάκια, ένα αγοράκι κι ένα κοριτσάκι, βγήκαν από την πόρτα του πιο κοντινού μας σπιτιού κι ήρθαν προς το μέρος μας, κρατώντας ένα πιάτο με γλυκά σαν αμυγδαλωτά και μια μεγάλη κανάτα με δροσερό νερό. Ο Σωτήρης συνεννοήθηκε με τα παιδάκια στα αραβικά στο πι και φι. Στο χωριό αυτό οι πιο πολλοί κάτοικοι είναι χριστιανοί, όπως και η οικογένεια των παιδιών. Η μάνα τους έκαμε σήμερα τα γλυκά, γιατί περιμένει το μεγάλο της γιο, που είναι στρατιώτης στο Χαλέπι, να 'ρθει με άδεια. Ο πατέρας κι η μάνα των παιδιών μας εύχονται καλό ταξίδι και καλή τύχη.

Γιάννη Ταμβακλή, *Οδοιπορικό στη Μέση Ανατολή 1941-1945*, σελ. 173

Ελ Αλαμίν, Σεπτέμβριος - Νοέμβριος 1942

Οι Έλληνίδες του Καΐρου και της Αλεξανδρείας, όλες αυτές οι κυρίες, πλέκαν και κάναν για μας πολλά πράγματα και γλυκά. Είχαν φτάσει στο μέτωπο εκατοντάδες κιβώτια, όσοι ήταν οι άνδρες, τόσα κιβώτια. Τ' αδειάζααν πίσω από τους λόφους και πηγαίναμε και τα φέρναμε στα χαρακώματα.

Γεώργιου Χριστοδούλου, *Ελ Αλαμίν, Μέση Ανατολή, Μπάρντια*, σελ. 86

Βρετανοελληνική βάση στη Γάζα, Μάιος 1944

Έσκυφα κι είδα δυο σκιές στο φως του φεγγαριού και χέρια που κινούνται. Ήταν δυο στρατιώτες αραπάδες... Πέντε αράπικα είχα μάθει, αλλά και εκείνοι άλλες πέντε ελληνικές λέξεις. Ήταν οι φρουροί μου, μπας και μεταμορφωνόμουνα σε σπουργίτι και έβγαίνα από το φεγγίτη; «Όχι, εμείς σύντροφοι. Αν θέλεις μπορούμε να σου ανοίξουμε την πόρτα να φύγεις από δω μέσα».

– Όχι δεν θέλω να φύγω, μόνο καμιά κουβέρτα περισσή αν έχετε για να τη βγάλω απόψε και αύριο βλέπουμε.

Με μια εξαιρετη προθυμία η κουβέρτα πέρασε μέσα από το φεγγίτη και ένα μικρό τασάκι, που βοήθησε ν' απαλλαγώ από ένα μέρος της πολυτέλειας, που μου πρόσφεραν «οι εν όπλοις σύμμαχοι», να χύσω το

νερό και να λιγοστεύει έτσι το νυχτερινό μαρτύριο. Μου πρόσφεραν επίσης από το λιτό τους δείπνο, με πολλή αδελφοσύνη. «Φάντελ, για χαβάγκα» πάρε να φας κάτι...

Γιώργου Λέγνη, Απ' τον αγώνα του στρατού μας στη Μέση Ανατολή, σελ. 131

Τάραντας, 11 Αυγούστου 1944. Αναμνήσεις Αθ. Μυρογιάννη

Μία από τις τόσες «θύμισες» είναι την ημέρα, που παρήλασε η 3η Ορεινή Ταξιαρχία, μέσα στον Τάραντα! Σε μια παρέλαση ιδεώδη, ένδοξη, ιστορική, όπου η Ελληνική αρβύλα με την υπόκρουση «περνάει ο Στρατός της Ελλάδος Φρουρός», έκανε τους Ιταλούς, που από στόμα σε στόμα μαθεύτηκε, ότι ο παρελάνων στρατός ήτανε «Τκρέκο», να κλείνουν τα μαγαζιά τους πανικόβλητοι! Ενόμισαν ότι είμεθα κτήνη και ότι θα εκδικηθούμε για όσα μας έκαναν στην Ελλάδα... Όμως, κανένας μας, και το λέω με υπερηφάνεια, δεν πείραξε κανένα!...

Μητροπολίτου Χίου Παντελεήμονος Φωστήνη, Προσκύνημα στο Ρίμνι, σελ. 97

Αθήνα, 9 Νοεμβρίου 1944. Αναμνήσεις Αλ. Τσουκανέλη

Εκατοντάδες χιλιάδες Αθηναίοι είχαν κατακλύσει πεζοδρόμια, μπαλκόνια, μαρκίζες μαγαζιών και ταράτσες, και φρενήρη «ζήτω» και χειροκροτήματα κάλυπταν την ατμόσφαιρα. Η συγκίνησή μας ήταν απεριγράπτη. Είχα κυριολεκτικά ζαλιστή, δεν ένιωθα τι γινόταν γύρω μου και το μόνο που πρόσεχα ήταν... να μη χάσω το βήμα μου!

Πράγματι, παρά το χαλασμό, που γινόταν γύρω μας και τις επιθέσεις με τα αγκαλιάσματα των προσφιλών η... περπατησιά μας ήταν άφογη και ο κόσμος αντικρύζοντας, ύστερα από τόσα και τόσα, ελληνικό Στρατό, συγκροτημένο, «ΥΡ ΤΟ ΔΑΤΕ», παραληρούσε από ενθουσιασμό και το ηθικό του που είχε εκμηδενισθή από την τρομοκρατία, τις σφαγές και τα «χωνιά», ανέβηκε στη διαπασών την ίδια ώρα.

Μητροπολίτου Χίου Παντελεήμονος Φωστήνη, Προσκύνημα στο Ρίμνι, σελ. 164-165

ΣΚΕΨΕΙΣ - ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΑ

Τζενέιφα, Σουέζ, 20 Ιουλίου 1941

Αντιβούιζε η έρημος απ' άκρη σ' άκρη από το «Ορκίζομαι πίστιν εις την Πατρίδα...» όπου βροντερό ξεπήδησε από τα στόματα όλων μας και τα μάτια μας γέμισαν δάκρυα στο «Να υπερασπίζω με πίστιν και αφοσίωσιν μέχρι της τελευταίας ρανίδος του αίματός μου τας Σημαίας...». Ήταν στιγμές άφρατης συγκίνησης. Η καρδιά μας πήγαινε να σπάσει. Αυτή την ώρα η ψυχή μας είχε κατακλυσθεί από την ευφορία της χαράς, της ελπίδας, του θάρρους. Ήμασταν πάλι δυνατοί, είχαμε τον κόσμο ολόκληρο μέσα στα χέρια μας. Δεν νιώθαμε κούραση, ούτε ο ήλιος ο καντερός της ερήμου μας έκαιγε. Η Ελλάδα γρήγορα θα 'βλεπε την Ανάσταση. Θα τέλειωνε το σταυρικό της μαρτύριο. Γρήγορα θα πατούσαμε ξανά τα χώματά μας τα ιερά. Μέσα μας νιώθαμε να κυριαρχεί η δροσιά της αγαλλίασης, φτερά είχαμε στα πόδια μας την ώρα της παρέλασης. Τα πρόσωπα όλων έλαμπαν από ευφροσύνη, έβλεπες πως μέσα στην καρδιά του καθενός είχε ανάψει μια φλόγα περηφάνιας κι αντρείοσύνης. Τα αμούστακα παιδιά είχαν μεταμορφωθεί σε μαχητές για την πατρίδα, εκδικητές και τιμωρούς για τον κατακτητή.

Γιάννη Ταμβακλή, Οδοιπορικό στη Μέση Ανατολή 1941-1945, σελ. 65

Περιοχή Ελ Αλαμίν, 3 Απριλίου 1942

Πάνω από τρεις ώρες κράτησαν οι αννεξήγητοι σποραδικοί πυροβολισμοί. Δεν μπορούσε να κάνει τίποτα. Η κούραση τον είχε παραλύσει, είχε πυρετό. Κούρνιασε λοιπόν σ' ένα κοίλωμα της άμμου πάντα τυλιγμένος με το αλεξιπτωτο που τον προστάτευε από την υγρασία και βυθίστηκε σε νάρκη. Ήταν ολομόναχος στην Έρημο, εκτεθειμένος στους σκορπιούς, στ' αγρίμια, στη δίψα, στις επικίνδυνες κι απρόσμενες ανεμοθύελλες, στα σιμόν που σηκώνουν ολόκληρες εκτάσεις σκόνης και μεταβάλλουν, μέσα σ' ελάχιστα λεπτά της ώρας, το τοπίο της Ερήμου. Σκεφτόταν ότι ήταν νύχτα της Μεγάλης Παρασκευής. Ήφελνε με μιαν εσωτερική φωνή τα Εγκώμια, έβλεπε τους Επιτάφιους στην πατρίδα, αναθυμόταν του πατέρα του που τον κρατούσε όταν ήταν μικρός από το χέρι, σα νάβλεπε τα βεγγαλικά, τα βαρελότα, τους πυροβολισμούς. Κι οι πυρόβολισμοί κυριαρχούσαν κείνες τις ώρες στην Έρημο.

Γιώργου Καράγιωργα, Οι αετοί της ερήμου, σελ. 115

Τοποθεσία Αλάμ Ναγίλ, νότια του Ελ Αλαμείν, Σεπτέμβριος 1942

Ξαπλωμένος ο καθένας μας στον ατομικό του λάκκο, που ίσως θα θαρτεί σε αυτόν, αφού στις περισσότερες φορές είναι και θέση μάχης ο ίδιος αυτός λάκκος, μετρούμε με πλήξη τις οβίδες που ρίχνουν οι αντίκρυ μας αλιτήριοι, γιατί δεν μπορούμε να μετρήσουμε αυτές που ρίχνουν τα δικά μας τα κανόνια. Είναι πραγματικά αμέτρητες. Είναι κάποια διασκέδαση κι ένα σπάσιμο του αισθήματος της μόνωσης που μας σφίγγει, να παρακολουθούμε το σφύριγμα και το χούχλο της κάθε οβίδας, που πέφτει γύρω μας. Πολλές απ' αυτές δεν σκάνε, μα και όσες σκάσουν σχεδόν τίποτα δεν κάνουν.

Γιάννη Ταμβακλή, Οδοιπορικό στη Μέση Ανατολή 1941-1945, σελ. 193

Αεροδρόμιο κοντά στο μέτωπο του Ελ Αλαμείν, 7 Οκτωβρίου 1942

Δεν κρύβω πως έννοιωσα δυνατό κλονισμό, μα συγκινήθηκα και αισθανόμουνα υπερήφανος όταν οι μηχανικοί και οι σμηνίται -τάχων μάθη όλοι το νέο- φιλούσαν το αεροπλάνο μου και με νεύματα και σχήματα μου ευχόντουσαν «Καλή τύχη». Το αίμα ανέβηκε στο κεφάλι μου, και ανατρίχιασα ολόκληρος από συγκίνηση. Ήταν κάτι το αφάνιαστο αυτό που έβλεπα στο προσωπικό της Μοίρας μας. Δεν πίστευα ποτέ πως όλος αυτός ο κόσμος αισθάνεται τόσο αγάπη για μας, που αυτή τη στιγμή συγκεντρώνουμε όλη τη μεγαλοπρέπεια των Ελληνικών φτερών, και από την επιτυχημένη πτήση εξαρτάται και η δόξα της Ελληνικής αεροπορίας και η ανακούφισης της σκλαβωμένης Πατρίδος μας. Αποτελούσαμε τη δύναμη όλων των αισθημάτων μαζί του προσωπικού της Μοίρας, που κοπίαζε κάθε μέρα να περιποιηθεί τις μηχανές, τα πυροβόλα, τους ασυρμάτους, τα σκάφη για να μπορέσουμε εμείς με τα νεύρα μας να ζωντανέψουμε στην κατάλληλο στιγμή που θα μπορούσαν να διεκδικήσουν τη νίκη και να πάρουν την εκδίκησι.

Να γιατί τα μάτια μου βούρκωσαν από συγκίνηση, και τα δάκρυά μου άφθονα με πρόδωσαν στους αγαπητούς μου συνεργάτες, -μηχανικούς και σμηνίταις- σε τρόπο που κι αυτοί δάκρυσαν και τα φιλιό τους και τα χάδια στα φτερά του αεροπλάνου μου πολλαπλασιάστηκαν.

Ηλία Καρταλαμάκη, Μέσα από το σκοπευτικό μου, σελ. 106-107

Ελ Αλαμείν, 28 Οκτωβρίου 1942

Είναι απολύτως αδύνατον να περιγραφεί η στιγμή αυτή. Παντός διαμετρήματος χιλιάδες βλήματα α/α σχηματίζουν με τις φωτεινές γραμμές τους, απείριστο δίκτυο θανατηφόρο φραγμό, που μοιάζει σαν τρομερή κολοσοιαία αράχνη πούχει ζώσει επιθανάτια το μικρό της θύμα. Πιο πέρα και από κάτω είναι εκτάσεις με νάρκες. Τρομάζει η ιδέα αν σταματήσει τελειωτικά η μηχανή, δεν υπάρχει καμμία, επαναλαμβάνω, καμμία ελπίς σωτηρίας. Τριάντα χιλιόμετρα με χωρίζουν από τις γραμμές. Ψάχνω να βρω μια γωνιά για να προσγειωθώ αναγκαστικά. Σ' αυτά τα χιλιοστά του δευτερολέπτου περνούν από το μυαλό μου χιλιάδες εικόνες. Σίγουρα θα πιαστώ αιχμάλωτος. Θα ανακριθώ, σκέπτομαι, τι να πω και ποια θα είναι η συμπεριφορά τους.

Ηλία Καρταλαμάκη, Μέσα από το σκοπευτικό μου, σελ. 126

Ελ Αλαμείν, 31 Οκτωβρίου 1942

31η του Οκτώβρη. Είναι Κυριακή, μα μοιάζει ίδια εντελώς με τις άλλες προηγούμενες μέρες. Αντί για καμπάνες εκκλησίας ακούμε τις οβίδες που φθάνουν σφουρίζοντας και τις σφαίρες των πολυβόλων που περνούν πάνω από τα κεφάλια μας. Κάθε στιγμή η ψυχή μας, σαν μικρού παιδιού αθώα, σιωπηλά προσεύχεται στον όποιο θεό της. Η δοκιμασία μας είναι ανείπωτη, πέρα από κάθε περιγραφή. Νιώθω κατάβαθα τον εξευτελισμό να είμαι ένα τίποτα, να είμαι μόνο σκέτο κρέας για κάποιο βλήμα, χωρίς να μπορώ να αντιδράσω, να φωνάξω, να διαμαρτυρηθώ. Είμαι ένα νούμερο, είμαι ανίσχυρος, δεν διαφερετεύω τον εαυτό μου. Σβήνω σαν ανθρώπινο ον. Χάθηκα σαν πρόσωπο.

Γιάννη Ταμβακλή, Οδοιπορικό στη Μέση Ανατολή 1941-1945, σελ. 212-213

Αεροδρόμιο Σίντι Μπαράνι, Αίγυπτος, Ιούλιος 1943

Οι νύχτες είναι εφιαλτικές, κατασκότεινες παγωμένες. Το σκοτάδι είναι απόλυτο, ζωντανό, σε τυλίγει, σε σκεπάζει, εισχωρεί απ' το μάτι ως μέσα στο μυαλό. Όλα μαύρα, αόρατα, υγρά, κι ο άνθρωπος χάνει την υπόστασή του, βλέπει να εξαφανίζεται το κορμί του μέσα στο σκοτάδι χάνει τα μέλη του, δεν βλέπει την

παλάμη που του φάχνει τα μάτια. Ακούει στην απόλυτη ησυχία την ανάσα του και νομίζει ότι είναι ο ανασασμός κάποιου άλλου πλάσματος κι όχι η δική του.

Γιώργου Καράγιωργα, *Οι αετοί της ερήμου*, σελ. 9-10

Έρημος Βορείου Αφρικής, 17 Ιουλίου 1943

Στα χέρια του κρατούσε ένα παγούρι και φώναζε χαρούμενος:

– Άκουα!... Άκουα!...

Έσκυψε δίπλα του, κι έσταξε νερό στα σκασμένα χείλια, στα σωθικά που καίγονταν.

– Πίε, είτε, αλλά σιγά-σιγά. Είναι όλο δικό σου.

Ήπνε ο πιλότος το νερό που του πρόσφερε ο εχθρός από το στέρημά του, που μπορεί νάταν και το τελευταίο σ' εκείνη την πυρακτωμένη, τερατώδεια απεραντοσύνη.

– Ευχαριστώ, είτε όταν ξεδίφασε, ευχαριστώ.

Ήθελε να τους δείξει την ευγνωμοσύνη του, να τους μιλήσει με τα σπασμένα ιταλικά που ήξερε, αλλά δεν μπορούσε. Μέσα του γινόταν κάτι άγνωστο μέχρι τα τότε. Η καρδιά του μαλάκωσε, γίνθηκε τρυφερή, ο ίδιος από χειριστής ενός φορικού «Χαρικαίην» είχε αλλάξει μονομιάς. Βρισκόταν σ' ανθρώπινα χέρια.

Γιώργου Καράγιωργα, *Οι αετοί της ερήμου*, σελ. 127

Μπουργκ Ελ Αράμπ, Αίγυπτος, Απρίλιος 1944

Οι συζητήσεις και οι σκέψεις του γυρισμού, μας έφεραν δάκρυα στα μάτια. Όλη η ζωή μας από τα παιδικά μας χρόνια μέχρι σήμερα περνούσαν σαν κινηματογραφική ταινία μπροστά από τα μάτια μας. Η λαχτάρα της επιστροφής. Πολλές φορές όμως μαζί με την λαχτάρα αυτή βρισκότανε μεπερδεμένη και άλλη μια σκέψη: «θα τους βρούμε ζωντανούς;» Ή και το άλλο «Αν υπάρχουν ορισμένοι ζωντανοί ποιοι πέθαναν; Θα βρω τον πατέρα μου ζωντανό που 'ταν πολύ γέρος;» Άλλος σκεφτότανε: «Αμέ, η μάνα μου που 'ταν αδύνατη και καρδιακιά;» Με βουρκωμένα τα μάτια ο ένας παρηγορούσε τον άλλον.

– Έλα βρε μη φοβάσαι. Ζωντανούς θα τους βρούμε όλους... Ας έρτει εκείνη η μέρα και...

Νίκου Σπ. Καββάδα, *Περιπέτειες στην έρημο*, σελ. 6

Νότια της Πελοποννήσου, ταξίδι με πλοίο προς την Ιταλία, Αύγουστος 1944

Πρέπει να περνάγαμε νότια από την Πελοπόννησο και ο ήλιος, που μόλις έβγαυε, φώτιζε τόσο, που από πολύ μακριά φαίνονταν οι κορφές των βουνών και των νησιών μας. Τριάμισι χρόνια μακριά από την Ελλάδα, να πολεμάμε από δω κι από κει, μέσα στην έρημο και ανάμεσα στα ερείπια, και να μην μπορούμε να πατήσουμε σ' αυτές τις ακρογιαλιές απέναντί μας. Και ήταν σαν να μας φέρνανε τα μελέμια, που κατέβαζαν απ' τα βουνά τις φωνές των σκλαβωμένων δικών μας, οι οποίοι απόθηταν τις ελπίδες τους για λευτεριά σε εμάς, που πηγαίναμε να πολεμήσουμε πάλι για τούτη τη δύστυχη πατρίδα.

Ράγιαν οι καρδιές μας και δάκρυα τρέχανε απ' τα μάτια μας και τα μελέμια συνέχιζαν να φέρνουν τις φωνές των δικών μας. «Ελάτε, σας περιμένουμε τόσα χρόνια. Φτάνει πια...»

Άνθρωποι ήμασταν και εμείς. Κάποια στιγμή λυγίσαμε. Σε λίγο χάθηκαν οι κορφές των βουνών, στέγνωσαν τα δάκρυα και η ετοιμασία για την αυριανή απόβαση στην Ιταλία ξεκίνησε. Την άλλη μέρα, με το χάραμα, ήμασταν σε απόσταση πνοής από τις ιταλικές ακτές.

Ζάχου Χατζηφωτίου, *Στα μονοπάτια του πολέμου*, σελ. 95

Ελ Ατζίπ Παλαιστίνης, Σεπτέμβριος 1944

Το τι χαρά και υπερφάνεια δοκίμασα όταν μπήκα, κανονικά πια, σαν αξιωματικός στον Ιερό Λόχο και ανέλαβα διοίκηση Τμήματος της απαράμιλλης αυτής Μονάδος δεν μπορώ να περιγράψω. Ξαναζούσα πάλι μέσα σε αγνό στρατιωτικό περιβάλλον και ακόμη περισσότερο, σε περιβάλλον σκληρών πολεμιστών, που είχαν μέχρι τότε πραγματοποιήσει παράτολμες επιχειρήσεις στην Δυτική Έρημο της Βόρειας Αφρικής και στο Αιγαίο και είχαν διοικητή τον ανεπανάλητο εκείνου πολεμιστή και άνθρωπο, το Χριστόδουλο Τσιγάντε, που δεν ξέρω ποιος θα μπορέσει να γράφει την πολυκύμαντη ιστορία της ζωής του χωρίς να κινδυνεύει να τον περάσουν για «παραμυθά».

Κυριάκου Παπαγεωργόπουλου, *Μνήμες πολέμου και ειρήνης, τόμος Α'*, σελ. 542

Περιοχή Ρίμινι, Σεπτέμβριος 1944. Γράμμα του Ανδρέα Ασκαριωτάκη στο περιοδικό *Ενημερωτικό Δελτίο Μόλις άρχισαν να σκάζουν οι όλμοι δίπλα μου εγώ έγινα ένα με την γη και το μόνο που έλεγα ήταν Παναγία μου, Παναγία μου. Τους παλμούς της καρδιάς τους είχε πάρει ο αφαλός μου. Δεν ντρέπομαι όταν λέω την αλήθεια. Και αν κάποιος σε τέτοια περίπτωση θα πη ότι θα έδειχνε περισσότερο θαρραλέος και άφοβος είμαι βέβαιος ότι θα τον πρόδινε το βρακί του.*

Μητροπολίτου Χίου Παντελεήμονος Φωστήνη, Προσκύνημα στο Ρίμινι, σελ. 127

Περιοχή Ρίμινι, 12 Οκτωβρίου 1944. Αναμνήσεις Αλ. Τσουκανέλη
Σαν αστραπή μεταδόθηκε η είδηση στην Ταξιαρχία και όλοι πετάγαμε πηλίκια και δίκωχα στον αέρα από τη χαρά της απελευθέρωσης πατρίδος και από την σκέψη πως πλησίαζε η ώρα του γυρισμού στα άγια χώματα, που τόσο νοσταλγούσαμε. Όμως το πανηγύρι δεν σταμάτησε εδώ [...]

Στο μεταξύ, το «ράδιο-αρβύλα» μετέδωσε αμέσως την είδηση και όλοι με εύλογη ανυπομονησία είχαμε καρφώσει τα μάτια μας στα ρολόγια. Όπου στις 9 η ώρα το βράδυ, ακριβώς, ολόκληρη η Ιταλική χερσόνησος συνεκλονίζετο από τις εκτυροσκορπτήσεις 1.200 κανονιών και τις εκρήξεις έξι χιλιάδων οβιδίων παντός διαμετρήματος! Ο ουρανός ξάστραφτε πέρα για πέρα και μέχρι εκεί, που έφθανε το μάτι μας!

Δεν έχω ξαναζήσει συγκλονιστικότερες στιγμές και δεν έχω συναιτήσει ευγενέστερο τρόπο συγχαρητηρίων μεταξύ συμπολεμιστών. Φυσικά όλοι δακρύζαμε και η σκέψη για τη μέρα της επιστροφής δεν άφησε να μας κολλήση ύπνος εκείνο το βράδυ.

Μητροπολίτου Χίου Παντελεήμονος Φωστήνη, Προσκύνημα στο Ρίμινι, σελ. 153-154

Στρατόπεδο Τρίμι, Λιβύη, 2 Δεκεμβρίου 1944

Οι πόρτες ανοίγουν. Οι μαύροι Αφρικάνοι σκοποί αφήνουν και τα δύο φύλλα της πόρτας ανοιχτά κι απομακρύνονται. Δεν το πιστεύουμε. Τα δευτερόλεπτα αργούν να περάσουν σαν να είναι αιώνες. Παραμένουμε διστακτικοί, γιατί φοβόμαστε.

- Μην βυγήτε, παιδιά, έξω μη τυχόν και μας παίζουν κανένα κόλπο.
- Λες να είναι τόσο πρόστυχοι...
- Εμείς θα πάμε πιο κοντά στην πόρτα.

[...] Βγαίνουμε έξω από τον «κλαβό» και βαδίζουμε αμίλητοι. Και τώρα σαν κάποιος να πάτησε κανένα κουμπί, σαν κάποιος να μας «κουρουήτησε», χοροπηδούμε, και φιλιόμαστε αγκαλιασμένοι δύο-δύο, τρεις-τρεις. Ανοίγει ο κομπιασμένος μας λαιμός κι από τα μάτια μας κυλούν τα δάκρυα. Τελοκλαίμε και συνεχίζουμε να χοροπηδάμε σαν «φασουλήδες».

- Είμαστε ελεύθεροι, συναγωνιστές.
- Καλή Πατρίδα!
- Να το πιστέψω ρε παιδιά, ελευθερωθήκαμε;
- Με το καλό και στα σπίτια μας.

Νίκου Σπ. Καββάδα, Περιπέτειες στην έρημο, σελ. 109

ΕΙΚΟΝΕΣ ΠΟΛΕΜΟΥ

Τοποθεσία Αλάμ Ναγίλ, νότια του Ελ Αλαμίν, Σεπτέμβριος 1942

Στο μέτωπο η προσοχή των στρατιωτών πρέπει να είναι άγρυπνη. Κάθε αντικείμενο πεταμένο, ρολόι, πιπα, αναπτήρας, φαναράκι, κουτιλοφόρος, ταμπακέρα, εργαλείο, κάθε αθώο στην άμμο πραγματάκι, μπορεί να είναι παγιδευμένο και να σε σκοτώσει ή να σε σακατέψει. Οι Γερμανοϊταλοί είχαν ακόμα και πτώματα σκοτωμένων στρατιωτών παγιδέψει με νάρκες, ώστε να προκαλέσουν συμφορές σε αυτούς που θα έρχονταν να τους πάρουν ή να τους θάψουν. Πάρα πολλά ατυχήματα είχαν γίνει στον πόλεμο ως τώρα στην έρημο από παγιδευμένα αντικείμενα.

Γιάννη Ταμβακλή, Οδοιπορικό στη Μέση Ανατολή 1941-1945, σελ. 202

Εικόνα 39. Παράδοση Γερμανού αυτομόλου στο Ελ Αλαμείν

Εικόνα 40. Εκκαθάριση της πόλης του Ρίμινι μετά την κατάληψή της

Ελ Αλαμείν, 28 Οκτωβρίου 1942

Ξαφνικά η μηχανή σταματά. Με απόλυτη διαύγεια ετοιμάζομαι για προσγειώση, μα πού να προσγειωθώ. [...]

Με απότομο χειρισμό για ν' αποφύγω τη λίμνη, το προσγειώνω σε σωρούς από χώματα μπρος από την λίμνη. Μόλις η προπέλλα ακουμπά κάτω, ένας τρομακτικός θόρυβος ακούγεται και νομίζω πως όλος ο πλανήτης έπεσε πάνω μου. Σύννεφα από σκόνη και δαημονισμένος κρότος. Δεν χρειάζεται να λυθώ γιατί οι ζώνες ασφαλείας έχουν σπάσει. Το σύννεφο απ' την σκόνη διαλύεται και καθώς σηκώνομαι για να βγω απ' τη θέση μου, άθελά μου κυτιάζω στον καθρέπτη, που στέκεται ακόμη στη θέση του γερός. Με το αριστερό μου μάτι μπορώ να διακρίνω τ' αποτελέσματα της αναγκαστικής προσγειώσεως.

Αίματα ποτάμι πάνω απ' το δεξιό μου μάτι, μου γεμίζουν το πρόσωπο και καταματώνουν τη φόρμα μου. Νομίζω πως έχασα το μάτι μου και ευχαριστώ το Θεό που επέζησα απ' το ατύχημα. [...]

Η μηχανή κομμένη έχει πεταχτή είκοσι μέτρα μακριά από το υπόλοιπο σκάφος. Η ουρά κομμένη έχει διπλωθή κάτω απ' τα φτερά που είναι κι' αυτά κομματιασμένα. Τώρα μπορώ να δω την τρομακτική τύχη που είχα, το θεικό χέρι που με έσωσε. Τρύπες μεγάλες και μικρές μαρτυρούν την επιτυχία του εχθρικού αντιαεροπορικού. Δυο τρεις στρατιώται πλησιάζουν και δεν μπορούν να πιστέψουν πως απ' αυτό το ερείπιο, απ' αυτά τα συντρίμια, που κάθε τι μεταλλικό τσακίστηκε, εβγήκε άνθρωπος ζωντανός.

Ηλία Καρταλαμάκη, Μέσα από το σκοπευτικό μου, σελ. 127

Έρημος Βορείου Αφρικής, 24 Δεκεμβρίου 1942

Όλα είναι εντάξει. Ακόμη κι η διαταγή έχει εκδοθεί. Την επόμενη, ανήμερα, η μοίρα θα πάρει πορεία προς την πατρίδα. Τα σμήνη θα γιομίσουν τους δρόμους της Αθήνας με προκηρύξεις. [...]

Θάριχναν τα ελληνικά φτερά χιλιάδες προκηρύξεις που θα μιλούσαν για τον πόλεμο, για την παλικαριά, για το ελληνικό θάρρος, για το Χριστό που γεννιέται, για τις ελπίδες του ξεπτεμένου στρατιού. Θα χάριζαν το μεγαλύτερο δώρο που θα μπορούσε να φανταστεί η μαχόμενη πρωτεύουσα. [...]

Κάποτε ξημέρωσε. Η αποστολή κρατούσε σ' υπερένταση τους αεροπόρους. Φορτώθηκαν τα πυρομαχικά, φορτώθηκαν οι προκηρύξεις, οι χειριστές και τα πληρώματα ζώστηκαν τα σωσίβια και τ' αλεξίπτωτα. Ήταν όμως γραφτό να μην πραγματοποιήσουν τ' όνειρό τους. Ο καιρός έκλεισε ξαφνικά τον ορίζοντα. Η πτήση ματαιώθηκε. Τα «Μπλενέιμς» απόμειναν στην άμμο κι οι αεροπόροι ξαναγύρισαν στις σκηνές τους πικραμένοι, που έχασαν την ευκαιρία να φάλλουν με τους κινητήρες τους τα κάλαντα στους σκλαβωμένους αδελφούς, που ζούσαν στον βραχνά του κατακτητή. Κι έτσι πέρασαν στην Έρημο, τα πιο πικραμένα, τα πιο πένθιμα Χριστούγεννα.

Γιώργου Καράγιωργα, Οι αετοί της ερήμου, σελ. 118-119

Μπουργκ Ελ Αράμπ, Αίγυπτος, Απρίλιος 1944

Αναγκαστικά μιμούμαστε τους απέναντι Άγγλους. Παίρνουμε κι εμείς τις τσάπες για να ανοίξουμε... χαρακώματα. Πού όμως να τα ανοίξουμε; Αρχίσαμε να σκάβουμε εκατό μέτρα περίπου από τα αντίσκηνα και τετρακόσια περίπου από τους εχθρούς. Μεθυσμένοι από την νεανική τόλμη σκάβαμε τόσο, που να μπορεί να κρυφτεί το κεφάλι μας. Μα μήπως άξιζε και τον κόπο να σκάψουμε περισσότερο; Άδικα θα πήγαιναν οι κόποι μας. Γιατί με το πρώτο ξεκίνημα των τανκς ή έπρεπε να περάσουν από πάνω μας, -κι αυτό είχαμε αποφασίσει να γίνει- ή να παραδοθούμε. Μπροστά μας όχι μόνο πρόχωμα δεν είχαμε, αλλά ούτε ένα δένδρο, ούτε μία πέτρα να κρυφτούμε. Κι έτσι πήραμε την απόφαση. Μπροστά στην υπεροχή των «δυνάμεων του εχθρού» να μην παραδοθούμε και το Μπουργκ-Ελ-Άραμπ «να γίνει ο τάφος μας».

Νίκου Σπ. Καββάδα, Περιπέτειες στην έρημο, σελ. 27

Τάραντας, Αύγουστος 1944

Όταν είδαμε τα χάλια τους, το οικτρό κατάντημά τους, δεν εξεχάσαμε βέβαια, αλλά και δεν είχαμε πεια το θάρρος να τους εκδικηθούμε. Κι' αρχίσαμε να τους μοιράζουμε σιγαρέττα, λεφτά, τροφές, συσσίτιο, κονσέρβες, ρούχα, να τους καθησυχάζουμε με το βλέμμα και να τους βοηθούμε. Κι αυτό συνεχίστηκε σε όλη τη παραμονή μας στην Ιταλία. Φερθήκαμε περισσότερο από κύριοι, περισσότερο από τζέντελμαν, φερθήκαμε σαν Έλληνες.

Κι' η διαγωγή μας αυτή δεν άλλαξε έως την τελευταία στιγμή που ξαναφύγαμε.

Θ. Γ. Παπαμανώλη, Ρίμινι, σελ. 24

Περιοχή Ρίμινι, Σεπτέμβριος 1944. Γράμμα του Κώστα Δανίδη στο περιοδικό Εθνικός Δρόμος

Στο κρίσιμο σημείο, πριν «φουλάρω», λέω στον νοσοκόμο να αγκαλιάσει σφιχτά τους δύο νεκρούς, μέχρι να περάσουμε τη ζώνη που τη «θέριζαν» οι Γερμανοί, για δεύτερη φορά, μετά τους θεριστές αγρότες...

Πράγματι τους σφιχταγκάλιασε, όπως διαπίστωσα με μία φευγαλέα λοξή μισο-ματιά και, ευθαρρημένος κι αισιόδοξος, πάτησα γκάζι να περάσω το «καστριγγάρι»!... Αμ' δε!... ξάφνου ακούω κραυγές απογνώσεως: «Μου φεύγουν!...». Αδιαφορώ! Και προχωρώ!... Ήταν αφροσύνη να σταματήσω μέσα στα πυρά!... Ή του βάθους ή του ύψους!...

Όταν μπήκαμε σε απυρόβλητο σημείο σταμάτησα!... Γυρίζω να ιδώ αν το ... «φορτίο» μου ήταν στη θέση του, ή το είχα αδειάσει στο δρόμο... Και βλέπω τον... ταλαίπωρο νοσοκόμο να κρατάει απεγνωσμένα τα δύο φορτωμένα φορεία, που είχαν κυλίσει προς τα πίσω, είχαν βγει τα πόδια και τα φορεία κατά το ήμισυ έξω από την καρότσα του αυτοκινήτου και με υπερπροσπάθεια του συνοδού μου, μόλις συγκρατήθηκαν...

Μητροπολίτου Χίου Παντελεήμονος Φωστίνη, Προσκύνημα στο Ρίμινι, σελ. 130

Ρίμινι, Σεπτέμβριος 1944

Γενικώς, οι συλλαμβανόμενοι Γερμανοί, είναι κατηφείς, σοβαροί και αμίλητοι. Ο εγωϊσμός των τους εμποδίζει στην αρχή να συνθηκολογήσουν με την πραγματικότητα και να παραδεχθούν ότι είναι αιχμάλωτοι. Σιγά-σιγά όμως συνέρχονται, πεινούν και τρώνε, διφούν και πίνουν και αρχίζουν να εγκαταλείπουν την ακαμψία και να ημερώνουν. Αντιλαμβάνονται συν τω χρόνω ότι οι Σύμμαχοι και οι Έλληνες δεν μεταχειρίζονται τους αιχμαλώτους με τον τρόπο που μεταχειρίζονται αυτοί τους ιδικούς των και έτσι το αίσθημα της ασφαλείας πέρνει θέση στη ψυχή τους και διώχνει την αγωνία τους. [...]

Οι δικοί μας, παρ' όλων το δικαιολογημένο μίσος μας για τα όσα μας έχουν κάμει, υπήρξαν πάντοτε ιπποτικοί και ευγενείς απέναντί τους. Τους εφάρθησαν πάντοτε χριστιανικώτατα. Και όχι μόνον δεν τους εκκακοποίησαν ποτέ, όχι μόνον δεν τους εξητέλιωσαν, αλλ' απευαντίας τους περιποιήθηκαν. Τους δείξαμε έτσι ποιός είναι ο πραγματικός πολιτισμός και ποια είναι η πραγματικά ανώτερη φυλή. Ζήτημα όμως είναι αν το κατάλαβαν.

Θ. Γ. Παπαμανώλη, Ρίμινι, σελ. 21

Στρατόπεδο Τρίμι, Λιβύη, Σεπτέμβριος 1944

Πήρα μισοδεμένα τα πράγματά μου και πήγα κοντά στους άλλους. Όλα μας το βλέμμα βρίσκεται σ' ένα σημείο. Μερικοί συναγωνιστές κάθονται στα μπετόνια του νερού. Ξέρουμε πως μέσα σ' ένα απ' αυτά τα μπετόνια βρίσκεται κάτι που όσα και να δώσεις δεν εξαγοράζεται.

Είναι το ραδιόφωνο που κουβαλάμε μαζί μας και το φυλάγουμε πιο καλά κι από τα μάτια μας. Τώρα η καρδιά μας κτυπά πιο πολύ. Οι Εγγλέζοι φαίνεται κάτι ξέρουν και κάνουν έρευνες και στα μπετόνια. Αυτός που κάθεται πάνω στο ραδιόφωνο προσπαθεί να αποφύγει την έρευνα. Δεν το κατορθώνει όμως. Ο Εγγλέζος επιμένει κι ευχαριστημένος ανακαλύπτει το ραδιόφωνο. Πήγαμε και άλλοι κοντά και παρακαλούμε να μας το αφήσει. Αυστυχώς όμως άκαρπες πήγαν οι προσπάθειές μας.

Νίκου Σπ. Καββάδα, Περιπέτειες στην έρημο, σελ. 96

Σχεδ. 13. Η τριπλή κατοχή της Ελλάδας (1941-1944)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι΄

ΚΑΤΟΧΗ - ΕΘΝΙΚΗ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ (1941-1944)

Μετά τις ηρωικές μάχες των Οχυρών και της Κρήτης την άνοιξη του 1941, οι Γερμανοί ανέλαβαν τη διοίκηση των στρατηγικότερων τμημάτων της Ελλάδας διαμοιράζοντας την υπόλοιπη χώρα μεταξύ Ιταλών και Βουλγάρων.

Από τις πρώτες μέρες της τριπλής κατοχής άρχισε η συστηματική δέσμευση των πόρων της χώρας με κατασχέσεις και επιτάξεις. Σύντομα η προμήθεια τροφίμων, φαρμάκων και άλλων μέσων διαβίωσης έγινε προβληματική, ιδιαίτερα στα μεγάλα αστικά κέντρα, με τραγική συνέπεια το λιμό του χειμώνα 1941-1942, που άφησε πίσω του χιλιάδες νεκρούς από την πείνα, τις αρρώστιες και τις κακουχίες.

Στο πλαίσιο αυτό, ο ελληνικός λαός προέβη, ατομικά και συλλογικά, σε αυθόρμητες πράξεις αντίστασης, όπως διαδηλώσεις φοιτητών και απεργίες εργαζομένων, εκτύπωση και διανομή παράνομου τύπου και προκηρύξεων, διαβίβαση πληροφοριών στο Στρατηγείο Μέσης Ανατολής κ.ά. Η αφαίρεση της γερμανικής σημαίας από τον ιερό βράχο της Ακρόπολης από τους Μανώλη Γλέζο και Απόστολο Σάντα τη νύχτα της 30ής Μαΐου 1941 αποτέλεσε μια από τις πρώτες εκδηλώσεις της ηρωικής αντίστασης του ελληνικού λαού και προκάλεσε τον παγκόσμιο θαυμασμό.

Με την ίδρυση διαφόρων αντιστασιακών οργανώσεων από το φθινόπωρο του 1941, η αντίσταση στην Ελλάδα έλαβε τη μορφή καθολικού και οργανωμένου κινήματος που έπληττε συστηματικά τις κατοχικές δυνάμεις. Στις κυριότερες αντιστασιακές οργανώσεις συγκαταλέγονται ο Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός Σύνδεσμος (ΕΔΕΣ), το Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο (ΕΑΜ), η μεγαλύτερη αντιστασιακή οργάνωση κατά την περίοδο της Κατοχής, η Εθνική και Κοινωνική Απελευθέρωσις (ΕΚΚΑ), η Πανελλήνια Απελευθερωτική Οργάνωσις (ΠΑΟ) κ.ά. Οι οργανώσεις αυτές συγκρότησαν ένοπλες ομάδες, οι οποίες ανέπτυξαν σημαντική δράση κυρίως σε ορεινές και απρόσιτες περιοχές με τη διενέργεια αιφνιδιαστικών επιθέσεων εναντίον του εχθρού. Για παράδειγμα ο ΕΔΕΣ συγκρότησε τις Εθνικές Ομάδες Ελλήνων Ανταρτών (ΕΟΕΑ), το ΕΑΜ τον Ελληνικό Λαϊκό Απελευθερωτικό Στρατό (ΕΛΑΣ), η ΕΚΚΑ το 5/42 Σύνταγμα Ευζώνων κ.λπ. Οι αντιστασιακές οργανώσεις, με δολιοφθορές σε στρατιωτικές εγκαταστάσεις, συγκοινωνιακούς κόμβους και μεταφορικά μέσα, κατάφεραν κείρια πλήγματα στις κατοχικές δυνάμεις. Η ανατίναξη της γέφυρας του Γοργοπόταμου από δυνάμεις των ΕΟΕΑ-ΕΔΕΣ, ΕΛΑΣ και Βρετανών κομάντος τη νύχτα της 25/26 Νοεμβρίου 1942 αποτέλεσε κορυφαία στιγμή την περίοδο της Εθνικής Αντίστασης, αλλά και τη σημαντικότερη επιχείρηση δολιοφθοράς στην κατεχόμενη Ευρώπη, αφού είχε ως συνέπεια την επί έξι εβδομάδες διακοπή του ανεφοδιασμού των γερμανικών δυνάμεων του Στρατάρχη Rommel στη Βόρεια Αφρική.

Παράλληλα με τις αντιστασιακές οργανώσεις που συγκρότησαν ένοπλες ομάδες, υπήρχαν και οι οργανώσεις δολιοφθορών - πληροφοριών με αξιοσημείωτη δράση στα αστικά κέντρα, όπως «Μπουμπουλίνα», «Όμηρος», «Ζεϋς», «Κόδρος», «Τρίαινα», «ΡΑΝ» και πολλές άλλες.

Η ηρωική στάση των Ελλήνων προκάλεσε τα σκληρά αντίποινα των Γερμανών. Οι ομαδικές εκτελέσεις που έλαβαν χώρα στο στρατόπεδο Χαϊδαρίου και στο σκοπευτήριο Καισαριανής, καθώς και οι πυρπολήσεις, οι καταστροφές, οι βασανισμοί και οι ομαδικές σφαγές σε πολλές κωμοπόλεις και χωριά (Κάνδανος και Ανώγεια Κρήτης, Δοξάτο Δράμας, Βουνιχώρα Παρνασσίδας, Κομμένο Άρτας, Καλάβρυτα, Δίστομο και αλλού) δεν έκαμψαν το ηθικό των Ελλήνων, οι οποίοι συνέχισαν με αυταπάρνηση τον αγώνα τους μέχρι την αποχώρηση των ναζιστικών στρατευμάτων από τη χώρα.

Η αντίσταση των Ελλήνων κατά την περίοδο 1941-1944 θεωρείται μία από τις σημαντικότερες μορφές αντίστασης στην Ευρώπη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, με ουσιαστική προσφορά στο συμμαχικό μέτωπο της Μεσογείου. Καθίλωσε μεγάλες στρατιωτικές μονάδες του Άξονα και παρενόχλησε συστηματικά τις χερσαίες και θαλάσσιες μεταφορές του την κρίσιμη περίοδο των συγκρούσεων στη Βόρεια Αφρική.

ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΑΝΤΙΣΤΑΣΙΑΚΩΝ ΟΡΓΑΝΩΣΕΩΝ - ΣΤΡΑΤΟΛΟΓΗΣΗ

Παλαιόκαστρο Φθιώτιδας, τέλη Οκτωβρίου 1942

Το απόγιομα έγινε η ορκωμοσία των νεοκαταταχθέντων. Θυμάμαι πόσο προσεχτικά και με σιγή σεβασμού την παρακολούθησαν οι Παλιοκαστριτίες. «Ορκιζόμαστε ν' αγωνιστούμε για να διώξουμε τους κατακτητές και να λευτερώσουμε την πατρίδα μας. Στον αγώνα αυτό να μη λυπηθούμε καμιά θυσία. Να προσφέρουμε ακόμα και την ζωή μας αν χρειαστεί. Να μην εγκαταλείψουμε τους συναγωνιστές μας στη μάχη. Να τιμωρούμε με θάνατο κάθε λιποτάχτη του αγώνα».

Σπύρου Ηρ. Μπέκιου - Λάμπρου¹, Σελίδες από την Εθνική Αντίσταση, εκδόσεις «Βελούχι», Αθήνα 1976, σελ. 128

Περιοχή νομού Άρτας, φθινόπωρο 1942

Ο Ζέρβας για την εξεύρεση όπλων και ιδίως πυρομαχικών, μια και τα αεροπλάνα δεν εμφανίζονταν, αναγκάστηκε να στραφεί προς τους «επιτόπιους πόρους», όπως γράφει. Με διαταγή του προς τους κατοίκους όλης της περιοχής, τόνισε την ιερή υποχρέωση που είχαν να παραδώσουν τον οπλισμό που είχαν στην κατοχή τους, για να χρησιμοποιηθεί, όπως ήταν ο προορισμός του, για την απελευθέρωση της Πατρίδας. Στη συνέχεια ορίστηκαν οι αντάρτες που θα συγκέντρωναν τα όπλα, εξουσιοδοτημένοι σε περιπτώσεις να κάνουν και τις σχετικές έρευνες. Το μέτρο, όπως άλλωστε αναμενόταν, είχε μέτρια αποτελέσματα. Οπωσδήποτε όμως μαζεύτηκαν λίγα όπλα και πυρομαχικά και παρουσιάστηκαν μάλιστα και λίγοι νέοι εθελοντές.

Στις 31 Οκτ. ο Ζέρβας διέθετε 56 ένοπλους αντάρτες και 10 άοπλους, που τους χρησιμοποιούσε για σύνδεσμούς (αγγελιοφόρους). Όλους αυτούς τους προώθησε στις ορεινές διαβάσεις του Γάβροβου όπου εγκατέστησε και το αρχηγείο του, περιμένοντας κι' αυτός, όπως και οι άλλοι, να δει ποια θα ήταν η εξέλιξη. Χαράλ. Ηλία Φλόκα², Εθνική Αντίσταση (1942-1945). Ο ΕΔΕΣ και οι αντάρτες του, Αθήνα 1994, σελ. 121

Δράση Πλοιάρχου Λιμενικού Σώματος Ανδρέα Γεωργακόπουλου, τέλη 1942

Ο ανήσυχος όμως και τολμηρός σούτος πλοίαρχος από της θέσεως του προσωπάρχου, κατώρθωσε να επιστρατεύσει ό,τι εκλεκτόν, φύχραιμον και θαρραλέον στοιχείον είχε το Λιμενικόν Σώμα. Εποθέτησε παντού και ιδία εις όλας τας επικαίρους θέσεις πρόσωπα της ασιολύτου εμπιστοσύνης του, άτινα και εμπήσεν εις τον αγώνα της Εθνικής Αντιστάσεως ον διεξήγευ η ημετέρα Οργάνωσις «Ε.Ε.» ης επίλεκτον ηγετικόν στέλεχος ετύγχανεν ο ίδιος. Εις το έργον του τούτου τον εβοήθησεν εξαιρετικά και ο πλωιάρχης του Λιμενικού Σώματος κ. Παναγιώτης Θεοχάρης όστις κατέστη εις εκ των πλέον εμπιστών του εκ των σπουδαιοτέρων επιτελών του.

Παρ' αυτών συνεκροτήθη τεράστιον δίκτυον κατασκοπείας και πληροφοριών εναντίον των κατακτητών. Εργάται, λεμβούχοι και πάσης ειδικότητος και κατηγορίας ναυτικοί συνειργάζοντο μαζί των διά την απελευθέρωσιν της Πατρίδος. Από του Ακρωτηρίου της Μεσσηνίας μέχρι της Σκιάθου, Σκοπέλου και Βόλου. Από της Αττικής μέχρι του Ζομοκού, επεξετάθη η δράσις των διαφόρων Ομάδων και Κλημακίων της Οργανώσεώς μας, υπό την γενικήν διοίκησιν τούτων, του προσωπάρχου κ. Γεωργακοπούλου.

Από παντού συνεκεντρώνοντο πληροφορία περί των κινήσεων του εχθρού και μετεδίδοντο παρ' αυτού προσωπικώς εις τας μυστικές Οργανώσεις «Ομηρος», «Αλίκη», «Κόδρος» και εις άλλας μετά των οποίων είχε κατωρθώσει να διατελή εν διαρκή επαφή.

Αι πληροφορία αυτά μεταδιδόμεναι εις τα Συμμαχικά Στρατηγεία, έσχον ως αποτέλεσμα την καταβύθισιν πολλών πλοίων του εχθρού και την καταστροφήν πλείστου πολεμικού υλικού.

Νίκου Α. Αντωνακέα³, Φως εις το σκότος της Κατοχής, Εθνική Αντίστασις 1941-1944, Αθήνα 1947, σελ. 61

Στερεά Ελλάδα, καλοκαίρι 1943

Η δύναμις εκάστου Αρχηγείου εκυμαινετο από 150-200 μονίμους αντάρτας πλην των εφεδρικών, ήσαν δε ταύτα εφωδιασμένα διά βαρέων πολυβόλων, οπλοπολυβόλων, αυτομάτων όπλων (στεν ή σμαρτς) και τυφεκίων Αγγλικών ή Ιταλικών. Η δύναμις του Συν/τος εκυμαινετο από 1.500-2.000 μονίμους αντάρτας.

1. Μαχητής του ΕΛΑΣ (Καπετάν Λάμπρος).

2. Ένοπλο μέλος των ΕΟΕΑ-ΕΔΕΣ από 15-3-1943 και ανθυπολοχαγός από 10-10-1943 μέχρι την απελευθέρωση.

3. Κατά τη διάρκεια της Κατοχής υπήρξε ένας από τους ιδρυτές της αντιστασιακής οργάνωσης Εθνικοκοινωνική Επανάστασις.

Εκτός τούτων εις έκαστον χωρίον είχεν οργανωθή ισχυρά μαχητική ομάδα, άριστα εξοπλισμένη και αποτελουμένη από εφεδρικούς μαχητάς, οι οποίοι δεν ηκολούθουν τακτικά το Σύν/μα, αλλά ήσαν υποχρεωμένοι και δεσμευμένοι δι' όρκου να σπεύσουν και να ενισχύσουν τούτο εις περιπτώσει ανάγκης.

Το Σύν/μα ανεφωδιάζετο εις τρόφιμα υπό των τοπικών επιτροπών του αγώνος, τα οποία ηγοράζοντο διά χρημάτων ή προσεφέροντο υπό πατριωτών δωρεάν.

Τόσον οι αξ/κοί, όσον και οι αντάρτες, ήσαν εθελονταί άνευ αποδοχών. Τα οικονομικά ζητήματα του Συν/τος εχειρίζετο μόνος του ο Συντ/ρχης Ψαρρός. Οι διοικηταί των τμημάτων και οι αξ/κοί του Συν/τος ουδεμίαν ανάμειξιν είχον εις οικονομικάς υποθέσεις.

Αυστυχώς όμως κατά την έναρξιν της ανασυγκροτήσεως του Συν/τος, ιματισμός και άρβυλα δεν υπήρχον, ουδέ διά τους αφιχθέντας αξ/κούς εξ Αθηνών και λοιπών περιφερειών, οι οποίοι εταλαιπωρήθησαν επί μήνα και πλέον χωρίς ιματισμόν και υπόδησιν.

Γεωργίου Λ. Καϊμάρα⁴, Εθνική Αντίστασις του 5/42 Συντάγματος Ευζώνων Ψαρρού 1941-1944, συμπληρωματικά εκδόσεις ΔΕΚ/ΓΕΣ αρ. 86, Αθήναι 1979, σελ. 75

Σκόπελος, καλοκαίρι 1943

Έτσι, κι' εμείς οι έξι αξιωματικοί της Σκοπέλου, αφήσαμε τα ειρηνικά μας έργα και αποφασίσαμε να «βγούμε στο βουνό». Στη σχετική σύσκεψη που κάναμε, αντιμετώπισθησαν δύο ενέργειες: Ή να πάμε στη Μέση Ανατολή, πράγμα που δεν ήταν ακατόρθωτο τότε, από το νησί όπου βρισκόμασταν. Ή να πάμε στο βουνό. Έπεκράτησε, προς τιμή μας, η δεύτερη λύσις. Και λέγω «προς τιμήν μας», όχι γιατί είχα προκατάληψη εναντίον της Μέσης Ανατολής, εις την οποίαν τελικώς κατέληξε να πάω κι' εγώ, αλλά γιατί επροτιμήσαμε την ταλαιπωρία και την κακουχία αντί της ευμαρίας. Το αβέβαιον αντί του βεβαίου. Έπεκράτησεν η σκέψις: «γιατί να πάμε στη Μ. Ανατολή, αφ' ου οι εκεί Δυνάμεις σύντομα θάρθουν στην Ελλάδα; Πηγαίνοντας στο Βουνό, προπαρασκευάζουμε απ' εδώ την έλευσί τους, με τους αντάρτες». Επροτιμήσαμε «τις φείρες από τις λίρες», όπως είπε κάποιος από μας.

Ευθυμίου Κ. Βασιλά⁵, Αναμνήσεις περιόδου 1940-1947 (Γεγονότα - Πρόσωπα - Κρίσεις), Αθήναι 1979, σελ. 39

Αθήνα, Αύγουστος 1944

Ψήνω το προσωπικό ενός φορτηγού που φεύγει κατά τα τέλη Αυγούστου από Λάρισα-Τρίκαλα για Γιάννενα. Τι τύχη βουνό! Θα με βγάλει τσιφ έξω απ' τις γραμμές του Ζέρβα.

Ανακοινώνω τη μεγάλη, τελική απόφαση στον αδερφό μου τον Ίωνα και τον ξάδερφο, τον αχώριστο σύντροφο, το Λάλα Μεσολωρά. Γίνονται θηρία που τα κανόνισα έτσι εγωιστικά μόνος μου χωρίς να τους ειδοποιήσω πιο πριν. Αποφασίζουν αμέσως να φύγουν κι αυτοί, με το τρένο, την ίδια ημερομηνία. Βρε τι γίνεται! Όλη η οικογένειά μας θα δοξαστεί...

Ο Φόδης με ειδοποιεί πως την τάδε μέρα και ώρα έξω απ' το καφενείο του Ζαχαράτου στην Πλατεία Συντάγματος θα συναυτησω το σύνδεσμο του ΕΛΕΣ που θα μου δώσει το φύλλο πορείας για το αντάρτικο. Αλέξανδρου Λ. Ζαούση⁶, Αναμνήσεις ενός αντλήρωα (1933-1944), βιβλιοπωλείο της «Εστίας», Αθήνα 1980, σελ. 115

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ

Αθήνα, Φεβρουάριος 1942

Εκ των πρώτων μελών οίτινες εμνήθησαν εις την «Ε.Ε.» συγκαταλέγεται και ο εις την Πυροσβεστικήν υπηρεσίαν Λιωσίων υπηρετών και μόλις τότε αποφυλακισθείς εκ των γερμανικών φυλακών κ. Χρήστος Πετρόπουλος. Εις τούτον ανετέθη η συγκρότησις Ομάδος σαμποτέρ και πληροφοριών, λόγω της ειδικότητός του, ως ανατινάξας προηγουμένως, μετά των συναδέλφων του Ηλία Παναγιωτάκη εκ Φούμελης και Νικολάου Καραγιάννη εκ Ναυπλίου, τας υπ' αριθ. 1 και 6 Γερμανικάς Αποθήκας Λιωσίων,

4. Υπολοχαγός Πυροβολικού, αρχηγός Βορείου Γκιώνας του Συγκροτήματος Παρνασσίδος του 5/42 Συντάγματος Ευζώνων Ψαρρού.

5. Αντισυνταγματάρχης, που για μικρό διάστημα διετέλεσε επιτελάρχης της VIII Μεραρχίας του ΕΛΑΣ.

6. Ιατρός, που το καλοκαίρι του 1942 διορίστηκε στο Διεθνή Ερυθρό Σταυρό. Στα τέλη Αυγούστου του 1944 ξεκίνησε για να καταταγεί στον ΕΔΕΣ αλλά κατά το ταξίδι συνελήφθη από την Εθνική Πολιτοφυλακή.

πλήρεις πυρομαχικών, δι' ην πράξιν των, θεωρηθείς ούτος ύποπτος, είχε συλληφθή και εγκλεισθή, εις τας επί της οδού Κοραή γερμανικάς φυλακάς, επί 25 ημέρας.

Εκ των ανατινάξεων τούτων, είχαν φρονευθή, εις αξιωματικός και πέντε Γερμανοί στρατιώται, επεβραδύνθη δε η φόρτωσις και η αποστολή πολεμικού υλικού επί 15 ημέρας.

Μετά την πρόσληψίν των, εις την ημετέραν Οργάνωσιν και κατά Φεβρουάριον 1942, οι Χρήστος Πετρόπουλος και Ηλίας Παναγιωτάκης, ανετινάξαν την υπ' αριθ. 8 Αποθήκην Λιοσίων, φρουρουμένων παρ' Ιταλών, πλήρη πυρομαχικών. Εκ της ανατινάξεως ταύτης, εφρονεύθησαν 35 Ιταλοί στρατιώται. Η Ιταλική Αστυνομία υποπτευθείσα ότι την ανατινάξαν ταύτην την ενήργησεν ο Χρήστος Πετρόπουλος, πρόεβη μετ' ολίγας ημέρας εις την σύλληψιν και φυλάκισιν αυτού. Επί 20 ημέρας, τον υπέβαλεν εις διάφορα μεσαιωνικά βασανιστήρια, μη αποδειχθείσης δε της ενοχής του αφέθη βραδύτερον ελεύθερος. Νίκου Α. Αντωνάκη, Φως εις το σκότος της Κατοχής, σελ. 72

Περιοχή Καρπενησίου, 28 Οκτωβρίου 1942

Ήταν φανερό πως θα προσγειωνόμαστε σε εχθρικό καταυλισμό. Τα πυρά των ελαφρών όπλων συνοδεύονταν τώρα από βάρια πολυβόλα κι όταν ακουμπήσαμε στο έδαφος άρχισαν να πέφτουν και όλμοι. Είχαμε προσγειωθεί έξω από το Καρπενήσι, στα τελευταία καλύβια όπου στάθμευαν δύο λόχοι ιταλικού στρατού. Ο ασυρματιστής μας έπεσε μέσα στην πόλη, αλλά τον μαζέψαμε αμέσως οι Καρπενησιώτες και τον έκρυψαν στα σπίτια τους. Αυτό δεν το γνωρίζαμε. Προσπάθησα να συγκεντρώσω την ομάδα μας αλλά μόνο ο Ίντερ εμφανίστηκε. Καλούσα και τους άλλους χωρίς να παίρνω απάντηση. Όμως δεν μπορούσαμε να μείνουμε σ' εκείνο το σημείο περισσότερο γιατί βρισκόμαστε εμπρός στα ιταλικά φυλάκια, σε μικρότερη ίσως απόσταση από εκατό μέτρα, ενώ τα πολυβόλα θέριζαν γύρω μας κι έπεφταν φωτοβολίδες. Ευτυχώς που μας κάλυπταν ψηλοί θάμνοι και που οι Ιταλοί τα είχαν χαμένα όπως φαίνεται γιατί χτυπούσαν περισσότερο προς τ' αλεξιπτωτια των εφοδίων στον αέρα νομίζοντας ότι ήταν αλεξιπτωτιστές. Περίπτωση να μαζέψουμε τα υλικά μας, ή τουλάχιστον να σώσουμε τον ασύρματο δεν υπήρχε. Μόνο το τομάρι μας μπορούσαμε να σώσουμε με την βοήθεια της τύχης και της ιταλικής ατολμίας, γιατί αν ήταν Γερμανοί ασφαλώς δεν θα την γλυτώνναμε. Ήταν πολύ εύκολο γι' αυτούς να μας μαζέψουν αν αποφάσιζαν να βγουν από τις θέσεις τους. Προφανώς νόμισαν πως επρόκειτο για επιδρομή καταδρομέων και από φόβο δεν κινήθηκαν αλλά συνέχισαν να πυροβολούν γύρω τους όλη την νύχτα, αναμένοντας επίθεσή μας.

Θέμη Μαρινού', Ο εφιάλης της Εθνικής Αντίστασης (προσωπικές μαρτυρίες 1941-1944), μέρος Α', Εταιρεία Μελέτης Ελληνικής Ιστορίας, Αθήνα 2000, σελ. 143

Γέφυρα Γοργοποτάμου, νύχτα 25/26 Νοεμβρίου 1942

– Απάνω τους! ρίχνει το σύνθημα μαζί με την τουφεκιά ο Κωστούλας. Ορμούν όλοι προς τη γέφυρα. Πετούν τις κάπτες πάνω στ' αγκαθωτά σύρματα και πηδούν πέρα. Το τουφεκίδι άναψε. Τα οπλοπολυβόλα μας δουλεύουν καλά. Οι Ιταλοί αντιδρούν αμέσως με τα πολυβόλα και τα ολμιά τους. ΜΑ έχουν υπολογίσει άσχημα. Απ' τη μέρα σκοπευμένα και στεριωμένα τα πολυβόλα τους, χτυπάνε πιο πάνω, πίσω απ' τους αντάρτες μας. Δεν το περίμεναν ότι θα 'φταναν τόσο κοντά. Οι μιλς, καλοσφενδονισμένες απ' τους αντάρτες ξετινάζουν τα πολυβολεία και τις θέσεις των Ιταλών. Σε λίγο, κάνουν γιουρούσι και βρίσκονται καθάλα στις θέσεις τους. Εξουδετέρωσαν τα πολυβολεία. Ξεκαθαρίζουν το φυλάκιο. Οι Ιταλοί το βάζουν στα πόδια προς τα κάτω.

Σπύρου Ηρ. Μπέκιου - Λάμπρου, Σελίδες από την Εθνική Αντίσταση, σελ. 210-211

Γέφυρα Γοργοποτάμου, νύχτα 25/26 Νοεμβρίου 1942. Αποσπάσματα αφήγησης του Ναπολέοντος Ζέρβα

Ξαφνικά ασίστευτη λάμψη έλουσε το τοπίο και μετέβαλε για μια στιγμή τη σκοτεινή νύχτα σε φωτεινή μέρα. Ξακαλούθησε τρομερή έκρηξη που συγκλόνησε την περιοχή σαν σεισμός. Γράφει ο Ζέρβας: «Αμέσως έπειτα ήλθαν ο κρότος και ο κραδασμός της γης. Ήτο κάτι το τρομακτικόν. Η Οίτη συνεκλονίσθη. Είχα την εντύπωσιν, ότι το θεόρατο βουνό καταρακυλούσε επάνω μας. Ξηκολούθησε βροχή από συντρίμματια του μεσόβαθρου, ενώ ηκούετο πέρα ο συνεχής χαρακτηριστικός κρότος των μεγάλων υαλοπινάκων του

7. Ως έφεδρος αξιωματικός Πυροβολικού, Καταδρομών, Πληροφοριών και αλεξιπτωτιστής υπηρέτησε στις βρετανικές Ειδικές Υπηρεσίες Πολέμου και έλαβε μέρος σε μυστικές στρατιωτικές αποστολές στην Κεντρική Ελλάδα και στα νησιά του Ιονίου.

εργοστασίου, οι οποίοι θρυμματισμένοι κατέρρεαν...». Το ακραίο (μεταλλικό) μεσόβαθρο είχε τινάχτει στον αέρα και τα τόξα (τα εκατέρωθεν ζευκτά) με το κατάστρωμα της γέφυρας υκρεμίστηκαν στον ποταμό.

Αμέσως μετά την έκρηξη, επακολούθησε η τελική έφοδος των ανταρτών στο βόρειο τομέα και ύστερα από λίγα λεπτά «Λευκή» φωτοβολίδα σημείωνε το τέλος της αντίστασης των αμυνόμενων Ιταλών και την πλήρη επικράτηση των ανταρτών.

Χαράλ. Ηλία Φλόκα, *Εθνική Αντίσταση (1942-1945)*, σελ. 155-156

Γέφυρα Γοργοποτάμου, νύχτα 25/26 Νοεμβρίου 1942

Η έκρηξη στη γέφυρα ήταν τρομακτική, έφραξε σαν μέρα η περιοχή και αντήχησε σαν να ρίχτηκε ομοβροντία βαρέων πυροβόλων, ενώ συγχρόνως σειστήκε όλη η κοιλάδα σαν να γινόταν σεισμός. Τεράστια κομμάτια μετάλλου τινάχτηκαν φλεγόμενα στον αέρα σε μεγάλες αποστάσεις. Όλοι πρόλαβαν να καλυφθούν εγκαίρως και δεν υπήρξαν θύματα, εκτός από έναν βοηθό της ομάδος καταστροφών, τον Γιώργο Ζαγκαβιέρο αντάρτη του ΕΛΕΣ, που τραυματίστηκε ελαφρά από απροσεξία του. Μετά την ανατίναξη ο Τομ επιθεώρησε το αποτέλεσμα αλλά δεν έμεινε απολύτως ικανοποιημένος από την έκταση της καταστροφής (κόπηκε ο πύργος κι έπεσαν δύο τόξα). Ήθελε να είναι βέβαιος πως δεν θα μπορούσε να επισκευαστεί η γέφυρα πριν από έξη τουλάχιστον εβδομάδες, σύμφωνα με την εντολή που είχαμε.

Θέμη Μαρίνου, *Ο εφιάλτης της Εθνικής Αντίστασης, μέρος Α'*, σελ. 174

Ξηροπόταμος - Στενά Γιαταγάνια Άρτας, 21-23 Δεκεμβρίου 1942

Η μάχη με τους Ιταλούς άρχισε στις 21 Δεκεμβρίου, στα στενά του Γιαταγάνια και στον Ξηροπόταμο. Βρέθηκαν από την πρώτη ώρα εκεί.

Ήταν σφοδρός ο αγών, οι Ιταλοί πραγματοποίησαν διεισδύσεις. Πέρασαμε δύσκολες στιγμές. Πάλι, ωστόσο, τα βγάλαμε πέρα και, στις 23 Δεκεμβρίου, οι εχθρικές δυνάμεις αναστράφηκαν έξωφρα και γύρισαν στην Άρτα. Το μόνο που είχαν πετύχει ήταν να κάψουν μερικά σπίτια στην Σεκλίτσα, να σκοτώσουν ένα χωροφύλακα και να τραυματίσουν αρκετά γυναίκοι και παιδιά.

Όλο του καιρού είχα μαζί μου τον Κρις Γούντχαουζ που του δόθηκε έτσι η ευκαιρία να γνωρίσει από κοντά τον ανταρτοπόλεμο. Να του γνωρίσει από την καλή και από την ανάποδη.

Είδε ο Κρις πώς, με λίγα ντουφέκια, μπορείς να καθηλώσεις ολόκληρα τάγματα· έζησε, όμως, και τι στιγμές της απεριγράπτης συγχύσεως, που επικρατούν καμμιά φορά όταν τον πόλεμο τον κάνουν με εθελοντάς που δεν έχουν μπη ακόμη στον ζυγό της πειθαρχίας και με μετρημένα φυσίγγια, χωρίς την υποστήριξη έστω και ενός όλμου ή βαρέος πυροβόλου και χωρίς μέσα διαβιβάσεων. Πόσες φορές ευθυοσιάστηκα τις τρεις εκείνες ημέρες, αλλά και πόσες φορές χρειάστηκε να κυνηγήσω αντάρτες με την γκλίτσα, να βρῖσω και να απειλήσω!

Ναπολέοντος Ζέρβα⁸, *Απομνημονεύματα, Ίδρυμα-Μουσείον Εθνικής Αντιστάσεως «Ναπολέον Ζέρβας»*, εκδόσεις «Μέτρον», Αθήνα 2000, σελ. 54

Σήραγγα Κούρνοβου Φθιώτιδας, αρχές Ιουνίου 1943

Με το αυτί τετωμένο, τι αυτό θα καθορίσει τη στιγμή που θα βάλουμε φωτιά, περιμένουμε με χτυποκάρδι. Ξάφνου φτάνει το μακρινό αγκομαχητό του τραίνου καθώς ανηφορίζει. Σε λίγο χάνεται. Τι έγινε; Μπήκε στη γαλαρία που του πνίγει ολότελα κάθε θόρυβο. Τα νεύρα μας τεντώνονται, ίδια χορδή δοξαριού. Κρατάμε και την ανάσα μας. Άντε... λίγο ακόμα... έρχεται... έρχεται... ένα σούρσιμο, ένας ακαθόριστος στην αρχή θόρυβος βγαίνει απ' το κοντινό μας στόμα της γαλαρίας. Όλο δυναμώνει... δυναμώνει... το βουητό γίνεται σφυροκόπημα, που όλο δυναμώνει κι ακούεται πιο καθαρά... λίγο ακόμα... μα μην είναι αργά... μην αργήσουμε...

Έμπρός!! είναι καιρός. Τα φωτίλια δεν παίρνουν φωτιά με το πρώτο τρίψιμο. Τραβώ δεύτερη. Τα φωτίλια σφυρίζουν στα χέρια μου. Τα πετώ και κάνω ένα βήμα δίπλα.

Με τα μάτια ανοιγμένα ως να σκιοτούνε, κοιτάζω κατά το στόμα της γαλαρίας. Σε δέκα δευτερόλεπτα, ένας δαιμονισμένος κρότος έκανε τ' αυτιά μας να βουϊζουν. Ο τόπος κάτω απ' τα πόδια μας ταρακουνήθηκε

8. Ιδρυτής του Εθνικού Δημοκρατικού Ελληνικού Συνδέσμου (ΕΔΕΣ) και των Εθνικών Ομάδων Ελλήνων Ανταρτών (ΕΟΕΑ).

σαν από τομερό σεισμό. Απ' το τουνέλι πετιέται μια τυφλωτική λάμψη και φωτίζει για ένα κλάσμα του δευτερολέπτου τη μηχανή – έλξη που φεύγει μαζί με τη σκευοφόρο. Το τρομαχτικό εκρηκτικό κύμα έκοψε σα με μαχαίρι το συρμό στο σημείο ακριβώς της σύνδεσης της σκευοφόρου με το πρώτο βαγόνι.

Σπύρου Ηρ. Μπέκιου - Λάμπρου, Σελίδες από την Εθνική Αντίσταση, σελ. 484

Μάχη Σκαλούλας Φωκίδας, 14 Σεπτεμβρίου 1943

Οι Γερμανοί μόλις εξημέρωσαν εκύκλωσαν το χωρίον Σκαλούλα και αφού συνεκέντρωσαν όλους τους κατοίκους και ιδίως τα γυναικόπαιδα εις την εκκλησίαν του χωρίου, ήρχισαν να λεηλατούν και να πυρπολούν τας οικίας.

Το Αρχηγείον Καϊμάρα από ευωρίς κατέλαβε θέσεις εξορμήσεως επί του αντερείσματος Πλατώ με αποστολήν, όπως εμποδίση με πάσαν θυσίαν την κίνησιν των Γερμανών προς την κατεύθυνσιν Καρουντών, υποστηριζόμενον υπό των πολυβόλων του Συν/τος και των λοιπών τμημάτων αυτού.

Ευθύς ως οι Γερμανοί ήρχισαν να πυρπολούν το χωρίον, ο Υπολ/γός Καϊμάρας επικεφαλής των ανδρών του επετέθη αιφνιδιαστικώς εκ του αντερείσματος Πλατώ κατά των εντός του χωρίου Σκαλούλας ευρισκομένων Γερμανών.

Οι Γερμανοί, υποστηριζόμενοι υπό των πυρών των όλμων και πυροβόλων του φρουρίου Λιδωρικίου, αμύνθησαν σθεναρώς, πλην όμως λόγω της σφοδρότητας και τολμηράς επιθέσεως των ανταρτών του 5/42 αφ' ενός και των θεριστικών πυρών των πολυβόλων αφ' ετέρου, τα οποία κατέκλυζον ολόκληρον την πεδινήν περιοχήν, αναγκάσθησαν να εγκαταλείψουν το χωρίον. Τραπέυτες δε εις άτακτον φυγήν κατέφυγαν εντός του φρουρίου. Τόσον μεγάλος ήτο ο πανικός των, ώστε εγκατέλειψαν εντός και πέριξ του χωρίου ίππους, πολυβόλα, πυρομαχικά, τρόφιμα και όλα τα διαρπαγέντα είδη των κατοίκων.

Διά της εγκαίρου και αιφνιδιαστικής ταχύτης ενεργείας του Αρχηγείου Καϊμάρα διεσώθησαν τόσον τα γυναικόπαιδα, όσον και το χωρίον, πλην πέντε έως εξ κτιρίων, τα οποία είχαν εμπρησθή (κυρίως αχυράνες). Γεωργίου Δ. Καϊμάρα, Εθνική Αντίστασις του 5/42 Συντάγματος Ευζώνων Ψαρρού, σελ. 89-90

Βιάννος Ηρακλείου, Σεπτέμβριος 1943

Η μάχη αρχίνηξε εννέα παρά πέντε και ετελείωσε πέντε και τέταρτο.

Επεριλάβαμε διακόσα είκοσι (220) όπλα.

Οι Γερμανοί έφευγε ο καθένας, όσοι μπορέσανε να φύγουνε, απ' όπου μπορούσε.

Των ανταρτών το ηθικό ήτον ακμαίο.

Είχα ειδοποιήσει προηγουμένως το Δημήτριο Χαρκιά από τα Πάρτιρα, στρατιωτικό υπεύθυνο της περιφέρειάς, να συγκεντρώσει όλους τους στρατιωτικούς υπευθύνους, τσι πλιο μικρούς, και να χτυπήσει τους Γερμανούς απ' τη μεριά Εμπάρου και Μέσης.

Ειδοποίησα τον αδερφό μου το Νικολή ότι εάν οι Γερμανοί έρχονται απου τα Χανιά να χτυπήσει τα αυτοκίνητα στον αμαξωτό στο Μάραθο εις θέση Καίρι- Βουλισμένο Αλώνι.

Οι πληροφορίες μου ήτον ότι οι Γερμανοί ήτον πολύ περισσότεροι τραυματισμένοι απ' ότι υπολογίζαμε, διότι συνεχώς εκουβαλούσαν τ' αυτοκίνητα τραυματίες.

Εμείς επήραμε από σκοτωμένους διακόσα είκοσι (220) όπλα.

Αντώνη Κ. Σανουδάκη, Καπετάν Μανόλης Μπαντουβάς⁹. Ο αρχηγός της Εθνικής Αντίστασης Κρήτης. Τα πολεμικά του απομνημονεύματα, εκδόσεις «Κνωσός», Αθήνα 1979, σελ. 322

51ο χλμ Γραβιάς - Άμφισσας, 11 Ιανουαρίου 1944

Την 11ην Ιανουαρίου 1944 και περί ώρα 10 π.μ. φορτηγόν αυτοκίνητον πλήρες στρατού ενεφανίσθη εις την περιοχήν Αμπέλια Γραβιάς. Οι αντάρτες κατέλαβαν τας θέσεις των και ήσαν έτοιμοι διά την υποδοχήν. Οι Γερμανοί ανετέληφθησαν την παρουσίαν 2 ανταρτών του ΕΛΑΣ πλησίον της μεγάλης γεφύρας και επεχείρησαν να επιστρέψουν εις Γραβιάν.

Μόλις το αυτοκίνητον έκαμε στροφήν, ο επικεφαλής αξ/κός έδωσε το σύνθημα πυρός. Αμέσως οι αντάρτες έβαλαν καταγιαστικώς κατά του αυτοκινήτου. Οι επ' αυτού Γερμανοί επήδησαν και έντρομοι

9. Αρχηγός της Εθνικής Αντίστασης Κρήτης.

ετράπησαν εις φυγήν προς την Τραβιάν, εκμεταλλευθέντες την βαθειάν χαράδραν και το κεκαλυμμένον του εδάφους. Επί του αυτοκινήτου έμειναν 5-6 Γερμανοί τραυματίαι, οι οποίοι διεσώθησαν χάρις εις την ψυχραιμίαν του οδηγού, ο οποίος εν μέσω πυκνοτάτων πυρών ωδήγησε το αυτοκίνητόν του εις Τραβιάν. [...]

Περί ώραν 1ην μ.μ. της ίδιας ημέρας φάλαγξ εκ δέκα φορτηγών Γερμανικών αυτοκινήτων, τα οποία ήσαν πλήρη στρατού μετά βαρέος οπλισμού, συνοδευομένη υπό ενός βαρέος ταγκ και μιας μοτοσυκλέττας έφθασεν εις την τοποθεσίαν Αμπέλια. Εκεί εσταμάτησεν και οι άνδρες αυεπτόχθησαν εις διάταξιν προσπελάσεως. [...]

Μόλις επλησίασαν οι Γερμανοί εις εγγυτάτην απόστασιν από των ανταρτών, εβλήθησαν από θεριστικά πυρά αυτομάτων και πολυβόλων, και σταμάτησαν προς στιγμήν αλλ' εν συνεχεία υπό την κάλυψιν του βραδέως κινουμένου ταγκ και βάλλοντες διά των αντιαρματικών πυροβόλων και πολυβόλων των θεριστικώς τας θέσεις των ανταρτών προσεπάθησαν να προχωρήσουν και τους ανατρέφουν. Οι αντάρτες όμως κατέχοντες δεσποζούσαν θέσιν καθήλωσαν τους Γερμανούς, οι οποίοι ημύνοντο λυσσώδώς.

Την κατάλληλον στιγμήν κινηθείσα υπερκεραστικώς κατά του δεξιού πλευρού των Γερμανών η διμοιρία του Υπολ/γού πεζικού Πάξινού Βασιλείου (του σεμνού και ηρωϊκού παλληκαριού, το οποίο εν έτιμήσε και εδόξασε το 5/42 εις όλας τας μάχας διά της ψυχραιμίας και ανδρείας του) παρέσυρε και τους άλλους αντάρτας. Ούτος με το αυτόματον ανά χείρας έδωκε το σύνθημα της εξορμήσεως και αμέσως τα γενναία παλληκάρια του 5/42 ώρμησαν από τας θέσεις των και με την κραυγήν «αέρα» «αέρα» επετέθησαν κατά των αμυνομένων Γερμανών. Επηκολούθησε δίωρος σχεδόν λυσσώδης πάλη. Οι Γερμανοί εν τέλει εγκατέλειψαν τας θέσεις των, τα όπλα των, τα πυρομαχικά των και διά της φυγής προσεπάθησαν να σωθούν.

Εις μάτην το ταγκ ηγωνιζετο ν' αναχαιτίση την ορμήν των ανταρτών του 5/42, οι οποίοι καταληφθέντες από ασυγκράτητον ενθουσιασμόν επετέθησαν και εναντίον τούτου. Οι αξ/κοί Καϊμάρας, Πάξιнос, Ζαντιές και Κρουσομανής μετά δυσκολίας κατώρθωσαν να συγκρατήσουν τους άνδρας των διά να μη θερισθούν από τα πολυβόλα και τα τροχιοδεικτικά βλήματα των αντιαρματικών πυροβόλων. Αι εκρήξεις των όλμων, το κροτάλισμα των πολυβόλων, το κελάϊδημα των αυτομάτων, οι κρότοι των τυφεκίων, αι κραυγαί «αέρα» των ανταρτών και αι φωναί των τραυματιών Γερμανών εδημιούργησαν παυδαϊμόνιον, το οποίον σπαιώς συναντά κανείς εις τα πεδία των μαχών.

Οι Γερμανοί έντρομοι έσπευσαν προς την Τραβιάν διά μέσου των χαράδρων και των θάμνων διά να σωθούν, το δε ταγκ υπεχώρησε τελευταίον, βάλλον θεριστικώς προς όλας τας κατευθύνσεις και καλύπτου την φυγήν των υποχωρούντων. Αι απώλειαι των Γερμανών ήσαν σημαντικά εις νεκρούς, τραυματίας και πολεμικόν υλικόν.

Γεωργίου Δ. Καϊμάρα, Εθνική Αντίστασις του 5/42 Συντάγματος Ευζώνων Ψαρρού, σελ. 118-121

Μπαϊράμ Τεπέ Δράμας, 24-25 Μαρτίου 1944

Η τοποθεσία βρίσκεται στα βορειοανατολικά της Δράμας και ήταν επίσης έδρα Αρχηγείου της ΕΛΟ-ΕΣΕΑ. Ενώ οι αντάρτες ετοιμάζονταν να γιορτάσουν την Εθνική εορτή της 25ης Μαρτίου, δέχθηκαν συντονισμένη επίθεση του βουλγαρικού στρατού, που εκδηλώθηκε από πολλές κατευθύνσεις, και ξεκίνησε με καταγιοστικά πυρά πυροβολικού και όλμων. Οι αντάρτες αμύνονται με επιτυχία, αλλά, επειδή η μάχη εμπίετο και τα πυρομαχικά εξαντλούνταν, ο αρχηγός του τμήματος ζήτησε τη βοήθεια από άλλα ανταρτικά σώματα. Η ανιαχόκριση ήταν άμεση και 400 περίπου αντάρτες προστέθηκαν στην υπάρχουσα δύναμη.

Ακολούθησαν ανεπιθέσεις, που εξανάγκασαν το βουλγαρικό στρατό να συμπτυχθεί εγκαταλείποντας τα λημέρια των ανταρτών και μάλιστα με σοβαρές απώλειες. Η ήττα αυτή των Βουλγάρων τους εμπόδισε να προωθηθούν στο εσωτερικό των τοποθεσιών, όπου είχε εγκατασταθεί ο κύριος όγκος των ανταρτών και τους περιόρισε μέσα στην πόλη της Δράμας. Συγχρόνως επέδρασε ενισχυτικά στο ηθικό των Ελλήνων ανταρτών. Πάντως, οι Βούλγαροι υποχωρούντες δεν παρέλειψαν να σκοτώσουν 7 άνδρες κατοίκους του χωριού Μακρυπλάγι, με τη δικαιολογία, ότι εφοδίαζαν τους αντάρτες.

Η Εθνική Αντίσταση των Ελλήνων 1941-1945. Ιστορικές μαρτυρίες¹⁰, Πανελλήνια Συνομοσπονδία Εθνικών Αντιστασιακών Οργανώσεων, 2001, σελ. 83

10. Το βιβλίο στηρίζεται στην τεκμηριωμένη εξιστόρηση γεγονότων από επιζώντες πρωταγωνιστές της περιόδου 1941-1945.

Κρήτη, 24 Απριλίου 1944

Στις 24 Απριλίου, ύστερα από μεθοδική μελέτη και εκτίμηση των συνθηκών από τον Άγγλο ταυ/ρχη Αε Φέρμορ και με αντουργούς επίλεκτους άντρες από τα αντάρτικα τμήματα, πραγματοποιείται επιτυχώς το παράτολμο εγχείρημα της απαγωγής του Γερμανού στρατηγού Φον Κράϊπε. Οι απαγωγείς με τον Γερμανό Στρατηγό περιπλανήθηκαν αρκετές μέρες στα Κρητικά βουνά, για να παραπλανήσουν τα γερμανικά αποσπάσματα, που σάρωναν και το τελευταίο βουνίσιο μονοπάτι για την ανεύρεση του στρατηγού τους. Αρχηγοί και καπεταναίοι της Κρήτης ρίχτηκαν στην προσπάθεια της απόκρυψης. Κανένα στόμα δεν βρέθηκε να μαρτυρήσει. Τελικά διέφυγαν οι απαγωγείς μαζί με τον Φον Κράϊπε με τορπιλάκατο στην Αίγυπτο.

Η Εθνική Αντίσταση των Ελλήνων 1941-1945, σελ. 127-128

Γέφυρα Παπάδων Νέστου, 5-9 Μαΐου 1944

Στις 4 Μαΐου 1944 ξεκίνησαν δύο βουλγαρικά συντάγματα, ένα από την κατεύθυνση της Βουλγαρίας και το άλλο από τη Δράμα, υποστηριζόμενα από μίρα βαρέως και ορεινού πυροβολικού, σχηματισμούς όλμων και 4 αεροπλάνα, δυο βουλγαρικά και δύο γερμανικά. Το προερχόμενο από τη Δράμα σύνταγμα στρατοπέδευσε, το βράδυ της 4ης προς την 5η Μαΐου, μπροστά στη Γέφυρα των Παπάδων, χωρίς να επιχειρήσει να τη διαβεί. Στην αντίπερα όχθη του ποταμού είχαν λάβει θέσεις σε επικαιρα σημεία αντάρτες της ΕΣΕΑ, δεδομένης της σημασίας του σημείου εκείνου για τον έλεγχο της περιοχής εκείθεν του ποταμού Νέστου και την επικοινωνία με τις ανταρτικές δυνάμεις εντεύθεν της γέφυρας.

Την επομένη το πρωί στην περιοχή επικρατούσε ομίχλη και οι Βούλγαροι ετοιμαζόνταν για τη διάβαση της γέφυρας. Όταν, όμως, πριν επιχειρήσουν τη διάβαση, η ομίχλη απομακρύνθηκε, αυτοί βρέθηκαν ακάλυπτοι. Αφέθηκε να περάσει ένας λόχος, ενώ δεύτερος ήταν επάνω στη γέφυρα και τρίτος ετοιμαζόταν να τη διαβεί. Τότε οι αντάρτες εκδηλώθηκαν με κατατιγιστικά πυρά, προξενώντας σημαντικές απώλειες. Η μάχη συνεχίστηκε όλη την ημέρα και τις επόμενες, μέχρις ότου οι αντάρτες αποτραβήχτηκαν προς τα βουνά της Ελατίας (Καρά Ντερέ).

Η Εθνική Αντίσταση των Ελλήνων 1941-1945, σελ. 83-84

Μενίνα Θεσπρωτίας, 18 Αυγούστου 1944

Ο αγώνας συνεχίζεται σκληρός.

Ο Διοικητής του 3/40 που παρακολουθεί ψύχραμα όλη την εξέλιξη της μάχης απ' το παρατηρητήριό του αποφασίζει να δώσει την τελική λύση. Κατευθύνει τα πυρά υλοστηρίξεως του πυροβόλου, των πολυβόλων και των όλμων πάνω στη στέγη του Φρουραρχείου. Η ευστοχία των βαρέων όπλων είναι τόσο τέλεια που θα την ζήτησε κι ο πιο οργανωμένος στρατός. Αξίζει να υπογραμμιστή ότι αξιωματικοί και πυροβοληταί μεταφέρουν στα χέρια το κανόνι τους όσο μπορούν πιο κοντά στο στόχο τους. Κι αυτό κάτω απ' τα δραστικά γερμανικά πυρά γιατί η βολή γίνεται άμεση κι από έδαφος που βάλλεται δραστικά από τα εχθρικά όπλα.

Τέλος κατά τις δυνάμεις τ' απόγευμα οι Γερμανοί υφώνουν στο Φρουραρχείο λευκή σημαία και παραδίδονται. Έχουν μείνει ζωντανοί σαράντα εφτά από τους οποίους οι δέκα εφτά είναι βαρεια τραυματισμένοι. Οι νεκροί τους πλησιάζουν τους εκατό. Άλλοι τόσοι περίπου είναι οι σκοτωμένοι Τουρκαλβανοί συμπολεμισταί τους.

Δημήτρης Σ. Σούτζου¹¹, Το ημερολόγιο ενός αντάρτη, Νέα Θέσις, Αθήνα 1989, σελ. 170-171

Θέση Γκορτσιές, κοντά στο χωριό Μάζια Ιωαννίνων, 19 Αυγούστου 1944

Το τμήμα Σιάνου κατέλαβε θέσεις στις επόμενες καμπές και όλα ήταν έτοιμα για την υποδοχή του κατακτητή. Κατά τα μεσάνυχτα φάνηκε στον ουρανό, στο βάθος, η ανταύγεια από τα φώτα της φάλαγγας. Και σε λίγο εμφανίστηκε το πρώτο αυτοκίνητο στην κοντινή μας καμπή και στη συνέχεια κι άλλα.

Όλοι κοκκαλώσαμε στις θέσεις μας. Πέρασε μπροστά μας το πρώτο αυτοκίνητο, σε μια απόσταση δέκα περίπου μέτρων από τις κάνες των όπλων μας και όταν πλησίασε στην ίδια απόσταση το δεύτερο, σκόπευσα με το Στεν τον οδηγό του.

11. Υπίλαρχος, διμοιρίτης του Ιερού Λόχου των ΕΟΕΑ-ΕΔΕΣ.

Αυτό ήταν και το σύνθημα ενάρξεως πυρός.

Σε κλάσμα δευτερολέπτου οι αντάρτες όλης της διάταξης που περίμεναν με κομμένη την ανάσα και το δάχτυλο στην σκανδάλη, εξαπέλυσαν τα φονικά πυρά τους.

Τα δύο πρώτα αυτοκίνητα 3/4, κατά παράξενο τρόπο, βρέθηκαν αναποδογυρισμένα και διάτρητα από τα εύστοχα πυρά των θαρραλέων εκείνων μαχητών.

Το ιταλικό όμως οπλοπολυβόλο του Φασιάνου, έπαθε εμπλοκή και από το τρίτο αυτοκίνητο, που ήταν ο στόχος του, ξεχύθηκε ταχύτατα η δύναμη συνοδείας της φάλαγγος. Έταξε ανενόχλητη τα όπλα της και έστρεψε τα πυρά της προς την κατεύθυνσή μας. Ήταν όμως ακίνδυνα, διότι μας κάλυπτε η στροφή και οι φλογοβόλες τροχιές περνούσαν ψηλά, από πάνω μας. Μόνο οι όλμοι μπορούσαν να κάνουν ζημιά, αλλά κι αυτοί άρχισαν με μακρινές βολές, χωρίς διορθώσεις.

Αυστηρώς όμως δεν είχε προβλεφθεί ο τρόπος πυρπολήσεως των αυτοκινήτων. Τα διάτρητα από τα πυρά ντεπόζιτα και δοχεία βενζίνης από τα οποία έτρεχε άφθονη βενζίνη, δεν αναφλέγονται και η αμηχανία κορύφωνε την αγωνία μου που μου έσφυγγε την καρδιά. Κάποια στιγμή με μια τυχαία εμπιστική βολίδα του Γιάννη Ζουμπούλη αναφλέγεται το πρώτο αυτοκίνητο. Και καθώς η φλόγα έτρεχε γρήγορα πάνω στα χυμένα καύσιμα η φωτιά μεταδίδεται και στο δεύτερο αυτοκίνητο.

Έτσι σταμάτησαν οι άγριες κραυγές του Διοικητή μου Αγαθοκλή από το Δ.Σ., που με παρότρυνε να κάψω τα αυτοκίνητα, αλλά που δεν είχε προβλέψει να μας εφοδιάσει με τα κατάλληλα μέσα.

Δημητρίου Γ. Παππά¹², Το Προγεφύρωμα του Λάκωνα (Περιστερίου). (Μύθοι και αλήθειες για την Εθνική Αντίσταση), έκδοση Αθανασίου Π. Τσόκα, Αθήνα 2001, σελ. 190-191

Μάχη Μπαλτούμας - Δρίσκου, 24 Αυγούστου 1944. Αφήγηση του αντιστασιακού Κώστα Κουτσιουρούμπα

Την νύχτα που φθάσαμε κάναμε χωρίς θόρυβο πρόχειρες θέσεις μάχης ανάμεσα στους θάμνους. Όταν ξημέρωσε μείναμε ακίνητοι στις θέσεις μας, κρατούσαμε ακόμα και την αναπνοή μας. Παρακολουθούσαμε τους γερμανούς που άρχισαν να κυκλοφορούν στο φυλάκιο τους, κοντά στη γέφυρα Μπαλτούμας. Όσοι έρχονταν προς τη στροφή του δρόμου ξεχωρίζαμε τα κουμπιά της στολής τους. Είμαστε πολύ κοντά.

Κατά τις 9 το πρωί (έτσι υπολόγιζα από τον ήλιο, ποιος είχε ρολόγι τότε) έκαναν την εμφάνιση τα πρώτα αυτοκίνητα της φάλαγγας. Όπως αποδείχθηκε έπειτα, ήταν μια μεγάλη φάλαγγα από 80-100 αυτοκίνητα, διαφόρων τύπων, που κινούνται αραιωμένα ανά 50 περίπου μέτρα.

Πρώτος θα χτυπούσε ο Λόχος Δεκόλη και οι άλλοι, θα χτυπούσαν ό,τι θα βρίσκονταν μπροστά τους! Ο Διοικητής του Λόχου μας, ο Γιάννης Κωνσταντινίδης, γάζωσε με το αυτόματο τρεις γερμανούς του φυλακίου της γέφυρας και η Διμοιρία μας μερικούς άλλους. Έπεσαν όλοι μέσα στο χαντάκι του δρόμου. Θα ήταν οπωσδήποτε και νεκρούς και τραυματίες.

Την ίδια στιγμή βρέθηκαν μπροστά μας, αν θυμούμε καλά, 5 αυτοκίνητα, που τα ακινητοποιήσαμε. Ένας μοτοσυκλετιστής που θέλησε να φύγει τον γάζωσε με το αμερικάνικο αυτόματο του ο Διμοιρίτης μας Δημήτριος Παππιάς, και έπεσε νεκρός στη μέση του δρόμου. Οι άλλες Διμοιρίες του Λόχου μας κατέστρεψαν αρκετά αυτοκίνητα.

Το ίδιο και ο Λόχος Δεκόλη Βορείως της γέφυρας.

Το Τάγμα Κράτης έκαψε επίσης τα υπόλοιπα αυτοκίνητα.

Τώρα από το γερμανικό φυλάκιο της γέφυρας Μπαλτούμας, είχαν τσαρδιά με κλαδιά για ισκιο και για καμουφλάζ. Ο Διμοιρίτης μου είπε ν' αλλάξω ταϊνία στο οπλοπολυβόλο μου, να βάλλω άλλη με εμπρηστικές σφαίρες και να γαζώσω τα τσαρδιά. Το έκανα αμέσως.

Τα κλαδιά ήταν ξηρά και πήραν φωτιά. Σε λίγο ακούστηκαν εκρήξεις. Ίσως πυρομαχικά ή εκρηκτικά.

Οι γερμανοί μετά τον αιφνιδιασμό συνήλθαν, εντάπισαν τις θέσεις μας από τα φυλάκια Μπαλτούμας και Δρίσκου, καθώς και όσοι γερμανοί δεν είχαν σκοτωθεί, ακόμα και οι τραυματίες που είχαν καλυφθεί μέσα στο χαντάκι του δρόμου ή πίσω από το αυτοκίνητό τους, συνήλθαν κι αυτοί κι άρχισαν κατατιγιστικά πυρά εναντίον μας. Πολεμούσαν όλοι σκυλίσια. Θυμάμαι τις δικές μας θέσεις να καπνίζουν από του κορνιαχτό που σήκωναν οι γερμανικές ριπές. Ξύριζαν τους θάμνους.

12. Ανθυπολοχαγός, Διμοιρίτης του 2ου Λόχου του 3/12 Τάγματος της ΙΙΙ Μεραρχίας του ΕΔΕΣ.

Εκεί από εξωστρακισμό σφαίρας τραυματίστηκε ξυστά στο μέτωπο ο Δημήτριος Παπαθανασίου από το Ανθοχώρι.

Παραπάνω στις πλαγιές του ΔΡΙΣΚΟΥ πήραν φωτιά οι θάμνοι, τα κέδρα και τα γραβιά από τα καμμένα αυτοκίνητα και τις εμπρηστικές σφαίρες και τα βλήματα όλμων.

Ήταν μια επιτυχημένη ενέδρα που βάσταξε περίπου μια ώρα.

Στο Λόχο Ντεκόλη τραυματίστηκε στο πόδι ένας αντάρτης από τη Γότιστα, δεν θυμάμαι τ' όνομά του.

Ο Ζιμοιρίτης μου, δεν έλεγε να το κουνίσει. Τον φώναζαν και «φτωχό και τίμο» κι' αυτός κρυφοκαμάρωνε.

Βάζαμε από καμιά ριπή και οι γερμανοί απαντούσαν με μυδράλια και κάτι τρικάνα, όπως τα λέγαμε, που έκοβαν στη μέση τους μικρούς γράβους και φτελιάδες.

Το μεσημέρι μας στέγνωσε η γλώσσα από τη δίψα και φύγαμε.

Στην ποταμιά, στο χάνι του Χρήστου Γιαννάκη, που ήταν ο Σ.Α. του τάγματος με το γιατρό Παύλο Ζαμπύρα, από τη Μικρή Γότιστα, που είχε δέσει το κεφάλι του τραυματία, μας έδωσαν ξηρά τροφή. Είμασταν θεονόστικοι.

Το βραδάκι με το σούρωπο ξεκινήσαμε για τα λιμέρια μας, τη ΡΑΧΗ ΑΝΕΜΟΥ. Έτσι περάσαμε κι' αυτή την επικίνδυνη μπόρα.

Δημητρίου Γ. Παππά, Το Προγεφύρωμα του Λάκωνα (Περιστερίου), σελ. 192-193

Αθήνα, 1941-1944

Η οργάνωση ειδοποιήθηκε από το συνεργάτη και τότε Διευθυντή της Αστυνομίας, Άγγελο Έβερτ, γνωστό με το ψευδώνυμο «Κορυδαλλός», ότι ο ασύρματος είχε μισοεντοπισθεί από τους Γερμανούς. Έπρεπε πάση θυσία να μεταφερθεί. Τη μεταφορά, ανέλαβε ο Ιβάνωφ, τοποθετώντας μέσα σε ένα φέρετρο τη συνεργάτιδά του Ταβριέλλα και κάτω από τα πόδια της είχε τον ασύρματο, κάλυψε το φέρετρο με το καπάκι του, το τοποθέτησε σε ένα μικρό φορτηγό, που το οδηγούσε ο ίδιος και το μετέφερε στην οδό Αήμιου, της τότε Πλατείας Αγάμων, και τον παρέδωσε στα χέρια της Λέλας Καραγιάννη.

Ο Ιβάνωφ σχεδίασε και εκτέλεσε με την βοήθεια της Ταβριέλλας τη μεγάλη και καταστροφική δολιοφθορά στο αεροδρόμιο του Ελληνικού, τότε «Χασάνι». Ντυμένος Γερμανός την μετέφερε νύχτα στο συρματοπλεγμα του αεροδρομίου, άνοιξε μια τρύπα για να μπει η Ταβριέλλα στο αεροδρόμιο. Όταν μπήκε της έδωσε βαλιτσάκι με εκρηκτική σκόνη. Η Ταβριέλλα έριξε τη σκόνη από μια τρύπα, που είχε το βαλιτσάκι, κάνοντας γύρους τριγύρω από τα αεροπλάνα. Όταν βγήκε από το αεροδρόμιο ο Ιβάνωφ πυροδότησε. Σε μια κόλαση φωτιάς δεκάδες πολεμικά αεροπλάνα παραδοθήκανε στις φλόγες.

Ο Ιβάνωφ σχεδίασε και εξετέλεσε με τη βοήθεια της Ταβριέλλας την καταβύθιση δύο πλοίων με άνδρες και εφόδια για τον Ρόμελ στο λιμάνι της Πάτρας, βουτώντας στη θάλασσα και κολλώντας στα ύφαλα των πλοίων μαγνητικούς ωρολογιακούς μηχανισμούς. Τα πλοία ανατινάχθηκαν μετά την έξοδο από το λιμάνι.

Η Εθνική Αντίσταση των Ελλήνων 1941-1945, σελ. 221-222

ΑΓΡΙΟΤΗΤΑ ΠΟΛΕΜΟΥ

Αθήνα, 1941

Μια ημέρα μάλιστα έγινε και κάτι απίστευτο. Ένας πιτσιρίκος πλησίασε ένα τέτοιο φορτηγό με φωμιά και κατάφερε, την ώρα που οι Γερμανοί στρατιώτες ήταν απασχολημένοι, να αρπάξει ένα καρβέλι φωμιά και όρμησε να το βάλει στα πόδια, οπότε ένας Γερμανός στρατιώτης πρόλαβε και τον άρπαξε από τα μαλλιά. Τον τράβηξε κοντά του και έτσι όπως ήταν με το φωμιά στα χέρια, τον σήκωσε ψηλά και του χτύπησε το κεφάλι με δύναμη στο σιδερένιο αμάξωμα του φορτηγού. Το παιδάκι σπάρταξε για λίγο και ύστερα, με συντριμμένο το κρανίο του, έμεινε νεκρό χάμα στο δρόμο, που το πέταξε αυτός ο κακούργος. Όπως είπαν παρατυχόντες άνθρωποι στο επεισόδιο, άλλοι Γερμανοί στρατιώτες έτρεξαν αμέσως, σήκωσαν το παιδί και το πήγαν τρέχοντας μέσα στο ξενοδοχείο και ένας αξιωματικός που βγήκε τρέχοντας έβαλε τις φωνές σ' αυτόν που σκότωσε το παιδί, αλλά ήταν αργά. Το απαίσιο έγκλημα είχε γίνει, σίγουρα από νέο Γερμανό που του είχαν καλλιεργηθεί τα εγκληματικά ένστικτα στις οργανώσεις της χιτλερικής νεολαίας.

Κυριάκου Παπαγεωργόπουλου¹³, Μνήμες πολέμου και ειρήνης, τόμος Α', εκδόσεις Δήλος, Αθήνα 1995, σελ. 295

13. Αξιωματικός Πυροβολικού κατά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, ο οποίος, κατά τη διάρκεια της Κατοχής, διέφυγε στη Μέση Ανατολή.

Εικόνα 41. Διανομή φαγητού σε ασθενικά παιδιά

Εικόνα 42. Μαύρη αγορά

Αθήνα, χειμώνας 1941-1942

Οι νεκροί εγκατελείποντο εις τας οδούς, εις τας εξωθύρας μεγάρων, εις τας εισόδους νεκροταφείων, ερρίπτοντο κρυφίως εις λάκκους εσκαφέντας διά άλλους νεκρούς χωρίς να φαλή προηγουμένως νεκρώσιμος ακολουθία. Οι γέροντες γυνείς, οι άρρωστοι αδελφοί ή αδελφαί εγκατελείποντο εις την επιθανάτιον κλίνην των εις το έλεος της ανυπάρκτου κοινωνικής αλληλεγγύης. Και όλα αυτά διά να ωφεληθούν οι επιζώντες τα δελτία άρτου και τροφίμων των ήδη νεκρών ή μελλόντων ν' αποθάουν. Έγγονος αφήρεσεν από τας χείρας της μάμμης του τα 3/4 πορτοκάλλια τα οποία φιλόανθρωπος γείτων της προσέφερε διά να δροσίση τας τελευταίας στιγμάς του βίου της. Οι περίοικοι ως γύπες παρηκολούθουν τα γεγηρακότα μονήρη άτομα της περιοχής των πότε θα απέθνησκον διά ν' αρπάσουν τα ολίγα είδη ρουχισμού, τα πενιχρά οικιακά σκεύη, το δελτίον του άρτου, των τροφίμων από τα απόκληρα ταύτα μέλη της κοινωνίας πριν ή αναφραούν άλλοι κόρακες –οι τεθλιμμένοι κληρονόμοι. Μιας οικογενείας απέθανον το εν κατόπιν του άλλου όλα τα ασπαρτίζοντα ταύτην μέλη. Επί ημέρας έμενον άταφα τα κορμιά των αμοίρων αυτών ανθρώπων μέχρις ότου η οσμή της αποσυνθέσεως των σωμάτων εξηνάγκασε τους περιοίκους να ενδιαφερθούν διά την μεταφοράν εις την τελευταίαν των κατοικίαν των κατ' εικόνα και ομοίωσιν του Θεού πλασθεισών υπάρξεων.

Σταύρου Καλογιάννη¹⁴, Ημερολόγιον ενός στρατιώτου (Αλβανικόν έπος - Σύμπτυξις - Κατοχή - Στρατόπεδα συγκεντρώσεως), εκδόσεις «Αετός» Α.Ε., Αθήναι 1945, σελ. 63

Αθήνα, Φεβρουάριος 1942

Έφυγα πολύ πρωί απ' τον Κολωνό για να πάω στο τέρμα Κυψέλης. Τόσο πρωί που δεν πρόλαβε η υπηρεσία του Δήμου να μαζέψει τους πεθαμένους απ' τα πεζοδρόμια. Έτσι η διαδρομή αυτή είταν για μένα, η πιο μακάβρια που μπορούσε να γίνει. Ο πρώτος νεκρός που συνάντησα είταν ξαπλωμένος ανάσκελα, με στόμα και μάτια ανοιχτά και συσπασμένα τα κοκαλιάρικα δάχτυλά του. Σα να προσπαθούσε να γαντζωθεί από κάπου, να κρατηθεί στη ζωή, στην πάλη που έκανε με το θάνατο. Πολύ φριχτό το θέαμα και προχώρησα γρήγορα να το προσπεράσω. Πιο κάτω είταν δυο μαζί, πλάτη με πλάτη. Όσο προχωρούσα προς την Πατησίου, τόσο οι πεθαμένοι πλήθαιναν. Απόξω απ' τις κλειστές πόρτες, στριμωγμένοι στις πιο απίθανες λακκούβες του πεζοδρομίου, πλάι στους σκουπιδοτενεκέδες, όπου υπήρχε εσοχή στα ντουβάρια των σπιτιών. Κάπου είταν εφτά οχτώ μαζί. Οι δυο απ' αυτούς είταν σε τέτοια κατάσταση που έδειχνε ότι μεταφέρθηκαν από κάπου άλλού. Όσο να φτάσω στο τέρμα Κυψέλης η ψυχή μου γόμοσε θλίψη και πένθος. Είχα μετρήσει πάνω από τριάντα νεκρούς. Έφτασα στο σπίτι που ήθελα, ανέβηκα γρήγορα τις σκάλες κι έπεσα σ' ένα κάθισμα τσακισμένος. Όχι ο πολός δρόμος που έκανα τρέχοντας, σχεδόν, αλλά το φριχτό θέαμα τόσων πεθαμένων απ' την πείνα με είχε συντρίψει.

Σπύρου Ηρ. Μπέκιου - Λάμπρου, Σελίδες από την Εθνική Αντίσταση, σελ. 100

Περιοχή Βατόλακκου Γρεβενών, Μάρτιος 1942

Μια ομάδα από εβδομήντα περίπου Ιταλούς αιχμαλώτους τουρτουρίζε από το δριμύ κρύο του Μαρτίου. Θυμάμαι ζωηρά, μολονότι από τότε έχουν περάσει πάνω από 50 χρόνια, την αγωνία και απελπισία που ήταν τόσο ζωντανά ζωγραφισμένα στα πρόσωπά τους. Φαίνονταν ατίστευτα κουρασμένοι και τρομαγμένοι. Άλλες ομάδες αιχμαλώτων κάθονταν στο υγρό έδαφος χωρίς χλαίβες. Μερικοί αντάρτες με τα όπλα στα χέρια είχαν συγκεντρωθεί γύρω από τα ιταλικά πυροβόλα, τα οποία περιεργάζονταν με μεγάλη περιέργεια. Βογκητά από τραυματίες ακούγονταν στην άλλη άκρη του πεδίου. Παρά τη μεγάλη νίκη, επιστρέψαμε στο χωριό με την ψυχή βαριά, συναποκομίζοντας τις θλιβερές εικόνες από το πεδίο της μάχης. Στα μάτια των αιχμαλώτων έβλεπε κανείς τη μελαγχολία και τον τρόμο του πολέμου.

Γεωργίου Κ. Παπαβύζα¹⁵, Αίμα και δάκρυα. Ελλάδα 1940-1949. Ιστορία πολέμου και αγάπης, εκδόσεις «Δωδώνη», Αθήνα - Γιάννινα 2001, σελ. 155

14. Δικηγόρος, που κατά την περίοδο της Κατοχής, ενώ εργαζόταν στην Αθήνα, συνελήφθη από τις γερμανικές αρχές και φυλακίσθηκε στο Στρατόπεδο Ασφαλείας Τατοΐου.

15. Κατά τη διάρκεια της Κατοχής, ο συγγραφέας ζούσε στο χωριό του, Κρμηνίου Κοζάνης, όπου το 1943 στρατολογήθηκε μαζί με άλλους άνδρες από τον ΕΛΑΣ και έλαβε μέρος σε επιχείρηση κατά των Ιταλών.

Ξηρόμερο Αιτωλοακαρνανίας, 14 Νοεμβρίου 1942

Βρίσκομαι σε μια γωνιά του δωματίου. Είμαι σωστό ερείπιο.

Ολόκληρο το σώμα μου είναι βρεγμένο.

Ένας φασίστας νοσοκόμος κάτι μου βάζει να μυρίσω. Ένας άλλος φασίστας στρατιώτης τρίβει τα μουδιασμένα χέρια μου και μου δίνει να καταλάβω ότι πρέπει να τα κουνώ. Ο φασίστας υπίατρος με εξετάζει προσεκτικά. Όλη η κουστωδιά των γενναίων του Μουσολίνι με έχει περιτριγυρίσει. Όλοι με κοιτάζουν με μεγάλη περιέργεια.

Συνήρθα τελείως. Καταλαβαίνω όλα όσα μου λένε. Όμως το σώμα μου είναι εντελώς τσακισμένο. Δεν μπορώ καθόλου να κινηθώ και πονώ τρομερά.

Ο αρχιφασίστας αντισυνταγματάρχης Consogni συζητεί με τον φασίστα υπίατρο. Ακούω το δεύτερο να λέει στον Consogni: - Μπάστα περόρα, (αρκεί για την ώρα).

Ο διερμηνέας Φράνκο μου λέει «Καπιτάνο, ξέρεις πολλά πράγματα και πρέπει να μας τα πης όλα. Αύριο το πρωί θα συνεχίσωμε την ανάκριση και είμαι βέβαιος ότι θα τα ομολογήσεις όλα».

- Κάνετε ότι θέλετε. Δεν έχω να σας πω τίποτε.

Στο σημείο αυτό τελείωσε η ανάκρισή μου. Αρχίζει να σκοτεινιάζει τώρα. Το μαρτύριό μου κράτησε πέντε ολόκληρες ώρες.

Με διατάζουν να σηκωθώ και να περπατήσω. Μου είναι αδύνατο. Όχι να σηκωθώ δεν μπορώ αλλά ούτε και να κουνήσω καλά καλά τα πόδια μου. Σε κάθε μου προσπάθεια πονώ τρομερά. Φωνάζω από τους πόνους. Βλαστημώ και βρίζω.

Τέσσερις στρατιώτες με αρπάζουν και με ξαπλώνουν μέσα σε μια κουβέρτα που στρώσανε κάτω στο δάπεδο. Πιάτουν την κουβέρτα από τις τέσσερις άκρες και με μεταφέρουν έξω από το σπιτάκι των μαρτυριών.

Κ. Δικαιάκου¹⁶, Πώς βρέθηκα στα χέρια των φασιστών, Αθήνα 1953, σελ. 34

Μεγάλο Χωριό Ευρυτανίας, 18-24 Δεκεμβρίου 1942

Έπτά ημέρες και ο πολυσέβαστος, ο γλυκύτερός μου και πολυδοκιμασμένος πατέρας βασανίζεται... Τον κρεμούν και προσδένουν από τα πόδια του βαρειές πέτρες για να προκαλούν πιο επώδυνο το μαρτύριο... Έτσι αιωρούμενο επί ώρες τον δέρνουν, του μαδούν τα γένηια (για να επαληθεύσει ο λόγος του Σταθοπούλου) και τον κατακαίνουν στο πρόσωπο με αναμμένα τσιγάρα και αναπτήρες... Το ίδιο μαρτύριο το επαναλαμβάνουν καθημερινά στις πρώτες ημέρες. Έτσι αχρηστεύουν τα χέρια του οριστικά.

Το δεύτερο βράδυ της ομηρείας του υποχρεώθηκε να παραμείνει γυμνός με τη φανέλλα στον Δεκεμβριανό βοριά και γονατιστός στην είσοδο του Κοιμητηρίου του Μικρού Χωριού απέναντι σε εκτελεστικό απόσπασμα. Εκράτουν σε αγανία τον αιχμάλωτό τους οι αχαρακτήριστοι... Τον κατέστησαν ράκος αληθινό. Είναι πλέον, αγνώριστος. Έχει πρόσωπο παραμορφωμένο, χαραγμένο..., καμένο..., καταπληγωμένο... χωρίς γένηια. Τα χέρια του κρέμονται σπασμένα. Δεν δύναται να αυτοεξηγητηθεί... Ευρίσκετο σε τέτοια κατάσταση, ώστε στις εμφανίσεις του με το ορθόδοξο Σχήμα να μοιάζει με Ιερέα ρακοδύτη...

Πρωτοπρεσβυτέρου Κωνσταντίνου Δ. Βαστάκη, Μεγαλοχωρίτες και Μικροχωρίτες εθνομάρτυρες της 24ης Δεκεμβρίου 1942¹⁷, Σύνδεσμος Μεγαλοχωριτών «Η Αγία Παρασκευή», Αθήναι, χ.χ., σελ. 33

Κριμίνιο Κοζάνης, 5 Αυγούστου 1943

Ενώ στεκόμαστε ακόμη αναποφάσιστοι, είδαμε καπνό ν' ανεβαίνει από το πρώτο σπίτι που έκαψαν οι Γερμανοί στη βόρεια παρυφή του χωριού. Σε λίγο πυκνός καπνός από ένα συγκρότημα σπιτιών στο βόρειο τμήμα του χωριού άρχισε να ανεβαίνει σιγά-σιγά και να σκορπιά προς βορρά από το νότιο άνεμο που έπνεε δυνατά εκείνη τη μέρα. Λίγο αργότερα, το μισό χωριό καίγονταν. Σε είκοσι λεπτά, καπνός από ολόκληρο το χωριό ήταν τόσο πυκνός ώστε κάλυπτε τα σπίτια και τις γλόγες. Ήταν ένα αλλόκοτο και φρικτό θέαμα το οποίο μόνο βάρβαροι σαδιστές μπορούσαν ν' απολαύσουν. Ήταν μια κόλαση φωτιάς, μια εικόνα την οποία μόνο άσπλαχνα ανθρώπινα όντα μπορούσαν να χαρούν. Εκάτο περίπου σπίτια και πολλά εξαρτήματα βρίσκονταν

16. Λοχαγός που αιχμαλωτίστηκε από τις ιταλικές αρχές κατοχής.

17. Πρόκειται για εκτενή επιμνημόσυνη ομιλία του Πρωτοπρεσβυτέρου Κων. Δ. Βαστάκη, που εκφωνήθηκε κατά τα επίσημα αποκαλυπτήρια του μνημείου εθνομαρτύρων του Μεγάλου Χωριού Ευρυτανίας τη 19η Αυγούστου 1984.

στις φλόγες ταυτόχρονα! Και εμείς στεκόμαστε στο παρατηρητήριο του Αγίου Αθανασίου μαρμαρωμένοι, κοιτάζοντας με φρίκη το αναπόφευκτο τέλος, το αγαπημένο μας χωριό να σβήνει μέσα στον καπνό.

Πολλά άλλα χωριά καίγονταν ταυτόχρονα με το Κριμίνι, όσο πιο μακριά έβλεπε το μάτι μας στην περιφέρεια. Ήταν φανερό ότι οι εμπρησμοί ήταν μια συνδυασμένη πράξη τρομοκρατίας μεγαλύτερης εκτάσεως απ' ό,τι είχαμε υποθέσει στην αρχή. Δέκα επτά χωριά είχαν περιτυλιχθεί στις φλόγες εκείνη τη ζεστή μέρα του Αυγούστου.

Γεωργίου Κ. Παπαβύζα, Αίμα και δάκρυα, σελ. 171

Καλάβρυτα, 13 Δεκεμβρίου 1943

Η φωτιά προχωρεί. Προχωρεί γοργά.

«Τι θα γίνουμε! Πάνε τα κόπια μας», σκούζουν όλες οι γυναίκες. Πω, πω τι γρήγορα που ανάβει το ένα σπίτι μετά το άλλο. Η αγωνία είναι ζωγραφισμένη στα πρόσωπα όλων. Παρακολουθούμε με κομμένη την ανάσα το κακό που μας βρήκε. Ακόμα και οι Μερεντιπούδισες έχουν σταματήσει να γυρίζουν. Θεέ μου καίγονται τα Καλάβρυτα απ' άκρη σ' άκρη. Έβαλαν φωτιά και στην Εθνική Τράπεζα. Καίγεται και το χάνι της κυρα-Στάθαινας.

Τι θα γίνει, θ' μας βγάλουν από δω μέσα; Το σάλιο στο στόμα μας έχει στεγνώσει. Καίγονται και τα δικαστήρια Λένε. Η φωτιά μας ζώνει από παντού. Άναψε και η Τράπεζα Αθηνών απέναντί μας. Και τα λουτρά του σχολείου καίγονται. Οι φλόγες μάς ζώνουν όλο και περισσότερο. Τι θα γίνουμε; θα μας κάψουν ζωντανές; Στη μέσα αίθουσα, που είναι γεμάτη γυναικόπαδα, έβαλαν φωτιά. Τι φρίκη, τι πανικός ειπ' αυτός! Τι να κάνουμε; Πώς να σωθούμε; Η Βακούλα η Βαρελού ανεβασμένη σ' ένα περβάζι φωνάζει:

«Σωπάστε βρε γυναίκες. Μην κάνετε έτσι να δούμε τι θα κάνουμε. Δεν μπορεί να μας κάψουν ζωντανές». τα μάτια της είναι κόκκινα κι οι φλέβες στο λαιμό της πεταγμένες.

Βλέπεις αυτό το ανθρωπομάζωμα να σπρώχεται συνεχώς. Οι φωνές μας ακούγονται στα μεσούρανα. Όσες είναι κοντά στην πόρτα κτυπάνε με τις γροθιές τους να μας ανοίξουν. Δε γίνεται τίποτα. Η αγωνία μας μεγαλώνει. Δε βλέπουμε πουθενά ελπίδα σωτηρίας. Ανεβαίνουν οι γυναίκες απάνω στα παράθυρα, και προσπαθούν ν' σπιάσουν τα τζάμια με τα χέρια τους. Έσπασε ένα τζάμι.

Η κόρη της κυρα-Στάθαινας έκοψε το χέρι της. Τρέχει αίμα. Η Βακούλου η Βαρελά με την Παταπολυχροπίου προσπαθούν να βγάλουν τα κομμάτια με προσοχή. Σπάζει κι άλλο τζάμι, κι άλλο. Τώρα γίνονται όλα γρήγορα. Μπορεί να σωθούμε. Η αίθουσα γεμίζει καπνούς.

Καιγόμαστε! Καιγόμαστε! Πηδάν έξω απ' τα παράθυρα δυο-τρεις γυναίκες. Ακούγονται οι αγριοφωνάρες των Γερμανών, που τις χουγιαίζουν.

Φραντζέσκας Νίκα¹⁸, Καλάβρυτα 1943. Μαρτυρία, εκδόσεις «ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΟΧΗ», Αθήνα 1981, σελ. 14-15

Καλάβρυτα, 13 Δεκεμβρίου 1943

Κάποια στιγμή, βλέπουμε να 'ρχεται από πάνω μια γυναίκα τραβώντας τα μαλλιά της και σκούζοντας:

«Τι πάτε να δείτε βρε κουρούνες. Πάνε οι άντρες, τους χάσαμε όλους. Τους σκότωσαν. Τα σκυλιά!». [...]

Τα γόνατά μου κόπηκαν. Τα πόδια μου δε μ' ακολουθούν. Προχωρώντας, βλέπουμε το Γιώργη το Γιωργαντά να κατεβαίνει τρεκλίζοντας, τραυματισμένος στο λαιμό και καταματωμένος.

Πιο πίσω του έρχεται ο Τάκης ο Κόκκινος, τραυματισμένος κι αυτός και κουτσαίνοντας. Τους ρωτούμε! Ο Γιωργαντάς δε μπορεί να μιλήσει. Ο Κόκκινος, επιβεβαιώνει όσα μας είπε η Βασωνιά.

Παίρνουμε κουράγιο. Μπορεί να 'ναι κι άλλοι τραυματισμένοι να τους σώσουμε. [...]

Θεέ μου τι είναι αυτό που αντικρίζω! Πόσα πτώματα! Τι αίμα! Κλείνω τα μάτια μου, για να μη βλέπω. Δε μπορεί. Δεν είναι δυνατό, θα κοιμάμαι. Θα βλέπω όνειρο. Τιμπάω τα χέρια μου να ξυπνήσω. Ξαναανοίγω τα μάτια μου. Πάλι τα ίδια. Πάλι πτώματα.

Πώς ειπ' έτσι ανακατωμένοι ο ένας πάνω στον άλλον. Πιάνω το κεφάλι μου και με τα δυο μου χέρια. Δε μπορώ. Θα τρελαθώ. Τι να κάνω; Γιατί ήρθα εδώ; Προσπαθώ να σκεφτώ. Πλησιάζω όσο μπορώ. Μα να ο Γιώργος ο Σταυρόπουλος, ο λεβεντόκορμος, ο λεβεντονιός. Φαίνεται το κεφάλι του που κρέμεται απ' το λαιμό του, κι ακουμπά στο σώμα του σκοτωμένου πατέρα του.

Πω-πω μυαλά ανακατωμένα με αίμα!...

Φραντζέσκας Νίκα, Καλάβρυτα 1943. Μαρτυρία, σελ. 18-19

18. Κάτοικος των Καλαβρύτων, η οποία καταγράφει την προσωπική της μαρτυρία.

Καλάβρυτα, 14 Δεκεμβρίου 1943

Ζημέρωσε για καλά. Σαν κάποιος να μας έδωσε το σύνθημα, ότι πρέπει ν' αρχίσουμε το μεγάλο μας έργο. Σταματάμε τις κουβέντες και ξεκινάμε. Όπου κι αν ξενύχτησε η καθημέιά ένας είναι ο δρόμος που θ' ακολουθήσουμε: «Απάνω στο σωρό». Έτσι τον ονομάσαμε.

Πώς είναι δυνατό να περιγράψει κανείς το πρωινό θέαμα που αντικρίσαμε; Πτώματα... σκορπισμένα παντού. Σε διάφορες στάσεις. Άλλοι τακτοποιημένοι μ' ενωμένα τα πόδια και σταυρωμένα τα χέρια, κι άλλοι κοκαλιασμένοι, μ' ανοιχτά τα χέρια και τα πόδια ή και καμπουριασμένοι, όπως-όπως, με γουρλωμένα τα μάτια κι ανοικτό το στόμα, με τα χρυσά δόντια ανάμεσα στα δικά τους, χαμογελαστοί κάτω, με μια ήρεμη ειρωνία που είχε χαραχτεί στα πρόσωπά τους. Σα να μας χλευάζουν. Μα γιατί, εμείς τι τους φταίξαμε; Εμείς προχωρούμε αμίλητες, ξενυχτισμένες, βρώμικες, με τα αίματα ξεραμένα απάνω μας. Άγριες! Παίρνουμε από το δρόμο τα πτώματα και τα φέρνουμε πιο κοντά στο νεκροταφείο. Προσπαθούμε να κάνουμε τη δουλιά πιο συστηματικά. Είμαστε όλες πειθαρχημένες. Καταλαβαίνουμε ότι αυτή που έχει τους τρεις, τους τέσσερις, τους πέντε και τους έξι σκοτωμένους πρέπει να βοηθηθεί από τις άλλες. Δεν περιμένουμε από πουθενά βοήθεια.

Φραντζέσκα Νικά, Καλάβρυτα 1943. Μαρτυρία, σελ. 31-32

Χωριά Τζουμέρκων, τέλη 1943

Οι επιχειρήσεις των Γερμανών είχαν τον χαρακτήρα γενικών εκκαθαρίσεων και ως εκ τούτου όλα τα χωριά που ευρίσκοντο σε ανταρτοκρατούμενες περιοχές παρεδόθησαν στην φωτιά. Κατά την προέλασή τους οι Γερμανοί βρήκαν μικρή αντίσταση από τους δικούς μας που αραίωσε κάτω τις τάξεις τους γιατί πολεμούσαν όρθιοι· αλλά ήταν τόση η μανία τους που όποιον συναντούσαν στο διάβα τους τον σκότωναν άσπλαχνα αδιαφορώντας αν ήταν αντάρτης, ιδιώτης, γυναίκα, γέρος ή τραυματίας. Είχαν ιδιαίτερη αδυναμία στο να κάνουν τις εκκλησίες. Το μοναστήρι της Αγίας Κυριακής που ήταν Νοσοκομείο το έκαψαν μαζί με μερικούς βαρείς τραυματίες που ευοσηλεύοντο και δεν ήταν δυνατόν να μεταφερθούν. Παντού όπου περνούσαν έφερναν τον όλεθρο και τον θρήνο. Οργή Θεού. Πάντως όσοι βέβαια σκοτώθηκαν δίκαια ή άδικα, πήγαν αναπόφευχτα βέβαια θύματα της καταστάσεως αλλά ήταν μεγάλο πρόβλημα η ζωή αυτών που δεν σκοτώθηκαν, γιατί μαζί με τα σπίτια τους κάηκαν και τα γεννήματά τους, στάρια, καλαμπόκια, καπνός και ό,τι άλλο χρειάζεται μια οικογένεια για να ζήσει. Ο Θεός ξέρει πώς θα βγάλουν τον χειμώνα οι χωριάτες.

Δημήτρης Σ. Σούτζου, Το ημερολόγιο ενός αντάρτη, σελ. 103

Δίστομο, 10 Ιουνίου 1944. Από το χρονικό του Τάκη Λάππα

Στις 10.6.1944 το πρωί, δεκαοκτώ Γερμανοί των Ες-Ες ντυμένοι με πολιτικά ρούχα που είχαν αρπάξει από φυλακισμένους της Λεβαδείας, ξεκίνησαν μ' επίτακτα ελληνικά φορητά από την πόλη αυτή. Επικεφαλής ήταν ένας διαβόητος αξιωματικός με το παράξενο όνομα Τέο. Σε ασίσταση αρκετή ακολουθούσαν πέντε γερμανικά αυτοκίνητα γεμάτα Γερμανούς στρατιώτες με στολή. Επρόκειτο για τέχνασμα, ώστε, αν οι αντάρτες σταματούσαν τα φορητά με τους «πολίτες», να τους εμπλέξουν αυτοί σε αψιμαχία ώσπου να φτάσει η μονάδα που ακολουθούσε. Στη διασταύρωση του δρόμου Δίστομο – Αράχωβα η σχετικά μικρή αυτή ομάδα ενώθηκε με φάλαγγα 60 αυτοκινήτων που κατέβαινε από την Αράχωβα. Ήταν 1.000 περίπου στρατιώτες-γρεναδιέροι των θωρακισμένων (Panzer Grenadiere) της 1ης Μεραρχίας Ες-Ες, μ' επικεφαλής το λοχαγό Körpner. Τότε στράφηκαν προς το Δίστομο, και σιγά σιγά άρχισε το μακελειό... Στην αρχή άρχισαν να πολυβολούν τα ζώα που βρίσκανε στο δρόμο. Άλογα, μουλάρια, ακόμα και τσοπανόσκυλα, όπως γράφει ο Λάππας, κάθε «κινούμενο στόχο». (Αυτά τα πτώματα ήταν τα πρώτα που συνάντησα μετά πέντε μέρες.) Η μικρή όμως δύναμη που είχε ξεκινήσει από τη Λεβαδεία, μετά τους «πολίτες», άρχισε στο δρόμο και σκοτωμούς αθώων χωρικών που δούλευαν στα χωράφια, ακόμα και μια μικρή βοσκοπούλα... Όσπου να φτάσει η φάλαγγα των Ούννων στο μαρτυρικό χωριό, είχαν κιάλας αφανιστεί κοντά είκοσι Έλληνες, και δώδεκα Διστομίτες πιάστηκαν όμηροι και οδηγήθηκαν στο χωριό δεμένοι.

Στο χωριό, οι Γερμανοί ζήτησαν πληροφορίες για αντάρτες, αλλά οι έντρομοι κάτοικοι τους διαβεβαίωσαν πως δεν υπήρχε κανείς εκεί κοντά. Τι να κάνουν; Φίλεψαν τους κατακτητές με ό,τι είχαν και δεν είχαν. Σιγά σιγά, μεθοδικά, οι Γερμανοί, αποφασισμένοι για επιχείρηση τρομοκράτησης, στήσανε γύρω γύρω απ' το Δίστομο φυλάκια με πολυβόλα, και κλείσανε στα σπίτια τους τους μαύρους τους χωριάτες. Το μεσημέρι, τα δυο αυτοκίνητα με τους καμουφλαρισμένους Ες-Ες ξεκινάνε για ένα άλλο χωριό, το Στείρι. Στα

τρία χιλιόμετρα πέφτουν πάνω σε άνταρτες του 34ου Συντάγματος του ΕΛΑΣ, που ανοίγουν αμέσως πυρ. Από τους δεκαοκτώ, γλίτωσε μόνον ένας Γερμανός και ένας Έλληνας οδηγός. Ο περίφημος Τέο τραυματίστηκε θανάσιμα. Ο ήχος της μάχης φτάνει αμέσως στο Δίστομο και ξεκινάει αμέσως μεγάλη δύναμη Γερμανών, που εμπλέκεται κι αυτή. Μιάμιση ώρα κράτησε η μάχη. Οι Γερμανοί γυρίζουν τώρα στο Δίστομο θηριώδεις... Πρώτα εκτελούν τους δώδεκα ομήρους, ο ένας προλαβαίνει να λύσει τα χέρια του και σχεδόν πνίγει ένα Γερμανό. Και μετά αρχίζει η κανιβαλική επίθεση στα σπίτια. Κάμποσοι πρόλαβαν να φύγουν, με τους πρώτους πυροβολισμούς, από ένα αφύλακτο πέρασμα, το Διάσκελο, προς τη θάλασσα. Όσοι έμειναν, έγιναν θύματα μιας ομαδικής δολοφονίας, για την οποία το γερμανικό γένος θα έπρεπε να ντρέπεται επί αιώνες...

Μου είναι αδύνατο, δεν αντέχει η ψυχή του ανθρώπου σήμερα να μεταφέρω τη διήγηση του Λάππα. Αυτόματα, πιστόλια ακόμα και λόγχες χρησιμοποιήθηκαν για να εξοντώσουν χωρίς διάκριση άντρες, γυναίκες κάθε ηλικίας, ακόμη και βρέφη. Βιασμοί και αποκοπές μαστών, λογχισμοί γεννητικών οργάνων, επεισόδια νεκροφιλίας με νεαρές κοπέλες... Σταματάω.

Αλέξανδρου Α. Ζαούση, Αναμνήσεις ενός αντήρωα, σελ. 93-94

ΑΠΩΛΕΙΣ

Δοβρουβίτσα Δωρίδας, 18 Δεκεμβρίου 1942

Έκ της ομάδος εφονεύθη ο σύνδεσμος Δημ. Μπαρτζώτας εκ Βουνηχώρας, ο οποίος εθελουσίως προσεφέρθη να μετάσχη της επιθετικής ταύτης ενεργείας, ήτις υπήρξεν η πρώτη οργανωμένη επίθεσις ανταρτών του μετέπειτα 5/42 Σ.Ε. εναντίον των κατακτητών. Ο ανωτέρω φονευθείς αντάρτης υπήρξεν το πρώτον θύμα του εθνικού μας αγώνος. Οι Ιταλοί εν συνεχεία εις αντίποινα επιρπόλησαν τα εγγύς χωρία Αμυδαλιά και Βιτρινίτσα και εξετέλεσαν αρκετούς οπαδούς της Οργανώσεως.

Γεωργίου Δ. Καϊμάρα, Εθνική Αντίσταση του 5/42 Συντάγματος Ευζώνων Ψαρρού, σελ. 35

Μεγάλο Χωριό Ευρυτανίας, 20-23 Δεκεμβρίου 1942

Γνωστός Ιταλός αξιωματικός της οικογενείας του αιμνήστου ιερέως Παπα-Θανάση Παπαστάθη, που εκρατείτο, τότε, όμηρος στις φυλακές Αχαΐας, διευκόλυνε το έργο της πρεσβυτέρας. Αυτήν ερωτήσατε, για να σας ειπεί σε ποια αθλιότητα είδε τον Ιερομόναχο στον ιερό Ναό της Μεταμορφώσεως, ξεχωρισμένου από τους άλλους συγκρατούμενους, κοντά στο παγκάρι, όταν ο προαναφερθείς αξιωματικός την προέτρεψε να πάει ένα ποτήρι γάλα στον παπά... Εκείνη αμέσως με την θεία της Πηνελόπη Παλύζου, επήγε το γάλα. Άλλα οποία έκπληξη φόβου και δέους, είδε τον ιερέα, τον οποίον μόλις ανευώρισε, γυμνόν και υποβασταζόμενον από δύο στρατιώτες. Τα χέρια του εκρέμοντο. Το πρόσωπό του παραμορφωμένο. Έκλαιε και επαναλάμβανε τη φράση: «Τα πάθη σου Χριστέ...».

Έφυγε η πρεσβυτέρα με τη θεία της, χωρίς να δυνηθεί να του προσφέρει το γάλα. Το βράδυ ή την επομένη της ημέρας αυτής (προφανώς την 20 Δεκεμβρίου), διεδόθη μεταξύ των κρατούμενων ότι θα τους εξετέλουν. Τότε, γράφει σε επιστολή της η πρεσβυτέρα, οι κρατούμενοι της εξήτησαν το φωμί και το κρασί για την πρώτη Θεία Λειτουργία, στην οποία τους εκοινώνησε ο παπάς...

Δεν σχολιάζω την νεκρώσιμη Ακολουθία, που έφαλε για τους συμμελλοθανάτους του και για τον εαυτό του τα μεσάνυκτα της 23ης Δεκεμβρίου ολίγες ώρες προ της εκτελέσεως. Ας σημειωθεί ότι για τον εαυτό του και τον συναθλητή του Κατσιμίπα η εν λόγω εξόδια Ακολουθία ήταν και η μοναδική. Ενώ για τους άλλους επαυαλήφθηκε ανήμερα της εορτής των Χριστουγέννων σε πρωτοφανή θρήνο και πένθος...

Πρωτοπρεσβυτέρου Κωνσταντίνου Δ. Βαστάκη, Μεγαλοχωρίτες και Μικροχωρίτες εθνομάρτυρες, σελ. 34-35

Αθήνα, 14 Ιανουαρίου 1943

Είχε παρέλθει πλέον του τετάρτου της ώρας οπότε η έρευνα, η οποία είχε αρχίσει από του επάνω πατώματος είχε φθάσει εις το υπόγειον και ο επικεφαλής των Ιταλών Ανθ/σής εκτόπα την πόρταν του διαμερισματος του Τσιγάντε. Φαίνεται ότι είχε τελειώσει η εργασία της καταστροφής διότι εις το κτύπημα της πόρτας ενεφανίσθη ο Τσιγάντες με το κασκόλ και το καπέλλο του και τους ηρώτησε τι θέλουν. Επέδειξε την ταυτότητά του και ο ανθ/σής νομίσας ότι πρόκειται περί αστυνομικού του είπε ότι είναι εν τάξει. Την στιγμήαυτήν σκηνήν παρηκολούθησε ο Μαλασπίνας, διότι εκείνην την στιγμήν ακριβώς και αυτός ελάμβανε την άδεια από τους Ιταλούς να φύγη, οπότε κατώρθωσε ν' αντιληφθή τ' ανωτέρα.

Αλλά η τύχη του ανθρώπου αυτού, η οποία στην αρχή του εμειδίασε αίφνης μετενόησε. Του έφραξε τον δρόμο και του έκοψε το νήμα της συνεχείας της ζωής του, μιας ζωής ευδόξου και τιμημένης.

Με το άνοιγμα της πόρτας του την οποία είχε λησμονήσει να κλείσει, εμύρισαν οι καπνοί των καέντων χαρτιών, τους οποίους κατά το διάστημα της εξετάσεως της ταυτότητός του, ο Ιταλός αυθ/στής αντιλήφθη καλώς, μόλις δε έκανε ο Τσιγάντες να κινήσει και εξέλθη της κατοικίας του, ο αυθ/στής επροχώρησε προς το εσωτερικόν του διαμερίσματος, ερωτών συνάμα αν το διαμέρισμα είναι δικό του. Η υπόθεσις δεν μπορούσε να έχει άλλην συνέχειαν. Η απάντησις ήτο δύο πιστολιές εναντίον των Ιταλών με τας οποίας έπεσαν δύο εξ αυτών. Ξηλοκλούθησε συμπλοκή με αποτέλεσμα τον φόνου δύο Ιταλών και τριών τραυματιών, μεταξύ των οποίων και ο Αυθ/στής, αλλά και τον φόνου του Τσιγάντε.

Νικολάου Δημοτάκη¹⁹, Μυστικός πόλεμος 1941-1944. Μίδας. Πλούτων, τυπογραφείον Εμμ. Μαθιουδάκη, Αθήναι 1948, σελ. 54-55

Περιοχή Σκουληκαριάς Αρτας, 21 Ιανουαρίου 1943

Θα ήταν δύο η ώρα, όταν ο Αυγερινός έκαμε την τελευταία απεγνωσμένη προσπάθειά του να πιάσει την κορυφή του Περιστεριού. Κατά τις δύομιση, ήρθαν να μου αναγγείλουν πως είχε χτυπηθή στην κοιλιά από σφαίρα πολυβόλου. Απώλεια βαρειά και αναστικατάστατη. Εκείνη τη στιγμή, ήταν σαν να μου κόβανε τα χέρια.

Λίγο αργότερα διακομίσθηκε ο Αυγερινός στην Χελώνα. Κατάλαβα αμέσως πως η κατάστασίς του ήταν απελπιστική. Φρόντισα να τον πάνε σ' ένα καλύβι, τον ξάπλωσα ο ίδιος εκεί.

Διατηρούσε τις αισθήσεις του και, παρά τους φρικτούς πόνους, είχε πλήρη διαύγεια πνεύματος.

Μου έσφιξε δυνατά το χέρι.

Ψιθύρισε:

– Ναπολέον, πεθαίνω. Αυτά που θα σου πω είναι η διαθήκη μου...

Αποκρίθηκα:

– Εσύ κι εγώ δεν είμαστε από κείνους που πεθαίνουν τόσο εύκολα. Σε λίγες μέρες θα είσαι πάλι στο πόδι. Θα το δης...

Ήξερα πως δεν θα κατώρθωνα να τον ξεγελάσω.

– Πεθαίνω, ψιθύρισε πάλι. Άκου, Ναπολέον. Περιουσία δεν έχω ν' αφήσω στα παιδιά μου. Να τους πης, όμως, εσύ πώς πέθανε ο πατέρας τους. Να τους το πης, για να είναι περήφανα για μένα και για τ' όνομά τους. Αυτό τους αφήνω...

Με κόπο συγκρατούσα την συγκίνησή μου. Ήταν φοβερό να μην μπορώ να προσφέρω την παραμικρή βοήθεια στο φίλο μου, τον αδελφό μου, έστω και για να καταπραΐνω μόνο τον σωματικό πόνο που τον έκανε να σπαράζει μπρος στα μάτια μου. Ούτε χειρουργείο, ούτε γιατρό, ούτε καν φάρμακα είχαμε.

Ναπολέοντος Ζέρβα, Απομνημονεύματα, σελ. 140-141

Αθήνα, Ιούλιος-Σεπτέμβριος 1944

Ήταν η 11η Ιουλίου 1944.

Η Εθνομάρτυρας Καραγιάννη, μαζί με τα παιδιά της, επί δύο μήνες βασανίζονται στα κολαστήρια της οδού Μέρλι και Χαϊδαρίου. Έρχεται ειδικός ανακριτής από το Βερολίνο. Παρόλα τα ανείπωτα και παρατεταμένα βασανιστήρια, που υπέστησαν, τα στόματα έμειναν κλειστά, κανένα όνομα, καμιά πληροφορία στον εχθρό. Η διαταγή θανατώσεως της Εθνομάρτυρος Αέλας Καραγιάννη διά πελέκewς δεν μπόρεσε τελικώς να εκτελεσθεί. Τα πέντε παιδιά σώθηκαν την τελευταία στιγμή από την εκτέλεση χάρις στις απελπιστικά τολμηρές ενέργειες του πατέρα και των μελών της Οργάνωσης, που δεν είχαν συλληφθεί. Την αυγή της 8ης Σεπτεμβρίου 1944 η Αέλα Καραγιάννη, μαζί με έξι ακόμη γυναίκες και εξήντα πέντε άνδρες, αντιμετωπίζει -ό,τι είχε απομείνει από το σώμα της, αλλά με αλώβητη την ψυχή της- τις κάγκες των πολυβόλων στο δάσος του Δαφνίου. Εκεί παρέδωσε την αδούλωτη Ελληνική ψυχή της. Ήταν η τελευταία ομαδική εκτέλεση, που έκαναν οι Γερμανοί στην Ελλάδα.

19. Αντισυνταγματάρχης, που υπηρέτησε στην Force 133 από τον Αύγουστο 1942 έως και τον Οκτώβριο 1944 ως αρχηγός αποστολών και ανέλαβε τη Διεύθυνση Πληροφοριών της οργάνωσης ΜΙΔΑΣ 614 και την αρχηγία της οργάνωσης ΠΛΟΥΤΩΝ.

Όταν βασάνιζαν τα παιδιά της και κυρίως τον Βύρωνα και την Ηλέκτρα και ο Γερμανός ανακριτής Μπέκε απείλησε ότι θα τα εκτελέσει μπροστά της, εάν δεν μιλήσει, η Εθνομάρτυρας του είπε:

«Και τα παιδιά μου, όπως κι εγώ, είναι Έλληνες. Στα χέρια του Θεού είναι κι αυτά, όπως κι εγώ. Αν είναι τυχερό να χάσουν τη ζωή τους για την Πατρίδα, μεγάλη τους η δόξα και η τιμή, μα και δική μου, γιατί εγώ τα γέννησα».

Η Εθνική Αντίσταση των Ελλήνων 1941-1945, σελ. 199-200

ΗΡΩΙΣΜΟΣ - ΙΔΑΝΙΚΑ

Μεγάλο Χωριό Ευρυτανίας, 18 Δεκεμβρίου 1942

Αλλ' έπεσε με ηρωισμό και καρτερία. Τούτο φαίνεται από την παραγγελία, που άφησε στην τελευταία του επιστολή ως μελλοθάνατος. Συνέστησε στα παιδιά του: «Να τον θυμούνται». Και επί πλέον, άνοιξε τη γεμάτη από αισθήματα φιλοπατρίας ψυχή του, να τα παρηγορήσει και να τα διδάξει με τούτα τα αθάνατα και ηρωικά λόγια:

«... Αξίζει -παιδιά μου- να πεθάνη κανείς για την ελευθερία της Πατρίδος του».

Με τέτοιο πατριωτικό φρόνημα τον συνέλαβαν οι Ιταλοί φασίστες εκείνη την ημέρα, στις 18 Δεκεμβρίου 1942. Τον ξεχώρισαν και τον φύλαξαν... κι' είχαν τους λόγους και τις πληροφορίες τους. Οι εχθροί εγνωρίζαν τότε, ότι οι δυο μεγαλύτεροι γιοι του τους πολέμησαν ηρωικά στον ελληνοϊταλικό πόλεμο του 1940 - 1941, όπου και οι δύο τραυματίστηκαν. Ο Γιώργος σοβαρά με δώδεκα τραύματα και ο αείμνηστος Οδυσσέας του ελαφρότερα στο χέρι. Εκείνο δε τον καιρό ο Οδυσσέας ήταν, από τους πρώτους, αντάρτης στο βουνό. Αυτό και μόνο έφτανε για να χαρακτηριστεί ο τραγικός πατέρας εχθρός του κατοχικού στρατού και ένοχος...

Όμως, πριν συνεχίσω, θα κάμω την εξής παρένθεση, στην οποία φαίνεται το μέτρο της φιλοπατρίας του γιου και του πατέρα.

Στις αρχές του καλοκαιριού του 1942 ένα βράδυ ο αείμνηστος Οδυσσέας είχε στον πατέρα του, παρουσία και του αδελφού του Γιώργου.

«Πατέρα, αύριο το πρωί φεύγω για αντάρτης».

Η είδηση έκαμε αίσθηση. Αμιλητοι, ο ένας κοίταζε τον άλλον. Ο πατέρας δεν απάντησε. Δεν αντέδρασε, δεν είπε: «Πού θα πας παιδί μου μέσα στους κινδύνους;» Αλλά τι έκαμε; Σηκώθηκε αμιλητος και πήγε στο προσωπικό του μπαούλο. Το άνοιξε. Πήρε από εκεί ένα τυλιγμένο ασημένιο ξίφος (δίκοπο), που έφερε άλλοτε από την Πόλη, άγνωστο δε μέχρι τότε στα παιδιά του, και απευθυνθείς στον Οδυσσέα του είπε:

«Σου παραδίδω το ξίφος τούτο να το τιμήσεις για την ελευθερία της Πατρίδας».

Πρωτοπρεσβυτέρου Κωνσταντίνου Δ. Βαστάκη, Μεγαλοχωρίτες και Μικροχωρίτες εθνομάρτυρες, σελ. 68-69

Προυσός Ευρυτανίας, 20-22 Δεκεμβρίου 1942

Έτσι, στους ομήρους προστέθηκαν ακόμα και οι εξής Προυσιώτες: Ο Ηγούμενος της ιεράς Μονής Παναγίας Προυσιωτίσσης, αείμνηστος Αρχιμανδρίτης Γερμανός Σταθογιάννης, ο οποίος μεταξύ των άλλων μας είπε: «Αν ζούσε ο πατέρας σου θα έμενε ανάπηρος διά βίου χωρίς χέρια...», ο προαναφερθείς Ιωάννης Ραφτογιάννης, ο πρόεδρος του χωριού Γεώργιος Δεληγιάννης και η Μαρία σύζ. Κων. Δαράβαλη μητέρα του αντάρτη Νικολάου Δαράβαλη, η οποία σαν άλλη Σουλιώτισσα προέβη στην εξής ηρωική πράξη. Όταν επέστρεφε η στρατιωτική ιταλική φάλαγγα, στη θέση του Πύργου του Καραϊσκάκη, που ευρίσκεται πάνω από το ιερό Μοναστήρι της Προυσιωτίσσης, η Δαράβαλη έκαμε το σημείο του Σταυρού και έπεσε στο φοβερό χάος του γκρεμού. Οι Ιταλοί όταν αντελήφθησαν το διάβημά της είπαν: «μόρτο» και έφυγαν. Η ηρωίδα γυναίκα κατακύλησε 150 περίπου μέτρα από τον δρόμο και στο χάος συγκρατήθηκε στην ρίζα ενός πουρναριού. Μετά την ατομάκρυνση της στρατιωτικής φάλαγγας οι Προυσιώτες την ανέσυραν σώα και αβλαβή. Κι έτσι στα θαύματα της θαυματουργού εικόνας της «Παναγίας Προυσιωτίσσης» προσετέθη και η θαυμαστή διάσωση της Δαράβαλη...

Πρωτοπρεσβυτέρου Κωνσταντίνου Δ. Βαστάκη, Μεγαλοχωρίτες και Μικροχωρίτες εθνομάρτυρες, σελ. 35-36

Αθήνα, 1942-1943

Η Λέλα έγκαιρα πληροφορείται για τη ρίψη με αλεξιπτωτά Άγγλων συνδέσμων αξιωματικών με τις νεοσύστατες ανταρτικές ομάδες σε Παρνασσό και Γκιώνα και εν συνεχεία της ζητούν έμπιστους και αποφασισμένους νέους για διερμηνείς και συνδέσμους με τους αντάρτες. Στέλνει πρώτα το γιο της Γιώργο και στη συνέχεια τους αδελφούς Ζρεκ, τον Κατσαρό και άλλους. Τακτικές οι προσωπικές επαφές με Άγγλους των βουνών, όπως του Ταγματάρχη Στοτ ή του λοχαγού Μπομπ και εκπροσώπων όλων των ανταρτικών οργανώσεων, δίνοντας πολύτιμες πληροφορίες και βοηθώντας πολύτροπα την ένοπλη αντίσταση.

Τον Αύγουστο και Σεπτέμβριο του 1943 βοήθησε θετικά την παράδοση ιταλικών μονάδων στους αντάρτες, απέκρυψε ακόμη και φυγάδευσε Ιταλούς αξιωματικούς, γλυτώνοντάς τους από τη σύλληψη τους από τους τέως συμμάχους τους, Γερμανούς.

Η Εθνική Αντίσταση των Ελλήνων 1941-1945, σελ. 199

Θεσσαλονίκη, 25 Μαρτίου 1943

Κόσμος πολύς, μια μεγάλη σειρά από αδούλωτους ανθρώπους προχωρούσε προς το Λευκό Πύργο, προς το άγαλμα του ήρωα Ν. Βότση αυτόν που με το πλοιάριο του το 1912 απελευθέρωσε τη Θεσσαλονίκη. Πηγαίναμε να στεφανάσουμε το άγαλμα. Να αντιληφθούν οι Γερμανοί πως η καρδιά της Ελλάδας ζει και πάλλεται για τη λευτεριά. Η Θεσσαλονίκη όλη αντιβούζε από τα τραγούδια «Μαύρη είναι η νύχτα στα βουνά» και «Τα ρόδα τα τριαντάφυλλα». Το στεφάνι το κατέθεσε ο φοιτητής Άνθιμος Χατζηαυθίμου.

Μαργαρίτας Λαζαρίδου²⁰, Πόλεμος και αίμα. Ταξείδι στο παρελθόν - Ταξείδι στον πόνο, εκδόσεις Διογένης, Αθήνα, χ.χ., σελ. 64

Αθήνα, Μάρτιος 1943

Στην οδό Πανεπιστημίου αρ. 31, στον τρίτο όροφο, στο ίδιο δηλαδή μέγαρο όπου εστεγάζετο ολόκληρη Ιταλική υπηρεσία, είχε εγκαταστήσει το συνεργείο του ο λοχαγός Δ. Κανένας δεν μπορούσε να υποψιασθή, πως κάτω από τα μάτια των Ιταλών και πλάι στη φοβερή Κομματυτατούρ, πέντε Έλληνες στρατιώται ειργάζοντο νύχτα μέρα εναντίον τους. Πέντε θαρραλέοι μικροί αξιωματικοί είχαν αναλάβει το δύσκολο έργο να εκδίδουν πλαστές Ιταλικές άδειες και ταυτότητες. [...]

Αθόρυβα, κλειδωμένοι σε μια αποθήκη αρχείων, δούλευαν οι πέντε αξιωματικοί, με τα πιστόλια αχώριστους συντρόφους, αποφασισμένοι να πουλήσουν ακριβά το τομάρι τους, αν είχαν την ατυχία να ανακαλυφθούν. Η συναίσθησι της μεγάλης υπηρεσίας, που προσέφερα στον Έθνικό Αγώνα, τους έδινε τη δύναμη ν' αφηφούν κάθε κίνδυνο.

Ομήρου Ι. Παπαδοπούλου²¹, Τρία χρόνια... Τρεις αιώνες, Σελίδες από την Εθνική Αντίστασι, Αθήνα 1947, σελ. 47-48

Νεζερός (Καλλιπεύκη Λάρισας), 6 Ιουνίου 1943

Οι μελλοθάνατοι πατριώτες, φτάνοντας στον τόπο της εκτέλεσης, κοντά τη χαραυγή, έσκισαν τα ρούχα τους, κάψαν όσα χρήματα είχαν μαζί τους και σπάσαν τα ρολόγια τους για να μην πέσει τίποτα στα χέρια των φασιστών. Ύστερα μίλησαν προς τους φαντάρους Ιταλούς και τους κάλεσαν να μην υπακούνε πια στις φασιστικές διαταγές, να ξεσηκωθούν και να μην πολεμάνε για ξένα συμφέροντα, να πάφουν πια να γίνονται όργανα του φασιστικού θηριού, που τους στέλνει να δολοφονούν αγνούς αγωνιστές. Τέλος, εκεί, μπροστά στις μπούκες των πολυβόλων, που καρτερούσαν έτοιμες να σπείρουν το θάνατο, πιασθήκαν χέρι με χέρι στο χορό, τραγουδώντας και ζητωκραυγάζοντας για τη λευτεριά, που θα πλημμυρίσει μια μέρα σαν τον ήλιο, που κείνη την ώρα βγαίνοντας, έβαφε χρυσοκόκκινες τις γύρω πλαγιές. Το ξερό κροτάλισμα των πολυβόλων, τους έκοψε στη μέση το τραγούδι. Τα λιοκαμένα και λιγοκρέατα κορμιά τους, ματωμένα, αγκάλιασαν, τη γη, που τόσο αγάπησαν και που την πότιζαν τώρα με τ' άλικο αίμα τους, στερνή και υπέρτατη προσφορά στον αγώνα για τη λευτεριά της πατρίδας μας.

Σπύρου Ηρ. Μπέκιου - Λάμπρου, Σελίδες από την Εθνική Αντίσταση, σελ. 487

20. Μέλος του Συμβουλίου της Επαρχιακής Επιτροπής της Εθνικής Αλληλεγγύης και μέλος της Επιτροπής Πόλης του ΕΑΜ Θεσσαλονίκης, Υπεύθυνη Γυναϊκών.

21. Ταγματάρχης του Ελληνικού Στρατού, ο οποίος δημοσιεύει σελίδες του ημερολογίου του για την περίοδο 1941-1944.

Γέφυρα Αχελώου, 5 Ιουλίου 1943

Παρόλα αυτά ο σαλπικτής των ΕΟΕΑ Βάλτου σήμανε «προχωρείτε-προχωρείτε» και οι αντάρτες εξόρμησαν ανοίγοντας πυρ ομαδικά. Ο ηρωικός Παντελίδης με τους τολμηρότερους πέρασαν τα συρματοπλέγματα κι επετέθησαν θυελλώδεις με αυτόματα όπλα και χειροβομβίδες, με αποτέλεσμα ν' ανατραπούν οι Ιταλοί στα χαρακώματα και να διαλυθούν φεύγοντας τροχάδην προς τα οχυρωμένα οικήματα και πολυβολεία τους, όπου όμως μετέδωσαν τη σύγχυση. Ο λοχαγός Κωνσταντίνου με την ομάδα του αφού ανέτρεψε τους αμυνόμενους στο δεξιό (ανατολικό) άκρο της γέφυρας, ανέβηκε από την όχθη κι επετέθη κατά του πλησίον πολυβολείου το οποίο εξουδετέρωσε. Στη συνέχεια έστρεψε προς το δεύτερο πολυβολείο που κι αυτό εξουδετέρωσε αλλά με απώλειες δυο νεκρούς, δυο βαριά τραυματίες κι άλλους ελαφρότερα, ενώ κι ο ίδιος ο λοχαγός που στάθηκε όρθιος πάνω στο κατάστρωμα της γέφυρας δέχθηκε ριπή πολυβόλου από το άλλο άκρο της το νότιο και έπεσε νεκρός.

Θέμη Μαρίνου, Ο εφιάλτης της Εθνικής Αντίστασης, μέρος Β', σελ. 137-138

51ο χλμ Γραβιάς - Αμφισσας, 11 Ιανουαρίου 1944

Κατά την μάχην ταύτην έπεσεν εν τη εκτελέσει του καθήκοντος (ναρκοθετών την γέφυραν του 51ου χλμ. Γραβιάς-Αμφισσας) ο Ανθυπασιπστής Μηχανικού Ταλιώτης Γεώργιος, λόγω εκρήξεως νάρκης. Το λαμπρό και ατρόμητο εκείνο παλληκάρι με κομμένα τα δύο του χέρια, με τους οφθαλμούς βγαλμένους και με τραύματα διαμπερή εις το στήθος εξέπνευσε τραγουδώντας και φωνάζοντας «Ζήτω η Αθάνατη Ελλάδα».

Γεωργίου Δ. Καϊμάρα, Εθνική Αντίστασις του 5/42 Συντάγματος Ευζώνων Ψαρρού, σελ. 121

Αθήνα, αρχές καλοκαιριού 1944

Έκ της οικίας του κ. Άρτη, ο συνεργάτης του κ. Σταυροπούλου, Σταύρος Λεβεντάκος παρελάμβανεν εκάστοτε τας αναγκαϊούσας ποσότητας ωρολογιακών βομβών και άλλων υλικών, δι' ανατινάξεις πολεμικών έργων των κατακτητητών. Ο ατυχής όμως ούτος πατριώτης, συλληφθείς κατά τον Αύγουστον μήνα, παρά των Γερμανών, φέρων μεθ' εαυτού δύο εκ των βομβών εκείνων, ας επρόκειτο να χρησιμοποιήσει διά σαμποτάζ εις τον Πειραιά και αφ' ου εβασανίσθη, παρά των σαδιστών των Γερμανικών κατέρυγων εξετελέσθη, χωρίς να κατονομάση τους συνεργάτας του. Ο ήρωας Λεβεντάκος έπεσε με την ικανοποίησιν, ότι προσέφερε την ζωήν του, χάριν της Πατρίδος, ητένισε δε τους εκτελεστάς του, μετά μεγάλης ψυχραιμίας, χωρίς να λυγίση η Ελληνική καρδιά του.

Νίκου Α. Αντωνάκεια, Φως εις το σκότος της Κατοχής, σελ. 364

Μενίνα Θεσπρωτίας, 18 Αυγούστου 1944

– «Πάει το παλληκάρι, το φάγανε», λένε οι Ιερολοχίτες. Και το πολυβολίδι ξαναρχίζει ακράτητο. Αυτή τη φορά οι Ιερολοχίτες θέλουν να εκδικηθούν το θάνατο του συντρόφου τους. Το πείσμα και το πάθος γιγαντώνουν την απόφασή τους για την εκμηδένιση των Γερμανών.

Κατά το μεσημέρι φτάνει στα χέρια του Αγόρου που βρίσκεται στο Νεοχώρι το εξής σημείωμα:

«Κύριε Διοικητά,

Είμαστε είκοσι μέτρα από το Φρουραρχείο. Ή θα μπορούμε μέσα ή θα μείνουμε εδώ για πάντα. Σε καμιά περίπτωση δεν θα το εγκαταλείψουμε κι αν ακόμα διατάξητε!

ΟΙ ΙΕΡΟΛΟΧΙΤΕΣ»

Δημήτρης Σ. Σούτζου, Το ημερολόγιο ενός αντάρτη, σελ. 168-170

Αθήνα, 1944

Ο Ιβάνωφ είχε επικηρυχθεί από τους Γερμανούς. Η συνεργασία της Ταβριέλλας με τον Ιβάνωφ τερματίστηκε το 1944. Ο πράκτορας και σαμποτέρ των συμμάχων, αφού συνελήφθη και ξέφυγε δύο φορές (τη μία μέσα σε ένα δοχείο απορριμμάτων από τις φυλακές Άβέρωφ, πριν μάθουν οι Γερμανοί ποιον κρατούσαν και τη δεύτερη, αφού η οργάνωση δωροδόκησε έναν Ιταλό) πιάστηκε με προδοσία, δικάστηκε και καταδικάστηκε σε θάνατο. Όταν τον μετέφεραν για εκτέλεση από την Καισαριανή, κατάφερε δεμένος με χειροπέδες να εξουδετερώσει τους φρουρούς - συνοδούς και το έβαλε στα πόδια προς το δάσος. Τον γάζωσαν όμως, με τα πολυβόλα. Είναι βέβαιο πως πέθανε εντυχή, γιατί δεν άφησε να τον στησουν στον τοίχο.

Η Εθνική Αντίσταση των Ελλήνων 1941-1945, σελ. 222

Εικόνα 43. Καταστροφή των Καλαβρύτων (13 Δεκεμβρίου 1943)

Εικόνα 44. Τμήματα του ΕΛΑΣ το 1944

ΔΥΣΧΕΡΕΙΕΣ

Αθήνα, Οκτώβριος - Νοέμβριος 1941

Η μερίς του άρτου από 80-60-50-40 δράμια ημερησίως υπεβιβάσθη εις τα 30 δράμια και τέλος κατά τον Νοέμβριον εδίδετο η ελαχίστη αυτή ποσότης φρωμιού ανά διήμερον. Κι' ένα φρωμί άλλοτε μαύρο, άλλοτε κίτρινο το τρώγει κανείς και μόνον την διαμαρτυρίαν του στομάχου του ησυχάζει κάπως. Περί τα τέλη του μηνός Νοεμβρίου η τραγωδία του πληθυσμού της πρωτευούσης είχε φθάσει πλέον εις το κατακόρυφον. Ο χειμών ψυχρός, τρομερός απειλούσεν ως δράκων του παρακμυθίου τους εξηντηλημένους σκελετούς που αποτελούσαν κατά πλειοψηφίαν τον πληθυσμό των Αθηνών-Πειραιώς. Πρώτην φοράν καθ' όσον ενθυμούμαι είχομεν τόσον πρώημον χειμώνα εν Ελλάδι και μάλιστα ασυνήθους δριμύτητος. Εις πολλές εκατοντάδας ανήρχοντο οι νεκροί ημερησίως από το ψύχος και την πείνα. Μίαν ημέραν εξαιρετικού ψύχους ανηγγέληθι ότι οι νεκροί υπερέβησαν τα 2500 άτομα εις Αθήνας-Πειραιά. Είχομεν συνηθίσει εις τα μεγάλα ποσά ώστε δεν μας έκαμον καμμίαν αίσθησιν οι αριθμοί αδιάφορον εάν επρόκειτο περί τιμών τροφίμων οι περί ανθρωπίνων υπάρξεων, ετρέμομεν μήπως οι αριθμοί ήσαν μικρότεροι της πραγματικότητος. Εις τας λαϊκάς συνοικίας η φθορά ήτο τρομακτική. Την πρωίαν εάν έφρευγες ενωρίς από την οικίαν σου διά να μεταβής εις την εργασίαν σου, αδύνατον να μη έβλεπες τέσσαρα πέντε πτώματα ανθρώπων είτε καταμεσής του δρόμου, είτε εις κάποιαν γωνίαν, είτε οπίσω μιας θύρας, είτε τέλος εις τους σταθμούς των τραμ, του ηλεκτρικού ή άλλων προφυλαγμένων χώρων.

Σταύρου Καλογιάννη, Ημερολόγιον ενός στρατιώτου, σελ. 59-60

Αργύρι Καρδίτσας, 12 Νοεμβρίου 1942. Αποσπάσματα αφήγησης του Ναπολέοντος Ζέρβα

Ήταν συνολικά 60 άντρες, όλοι οπλισμένοι με ατομικά τουφέκια.

Η εικόνα που παρουσιάζαν δεν μπορούσε ασφαλώς από άποψη εμφάνισης να είναι ικανοποιητική, όπως γράφει και ο ίδιος στα απομνημονεύματά του:

«— Έβλεπες παντελόντια σχισμένα, σακκάκια κουρελιασμένα, παπούτσια ξεσολιασμένα. Ήμετρησα περί τους 20 αντάρτες που είχαν στα πόδια τους σγαρόνια, προβιές, δηλαδή, δεμένες με σπάγγους και τριχιές...». Ο αδιάκοπος αγώνας και οι συνεχείς πορείες πάνω στα κατσάβραχα και μέσα στα νερά και τις λάσπες, είχαν ασφαλώς καταστρέψει τα ρούχα των ανταρτών. Όπως αναφέρει όμως στη συνέχεια: «το ηθικό των ήτο άριστον. Ο ευθουσιασμός φώτιζε τα πρόσωπά των...».

Χαράλ. Ηλία Φλόκα, Εθνική Αντίσταση (1942-1945), σελ. 126

Πορεία από τον Πλατανιά Φθιώτιδας προς Άγιο Ανδρέα - Κλαψί, Νοέμβριος 1942

Το σκοτάδι πύκνωσε τόσο που δεν βλέπαμε ούτε τη μύτη μας. Ο οδηγός έχασε και το μονοπάτι. Άρχισε μια βροχή που μας μαστίγωνε το πρόσωπο, τόσο που μας έτσουζε. Οι αστραπές μας τύφλωναν πιο πολύ και προχωρούσαμε με το χέρι απλωμένο μπροστά, μη βγάλουμε τα μάτια μας απ' τα ξεράδια, που ήταν σα σουβλιά πάνω στα κορμιά των ελατιών. Καθώς τα νερά της βροχής κατακυλούσαν στην πλαγιά, σα να ξεχείλιζε ποτάμι, κι απ' το σκοτάδι δε βλέπαμε πού πατούσαμε, οι φρέσκοι κι αδέξιοι σε τέτοιο περπάτημα, ξαπλώνονταν φαρδιοί πλατιοί μέσα στα νερά και στις λάσπες. Κι ο φόβος ήταν να μην ξεγοφιαστείς μ' αυτά τα γλιστρήματα. Δεν ήταν μόνο η ζημιά που θα πάθαινες. Θα 'χανες, ποιος ξέρει για πόσον καιρό, τους συντρόφους σου, που στο μεταξύ θα κινιόντουσαν, θα δρούσαν κι ίσως θα χτυπιόντουσαν με τον οχτρό. Τούτη ήταν η μεγάλη λαχτάρα μας. Η αρρώστια ή το πλήγωμα απ' αυτή την πλευρά δε λογαριάζονταν περισσότερο. Ο πιο πιστός και πολύτιμος σύντροφος για τις νυχτερινές πορείες αποδείχτηκε η υκλίτσα.

Σπύρου Ηρ. Μπέκιου - Λάμπρου, Σελίδες από την Εθνική Αντίσταση, σελ. 136-137

Πορεία προς τη γέφυρα Γοργοποτάμου, νύχτα 25/26 Νοεμβρίου 1942

Αποσπάσματα αφήγησης του Ναπολέοντος Ζέρβα

«— Καθώς κατεβαίναμε» γράφει ο στρατηγός, «το φιλό χιόνι έγινε χιονόνερο, και έπειτα βροχούλα. Σκοτάδι πυκνό απλώθηκε με το πέρασμα της ώρας. Δεν έβλεπες ούτε ένα μέτρο μπροστά σου. Περπατούσα κρατώντας τη ζώνη του Γιάννη Πιστόλη (οδηγού), ο Άρης κρατούσε εμένα και ούτω καθ' εξής... Μια περίπου ώρα μετά το ξεκίνημά μας το έδαφος έγινε τόσο απόκρημνο, ώστε είχες την εντύπωσιν ότι ευρίσκεσο στο κενόν...».

Όταν τέλειωσε ο απότομος κατήφορος, σε απόσταση περισσότερο από δυο χιλιόμετρα από τη γέφυρα, βρέθηκαν άλλα εμπόδια. «Έπειτα πέσαμε -προσθέτει- σε μια απεριγραπτή λασπουριά... Σε κάθε βήμα εχωνόμεθα ως το γόνατο. Εχρειάζετο προσπάθεια διά να αποσπάσης έπειτα το πόδι σου. Πολλοί από τους άνδρες έχασαν έτσι τα ογαρόνια, ακόμη δε και τα άρβυλά τους...».

Όσο πλησίαζαν προς τη γέφυρα, η κίνησή τους γινόταν πιο αργή και οι σύντομες στάσεις τους περισσότερες. Στην πυκνή ομίχλη που σκέπαζε τα πάντα στην περιοχή, ακόμα και οι οδηγοί δύσκολα εύρισκαν τη σωστή κατεύθυνση. Η κίνηση των αμαξοστοιχιών στη σιδηροδρομική γραμμή, με το πέρασμα της ώρας, γινόταν αραιότερη.

Χαγαλ. Ηλία Φλόκα, Εθνική Αντίσταση (1942-1945), σελ. 144

Καταβόθρες Οίτης, τέλη Νοεμβρίου 1942

Τα δόντια μου σφυροκοπάνε απ' το κρύο. Τα πόδια μου πονάνε απ' το πάγωμα. Ένα τρέμουλο ταράζει όλο το κορμί μου. Απλώνω δεξιά το χέρι μου κι ανακαλύπτω μια τρύπα μέσα στο βράχο. Χώνω το χέρι μου εκεί. Κάτω είναι στρωμένη με στεγνό φιλό άμμο. Το άνοιγμά της είναι ως 70-80 πόντους. Βάθος δεν ξέρω πόσο έχει. Μα προχωρεί οριζόντια μέσα στο βράχο. Ας χώσω τα πόδια μου. Ίσως ζεσταθούνε, σκέφτηκα. Πραγματικά σε λίγο ζεστάθηκαν. Σιγά σιγά σύρθηκα μέσα ως τη μέση. Ένιωθα γλυκιά ζέστα! Δεν κρατήθηκα και χώθηκα ολάκερος. Φωνάζω στη συντροφιά μου για το ερήμιά μου. Θέλει κι αυτός να μπει. Μα δυο πλάι πλάι δε χωρούνε. Σέρομαι εγώ πιο μέσα. Πόσο βαθιά είναι η τρύπα; Σπρώχνει εκείνος το γυλιό του πρώτα. Μετά χώνεται κι ο ίδιος, με το κεφάλι προς τα μέσα. Με μαξιλάρι και οι δυο μας το γυλιό του, κοιμηθήκαμε ολόξεστα μονορούφι ως το πρωί. Για αν βγούμε από κει, χρειάστηκε να μας τραβήξουν οι άλλοι απ' έξω. Όταν είδα στο φως της μέρας πόσο στενή ήταν η τρύπα πού 'μωνα χωμένος, τρώμαξα. Κι αν είταν κανένα ζουλάπι εκεί μέσα; Τι θα γινόταν; Ύστερα πώς άντεξα να χωθώ ολάκερος σε τόσο στενάδι; Ήταν αδύνατο να δεχτώ να ξαναμπώ, έστω κι αν πέρασα εκεί μέσα μια «παραμυθένια βραδιά».

Σπύρου Ηρ. Μπέκιου - Λάμπρου, Σελίδες από την Εθνική Αντίσταση, σελ. 225

ΣΙΤΙΣΗ

Χειμώνας 1941-1942

Όσοι ζήσαμε του τρομερό χειμώνα του 1941-1942 ποτέ δεν θα ξεχάσουμε το πονεμένο «πεινώ» που ακούγονταν σ' όλα τα σπίτια, σ' όλους τους δρόμους. Δεν θα ξεχάσουμε τους ανθρώπους που πρήζονταν, μαύριζαν από την πείνα και πέθαιναν αβοήθητοι στους δρόμους.

Θα μας ακολουθούν πάντα τα φλογισμένα μάτια των παιδιών και τα σκελετωμένα κορμάκια τους. Τα χεράκια που με αγωνία έφαχναν στους σκουπιδοτενεκέδες κανένα κόκκαλο, κανένα αποφάγι. Σκύλοι και άνθρωποι είχαν γίνει ένα. Οι γάτες είχαν φαγωθεί.[...]

Πόσες φορές οι νεκροί δεν δηλώνονταν για αν μη χάσουν, οι ευαπομείναντες από την οικογένεια, το λίγο ξεροκόμματο του δελτίου, που είχε γίνει 30 γραμμάρια κατ' άτομο.

Πιάνα και χρυσαφικά, πίνακες μεγάλων ζωγράφων και ό,τι πολύτιμο υπήρχε στα σπίτια, το έπαιρναν οι άνθρωποι της πόλης και το πήγαιναν στην επαρχία να το ανταλλάξουν με λίγα φασόλια, κανένα ρεβίθι, λίγο λάδι.

Μαργαρίτας Λαζαρίδου, Πόλεμος και αίμα, σελ. 47-48

Αθήνα, Φεβρουάριος 1942

Απόγιομα, εκεί στο σταθμό Λαυρίου. Στεκόμουνα στην πόρτα του καφενείου του Μπάκη. Κόσμος πολύς περνούσε σέρνοντας τα βήματά του στο πεζοδρόμιο. Στη γωνιά έστριψε και ερχόταν προς τα πάνω ένας ψηλός αδύνατος, κοκαλιάρης. Προχωρούσε αργά, με βήματα τρεμουλιαστά. Όταν ζύγωσε τον πρόσεξα καλύτερα.

Μόνο τα μάτια, κάτι μαύρα τρομαγμένα μάτια, είχαν μείνει στο πρόσωπό του. Αυτό δεν είταν πια παρὰ ένα ξαρωμένο δέρμα απλωμένο πάνω στ' άσφαρκο κρανίο του. Θα 'ταν πάνω από εξήντα χρονιά. Τουλάχιστο τόσο φαινόταν. Φορούσε μαύρο κουστούμι, κολυμπούσε μέσα σ' αυτό, και ρεπούμπλικα. Ο ολόστεγνος λαιμός του άφηνε άδειο το άσπρο σκληρό κολάρο του με την καλοδεμένη μαύρη γραβάτα. Στα χέρια του κρατούσε ένα χωνάκι, ένα τόσο δα μικρό χωνάκι από στρατσόχαρτο. Με τα δυο του χέρια το 'φιγγε στο

στήθος του, σαν κάτι πολύτιμο και προχωρούσε αργά-αργά, κοιτάζοντας διαρκώς στο πεζοδρόμιο. Μια κίνηση είδα γύρω του. Σα να ζωήρεψαν κάνα δυο «γερασμένοι» νέοι, που προχωρούσαν δίπλα του. Ο ένας κάνει πως σκοντάφτει και πέφτει πάνω του, χτυπώντας μ' ορμή το μπράτσο του γέρον. Τρέκλισε αυτός και ριχτηκε στο πλάι να στηριχτεί στο ντουβάρι να μην πέσει. Η κίνηση ήταν μοιραία. Το χωνάκι, το πολύτιμο χωνάκι, ξέφυγε απ' τα χέρια του κι έπεσε στο πεζοδρόμιο. Πέφτοντας άνοιξε και σκόρπισαν τα μαύρα σπυράκια της σταφίδας που έκρυβε μέσα του. Κι έκαναν τέτοιο σκόρπισμα λες και τα 'σπειρες. Δεν έμειναν δυο μαζί. Λαχτάρησε ο γέρος βλέποντας το κακό κι όρμησε να τα μαζέψει. Μα οι δυνάμεις του τον πρόδωσαν. Σωριάστηκε κάτω και τότε, όχι μόνο οι δυο που έκαναν το κόλπο, αλλά κι όλοι όσοι βρέθηκαν εκεί γύρω, ριχτηκαν και μπουσουλώνοντας μάζωναν με τα δυο χέρια τα σπυράκια της σταφίδας και τα 'χωναν στο στόμα. Σύρθηκε κι ο γέρος ως εκεί και μόλις πρόλαβε να φάει και κείνος μερικά σπυράκια.

Σπύρου Ηρ. Μπέκιου - Λάμπρου, Σελίδες από την Εθνική Αντίσταση, σελ. 98

Κριμίνιο Κοζάνης, άνοιξη 1942

Αν και είχαμε αρκετά αποθέματα από αλάτι, ζάχαρη, καφέ, πετρέλαιο και σαπούνι, το αλεύρι για φωμί είχε τελειώσει το Μάιο, περισσότερο από ένα μήνα προ της νέας συγκομιδής.

Αρκετές οικογένειες στο Κριμίνι, και πολλές οικογένειες στη Δυτική Μακεδονία, ειδικότερα στα ορεινά μέρη, βρίσκονταν σε πολύ δυσχερή κατάσταση την άνοιξη του 1942. Το τμήμα της Δυτικής Μακεδονίας δυτικά του Αλιάκμονα είναι ορεινό και άγονο, με ασημαντη γεωργία η οποία δεν παρέχει τα απαραίτητα είδη διατροφής για ολόκληρο τον πληθυσμό. Η κατοχή έκλεισε σχεδόν τις πόρτες προς τις πεδιάδες της Κεντρικής Μακεδονίας και Θεσσαλίας, και προς τη θάλασσα, από τις οποίες η περιοχή έπαιρνε τα περισσότερα είδη διατροφής, ενέργειας, και φαρμάκων.

Γεωργίου Κ. Παπαβύζα, Αίμα και δάκρυα, σελ. 109

Αθήνα, 11 Μαΐου 1942

Ωστόσο, είναι γεγονός πως η επιστημονική κατάσταση έχει βελτιωθεί σημαντικά. Τα παιδικά συστήματα προσχολικής ηλικίας έχουν αυξηθεί σε μεγάλο βαθμό. Τώρα οργανώνονται τα υπόλοιπα. Δυστυχώς, η πείνα εξακολουθεί πάντα κι ο αριθμός των ζητιανόπαιδων είναι αμέτρητος. Και δεν είναι μονάχα τα παιδιά, είναι κι οι αλήτες, είναι κι οι γέροι, που γεμίζουν το κέντρο και τις κυριότερες αρτηρίες. Στην Καλλιθέα, στη στάση Χαροκόπου, από καιρό έβλεπα ένα παιδάκι, μ' ένα σακκουλάκι κρεμασμένο στον λαιμό του, που ερχόταν και μάζευε κάτι σταφίδες πεσμένες από τους διάφορους επιβιβάτες που περίμεναν στη στάση του τραμ. Καθώς η μαύρη σταφίδα είναι η μόνη σχεδόν πρόχειρη τροφή και πουλιέται στους δρόμους, πολλοί είναι εκείνοι που παίρνουν για 10-15 δρχ. ένα φλυτζανάκι του καφέ γεμάτο σταφίδα μαύρη. Απ' αυτή μια-δυο σταφιδούλες τύχαινε να πέφτουν από τα χέρια εκείνων που περίμεναν στη στάση. Κι αυτές το παιδάκι τις μάζευε μία-μία. – Προχτές, στην οδό Σταδίου είδα μια φτωχούλα να σκύβει ξαφνικά κάτι να μαζέψει από το πεζοδρόμιο. Ήταν μια σταφίδα. Την έφαγε. Τα παιδιά κι οι αλήτες που σκαλίζουν στα σκουπίδια είναι θέαμα συνηθισμένο.

Χρ. Χρηστίδη²², Χρόνια Κατοχής 1941-1944. Μαρτυρίες ημερολογίου, Αθήνα 1971, σελ. 268

Ιεράπετρα Λασιθίου, καλοκαίρι 1942

Ειδοποιήθηκα από τσι προέδρους της επαρχίας Ιεραπέτρας, ότι είχανε συγκεντρωμένα αρκετά τρόφιμα για να τα παραδώσουνε στους Γερμανούς.

Ετότε είπα του Φιλεντέμ ότι να δώσουνε διαταγή, συνουνοημένοι με το (γ)Κοζύρη το Νομάρχη, να περιλάβομε τα τρόφιμα αυτά μυστικά, όπως εγκρίνουνε το σχέδιο.

Πράγματι μετά τρεις ημέρες ήρθεν η ειδοποίηση ότι να κατέβουμε τη νύχτα να πάρομε τα τρόφιμα από τσι προέδρους δήθεν διά της βίας ενώ ήτον όλοι οργανωμένοι και αυτοί θα τσι δικαιολογούσανε.

Αυτό έγινε σύντομα και επερίλαβαμε περί τσι 60.000 οκάδες τρόφιμα, όσπρια, προπαντός πατάτες κ.λ.π

Είπαμε ότι σε κάθε χωριό είχαμε οργάνωση και κάθε χωριό έστελνε τρόφιμα.

Αντώνη Κ. Σανουδάκη, Καπετάν Μανόλης Μπαντουβάς, σελ. 294-295

22. Δικηγόρος, ο οποίος έζησε και εργάστηκε στην Αθήνα κατά τη διάρκεια της Κατοχής.

Αυλάκι Αιτωλοακαρνανίας, τέλη Δεκεμβρίου 1942

Κουρνιασάσαμε ολόγυρα στη φωτιά και ζεσταινόμεσταν. Και τούτη η μέρα πέρασε χωρίς φωμί. Μα ούτε κι άλλο τίποτα δεν βάλαμε στο στόμα μας. Ακουμπώντας τους αγκώνες μας στα γόνατα και το κεφάλι χαμένο στις παλάμες μας αρπάζαμε κλεφτά λίγο ύπνο. Μας ξυπνούσε το πάγωμα της πλάτης και το κατάβρεγμα της βροχής, καθώς, συχνά πυκνά, την περνούσε ο αέρας ανάμεσα απ' τα σπασμένα κεραμίδια. Σπύρου Ηρ. Μπέκιου - Λάμπρου, Σελίδες από την Εθνική Αντίσταση, σελ. 310

ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ - ΤΟΠΙΚΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΕΣ

Χανιά, καλοκαίρι 1941. Αφήγηση του Stephen Verney, Αγγλία

Για 2 1/2 μήνες κρυβόμαστε στα Χανιά, πηγαίνοντας από σπίτι σε σπίτι. Ένα σίγουρο καταφύγιο στο οποίο συχνά αναγκάζομαστε να επανέλθουμε ήταν το σπίτι του Μήτσου Αντωνοκάκη και της γυναίκας του Αρτεμισίας κοντά στο λιμάνι. Μας υποδέχονταν σαν να είμαστε παιδιά τους και εδώ είναι που κατάλαβα τι σημαίνει η φιλοξενία και το θάρρος του λαού της Κρήτης. Μας είχαν δείξει τον τρόπο να το σκάσουμε σε περίπτωση που οι Γερμανοί μπαίνουν στο σπίτι γνωρίζοντας πολύ καλά ότι οι ίδιοι δεν θα μπορούσαν να ξεφύγουν και ότι θα τους εκτελούσαν μαζί με όλη τους την οικογένεια. Την ίδια στάση κράτησε όλος ο πληθυσμός της Κρήτης, που μετά την εισβολή των Γερμανών έκρυβε και βοηθούσε τους Βρεταννούς στρατιώτες βάζοντας σε κίνδυνο την ζωή του. Μπορούσαμε να κινούμαστε εντελώς ελεύθερα ανάμεσά τους, αφού ξέραμε ότι όλοι μας υποστηρίζαν. Θυμάμαι μια φορά που ταξίδευα με λεωφορείο στα Χανιά και οι Γερμανοί μας σταμάτησαν και μας έβαλαν στη σειρά για σωματική έρευνα. Δεν κουβαλούσα απλώς το ρεβόλβερ μου και κάτι λίγα πολεμοφόδια αλλά είχα επίσης επάνω μου και χρυσές λίρες και προπαγανδιστικά φυλλάδια. Ο Μάρκος, ο Έλληνας φίλος μου, πέρασε μπροστά μου για να φάξουν πρώτα εκείνοι, με σκοπό στη συνέχεια να βρει κάποιο τρόπο για να με απαλλάξει από όλα αυτά τα ενοχοποιητικά στοιχεία που είχα επάνω μου - αλλά οι Γερμανοί τον εμπόδισαν. Ήμουνα τώρα στην γραμμή έξι μόνο πόδια μακριά από τον άνθρωπο που ερευνούσαν, όρθιος δίπλα στην ανοιχτή πόρτα του λεωφορείου. Γλίτρησα το όπλο μου αργά από την τσέπη μου και το έριξα ανάμεσα στα εργαλεία του οδηγού. Εκείνος κοίταξε έκπληκτος πρώτα το ρεβόλβερ και μετά εμένα. Έγνεψε σε μια κοπέλα, επιβάτη του λεωφορείου, και την έβαλε να καθήσει πάνω στα εργαλεία. Πέρασα την έρευνα χωρίς πρόβλημα και όταν ερεύνησαν και το λεωφορείο δεν ζήτησαν από την κοπέλα να μετακινηθεί. Όταν φτάσαμε στα Χανιά ο οδηγός έστειλε κάποιον να τρέξει πίσω μου για να μου δώσει το ρεβόλβερ και το μήνυμα "να είσαι πιο προσεκτικός την επόμενη φορά".

Κώστα Ν. Χατζηπατέρα - Μαρίας Σ. Φαφαλιού, Ημέρες Κρήτης 1941 «Επιχείρηση Ερμής», σελ. 363-364

Αθήνα, 1941-1942

Υπήρξεν ευοίωνου και ενθαρρυντικόν το γεγονός ότι, ο Έλληνικός Λαός, εν τη ολότητι του, καθ' όλην την δραματικήν και σκοτεινήν περίοδον της εχθρικής Κατοχής, δεν εκάμφθη ψυχικώς και δεν ελιποψύχησε, παρά τας πολλαπλάς αντιξοότητας, την ασηνή και απάνθρωπον δίωξιν ην υφίστατο διαρκώς παρά του εχθρού και παρά την έλλειψιν καθοδηγήσεως, εκ μέρους των πολιτικών ηγετών, οίτινες εις άλλα ησχολούντο και εις άλλα επεδίδοντο κατά την τραγικήν εκείνην περίοδον.

Υπέμενε καρτερικώς και υπερηφάνως την στιγμην της ελευθερίας του, την στιγμην, καθ' ην θα εθραύωντο τα δεσμά της δουλείας. Παρακαλουθούσε φρονικά με αγωνίαν, τα εις τα πολεμικά Μέτωπα εκτυλισσόμενα καθημερινώς γεγονότα, χωρίς όμως ποτέ να αμφιβάλη περί της τελικής Νίκης των Συμμαχικών όπλων. Η δε ρύπανσις δι' ακαθαρσιών, κατά τας πρώτας ημέρας της εχθρικής Κατοχής, επί του Ιερού Βράχου της Ακροπόλεως, παρ' Ελλήνων πατριωτών, της Γερμανικής πολεμικής σημαίας, της «σβάστικας» εκείνης με τον αγκυλωτόν σταυρόν, δείγματος ειδεχθούς βαρβαρότητος και θηριωδίας, δίδει την εικόνα και το μέτρον της Ελληνικής ρώμης αλλά και αγανακτήσεως, δίδει το πρώτον σύνθημα της λαϊκής εξεγέρσεως κατά εισβολέων.

Ο Έλληνικός Λαός επεδείκνυε καθ' όλην την τραγικήν εκείνην περίοδον μεγίστην αντοχήν και με πραγματικήν αυτοθυσίαν υφίστατο τα πάνδεινα, χάριν της Πατρίδος και χάριν του Συμμαχικού αγώνος.

Η εκ μέρους του Έλληνικού Λαού περιθάλψις και υπόθαλψις των ενταύθα παραμεινάντων στρατιωτικών και ιδιωτών των Συμμαχικών Κρατών, συνεπαγομένη μυρίους κινδύνους, εις περιπτώσιν ανακαλύψεώς των, παρά των κατακτητών, υπερβαίνει κατά πολύ τα όρια της αυτοθυσίας και του

ανθρωπιστικού καθήκοντος, μαρτυρεί δε, το υπέροχον ψυχικόν σθένος και την απόφασιν των Ελλήνων, όπως, αφηφούντες πάντα κίνδυνον, θέσωσι τον εαυτόν των εις την διάθεσιν του κοινού αγώνος. Πλείστοι δε Έλληνες επλήρωσαν με την ζωήν των την τοιαύτην υπηρεσίαν των. [...]

Ο Έλληνικός Λαός, παρηκολούθη μετ' αποτροπιασμού και αγανακτήσεως όμως, τους δυνάστας και εκμεταλλευτάς της ζωής και της δυστυχίας του και επί-στευε πάντοτε ότι κάποτε μετὰ την απελευθέρωσιν της Πατρίδος, εκ των μυσαρών επιδρομέων, θα ήρχετο και η ήμερα των λογαριασμών.

Νίκου Α. Αντωνιάδα, Φως εις το σκότος της Κατοχής, σελ. 48-49

Χωριά Κωσταλέξης και Φραντζής Φθιώτιδας, τέλη Νοεμβρίου 1942

Οι οργανώσεις αυτών των χωριών – ιδιαίτερα Κωσταλέξη, Φραντζή – δούλεψαν δραστήρια κι ακούραστα για όλα. Το πιο βασικό, για πληροφορίες. Υπήρχαν άνθρωποι που πριν πάμε ακόμα, όσο να γίνει η επιχείρηση, δε σταυρώσαν ποδάρι, που λέμε. Έπρεπε να παρακολουθούν μέρα νύχτα τις κινήσεις των Γερμανοϊταλών. Να μας ενημερώσουν για όλα όσα συμβαίναν στη σιδηροδρομική γραμμή και στη γέφυρα του Τορβολόταμου. Κι η δουλειά ήταν επικίνδυνη όταν έπρεπε να εξακριβώσουν τον οπλισμό και την οργάνωση θέσων τους. Χωρίς τις πληροφορίες αυτές, χωρίς την βοήθεια γενικά των οργανώσεων, χωρίς τους οδηγούς που μας ήρθαν απ' τα χωριά αυτά για την επιχείρηση, δεν ξέρω αν θα πετυχαίναμε τόσο καλά τη δουλειά στο Τορβολόταμο, τουλάχιστον έτσι όπως την πετύχαμε.

Σπύρου Ηρ. Μπέκιου - Λάμπρου, Σελίδες από την Εθνική Αντίσταση, σελ. 188-189

Βοτονόσιο Ιωαννίνων, 18 Απριλίου 1943

Τέλος κάναμε έκκληση στα πατριωτικά τους αισθήματα, να μας δώσουν –και γνώριζα ότι είχαν– αν τους περισσεύαν, όπλα που τα είχε απόλυτη ανάγκη ο Ζέρβας, που μήνες τώρα πολεμούσε τους Ιταλούς.

Σε λίγη ώρα είκοσι τουφέκια μάνλιχερ και τέσσερα κιβώτια φυσίγγια, συσκευασμένα και παραλλαγμένα σε συνηθισμένα γυναικεία «ζαλίκια», μεταφέρθηκαν από μερικές γυναίκες, σχεδόν μπροστά στα μάτια των Ιταλών, στην απέναντι πλευρά του Μετσοβίτικου ποταμού, στη θέση «Τσιώρος».

Η Ηπειρώτισσα, που συμπαρασιτάθηκε στον Έλληνα φαντάρο και συνέβαλε στην ανατροπή, εκδίωξη και κατ'αποκοπή του Ιταλού εισβολέα το 1940, συνεχίζει, ακούραστη και με κάθε τρόπο, να προσφέρει τώρα και στον απελευθερωτικό αγώνα του αντάρτικου.

Δημητρίου Γ. Παππά, Το Προγεφύρωμα του Λάκωνα (Περιστέρου), σελ. 22

Στερεά Ελλάδα, φθινόπωρο 1943

Παράλειψις ουσιώδης θα ήτο αν καθ' όλην την διάρκειαν των εθνικών αγώνων του 5/42 δεν ετονίζετο ιδιαίτερος η υπέροχος πατριωτική στάσις και δραστηριότης των γυναικείων οργανώσεων του Συντάγματος εις όλας τας πόλεις και τα χωριά.

Μεγίστη ήτο η ηθική και υλική συνδρομή, την οποίαν προσέφεραν αι αφανείς ανταί ηρωίδες, κυρίαι και δεσποινίδες, αι οποίαι ειργάσθησαν ακούραστα και με πρωτοφανή θέρμην και φανατισμόν, αδιαφορούσαι διά τους κινδύνους που διέτρεχον εκ μέρους των κατακτητών.

Εξαιρετικήν δράσιν ανέπτυξαν ιδιαίτερος, ως ελέχθη, αι οργανώσεις κυριών και δεσποινίδων Αμφισσης, Ιτέας και Γαλαξειδίου, των οποίων τα ονόματα δεν είναι δυνατόν να περιληφθουν ενταύθα χωρίς τον κίνδυνον παραλείψεων.

Αύται ειργάζοντο νυχθημερόν, πλέκουσαι μάλλινα διά τους αντάρτας, διενήργουν εράνους, ενίσχουν υλικώς τας οικογενείας των δυστυχούντων πατριωτών, και τέλος περιέβαλλον τους αντάρτας.

Επεσκεπτόντο τας Ομάδας των ανταρτών και διένειμον δώρα εις αυτούς και διεξήγαγον διαφώτισιν του πληθυσμού περί της σημασίας του εθνικού αγώνος και πολλάς φρονάς με κίνδυνον της ζωής των μετέφεραν πυρομαχικά και τρόφιμα εις τους μαχομένους αντάρτας κατά των κατακτητών.

Χάρις εις τας κόκκους προσπάθειάς των ιδρύθησαν δύο ωραία Νοσοκομεία του 5/42, το ένα εις την Αμφισσαν και το άλλο εις το Γαλαξειδί, εις τα οποία ευοσηλεύοντο οι ασθενείς και τραυματίαι του Συντάγματος.

Γενικώς αι γυναίκες της Φοιμελίς κατά την περίοδον του απελευθερωτικού αγώνος απεδείχθησαν αληθινές Έλληνίδες, αντάξιες των Σουλιωτισσών του Ζαλόγγου και των ηρωϊκών γυναικών του 1821 και προς αυτάς στρέφεται και θα στρέφεται πάντοτε μετ' ευγνωμοσύνης η ανάμνησις των αξιωματικών και ανδρών του 5/42.

Γεωργίου Δ. Καϊμάρα, Εθνική Αντίστασις του 5/42 Συντάγματος Ευζώνων Ψαρρού, σελ. 103-104

51ο χλμ Γραβιάς - Αμφισσας, 11 Ιανουαρίου 1944

Τας διαβάσεις του Παρνασσού εφύλασσον σημαντικά δυνάμεις ανταρτών. Ιδίως το στενόν του Ζεμενού Α. της Αραχώβης, επειδή αποτελεί την μοναδικήν διόδον από Λεβαδείας προς Αμφισσα, κατείχετο από ισχυρά τμήματα ανταρτών, με αποστολήν όπως πάση θυσία εμποδισθούν οι Γερμανοί να εισβάλουν εις Αμφισσα.

Η ηρωική απόκρουσις υπό των γενναίων ανταρτών του 5/42 και των δύο επιδρομών των Γερμανών από την κατεύθυνσιν της Γραβιάς εχαιρετίσθη με μέγαστον ενθουσιασμόν από τους κατοίκους της περιοχής.[...]

Χάρις εις την χαλυβδίνην θέλησιν και αυτοχήν των ανταρτών του 5/42 οι οποίοι εφύλασσον τας ορεινάς διαβάσεις του Παρνασσού στην καρδιά του χειμῶνος με δριμύτατον φύχος και χιόνι ύψους πλέον του 1 μέτρου, ο πληθυσμός της Φούμελης ανέκτησε το θάρρος του και με ενθουσιασμόν άνδρες, γυναίκες, παιδιά και γέροντες έσπευδον να βοηθήσουν τους ήρωας του Παρνασσού και της Γκιώνας, μεταφέροντες τρόφιμα, θερμαντικά ποτά και μάλλινα. Αξιοθαύμαστος πράγματι ήτο ο συναγερμός και ο ενθουσιασμός των κατοίκων της όλης περιοχής.

Γεωργίου Δ. Καϊμάρα, Εθνική Αντίστασις του 5/42 Συντάγματος Ευζώνων Ψαρού, σελ. 121

Τιθορέα Φθιώτιδας, Ιούνιος 1944

Στο χωριό μερικά σπίτια καπνίζουν ακόμα. Τίποτα σχεδόν δεν έμεινε όρθιο. Παντού ερείπια. Οι κάτοικοι μαζεύονται στην πλατειούλα, κάτω απ' τα πλατάνια, και κοιτάνε με λαχτάρα τα φορητά με τα λίγα τρόφιμα... Στο πι και φι ροζιάρικα, χωριάτικα χέρια φέρνουν λίγο πατροπαράδοτο ούζο που γλίτωσε την καταστροφή! Ζητάνε συγγνώμη που δεν έχουν τίποτ' άλλο να μας κεράσουν... Ένας κόμπος ανεβαίνει στο λαιμό μου. Ποιοί να μας κεράσουν; Οι καμένοι;

Και ξαφνικά, μέσα απ' τα ερείπια της Τιθορέας ξεπηδάει η ακατάλητη Φωμισσύνη. Καθώς αρχίζει, μέσα σε απεριγράπτη φασαρία και χαρά, η διανομή των τροφίμων, το πρώτο κομμάτι φωμί που κόβεται κι η πρώτη σαρδέλα που βγαίνει απ' τις κουσέρβες φτάνει πάνω σ' ένα χαρτί απ' τα βέλτα χέρια των ντόπιων στο τραπέζακι των ξένων, για να μην πιούνε ούζο χωρίς μεζέ! Ο κόμπος στο λαιμό ανεβαίνει, γυρίζω το κεφάλι προς τον ήλιο που καίει, να μη δούνε τα μάτια που βουρκώνουν. Γυρίζω και κοιτάζω το Σουηδό. Έχει την ίδια συγκίνηση γραμμένη στο πρόσωπό του. Αθάνατη, πανάρχαιη ελληνική φιλοξενία. Δεν την έπνιξε ούτε ο καπνός της Τιθορέας.

Αλέξανδρου Δ. Ζαούση, Αναμνήσεις ενός αντιήρωα, σελ. 97

ΣΚΕΨΕΙΣ - ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΑ

Άγιοι Απόστολοι Φθιώτιδας, τέλη Αυγούστου 1942

Περίεργεια, συγκίνηση, λαχτάρα, να τους γνωρίσω. Να ανταμώσω επιτέλους αντάρτες. Να γίνει πραγματικότητα τ' όνειρό μου που τόσο καιρό το 'πλαθα και το ξανάπλαθα και δεν καταστάλαζα πουθενά. «Πώς είναι τάχα; Μα... άνθρωποι σαν κι εμάς. Ναι, μα αυτοί, που πρώτοι πήραν το τουφέκι στο χέρι, πρέπει... Τι πρέπει; Να 'ναι γίγαντες ως πέντε μέτρα με κάτι χερουκλες σαν ελατοκλώναρα; Ε, όχι δα, δεν ζούμε στα παραμύθια. Άνθρωποι σαν κι εμάς είναι. [...] Α, θα πάω κι εγώ μαζί τους. Πότε; Τώρα; Όχι τώρα. Μα την άλλη φορά. Πρέπει πρώτα να ρυθμιστούν μερικές δουλειές στο σπίτι. Μήπως διατάζω; Μήπως θέλω να γνωριστώ πρώτα καλύτερα μαζί τους, να δω τι άνθρωποι είναι; Να ξέρω με ποιους θα σμίξω για ζωή και για θάνατο;

Σπύρου Ηρ. Μπέκιου - Λάμπρου, Σελίδες από την Εθνική Αντίσταση, σελ. 112-113

Θεσσαλονίκη, φθινόπωρο 1942

Και νάμαι εγώ τώρα στη Θεσσαλονίκη παράνομη.

Η ήσυχη ζωή, το πατρικό μου σπίτι, η χαρά, η ομορφιά της μικρής μας πόλης, μου φαινόταν κι όλας σαν ένα μακρινό όνειρο.

Πόσο είχε αλλάξει απότομα η ζωή μου! Η ξενιοσιά των νεανικών χρόνων είχε χαθεί για πάντα. Δεν μπορούσε να γυρίσει πίσω. Ήταν στιγμές που πικρά δάκρυα γέμιζαν τα μάτια μου στη θύμηση των γονιών μου, του πατέρα μου, των φίλων μου που άφησα στην όμορφη Έδεσσα.

Μαργαρίτας Λαζαρίδου, Πόλεμος και αίμα, σελ. 83

Πορεία από Γοργοπόταμο προς Ήπειρο, τέλη Νοεμβρίου 1942

Οι ημέρες μετά τον Γοργοπόταμο, καθώς γυρίζαμε θριαμβευτικά μαζί με τους Βρεταννούς του Έντι Μάγιερς στα λημέρια μου της Ηπείρου, είναι από τις ωραιότερες της ζωής μου. Έπλαθε η φαντασία εξάισια όνειρα για το γενικό ξεσηκώμα των Ελλήνων, για νέους άθλους και νέες δόξες, και χτυπούσε η καρδιά με άλλο ρυθμό. Μπαίναμε πια στο πνεύμα και την ατμόσφαιρα της εθνικής επαναστάσεως, που κάνει τον άνθρωπο να ξαναγεννηθή και να ξεπεράση τις αδυναμίες του. Πρόσκαιρες είναι βεβαίαι οι καταστάσεις αυτές και, τις περισσότερες φορές, έρχονται τα γεγονότα και διασφειδούν τα όνειρα. Οι σπάνιες στιγμές, ωστόσο, μένουν αλησμόνητες.

Ναπολέοντος Ζέρβα, Απομνημονεύματα, σελ. 40

Σκιαδάδες Άρτας, 6 Μαρτίου 1943

Μάρτυς μου ο Θεός, άλλο κίνητρο, άλλο πόθο, άλλο σκοπό δεν είχαμε οι αξιωματικοί μου, οι αντάρτες μου, εγώ, παρά να χτυπήσουμε τον ξένο δυνάστη, να εκδικηθούμε για τα μαρτύρια και τις ταπεινώσεις που δοκίμαζε ο λαός μας, να ελευθερώσουμε τον τόπο μας – και προ πάντων να εξασφαλίσουμε την δικαίωση της Ελλάδος, που είχε χαρίσει την πρώτη νίκη στους συμμάχους. Οι προσωπικές μας φιλοδοξίες ήταν ανθρώπινες, δεν είχαν τίποτε το ταπεινό, και ήμασταν όλοι πρόθυμοι να τις θυσιάσουμε, μαζί με την ζωή μας, για μιαν Ελλάδα μεγάλη, ελεύθερη, δημοκρατική.

Με τον εμφύλιο πόλεμο, τ' όνειρο έσβηνε. Από δω και μπρος, θα έπρεπε ν' αγωνισθούμε όχι για το μεγαλείο της Ελλάδος, αλλά για την σωτηρία της. Και είναι τεράστια η διαφορά ανάμεσα στους δύο αυτούς σκοπούς,

Ναπολέοντος Ζέρβα, Απομνημονεύματα, σελ. 299

Κριμίνιο Κοζάνης, 5 Αυγούστου 1943

Στεκόμαστε μπροστά στο εξωκλήσι γεμάτοι απόγνωση, απογοητισμένοι τι να κάνουμε, πού ακριβώς να πάμε, ενώ οι ορδές από το βορρά, μέλη μιας απροσκάλεστης στρατιωτικής μηχανής, εισέβαλαν στο ήσυχο χωριό και στα σπίτια μας. Δεν υπήρχε χειρότερη εμπειρία για μας, εκτός από το θάνατο, να έχουμε εκδιωχθεί από τα πατρικά μας σπίτια από βαρβάρους οι οποίοι ήλθαν στη χώρα μας από χιλιάδες χιλιόμετρα μακριά. Οι γλυκές, ευτυχισμένες εμπειρίες της ζωής είχαν σβήσει απότομα, και το μόνο που απέμεινε ήταν να ξεπεράσουμε τα δεινά της μέρας.

Γεωργίου Κ. Παπαβύζα, Αίμα και δάκρυα, σελ. 170-171

Μοναστήρι Αγίας Κυριακής, περιοχή Άρτας, 26 Οκτωβρίου 1943

Το τελευταίο καιρό είχα αρχίσει να νιώθω νοσταλγία για το σπίτι μου. Θυμάμαι στις 26 Οκτωβρίου του Αγίου Δημητρίου που γιόρταζα, ήμουν στο νοσοκομείο, στο μοναστήρι της Αγ. Κυριακής. Μετά τη λειτουργία βγήκα στο πεζούλι της εκκλησίας. Ακούμπησα το κεφάλι μου στα χέρια μου και άφησα την σκέψη μου να τρέξη στο σπίτι μου. Οι θλιμμένες μορφές των γονιών μου πέρασαν από μπροστά μου καθώς και η εμφάνιση του γιορταστικού σπιτιού που δέχεται επισκέψεις, και μελαγχόλησα μ' όλη μου την ψυχή.

Δημήτρης Σ. Σούτζου, Το ημερολόγιο ενός αντάρτη, σελ. 100

Ταξίδι προς τα Φάρσαλα, αρχές Σεπτεμβρίου 1944

Ξημερώνει η Τρίτη μέρα που φύγαμε από την Αθήνα και η Πέμπτη που το 'σκασα απ' το σπίτι μου. Τι να κάνει η δύστυχη η μάνα μου; Θα έχει τρελαθεί χωρίς τους γιους της. Και τα παιδιά, ο Ίων και ο Λάλας; άραγε τα κατάφεραν να φτάσουν στον Ζέρβα;

Τρίτη μέρα που ταξιδεύω. Σαν πολύ δεν είναι να 'μια ακόμα στη μέση του θεσσαλικού κάμπου; Ξανά με σφιγγει η αγωνία. Τη νύχτα είχα φρεντοκοιμηθεί και ξεχάστηκα. Η παρέα είναι πάντα δίπλα μου. Παράξενο, τώρα η παρουσία τους μόν' δίνει κάποια ζεστασιά, κάποιο περίεργο αίσθημα ασφάλειας. Είμαστε όλοι μαζί. Κοινή η τύχη. Είναι κι αυτοί ανήσυχτοι, αλλά δε δείχνουν πανικό. Γιατί λοιπόν να πανικοβληθώ εγώ; Το πολύ πολύ θα φτάσω στην Ήπειρο με το σπουδαίο μου συγκοινωνιακό μέσο, τελευταίος και ιδρωμένος, μετά τον αδερφό και τον ξάδερφο, και θα με κοροϊδεύουν αυτοί οι διαβόλοι σ' όλη μου τη ζωή...

Αλέξανδρου Α. Ζαούση, Αναμνήσεις ενός αντλήρωα, σελ. 131

ΕΙΚΟΝΕΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗΣ

Αθήνα, 10 Οκτωβρίου 1941

Στις τέσσερεις – είναι τώρα πέντε παρά τέταρτο – βγήκα να φάω κάτι. Το μεσημέρι δεν έφαγα τίποτα άλλο παρά ένα τσάι και λίγα κομματάκια ξερό ψωμί. Μόλις βγήκα στην οδό Σταδίου, είδα κόσμο μαζεμένο, που παρακολουθούσε ένα μικρό καμión μ' έναν αοτυφύλακα σκαρφαλωμένο δίπλα. Φώτησα μια κοπέλα: Κάποιος έπεσε χάρω από την πείνα, χτύπησε κι είπαν μέσα στα αίματα. Προχτές, στην οδό Κοραή είδα ένα άλογο να φοβάει. Την ίδια μέρα είδα κάποιον με χακί να τον μαζεύουν από χάρμου στην οδό Πανεπιστημίου. Αντιπροχτές έναν τρίτο.

Έχουμε μπει για τα καλά στην «περίοδο του λιμού». Το ένιωσα για πρώτη φορά τη Δευτέρα. Στο σπίτι δεν είχαμε ψωμί. Δεν είχαμε μπορέσει να πάρουμε γάλα. Έφυγα νηστικός. Τα φρουτάδικα δεν είχαν τίποτα. Όπου κι αν έμπαινα δεν έβρισκα τίποτα. Για μερικές ώρες μ' έπιασε ο Φόβος. Κατόπι συνήλθα: δεν μας μένει παρά να προσπαθήσουμε να μαζέψουμε όσο το δυνατόν περισσότερα τρόφιμα, αδιαφορώντας για τις απαγορεύσεις. Έχουμε υποχρέωση να επιζήσουμε. Μου είναι αδύνατο να σκεφτώ τους γέροντες μου πεινασμένους.

Ηρ. Χρησιδίη, Χρόνια Κατοχής 1941-1944. Μαρτυρίες ημερολογίου, σελ. 138

Αθήνα, Φεβρουάριος 1942

Είταν πρωί, οχτώ περίπου η ώρα. Ο αδύνατος χλωμός ήλιος δεν μπορούσε να σπάσει το τσουχτερό κρύο. Ανεβαίνοντας από το σταθμό Λαρίσης, άφησα την οδό Δελιγιάνη, έστριψα αριστερά, μπήκα στην Ν. Μεταξά για να περάσω στη Λιοσιών. Ο δρόμος εκεί είναι ανηφορικός. Καμιά κίνηση εκείνη την ώρα. Ούτε ένας διαβάτης. Φτάνοντας στην κορυφή της μικρής ανηφοριάς σταμάτησα και τραβήχτηκα στην άκρη του δρόμου. Μια θλιβερότατη εικόνα τράβηξε την προσοχή μου. Στο απέναντι πεζοδρόμιο είταν ένας άντρας ακαθόριστης ηλικίας. Φορούσε κάτι σαν κελεμπία, αλατζαδένια. Από κάτω ξεπροβαλλαν δυο κοκαλιάρικα γυμνά πόδια. Τόσο σκελετωμένα, που μπορούσες να μετρήσεις όλα τα κόκαλά τους. Στα χέρια του κρατούσε ένα κουσερβοκούτι (το σήμα κατατεθέν της Αθήνας αυτή την εποχή) μ' ένα σύρμα για χερουλι. Σκυφτός, πολύ σκυφτός, διπλωμένος στα δύο σχεδόν, προχωρούσε με μικρά, πολύ μικρά βηματάκια. Ίσα που σάλευε. Έβλεπες καθαρά τις σοβαρές προσπάθειες που έκανε να κρατηθεί όρθιος, αν μπορούμε να πούμε όρθια τη στάση ενός ανθρώπου που το πηγούνι του έχει φτάσει στα γόνατά του. Κάποτε έφτασε στην άκρη του πεζοδρομίου. Σταμάτησε εκεί και κοίταζε το μικρό σκαλοπάτι που σχηματίζει με το δρόμο. Είταν φανερό πως ήθελε να το κατεβεί. Αογάριαζε τις δυνάμεις του και τις έβγαζε λειψές. Δεν είχε το κουράγιο να κατεβεί το μικρό αυτό σκαλοπάτι. Κι έμεινε εκεί ακίνητος, πετρωμένος. Σκέφτηκα να πάω να τον βοηθήσω. Μα μ' έπιασε φρίκη. Πίστευα ότι στο πρώτο άγγιγμά μου θα σαριάζονταν. Δε θα μπορούσε να κρατήσει την ισορροπία του. Καθόμουνα κι εγώ ακίνητος και του κοίταζα. Απ' το στόμα του έβγαιναν τώρα σάλια. Σχημάτιζαν ένα σπάγκο που έφτανε ως κάτω στη γη. Κάποτε σα να σκίρτησε κάτι μέσα του του είδα να σαλεύει. Τα μάτια του, καθώς έστριψε το κεφάλι του στο πλάι ήταν γυαλωμένα. Μια προσπάθεια, δεύτερη και το κορμί του έγειρε ολόκληρο προς τα μπρος. Τίναξε σπασμωδικά το πόδι του, λύγισε τ' άλλο και το μεγάλο βήμα έγινε. Κατεβηκε στο δρόμο. Κάτι σαν βόγκος βγήκε απ' τ' αδύνατο κορμί του. Τα σάλια πλήθαιναν. Στάθηκε ξανά. Με μια προσπάθεια ανασήκωσε ελαφρά το κορμί του.

Όχι πολύ. Πού να το μπορέσει! Ίσα που το πηγούνι του να φτάσει στη μέση του. Έμεινε κάμποσο έτσι. Σε λίγο ένα τρεμούλιασμα ανατάραξε το κορμί του. Ύστερα άρχισε να προχωρεί με τα μικρά του βηματάκια. Μόλις που σάλευε. Κάποτε έφτασε στη μέση του δρόμου. Στην κορυφή ακριβώς της ανηφοριάς. Εκεί σταμάτησε ξανά. Το κορμί του άρχισε να τραμπαλίζεται ελαφρά, τότε προς τη μια, τότε προς την άλλη μεριά. Ύστερα λύγιζε, λύγιζε και σ' ένα δυνατότερο τραμπάλισμα σαριάστηκε κάτω. Έτρεξα κοντά του. Τύρισε λίγο στ' αριστερό του πλευρό. Κάτι σαν αφρός βγήκε απ' το στόμα του, κι ένα φύσημα, σα δυνατή αναπνοή. Είταν νεκρός. Το τενεκάκι του κύλησε στον κατήφορο. Σκόνταψε σ' ένα άδειο πακέτο, έστριψε λοξά προς το πεζοδρόμιο και φτάνοντας εκεί σταμάτησε.

Σπύρου Ηρ. Μπέκιου - Λάμπρου, Σελίδες από την Εθνική Αντίσταση, σελ. 99-100

Ξηρόμερο Αιτωλοακαρνανίας, Νοέμβριος 1942

Ιδιαίτερη εντύπωση μου έκαναν σήμερα οι τρόποι του στρατιώτη νοσοκόμου. Συζητούσαμε, όπως συνήθως, την ώρα που περιποιούνταν τα παράλυτα χέρια μου. Για μια στιγμή, φαίνεται, ότι συγκινήθηκε από την άθλια κατάσταση που βρισκόμουνα από τα βασανιστήρια των φασιστών και μου λέει με τόνο συμπαθείας, «Ιταλιάνοι νου σονο μπουόνι», οι Ιταλοί δεν είναι καλοί.

Όταν τον ρώτησα, «περκέ», γιατί δεν είναι καλοί οι Ιταλοί έστριψε το κεφάλι του από την άλλη πλευρά και μου απάντησε: περκέ..... Δεν μπόρεσε να κρύψει δύο δάκρυα, που είχαν κυλήσει από τα μάτια του. Υπάρχουν και άνθρωποι μεταξύ των Ιταλών σκέφθηκα, όταν δεν είναι φασίστες. Του απάντησα, «όχι όλοι οι Ιταλοί».

Κ. Δικαϊάκου, Πώς βρέθηκα στα χέρια των φασιστών, σελ. 74

Αθήνα, 14 Ιανουαρίου 1943

Εις παρομοίās περιπτώσεις, που φυσικά δεν λείπουν από τις δουλειές αυτές, και που τις αντίκρυσα πολλάκις, εις τα σκληρά χρόνια της εργασίας μας, είχα κανονίσει με τους συνεργάτες μου και με την γυναϊκά μου μερικές φράσεις, που θα υπενόουν άλλα από εκείνα που έλεγα. Τον Τσιγάντε τον είχαμε ονομάσει Καλλίνικο. Κάθε μικρό ατύχημα σε μέλος ή και στον αρχηγό της οργανώσεως τηλεφωνούσαμε ότι «ο Καλλίνικος είναι αδιάθετος». Εάν το ατύχημα ήτο σοβαρό τηλεφωνούσαμε «ο Καλλίνικος είναι άρρωστος», και εάν ήτο ανεπανόρθωτο το κακό, «ο Καλλίνικος είναι πολύ άρρωστος».

Και όλα αυτά τα προφυλακτικά μέτρα ελαμβάνοντο διά τον λόγον ότι τα τηλέφωνα μας παρακολουθούντο υπό του Ιταλ. και Γερμαν. Φρουραρχείου. Έτσι ειδοποιούμεθα όλοι και ελαμβάναμε τα μέτρα ασφαλείας αναλόγως του κακού που μας συνέβαινε.

Νικολάου Δημοτάκη, Μυστικός πόλεμος 1941-1944, σελ. 46

Όθρυς, Ιανουάριος 1943

Με την ανάπτυξη που 'παίρνε το αντίρτικο έπρεπε να εξασφαλιστούν και μέσα επικοινωνίας. Οι σύνδεσμοι, μόνοι, δεν έλυναν το πρόβλημα. Είταν ανάγκη να λειτουργήσει το τηλεφωνικό δίχτυ. Μα αυτό είταν σε κακά χάλια. Απ' τον καιρό που σκλαβώθηκαμε, όχι μονάχα κανένας δε φρόντισε για τη συντήρησή του, αλλά και όχι λίγα σύρματα ξηλώθηκαν ασυλλόγιστα από «ανεπρόκοπους» χωριάτες. Ακόμα οι περισσότερες τηλεφωνικές συσκευές είταν χαλασμένες, δε δούλευαν. Μόνο οι οργανώσεις μπορούσαν να αναλάβουν τη δουλειά της αποκατάστασης των τηλεφωνικών γραμμών και της συντήρησής τους. Έτσι στάλθηκε εντολή του Γενικού Αρχηγείου προς όλες τις οργανώσεις και τους ανάθετε αυτό το καθήκον. Να ξαναπάρουν τα σύρματα από κείνους που τα αφαίρεσαν, να τα συμπληρώσουν με άλλα, αν βρουν, και με αγκαθωτά στην ανάγκη, αρκεί να ξαναγίνουν οι γραμμές.

Σπύρου Ηρ. Μπέκιου - Λάμπρου, Σελίδες από την Εθνική Αντίσταση, σελ. 378

Αθήνα, 25 Μαρτίου 1943

Στις 8 ακριβώς της 25ης Μαρτίου 1943, οι εκατοντάδες δήθεν αμέριμνοι διαβάται της Λεωφόρου Βασιλίσσης Σοφίας, της οδού Πανεπιστημίου και της Πλατείας Συντάγματος, ενισχυμένοι από πολλούς άλλους, που προς κατάπληξιν των γερμανοϊταλών πηδούσαν από τα παλαιά Ανάκτορα, το Βασιλικό κήπο και τα γύρω, συγκεντρώθηκαν εμπρός στο μνημείο του Αγνώστου Στρατιώτου. Η αποφασιστική και γεμάτη συγκίνηση έκφρασις του προσώπου όλων, με την νεκρική στιγμή που βαίλευε το πρωϊ αυτό της Ελληνικής ανοίξεως, έδινε τον μεγαλειώδη τόνο της εθνικής μυσταγωγίας, που αμέσως άρχισε.

Με το μοναδικό χέρι, που του απέμεινε, προχωρεί ο ανάπηρος ανθυπολοχαγός Ε. και καταθέτει ευλαβικά, χωρίς ν' ακούεται τι βγαίνει από τα τρέμοντα χείλη του, ενώ τα δάκρυα αυλακώνουν τα πρόσωπα όλων, δάφνινο στεφάνι «των σκλαβωμένων νικητών» εις ένδειξιν ευγνωμοσύνης προς τους ήρωας και μάρτυρας της Ελληνική Έλευθερίας.

Οι κατακτηταί, σαν λυσοσμένα σκυλιά, ορμούν επάνω στο πλήθος, που σε στάσι προσοχής και με δάκρυα στα μάτια, εξακολουθεί ατάραχο να ψάλλη τον Εθνικό Ύμνο. Οι βάρβαρες φωνές και τα ουρλιάσματά τους σκεπάζουν κάπου-κάπου τις αθάνατες στροφές του Σολωμού, που μόνου σαν τελείωσαν, έδωκαν το σύνθημα για μια εσπευσμένη αποχώρησι προς αποφυγή συλλήψεων.

Ομήρου Ι. Παπαδοπούλου, Τρία χρόνια... Τρεις αιώνες, Σελίδες από την Εθνική Αντίσταση, σελ. 53-54

Αθήνα, καλοκαίρι 1943

Τότε συλλάβαμε με τον αδερφό μου ένα παράτολμο σχέδιο: να μεταφέρουμε την αντίσταση σπίτι μας! Η ανάμνηση της «ραδιοφωνικής» μας επιτυχίας, να μεταδώσουμε πρώτοι την είδηση της συμμαχικής αποβασής στη γαλλική Βόρεια Αφρική, μας έδωσε την ιδέα. Γιατί να μην εκδίδουμε μόνοι μας –τα δυο αδέρφια– ένα παράνομο δελτίο συμμαχικών ειδήσεων, που θα μοιράζαζα κατόπιν εγώ στο χώρο της εργασίας μου, στο Μαράσλειο; Αμ έπος αμ' έργον!

Κάθε πρωί, ο Γαυ, που ήξερε πολύ καλύτερα αγγλικά από μένα, γύριζε με προσοχή το πηνίο, ίσα ίσα να μη σπάσει το σφράγισμα, και έπιανε ένα συμμαχικό σταθμό, στο Αλγέρι. Με συσπασμένο όλο το πρόσωπό του και τ' αυτί κολλημένο στη «ραδιάλα», μου μετάφραζε ακαριαία ό,τι άκουγε. Άκουμπώντας εγώ στο φτωχό φοιτητικό μου τραπέζι, έγραφα αοτραπιαία τις ειδήσεις ευτελώς πρόχειρα. Μόλις όμως τελείωνε η εκπομπή, μοντάριζα μια σταχυολόγηση των ειδήσεων σ' ένα δελτίο, αρκετά κομψό σε στυλ, με τίτλο: «Τελευταίες ειδήσεις απ' τον παγκόσμιο αγώνα για τη Λευτεριά». Στην αρχή το έγγραφα σε κοινές κόλλες χαρτί με πολλά καρμπόν, για να έχουμε αρκετά αντίτυπα. Σύντομα, όμως, έμπιστοι άνθρωποι στο Μαράσλειο άρχισαν να το δίνουν διακριτικά σε δακτυλογράφους, και έτσι το δελτίο μας κυκλοφορούσε γραφομηχανημένο, και το πρωτότυπο το φύλαγα για ανάμνηση. Από χέρι σε χέρι, η «εφημερίδα» μας έφτανε να διαβάζεται ίσως κι από πεντακόσιους ανθρώπους κάθε μέρα! Όταν ζοριζάνε καμιά φορά τα πράγματα στην Αθήνα, το ξαναγράφουμε στο χέρι, λες και αυτό ήταν λιγότερο επικίνδυνο. Αλλά το κάναμε για να μην κινδυνέφουν οι δακτυλογράφοι.

Αλέξανδρου Λ. Ζαούση, Αναμνήσεις ενός αντλήρωα, σελ. 64

Αθήνα, τέλη Δεκεμβρίου 1943

Ξέον να λεχθή ότι από δύο ημερών εγένετο συστηματική εργασία διά την εγκατάστασιν της κεραίας με όλους τους κανόνας της επιστήμης, ίνα προληφθή κάθε τεχνικόν εμπόδιον της επαφής, λόγω κακής τοποθετήσεως αυτής.

Την 16ην ώραν της 31 Δ/βρίου όλοι ήσαν εις τας θέσεις των. Η εκπομπή θα διήρκει επί 30' λεπτά.

Εγώ ευρισκόμενη παρά την είσοδον της Ν. Σμύρνης από την Λεωφόρον. Τα πάντα εβαίνον καλώς δι' ημάς τους εκτός του σταθμού. Η ώρα είχε φθάσει 16.25 και δεν είχε σημειωθή ουδέν.

Έξαφνα ως βολίς από τον Άγιον Σώστην κινείται ένα εκ των γνωστών μας ειδικών Γερμανικών αυτοκινήτων. Φθάνει στην διασταύρωσιν Καλλιθέας, Ν. Σμύρνης, σταματά ελάχιστα δευτερόλεπτα και συνεχίζει μετά της αυτής ταχύτητος προς την οδόν Δημητράς Καλλιθέας. Αμέσως έτερον αυτοκίνητον από τα ίδια ακολουθεί και συνεχίζει προς Φάληρον.

Κινούμαι αμέσως προς την πλατείαν Ν. Σμύρνης και συναυτά τον Ντινόπουλον, ο οποίος παρακολουθή απ' εκεί το σπήτι. Του ανεκοίνωσα την άφιξιν των αυτοκινήτων περί των οποίων είχε και αυτός ειδοποιηθή από τον Παπανικόλαν, αλλά εις το σπήτι, το οποίον αντικρίζω και εγώ, επικρατεί ασύλληπτη ησυχία. Ο σύνδεσμος είναι στην θέσιν του, και ουδέν μαρτυρεί ότι δεν εξελίσσεται η κατάστασις κανονικώς.

Αλλά πώς έτσι; Ήις το τηλέφωνον του σπιτιού θα είχε αναγγελθή ασφαλώς η άφιξις των αυτοκινήτων, όπως και στον Ντινόπουλον. Τι έκαμαν μέσα; Μήπως δεν πήραν επαφή; Αλλά γιατί έφθασαν οι Γερμανοί;

Η ώρα είναι 16.45' ότε εμφανίζεται ο Παυλίδης και ξωπίσω του ο Κραλογερόπουλος κατευθυνόμενοι προς την Λεωφόρον. Με νέυμα μάς ειδοποίησαν, ότι η εκπομπή ετελείωσεν, καλώς.

Τι είχε συμβή; Καθ' ήν στιγμήν το τηλέφωνον εσήμανε την εμφάνισιν των αυτοκινήτων η εκπομπή βαίνουσα καλώς έφθανε στο τέλος της. Ο Παυλίδης, που ευρίσκετο στο τηλέφωνον, εσκέφθη προς στιγμήν, ότι όλοι οι κόποι και η χαρά, που τους είχε καταλάβη λόγω της επιτυχίας της εκπομπής πηγαίνει στον χαμό, αν διακόφουν. Είχαν δοθεί τα 4/5 του κρυπτογραφήματος. Εάν όμως δεν ολοκλήρωναν, το κρυπτογράφημα θα ήτο άχρηστον, διότι δεν θα ήτο δυνατόν να αποκρυπτογραφηθή χωρίς και το τελευταίον πέμπτον που έπρεπε να πάρουν. Συνεπώς τα πάντα θα πήγαυαν χαμένα.

Παίρνει λοιπόν την μεγάλην πρωτοβουλίαν και δεν ανακοινεί στους άλλους διά την εμφάνισιν του κινδύνου. Έτσι ηρέμωσ αυτοί και προσηλωμένοι στην δουλειά τους, εξακολουθούν να παίρνουν το τηλεγράφημα. Μετά 8 λεπτά λήγει η εκπομπή, το δε τηλεγράφημα πλήρες πλέον είναι στα χέρια μας. Ο Θεός εβοήθησε και η πρωτοβουλία του Παυλίδη βγήκε σε καλό.

Νικολάου Δημοτάκη, Μυστικός πόλεμος 1941-1944, σελ. 82-84

Σχεδ. 14. Η Ελλάδα κατά τον Εμφύλιο Πόλεμο

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΑ΄ ΕΜΦΥΛΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ (1946-1949)

Ως Εμφύλιος Πόλεμος ορίζεται η χρονική περίοδος των ένοπλων συγκρούσεων που έλαβαν χώρα μεταξύ του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας (ΔΣΕ), που τελούσε υπό την καθοδήγηση του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας (ΚΚΕ), και του Εθνικού Στρατού, που ήταν υπό τον κυβερνητικό έλεγχο.

Προοίμιο του Εμφυλίου πολέμου αποτέλεσαν οι συγκρούσεις μεταξύ του ΕΛΑΣ και των υπόλοιπων αντιστασιακών οργανώσεων κατά τη διάρκεια της Κατοχής. Ακολούθησαν τα Δεκεμβριανά (3 Δεκεμβρίου 1944 - 6 Ιανουαρίου 1945), οι ένοπλες αναμετρήσεις που πραγματοποιήθηκαν στην Αθήνα ανάμεσα στον ΕΛΑΣ και στις κυβερνητικές και βρετανικές στρατιωτικές δυνάμεις. Η Συμφωνία της Βάρκιζας (12 Φεβρουαρίου 1945) επέφερε μόνο πρόσκαιρη ηρεμία στην πολωμένη κατάσταση.

Την επίθεση τμημάτων του Δημοκρατικού Στρατού στο σταθμό χωροφυλακής Λιτόχωρου Πιερίας, τη νύχτα της 30/31 Μαρτίου 1946, ακολούθησαν οι επιθέσεις εναντίον στρατιωτικών φρουρών σε παραμεθόριες πόλεις, κωμοπόλεις και χωριά. Οι πρώτες από αυτές έλαβαν χώρα στη Νάουσα (30 Ιουνίου και αργότερα την 1η Οκτωβρίου) και στην Ποντοκερασιά Κιλκίς (5 Ιουλίου) και συνεχίστηκαν μέχρι τα τέλη του έτους σε διάφορες περιοχές κυρίως της Δυτικής και Κεντρικής Μακεδονίας. Καθόλη τη διάρκεια του 1946, ο Εθνικός Στρατός τηρούσε αμυντική στάση, κυρίως λόγω της απειρίας του στον ιδιότυπη μορφή αγώνα που διεξήγαγε ο Δημοκρατικός Στρατός.

Το 1947 ο Εθνικός Στρατός ανέλαβε επιθετική δράση αρχικά με ενέργειες εγκλωβισμού και στη συνέχεια με εκκαθαριστικές επιχειρήσεις κατά γεωγραφικές περιοχές. Η αντιπαράθεση γενικεύτηκε σε Στερεά Ελλάδα, Θεσσαλία, Μακεδονία και Θράκη. Οι σημαντικότερες επιθέσεις του Δημοκρατικού Στρατού πραγματοποιήθηκαν στα Καλάβρυτα, στην Αμαλιάδα, στα Γιαννιτσά, στην Αταλάντη και στην περιοχή της Θεσσαλονίκης. Ακόμη μεγαλύτερες επιθέσεις με ισχυρές, τακτικές δυνάμεις, σύμφωνα με επιτελικά καταρτισμένα σχέδια, ενήργησε ο Δημοκρατικός Στρατός σε Έδεσσα, Φλώρινα, Γρεβενά και Μέτσοβο. Κορύφωση της δράσης αυτής ήταν οι συγκρούσεις για την κατάληψη της Κόνιτσας (25 Δεκεμβρίου 1947 - 6 Ιανουαρίου 1948) με σκοπό την εγκατάσταση της Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης, η οποία όμως απέτυχε.

Το 1948 ο Δημοκρατικός Στρατός βρισκόταν στο υψηλότερο επίπεδο της ισχύος του, καθώς ισχυροποίησε τις βάσεις του στο Γράμμο και στο Βίτσι με αμυντικές οχυρώσεις και μέσα υποστήριξης μάχης. Ο Εθνικός Στρατός διατήρησε την επιθετική τακτική με συντονισμένες ενέργειες και ακόμα περισσότερες δυνάμεις. Το 1948 πραγματοποιήθηκαν οι επιχειρήσεις «Χαραυγή» στη Στερεά Ελλάδα (15 Απριλίου - 26 Μαΐου) και «Κορωνίς» στην ευρύτερη περιοχή του Γράμμου (20 Ιουλίου - 22 Αυγούστου). Από τις αρχές Σεπτεμβρίου μέχρι το Δεκέμβριο συνεχείς ήταν οι συγκρούσεις στο Βίτσι, ενώ από τα τέλη του 1948 οι επιχειρήσεις εντάθηκαν και στην Πελοπόννησο.

Το 1949 η εγκατάλειψη των εγκλωβισμών και η εφαρμογή νυχτερινών επιχειρήσεων και αδιάκοπης δίωξης από τον Εθνικό Στρατό αιφνιδίασε την ηγεσία του Δημοκρατικού Στρατού και σηματοδότησε τη μεταβολή της κατάστασης υπέρ του Εθνικού Στρατού. Οι τελικές εκκαθαριστικές επιχειρήσεις «Πυρσός Α» στο Βόρειο Γράμμο (2-8 Αυγούστου), «Πυρσός Β» (10-16 Αυγούστου) στο Βίτσι και «Πυρσός Γ» στο Γράμμο (24-30 Αυγούστου) υπήρξαν απόλυτα επιτυχείς για τον Εθνικό Στρατό. Η κατάληψη του υψώματος Κάμενικ (σήμερα «Ανθλγού Παναγιώτου Ι.») τη νύχτα της 29ης Αυγούστου 1949 σήμανε την οριστική ήττα του Δημοκρατικού Στρατού και ουσιαστικά τη λήξη του Εμφυλίου Πολέμου.

Οι οδυνηρές συνέπειες του Εμφυλίου Πολέμου επηρέασαν για αρκετά χρόνια την Ελλάδα. Οι απώλειες σε ανθρώπινες ζωές και σε υλικές καταστροφές ήταν ανυπολόγιστες, ενώ υπήρξε πλήρης αποδιοργάνωση του ελληνικού κράτους σε όλους τους τομείς δραστηριότητάς του, σε μια περίοδο κατά την οποία τα υπόλοιπα ευρωπαϊκά κράτη επιδόθηκαν στην ανασυγκρότησή τους μετά τη λήξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

ΣΤΡΑΤΟΛΟΓΗΣΗ - ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ - ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΣ ΔΣΕ

Καστανιά Αγράφων, 20 Νοεμβρίου 1946

Στους υπεύθυνους που ασχολούνταν στον τομέα της επιμελητείας και εφοδιασμού, ανατέθηκαν επείγοντα καθήκοντα. Σε σύντομο χρονικό διάστημα, να συγκεντρώσουν αρκετές ποσότητες σιταριού, καλαμποκιού κλπ. συντηρητέων τροφίμων και να τις αποθηκεύσουν σε ασφαλείς αποθήκες σε όλα τα μέρη των Αγράφων, ώστε, σ' οποιαδήποτε στιγμή, να μπορούν να χρησιμοποιηθούν για τις ανάγκες των τμημάτων.

Συγκροτήθηκαν μερικά στοιχειώδη συνεργεία, όπως ραπτικής, πλεκτικής και υποδηματοποιίας, κυρίως, από κατοίκους που πρόσφεραν εθελοντική εργασία, για την επισκευή και κατασκευή ρούχων και υποδημάτων, που είχαν ανάγκη τα τμήματα.

Δημιουργήθηκαν επίσης, και δυο-τρία αναρρωτήρια σε μερικά χωριά, όπου περιθάλπτονταν άρρωστοι και τραυματίες αντάρτες, ενώ άρχισε ταυτόχρονα η κατασκευή άλλων σε απρόσιτα, απόκρημνα μέρη, που θα χρησιμοποιούνταν σε δύσκολες μέρες, σε περίοδο εκκαθαριστικών επιχειρήσεων του κυβερνητικού στρατού.

Τάκη Ψημμένου¹, Αντάρτες στ' Αγραφα (1946-1950), Αναμνήσεις ενός αντάρτη, εκδόσεις «Σύγχρονη Εποχή», δεύτερη έκδοση, Αθήνα 1985, σελ. 71

Μακεδονία, 20 Μαρτίου 1947. Απόσπασμα συνέντευξης του Μάρκου Βαφειάδη σε αντιπροσωπεία της UNSCOB

– Μέχρι τα μέσα του 1946, τα μέλη του Ε.Α.Α.Σ. και του Ε.Α.Μ. κρύβονταν στα βουνά και στις πόλεις. Το πρώτο μας οπλισμένο απόσπασμα κατάφερε το Φλεβάρη του '46 να αιφνιδιάσει και ν' αφοπλίσει μια μοναρχική ομάδα που την είχε κυκλώσει στο χωριό Φ. Αυτός ήταν ο πρώτος μας εξοπλισμός. Σε συνέχεια, τα κατορθώματα αυτού του είδους πολλαπλασιάστηκαν. Οι μικρές αφιμαχίες μεταβλήθηκαν σε μεγάλες μάχες χάρη στο βαρύ υλικό που πετύχαμε ν' αποσπάσουμε από τους αντιπάλους μας. Σε σχέση με τα όπλα έχουμε στην κατοχή μας ένα γράμμα της βρεταννικής πρεσβείας στην Αθήνα, που αναφέρει τον οπλισμό που παραδόθηκε στις μοναρχοφασιστικές ομάδες. Με τις απανωτές ξαφνικές επιθέσεις μας, αποχτήσαμε ένα μέρος αυτού του οπλισμού.

Την εποχή του αγώνα του Ε.Α.Α.Σ. υπήρχαν, πραγματικά, όπλα σοβιετικής προέλευσης. Τα είχαν φέρει στη χώρα μας παλιοί Ρώσοι αιχμάλωτοι -Τάρταροι κυρίως- που μετά την αιχμαλωσία τους κατέληξαν να ενωθούν με τις μονάδες του Ε.Α.Α.Σ.

Dominique Eudes, Οι Καπετάνιοι², Εξάντας, Αθήνα 1974, σελ. 366

Μπούλκες, Γιουγκοσλαβία, Δεκέμβριος 1947

Άνοιξα την πόρτα. Με ήθελαν στα Γραφεία της Οργάνωσης η ώρα 11 τη νύχτα και με εκείνο το κρύο. Η καρδιά μου μάτωσε. Ήρθε η σειρά μου. Με σπασμωδικές κινήσεις ντύθηκα και πήγα στα Γραφεία. Μας έστειλαν στο βουνό, μια αποστολή από 130 ανθρώπους με εμένα επικεφαλής.

Οι αποστολές γίνονταν πάντα τη νύχτα και κρυφά. Όλοι ξέραμε τι γινόταν. Κάθε τόσο βλέπαμε να αδειάζουν τα σπίτια, όμως όσοι έφρευαν δεν είχαν δικαίωμα να πουν στους γείτονές τους πως φεύγουν για την Ελλάδα. Μέτρα ασφάλειας για τις σχέσεις Γιουγκοσλαβίας-Ελλάδας. Δεν έπρεπε να γίνει γνωστό ότι η Γιουγκοσλαβία βοηθούσε το ελληνικό αντάρτικο.

Μαργαρίτας Λαζαρίδου³, Πόλεμος και αίμα. Ταξίδι στο παρελθόν - Ταξίδι στον πόνο, εκδόσεις Διογένης, Αθήνα, χ.χ., σελ. 146

Μακεδονία, χειμώνας 1948

Το Τ.Σ. του Δ.Σ., εγκατεστημένο πάνω στα χιόνια του Βίτσι, στέλνει προς το βορρά δυο μεγάλα αποσπάσματα για στρατολογία. Ο Τριανταφύλλου, που έχει ανακληθεί από τη Φούμηλη, επειδή στο Ζαχαριάδη δεν αρέσει να βλέπει μαζεμένους πολλούς από τους παλιούς καπετάνιους του Άρη, στέλνεται με μια ταξιαρχία κατά μήκος των συνόρων. Μια δεύτερη ταξιαρχία από 1.500 παρτιζάνους, απ' τους οποίους καμιά πενήντα είναι γυναίκες, με επικεφαλής τον Παλαιολόγο, παίρνει εντολή να στρατολογήσει περισσότερο προς τα δυτικά,

1. Μέλος του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας. Στο βιβλίο καταγράφεται κυρίως η δράση του ΔΣΕ στην περιοχή των Αγράφων.
2. Το βιβλίο περιλαμβάνει μαρτυρίες αρχηγών του ΔΣΕ.
3. Μέλος του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας, υπηρέτησε στην 670 Μονάδα και στη 16η Ταξιαρχία ως υπεύθυνη του δικαστικού τμήματος και των γυναικείων οργανώσεων.

στην περιοχή των Πιερικών και της Κατερίνης. [...] Πάνω στην εθνική οδό Κοζάνης - Λάρισας, ο Παλαιολόγος στήνει ενέδρες και μαζεύει λάφυρα. Φτάνει να κυριέψει ακόμα κι ένα άρμα μάχης «Κένταυρος». Τα πολεμοφόδια πληθαίνουν αλλά η στρατολογία είναι ασημαντή. [...] Δυο μέρες μετά την αναχώρησή τους από τα Πιέρια κι ενώ έχουν διασχίσει το εχθρικό έδαφος, ένα μήνυμα πληροφορεί τον Παλαιολόγο ότι 1.000 άντρες χωρίς όπλα, που προχωρούν από τα νότια για να συναντήσουν τους αντάρτες, πρόκειται να φτάσουν στα Πιέρια.

Το απόσπασμα ξαναγυρίζει πίσω και συναντά τους διασωθέντες της «Μακρινάς Πορείας» του Ζαχαριάδη. Ύστερα από δεκαπέντε και πλέον μέρες δρόμο, οι περισσότεροι χωρίς παπούτσια, είναι εξαντλημένοι και πολλοί υποφέρουν από κρυοπαγήματα.

Dominique Eudes, Οι Καπετάνιοι, σελ. 398

Ανατολική Θεσσαλία, Ιούνιος 1948

Μόλις έφτασα αρχίσαμε την επιστράτευση. Οι επιστρατευμένοι άνδρες και κοπέλες ήταν όλοι δικοί μας. Ένα μέρος, που ευχαρίστως ήρθαν, πήραμε απ' τα ελεύθερα χωριά του Κισσάβου – Μαυροβουνιού, τους υπόλοιπους από κατεχόμενα χωριά του Ολύμπου κυρίως Ολυμπιάδα, Ραφάνη και άλλα.

Με δυο-τρεις επιχειρήσεις έκλεισα γρήγορα το ζήτημα αυτό. Οργανώσαμε μια ταξιαρχία από 980 ακριβώς άνδρες με στελέχη παλιά και διοίκηση τους Φερραίο και Μαυδηλά.

Όταν κινήθηκε η ταξιαρχία αυτή είχε αρχίσει ήδη η μάχη του Γράμμου. Στην Ανατ. Θεσσαλία έμεινε όλο όλο ένα τάγμα με 300 άνδρες: τρεις λόχοι και ελεύθεροι σκοπευτές. Τα δυο στον Κισσαβο – Πήλιο κι ένας στο Ν. Όλυμπο.

Συνεχίσαμε τα μικροχτυπήματα, την επιστράτευση και το μάζεμα της σοδειάς σ' όλη την περιοχή: ελιές, σύκα, σιτηρά κλπ. ζώα, άλογα, αγελάδες, με προοπτική να προωθηθούν στο Γράμμο (υπήρχε σχετική διαταγή του Γ.Α.)

Στην πεδιάδα του Ν. Ολύμπου υπήρχαν πολλά σιτηρά σπαρμένα, που εγκαταλείφθηκαν, γιατί ο εχθρός νωρίτερα ξεσήκωσε τον κόσμο των χωριών.

Οργανώσαμε ένα τμήμα από 150 άνδρες και γυναίκες και στην περίοδο του καλοκαιριού 1948 θερίστηκαν όλα. Αλωνίστηκαν και αποθηκεύτηκαν στα καταφύγια στο Ν. Όλυμπο. Σιτηρά μόνον εκατό χιλιάδες οκάδες. Είχαμε επίσης μερικές εκατοντάδες ζώα (άλογα – αγελάδες) για προώθηση.

Γιωργή Μπλάνα⁴, Εμφύλιος Πόλεμος 1946-1949, εκδόσεις Θ. Καστανιώτη, δεύτερη έκδοση συμπληρωμένη, Αθήνα 1976, σελ. 161

Στρατηγείο Μάρκου Βαφειάδη, περιοχή Αετομηλίτσας Γράμμου, 27 Αυγούστου 1949

Έκπληκτοι, έκθαμβοι και σοκαρισμένοι μείναμε βλέποντας αυτά που ήτανε εκεί μπροστά μας, σε μία έκταση 4-5 στρεμμάτων.

Σκηνές, παράγκες, καλύβες, με σειρά φτιαγμένες, άλλες για γραφεία, άλλες για τυπογραφεία, άλλες για εργαστήρια και διάφορα, όπως για τη διόρθωση ιματισμού, επιδιόρθωση αρβύλων, φούρνους για ψωμί, αψίδες για γιορτές, ως και εργαστήριο όπλων.

Απ' αυτά που είδα και θυμάμαι, πιο κάτω εκεί που δεν ήταν σκηνές, ο τόπος ήταν γεμάτος με πυρομαχικά παντός είδους και τύπου, από κιβώτια και χύμα και από σωρούς σε χιλιάδες που δεν θα τα πιστεύαμε αν δεν τα βλέπαμε με τα ίδια μας τα μάτια εκεί κάτω στο χώμα, άλλα σκεπασμένα και άλλα ασκέπαστα με μουσαμάδες και σε ξύλινες κάσες, από χειροβομβίδες, βλήματα όπλων, βλήματα πυροβολικού, νάρκες, παντός είδους, από προσωπικού μέχρι οχημάτων.

Το περίεργο για εμάς ήταν πώς μπόρεσαν μέσα σε ακριβώς δύο μήνες να μαζέψουν τόσο πολύ πολεμικό υλικό που εμείς σαν ο στρατός της Ελλάδας, δεν τον είχαμε και αν τα χρησιμοποιούσαν αυτά θα σκότωναν όλους τους Έλληνες και θα περίσσευαν κι όλας.

Τα έφεραν μέσα από την Αλβανία από το δρομάκι που έρχεται από εκεί πάνω από την Αητομηλίτσα. Γιατί ήταν το μόνο δρομάκι, πέρασμα, αφού η κορφή του Γράμμου από οποιαδήποτε πλευρά είναι αδιάβατη και απροσπέλαστη.

Δημητρίου Γ. Λαμπρόπουλου⁵, Ο τελευταίος στρατιώτης, Σύνδεσ 2005, σελ. 117-118

4. Διοικητής Αρχηγείου Θεσσαλίας του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας (Καπετάν Κισσαβός).

5. Στρατιώτης του 3ου Λόχου του 611 Τάγματος Πεζικού του Εθνικού Στρατού.

ΕΠΙΣΤΡΑΤΕΥΣΗ (ΕΘΝΙΚΟΣ ΣΤΡΑΤΟΣ)

Θεσσαλονίκη, τέλη Μαΐου 1947

Ενώ το τέταρτο ακαδημαϊκό έτος πλησίαζε προς το τέλος την τελευταία εβδομάδα του Μαΐου του 1947, ξόδενα όλο μου τον καιρό στη μελέτη, εκτός από τις σύντομες επισκέψεις στο πανεπιστήμιο για εξετάσεις. Μόλις είχα ξυπνήσει ένα πρωινό όταν άκουσα κάποιον να χτυπά ελίμονα την εξωτερική πόρτα. Όταν χτυπούσε κανείς τόσο δυνατά και ελίμονα, ήταν συνήθως το ταχυδρομείο, τηλεγραφείο ή κάποιος από τις ελληνικές αρχές. Ένας λοχίας στην πόρτα κρατούσε ένα μεγάλο φάκελο με τ' όνομά μου στη μέση, και με το «Βασιλείου της Ελλάδος» στην επάνω αριστερή γωνία. Δεν χρειαζόταν να το ανοίξω να διαβάσω το περιεχόμενο. Ανέβηκα τις σκάλες βιαστικά, ξύπνησα τον Κώστα, και του έδωσα το έγγραφο λέγοντας: «Έχωμαι συγχαρητήρια. Πήγαίνω στρατιώτης. Θα έρθει και η σειρά σου, μη στενοχωριέσαι!»

Θεωρητικά, κανένας δεν μπορούσε ν' αποφύγει την κατώταξη στο στρατό χωρίς σοβαρή δικαιολογία. Κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου, όμως, παιδιά πλουσίων προσπάθησαν να δραστηρεύσουν στο εξωτερικό, ιδιαίτερα στην Αίγυπτο, ν' αποφύγουν τη στρατολόγηση. Σε πολλές περιπτώσεις νέοι συνελήφθησαν φεύγοντας με λαθραία πλοία, βάρκες ή καΐκια και μεταφέρθηκαν στη χώρα ν' αντιμετωπίσουν τη δικαιοσύνη.

Γεωργίου Κ. Παπαβύζα⁶, Αίμα και δάκρυα. Ελλάς 1940-1949. Ιστορία πολέμου και αγάπης, εκδόσεις «Δωδώνη», Αθήνα - Γιάννινα 2001, σελ. 229-230

Τρίπολη, καλοκαίρι 1947

Σ' αυτή τη κρίσιμη εποχή επιστρατεύθηκα και εγώ, μαζί με φίλους και γνωστούς παρουσιάστηκα στο κέντρο της Τρίπολης.

Από εδώ αρχίζει το οδοιπορικό της θητείας μου και αυτό θα περιγράψω με κάθε λεπτομέρεια.

Τα πράγματα για μας, τους λίγο γραμματισμένους ήσαν δύσκολα, αλλά ο στρατός όπως ξέρουμε δεν κάνει διακρίσεις σε κανένα. Είναι ομολογουμένως ο πατριωτικός οδοστρωτήρας, που ισοπεδώνει τα πάντα και σε κάνει να αποβάλλεις τις πολιτικές σου έξεις και έτσι γίνεσαι ένας πειθαρχημένος στρατιώτης.

[...] Άρχισε η βασική εκπαίδευση, γιατί σε δυο μήνες έπρεπε να φύγουμε για τις νέες μας μονάδες, όπου γινότουσαν επιχειρήσεις.

Αλέξανδρου Κάντζα⁷, Ένας έφεδρος ανθυπολοχαγός στον Εμφύλιο 1946-50, έκδοση Γ' συμπληρωμένη, Αθήνα 1989, σελ. 7-8

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ

Δραχμάν Αγά, μεταξύ Λαμίας και Δομοκού, 28 Φεβρουαρίου 1947

Μια ολόκληρη φάλαγγα αυτοκινήτων φορτωμένη με διάφορα είδη, και συνοδευμένη από ένα τμήμα χωροφυλακής γύρω στους 65 άνδρες κινούνταν απ' την κατεύθυνση Λαμίας προς Δομοκό. Ανάμεσά τους και ένα μικρό ειδικό τμήμα φρουράς που συνόδευε ένα αυτοκίνητο του κρατικού ταμείου με πολλά χρήματα. Η επίθεση του βου λόχου ήταν ορμητική, δεν συνάντησε σημαντική αντίσταση και μέσα σε 15 περίπου λεπτά η μάχη είχε τελειώσει με την πλήρη αιχμαλωσία και εξόντωση αυτού του τμήματος. Έκαψαν τα αυτοκίνητα, πάρθηκε όλος ο οπλισμός τους, τα φορτία με τα είδη ρουχισμού, πιάστηκαν 27 αιχμάλωτοι. Οι πληροφορίες έλεγαν ότι μονάχα ένας χωροφύλακας κατόρθωσε να διαφύγει προς Λαμίας μέσα σε εκείνη την αναμπουμπούλα.

Δημήτρη Κατσή⁸, Το ημερολόγιο ενός αντάρτη του ΔΣΕ 1946-1949, τόμος πρώτος 1946-1947, Αθήνα 1990, σελ. 332-333

Γράμμος, Ιούνιος 1948

Μετά από ισχυρό βομβαρδισμό με πυροβολικό και αεροπορία, η πρώτη φάση του σχεδίου Κορωνιός άρχισε το πρωί της 14ης Ιουνίου του 1948. Λυσώδεις μάχες έγιναν μέχρι την 25η του μηνός με μικρές

6. Έφεδρος ανθυπολοχαγός του Εθνικού Στρατού, που υπηρέτησε ως διμοιρίτης του 1ου Λόχου του 521 Τάγματος Πεζικού της 41ης Ταξιαρχίας της ΙΧ Μεραρχίας.

7. Έφεδρος ανθυπολοχαγός του 93ου Τάγματος Πεζικού του Εθνικού Στρατού.

8. Μέλος του ΕΛΑΣ με πλούσια αντιστασιακή δράση στον τόπο καταγωγής του (Άνω Κτιμένη Καρδίτσας) και στη γύρω περιοχή. Από τον Ιούλιο του 1946 διετέλεσε μέλος του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας.

επιτυχίες του στρατού στην εξωτερική περίμετρο. Απέτυχαν όμως οι εθνικές δυνάμεις να σπάσουν την κύρια αμυντική γραμμή και να εισέλθουν στο απρόκλητο φρούριο του Μάρκου. Τα καμουφλαρισμένα πυροβόλα και μυδράλια του ΔΣΕ είχαν διαφύγει την αρχική βίαιη επίθεση του πυροβολικού και της αεροπορίας. Οι αντάρτες είχαν ανωτέρας ποιότητας οπλοπολυβόλα, αφθονία πυρομαχικών, ναρκοπέδια τα οποία είχαν γίνει ο τρόμος του εθνικού στρατού, και οι άνδρες και γυναίκες του Μάρκου πολεμούσαν με γενναιότητα και πείσμα για την άμυνα του φρουρίου.

Γεωργίου Κ. Παπαβύζα, Αίμα και δάκρυα, σελ. 313-314

Ύψωμα Κλέφτης Γράμμου, τέλη Ιουλίου - αρχές Αυγούστου 1948

Ο εθνικός στρατός και οι αντάρτες πολέμησαν για τον Κλέφτη με τέτοιο πείσμα και αποφασιστικότητα ώστε έφθασαν στο σημείο να μάχονται με ξιφολόγχες, άνδρες από τη μια μεριά αποφασισμένοι να καταλάβουν το ύψωμα με κάθε θυσία, και άνδρες και γυναίκες από την άλλη αποφασισμένοι να πεθάνουν παρά ν' αφήσουν το ύψωμα να πέσει στα χέρια των «μουαρχοφασιστών». Την 26η Ιουλίου οι εθνικές δυνάμεις κατέλαβαν το ύψωμα, αλλά οι αντάρτες ανάγκασαν τους στρατιώτες να το εγκαταλείψουν μετά από μια τρομερή αντεπίθεση, αφιόνοντας πολλούς νεκρούς και τραυματίες στο πεδίο της μάχης.

Για τέσσερις μέρες και νύχτες μετά την 26η Ιουλίου ακούγαμε τις εκρήξεις στον Κλέφτη και βλέπαμε τις τροχιοδεικτικές σφαίρες τη νύχτα ενώ εμείνετο η μάχη. Τελικά, την 1η Αυγούστου, μετά από ένα τρομερό κανονιοβολισμό, το πεζικό του εθνικού στρατού εξαπέλυσε μια λυσσώδη και αιματοβαμμένη επίθεση με όπλα, χειροβομβίδες και ξιφολόγχες και κατέλαβε τον Κλέφτη.

Γεωργίου Κ. Παπαβύζα, Αίμα και δάκρυα, σελ. 323-324

Ύψωμα Κάμενικ Γράμμου, 15 Αυγούστου 1948

Ήταν αδύνατο να πιστέψει κανείς το θέαμα της ξαφνικής παρουσίας ολόκληρης σχεδόν της ηγεσίας του ελληνικού στρατού στο Ύψωμα Α πριν ακόμη ξημερώσει και φυσικά, ήταν αδύνατο να κοιμηθούμε πάλι. Κάτι το σημαντικό θα συνέβαινε, αλλιώς δεν θ' ανέβαιναν οι στρατηγοί στην πρώτη γραμμή σε μια τέτοια παράλογη ώρα.

Στις 5:00 ακριβώς το πρωί της 15ης Αυγούστου του 1948, τα πυρά του πυροβολικού τράνταξαν το έδαφος γύρω μας σαν να ήταν σεισμός. Έκατοντάδες οβίδες περνούσαν ακριβώς επάνω μας σφυρίζοντας απειλητικά και έσκαζαν στους γκριζούς βράχους του Κάμενικ. Χιλιάδες θραύσματα αναμιγμένα με πέτρες και χώμα σκόρπιζαν σύγχυση και θάνατο στην κορυφή και στις ανώτερες πλαγιές του οχυρού. Ο θόρυβος από τις οβίδες που περνούσαν από πάνω μας και έσκαζαν στο Κάμενικ ήταν τόσο εκκωφαντικός ώστε βάλαμε τα χέρια στ' αντιά μας να μη σπάσουν τα τύμπανα.

Γεωργίου Κ. Παπαβύζα, Αίμα και δάκρυα, σελ. 325

Ύψωμα Γκόλιο Γράμμου, 16/17 Αυγούστου 1948

Θα πρέπει να ήταν πολύ καλός επιτελικός αξιωματικός αυτός που είχε εκπονήσει το αμυντικό σύστημα του Γκόλιου, ένα κλειστό πεδίο μάχης το οποίο ήταν αδύνατο να υπερκεράσει κανείς από τις δύο πλευρές. Η θέση ήταν ιδεώδης για οχυρά κατασκευασμένα σε ευθεία γραμμή και για μια δεύτερη γραμμή πιο ψηλά. Τα τελευταία ήταν καμουφλαρισμένα με χορτάρι που είχε μεγαλώσει επάνω στην επιφάνεια μετά την κατασκευή τους.

Είχα την εντύπωση ότι η μονομαχία μεταξύ των ανδρών της διμοιρίας και των ανταρτών συνεχιζόταν για 15-20 λεπτά, αλλά το πρώτο αμυδρό φως της αυγής μου έλεγε ότι η μάχη συνεχιζόταν για περισσότερο από δύο ώρες. Κάθε καθυστέρηση θα ελάττωνε τις πιθανότητες επιτυχίας διότι το φως της αυγής θα βελτιώνει την ορατότητα των ανταρτών. Για να επιταχύνω την έκβαση της μάχης, έδωσα το σύνθημα να συγκεντρωθούν τα πυρά μας στο δεξιό πολυβόλειο, το οποίο ήταν το πιο ορατό και το πιο επικίνδυνο. Μετά από λίγο, ο δεκανέας Γιώργος από την Ανατολική Μακεδονία – το επίθετο του διαφεύγει τη μνήμη μου – ένας μικρόσωμος νέος, πλησίασε έρποντας από τη δεξιά πλευρά και πέταξε μια χειροβομβίδα στην είσοδο του πολυβολείου από πίσω. Αμέσως σηκώθηκε όρθιος και σκόρπισε σφαίρες από το αυτόματο Τόμσον προς το εσωτερικό του οχυρού.

Γεωργίου Κ. Παπαβύζα, Αίμα και δάκρυα, σελ. 333

Γράμμος, καλοκαίρι 1948

Η έλλειψη εφεδρειών ήταν απόλυτη. Οι απώλειες των τμημάτων μας ήταν πολύ μεγάλες, ιδίως τραυματίες, που κυρίως οφείλονταν στο πυρ/κό του εχθρού και την κακή οχύρωση από μας.

Ήταν ένας πόλεμος θέσεων, όπως λέγεται, κατάληψης και ανακατάληψης οχυρών θέσεων, επίθεσης και αντεπίθεσης, όπου οι απώλειες γίνονταν πολύ μεγάλες σε βάρος μας απ' το πυρ/κό και για το γεγονός πως ενώ ο εχθρός είχε εφεδρείες, εμείς δεν είχαμε.

Το ηθικό του στρατού μας σ' αυτή τη μάχη και παρά τις απώλειές μας, στέκονταν πολύ, αφάνταστα πιο ψηλά, απ' το ηθικό του εχθρού. Αυτό ήταν και ο βασικός λόγος της διάρκειας της μάχης και των μεγάλων απωλειών του εχθρού. Ο συσχετισμός όμως των δυνάμεων σε ανθρώπους και μέσα, ήταν δέκα φορές περισσότερος από μας.

Μπορούσαμε εμείς να κερδίσουμε τη μάχη αυτή έτσι όπως διεξήχθη και να πετύχουμε τη στροφή; Φυσικά όχι! Για το λόγο, πως δεν επαρκούσαν οι (εφεδρείες) δυνάμεις μας. [...]

Ο εχθρός δεν είχε απεριόριστες εφεδρείες, ούτε ήταν εύκολο, να κάνει γρήγορα αναδιάταξη. Το ηθικό του στρατού του ήταν χαμηλό, οι διοικήσεις του πολύ μουνδιασμένες και άπειρες για πόλεμο ελιγμών, όπου πιο πολύ του έφτανε η άμεση επιβλεψη και ο έλεγχος των στρατιωτών του, και των κατώτερων διοικήσεων.

Γιωργή Μπλάνα, Εμφύλιος Πόλεμος 1946-1949, σελ. 163-164

Νάουσα, 14 Ιανουαρίου 1949

Από της πρωίας της 14ης, την διεύθυνση του αγώνος των εναντίον Ναούσης ενεργούντων τμημάτων, ανέλαβεν προσωπικώς ο διοικητής της XI Μεραρχίας, εγκατασταθείς προς τούτο εις τον σιδηροδρομικόν σταθμόν Ναούσης.

Η πίεσις των ημετέρων εσυνεχίσθη εντονωτάτη κατά την ημέραν της 14ης από της κατευθύνσεως του σιδηροδρομικού σταθμού κυρίως και επιβληθητικώς από της περιοχής της Ξδέσεως διά δυνάμεων Πεζικού και ισχυράς υποστηρίξεως Πυρ/κού και αεροπορίας και ο εχθρός ηναγκάσθη κατόπιν τούτου να εγκαλείψη την πόλιν, άμα τη επελεύσει του σκοπούς, συμπαραλαμβάνων μεγάλας ποσότητας τροφίμων και ειδών ιματισμού, προερχομένων εκ Ληλασίας και μεγάλον αριθμόν απασχθέντων πολιτών.

Κατά του αποχωρούντος εχθρού ήρχισεν αμέσως ασηνής καταδίωξις υπό των τμημάτων επιθέσεως, εν ω χρόνω υπό της 77 Ταξιαρχίας, κινουμένης επί Βερμίου, επιχειρείτο αποκοπή της συμπυξζέως του.

Θεόδωρου Γρηγορόπουλου⁹, Από την κορυφή του λόφου. Αναμνήσεις και στοχασμοί, Αθήναι 1966, σελ. 402

Γέφυρα Λογγίστης Αιτωλοακαρνανίας, Ιανουάριος 1949

Οι Μοίρες, ακριβείς στα ραντεβού τους, επετέθησαν το πρωί, λίγο πριν ξημερώσει, με το σύνθημα και έγινε χαλασμός. Οι αντάρτες, αφηνιδιασθέντες πλήρως, όσοι δε σκοτώθηκαν από τους Καταδρομείς που όρμησαν και κατέλαβαν τα υψώματα έπεσαν προς το ποτάμι όπου παρεδόθησαν στο λόχο της Β' Μοίρας που με το μπαμ της επίθεσεως εξουδετέρωσε αμέσως το φυλάκιο, που ήταν πολύ μικρό σε δύναμη (μια διμοιρία), και κατέλαβε τη γέφυρα και τις προσβάσεις της. Άλλοι έπεσαν στο ποτάμι και καλυμπώντας επέρασαν απέναντι και παραδόθηκαν στα τμήματα του Έλαφρου Πεζικού. Άλλοι παραδόθηκαν στις Μοίρες και οι υπόλοιποι κατόρθωσαν να ξεφύγουν τρέχοντας προς το τάγμα τους της εφεδρείας που ήταν πίσω.

Η διάβαση της γέφυρας τη νύχτα από τη Β' Μοίρα έγινε όπως είχε προβλεφθεί. Πέρασαν οι δυο Καταδρομείς από κάτω από τη γέφυρα, εξουδετέρωσαν το σκοπό, ύστερα τα φαλίδια και οι ναρκαλιευτές άνοιξαν τα συρματοπλέγματα και καθάρισαν τη γέφυρα και το καταπληκτικότερο όλων, κανείς δε βγήκε από το φυλάκιο για να αλλάξει το σκοπό μέχρι την ώρα που έγινε η επίθεση. Φαίνεται η συνήθειά τους ήταν να πηγαίνει ο ίδιος ο σκοπός να ξυπνάει τον αντικαταστάτη του και επειδή ο σκοπός είχε κοιμηθεί για πάντα, συνέχισαν όλοι τον ύπνο τους μέχρι που βρέθηκαν την αυγή αιχμάλωτοι.

Κυριάκου Παπαγεωργόπουλου¹⁰, Μνήμες πολέμου και ειρήνης, τόμος Β', εκδόσεις Δήλος, Αθήνα 1995, σελ. 170-172

9. Υποστράτηγος (1946) και μετέπειτα αντιστράτηγος (1948), που διετέλεσε διαδοχικά διοικητής της Στρατιωτικής Σχολής Ευελπίδων (Σεπτέμβριος 1946 - Φεβρουάριος 1947), της Χ Ορεινής Μεραρχίας (Φεβρουάριος-Δεκέμβριος 1947) και του Γ' Σώματος Στρατού (Δεκέμβριος 1947 - Αύγουστος 1949).

10. Αντισυνταγματάρχης και μετέπειτα συνταγματάρχης, που από το 1947 διετέλεσε διαδοχικά διοικητής της 71ης Ταξιαρχίας Πεζικού, αρχηγός Β' και Γ' Κλάδου, διοικητής συγκροτήματος Πεζικού Καρπενησίου, Μοιρών Καταδρομών Βορρά και της Ι Ταξιαρχίας Καταδρομών.

Ρινόμο Ταυγέτου, 14 Μαρτίου 1949

Εκείνη ακριβώς τη σύντομη, αμείλικτη στιγμή, το μοιραίο μας και το μοιραίο της μεγαλύτερης ομάδας των ανταρτών του ΔΣΕ της Αντικής Πελοποννήσου κατέληξαν μαζί σ' ένα ανασπώντερο ραντεβού το οποίο συνέβαλε στο να τερματιστεί ο οργανωμένος ανταρτοπόλεμος στην Πελοπόννησο. Για ένα, δύο δευτερόλεπτα, 30 άνδρες ξεχύθηκαν αυθόρμητα σαν μια ορμητική χιονοστιβάδα προς τις καλύβες, τότε όρθιοι, τότε γλυστρώνοντας στο χιόνι και ενώ κατέβαιναν ανάμεσα στις σουτάδες των δένδρων, τα όπλα τους έβγαζαν φωτιές, σκορπίζοντας χιλιάδες σφαίρες προς τα καλύβια και προς τη γειτνιαζούσα τοποθεσία.

Οι άλλες δύο διμοιρίες ανάγκασαν τους λίγους αντάρτες στο κέντρο να τραπούν σε άτακτο φυγή και ξεχύθηκαν προς τα καλύβια του Ρινόμου με την ίδια ορμή και αποφασιστικότητα. Οι αντάρτες, οι οποίοι περίμεναν να ετοιμαστούν οι φακές τους σε δύο μεγάλα καζάνια για το μεσημβρινό συσσίτιο, βρέθηκαν σε μια αφάνταστα επικίνδυνη κατάσταση με 100 περίπου άνδρες να κατεβαίνουν την πλαγιά τρέχοντας και σκορπίζοντας τον τρόμο και το θάνατο. Μέσα σε λίγα λεπτά ολόκληρη η τοποθεσία ήταν σε χάος και σε κατάσταση διαλύσεως του αντάρτικου στρατοπέδου. Αρκετοί σκοτώθηκαν και τραυματίστηκαν, αλλά πολλοί τραυματίες κατόρθωσαν να διαφύγουν προς το βάθος της χαράδρας πίσω από τα καλύβια, και αργότερα προς τα αντερείσματα της υψηλότερης κορυφής του Ταυγέτου.

Γεωργίου Κ. Παπαβύζα, Αίμα και δάκρυα, σελ. 374

Κορυφογραμμή Δρανίστα - Παλιο-Καίτσα - Ψηλό Κοτρώνι Αγράφων, 14 Μαΐου 1949

Από το πρωί της 14 του Μάη, οι εχθρικές επιθέσεις επαναλαμβάνονται με μεγαλύτερη ένταση. Σ' όλη τη διάρκεια της ημέρας, κύματα-κύματα πεζικού ρίχνονται στη διάταξη του ΔΣΕ. Τ' αεροπλάνα σκάβουν κυριολεκτικά το έδαφος με τις ρουκέτες και τα μυδράλλια. Ο αντίπαλος κινείται με νέες δυνάμεις, με 3 τάγματα του 86ου Συντάγματος, που μετέφερε εσπευσμένα από την Πελοπόννησο, μέσω του Βόλου. [...] Το βράδυ, ο αντίπαλος σταματά τις επιθέσεις του. Είναι φανερό ότι θα τις συνεχίσει την επομένη με μεγαλύτερη σφοδρότητα, γνωρίζει, ασφαλώς, τη σπουδαιότητα της κορυφογραμμής και την αιτία που ο ΔΣΕ την κρατά με τόση επιμονή, γι' αυτό και κάνει ό,τι μπορεί, ώστε να την καταλάβει. Ακόμα, ίσως, και για λόγους γοήτρου, δεν μπορεί να υλομείνει, το θεωρεί μεγάλη πρόκληση. Και πρέπει να ειπωθεί ότι σε πολλούς που δεν έζησαν εκείνα τα γεγονότα αυτό φαίνεται πολύ παράξενο, το ότι, δηλαδή, όλα τα υψώματα των Αγράφων να είναι στην κατοχή του αντιπάλου, ενώ στα ριζά, μια μικρή κορυφογραμμή να έχει μεταβληθεί σε ισχυρό οχυρό και μέρες τώρα να μη μπορεί να καταληφθεί.

Τάκη Ψημμένου, Αντάρτες σ' Αγραφα (1946-1950), σελ. 271-272

Περιοχή Μεταξάδων Έβρου, μέσα Μαΐου 1949

Επειδή τα λεπτά περνούσαν και η κατάσταση γινόταν πολύ κρίσιμη για τη διλοχία, άκουσα το διοικητή να δίνει διαταγή στο λοχαγό Γεραλόπουλο να σπεύσει να καταλάβει με το λόχο του το απέναντι ύψωμα που είχε σπουδαία στρατηγική σημασία για τη δύσκολη εκείνη ώρα.

Τότε ο λόχος κινείται αστραπιαίως και αφού καταλαμβάνει το ύψωμα εδρεώνεται επάνω, αλλά σε λίγο χρόνο κατέφθασαν και οι αντάρτες για την κατάληψή του, το μέρος όμως είχε γίνει δικό μας και έτσι από εκείνη τη στιγμή άρχισε η μεγάλη σύγκρουση της διλοχίας.

Με τον όλμο το μεγάλο που είχαμε στημένο, αρχίσαμε και κτυπούσαμε το πίσω μέρος για να καθυστερήσουμε τις ανταρτικές ενισχύσεις που ανέβαιναν προς το ύψωμα, ώστε να δώσουμε καιρό στα δικά μας τμήματα που πήγαίναμε να ενωθούν με το λόχο που είχε κάνει τη κατάληψη και πολεμούσε.

Τρήγορα - γρήγορα με τα μουλάρια φορτωμένα πυρομαχικά και με τη διμοιρία ασφαλείας του δόκιμου Παπαδόπουλου ξεκινήσαμε και εμείς ακολουθώντας τα τελευταία τμήματά μας που είχαν μπει κι' αυτά στη μάχη.

Έπρεπε να βιασθούμε γιατί οι αντάρτες είχαν φθάσει στο μέρος που περάσαμε τη νύχτα και τους ακούγαμε που μας έβριζαν και μας φώναζαν ότι δεν θα τους ξεφύγουμε.

Αλέξανδρου Κάντζα, Ένας έφεδρος ανθυπολοχαγός στον Εμφύλιο 1946-50, σελ. 21-22

Ύψωμα Μάλι-Μάδι, 14 Αυγούστου 1949

Ήμουν και εγώ εκεί, στο πρώτο πολυβολείο. Πέντε αγόρια και δυο κορίτσια. Η Κασσιανή κι εγώ. Απέναντι μας πιάσανε τα υψώματα τα ταυκς. Ο ήλιος καυτερός τα γέμιζε όλα μ' ένα αστραφτερό φως, Γύρω κανένα δέντρο για να κρυφτείς, ούτε μια σταλιά νερό για να ξεδιψάσεις.

Τα αεροπλάνα βουίζαν στον ουρανό και έρριχναν ανενόχλητα τις βόμβες τους. Από μακριά το βαρύ πυροβολικό ξερονούσε στο ύψωμα τις φωτιές του. Και απέναντί μας αραδιασμένα 16 ταנקς, ετοιμάζονταν να μας στείλουν τον δικό τους κόκκινο θάνατο.

Εμείς, εφτά άνθρωποι, με ένα μυδράλλιο, γεμιζάμε πυρετώδικα τις φυσιογιοθήκες με σφαίρες, και ένα 17χρονο παλληκάρι από τη θυρίδα του πολυβολείου έρριχνε στα ταנקς. Μα τα βόλια μας ούτε καν τα άγγιζαν. Δεν μπορούσαν να πειράξουν ούτε μία τρίχα από τα μαλλιά αυτών που τα χειρίζονταν. Καμιά βοήθεια από πουθενά δεν ερχόταν. Ούτε ένα αντιαεροπορικό, ούτε ένα βαρύ πυροβόλο.

Τα ταנקς άρχισαν να ρίχνουν καταγιοστικά και ανενόχλητα τις οβίδες τους πάνω στο πολυβολείο μας. Αυτό, καλοχτισμένο, δεν πάθαινε τίποτα. Τις μετρήσαμε, 6 οβίδες. Στο πολυβολείο τα αγόρια, όλα νέα, 17-20 χρονών και η Κασσιανή και αυτή πολύ νέα, τραγουδούσαν σα μεθυσμένοι. Πίστευαν στη νίκη, τουλάχιστον όσο το πολυβολείο μας άντεχε.

Μαργαρίτας Λαζαρίδου, Πόλεμος και αίμα, σελ. 247-248

Βίτσι - Γράμμος, Αύγουστος 1949

Κράτω απ' την ακατάστατη δράση της εχθρικής αεροπορίας πολλοί μπόρεσαν να περάσουν σε μας, μερικοί στη Γιουγκοσλαβία και οι πιο πολλοί έμειναν ολόκληρη τη μέρα κρυμμένοι στα καλάμια της μικρής Πρέσπας, βουτηγμένοι στο νερό ως το λαιμό. Τη νύχτα πέρασαν κι αυτοί.

Ένα άλλο τμήμα πέρασε απαρατήρητα όλη τη μεγάλη Πρέσπα απ' το Γιουγκοσλάβικο έδαφος κι έφτασε στην Αλβανία, όπου και ενώθηκε με μας. Συμπτυχθήκαμε με σημαντικές απώλειες στο κομματάκι αυτό της ελληνικής γης κι αφού προωθήσαμε όλα τα τμήματά μας στην Αλβανία, τη μεθεπόμενη το πρωί με καμιά δεκαριά μαχητές περάσαμε κι εμείς στο φιλόξενο έδαφος της Αλβανίας, που ο λαός της σ' όλη την περίοδο του αγώνα όχι μόνο μας βοήθησε, μα τα έδωσε όλα, όλα ό, τι είχε και δεν είχε για τον αγώνα μας.

Έτσι τελείωσε η μάχη του Βίτσι.

Γιωργή Μπλάνα, Εμφύλιος Πόλεμος 1946-1949, σελ. 188

ΑΓΡΙΟΤΗΤΑ ΠΟΛΕΜΟΥ

Λιτόχωρο, 31 Μαρτίου 1946

Η μάχη άρχισε στις 11 νυχτερινή και κράτησε μέχρι τις 4 το πρωί. Αφού είδαν ότι δεν μπορούσαν να τους εξουδετερώσουν, έριξαν στη στέγη φιάλες με βενζίνη. Πήρε φωτιά το κτίριο και τότε οι πέντε (3 δικοί μας και 2 από Πύργο-Πυργετό) πήδησαν έξω απ' τα παράθυρα. Ο τέταρτος μεσοχωρίτης, ο Γιώργος Ξηντιάρας κάηκε μέσα.

Η σπιτονοικοκυρά βγήκε έξω, αλλά γιατί δεν τους άνοιγε την πόρτα, την έριξαν πάλι μέσα και κάηκε ζωντανή. Κι αφού οι συμμορίτες πέτυχαν το σκοπό τους, πήγαν στους νεκρούς που κείτονταν κάτω, τους ξεγύμνωσαν, πήραν τα ρούχα, τις στολές στους (τις χρειαζόνταν!) και μετά τους έκαμαν κομμάτια, όπως μου είτε ένας χωροφύλακας, συμμαθητής τους απ' τη Σχολή που τους γνώριζε καλά. «Εγώ, μου λέει, τους ταξινόμησα και τους τοποθέτησα στα φέρετρα, έβαλα τα κομμάτια απ' τον καθένα. Δεν μπορώ άλλα να σου περιγράψω, με πιάνει η φρίκη».

Βασιλείου Κ. Ευαγγελίδη-Κούτρα¹¹, Από καρδιάς γραφόμενα και κακοπερασμένα. Αναμνήσεις από την Κατοχή και τον Εμφύλιο, Λουτρό 2004, σελ. 117-118

Παραμεθόρια χωριά Ηπείρου - Δυτικής Μακεδονίας, Μάρτιος 1948

Ο λαός των παραμεθωρίων περιοχών όπου κυρίως έλαβε χώραν το παιδομάζωμα ας ευθυμηθή τις τραγικές ημέρες και νύχτες, όταν αρπάχτηκαν τα παιδιά. Είναι ο μόνος αφευδής μάρτυς, να διαβεβαιώση αν αρπάχτηκαν τα παιδιά τους με τη βία, τότε την ημέρα και τότε τη νύχτα, με επιδρομές και επιχειρήσεις. Ο ίδιος θα κρίνη το θράσος των συμμοριτών, οι οποίοι διαβεβαίωναν, διά να παραπλανήσουν την διεθνή κοινή γνώμη και να συγκαλύψουν το έγκλημά τους, ότι δήθεν ούτε ένα παιδί δεν ανηρπάγη με τη βία!

11. Κάτοικος της Μεσοχώρας Τρικάλων.

Ας ευθυμηθούν οι γονείς εκείνοι που ευρίσκοντο στον στρατό ή μακρινά των οικογενειών τους λόγω της εργασίας τους όταν εγένετο το παιδομάζωμα: Ποίοι απ' αυτούς έδωσαν συγκατάθεσιν να αρπαχθούν τα παιδιά τους; Είναι γνωστόν ότι, όχι μόνον δεν συγκατετέθησαν, αλλά ούτε εγνώριζαν, ούτε εμφανίζοντο ότι θα ευρίσκοντο άνθρωποι να κλέβουν τα παιδιά τους. Και παρατηρήθη το τραγικόν φαινόμενον, ότι πάρα πολλοί γονείς εξ αυτών έμαθαν την αρπαγήν των παιδιών τους ύστερα από ένα ή και δύο χρόνια, όταν επέστρεψαν στα σπίτια τους.

Γεωργίου Χ. Μανούκα¹², Παιδομάζωμα. Το μεγάλο έγκλημα κατά της φυλής, έκδοσις Συλλόγου Επαναπατρι-σθέντων εκ του Παραπετάσματος, Αθήναι 1961, σελ. 19

Στερεά Ελλάδα, καλοκαίρι 1948

Στα χλιοτραγουδισμένα ορεινά χωριά της Φθιώτης, όπου άλλοτε αυτηχούσαν φλογέρες και τραγούδια και βελάσματα από αιγοπροβάτα, επικρατούσε σιγή τάφου και τρόμος του θανάτου. Μόνο σκυλιά αλυχτούσαν στα έρημα χωριά και νόμιζε κανείς ότι θα έβλεπε φαντάσματα να βγαίνουν από τα εγκαταλελειμμένα σπίτια που τα παράθυρά τους και οι πόρτες τους έχασκαν ορθάνοιχτα, γιατί οι «συναγωνιστές» εβγαζαν τα πορτοφύλλα και τα παραθυρόφυλλα και τα έκαιγαν για να ζεσταθούν στις παγωμένες νύχτες του χειμώνα. Έρημες και οι μαρμαρένιες βρύσες στο Μαυρολιθάρι με τα κεφάλια των λιονταριών από όπου έτρεχε μπόλικο το γάργαρο νερό και όπου άλλοτε συνάζονταν τα κορίτσια του χωριού με τα βαρελάκια τους για να πάρουν νερό και να μάθουν τα νέα. Έρημο και το ωραίο σχολείο της Φραγκίστας με τη μαρμαρένια πλάκα στην είσοδό του που έγραφε: «Το σχολείο αυτό το έχτισαν με δαπάνη τους οι κάτοικοι του χωριού, υτόπιοι και ξεντεμένοι, για να σπουδάζουν τα παιδιά τους».

Κυριάκου Παπαγεωργόπουλου, Μνήμες πολέμου και ειρήνης, τόμος Β', σελ. 100

Περιοχή Δερείου Έβρου, αρχές καλοκαιριού 1949

Μια απέραντη, νεκρική σιγή, εκάλυπτε όλο το τοπίο, τα ερειπωμένα χωριά τα σκέπαζαν τώρα άγριοι θάμνοι και τα πεσμένα σπίτια τους μαρτυρούσαν την καταστροφή, που είχε περάσει επάνω τους: Δεν βλέπαμε τίποτα, ούτε αγρότες, ούτε αγρότισσες να φροντίζουν τη γη τους, καμμία φωνή δεν ακουγότανε, ούτε του τσοπάνη ούτε του Βουκόλου, να οδηγούν τα ζώα τους στη βοσκή.

Είχαν όλα ερημώσει, είχαν όλα βουβαθεί, γιατί όλοι οι κάτοικοι, οι ακρίτες μας, είχαν γίνει πρόσφυγες, μέσα στην ίδια τους την πατρίδα, αφήνοντας την εύφορη γη τους.

Αλέξανδρου Κάντζα, Ένας έφεδρος ανθυπολοχαγός στον Εμφύλιο 1946-50, σελ. 44-45

Βουλγάρα Αγράφων, Ιούνιος 1949

Βαδίζουμε προσεχτικά μέσα στα πυκνά δάση, ανάμεσα στα έλατα, κάτω απ' τον παχύ ίσκιό τους. Κι όπως είμαστε κουρασμένοι, φθάνοντας σ' ένα ρεματάκι, κάνουμε στάση. Ένας-ένας, πλησιάζουμε το γάργαρο νερό και πίνουμε, να σβήσουμε τη δίψα. Οι πρώτοι απ' τη φάλαγγα, αφού ήπιαν, προχωρούν σιγά-σιγά τον ανήφορο. Κάποια στιγμή, κι ενώ πολλοί από μας είμαστε σκυμμένοι πάνω στις πέτρες και πίνουμε με όρεξη νερό, ένας συναγωνιστής μας έρχεται κοντά μας και με χειρονομίες (αποφεύγει να μιλήσει, μη τυχόν ακούσει κανένα εχθρικό αυτί) προσπαθεί να μας δώσει να καταλάβουμε πως πρέπει να σταματήσουμε να πίνουμε νερό, αυτό το πολύτιμο αγαθό, που η φύση προσφέρει αφειδόμενα στον άνθρωπο. Κατάπληκτοι, σηκωνόμαστε και διερωτώμαστε τι συμβαίνει, ποιος ο λόγος που πρέπει να στερηθούμε ακόμα και το νερό; Είμαστε πολύ περιεργοί και κατευθυνόμαστε προς τα κει, να μας εξηγήσουν. Σε λίγο τους φθάσαμε. Δεν χρειάστηκε να μας δοθεί καμιά εξήγηση. Βρεθήκαμε μπροστά σ' ένα αποτρόπαιο θέαμα: Στην άκρη του ρέματος, βρίσκεται ένα κατακρεουργημένο πτώμα, λίγα μέτρα πιο πάνω, άλλο ένα. Το πρώτο ανήκει σ' έναν ατυχή κάτοικο της Μολόχας, ενώ το δεύτερο, σ' έναν αντάρτη. Όπως μάθαμε αργότερα, και οι δυο πιάστηκαν εκεί από εχθρικό απόσπασμα, στη διάρκεια ενός «χτενίσματος», κι εκεί σφάχτηκαν επί τόπου.

Τάκη Ψημμένου, Αντάρτες στ' Αγραφα (1946-1950), σελ. 293

12. Μέλος του ΚΚΕ, διετέλεσε κατά την περίοδο του Εμφυλίου οργανωτής της «Λαϊκής Παιδείας» στην Ελλάδα και Γενικός Επιθεωρητής της «Λαϊκής Παιδείας» στη Δυτική Μακεδονία και στην Ήπειρο.

Νότια Πίνδος, περιοχή γύρω από τη Μεσοχώρα Τρικάλων, Ιούλιος 1949

Βρέθηκα όμως μπροστά σ' ένα φρικιαστικό θέαμα. Ένα αποκεφαλισμένο σώμα τευτωμένο ανάσκελα και γύρω από τη βάση του λαιμού του αίμα που δεν είχε πήξει καλά - καλά ακόμα.

Ανατρίχιασα σαν να ξύπνησα από κάποιον κακό και εφιαλτικό όνειρο. Το περιεργάστηκα και δεν υπήρχε αμφιβολία πως ήταν το σώμα από αντάρτη. Ποιος ξέρει τι στιγμές αγωνίας και φρίκης πέρασε το δίσμοιρο παιδί ώσπου να του κόψουν το κεφάλι. Τραύμα δεν είχε πουθενά, ούτε και άλλες κακώσεις. Τα χέρια του όμως, οι παλάμες του δηλαδή, ήταν σφιγμένα και τα πόδια του τευτωμένα, τόσο πολύ, που έδειχναν ότι του κόψαν το κεφάλι ζωντανό. Από άγριο θάνατο πάει το παλικάρι.

Αλέκου Καρού¹³, Πτυχές μιας τραγωδίας. Εμφύλιος, Μάης - Οχτώβρης 1949 στη Νότια Πίνδο, εκδόσεις Κ. Καπόπουλος, Αθήνα 1988, σελ. 117

Βαλκάνο Τρικάλων, Ιούλιος 1949

Χωρίς καμία επιφύλαξη, αποφασίζω να σκοτώσω μια γάτα και να την βράσω, χρησιμοποιώντας το τελευταίο τέταρτο του σπίρτου που το φύλαγα σαν να 'τανε πολύτιμο πετράδι.

Παίρνω τα σπίτια με τη σειρά και ψάχνω για γάτα. Το σκυλί δύσκολα το σκοτώνεις με ξύλο. Αλλά και το αλύχτημά του σε πρόδινε.

- Ψι - ψι - ψι - ψι, μες στα σκοτάδια, μα ανταπόκριση καμιά.

Σ' ένα όμως σπίτι, ας τ' ονομάσουμε έτσι, ούτε πατώματα, ούτε πόρτες, ούτε παράθυρα είχε, πήρα απόκριση στο κράξιμό μου.

- Νιάου - νιάου - νιάου.

Βρέθηκε το «θύμα»! και ετοιμάζομαι για τη θυσία που θα με σώσει.

Στα τυφλά ψάχνοντας, ευτυχώς υπήρχε λίγο φεγγάρι, βρήκα κάτι κουρέλια και σκέπασα το παράθυρο, να μη δώσω στόχο επειδή θα 'ναβα φωτιά.

Μαζεύω ξερόχορτα, κάτι καλαμποκόφυλλα, που 'ταν πεταμένα δω και κει, μερικά ξερά τσαλιά από το φράχτη, λίγα σανιδάκια από τον αργαλειό και τα σώριασα με το γνωστό τρόπο.

Με πραγματική ιεροτελεστία ζετυλίγω το τέταρτο του σπίρτου και τη σπιρτάδα και βάζω φωτιά. Σε λίγο υψώθηκε φλόγα και φεγγοβόλησε το ντάμι.

Με ήρεμη και γλυκιά φωνή καλώ πάλι το «θύμα» να με πλησιάσει. Τρόμαξε και είχε χωθεί σε μια γωνιά κάτω από τον αργαλειό.

Σιγά - σιγά ξεθάρρεψε και βγήκε στ' ανοιχτά. Ήταν ένα όμορφο ασπρόμαυρο γατάκι με γυαλιστερά κι αστραφτερά μάτια.

Μόλις άπλωνα το χέρι και το προσκαλούσα να με πλησιάσει αγρίευε κι αποτραβιόταν.

- Τι κρίμα, είπα μέσα μου. Γιατί να πεθάνει; Τόσο νέο, μόλις αρχίζει η ζωή του.

Το λυπόμουνα, αλλά εγώ δεν έφταιγα. Του ζητούσα συνχώρημα.

Η φωτιά αδυνατίζε κι έπρεπε να τελειώνω. Κατάλαβα πως ήταν αδύνατο να το πιάσω. Πήρα λοιπόν ένα στρογγυλό ξύλο, ελαφρό σχετικά, από τον αργαλειό, το γύρισα στον ώμο μου και περιμένο υπομονετικά και αδιάφορα. Ούτε καν το κοιτάζω.

Το κακόμοιρο νόμιζε πως το ξέχασα κι έκανε μερικά βηματάκια μπροστά. Σταμάτησε και με κοίταξε προσεκτικά κι άρχισε να παίζει με το ποδαράκι του μ' ένα ζουζουλο που νυχτοπερπατούσε στο πάτωμα.

Πού να 'ξερε το καημένο, ότι εγώ θα είμαι ο φονιάς του. Ούτε καν το υλοφιαζότανε το τρυφερό μυαλούδάκι του. Δεν είχε ακόμα αποκτήσει πείρα απ' τη ζωή. Δεν μπορούσε να διανοηθεί ότι οι άνθρωποι μπορούν να διαπράξουν τέτοιο «έγκλημα».

Τη στιγμή, λοιπόν, που έπαιζε ξέγνοιαστο πια, του δίνω μια με το ξύλο στο κεφάλι και το ζάλισα. Κι ακόμα μια για να μη μου γλυτώσει, και τευτώθηκε. Ήταν όμως ζωντανό και με κοιτούσε με μίσος.

- Δε φταίω εγώ, μουρμούρισα. Άλλοι είναι υπαίτιοι που πεθαίνεις. Σε λυπάμαι αλλά...

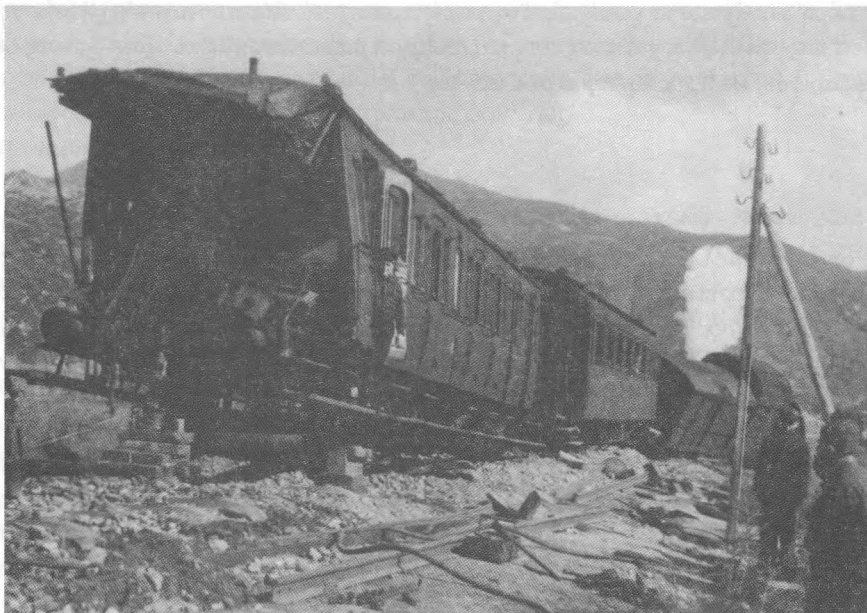
Επιχειρώ να το πιάσω και μου 'κανε μια γρατζουνιά, που θα τη θυμάμαι για πάντα.

Τότε του 'δωσα τη χαριστική βολή με μια σανίδα στο κεφάλι.

13. Την περίοδο Μαΐου-Οκτωβρίου 1949 ήταν επίτροπος στο Κινητό Νοσοκομείο της 1ης Μεραρχίας του ΔΣΕ, το οποίο πρόσφερε τις υπηρεσίες του στα βουνά του Κόζιακα, της Αργιθέας και του Ασπροπόταμου.

Εικόνα 45. Καταστροφές στη Χρυσούπολη Καβάλας

Εικόνα 46. Ανατίναξη αμαξοστοιχίας μεταξύ Πολυάνθου και Ιάσμου Ροδόπης

Σε λίγο, με το ξυράφι που έσερνα πάντα μαζί μου, το κρατάω ακόμα για κειμήλιο, το ετοίμασα για την κατσαρόλα.

Σιχάθηκα τον εαυτό μου γιατί στέρησα τη ζωή από ένα «παιδί» που με ατένιζε αινιγματικά και περίμενε, ίσως, τη μανούλα του να το συμβουλευτεί.

Σε κάποια στιγμή σκοτεινίασε το μυαλό μου, όταν είδα τη μάνα - γάτα να στέκεται απέναντι μου αγριεμένη. Με σηκωμένη την τρίχα και άγριο το βλέμμα. Κοιτούσε το δέρμα και νιαούριζε πότε λυπημένα και πότε με μίσος. Τα είχε καταλάβει όλα.

Για λίγα λεπτά έμεινα αποσβολωμένος και ταλαυτενόμουννα αν έπρεπε να προχωρήσω στο βράσιμο.

Διώχνω τη γάτα για ν' απαλλαγώ από την «ενοχλητική» παρουσία της. Εκεί που μας χρωστούσαν μας πήραν και το βόδι, θα 'λεγε μέσα της ή και φωναχτά αν μπορούσε να μιλήσει. Εγώ ήμουνα εδώ ο απρόσκλητος επισκέπτης.

Πάντως, όσο την έδιωχνα αυτή ξαναγύριζε. Αποζητάει το παιδί της και θρηνεί για του άδικο χαμό του. Αλέκου Καρούα, Πτυχές μιας τραγωδίας, σελ. 121-123

Γράμμος, μέσα Αυγούστου 1949

Έτσι έφτασε το τελευταίο βράδυ του Δημοκρατικού Στρατού στα ελληνικά βουνά.

Σιγά-σιγά κι από παντού, όλα τα τμήματα αποδεκατισμένα βιάδιζαν κι από τη διάβαση Μπάρα περνούσαν τα αλβανικά σύνορα. Οι Άλβανοί τα είχαν ανοίξει για μας.

Οι αντάρτες κουρελήδες, πεινασμένοι, σκυφτοί, με αργό βήμα, με γένια και μαλλιά γεμάτα φείρες και ξεραμένα αίματα, βιάδιζαν μες στη νύχτα, ανέβαιναν το σκληρό ανήφορο που οδηγούσε στην Αλβανία.

Τα πρόσωπα τους ήταν σκαμμένα από την πείνα και την κακοπέραση, τα μάτια τους έστεκαν βαθουλωμένα στις κόγχες τους. Τα βλέμματα τους σοβαρά κι απόμακρα, γεμάτα απελπισία.

Όλο το βουνό ήταν γεμάτο από ακέφαλες ομάδες. Τριγύρω δεν υπήρχε τίποτε άλλο από τα πανύφηλα βουνά και τις ανταρτοομάδες που ανέβαιναν βουβά το μεγάλο ανήφορο. Στα ωχρά και αδύναμα πρόσωπα τους διάβαζες τις κακουχίες που τράβηξαν, μα προπαντός έβλεπες μια βαθιά απόγνωση.

Πηγαίναμε τώρα στο άγνωστο χωρίς ελπίδα, χωρίς προοπτική. Μα προ παντός χάναμε την πατρίδα μας, τους γέρους γονείς μας, πολλοί τις γυναίκες τους και άλλοι τα μικρά τους παιδιά. Πότε θα τους ξαναβλέπαμε; Μαργαρίτας Λαζαρίδου, Πόλεμος και αίμα, σελ. 259-260

ΑΠΩΛΕΙΕΣ

Νιάλα Αγράφων, 12/13 Απριλίου 1947

Όλοι τους, σε λίγο, έμελλε να περάσουν τη συγκλονιστική, τη σκληρότερη δοκιμασία του εμφυλίου πολέμου. Ήγιναν μάρτυρες ενός πρωτοφανούς δράματος της νεότερης ελληνικής ιστορίας, παλεύοντας με τα στοιχεία της φύσης, που, εκείνες τις κρίσιμες στιγμές, συμμάχησαν με τον πάνοπλο αντίπαλο, που ενέδρευε πάνω στην υποχρεωτική διάβαση της Νιάλας. Περίπου 150 αγωνιστές: γέροι, γυναίκες, παιδιά και αντάρτες άφησαν την τελευταία τους πνοή πάνω στις απότομες πλαγιές της, στη διάρκεια μιας πρωτοφανούς χιονοθύελλας. Η φάλαγγα θα φθάσει και στη Νιάλα, το βράδυ, αντάρτες και καταδιωκόμενοι αγωνιστές θα μείνουν μισοπαγωμένοι μαζί με τους στρατιώτες του αντιπάλου στις σκηνές τους, εφαρμόζοντας αμοιβαία ιδιόμορφη ανακωχή, και την άλλη μέρα θα συνεχίσει την πορεία της...

Η φοβερή χιονοθύελλα, που έκανε τόσους ανθρώπους να πεθάνουν ή να χάσουν τις αισθήσεις τους, θα σταθεί η αιτία να πιαστούν δεκάδες αγωνιστές το πρωί της επόμενης από άλλο στρατιωτικό τμήμα του αντιπάλου και θα καταλήξουν στο εκτελεστικό απόσπασμα.

Τάκη Ψημμένου, Αντάρτες στ' Αγραφα (1946-1950), σελ. 94

Κατάρτα Μετσόβου, Αύγουστος 1947

Οι δυνάμεις μας μαζί με 1.300 άοπλους ήταν περίπου 4.500. Κινηθήκαμε παίρνοντας μαζί μας και όλους τους τραυματίες, ανάμεσα στους οποίους ήταν και 6 πολύ βαριά που μεταφέρονταν με φορεία.

Φτάσαμε στην Κατάρτα Μετσόβου όταν τα Μακεδονικά τμήματα κάναν την επιχείρηση του Μετσοβου.

Και οι έξη βαριά τραυματίες μας πέθαναν στο δρόμο. Ο τελευταίος πέθανε στην Κατάρα.

Πόσο κόπο κατέβαλαν οι αντάρτες μας να τους σώσουν; Άτυχώς δεν κατορθώσαμε τίποτα!

Κανένας απ' τα στελέχη Θεσσαλίας και Στερεάς δεν ασχολήθηκε με το ζήτημα των βαριά τραυματιών.

Θεωρούνταν ένα βαρύ φορτίο κι απόφευγαν να το λύσουν πάντα αποφασιστικά. Δηλαδή να τους στείλουν στις Λαϊκές Δημοκρατίες. Οι ανάρτηροι πάντα ήταν ένα σοβαρό ζήτημα ασφάλειας, νοσηλείας και διατροφής για τις διοικήσεις (τοπικές και άλλες).

Και καμιά φορά δεν μπορούσε να λυθεί τελειωτικά. Η μόνιμη βασική λύση ήταν το διάξιμο από την Ελλάδα.

Γιωργή Μπλάνα, Εμφύλιος Πόλεμος 1946-1949, σελ. 118

Πιέρια όρη, 12 Μαρτίου 1948

Ο Παλαιολόγος ζύγιζε 70 κιλά στην αρχή της εκστρατείας. Ζυγίζει 40 όταν, ύστερα από μιας βδομάδας πορεία, φτάνει στα Χάσια. Ξεκίνησε για τη στρατολογία με 1.500 άντρες. Συνάντησε άλλους 1.000 στο δρόμο. Επέστρεψε με 1.200. Στους 1.300 εξαφραυσιθέντες, τα τέσσερα πέμπτα είναι νεκροί από πείνα και κρύο.

Dominique Eudes, Οι Καπετάνιοι, σελ. 399

Καλπάκι Ιωαννίνων, 24 Ιουνίου 1948

Μέσα στο καφενείο ακούγαμε τους θορύβους που έκαναν άνδρες του τάγματος σκαπανέων για να διορθώσουν το δρόμο. Κάθισα κοντά στο παράθυρο και συλλογιζόμουν ότι έπρεπε να πάω μαζί με τον υπολοχαγό μια που ήταν μεγαλύτερος στην ηλικία και ανώτερος στο βαθμό από μένα. Αισθανόμουν τύψεις για την άρνησή μου.

Τις σκέψεις μου διέκοψαν ξαφνικά μια έκρηξη και μαύρος καπνός ανακατωμένος με σκόνη που ανέβαινε από το ανατιναχθέν τμήμα του δρόμου. Σε λίγα λεπτά όλοι μας πάθαμε από σοκ όταν είδαμε ένα τζιπ να σταματά μπροστά στο καφενείο με το πτώμα του υπολοχαγού στο πίσω κάθισμα και με το σοφέρ του πρώτου οχήματος βαριά τραυματισμένο στο μπροστινό, δεξιό κάθισμα. Όπως εξακριβώσαμε αργότερα, όταν το τζιπ του υπολοχαγού προσπάθησε να επιστρέψει στο καφενείο, πάτησε σε μια νάρκη η οποία κατέστρεψε το δεξιό μέρος του οχήματος, το οποίο ανατινάχθηκε στον αέρα και έπεσε στο διπλανό χανδάκι. Ο ύπουλος πόλεμος στα μετώπισθεν στοίχισε τη ζωή ενός αθώου αξιωματικού και πλήγωσε βαριά έναν στρατιώτη. Ήταν αδύνατο να καταλάβω τι ήταν εκείνο που μ' είχε κάνει ν' αρνηθώ μια φιλική πρόταση να συνοδεύσω τον υπολοχαγό στον τόπο της εκρήξεως.

Γεωργίου Κ. Παπαβύζα, Αίμα και δάκρυα, σελ. 305

Υψώματα Γκόλιο - Κάμενικ, 2-3 Αυγούστου 1948

Στην υποχώρηση εγώ βοηθούσα στην μεταφορά ενός τραυματία. Ήταν ένα νέο παλληκάρι με κοιλιακό τραύμα. Πεταγόταν επάνω, παραλίγο να πέσει από το φορείο. Εγώ τότε δεν είχα πείρα, δεν ήξερα ότι αυτά τα τινάγματα ήταν η πάλη του νεαρού με το θάνατο. Μου ζητούσε νερό. Έβρεχα λίγο βαμβάκι και δρόσιζα τα χείλη του. Πήρα το χέρι του τρυφερά μέσα στο δικό μου και το κράτησα ως την τελευταία του στιγμή. Έσκυφα πάνω από τα μεγαλωμένα από τον τρόμο και τον πόνο μάτια του και είδα τον Χάρο να χάσκει, έτοιμος να τον καταπιεί. Ύστερα σιάπησε, έπαψαν οι σπασμοί. Λες και ήξερε ότι πηγαίνει κάπου όπου ο πόνος έχει αντικατασταθεί από την γαλήνη.

Μαργαρίτας Λαζαρίδου, Πόλεμος και αίμα, σελ. 185

Δυτική Λάκκα Σουλίου, αρχές Μαρτίου 1949

Σε αυτή τη στιγμή, ο Νάκας πάτησε τη νάρκη που είχαν τοποθετήσει οι συμμορίτες, σίγουρα πριν πέσει το χιόνι και που δεν φαινόταν ασφαλώς τίποτα το ύποπτο, αλλά δεν την πάτησε ο Θεοχάρης που πήγαινε πρώτος ούτε εγώ που πήγαίνα δεύτερος.

Μόνο ο τρίτος της σειράς ο Νάκας την πάτησε, και όταν ακούστηκε το μπουμ της έκρηξης, ξαφνικά, γύρισα το κεφάλι και είδα το Νάκα να πέφτει κάτω νεκρός χωρίς να βγάλει έστω και ένα ωχ, έστω σιγανό που θα το άκουγα εγώ που ήμουν τόσο κοντά του.

Δημητρίου Γ. Λαμπρόπουλου, Ο τελευταίος στρατιώτης, σελ. 11

Περιοχή Μεταξάδων - Πρωτοκκλήσι Έβρου, Μάιος 1949

Στη μεγάλη αυτή εμφυλιακή μάχη, υπήρξαν πολλοί νεκροί και από το δικό μας μέρος και από το μέρος των ανταρτών, δεν μπορούσε να είναι διαφορετικά.

Έπειτα, από δωδεκάωρη σύγκρουση, όλο το ύψωμα είχε ποτισθεί από το αίμα της Ελληνικής νεολαίας - όλοι πιστεύαμε τότε ότι είχαμε το δικό μας μέρος και γι αυτό πολεμούσαμε με αυταπάτηση.

Όταν φθάσαμε στο χωριό, Πρωτοκκλήσι, ειδοποιήσαμε το νοσοκομείο, στο Διδυμότειχο και μας έστειλε νοσοκομειακά αυτοκίνητα και πήραμε τους 29 τραυματίες μας, μεταξύ των οποίων ήταν και ο ηρωικός διαβιβαστής μας, ανθυπολοχαγός Κάζης Παρασκευάς από τη Θεσσαλονίκη, ο οποίος μη μπορώντας, να μας μιλήσει μας αποχαίρετησε σηκώνοντας το χέρι του.

Αλέξανδρου Κάντζα, Ένας έφεδρος ανθυπολοχαγός στον Εμφύλιο 1946-50, σελ. 30

Βίτσι, 12 Αυγούστου 1949

Είχαμε πέσει σε τμήμα του μονοπατιού στο χαμηλότερο σημείο της ρεματιάς το οποίο ήταν παγιδευμένο με νάρκες προσωπικού. Η καλή μου τύχη, και η τύχη των παιδιών της διμοιρίας μου, η οποία μας είχε προστατεύσει σ' όλες τις προηγούμενες επιχειρήσεις και συμπλοκές, μας ευκατέλειψε τελικά στο Βίτσι, 17 μέρες προ του τέλους του εμφυλίου πολέμου.

Ένα αίσθημα περιέργης ζάλης μαζί με ρίγος με κυριεύσε στο ξερό έδαφος του ρυακιού όπου σύρθηκα σιγά σιγά χωρίς να το καταλάβω. Ανακάλυψα με φρίκη ότι το αριστερό μου πόδι είχε κοπεί στη μέση της κνήμης. Ενώ αισθανόμουν μια περιέργη παράλυση χωρίς πόνο στο αριστερό μου πόδι, είχα δυνατούς πόνους στη δεξιά πλευρά από τη μέση μέχρι την κνήμη. Ζαλισμένος, προσπαθούσα να βρω την αριστερή μου αρβύλα, η οποία θα είχε γίνει κομμάτια. Μέσα στο σοκ που βρισκόμουν, μου ήταν αδύνατο να αντιληφθώ το μέγεθος της ζημιάς, και ότι δεν χρειαζόμουν πια την αρβύλα, ακόμη και αν σωζόταν.

Γεωργίου Κ. Παπαβύζα, Αίμα και δάκρυα, σελ. 407

Ύψωμα Μάλι-Μάδι, 14 Αυγούστου 1949

Κάποια στιγμή όλα σκοτεινίασαν γύρω μας. Το μυδράλλιο μας βουβάθηκε. Αισθάνθηκα πάνω μου να πέφτουν κορμιά και κάτι γλοιώδες να χύνεται επάνω μου, το αίμα των πετσοκομμένων νέων παλληκαριών.

Ένα ταγκ είχε πετύχει να ρίξει την οβίδα του μέσα από το παραθυράκι του πολυβολείου μας. Το σκοτάδι ήταν από τους καπνούς και από τη σκόνη. Δεν εβλεπα τίποτα γύρω μου. Άκουσα όμως τη φωνή της Κασσιανής να μου λέει:

– «Πάμε να φύγουμε. Βάλανε στόχο το πολυβολείο μας και μας πετύχανε. Θα ρίξουν κι άλλη οβίδα τώρα». Και κρατώντας ένα νεαρό τραυματισμένο, τον μόνο που κινούνταν, βγήκε μαζί του έξω, να γλιτώσουν από την κόλαση.

Εμένα δεν μου βόσταξε η καρδιά να αφήσω μόνους τους άλλους. Δεν ήξερα ποιος ήταν ζωντανός και ποιος είχε πεθάνει. Η οβίδα ακαριαία είχε κόψει το νήμα της ζωής τους, μα εγώ ακόμα δεν το γνώριζα.

Σαν καθάρισε και φώτισε λίγο, τους είδα. Τέσσερα κατακρεουργημένα κορμιά κι εγώ πλημμυρισμένη στο αίμα, στο δικό τους το αίμα.

Μαργαρίτας Λαζαρίδου, Πόλεμος και αίμα, σελ. 248

ΗΡΩΙΣΜΟΣ - ΙΔΑΝΙΚΑ

Ύψωμα Α (Προφήτης Ηλίας Κάμενικ) Γράμμου, 25 Ιουνίου 1948

Ο δεκανέας Λομαζάκης έβαζε με το Μπρεν όλη τη νύχτα χωρίς να σταματήσει μέχρι που το πολυβόλο του έπαθε εμπλοκή από υπερθέρμανση. Είχε αδειάσει τρία κιβώτια σφαίρες. Τις πρωινές ώρες οι αντάρτες υπεχώρησαν άπρακτοι αφήνοντας αρκετούς νεκρούς στο πεδίο της μάχης. Το στρατηγικό Ύψωμα Α παρέμεινε στα χέρια της 41ης ταξιαρχίας. Το ηθικό, όμως, των ανδρών της 1ης Διμοιρίας, η οποία είχε δεχθεί το μεγαλύτερο βάρος της αντάρτικης αντιπεθέσεως, καταρρακώθηκε όταν ο ανθυπολοχαγός τους έπεσε νεκρός από μια ρυτή οπλοπολυβόλου, η οποία ξέσκισε το στήθος του ενώ πηδούσε από τη μια θέση στην άλλη να εμψυχώσει τους άνδρες της διμοιρίας. Δύο ακόμη στρατιώτες της διμοιρίας έχασαν τη ζωή τους σε μια από τις πιο έντονες επιθέσεις που είχε δεχθεί η 41η ταξιαρχία.

Γεωργίου Κ. Παπαβύζα, Αίμα και δάκρυα, σελ. 317

Υψώματα Φούρκας, Ιούλιος 1948

Ένα αεροπλάνο στριφογυρίζει σαν γύπας στον ουρανό πριν να εφορμήσει με το στριγγό του γρύλισμα. Οι φηγούρες σωριάζονται στο σκληρό έδαφος. Μονάχα μια μένει όρθια. Μια νέα γυναίκα, μ' ένα αυτόματο μυδράλλιο στη μασχάλη, στέκει αντιμέτωπη στο θηρίο. Φίχνει μια πρώτη μπαταριά προς την κατεύθυνση του αεροπλάνου. Τη λένε Άννα Ντόσσα και είναι εικοσιπέντε χρονών. 33 παρτιζάνοι μάχονται κάτω από τις διαταγές της. Το αεροπλάνο ξαναβουτάει. Η Άννα στέκεται όρθια κι αδειάζει επάνω του μια καινούργια μπαταριά. Είναι μια μονομαχία ανάμεσα στη γυναίκα πάνω στο βράχο και στον πιλότο. Το αεροπλάνο βουτάει για τρίτη φορά. Η Άννα κανονίζει τη βολή της. Ένας μαύρος καπνός ξεπηδάει από το μοτέρ. Το αεροπλάνο συντρίβεται στους πρόποδες του βουνού.

Dominique Eudes, Οι Καπετάνιοι, σελ. 419-420

Υψώματα Γκόλιο - Κάμενικ, 2-3 Αυγούστου 1948

Φωτιά ξεχνούταν από παντού. Το ύψωμα είχε μεταβληθεί σε ένα φλεγόμενο κρατήρα. Αποδεκατισμένοι οι αντάρτες υποχωρούσαν. Τύρω τους όλοι νεκροί. Ο Γιαννούλης προσπαθούσε άδικα να τους σταματήσει. Τον βλέπαμε να πολεμά από βράχο σε βράχο, από πέτρα σε πέτρα. Και όταν ένιωσε πως το μέτωπο κατέρρεε έτρεχε σαν τρελός για να σώσει τους ανθρώπους του, να περισώσει ό,τι απόμεινε ζωντανό από την ταξιαρχία του, που σχεδόν είχε διαλυθεί. Με μεθοδικότητα και με αγωνία οργάνωσε την οπισθοχώρηση. Έστειλε στα μετόπισθεν τους τραυματίες. Αυτούς πρώτα απομάκρυνε και μαζί τους έστειλε στα μετόπισθεν εμένα και την γυναίκα του, την Βασιλική Γιαννούλη, που ήταν τότε έγκυος.

Μαργαρίτας Λαζαρίδου, Πόλεμος και αίμα, σελ. 185

Κοιλάδα Σινιάτσικου Κοζάνης, Νοέμβριος 1948

Η εικόνα που παρουσιάζαν τα υποχωρούντα τμήματα των Μοιρών, που ενώ έδινα σκληρό αγώνα κουβαλούσαν και στους ώμους τους τους νεκρούς και τραυματίες αξιωματικούς και οπλίτες, ήταν και συγκινητική αλλά και ωραία σαν πολεμική σκηνή. Έδειχνε τους φημένους και εμπειροπόλεμους άνδρες των Μοιρών Κραταδρομών να εκτελούν έναν υλοδειγματικό υποχωρητικό ελιγμό κάτω από δυνατά πυρά και σκληρή πίεση του εχθρού, μεταφέροντας συγχρόνως στους ώμους τους όλους τους νεκρούς και τραυματίες συναδέλφους τους, εκτός από δύο ανθυπολοχαγούς που έπεσαν νεκροί σε προωθημένη θέση και όλες οι προσπάθειες που έγιναν να τους αποσύρουν απέτυχαν γιατί ο τόπος είχε κατακλυσθεί από αντάρτες. Για την ιστορία αναφέρω ότι το ίδιο βράδυ, όταν είχαμε πια εγκατασταθεί ισχυρά στα νότια υψώματα, ένας επιλοχίας με μερικούς Κραταδρομείς, χωρίς να αναφέρουν τίποτα σε κανένα γιατί ήξεραν ότι δε θα τους αφήναμε, ξανακμπήκαν αργά τη νύχτα βαθιά μέσα στην κοιλάδα, πήγαν στο μέρος που κείτονταν άταφοι οι δύο ανθυπολοχαγοί και τους έφεραν τα ξημερώματα πίσω, περνώντας κοντά από αντάρτες που κοιμόνταν κατάκοποι και αυτοί.

Κυριάκου Παπαγεωργόπουλου, Μνήμες πολέμου και ειρήνης, τόμος Β', σελ. 147

Περιοχή Μεταξάδων Έβρου, μέσα Μαΐου 1949

Τον ακούγαμε μέσα από 'κείνον τον θόρυβο των όπλων, που γινότανε, που καλούσε όλους τους σταθμούς των γύρω στρατιωτικών μονάδων, να τον ακούσουν και να τον προσέξουν.

Απελπισμένος πλέον τους μετέδιδε:

– «Εμπρός - εμπρός, όλοι οι σταθμοί εν ακροάσει, το ηρωικό μας τάγμα, έγραφε και γράφει σήμερα, νέες σελίδες δόξης με το αίμα του. Αντέκρουσε μέχρις στιγμής, ανταρτικές δυνάμεις υπέρτερες και μάχεται συνεχώς ακλόνητο, αλλά σε λίγο δεν θα μπορέσει ν' αντέξει, γιατί ο εχθρός ρίχνει νέες δυνάμεις στην φρονική αυτή μάχη».

Και συνέχιζε, ο άμοιρος ανθυπολοχαγός, να λέει:

– «Προσοχή - προσοχή, επειδή εμείς σε λίγο μπορεί να μην επιζούμε, όσοι μας ακούτε και επιζήσετε, να ειπείτε σε όλο τον Ελληνικό λαό, ότι εμείς πέσαμε μαχόμενοι για την Ελλάδα μας, για την ελευθερία και για τα δημοκρατικά ιδεώδη, στα απέραντα υψώματα του Έβρου».

Όπως μιλούσε και έλεγε αυτά τα συγκινητικά λόγια, μια σφαίρα του κτύπησε στο λαϊμό και πλημμυρισμένος στα αίματα άρχισε να φωνάζει:

– «Πεθαίνω - πεθαίνω, κ. διοικητά θέλω να με θάψετε στην Θεσσαλονίκη».

Αλέξανδρου Κάντζα, Ένας έφεδρος ανθυπολοχαγός στον Εμφύλιο 1946-50, σελ. 27

Περιοχή Μεσοχώρας Τρικάλων, Μάιος 1949

Του δόθηκαν πολλές ευκαιρίες να μας εγκαταλείψει και να περάσει στους αντιπάλους μας, χωρίς μάλιστα να διακινδυνεύσει. Προτίμησε όμως να μείνει μαζί μας μακριά από τη γυναίκα του και τα παιδιά του, κατά τη γνώμη μου όχι από ιδεολογική ταυτότητα προς εμάς, αλλά γιατί ήταν πιστός στον όρκο του Ιπποκράτη.

Με κατάπληξε το ψυχικό του μεγαλείο, η αντοχή του στη φοβερή πολύμηνη πείνα και τα καθημερινά κυνηγητά, στις απίστευτες στερήσεις, στις αϋπνίες, στις εξαντλητικές πορείες και τους απίθανους κινδύνους, στο άγνωστο αύριο. Έβλεπε ότι έφτανε το τέλος του Δημοκρατικού Στρατού, αλλά δεν το εκδήλωνε. Έμεινε προσηλωμένος στο ανθρωπιστικό ιατρικό καθήκον του.

Αλέκου Καρού, Πτυχές μιας τραγωδίας, σελ. 26

ΔΥΣΧΕΡΕΙΕΣ

Νιάλα Αγράφων, 12 Απριλίου 1947. Απόσπασμα αφήγησης του Μενέλαου Μούστου (Δάφνη)

«Η φάλαγγα προχωρεί, αλλά όλο και κλονίζονται πιο πολλοί. Το βήμα γίνεται αργό. Τα πόδια ασήκωτα απ' την κούραση. Έκατό οκάδες το ένα. Η φάλαγγα κόβεται. Άλλο πάλι τούτο το χάλι. Απ' την κορφή της φάλαγγας, ακούγεται σταθερή, προσταχτική η φωνή του διοικητή:

– Να προχωράτε κανονικά. Να μην αργοπορεί κανένας. Σφιχτείτε. Πρέπει να περάσουμε.

Προχωράμε. Κάποιος σκόνταψε και παραλίγο να κατρακυλήσει στο γκρεμό. Βλαστημάει. Πάλι κόβεται η φάλαγγα.

Πατάμε χιόνι πια για τα καλά. Και τα γουρουνοτσάρουχα γλιστράνε. Μα αλίμονο αν λίγο παραπατήσεις, θα φτάσεις στον πάτο χίλια κομμάτια. Προσέχουμε. Μετράμε τα βήματά μας. Περισσότερο κινδυνεύουν οι οπλοπολύβολητές μας.

Τάκη Ψημμένου, Αντάρτες στ' Αγραφα (1946-1950), σελ. 98

Αυχένας Καταραχιάς του Περιστεριού, Τζουμέρκα, 18 Οκτωβρίου 1947

Στην πορεία ακούγονται εκκλήσεις να βοηθήσουν τα ζώα, τα συνεργεία που κουβαλούσαν τους τραυματίες. Με δυσκολία έφταναν οι φωνές των διοικητών, που μας φώναζαν: «κουράγιο συναγωνιστές, κανένα σταμάτημα, μονάχα μπροστά». Γίνονται υπεράνθρωπες προσπάθειες, οι πιο γεροί σ' αυτές τις συνθήκες βοηθούσαν τους συνοδοιπόρους τους, τους συμπαραστέκονταν, τους βοηθούσαν να σηκωθούν, τους ενθάρρυναν να μην απογοητευτούν, τους τραβούσαν, τους σβάρναγαν να προχωρήσουν μπροστά. Όποιος τώρα προτιμούσε να ξεφύγει το δρόμο, το ντορό, με την ελπίδα να παραμείνει να ξεκουραστεί, έμεινε στον τόπο για πάντα, ξεπάγιαζε. Παρά τις προσπάθειες που έγιναν στην πορεία εγκαταλείφθηκαν ορισμένα φορτωμένα ζώα.

Δημήτρη Κατσή, Το ημερολόγιο ενός αντάρτη του ΔΣΕ 1946-1949, σελ. 560

Οροπέδιο κοντά στο Ύψωμα Α (Προφήτης Ηλίας Κάμενικ) Γράμμου, τέλη Ιουνίου 1948

Διαπίστωσα στο Τράμμο ότι το χειρότερο που μπορούσε να κάνει κανείς ήταν να σπρώξει τα παιδιά της διμοιρίας μέχρι εξαντλήσεως για να αναστηλώσουν το πεσμένο τους ηθικό. Τα σώματά τους ήταν ήδη εξαντλημένα, όχι από τρέξιμο, ούτε από βαρύ φορτίο, αλλά από έλλειψη ύπνου, ψυχική και σωματική κούραση από τον ατελείωτο πόλεμο, επανειλημμένες ατέλειωτες αναμονές, κακές καιρικές συνθήκες, ανεπαρκή διαίτα, φόβο για το άγνωστο μέλλον, και διαρκή νοσταλγία για τα σπίτια τους, το χωριό τους, τις οικογένειες τους.

Γεωργίου Κ. Παπαβύζα, Αίμα και δάκρυα, σελ. 319

Γέφυρα Λογγίστης Αιτωλοακαρνανίας, Ιανουάριος 1949

Η Α' Μοίρα υπέφερε πολύ. Πρώτον, η διάβαση του παγωμένου ποταμού με τα σχοινιά μέσα στη νύχτα ήταν πραγματικά πολύ δύσκολη. Το νερό παγωμένο, το βάρος που έφερνε ο καθένας μεγάλο, με το χέρι στο σχοινί και το άλλο να κρατάει το όπλο ψηλά έξω από το νερό και τα πόδια να κλοτσάνε για να προχωρήσει, ιδίως στη μέση, που δεν πατώνανε και με τα ξύλα και τους πάγους που κουβάλαγε το ποτάμι και που τους χτυπούσανε με ορμή, ήταν θαύμα που μόνο δύο άντρες χάθηκαν αυτή την εφιαλτική νύχτα και το θαύμα

αυτό οφειλόταν στη σκληρή εκπαίδευση που είχαν υποστεί και στη σκληρή ζωή που είχαν κάνει ως τότε στις επιχειρήσεις, που τους είχε δυναμώσει πολύ τα πόδια, τα χέρια, τα πνευμόνια και όλο το σώμα γενικά.

Όταν ανεβήκαμε στα υψώματα της Σουβλερής χιόνιζε δυνατά και φύσαγε ένας δαιμονισμένος αέρας. Το χιόνι ήταν φιλό σαν σπειρί και έμπαινε παντού όσο και αν ήσουν τυλιγμένος: στο στόμα σου και στα ρουθούνια σου όταν ανέπνεες, στο λαιμό σου, στα μανίκια σου. Τα χέρια και τα πόδια ήταν ξυλιασμένα.

Κυριάκου Παπαγεωργόπουλου, Μνήμες πολέμου και ειρήνης, τόμος Β', σελ. 172

Αρτα, Μάρτιος 1949

Περπατώντας από χθες το απόγευμα άπυνοι και κουρασμένοι δεν γυρεύαμε τίποτε άλλο παρά κάπου να γυρίσουμε και να κοιμηθούμε.

Δεν θυμάμαι αν βγάλαμε σκοπιές εκείνο το βράδυ, αλλά όσο κρύο και αν έκανε εκεί μέσα στους τσίγγους εμείς κοιμηθήκαμε σαν πεθαμένοι.

Το πρωί που σηκωθήκαμε, η πρώτη μας δουλειά ήταν να πλύνουμε τα εσώρουχά μας που είχαμε να τ' αλλάξουμε ή να τα πλύνουμε πάνω από τρεις μήνες και που οπωσδήποτε βρωμούσαν.

Εμείς όμως είχαμε συνηθίσει και δεν ήταν η πρώτη φορά γιατί από όταν φύγαμε από τη Μουργκάνα περίπου το Νοέμβριο δεν μπορέσαμε πια να πλύνουμε τα ρούχα μας, άρα είμαστε ανάλλαγοι για πάνω από τέσσερις μήνες, γιατί εκεί πάνω στα βουνά δεν υπήρχαν νερά για μπουγάδα.

Κι όμως φείρες δεν πιάσαμε ποτέ.

Το μεσημέρι το τάγμα μας κάλεσε να πάρει αναφορά και να γνωρίζει ποιά ήταν η δύναμη.

Ο Λοχίας Δημήτριος Θεοχάρης έδωσε απόντα τον στρατιώτη Χρυσανθακόπουλο αφού δεν είχε έρθει.

Μετά πήραμε συσσίτιο που είχαν ετοιμάσει οι μαγειρείς μας ύστερα από ένα μήνα, ακριβώς δεν θυμάμαι.

Συνεχίζαμε τη μπουγάδα να ξεβρωμίσουμε και να κάνουμε μπάνιο που είχαμε να πλύνουμε το κορμί μας ίσως και δύο χρόνια.

Δημητρίου Γ. Λαμπρόπουλου, Ο τελευταίος στρατιώτης, σελ. 20-21

Περιοχή Αγράφων - Αχελώου, αρχές Απριλίου 1949

Γίνονται προσπάθειες για την επείγουσα αντιμετώπιση δυο σοβαρών προβλημάτων: της εξασφάλισης των βαριά τραυματιών και της επέκτασης του δικτύου «καταφυγίων» τροφίμων. Σε απόκριμένες χαράδρες, μακριά από δρόμους, ειδικά συνεργεία του ΔΣΕ ανοίγουν τρύπες («λούφες») στη γη και εγκατασταούνται εκεί οι βαριά τραυματίες, με υγειονομικό προσωπικό που τους φροντίζει στο βαθμό που είναι δυνατό, αποθηκεύονται τρόφιμα κοντά στις «λούφες» για τη συντήρηση των τραυματιών και του προσωπικού. Οι βαριά τραυματίες είναι αρκετές δεκάδες και σε κανα-δυο εκατοντάδες ανέρχονται οι ελαφρά τραυματίες. Ιδιαίτερα για τους βαριά τραυματίες, δεν υπάρχει καμιά προοπτική για σύντομη επούλωση των τραυματιών τους, αλλά ούτε και δυνατότητα για μετακίνησή τους στη Β. Πίνδο. Είναι, δυστυχώς, αναγκασμένοι να παραμείνουν για πολύ καιρό κρυμμένοι στις τρύπες.

Τάκη Ψημμένου, Αντάρτες στ' Αγραφα (1946-1950), σελ. 256

Μεσημβρία - Ζώνη Έβρου, αρχές καλοκαιριού 1949

Όπως έχω αναφέρει, ένας ύπουλος εχθρός μας, ήταν οι νάρκες, αλοιμόνο σ' όποιον αξιωματικό ή στρατιώτη την πατούσε: τον σκότωνε ή του έκανε ανάπηρο για όλη τη ζωή του.

Επίσης και οι μεγάλες νάρκες, κατά οχημάτων, ήταν κι αυτές καταστροφικές, για τα άρματα και τα στρατιωτικά μας αυτοκίνητα.

Αυτός ο θαμένος, ύπουλος εχθρός, οι νάρκες, μας απειλούσαν σε κάθε στιγμή, είτε βαδίζαμε μέσα από δύσβατα μονοπάτια, είτε μεταφερόμασταν με τα στρατιωτικά μας οχήματα, ήταν πράγματι ένας μεγάλος κίνδυνος, που πάντα μας προβλημάτιζε, στην κάθε μετακίνησή μας, είτε αυτή ήταν μαζική ή ομαδική.

Αλέξανδρου Κάντζα, Ένας έφεδρος ανθυπολοχαγός στον Εμφύλιο 1946-50, σελ. 42

Νότια Πίνδος, περιοχή γύρω από τη Μεσοχώρα Τρικάλων, Αύγουστος 1949

Μα δεν αρκέστηκα σ' αυτά. Συνεχίζω παντού την έρευνα σ' όλη την περιοχή του καταυλισμού. Μάζεψα αρκετά αποτσίγαρα. Ψάχνοντας βρήκα μια τσατοάρα, χρήσιμο πράγμα, κι ένα μικρό στρογγυλό καθρεφτάκι. Που να μην το βρισκα ποτέ! Γιατί μόλις αντίκρισα τον εαυτό μου, δηλαδή το πρόσωπό μου, τρόμαξα. Χλωμός,

τα ζυγωματικά πεταχμένα έξω. Τα μάτια βαθουλωμένα και γύρω τους μαύρες σκιές. Θυμήθηκα μια αγιογραφία που την έβλεπα στον Άγιο Κωνσταντίνο Καρδίτσας όπου πήγαινα συχνά, όταν ήμουν μικρός.

Ξεκουράστηκα λίγο και συνέχισα το φάξιμο. Και δεν πήγε χαμένος ο κόπος μου. Ανταμείφθηκα. Και μάλιστα γευναία για τη στιγμή. Μ' ένα παλιό ζευγάρι αρβύλες, πεταχμένες. Για μένα αριστοκρατικές, πολυτελείας και κάτι περισσότερο. Και μια παλιοφανελά μάλλινη, που είχε δυο - τρεις τρύπες. Και τέλος με κάτι υπολείμματα κουραμάνας, που είχαν ρουφήξει μπόλικο βρόχινο νερό και φούσκωναν. Αυτά διαισθανόμουν πως δεν ήταν φαρμακωμένα. Τα μάζεψα και τα 'βαλα στον ήλιο, που κόντευε να βασιλέψει, να ξηραθούν.

Πριν ακόμα θαμπώσει γύρισα στο γιατάκι μου, το 'στρωσα με φύλλα και κλαδιά ξερά, φόρεσα την «καινούργια» φανελά, κι έπεσα για ύπνο, φορώντας βέβαια και τις αρβύλες, που ήταν μεγαλούτσικες. Αλέκου Καρούα, Πτωχές μιας τραγωδίας, σελ. 197

ΚΑΙΡΙΚΕΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ

Νιάλα Αγράφων, 12 Απριλίου 1947. Απόσπασμα αφήγησης του Μενέλαου Μούστου (Δάφνη)

Τα βλέφαρα, τα μαλλιά, οι χλαίνες έπιασαν κρύσταλλο. Κόλησαν τα μουστάκια και τα γένια στο δέρμα. Η επίθεση της φύσης συνεχίζεται άγρια, αδυσώπητη. Κομμάτια ολόκληρα χιόνι μας χτυπάνε στο πρόσωπο. Κοκκίνισαν τ' αχτιά και οι μύτες. Προχωράμε σα μεθυσμένοι, χωρίς να σταματάμε ούτε στιγμή. Κι άλλος έπεσε. Παγώνει η ύπαρξή σου. Ξύλιασαν και πόδια και χέρια. [...]

Βαδίζουμε. Βαδίζουμε σχεδόν μηχανικά. Όχι γιατί ήθελες να προχωρήσεις. Κείνη την ώρα, μέσα σ' αυτήν την πρωτοειδίωτη μπόρα, στην πρωτοφανέρωτη παγωνιά και στην απίστευτη κούραση, ήταν πιο γλυκός ο θάνατος, παρά ένα βήμα μπροστά. Τον προτιμούσε ο καθένας. [...]

Όσο προχωρούμε, τόσο πιο μανιασμένος φυσάει ο αγέρας. Θα μας παρασούρει. Θα μας καταρακυλήσει στο γκρεμό. Σφίγγουμε τα δόντια και τεντώνουμε τα νεύρα μας. Τελευταία προσπάθεια. Ο ουρανός άνοιξε και ξερνούν τα σωθικά του. Κερανοί, αστραπόβροντα, χιόνι, αέρας και κρύο ενώνονται σε τρομερή συμμαχία να μας αφανίσουν. Πώς να προχωρήσουμε; Πάλι στάση. Κάθε παραπέρα στάση και θάνατος. [...]

Προχωρούμε. Μα να, άλλοι δυο πέφτουν. Τους τρίβουμε με χιόνι, τους κουνάμε, τίποτα. Πέθαναν. Κάνουμε μερικά βήματα και πέφτει κι άλλος. Τι είναι τούτο; Στα καλά-καλά, ο άνθρωπος ενώ βαδίζει να ξεραίνεται! Τουρτουρίζουμε, χτυπάμε άθελα τα δόντια. Τι περίεργο πράγμα είναι αυτό που συμβαίνει με μας; Να σε προσφυλάει στο διάβα σου ο πιο τραγικός θάνατος!

Τάκη Ψημμένου, Αντάρτες στ' Αγραφα (1946-1950), σελ. 100-102

Πορεία από Άνω Μπαλουκόβα προς το πέρασμα της Σαράντιανης, Άγραφα, 13 Απριλίου, Πάσχα 1947

Η δυνατή αυτή ανεμοθύελλα που επικρατούσε κάνει αδύνατο το βάδισμά μας πάρα πέρα. Φθάσαμε σε σημείο να μην σκεφτόμαστε πια για βάδισμα, αλλά για να σταθούμε όρθιοι έπρεπε να κρατηθούμε από κάποιο δέντρο, η θύελλα αυτή, οι ανεμοστρόβιλοι ήταν έτοιμοι να μας σηκώσουν και να μας στείλουν στον ουρανό. Ο δυνατός και κρύος αέρας που ήταν ανακατεμένος με χιόνι δεν μας άφηνε να ανοίξουμε τα μάτια μας, μας έκοβε την ανάσα. Οι μύτες μας γέμισαν κοκκαλωμένο χιόνι, απ' τα φρύδια μας κρέμονταν ολόκληρα κρύσταλλα. Όλα τα ρούχα μας, η χλαίνη, τα παντελόνια, τα σακκίδια, τα δίκωχα, είχαν γίνει σανίδες. Είχαν παγώσει πάνω μας. Το μαχαίρι έφτασε στο κόκκαλο. Ο κίνδυνος στο κατακόρυφο. Άρχισε να μας καταβάλλει μια απογοήτευση. Λέγαμε ότι ήρθε η τελευταία ώρα της ζωής μας. Οι τελευταίες δυνάμεις του οργασμού μας έκαναν μια προσπάθεια για αυτοσυντήρηση. Είχαμε χάσει και την συνοχή μαζί μας. Κατάλαβα, ότι οποιαδήποτε καθυστέρηση, ή απλά ολιγόλεπτη στάση σ' αυτό το μέρος θα σήμαινε θάνατος για όλους μας. Παίρνω πρωτοβουλία να γυρίσουμε πίσω, να βρω και τους άλλους, να τους ενθαρρύνω, να τους βοηθήσω να υποχωρήσουμε προς τα κάτω. Συναντώ πρώτα τον Αποστόλη που ήταν πιο κοντά σε μένα και πιο γερός φυσικά, και μαζί παίρνουμε τον κατήφορο, πιο πίσω συναντάμε και τους άλλους δυο συντρόφους μας, πιασμένους πίσω από κάποιο έλατο. Χαρήκαμε που ήταν ακόμα ζωντανοί. Δόθηκε η εντολή πάση θυσία να πάμε για πίσω. Έτσι τώρα όλοι μαζί, αλληλοβοηθώντας, ευθαρρύνοντας ο ένας τον άλλο σβαρνώντας, κατακυλούσαμε προς τα κάτω πιασμένοι.

Δημήτρης Κατσής, Το ημερολόγιο ενός αντάρτη του ΔΣΕ 1946-1949, σελ. 369

Εικόνα 47. Επιχειρήσεις στο Καρπενήσι (19-21 Ιανουαρίου 1949)

Εικόνα 48. Πολυβολείο σε δράση στο Γράμμο

Υψώματα βόρεια της Χαλκίδας, 11 Νοεμβρίου 1947

Κατά τις 7:00 το πρωί, ενώ το πρώτο αμυδρό φθινοπωρινό φως ανήγγειλε την άφιξη της δεύτερης μέρας, η θερμοκρασία είχε πέσει τόσο χαμηλά που τουρτουρίζαμε. Όταν ξημέρωσε καλά, το κρύο, η αϋπνία, και η αγωνία μας μετριάστηκαν κάπως όταν ο Αλεξάνδρου σηκώθηκε από το προσωρινό του καταφύγιο, πίσω από ένα κοτόφι για να τον προστατεύει από τον δυνατό άνεμο, και μας επέτρεψε ν' ανάφουμε φωτιές να ζεσταθούμε. Ήταν μία από εκείνες τις ατέλειωτες παγωμένες νύχτες που στρατιώτες εκτίθενται στους πολέμους όταν το μόνο που συμβαίνει είναι κρύο, πείνα, πληγή και αγωνία.

Γεωργίου Κ. Παπαβύζα, Αίμα και δάκρυα, σελ. 274-275

Σμόλικας, φθινόπωρο 1949

Ξεσπάει καταγίδα. Τ' αστραποβροντα δίνουν και παίρνουν. Τα μόνα που μας βοηθάνε κάπως να βλέπουμε τι είναι μπροστά μας. Η βροχή μάς δέρνει και δεν είναι κάθετη αλλά πλάγια. Τέτοιες χοντρές στάλες πρώτη φορά είδα στη ζωή μου. Το παλιό νερό που τρέχει στο πρόσωπό μας εμποδίζει και να βλέπουμε.

Η θύελλα συνεχίζεται. Εμείς προχωράμε. Κι ως βουλιάζουν τα πόδια μας στη λάσπη. Κι ως είμαστε μούσκε-μα σαν πατάκια. Κάποιος σταυροκοπιέται και κάνει επίκληση στο Θεό για βοήθεια. Η καταγίδα όμως δε σταματά.

Αλέκου Καρούα, Πτυχές μιας τραγωδίας, σελ. 270

ΣΙΤΙΣΗ

Καροπλέσι Καρδίτσας, Μάιος 1947

Παρ' όλη την ενημέρωση και τον κίνδυνο που διαγραφόταν, πήρα την απόφαση να τραβήξουμε για Καροπλέσι, να φορτώσουμε ψωμί και κονσέρβες, αυτά τα τόσο πολύτιμα αγαθά, που μόνο όταν κανείς τα στερηθεί για πολύ ξέρει να εκτιμά την αξία τους. Ούτε σκέψη πέρασε απ' το νου να γυρίσουμε πίσω. Τι θα λέγαμε, όταν θ' αντικρύζαμε τους συναγωνιστές μας, που καρτερούσαν την αποστολή που, με την επιστροφή της, υπολόγιζαν να καλμάρουν την πείνα που τους έδερνε; [...]

Στο Καροπλέσι, βρήκαμε στοίβες ζεστό ψωμί, που τα φουρνάδικα συνεργεία ετοίμασαν με αρκετό μόχθο. Έτσι, δεν χρειάστηκε να παραμείνουμε εκεί περισσότερο από μισή ώρα. Φορτώσαμε στα γρήγορα και πήραμε το δρόμο της επιστροφής.

Περπατούσαμε μέσα σε βαθύ σκοτάδι. Τα μουλάρια, αυτά τα τόσο σκληραγωγημένα και εξασκημένα στα κατσάβραχα ζώα, μας ήταν πολύτιμα σε κάθε μας μετακίνηση. Ανέβαιναν τώρα τον ανήφορο κατάφορτα, ενώ μέσα μου συλλογιζόμουν τη χαρά που θα 'νοιωθαν οι συναγωνιστές μου, καθώς θ' αντίκρυζαν το πολύτιμο φορτίο τους.

Τάκη Ψημμένου, Αντάρτες στ' Άγραφα (1946-1950), σελ. 122

Περιοχή Μεσοχώρας Τρικάλων, τέλη Μαΐου 1949

Στο μεταξύ, κι ενώ το κουβεντολόι συνεχιζόταν στο ίδιο θέμα με την παρέμβαση και άλλων, κατέφθασαν οι δυο αντάρτες που είχαμε στείλει για αναζήτηση τροφής σε κάποιο διπλανό χωριό, άδειο ολότελα από κατοίκους. Κρατούσαν στα χέρια τους από ένα σακουλάκι αλεύρι καλαμποκίσιο. Το είχαν βρει σε κρύπτη ενός σπιτιού. [...]

Το πρόβλημα τώρα ήταν τι να το κάνουμε. Ψωμί ή κουρκούτι. Αποφασίσαμε το πρώτο. Ήταν πιο εύκολο. Θα το έφηναν τα ίδια τα παιδιά. Πήγαν βαθιά στο φαράγγι, βρήκαν μια σπηλιά, άναψαν φωτιά, ζύμωσαν το αλεύρι σ' έναν παλιότενεκέ που βρήκαν και το ψήσαν στη θράκα, όπως μας είπαν. Ο ένας μάλιστα είπε στη σπούρνη. Έτσι λένε τη στάχτη που περιέχει μικρά, πολύ μικρά καρβουνάκια.

Ή τεχνική είναι η εξής: ανάβουν τη φωτιά ώσπου τα ξύλα να γίνουν σπούρνη. Τραβάνε τη σπούρνη και βάζουν τη ζύμη, σε σχήμα κουλούρας, στην πυρακτωμένη γη, τη σκεπάζουν με σπούρνη και γίνεται λειψό ψωμί - μπομπότα. Όλη αυτή η διαδικασία έγινε τη νύχτα, για να μη φαίνεται ο καπνός. Στα χαράματα οι μάγοι με τα δώρα ήρθαν χαρούμενοι.

Τα σάλια όλων μας άρχισαν να τρέχουν από τη μυρωδιά και μόνο. Πολλοί κρατούσαν και το στόμα ανοιχτό σαν τα μικρά πουλάκια στη φωλιά, που έρχεται η μάνα τους να τα ταΐσει.

Στα γρήγορα κάναμε τη διανομή μην τυχόν παρουσιαστεί κίνηση του εχθρού και δεν το μοιράσουμε.

Άλλωστε η αυυπομονησία όλων είχε κορυφωθεί και λύση άλλη δεν υπήρχε. Έπρεπε να φάμε, να γευτούμε λίγο ψωμάκι, εντελώς ανάλατο λες κι είχαμε αρτηριοσκληρωση.

Όλοι σχεδόν το καταβροχθίσαμε στο άφε - σβήσε. Κι ως πικρόφερνε λιγάκι. Άλλωστε «τ' είναι ο κάβουρας τ' είναι το ζουμί του» που λέει και η παροιμία. Πέντε - έξη χαφιές όλο κι όλο. Μόνο ένας το βασανίζει στο στόμα του λίγο - λίγο λες και τρώει μαύρο χαβιάρι από τη Ρωσία.

Αλέκου Καρού, Πτυχές μιας τραγωδίας, σελ. 44-45

Περιοχή Μεσοχώρας Τρικάλων, τέλη Μαΐου 1949

Οι περισσότεροι μασούσαν κορυφές από φτέρες, κατάπιναν το ζουμί τους κι έφτυναν τ' απομεινάρια. Ήταν πολύ επικίνδυνες ακόμα και για τα γερά στομάχια. Πολύ περισσότερο, φυσικό ήταν, για τα δικά μας, που εξαιτίας της μακρόχρονης πείνας είχαν γίνει εξαιρετικά ευαίσθητα.

Αλέκου Καρού, Πτυχές μιας τραγωδίας, σελ. 64

Νότια Πίνδος, περιοχή γύρω από τη Μεσοχώρα Τρικάλων, Αύγουστος 1949

Σιγά - σιγά στεγνώνω. Αχνίζω ολόκληρος γιατί ο ήλιος όσο ανεβαίνει τόσο πιο πολύ καίει. Βοηθάει και η ολοκάθαρη ατμόσφαιρα. Μα αυτός ο αχνός που αναδύεται από το σώμα και τα ρούχα, με μια ιδιόρρυθμη μυρωδιά, σίγουρο από τη λέρα, μου θυμίζει τα καζάνια που βράζαν κρέας κι άλλα φαγητά στους γάμους του χωριού μου, στο στρατό, αλλά και σε καλές μέρες του αντάρτικου. Με συνέπεια να νιώθω και πάλι δυνατό πόνο στο στομάχι, σαν να μου το 'σφίγγε κάποιος με τανάλια.

Ως τ' απομεισήμερο έκανα φοβερή υλομονή. Γιατί ποτέ δεν ξεχνούσα ότι πολλοί σύντροφοι μας χάθηκαν επειδή δεν αντιτάχθηκαν όσο έπρεπε στην πρόκληση της πείνας και της δίψας. Ξάπλωνα ανάσκελα και προσπαθούσα ν' αποκοιμηθώ έστω και λίγα λεπτά. Μάτια η προσπάθεια. Άλλοτε διπλανόμουνα και σφιγγόμουνα πάνω στα γόνατα, γιατί έτσι έβρισκα κάποια ανακούφιση. Πότε σηκωνόμουνα όρθιος και κατόπτευα το γύρω χώρο. Και κάπου - κάπου μάζευα τρυφερά αγριόχορτα και τα 'τραγα.

Κατά το δειλινό, παίρνω το όπλο μου στον ώμο, φουχτώσα τα γένια μου, που 'χαν μακρύνει σαν να 'μουνα Γιακουλάς -συνήθεια πριν από κάθε ξεκίνημα- και σαλτάρω κατευθείαν για τον καταυλισμό. Βρίσκω το μέρος που είχαν τα μαγειρεία. Ψάχνω μήπως κατά λάθος έμεινε κάτι για φαγητό. Ανακαλύπτω δυο μεγάλες κοκκάλες από βοδινό βραστό, ξεφαχισμένες.

- Θησαυρός, είπα, και τις περιμάζεψα.

Στα γρήγορα πήγα σ' ένα κοτράνι, πήρα μια πέτρα και βάζοντας όλη την τεχνική μου τις έσπασα, ώσπου αποκαλύφθηκε πραγματικά ο θησαυρός - το μεδούλι. Και δεν ήταν λίγο. Το καταβροχθίσα όλο, βύζαξα τα κομμάτια από τις κοκκάλες και τέλος έγλειψα τα δάχτυλά μου.

Αλέκου Καρού, Πτυχές μιας τραγωδίας, σελ. 196-197

Ύψωμα Ταουσάν Τεπέ Θράκης, τέλη Σεπτεμβρίου 1949

Τότε, την εποχή του εμφύλιου, ο εφοδιασμός από κρέατα, γινόταν με ρίφεις, ειδικά αεροπλάνα μας, πετούσαν πάνω από τις θέσεις των μονάδων στα υψώματα και στις βουνοκορφές και έριχναν (σε μπάλες) τα κατεφρυγμένα κρέατα.

Θυμάμαι πόσο νόστιμο μας φαινότανε αυτό το κρέας και πόσο εύκολα το χωνεύαμε, βλέπετε εκεί στα ύψη που ζούσαμε με τον άφθονο καθαρό αέρα, μπορούσαμε να χωνεύουμε οτιδήποτε κι αν τρώγαμε.

Η γύρω περιοχή του Ταουσάν - τεπέ ήταν γεμάτη από ζαρκάδια, αγριογούρουνα και λαγούς.

Μια ημέρα, σ' ένα οργανωμένο κυνήγι, σκοτώσαμε 6 ζαρκάδια και 5 αγριογούρουνα, μοιράσαμε τότε ανάλογα στους λόχους, το άφθονο κυνήγι και κρατήσαμε για τους αξιωματικούς, το μικρό αγριογούρουνο.

Αλέξανδρου Κάντζα, Ένας έφεδρος ανθυπολοχαγός στον Εμφύλιο 1946-50, σελ. 64-65

ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΟΤΗΤΑ

Περιοχή από Κούρνοβο και Λιοντάρι-Καίτσα έως Βουλγάρα Αγράφων, αρχές Ιουνίου 1947

Τα τμήματα του ΔΣΕ αρχίζουν ν' αναπτύσσουν τις δυνάμεις τους, αναδιοργανώνονται, καταπιάνονται πιο συστηματικά με την στρατιωτική εκπαίδευση, μελετούν και αξιοποιούν την πείρα που απόχτησαν στις συγκρούσεις με τον αντίπαλο. Έχουν περάσει δυο μήνες από την έναρξη των εαρινών επιχειρήσεων και σ' όλο αυτό το διάστημα δεν μας είχε δοθεί καμιά ευκαιρία να πλύνουμε τα ρούχα μας, ν' αλλάξουμε, να

ξεφειραστούμε κάτω. Τώρα, που λάσκαραν τα πράγματα, τμηματικά πάμε στα χωριά και ασχολούμαστε με την καθαριότητα. Διάφορα συνεργεία με μεταγωγικά καταστρώνονται με το βαρύ έργο της εξασφάλισης τροφοδοσίας και ετοιμάζονται ιδιαίτερα για τη συγκέντρωση και απόκρυψη των σιτηρών.

Τάκη Ψημμένου, Αντάρτες στ' Αγραφα (1946-1950), σελ. 133

Ύψωμα Φλάμπουρο, κοντά στο χωριό Γράμμος, μέσα Σεπτεμβρίου 1948

Στα μέσα Σεπτεμβρίου άρχισε να βρέχει, και έβρεχε συνέχεια για δυο εβδομάδες. Η πλήξη ήταν ανυπόφορη και η μόνη ψυχαγωγία ήταν να διαβάξει κανείς κανένα μυθιστόρημα και να ακούει τις σταγόνες της βροχής να χτυπούν το παραβόλι της σκηνής. Χαρτοπαίγνιο, ιδίως πόκερ, ήταν η προτιμητέα ψυχαγωγία των ανδρών, αλλά οι αξιωματικοί δεν έπαιζαν χαρτιά. Συνήθως μαζευόμαστε στη μεγάλη σκηνή του λοχαγού Μόρου, όπου περνούσαμε αμέτρητες ώρες συζητώντας τον εμφύλιο πόλεμο, κάνοντας σχέδια για το μέλλον, και ανταλλάσοντας ιστορίες και αστεία.

Γεωργίου Κ. Παπαβύζα, Αίμα και δάκρυα, σελ. 349

Περιοχή Δερείου Έβρου, αρχές καλοκαιριού 1949

Ζητούσε να μας εφοδιάσουν με κάποιο ραδιόφωνο, για να ακούμε και εμείς μουσική, τραγούδια και ειδήσεις, γιατί όπως έγραφε «είμαστε αποκομμένοι από τον άλλο κόσμο και ότι βρισκόμαστε μεταξύ ουρανού και γης σ' ένα έσχατο μέρος της πατρίδας μας, μέσα σε άγρια δάση και ότι τις νύχτες ακούμε για μουσική τα ουρλιάσματα των τσακαλιών και των λύκων».

Πράγματι, έπειτα από αυτό το γράμμα του τάγματος, το Σώμα μας έστειλε δυο ραδιόφωνα.

Χαρήκαμε για την αποστολή τους και περιμέναμε να ακούσουμε με αγωνία το ραδιοφωνικό σταθμό της Αθήνας.

Αλέξανδρου Κάντζα, Ένας έφεδρος ανθυπολοχαγός στον Εμφύλιο 1946-50, σελ. 47

Νότια Πίνδος, περιοχή γύρω από τη Μεσοχώρα Τρικάλων, Ιούλιος 1949

Θεώρησα πως τούτη η μέρα είναι η πιο κατάλληλη ν' ασχοληθώ με την καθαριότητα. Έιχε θεριέψει η φείρα. Κι είχαν μαυρίσει το πρόσωπο και τα χέρια. Έπρεπε λοιπόν να εξοντώσω λίγη που μου ρούφραγε κι αυτή το αίμα, σαν να είχε συμμαχήσει με τους αντιπάλους μας.

Επί το έργο χωρίς καθυστέρηση. Για σαπούνη, άμμο από την κοίτη του λαγκαδιού. Ύστερα από λίγο άσπρισαν τα χέρια. Ασφαλώς και το πρόσωπο, αν και δεν το 'βλεπα.

Κατόπιν έπλυνα τα πόδια, αφού πρώτα τ' άφησα αρκετή ώρα στο νερό. Αποδείχτηκε όμως αργότερα, πως αυτό ήταν λάθος γιατί έγιναν τρυφερά και τρυφηλά.

Αλέκου Καρνά, Πτυχές μιας τραγωδίας, σελ. 127

ΠΡΟΣΩΠΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ

Αυχένas Καταραχιάς του Περιστεριού, Τζουμέρκα, 18 Οκτωβρίου 1947

Ιδιαίτερα συγκινητική είναι η συμπεριφορά των ανταρτών, για τη σωτηρία σ' αυτές τις στιγμές των τραυματιών μας. Στην έκκληση του διοικητή για βοήθεια έτρεξαν εθελοντικά, στα συνεργεία των τραυματιοφορέων, να βοηθήσουν τους συντρόφους τους να κάνουν ότι μπορούν να μην μείνουν, άλλοι κατεβάζουν τους τραυματίες απ' τα ζώα που αδυνατούν να προχωρήσουν, τους παίρνουν στις πλάτες τους, μαζί τους προχωρούν μπροστά. Χάρη σ' αυτή τη συντροφικότητα και τη φροντίδα των ανταρτών κανένας τραυματίας συναγωνιστής δεν εγκαταλείφθηκε.

Δημήτρη Κατσή, Το ημερολόγιο ενός αντάρτη του ΔΣΕ 1946-1949, σελ. 560-561

Οροπέδιο κοντά στο Ύψωμα Α (Προφήτης Ηλίας Κάμενικ) Γράμμου, αρχές Ιουλίου 1948

Όταν την επόμενη μέρα ο λόχος υπέβαλε αναφορά στο τάγμα και στην ταξιαρχία με το όνομα της ανταρτίνας, η οποία είχε διαφύγει με κίνδυνο της ζωής της από τις εχθρικές γραμμές, κάτι το ασυνήθιστο συνέβη. Ο αξιωματικός του επιτελείου παρατήρησε ότι το επίθετο της ανταρτίνας ήταν το ίδιο μ' εκείνο ενός στρατιώτη του 522 ΤΠ, το οποίο βρισκόταν στο Ύψωμα Α. Όταν ο στρατιώτης κατέβηκε στην έδρα του 521 ΤΠ και γνώρισε την αδελφή του, συγκινητικές σκηνές με κλάματα και δάκρυα εναλλάσσονταν με

σκηνές χαράς, και πάλι με δάκρυα. Αδελφός και αδελφή αγκαλιάστηκαν για πολλή ώρα, και οι περισσότεροι γύρω τους προσπαθούσαν να κρύψουν τα δάκρυα στα μάτια τους. Ο ελληνικός αλληλοσπαραγμός είχε φέρει έναν νέο άνδρα στο αντίθετο στρατόπεδο με την αδελφή του και αν η κοπέλα δεν είχε διαφύγει, σε λίγες μέρες θα πολεμούσε εναντίον της στις υπώρειες του Τράμμου.

Γεωργίου Κ. Παπαβύζα, Αίμα και δάκρυα, σελ. 322

Κοντά στην Πύλη Πρέσπας, ελληνοαλβανικά σύνορα, τέλη 1948

Μαζί με την Ουρανία βγάξαμε την εφημερίδα «Μαχήτρια». Εγώ πιο πολύ ήμουν στην πρώτη γραμμή, μάξενα υλικό και μια φορά στις 15 μέρες γυρίζα στη βάση μας, το επεξεργαζόμασταν και το δημοσιεύαμε.

Θυμώμαι όταν τον χειμώνα γυρίζα από την πρώτη γραμμή ξεπαγιασμένη, γεμάτη ψείρες, με έπαιρνε στην αγκαλιά της, με έσφιγγε επάνω της να με ζεστάνει και όταν διαμαρτυρόμουν:

– «Θα σε γεμίσω ψείρες» αυτή μου απαντούσε:

– «Έλα να σε ζεστάνω. Άνριο θα βράσουμε όλα μας τα ρούχα».

Μαργαρίτας Λαζαρίδου, Πόλεμος και αίμα, σελ. 207

Νότια Πίνδος, περιοχή γύρω από τη Μεσοχώρα Τρικάλων, αρχές Σεπτεμβρίου 1949

Τον γνώρισα αμέσως, αλλά από τη χαρά μου κόπηκε η φωνή. Με κόπο και έντονη προσπάθεια μπόρεσα να φωνάξω.

- Ανδρέα, εγώ είμαι, ο Αλέκος.

Συνήλθε κι αυτός αστραπιαία. Κατάλαβε, πήδηξε από τη στέγη και έτρεξε προς τη μεριά μου.

Ήταν ο Ανδρέας Μαυρομμάτης, που υπηρετούσε στους ασυρμάτους του ΚΤΑΝΕ. Κάπου είχε ξεκοπεί και γυρίζε κι αυτός όπως και γω. Αγκαλιαστήκαμε, φιληθήκαμε, βγήκαμε έξω απ' το χωριό και πιάσαμε καλό λημέρι.

Μετά τη συνάντηση αυτή άρχισα να καταρρέω απότομα. Μόλις και μετά βίας μιλούσα και του αφηγούμαι τα διάφορα περιστατικά του δραματικού διμήνου ή πιο σωστά των εβδομήντα πέντε ημερών.

Τώρα είμαστε δυο. Κουβεντιάζουμε, συζητάμε, καταστρώνουμε σχέδια.

Αλέκου Καρού, Πτυχές μιας τραγωδίας, σελ. 219

ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ - ΤΟΠΙΚΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΕΣ

Καλαμάκι, Λίμνη Κάρλα, 19 Φεβρουαρίου 1948

Οι κάτοικοι του χωριού, στα πρόσωπα των αγωνιστών της φάλαγγας των αόπλων, βλέπουν και τα δικά τους παιδιά, που ακολούθησαν τον ίδιο δρόμο, το δρόμο του αγώνα για τη χιλιόκριβη τη λευτεριά. Ανοίγουν τα σπίτια τους και με περισσή φροντίδα κάνουν ό, τι μπορούν για τους ταλαιπωρημένους. Ανάβουν φωτιές για να στεγνώσουν τα μουσκεμένα τους ρούχα, οι νοικοκυρές ανοίγουν τα σεντούκια και προσφέρουν μ' απλοχεριά ό,τι μάλλινο απόμεινε, κόβουν τη μπουκιά τους και τη δίνουν στις κοπέλλες και στους νέους της ηρωϊκής φάλαγγας, που αρχίζουν να συνέρχονται απ' το ψύχος, να ξαναβρίσκουν το νεολαιϊτικό χαμόγελο, το κέφι και τη ζωντάνια και να διερωτούνται και οι ίδιοι πώς άντεξαν σ' αυτή τη δοκιμασία.

Τάκη Ψημμένου, Αντάρτες στ' Αγραφα (1946-1950), σελ. 177

Μεταξάδες Έβρου, 16 Μαΐου 1949

Εις την λαμπράν ταύτην επιτυχίαν συνέβαλον σημαντικώς και οι κάτοικοι του χωριού Μεταξάδες, πολλοί των οποίων, κυρίως γυναϊκόπαιδα, ευρέθησαν εντός του σημείου στηρίγματος κατά την ώρα της προσβολής, καθώς και οι κάτοικοι των γειτονικών χωριών, οι οποίοι έσπευσαν προς ενίσχυσιν των εθνικών δυνάμεων.

Κατά τον διεξαχθέντα τριήμερον αγώνα εσημειώθησαν όχι μόνον υπό των στρατιωτών αλλά και των πολιτών, ανδρών, γυναϊκών και παιδιών, που ευρέθησαν εντός του σημείου στηρίγματος, πράξεις τοιαύτης γενναϊότητας και αυτοθυσίας, που πρέπει να γεμίζουν από υπερηφάνειαν κάθε Ελληνικήν ψυχήν.

Πολλοί εκ των πολιτών έλαβον όπλα και επολέμησαν γενναϊότατα παρά το πλευρόν των στρατιωτών, ενώ άλλοι, νέοι και κορίτσια, γυναϊκες και παιδιά, εβοήθηον ποικιλοτρόπως τους μαχητάς, μεταφέροντες πυρομαχικά, ανασκάπτοντες χαρακώματα και εκτελούντες πάσαν άλλην εργασίαν.

Θεόδωρου Γρηγορόπουλου, Από την κορυφή του λόφου. Αναμνήσεις και στοχασμοί, σελ. 413

Μεταξάδες Έβρου, αρχές καλοκαιριού 1949

Σε κάποια μεγάλη εξερεύνηση, του τάγματος στις γύρω περιοχές περάσαμε και από τους Μεταξάδες.

Ο Πρόεδρος της Κοινότητας, μαζί με τους κατοίκους, μας πρόσφεραν νόστιμα φαγητά, και νιώσαμε την φιλοξενία τους αυτή σαν θείο δώρο, νομίσουμε ότι είχαμε βρεθεί στα σπίτια μας, κοντά στους δικούς μας.

Οι άνθρωποι αυτοί, των συνόρων, ήθελαν με αυτό τον τρόπο, να μας ευχαριστήσουν και να μας δείξουν την μικρή τους ευγνωμοσύνη.

Αλέξανδρου Κάντζα, Ένας έφεδρος ανθυπολοχαγός στον Εμφύλιο 1946-50, σελ. 41-42

Σουφλί Έβρου, φθινόπωρο 1949

Μπαίνοντας στην πόλη, άρχισαν οι ηρωικοί μας στρατιώτες, να τραγουδούν, το εμβατήριο της εποχής «Η ΕΛΛΑΔΑ ΠΟΤΕ ΔΕΝ ΠΙΘΕΘΑΙΝΕΙ» και διασχίζοντας τους δρόμους, ο κόσμος μας υποδεχόταν με θερμά χειροκροτήματα, με ενθουσιασμό, μερικοί άνθρωποι, άκουγα, που έλεγαν μεταξύ τους είναι το Τάγμα της προκάλυψης, έρχεται φαίνεται να ξεκουρασθεί.

Αλέξανδρου Κάντζα, Ένας έφεδρος ανθυπολοχαγός στον Εμφύλιο 1946-50, σελ. 78

Περιοχή μεταξύ Νεβρόπολης και Καρδίτσας, Νοέμβριος 1949

Αρχίζουν και πάλι πυκνά «χτενίσματα», όπως και το καλοκαίρι. Στα χωριά, ενιοχύνονται οι φρουρές, εντείνονται τα τρομοκρατικά μέτρα, οι απειλές για θανατικές καταδίκες για όποιον συναντήσει αντάρτη και δεν τον καταδώσει. Παράλληλα, δίνονται άφθονες υποσχέσεις για χρηματικές αμοιβές γι' αυτό το σκοπό. Καθημερινά, κυκλοφορούν προκηρύξεις, δημοσιεύματα του τύπου με τα ονόματα των επικηρυγμένων ανταρτών: 10 εκατομμύρια δραχμές η αμοιβή σ' όποιον καταδώσει αντάρτη και 15 εκατομμύρια σ' εκείνον που θα συντελέσει στη σύλληψη ή φόνο αντάρτη. Αργότερα, όταν αυτές οι εξαγγελίες δεν έφεραν κανένα αποτέλεσμα, αύξησαν τα ποσά σε 15 και 25 εκατομμύρια, αντίστοιχα, αλλά και πάλι τίποτε δεν βγήκε. Εκεί που ο μοναρχοφασισμός είχε επιτυχία ήταν η ατμόσφαιρα νεκροταφείου που επέβαλε στα χωριά. Ο κόσμος, σουρουπλώνοντας, «με τις κόττες», που λένε, κλείνονταν και αμπαρώνονταν στα σπίτια και ο καθένας ευχόταν να μη συμβεί τίποτα το έκτακτο τη νύχτα, καμιά ανεπιθύμητη επίσκεψη, και βρει το μπελά του. Γιατί, σύμφωνα με τις δρακόντειες εντολές του σταθμάρχη ή του αρχιμάου, σε μια τέτια περίπτωση, ο νοικοκύρης του σπιτιού έπρεπε αμέσως ν' αντιδράσει όπως του υπέδειξαν. Ν' αρχίσει, δηλαδή, να κραυγάζει, να στέλνει με διάφορους τρόπους συνηματική ειδοποίηση για την παρουσία ανταρτών. Κάποτε, όμως, σε κάποιο σπίτι εμφανίζονταν αντάρτες. Τι νάκανε τώρα ο νοικοκύρης, που δεν είχε τίποτα ενάντια τους; Τι λύση να βρει, ώστε να δώσει κάτι στους ταλαπρωρημένους, πεινασμένους αντάρτες, αλλά και, απ' την άλλη πλευρά, να μην έχει προβλήματα με τις αρχές και τους μοναρχοφασίστες ισχυρούς σατραπίσκους; Τον απασχολούσε πολύ το δίλημμα και ανάλογα με την περίπτωση ενεργούσε. Συνήθως, ακολουθούσε τούτη την ταχτική: Μόλις άκουγε χτύπημα στην πόρτα, την μισοάνοιγε, έβγαζε το χέρι με το καρβέλι, τυρί και λίγο αλεύρι, λέγοντας «πάρτε τα και φύγετε». Κλείδωνε, αμέσως, την πόρτα και ύστερα από λίγα λεπτά άρχιζε να φωνάζει, να χτυπά τους τσίγγους του υπόστεγου, «σύμφωνα με τις υποδείξεις». Φυσικά, ώσπου να μπει σε κίνηση το σύστημα συναγερμού, να ξεκινήσει το καταδιωκτικό απόσπασμα, οι αντάρτες απομακρύνονταν απ' το χώρο κι έτσι αποφευγόταν σύγκρουση μέσα στο χωριό, εκτός αν έπεφταν πάνω σε περιπολία, οπότε, όποιος πραλάβαινε πυροβολούσε τον άλλο.

Τάκης Ψημμένου, Αντάρτες στ' Άγραφα (1946-1950), σελ. 358

ΣΚΕΨΕΙΣ - ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΑ

Θεσσαλονίκη, τέλη Μαΐου 1947

Αργότερα εκείνη την μέρα, όταν πέρασε η πρώτη έξαψη, καταθλιπτικές σκέψεις στριφογύριζαν στο νου μου όταν το χώνεφα καλά ότι είχε έρθει η ώρα που τελειώνει το τρίτο στάδιο της ζωής μου και ένα νέο στάδιο θ' άρχιζε μακριά από τη σχετικά αναπαυτική ζωή της πόλεως. Παρά το αίσθημα απελπισίας – ή ίσως εξαστίας του – η έννοια του καθήκοντος ότι έπρεπε ν' αντιμετωπίσω τους κινδύνους τους οποίους αντιμετώπιζε η μεγάλη πλειοψηφία των νέων της χώρας, στενά δεμένο με συγκίνηση και υπερδιέγερση, πλημμύρισε την ψυχή μου και απομάκρυνε τη δυσθυμία.

Παρά τον ευθουσιασμό και τη συγκίνηση, το γεγονός όχι μόνο με συγκλόνησε, αν και το περίμενα, αλλά διατάραξε τον ειρμό της ζωής μου και τούτο διότι ήταν αδύνατο να πρόβλεψω ποια ακριβώς θα ήταν η κατάσταση και η ζωή μου στο τέλος της στρατιωτικής θητείας, ειδικότερα με την εμπόλεμη κατάσταση στην οποία βρισκόταν η χώρα. Παρά την ψυχική μου αναταραχή, με δύο μόνο εβδομάδες μέχρι την 20η Ιουνίου, έπρεπε να κινηθώ γρήγορα να τελειώσω ορισμένα πράγματα και εκκρεμείς υποθέσεις.

Γεωργίου Κ. Παπαβύζα, *Αίμα και δάκρυα*, σελ. 230

Πτήση από Αθήνα προς Αλεξανδρούπολη, 1948

Από το μικρό παράθυρο του αεροπλάνου κύτταξα την όμορφη Αθήνα μας και ένιωθα μεγάλη συγκίνηση και άρχισαν να παίρνουν διάφορες σκέψεις από το νου μου: άραγε θα ξανάβλεπα την πόλη αυτή, θα ξανάβλεπα τους δικούς μου και όλα τα αγαπημένα μου πρόσωπα;»

Δεν γελιόμουν, είχα απόλυτη συναίσθηση, που ακριβώς πήγαινα, ήξερα πολύ καλά ότι στην εμφύλια αυτή σύρραξη θα παιζόταν και η δική μου ζωή.

Αλέξανδρου Κάντζα, *Ένας έφεδρος ανθυπολοχαγός στον Εμφύλιο 1946-50*, σελ. 11

Περιοχή Λυκόρραχης Κόνιτσας, Μάιος 1948

Τα όνειρα είχαν σβήσει και βρισκόμουν μπροστά στη σκληρή πραγματικότητα. Για δεύτερη φορά μετά το Μπούλκες ένιωσα ότι ζούσα σ' ένα περιβάλλον που ποτέ δεν θα γινόταν δικό μου. Με πλημμύριζε ένα κύμα από αισθήματα που με τρώμαζαν. Για άλλη μια φορά ο κόσμος μου σωριαζόταν σε ερείπια. Τύρω μου εβλεπα όλα να γίνονται κομμάτια και θρύψαλα. Με βασάνιζε μια εσωτερική σύγκρουση. Αισθανόμουν να βουλιάζω σε ένα απύθμενο χάος. Η αγωνία έσφιγγε σαν μέγγενη την καρδιά μου. Πώς να έβρισκα νόημα σε όσα γίνονταν γύρω μου; Όλα σε όσα είχα πιστέψει κατέρρεαν. Αυτό το θλιβερό γκρέμισμα των ονείρων, των τόσο γρήγορα διαφευσμένων «πιστεύω» μου, μου προκαλούσε έναν οξύ πόνο. Η καρδιά μου φαινόταν να αιμορραγεί αργά, θανατερά.

Διαπιστώνω ότι, εμείς οι δικαστές, δεν είχαμε δικαίωμα να σκεφτόμαστε, αλλά έπρεπε να εκτελούμε μόνο διαταγές, έστω και αν δεν συμφωνούσαμε, μ' αυτές. Χιλιάδες ερωτηματικά μου γέμιζαν το μυαλό, με έπνιγαν, δεν έβρισκαν διέξοδο.

Μαργαρίτας Λαζαρίδου, *Πόλεμος και αίμα*, σελ. 168-169

Υψώματα Κάμενικ - Γκόλιο Γράμμου, 16 Αυγούστου 1948

Αντικρουόμενα συναισθήματα μ' έσπρωχναν να κάνω την ίδια ερώτηση επανειλημμένα στον εαυτό μου: γιατί κοινοί πολίτες επιτρέπουν φιλόδοξους πολιτικούς, ή ακόμη και ιδεολόγους πολιτικούς, να παρασέρνουν τους πολίτες της ίδιας φυλής, του ίδιου έθνους, ν' αλληλοσκοτώνονται; Γιατί είναι αναγκαίο να σκοτώσει κανείς τον αδελφό του ή την αδελφή του τη στιγμή που υπάρχουν δημοκρατικά μέσα, να προωθήσει μια ιδεολογία; Δεν είχε κανένα νόημα, αν σκεφθεί κανείς απλοϊκά, όχι μόνο σε μένα, αλλά σε πολλούς άλλους και στην πλειοψηφία του ελληνικού λαού.

Γεωργίου Κ. Παπαβύζα, *Αίμα και δάκρυα*, σελ. 330

Μέγα Ρέμα Καρύτσας Αγράφων, τέλη Νοεμβρίου - αρχές Δεκεμβρίου 1948

Ακούοντας τα παραπάνω, ένοιωσα ένα ισχυρό ρίγος μέσα μου. Πολλές σκέψεις μούρχονται στο νου. Σαν κινηματογραφική ταινία, σχηματίζονται μπροστά μου διαδοχικές εικόνες: Βλέπω, με τη φαντασία μου, συναγωνιστές μου να είναι ταμπουραμένοι και πάνω τους να σκάνε οι εχθρικές οβίδες. Κάποιος βογγάει από τους πόνους που του προξένησαν τα τραύματα, άλλος να κοιτάται νεκρός... Η συνειδήσή μου δεν μ' αφήνει να ησυχάσω. Πρέπει κάτι να κάνω. Κάθε καθυστέρηση -σκέφτηκα- μπορεί να στοιχίσει σοβαρές απώλειες σ' αυτό το τμήμα του ΔΣΕ. Να γνωρίζω τον κίνδυνο, να μπορώ κάτι να κάνω για να τον εμποδίσω και να μένω αδρανής, αυτό δεν θα μου το συγχωρούσε κανείς. Και, αστραπιαία, πιέζω το χειριστήριο, συντονίζοντας πάνω στο ίδιο μήκος κύματος...

Τάκης Ψημμένου, *Αντάρτες στ' Αγραφα (1946-1950)*, σελ. 251

Μεσημβρία - Ζώνη Έβρου, αρχές καλοκαιριού 1949

Έπειτα από αυτόν τον εχθρικό μας περίγυρο και από τα διάφορα δραματικά γεγονότα, που μας συνεβαίναν, είχαμε γίνει σκληροί και ψυχροί, νιώθαμε μεγάλη αδιαφορία και δεν δίναμε σημασία για τον ανθρώπινο πόνο. Στο άκουσμα για κάποια ανατίναξη στρατιωτικού μας οχήματος, με κάποιο νεκρό μας ή τραυματία, το θεωρούσαμε κάτι συνηθισμένο και το άσχημο αυτό νέο, το δεχόμαστε με σταδίκότητα, γιατί η σκληρή στρατιωτική ζωή, στην «εμφύλια σύρραξη», μας δημιουργούσε αισθήματα ακαθόριστα και με απάθεια περιμέναμε κι εμείς, ότι σε κάποια στιγμή θα παιζόταν και η δική μας ζωή, μέσα σ' αυτή τη θύελλα.

Αλέξανδρου Κάντζα, Ένας έφεδρος ανθυπολοχαγός στον Εμφύλιο 1946-50, σελ. 42

Νότια Πίνδος, περιοχή γύρω από τη Μεσοχώρα Τρικάλων, 17 Ιουνίου 1949

Η πρώτη βραδυά μόνος. Ακόμα δεν μπορώ να συνέλθω από το χαμό των συντρόφων μου. Ενώ μόλις τώρα άρχισα να συνειδητοποιώ την πραγματικότητα και την τραγικότητα των στιγμών που διέρχομαι.

Μένω ακίνητος. Οι σκέψεις μου μερδεύονται. Ολόγυρα κυριαρχεί μυστηριακή σιωπή. Τα πανύψηλα έλατα απόψε προβάλλουν σαν γιγάντιες σκιές εξωγήινων όντων. Ενώ το χλωμό φεγγάρι δημιουργεί μια μελαγχολική ατμόσφαιρα. Χίλιες δυο ιδέες στριφογυρίζουν στο μυαλό μου.

Προσπαθώ ν' αυτοσυγκεντρωθώ. Ν' αποφασίσω τι θα κάνω. Μου είναι όμως αδύνατο. Πεινώ τρομερά. Διψώ. Πλάνταζα για λίγο νεράκι. Τα μάτια μου κλείνουν χωρίς να το θέλω. Πρέπει τάχα να κοιμηθώ έστω και λίγο;

– Όχι, όχι είπα μόνος μου, κι έπεσα σε συλλογισμό.

Αλέκου Καρούα, Πτυχές μιας τραγωδίας, σελ. 89

Λαντζουνάτο Μεσσηνίας, Σεπτέμβριος 1949

Βεβαία, νέος ήμουν, δεν κουραζόμουνα να περπατώ ή να τρέχω.

Εξ άλλου δύο χρόνια στο στρατό τι έκανα; Από βουνό σε βουνό δεν ανεβοκατέβαινα; Τώρα που πήγαίνα στο χωριό μου να δω τη μάνα μου θα κουραζόμουνα;

Άσπεία πράγματα μπορώ να πω, πετούσα και όχι περπατούσα.

Δεν ένοιωθα εκείνη την ημέρα την φτώχεια μου, δεν ένοιωθα την έλλειψη των πάντων παρά ένοιωθα τη λαχτάρα να δω τη μάνα μου, να τη σφίξω στην αγκαλιά μου, να δω τον πατέρα μου, την αδερφή μου που ήταν και η μικρότερη από όλους μας.

Να δω τον μεγάλο αδερφό μου που όταν έφυγα στρατιώτης τον είχα δει μόνο δύο μέρες γιατί μόλις είχε απολυθεί από στρατιώτης, άρα είχα να τον δω τρία και όχι δύο χρόνια που έλειπα στρατιώτης.

Δημητρίου Γ. Λαμπρόπουλου, Ο τελευταίος στρατιώτης, σελ. 138

ΕΙΚΟΝΕΣ ΠΟΛΕΜΟΥ

Νιάλα Αγράφων, 12/13 Απριλίου 1947. Απόσπασμα αφήγησης του Μενέλαου Μούστου (Δάφνη)

Και, ξαφνικά, αντίκρυσαν αντίσκηνα. Εχθρικά αντίσκηνα. Σκορπάνε μέσα σ' αυτά. Τι να δουν; Φαντάροι κουκουλωμένοι με κουβέρτες και χλαίνες, είχαν μόνο τα μάτια ξεσκέπαστα και καρτερούσαν μοιρολατρικά το θάνατο. Ξυλιασμένοι κι εκείνοι, πουντιασμένοι κι οι δικοί μας. Ούτε μιλούνε ούτε τους πυροβολούνε. Ούτε κι οι δικοί μας ανοίγουν τα όπλα τους. Τα όπλα συμφώνησαν αυτήν την ώρα, κάτω απ' τη βία της φύσης, να μη μιλήσουν για θάνατο. Πάγωσαν. Δεν λειτουργεί τίποτε.

Βουβή ανακωχή!

Σαστισμένοι οι φαντάροι κοιτάνε τους μαχητές του ΔΣΕ να κατεβάζουν τους γυλιούς τους και ν' αποθέτουν τα όπλα τους, σαν να 'ναι παλιοί γνώριμοι ή νοικοκύρηδες στις σκηνές. Πάιρνουν κι αυτοί θάρρος. Ξεκουμπώνονται.

– Είμαστε αδέρφια, λένε, μη μας πειράζετε, ούτε μεις θα σας πειράξουμε...

– Αδέρφια, αδέρφια απαντούνε κι οι δικοί μας.

– Καθήστε απόψε, να περάσει αυτό το κακό και το πρσι, σαν καλοσυνέφει ο θεός, φύγετε. Κάθησαν, αγκαλιάστηκαν σαν πραγματικά αδέρφια που είχαν χρόνια ν' ανταμωθούνε.[...]

Σ' ένα εχθρικό αντίσκηνο, βρίσκονται ξαπλωμένοι έντεκα άνθρωποι. Ξελαγισμένοι, δεν νοιώθουν, ούτε καταλαβαίνουν τίποτα. Δεν ακούνε τις φωνές των ανταρτών και του Έρμη.

– Όλοι οι αντάρτες να βγούνε έξω απ' τα αντίσκηνα! Φεύγουμε για τον προορισμό μας.

Και πού βρέθηκε να περάσουν κι οι έντεκα στο ξεκομμένο απ' τα άλλα αντίσκηνα και να μην τους δει κανείς; Έιχε βγει ο ήλιος όταν άρχισαν να συνέρχονται.

Τάκη Ψημμένου, Αντάρτες στ' Άγραφα (1946-1950), σελ. 108-110

Περιοχή Καστοριάς, Μάρτιος 1948

Μια βραδυά κοιμήθηκα στον «ξενώνα» του χωριού. Από συνήθεια άνοιξα κουβέντα και με τη γρηά σπιτονοικοκυρά. - Πώς είσθε, πού είναι ο γέροντάς σου, τα παιδιά σου; κ.λ.π.

Μια κι' αποκτήσαμε φιλία, άρχισε κάπως να μου παραλέει τα μυστικά του σπιτιού της... Έτσι τούτο - έτσι εκείνο. - Έχω και ένα παιδί, μου λέει νεαρό, αλλά το κακόχρονο, εδώ και αρκετό καιρό έφυγε, τόσκασε! πήγε στην Καστοριά! Το γρουσουζικό, δεν υπελόγησε μάνα και πατέρα. Μας ντρόπιασε. Και σαν να το κυνήγαγε κάποιος έφυγε! Ναι, όλα τα παιδάκια φεύγουν με το καλό για την Αλβανία!

Πήρα έπειτα το λόγο κι' εγώ: - Κρίμα, της λέγω, που δεν είναι εδώ! Ευκαιρία ήταν θα το έστελνα στις Α. Δημοκρατίες και θα τον έβαζα επικεφαλής! Και ξανασυμπληρώσε η γυναίκα: - Ας προκόφουν τα άλλα παιδάκια, που διώξατε για τις Α. Δημοκρατίες και ας πάει χαμένο το δικό μου... .

Το πρωϊ, την ευχαρίστησα διά τη φιλοξενία και έφυγα.

Μετά από αρκετό καιρό έμαθα το εξής καταπληκτικό: Η γρηά αυτή, επειδή δεν ήθελε να της πάρουμε το παιδί και να το «τακτοποιήσουμε» εμείς, στην Αλβανία, το είχε κρύψει! Και πού το είχε κρυμμένο; Θεέ μου! Μέσα στο σταύλο! Ακριβώς εκεί που έδεσα το ζώο! Έιχε κάμει μεγάλο λάκκο μέσα στη γη κι' είχε χωμένο το παιδί κάτω απ' το παχνί του ζώου. Το «καταφύγιο» είχε μικρή τρύπα απ' την οποία έπαιρνε αέρα το παιδί και απ' εκεί το τροφοδοτούσε όταν έδινε τροφή στα ζώα! Έτσι δεν φανταζόταν κανείς, ότι ημπορούσε να είχε άνθρωπο κρυμμένο κάτω απ' τα κόπρανα των ζώων, και δεν ημπορούσε να υποψιασθή κανείς τις κινήσεις της.

Γεωργίου Χ. Μανούκα, Παιδομάζωμα, σελ. 23-24

Οροπέδιο κοντά στο Ύψωμα Α (Προφήτης Ηλίας Κάμενικ) Γράμμου, αρχές Ιουλίου 1948

Όταν αργότερα τις πρωινές ώρες οι κορυφές μπροστά μας άρχισαν να παίρνουν σχήμα στο φόντο του σκοτεινού γαλάζιου ουρανού, μια γυναικεία φωνή έφθασε στ' αυτιά μας από το παγιδευμένο τοπίο: «αδέλφια, αδέλφια», ακούγονταν μέσα στην πρωινή γαλήνη, σαν να ήταν η φωνή φαντάσματος που ερχόταν από το βάθος της χαράδρας. Στην αρχή νομίσαμε ότι ήταν η φωνή τραυματισμένης ανταρτίνας. Μια περίτολος με τον Κατσούλη επικεφαλής κατέβηκε προσεκτικά να κάνει αναγνώριση της παγιδευμένης τοποθεσίας. Η ανταρτίνα στεκόταν απολιθωμένη μπροστά στο σύρμα μιας παγιδευμένης χειροβομβίδας. Έιχε δει το σύρμα να γυαλίζει με το πρωινό φως και σταμάτησε. Ο Κατσούλης αφόπλισε τις χειροβομβίδες και έφερε την ανταρτίνα στο λόχο.

Γεωργίου Κ. Παπαβύζα, Αίμα και δάκρυα, σελ. 321

Μικρή Πρέσπα, τέλη Αυγούστου 1949

Αν ήθελε κανείς να περιγράψει την κόλαση, δεν θα ημπορούσε να βρει καλύτερη εικόνα για να την αποδώσει από την εικόνα εκείνης της καυτερής ημέρας του Αυγούστου του 1949 στον κάμπο της Πρέσπας.

Τα αεροπλάνα βουίζαν. Αφού έρριχναν όλες τους τις βόμβες, χαμήλωναν και μυδραλλιοβολούσαν τον κόσμο στον ακάλυπτο κάμπο. Από μακριά το βαρύ πυροβολικό κανονιοβολούσε ρίχνοντας τη φωτιά του. Και τα ταγκς με τις οβίδες και με τα πολυβόλα τους σκόρπιζαν παντού τον όλεθρο. Ένας φλογισμένος θάνατος τα τύλιγε όλα.

Απελπισμένοι πολλοί τρέζαχνε προς τη λίμνη, προς τη Μικρή Πρέσπα για να περάσουν από τη γέφυρα στην απέναντι περιοχή. Μα και εκεί τους έβρισκαν οι σφαίρες και οι βόμβες.

Ο κάμπος στρώθηκε από πτώματα. Η λίμνη κοκκίνισε από το πολύ αίμα.

Μαργαρίτας Λαζαρίδου, Πόλεμος και αίμα, σελ. 244

Σχεδ. 15. Το Θέατρο Επιχειρήσεων του ΕΚΣΕ στην Κορέα (1950-1955)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΒ΄ ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ ΣΤΗΝ ΚΟΡΕΑ (1950-1955)

Η αιφνιδιαστική εισβολή των βορειοκορεατικών δυνάμεων στο έδαφος της Δημοκρατίας της Νότιας Κορέας στις 25 Ιουνίου 1950 προκάλεσε την επέμβαση των δυνάμεων του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ). Η Ελλάδα, ως κράτος-μέλος του ΟΗΕ, ανταποκρινόμενη στην έκκληση του διεθνούς οργανισμού, συγκρότησε και απέστειλε στην Κορέα το Εκστρατευτικό Σώμα Ελλάδας (ΕΚΣΕ), το Νοέμβριο του 1950.

Το ΕΚΣΕ αποτέλεσε την πρώτη ελληνική συμμαχική αποστολή στο πλαίσιο του ΟΗΕ και περιλάμβανε δυνάμεις του Στρατού Ξηράς και της Πολεμικής Αεροπορίας. Ειδικότερα, ένα τάγμα ειδικής σύνθεσης, δύναμης περίπου 1.000 ανδρών (αποτελούμενο από τμήματα της 42ης Ταξιαρχίας, καθώς και των Ι και ΙΙΙ Μεραρχιών) και το 13ο Σμήνος, δύναμης 67 ανδρών και 7 μεταφορικών αεροσκαφών C-47 Dakota.

Από το Δεκέμβριο του 1950 το Τάγμα ΕΚΣΕ, υπό τη διοίκηση του 7ου Συντάγματος Ιππικού της 1ης Αμερικανικής Μεραρχίας Ιππικού, διεξήγαγε σημαντικές αμυντικές και επιθετικές επιχειρήσεις στο πλαίσιο των ευρύτερων συμμαχικών σχεδίων. Οι πολεμικές συγκρούσεις, στις οποίες συμμετείχε, υπήρξαν ιδιαίτερα σκληρές και αιματηρές, διεξήχθησαν κάτω από ιδιόμορφες εδαφικές και κλιματολογικές συνθήκες, και απέναντι σε πολυπληθέστερο εχθρό, με παρομιώδη πειθαρχία και μαχητικότητα. Η εξαιρετική επιχειρησιακή ετοιμότητα των ελληνικών δυνάμεων είχε ως αποτέλεσμα τις συνεχείς πολεμικές επιτυχίες που προκάλεσαν το θαυμασμό των υπόλοιπων συμμάχων.

Μεταξύ των κυριότερων μαχών του Τάγματος ΕΚΣΕ ήταν η κατάληψη των υψωμάτων:

- 406 και 381, κοντά στην πόλη Ικτσόν (Ιανουάριος 1951),
- 321 (περιοχή Γιουγκτού-Ρι) και 325 (κοντά στον ποταμό Χάγκτσον-Χαν), το Μάρτιο 1951, για τις οποίες απέσπασε τα εγκωμιαστικά σχόλια του διεθνούς Τύπου,
- Σκοτς (313), τον Οκτώβριο του 1951, που αποτέλεσε την πιο αιματηρή επιχείρηση του ΕΚΣΕ,
- 167 και Μεγάλο Νόρτυ στην περιοχή του ποταμού Ιμτζίν (Αύγουστος - Σεπτέμβριος 1952) και
- Χάρυ (440), τον Ιούνιο του 1953, που προκάλεσε την απονομή ευαρέσκειας του Προέδρου των ΗΠΑ, Dwight Eisenhower.

Εξίσου αποφασιστικής σημασίας ήταν η συμβολή του 13ου Σμήνους, το οποίο εκτέλεσε σημαντικό αριθμό ποικίλων αποστολών (μεταφοράς προσωπικού, υλικού και εφοδίων σε προκεχωρημένα σημεία του μετώπου, ανεφοδιασμού συμμαχικών βάσεων κ.ά.) και απέσπασε πλήθος ηθικών διακρίσεων.

Παράλληλα το ΕΚΣΕ επέδειξε αξιόλογο φιλανθρωπικό και πολιτιστικό έργο στην Κορέα, που περιλαμβάνει μεταξύ άλλων την ανέγερση του ναού του Αγίου Νικολάου στο κέντρο της Σεούλ και την παροχή ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης σε Κορεάτες, ενήλικες και παιδιά, θύματα των πολεμικών συγκρούσεων.

Με την υπογραφή ανακωχής στη Μουνσάν της Βόρειας Κορέας στις 27 Ιουλίου 1953 τερματίστηκε ο πόλεμος της Κορέας. Από το φθινόπωρο του 1953 το ΕΚΣΕ, αφού ενισχύθηκε με δυνάμεις και αναδιοργανώθηκε σε Σύνταγμα, εντάχθηκε στην 3η Αμερικανική Μεραρχία και εγκαταστάθηκε στην αμυντική τοποθεσία Τσορβόν. Το Μάρτιο του 1955 περιορίστηκε και πάλι σε τάγμα και τον Ιούλιο του ίδιου έτους σε λόχο. Στο μεταξύ είχε ξεκινήσει ο σταδιακός επαναπατρισμός του στρατεύματος, που ολοκληρώθηκε το Δεκέμβριο του 1955.

ΠΡΟΕΤΟΙΜΑΣΙΑ ΚΑΙ ΑΦΙΞΗ ΣΤΗΝ ΚΟΡΕΑ

Λαμία, Αύγουστος 1950

Βρισκόμαστε τον Αύγουστο του 1950 στη Λαμία, ένα τάγμα από χίλιους διακόσιους περίπου άντρες, προετοιμαζόμενοι για την αναχώρησή μας στην Κορέα. Οι περισσότεροι ήμασταν από την περιοχή της Στερεάς Ελλάδος κι' είχαμε δηλώσει εθελοντικά για να φύγουμε. Ήταν μια εποχή που ο κάμπος της Λαμίας ήταν γεμάτος από φρούτα και καλαμιές. Οι άνθρωποι τρυγούσαν, κουβαλούσαν σανό με τ' αμάξια τους, ετοίμαζαν τις φθινοπωρινές προμήθειές τους. Κι' εμείς κλεισμένοι στο περιμαντρωμένο στρατόπεδο στην άκρη της πόλης, ετοιμαζόμαστε μερόνυχτα για τον πόλεμο.

Χαράλαμπος Σ. Γκιόλια¹, Τα ηρωικά κατορθώματα του ελληνικού στρατού στην Κορέα, Αθήναι 1961, σελ. 7

Κορέα, 3 Δεκεμβρίου 1950

Ήταν μεσημέρι, της 3 Δεκεμβρίου 1950, όταν τα πρώτα Ελληνικά φτερά προσγειώθηκαν στο έδαφος της Κορέας. Η σκέψις ότι είμασταν οι πρώτοι που φέραμε τα Ελληνικά χρώματα σ' αυτά τα μακρινά μέρη και που πρώτοι πατούσαμε το πόδι μας στην χώρα αυτή, μας γέμιζαν υπερηφάνεια και συγκίνηση, και η συγκίνησής μας έφθασε στο κατακόρυφο όταν στο βραδινό briefing τα λόγια του Αξιωματικού Επιχειρήσεων μάς προσγείωσαν στην σκληρή πραγματικότητα. Μέσα σε μια σκοτεινή σκηνή και γύρω από μια λάμπα καταγίδος, ενώ λίγα χιλιόμετρα βορειότερα η ανατριχιαστική υπόκρουσις των εκρήξεων του πυροβολικού δονούσε την παγωμένη ατμόσφαιρα, το briefing για τις αποστολές της επομένης άρχισε. . .

Ακριβού Δ. Τσολάκη², Κορέα. Από την εποποιία του Σμήνους της ΕΒΑ στην Κορεατική εκστρατεία, 1950-1955, Αθήναι 1969, σελ. 41

Κορέα, Ιούλιος 1951

Το τραίνο μπαίνει στη Σεούλ, νύχτα, κοντά δέκα και μισή. Το σκοτάδι είναι πυκνό και τίποτε δεν ξεχωρίζει απ' την τραγική πρωτεύουσα. Κολλούν τα μέτωπα στο τζάμι οι στρατιώτες και προσπαθούν να διακρίνουν μεσ' στο σκοτάδι. Τίποτε όμως. Λίγα ηλεκτρικά φώτα πού και πού, ένα σφύριγμα του σταθμάρχου και το τραίνο ξεκινά για να περάσει μετά λίγα λεπτά πάνω απ' τη μεγάλη σιδερένια γέφυρα του ποταμού Χαν. Τα φωτισμένα βαγόνια αντανακλώνται στο θολό ρεύμα που κυλά προς το Νότο. Ύστερα, το τραίνο πιάνει στεριά. Όμως, εδώ τα φώτα σβύνουν. Από τη γέφυρα και πάνω έχει διαταχθή συσκότισις. Όσοι κουράστηκαν να μιλούν για την Ελλάδα και την Κορέα ξαπλώσανε πρόχειρα και φρεντοκοιμούνται πάνω στους ξύλινους μπάγκους. Άλλοι παίζουν μεταξύ τους, χωρίς να μιλούν. Κ' οι ώρες κυλούν μονότονα, ενώ τριζοβολούν οι γραμμές του τραίνου, που αγκομαχά. Κοντά δυο μετά τα μεσάνυχτα το τραίνο σταματά. Βασιλεύει υγρή μαυρίλα. Φωνές ακούονται στην ολοσκότεινη νύχτα.

Γεωργίου Καράγιωργα³, Οι Έλληνες στην Κορέα, Αθήναι 1953, σελ. 47-48

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ

Ύψωμα 417, άνοιξη 1951

Πολύς αγώνας γίνονταν για το ύψωμα 417 και μ' όλο που 3.000 πυροβόλα το σφυροκοπούσαν και τ' αεροπλάνα το χτυπούσαν συνέχεια, δεν μπορούσαν να το εκπορθήσουν. Τότε δόθηκε διαταγή να λάβη μέρος και να επιτεθή το Ελληνικό τάγμα. Και πραγματικά έτσι έγινε. Έπειτα από διάφορες παραλλαγές του εδάφους και με την ξιφολόγχη, ο 3ος Αόχος και μια διμοιρία του 2ου κατόρθωσαν να καταλάβουν το ύψωμα 417 αυτό που τόσους αγώνες έκαναν οι άλλοι χωρίς να μπορέσουν να το πάρουν. Οι Έλληνες το κατέλαβαν σε μια ώρα.

Χαράλαμπος Σ. Γκιόλια, Τα ηρωικά κατορθώματα του ελληνικού στρατού στην Κορέα, σελ. 18

1. Στρατιώτης, σκοπευτής πολυβόλου Browning, του 3ου Λόχου του ΕΚΣΕ.

2. Αντισμήναρχος ε.α., που υπηρέτησε στην Κορέα ως Ανθυποσμηναγός στο 13ο Σμήνος της Ελληνικής Βασιλικής Αεροπορίας.

3. Πολεμικός ανταποκριτής της εφημερίδας ΕΘΝΟΣ.

Πρώτη γραμμή του μετώπου, Μάιος 1951

Το ελληνικό Τάγμα σχηματίζει σφήνα στο κύριο σώμα των Κινέζων. Στη μέση του τόξου της σφήνας αυτής βρίσκονται οι όλμοι, που θα επέμβουν σε περίπτωση που ένας απ' τους τρεις λόχους θα κινδυνεύσει σοβαρά. Τ' αντιαρματικά πυροβόλα φρουρούν τον καρρόδρομο. Έξωφωνα, την εφιαλτική σιωπή διακόπτει μακρυνή βροντή. Οι πλαγιασμένοι πολεμισταί ανακάθονται. Τα εξησκημένα αυτιά υπολογίζουν στο δευτερόλεπτο τη σημασία της βροντής. Ένα βούϊσμα σκίζει τον υγρόν αέρα κι' αμέσως μετά πνιχτή, ξερή έκρηξις.

«Όλμος», φιθυρίζουν τα χείλη. Κ' όλοι ξαναπέφτουν στα χαρακάματα. Οι Κινέζοι επεσήμαναν τον καρρόδρομο και τον σφυροκοπούν με οβίδες και όλμους. Οι οβίδες σκάζουν με τη χαρακτηριστική μεταλλική και κάπως μακρόσυρτη έκρηξι τους. Οι όλμοι, απότομα, με μουγγό βουητό, υλόκωφοι, δαιμονικοί, δολοφονικά επικίνδυνοι. Γιατί όλοι ξέρουν στον πόλεμο τη διαφορά: Οι οβίδες σκοτώνουν. Οι όλμοι δολοφονούν!

Γεωργίου Καράγιωργα, Οι Έλληνες στην Κορέα, σελ. 37-38

Κατά τη διάρκεια πτήσης, Δεκέμβριος 1952

Ξαφνικά σαν σ' ένα κακό όνειρο, χωρίς καμιά προειδοποίηση, ο αριστερός και μοναδικός κινητήρας άρχισε να παρουσιάζει δυνατές διαλείψεις κάνοντας κάθε φορά το αεροπλάνο να χάνει ελαφρά την στήριξι του βουλιάζοντας, δοθέντος ότι δεν υπήρχε καμιά δύναμη να το στηρίξει στο ύψος του...

Όλοι μας αισθανθήκαμε τα παγωμένα νύχια του πανικού να μπηγώνται σε όλη μας την ύπαρξι... Είχε φθάσει λοιπόν η στιγμή της κρίσεως... ή τώρα ή ποτέ άλλοτε... Μήπως τόσοι και τόσοι μέχρι τώρα δεν βρέθηκαν σε τέτοια θέσι και δεν γύρισαν πίσω να μας την περιγράψουν;

Το μυαλό μου, παρά την επίδρασι του πανικού, εξακολουθούσε να δουλεύη απεγνωσμένα για να βρεθί μια λύσι εκτός από την τόσο ανεπιθύμητη λύσι της προσθαλασσώσεως...

«Χάνουμε συνεχώς ύψος, τι θα κάνουμε;», ήρθε με αγωνία η ερώτησι του συγκυβερνήτου...

Το χέρι μου για μια στιγμή πήγε στην αντλία αποπτερώσεως του δεξιού κινητήρος που αναστασιότατος τόση ώρα. Την πίεσα... Το στροφόμετρο άρχισε να δείχνη στροφές και σε λίγο ο πρώην «άρρωστος» κινητήρας πήρε ζωή... Εν τω μεταξύ ο αριστερός κόντευε να πέση από την βάση του, από τους κραδασμούς και το ύψος μας είχε φθάσει τις δύο χιλιάδες πόδια.

«Πτέρωσε τον αριστερό» φώναξα στον συγκυβερνήτη, ενώ ήμουν απασχολημένος με την αλλαγή αντισταθμίσεως του αεροπλάνου και με τα στοιχεία σε στροφές και πίεσι εισαγωγής μείγματος του δεξιού και πραγματικά σωτηρίου κινητήρος... Σε λίγο είχαμε πάλι την κατάστασι στα χέρια μας. Δεν ξέρω ποιά βρήκαμε την διάθεσι και το κουράγιο να βάλουμε τα γέλια. Δεν ήταν όμως και μικρό πράγμα.

Ακριβού Δ. Τσολάκη, Κορέα, σελ. 198

ΑΓΡΙΟΤΗΤΑ ΠΟΛΕΜΟΥ

Διαδρομή προς την Ταεζόν, Ιούλιος 1950

Μπόρεσα να κάνω ένα μέρος της διαδρομής προς την Ταεζόν σε ένα νοσοκομειακό φορείο που μετέφερε τέσσερις τραυματίες. Ένας γιατρός, παιδί που 'μοιαζε να 'ταν μόλις δεκάξι χρονών, χλωμός και ταραγμένος, περιποιόταν τους αρρώστους. Οι δυο τραυματίες στα κάτω κρεβάτια ήταν πληγωμένοι στην κοιλιά κι είχαν το χρώμα της στάχτης, όπως όλοι όσοι έχουν εσωτερική αιμορραγία.

– Νερό, νερό, νερό! ζητούσαν.

Μα ποιος δίνει νερό σ' όποιον έχει τρυπημένα τα έντερα!

Τα πόδια ενός στα επάνω κρεβάτια είναι κομμένα από τα γόνατα, κι ο γιατρός τότε τα λύνε για να τρέξει λίγο αίμα και τότε ξανασφίγγει τους επιδέσμους. Ο άλλος τραυματίας έχει μια πελώρια τρύπα στο πλεμόνι από σράπνελ ή σφαίρα ντουμ-ντουμ.

Το νοσοκομειακό αμάξι προχωρεί και τραντάζεται τόσο ώστε θαρρείς πως το σασί θα σπάσει. Η ταχύτητα είναι ζήτημα ζωής. Θα μπορέσουν τάχα να φτάσουν αρκετά γρήγορα στο νοσοκομείο; Μα είναι επίσης απαραίτητο να μην τραντάζονται πολύ οι τραυματίες. Μα ποιο από τα δυο προέχει τάχα; Να τρέξει γρήγορα ή να μη τραντάζει; Ο οδηγός προσπαθεί να συμβιβάσει όσο μπορεί τα δυο ασυμβίβαστα.

Ένα τραύμα κάνει τον επίδεσμο να ξεφύγει από τα χέρια του γιατρού και έτσι χάνεται πολύτιμο αίμα από τη μηριαία αρτηρία. Σηκώνομαι και προσπαθώ να βοηθήσω.

– Θα του δώσω κι άλλο πλάσμα... Κράτα αυτό... μου λέει ο γιατρουδάκος.

Μα ο ήχος από πυκνές σταλαγματιές που γοργοσταλάζουν στο γυμνό στήθος του κάτω τραυματία μάς διακόπτει. Είναι σταγόνες αίμα. Το τραύμα του επάνω τραυματία έχει ανοίξει.

Ο νεαρός γιατρός αρχίζει να κλαίει. Κι ενώ προσπαθεί να λύσει τους επίδεσμούς, το φορείο σταματά. Κάποιος ανοίγει την πόρτα. Είμαστε σε μια πλατειά αυλή, γεμάτη τροχοφόρα, στρατιώτες μ' επίδεσμούς στα χέρια ή στο κεφάλι. Είναι ένα μεγάλο δημόσιο κτίριο που η βρωμιά του καθαρίζεται με γκλόνια ολόκληρα απολυμαντικών. Γιατροί ξαγρυπνισμένοι και με ύψος χαμένο περνούν από τον ένα ετοιμοθάνατο στον άλλον, φαινομενικά αναίσθητοι γιατί έχουν πια ναρκωθεί από τη φροντίδα για την αγωνία των άλλων. Γιατροί ευχειρίζουν αδιάκοπα με τα χέρια γυμνά και το πρόσωπο πιτσιλισμένο από αίμα. Δεν έχουν πια ούτε λαστιχένια γάντια, ούτε μάσκες από γάζα. Φάβουν εδώ, κόβουν εκεί, τρυπούν παρέκει, επιδέουν τον άλλο – όλο γρήγορα - γρήγορα, όσο μπορούν πιο γρήγορα, γιατί περιμένουν κι άλλοι.

Έξω βρίσκω τον νεαρό γιατρό του φορείου καθισμένου πλάι στον τοίχο με το πρόσωπο ανάμεσα στα χέρια. Χουτρά δάκρυα ξεπλένουν το πηγμένο αίμα που 'χει κολλήσει στα δάχτυλά του.

– Άντε, σύντροφε, πιες λίγο.

Παιδιάστικα γκριζά μάτια, πλημμυρισμένα δάκρυα, υψώνονται προς το μέρος μου. Αναρουφά τη μύτη του και απλάνει το ματωμένο του χέρι για το παγούρι.

– Πιες κι άλλο. Θα το ξαναγεμίσω.

Καθώς πίνει, ακούω την ιστορία του. Εκείνος κι οι τέσσερις τραυματίες ήταν μέλη ενός πρόχειρου χειρουργείου. Ο τραυματίας με την τρύπα στο πλεμόνι ήταν ο γιατρός. Ένα βλήμα είχε χτυπήσει το χωριατόσπιτο, που ήταν στεγασμένο το χειρουργείο. Μονάχα ο νεαρός με τα γκριζά μάτια δεν είχε χτυπηθεί. Όλοι εκτός από εκείνον και τους τέσσερις πληγωμένους, είχαν σκοτωθεί. Κι οι τέσσερις αυτοί πέθαιναν τώρα στο μεγάλο δημόσιο κτίριο, καθώς έσβηνε η μέρα και τελείωσαν το ταξίδι τους.

Γεράσιμου Τσιγάντε (Philip Deane)⁴, Αιχμάλωτος στην Κορέα (μτφρ. Κ. Σφαέλου), εκδόσεις Ικαρος, Αθήνα 1954, σελ. 12-13

Κοντά στο Γιογκντόγκ, 23 Ιουλίου 1950

Μας διέταξαν τους τρεις να βγούμε στο δρόμο κι εκεί μας πήραν πρώτα-πρώτα τα ρολόγια μας. Έπειτα τις κάλτσες και τα παπούτσια μας. Μας γύμνωσαν απ' τα εσώρουχά μας – φαίνεται πως τα πουκάμισά μας άρεσαν στους Κορεάτες. Κατόπιν μάς πρόσταξαν να γονατίσουμε κι έδεσαν τα χέρια μας στη ράχη μας με τηλεφωνικό σύρμα.

Πριν έξι μέρες, έπειτα από μια τοπική αντεπίθεσι μερικοί αμερικανοί φαντάροι γυμνωμένοι όπως εμείς, με τα χέρια δεμένα πίσω με τηλεφωνικό σύρμα σαν τα δικά μας, βρέθηκαν με μια σφαίρα στον τράχηλο – κι αυτό το ξέραμε κι οι τρεις μας.

– Είναι τρομερό να πεθαίνεις τόσο νέος, είτε ο ένας από τους δυο φαντάρους. Δεν είμαι ακόμα δεκαεννιά χρονών. Θα μπορούσα να κάνω τόσα πράγματα στο μέλλον κι άφησα τόσα να μου ξεφύγουν... Πόσους ανθρώπους πλήγωσα... ανθρώπους που αγαπώ και τώρα πια δεν μπορώ να τους γυρέψω συγγνώμη.

Δεν μας εξετέλεσαν. Μας έδειραν, μας κλωτσοπάτησαν στο χώμα φωνάζοντάς μας λόγια – βρισιές ίσως – που δεν καταλάβαινα. Όταν αυτά πια τελείωσαν, μας οδήγησαν σε κάποιο φρουραρχείο στην κορφή ενός δασωμένου λοφίσκου. Εκεί βρήκαμε κι άλλους αιχμαλώτους – έξι εν όλω. Οι δυο ήταν σοβαρά τραυματισμένοι. Το δειλινό μάς διέταξαν να σηκωθούμε κι αποτέλειωσαν με το πιστόλι τους δυο τραυματίες που δεν μπορούσαν να σταθούν στα πόδια τους, μα οι εκτελεστές δεν σημάδευαν καλά και χρειάστηκαν πολλές φορές ως ότου τους σκοτώσουν.

Ο ένας πίσω απ' τον άλλον, σχεδόν γυμνοί, με τα χέρια δεμένα πίσω, τραβήξαμε από κατσικόδρομους, ξυπόλοτοι πάνω στα μυτερά χαλίκια. Καθώς περπατούσαμε σκόνταβα. Ένας αμερικανός λοχίας – θυμάμαι πως τον έλεγαν Φρανκ και πως είχε ένα σημάδι στο μάγουλο – βάδιζε πίσω μου. Σπρώχνοντας με τους ώμους, μ' εμπόδισε επανειλημμένως να πέσω στον πλαϊνό υκρεμό...

Γεράσιμου Τσιγάντε (Philip Deane), Αιχμάλωτος στην Κορέα, σελ. 27

4. Πολεμικός ανταποκριτής της εφημερίδας *The Observer* του Λονδίνου.

Εικόνα 49. Αποβίβαση οπλιτών αντικατάστασης στην Κορέα

Εικόνα 50. Άποψη του λιμανιού της Ιντσόν

Πυόγκ-Γιαγκ, 5 Σεπτεμβρίου 1950

Πρώτα μας πήγαν στη φυλακή του Πιόνγκιανγκ, όπου μείναμε μια ώρα περίπου, και έπειτα στον σταθμό. Αφού τριγυρούσαμε άλλη μια ώρα μεσ' στη βροχή μας ανέβασαν σ' ένα σκοτεινό τραίνο γεμάτο από Αμερικανούς κάθε πολιτείας, όπως μαρτυρούσαν οι πολυποίκιλες προφορές τους. Μέσα στη σκοτεινιά, το τραίνο πότε προχωρούσε και πότε στεκόταν, κι όταν πια ξημέρωσε κατεβήκαμε και προχωρήσαμε στους κοντινούς λόφους για να φυλαχτούμε από τις επιδρομές των αεροπλάνων των Η.Ε.

Εκεί πρωτοείδαμε τους αμερικανούς συντρόφους της αιχμαλωσίας μας. Ήταν απεριγραπτα βρώμικοι κι έλεγαν πως απ' ότου τους συνέλαβαν δεν είχαν πλυθεί. Μας είπαν πως ήρθαν από το μέτωπο πεζή, και στο διάστημα της πορείας δοκίμασαν περιπέτειες ανάλογες με τις δικές μας. Τέλος τους έβαλαν σ' ένα μεγάλο σχολείο στο Πιόνγκιανγκ. Εκεί δεν τους κακομεταχειρίζονταν. Τους έδιναν δυο φορές την ημέρα φωμί, μια φορά ρύζι, καθημερινώς φάρι παστό, τρεις φορές την εβδομάδα κρέας και αχλάδια. Δεν τους έδιναν όμως σαπούνι και νερό κι έτσι οι ψείρες τρέχαν επάνω τους. Οι περισσότεροι ήταν ξυπόλυτοι. Ταξίδευαν στοιβαγμένοι σε ανοιχτά βαγόνια για κάρβουνο και σε μερικούς είχαν δώσει παλιά βαμβακερά ρούχα που τους έκαναν να κρυώνουν στο ταξίδι.

Γεράσιμου Τσιγάντε (Philip Deane), Αιχμάλωτος στην Κορέα, σελ. 57-58

Περιοχή της Ιντσόν, 1951

Σ' ένα φτωχόσπιτο της Ιντσόν οι δικοί μας, όπως περνούσαν ακροβολισμένοι, άκουσαν σιγαλό, μουρμουριστό κλάψιμο παιδιού. Στάθηκαν οι πολεμιστές μας κ' έστειλαν τον αρχινοσοκόμο να δη τι συμβαίνει. Κείνος τους φώναζε να μπουν να δουν το θέαμα που τούσφιζε την καρδιά: Στο ένα απ' τα δυο δωμάτια κρεμόταν ένας Κορεάτης. Έπειδή το υκρεμομένο ξυλόσπιτο ήταν χαμηλοτάβανο, ο Κορεάτης είχε κρεμαστή γονατιστός. Και στα πόδια του είχαν αρπαχτή δυο κοριτσάκια, το ένα πέντε και τάλλο τριών χρονών κ' έκλαιγαν.

Τάχασαν οι στρατιώτες μας απ' το απίστευτο θέαμα. Προχώρησαν στο συνεχόμενο δωμάτιο. Μια νέα γυναίκα ήταν πεσμένη ανάσκελα, νεκρή, με γουρλωμένα μάτια. Κ' έξω, στην αυλή, μια άλλη, μια γερόντισσα, είχε παραδώσει την ψυχή της στον Αιώνιο, μπρούμυτα με τα χέρια ανοιχτά, σε στάση ικεσίας.

Ανατρίχιασαν οι στρατιώτες μας.

– Ποιος είν' αυτός; ρώτησαν με τον διερμηνέα τα παιδιά.

– Ο «πάπα-σαν».

– Κ' εκείνη;

– Η «μάμα-σαν».

– Κι' η γρηά, έξω;

– Η μεγάλη «μάμα-σαν».

– Από τι πέθαναν;

Ύψωσαν τα ματιάκια τους τρομαγμένα απ' την ανάκρισι.

– Τσαπ-τσαπ! – κ' έδειξαν με τα σβυσμένα τους μάτια το άδειο σακκούλι του ρυζιού.

Φαίνεται πως πρώτα πέθαναν οι γυναίκες. Κι' όταν ο δύσμοιρος πατέρας είδε κι' απόειδε, στην απελπισιά του κρεμάστηκε. Και το συγκλονιστικό στοιχείο στην υπόθεσι είνε ότι κρεμάστηκε γονατιστός.

Συγκινημένοι οι ακροβολισταί, μοίρασαν στα παιδιά καραμέλλες. Το μεγαλύτερο πήρε το άλλο, το μικρό, απ' το χέρι.

– Ιρί-ορά (έλα) τούπε.

Σύρθηκαν ως έξω κι' έβαλαν στο στόμα της νεκρής μάννας τους μια καραμέλλα... Ύστερα στις γιαγιάς και τρίτη θέλησαν να δώσουν στον κρεμασμένο.

Γεωργίου Καράγιωργα, Οι Έλληνες στην Κορέα, σελ. 21-22

ΑΠΩΛΕΙΕΣ

Σεούλ, Μάιος 1951

Περνούν πάνω απ' τον ουρανό τ' άορατα βλήματα κι' ο ήχος τους, που φθάνει σκληρός πάνω στη γη, θαρρείς κ' είνε τ' ουρανού θόλου το ξέσχισμα. Υψώνουν τα μάτια ψηλά οι στρατιώτες. Κ' οι ατσαλένιες

ματιές των αξιωματικών συναυτώνται. Η λειτουργία εξακολουθεί κ' η φωνή του ιερέως ακούεται θερμή ανάμεσα στα οδοφράγματα της Σεούλ να διαβάζει το Ευαγγέλιο. Ύστερα, όταν πια τα τυπικά τελειώνουν, ένας στρατιώτης δίνει στο σεβάσμιο λειτουργό τη μαύρη καλύπτρα. Απότομα, νεκρική στιγμή βασιλεύει στο Τάγμα. Τα πυροβόλα μονάχα μουγκρίζουν σκληρά, θυμωμένα, μ' εκδίκηση. Τώρα είναι η στιγμή των νεκρών. Ψάλλεται η δέησης υπέρ των ψυχών εκείνων που φτερουγίζουν ανάμεσά μας, εδώ, στη μοιραία Κορέα. Βουρκώνουν τα μάτια, οι χτύποι της καρδιάς σταματούν, ο λαϊμός κομπιάζει.

«Αιωνία αυτών η μνήμη», ψάλλει συγκινημένος ο ιερέας.

Κ' ένα βογγητό από χίλια ατρόμητα στήθη επαναλαμβάνει τα λόγια του. Δυο αξιωματικοί παίρνουν θέσι δίπλα απ' του γέροντα.

– Προσοχή! διατάσσει ο διοικητής.

Χίλια κορμιά τευτώνονται, χίλια όπλα προτείνονται, χίλια ζευγάρια μάτια σπιθοβολούν, κυττάζουν «ατενώς» το άπειρο. Ο ένας αξιωματικός διαβάζει τον κατάλογο. Κι' ο άλλος δίπλα του απαντά:

«Απών. Έπεσεν υπέρ Πατρίδος».

Η φωνή του όμως δεν ακούγεται, είναι πνιγμένη. Δε μιλά. Τα χείλη του αρνούνται να υπακούσουν, να συμμορφωθούν με τον κανονισμό. Τα μάτια όλων στρέφονται περίεργα και του ρωτούν με τη άλαλη φωνή τους. Τότε, ενώ το σελάγισμα των οβίδων αυλακώνει τον ουρανό της Σεούλ, η φωνή του αξιωματικού ακούγεται δυνατή, στεντόρεια, όμια με παράγγελμα μάχης, με προσταγή επιθέσεως:

«Απών! Έπεσεν ηρωϊκώς μαχόμενος υπέρ Πατρίδος εις το ύψωμα της Ιζοντζού».

Τα κανόνια εξακολουθούν να βάλλουν, η ανάγνωση συνεχίζεται κ' η Εκκλησία μνημονεύει αργά, επίσημα τα ονόματα των παιδιών της Ελλάδος που έπεσαν για την ελευθερία του Κόσμου και που τώρα βρίσκονται κοντά στο Θεό...

Γεωργίου Καράγιωργα, Οι Έλληνες στην Κορέα, σελ. 35-36

Πτήση από τη Σεούλ προς το αεροδρόμιο Κ 16, Φεβρουάριος 1953

Σηκώθηκα να πάω λίγο πίσω. Μόλις μπήκα στον θάλαμο επιβατών, που είχαν ειδικά διασκευασμένο για φορεία, γύρισαν και με είδαν πολλά μάτια. Άλλα απλανή, άλλα περίεργα, άλλα που γυάλιζαν από τον πυρετό. Η μυρωδιά των φαρμάκων ήταν σκορπισμένη παντού στην μικρή ατμόσφαιρα του 2637.

Ο τραυματίας ενός φορείου δεν με έβλεπε. Δεν τον ενδιέφερε τίποτα πια. Είχε φύγει πριν από λίγο. Η κουβέρτα ήταν στοργικά τραβηγμένη επάνω στο πρόσωπό του. Η ψυχή του ίσως να πλανιόταν ακόμα ανάμεσά μας. Μια τρομαγμένη μικρή ανθράπινη αόρατη ψυχή, απηλλαγμένη από τα χαρακτηριστικά και τις εξουσίες της εγκόσμιας ιδιότητός της.

Αισθάνθηκα κάτι να με σπρώχνει προς το σκεπασμένο φορείο. Πλησίασα. Δίπλα του ήταν αφημένο το πιστόλι του μέσα στην θήκη. Ένα πιστόλι των σαρανταπέντε, από αυτά που χρησιμοποιήθηκαν στον πόλεμο των Μπόερς. Από την άλλη μεριά το κράνος του, τσαλακωμένο σαν από μια τρομακτική ταυάλια, βουτηγμένο σε πηγμένο αίμα.

Η μεταλλική ταυτότητα χαραγμένη σε δυο υλώσες, Κορεατική και Αμερικανική έγγραφε:

«Λοχαγός Πάρκ Ιμ Σουγκ, κατηγορία αίματος ΔΕΥΤΕΡΑ». Άφησα τον Λοχαγό Πάρκ στην παντοτεινή του ησυχία και προχώρησα. Περιεργαζόμουν τους άλλους τραυματίες. Τι' αυτούς ο πόλεμος τελείωσε. Για μένα επίσης ο πόλεμος τελείωνε με το τέλος αυτής της αποστολής. Τυρίζαμε όμως διαφορετικά. Ίσως εγώ ήμουν ο πιο τυχερός, ή μήπως ήταν πιο τυχερός ο Λοχαγός Πάρκ Ιμ Σουγκ με την «Δεύτερα κατηγορία αίματος» που είχε ησυχάσει για πάντα;...

Ακριβού Δ. Τσολάκη, Κορέα, σελ. 208-209

ΗΡΩΙΣΜΟΣ - ΙΔΑΝΙΚΑ

Ύψωμα 229, περιοχή της Σεβόν, 1950

Για μια στιγμή που τους καθιλώσαμε πετάχθηκε όρθιος ο Λοχίας Γκιόλιας Κων/νος από τα Τοπόλιανα Ευρυτανίας και με το Τόμπσον ανά χείρας φώναξε στην ομάδα του:

Απάνω τους, παιδιά, και τους φάγαμε!

Τότε ένας Κινέζος τον γάζωσε μ' ένα ρώσικο αυτόματο και τον πέτυχε στο χέρι. Ο Γκιόλιας όμως εξακολουθούσε να πολεμάει με τόνια του χέρι και να φωνάζει:

– Μη δειλιάζετε, παιδιά. Το ελληνικό αίμα που χύνεται δω για την Ελευθερία του κόσμου, θα νικήση!

Όλοι τότε, σαν μεθυσμένοι, χυμήξαμε απάνω τους και τους βγάλαμε με την ξιφολόγχη από τα χαρακώματα. Έτσι, σε λίγο, η ελληνική σημαία κυμάτιζε πάνω στο ύψωμα 229, δείχνοντας τον ηρωισμό και το μεγαλείον του ελληνικού στρατού.

Από τους εχθρούς σκοτώθηκαν πολλοί. Από μας μονάχα ο λοχίας Γκιόλιας τραυματίστηκε και μεταφέρθηκε για θεραπεία στην Ιαπωνία.

Από την πρώτη μας αυτή μάχη δείξαμε σε όλους εκεί τι θα πη Έλληνας.

Χαράλαμπος Σ. Γκιόλια, Τα ηρωικά κατορθώματα του ελληνικού στρατού στην Κορέα, σελ. 12

Ύψωμα 381, 29-30 Ιανουαρίου 1951

Στο πολεμικό ημερολόγιο του 7ου Αμερικανικού συντάγματος ιππικού όπλου βρισκόταν το Ελληνικό τάγμα, ο διοικητής του κ. Νταν Γκίλμορ έγραφε με τα ίδια του τα χέρια τα εξής – εν περιλήψει – για την απόδοση του τάγματός μας στην Κορέα, που αποτελούν αληθινά έναν πραγματικό ύμνο του Έλληνα πολεμιστού.

«Το Ελληνικό Τάγμα, προσκεκολλημένοι εις το 7ον σύνταγμα ιππικού, ήλθεν εις επαφήν με κινεζικάς δυνάμεις, εις μίαν των επικών μαχών της Κορέας την 0.40, ώραν της 29ης και 30ήν Ιανουαρίου 1951. Τρεις χιλιάδες Κινέζοι επετέθησαν εναντίον του διά να καταλάβουν το ύψωμα 381. Ο αγών υπήρξε σκληρός και επίμονος. Τρεις φορές ο εχθρός έφθασεν εις το ύψωμα και επηκολούθησαν μάχαι σώματος προς σώμα, με χρήσιν χειροβομβίδων και λόγχης. Εσημειώθησαν πολλοί προσωπικοί εκδηλώσεις ηρωισμού. Το ύψωμα 381 ήτο ζωτικής σημασίας θέσις διά την ασφάλειαν του συντάγματος. Η κατάληψις του από τους Κινέζους θα εστοίχιζε την αποκοπήν του πρώτου τάγματος. Μόλις 4 τετραγωνικά υάρδες απετέλουν την έκτασιν του υψομέτρου 381. Η έκτασις αυτή εκαλύφθη από τα πτώματα 15 Κινέζων οι οποίοι έφθασαν εις το σημειον αυτό μόνον για να πεθάνουν κάτω από τα πλήγηματα της ξιφολόγχης και του υποκοπάνου του αφθάστου εις σθένος Έλληνας πολεμιστού. Αυτοί οι Έλληνες που τους εξητηλήθησαν τα πυρομαχικά, κατόρθωσαν με γυμνά χέρια να κρατήσουν το ύψωμα. Ο αντισυνταγματάρχης Αρμπούζης υπελόγησε τους Κινέζους νεκρούς εις 800. Αίμα άφθονον εκάλυψε την βουνοπλαγιά, καθαρά ένδειξις της τεραστίας καταστροφής και των μεγάλων απωλειών του εχθρού».

Χαράλαμπος Σ. Γκιόλια, Τα ηρωικά κατορθώματα του ελληνικού στρατού στην Κορέα, σελ. 26-27

Ύψωμα 381, 30 Ιανουαρίου 1951

Αμέσως πέσαμε μέσα στα χαρακώματα κι αρχίσαμε το ντουφεκίδι. Πολυβόλα δεν μπορούσαμε να χρησιμοποιήσουμε γιατί ήμασταν πολύ κοντά. Παλεύαμε με τις χειροβομβίδες, τ' αυτόματα και τα πιστόλια. Ηρθαμε στα χέρια με τους Κινέζους, που ανέβαιναν μπουλούκια - μπουλούκια προς το ύψωμα.

Κατά τις 5 η ώρα το πρωί ο λοχαγός Παν. Μίσσιας τραυματισμένος μ' εφτά σοβαρά τραύματα κατόρθωσε να επικοινωνήση με τον ασύρματο με τους δικούς μας κι' έτσι άρχισαν να κάνουν φράγμα πυρός με το πυροβολικό και να χτυπούν τα αεροπρωοθούμενα. Τότε οι Κινέζοι αναγκάσθηκαν να υποχωρήσουν με τρομακτικές απώλειες.

Έπειτα από την οπισθοχώρηση των Κινέζων ανέβηκαν απάνω στον λόφο 381, που τόσο ελληνικό αίμα τον πότισε, μαζί με άλλους ανωτάτους αξιωματικούς, οι στρατηγοί Μακ Αρθρουρ, Φιτζιονέι και Βαν Φλητ, μαζί με τους δικούς μας αρχηγούς, τον συνταγματάρχη Ιωάννη Βασκαλόπουλο και αντισυνταγματάρχη Διονύσιο Αρμπούτζη. Ανέβηκαν για να θαυμάσουν το απαρράμιλλο κατόρθωμα του τμήματός μας να συντρίφη τόσο μεγάλη δύναμη εχθρού.

Μας χαίρετησαν όλους διά χειραφίας συγκινημένοι και κατενθουσιασμένοι από το ηρωϊκό κατόρθωμά μας. Αλλά η μάχη αυτή στοίχισε και σε μας αρκετά θύματα. Περίπου δέκα άτομα. Όσο για τους Κινέζους, σκοτώθηκαν περισσότερο από πεντακόσιοι.

Χαράλαμπος Σ. Γκιόλια, Τα ηρωικά κατορθώματα του ελληνικού στρατού στην Κορέα, σελ. 14-15

Χαγκαρού, Ιανουάριος 1951

Τις πρώτες κρίσεις για τους Έλληνες πιλότους άκουσα ένα βράδυ στο «Correspondents Club» απ' τον Αμερικανό κινηματογραφιστή Τσάρλυ Ντεσόρια, που είχε αποκλεισθή με τους πεζοναύτες στη Χαγκαρού:

«... Βρισκόμαστε αποκλεισμένοι. Τριγύρω μάς είχαν κυκλώσει οι Κινέζοι. Η θέσις μας ήταν, μα την αλήθεια, κακή. Κι' ο καταραμένος καιρός δεν επέτρεπε σε αεροπλάνα να πλησιάσουν. Έξαφνα είδαμε, ξυστά στο βουνό, ένα αεροπλάνο. Ή πέφτει, σκέφθηκα, ή αυτός πούρχεται είναι τρελλός. Για μια στιγμή λησμονήσαμε τη δύσκολη θέσι μας. Διάδρομος δεν υπήρχε στον ανώμαλο τόπο. Κατάπληκτοι παρατηρούσαμε το αεροπλάνο να χαμηλώνη. Ετοιμάσα τις μηχανές μου για να φωτογραφήσω τον τρελλό που θα τσακίζότανε. Ο πιλότος δεν τηρούσε κανένα απ' τους κανονισμούς. Ήρθε δεξιά, έστριψε αριστερά, κ' ύστερα...»

Χτυπά ο Ντεσόρια τις χοντρές του παλάμες πάνω στο στρογγυλό τραπέζι και κάνει τα ποτήρια να χοροπηδούν.

«... Κ' ύστερα, μπαμ, κόλλησε κάτω, έμεινε ακίνητο, σα νάταν ελικόπτερο. Τρέξαμε όλοι στο «Ντακότια». Οι αεροπόροι που βγήκαν φορούσαν περιέργες στολές.

»Τι είναι; αναρωτιόμαστε... Δε φαίνονται ούτε Γάλλοι, ούτε Άγγλοι.

» – Έλληνες, μας απάντησαν ξερά. Φορτώστε γρήγορα τους τραυματίες, γιατί έχουμε να κάνουμε πολλά δρομολόγια.

»Τύρω στο σκάφος πέφταν όλμοι. Φορτώσαμε τους τραυματίες, είκοσι περισσότερους απ' ό,τι έπρεπε. Μερικοί πεζοναύτες δάκρυσαν. Δεν πιστεύαμε στα μάτια μας. Αυτοί, χωρίς να δείξουν συγκίνηση, έβαλαν μπρος και απογειώθηκαν ανάμεσα απ' τα βλήματα, πούσκαζαν στον καρρόδρομο, που του μεταχειρίστηκαν γι' αεροδρόμιο».

Γεωργίου Καράγιωργα, Οι Έλληνες στην Κορέα, σελ. 50-51

Κορέα, 25 Μαρτίου 1951

Στις 25 Μαρτίου 1951 έγινε μια μεγάλη παρέλαση σε μια κοιλάδα κατά την διάρκεια της οποίας ο στρατηγός Φιτζζουέϊ πληροφορηθείς ότι ο Έλληνας στρατιώτης πληρώνεται με 10 δολάρια το μήνα, είπε στο Διοικητή μας ότι θα πρέπει ν' αυξηθή οπωσδήποτε ο μισθός των Ελλήνων στρατιωτών, που γνωρίζουν να μάχονται τόσο γενναία.

Ο Διοικητής μας τότε του είπε: Ότι αυτό προβλέπεται να γίνη, αλλ' ότι οι Έλληνες ήλθαν στην Κορέα όχι για χρήματα, ήρθαν για να υποστηρίξουν τα ιδανικά της Ελευθερίας και του Καταστατικού χάρτου των Ηνωμένων Εθνών. Και τότε και εμείς, όλοι μαζί, ευχαριστηθήκαμε για την απάντηση του Διοικητού μας, γιατί αληθινά κανένας μας δεν ήθελε τίποτε άλλο παρά να δοξάση τ' όνομα της Πατρίδος του πρώτα απ' όλα τάλλα.

Χαράλαμπου Σ. Γκιόλια, Τα ηρωικά κατορθώματα του ελληνικού στρατού στην Κορέα, σελ. 17

ΔΥΣΧΕΡΕΙΕΣ - ΚΑΙΡΙΚΕΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ

Περιοχή Ιντσόν, άνοιξη 1951

Είχαμε ήδη περάσει τον 38ο παράλληλο και βαδίζαμε για το Πιογκ Γιαγκ της Βορείου Κορέας. Ο τόπος ήταν σκελασμένος με χιόνια και το ψύχος δριμύτατο. Περπατούσαμε, βαδίζαμε με τ' αμάξια, πολεμούσαμε.

Στον ποταμό Χαν, βαδίζοντας δυτικά προς την Ιντζόν, περάσαμε τα ταγκς πάνω στους πάγους του νερού.

Χαρακτηριστικό είναι το επεισόδιο που συνεβη κοντά στην πόλι Ιντζόν, σ' ένα ύψωμα που το ονομάσαμε Γολγοθά. Είχε πυκνή ομίχλη τόσο που δεν μπορούσες να δης ούτε το δάχτυλό σου. Χωρίς να γνωρίζουμε αν πάνω στο ύψωμα είναι εχθροί, σκαρφαλώσαμε τη νύχτα. Τα ξημεράματα διαπιστώσαμε ότι παντού γύρω μας βρίσκονταν Κινέζοι. Δόθηκε τότε το σύνθημα της οπισθοχωρήσεως και ένας-ένας μέσα από μια βαθειά χαράδρα διαφύγαμε τον άμεσο κίνδυνο.

Χαράλαμπου Σ. Γκιόλια, Τα ηρωικά κατορθώματα του ελληνικού στρατού στην Κορέα, σελ. 18-19

Κορέα, Μάιος 1951

Όπου η λάσπη κ' οι βάλτοι δεν αποτελούν τη μόνιμη κατάσταση, κυριαρχεί η σκόνη. Ημίμαυρη, λεπτή σαν πούδρα. Τα χρωματοσύννεφα κλείνουν τα ρουθούνια, κάνουν τα χείλη να σφραγίζονται κι' αναγκάζουν τα μάτια να πετρώνουν, ν' ακινητούν πονεμένα, κόκκινα, ανίκανα ακόμα και να δακρύσουν. Σ' αυτή την κατάσταση ο ανθρώπινος οργανισμός ένα μόνο πράγμα αποζητά: το νερό. Μπορεί να βρη κανείς παντού νερό. Αλλά κανένας δε σκέπτεται ν' αποφασίση να πιη κορεάτικο νερό, έστω κι' αν τα μπράτσα του είναι διάτρητα και πονούν από ενέσεις και εμβόλια.

Γεωργίου Καράγιωργα, Οι Έλληνες στην Κορέα, σελ. 25

Κορέα, Ιούνιος 1951

Ο καιρός άρχισε να χαλά, τα σύννεφα δεν εγκαταλείπουν τον χλωμό ουρανό της Κορέας. Τους ορυζάνες κυκλώνουν καταιγίδες. Η κόκκινη γη της Κορέας, έχει γίνει μαύρη. Βροχή, λάσπες, τέλματα, πλημμυρισμένα ποτάμια, πεδιάδες γεμάτες βρώμικο νερό. Βροχή αδιάκοπη, δυνατός άνεμος και νερό, παντού νερό. Στους σάκκους, στις μπότες, στις τσέπες, στο λαϊμό, στα εσώρουχα. Τ' αυτοκίνητα προχωρούν χωμένα στη λάσπη ως τη μέση των τροχών. Πολλά ντεραπάρουν στους υλιστρεούς δρόμους. Άλλα ανατρέπονται απ' τους χειμάρρους, μερικά κολλούν, χώνονται μέσα στη νοτισμένη γη. Αίμνες πλατειές, τεράστιες, βαθείς ως το γόνατο απλώνονται μέχρι και πέρα που χάνεται το μάτι. Και τα κρέπια των νεφών της βροχής, ολόένα αναδιπλώνονται με ακούραστο, με ασίγαστο θυμό στον ουρανό που βροντολογά υπόκωφα. Κ' είναι ακόμα η αρχή της περιόδου των βροχών. Αυτό το συνεχές πότισμα, οι καταιγίδες, οι μπόρες κ' οι νεροποντές θα κρατήσουν πάνω από δυο μήνες. Αυτή είναι η Κορέα. Το χειμώνα χιόνι και κρύο που φτάνει τους δέκα βαθμούς κάτω απ' το μηδέν. Το μισό καλοκαίρι βροχές. Κ' ύστερα το κύμα του τροπικού καύσωνα που κρατά γύρω στις σαράντα μέρες. Η λάσπη, η ομίχλη που κρύβει την ορατότητα κ' η χαμηλή νέφωση που σύρεται όμοια με πελώρια κομμάτια βαμβακιού πάνω στους λόφους, διαπερνούν τη σάρκα, φέρνουν πόνο στα κόκκαλα, υπονομεύουν το ηθικό, τσακίζουν την υγεία.

Τ' αεροπλάνα που πετούν, παρ' όλα τους τα όργανα τυφλής πτήσεως, μοιάζουν μ' ακυβέρνητα. Κοντές ριπές ανέμου ελλοχεύουν στους διαδρόμους, ύπουλοι, αόρατοι, απρόοπτοι εχθροί. Σε διάστημα μιας ώρας, είδα δύο «Μάσταγκς» που δέχθηκαν το φονικό κτύπημα του αέρα. Το ένα σφηνώθηκε πέντε μέτρα δεξιά του διαδρόμου, το δεύτερο κτύπησε με την έλικα, που θέλησε να βιδωθεί στο υγρό χώμα. Κ' ύστερα, όλο το αεροπλάνο ανετράπη, μια, δυο, πέντε, επτά φορές. Σε κάθε ανατροπή χύνονταν λάδια, βενζίνες, οι τροχοί τσακίζονταν, κομμάτια απ' τα φτερά διέγραφαν μεγάλους κύκλους και στρεβλωμένα σφεντονίζονταν μακριά. Στερεό απόμεινε μόνον ένα μέρος που πάνω του κρατιόταν δεμένος απ' τους ιμάντες, γερά, ο λιποθυμισμένος πιλότος.

Στο μέτωπο, τα μεγάλα φορτηγά φρενάρουν κάθε τόσο. Μα οι τροχοί υλιστρούν απειθάρχητοι στο έδαφος και τα ακυβέρνητα αυτοκίνητα σταματούν, όπου η κλίσις του δρόμου επιτρέπει. Κι' ο στρατός του ΟΗΕ προχωρεί σκεπασμένος με τα μεγάλα του αδιάβροχα που τα βαραίνουν ακόμη περισσότερο η υγρασία και τ' ατέλειωτο νερό. Τα πόδια χώνονται και τραβιούνται με κόπο απ' τη λάσπη, τα στήθη λαχανιάζουν, τα όπλα γεμίζουν κι' αυτά, τα δάχτυλα των χεριών γίνονται κατάσπρα, μουλιάζουν, λες και τάχεις βουτήξει ώρες και ώρες μέσα στο νερό. Και δεν υπάρχει ελπίδα, δεν υπάρχει παρηγοριά στο μαρτύριο τούτο, που μπρος του η μάχη φαίνεται διασκεδάσι και μοιάζει ασπασχόλησι παιγνιδιού.

Γεωργίου Καράγιωργα, Οι Έλληνες στην Κορέα, σελ. 40-41

Κορέα, Ιούλιος 1951

Οι στρατιώτες που μετακινούνται κατανατούν να παίρνουν όφι απίθανη. Τα μαλλιά γίνονται άσπρα, τα πρόσωπα μαυρίζουν, οι στολές παίρνουν υπόλευκο χρώμα, τα όπλα σκεπάζονται από σκόνη. Από τη ζέστη, οι πόροι του δέρματος είναι ανοικτοί και ο ιδρώτας ρέει συνεχώς. Αλλά με την πάροδο των ωρών η σκόνη μπαίνει στους πόρους, τους κλείνει, η επιδρωσις σταματά και ο άνθρωπος αισθάνεται ν' ασφυκτιά και να τούρχεται πυρετός. Αλλά δε μπορεί ν' ανοίξη το στόμα. Είναι υποχρεωμένος ν' αναπνέη με τη μύτη, που κι' αυτή γίνεται ξερή και πονά. Σε κάθε διασταύρωσι με άλλο αυτοκίνητο, η σκόνη ορμά με θόρυβο και τότε οι στρατιώτες καλύπτουν με τα χέρια τους τα μάτια τους που πονούν κάτω απ' το βρώμικο στρώμα του χώματος, πούχει συγκεντρωθή πάνω στις βλεφαρίδες που βαραίνουν.

Εικόνα 51. Αποβίβαση της 20ής Αποστολής Αντικαταστάσεων Κορέας στην πόλη Ιντσόν (25 Σεπτεμβρίου 1954)

Εικόνα 52. Διανομή σουσιπίου στην Κορέα

Στην αρχή χρησιμοποιεί κανείς γυαλιά σκόνης, απ' αυτά που φορούν οι οδηγοί των ταγκς. Σε μια ή δυο διαδρομές είναι υποφερτά. Κατόπιν όμως πιέζουν πολύ το πρόσωπο και σκεπάζουν την όραση. Η έλλειψις αέρος στα μάτια τα κάνει να κοκκινίζουν, να πρήζονται και να πονούν. Κατά μήκος των δρόμων, τα τοπία μοιάζουν χιονισμένα. Για να περάση ο οδηγός μια γέφυρα αναγκάζεται πρώτα να σταθή, να περιμένη να ξεκαθαρίση ο αέρας κ' ύστερα να συνεχίση.

Όσοι στρατιωτικοί καταυλισμοί είναι υποχρεωμένοι νάχουν στρατοπεδία κατά μήκος της οδού, καταβρέχουν τον δρόμο με πετρέλαιο ή με λάδι. Το μέτρο απεδείχθη σωτήριο. Αλλά δεν είναι βέβαια δυνατόν να εφαρμοσθή σε μεγάλη κλίμακα. Έτσι, τα στρατεύματα των Ηνωμένων Εθνών προελάνουν μέσα από πυκνά νέφη σκόνης στη μοναδική αρτηρία που συνδέει τη Σεούλ με τη Βόρειο Κορέα.

Γεωργίου Καράγιωργα, Οι Έλληνες στην Κορέα, σελ. 46-47

Τυφώνας Mary, αεροδρόμιο K 16, καλοκαίρι 1952

«Τι αδύνατος που είναι ο άνθρωπος» σκέφτηκα καθώς φανταζόμουν τον εαυτό μου να μοιάζει σαν ένα κουρέλι περιμένοντας να σταματήσει η μανία της φύσεως. Η θεομηνία χτυπούσε τώρα αλύπητα τα πάντα και μέσα στην ταραχή ακούγαμε τα δύστυχα C - 119 να διαλύονται σε κομμάτια και σε συνέχεια να παρασύρονται και να σκορπίζονται γύρω μας με ανατριχιαστικό θόρυβο. Δεν μπορούσα να ξεχωρίσω αν είχα γίνει μούσκεμα από την βροχή ή από την αγωνία μου. Ο αέρας μάς έδερνε με κίνδυνο να μας κομματιάση τα πρόσωπα (ήμουν σε μια ομάδα που ξαπλωμένη στηριζε τα σχοινιά της ουράς σε ένα από τα αεροπλάνα) και τα χέρια μας είχανε ματώσει στην προσπάθεια να πιάσουν τα σχοινιά.

Έτσι πέρασαν ώρες ολόκληρες, ώσπου τα μισοτυφλωμένα μάτια μας άρχισαν να ξεχωρίζουν το φως της αυγής. Το θέαμα ήταν συγκλονιστικό και θα μας μείνη αξέχαστο όσο ζούμε. Το κάποτε καθαρό μας αεροδρόμιο, η Βάσις των Αθιγγάνων της Kyushu, είχε μεταμορφωθή σ' ένα ατέλειωτο τέλμα. Στέγες, κομμάτια από αεροπλάνα, δένδρα ξεριζωμένα, κλωνάρια, τηλεγραφικοί στύλοι, βαρέλια, παραθυρόφυλλα, όλα ένα τρελλό ανακάτωμα. Οι τροχόδρομοι σκελασμένοι με λάσπη και από πάνω μας ένας πεντακάθαρος ουρανόσ, άπνοια, σαν να μην έγινε τίποτα.

Ακριβού Δ. Τσολάκη, Κορέα, σελ. 79

ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΟΤΗΤΑ - ΨΥΧΑΓΩΓΙΑ

Σεούλ, Πάσχα 1951

Τότε, εκεί στον αμερικανικό στρατό υπηρετούσε και ένας συμπατριώτης μας, ο Χαράλαμπος Κων. Τσιπούρης, από το Καρπενήσι ο οποίος ενδιαφέρθηκε πολύ για μας. Έγραψε στην Αμερική και με πολύ προθυμία ο Σύλλογος των εν Αμερική Ευρυτάνων «ΤΟ ΒΕΛΟΥΧΙ» και «Οι Θυγατέρες της Ευρυτανίας» ενδιαφέρθησαν και μας έστειλαν αρνιά και αυγά για να γιορτάσουμε Χριστιανικά το Πάσχα.

Με όλη την ευγενική και σπουδαία προσφορά τους δεν κατορθώσαμε να τα φήσουμε γιατί την ημέρα του Πάσχα μάς έκαναν επίθεση οι Κινέζοι κι' έτσι αναγκασθήκαμε να πολεμήσουμε μαζί τους. Έτσι το Πάσχα το γιορτάσαμε, σαν τελείωσε η μάχη στα χαρακώματα.

Χαράλαμπος Σ. Γκιόλια, Τα ηρωικά κατορθώματα του ελληνικού στρατού στην Κορέα, σελ. 19

Διαδρομή από το Πουσάν στο Γιουγκ Ντογκ Πο, 1952

Εκείνη την ημέρα το αεροπλάνο μας παρουσίαζε μια εικόνα από το «Μεγαλύτερο θέαμα του κόσμου». Ήλειπαν μόνον οι ελέφαντες και οι ακροβάτες.

Όταν από το Γραφείο Επιχειρήσεων του Σμήνους, πήρα την πληροφορία ότι από το Πουσάν θα μετέφερα στο Γιουγκ Ντογκ Πο μια ομάδα καλλιτεχνών που είχαν έρθει από τις Ηνωμένες Πολιτείες για να ψυχαγωγήσουν τους άνδρες στην Κορέα, ποτέ δεν περίμενα ότι σε όλη την διάρκεια του δρομολογίου θα ζούσαμε μέσα σε μια ατμόσφαιρα τσίρκου... Το κατάλαβα μόλις παρκάραμε το αεροπλάνο στην πίστα του Πουσάν...

Το πολύχρωμο πλήθος που μας περίμενε μ' έκανε για λίγο ν' αμφιβάλω για την πραγματικότητα, αλλά σύντομα αναγκάσθηκα να πιστέψω σ' ό,τι έβλεπα διότι όλα τα' άλλα στοιχεία του περιβάλλοντος

ήσαν τα ίδια γνωστά σκυθρωπά, στοιχεία, που μας περιτριγυρίζαν κάθε μέρα. Όταν άνοιξε η πόρτα του αεροπλάνου άρχισαν να μπαίνουν μέσα, άνδρες και γυναίκες ντυμένοι με τον χαρακτηριστικό εκείνο τρόπο που ντύνονται οι καλλιτέχνες έξω από την σκηνή. Στο πίσω μέρος της ατράκτου στοιβαζαν διάφορα μουσικά όργανα και τις βαλίτσες τους. Σε λίγο είχαν όλοι καθήσει στις δυο αντικρουστές σειρές καθισμάτων του Ντακότα και, τότε ανέβηκαν στο αεροπλάνο οι αστέρες του γκρουπ. Ο γνωστός από τις «1001 νύχτες» που με είχαν γοητεύσει στα παιδικά μου χρόνια, Τζων Χαλ, ο Ντάνν Καϊη και η Φράνσις Αάγκφορντ. Ομολογώ ότι δεν περίμενα τέτοια συνάντηση.

Ακριβού Δ. Τσολάκη, Κορέα, σελ. 163-164

ΣΚΕΨΕΙΣ - ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΑ

Περιοχή της Σεούλ, Μάιος 1951

Ψηλά, στην κορυφή του λόφου, οι στρατιώτες μας έχουν καταλάβει θέσεις, έσκαψαν χαρακώματα, έστησαν παγίδες με χειροβομβίδες. Εκεί πάνω θα κρατήσουν τους Κινέζους όταν, με υπόκρουσι τους θρηνητικούς των αυλούς, εξαπολύσουν την επίθεσί τους που κλείνει κάτι από την τυφλή μανία των στοιχείων της Φύσεως. Σ' αυτό το κορεατικό ψυχρό δειλινό, ένας στρατιώτης, διακοπτόμενος απ' των πυροβόλων τις βόμβες, κολλημένος πάνω στο όπλο του, μέσα στο χαρακώμα, τραγουδά κάποιου σκοπού της μακρυνής Πατρίδας, που ακούγεται παράξενα στην κοιλάδα που χάνεται στην απειλητική αχλή του πρώτου ίσκιου. Ο φοβισμένος Νοτιοκορεάτης, πούνε δίπλα του για τις βοηθητικές υπηρεσίες, ακούει παραξενεμένος το τραγούδι και παίρνει θάρρος.

Γεωργίου Καράγιωργα, Οι Έλληνες στην Κορέα, σελ. 33

Πειραιάς, 8 Ιουλίου 1951

Στον Πειραιά φτάσαμε στις 7 Ιουλίου 1951 ώρα 8 το πρωί. Εδώ μας περίμεναν όλος ο λαός μ' επικεφαλής την στρατιωτική ηγεσία και εκπροσώπους της Κυβερνήσεως.

Πολλοί άλλοι επίσημοι, καθώς και πλήθος κόσμος ήλθε να χειροκροτήσει τους αθάνατους ήρωες της Κορέας. Όλοι μας είμαστε συγκινημένοι για την επιστροφή στην ωραία πατρίδα μας.

Μας υπεδέχθησαν όπως ξέρουν να υποδέχονται τους ήρωες με εμβατήρια, μουσικές και ζητωκραυγές, με αναπτερωμένο το φρόνημα και υπερηφάνεια. Μας χάρισαν δώρα, μας χαιρέτησαν, μας έδωσαν την ικανοποίηση της υψίστης τιμής. Και μεις είμαστε όλοι μας υπερήφανοι γιατί δοξάσαμε το Ελληνικό όνομα στα πέρατα της Οικουμένης και αποδείξαμε ότι είμαστε άξιοι συνεχιστάι των ηρώων του 21.

Την άλλη μέρα, στον Άγνωστο Στρατιώτη, σε μια επίσημη τελετή, όπου παρελάσαμε, μας παρασημοφόρησαν με τα παράσημα που εδικαιούτο ο καθένας. Μας έδωσαν από 20 ημέρες άδεια και μας ετοποθέτησαν στις μονάδες που εμείς οι ίδιοι θέλαμε. Έτσι με τον τρόπο αυτό μας τιμούσε η Ηγεσία του Στρατεύματος για τον ηρωισμό μας.

Χαράλαμπος Σ. Γκιόλια, Τα ηρωικά κατορθώματα του ελληνικού στρατού στην Κορέα, σελ. 23

Αεροδρόμιο Κ16, 28 Ιουνίου 1952

Ύστερα στάθηκε μπροστά στο Σμηναγό Χρυσοχόου, στον Αυθυποσμηναγό Μαγκλίτη, μπροστά μου... Ήταν η πρώτη φορά που έπαιρνα μέρος σε παρασημοφορία. Ο Υποπτέραρχος με κύτταξε στα μάτια γελώντας. Στερέωσε το Air Medal πάνω στο χακί πουκάμισό μου. Μου έσφιξε το χέρι...

Αργότερα, μετά τον επίσημο εορτασμό, τις φωτογραφίες και τα συγχαρητήρια, βρήκα μια έρημη γωνιά στην σκηνή μας και περιεργάσθηκα το «Air Medal».

Δεν ξέρω τι υψηλά καθήκοντα είχε εκείνη την ώρα στο Λευκό Οίκο ο Εξοχώτατος Πρόεδρος των ΗΠΑ. Ένας νεαρός όμως Αυθυποσμηναγός της Ελληνικής Βασιλικής Αεροπορίας, ξενητεμένος στο Κ 16 πολεμώντας «υπέρ της Ελευθερίας και του Πολιτισμού», τον ευγνωμονούσε...

Ακριβού Δ. Τσολάκη, Κορέα, σελ. 152

Σχεδ. 16. Η Κύπρος μετά την τουρκική εισβολή το 1974

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΓ΄ ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΕΙΣΒΟΛΗ ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ (1974)

Το κυπριακό ζήτημα, ως διεθνές πρόβλημα, έχει τις ρίζες του στα τέλη του 19ου αιώνα, όταν το 1878 η Κύπρος έγινε βρετανική αποικία. Έκτοτε το αίτημα του κυπριακού λαού για αυτοδιάθεση της νήσου και ένωσή της με την Ελλάδα δεν βρήκε ανταπόκριση από τη διεθνή κοινότητα. Το 1959 οι συνομιλίες μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας οδήγησαν στις Συμφωνίες Ζυρίχης - Λονδίνου, με τις οποίες τερματίστηκε η βρετανική κυριαρχία στην Κύπρο και ιδρύθηκε ανεξάρτητο κυπριακό κράτος. Στο πλαίσιο των συμφωνιών αυτών οι τρεις εγγυήτριες χώρες, Ελλάδα, Τουρκία και Βρετανία, αποφάσισαν την ίδρυση της Ελληνικής Δύναμης Κύπρου (ΕΛΔΥΚ) και της αντίστοιχης τουρκικής (ΤΟΥΡΔΥΚ), και την εγκατάστασή τους στο νησί, με στόχο την εγγύηση της ανεξαρτησίας, της εδαφικής ακεραιότητας και της ασφάλειας της Κυπριακής Δημοκρατίας. Όμως, οι αδιάκοπες τουρκικές προκλήσεις είχαν ως συνέπεια την κλιμακούμενη ένταση στο νησί, με αποκορύφωμα τα αιματηρά επεισόδια του 1964, που παρ' ολίγον να οδηγήσουν σε πόλεμο μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας.

Το πραξικόπημα ανατροπής του Προέδρου της Κυπριακής Δημοκρατίας Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ΄ στις 15 Ιουλίου 1974 ήταν η αφορμή για την τουρκική στρατιωτική εισβολή στην Κύπρο στις 20 Ιουλίου 1974. Επικαλούμενη το άρθρο 4 της Συνθήκης Εγγυήσεως, η Τουρκία εισέβαλε στη νήσο (Σχέδιο «Αττίλας Ι»), με σκοπό την αποκατάσταση, όπως ισχυριζόταν, της συνταγματικής τάξης και την προστασία των Τουρκοκυπρίων.

Οι σφοδρότερες συγκρούσεις της 20ής Ιουλίου έλαβαν χώρα σε τρία μέτωπα: στο χωριό Κιόνελλι, κατά τη νυχτερινή επίθεση της ΕΛΔΥΚ, στο προγεφύρωμα της Κυρήνειας και στην οροσειρά του Πενταδάκτυλου, όπου οι συγκρούσεις υπήρξαν πολύ αιματηρές. Στις 21 και 22 Ιουλίου οι μάχες συνεχίστηκαν με σφοδρότητα, αλλά η Τουρκία είχε ήδη πετύχει τον αντικειμενικό της σκοπό.

Η πρώτη φάση της τουρκικής εισβολής στην Κύπρο έληξε στις 22 Ιουλίου με την απόφαση του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ, που προέβλεπε την άμεση κατάπαυση του πυρός και τον τερματισμό της στρατιωτικής επέμβασης στο νησί. Έκτοτε και μέχρι τις 14 Αυγούστου 1974 ακολούθησε μία περίοδος εκεχειρίας, κατά τη διάρκεια της οποίας έλαβαν χώρα δύο κύκλοι ειρηνευτικών συνομιλιών στη Γενεύη (25 Ιουλίου και 8-14 Αυγούστου), παράλληλα, όμως, ενισχύθηκαν σημαντικά οι τουρκικές δυνάμεις, οι οποίες προέβαιναν σε συνεχείς παραβιάσεις της συμφωνίας κατάπαυσης του πυρός.

Στις 14 Αυγούστου 1974, λίγο μετά την αποτυχία της δεύτερης ειρηνευτικής διάσκεψης της Γενεύης, η Τουρκία έβαλε σε εφαρμογή το Σχέδιο «Αττίλας ΙΙ». Σε διάστημα τριών ημερών, οι τουρκικές δυνάμεις, ενισχυμένες με εκατοντάδες άρματα μάχης και με την ισχυρή υποστήριξη δυνάμεων αεροπορίας και τμημάτων πυροβολικού, προέλασαν σε βάθος 60 χιλιομέτρων ανατολικά και 40 χιλιομέτρων δυτικά, καταλαμβάνοντας διαδοχικά τις περιοχές Μίας Μηλιάς και Αμμοχώστου προς τα ανατολικά, και Ασωμάτου, Διάβασης Σκυλλούρας και Μόρφου προς τα δυτικά. Επίσης, επιχείρησαν να καταλάβουν τις θέσεις που κάλυπτε η ΕΛΔΥΚ στον τομέα του αεροδρομίου Λευκωσίας, χωρίς όμως ουσιαστικά αποτελέσματα, λόγω της ισχυρής αντίστασης που συνάντησαν εκεί. Η Τουρκία, έχοντας πετύχει τους αντικειμενικούς της σκοπούς, δέχθηκε την κατάπαυση του πυρός το απόγευμα της 16ης Αυγούστου 1974. Από τότε η «Γραμμή Αττίλα» διαχωρίζει τεχνητά την Κύπρο. Περίπου το 37% του κυπριακού εδάφους καταλήφθηκε από τα τουρκικά στρατεύματα, ενώ 200.000 Ελληνοκύπριοι, σχεδόν το 40% του συνολικού πληθυσμού, εκτοπίστηκαν με τη βία από τις πατρογονικές τους εστίες και αναγκάστηκαν να καταφύγουν ως πρόσφυγες στο ελεύθερο νότιο τμήμα του νησιού.

ΕΠΙΣΤΡΑΤΕΥΣΗ

Κύπρος, 20 Ιουλίου 1974

Στις πρώτες εκείνες ώρες του πολέμου είναι αδύνατο να περιγραφεί πόσος ήταν ο ενθουσιασμός μαχητών και αμάχων, Ελλαδιτών και Ελληνοκυπρίων. Όλοι είχαν την βεβαιότητα ότι η νίκη θα ήταν Ελληνική και ότι η Ελλάδα θα προσέτρεχε με όλες τις δυνάμεις για να βοηθήσει την Κύπρο. Τα έμπειρα και τα στρατολογικά γραφεία ήταν ασφυκτικά γεμάτα από εφένδρους που ζητούσαν επειγόντως όπλα για να τρέξουν στις πρώτες γραμμές του μετώπου. «Μακαριακοί», «Τριβικοί» και οπαδοί κάθε άλλης παρατάξεως έδιναν τα χέρια και φιλοδοξούσαν να χύσουν το αίμα της καρδιάς τους για την Πατρίδα. Πολίτες που δεν είχαν φύλλο πορείας οπλίζονταν με τουφέκια ή ελαφρά αυτόματα και έτρεχαν να ταμπουρωθούν στην «Πράσινη Γραμμή» της Λευκωσίας για να μην επιτρέψουν διεισδύσεις των Τούρκων μέσα από τα σοκάκια.

Σπύρου Παπαγεωργίου, Πεθαίνοντας στην Κύπρο¹, εκδόσεις Κ. Επιφανίου, Αθήνα 1984, σελ. 23-25

Λευκωσία, στρατόπεδο ΡΙΚ/ΓΕΕΦ, 20 Ιουλίου 1974

Μέσα στον αλαλαγμό, στη βιασύνη και στον πανικό, δεν υπήρξε σκέψη για επιστράτευση. Η επιστράτευση χρειάζεται χρόνο και ασφάλεια. Έμάς, μας έλειπαν και τα δύο. Έπρεπε να φύγουμε για τις πολεμικές μας θέσεις το συντομότερο δυνατόν, ενώ οι αποθήκες και τα βιβλία επιστρατεύσεως βρίσκονταν στο στρατόπεδό μας στην Αθαλάσσα. Μολαταύτα, ήταν συγκινητική η αυθόρμητη προσέλευση λιγούσιων αυτοσύλλεκτων εφένδρων καταδρομέων της Μοίρας, οι οποίοι μας ενίσχυσαν σημαντικά.

Ελευθερίου Σταμάτη², Κύριοι, πάτε για ύπνο, Δούρειος Ίππος, Αθήνα 2007, σελ. 75

Λιμάνι Πειραιά, 21 Ιουλίου 1974

Η πρώτη γένση της Γενικής Επιστράτευσης ήρθε όταν χρησιμοποιώντας το λεωφορείο της γραμμής κατέβηκε στο λιμάνι του Πειραιά απ' όπου θα επιβιβαζόταν σε κάποιο από τα φορτηγά της αεροπορίας για να τον μεταφέρει στην Ελευσίνα.

Δεν είχε δει ποτέ στη ζωή του τέτοια πολυκοσμία στο λιμάνι. Ένα τεράστιο ανθρώπινο πλήθος ήταν συγκεντρωμένο μπροστά στις προβλήτες απ' όπου αναχωρούσαν τα πλοία της ακτοπλοΐας προς τα νησιά κατάφορτα από άντρες (επίστρατους) που υπακούοντας στις διαταγές των «κρατούντων» πήγαιναν να παρουσιαστούν στις μονάδες τους.

Τα γυναικόπαιδα που είχαν κατέβει για να αποχαιρετίσουν τους συζύγους, πατεράδες και αδερφούς, οι μάνες που έτρεμαν για τα παιδιά τους και οι αρράβωνιάρες για τους αρραβωνιαστικούς, δημιουργούσαν ένα πανδαιμόνιο από φωνές, κλάματα και λόγια παρηγοριάς. Οι άντρες πάνω στα πλοία δεν ανησυχούσαν για ό,τι θα αντιμετώπιζαν στο στρατό (και στο βέβαιο πόλεμο) αλλά για τα σπίτια τους που άφηναν πίσω. Τα άρρωστα παιδιά ή τους γέρους γονείς και τις ανήμπορες γυναίκες.

Ιωάννη Δ. Κακολύρη, Οι πολεμιστές του ουρανού³, Κύπρος 1974, Αθήνα 1998, σελ. 114

Μάλεμε, 21 Ιουλίου 1974. Αφήγηση του Στρατιώτη Αθανασίου Ζαφειρίου

«Ήταν απόγευμα της Κυριακής, 21ης Ιουλίου. Ήμουν οδηγός σε στρατιωτικό αυτοκίνητο και έφθασα στο στρατόπεδο Μάλεμε Χανίων φορτωμένος με στρατιωτικά υλικά. Είδα τους συναδέλφους με πλήρη πολεμική εξάρτηση.

– Τι συμβαίνει; ρώτησα.

– Φεύγουμε για την Κύπρο.

Άφησα το αυτοκίνητο και έτρεξα να ετοιμασθώ. Σε λίγα λεπτά βρέθηκα στην γραμμή μαζί με τους υπολοίπους. Ο ενθουσιασμός ήταν μεγάλος. Μπήκαμε σε στρατιωτικά λεωφορεία και ξεκινήσαμε για το αεροδρόμιο των Χανίων.

[...] Στάθηκα για μια στιγμή σκεφτικός. Έστρεφα το βλέμμα μου εις τους τάφους των Βενιζέλων.

1. Ο συγγραφέας έζησε «εξ επαφής» τα γεγονότα αλλά περιλαμβάνει και πολλές μαρτυρίες πολεμιστών και πολιτών.

2. Ο Ελευθέριος Σταμάτης, Αντιστράτηγος ε.α., κατά την περίοδο 1973-1974 υπηρέτησε στην Κύπρο με το βαθμό του λοχαγού στην κυπριακή 31η Μοίρα Καταδρομών.

3. Αφήγηση του αεροπόρου Ιωάννη Κακολύρη, βασισμένη σε προσωπικές κρίσεις και σε μαρτυρίες των πρωταγωνιστών.

Έσκυφα, χούφτωσα λίγο χώμα Ελληνικό, το φίλησα και τόρριξα στην τσέπη της φόρμας μου. Δεν ήξερα αν θα ξανάβλεπα την Ελλάδα».

Σπύρου Παπαγεωργίου, Πεθαίνοντας στην Κύπρο, σελ. 98-101

Χανιά, στρατόπεδο Α΄ Μοίρας Καταδρομών, 21 Ιουλίου 1974

Στο στρατόπεδο παρέμεινε μια διμοιρία (υπό τον υπολοχαγό Λευτέρη Μπουϊκίδη) για τη φύλαξη του, οι άντρες της οποίας θεώρησαν τους εαυτούς τους σαν τους μεγάλους χαμένους ιδιαίτερα τη στιγμή που τα δεκαπέντε λεωφορεία άρχισαν να βγαίνουν από την πύλη.

...«Ρε σεις πάμε για τον πόλεμο», είπε ο στρατιώτης Γιώργος Νομπέλης και έβαλε τα γέλια, και όλα τα παιδόπουλα έπιασαν το τραγούδι με την προτροπή του υποδιοικητή που παραβίαζε τη διαταγή του ανωτέρου του. «Πότε θα κάνει ξαστεριά... πότε θα ξημερώσει...».

Ο υπολοχαγός Μπένος, που καθόταν δίπλα στον πολίτη οδηγό, άρχισε και αυτός να τραγουδά σαν είδε ένα γέρο Κρητικό με τις παραδοσιακές του βράκες να στέκει στην άκρη του δρόμου και ακούγοντας το τραγούδι των καταδρομέων σήκωσε ψηλά τη μαγκούρα και άρχισε να τους χαιρετά.

«Να πάρω το... να πάρω το... τουφέκι μου».

Και άλλοι Κρητικοί που άκουσαν το τραγούδι και είδαν το κουβόι στάθηκαν στην άκρη και αποχαίρετισαν τα παλικαρόπουλα που πήγαιναν στον πόλεμο για την τιμή της πατρίδος.

Ιωάννη Α. Κακολύρη, Οι πολεμιστές του ουρανού, σελ. 161-162

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ

Λευκωσία, στρατόπεδο ΕΛΔΥΚ, 20 Ιουλίου 1974

Σήμερανε 20 Ιουλίου 1974. Στο πρώτο φως της αυγής και ενώ ξεκινήσαμε για τσάι και να γνωρίσουμε τα καινούρια παλικάρια που ήρθαν από την Ελλάδα, από το μέρος της Τουρκίας, πάνω από τον Πενταδάκτυλο φάνηκαν δύο μεταλλικά πουλιά, που τα λένε πολεμικά αεροπλάνα. Πέρασαν σύρριζα πάνω από το στρατόπεδο της ΕΛ.ΔΥ.Κ. και άφησαν βαριές βόμβες. Πανικός. Η πρώτη βόμβα κτύπησε το κέντρο του στρατοπέδου. Η μάνα έχασε το παιδί και το παιδί τη μάνα. Η δεύτερη πέρασε σύρριζα πάνω από το Διοικητήριο και καρφώθηκε στο ΤΟΛ του Ταχυδρομείου εκεί που ήμουν μαζί με τον ανθυποασπιστή Καραγκούνη και τον καινούργιο φαντάρο, Παναγιώτη Μαντζιούρα από την Καρδίτσα, πριν 10 λεπτά. Τέμισε η ΕΛ.ΔΥ.Κ. καπνό, χαλασμένα Τολ, κομμένα δέντρα και φωνές από αξιωματικούς που μας έλεγαν να πάρουμε τα όπλα και να πάμε στα χαρακώματα στις άκρες του στρατοπέδου. Οι δυο πρώτες βόμβες του πολέμου που έπεσαν στην Κύπρο χτύπησαν την ΕΛΔΥΚ την καρδιά της Ελλάδας στην Κύπρο.

Αθανασίου Χρυσάφη⁴, Οι άγνωστοι στρατιώτες της ΕΛ.ΔΥ.Κ., Κύπρος 1974, Θεσσαλονίκη 2004, σελ. 31

Λευκωσία, στρατόπεδο ΡΙΚ/ΓΕΕΦ, 20 Ιουλίου 1974

Πεταχτήκαμε έξω αγουροξυπνημένοι και αλαφιασμένοι σαν τις σφήκες όταν τους χαλούν την φωλιά. Και ποιος ξέρει μέχρι πότε θα τρέχουμε. Αγωνιζόμαστε να συνειδητοποιήσουμε τι συνέβη. Δεν ήμασταν προετοιμασμένοι να συμβιβασθούμε με μια τέτοιαν αδόκητη και εφιαλτική πραγματικότητα. Από τη μια μεριά, ακούγαμε ότι τουρκικά στρατεύματα αποβιβάζονται δυτικάς Κερυνείας. Μεταγωγικά αεροσκάφη C-130, C-160 και C-47 (Dakota) έριχναν αλεξιπτωτιστές στην περιοχή του χωριού Κιόνελη. Μαχητικά αεροσκάφη «αλώνιζαν» επάνω από τα κεφάλια μας, είτε καλύπτοντας την αεραπόβαση, είτε προσβάλλοντας διαφόρους στόχους. Και, πρωί-πρωί όπως ήταν, χρυσογνάλιζαν, αντανακλώντας τις έντονες ηλιαχτίδες, ψηλά στους καταγάλανους καλοκαιρινούς αιθέρες της νήσου της αφρογένητης Θεάς.

Ελευθερίου Σταμάτη, Κύριοι, πάτε για ύπνο, σελ. 74

Πέντε Μίλι Κυρήνειας, 20 Ιουλίου 1974

Στον χώρο της αποβάσεως, στο Πεντεμίλι της Κυρήνειας, εκτός από την εισβολή των Ελλήνων αξιωματικών στην άμυνα έδρασαν και άνδρες της ΕΛΔΥΚ. Ο Κύπριος ανθυπολοχαγός Ανδρέας Φράγκου αφηγείται τα ακόλουθα:

4. Στρατιώτης της ΕΛΔΥΚ.

«...Είς το τμήμα μας επικρατούσε χάος. Παρραμείναμε ταμπουραμένοι σε διάφορες περιοχές και βλέπαμε από απόσταση 100 μέτρων στρατιώτες να κινούνται, χωρίς να γνωρίζουμε αν ήταν δικοί μας ή Τούρκοι. Και χωρίς να είμαστε σίγουροι δεν μπορούσαμε, βέβαια να πυροβολούμε.

Στις 4.30 του Σαββάτου πλησίασαν τρία δικά μας άρματα, των οποίων ηγείτο κάποιος υπολοχαγός της ΕΛΛΥΚ. Την ώρα που περνούσαν από κοντά μας, ο υπολοχαγός μάς φώναξε: «Μη φοβάστε, παιδιά! Θα τους ριζούμε στην θάλασσα τους παλιότουρκους!». Δεν τους ξαναείδαμε. Λίγο πιο κάτω τους κτύπησαν τα τουρκικά αεροπλάνα...».

Σπύρου Παπαγεωργίου, Πεθαίνοντας στην Κύπρο, σελ. 34

Επιχείρηση «Λαβίδα», 20 Ιουλίου 1974

Λίγο μετά την 21.00 ώρα, και ενώ η Μοίρα βρισκόταν περίπου στο φυλάκιο του ΟΗΕ, η Αεροφυλάκι δεχόταν τα πυρά ομάδος όλμων 60 χλστ. από το Κοτζάκαγια. Τα βλήματα πέρναγαν επάνω από τα κεφάλια των λόχων κρούσεως και έπεφταν περί τα 50-70 μέτρα παρακάτω από τις θέσεις μας. Οι εχθρικοί όλμοι, παρά τα ισχύοντα περί όπλων καμπύλης τροχιάς, ήταν ταχυμένοι, ως μη όφειλαν, απέναντί μας επί του πρανούς. Έτσι, οι λάμπεις από τις εκτοξεύσεις των βλημάτων πρόδιδαν και καταδεικνυαν τις θέσεις τους. Δεν χρειάστηκαν παρά δύο μόνον απανωτά βλήματα αντιαρματικού ΠΛΟ 57 χλστ. για να σιγήσουν οριστικά. Και να φαντασθεί κανείς ότι, οι χειριστές του αντιαρματικού όπλου έκαναν νυχτερινή βολή με αυτοσχέδια μέσα. Επειδή δεν είχαμε διόπτρα νυχτερινής σκοπεύσεως, σκαρφιστήκαμε την χρησιμοποίηση της κοινής διόπτρας, φωτιζοντάς την καταλλήλως με αναμμένο τσιγάρο!

Η ώρα πέραγε. Τα πυρά υποστηρίξεως και καλύψεως της κινήσεως της Μοίρας συνέχιζαν ακατάπαυστα. Και ήταν, σχεδόν στο σύνολό τους, πυρά υπερκείμενα. Οι τροχιές πέρναγαν επάνω από τα κεφάλια των δικών μας τμημάτων. Εάν κάποιος χειριστής έκανε λάθος ή κάποια πυρομαχικά ήταν ελαττωματικά, υπήρχε πάντοτε ο κίνδυνος να χτυπηθούμε μεταξύ μας. Στις ασκήσεις, ουδέποτε επιτρέπεται η εκτέλεση υπερκείμενων πυρών, και μάλιστα με όπλα καμπύλης τροχιάς. Οι καταδρομείς έπαιρναν ένα παρατεταμένο «βάπτισμα πυρός», όπως δεν το είχαν δοκιμάσει ποτέ στην εκπαίδευση. Μετά την πρώτη ανατριχίλα από το πλατάγισμα των πολυβόλων, σιγά-σιγά το συνήθισαν και μάλιστα ήταν σε θέση να απεικάσουν μέσα στην νύχτα που περίπου έπεφταν οι σφαίρες και πόσο ψηλότερα από τα κεφάλια τους πέρναγαν οι τροχιές.

Ελευθερίου Σταμάτη, Κύριοι, πάτε για ύπνο, σελ. 90

Ύψωμα Κοτζάκαγια, νύχτα 20/21 Ιουλίου 1974. Από το ημερολόγιο του Λοχία Γιάννη Στεφάνου

Προχωρούμε με προφύλαξη και αφού φθάνουμε σχεδόν στην κορυφή μένουμε στο αντέρεισμα που είναι οι Τούρκοι. Ολόκληρη η πλευρά είναι γεμάτη πολυβολεία και χαρακώματα. Ο λοχαγός διατάζει να γίνη αιφνιδιαστική επίθεση γιατί κάθε φυλάκιο είχε τουλάχιστον 5 άνδρες. Ετοιμαστήκαμε και μόλις ο λοχαγός φώναξε «έφοδο», ορμήσαμε προς τα πολυβόλα, πυροβολώντας στις θυρίδες, ρίχνοντας χειροβομβίδες και φωνάζοντας «αέρα!». Οι Τούρκοι άρχισαν να βγαίνουν από τα πολυβολεία τρέχοντας δεξιά και αριστερά σαν τα ποντικάκια που τρέχουν στις γάκες. Άλλοι πετάνε τα όπλα τους και άλλοι φωνάζουν ότι θέλουν να παραδοθούν. Το ύψωμα Κοτζάκαγια είχε πια καταληφθή. Όλος ο λόχος κάνει μια γενική εκκαθάριση στα πολυβολεία και στα χαρακώματα και παίρνουμε θέση μάχης. Ποτέ όλοι μαζί δεν έχουμε νοιώσει τόση χαρά, όσο αυτή τη στιγμή που έχουμε καταλάβει το ύψωμα χωρίς ένα δικό μας θύμα. Και όμως; μια ριπή σχίζει ξαφνικά την αισιοδοξία μας στα δύο: - Τρεις Τούρκοι σε ένα ατομακρυσμένο φυλάκιο είχαν κρυφθή χωρίς να τους αντιληφθούμε, με αποτέλεσμα να σκοτωθή ο Λοκατζής Χριστόφ. Χριστοφόρου. Στο μεταξύ οι Τούρκοι κτυπούν λυσοασμένα αλλά καθώς έχουν βγη στα φανερά πια, μεταφέροντας μαζί τους μπαζούκας, ο Λοκατζής Αν. Πίττας καλυπτόμενος από μας, πλησίασε στο φυλάκιο και τους πέταξε μια χειροβομβίδα. Και οι τρεις πήγανε στου Αλλάχ την μάννα...

Σπύρου Παπαγεωργίου, Πεθαίνοντας στην Κύπρο, σελ. 50-51

Ύψωμα Κοτζάκαγια, νύχτα 20/21 Ιουλίου 1974. Αφήγηση Εφέδρου Αξιωματικού Οικονομίδη

Η ώρα 24.00, άρχισαν αυτοί να επιτίθενται. Καταλάβαν ότι κατελήφθη το ύψωμα. Οι επιθέσεις γίνονταν από την Αγύρτα και ίσως και από Άγιο Γλαρίωνα... Ήταν από κάτω και τους άκουες. Είχαν έναν σαν τον χότζα και τους έλεγε διάφορα... Αλλαλαγμοί διάφοροι. Εμείς τους αφήναμε. Στο μεταξύ πήραμε τα όπλα τους, τα πολυβόλα που είχαν εκεί, στραμμένα 50άρια, 30άρια Browning...

Έρχονταν από την νότια πλευρά και ανεβαιναν πάνω. Από την άλλη ήταν ο 11ος Λόχος Κρούσεως με τον Γαληνό, τους απέκοψε και τους αποδεκάτισε όλους τους άλλους. Και ο 12ος Λόχος Κρούσεως, αλλά κυρίως ο Γαληνός...

Άρχισε η αντεπίθεση. Γιουρούσι απεριγράπτο. Τους αφήναμε και ερχόντουσαν πάνω. Είχα με ένα παιδί, ανθυπολοχαγό του 12ου Λόχου Κρούσεως, τον Κώστα Μαλεκκίδη, ένα πολυβόλο και μαλώναμε ποιος θα βάζει. Ξύτι ο ένας κρατούσε την ταινία κι ο άλλος εβαζε. Είχαμε δύο ή το πολύ τρία πολυβόλα. Στο ένα ήμασταν εμείς. Τους αφήναμε να ανεβαίνουν ευτελώς, για να μην καταλαβαίνουν που είμαστε. Στα τρία μέτρα τους ρίχναμε. Αυτοί έτρεχαν και τους διαλύαμε. Πεντητάρες τώρα... Πέφταν πάνω μας και τους κλωτσούσαμε δεξιά - αριστερά για να μπορέσουμε να συνεχίσουμε. Και μαλώναμε ποιος θα βάλει...

Ελευθερίου Σταμάτη, Κύριοι, πάτε για ύπνο, σελ. 98

Περιοχή δυτικά της Κυρήνειας, 21 Ιουλίου 1974

Και μετά η γη τραντάχθηκε συνθέμελα. Όπως τρέμει χοροπηδηχτά σε μια ξαφνική έκρηξη ηφαιστείου και αναμπουμπολιάζει όλα αυτά τα ζωντανά και άλλους ζώντες ακατάγραπτους οργανισμούς που έχουν την δυστυχία να περιδιαβαίνουν κοντά στον μέχρι πριν λίγο ανενεργό κρατήρα του.

– Καλυφθήτεε.

– Καλυφθήτε, τρέξτε καλυφθήτεε. Φωνές από παντού.

Μέσα στο σκοτάδι έγινε μια ξαφνική πορτοκαλόλευκη ημέρα, που κράτησε ούτε ένα δευτερόλεπτο. Τους τύφλωσε προσωρινά. Το ωστικό κύμα τούς πέταξε προς περιφερειακές κατευθύνσεις. Τους ξέσχισε τα σωθικά. Υλικά οικοδομών ταξιδεψαν στον αέρα και τα μεν βαρεία πήγαν κατακόρυφα, τα δε άλλα έφυγαν σε πλάγιες τροχιές και εξαφανίστηκαν στο χαοτικό σκοτάδι. Μετά εμφανίστηκε ένα τεράστιο και ορθόμυνο φάντασμα από λευκή σκόνη, ένα μανιτάρι κονιορτού, που ανταύγησε το παράπονο της αδικίας που επιβλήθηκε στο κακομοιριασμένο τμήμα ΠΛΟ και σε όλα εκείνα τα συγγενή τμήματα, που πίστεψαν στο «αμύνεσθαι περί πάτρης».

Ο Υπολοχαγός Μάχος βρέθηκε φαρδύς πλατύς κάτω στο έδαφος. Σχεδόν αμέσως ανέκτησε όλες του τις αισθήσεις. Εκτός βεβαίως από την ακοή, που αυτή την είχε χάσει από το εκείνο πρωί στο στρατόπεδο της Ε.Λ.Δ.Υ.Κ. Πριν από πόσες μέρες; Έχασε το λογαριασμό.

[...] Μετά ήρθε και μια δεύτερη έκρηξη. Λίγο πιο νότια και προς τα ανατολικά. Προς την μεριά της Κυρήνειας. Αυτή είχε μικρότερη επίδραση γιατί ξεμάκρυνε από το τμήμα. Και μετά μια τρίτη και μια τέταρτη, ακόμη μακρύτερα, όλο και ανατολικότερα, προς την Κυρήνεια. Ακολούθησαν κι' άλλες πολλές. Δεν τις μέτραγα πια. Πήγαίναν αλλού.

[...] Από ό,τι πράτες ενδείξεις υπήρχαν, δηλαδή από το, ότι δεν ακούστηκαν τα βλήματα παρά μόνο μετά την έκρηξή τους, ο μεγάλος κρατήρας που άνοιξε αυτό το βλήμα, που έπεσε ανάμεσά τους και από τα εμφανή μέσα στη νύχτα αποτελέσματά του, βγήκε το συμπέρασμα ότι επρόκειτο για βολή του ναυτικού πυροβολικού. Και πού τους ανεκάλυψε το ναυτικό;

Φαίνεται, ότι οι Τούρκοι δεν ήθελαν να τους αφήσουν ούτε ένα λεπτό για να ανασάνουν. Να σκεφθούν. Άλλα πυρά ακούστηκαν στα νώτα τους. Βαρείες εκρήξεις κι' αυτές.

Κωνσταντίνου Αργυρόπουλου⁵, 1974 - Οι αδικαιώτοι, «Νέα Θέσις», Αθήναι 2004, σελ. 248-250

Θαλάσσια περιοχή δυτικά της Κύπρου, 21 Ιουλίου 1974

Ο πιλότος του οποίο είχε περισυλλέξει το «Ίσακμάκ» στ' ανοιχτά της Κυρήνειας έδωσε τη συχνότητα και κατάφερε να επικοινωνήσει με τα αεροσκάφη. Ο νεαρός πιλότος συστήθηκε στους συναδέλφους του και ανέφερε ότι τα πλοία που βομβαρδίζουν ήταν τουρκικά. Οι πιλότοι του ζήτησαν το σύνθημα. Επειδή μόλις είχε υλιτώσει από τη θάλασσα, φυσικά δεν είχε ιδέα από το σύνθημα.

Όσο για το σύνθημα των караβιάν ήταν διαφορετικό. Ήταν το παλιό, και όχι το καινούριο. Από την Αγκυρα είχε γνωστοποιηθεί το νέο σύνθημα αλλά δεν είχε φτάσει στη μονάδα. Η πιθανότερη αιτία γι' αυτό ήταν η ηλεκτρονική σύγχυση.

Αυτή τη φορά άρχισαν να μιλάνε μεταξύ τους:

«Για κοίτα, τι λέει!»

5. Αξιωματικός που συμμετείχε στις επιχειρήσεις στην Κύπρο το 1974.

«Και τι ωραία που μιλάει τα τουρκικά...»

«Από πού να τα 'χει μάθει;»

«Άσε, τώρα εγώ θα πετάξω πολύ χαμηλά».

Οι φωνές που ακούστηκαν από το πλοίο σαν αντίδραση τράβηξαν την προσοχή όλων...

Πριν περάσουν 3-4 λεπτά άρχισε μια νέα επίθεση. Τώρα ήταν πιο έντονη. Δύο ρουκέτες που έφθασαν η μία μετά την άλλη κατέστρεψαν τα ραντάρ και τον ασύρματο του «Κοτζάτεπε». Όλο το πλήρωμα είχε μπει μέσα στο σκάφος και μόνο οι χειριστές των πυροβόλων βρίσκονταν έξω. Το ραντάρ του «Αντάτεπε» είχε κτυπηθεί. Το «Ίσακμάκ» είχε μικρές ζημιές. Αμέσως άρχισαν να απομακρύνονται προς βορρά. Το «Κοτζάτεπε» έπρεπε να τους ακολουθήσει, αλλά αυτό ήταν αδύνατον. Μια ρουκέτα που είχε πέσει από τον εξαεριστήρα είχε καταστρέψει το μηχανοστάσιο.

Στο «Αντάτεπε» έφθασε η πρώτη αναφορά από το «Κοτζάτεπε». Η αίθουσα επιχειρήσεων, το ραντάρ και ορισμένοι ασύρματοι είχαν καταστραφεί.

Οι επιθέσεις συνεχίζονταν με διαλείμματα 3 ή 4 λεπτών. Το ένα σμήνος έφευγε και ακολουθούσε το άλλο. Δέκα λεπτά μετά την έναρξη της επίθεσης το πυροβόλο της πλήρους δέχτηκε ένα σοβαρό πλήγμα. Από εκείνη τη στιγμή το «Κοτζάτεπε» έμοιαζε με πληγωμένο θηρίο. Ήταν πια ανυπεράσπιστο σ' όλες τις επόμενες επιθέσεις και χωρίς να έχει τη δυνατότητα να κινηθεί. Στη διάρκεια των επιθέσεων που κράτησαν μισή ώρα, είχε δεχτεί δυο πλήγματα, που στάθηκαν αποφασιστικά.

Τα αεριωθούμενα, που αντιλήφθηκαν ότι το «Κοτζάτεπε» ήταν βαριά χτυπημένο, εγκατέλειψαν το «Αντάτεπε» και το «Ίσακμάκ», που εξακολουθούσαν να αποσύρονται προς το βορρά, και συνέχιζαν να το βομβαρδίζουν επίμονα. Μέσα στο πλοίο γινόταν χαλασμός. Έπεσαν ακόμη δύο ρουκέτες και άρχισε η πυρκαγιά.

Mehmet Ali Birand, Απόφαση - Απόβαση (μτφρ. Κωνσταντίνος Χατζηβγέρης)⁶, εκδόσεις Ιωάννης Φλώρος, Αθήνα 1984, σελ. 186-187

Πενταδάκτυλος, 22 Ιουλίου 1974

Η φάλαγγα κίνησε. Όμως, εκείνη η δαιμονισμένη τετράδα αεροσκαφών, με τον διάβολο καθάλα και με την πρωτόγνωρη τακτική προσβολής, μας είχε εντοπίσει. Αφού έκαμαν τον κύκλο τους, μετά τις βόμβες ναπάλμ, μας έβαλαν μπροστά στο σημάδι με τα πολυβόλα. Η τακτική τους, δηλαδή ταυτόχρονη εφόρμηση από τέσσερις διαφορετικές κατευθύνσεις, μας δυσκόλευε ως προς την κάλυψή μας. Ποια κατεύθυνση να πρωτοπροσέξεις. Απούθε να πρωτοκαλυφθείς. Προτού πάρουν την ευθεία για εφόρμηση, κατεβαίναμε από τα οχήματα για κάλυψη στις πτυχές του εδάφους. Μόλις έφευγαν, επιβιβαζόμασταν και συνεχίζαμε. Αυτό δεν κράτησε για πολύ. Η φάλαγγα είχε αποσυντονισθεί. Η επιβίβαση και αποβίβαση περισσότερο μας καθυστερούσε και μας εξέθετε σε κίνδυνο, παρά μας διευκόλυνε. Αφήσαμε τα οχήματα και συνεχίσαμε πεζοί, κινούμενοι ολόρραχα επί του Πενταδάκτυλου. Οι εφορμήσεις συνέχιζαν. Εμείς, σε κάθε εφόρμηση, πέφταμε για να καλυφθούμε στα νεροφαγώματα, στις πτυχές του εδάφους, στα βράχια και στους κορμούς των πύκνων· όπως βολενόμασταν και όπου προλαβαίναμε.

Η κίνηση έγινε περιπετειώδης. Κατά μικρές ομάδες, όπως και όθε βρέθηκε ο καθένας. Οι οργανικοί δεσμοί έσπασαν. Επικοινωνίες δεν είχαμε. Όμως, προχωρούσαμε. Το καθήκον μάς καλούσε. Το απάισιο εκείνο κροτάλισμα των πολυβόλων και εκείνος ο τρομερός απόηχος, το πλατάγιασμα, η «αναρρόφηση», όπως λέγαμε, μας έκοβε τα ήπατα.

Ελευθερίου Σταμάτη, Κύριοι, πάτε για ύπνο, σελ. 116

Στρατόπεδο ΕΛΔΥΚ, 15-16 Αυγούστου 1974. Μαρτυρία Λοχία Διονυσίου Πλέσσα

Τότε ακούμε τον Λοχαγό Σταυριανάκο μέσα από το όρυγμά του, να μας φωνάζει:

– Πε!! Είσαστε άντρες;

– Ναι!! Απαντούμε όλοι μαζί.

Και διατάζει ΕΦΟΛΟ.

Εμείς είμαστε 33 άτομα. Βάλαμε ξιφολόγη, βγήκαμε έξω και τους κυνηγήσαμε σε μία ευθεία, ένα επίπεδο. Κάποιοι από τους Τούρκους, κατάφεραν να περάσουν τον δρόμο και φύγανε προς τον Γερόλακο.

6. Ελληνική μετάφραση του βιβλίου του Τούρκου δημοσιογράφου Mehmet Ali Birand.

Οι περισσότεροι όμως, περίπου 100, κρύφτηκαν πίσω από ένα υδραγωγείο. Βγάζανε το κεφάλι σιγά-σιγά και προσπαθούσαν να περάσουν τον δρόμο. Αν περνούσαν, γλύτωναν. Κάποια στιγμή επιχείρησαν να βγουν όλοι μαζί, οπότε βάλαμε τα πολυβόλα και τους θερίσαμε.

Μας ανέβασε το ηθικό αυτή η εξέλιξη. Μας συγκίνησε ότι το γεγονός αυτό έτυχε την ημέρα της Παναγίας, όπως και το γεγονός ότι την ημέρα εκείνη, δεν είχαμε καμιά απώλεια. Γι' αυτό και ο Σύνδεσμός μας (Σύνδεσμος Πολεμιστών 1974), έχει την εικόνα της Παναγίας σαν έμβλημα του.

Τα βράδια δεν κοιμόμασταν. Το πρωί προσπαθούσαμε να κοιμηθούμε με βάρδιες, αν δεν γίνονταν μάχες. Με τον Λοχαγό μου μιλούσαμε συχνά. Εγώ ήμουν ο παλιός λοχίας της διμοιρίας και οπωσδήποτε στον πόλεμο δένεσαι. Ο Λοχαγός Σταυριανάκος θυμάμαι ότι μας είπε κάποια στιγμή:

– Εμείς θα μείνουμε εδώ!

– Είμαστε Έλληνες!

– Ακόμη και αν τα ταנקς περάσουν, θα περάσουν από πάνω μας και εμείς θα κτυπήσουμε το πεζικό που θάρχεται από πίσω!

Ήταν και η τελευταία συζήτηση που είχα με τον Λοχαγό μου. Στις 16 Αυγούστου τα ζημερώματα, άρχισαν να μας βομβαρδίζουν τα αεροπλάνα. Το μεγάλο μας παράπονο ότι δεν είχαμε βοήθεια, είχαμε απομονωθεί.

Η επίθεση ήταν οργανωμένη και οι Τούρκοι αυτή τη φορά διέθεταν γύρω στα 200 άρματα σε μία έκταση 10 χιλιομέτρων. Το πρωί, γύρω στις 11.00 φθάσανε κοντά μας και τότε ακούω τον φίλο μου τον Μάριο του Βολακάκη, να μου φωνάζει:

– Σάκη, ο Λοχαγός μας ο Σταυριανάκος σκοτώθηκε. Ο Μάριος Βολακάκης σκοτώθηκε και εκείνος λίγο αργότερα και δεν μπόρεσε να μου πει τις λεπτομέρειες.

Ιωάννη Γ. Βαρνάκου, *Οι 1619 αγνοούμενοι του 1974...?*, εκδόσεις Πελασγός, Αθήνα 1995, σελ. 37-38

ΑΓΡΙΟΤΗΤΑ ΠΟΛΕΜΟΥ

Κάτω Πολεμίδια, 20-22 Ιουλίου 1974. Μαρτυρία Μάριου Ιακώβου, 20 ετών

Τες 20.7.74 όταν έγινε η Τουρκική εισβολή στην Κύπρο ήμουν εθνοφρουρός και υπηρετούσα στην Κερύνεια. Όταν εγένετο η εισβολή, εγώ έλαβα μέρος στην μάχη κοντά στο Καραβά και Λάπηθον διά να αποκρούσωμε την εισβολήν. Κατά η ώρα 9 το πρωί της ίδιας ημέρας, εγώ επιάστηκα αιχμάλωτος μαζί με καμιά τριανταριά άλλους στρατιώτες κοντά στο Πέντε Μίλι. Μόλις μας έπιασαν οι Τούρκοι στρατιώτες, μας εκτυλούσαν με τα κοντάκια των όπλων τους και με τα ξύλα. Μας εμάζευαν όλους στο Πέντε Μίλι μαζί με άλλους στρατιώτες και πολίτες, γυναίκες και παιδιά και μας αφήσαν εκεί δύο μέρες. Μας φρουρούσαν Τούρκοι στρατιώτες με τα όπλα. Τες δύο μέρες που ήμασταν στο Πέντε Μίλι, οι Τούρκοι στρατιώτες έπιασαν αιχμάλωτους άνδρες, γυναίκες και παιδιά, γέρους και στρατιώτες τους ετραβούσαν πιο πίσω που μας και τους εσκοτώναν με τα όπλα, δηλαδή επαίζαν τους ομπρός μας. Επίσης είδα Τούρκους στρατιώτες να πιάσουν γυναίκες αιχμαλώτους και να τους κόψουν τα βυζιά με τες ξιφολόγχες των όπλων τους ομπρός μας. Προτού τους εκάμναν την δουλειάν, δηλαδή τες ατιμάζαν ομπροστά μας και οι γυναίκες εκλαίαν, εφωνάζαν αλλά αυτοί εσυνεχίζαν χωρίς να σκεφτούν τίποτε. Αυτό το πράγμα θα το κάμαν πάνω σε 30 γυναίκες περίπου.

Ι. Κ. Μαζαράκη-Αινιάν, *Μαρτυρίες από την Κύπρο*⁸, εκδόσεις «Δωδώνη», Αθήνα 1994, σελ. 20

Αγύρτα, 22 Ιουλίου 1974. Αφήγηση Λοχαγού Ανδρέα Φωτιάδη

Μετά την αιχμαλωσία μου, τονίζει, εις Άγιον Γεώργιον Κυρηνείας, ήτοι την τρίτην ημέραν της τουρκικής εισβολής, μας μετέφεραν εις Αγύρταν και από εκεί μας εβαλαν μέσα σε μια μάνδρα, συνολικά 153 πρόσωπα. Το δύσκολο ήταν ότι η μάντρα, που εχρησιμοποιείτο για πρόβατα, ήταν πολύ μικρή και δεν μας χωρούσε και μας ανάγκαζαν να κοιμώμαστε ο ένας επάνω στον άλλο.

Η τροφή μας ήταν ένα κομμάτι ψωμί, σχεδόν αυτίδαρο, και δύο ελιές την ημέρα. Το πιο δύσκολο ήταν ότι μας έβγαλαν τα στρατιωτικά ρούχα και τα φέρεσαν αυτοί και μας άφησαν με τα εσώρουχα.

7. Μελέτη, στην οποία δημοσιεύονται αυτούσιες αναφορές και καταθέσεις μαρτύρων που έλαβαν μέρος στα γεγονότα.

8. Παρουσίαση καταθέσεων που καταγράφηκαν στην Κύπρο το 1974, αμέσως μετά την τουρκική εισβολή. Πρόκειται για μαρτυρίες προσφύγων που έφθαναν από το βόρειο τμήμα του νησιού, καθώς και πολιτών και στρατιωτικών που γύρισαν αργότερα από στρατόπεδα αιχμαλώτων στην Τουρκία.

Και σαν να μην έφτανε αυτό, ήρθε και η κακοποίησης αργότερα. Με κτηνώδη τρόπο μας έδεσαν τα μάτια, για να μη βλέπωμε, και συνάμα χέρια και πόδια.

Αναστασίου Γ. Μούσκου, Απόβαση⁹, Αθήναι 1975, σελ. 74-75

Περιοχή Κερύνειας 24 Ιουλίου 1974

Συνέχεια συναντούσαμε τούρκους στρατιώτες που ερχόντουσαν μπουλούκια - μπουλούκια απ' την Κερύνια. Δεξιά κι αριστερά του δρόμου πτώματα που άρχιζαν να μυρίζουν φριχτά! Εκ των υστέρων μάθαμε πως ήταν άμαχοι που σκοτώθηκαν από πολυβολισμό των αεροπλάνων ενώ δοκίμαζαν να φύγουν... Αυτοκίνητα αναποδογυρισμένα, καμένα. Στην είσοδο της πόλης εκεί που στενεύει ο δρόμος, είδα ένα αυτοκίνητο ίδια φουσαρμόνικα, ριγμένα σ' ένα χαντάκι. Μπαίνοντας τα ταγκς δε χωρούσαν να περάσουν, ...πέρασαν από πάνω του.

Λίνας Σ. Σολομωνίδου, Βιώματα - Κύπρος 1974¹⁰, εκδόσεις Κέδρος, Αθήνα 1977, σελ. 191

Μπογάζι, πρώτες ημέρες της εισβολής. Αφήγηση Σωτηρίου Ζαμπιά, στρατιώτη των ΛΟΚ

Το συσσίτιο ήταν 5 φωμιά για 130 πρόσωπα και από δυο ελιές στον καθένα κάθε εικοσιτέσσερις ώρες. Μετά, με χέρια δεμένα οπισθάγκωνα, αφού κάναμε μόνο πέντε μέρες στην Κύπρο, μας μετέφεραν σ' ένα καράβι με δεμένα τα μάτια και μας έριξαν στο δάπεδο.

Έτσι φθάσαμε στις φυλακές των Αδάων. Κατά το μεσημέρι ήρθε ο διοικητής του κάμπου και μας κλείδωσε. Το συσσίτιο ήταν τρεις ελιές, λίγο φωμί και αυτό αλμυρό. Το μεσημεριάντικο λίγες μελιτζάνες βραστής δίχως λάδι. Αυτό μας έκανε να νοιάσωμε και εκεί την τόσο φημισμένη των αιχμαλώτων τουρκική κουζίνα.

Τις πρώτες δέκα ημέρες κοιμόμαστε στο δάπεδο δίχως κουβέρτες. Σαν συμπληρώθηκε ένας μήνας, που μας φάνηκε χρόνος, μας μετέφεραν με το σιδηρόδρομο στις φυλακές της Αμάσειας.

Α. Γ. Μούσκου, Απόβαση, σελ. 76

Λευκωσία, στρατόπεδο ΕΛΔΥΚ, 16 Αυγούστου 1974

Αυτή η μέρα δεν μπορεί να περιγραφεί με τίποτε. Ήταν μία μέρα που άνοιξαν οι πύλες της κολάσεως. Ήταν μια μάχη που η ένταση της, ο όγκος πυρός, οι συνεχόμενοι βομβαρδισμοί της ΕΛ.ΔΥ.Κ, από την αεροπορία τα άρματα που προχωρούσαν και χτυπούσαν, οι όλμοι που έπεφταν σαν χούφτες κουφέτα, οι κόμπρες που άλλαζαν κατεύθυνση με τηλεχειριστήρια και σφύριζαν σαν φίδια τα βλήματά τους, δεν μπορεί να περιγραφεί. 300 ΕΛΛΗΝΙΚΟΙ ΚΟΛΑΣΜΕΝΟΙ ΠΟΛΕΜΙΣΤΕΣ δεν έκαναν πίσω. Έμειναν μέσα σ' αυτήν την κόλαση και πολεμούσαν! Από τις πολλές εκρήξεις έρχονταν τα χρώματα και οι πέτρες και μας έθαβαν ζωντανούς μέσα στα ορύγματα μας, Δίπλα μου οι συμπολεμιστές μου μια άδειαζαν την γεμιστήρα και μιά έκαναν την προσευχή τους αγκαλιά με το όπλο. Από τον ουρανό έπεφταν τρελά βαρέλια με Ναπάλμ με φωτιά και θάνατο. Τα παιδιά οι Κύπριοι με το ΠΑΟ έριχναν συνέχεια στα άρματα και δεν κρύβονταν πλέον όταν έρχονταν αεροπλάνα, γιατί οι καπνοί της μάχης τους κάλυπταν. Συνέχιζαν να πολεμούν σαν λιοντάρια. Αθανασίου Χρυσάφη, Οι άγνωστοι στρατιώτες της ΕΛ.ΔΥ.Κ., σελ. 107-109

Κυθρέα. Μαρτυρία Σ.Κ., 49 ετών

Μας έβγαλαν στο δρόμο, μας ηρεύνησαν και μας επήραν όλα τα χρήματά μας και χρυσαφικά ως και ωρολόγια. Κατόπιν πήραν σχοινί και έδεσαν τους άνδρας και τους έσερναν. Μετά πήραν τις δύο κόρες μου 24ων και 19 ετών και την αδελφότεχνη του ανδρός μου και τες εβίασαν. Εκάστην κοπέλα την εβίασαν τρεις Τούρκοι στρατιώτες εκ Τουρκίας.

Ι. Κ. Μαζαράκη-Αινιάν, Μαρτυρίες από την Κύπρο, σελ. 80

Παλαισοφόου. Μαρτυρία Σωτήρη Κωνσταντίνου, ετών 34

Μας έβαλαν μέσα στα λεωφορεία και μας μετέφεραν στην περιοχή της Κερύνειας. Κατά την διάρκεια της αποβιβάσεώς μας, μας επέτασαν από τα λεωφορεία, μας παρελάμβαναν οι Τούρκοι, μας ερευνούσαν και μας έπαιρναν οτιδήποτε είχαμεν, ρολόγια και χρήματα. Έν συνεχεία άρχιζαν να μας

9. Περιλαμβάνονται αφηγήσεις και μαρτυρίες Κυπρίων στρατιωτικών.

10. Η συγγραφέας καταγράφει πραγματικά περιστατικά όπως τα διηγήθηκαν οι πρωταγωνιστές τους, των οποίων τα ονόματα δεν είναι πραγματικά και γι' αυτό δεν αναφέρονται.

κτυπούν με το χέρι τους, με τους υποκοπάνους των όπλων των και μας εκλωτσούσαν μέχρις ότου μας έβαλαν μέσα στο αμπάρι του αποβατικού πλοίου.

I. K. Μαζαράκη-Αιτιάν, *Μαρτυρίες από την Κύπρο*, σελ. 142

Πέτρα. Μαρτυρία Χαράλαμπου Καραολίδη

Όταν εφθάσαμε εις Τουρκίαν και μας εκατέβασαν από το πλοίο και ενώ μας οδηγούσαν για να μπορούμε στ' αυτοκίνητα διά μεταφοράν μας εις τας φυλακάς, μας έσπρωχναν και μας εκτυπούσαν με ρόπαλα όπου έφταναν. Έίδα μερικούς από εμάς να έχουν σχισμένα τα κεφάλια τους. Όταν εφθάσαμε εις τας φυλακάς το ξύλον ήτο περισσότερο. Εκεί μας εκτυπούσαν και πάλιν με τα ρόπαλα όπου έφταναν. Επίσης μας εκτυπούσαν με συρματοόχινα και τους υποκοπάνους των όπλων. Όταν ελήγα στο κελί μου έφεραν κοντά μου και ένα παιδί από το Πέλα Παΐς Κερυνείας και επρόσεξα ότι ούτος ήτο τραυματισμένος με ξιφολόγη. Ούτος ως έμαθα είναι μαθητής της πέμπτης τάξεως του Γυμνασίου Κερυνείας. Εις τον θάλαμόν μου έφεραν και έναν στρατιώτην ο οποίος ειχεν τραύμα από σφαίραν εις το πόδι. Παρόλον ότι ούτος ήτο τραυματίας του εκτόπησαν και αυτόν με αποτέλεσμα να σπάση το πόδι του.

I. K. Μαζαράκη-Αιτιάν, *Μαρτυρίες από την Κύπρο*, σελ. 152

ΑΠΩΛΕΙΣ

Στρατόπεδο Αθαλάσσης, 20 Ιουλίου 1974. Προφορική μαρτυρία Υποστρατήγου ε.α. Ιωάννη Στρούζα¹¹

Εημέρωμα. Αεροπορική προσβολή με βόμβες Νατιάλμ στο Στρατόπεδο της Αθαλάσσης. Μετά το σήμα συναγερμού που λήφθηκε στις 4.00 η ώρα αρχίσαμε να φορτώνουμε πυρομαχικά πυροβολικού από τις αποθήκες. Ένα-ένα Bed-Ford που ετοιμαζόταν κοτσάριζε το πυροβόλο και έφρευε για το χώρο διασποράς. Το όχημα με οδηγό τον εθνοφρουρό Κωσταρά ήταν το πρώτο που ετοιμάστηκε και κινήθηκε προς την πύλη του Στρατοπέδου.

Εκείνη ακριβώς τη στιγμή, ακούστηκαν αεροσκάφη να ίπτανται πάνω μας. Ακολούθησε ένας εκκωφαντικός θόρυβος που μας ανάγκασε να πεταχτούμε έξω από τις αποθήκες πυρομαχικών και να καλυφθούμε με οποιουδήποτε τρόπο. Το τουρκικό F-104 βυθίστηκε τόσο πολύ που για μια στιγμή νόμισα ότι θα πέσει πάνω στο όχημα του Κωσταρά. Η βόμβα που έριξε ήταν νατιάλμ. Μόλις σταμάτησε η επιδρομή έτρεξα προς το ρυμουλκό Bed-Ford που καιγόταν. Πρώτο μέλημα ήταν να απεγκλωβίσουμε τον οδηγό και τον συνοδηγό του οχήματος πριν αρχίσουν να εκρήγνυνται τα 100 περίπου βλήματα ΠΒ που ήταν φορτωμένα στο πηγάμι του οχήματος. Όλος ο τόπος μύριζε πίσσα και πετρέλαιο, μια πύρινη γλώσσα κάλυπτε μια αρκετά μεγάλη έκταση σκορπίζοντας την καταστροφή και τον όλεθρο.

Το μεγάλο σοκ ήταν όταν αντίκρισα τον Κωσταρά πλήρως απανθρακωμένο στη θέση του οδηγού. Δεν είχε ξεφυγήσει ακόμα, το θέαμα ήταν τρομακτικό. Όλο το σώμα ήταν καμένο και σ' ορισμένα σημεία φαινόταν τα κόκαλα. Ήταν ο πρώτος νεκρός που αντίκριξα αισθάνθηκα ένα κόμπο στο λαιμό και ένα πόνο στο στομάχι. Διέταξα γρήγορα να τον μεταφέρουν στο ιατρείο, αν και ήταν ήδη αργά, το παλικάρι υπέκυψε στα τραύματά του. Εκείνη τη στιγμή διερωτήθηκα: «Χριστέ μου, έτσι είναι ο πόλεμος;».

Λευκωσία, στρατόπεδο ΕΛΔΥΚ, 20-21 Ιουλίου 1974. Αφήγηση Γεωργίου Σολωμού

Είμαστε μέσα στο στρατόπεδο της ΕΛΔΥΚ, Στις 20 Ιουλίου, πήραμε διαταγή να μετακινηθούμε και εκεί τραυματίσθηκα στο πόδι από σφαίρα. Έμεινα στην θέση μου και την επομένη ημέρα κατά την διάρκεια αεροπορικού βομβαρδισμού, έπεσε μία βόμβα σχεδόν δίπλα μας. Εκεί τραυματίσθηκα σοβαρότερα και έχασα τελικά το χέρι μου.

Από την στιγμή που χτυπήθηκα δεν θυμάμαι πολλά, μόνο ότι με μάζεψαν με μία κουβέρτα. Εν συνεχεία, έμεινα 3 ημέρες στον διάδρομο του νοσοκομείου της Λευκωσίας. Μέσα στο στρατόπεδο της ΕΛΔΥΚ, έγινε η μεγαλύτερη μάχη στην Κύπρο. Στον πρώτο ΑΤΤΙΛΑ μέσα στο στρατόπεδο, είχαμε τις μεγαλύτερες απώλειες. Άλλοι σκοτώθηκαν, άλλοι τραυματίσθηκαν, άλλοι έμειναν ανάπηροι.

Εγώ πήγα στην Κύπρο με δύο χέρια και γύρισα με ένα.

Ιωάννη Γ. Βαρνάκου, *Οι 1619 αγνοούμενοι του 1974...*, σελ. 47-48

11. Υπηρετήσε ως υπολοχαγός Πυροβολικού στο Γενικό Επιτελείο Εθνικής Φρουράς από τον Αύγουστο 1973 έως τον Αύγουστο 1975 με καθήκοντα διοικητή Πυροβολαρχίας στην 185 Μοίρα Πεδινού Πυροβολικού.

Πέλλα Πάις, νοτιοανατολικά της Κερύνειας, 20-21 Ιουλίου 1974. Αφήγηση Γεωργίου Κάιζερ

«Είς το νοσοκομείον το οποίον προχείρως διευθετήσαμε εις Πέλλα Πάις άρχισαν να καταφθάνουν και οι πρώτοι τραυματίες μας από τις μάχες. Ήταν μεγάλη η συγκίνηση να βλέπης και να ακούης τους ευσταλείς καταδρομείς μας να ζητούν να τύχουν συντόμως των πρώτων βοηθειών για να γυρίσουν στο πεδίο της μάχης.»
Σπύρου Παπαγεωργίου, Πεθαίνοντας στην Κύπρο, σελ. 60

Νύχτα 21/22 Ιουλίου 1974

Αφήγηση Αθαν. Ζαφειρίου, μοναδικού διασωθέντος από την κατάρριψη αεροσκάφους κοντά στη Λευκωσία
«Η Αευκωσία ήταν πολύ κοντά μας` βλέπαμε τις φωτιές. Θα απείχε μόνο λίγα χιλιόμετρα και το αεροπλάνο άρχισε να κατεβαίνει ακόμη πιο χαμηλά για να προσγειωθεί.

Μπροστά μας πήγαίναυ τα άλλα αεροπλάνα.

Ξαφνικά μας κτύπησε αντιαεροπορικό. Θα ήταν μεσάνυκτα.

Πρώτα νοιώσαμε ένα συγκλονιστικό τρένταγμα και το αεροσκάφος άρχισε να «παλαυτζάρη». Πριν καταλάβουμε τι έγινε άρχισαν να το τυλίγουν οι φλόγες. Κοίταξα το πάτωμα. Ήταν διάτρητο! Μας είχε πετύχει και μάλιστα καίρια. Είχα ακουμπήσει τα πόδια μου πάνω σε κάτι ξύλινα κιβώτια που περιείχαν πυρομαχικά. Τα είδα να παίρνουν φωτιά.

Εκείνη την στιγμή ένοιωσα ότι όλα τελειώσαν... Δίπλα μου οι περισσότεροι συνάδελφοι, κτυπημένοι από τα βλήματα βογγούσαν. Εν τω μεταξύ, η φωτιά μεγάλανε. Η φόρμα παραλλαγής που φορούσα είχε ήδη ανάψει. Πάνω από το κεφάλι μου μια εστία φωτιάς μου έκαιγε τα μαλλιά. Κτυπούσα το ένα χέρι μου με το άλλο προσπαθώντας να σβήσω την φωτιά που με έκαιγε. Και το αεροπλάνο ήταν φανερό, ότι είχε μείνει ακυβέρνητο. Σηκώθηκα όρθιος γιατί το κάθισμα που καθόμουν είχε πάρει φωτιά. Ξανάπεσα, όμως, γιατί το αεροπλάνο πήγαίνε πια σαν τρελλό...»

Απελπισία! Ο Ζαφειρίου ένοιωθε να τον κυριεύη η απόγνωση. Τα πυρομαχικά πήραυ φωτιά και γύρω πολλοί καταδρομείς σπαρταρούσαν τραυματισμένοι από τις σφαίρες μεγάλου διαμετρήματος, που είχαν διαπεράσει πέρα για πέρα το αεροπλάνο. Το πιο ανησυχητικό ήταν ότι το αεροπλάνο ήταν πια ακυβέρνητο. Και ο Ζαφειρίου τελειώνει έτσι την συγκλονιστική αφήγησή του:

«Δεν ξέρω πώς μου ήρθε εκείνη την στιγμή και με όσες δυνάμεις μου έμειναν, σύρθηκα μέχρι την έξοδο του αεροπλάνου. Ίσως να ήταν και κτυπημένη. Πάντως βρήκα την δύναμη και την άνοιξα. Το επόμενο δευτερόλεπτο βρέθηκα στο κενό! 165 μέτρα πιο πέρα το αεροπλάνο καρφώθηκε στην γη μαζί με τους 32 συντρόφους μου, μα εγώ δε το είδα».

Σπύρου Παπαγεωργίου, Πεθαίνοντας στην Κύπρο, σελ. 101-102

Αεροσκάφος «Νίκη 7», μετά την προσγείωση στη Λευκωσία, ώρα 02.30, 22 Ιουλίου 1974

Η ομάδα που γύρισε πίσω στο αεροπλάνο αποτελείτο από τον Δημητρώ, τον Μπένο και τους στρατιώτες Μακρυποδάκη και Μλικάκη. Φτάνοντας στα δύο μέτρα απόσταση, μπόρεσαν να δουν το σκοτεινό όγκο του ακινητοποιημένου Νοράτλας που ακόμη έβγαζε καπνούς αυ και οι φωνές του τραυματία ακούγονταν σε μεγαλύτερη απόσταση. Ο Δημητρώς είχε σκεφτεί να πάρει κάποιο από τα όπλα των τραυματισμένων καταδρομέων έτσι που να μη νιώθει άοπλος και απροστάτευτος. Ανέβηκε πρώτος στο αεροπλάνο και με τη βοήθεια του φακού που του είχε δώσει ο Καγιακπιάκης έριξε τη δέσμη προς το εσωτερικό της ατράκτου και το αίμα του πάγωσε μέσα στις φλέβες.

Δεν είχε νιώσει το φόβο όση ώρα τους χτυπούσαν τα αντιαεροπορικά, δεν είχε νιώσει τον τρόμο όταν τους χτύπησαν τους κινητήρες και την άτρακτο, δεν είχε νιώσει τον πανικό όταν η θανατική τους καταδίκη ήταν υπογεγραμμένη και βέβαιη.

Αλλά αντικρίζοντας τη λίμνη του αίματος πάνω στα σανίδια της ατράκτου τα ένιωσε όλα μαζί. Και φόβο και τρόμο και πανικό. Η επιθυμία του για να πάρει κάποιο όπλο του έφυγε μονομιάς. Δεν μπορούσε να πατήσει πάνω στο αίμα των παιδιών που είχε φέρει μέχρι την Κύπρο. Το θεώρησε σαν να πατούσε πάνω σε τάφους ιερών και αγιούς.

Γύρισε τη δέσμη του φακού προς το μέρος των καθισμάτων και είδε τα ακινητοποιημένα σώματα δύο καταδρομέων, όπου το αίμα είχε πλημμυρίσει τόσο τα ρούχα τους όσο και το χώρο γύρω από τα καθισματά τους. Και οι δύο έδειχναν νεκροί.

Λίγο πιο μπροστά ήταν το σώμα του παιδιού που βογγούσε συνέχεια και ήταν και αυτός πλημμυρισμένος στο αίμα. Ο φρακός υλίστησε από τα χέρια του και βγήκε έξω από το αεροπλάνο συντετριμμένος.
Ιωάννη Δ. Κακολύρη, *Οι πολεμιστές του ουρανού*, σελ. 222

Αεροδρόμιο Λευκωσίας, νύχτα 21/22 Ιουλίου 1974

Εν τω μεταξύ ένοιωθα το αριστερό μου πόδι μουδιασμένο εκεί ακριβώς που είχα αισθανθεί ένα τσούξιμο μια ώρα περίπου πριν και άρχισα να κουνάω το πόδι μου για να ξεμουδιάσει. Να όμως που ένοιωθα το πόδι μου ξερό και δεν κουνιόταν. Τότε μου πήγε ο νους μου μήπως είχα χτυπηθεί. Βάζω το δεξι χέρι μου και πιάνω το αριστερό πόδι εκεί που με πόναγε στη γάμπια, αμέσως με πιάνει ανατριχίλα, κόβεται η ανάσα μου τι συμβαίνει με το χέρι μου είχα πιάσει το πόδι μου που το ένοιωθα υγρό σε κείνο το σημείο αμέσως ψηλαφίζω καλύτερα και βλέπω το πόδι μου σαν νάχει μεγάλη τρύπα, πιάνω κάτι μικρά κομματάκια και επειδή δεν βλέπω καλά, δεν έχει ξημερώσει ακόμη βάζω το χέρι μου στη μύτη, τότε κατάλαβα. Μύριζε αίμα και τα μικρά κομματάκια ήταν κρεατάκια από το χτύπημα του ποδιού. Η καρδιά μου κόντευε να φύγει από τη θέση της.

Μήπως και το ζέσταμα και το κάψιμο της κοιλιάς είναι χτύπημα. Δεν άργησα να το καταλάβω. Προσπαθώντας με κόπο και γυρίζοντας αλλοιώς βάζω το χέρι μου κάτω από την κοιλιά μου και φάχνοντας βλέπω πως είμαι χτυπημένος και τρέχει και αίμα συνέχεια.

Γιώργου Αντωνόπουλου (Γιούτσου)¹², *Ο μικρός φάκελλος της Κύπρου*, Αγκρίνιον 1983, σελ. 35

ΗΡΩΙΣΜΟΣ

Λευκωσία, 20 Ιουλίου 1974. Αφήγηση Ανθυπολοχαγού Αντ. Αργυρίου

«Εις την προέλασιν της ΕΛΔΥΚ εντός του Τουρκικού θυλάκου Λευκωσίας, εγένετο επίθεσις κατά μέτωπον με «εφ' όπλου λόγχην». Ο ηρωϊκός και αειμνηστος λοχαγός μου, όταν διέταξεν «Έφοδος», πρώτος ήρχισεν το εμβατήριον, «Σκέπασε μάνα, σκέπασε...». Τον ακολουθήσαμε όλοι με ανηρητημένους επί των όπλων τας λόγχας και το εμβατήριον εις τα χείλη. Οι Τούρκοι –αλεξιπτωτισταί ήσαν– ετρόμαξαν και ετράπησαν εις φυγήν δια να σωθούν από την ελληνικήν λόγχην. Εκείνην ακριβώς την στιγμήν ο λοχαγός εδέχθη εχθρικήν σφαίραν πυροβόλου και έπεσε βαρύντατα τραυματισμένος. Έσπευσα να τον βοηθήσω, αλλ' εκείνος, ενώ το αίμα ανέβλυζεν εκ του θανασίου τραύματος του στήθους του, με διέταξε: «Να συνεχισθή η προέλασις, κύριε ανθυπολοχαγέ. Παρακαλώ αφήστε με, δεν έχω ανάγκη βοήθείας. Φροντίσατε διά τους στρατιώτας!». Και με όσην δύναμιν του απέμεινε, ανεφώνησε «Ζήτω η Έλλάς!...» και εξέπνευσε...».

Σπύρου Παπαγεωργίου, *Πεθαίνοντας στην Κύπρο*, σελ. 30

Αμμόχωστος, 20 Ιουλίου 1974. Αφήγηση Ανθυπολοχαγού Αντωνίου Γεωρκάτζη

Ο Μουζάκης εχώρησε τους μέλλοντας να επιτεθούν εις δύο ομάδας, ανέθεσε δε εις εμέ την διοίκησιν της μιας ομάδος. Προωθούμεθα δια του «στυρ και κίνησις» και το ένα μετά το άλλο τα εχθρικά φυλάκια κατελαμβάνοντο. Εις μίαν στιγμήν και ενώ ακριβώς μου έδιδεν εντολήν κινήσεως, έπεσε πληγείς καιρίως υπό σφαίρας. «Τα παιδιά μου... τα παιδιά μου... πεθαίνω... ζήτω η Ένωσις», τον άκουσα να ψιθυρίζει ο ηρωϊκός ταγματάρχης. Δεν είναι σκόπημος ωραιοποίησις ενός θανάτου. Άκουσα πεντακάθαρα τα τελευταία του λόγια.

Ο θάνατος του ταγματάρχου, ο οποίος αγωνιζόμενος έπεσεν εις την πρώτην γραμμήν του πυρός, μας ώπλισεν με δύναμιν και πάθος διά εκδίκησιν. Έντός ολίγου η ελληνική σημαία αντικατέστησε την τουρκικήν εις το υψηλότερον σημείον του τουρκικού Άυκείου».

Σπύρου Παπαγεωργίου, *Πεθαίνοντας στην Κύπρο*, σελ. 83

Περιοχή Κερύνειας, 22 Ιουλίου 1974

Στο δραματικό εκείνο σκηνικό εκτυλίχθησαν ανεπαυάληπτες σκηνές. Οι πράξεις ηρωισμού, αυτοθυσίας και μεγαλείου, διαδέχονταν η μία την άλλη. Οι καταδρομείς πολέμησαν γενναία. Συμπεριφέρθησαν ως πραγματικοί στρατιώτες. Όμως, ο αγώνας ήταν δραματικά άνισος. Ο ελαφρός οπλισμός των καταδρομέων ήταν αδύνατον να παλέψει με τους χαλύβδινους θώρακες. Ο ένας λόχος της

12. Στρατιώτης της Α' Μοίρας Καταδρομών.

Μοίρας έπλαθε πραγματικόν χαλασμό. Χάθηκε ο διοικητής του λόχου, ο ηρωικός υπολοχαγός Νικόλαος Κατούντας. Χάθηκαν μαζί του πολλοί Κύπριοι αξιωματικοί και καταδρομείς.

Ο διοικητής του άλλου λόχου κρούσεως, υπολοχαγός Βασίλειος Φοκκάς, ο οποίος, παρά τον τραυματισμό του στα Πετρομούθια επανήλθε στα καθήκοντά του, με όσους βρέθηκαν γύρω του, κατόρθωσε να φθάσει στην Κερύνεια. Εκεί, μαζί με τους δικούς του και λίγους πεζικάριους, εγκλωβίστηκαν και περικυκλώθηκαν σε μιαν ανεγειρόμενη οικοδομή. Βαλλόμενοι πανταχόθεν από μικρές αποστάσεις και υφιστάμενοι απώλειες, αμφιταλαντεύονταν προκειμένου να αποφασίσουν περί του πρακτέου. Το φάσμα της εξοντώσεως και της αιχμαλωσίας ήταν προφανές. Η λύση της αυτοκτονίας ήταν μέσα στις επιλογές τους. Έφθασαν στο σημείο να την συζητούν ανοιχτά μεταξύ τους. Ενώπιον της καταστάσεως αυτής, ο υπολοχαγός Φοκκάς πήρε την μεγάλη απόφαση. Αποφάσισε διάσπαση κλοιού. Το σχεδίασε και το επεχείρησε. Το εγχείρημα πέτυχε. Ορισμένοι χάθηκαν. Οι πολλοί, όμως, μαζί με τον γενναίο υπολοχαγό, διέφυγαν.

Ελευθερίου Σταμάτη, Κύριοι, πάτε για ύπνο, σελ. 132-133

Περιοχή «Ζεφύρου», 22 Ιουλίου 1974. Αφήγηση Εθνοφρουρού Υψηλάντη Ελευθεριάδη

«Η μεγαλύτερη ένταση της μάχης ήταν γύρω στις 2 το απόγευμα. Οι Τούρκοι μάς κτυπούσαν με όλα τα όπλα και από παντού!

Δεν θα ξεχάσω την περίπτωση ενός Έλλαδίτη λοχαγού, που το όνομά του το αγνοώ. Είχε ακουστή το σφύριγμα ενός όλμου, όταν εκείνος, μη προλαβαίνοντας να καλυφθή, δέχτηκε τα βλήματα και έπεσε καταματωμένος στη γη. Βρήκε όμως, την δύναμη να βγάλει τα διακριτικά του βαθμού του και να τα δώσει στον Κύπριο δόκιμο, λέγοντάς του: «Πάρε τώρα τον λόχο εσύ. Εμένα αφήστε μου το πολυβόλο «μπρεν» για να κάμω από δω ό,τι μπορώ». Κανείς δεν έμαθε πλέον τι απέγινε ο γενναίος λοχαγός».

Σπύρου Παπαγεωργίου, Πεθαίνοντας στην Κύπρο, σελ. 116

Περιοχή Λευκωσίας, 15 Αυγούστου 1974

Επικοινωνούσαμε με τους διπλανούς συμπολεμιστές μας με φωνές και αυτό μας έδινε θάρρος. Το ΠΑΟ των 106 που ήταν πάνω σε ένα τζιπάκι καμουφλαρισμένο ήρθε σε τέτοια θέση, που το έβλεπα να ρίχνει στα άρματα και να το χειρίζονται 3 Έλληνοκύπριοι αμούστακα παιδάκια. Ήταν τόσο το θάρρος αυτών των αμούστακων φαντάρων! Γέμιζαν το ΠΑΟ και έριχναν με τόσο μίσος στα άρματα των Τούρκων που γέμισα θαυμασμό γι' αυτά τα παιδιά. Όταν έρχονταν τα αεροπλάνα άφηναν το τζιπάκι και ξάπλωναν κάτω σε τρύπες και ξανά από την αρχή να ρίχνουν στα άρματα! Κάποτε αυτούς τους ήρωες Κύπριους Έλληνες θάθελα να τους συναντήσω και να τους ευχαριστήσω.

Αθανασίου Χρυσάφη, Οι άγνωστοι στρατιώτες της ΕΛ.ΔΥ.Κ., σελ. 101

Λευκωσία, στρατόπεδο ΕΛΔΥΚ, 16 Αυγούστου 1974

Μαρτυρία για τον αγνοούμενο στρατιώτη της ΕΛΔΥΚ Τάσο Κρατημένο

Ο Κρατημένος δεν θέλησε να τους ακολουθήσει, είτε γιατί είχε τραυματισθή στα πόδια, είτε γιατί σκέφθηκε διαφορετικά.

Πάντως, φεύγοντας οι άλλοι είδαν από κάποια απόσταση που έμεινε γαντζωμένος στην πύλη, ρίχνοντας κατά των Τούρκων ριπές με το αυτόματό του για να καλύψει την υποχώρηση των συντρόφων του. Γι' αυτόν, όμως δεν υπήρχε κανείς πια να τον καλύψει. Κι έτσι έμεινε εκεί. Κανένας δεν το είδε του τελευταίου αυτό φρουρό της ΕΛΔΥΚ!...

Σπύρου Παπαγεωργίου, Πεθαίνοντας στην Κύπρο, σελ. 188

Πυρόι, 17 Αυγούστου 1974

Ο ανθυπολοχαγός Αλαμπρίτης, αποκομμένος από οποιοδήποτε προϊστάμενο και υπακούοντας στις επιταγές της συνειδήσεώς του και μόνον, περιερχόταν αδιακόπως στις θέσεις των ανδρών του, έδινε οδηγίες, εμφύχωνε τους μαχητές και ξεκαθάριζε την θέση του: «Ενώσω έχουμε σφαίρες, δεν φεύγει κανένας από το χωριό».

Τελικά, περί την 18.00 ώρα και αφού πείσθηκε ότι το Πυρόι δεν πέφτει με την πεζούρα από μόνη της, ο εχθρός εμφάνισε προ του χωριού άρματα μάχης. Η διμοιρία δεν είχε αντιταγματικό όπλο. Πρό της νέας καταστάσεως και προ του κινδύνου να γραδώσουν μέσα στο χωριό και να τους πάρουν σβάρνα τα άρματα,

ο ανθυπολοχαγός αποφάσισε την απαγκίστρωση και σύμπτυξη της διμοιρίας. Δεν είχε άλλη επιλογή. Η σύμπτυξη έγινε με σχέδιο και με τάξη. Η διμοιρία δεν είχε καμμιά απώλεια. Απίστευτο!

Ελευθερίου Σταμάτη, Κύριοι, πάτε για ύπνο, σελ. 178

ΙΔΑΝΙΚΑ - ΙΔΕΩΔΗ

Μάλεμε, στρατόπεδο Α΄ Μοίρας Καταδρομών, 21 Ιουλίου 1974

Είχε πάει η ώρα 9 και οι Αξιωματικοί ερχόντουσαν κάθε τόσο στους Λόχους και αφού συζητούσαν ωρισμένα θέματα ξανάφευγαν για το Διοικητήριο. Μετά από λίγο ήρθε ο μάγειρας της λέσχης και ρώτησε τον Διοικητή και τους άλλους αν θα φάνε. Ο Διοικητής του απάντησε με δυο λόγια «Γιάννη μάθε ότι οι κομάντος δεν πεινάνε, δεν διψάνε, μόνο πολεμάνε». Σε λίγο χτύπησε συναγερμός και σε κλάσματα δευτερολέπτου όλοι είμαστε έτοιμοι με τα ατομικά σακκίδια στον ώμο, το όπλο στο χέρι και τα πυρομαχικά, άλλα στα σακκίδια και άλλα στη μέση. Μετά την αναφορά της Μοίρας άρχισε να μας μιλάει ο Διοικητής. Κομάντος, μας είπε, η ώρα έφτασε. Η Πατρίδα μάς ζητάει την προστασία της. Έτσι και μεεις σαν λεβέντες Έλληνες όπως και οι πρόγονοί μας θα πάμε όπου μας στείλει για να την υπερασπίσουμε. Αυτή τη στιγμή πήραμε την τελική διαταγή να πάμε στα νησιά, αυτό και μεεις θα κάνουμε. Αφού μας είπε και πολλά άλλα μας ρώτησε αν συμφωνούμε και μεεις φωνάξαμε μ' ένα στόμα, μια φωνή, όλοι μαζί με την Ελλάδα μας την παντοτινή.

Γιώργου Αντωνόπουλου (Γιούτσου), Ο μικρός φάκελλος της Κύπρου, σελ. 22

Μάλεμε, στρατόπεδο Α΄ Μοίρας Καταδρομών, 21 Ιουλίου 1974

Στις μονάδες των καταδρομών επικρατούσε μια διαφορετική, από το υπόλοιπο στράτευμα των πεζών, νοοτροπία, που ήθελε τον επικεφαλής (ηγέτη) να είναι τόσο πολύ κοντά στους στρατιώτες του όσο μια μάνα με το γιο της. Ο καταδρομέας δεν πολεμά για την πατρίδα και τα ιδανικά της έτσι απλά, αλλά για την πατρίδα και τα ιδανικά που εκπροσωπεί ο αρχηγός του. Αυτή τη νοοτροπία την ήξερε πολύ καλά ο υπολοχαγός Μπένος σαν γύρισε κοντά στους άντρες του και άρχισε να αδειάζει το φόρτο του (σακίδιο) από τα περιττά όπως ήταν η αλλαξιά και οι κονσέρβες γεμίζοντάς το με 13 χειροβομβίδες και 300 σφαίρες για το πιστόλι και το αυτόματο όπλο του.

... «Την τροφοδοσία μας θα την αναλάβει το Γενικό Επιτελείο της Εθνοφρουράς της Κύπρου (ΓΕΕΦ)», είπε καθώς γέμιζε ξανά το φόρτο του με τα πυρομαχικά.

Στη στιγμή του μιμήθηκαν και οι τριάντα καταδρομείς της διμοιρίας του, ενώ τα γέλια και ο ενθουσιασμός που επικρατούσε σ' ολόκληρο το στρατόπεδο ήταν κάτι το μοναδικό για τα δεδομένα του στρατού.

Ιωάννη Δ. Κακολύρη, Οι πολεμιστές του ουρανού, Κύπρος 1974, σελ. 160

Ταξίδι από τη Σούδα προς τη Λευκωσία, νύχτα 21/22 Ιουλίου 1974

Εκείνη τη στιγμή πετάγεται ένας συνάδελφος και μου λέει πως είμαστε λίγοι· ίσως να κατάλαβε την σκέψη μου. Δεν πειράζει, ας είμαστε λίγοι, του λέω φτάνει να χύσουμε ψυχή όπως οι πρόγονοί μας και θα τους νικήσουμε, πρέπει να αγωνιστούμε για την πατρίδα μας, όπως αυτοί αγωνίστηκαν και ζήσαμε εμείς καλύτεροι, είναι η μεγαλύτερη τιμή που μπορούμε να τους κάνουμε. Πρέπει να αγωνιστούμε εμείς και να ζήσουν τα παιδιά μας αύριο ελεύθερα. Είναι χρέος μας και ηθικό και ιερό καθήκον ακόμη, έστω και με τα δόντια, θα παλαίψουμε για την Πατρίδα.

Γιώργου Αντωνόπουλου (Γιούτσου), Ο μικρός φάκελλος της Κύπρου, σελ. 26-27

ΔΥΣΧΕΡΕΙΕΣ

Στρατόπεδο ΕΛΔΥΚ, 20 Ιουλίου 1974. Αφήγηση Μιχάλη Χαζάπη

Μας διέταξαν να σκάψουμε ορύγματα. Δεν είχαμε εργαλεία και σκάβαμε με τα κράνη. Ευτυχώς που το έδαφος ήταν αργυλώδες και μας βοήθησε. Σκάψαμε τα ορύγματα γύρω στους πενήντα πόντους. Ήρθαν τότε για έλεγχο οι Ξελής και Σταυριανάκος και μας είπαν:

– «Τι είναι αυτά. Κλέφτες και αστυνόμοι νομίζετε ότι παίζετε; Σκάψτε τουλάχιστον ογδόντα πόντους».

Σκάψαμε λοιπόν ογδόντα πόντους και σκεπάσαμε τα ορύγματα με μία λαμαρίνα, γιατί η τουρκική αεροπορία μας βομβάρδιζε από την ώρα που ξημέρωνε, μέχρι την ώρα που βράδιαζε. Εμείς δεν είχαμε

καθόλου αεροπορία και πυροβολικό, είχαμε δύο πυροβόλα τριαντάρια και ένα πεννητάρι. Αντιαεροπορική κάλυψη είχαμε ένα τετράκανο μέσα στο στρατόπεδο, που και αυτό είχε χαλάσει.

Μπήκαμε ανά δύο μέσα στα ορύγματα και περιμέναμε. Εμείς είχαμε εντολή να ρίχνουμε σε όποιον πλησίαζε, ακόμη και αν μίλαγε Ελληνικά. Και αυτό γιατί πριν λίγες ημέρες Τουρκοκύπριοι που γνώριζαν ελληνικά, πλησίασαν έναν λόχο δικό μας και μιλώνοντας ελληνικά τους αιφνιδίασαν και τους σκότωσαν.

Ιωάννη Γ. Βαρνάκου, Οι 1619 αγνοούμενοι του 1974..., σελ. 43-44

Επιχείρηση «Λαβίδα», 20 Ιουλίου 1974

Δοκιμάσαμε να προσβάλουμε με πολυβόλα ακόμη και τον Άγιο Ιλαρίωνα, αλλά μας έπεφτε πολύ μακριά. Ο τόπος στην Αγύρτα λαμπάδιασε, όπως λαμπάδιασαν όλα τα υψώματα τα οποία προσέβαλλε η βάση πυρός. Το ύψωμα 127 λαμπάδιασε και βούβαξε από νερίς. Τι να σου έκαναν όμως τα πυρομαχικά των όλμων 60 χλστ., παράγωγής 1943; Τα προωθητικά φουσίγγια είχαν υγρανθεί και πολλά βλήματα δεν έφευγαν από τον σωλήνα. Τι να κάνουμε; Αυτά είχαμε. Κάτι καλά και τόσο.

Ελευθερίου Σταμάτη, Κύριοι, πάτε για ύπνο, σελ. 91

Κιόνελη, 20-21 Ιουλίου 1974

Ο Ιούλιος είναι η καρδιά του Κυπριακού θέρους. Και το κυπριακό θέρος είναι ανυπόφορο με την υψηλή ζέση του, των 40-42 βαθμών. Και είναι ακόμα πιο ανυπόφορο όταν κανείς βρίσκεται στην κατάξερη πεδιάδα του Κιόνελη. Κι όταν ακόμα, ολόγυρα καίγονται τα ξεραμένα στάχυα στους αγρούς... Και τα αεροπλάνα ρίχνουν εμπρηστικές βόμβες «ναπάλμ» και πολυβολούν... και όταν ο εχθρός ρίχνει εκατοντάδες τους όλμους μεγάλου διαμετρήματος...

Σπύρου Παπαγεωργίου, Πεθαίνοντας στην Κύπρο, σελ. 30-32

Λευκωσία, 14 Αυγούστου 1974

Όλη νύχτα με το όπλο αγκαλιά μέσα στις τρύπες υποσυνείδητα ή φανερά, προσευχόμασταν, μόνο γιατί ο ύπνος μας ήταν πέντε με δέκα λεπτά και ξυπνούσαμε. Έτσι είχαμε συνηθίσει. Τα τύμπανά μας έτρεχαν αίμα από τις εκρήξεις, είχαμε πυρετούς, διάρροιες, γίναμε σκελετοί μέσα σε ένα μήνα.

Αθανασίου Χρυσάφη, Οι άγνωστοι στρατιώτες της ΕΛ.ΔΥ.Κ., σελ. 99

Κύπρος, 1974

Μόλις το φαγητό πέση στην καραβάνα πέφτουν και οι μύγες επάνω μέχρι που μαυρίζει η επιφάνεια της καραβάνας-πισίνας από τις πολλές κολυμβήτριες μύγες. Αποτέλεσμα; Απαξάξιαντες νηστικοί. Μια-δυο μέρες νηστικοί. Από την τρίτη ημέρα όλοι παραμερίζουν τις πνιγμένες μύγες με το κουτάλι και τρώνε από το κάτω μέρος της μυγοκρούστας. Από την τέταρτη μέρα όλοι έχουν εντερικά και σαράντα πυρετό κουκουλωμένοι με τις χλαίνες τους και παρά τους σαράντα βαθμούς υπό σκιά στην ατμόσφαιρα αυτοί όλοι υποφέρουν από ρίγος, μυαλγία, διάρροια και ταυτόχρονα το τρεμάμενο δάκτυλό τους αγγίζει τη σκαυδάλη του όπλου, διότι ο απέναντι Τούρκος εκτελεί συνεχώς πυρά και κάθε τόσο προσποιείται ότι επιτίθεται.

Κωνσταντίνου Αργυρόπουλου, 1974 - Οι αδικαιώτοι, σελ. 457-458

ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ - ΤΟΠΙΚΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΕΣ

Μια Μηλιά, 20 Ιουλίου 1974

Στην ύπαιθρο ο ενθουσιασμός ήταν ακόμη περισσότερος. Έλλειφει άλλων όπλων, αγρότες έπαιρναν λίγα παλιοντούφεκα και κυνηγετικά όπλα και έτρεχαν στους πεδινούς χώρους όπου τα τουρκικά αεροπλάνα έρριχναν αλεξιπτωτιστές, παρ' όλον ότι οι χώροι αυτοί βρίσκονται στα ενδότερα ή στα όρια του Τουρκοκυπριακού θυλάκου, που ήταν βέβαια ωργανωμένος με περιφερειακά τουρκικά πολυβολεία. Ήταν ένα μεθύσι Ελληνικής λεβεντιάς!

Χαρακτηριστικά, στο χωριό Μια Μηλιά, 8 χιλιόμετρα ανατολικά της Λευκωσίας, οι κάτοικοι με δική τους πρωτοβουλία και χωρίς διοίκηση και στρατιωτική βοήθεια βγήκαν στους αγρούς και εξόντωσαν τους Τούρκους αλεξιπτωτιστές που έπεφταν εκεί κοντά.

Σπύρου Παπαγεωργίου, Πεθαίνοντας στην Κύπρο, σελ. 23-25

Κερύνεια, 20 Ιουλίου 1974

Ένωμεταξύ οι δρόμοι, τα χωράφια γιόμισαν κόσμο! Μπουλούκια - μπουλούκια από ανθρώπους που ερχόντουσαν να πάρουν όπλα, άλλοι που έφευγαν απ' το στρατόπεδο, είτε με όπλο, είτε δίχως, μαζεύτηκαν κάτω από τα δέντρα. Μερικοί με στολή στρατιωτική, οι πιο πολλοί με πουκάμισα χρωματιστά, εμπριμέ, λογιής-λογιής άτομα, αλλά όλοι είχαν ένα γνώρισμα κοινό, όλοι είχαν πια συνειδητοποιήσει:

«Ήρθαν οι Τούρκοι!»

Λίνας Σ. Σολομωνίδου, Βιώματα - Κύπρος 1974, σελ. 200

Καζιβερά, 15 Αυγούστου 1974

Μπήκαμε στα Καζιβερά. Μας είπαν να σταματήσουμε στην πλατεία που βρίσκεται το άγαλμα του Ατατούρκ. Μονομιάς όρμησαν οι Τουρκοκύπριοι. Μερικοί κουβαλούσαν μαρτίνια, άλλοι ντυμένοι στρατιωτικά αλλά δίχως όπλο, άλλοι πάλι φορούσαν μονάχα κράνη. Μας κατεβασαν από τ' αυτοκίνητο, άρπαξαν τα όπλα μας! Ένας Τουρκοκύπριος με σπασμένα ελληνικά ζήτησε ν' ανοίξουμε το πορτ - μπαγκάζ. Ήταν κλειδωμένο, δεν είχαμε τα κλειδιά. Έφυγε και γύρισε αμέσως με κασμά, έσπασε την πόρτα! Μέσα στο πορτ - μπαγκάζ υπήρχε ο εφεδρικός τροχός, τα διάφορα κλειδιά, ο κρίκος. Άρπαξαν ο καθένας από κάτι κι εξαφανίστηκαν στα χωράφια.

Λίνας Σ. Σολομωνίδου, Βιώματα - Κύπρος 1974, σελ. 247

ΣΚΕΨΕΙΣ - ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΑ

Λευκωσία, στρατόπεδο ΕΛΔΥΚ, 20 Ιουλίου 1974

Μέσα σ' αυτή τη χρονική στιγμή χιλιάδες συναισθήματα σαν ταινία μέσα στην ψυχή μας, φόβος, αγωνία, άγχος, υπερδιέγερση. Η υπερκόπωση από τις προηγούμενες μέρες έφυγε και σαν λιοντάρια που χτυπιούνται ύπουλα αγριέψαμε. Το κατεστραμμένο σχεδόν στρατόπεδο, ο εχθρός, που τον είχαμε πλέον απέναντι αλλά και στον ουρανό, και μας χτυπούσε ύπουλα με τόσο μεγάλες βόμβες, να μεν έκανε τον καθένα από μας να φοβάται για τη ζωή του, αλλά ξεσκέπασε και τα γονίδια των προγόνων μας. Μεταμορφωθήκαμε σε πληγωμένα λιοντάρια. Ακούγαμε τις διαταγές των αξιωματικών υπαξιωματικών, βοηθούσαμε ο ένας τον άλλο.

Αθανασίου Χρυσάφη, Οι άγνωστοι στρατιώτες της ΕΛ.ΔΥ.Κ., σελ. 37

Ύψωμα Κοτζάκαγια, νύχτα 20/21 Ιουλίου 1974. Από το ημερολόγιο του Λοχία Γιάννη Στεφάνου

«Ένας Τούρκος αιχμάλωτος βρίσκεται δεμένος δίπλα μου. Στρέφω το όπλο μου και ετοιμάζομαι να ριζώ. Το πρόσωπό του είχε μια τραγική μάσκα, το κορμί του τρανταζότανε από τους λυγμούς, τα μάτια του με κοιτούσαν επίμονα, γεμάτα δάκρυα και ερωτηματικά. Ο στρατιώτης γίνεται άνθρωπος και τα δευτερόλεπτα που με βασανίζουν αν πρέπει να ριζώ ή όχι, φαίνεται ότι θα με κάνει για καιρό... Πάω κοντά του και του πιάνω τον ώμο... Κούνησε το κεφάλι του σαν να μου έδειχνε ευγνωμοσύνη...»

Σπύρου Παπαγεωργίου, Πεθαίνοντας στην Κύπρο, σελ. 55-56

Περιοχή Προφήτη Ηλία, 22 Ιουλίου 1974

Πρώτη φορά, από την 15η Ιουλίου, ένοιωθα ότι μου λείπει το ανάκαρο· ότι δεν αντέχουν, πλέον, τα γόνατά μου. Πρώτη φορά ένοιωθα ότι έχει εξαντληθεί και η τελευταία ικμάδα των δυνάμεών μου. Σχεδόν, «παραδόθηκα». Σχεδόν, αποφάσισα από μέσα μου ότι δεν πρόκειται να προχωρήσουμε παραπέρα προς τον προορισμό μας. Κανένας δεν ήταν σε καλύτερη κατάσταση, ώστε να βοηθήσει τον άλλο. Αλλού γδαρμένοι από τα κοφτερά ασπριλιθία και από τα τραχιά νεροφαγώματα, όπως πέφταμε για να καλυφθούμε· αλλού καφαλισμένοι· αλλού μαύροι και άραχνοι από τα σποκαΐδια· αλλού πασπαλισμένοι πατιόκορφα με τα κοκκινοχώματα και του κουρνιαχτό, μαζί με το ρετσίνι από τα πεύκα· μονίμως ιδροκοπημένοι στο απογευματινό εκείνο λιοπύρι του Πενταδακτύλου· με τα χείλη μας ξερά και ξασπρισμένα στις άκρες, όπως ξασπρισμένες από τα άλατα του ιδρώτα ήταν και οι βρύσες των μισόκλειστων ματιών μας. Συμβιβασμένοι με την ιδέα του θανάτου ο οποίος, μέχρι τότε, πολλές φορές μας είχε «αγκαλιάσει», περνώντας άλλοτε λίγα εκατοστά και άλλοτε λίγα μέτρα από επάνω ή από δίπλα μας, είχαμε περίπου «εξαύλωθεί». Δυσκολευόμασταν να συνειδητοποιήσουμε αν ανήκουμε σε ετούτον ή στον άλλο, στον κάτω κόσμο. Νίλα ζωντανή.

Πρώτη μου φορά, και με έντονα συναισθηματικά ενοχής, είπα από μέσα μου: «Δεν πάει άλλο. Καλύτερα να μου έρθει η χαριστική βολή στο «δόξα πατρι». Καλύτερα να τελειώνω μια ώρα αρχύτερα, για να γλιτώσω τα μελλούμενα». Εάν δεν ήμουν τραυματισμένος, ασφαλώς, δεν θα έφθανα ποτέ σε μια τέτοιαν απελπιστική και ουδόλως κολακευτική για τον αξιωματικό κατάσταση. Ασφαλώς, θα είχα το ανιάκαρο για να πράξω αυτό που όφειλα, ενώ δεν θα πέραγα από το μυαλό μου άλλες σκέψεις.

Ελευθερίου Σταμάτη, Κύριοι, πάτε για ύπνο, σελ. 116-117

Αεροσκάφος «Νίκη 4», κατά τη διάρκεια ταξιδιού από Σούδα προς Λευκωσία, 22 Ιουλίου 1974

Κοίταξε τον ιπτάμενο μηχανικό του, τον Γιώργο Ζάββαρη, που ήταν αφοσιωμένος στους κινητήρες. Τον ήξερε εδώ και χρόνια και τον συμπαθούσε ιδιαίτερα. Ήξερε την Ελένη, τη γυναίκα του, και είχε ακουστά για τα δύο μικρά παιδιά του.

Μετά κοίταξε φευγαλέα προς τη μεριά του Συμεωνίδη που σχεδόν τον είχε παρακαλέσει να γίνει ο συγκυβερνήτης του σ' αυτή την αποστολή και που εκείνος το δέχτηκε πρόθυμα. «Και ο Στέλιος έχει δύο παιδιά», σκέφτηκε. «Όσον αφορά τον Άνθιμο, ε... τόσο αυτός όσο και ο νεαρός ναυτίλος ήταν άκληροι ακόμη. Οι ζωές τους είναι στα χέρια μου... Οι ζωές και των άλλων τριάντα παλικαριών εξαρτώνται από τις δικές μου αποφάσεις». Η καρδιά του σφιχτήκε.

Το διπλό βλέμμα που έσκασε μπροστά και πολύ κοντά από τη μούρη του αεροπλάνου τους ταρακούνησε για τα καλά, ενώ ο ήχος από τις σφαίρες που χτυπούσαν τις λαμαρίνες του αεροπλάνου έγινε εντονότερος. Ξέχασε το σφίξιμο στην καρδιά του.

«Βλέπω το διάδρομο», είπε ο Συμεωνίδης με Ολύμπια ηρεμία. «Είναι λίγο πιο δεξιά από το ίχνος μας. Έλα πάμε προς τα εκεί», συμπλήρωσε αποφασιστικά.

Ιωάννη Δ. Κακολύρη, Οι πολεμιστές του ουρανού, σελ. 206

Κατά τη διάρκεια ταξιδιού από Σούδα προς Λευκωσία, νύχτα 21/22 Ιουλίου 1974

Είχαμε μπει στον πόλεμο δίχως να το καταλάβουμε. Μια λέξη που στο άκουσμά της σε κάνει να σκεφτείς το θάνατο, τον όλεθρο, την καταστροφή, την ορφάνεια και την δυστυχία. Μια λέξη που σε προβληματίζει, που επιτάσσει την δυστυχία που σε κάνει να χάνεις τη χαρά και το γέλιο από τα χείλη σου, όπως έγινε και με μας. Ξεκινούσαμε έναν αγώνα μέχρι εσχάτων, έναν αγώνα σκληρό, για να μπορέσουμε να σκοτώσουμε τον συνάνθρωπό μας για να πάρουμε το δικό του όπλο και γενικά να του καταστρέψουμε ολοκληρωτικά. Ο αγώνας μας θα ήταν χωρίς νικητή, αλλά με δύο ηττημένους. Γιατί όταν κατασκευάζουν έναν πόλεμο ξέρουν ότι είναι μία πράξη χωρίς νικητή, αλλά για τα συμφέροντα των μεγάλων, έτσι γίνεται συνήθως, αφαιρούνται αθώες ψυχές.

Γιώργου Αντωνόπουλου (Γιούτσου), Ο μικρός φάκελλος της Κύπρου, σελ. 26

Λευκωσία, 14 Αυγούστου 1974

Με αυτές τις σκέψεις και σέρνοντας τα βήματά μας μέσα στη νύχτα αρχίσαμε να επιστρέφουμε μέσα από το χωράφι, πίσω στην ΕΛ.ΔΥ.Κ. Στο δρόμο σκοντάψαμε σε μία άσκαστη ρουκέτα αεροπλάνου. Την κλωσήσαμε κατά λάθος και δεν μας έκανε καμία αίσθηση. Αν έσκαζε θα μας έκανε κομμάτια. Συνέχισα να επιστρέφω στην κόλαση γιατί η ψυχή μου είχε καταρρεύσει. Δεν με ένοιαζε τίποτε. Οι άλλοι μπροστά, εγώ τελευταίος.

Αθανασίου Χρυσάφη, Οι άγνωστοι στρατιώτες της ΕΛ.ΔΥ.Κ., σελ. 99

ΕΙΚΟΝΕΣ ΠΟΛΕΜΟΥ

Κοντεμένος, 20 Ιουλίου 1974

Τώρα ετοιμαζόταν το τρίτο αεροπλάνο για βύθιση! Σηκωθήκαμε όρθιοι με τον σύντροφό μου για να τρέξουμε στο χωράφι. Εκείνος πρόλαβε να πηδήξει, εγώ άρπασα το πολυβόλο στα χέρια μου και με την ταινία έτοιμη για βολή τον ακολούθησα. Θέλεις να σου πω τι ένιωθα;

Κρατούσα το ατομικό μου όπλο, ένα στεν με τις σφαιροθήκες του, το πολυβόλο οπλισμένο και δεν ένιωθα το π α ρ α μ ι κ ρ ό βάρος! Πήδηξα από τ' αυτοκίνητο και τα πόδια μου ούτε που λύγισαν απ' το φορτίο που κουβαλούσα.

Έκανα να τρέξω στο χωράφι αλλά δεν μπορούσα να κουνήσω απ' τη θέση μου! Σαν κάποιος να με κρατούσε καρφωμένο! Γυρνάω πίσω και βλέπω την ταινία με τις σφαίρες που πιάστηκε στο πλευρό του αυτοκινητού. Την τράβηξα με το χέρι μου και την έκοψα! Κείνη τη στιγμή ακούστηκε ο θόρυβος από τις τέσσερις ροκέτες του τρίτου αεροπλάνου που ξεκινούσαν για κάτω. Άφησα το πολυβόλο και πήδηξα στο χαυντάκι. Οι ροκέτες έπεσαν στα χωράφια.

Λίνας Σ. Σολομωνίδου, Βιώματα - Κύπρος 1974, σελ. 235-236

Κυρήνεια, 22 Ιουλίου 1974. Αφήγηση Ανθυπολοχαγού Γεωργίου Τζωρτζή

«Ήμουν έφεδρος ανθυπολοχαγός των Καταδρομών. Ήταν η τρίτη μέρα της εισβολής κι ήμουν με τους συντρόφους μου έξω από την μαρτυρική μας Κυρήνεια. Δευτέρα 22 Ιουλίου. Είχαμε όλοι πέσει στη γη γλύφοντας κυριολεκτικά το χώμα. Βρισκόμαστε ακριβώς στο στρατόπεδο πιο πέρα από ένα σταθμό βενζίνης δίπλα στο στάδιο «Πράξανδρος», και συγκεκριμένα στο χώρο του Τρίτου Λόχου του 251 Τάγματος Πεζικού. Δυο πελώρια τανκς κι ένα πολυβόλο μάς είχαν περικυκλώσει και μας έβαζαν συνεχώς ενώ τα υπόλοιπα τανκς των εισβολέων κατευθύνοντο προς την Κυρήνεια.

Το χέρια μας που έσφιγγαν τα όπλα, εγυάλιζαν απ' τον ιδρώτα που μας είχε περιλούσει. Είχαμε σκορπισμένοι. Ήμουν με μια παρέα τεσσάρων ή πέντε στρατιωτών που ήσαν κι εκείνοι έφεδροι. Πιο κάτω υπήρχε άλλη παρέα και πιο κάτω άλλη. Τον θάνατο τον βλέπαμε βεβαίο. Ας ευχαριστήσουμε, όμως, τον Θεό, που ο διοικητής εκεί δεν είχε διατάξει τους στρατιώτες να κάνουν «αποφίλωσι» στα κιτρινωμένα από το καλοκαίρι χόρτα κι' έτσι μας παρείχαν απόκριψη αρκετή. Μείναμε εκεί καρφωμένοι με το δάχτυλο στη σκανδάλη του όπλου, περιμένοντας την κατάλληλη στιγμή για να υπερασπίσουμε την ζωή μας τουλάχιστον, διότι να πολεμήσουμε τα άρματα δεν ήτο δυνατόν, αφού τα όπλα που μας υποσχέθηκαν και τα βλήματα τα κατάλληλα δεν μας είχαν ακόμα δοθή.

Στην ουσία είμαστε άοπλοι κοντά στα μεγαθήρια που μας περιέσφιγγαν ολοένα. Μα ούτε καν χειροβομβίδες είχαμε μαζί μας, παρά κανένα - δυο αυτόματα μερικά «μαρτίνια» και ελάχιστες σφαίρες. Κοιτάξαμε κάπου - κάπου ο ένας τον άλλο προσπαθώντας να χαρίσουμε λίγο θάρρος επ' αμοιβαιότητα, περιμένοντας το μοιραίο».

Σπύρου Παπαγεωργίου, Πεθαίνοντας στην Κύπρο, σελ. 137-140

Κύπρος, Αύγουστος 1974

Όσοι μια ημέρα εμφανίστηκε εκεί στη γραμμή επαφής ένας ηλικιωμένος άνδρας. Είχε ένα πρόσωπο έντονα και πρόωρα ρυτιδιασμένο, θλιμμένο, πικρό. Μια φιογούρα τραγική με μια ψυχή αλιτάνευτη, δηλητηριασμένη. Μια τυφλή ύπαρξη, που δεν δείχνει να εννοή πέρα από το σκοτάδι τι θα μπορούσε να είναι μια αυριανή ημέρα λαμπρή, χωρίς πόνο και μακριά από όποια συγγένεια και εξοικείωση με την απόγνωση προσφέρει η ιδέα του μηδέν.

Πλησίασε τον Μάχο με μια αξιοπρέπεια και συνάμα χαρακτηριστική σεμνότητα. Τέτοια σεμνότητα είναι το ίδιο των ανωτέρων ανθρώπων. Παρακάλεσε τον Μάχο να του επιτρέψει να πλησιάσει στη γραμμή και με τις διόπτρες να παρατηρήσει το σπίτι του, που ήταν ένα χιλιόμετρο μακρύτερα και τώρα πλέον κάτω από τον τουρκικό στρατιωτικό έλεγχο. Δεν μπορούσε να πλησιάσει περισσότερο. Μέχρις εκεί! Κοιτάζε επίμονα το σπίτι του. Ένας κόμπος ανεβοκατέβαινε στον λαιμό του. Έκλαιγε βουβά. Τύρισε προς τον Μάχο. Του μίλησε με σβυσμένη φωνή.

– Ζητώ να με συγχωρήσετε κύριε Υπολοχαγέ. Ήθελα να ιδώ το σπίτι μου και να συνδυάσω την εικόνα του σπιτιού με την εικόνα του γιου μου, που τον μεγάλωσα εκεί. Τώρα πια δεν μπορώ να τον ξαναδώ. Ήταν Στρατιώτης. Σκοτώθηκε εκεί πάνω στην Κερύνεια.

Κωνσταντίνου Αργυρόπουλου, 1974 - Οι αδικάωτοι, σελ. 468